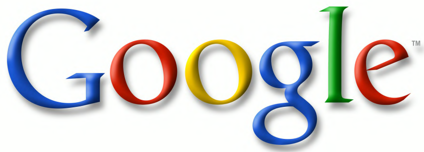
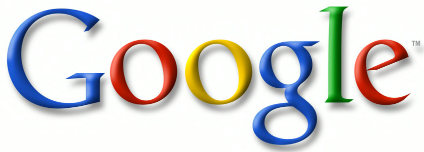

Historisk Tidsskrift,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved Selskabets Bestyrelse.

Redigeret

af

C. Molbech,
den historiske Forenings Secretair.

Fierde Bind.

Kiøbenhavn.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1843.

Fortale.

Siden tredie Bind af dette Tidsskrift kunde overgives Selskabets Medlemmer, er omtrent halvandet Aar forløbet, og Bestyrelsen har saaledes endnu denne Gang seet sig i Stand til, uden for langt Ophold, at kunne tilveiebringe det fierde Bind, og tillige give Udsigt til et femte. At Tidsskriftets Indhold har svaret til dets Bestemmelse, og meddeelt Bidrag til Fædrelandets Historie, der have oplyst flere Punkter af Vigtighed i denne, tør man vente indrømmet af Sagkyndige; og herom kan vel ogsaa den flittige Brug af samme i det nyeste Værk over den danske Historie (af Dahlmann) give et Vidnesbyrd. Man tør saaledes giøre sig Haab om, at Foreningens Medlemmer, som ved et aarligt Bidrag fremme de Bestræbelser for historisk Videnskab og Literatur i Danmark, der skulle være Maalet for dette Selskabs Tilværelse og Virksomhed, overhovedet ville finde sig tilfredsstillede ved de Frugter af saadanne Bestræbelser, man i en Tid af noget over 4 Aar har kunnet yde. At man tillige, ved en ordentlig og forsigtig Anvendelse af Selskabets disponible Midler har kunnet bidrage noget, om end hidtil ikke betydeligt, til at kunne betrygge dets fremtidige Virksomhed: vil uden Tvivl vinde Bifald hos ethvert Medlem af Foreningen, der ledes af videnskabelig og fædrelandsk Interesse for dette historiske Selskabs Bestemmelse, som ei blot kan være beregnet paa nogle faa Aars Virken, eller fremskyndte Frugtbarhed. Den Tanke maa vel heller ei være uklar for Selskabets Medlemmer, af hvilke omtrent $\frac{14}{15}$ ere Danske, at det er næsten allene ved deres Bidrag, hvorfor Vederlag gives, ikke ved udenfra rigt tilstrømmende Kilder, at det hidtil i videnskabelig Henseende Udrettede, og et forholdsviis heldigt oeconomisk Resultat, har kunnet opnaaes.

Det vil derimod uden Vanskelighed kunne skiønnes, at den literaire Medvirkning af Foreningens Medlemmer ikke har været saa rigelig, eller endog saa tilstrækkelig, som man havde ønsket;

og at det, under andre, endnu mindre gunstige Omstændigheder for Tidsskriftets Redaction, vilde have været umueligt, at bringe det til den hidtil opnaaede Udstrækning. Her har den forhen berørte „Forening af Fleres Kræfter“ været svagere, end ved flere udenlandske Samfund af lignende Natur (f. Ex. i Tydskland og Frankrige). Tør vort Fædreland vel ei engang nævnes ved Siden af disse Lande og deres Literatur, naar der er Tale om Antallet af Historiens Dyrkere og Venner: saa er paa den anden Side igien Tallet paa slige Selskaber i de anførte Lande meget betydeligt; og de ere sædvanligen indskrænkede til en nærmere Kreds af active Medlemmer, der vel som oftest ikke overgaaer den, man i Danmark turde vente sig. En betydeligt medvirkende Aarsag hertil er imidlertid ikke vanskelig at forklare. Skribenternes Frugtbarhed er væsentlig afhængig af den større eller mindre Lethed, de have ved at faae deres Arbeider trykte; og det er derfor ikke forunderligt, at de danske Historieforskere og Historieskrivere, som Følge af vor indskrænkede Læsekreds, ei kunne ventes at være meget producerende. At bøde paa denne Mangel har netop været et af de Ønsker, som fremkaldte Stiftelsen af vor historiske Forening. Men Forholdene kunne ikke pludseligen forandre sig, og Bestyrelsen er ikke uden Haab om, at den større literaire Medvirkning fra Historiens Dyrkeres Side, som den ønsker, ogsaa efterhaanden vil blive den til Deel.

Om de forskiellige videnskabelige Arbeider af historisk Natur, som man allerede i to eller tre Aar har søgt at fremme og bringe for Lyset, kan Bestyrelsen denne Gang blot omtale et Par. Af den forhen (2det Bd. Fort. S. V. og 3die Bd. Fort. S. IV) nævnte historiske Haandbog er Trykningen vel begyndt, og fortsættes, om end hidtil kun langsomt; men da Tidsskriftets Redacteur har maattet overtage Udgivelsen af samme, har det, formedelst Vanskeligheden af at levere de Artikler, der ere bestemte til at udfylde bemeldte 1ste Bind, i en saa vidt mueligt correct og passende Skikkelse, oversteget hans Kræfter, at kunne i det snart udløbne Aar bringe Trykningen af dette Bind til Ende. Det tør imidlertid loves, om ei i første Halvdeel af Aaret 1844, dog inden dets Slutning. Et andet (i Fort. til 3die Bd. S. VI) bebudet vigtigt Foretagende, nemlig Udgivelsen af en Samling af

Kong Christian den Fierdes egenhændige Breve, er i Vinter blevet Gienstand for Bestyrelsens nærmere Overlæg og Forhandlinger. Vi ere ikke uden Haab om, naar Planen for dette Foretagende er tilstrækkelig modnet og bestemt, og hvis Samleren af disse Breve beholder Kræfter og Tid til at forestaae Udgivelsen, at Begyndelsen af sammes første Afdeling vil kunne see Lyset i det tilstundende Aar. — Den i sidstmeldte Fortale (S. VI og VII) berørte Udsættelse af en historisk Priisopgave i den fædrelandske Histories Kreds har, ligesom den foregaaende, været uden Følger.

Af det i Selskabets Aarsmøde d. 28. Jan. 1843 fremlagte Regnskab for Aaret 1842 meddeles, i Følge Vedtægterne, følgende Uddrag:

		Rbd.	Mk.	Sk.
I.	Indtægten i 1842 har været:			
	a) Beholdning fra 1841	1427 Rbd.	3 Mk.	10 Sk.
	b) Etatsraad Vedel Simonsens Gave	100 —	„ —	„ —
	c) Beløb af indbetalte Contingenter for 1842	1161 —	4 —	2 —
	d) Det tilstaaede aarlige Bidrag fra det Classenske Fidei-Commis	100 —	„ —	„ —
	e) For solgte Exemplarer af det historiske Tidsskrift	109 —	2 —	11 —
	f) Fra den Kongel. General-Postdirection for refunderet Porto	16 —	4 —	10 —
	Tilsammen	2915 —	3 —	1 —
II.	a) Bogtrykkerarbeide: for Trykning af Tidsskriftet, III. Bds. 2det Hefte m. m.	200 —	5 —	5 —
	b) Bogbinder-Arbeide	31 —	2 —	14 —
	c) For leveret Papir (hvoraf 2 Baller til IV. Bds. 1ste Hefte, som i Aar er trykt)	215 —	2 —	12 —
	d) Honorar for Bidrag til Tidsskriftet, m. m.	168 —	„ —	„ —
	e) Understøttelse til Trykningen af „Udvalgte danske Diplomer" 1ste Hefte (s. Fort. til III. Bd. S. V)	54 —	„ —	„ —
	f) For Incassation af Contingenterne i Kiøbenhavn, 4 pCt.	29 —	4 —	„ —
	g) Budets Løn for 1842	50 —	„ —	„ —
	h) Udlæg for Brev- og Pakke-Porto i 1842	16 —	4 —	10 —
	i) Udgifter ved Secretariatet, ved Indpakning og Expedition af Tidsskriftet, ved offentlige Møder, til Avertissementer, m. m.	24 —	3 —	14 —
	Tilsammen	789 Rbd.	2 Mk.	6 Sk.

Naar fra Indtægten 2915. 3. 1, drages Beholdningen fra 1841, bliver den egentlige Indtægt i 1842: 1487. 5. 7; og drages herfra Udgiften, bliver Overskuddet 698. 3. 1 Skill. Hele Cassebeholdningen den 31te Dec. 1842 var 2126 Rbd. 11 Sk., hvoraf 1500 Rbd. (med paaløbne Renter) indestod i Kiøbenhavns Sparecasse.

Selskabet talte den 15de Mai 1842, da Tidsskriftets 3die Bind var færdigt fra Pressen, omtrent 678 Medlemmer. Den nye alphabetiske Liste over Medlemmerne, der sluttedes den 31te Marts 1843, og medfulgte dette Binds 1ste Hefte, indeholdt 667 ordentlige (inden- og udenlandske) Medlemmer. Afgangen har siden den Tid været 5, og Tilgangen 11. Selskabet tæller saaledes i nærværende Dieblik omtrent 672 Medlemmer.

Den danske historiske Forening har siden 15de Mai 1842 ved Døden mistet følgende ordentlige Medlemmer: Cand. Jur. A. Birch, Etatsraad, Professor Brøndsted, Pastor Duns til Vemmeløv, Studiosus Lundberg i Lund, Biskop Dr. R. Møller i Lolland, Consistorialraad Schøning i Randers. — Ved Udmeldelse ere udtraadte: Branddirecteur Bahnson, Overkrigscommissair Bay i Holstebro, Overlærer Ersley, Capitain Frisenberg i Fredericia, Stiftsprovst Frost i Ribe, Adjunkt Genberg i Lund, Fuldm. Heering i Roeskilde, Studiosus N. F. Lange, Kammerassessor Monrad, Proc. Nyegaard i Randers, Cancellist Raasløf, Grev de Saint-Priest, Pastor Schiødte i Ringsted, Fuldmægtig Schmidt-Phiseldeck, Dr. Seidelin, Major Sprechler i Fredericia, Justitiarius, Etatsraad Thomsen, Pastor Winding i Himmeløv. — Eet Medlem er udgaaet i Følge Vedtægterne § 3.

I Følge Vedtægternes 6te § var ved Lodtrækning Professor Larsen udtraadt af Bestyrelsen; Professor N. M. Petersen havde anmeldt, at han ikke saae sig i Stand til, længere at deeltage i samme; og Candidat Schiern havde meldt: at en Udenlandsreise, der vilde vare et Par Aar, hindrede ham fra at kunne beholde sin Plads som Bestyrelsens Medlem. I Selskabets Aarsmøde d. 28. Jan. 1843, i hvilket 51 Medlemmer deeltog, gienvalgtes Prof. Larsen med 35 Stemmer; i de to andre Fratraadtes Sted valgte Forsamlingen Prof. C. T. Engelstoft paa 4 Aar med 33, og Cand. Theol. C. F. Allen paa 3 Aar med 29 Stemmer.

Kiøbenhavn, i Bestyrelsen for den danske historiske Forening, den 15de December 1843.

H. M. Velschow. C. Molbech. C. F. Allen.
C. T. Engelstoft. J. E. Larsen.

Indhold.

Side

I. Om Folkemængden i Danmark i det trettende Aarhundrede, af H. M. Velschow .... 1.

II. Pesten i Kiøbenhavn 1711. En historisk Beretning af Dr. F. V. Mansa. Tredie og sidste Afdeling .... 53.

III. Danske Haandskrifter, fornemmelig af historisk Indhold, i det Kongel. Bibliothek i Stockholm, beskrevne af C. Molbech .. 129.

IV. Bemærkninger over Øen Gotland, dens Indbyggere, og dennes Sprog, af Cand. C. Säve i Upsala. Med en historisk Forerindring af C. Molbech .... 167.

V. Endnu nogle Bemærkninger angaaende den norske Dronning Gunhildes formeentlig opdagede Liig, af Cand. philos. J. J. A. Worsaae .... 253.

VI. Danske, hidtil utrykte Breve, af og til historisk bekiendte Personer i det 18de Aarhundrede, samlede og udgivne af C. Molbech .... 278.

A. P. Bernstorff, Nr. 46. 68. Borch, 27. J. Bülow, 63. A. G. Carstens, 29. 39. 45. 47. 49. 56. K. Christian VII. 42. 65. C. Colbiornsen, 54. Arveprinds Frederik, 31. 61. Frederik, Hertug af Augustenborg, 60. 69. L. A. Gebhardi, 24. H. Gram, 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 17. 19. 20. 21. O. Guldberg, 25. 30. 32. 33. 35. 40. 42. 43. 44. 48. 50. 55. 57. A. W. Hauch, 70. P. A. Heiberg, 58. H Hielmstierne, (Henrichsen.) 2. 14. 15. 34. J. L. Holstein, 8. C. F. Jacobi, 53. 59. 64. 66. A. Kall, 51. Klopstock, 52. J. Langebek, 16. 22. 23. B. W. Luxdorph, 11. C. A. Plessen, 1. J. Rosenkrantz, 12. F. Rostgaard, 18. T. Rothe, 36. 37. 38. E. H. Schimmelmann, 62. J. H. Schlegel, 28. C. Stolberg, 67. J. F. Struense, 26. O. Thott, 13.

Side

VII. Indledning og Udkast til en Skildring af den germanisk-skandinaviske Forfatning, med Hensyn til dens agrariske og offentlige Forhold i Oldtiden, af C. Molbech .... 369.

VIII. Biergegrav By-Lov, fra Midten af det 17de Aarhundrede, meddeelt af C. Molbech .... 523.

IX. Malmø Raadhuus-Archiv, med dets ældre danske Diplomer og Documenter, af Dr. H. Reuterdahl .... 547.

X. Bidrag til den danske Bygningshistorie, af Archivdocumenter og andre Kilder, ved Kammerraad G. F. Lassen.
I. Frederiksborg Slot .... 565.

XI. Et nyt Bidrag til den danske Birkerets Historie, ved C. Molbech .... 593.

XII. Historisk Literatur og Kritik:
17. Om historiske Resultater af nyere Forskninger i den nordiske Archæologie, ved C. Molbech .... 607.
Blandede historiske Noticer:
Bidrag til danske Kongers Charakteristik og Personalhistorie m. m. fra det 16de Aarhundrede .... 668.

Om Folkemængden i Danmark i Midten af det trettende Aarhundrede*),

af

H. M. Velschow.

Hvo der veed, hvor nødvendigt det er til at kiende en Stats Kræfter og Hiælpekilder, at have Kundskab om **Befolkningens** Størrelse, dens forskiellige Classer og disses indbyrdes Forhold, vil sikkert beklage, at de almindelige **Folketællinger**, der ene ere istand til at føre til et sikkert Resultat i denne Henseende, først saa seent have fundet Anvendelse i Europas større Stater. De første almindelige Folketællinger bleve anordnede i Frankrige af Ludvig den 14de, og ere ikke meget over halvandet Aarhundrede gamle. Den store Churfyrste Frederik Vilhelm var, saavidt vides, den første Regent, der fulgte det givne Exempel (1683). Den engelske Regiering begyndte først 1701 dermed, men gav derefter det første Exempel paa en regelmæssig Gientagelse (hvert 10de Aar) af saadanne Folketællinger, hvorved det er blevet muligt at iagttage de Forandringer, der efterhaanden foregaae i Befolkningens Størrelse og Sammensætning. I de øvrige større europæiske

*) Denne Afhandling, der er skreven og omdeelt som Program til Universitetsfesten i Anledning af H. M. Kongens Fødselsdag d. 18de Septbr. 1841, men ikke kom i Boghandelen, meddeles her, giennemseet og forøget med Tillæg af Forfatteren.

Stater blev det givne Exempel først senere fulgt. Den ældste almindelige Folketælling i Danmark er den, der foretoges 1769, og den blev før 1831 kun gjentaget tvende Gange (1787 og 1801), og endda ei i samtlige den danske Konges Herredømme underlagte Lande [1]). Først for faa Aar siden blev en regelmæssig Gjentagelse af disse Folketællinger anordnet. — Noget ældre ere de kirkelige Optegnelser om Ægtevielser, Fødsler og Dødsfald. De ældste Anordninger angaaende denne Sag (i England og Frankrige) høre til første Halvdeel af det sextende Aarhundrede, men først i det 17de Aarhundrede fandt de Efterlignelse i andre Stater. Disse Optegnelser angive imidlertid, ifølge deres Bestemmelse, kun Folkemængdens successive Forøgelse eller Formindskelse ved Fødsler og Dødsfald, men ikke dens absolute Størrelse. Først da denne var udfundet ved almindelig Folketælling, kunde disse Lister lede til at iagttage de Forandringer, der foregik i Folketallet i den følgende Tid, forsaavidt de beroede paa Fødsler og Dødsfald. Senere, da man var bleven opmærksom paa, at de Forhold, hvori Ægtevielsernes, Fødslernes og Dødsfaldenes Tal i et givet Land staae til dets hele Folkemængde, sielden under forresten lige Omstændigheder forandre sig betydeligt, saa at man fra hine Tals Middelstørrelse med ikke ringe Sikkerhed kan slutte til den hele Folkemængdes Størrelse, fandt man i disse kirkelige Optegnelser et Middel til at lære at kiende Forandringerne i Folketallet, allerede en temmelig lang Tid, førend de almindelige Folketællinger begyndte. Indtil de omtalte Lister fik den først nævnte Anvendelse, synes de at have været kun lidet paaagtede, og ere derfor før den Tid neppe blevne forfattede med den fornødne Nøiagtighed. Man har saadanne Lister over Fødsler og Dødsfald i Kiøbenhavn

[1]) I Norge gientoges den, før Adskillelsen, kun eengang, 1801, og i Hertugdømmerne ogsaa kun eengang, 1803.

fra 1672 og endeel følgende Aar[1]), men deres regelmæssige Udfærdigelse fra alle Kirkesogne i Riget blev ikke anordnet før 1720, og Ægtevielsernes Tal blev ei tilføiet før 1775, ligesom vor Regiering først fra den Tid af begyndte at paasee, at Kirkebøgerne førtes med den Nøiagtighed, som var saa nødvendig, hvis de derefter udfærdigede Lister skulde give noget paalideligt Resultat. Imidlertid ere dog disse Lister, deres Mangelfuldhed i den tidligere Periode uagtet, et nogenlunde brugbart Hiælpemiddel til at udfinde Folketallet, og vi ville ved deres Hiælp, hvis de ellers endnu haves i Behold fra den første Tid af, da de bleve anordnede[2]), i Forbindelse med Folketællingerne, kunne faae en tilfredsstillende Forestilling om Bevægelserne i den danske Befolkning for de sidste 122 Aar. Men længere tilbage i Tiden savnes alle Foranstaltninger fra Regieringens Side til at komme til Kundskab om Folketallet, og dette Savn maa føles desto stærkere, jo mere Historieforskeren i vore Dage erkiender Nødvendigheden af at tydeliggiøre sig og Andre Folkets Tilstand, og at oplyse dets Institutioners Skiebne ved Siden af Statens ydre Historie, for at den idelige Vexelvirkning imellem de indre og ydre Forhold kan blive

---

[1]) I Holks Statsjournal, og i Materialien z. Statistik d. dän. Staaten. 2ter Bd. Beil. Tab. XXIV.

[2]) Det summariske Beløb af Fødte og Døde i Danmark, Norge og Hertugdømmerne for Aarene 1735 til 1784 er meddeelt i Material. z. Stat. d. dän. Staaten 2ter Bd. Beilage Tab. X—XII. En lignende Liste for de følgende 10 Aar, fra 1785 til 1794 er indført i den tydske Oversættelse af anden Udgave af Thaarups Statistik, 2 Thl. 1 Abth. Summariske Lister over Fødte og Døde i Slesvig og Holsteen i Aarene 1785 til 1817 haves i Gudmes die Bevölkerung der beiden Herzogth. Schleswig u. Holstein. De ere fortsatte indtil 1830 paa Tab. VI til samme Forfatters Schleswig-Holstein 1ster Thl. Fuldstændige Lister over Ægteviede, Fødte og Døde i Kongeriget Danmark for Aarene 1801 til 1833 findes i Statistisk Tabelværk 1ste Hefte. Listerne for de forudgaaende fer Aar ville findes paa forskiellige Steder. Men de ældste Lister for Aarene 1721 til 1734 ere aldrig blevne publicerede.

ret klar, og Nationalhistorien opfattes i sin Heelhed. Vigtigheden af det her omhandlede Spørgsmaal har desuden alt længe maattet paatrænge sig Historieskriveren; thi da Forestillingen om den Kraft, hvormed en Stat til en given ældre Tid kunde optræde i sine Forhold til andre Stater, saa væsentligen beroer paa, hvor stor dens Befolkning til samme Tid tør antages at have været[1]), saa maatte Historieskriverens Dom om den Kraftanstrengelse, vor Fædrenestat havde anvendt i denne eller hiin Kamp med en anden Stat, nødvendigen blive meget usikker, saalænge han ikke kiendte noget til de kæmpende Staters Folkemængde, da derved baade den Kraft, der kunde anvendes, og den, der skulde overvindes, vare, saa at sige, ubekiendte Størrelser. Sædvanligen har man hiulpet sig, mangen Gang maaskee endog uden at føle Savnet, med at tænke sig Forholdet imellem de stridende Kræfter analogt med det, der finder Sted i vore Dage imellem de samme Stater, uden at betænke, at Forholdet i ældre Tider kan have været, og virkelig har været ganske forskielligt.

Til at afhielpe dette Savn behøves imidlertid ikke, hvad der da ei heller kan tilveiebringes, nogen nøiagtig Kundskab om Folkemængden i ældre Tider og om de deri efterhaanden foregaaede Forandringer. Angivelser, der med Sikkerhed kunne antages at nærme sig til Sandheden, ville være aldeles tilstrækkelige. Veiledet af de Vink, som vore historiske Kildeskrifter nu og da give, og de Slutninger, som Afvexlingerne i Folkets Tilstand og Statens Stilling foranledige, vil man ogsaa temmelig let kunne danne sig en Forestilling i det mindste om Hovedforandringerne i den danske Befolknings Tilstand.

Saaledes vare de ydre og indre Forhold, som fandt

[1]) At ved Bedømmelsen heraf, foruden Folkemængden, ogsaa andre Momenter komme i Betragtning, er naturligviis ikke overseet.

Sted under Hedendommen, uden Tvivl meget heldige for Folkeformerelsen, og de stærke Udvandringer, det store Menneskketab, Vikingstogene foraarsagede, ere Beviser paa, at den Tilgang, der kunde erstatte en saadan Afgang, og være istand til desuden at give noget Overskud, maa have været betydelig. Men det var vistnok kun den mindste Deel af Tilværten, som forblev i Landet selv, da vore Arvelove ligesaa meget, som Folkets Tilboielighed, foranledigede den større Deel til at søge deres Lykke i fremmede Lande. Efter Christendommens Indførelse, da de omtalte Vikingstog og Udvandringer efterhaanden ophørte, formindskedes maaskee noget den Progression, hvori Folkemængden tidligere havde forøget sig; men de vidtstrakte Almindingers Opdyrkning og de allerede forhen under Ploven bragte Jordeiendommes Udstykning vare endnu for lang Tid istand til at skaffe Plads og Underhold for det voxende Antal af Jordbrugerfamillier, medens den stigende Cultur og de derved fremkaldte større Fornødenheder sysselsatte flere og flere Hænder paa anden Maade. Da tillige de udvortes Forhold i de første Aarhundreder efter Christendommens Indførelse synes at have været ret heldige for Folkeformerelsen, — naar maaskee undtages Hungerstiden under Oluf Svendsen og den første Halvdeel af det 12te Aarhundrede, da Vendernes Søroverier og Hærjen paa de danske Kyster toge Overhaand, medens blodige Borgerkrige sønderreve Landet, — saa tør man med god Grund antage, at Danmarks Folkemængde i dette Tidsrum, som i det Mindste kan udstrækkes til Midten af det 13de Aarhundrede, har faaet en meget betydelig Tilvært. Ved dettte Tidspunkt har Danmark uden Tvivl havt den stærkeste Befolkning, det nogensinde fik i hele Middelalderen. Derfra kan man regne dens Aftagen; thi nu begyndte den ulyksalige Kamp imellem Aristokratiet og Kongemagten, der banlyste Freden i meer end et heelt Aarhundrede fra vort Land, ødelagde

dets Velstand, og bragte Staten sin Opløsning nær. Den Forarmelses- og Undertrykkelses-Tilstand, hvori Bondestanden befandt sig, efterat Aristokratiet havde seiret i denne Kamp, var sikkert ligesaa ugunstig for Folkeformerelsen, som den forudgaaende Ufredstilstand maa have været. Færre Fødsler, flere Dødsfald, end sædvanligt, ere naturlige Følger af en saadan Tilstand. Dog har maaskee endda i sædvanlige Aar de Fødtes Antal oversteget de Dødes; men Overskuddet har neppe været betydeligt, og vist ikke tilstrækkeligt til at dække det Menneskeetab, som foraarsagedes ved de hyppige og tildeels meget heftige Epidemier [1]), der i ældre Tider hjemsøgte Danmark, ligesom Europas øvrige Lande. Især omtales med Gru de Ødelægelser, som anrettedes ved den under Navnet den sorte Død (mort bleu) bekiendte Pest, der rasede her i Landet fra Slutningen af 1348 til 1350 [2]). Den skal have bortrevet i det østlige Danmark en Trediedeel af Befolkningen [3]); men paa den jydske Halvøe maa Ødelæggelsen antages at have været endnu større, hvis man tør fæste i det mindste nogen Lid til de Beretninger, som angive Menneskeetabet i Nørrejylland til to Trediedele, i Sønderjylland endog til fire Femtedele af Befolkningen [4]). Hvor stor imidlertid Tabet end i Virkeligheden kan have været, saa vilde det dog, under gunstige Omstændigheder, have kunnet været gienoprettet før Reformationens Tid. Men da den ringe Tilvært, som Folkemængden fik i sædvanlige Aar, maaskee knap nok dækkede det Tab, som nye Epidemier

---

1) *Mansa*, de epidemiis maxime memorabil., quæ in Dania grassatæ sunt, I. Pag. 7—15, giver en Udsigt over de vigtigste af dem, der hiemsøgte Danmark i Perioden fra 1348 til 1478.

2) *Mansa*, l. c. Pag. 7—12.

3) Langebek Scr. R. Dan. IV, 621,

4) Suhm, Danm. Hist. XIII, 194 o. flg. *Cypræi* Annal. episc. Slesv. Pag. 337.

tilføiede den, saa er det uvist, om noget af hiint store Tab var erstattet endog til den Tid. Men efter Reformationens Indførelse var Folkemængden uden Tvivl i halvandet til to Aarhundreder formedelst Bondestandens stedse tiltagende Usselhed, i temmelig stadigt Aftagende, og havde, som det synes, i anden Halvdeel af det 17de eller maaskee i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, naaet sin laveste Stand. Derpaa begyndte den atter at hæve sig, men en Tidlang kun meget langsomt, og maaskee snarere som en Følge af, at en bedre Sundhedspleie forebyggede Epidemierne, eller formindskede deres Ødelæggelser, end formedelst en betydelig Forøgelse af Fødslernes Tal. I de 50 Aar fra 1735 til 1784 udgiorde det hele Overskud af Fødte over Døde kun 73,611 Mennesker [1]). Det kunde ei heller let være anderledes, da den talrige Bondestands Stilling endnu slet ikke var bedre, end før. Derimod have vi i det nittende Aarhundrede seet Folkemængden hos os forøges omtrent i samme stærke Progression, som charakteriserer Befolkningens Historie i dette Tidsrum i Europas fleste andre Stater. I de første 33 Aar af det nittende Aarhundrede fødtes i Danmark 290,484 Mennesker flere, end der døde.

Den danske Befolknings Historie deler sig altsaa naturligen i tre Tidsrum. Det første omfatter de ældste Tider indtil Midten af det trettende Aarhundrede, da Folkemængden var i nogenlunde stadig Tilvært. Til den anden Periode hører den følgende Tid, da Folkemængden aftog formedelst den ringe Tilvært ved Fødsler, og de store Tab ved hyppige og ødelæggende Epidemier, indtil den havde naaet sin laveste Stand, maaskee i anden Halvdeel af det 17de Aarhundrede. Den nyere Tid, da Folkemængden atter har været i Tiltagende, blev altsaa det tredie Tidsrum.

---

[1]) Material. z. Statistik d. dän. Staaten, 2ter Band Beilage Tab. XII.

En saadan almindelig Udsigt over Hovedforandringerne i vor Befolkning, som den, vi her ovenfor have givet, kan nu vel være Historieforskeren til nogen Hielp; men om den endog var fuldstændigere, end denne er, og kunde angive Overgangspunkterne bestemtere, end det her har været muligt: saa maa han dog finde sig kun meget lidet tilfredsstillet ved den, saalænge den kun angiver Forholdet imellem Folkemængdens Størrelse til forskiellige Tider, men ikke dens absolute Størrelse selv. Han maa nødvendigen ønske nogenlunde bestemt Kundskab om, hvor stor denne Folkemængde i Virkeligheden har været i det mindste til de Tider, da den havde sin høieste og sin laveste Stand; og da Overgangen fra hiin til denne igiennem et langt Tidsrum ikke var i noget stadigt Aftagende, saa vilde det være høist ønskeligt, at kunne bestemme Folkemængdens Størrelse i det mindste ved et Par mellemliggende Tidspunkter, navnligen ved Midten af det 14de Aarhundrede, efter den sorte Døds Ophør, ved Reformationens Indførelse 1536 og ved Statsforandringen 1660, hvis ei dette Tidspunkt, som vel er muligt, falder sammen med den ovenfor omtalte, men endnu ubestemte Tid for Folkemængdens laveste Stand. Det indsees let, at dersom vi vare i Stand til, med fornøden Sikkerhed at bestemme Danmarks Folkemængde ved disse 4 eller 5 Tidspunkter, saa vilde vi, uden at feile betydeligt, ogsaa kunne beregne, hvor stærk Befolkningen har været til hvilkensomhelst mellemliggende Tid. Bestemmelsen af Danmarks Folkemængde i Midten af det trettende Aarhundrede vilde i det mindste være nogen Veiledning til at beregne, hvor stor Folketallet sandsynligen har været i de nærmest forudgaaende Aarhundreder, og dermed kunde man maaskee lade sig nøie, hvis man ei kunde tilveiebringe større Vished om Folkemængdens Tilstand ved et tidligere Tidspunkt. Hvad den sidste Periode angaaer, da ville de Data, som ere tilveiebragte ved de oven-

for omtalte Regieringsforanstaltninger, kunne vedlede os igiennem den længste Deel af samme, hvis de endog ikke netop omfatte det hele Tidsrum.

For at opnaae den her attraaede Vished om Folkemængdens virkelige Størrelse i ældre Tider, er hidindtil, saavidt mig bekiendt, slet Intet giort, som kunde føre os et eneste Skridt nærmere til Maalet. Vor høitfortiente og lærde Suhm har rigtignok forsøgt ikke saa faa Beregninger over Folkemængdens Størrelse i det første Tidsrum; men da de alle, formedelst Forfatterens ringe Bekiendtskab med vore ældre Institutioner og indre Forhold, ere byggede paa falske Forudsætninger, saa ere de aldeles ubrugbare [1]). Det turde vistnok være forbundet med ikke faa Vanskeligheder, at tilveiebringe paalidelige Resultater herom, da de i Almindelighed kun ville vindes ved møisommelig Søgen ad besværlige Omveie. Men det vil dog neppe, for Tidsrummet fra Reformationens Indførelse indtil 1720, mangle paa ganske brugbare Materialier. Skattepaalæggenes Beløb, naar det var lignet paa Skatteyderne med Hensyn tillige til deres Antal, Lehnsmændenes Regnskaber, Lehnenes Jordebøger, Forhandlingerne og Documenterne angaaende det kort efter Souverainitetens Indførelse ordnede Matriculvæsen, og flere cameralistiske Documenter ville uden Tvivl derved yde god Tieneste. Det turde maaskee endog være muligt, at tilveiebringe Lister over de Fødtes og Dødes Tal fra endeel Aar i de tre sidste Decennier, der gik forud for Aaret 1720 [2]). Derimod frygter jeg for, at der fra Catholicismens

---

[1]) De findes i Forfs. tre Afhandlinger om den danske Agerdyrkning og Landvæsen, som ere indførte i 9de Deel af hans samlede Skrifter, S. 122. 148 fg. 155 fg. 157 fg. 164 fg. 471. 175 fgg. 179. 201 og 223. De ere tildeels atter optagne i Forfatterens store Danm. Hist., f. for Ex. T. III. S. 131 fg. 650 fg. o. fl. St.

[2]) Det lader til, at der allerede ved Aaret 1687 ere giorte nogle Skridt fra Regieringens Side, for at tilveiebringe en regelmæssig Optagelse

Tider turde mangle fornødent Materiale; thi cameralistiske Aktstykker af den omtalte Art ere fra de Tider meget sieldne, kortfattede og derfor med Hensyn til vort Emne utilfredsstillende, og blive det mere, jo længere vi gaae tilbage i Tiden før 1536. Det er derfor mere at ønske, end at haabe, at man paa de Data, der kunne uddrages af de os fra anden Halvdeel af det 14de Aarhundrede levnede Aktstykker, skulde kunne bygge en blot nogenlunde bestemt og paalidelig Beregning over Folkemængden til den Tid. Hvad det trettende Aarhundrede angaaer, da vilde vi, om muligt, være endnu værre farne i denne Henseende, hvis ei den gamle Ledingsforfatning endnu dengang havde staaet ved Magt. Derved faae vi nemlig i den nationale Krigsmagts Størrelse et nyt Middel til at beregne Folketallet, som savnes i den følgende Periode, da den gamle Krigsforfatning forfaldt, og Danmarks Krige tildeels førtes med hvervede Tropper. Imidlertid vilde dog Krigsmagtens Størrelse, ifølge de særegne Regler, hvorefter den tilveiebragtes, ikke kunne lede til en nøiere Bestemmelse af Indvaanernes Tal (da alle Beregninger, som ene støttedes derpaa, vilde faae et alt for vidt Spillerum), hvis ei andre historiske Documenter, navnligen en Mandtalsliste for en enkelt af Danmarks Provindser i Valdemars Jordebog gav os et fastere Støttepunkt. Det er herpaa at jeg i Hovedsagen grunder den Beretning over Danmarks Folkemængde i Midten af det trettende Aarhundrede, som jeg i de følgende Blade skal forelægge Læseren.

og Indsendelse af fuldstændige Føde- og Dødelister fra hele Riget; men jeg veed ei Mere derom, end hvad Thestrup fortæller i Danm. og Norges Krigsarmatur S. 344. Samme Forfatter anfører imidlertid selv (anf. St. S. 343.) en summarisk Liste over Fødte og Døde Aaret 1689 fra samtlige danske Stifter.

Den danske Krigsmagts Størrrelse kan, som sagt, ikke ligefrem lægges til Grund ved en Beregning af Landets Folkemængde, formedelst det Særegne i vor gamle Krigsforfatning [1]). Ifølge dens Lov hvilede nemlig Ledingspligten fornemmeligen paa Brugen af Grundeiendom. Hærens Størrelse var altsaa ikke i Danmark, saaledes som i Norge [2]), afhængig af Mandtallet. Man kan derfor ikke fra hiin slutte til dette. Dersom den ældste Form, hvori vor Krigsforfatning fremtræder [3]), var bleven vedligeholdt, saa vilde Krigsforfatningen idetmindste bedre, end i sin nyere Form, have kunnet tiene til Veiledning ved en Beregning af Folketallet. — Det er bekiendt, at Danmark fra umindelige Tider har været inddeelt i Herreder. Denne Inddeling er i sin første Oprindelse militair. Vore Forfædre pleiede, ligesom de øvrige Nordboer og ligesom de germaniske Folkestammer, at afdele deres Hære i mindre Hobe, hver bestaaende i Almindelighed af hundrede Krigere (det vil sige 120, eller et stort Hundrede, en i den tidligste Oldtid blandt Nordboerne sædvanlig Regnemaade). Hver saadan Hob af hundrede Stridsmænd, der havde sin egen Anfører, kaldes en Her. Den var sammensat af Mænd, der havde Hiemstavn i samme Egn, eller vare hinandens Naboer. Anføreren boede iblandt dem. Da denne Forbindelse ikke dannedes for enkelte Tog, men var stadig, saa kom derved de 120 Mænds Eien-

---

1) Jeg har behandlet dette Æmne, forsaavidt Almuens Ledingspligt angaaer, i en særskilt Afhandling; de institutis militar. Danorum, regn. Vald. IIdo. Hafn. 1831, og da jeg her naturligviis ikke kan optage mere herom, end hvad der er aldeles uundværligt til at forstaae Sammenhængen, saa maa jeg henvise de Læsere, der ønske at kiende Grundene, hvorpaa de her anførte Resultater støtte sig, til denne Afhandling. Jeg skal til Veiledning herved i det Følgende anføre Stederne, hvor de findes.

2) Hagen Adelsteins Gulothings L. Udf. B. Cap. 2.

3) De instit. mil. Dan. p. 51—59.

domme paa en naturlig Maade til at danne et særskilt militairt Distrikt, som kaldtes med et Navn, der netop betegnede denne Oprindelse, hérad, det er, hvad vi nu kalde et Herred [1]). De Jordeiendomme, der saaledes sammenlagdes, vare vel ikke af lige Udstrækning; men ethvert af dem dog, i det mindste i Begyndelsen, af omtrent lige Godhed, forsaavidt de alle skulde indeholde saa megen dyrkelig Jord, som kunde behøves til en Families Underhold, eller, hvad der ansaaes for det samme, saa meget Agerland, som kunde dyrkes med een Plov. En saadan Eiendom kaldtes et Boel. Et Herred var altsaa et Distrikt, som oprindeligen indeholdt 120 Boel [2]). De til det samlede Danmark hørende Lande indeholdt, ifølge de ældste Efterretninger, vi have herom [3]) 191 saadanne Herreder; foruden endeel særskilte Distrikter og Øer, som ikke vare indlemmede i denne Inddeling, tildeels vel fordi de dengang, da Inddelingen giordes, endnu vare ubeboede [4]). Den danske

[1]) De instit. mil. Dan. p. 53 sqq.

[2]) Man har dog neppe holdt sig meget strengt til det bestemte Tal. Et Herred var formodentlig endog i Begyndelsen det samme, som i Norge og Sverrig kaldes en Bygd, en Samling af nærliggende Eiendomme, hvad enten deres Tal var noget under eller noget over 120.

[3]) Vi have intet ældre Document, der fuldstændigen opregner Danmarks Herreder, end Valdemars Jordebog, hvis første Deel er skrevet 1231. Imidlertid er der ingen Tvivl om, at denne Inddeling var forbleven uforandret i mange Aar; og det er rimeligt, at den er i Hovedsagen overeensstemmende med den ældste Herredsinddeling. Ifølge denne indeholdt Skaane 22 Herreder, Halland 8, Bleking med Lyster 4, Bornholm 4, Siælland 27, Møen 1, Falster 2, Laaland 4, Langeland 2, Als 2, Fyen 12, Nørrejylland 70, Sønderjyllands Geestland 21, Marsklandet (Utland) 12. Senere bleve nogle af disse Herreder inddeelte i flere, og nogle Distrikter og Øer, som ikke vare optagne i denne Inddeling, regnede med som Herreder. Derved steg disses Tal til over 200.

[4]) De vigtigste af disse vare Landet imellem Slien og Dannevirke, Eideren og Levensaae; fremdeles Holm (Utholm) og Hæfræ (Everschop) i det Eiderstedtske, Sundevith, Femern, Ærøe og Thorseng, Mulnæs (Molsherred), Samsøe, og Hægnæsholm (Hindsholm).

Ledingshær har altsaa, naar det hele Rige var samlet under een Herster, bestaaet af i det mindste henved 23000 Bønder, foruden Overkongens, Underkongernes og de øvrige Høvdingers Huustropper. Forudsætter man, at hele Riget paa eengang er blevet inddeelt i dette Antal Herreder, saa vil denne Inddeling, ifølge sin Beskaffenhed, kunne veilede ved Besvarelsen af det Spørgsmaal, hvormange Indbyggere Landet vel kan have havt paa den Tid. Man talte nemlig dengang i hele Landet ligesaamange Boel, der dyrkedes af Bønder, som Stridsmænd i Hæren. Altsaa boede ved det Tidspunkt, paa omtrent 23000 Boel, ligesaa mange Bondefamilier. Regnes hver af disse Familier for 5 Personer, bliver Antallet af fribaarne Bønder 115,000. Men dette Tal er sikkert for lidet. Det maa nemlig erindres, at Huusfællesskab imellem Slægtninge, var noget almindeligt i Oldtiden. Denne Sædvane er maaskee netop i den Periode, hvorom her er Tale, bleven saa stærkt udbredt, fordi Boelene da vare udelelige [1]). Kun een af Sønnerne kunde komme i Besiddelse af Grundeiendommen, imedens derimod Løsøret skiftedes mellem Arvingerne. Deraf fulgte, at den af Sønnerne, som skulde arve Boelet, forblev hos Forældrene, endog efter at han var bleven gift, og selv havde Børn. Hans ugifte Søstre forbleve ogsaa hjemme; thi naar Nøden ikke tvang, toge neppe frie Qvinder Tieneste som Terner paa en Tid, da i Almindelighed kun trælbaarne Qvinder forrettede Terners Gierning. Ogsaa de andre Sønner maatte forblive hos Forældrene, indtil de kunde komme andensteds hen. Droge de i Vikingsfærd om Sommeren, da tilbragte de vel i Almindelighed Vinteren i det fædrene Huus. Da et Boel egentlig var en temmelig betydelig Eiendom, saa stor i Almindelighed, som to Bøndergaarde af den sædvanlige Størrelse tilsammenlagte,

[1]) De institut. militar. Dan. p. 128—130.

saa kan man vel tænke sig, at den kunde ernære et temmeligt talrigt Herskab. Men dersom man vil regne hvert Boels Herskab kun for een Familie, saa tør man under de her paapegede Forhold neppe regne en saadan Familie for mindre, end 7 Personer, i Giennemsnit. Efter denne Regning vil altsaa de fribaarne Bondets Tal have været omtrent 161,000. Hertil kommer de Kronen tilhørende Gaarde, som Styresmændene, 1000 eller endog 1200 i Tallet[1]), beboede med deres Familier, og de Gaarde, som tilhørte Kongen og Høvdingerne, og som disse lode bestyre ved Bryder, sædvanligen udvalgte, som det synes, iblandt deres haandgangne Mænd. Altsaa maa man vel til hiint Antal af fribaarne Indvaanere lægge omtrent 2000 Familier eller 10000 Personer, henhørende til disse to Classer. Kongens og Høvdingernes egentlige Huustrepper (Hofmænd) udgiorde uden Tvivl et ikke ringe Antal, og mange af dem havde formodentlig Familie. Naar endelig hertil lægges det rimeligviis ei ganske ubetydelige Antal af fribaarne Mænd med Familier, som, uden at besidde Jordegods, ernærede sig ved Fiskeri og Jagt, Handel og Vikingsfærd (uden at være til Huse hos Andre): saa vil man neppe finde det usandsynligt, at de Fribaarnes Tal har oversteget 200,000. Dertil kom nu Trællene. Ser trælbaarne Beboere i Giennemsnit for hver af de 25000 Gaarde, vi forudsætte at være i Drift, er vel snarere for lidet, end for meget, naar man

---

1) Saamange Skibe nemlig indeholdt, idetmindste noget senere hen i Tiden, den danske Ledingsflaade (hvorom Mere siden); og hvert Skib havde sin Befalingsmand, som, fordi han dengang altid stod til Roers, kaldtes Stýrismadr Der boede altsaa 5 til 6 Styresmænd i hvert Herred, overeensstemmende med det Antal Skibe, som derfra skulde udredes. Jeg forudsætter, at een af disse var Kongens Ombudsmand i Herredet og Befalingsmand over Herredets samlede Mandskab i Landhæren. Jeg har derfor ikke beregnet nogen særskilt Gaard for denne Embedsmand.

betænker, deels at endeel af Trællene vare gifte, og at deres Børn regnes med i hiint Tal, deels at der i Almindelighed altid behøves langt flere trælbaarne, end fribaarne Hænder, til det samme Arbeides Udførelse. Trællenes Antal var derfor sikkert imellem 150 og 200,000. Danmarks hele, saavel fribaarne, som trælbaarne Befolkning til den omtalte Tid kan altsaa anslaaes til henved 400,000 Mennesker. Dette Antal er nu vistnok ikke stort for et Land af Danmarks daværende Udstrækning. Men det Tidspunkt, hvortil denne Beregning skulde passe, ligger ogsaa uden Tvivl temmeligt langt tilbage i Oldtiden. Skiøndt det, formedelst de særegne Forhold, er umuligt at bestemme med nogen høiere Grad af Sandsynlighed dette Tidspunkt nærmere, saa forekommer det mig dog sandsynligt, at det kunde findes i Slutningen af det siette eller i Begyndelsen af det syvende Aarhundrede, efter vor Tidsregning. De Jordstrøg, som lettere kunde opdyrkes, vare formodentlig dengang allerede i Brug; men dog var neppe Halvparten af de Jorder, som inden Udgangen af det 13de Aarhundrede fandtes opdyrkede, dengang endnu bragte under Ploven[1]). Vi have ved den hele Beregning forudsat, at den Herredsindeling, som siden beholdtes, er bleven foretaget paa eengang over det

[1]) I Siellands 27 Herreder har man ved det Tidspunkt, da Landet inddeeltes i Herreder, neppe talt 3600 Boel. I et interessant Aktstykke fra Midten af det trettende Aarhundrede, som findes aftrykt hos Langebek, Scr. R. Dan. V. 615 sqq., angives derimod disse Herreders Skyldsætning til 8519 Mark. I Siælland var fordum en Plovs Jord, en Mark Skyld i Jord, og et Boel eensbetydende Udtryk (S. min Afh. de institut. mil. Dan. p. 74 sqq); men dog fandtes neppe i det 13de Aarhundrede 8519 virkelige Boel i Siælland, da en Deel af den skyldsatte Jord var Rennæland (Ornum, Ruth), og som saadan ikke lagt i Boel (ibid: p. 132 sqq.) Dog vare der i det 13de Aarhundrede idetmindste meer end dobbelt saamange Boel i Siælland, som dengang, da Herredsindbdelingen foretoges. Ved det fôrstnævnte Tidspunkt var altsaa ikke den halve Deel af Landets dyrkelige Jord bragt under Ploven.

hele Rige. Denne Mening har maaskee ogsaa meest Sandsynlighed for sig. Men det er dog ogsaa meget muligt, at denne Inddeling kan have fundet Sted til forskiellige Tider i de forskiellige Provindser. I det Tilfælde vilde den ovenfor fremsatte Beregning af Folkemængden ikke passe paa noget enkelt Tidspunkt i den danske Befolknings Historie, og det vilde, med Hensyn hertil, være rigtigere at beregne Folketallet ved den Tid, da hiin Inddeling giordes, særskilt for hvert Landskab, og sige: dengang, da Skaane inddeeltes i 22 Herreder, havde dette Land omtrent 40,000 Indbyggere; da Halland inddeeltes i 8 Herreder, havde det imellem 14 og 15000 Beboere. Da Siælland inddeeltes i 27 Herreder[1]), havde denne Øe henved 50,000 Indbyggere, ligesom Fyen, da den inddeeltes i 12 Herreder, omtrent 22,000 Indbyggere, og Laaland, da det deeltes i 4 Herreder, imellem 7 og 8000 Beboere. Nørrejylland havde, da man deelte det i 70 Herreder, noget over 128,000 Indvaanere, Sønderjyllands Geestland, da det deeltes i 21 Herreder, imellem 38 og 39,000 Beboere, og Marsken (Utland), da den med de tilhørende Øer inddeeltes i tolv Herreder, omtrent 22,000 Indvaanere. Man lader derved Tiden, da det skeete, være ubestemt.

Man vil i øvrigt herved lægge Mærke til, at Herredsinddelingen ikke blot giver os Anledning til at beregne hele Rigets samlede Folkemængde, men ogsaa til at bemærke, i hvilket Forhold denne Folkemængde var fordeelt imellem de forskiellige Provindser. Herredet var, som man seer, ingen vilkaarlig

---

[1]) I Forbigaaende bemærkes, at jeg kun tæller 27 Herreder i Siælland, uagtet denne Øe i det 14de Aarh. havde 28 af dem. Man seer nemlig af Valdemars Jordebog, sammenlignet med det i foregaaende Anm. omtalte Aktstykke, at Holbo Herred endnu ved Midten af det 13de Aarhundrede ikke var noget særskilt Herred, men uden Tvivl en Deel af Strøe Herred. Langeb. Scr. R. D. V. 616. VII. 527.

Afdeling af Landet, da baade dets Befolkning i Begyndelsen stod i et temmelig bestemt Forhold til hele Landets Befolkning, og dets Areal rettede sig efter hvad der behøvedes til at ernære denne Befolkning. Det gik, i sidste Henseende, med Herrederne, som med Boelene. De kunde ei være lige store af Udstrækning, da der af den slettere Jord behøvedes større Areal, end af den gode; men de vare i Begyndelsen lige gode saasom de, hver for sig, vare istand til at afgive Underholdning for et omtrent ligestort Antal Familier. Senere, efterat den brugbare Deel af Herredernes øde liggende Jorder vare opdyrkede, var vel den oprindelige Lighed imellem dem tildeels forsvunden, i det nogle af Herrederne, indenfor hvis Omkreds fandtes større Strækninger af brugbar, men ubenyttet Jord, efterhaanden som disse opdyrkedes, fik flere Boel og derfor stærkere Befolkning, end andre. Men denne Ulighed imellem de enkelte Herreder maatte atter udjevnes, naar et større Antal af Herreder, forenede, sammenlignedes med et andet. Det er ogsaa i sig selv sandsynligt, at de forskiellige, dengang temmelig isolerede Provindsers Befolkning, under lignende udvortes Betingelser, er voxet omtrent i samme Forhold. Forskiellen i de forskiellige Egnes Frugtbarhed havde uden Tvivl større Indflydelse paa Indbyggernes Levemaade, end paa deres Tal. Det er derfor rimeligt, at Herredernes Antal ei blot ved den Tid, da denne Inddeling var ny, men ogsaa længe derefter kan tiene til Veiledning ved en Bestemmelse af Forholdet imellem de enkelte Provindsers Folketal. — Den omtalte Ulighed imellem de forskiellige Herreder, i Henseende til Udstrækning og Befolkning, kan ellers, ifølge de oplyste Forhold, undertiden give ikke uvigtige Vink om Landets første Bebyggelse. Hvor Herrederne ere mindre af Omfang, der har Egnen været tidligt beboet, enten fordi Jordsmonnet var frugtbart, eller fordi det allerede i Begyndelsen har været fundet beqvemt til

Opdyrkning. Hvor flere smaa Herreder ligge samlede, saaledes som i den nordlige Deel af det nuværende Aarhuus Amt, der er maaskee Egnen, hvor den Folkestamme, som nu beboer Landet, tidligst nedsatte sig, og hvor derfor Befolkningen concentrerede sig, før den udbredte sig videre. Hvor derimod den større Udstrækning, nogle Herreder have, ikke kan ansees som Følge af Jordsmonnets naturlige Ufrugtbarhed, der har man Grund til at troe, at locale Forhold, saasom store Skove, eller Kiær og Moradser, have i Oldtiden hindret Jordsmonnets tidligere Benyttelse, og været Aarsag i, at det dengang, da Herredsinddelingen giordes, endnu kun var svagt bebygget [1]).

Nordboernes krigerske Charakteer, deres Lyst til at søge Eventyr, og deres Kiærlighed for Søemandslivet, maae vistnok ansees som Hovedaarsagerne til de vidtbekiendte Normannertoge; men de franskiske og engelske Skribenter [2]), som paastaae, at den Lov hos de Danske, der bød, at Faderens Boel udeelt skulde gaae i Arv til een af Sønnerne, var den egentlige Aarsag til disse for deres Fædreneland saa fordærvelige Tog, have derfor ikke Uret; thi de angive uden Tvivl den samme Grund til, at disse Tog tilsidst fik den Udstrækning, Sammenhæng og Tendents, som just giorde dem saa farlige for hine vestlige Lande. De Danske havde længe været frygtede Søkrigere.

---

[1]) Saadanne Hindringer for en tidlig Bebyggelse have formodentlig været Aarsag i, at Strøe, Liunge og Flakkebierg Herreder fik ved den tidligere Inddeling i Herreder en saadan Udstrækning, at de senere deeltes hvert i to. Om Strøe og Liunge Herreder veed man, at de i Oldtiden vare næsten ganske bedækkede med Skov. Foruden disse havde allerede i det 13de Aarhundrede, formodentlig af samme Grund, Meerløse og Ringsted Herreder i Siælland et usædvanligt stort Antal Boel; s. Langeb. Scriptt. R. Dan. V. 616 sq.

[2]) Endeel af dem nævnes i min Afh. de inst. milit. Dan. p. 128. Jfr. Depping, Normannernes Søetog S. 66 fg. og 2det Tillæg S. 501 fgg.

Deres talrige Ledingsflaade var i hiin krigerske Old uden Tvivl hvert Aar paa Tog [1]). Naar Riget ingen Fiende havde at bekæmpe, søgte man en Fiende paa fierne Kyster, og de Danske vare derfor sikkert det vestlige Europas Kystbeboere velbekiendte, en rum Tid før Carl den Stores Regiering. Men saadanne Tog kunde dog sielden blive farlige for disse Stater, da deres korte Varighed af et Par Maaneder giorde en dybere Indtrængen i Landet og Udførelsen af en ordentlig Plan umulig. Imidlertid var det ikke blot ved disse Ledingstog, at de Danske havde giort deres Navn frygtet. Ogsaa den egentlige Vikingsfærd, var, som jeg allerede ovenfor antog, en længe kiendt og yndet Haandtering, hvori hiin Tidsalders vilde krigerske Charakteer var saa langt fra at finde noget Anstødeligt, at den tvertimod betragtedes som den sikkreste Vei til Hæder og Berømmelse. Men saalænge der overalt fandtes Jord i Overflod at opdyrke, har det dog nok kun været den mindre Deel af den agerdyrkende Befolknings Overskud, som foretrak Vikingens møisommelige og urolige Liv for Agerdyrkerens sikkert lønnende Virksomhed. Derfor havde i denne tidligere Periode endog berømte Anførere i Almindelighed kun enkelte, eller kun nogle faa Vikingeskibe under deres Befaling. Dermed kunde vel Handelen foruroliges, et rigt Bytte stundom giøres ved Handelsskibes Opbringelse, ogsaa et enkelt dristigt Streiftog udføres paa fremmed Kyst. Noget betydeligt kunde derimod ikke udrettes med saa ringe Magt. Men efterhaanden som den gode, til Opdyrkning velskikkede Jord blev sieldnere og sieldnere, tilsidst i mange Egne ganske syntes at mangle, kastede sig flere og flere af Landets mandlige Ungdom paa Krigerhaandværket, og toge Tieneste hos Søkongerne. Derved

---

1) Depping, S. 113 fg. Min Afh. de instit. milit. Dan. p. 43 sq. 174—178.

saae disse sig istand til at udruste talrige Flaader og at drive Vikingsfærden i det Store; ja, for at kunne desto lettere nedslaae de mødende Hindringer, forenede sig ofte mange Vikingehobe, deels fra Danmark, deels fra de andre nordiske Lande, og saaledes fremkom de store Hære, hvormed Normannerne trængte dybt ind i Frankrige, satte sig fast i Normandiet og paa de frisiske Kyster, og erobrede store Stykker af England. Disse Foretagender viste ogsaa snart en anden Tendents, end de foregaaende Vikingetog, der kun havde gaaet ud paa Plyndring og Berigelse ved Bytte; medens disse ofte forraadte Anførerens Hensigt, at sætte sig fast i det hærjede Land og tilegne sig Herredømmet derover, og derved antydede, at Normannerne nu fandt deres Hiem for trangt. Det er disse Normannertoge og de dem ledsagende rædsomme Ødelæggelser, der vakte hine Jammerklager, som gienlyde i alle Beretninger om den Tids Begivenheder. Man seer tydeligt nok, at det ikke var Ledingstropper, som udførte de her omtalte Tog; thi det hyppige Afbrud, som da var blevet nødvendigt, maatte have giort Udførelsen af hine sammenhængende Krigsplaner i saa fierne Lande umulig. Men vare alle de Deeltagende Mænd, der dreve Krigshaandværket som Næringsvei, saa er det klart, at denne Classe af Danmarks Beboere dengang maa have været meget betydelig, om man endog veed, at kun en Deel af disse talrige Skarer hørte hiemme i vort Fædreland. Det er i den første Halvdeel af det niende Aarhundrede, at Normannertogene antoge denne Charakteer. Ved den Tid maa altsaa Danmark have havt en saa stærk Befolkning, at det ei blot kunde bemande Rigets Ledingsflaade ved de aarligt gientagne Rustninger, og rekrutere Kongernes og Høvdingernes Huustropper, men tillige havde det fornødne Mandskab i kraftfuld Alder til Besættelsen af en talrig Vikingeflaade. Ledingsflaadens Besætning var nu stærkere, end

forhen, da et langt større Antal Boel nu vare opdyrkede, end tidligere. Vi havde Grund til at antage, som vi hørte ovenfor, at af det Agerland, som i det 13de Aarhundrede holdtes under Ploven, var dengang, da den senere beholdte Herredsinddeling foretoges, neppe Halvparten opdyrket. Antages nu, at den bedre Halvdeel af de øvrige Jorder senere var bleven optaget, saa er det formodentlig Alt, hvad man tør antage at være i Brug ved det Tidspunkt, hvortil her sigtes (Slutningen af det ottende Aarhundrede); thi det er bekiendt, at der endnu dengang vare store Strækninger (Almindingerne) tilbage, som først i det 11te og følgende Aarhundreder toges til Raade. Men da disse Jorder, med Hensyn enten til deres naturlige Beskaffenhed eller til de Vanskeligheder, der vare forbundne med deres Opdyrkning, rimeligviis tidligere henregnedes til dem, som det ikke kunde lønne Umagen at opdyrke: saa har man vel ved Slutningen af det 8de Aarhundrede antaget, at allerede da samtlige Danmarks opdyrkelige Jordstrækninger vare tagne i Brug. Antages nu, at til de forhen omtalte 23000 ældre Bønderboel vare komne 12000 nye, og at disse vare beboede i samme Forhold, som de ældre, saa vilde Landets Folkemængde derved være bleven forøget med omtrent 150,000 Mennesker [1]). Det hele Folketal ved Slutningen af det 8de Aarhundrede skulde efter denne Regning kun udgiøre omtrent 550,000 Mennesker, hvoraf kun lidet over Halvdelen

[1]) Uagtet Boelenes Antal nu var saa betydeligt forøget, forblev den gamle Herredsinddeling dog uforandret. Aarsagen var formodentlig den, at den militaire Inddeling i Mellemtiden var bleven tillige en juridisk Inddeling. Hvert Herred udgiorde et særskilt Thingsogn. De nye Boel bleve, efterhaanden som de opdyrkedes, indlemmede deri, og kunde som oftest ei udelukkes, da de laae midt imellem de andre. De ældre Boelseiere kunde ei heller ønske at udelukkes fra deres hidtilværende Herredsbrødres Samfund, for at henvises til et nyt Thing; og saaledes blev den gamle Herredsinddeling fremdeles giældende.

vare fribaarne. Men tages Hensyn til, hvad der udrettedes med Danmarks fribaarne Befolkning i det 9de Aarhundrede, navnligen den Kraft, der udvikledes ved Vikingstogene til det vestlige Europa, saa er det aabenbart, at de fribaarne Indbyggeres Antal i Danmark maa have været meget større i Begyndelsen af dette Aarhundrede, end det, den ovenfor anførte Beregning fører os til. Derefter regnedes nemlig kun 7 fribaarne Beboere paa hvert Boel, eller i Alt 215,000 paa de 35,000 Boel. Deraf skulde nu stilles til Ledingshæren, naar Opbud udgik, 35,000 Mand (een fra hvert Boel). Men af det hele Tal var kun omtrent 71,500 Mænd i den Alder (15 til 60 Aar), at de kunde ansees for vaabendygtige [1]), altsaa kun lidet over det Dobbelte af det Antal, der skulde stilles. Og dette maa betragtes som en meget stærk Udskrivning, selv for en saa krigersk Old. Naar der kun var to vaabenføre Mænd paa hvert Boel, maatte dog den ene blive hjemme, om ei for Andet, saa for at styre Trælleflokken, imedens den anden gik i Leding. Havde altsaa Bønderboelene nu ei flere Beboere, end ovenfor antoges, saa kunde Vikingeflaaden derfra kun vente sig meget faa Stridsmænd. Fra den øvrige, ikke meget talrige Deel af Befolkningen kunde ei heller ventes ret Mange, naar det erindres, at Kongernes og Høvdingernes Tienestemænd og Huuskarle udgiorde et ansee-

---

1) I min Afh. de instit. milit. Dan. p. 11—14 har jeg søgt at forsvare den Mening, at i Oldtiden den mandlige Ungdom allerede fra det 13de Aars Begyndelse var forpligtet til at stille sig i Landeværnets Rækker; men der var kun Tale om Landeværn, ikke om Leding. Til sidstnævnte Krigstieneste ansaaes sikkert Ingen for skikket, der ikke havde fyldt sit 15de Aar, og altsaa havde naaet sin rette Lavalder. Ogsaa med Hensyn til Landeværnet regnedes Ynglingens Forpligtelse til Møde senere først fra Lavalders-Terminen (Danske Mag. V, 319 flg.), eller fra Begyndelsen af det 16de Aar; og dette var formodentlig allerede i Midten af det 13de Aarhundrede almindelig Lov.

ligt Antal, som ogsaa skulde vedligeholdes. Det lille Overskud var maaskee tilstrækkeligt til tidligere Tiders indskrænkede Vikingsfærd, men ikke til at danne slige talrige Skarer, som de, der optraadte i det 9de Aarhundrede, og som, skiøndt de ofte deelviis tilintetgiordes, altid hurtigt erstattedes ved nye Krigere. Skulde den danske Befolkning være stærk nok til at sende hvert Foraar en Vikingsflaade, besat med 15 til 20,000 Krigere [1]), i Søen og til at supplere de Faldne og Forulykkede: saa maatte den, foruden de til andre Øiemed Fornødne, tælle i det mindste det tredobbelte Antal Mænd i den Alder (15 til 50 Aar), der kunde ansees skikket til at udholde Vikingsfærdens Strabadser og Savn. Men Tilværelsen af 45 til 60,000 Mænd i den Alder forudsætter en Befolkning af 180 til 240,000 Mennesker. Danmarks fribaarne Befolkning maa altsaa i de første Decennier af det 9de Aarhundrede i det mindste have udgiort mellem 5 og 600,000 Mennesker.

Man maa imidlertid ikke tænke sig denne Forøgelse af Folkemængden over det Tal, vi ovenfor forudsatte at beboe Bonderboelene, som dannende en særskilt Classe af Indvaanere, der kunde kaldes Vikinger. Vikingsfærd betragtedes neppe som selvstændig og stadig Levevei af Andre, end Anførerne og nogle Faa af Mandskabet, imedens den langt større Deel antoges særskilt for hvert enkelt Tog, og disse droge neppe hvert Aar i Vikingsfærd. Denne overveiende Deel af Vikingeflaadens Mandskab tilhørte saaledes endnu Bondestanden, og boede, naar de ikke vare paa

[1]) Mindre kan neppe det Antal af Vikinger, som havde hiemme i Danmark, antages at have været, naar man betragter Størrelsen af de Hære, hvormed Normannerne optraadte i det 9de Aarhundrede, og veed, at de Svenske næsten slet ikke deeltoge i disse Tog, og at Norge dengang neppe havde halvt saa mange Indbyggere, som Danmark. Det maa vel endda antages, at Eventyrere ogsaa af andre Nationer nu og da have forenet sig med Normannerne. (N. M. Petersens Danm. Hist. i Hedenold, D. II. S. 295).

Tog, i det fædrene Hiem; thi Landbrug var, saa at sige, den eneste Levevei ved Siden af Krigshaandværket, der ret anstod en fri Mand. Fiskeri har dengang, som udelukkende Næringsvei, kun beskiæftiget en forholdsviis ringe Deel af Befolkningen, uagtet det var en vel anseet Beskiæftigelse. Et Par andre Sysler beskiæftigede, som Næringsveie, kun ganske Faa. Men naar saaledes den største Deel af den Forøgelse, Folkemængden havde faaet, faldt Boelene til Byrde, og skulde, i Fælledsskab med deres egentlige Eiere, underholdes af disses Afgrøde: saa maa man indrømme, at de vare overlæssede; thi de maae da hvert i Giennemsnit have havt 14 eller 15 fribaarne, foruden det fornødne Antal trælbaarne Beboere. Hvis nogle havde færre, saa faldt desto flere andre Boel til Tynge. Paa denne Maade bliver det begribeligt, hvad frankiske og engelske Skribenter forsikkre [1]), naar de omtale Aarsagerne til Normannertogene, at Danmark ansaaes for overbefolket, skiøndt vi ikke nu kunne finde, at det angivne Tal just er betydeligt. Det kan derefter gierne være bogstaveligen sandt, at Huusfaderen jog de vorne Sønner fra sig, og paalagde dem, ved Deeltagelse i Vikingstog at fortiene Noget til den fælleds Familiеs Underhold. — Ville vi imidlertid danne os en Forestilling om den danske Befolknings hele Størrelse ved Begyndelsen af det niende Aarhundrede, saa maae vi til de Fribaarnes ovennævnte Antal lægge Trællenes. Men da Huusholdningernes Tal ikke ved den Forøgelse, den fribaarne Befolkning havde faaet, var bleven betydeligen udvidet, saa kan Trællenes Antal heller ikke været voxet i samme Forhold, som de Fribaarnes, og tør formodentlig ei anslaaes høiere, end til 300,000. Det hele Folketal har altsaa ved hiint Tidspunkt været imellem 8 og 900,000.

[1]) Endeel hidhørende Steder af deres Skrifter ere citerede hos Depping S. 501 fgg.

Der kan neppe være Tale om en Forøgelse af Danmarks Befolkning i det 9de og 10de Aarhundrede; thi vel er det rimeligt, at i en Periode, hvori Folket udviklede saa megen Kraft, ogsaa Folkeformerelsen ved Fødsler er gaaet rask fremad. Men disse skulde allerede give et betydeligt aarligt Overskud, hvis de skulde blot dække det store Folketab, som Vikingstogene maae have foraarsaget. Blev desuagtet maaskee noget Overskud endda tilbage, saa er sandsynligviis ei blot dette, men mere, end det, gaaet tabt ved de stærke Udvandringer, som i denne Periode fandt Sted, til Lande, hvori Normannerne havde sat sig fast. Danmarks Befolkning var derfor ved Slutningen af det 10de Aarhundrede formodentlig noget svagere, end den havde været i Begyndelsen af det 9de.

Efterat Christendommen var bleven herskende Religion i Danmark, blev det vedtaget som Lov, at Arveladerens Jordeiendom, ligesom Løsøret, kunde deles imellem Arvingerne. Denne Lovs Antagelse falder formodentlig enten under Harald Blaatands, eller under Svend Tveskiægs Regiering[1]. Derved foranledigedes Boelenes Udstykning, som havde til Følge, at ei blot det Antal Familier, som beboede dem, men senere endog langt flere, kunde finde tilstrækkeligt Udkomme ved de mindre Landeiendommes omhyggeligere Dyrkning. Denne Lovs Antagelse var derfor vistnok et af de virksomste Midler, der anvendtes til at standse Sørøverierne, som de christne Danske betragtede i et andet Lys, end deres hedenske Fædre; og derved var altsaa aabnet en vid Mark for Befolkningens Tilvært. Dog bleve Følgerne deraf neppe synlige under Svend Tveskiægs og Knud den Stores Regiering, da Vikingstogene endnu fortsattes under den førstnævntes Regiering, og de Udvandringer til England, som foranledigedes ved dette Lands Erobring

---

[1] De instit. milit. Dan. p. 115 sq.

under den sidstnævnte Konge, rimeligviis opslugte Overskuddet. Derimod har Befolkningen i den følgende Deel af det 11te Aarhundrede, efterat Forbindelsen med Engelland var hævet, formodentlig gienvundet det Tabte, og var maaskee i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede stærkere, end nogensinde før. Men da tilføiede Vendernes ødelæggende Søroverier og 26 Aars Borgerkrig den et nyt Knæk. Saxo afmaler med stærke Farver Følgerne af disse Nationalulykker [1]), og vil, at næsten en Trediedeel af Landet var lagt øde ved Vendernes Hærjen. Denne Skildring er dog neppe fri for Overdrivelse, da Saxo derved vilde stille Absalons og Valdemar den Stores Fortienester, som det skyldtes, at Forholdet dengang, da han skrev, var ganske anderledes, i et desto stærkere Lys. Imidlertid maa dog Vendernes Ødelæggelser have været betydelige, og Folkemængden havde uden Tvivl i dette Tidsrum lidt et ikke ringe Tab; da ei blot mange Mennesker vare faldne, deels i de stridende Partiers blodige Kampe, deels for Vendernes Sværd, men tillige en stor Mængde af Landets Indbyggere vare blevne bortslæbte af Søroverne, og senere paa de vendiske Slavemarkeder solgte som Trælle [2]). Dog dette Tab blev ei blot erstattet, men endog en betydelig Tilvæxt vundet i det paafølgende Tidsrum under Valdemar den Stores og hans Sønners Regiering, der uden Tvivl ogsaa med Hensyn til Folkeformerelsen er Danmarks heldigste Periode i hele Middelalderen.

Naar man vil søge ved Hiælp af Ledingsforfatningen og Kundskaben om Krigsmagtens Størrelse at udfinde, hvor høit Folkemængden steg i dette Tidsrum, og hvor stor den altsaa var ved dets Slutning, eller omtrent i Midten af det 13de Aarhundrede: vil den ovenfor brugte Regnemaade nu ikke

---

1) *Saxo*, hist. Dan. libr. XIV. p. 706 og 736 (efter Müllers Udg).
2) *Helmoldi* Chronic. Slav. l. II. c. 13.

længere kunne føre til noget Resultat. Kunde det endog udfindes, hvor høit Boelenes Antal var steget ved Opdyrkning af en stor Deel af de tilbageværende Almindinger, saa kunde dette Tal dog ikke længere betegne Antallet af Ledingshærens Krigere. En meget betydelig Deel af Landets Jordeiendomme var siden Christendommens Indførelse kommen i Geistlighedens Hænder; og ifølge den Retning, Fromhedsfølelse havde faaet i Middelalderen, vare de Geistlige for Størstedelen fritagne for at deeltage i Ledingsbyrderne [1]). Istedetfor de tidligere, af Konger og Høvdinger underholdte Huustropper var nu traadt en talrig Classe af privilegerede Jordbrugere, som havde forpligtet sig til at møde, hver Gang Leding skulde udgiøres, i fuld Rustning og til Hest, imod at de fik Lov til at maatte dyrke saamange Boel, som de kunde orke [2]), uden Forhøielse i deres Tienestepligt. Paa disse Maader var en meget stor Deel af Landets Jordeiendomme unddragne Ledingstienesten, og den danske Ledingshær var derfor ikke voxet i Forhold til Folkemængden. Den var tvertimod i det 13de Aarhundrede mindre, end den havde været forhen. Men veed man endog, hvor stor Ledingsmagten dengang var, saa kan man ikke derfra slutte Noget angaaende Antallet af de Boel, som endnu dengang vare underkastede Ledingsbyrden; thi denne fordeeltes ikke længere efter Boelenes Antal. Man havde, maaskee ikke ret længe i Forveien [3]), forladt den gamle Fordelingsmaade, som nu fandtes ubeqvem, og indført en ganske ny. Herrederne inddeeltes vel endnu, som før, i et vist Antal Skipen, eller Distrikter, hvorfra et Skib skulde udrustes. Ethvert saadant Distrikt bestod, ligesom før, af et vist Antal Havne, men derved forstodes

---

1) Jydske Lov III. 9.
2) Sammest. III. 7. 15. 18.
3) Maaskee først i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede: s. min Afh. de instit. milit. Dan. p. 155 fg.

nu ikke ligesaa mange Boel. Ved en Havn (i denne Betydning) forstodes nu et Lægd af Bondergaarde, imellem hvis Eiere eller Brugere den Byrde, som forhen hvilede paa hvert enkelt Boel, var fordeelt efter Eiendommenes Størrelse. Man havde til den Ende inddeelt Bondergaardene i tre Classer. Til den første Classe hørte de Gaarde, som havde i det mindste saa megen Jord, at den, ved den een Gang for alle bestemte Jordtaxation, var vurderet for 1 Mark Guld eller 8 Mark Sølv. Til anden Classe regnedes de mindre Eiendomme, som ikke havde 1 Mark Guld i Jord, men dog 4 Mark Sølv eller derover; til tredie Classe hørte de endnu mindre Eiendomme, som havde 2 Mark Sølv i Jord eller derover. Til at danne eet af de ovennævnte Lægd hørte tre Gaarde af første Classe, eller for hver af dem, der manglede, to af anden Classe, eller fire af tredie Classe. Antallet af Havnebrødrene kunde altsaa variere imellem 3 og 12. Byrden, der hvilede paa hvert enkelt Lægd, fordeeltes imellem Havnebrødrene efter samme Classification. Eieren eller Brugeren af en Eiendom af første Classe tilskød en Trediedeel af de fælleds Omkostninger, og giorde, hver tredie Gang Flaaden udrustedes, personlig Krigstieneste. Den Jordbruger, der hørte til anden Classe, bidrog en Siettedeel af disse Omkostninger, og giorde hvert siette Aar personlig Krigstieneste o. s. v. Var en Eiendom bortfæstet, hvilede Ledingsbyrden paa Fæsteren; men var den fæstede Jord under 4 Mark Sølv, saa lagdes den ikke i Lægd, men Fæsteren betalte i Stedet derfor, hvergang Leding skulde udredes, en Ørtug Sølv til Kongen. Det samme betalte Selveieren, naar hans Jordlod ei udgiorde 2 Mark Sølv, og altsaa ikke kunde komme i tredie Classe. Dette kaldte man „at sidde i Qværsæde". De saakaldte Gaardsædestavne, smaa Lodder, der var aflagte af de større Gaardes Grund, og hvis

Fæstere deraf giorde Hoverl, vare ikke særskilt satte for Leding [1]).

Dersom man nu blot efter denne Veiledning vilde beregne et Herreds Folketal, saa vilde, selv i det Tilfælde, at man vidste, hvor mange Skipen det hele Herred, og hvormange Havne ethvert Skipen indeholdt, Resultatet bliver meget ubestemt; da Forskiellen imellem det mindste mulige og det største mulige Tal blev overmaade stort, og Antallet af dem, der beboede privilegeret Gods, eller sade i Oværsæde, eller hørte til Gaardsædernes Classe, kunde slet ikke optages i Beregningen.

Befolkningens sandsynlige Størrelse beroer væsentligen paa, hvorvidt Boelenes Udstykning i Almindelighed, til den her omtalte Tid, kan antages at være skredet frem. At en Landeiendom med 1 Mark Guld i Jord endnu henregnes til første Classe af Bøndergaarde, tyder allerede i og for sig selv paa en stærk Udstykning af Jordegodset; thi 1 Mark Guld i Jord svarer omtrent til hvad man senere kaldte 3 Tdr. Hartkorn [2]),

---

[1]) Det Nærmere om denne hele Fordelingsmaade, s. min Afh. de instit. milit. Dan. p. 97—124.

[2]) Sammest. p. 77—96. Dog maa jeg giøre opmærksom paa, at den Hartkornsvurdering, hvormed jeg her og i det Følgende sammenligner den ældre Jordtaxation, ikke egentlig er den nyere Matrikel, som har været giældende fra Kong Christian den Femtes indtil vore Dage; men den forudgaaende, med Godsernes Jordebøger overeensstemmende Skyldsætning, som 1664 erklæredes for den giældende Landmatrikul, hvorefter Skatterne skulde opkræves. Da denne Skyldsætning nemlig var bygget paa samme Grundvold, som den gamle Jordvurdering, paa Størrelsen af den aarlige Udsæd, saa kan den i de enkelte Tilfælde overalt sammenlignes med denne. Men ifølge sin private Oprindelse var den kun lidet skikket til at være almindelig Norm, da den ofte var vilkaarlig i sine Bestemmelser, og i Almindelighed ubillig imod Brugerne af de slettere Jorder, der kun gave ringe Afgrøde. De hyppige Klager formaaede derfor Kong Christian V til 1681 at lade begynde en Revision af denne Skyldsætning, grundet paa en ordentlig Opmaaling og Bonitering af Jorderne. Maalestokken, der

4 Mark Sølv altsaa til 12 Skiepper, og 2 Mark Sølv til 6 Skiepper Hartkorn. At Jordegodset dengang virkelig var meget udstykket, maa ogsaa sluttes af den Størrelse, de Eiendomme i Almindelighed have, som omtales i vore historiske Kildeskrifter fra hiin Tid Men intet Document viser dette paa en saa klar og omfattende Maade, som den roeskildske Biskops Jordebog, som er aftrykt i 7de Deel af Langebeks Scriptores rerum Dan. p. 1—152. Vel er dette mærkelige Monument 120 Aar yngre, end det Tidspunkt, hvorom her tales. Det er skrevet 1370. Men jeg har allerede ovenfor anført Grunden, hvorfor man neppe kan antage, at Folkemængden i Tidsrummet fra 1250 til 1350 er voxet, men snarere maa troe, at den er formindsket. Godset var derfor i ethvert Tilfælde 1350 ikke betydeligt mere udstykket, end det allerede havde været 1250. Derimod seer man paa hver Side af Bogen, at der 1370 kunde trænges til en Sammenlægning, thi meget laae øde, som Følge af den sorte Død. Jeg tvivler derfor ikke om, at denne Jordebog kan benyttes til at give en Forestilling om, hvor vidt det omtrent var kommet med Udstykningen allerede et Aarhundrede tidligere. Jeg har, for at kunne

brugtes ved den nye Vurdering, var vel den samme, som havde været brugt ved den ældre, og en Tønde Hartkorns Betydning i Almindelighed forblev uforandret; men da man ved Revisionen ikke tog Udsæden, men det formodede Netto-Provenu til Rettesnor, blev Forholdet imellem Jordeiendommenes gamle og nye Skyldsætning meget variabelt. Imedens mange Eiendomme med gode Jorder beholdt den ældre Skyldsætning, blev denne for de fleste Jordbrug nedsat, men, efter Jordsmonnets Beskaffenhed, i meget forskiellig Grad. Hvad man i det 13de og 14de Aarhundrede havde anslaaet til en Mark Guld i Værdi, og i det 15de og 16de Aarhundrede havde skyldsat for henved 3 Tønder Hartkorn, kunde i Christian den Femtes Matrikel findes vurderet paa eet Sted for 3 Tdr., paa et andet for 2 Tdr. og paa et tredie maaskee kun for 1 Td. Hartkorn. I de fleste Tilfælde vil altsaa en Mark Guld i Jord være mindre, end 3 Tdr. Hartkorn efter den nyere Matrikul.

giøre en Sammenligning, sammenlagt alt det Gods paa de første 24 Sider af denne Jordebog, som er optegnet saaledes, at baade Skyldsætningens og Fæsternes Tal nøiagtigen angives. Det udgiør i Alt $84\frac{5}{24}$ Boel, og derpaa fandtes, foruden 5 store Gaarde med 2 til 4 Boel (ɔ: 26 til 52 Tdr. Hartkorn) hver, 322 større og mindre Landeiendomme, blandt hvilke 6 med eet Boel, ($13\frac{1}{3}$ Td. Hartkorn) eller noget derover, 23 med $\frac{1}{2}$ Boel indtil 1 Boel hver, 23 med $\frac{3}{8}$ Boel (5 Td. Hartk.), 67 med $\frac{1}{4}$ Boel ($3\frac{1}{3}$ Td. Hartkorn) hver, 176 med $\frac{1}{8}$ Boel ($1\frac{2}{3}$ Td. Hartkorn) hver, 10 med $\frac{1}{12}$ Boel og 17 med $\frac{1}{24}$ Boel eller mindre. Desuden findes paa samme Gods et Antal Gaardsæder, der ikke overalt nøiagtigen angives, men kan anslaaes til omtrent 60. Dette er vistnok et mærkeligt Resultat, der viser, at Halvdelen af de siællandske Landbrug dengang vare smaa Gaarde med $1\frac{1}{2}$ til 2 Tdr. Hartkorn, imedens kun $\frac{1}{5}$ af dem havde mellem 3 og 5 Tdr. Hartkorn, og en Siettedeel 5 Tdr. og derover. Det er paa den anden Side paafaldende, at af 322 mindre Landbrug kun 17 havde under 1 Td. Hartkorn. Men denne Besynderlighed forklares derved, at det er lutter Fæstegods, vi her omtale. Fæsteren af saa smaa Lodder giorde sædvanligen Hoveri, og henregnedes da til Gaardsædernes Classe. Denne hele Classe maatte altsaa medregnes, naar vi her vilde have det rette Forhold. Det er i øvrigt naturligt, at Udstykningen ikke har været ligestor i alle Egne af Siælland [1]). At den imidlertid ikke har været stærkere, men tvertimod svagere paa Fæstegodset, end paa Selveiergodset, synes man at være berettiget til at antage. De her omhandlede $84\frac{5}{24}$ Boel, eller ligesaamange Mark Skyld i Jord, udgiøre

---

[1]) Dog er det sammenregnede Gods fra ganske forskiellige Kanter af Den, nemlig fra Stevns, Baarse, Hammer, Flakkebierg, Slagelse og Tudse Herreder.

næsten 1/10 af Siællands hele Skyldsætning (8519 Mark)[1]. Tør man antage, at det Øvrige i Giennemsnit har været udstykket i samme Forhold, saa følger, at Siælland dengang har indeholdt 32,700 større eller mindre Landeiendomme, foruden omtrent 6000 Gaardsæder. Nu tæller Siælland 32,551 større eller mindre Jordbrug, hvoraf mere end Halvparten (17,003) ere under 1 Td. Hartkorn, foruden 5942 jordløse Huse[2]. Man har altsaa Grund til at antage, at Siælland udenfor Kiøbstæderne, i sidste Halvdeel af det 13de og i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, har været ligesaa stærkt befolket, som nu.

Ville vi ordne de omtalte 322 mindre Eiendomme under de tre ved Ledingsloven bestemte Classer, saa komme 119 i første Classe, 176 i anden, men kun 10 i tredie Classe. 17 have mindre, end 2 Mark Sølv i Jord. De to første Tal angive formodentlig temmelig nær det Forhold, hvori Antallet af den første Classes Jordbrug tør antages, dengang i Almindelighed at have staaet til Antallet i den anden. De forholdt sig derefter som 2 til 3. Men det tredie Tal angiver ganske vist ikke det rette Forhold, hvori Antallet af denne Classes Jordbrug i Almindelighed stod til de andres; thi det er aabenbart for lavt. Jeg har ovenfor anført Grunden dertil. Det er en naturlig Følge af, at det her omhandlede Gods er Fæstegods. Af Selveiergods vilde man sikkert have seet et meget større Antal Landbrug i denne Classe; thi det er naturligt, at hvor Udstykningen var saa vidt fremmet, som den da var i Danmark, der er den ikke standset ved en Størrelse af 1½ Td. Hartkorn, men gaaet et godt Stykke længere ned. At Ledingsloven dannede en tredie Classe af de Selveiere, som havde mindre, end 4 Mark Sølv i Jord, imedens

[1]) S. ovenfor Anmærkningen S. 15.
[2]) S. det Statistiske Tabelværk, 2det Hefte.

den lod de saa Fæstere, som hørte til denne Classe sidde i Oværsæde, tyder ogsaa paa, at deres Tal ikke var saa ringe. Ville vi, for at have et bestemt Forhold at holde os til, antage, at Antallet af den tredie Classes Jordbrug forholdt sig til den anden Classes, som 1 til 3, saa turde vel dette Forhold komme Sandheden temmelig nær.

Anvendes nu dette Forhold ved Sammensætningen af Havnelagene, saa ville vi kunne komme til Kundskab om, hvor talrige de Landbrugere vare, som, for at bruge et moderne Udtryk, vare indskrevne i Ledingsrollen. Dertil behøves forud at vide, hvor talrige omtrent disse Lægd vare. Danmark havde, som det synes, i det 10de og i første Halvdeel af det 11te Aarhundrede en Ledingsflaade af 1200 Skibe, besat med 35 til 36,000 Mand. Men efterhaanden som de Ledingspligtiges Antal svækkedes ved de Privilegier, som gaves Geistligheden og Herremændene, indskrænkedes Skibenes Tal. Under Erik Emun var Flaaden kun 1100 Skibe [1]) stærk. I Slutningen af Valdemar den Andens Regiering var Skibenes Tal indskrænket til 850 [2]). Deres Bemanding var forskiellig. Den synes ligesaa sielden at have været under 20, som over 40 Mand. Middeltallet [3]) for Skibenes Mandskab kan antages at have været 30. Den hele Flaades Besætning (af Ledingsbønder) kan altsaa anslaaes til 25,500 Mand, og saa stort var følgelig Havnelagenes Antal. Til at danne dem vilde

---

[1]) *Saxo*, Hist. Dan p. 661.

[2]) Dette Tal er taget af Knytl. Saga, Cap. 32. At det er rigtigt, eller idetmindste, at det nærmer sig det rigtige Tal, kan godtgiøres ved andre Data, men dertil er her ikke Stedet.

[3]) Dette Middeltal er uddraget af de Tal, som angive de 18 hallandske Skibes Besætning i Valdemars Jordebog, Script. R. Dan. VII, 533—535. At de andre Provindsers Skibe kunne antages at have været i Almindelighed af samme Størrelse, som de hallandske, giøres sandsynligt ved andre Data.

altsaa, efter det ovenfor antagne Forhold, høre 40,800 Bønder af første, 61,200 af anden og 20,400 af tredie Classe, i Alt af de forskiellige Classer 122,400 Bønder, hvis Landbrug var 2 Mark Sølv (6 Skiepper Hartkorn) eller derover. Hertil maae nu lægges de, der sade i Oversæde, nemlig alle de Selveiere, som havde mindre, end 2 Mark Sølv, de Fæstere, hvis Landbrug var mindre, end 4 Mark Sølv, de Jordbrugere, som af een eller anden Grund (f. Ex. Enker, der ingen vorne Sønner havde) vare fritagne for Leding, og endelig det store Antal af Landmænd, hvis Jorder enten blot bestode af det saakaldte Rennæland[1]), eller tillige af Rennæland og Rebedræt (ↄ: Byernes reebdragne Jorder, de egentlige Bymarker), men hvis Ladebygninger vare opførte paa en Grund af førstnævnte Classe[2]). Naar jeg for at afrunde ovennævnte Sum, anslaaer Tallet af disse Jordbrugere, som betalte Penge istedetfor at giøre Leding, til 11,600, saa frygter jeg kun for at have ansat Summen for lavt. Dette Antal lagt til det ovenfor anførte Tal af ledingspligtige Jordbrug, forhøier Summen af de ikke privilegerede Jordeiendomme i Danmark ved det her omtalte Tidspunkt til 134,000. Men dertil komme nu de privilegerede. Herhen hørte saa godt som alt Kloster- og Capitelsgods, tilligemed alle Præsternes Embedsgaarde[3]). At dette Gods har været meget betydeligt, vil indsees, naar man veed, at de fleste af vore mange Klostere allerede

[1]) Hertil hørte, som det synes, de fleste Strækninger af Almindingerne, der var opdyrkede siden Begyndelsen af det 11te Aarhundrede. Man kaldte det saaledes vundne Agerland, som ikke lagdes til Byemarkerne, med særskilte Navne enten Ornum eller Ruth, jfr ovenfor Anm. under S. 15.

[2]) Det Nærmere herom s. min Afh. de instit. milit. Dan. p. 181—185.

[3]) Jydske Lov, III, 9. 10.

dengang vare stiftede og i Almindelighed meget rigt doterede. Hvorvidt Bispoppernes Mensalgods var privilegeret i denne Henseende, savner jeg Data til at bestemme; men de talrige Herremænds Mensalgaarde — om jeg saa maa kalde dem — hørte dertil. Adelens Gods var dengang i Almindelighed endnu kun Strøegods. Den rige Herremand eiede en Mængde Gaarde, spredte rundt omkring i Landet. Men kun de vare fritagne for Leding, som Herremanden dyrkede for egen Regning. Disse Gaarde overgav han derfor til de saakaldte Bryder (Forvaltere). Brydeforholdet var dog egentlig kun en egen Form for et Fæsteforhold [1]), og saadanne Gaarde beboedes stadigt, ligesom andre Fæstegaarde, af en Bondefamilie; men Bryden blev, da han var et Slags Tyende, ikke sat for Leding. At disse Gaarde have været meget talrige, kan sluttes deraf, at Herremændenes Tal dengang sandsynligen har været meget stort, da de i Forening med Kongens verdslige Embedsmænd udgiorde Hærens hele Rytteri, og den Periode i Krigshistorien, da Rytteriets Styrke pleiede at afgiøre Kampens Udfald, allerede var begyndt. Men det var egentlig at paatage sig unfornøden større Byrde, hvis Nogen vilde tilbyde Kongen at tiene til Hest i fuld Rustning, naar han ikke eiede og dyrkede for egen Regning idetmindste 4 saadanne Gaarde; og jo mere ulige Nationalformuen efterhaanden blev fordeelt, jo mere Luxus og Overdaadighed tog til, desto sædvanligere blev det, at enkelte rige Adelige eiede et langt større Antal Brydegaarde. Paa denne Maade unddroges, efterhaanden som Geistligheden og Adelen bleve rigere, et stedse større Antal af Landeiendommene Ledingsforpligtelsen. Hvorvidt det var kommet dermed til den Tid, hvorom vi her tale, kan man maaskee slutte sig til efter den Formindskelse, Ledingsflaadens Stør-

[1] Hist. Tidsskrift. I. 125.

relse havde lidt fra Slutningen af det 10de til Midten af det 13de Aarhundrede. Ved det første Tidspunkt talte den danske Ledingsflaade, som vi hørte ovenfor, 1200 Skibe, ved det sidste kun 850. Formindskelsen var uden Tvivl foraarsaget derved, at en stor Mængde Jordegods ved Adelens og Geistlighedens Privilegier unddroges Ledingsforpligtelsen, og Mængden af det saaledes privilegerede Gods forholdt sig sandsynligen til det uprivilegerede, som den Formindskelse, Ledingsflaaden havde lidt, til det tilbageværende Antal af Skibe, eller som 350 til 850. Dersom det paa den Maade Ledingspligten unddragne Gods, som man har Ret til at troe, var udstykket i samme Forhold, som det uprivilegerede Gods, saa har det været fordeelt imellem 54 til 55,000 større og mindre Landbrug. Men dette Tal angiver os ikke Summen af samtlige privilegerede Eiendomme. Denne var uden Tvivl noget større; thi hiint Tal angiver kun den Tilvært, det privilegerede Jordegods fik i Løbet af halvtredie Aarhundrede, men ikke dets oprindelige Størrelse. Allerede ved Slutningen af det 10de Aarhundrede maae nemlig et ikke ubetydeligt Antal Jordbrug antages, paa Grund af Brugernes særegne Stilling, at have været fritagne for den almindelige Ledingsforpligtelse. Jeg tænker herved paa alt det Kongen og Kronen tilhørende Jordegods, som ikke var bortfæstet, men enten, henlagt til Kongens Hofholdning, dyrkedes for kongelig Regning, eller var givet Kongens Tienestemænd som Lehn. Deraf giorde de vel Krigstieneste, men regnedes egentlig ikke til Bondehæren (undtagen forsaavidt endeel af dem, saasom Styrismændene, anførte den), men til Kongens sværtbevæbnede Huustropper. En stor (formodentlig den største) Deel af disse Huustropper bestod imidlertid af velhavende Eiendomsbesiddere, der i en krigersk Old frivilligen toge Tieneste i denne meest anseete Deel af Hæren. Men de giorde da naturligviis ingen særskilt Ledingstieneste af

deres Gaarde. Regne vi blot, at 5000 Boel, som tilhørende Kronen og Kongens Mænd, tidligere, end det ovennævnte Antal Landbrug, vare unddragne den almindelige Ledingsforpligtelse, og forudsætte at i det mindste den Deel af dem, som tilhørte private Eiere, senere er bleven udstykket, som alt andet privat Gods, saa vil dog deraf følge, at vi ikke kunne anslaae Antallet af samtlige for Leding fritagne Jordbrug til mindre, end Halvdelen (d. e. 61,200) af de ledingspligtige Jordeiendomme. Hertil komme endnu de Strækninger af Almindingerne, som siden det 11te Aarhundredes Begyndelse vare komne i Geistlighedens og Adelens Eie, og som, efterat være opdyrkede ved deres Omsorg, skulde svare Afgift for Oværsæde, men formedelst disse Stænders Privilegier vare fritagne derfor. Det er bekiendt, at Geistligheden (navnligen de mange i denne Periode stiftede Klostere) og Adelen, ved Kongernes Gavmildhed og ved at benytte deres Pengeforlegenheder, vare komne i Besiddelse af en meget betydelig Deel af de Staten tilhørende Almindinger. Antage vi da, for at afrunde det sidstanførte Tal, disse Landstrækninger fordeelte imellem 4800 forskiellige Jordbrug, saa stiger derved Antallet af de privilegerede Jordeiendomme i Danmark til 66,000. Disse lagte til de 134,000 uprivilegerede Jordeiendomme, give en Sum af 200,000 større eller mindre særskilte Jordbrug, som altsaa lade forudsætte Tilværelsen af et ligesaa stort Antal Bosteder i Danmark udenfor Kiøbstæderne. Men naar vi, som det her er vor Hensigt, ville grunde en Beregning af Folkemængden paa Bostedernes samlede Antal, tør vi ikke blive staaende ved det anførte Tal; thi da kunne vi ikke lade Gaardsæderne eller Gaardsædestavnene[1])

[1]) Gardsædher kaldtes i gamle Documenter snart Bostederne, snart deres Beboere, Gardsædhestafnæ kaldtes kun de første, Gardsædhemen kun de sidste.

udenfor Beregningen. Disse Fæstehuse nemlig ansaaes vel ikke for særskilte Jordbrug, eftersom de dem tillagte Jorder betragtedes som henhørende under de større Gaarde, hvortil deres Beboere vare hoveripligtige; men de vare i ethvert Tilfælde særskilte, ofte maaskee stærkt nok befolkede Bosteder [1]. De vare meget talrige; thi enhver Bondegaard, som kunde regnes til de større, havde i Almindelighed een eller flere, de store Gaarde endog temmelig mange Gaardsæder. Blandt de ovenfor (Side 31) sammentalte 327 særskilte Landbrug, henhørende til den roeskildske Bispestols Gods, fandtes 34 Gaarde med Jordtillæg af et halvt Boel og derover. Det var saadanne Gaarde, som pleiede at have Gaardsæder; men de større iblandt dem havde altid flere. Vi talte derfor ogsaa paa det omtalte Gods omtrent 60 Gaardsæder. Efter disse Forhold skulde der i hele Danmark blandt dets 200,000 særskilte Landbrug findes til samme Tid 20,800 Gaarde af hiin Størrelse og 36,700 Gaardsæder. Dette vistnok betydelige Antal er snarere for lidet, end for stort. Der fandtes i Begyndelsen af Aaret 1835 i Kongeriget Danmark ikke mindre end 26,557 jordløse Huse alene [2], et Antal, der endog er (forholdsviis) større, end det, hvortil vi have anslaaet samtlige hoverigjørende Gaardsæders Tal i det danske Rige i Midten af

---

[1]) Deres Jordtillæg var ei heller altid saa ringe. Paa den roeskildske Bispestols Gods havde i det 14de Aarhundrede i Byen Tølløse 18 Landboer (frie Fæstere) hver 1 Øre Jord ($1\frac{2}{3}$ Td. Hartkorn) og 12 Gaardsæder hver $\frac{1}{2}$ Øre ($\frac{5}{6}$ Td. H.); i Byen Sandvig 9 Landboer, Jord til en aarlig Udsæd af $2\frac{1}{2}$ Pund Korn (altsaa $2\frac{2}{3}$ Td. Hartkorn), og flere af Gaardsæderne det Halve deraf ($1\frac{1}{3}$ Td. H.); s. Scr. R. Dan. VII. 6. 21. Saadan Størrelse af Gaardsædernes Jordlodder var dog nok sieldnere i det 13de, end i det 14de Aarhundrede, ligesom den synes at være bleven almindeligere i det 15de og 16de Aarhundrede, end den var i det 14de. Jfr. B. Jacobsen, om det danske Skattevæsen under Chr. 3 og Fredr. 2 S. 39—44.

[2]) S. Statistisk Tabelværk 2det H. S. XVI.

det trettende Aarhundrede, paa en Tid, da udenfor Gaardsæddernes Classe uden Tvivl kun meget faa Landbeboere søgte deres Næring ved Dagleie. Den hele samlede Sum af særskilte Bosteder i det danske Rige var altsaa dengang henved 237,000. I Begyndelsen af Aaret 1835 taltes i det egentlige Kongerige Danmark 157,321 særskilte Bosteder, hvoriblandt ikke mindre, end 63,481 Jordbrug vare saa smaa, at intet af dem havde 1 Td. Hartkorn, men alle tilsammen kun 21,297 Tdr. Hartkorn, imedens, som anført, 26,557 andre Bosteder slet intet Jordbrug havde [1]). I disse 157,321 Bosteder levede dengang omtrent 982,500 Mennesker [2]). Forudsætte vi nu, hvad vi unegteligen maae ansees berettigede til, at de 237,000 Bosteder, som, efter vor Beregning, fandtes i det danske Rige ved Midten af det trettende Aarhundrede, have været befolkede i samme Forhold [3]), som de nuværende, saa maa Danmark til den Tid udenfor Kiøbstæderne have havt en Befolkning af omtrent 1,480,000 Mennesker. Man talte dengang udenfor Kiøbstæderne omtrent 2000 Kirker [4]), altsaa formodentlig ligesaa mange Landsbypræster. I de udenfor Kiøbstæderne anlagte Klostere levede maaskee 1000 Munke. Det hele Antal af ugifte Geistlige, som boede paa Landet i

---

1) S. Statistisk Tabelværk 2 Hefte.

2) Ved Folketællingen d. 18 Febr. 1834 i Kongeriget Danmark fandtes udenfor Kiøbstæderne en Befolkning af 972,295 Mennesker. Dertil er lagt det sandsynlige Overskud af Fødslerne over Dødsfaldene for Landdistricterne (det kan ei angives bestemt, da Tabellen for Aaret 1834, i Statistisk Tabelværk 6 Hefte, ikke angiver dette Overskuds Størrelse særskilt for Landdistricterne) i det derpaa følgende Aar.

3) Da der iblandt de nuværende Bosteder findes et forholdsviis langt større Antal jordløse Smaahuse, end fordum, saa turde maaskee Befolkningen i et lige Antal Bosteder i det 13de Aarhundrede endog have været større, end nu.

4) Efter Knytlinga Saga Cap. 32 taltes i Danmarks 8 Stifter dengang 2358 Kirker, hvoraf maaskee de 358 fandtes i de dengang rigeligere, end nu, med Kirker forsynede Kiøbstæder.

Danmark, kan vel atsaa anslaaes til omtrent 3000. Talrigere var Herremændenes Classe, hvortil vi her ogsaa regne Styrismændene, og overhovedet alle Kongens Ombudsmænd paa Landet, der formodentlig alle giorde Krigstieneste til Hest i fuld Rustning. Saro fortæller [1]), at Erik Emun, da han først begyndte at føre Rytteri over Havet, lod indrette Plads til 4 Heste paa hvert Skib. Da Flaaden i denne Konges Tid indeholdt 1100 Skibe, maa altsaa Herremændenes Tal dengang have udgiort omtrent 4400. Det er senere rimeligviis voret, eftersom Rytteriets Betydning i Krigen bestandigen tiltog, og Herremændenes Antal kan derfor i Midten af det trettende Aarhundrede vel i det mindste regnes for 5000, der alle formodentlig havde deres stadige Ophold udenfor Kiøbstæderne. De vare vel ikke alle gifte; men da paa den anden Side endeel Enker og Børn, som afdøde Herremænd havde efterladt, blive at regne til denne Classe, saa kan dens samtlige Medlemmer vel anslaaes til henved 25,000 i Tallet. Naar Herrestandens og Landgeistlighedens samlede Antal drages fra hine 1,480,000, blive 1,452,000 tilbage, som altsaa betegne Almueclassens Tal. Af den samlede Folkemængde paa Landet i Danmark komme altsaa 1741, af Landalmuens Classe alene 1708 Indbyggere paa hvert Skiben i Giennemsnit.

Jeg har søgt at giøre den Grundvold, hvorpaa jeg støtter den her opgiorte Regning over Danmarks Folkemængde for sex hundrede Aar siden, saa paalidelig, som det var mig muligt; og jeg formoder, at den vil kunne ansees for at være i det mindste saa fast, at den derpaa støttede Beregning ikke kan have ført til noget betydeligen vildfarende Resultat. Men da dog flere af de Tal, der samlede udgiøre Bostedernes ovenfor

---

[1]) Historia Dan. p. 661.

antagne Sum, ere bestemte ifølge Gisning, saa vilde det fundne Resultat dog blot kunne forvisse os om, at Folkemængden i Danmark for sex hundredre Aar siden var betydelig; hvorimod vi ikke vilde kunne benegte, at det Tal, der skulde angive dens Størrelse, kunde være maaskee endog et Par hundrede Tusinder for høit eller for lavt, hvis vi ikke kunde prøve vor Regnings Rigtighed ved Hiælp af bestemtere Data. Det er derfor en meget heldig Omstændighed, at saadanne haves fra den her omtalte Tid, angaaende en enkelt af Danmarks Provindser. Et af de nyere Tillæg til Valdemars Jordebog indeholder nemlig en usædvanligt fuldstændig Fortegnelse over Kongens Indtægter af Provindsen Halland[1]), tilligemed en Angivelse af den Stridsmagt, Landet stillede, naar Opbud til Leding eller Landeværn udgik. Man seer deraf, at Halland dengang var inddeelt i 18 Skipen med 531 Havnelag. Vil man nu her anvende den ovenfor begrundede Regnemaade, og beregne dette Lands Folkemængde 1250 efter det Antal Indbyggere, som vi ovenfor antoge at skulle findes til den Tid i hvert af Danmarks Skipen i Giennemsnit, saa skulde Hallands 18 Skipen da have havt en Befolkning af 31,338 Mennesker af Geistlighed Adel og Almue, men af Almuestanden alene 30,744 Indvaanere. Da Halland dengang endnu ingen Kiøbstæder havde, saa maa det førstanførte Tal her altsaa betegne dette Lands hele Folkemængde. Det er unegteligen en meget svag Befolkning for et Land paa 89 geogr. Qvadratmile, og denne Provinds maa, derefter at regne, have staaet langt tilbage for de fleste andre Provindser af det danske Rige, der dengang talte næsten samme Folkemængde udenfor Kiøbstæderne, som nu. Halland havde 1751 allerede 58,234

[1]) *Langebek*, Scr. R. Dan. VII 533—35. Denne Fortegnelse hører til den Deel af Jordebogen, som er skrevet efter 1231, men før 1254 (s. Indledn.), altsaa vel henimod Midten af Aarhundredet.

Indbyggere, 1830 ernærede det 88,975, nu formodentlig over 97,000. Men det bliver dog ei saa forunderligt, naar man betænker, at dengang strakte sig i Halland langs med den svenske Grændse (ligesom paa Skaanes og Blekingens Grændse) en tyk Skov, der i ældre Tider har været vedligeholdt som Grændseværn, men som har bedækket maaskee den halve Deel af dette smale Kystland. Langs med Havet strækker sig en ufrugtbar sandig Rand, og kun i Midten blev der altsaa en smal Strimmel af dyrkeligt, dog ei frugtbart Land tilbage[1]). Den Folkemængde, vi have fundet for Aaret 1250, kan derfor, saa liden den end er, gierne endda ikke have været saa ringe, i Forhold til det dengang opdyrkede Agerland. Senere er ved Udryddelsen af den største Deel af Skoven vundet meget Land til Beboelse, som forhen ei kunde benyttes. At ovenanførte Tal er meget nær ved det sande, kunne vi desuden netop her overbevise os om, da vi have en virkelig Mandtalsliste at raadspørge, den eneste i sit Slags, som haves tilbage fra Middelalderen. Ved hvert Herred tilføies nemlig, foruden Skibenes og Havnelagenes Antal, tillige det Antal Bønder, Herredet talte. Kun ved eet eneste (Aræstath H.) er denne Angivelse af Uagtsomhed udeladt. Men suppleres det manglende Tal ved Middeltallet af Bøndernes Tal i de andre Herreders Havnelag, multipliceret med Antallet af Aræstath Herreds Havnelag, saa bliver Antallet af Hallands Bønder 9216. At Tællingen er skeet i militair Hensigt, synes afgiort ved den Plads, som dens Resultat har faaet her i denne Fortegnelse ved Siden af Skibenes og Havnelagenes Tal; men da 9216 er et meget for stort Tal til at kunne betegne Havnebrødrenes Antal i 531 Havnelag, saa kan det i militair Henseende ei betyde Andet, end

[1]) Saaledes omtrent beskrives Landet endnu af A. Berntsen, Danm. oc Norgis fructb. Herlighed. I, 84 fg.

de vaabendygtige Bønders Antal. Forfatteren af den her omhandlede Fortegnelse har altsaa villet angive, tilligemed det Antal Skibe og Mænd, Provindsen udrustede til en Angrebskrig (Leding), det Antal vaabendygtige Bønder, den kunde stille i en Forsvarskrig (Landeværn). At man virkelig har holdt Bog over de Vaabendygtige i hvert Herred, og altsaa kunde vide deres Tal, synes det nødvendigt at forudsætte, eftersom man aarligen mønstrede dem (Vaabenthing), for at erfare, om de vare forsynede med de vedtagne Vaaben [1]). Men naar man veed, at Halland dengang havde 9216 vaabendygtige Mandspersoner i Bondestanden imellem 15 og 60 Aar, saa kan man, efter sandsynlige Alders- og Kiøns-Forhold, udregne, at Landalmuens hele Tal maa have beløbet sig til 32,025 [2]), hvilket Tal kommer det, vi ad en anden Vei ovenfor have fundet, saa nær, som man i dette Tilfælde med Billighed kan forlange, og vi kunne derfor med Grund ansee Overeensstemmelsen imellem disse to Resultater for et Beviis

---

[1]) S. min Afh. de instit. milit. p. 21 fg. p. 188 Anm. 2. Jfr. Jahn om Nordens Krigsvæsen S. 244 fg.

[2]) Jeg har nemlig til Antallet af Mændene, 9216, i en Alder af 15 til 60 Aar, lagt 9999 for Tallet af Qvinderne i samme Alder efter Forholdet 1000 til 1085, som er det Forhold, der 1825 virkelig fandtes imellem Kiønnene i denne Aldersperiode i Halland, (s. Forsells Statistik S. 102), og anseet Summen 19,215 for tre Femtedele af den hele Befolkning, i det jeg har beregnet Antallet af de Unge under 15 Aar efter Forholdet 312 : 1000, og Antallet af de Gamle over 60 Aar efter Forholdet 88 : 1000. Endskiøndt der ibandt 1000 af Skandinaviens nulevende Indbyggere i Almindelighed findes flere, end 812, i en Alder af 1 til 15 Aar, saa frygter jeg dog for, at det antagne Tal er for høit for det 13de Aarhundrede; thi det er bekiendt, at i ældre Tid et langt større Antal Børn, formedelst Mangel paa fornøden Pleie, bortreves i denne Aldersperiode, end nu. Det er derfor vel muligt, at naar vi kiendte det rette Forhold, som 1250 fandt Sted imellem Antallet i de 3 nævnte forskiellige Aldersperioder, vilde Hallands Folkemængde af Almuestanden være noget mindre, end vi her have antaget.

paa, at vi have regnet rigtigt[1]). En anden Prøve paa denne Regnings Rigtighed giver Saxo Anledning til. Denne Historieskriver fortæller et Sted[2]), at Grev Bernhard af Razeburg i Aaret 1171 fraraadede sine Venner et Angreb paa Dannevirke i Kong Valdemars Fraværelse, med den Forsikkring, at det ikke var saa let at trænge ind over den, da den vilde blive forsvaret af 60,000 Danske. Det er Saxo, som lægger Bernhard disse Ord i Munden, og vi kunne altsaa stole paa, at det omtrent forholdt sig saaledes ved den Tid, da Saxo skrev, i Slutningen af det tolvte eller i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede. Ved de omtalte Forsvarere kunne ikke menes andre, end det vaabendygtige Mandskab i Grændseprovindsen, som var forpligtet til at forsvare Volden, naar den blev angreben. Grændseprovindsen er Hertugdømmet Jylland, som netop blev oprettet til Dannevirkes Forsvar. Dette Hertugdømme talte altsaa i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede 60,000 Vaabendygtige. Slesvig Bispedømme var deelt i 130 Skipen, men dettes vestlige Deel, det

---

1) Richardson troer i Hallandia antiqua & hodierna S. 235, at de, i Jordebogen anførte Tal betegne de bosiddende Bønder, og S. Lindh følger ham heri i sin: „Undersøkning om Folkmängden i Sverige före Digerdøden" (Kgl. Vitterh. Historie och Ant. Academiens Handlingar II Delen S. 121). Skiøndt han, efter Richardsons urigtige Regning, kun anslaaer Bøndernes Tal til 8891, faaer han, ved at regne 7 Personer paa hver Huusholdning, det Resultat, at Landalmuen i Halland ved denne Tid udgiorde 62,237 Personer, og at hele Hallands Befolkning, med Tillæg af ⅛ for Standspersoner, Embedsmænd, Præster og Indvaanere i Stæderne (som dengang ei fandtes i Halland), beløb sig til 77,796 Personer. Det vilde være vanskeligt at forklare, i hvilken Hensigt man 1250 havde talt, og optegnet de bosiddende Bønders Tal; men gaaer man ud fra denne Forudsætning, saa maatte man, efter Havnelagenes Forhold, regne for hele Danmark i A. 1250 en Folkemængde af over 3 Millioner Mennesker. Dette Resultats Urimelighed er formodentlig indlysende.

2) Historia Dan. *Ed. Müller*, p. 882.

frisiske Marskland, hørte ikke til Hertugdømmet, men derimod den sydlige Deel af Ribe Stift indtil Skotborgaa. Da det ingensteds findes angivet, hvor mange Skipen her paa den ene Side skulle drages fra og paa den anden Side lægges til, saa kan Antallet af Hertugdømmets Skipen ikke bestemt angives; men saa meget kan dog ansees for vist, at Sønderjyllands Geestland (ɔ: Hertugdømmet Jylland), som indbefattede 21 Herreder, foruden Sundevith og Landet imellem Slien og Eideren, har udrustet i det mindste 110 Skibe, naar der skulde gjøres Leding; thi saamange udrustede (efter Knytl. Saga) endog Ribe Stifts 21 Herreder. I 110 Skipen skulde efter vor Regning findes 55,000 vaabendygtige Indbyggere. Lægges nu hertil Stædernes vaabendygtige Indvaanere, saa komme vi formodentlig Saros Tal temmelig nær, og finde heri en ny Bekræftelse paa vor Regnings Rigtighed. Hvis ellers Saros Angivelse havde passet aldeles nøiagtigt paa den Tid, da han skrev, saa vilde jo vistnok Hertugdømmets Folkemængde et halvt Aarhundrede senere have været noget større, end han angav. Men ifølge den Sammenhæng, hvori han anfører hiint Tal, er det rimeligt nok, at hans Angivelse er vel høi, og saaledes først en Tid derefter fandtes aldeles rigtig. Det kan ogsaa gjerne være, at vi have anslaaet det Antal af Skibe, som udrustedes fra Hertugdømmet, for lavt.

Vil man vide, hvormange af de 1,480,000 Indbyggere, som efter vor Regning levede i det danske Rige udenfor Kiøbstæderne 1250, havde deres Bopæl indenfor det nuværende Kongerige Danmarks og Hertugdømme Slesvigs Grændser, saa kan det sandsynlige Tal udfindes ved Hiælp af Forholdet imellem Antallet af de fra disse Lande udrustede Ledingsskibe til den hele Flaade. Det nuværende Kongerige Danmark og Hertugdømme Slesvig udrustede formodentlig 710 af den

danske Ledingsflaades 850 Skibe [1]. Efter dette Forhold vil disse Landes Folkemængde udenfor Kiøbstæderne i Midten af det 13de Aarhundrede være at beregne til 1,236,235. Ved Folketællingen 1840 fandtes Antallet af Danmarks og Slesvigs Indbyggere udenfor Kiøbstæderne at være 1,314,039 (Flækkebeboerne medregnede), altsaa kun 77,804 flere, end i Aaret 1250. Naar det efter en sandsynlig Beregning antages, at af hine 710 Skibe de 550 udrustedes fra det nuværende Kongeriges Provindser, og at de øvrige 160 hørte hjemme i de Lande, som senere regnedes til Hertugdømmet Slesvig (foruden det sønderjydske Geestland, ogsaa det frisiske Marskland og Øerne Als, Ærøe og Femern i Østersøen), saa komme af hine 1,236,235 Landbeboere i Midten af det 13de Aarhundrede 957,647 paa Kongeriget og 278,588 paa Hertugdømmet. I Aaret 1840 var Landbeboernes Antal i Kongeriget 1,022,965 og i Hertugdømmet 291,074, hvorved det dog, hvad sidstnævnte Land angaaer, maa bemærkes, at en stor Deel af det i Aaret 1250 stærktbefolkede Marskland nu ligger begravet under Bølgerne. Da Knytlinga Saga Cap. 32 angiver, hvormange af de 850 Skibe der bleve udrustede fra hvert enkelt Stift, saa maatte man, som det synes, paa samme Maade kunne udfinde, hvor stor hvert Stifts Befolkning var. Men, for et at tale om, at enhver Gjennemsnitsberegning, som gjælder for et vist Heelt, taber i Paalidelighed, jo mindre de Dele af et saadant Heelt ere, hvorpaa den anvendes, maatte man, ved den her omtalte Beregning, dersom man vilde vente et paalideligt Resultat, tillige forudsætte, at det privilegerede Gods var fordeelt i lige Forhold til det uprivilegerede over alle

[1]) Dersom hele Skaane Stift skulde fradrages, vilde Tallet kun blive 700, men da Bornholm er forblevet under Danmark, saa har jeg for denne Øe tillagt 10 Skibe.

Rigets Provindser, hvilket vitterligen ikke var Tilfældet. Det er imidlertid ikke uden Interesse at kiende det Resultat, hvortil denne, om endog upaalidelige, Beregning fører os. Derefter skulde Skaane Stift med 150 Skipen dengang havt 261,176 Indbyggere, Siællands St. med 120 Skipen 208,941 Indb., Fyens St. (hvortil dengang Laaland, Falster, Als, Ærøe og Femern hørte) med 100 Skipen 174,118 Indb., Børglum St. med 50 Skipen 87,059 Indb., Viborg St. med 100 Skipen 174,118 Indb., Aarhuus St. med 90 Skipen 156,706 Indb., Ribe St. med 110 Skipen 191,530 Indb. og endelig Slesvig St. med 130 Skipen 226,353 Indvaanere. Ved at sammenligne disse Tal med Resultaterne af Folketællingen 1840 sees, at den jydske Halvøe derefter skulde 1250 have havt henved 88,000 Indbyggere udenfor Kiøbstæderne flere, end i A. 1840, men at omvendt de danske Øer 1250 skulde have havt over 165,000 færre Indvaanere, end i 1840. Det forskiellige Forhold imellem fordum og nu hidrører vistnok for en Deel fra den ovenfor berørte Grund, og viser os, at Geistligheden og Herremændene havde forholdsviis betydeligere Landgods paa Øerne, end paa den jydske Halvøe. Men denne Grund er dog ikke tilstrækkelig til at forklare den betydelige Overvægt, Befolkningen i Viborg Stift, naar den beregnes for Aaret 1250 efter den her brugte Fremgangsmaade, faaer over den nærværende [1]. Da

[1] Naar man endog antager, at Øen Mors, som hørende til Sallingsyssel, dengang har været en Deel af Viborg Stift (endskiøndt man ikke veed, hvorledes den senere er kommet til Aalborg Stift, hvortil den i det mindste siden Begyndelsen af det 15de Aarhundrede har hørt), og altsaa regner hele Salling-, Himber- og Ommunger-Syssel til dette Stift, saa bliver den hele Folkemængde (udenfor Stæderne) i de 22 Herreder dog kun 104,583 Mennesker. I Midten af det 13de Aarhundrede skal Stiftet, efter vor Regning, have havt 174,118 Indbyggere, altsaa 69,535 flere, end i Aaret 1840.

der ingen Grund er til at troe, at Antallet af Skipen er angivet for høit, saasom det staaer omtrent i samme Forhold til Herredernes Tal, som i de andre Stifter, saa nødes man til at antage, at denne Deel af Jylland i det 13de Aarhundrede virkelig har været tættere befolket, end nu; og da der maaskee dengang paa den vestlige Kant af Stiftet har været flere store Skove, end den, hvori Erik Glipping foer vild Aftenen før han blev myrdet: saa er det slet ikke utroligt, at denne Egn, hvis den, bag ved disse nu manglende Skove, har ligget i Læ for den skarpe Nordvestvind, og hvis den tillige i sit Indre har været giennemskaaren af andre nu ligeledes forsvundne Skovstrækninger, kan for sex hundrede Aar siden have havt en frodigere Vegetation, og, opdyrket i videre Omfang, have ernæret en større Befolkning, end nu. Ogsaa det frisiske Marskland, som dengang havde et betydeligt større Areal, end nu, og var stærkt befolket, har sikkert havt flere Indbyggere, end den nuværende Marsk. Man kan derfor med god Grund antage, at den jydske Halvøe (tilligemed de tilhørende smaa Øer i Vesterhavet og Kattegattet) i Aaret 1250 har havt omtrent ligesaamange Indbyggere udenfor Kiøbstæderne, som i Aaret 1840, altsaa omtrent 748,000, men saaledes fordeelte, at Viborg Stift og den frisiske Marsk fordum have havt flere, end nu, Ribe og Aarhuus Stifter omtrent ligesaa mange, som nu, Aalborg Stift og i det mindste enkelte Egne af det sønderjydske Geestland[1]) færre Indvaanere, end nu. Naar 748,000 drages fra 1,236,235, det Tal, hvormed vi ovenfor betegnede det nuværende Kongerige Danmarks og Hertugdømme Slesvigs Folkemængde i A. 1250,

[1]) Hvoriblandt uden Tvivl Landet imellem Slien og Eideren, hvis Bebyggelse overhovedet var begyndt temmelig silde, og hvoraf en stor Deel endnu 1231 var en Kronen tilhørende Alminding, tildeels bedækket med Skov. s. Scr. R. Dan. VII. 522. 530.

blive noget over 488,000 tilbage for Østifterne og den under Skaane Stift dengang henhørende Øe Bornholm. Denne Folkemængde er omtrent 88,000 større, end den efter vor ovenfor anvendte Gjennemsnitsberegning, grundet paa Skibenes Antal, vilde blive, men neppe større, end den skal være, da det privilegerede Jordegods paa Øerne uden Tvivl var meget større, i Forhold til det ledingspligtige, end i Nørrejylland. Dette Tal staaer ogsaa i omtrent samme Forhold til 748,000, som ved den første almindelige Folketælling i Danmark 1769 Oestifternes Folkemængde udenfor Stæderne (336,541) stod til den sydske Halvøes Landbefolkning (512,478). Men i de paafølgende 71 Aar fik Øernes Folkemængde paa Landet en Tilvært af 68½ Procent, og udgiorde derfor ved sidste Folketælling 566,033 Mennesker, imedens den jydske Halvøes Befolkning kun forøgedes med $46\frac{1}{10}$ Procent. Det kan derfor ikke i sig selv forundre os, at Øernes Befolkning ikke 1250 fandtes fremskreden i samme Grad. Forskiellen er desuden ikke betydelig, men den var neppe ligelig fordeelt over alle Øerne. Har Siælland 1250 ikke havt samme Folkemængde udenfor Stæderne, som i A. 1840, saa har der, ifølge det ovenfor, Side 31, Anførte dog neppe manglet meget deri. Men naar man erindrer, at de mindre Øer før Valdemar den Stores Tid især havde været udsatte for de vendiske Sørøveres ødelæggende Plyndringer, og derved havde lidt overmaade Meget, med Hensyn saavel til Velstand, som Folkemængde [1]), saa er det ei engang sandsynligt, at deres Befolkning allerede 70 til 80 Aar efter disse Ødelæggelsers Ophør skulde have naaet den nuværende Befolknings høie Standpunkt. Dertil kommer endnu, at de mange Smaaøer, som nu tilsammen have en ikke ubetydelig Folkemængde, dengang endnu for Størstedelen vare

[1]) *Saxo*, Historia Dan. *Ed. Müller*, p. 706.

ubeboede [1]), fordi enkelte Familier ikke havde vovet at nedsætte sig der, saalænge Havet vrimlede af Sørøvere. Den største Deel af det Deficit (omtrent 78,000 Mennesker), som den antagne Folkemængde paa de danske Øer i Aaret 1250 udviser, naar den sammenlignes med den i Aaret 1840, synes altsaa at hidrøre fra de mindre og smaa Øers dengang lavere Befolkningsstand.

Større er vistnok Forskiellen, hvad Folkemængden angaaer, imellem fordum og nu i de til Danmark forhen hørende Provindser hiinsides Sundet. Den Folkemængde, vi ved vor Beregning fandt for Skaane Stift i Aaret 1250, var i det Hele temmelig lav, som Følge af, at Halland, og formodentlig ogsaa Bleking, dengang kun vare meget svagt befolkede. Skaane Stift, med Undtagelse af Bornholm, havde i A. 1250 neppe over 245,000 Indbyggere, hvoraf formodentlig de 200,000 boede i Skaane alene og kun 45,000 i Halland og Bleking. I Aaret 1820 havde Skaane 308,537, Halland 80,163 og Bleking 68,418, altsaa alle tre Provindser tilsammen 457,118 Indbyggere udenfor Stæderne [2]). Mere end Halvdelen af denne Tilvært falder paa Halland og Bleking. Jeg har ovenfor Side 42 viist, hvorledes Halland i den nyere Tid fik Plads for en større Befolkning, end forhen. Det samme giælder uden Tvivl om Bleking. Men at de to Provindser virkelig fik en saa meget større Befolkning, end de havde havt under dansk Herredømme, maa uden Tvivl ansees nærmest som en Følge deraf, at disse smale Kystlande ved Indlemmelsen i Sverrige bleve forenede med deres naturlige Oplande, hvorfra de indtil den Tid havde været adskilte, og derfor snart saae Virkningerne deraf i alle Næringsgrenes Udvidelse, hvilket naturligen maatte hidlokke en større Folkemængde. For Skaanes Befolkning var

[1]) *Langebek*, Scr. R. Dan. VII, 532 sq.
[2]) Forsells Statistik S. 100.

det uden Tvivl en væsentlig Fordeel, at det ved Indlemmelsen i Sverrige blev det frugtbareste og behageligste Landskab i dette Rige, hvilket uden Tvivl har foranlediget en Mængde Indvandringer fra de andre Provindser, og derved foraarsaget en stærkere Forøgelse af Befolkningen, end den, det blotte Overskud af Fødsler kunde give. Men hvad end Aarsagen har været, saa talte Skaane, Halland og Bleking i Aaret 1769 henved 300,000 Indb. udenfor Stæderne, altsaa allerede dengang flere, end vi beregnede for A. 1250, imedens de danske Øer, med 336,541 Landbeboere, til samme Tid endnu langtfra ikke havde gienvundet den tidligere Befolkningsstand. Efter A. 1769 har Folkemængdens Tilvært været omtrent eens paa begge Steder.

Ved den her fremsatte Beregning over Folkemængden i det danske Rige i Midten af det 13de Aarhundrede har hidtil kun været Tale om Folkemængden udenfor Stæderne; en naturlig Følge af, at Beregningen var grundet paa Ledingsforpligtelsen, som atter var knyttet til Besiddelsen eller Brugen af Jordeiendom. Vistnok havde ogsaa Kiøbstæderne Jorder, men de udgiorde kun en ringe Deel af det Hele[1]), og vare i de fleste Tilfælde Stykker af Kronens Almindinger, der vare skienkede Kiøbstæderne af Landets Konger. De benyttedes desuden for Størstedelen kun til Græsning, og vare derfor i Almindelighed vist ikke satte for Leding. Tvertimod synes det endog under Valdemar Seier at have været almindelig Regel, at Kiøbstæderne vare fritagne for Leding, imod at de betalte en vis Sum for Qværsæde[2]). Dersom man kiendte denne Sums Størrelse for hver enkelt By, og vidste, hvorledes dens Beløb blev bestemt, saa maatte man formodentlig deraf kunne slutte sig til Byernes Folkemængde.

[1]) I Aaret 1835 udgiorde samtlige Kiøbstadjorder ikke engang 2 pCt. af Danmarks samlede Hartkorn.

[2]) S. min Afh. de instit. milit. Dan. p. 168—173.

Men Angivelserne i Valdemar den Andens Jordebog ere i denne, som i mange andre Henseender, ufuldstændige [1]), og Taxationsmaaden er ingensteds angiven. Kun saa meget kunne vi slutte os til af Jordebogens Angivelser, at vore Kiøbstæder dengang kun vare smaa. Thi naar man endog antager, at der for hver bosiddende Familie i Kiøbstæderne kun beregnedes 1 Ørtug Sølv, den samme Afgift, en Huusmand paa Landet betalte for Overføde: saa have Stæder, som Lund, Ribe og Viborg, der vistnok hørte til de største i Landet, og hvis Ledingsafgift, 40 Mark Sølv, er betydeligt høiere, end de andre Summer, der nævnes, dog hver kun havt 960 bosiddende Familier, eller henved 5000 Indbyggere. Aarhuus, der betalte 12 Mark Sølv, vilde endog efter denne Beregningsmaade kun have havt 14 til 1500 Indbyggere. Men det er desnagtet sandsynligt, at disse Tal ere for høie [2]). De danske Kiøbstæders Folkemængde i Midten af det 13de Aarhundrede har derfor i det Høieste kun udgiort en Tyvendedeel af Rigets hele Folkemængde, og denne vil altsaa med Tillæg af Stædernes Beboere maaskee kunne anslaaes til 1,550,000 Mennesker.

[1]) De Summer, som betaltes „pro redempcione expedicionis", angives kun for 8 Kiøbstæder særskilt, nemlig for Viborg, Ribe og Lund 40 Mark Sølv (120 Mark i Penninge), for Aalborg 24 Mark Sølv, for Randers og Horsens 20 Mark S., for Tommerup 14 Mark, og for Aarhuus 12 Mark Sølv. S. Scr. R. Dan. VII, 519—521. 528.

[2]) I det ovenfor oftere omtalte Document, der angiver Siællands og Smaaøernes Skyldsætning i anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede, gives ogsaa en Fortegnelse over disse Øers fleste Kiøbstæder (Scr. R. Dan. V. 617 sq.) med Tilføielse af en Afgiftssum for hver. Disse Summers Beløb kan maaskee tiene til at give en Forestilling om de anførte Stæders Forhold indbyrdes i Henseende til Størrelse; men en Beregning af deres Folketal kan saa meget mindre grundes derpaa, som man ei engang veed, om de anførte Summer betyde Ledingsafgiften, skiøndt dette rigtignok er det Sandsynligste.

Pesten i Kiøbenhavn 1711.

En historisk Beretning

af

Dr. F. V. Mansa.

Tredie og sidste Afdeling.

I foregaaende Afdeling ere de vigtigste Medicinal-Foranstaltninger fremhævede, som paa hiin Tid toges, deels for at forebygge Pesten, deels for at formindske de Rædsler, der fulgte i dens Spor, ligesom ogsaa de mangehaande Hindringer ere udviklede, som optaarnede sig imod disse Foranstaltninger, baade paa Grund af Tidsomstændighederne, de locale Forhold, og Menneskenes Umoralitet og Laster. Den opmærksomme Læser vil let være kommen til den Slutning, at Hovedaarsagen, hvorfor mange af de særdeles hensigtsmæssige Love ikke medførte et bedre Resultat, maa søges deri, at Sundheds-Commissionen, som skulde varetage Stadens Interesse i denne Henseende, ikke var tildeelt en større executiv Myndighed. Historien viser, at flere Stater, saavel i ældre som nyere Tider, naar store politiske Farer truede deres Existents, med Held have grebet til det Middel, at overgive en dictatorisk Myndighed til en enkelt Mand; noget Lignende burde vistnok skee, naar et saa ødelæggende physisk Onde, som den her omtalte Pest,

bryder ud over en Stad eller et Land. Havde Kongen saaledes forlenet den af ham nedsatte Sundheds-Commission med en absolut Myndighed, ikke alene til at udstede Love, men ogsaa til at haandhæve deres punctuelle og øieblikkelige Efterlevelse, da vilde megen Ulykke, mangen Scandal være forebygget, mangt Menneskeliv reddet, ligesom Kiv og Uenighed mellem Sundheds-Commissionen og de forskiellige Autoriteter afværget. Kongen havde vel ved sin Bortreise nedsat et Conseil, der i hans Fraværelse skulde stadfæste de Foranstaltninger, som Sundheds-Commissionen ønskede tagne; men deels opholdt dette Conseil sig ikke i den af Pesten betrængte By, saa at det stedse foranledigede nogen Tidsspilde, naar dets Indvilligelse skulde indhentes; deels kunde, ifølge Sagens Natur, de af Commissionen til Conseilet indgivne Forestillinger om en foreslaaet Foranstaltnings Nødvendighed kun skee skriftlig, og altsaa ikke med det mundtlige Ords overbevisende, og de unyttige Modgrunde paa staaende Fod tilbagedrivende Kraft; deels lod Conseilet sig ikke sielden altfor meget paavirke af de andre Autoriteter og deres Interesser, saa at Sundheds-Commissionens bedste Planer ofte herved mødte høist skadelige Hindringer; deels endelig vovede Conseilet ikke stedse i vigtige Sager at afgive en bestemt Mening, men troede sig forpligtet til først at indhente Kongens Afgiørelse, og da denne opholdt sig med Armeen i Tydskland, skete derved ofte flere Dages, ja endog Ugers Ophold. Alt dette frembragte en beklagelig og fordærvelig Vaklen, der ikke kunde være andet end uheldbringende, og har i Efterverdenens Dom nedsat Sundheds-Commissionens Bestræbelser mere end fortient.

Lægger man til disse Hindringer for at denne Commission kunde tilfredsstille sig selv og Publicum, de utvivlsomme Misgreb, ja vel endog Pligtforsømmelser, som den enten in pleno, eller dens enkelte Medlemmer, overvældede af saa mang-

foldige og mangehaande Forretninger, af saa talløse, saavel offentlige som private Bekymringer og Sorger, af et saa uhyre Ansvar, som det, der var lagt paa dens Skuldre, vanskeligen skulde have kunnet undgaae; og betænker man endelig, hvor hyppig Commissionen maatte sættes i den Nødvendighed, at støde an, saavel mod Autoriteters og Corporationers, som imod Privates personlige Interesser: saa vil man let indsee Grunden til, hvorfor det ikke kunde være anderledes, end at den maatte paadrage sig de Samtidiges Misfornøielse, endskiøndt disse burde have kiendt de mislige Forhold, hvorunder den virkede, og have dømt mere billigt. Fra Tid til anden indløb derfor ogsaa mere eller mindre vægtige Klager til Kongen over Sundheds-Commissionens Handlemaade, uden at det synes, som om han derved har ladet sig bevæge til at unddrage den sin Tillid. I een af de mere betydelige af disse anker den unavngivne Klager [1]) over 1) at Sundheds-Commissionen havde udviist altfor stor Tryghed og Ligegyldighed, da Pesten udbrød i Helsingør og senere i Kiøbenhavn, hvorved en høist fordærvelig Udsættelse af passende Sundhedsloves Udgivelse og Sygehuses Indretning var foranlediget; — 2) at 14 Skibe, ladede med Hør og Hamp, vare ved Sundheds-Commissionens

---

[1]) Skiøndt Klagen var indsendt uden Navn til Kongen, synes Sundheds-Commissionen dog at have havt en til Vished grændsende Formodning om, at den hidrørte fra Kiøbenhavns Magistrat. Misforstaaelsen imellem disse Autoriteter daterede sig fra Forordningen af 1ste August, om hvis Forklaring og Iværksættelse de ikke kunde blive enige, saa at Kongen ved Rescr. af 5 Aug. saae sig i den Nødvendighed at maatte befale, at der skulde udnævnes 2 af hver af disse Autoriteter for at overlægge, hvorledes Befalingen kunde opfyldes uden Forhaling. „Saa er det og", siger Kongen, „Vor alvorlige Villie, som Vi formode, at I i denne almindelige bekymmerlige og farlige Tilstand samtlige En og Hver efter Eders allerunderdanigste Pligt, uden nogen Indvending, giøre Eders yderste Flid udi Alt, hvad som til Statens Conservation kan tiene."

Mangel paa Tilsyn afseilede til Aalborg fra Kiøbenhavn, medens Pesten grasserede stærkest i denne Stad; ligesom at der i det Hele ikke vistes Strenghed nok ved Passers Udstedelse og Visitering, og ved den smittede Hovedstads Samfærdsel med det øvrige Land; — 3) at de inficerede Senge og Sengeklæder ikke, ifølge Anordningen, vare opbrændte; — 4) at Begravelserne, tvertimod de udstedte Love, skete med Ceremonier; — og 5) at Sundheds-Commissionen ikke tilstrækkeligt havde sørget for de Syges Optagelse i Hospitalerne; og at desaarsag mangfoldige Mennesker (henimod 1200) uden Hielp vare døde paa Gader og offentlige Pladse. — I det udførlige og ikke uinteressante Forsvarsbrev, som Sundheds-Commissionen i denne Anledning, under 12te October, skrev til Kongen, afviser den den første Klagepost som sig uvedkommende, da den ved Pestens første Udbrud i Helsingør og senere i Kiøbenhavn endnu ikke var nedsat; og overfører den anden deels paa Hovedstadens, deels paa de andre Stæders respective Magistrater, der selv, ved Tilsyn med Passerne, havde at sørge for Farens Afvendelse. Den fremhæver forresten, at de omtalte 14 Skibe rimeligviis ere bortgaaede fra Kiøbenhavn forinden Offentliggiørelsen af Forordningen af 1ste August, og at Samfærdselen med den betrængte Hovedstad umulig ganske lod sig forhindre, deels af andre Grunde, men især fordi Hensyn maatte tages til „at Stadens af Pesten skaanede Indbyggere ikke skulde døe af Hunger eller giøre Opløb og Tumult af Utaalmodighed"; og endelig fordi den i Søen værende Orlogsflaades Proviantering og Forsyning med Ammunition og andet Krigsmateriale hvilede paa Forbindelsen med Kiøbenhavn. Den tredie Klagepostś Gyldighed indrømmer Sundheds-Commissionen, men undskylder den (og vistnok med god Grund, hvorom mere siden) med Humanitets-Hensyn. — Hvad den fierde Klagepost angaaer, da tilstaaer Sundheds-Commissionen, at

Indbyggerne i Kiøbenhavn, saalænge ikkun Bestemmelserne i Forordningen af 1ste August vare gieldende, faldt fra den ene Misbrug i den anden; men erklærer, at lignende Klager nu ikke længer kunne have Krav paa at lade sig høre, efterat Placaten af 16de Sept. (see ovenfor) var emaneret; især da Commissionen havde seet sig istand til at bringe en Vagt paa Veiene, der idelig med en Vagtmester i Spidsen patrouillerede i Staden og strax exeqverede Placatens Bydende. — Men af alle Klageposterne synes ingen i den Grad at have saaret Sundheds-Commissionens Følelse, som den sidste. Den udvikler til sit Forsvar, hvorledes den, saasnart den var bleven constitueret, med al Kraft havde paaskyndet Indrettelsen og senere Udvidelsen af Wodruffs Lazareth, saa at det deels i Bygningerne selv, deels i de ved disse opførte Telte og Baraquer kunde rumme henved 500 Syge; hvorledes den i samme havde optaget saa mange Syge som muligt [1]), uanseet Officianternes

[1]) I det Commissionen hentyder paa, at Sygdommens hurtig dræbende Kraft gav den god Leilighed til snart at indrømme andre Syge de derved ledigblevne Pladse, anfører den tillige, at alle Reconvalescenter snarest mulig bleve bragte til Quarantainehuset, naar de ei havde aabne Skader. Det hørte til een af de staaende Klager, at Patienterne bleve udskrevne af Lazaretherne, førend de Carbunkler og Buboner, hvoraf de havde lidt, vare lægede. Paa en Tid, da Hospitalerne ikke kunde rumme den Mængde af Syge, som trængte til at indlægges, burde de allerede optagne Syge neppe forblive tilbage, indtil saa langsomt helbredelige Onder, som de nylig nævnte, vare fuldkommen hævede. At Sundheds-Commissionen imidlertid hen i October Maaned (d. 7de) kunde befale, at Barbererne paa Lazaretherne skulde give skriftlige Attester paa, at de udgaaende Patienter vare fuldkommen friske for Bylder o. s. v., kan maaskee have været i sin Orden og have beroliget Gemytterne; men med Strenghed at overholde et saadant Princip, medens Pesten bestandig var i Tiltagende, synes ikke at burde fremhæves som et Beviis paa Pligtopfyldelse, og blev heller ikke i Gierningen giennemført; hvilket Sundheds-Commissionen desuden aabent vedkiender sig i det forhen anførte Brev til Kongen af 29de August.

ynkelige Klager over Hospitalets Overfyldelse; frimodig beder den Kongen at erindre, hvorledes den, under disse Omstændigheder, paa det Hurtigste og Kraftigste havde rettet sine Bestræbelser paa at faae oprettet endnu et Hospital, og hvorledes de mange Forhalinger ved Krigshospitalets Indrømmelse, og de ved disse Forhindringer foraarsagede Dødsfald og Ulykker, ikke kan komme den til Last. „Men", skriver Commissionen, „skulde Angiveren mene, at 1200 Syge paa Gaderne ere creperede, efterat Krigshospitalet var os overleveret, da er dette en lige saa maliciøs som taabelig Angivelse." Den kalder den hele Stad, med verdslig og geistlig Øvrighed, til Vidne paa, at store, til den Ende indrettede Sygevogne, hvori i det mindste 24 Personer kunde rummes, i de første tre Dage fra den 28de Aug. kiørte Pestsyge fra den tidlige Morgen til den sildige Aften fra Staden, Citadellet og Leiren, og at saaledes Alle, der bleve anmeldte, strax udførtes til Lazaretherne. „Vi ere saa forsikkrede om Angivelsens Usandfærdighed, at vi understaae os at begiere af Eders Majestæt, at det ved offentligt Trommeslag her i Staden maa forkyndes, at Enhver, som siden den 2den Sept. har begieret sine Syge udførte, og ei faaet dem udførte, vil angive det; da vi tilbyde os for hver Syg, som, efter foregaaende Begiering til os, ei er bleven indlagt paa et af Lazaretherne, at betale af egne Midler 100 Rdlr. Vi anraabe Gud til Vidne, at vi have giort Alt hvad der var Mennesker muligt. Endeel af os, som af Eders Majestæt fra Commissionens første Begyndelse bleve beskikkede, have i 10 samfulde Uger, indtil Conseilet ordinerede, at flere skulde komme os som udmattede til Hielp [1]), holdt det ud fra Morgen til

---

[1]) I Slutningen af Aug. frembar Sundheds-Commissionen sin Nød for Kongen. „Det er nu," skrev den, „paa syvende Uge siden, da det behagede Eders Majestæt at beordre os i denne Sundheds-Commission, hvori vi af yderste Evne daglig have siddet og giort Alt,

Aften, ja ofte hellige Dage med, og arbeidet i Commissionen, staaende alle de sig daglig i Snese- og Hundrede-Tal til os indtrængende mistænkte, smittede, ja ofte halvdøde Mennesker til Giensvar, ved mundtlige og skriftlige Resolutioner; og ikke sparet at udsætte vort eget Liv, men med al optænkelig Flid offret vore Kræfter i de mange sværmodige Forretninger, som forefaldt ved saa mange Fattiges Begravelse, saa mange Syges Udførelse, ved Lazaretthernes og Quarantainehusets Indrettelse, ved at forsyne Fangerne, som udenfor Staden kastede Jord paa Ligene, ligeledes Studenterne, Pestdragerne, Liigqvinderne, Heste og Vogne i Staden o. s. v. med Alt, hvad de hver især paa deres Maade trængte til; og endelig med de mange andre Betiente, der skulde instrueres om hvad de havde at iagttage o. s. v. Og Forfædrene havde os dog ikke det Ringeste fra forrige Pesttider efterladt, hvorpaa vi kunde bygge. At i en saa bedrøvelig Tid alle Anordninger strengt kan følges, eragter Eders Majestæt, ikke er muligt, helst da Døden daglig giør store Forandringer, og de fleste Mennesker ere forsagte og ligesom desperate; og vi selv

---

hvad der har været os muligt; men saasom Bisloppen, Schoutbynacht Judichær, Politimester Ernst og Justitsraad Meller formedelst deres andre Forretninger ei kan være med ved de daglige Forhandlinger i Sundheds-Commissionen, Hr. Borgemester Eichel for Svaghed ei har været hos os i 4 Uger, Doctor Wagener salig i Herren er hensovet (han mødte sidste Gang i Commissionen d 14de Aug.) Commerceraad Hiørning nu ogsaa ligger til Sengs, Hr. Hans Michelsen Holm, som er en af de 32 Mænd, har en Død i sit Huus: saa udbede vi os af Eders Majestæt, at andre Mænd maae beskikkes til vor Assistance« o. s. v. Conseilet rescriberede strax anden Dagen derefter, at General-Commissariatet, Hofretten, Borgretten, Magistraten samt Commandantskabet i Kbh. skulde udnævne Nogle af deres Samfund, som kunde supplere Sundheds-Commissionen, dog saaledes at 2 af de ældre altid var tilstede i den. De andre skulde møde skiftevils, »for at Forretningerne ikke skulde falde dem altfor besværlige.«

kunne ikke negte, at vi jo mange Gange have havt stor Aarsag til at frygte for, at det skulde være gaaet os her som i andre Stæder er skeet, at de Døde for største Delen bleve ubegravede, og Faa eller Ingen levnedes af Pesten. At Contagionen fra Hovedstaden til flere Stæder har udbredt sig, vil Eders Majestæt ikke nogen menneskelig Forsømmelse tilskrive; thi det er bekiendt, at da først Hovedstæderne, som Stokholm eller Warschau, med Pesten vare befængte, har det ikke kunnet forebygges, at jo de mindre Stæder i Sverrige og Polen ere blevne inficerede; dog kan man ikke noksom takke Gud, at Sygdommen ikke har udbredt sig videre i Danmark, end bekiendt er." 1)

Omtrent en Maaned senere indløb over Sundheds-Commissionen en ny Klage, der vel var af mindre Vigtighed, men affattet i nok saa lidenskabelige og fiendske Udtryk. Klagen gik blandt Andet ud paa: 1) „den elendige og meget miserable Medfart med de Fattige, som paa Lazaretherne ere indlagte". „Deres Mad og Drikke," hedder det, „er heel slet, ilde haandteret, halv kogt, undertiden halv raaden." 2) Barberernes slette Opvartning og Forsømmelighed; „de tractere de Syge ilde; de kaste Plaster og andet Mere hen til dem som til Hunde, lade dem uden Bindsler og Linned; vil den Syge være cureret og bruge Sligt, maa han hielpe sig selv." 3) „Mange døe formedelst den slette Opvartning; de klædes da af de forbandede

1) Denne Erklæring er underskreven af alle Commissionens Medlemmer med Undtagelse af Etatsraad Seckmann, Committeret i General-Commissariatet, der paa den Tid var upasselig. Paafaldende er det imidlertid, at denne, da Erklæringen sendtes ham til Paategning, undskyldte sig og sendte den upaategnet tilbage; hvad enten han nu virkelig paa Grund af Sygdom ikke har kunnet eller villet læse Brevet igiennem og underskrive det, eller han ikke har været enig med Commissionens øvrige Medlemmer. Han var een af dem, der i den senere Tid var indtraadt i Commissionen.

Vaagekoner af deres Klæder, og de nøgne Kroppe kastes derpaa ud i en stor Pøl, ret som vare de døde Bæster; og dog efterlade en stor Deel af de Døde Linned og Uldent, ja Penge til en Kiste" o. s. v. — Sundheds-Commissionens velskrevne og i en rolig Tone affattede Forsvar i Anledning af denne Klage er dateret d. 14de Nov.: „Vor Erklæring," skriver den, „vilde falde vidtløftig, dersom vi skulde foredrage vore Lazarethers Tilstand og de derpaa giorte Anordninger og Anstalter forunden de utallige Fortrædeligheder, Sorger og den Møie, vi derved stedse have havt. Da Enhver af vore Betiente har Tilladelse til at forebringe os deres Bemærkninger, saa vil vore Protocoller og Copiebøger samt Rapporter bedst vidne, hvori Klagerne ere sande. Det er let at indsee, at her, saavelsom i andre Hospitaler, hvor saa mange gemene Folk ere sankede, en og anden Uskikkelighed kan begaaes, skiøndt Præsterne ere beordrede til saadant muligst at forekomme, ved daglig at trøste de Syge med Guds Ord, ved Morgen og Aften at holde Bøn og hver ottende Dag Prædiken. Dersom alligevel nogen Uskikkelighed med Guds Bespottelse, Sværgen og deslige begaaes, er det ham, tilligemed Overmesteren og Skriveren, tilladt over den Skyldige at holde Standret, Samme ved den anordnede Tugtemester med Tyrepidsken og Halsjern at lade afstraffe, og os det strax tilkiendegive; medens de i store Forseelser Skyldige med Vagt sendes til gamle Arresthuus. Alt dette kunne vi bevise af Protocollerne" o. s. v. — Men for end mere at godtgiøre det Ugrundede og Falske i Klagen, meddeler Commissionen Kongen de over et Antal af de i begge Lazarether Helbredede samt over alle Officianter optagne Forhør, der ganske tale til Gunst for Commissionen; ligesom ogsaa vidimerede Copier af den forlængst afdøde Præst Thomas Frost's Beretning om Lazarethets Tilstand, og af den ligeledes

afdøde Læge Kelp's [1]) Rapport, som af Commissionen var udskikket til at undersøge Lazarethcrne. „Disse Documenter", siger Commissionen, „ere urykkelige og authentiske nok, til Skribentens haarde Klager og Angivelser at refutere". — Med Hensyn til Besvarelsen af de enkelte Klageposter tilstaaer Sundheds-Commissionen vel, at Spisemesteren paa Ladegaardens Lazareth havde været uskikkelig og ikke opfyldt sine Pligter; men den paaberaaber sig, at han derfor ogsaa snart var bleven afskediget, og at Commissionen selv, for at Lazarethet ikke skulde lide, medens han endnu bestred Oeconomien, mange Gange havde giort Indkiøb og „brugt Præcautioner", for at Intet skulde fattes. Den giør tillige opmærksom paa, at Lazareth-Skriveren havde det Hverv at paasee, at Maden blev godt tillavet og uddeelt i tilbørlige Portioner; og at der hverken fra ham eller fra Præsten, der ogsaa havde de Syges Interesser i denne Henseende at varetage, var indløbet nogen Klage. Den anden Klagepost erklærer Sundheds-Commissionen for aldeles falsk, da den havde beflittet sig paa at skaffe Pest-Lazarethcrne de bedste Barberer, der vare at opdrive, og det i et større Antal end sædvanligen var brugeligt paa andre Hospitaler; hvormed desuden Borgemester og Stadsphysicus Eichel bestandig havde havt Tilsyn, ligesom ogsaa med de nødvendige Medicamenters Tilveiebringelse. Den anfører som et

---

1) Den 2den Sept. fik denne Ordre til at undersøge Tilstanden paa Lazarethcrne og forhøre Patienterne om hvad de havde paa Officianterne at klage. Ifølge sammes Indberetning tilkiendegaves Barbeermester Fr. Koch Sundheds-Commissionens Tilfredshed; men Spisemesteren paa Ladegaarden erholdt en Tilretteviisning og fik kort efter (d. 15 Sept.) sin Afsked. Senere (d. 22 Sept.), efter Kelps dødelige Afgang, bleve Lazarethcrne undersøgte af Chirurg Richter og befundne i god Tilstand. Derimod klagede Overmesteren paa Ladegaardens Hospital, Giger, i et Brev til Sundheds-Commissionen meget over den under ham ansatte hollandske Barbeersvend Ezhardt's Uteerlighed, som han forøvede, naar han visiterede Qvindfolkenes Bylder.

Factum, at flere forholdsviis ere helbredede paa Lazaretherne end i Byen, og at alle de udskrevne og om Forholdet examinerede Soldater eendrægtigen have svaret, at de vare tilfreds saavel med Bespiisningen som med Curen [1]). Den tredie Klagepost om de Dødes nøgne Begravelse o. s. v. erklærer Sundheds-Commissionen for saa maliciøs og usandfærdig som muligt. „Vaagekonerne," siger Sundheds-Commissionen, „ere af Præsten, Spisemesteren og Skriveren idelig blevne tilholdte deres Function ret at giøre; de have og over dem havt den Myndighed, at de for Forsømmelighed kunde straffe de Skyldige med Tugtemesteren og Halsjern, Andre til Exempel; saa at disse Qvinder, omendskiøndt de, som let er troligt, have været ryggesløse (thi Ingen, som duede noget, vilde give sig dertil) af Frygt for Straf ikke have turdet yttre sig med deres Forsæt. Vel tilstaae vi, at nogle af disse Vaagekoner have bestiaalet de Døde, men de ere da ogsaa dragne til Ansvar. Det har vel ogsaa hændt sig, at de Syge have bestiaalet hinanden indbyrdes. Men aldrig skal Klageren kunne godtgiøre, at de Døde ere blevne udtrukne og nøgne begravede, hvilket de afholdte Forhør klarligen modsige. De fattige Døde ere paa de ordinerede Kirkegaarde skikkelig i deres Klæder stedte til Jorden; men Kister til dem at skaffe, med Hensyn til de mange Fattige, som ere døde, var os umuligt, hvorvel vi derudi dog giorde vort Bedste, og med hele Snedker- og Tømmerlauget, for os Kister at forfærdige, accorderede; men Mangel paa Materialier og Mangel paa Arbeidere, da de hobeviis

[1]) Dog maa jeg anføre, at Overmesteren paa Wodruffs Lazareth, Fr. Koch d. 28 Nov. af Sundheds-Commissionen fik den Befaling ufortøvet at forlade sin Post, da der ved de til Qvarantainehuset indkomne friske Personer førtes Klagemaal over hans usømmelige Forhold. „Han skal," hedder det, „senere vorde tiltalt og examineret; befindes han uskyldig, skal den tilbageholdte Gage blive ham udbetalt."

bortdøde, bragte os den Overbeviisning, at det var umuligt at anskaffe saa mange Kister; og vi besluttede da heller at lade dem fattes paa Lazaretherne, end i Byen, da denne Begravelsesmaade for hver Mands Øie var en Skræk. Ligeledes var det umuligt at lade grave en Grav for hver Mand af Mangel paa Folk. Dog ere de skikkelig blevne begravede i de anordnede Kirkegaarde og med Jord paakastede, aldeles ikke i en Pøl, som Klageren siger. Vi have holdt 2 Inspecteurer, som dagligen visiterede Kirkegaardene, saavel udenfor Portene, som ved Lazaretherne, hvilke og, den ene efter den Anden, for os bortdøde. Præsterne have ligeledes dermed paa Lazaretherne havt Indseende. Dersom det blev efterspurgt, hvorledes de Døde paa andre Steder, hvor Contagionen har grasseret, ere begravede, skal det befindes, at det der meget slettere er tilgaaet end her."

Om eller hvorvidt denne Fremstilling af Sundheds-Commissionens Handlemaade maa være istand til at retfærdiggiøre den, overlader jeg Læserne selv at at afgiøre. Ved upartisk at have veiet alle Grunde for og imod; ved i de efterladte Copibøger og Forhandlings-Protocoller at have seet talende Beviser for Commissionens Nidkiærhed og Omsorg for den Stad, der var den betroet; ved endelig at tage Hensyn til det af Commissionen selv anførte Argument, at da den uforberedt kastedes ind i den uhyre Mængde Forretninger, fulde af Farer og Møisommeligheder, stod den blottet for enhver Underviisning, som den kunde have høstet af Forfædrenes, under lignende Omstændigheder anvendte Fremgangsmaade: nærer jeg den allerede tidligere udtalte Overbeviisning, at vanskeligen nogen anden Samling af Mænd, under de givne Forhold, skulde have viist større Flid, Redelighed og Dygtighed; endskiøndt den vistnok ikke kan siges fri for ethvert Feilgreb. Som et Beviis paa Commissionens Redelighed og Samvittighedsfuldhed kan jeg

paa dette Sted ikke undlade at anføre et Exempel. Commissionen maatte, som en Følge af de mangfoldige Forretningers Ledning, der vare den betroede, bruge en stor Mængde Penge, hvorved dens Kasse hyppigt tømtes og geraadede i Gield, men paany forsynedes. Da dens Medlemmer ogsaa i denne Henseende ønskede at staae rene i Kongens og deres Medborgeres Øine, opfordrede de i et Brev til Kongen af 11te Sept. denne til, „at nogle af de gode Herrer i Kammercollegiet maatte indfinde sig hos dem og eftersee Udgifterne; thi endnu ere vi, paa afgaaede Dr. Wagener nær, alle levende, og kunne giøre Rede for os med en reen Samvittighed, at vi uden Egennytte have administreret Sundheds-Commissionen og dens Midler; men at vi eller vore Efterlevende skulde kunne giøre Regnskab efter Kammerrettens Anordninger og de Instructioner, hvorefter Renteskriverne revidere, er os ikke muligt, og vi det ei heller for al den Umage og Bedrøvelse, som møder os, ere ventende; helst da vi maae stille i Consideration, at Folk, som i denne svage Tid arbeide for os, vide fast ikke, hvordan de ville betales; og vi ere gemeenlig i saadan Nød for deres Arbeide og Tieneste, at vi ofte mod vor Villie maae skikke os efter deres Villie. Snedkere og Andre, som creditere og levere Materialier, døe bort, og vi geraade med dem i Vidtløftighed; og i deres inficerede Huse og Boer kan man ikke søge Restitution. Er det Betientene, fra Præst, Barberere, Inspecteurer, Oeconomie- Liig- og andre Skrivere, Studenter og til andre Liig- og Sygedragere, Liig- og Vaagegvinder samt Bud, da ville alle have deres Løn en Maaned eller Uge forud; og en god Deel af dem giør neppe nogle Dages Forretning, forend de døe; og vi kunne ikke søge Erstatning af deres Efterladte."

Efterat Pestepidemien i Maanederne August og September (fornemmelig fra 21de Aug. til 12te Sept.) havde opnaaet sit Høidepunkt, begyndte den atter, fra de første Dage i October-Maaned, mærkelig at aftage, hvad enten dette nu var en Følge af at de mod Sygdommen tagne Forholdsregler mere og mere vandt i Styrke og Holdning; eller snarere fordi Sygdommen begyndte at savne Tønderet til sin videre Forplantelse, og at tabe i Intensitet ved de koldere Dages Indtræden. Pesttilfældene bleve ikke alene sieldnere; men Sygdommen viste aabenbar en mindre ondartet Charakteer, saa at nu Lægehielp ikke længere maatte ansees for forgieves. Allerede den 6te October vovede Sundheds-Commissionen at frabede sig en yderligere Forsending af Barberere fra Tydskland, „da Sygdommen nu mærkelig aftager," og i et Brev til Kongen af 17de October skriver den jubilerende: „Gud har saaledes forandret vor Tilstand, at Sygdommen Uge for Uge, ja Dag for Dag formindskes." Med den aftagende Sygdom steeg nu Indvaanernes Længsel efter en lettet Communication, skiøndt Forsigtighed bød, i denne Henseende, endnu ingen Forandring at lade indtræde. De paa Vesterbro boende Slagtere indgik saaledes med en Begiering om at erholde fri Passage giennem Vesterport, men det blev dem negtet (13de Oct.).

Antallet af de Syge, der trængte til Hospitalerne, var i Midten af October i den Grad aftaget, at man den 16de s. M. kunde nedtage de Telte, som man havde seet sig nødt til at opslaae ved Wodruffs Lazareth, dengang man manglede Værelser til den uhyre Mængde Syge, som daglig anmeldtes til Optagelse. Dette blev ogsaa Dag for Dag saa meget mere nødvendigt, som den indtrædende Kulde, og det fugtige Efteraarsveir, giorde det umuligt for de Syge længere at bierge sig under Teltene. Men ogsaa Værelserne selv paa Wodruff-Gaard afgave nu, under de nævnte Omstændigheder, et mindre passende Opholds-

sted for de Syge og de ved dem ansatte Officianter, da de næsten alle manglede Kakkelovne. Det blev derfor besluttet, midlertidigen at overføre alle Patienter fra Wodruffs Lazareth til Ladegaarden, der ikke leed af de omtalte Mangler; dog med Undtagelse af de Faa, som formedelst deres Sygdoms Farlighed ikke kunde taale Transporten, men kunde anbringes i de enkelte med Varme-Indretninger forsynede Værelser paa Wodruffgaard. Overflytningen fandt Sted d. 26de October. Sygeantallet var i Wodruffs Lazareth ved denne Tid i saadan Grad aftaget, at det, efterat 39 Reconvalescenter Dagen forud vare bragte til Quarantaine-Huset paa Christianshavn, kun udgiorde 43; af disse bleve 22 flyttede til Ladegaarden; de Øvrige, hvoriblandt flere døende, bleve tilbage. Ladegaardens Lazareth indesluttede paa samme Tid, efter Dagen i Forveien at have afgivet 56 Friske til Quarantaine-Huset, 227 Syge, saa at det samlede Antal udgiorde 249. Imidlertid blev Pladsen ved Wodruffs Lazareth, hvor Teltene havde staaet, og hvor der efterhaanden havde opdynget sig en utrolig Masse af gamle Pialter, forbrugt Halm, Uhumskheder o. s. v., underkastet den høist nødvendige Renselse, ligesom ogsaa de ledige Værelser bleve rensede, udspækkede, hvidtede og forsynede med Kakkelovne; hvilket Arbeide dog ikke fuldførtes før mod Slutningen af November, da det hele Antal af Syge, der nu var nedsunket til 118, blev overført til det istandsatte Wodruffs Lazareth under Tilsyn af den før omtalte Philip Velschou, der var rykket op til Overmester i Stedet for den formedelst usømmeligt Forhold afskedigede Fr. Koch, saa at Ladegaarden atter kunde gives tilbage til sin oprindelige Bestemmelse. Dette sidste Lazareth havde i alt fra den Dag, det aabnedes d. 28de Aug., indtil det lukkedes den 28de Nov., altsaa i et Tidsrum af fulde 3 Maaneder, modtaget 1167 Pestsyge. Hvormange der derimod i Alt have været behandlede paa det første Lazareth,

vil neppe kunne oplyses; imidlertid kan man, med Hensyn til at det saa meget tidligere blev taget i Brug, med Vished slutte, at Antallet af de modtagne Syge her har været langt større, dog neppe over 4 eller i det Høieste 5000, saa at den meget betydeligere Deel af Stadens Syge ere blevne behandlede hjemme i Husene.

Det var mod Slutningen af October, at den forhen berørte Opfordring til de af Byens Læger og Qvarteerbarberere, som beskiæftigede sig med Pestsyges Behandling, udgik fra Sundheds-Commissionen, tildeels vel for endmere at see den glædelige Efterretning om Sygdommens Aftagen bekræftet, tildeels for at erfare Beskaffenheden af de andre Sygdomsformer, Blodgang, Diarrhoe o. a., hvortil Pesten nu syntes at overgaae. Af disse ugentlige, og i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol i Extract indførte Beretninger, kan nu Sygdommens bestemte Formindskelse erfares. Allerede paa den Dag, da de første Indberetninger [1]) indløbe, d. 26de Oct., løde de gunstige. I Nyboder forekom kun isolerede Tilfælde, og i den øvrige By oversteg Antallet paa de Pestsyge ikke 60. De en Maaned senere, d. 28de Nov. afgivne Beretninger gaae næsten [2]) eenstemmigen ud paa, at ingen nye Pesttilfælde i de sidste 2 til 3 Uger vare komne under Behandling. Dog maae disse Beretninger ikke ansees for aldeles tilforladelige med Hensyn til at bestemme Sygdommens Udbredelse; thi, som jeg allerede ovenfor har antydet, anmeldte

---

[1]) Om Dr. Bøttichers Rapport hedder det i Sundheds-Commissionens Protocol, at den var temmelig vidtløftig og udførlig om Sygdommens Natur og Differentbed, men han specificerede ingen Patienter; — om Dr. Macculoch siges, at han istedetfor Rapport indgav en Beretning paa Fransøsisk, og at han ei havde practiseret siden sin Hustrues Død.

[2]) Kun 3 nye Tilfælde, 2 i Vimmelskaftet og 1 paa Øjiergade, bleve anmeldte.

mange Syge ikke deres Tilstand for Lægerne eller Barbererne, men lode sig ene tilfredsstille ved Præsternes aandelige Trøst, hvad enten de nu ingen Tillid havde til Lægerne, eller de ansaae Sygdom og Død for eensbetydende. Ifølge Forslag fra Biskoppen erholdt derfor ogsaa alle Præsterne Befaling til at giøre ugentlige Anmeldelser om Antallet af de Syge, til hvem de kaldtes, og om Sygdommens Beskaffenhed. Paa samme Dag, d. 28de Nov., da Barberernes og Lægernes Indberetninger vare saa tilfredsstillende, anmeldte Præsterne 19 Pestsyge og 11 andre Syge. Ugesdagen forud, d. 21de Nov., havde Præsterne anmeldt 10 Pestsyge og 18 andre Syge, saa at der alene i denne ene Uge, efter Præsternes Skiøn, vare komne 9 nye Pesttilfælde til. Dette var en Spore for Sundheds-Commissionen til endnu bestandig at have sin Opmærksomhed rettet paa en mulig Opblussen af Sygdommen paany. Den opfordrede derfor Biskop Worm til at befale, at intet Liig blev begravet, førend Attest var fremviist, at det var besigtiget af Qvarteerbarbererne, „for at have exacte Efterretninger om, hvilken Sygdom der havde foraarsaget Døden" (28de Nov.).

Imidlertid kunde der ingen Tvivl være om, at Pestepidemien i den Grad var aftagen, at den maatte ansees for sit Ophør nær. Under disse Omstændigheder troede Sundheds-Commissionen at kunne og at burde giøre Indskrænkninger i de mangfoldige og betydelige Udgifter, som Sundhedsværket dagligt udkrævede. Den giorde Begyndelsen med at fratage Officianterne paa begge Lazarether den Pægel Viin og for en Skilling Brændeviin, som hidtil dagligt havde været tilstaaet hver især; men som nu ikke længer kunde tilstaaes, „da der nu ikke var saa stor Farlighed og Stank i Lazaretherne" (2den Nov.). Men langt mere indgribende Besparelser fulgte. Det store Antal Mennesker, som Commissionen efterhaanden havde taget i sin Tieneste, og som den maatte betale i dyre Domme,

kunde nu betydeligt indskrænkes. Uden videre Belønning at affskedige disse mange Betiente forbød den Taknemmelighed, som Commissionen og Staden var dem skyldig; men paa egen Haand at bestemme Betingelserne ved deres Dimission vovede Commissionen ikke, hvorfor den derom indgik med et detailleret Forslag til Kongen under 14de Nov. Af Lazarethpræsterne og de d. 27de Jul. og efterhaanden senere udnævnte Hielpepræster havde 12 overlevet Sygdommen, hvortil endnu kom 2, der havde giort Tieneste under Pesten i Helsingør. De brugtes nu lidet, men trak en maanedlig Gage hver af 16 Rdl. Alle disse Mænd tildeelte Commissionen et hæderligt Vidnesbyrd for et skikkeligt Levnet og for Flid i deres Embeder, og indstillede dem til at nyde deres Gage, indtil de paa anden Maade kunde befordres, „hvortil de burde have Fortrin fremfor Andre, fordi de saa meget havde udsat sig." — Af de Studenter, der havde ladet sig bruge som Liigbærere, vare endnu fer i Live, der maanedlig kostede Commissionen at underholde 100 Rdlr. Med Hensyn til disse foreslog Commissionen, „at de og deres Orden erholdt Kgl. Confirmation paa de Løfter, som den i Trængselstiden havde seet sig nødsaget til at give dem, nemlig til evig Tid at maatte nedsætte alle Liig af de fornemme Classer, naar Vedkommende begierede det." At denne Confirmation ikke udeblev, og er bleven bevaret til den Dag i Dag, er bekiendt. Allerede d. 12te Nov. havde Commissionen opsagt Studenterne deres Tieneste, „da man ikke længer havde Brug for dem." Det blev dem paalagt at udholde en 14 Dages Quarantaine, og først da at søge Logement, hvor det lystede dem, naar deres Klæder og Gods efter Placaten vare vaskede, røgede og haandterede. Ifølge Kongens Bestemmelse erholdt de fra den Dag, de havde begivet sig i Quarantaine, og saalænge de laae uden Condition, eller vare uden de tilsagte Beneficier eller anden Emploi,

6 Rdlr. maanedlig. — Af Liigdragerne „for gemene Liig" vare foruden 5 Matroser, som bleve udleverede til Schoubynacht Judichær, i Live 46 Mand, for det Meste Soldater, der, Huusly og Andet uberegnet, kostede Commissionen 460 Rdl., „og snart ingen Tieneste mere giorde". De indstilledes til at maatte fritages for Soldatertienesten, eller, „hvis de skulde forvises til Regimenterne", at maatte erholde Pardon for de Forseelser, som de ved disse kunde have begaaet. — Men til ingen af sine Folk havde Commissionen saa store Udbetalinger, som til Barbererne. Ene fra Hamborg havde Kiøbenhavn erholdt 25 Barbeersvende; af disse vare 8 døde og 1 strax casseret formedelst Udueligheb. Fra andre Stæder i Tydskland, fra Oldenborg, Bremen og Dantzig, vare ogsaa endeel ankomne. Med Hensyn til disse, „som store Penge trække og snart intet giøre", foreslog Commissionen, „enten plat at dimittere dem eller om muligt at anbringe dem ved Barbeeramterne i Kiøbenhavn eller paa Landet, hvis man der trængte til dem, med eller uden Vartpenge af 6 Rdl. maanedlig." Kongen bestemte sig imidlertid for en humanere Behandling af disse Mennesker, som, hvor liden Dygtighed end de fleste af dem kunde have viist, dog havde Krav paa Taknemmelighed af den Stad, som de med Fare for eget Liv vare ilede til Hielp. Efter den længere eller kortere Tid, hvori de havde tient, og efter udviist Dygtighed erholdt 21, i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol navngivne fremmede Barbeersvende fra 25 til 8 Rdl. maanedlige Vartpenge indtil videre. 6 af dem bleve senere ansatte ved Stadens Renselse med et maanedligt Tillæg af 18 Rdl. [1]). At de fremmede Barberere, der vare ansatte

[1]) At nogle af disse indkomne Barberer, have foretrukket at blive i Landet, er rimeligt, og maaskee ere de Stamfædre til Familierne Kellner, Frese, Sarouw, Rolfs, Weyse, Schumacher og fl. a.

som Qvarteerbarberere, ved Lazaretherne, Quarantaine-Anstalten og Fattighusene vedbleve at fungere indtil Pestens fuldkomne Ophør, er en Selvfølge. I Begyndelsen af December (d. 7de) blev Spiisningen ved Quarantainehuset hævet, endskiøndt Omstændighederne atter giorde det nødvendigt, at etablere den paany. Henimod Nytaarstid (30 Dec.) opsagdes til Paaske Flyttetid alle de Huse, der vare leiede til Boliger for Commissionens Betiente, Studenter, gemene Liigbærere, Liigqvinder o. s. v.[1]).

Jo mere imidlertid Pesten, skiøndt aftagende, trak ud i Længden, og jo mere Livslyst og glade Forhaabninger vaktes hos de Efterlevende, der enten havde modstaaet eller undgaaet dens Morderlee, desto mere steeg Trangen til Levnetsmidler og andre Fornødenheder hos Stadens Indvaanere. Ogsaa hos Landfolkene voxede med hver Dag Trangen til en friere Communication med Hovedstaden, baade for at sælge og kiøbe. Tilstrømningen af Bønder til Nørreport og det der oprettede Torv, især paa Torvedagene, beskrives i November saa overordentlig stor, at mangehaande Ulemper deraf opstode. De største Uordener, Skiendsmaal og Slagsmaal iblandt de Sælgende og Kiøbende, hørtes hver Dag, og neppe formaaede den udsendte Vagt at giøre nogen Standsning heri. En Officeer af det Ingenhovenske Regiment, der skulde vaage over Ordenens Vedligeholdelse, blev tilligemed Hesten, hvorpaa han reed, ved den store Trængsel af Bøndervogne nedstyrtet fra „Steendams-Broen" i Peblingesøen. Veien fra Vester-Steenbro til Nørreport var saa opkiørt og dyb, at den næsten ikke

---

[1]) Disse Huse vare: 1) „Sieur Adam Trabæus's Huus og Hauge ved Nørrevold. 2) Etatsraad Hiort's Frues ved Nørrevold. 3) Assessor Johan Krøier's sammesteds. 4) Sieur Qvist's Huus paa Christianshavn. 5) Sieur Borresens Huus paa Hiørnet af Compagnistræde. 6) Beierhuset paa Christianshavn."

længere kunde passeres, til største Ulelighed for de fra Sydsiælland kommende Bønder. Paa Grund af disse vægtige Omstændigheder, og i Betragting af Sygdommens betydelige Aftagen, besluttede Sundheds-Commissionen nu selv at foreslaae, hvad den nylig havde negtet at indvillige i, nemlig at frigive Passagen giennem Vesterport. Den raadede til, paa Marken udenfor samme at oprette et lignende Torv som ved Nørreport, med sin egen Torvemester, der skulde holde Orden iblandt Bønderne. Ved Dragoners Hielp burde Bønderne tilholdes at forlade Byen, saasnart de havde aflæsset og kiøbt deres Fornødenheder, og det inden Kl. 2 om Eftermiddagen (19de Nov.). Efterat dette Forslag først var sendt til Commandantens og Politimesterens Erklæring, erholdt det Lovskraft den 28de Nov. Det bestemtes tillige, at ingen Sengeklæder eller Huusgeraad maatte udføres af Staden paa Landet, hvormed der skulde holdes den strengeste Control af Commissionens Betiente.

Men under disse glædelige Udsigter til snart at see et Onde forsvinde, der nu i saa lang Tid havde nedstødt Hovedstaden i Sorg og Elendighed, var der flere Omstændigheder, der bestandig maatte holde Sundheds-Commissionen og enhver Anden, der kiendte Betydningen deraf, i Frygt; deels nemlig Flaadens, deels de udenfor Staden i Telte og Barakker camperende Soldaters, deels endelig de mange bortflygtede Kiøbenhavnske Indbyggeres Tilbagevenden. Med Grund frygtede man for, at den næsten udslukkede Pestsmitte herved skulde erholde nyt Tønder, og at Sygdommen, endog udbredende sig til de Faa, den hidtil havde forskaanet, atter skulde opblusse i sin forrige Styrke. Som det sikkreste Middel til at undgaae denne truende Fare ansaae man Byens Renselse, en Forholdsregel, der allerede, men vistnok tildeels for tidlig, var paabuden ved Placat af 22de Sept., og ved hvis Udarbeidelse man fornemmelig havde rettet sig efter den Preussiske Pestordonnance.

En tilstrækkelig og fuldstændig Renselse af denne store By var med Hensyn til de mangfoldige Huse, som Sygdommen med større eller mindre Voldsomhed havde hiemsøgt, med Hensyn til de utallige Klædningsstykker, Bohave og Gods, de indesluttede, og ikke mindre med Hensyn til de mange større og mindre Gader, Gaardsrum og Torve, et herculisk Arbeide, der umuligt kunde endes i kort Tid, og maatte sætte de mangfoldige Mennesker, som higede efter dets Fuldførelse, paa den haardeste Prøve. Og Renselsen maatte skee med en minutiøs Nøiagtighed, naar den nogenlunde skulde føre til et tilforladeligt Resultat. For at Sundheds-Commissionen, der skulde besørge dette Arbeide, kunde erholde en nøiagtig Kundskab om de Huse, hvori Sygdommen havde hersket, havde Kongen ved samme Placat paalagt Magistraten, hvis Medlemmer ifølge Forordningen af 12te Aug. skulde have Tilsyn med Byens forskiellige Qvarterer, at meddele de Underretninger i denne Henseende, som den ifølge sin Stilling maatte være i Besiddelse af. Men af Magistratens Svar (dat. 28de Sept.) fremlyser paa den ene Side den Uenighed, der herskede imellem den og Sundheds-Commissionen, og paa den anden Side dens totale Ubekiendtskab med Byens Tilstand. Den undskylder sig med, at Alt paa den Tid, da den erholdt Befaling til at have Tilsyn med Byens Qvarterer, var i Confusion, og at ingen nøiagtige Efterretninger da vare at erholde. Men hvor lidet dens Medlemmer selv efter denne Tid have opfyldt deres Pligt, skiønnes noksom af følgende Yttring, der forekommer i Brevet: „Magistraten troer ikke, at det er Kongens Villie, at de selv skulle gaae om og inquirere i de smittede Huse, da man kan faae nok af Stanken ved at gaae omkring i Gaderne og Stræderne, som ligge bestrøede med Halm, gamle Gang- og Sengeklæder, udkastede fra de Syge og Døde, hvorom den gode Mand Politimesteren saa tit er advaret.“ Ifølge de Bestem-

melser, der allerede tidlig under Pesten vare tagne, skulde alle de Huse, til hvilke Sygdommen udbredte sig, mærkes med visse Sedler eller Tegn (see ovenfor). Magistraten beretter, at dette kun var skeet hist og her; ja, at Sedlerne paa de fleste Steder igien vare afrevne, de paategnede Kors udslettede, og da Sygdommen tog Overhaand, ansaae Magistraten det for betænkeligt at anstrenge Qvarteerbudene (!). Forresten henviser Magistratens Svar noksom paa Sygdommens store Udbredelse. Sundheds-Commissionen havde med Hensyn til Byens projecterede Renselse foreslaaet, at alle de Huse, hvori Folkene vare uddøde, skulde mærkes med et sort Kors, og alle de øvrige Huse, hvori Sygdommen havde hersket, med et hvidt. Dette Forslag fraraadede Magistraten ganske, „da saa næsten hele Staden maatte mærkes, og Indbyggerne hindres fra at hente deres Fornødenheder hos Bryggere, Bagere, Slagtere, Viinhandlere o. s. v."

Ifølge de oprindelige Anordninger skulde de Afdødes Gang- og Sengeklæder m. m. brændes. Saa priselig end denne Bestemmelse kunde være med Hensyn til at undertrykke Pestsmittens Forplantelse, især hvis den consequent ogsaa var bleven udstrakt til alle de af Pesten Inficeredes Klæder og til hvilkensomhelst smittefængende Gjenstand, som havde været i Berørelse med Smittede, saa grusom var den i andre Henseender og kunde saaledes i sin fulde Strenghed ikke overholdes. Flere Forslag indkom derfor Tid efter anden til Sundheds-Commissionen, sigtende til at giøre denne strenge Forholdsregel overflødig, i det de anbefalede andre Renselses-Methoder, som formeentlig lige saa betryggende. Til disse maa uden Tvivl det henføres, som i Begyndelsen af October indsendtes af „Charlotte Amalie, forrige Garnisons-Auditeur Gerlachs Enke." Dette vandt Conseilets og Sundheds-Commissionens Bifald i den Grad, at man besluttede dermed at giøre en Prøve i

Nyboder. Hvilke Forholdsregler, Forslaget anbefalede, vides ikke. Men Nyboders Folk vilde ikke engang taale denne Prøve, der, saa besværlig den end kunde være for dem, dog gik ud paa at forhindre Klædernes Opbrænden, og regalerede derfor de af Sundheds-Commissionen udskikkede Personer meget utilbørligen baade med Skieldsord og Stene, saa at Politiet atter her saae sig i den Nødvendighed, at maatte tage Tilflugt til den militaire Magts Bistand. Imidlertid havde Politimesteren under 22de Oct. indgivet til Kongen et nyt Forslag til de inficerede Huses og Klæders Rensning. Dette gik i Hovedsagen ud paa, at alle Gang- og Sengeklæder, som vare benyttede af Pestsyge, skulde opbrændes, hvilket sees at have været overeensstemmende med de Ønsker som Kongen, og Conseillet endnu bestandig nærede. Nogle Uger senere (d. 7de Nov.) erholdt Sundheds-Commissionen, Magistraten og det medicinske Facultet [1]) Befaling til at udnævne en Commission, der skulde overveie Forslaget. Den 19de Nov. afgav den sin Erklæring. Den var enig med Politimesteren i, at Renselsen burde skee qvarteerviis under Tilsyn af ham og de over Stadens Qvarterer beskikkede Commissairer og Inspecteurer, at Magistraten og de 32 Mænd burde vise ham tilbørlig Hielp, at Husenes Forsegling og Tilspærring burde forblive overladt til enhver Jurisdictions Omsorg, at Renselsen burde skee snarest muligt, at Matroserne ikke burde udskibes, førend Renselsen var skeet o. s. v.; men med Hensyn til Renselsesmaaden selv var den aldeles uenig med ham, og saaledes ogsaa med Kongen, hvis Befaling om alle inficerede Sengeklæders Opbrænding han havde produceret. Denne Commission anførte

[1]) Det medicinske Facultets Deeltagelse i Valget af denne Commission var reen nominel; thi dets eneste tilstedeværende Medlem, Mule, havde som Medlem af Sundheds-Commissionen allerede Stemme.

imod denne, under andre Omstændigheder priselige Forholds-regel, omtrent de samme Grunde, som Sundheds-Commissionen tidligere havde vedkiendt sig: at det derved foraarsagede Tab vilde være overordentligt og medføre et særdeles føleligt Afsavn af Nødvendigheds-Artikler, hvorpaa der umulig i kort Tid kunde raades Bod. „Sygdommen", anfører Commissionen, „har neppe skaanet 100 a 150 Huse i Staden. Skal „nu alle de Sengeklæder, hvorpaa alene de Afdøde have ligget, „brændes, da vil det herved foraarsagede Tab, naar man reg„ner de Dødes Tal til omtrent 24 a 25,000 og hver Seng „ikkun til 4 Rdl., som er overmaade lavt, udgiøre 1 Tønde „Guld. Men vil man handle consequent, bør ogsaa de Senge„klæder brændes, som have været brugte af de Helbredede, og „Skaden vil da langt overgaae den nævnte Sum. De Fleste, „som ville komme til at lide dette Tab, ere fattige Folk, Haand„værkere, Øltappere, Dagleiere, Hyrekudske o. s. v., hvis eneste „Eiendom er det lidet Bohave, de have til daglig Brug, og den „Seng, de ligge paa. Skal de ikke fortvivle, maa Skaden er„stattes dem; og dog vil de umulig i kort Tid kunne forskaffe „sig nye eller andre Sengeklæder at ligge paa i den tilkom„mende Vinter, og imidlertid vil de fortære det, de have erholdt „i Refusion. Ogsaa Sengeklæderne i de Fattiges Huse og i „Hospitalerne, ligeledes i Nyboder, hos Tølhuusfolkene og Stald„folkene, burde da brændes, og det først; og hvorfra skaffe dem „Sengeklæder og Senge igien?" — Tiden forhaledes imidlertid, inden faste Principer med Hensyn til den Maade, hvorpaa Staden burde renses, kunde fattes. Først den 12te Dec. blev Commissionens Erklæring tilstillet Politimesteren, og først d. 22de Dec. rescriberede Kongen fra Hovedqvarteret ved Stralsund angaaende Sengeklæders og lignende Gienstandes Rensning: „at det under visse Omstændigheder, som det overlodes Politimesteren at bedømme, var nok, at de bedre Klæder bleve

kastede i Vand, tørrede paa Ovne og giennemrøgede, men at alle gamle Pialter, Halm og de sletteste Sengeklæder uden Skaansel skulde brændes". Allerede tidligere (d. 12te Dec.) havde Kongen bekræftende besvaret Sundheds-Commissionens Indstillinger af anden December: at den til 3 Uger efter Mortensdag udsatte Flyttetid endnu maatte udsættes, indtil Renselsen var forbi; at ingen Ægteskaber maatte indgaaes [1]), førend tilbørlige Renselses-Attester kunde forevises; at ingen Hyrevogn, som i Pesttiden havde været brugt til Liigfølge eller til at transportere de Syge, maatte udleies, førend den tilbørlig var vasket, renset, Fyldingen udtaget og brændt, og Drættet udtoet, vindet og røget. — Udvaskningen af de inficerede Klæder skete i Begyndelsen i salt Vand, hvori de skulde ligge 24 Timer, forinden de tvættedes; men da de som oftest herved beskadigedes, indstillede Sundheds-Commissionen, at fersk Vand for Fremtiden maatte benyttes, hvilket ogsaa bifaldtes af Conseilet.

Renselsen af de inficerede Huse, med tværende Boskab og Klæder, begyndte dog først at drives med nogenlunde Kraft i Begyndelsen af det følgende Aar, efter at man havde besluttet sig til at oprette almindelige „Drøgstuer", hvor de af Stadens Indvaanere, der manglede tilstrækkelige Tørre-Indretninger hiemme, kunde sende deres Tøi til Rensning. Af saadanne Drøgstuer indrettedes flere, navnligen een paa „Kongetorvet" (Kongens Nytorv) i det nye Giethuus, og een paa Vesterbro. Ved disse Drøgstuer ansattes Inspecteurer.

[1]) Uagtet alle de Farer, Bekymringer og Affsavn, som Pesten medførte, gaves der dog endnu bestandigt Folk, som havde Lyst til at gifte sig. Med Undtagelse af en eneste Uge, midt i August, forgik ingen, uden at flere Par bleve viede i Stadens Kirker, endog paa Tider, da Pesten grasserede stærkest. Fra 30 Mai til 27 Jun. copuleredes 83 Par; fra 27 Jun. til 25 Jul. 71; fra 25 Jul. til 29 Aug. 19; fra 29 Aug. til 26 Sept. 7; fra 26 Sept. til 31 Oct. 30 Par.

Med Hensyn til Omkostningerne herved bleve alle de Fattige befriede for Betaling, hvorimod andre Indbyggere, „de i kongelige Huse boende Betiente ikke undtagne,“ skulde betale. Sundheds-Commissionen skulde forskyde de nødvendige Penge (Rescr. 29de Dec.). For at paasee, at Renseningen skete tilbørlig i Stadens Huse, bleve 4 Barberere antagne, hvoraf hver besørgede 3 af Stadens Qvarterer. Senere (den 28de Jan. 1712) forøgedes deres Antal til 6 (see ovenfor). For at paadrive Renselsesværket, hvilket af flere Grunde var Kongen yderst magtpaaliggende, befalede han (26de Jan.), at Politimesteren ugentlig skulde indgive Beretning om, hvorvidt det var skredet fremad. Atter den 1ste Febr. fik Conseillet Befaling fra den sig da i Colding opholdende Frederik den Fierde til med allerstørste Kraft, dog forsigtigen, at paaskynde Stadens Renselse. De ved denne Forretning ansatte Inspecteurer skulde holdes til selv at være tilstede derved, og ikke at lade sig nøie med edelige Forklaringer af dem, som forrettede Renselsen (24de Febr.). Nogle Dage senere (27de Febr.) bleve, ifølge Kgl. Rescript, „alle Standspersoner og brave Folk, som gave edelig Revers for at de vilde rense deres Huse, befriede for videre Inspection“ [1]). Det befaledes tillige, at Renselsen skulde være fuldendt til 1ste Mai. Hidtil havde Talen ikke været om den store Mængde Kiøbmandsgods, Hør, Hamp, grovere og finere, uldne og linnede Varer o. s. v., som fandtes i Kiøbmændenes Varelagre. Ogsaa til disse, til Urte- og Isenkramvare, ja til Korn udvidedes ved Placat af 7de Marts de almindelige Regler for

[1]) Denne af Politimesteren allerede tidligere og i større Almindelighed foreslagne Forholdsregel havde Sundheds-Commissionen fraraadet, da den, som den siger, desværre havde Erfaring nok med Hyrekudskene og Andre, som vilde indgaae Ægteskaber, at Almuen var tilbøielig til at giøre falsk Eed. (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotoco 16de Jan.)

Rensningen, „saasom ei tvivles paa, at Alle og Enhver jo bærer „saa megen Kiærlighed for den almindelige Frelse og Sikker„hed, at de gierne ville bidrage Alt hvad Mennesket formaaer „til Stadens Renselse, saa og ei formodes Nogen saa uchriste„lig at være, som sin Jevnchristen for hans gode Penge andre „end rene og sunde Vare vil sælge.“ Naturligviis fastsattes strengere eller mildere Forholdsregler baade med Hensyn til Varernes forskiellige, mere eller mindre giftfængende Egenskaber, og med Hensyn til den Grad af Smitte, som Huset, hvori Varerne fandtes, havde været underkastet, hvorved især den større eller mindre Dødelighed kom i Betragtning.

Husene selv bleve rensede derved, at den gamle Kalk i Værelserne blev afslagen, Muren paany udspækket og overhvidtet, Panelet og Gulvet vasket, Værelserne derpaa giennemrøgede med Enebær, Svovl, vaadt Krudt o. desl. og endelig giennemvindede for aabne Vinduer.

Et ikke mindre besværligt Arbeide var den høistfornødne Renselse af Kiøbenhavns mange Gader, Stræder, Gange og Torve. I den lange Tid, Pesten havde varet, vare de mangfoldige ubrugbare og værdiløse Gienstande, især Halm, gamle Pialter o. s. v., som fandtes i de Huse og Værelser, hvorfra Døde eller Syge vare udførte, uhindret blevne henkastede paa Gaderne. Foruden disse Gienstande havde mangehaande andre Ureenligheder og Uhumskheder Tid efter anden opdynget sig i uhyre Masser, da den ellers anordnede Renovation af Byen aldeles ingen Fremgang havde eller kunde have formedelst Mangel paa Menneskekraft. Man vil bedst kunne giøre sig et Begreb om Stadens Tilstand i denne Henseende, naar man tænker sig en af vore almindelige Flyttedage, udstrakt i flere Maaneder. Og da nu endelig Efteraaret kom med slud- og regnfulde Dage, bleve Gaderne aldeles ufremkommelige, saa at endog flere Borgere „paa Grund af disses slette Tilstand“

fordrede en Undtagelse fra den vedtagne Regel, kun til Fods at følge de af Pesten bortrykkede Beslægtede. Uagtet al den Flid, Politimesteren giorde sig, blev Ondet, der ogsaa bestandigt næredes ved Husenes fortsatte Renselse, ikke afhiulpet saa snart. Endnu den 23de Apr. 1712 udgik et Rescript angaaende den store Ureenlighed, der paa flere Steder i Kiøbenhavn, især ved Runddelen ved Vestervold og andre ikke brolagte Steder, fandtes opdynget [1]); ja i et Rescr. af 6te Mai (dat. Coldinghuus) opfordres Politimesteren paa det Alvorligste til at besørge den Mængde Skarn bortført, som ligger paa Gaderne i Kiøbenhavn.

Men længe forinden disse Bestræbelser for at befrie Staden for ethvert Smittestof kunde føre til et nogenlunde tilfredsstillende Resultat, havde den danske Flaade, uagtet den samme givne Befaling at holde Søen saa længe som mueligt, seet sig nødsaget til at vende tilbage til Kiøbenhavns Rhed. Den allerede i det Ovenstaaende saa ofte omtalte Holmens Chef, Schoutbynacht Judichær, havde, understøttet af Kongens Tillid, udviklet en stor Virksomhed og Duelighed, ved midt under de Ødelæggelser, som Pesten foraarsagede, at skaffe en Flaade paa 34 Linieskibe, 22 Fregatter og 14 til 20 mindre Skibe i Søen. Vel var den, tildeels formedelst det store Mennesketab i Kiøbenhavn, ikke fuldkommen bemandet, og førte som Følge heraf ikke det fulde Antal Kanoner; men den syntes tilstrækkelig stærk for at maale sig med den Flaade, som Sverrige, der ligeledes led af Pestens Ødelæggelser [2]), kunde

[1]) Da det ifølge Forordningen af 25de April 1702 ikke kunde tilkomme dem, der havde paataget sig Stadens Renovation, at holde de ubrolagte Steder rene, fik Magistraten Befaling at tilsige Alle, som havde Heste og Vogn, for at bortføre denne Ureenlighed.

[2]) Faa Dage efter at den danske Flaade var lagt ud paa Rheden, kom, hedder det i den før citerede Skibsjournal, en Galiot østerfra. Skipperen

sætte imod den. Men en langt uheldigere Omstændighed var den, at Kiøbenhavn selv, hvorfra Flaaden skulde forsynes med Proviant, formedelst Pestens Udbrud og de i den Anledning udstedte Befalinger, saavel om Hovedstadens, som de andre Kiøbstæders betimelige og tilstrækkelige Proviantering, led Mangel. Følgen heraf blev, at Flaaden, baade i quantativ og qualitativ Henseende, blev slettere forsynet, end den burde have været. Af Frygt for den i Kiøbenhavn dagligen meer og meer overhaandtagende Sygdom, vovede Skibscheferne, efterat Flaaden den 1ste Junii havde forladt Holmen, ikke at modtage de udskikkede Fødemidler, Drikkevarer o. s. v. uden de største Forsigtighedsregler, hvilket vel ydermere har været en Aarsag til den langsomme og utilstrækkelige Proviantering [1]). Flere af de ombord sendte Næringsmidler, — og dette maa i høieste Maade lægges Commissariatet til Last, — vare fordærvede og uspiselige [2]). Endnu medens Flaaden laae paa Kiøben-

blev hentet ombord og berettede, at han kom fra Stockholm og Gulland, at Calmar (Hovedstationen for den svenske Flaade), Vestervig og Norkiøping vare inficerede af Pesten, og at Sygdommen i Stockholm, hvor den nu var ophørt, skulde have bortrykket 37,000 Mennesker. Skiøndt en Skipperefterretning, og med Hensyn til Mandbrabet i Stockholm vistnok overdreven, var den dog i Hovedsagen sand.

[1]) Under 21de Julii hedder det i den anførte Skibsjournal: „Folkene, som havde hentet Vand i Kiøbenhavn, bleve røgede; thi de befrygtedes at være antændte. Lod saa Baaden strax gaae fra Borde og fik ei mere end 1 Fad af 51 over i Skibet.“

[2]) Beviser herpaa afgiver den oftere omtalte Skibsjournal. Under 20de Julii hedder det: „Idag holdt vi op at spise Ærter;“ — under 1ste Aug. „Vor Baad indtog alle vore Ærter; thi de vare alle fordærvede og uspiselige“; — under 20de Sept.: „Idag blev en Lieutenant sendt til Etatsraad Adler med en Prøve paa de Gryn, som Commissariatet i Kiøbenhavn havde accorderet med Commissair Loumann om, af hvilke vi havde bekommet 100 Tdr., som saae meget ilde ud.“

havns Rhed — og denne dens Uvirksomhed [1]) varede ubegribeligt nok henved 2 Maaneder — begyndte Sygdom iblandt Matroserne og de ombordværende Soldater at tage Overhaand, og ved hyppige Dødsfald at fortynde det allerede i Antal noksom svage Mandskab. At flere af disse Sygdomstilfælde have været af mistænkelig Natur, er i og for sig begribeligt, da den daglige Communication med den pestbefængte Hovedstad ikke kunde undgaaes, og lader sig ogsaa bevise af flere bestemte Facta. Ikke alene hedder det i den ofte citerede Skibsjournal, at strenge Befalinger udstedtes ombord, som gik ud paa "at præcavere sig mod den befrygtede Sygdom;" men næsten daglig erfares af samme, hvorledes de Døde med deres Koier og Klæder bleve kastede overbord, og hvorledes der idelig blev røget med vaadt Krudt i Nærheden af de Døde. I Slutningen af Julius forlod endelig den danske Flaade, under Anførsel af General-Admiral Gyldenløve, Kiøbenhavns Rhed med den Befaling at krydse imellem Bornholm og Pommern, for at hindre Transporter fra Sverrige, og for at dække det grove Skyt, som fra Kiøbenhavn og Frederiksort skulde føres til Wismars og Stralsunds Beleiring. Her er ikke Stedet til at oplyse de nautiske eller militaire Misgreb, som muligviis af Flaadens Anfører kunne være begaaede, saa at Hensigten med dens Sendelse kun for en Deel opnaaedes; men blot at berette, at dens indre Tilstand ikke blev bedre. Dens Proviantering var ikke fuldendt, da den forlod Kiøbenhavn, og skiøndt den fortsattes fra denne By, ogsaa efterat Flaaden var kommen til sit Bestemmelsessted, skete det nu med langt større Vanskelighed, og saaledes endnu mere mangelfuldt end tilforn. Langs Østersøens tydske Kyst herskede smitsomme Sygdomme,

[1]) Kun en Afdeling af Flaaden, 10 Skibe stærk under Admiral Scheested, blev udsendt for at dække en tilsigtet Communication imellem Jylland og Norge.

og deels af denne Grund, deels fordi her ingen Oplagssteder for store Masser af Proviant fandtes, og fordi Indbyggernes Stemning var fiendtligsindet, kunde Flaaden ikke herfra forsynes. Dens Mangel blev derfor Dag fra Dag større, og snart maatte Mandskabet lade sig nøie med Vand istedetfor Øl, ja i Midten af October fandt Krigsraadet, som i den Anledning holdtes, det nødvendigt at indskrænke Skafningen til tvende Maaltider om Dagen. Herover vaktes Folkenes Misfornøielse, der steg til den høieste Grad, og kun for en Deel stilledes ved Løftet om Godtgiørelse herfor ved Hjemkomsten. Sygeligheden blandt Mandskabet tiltog, og skiøndt den med Hensyn til sin Charakteer fornemmelig synes af have være af scorbutisk Natur, forekom dog idelig Tilfælde, som havde antaget den epidemiske Constitutions Charakteer [1]). Flaadens mislige Forfatning forværredes i den Grad, at man, faa Uger efterat den var udløben, under saadanne Omstændigheder mistvivlede om at kunne udrette noget med den. Allerede i Begyndelsen af October tænkte man paa at opgive alle videre Operationer tilsøes, til hvilken Beslutning man dog maaskee ogsaa ledEdes ved den Betragtning, at Hovedhensigten med Flaadens Sendelse, den nemlig at forhindre Transporter fra Sverrige, for en Deel var opnaaet, og at man ikke havde meget at befrygte af den uvirksomme og svage svenske Flaade. Af et Brev fra Frederik den Fierde af 10de Octbr. til Geheime-Conseillet erfares, at han havde været betænkt paa at lade Flaaden oplægge ved Sønderborg, paa Grund af den i Kiøbenhavn

[1]) I August Maaned sees saaledes Sundheds-Commissionen at have fraraadet Kongen, at sende „de Syge paa Flaaden, som bleve smittede af Pesten“, til Kiøbenhavn, men derimod til Lazarethet paa Saltholm. „Quarantaineanstalterne og de faa overliggende Quarantainister paa denne Ø kunde, hvis dette bifaldtes, føres til et ledigt Skib, som da blev at udlægge.“

herskende Pest; men at han havde maattet opgive denne Plan baade med Hensyn til Skibenes Reparation, og med Hensyn til Kiøbenhavns og Siællands Sikkerhed [1]), og nu havde besluttet, at Flaaden skulde blive i Søen saa længe som muligt, og derpaa oplægges for Kiøbenhavn. Men ogsaa denne Beslutning skulde paa Grund af de bydende Omstændigheder rokkes. Af en Skrivelse fra Sundheds-Commissionen til Kongen af 30te Oct. sees, at han havde samtykket i Flaadens tidligere Tilbagevenden. I denne Skrivelse fraraader dog Commissionen, at lægge de til Skibenes Aftakling og Sø-Statens Arbeiders Fortsættelse nødvendige Matroser (4213 Mand) i Qvarteer i Kiøbenhavn og Nyboder; men raader, hvis dette endelig ikke kan undgaaes, at modtage et mindre Antal, helst af de hvervede norske Matroser, i Nyboder, derimod „at sende de her hiemmehørende, som mere gienstridige, til Eylandene." „Bedst var det dog", hedder det fremdeles, „om det hele Antal blev separeret fra Staden ved at indqvarteres paa Skibene; eller i Nødsfald i Baraquer, som dertil maatte opføres i Nyboder." Imidlertid forandrede Omstændighederne sig; de Svenskes Rustninger lode befrygte, at man med Kraft vilde drive paa at undsætte Stralsund, og paany at spille Mester i Pommern. Det var derfor Frederik den Fierde yderst magtpaaliggende, at forhindre den befrygtede Troppe-Transport fra Sverrige, og nye Ordrer udstedtes til Flaaden om at holde Farvandet imellem Sverrige og den pommerske Kyst ryddeligt for svenske Skibe. Men nagtet Nytten af denne Forholdsregel var indlysende, formaaede dog Gyldenløve ikke længer at holde Søen. Den 10de Nov. ankom Flaaden til Kiøge Bugt, og herfra underrettede General-Admiralen Geheime-Conseilet om dens høist elendige Tilstand, som uomgængeligt

[1]) Siællandske Tegnelser Nr. 58.

er knap nok for de Skibe, der skal paa Krydstog. Paa Soldaterne har man slet ikke tænkt. Himlen veed, hvorledes Commissariatet kan befrie sig fra den Brøde, der hviler paa dem, ei at have giort bedre Anstalter" [1]). o. s. v.

De Syges, tildeels ogsaa de Friskes Forfatning paa den tilbagevendte Flaade var derfor saadan, at der fra Land af maatte gribes de kraftigste Forholdsregler til deres Frelse, eller i det mindste til deres Lindring. De Syges Pleie kunde umueligt med nogen Nytte skee i Skibene; de maatte anbringes i Land; men alle Hospitaler vare i Brug, tildeels overfyldte. Høyer (i Frederik den Fierdes Historie) angiver de Syges Antal til 3000, som maaskee endog er for lidet. Paa Qvæsthuset, Sø-Etatens sædvanlige Hospital, var kun Plads til 1380 Mand, og denne Plads var deels optagen af Syge fra Nyboder, deels af de Syge, som landsattes fra Skibene, der under Trojels Commando skulde paa Krydstog. De øvrige ikke faa syge Matroser og Soldater maatte saaledes forblive omborb, indtil de nødvendige, forberedende Foranstaltninger til deres Indlogering i Land paa sikkre og for Pesten rensede Steder kunde træffes. Den Dag for Dag tiltagende Efteraarskulde og Matrosernes slette Beklædning giorde det nødvendigt for Sundheds-Commissionen, skiøndt modstræbende, under 24de Nov. at indvilge i „at der til de stakkels Matroser, som formedelst Mangel paa Sengeklæder vare færdige at crepere," maatte udskikkes hvad de i denne Henseende trængte til. Denne Tilladelse maatte siden ogsaa udvides til andre Klædningsstykkers Udsendelse, da det ikke blot var de Syge men ogsaa de Friske, der lede af Kuldens Indvirkning. Et Rescript af 28de Nov. paabyder i den Anledning, at Klæderne, som udføres til Orlogsflaaden, først skulde vaskes og røges; at en Post

[1]) Riegels, Udkast til Fr. IVdes Hist. 2. D. S. 456 og 457.

skulde anbringes i Castelsgraven, hvoraf Vandet kunde oppumpes og ved en Rende løbe i Kar, som vare at anbringe paa Bastionen Grønland omtrent 100 Alen fra Posten, og i hvilke Enhver selv kunde vaske sine Klæder[1]). Til større Sikkerhed skulde denne Rensning skee under Opsigt af en Inspecteur, en Skriver og flere Betiente; naar Klæderne vare toede, vindede og røgede, skulde de af Fattige, uden Betalings Erlægning, henbringes til Toldboden, hvor der udenfor Stakitværket (see ovenfor) fandtes en Underofficeer, en Barbeer og Skriver, som visiterede bemeldte Klæder og mærkede dem med Tegn til Udpassering. — Med Hensyn til Flaadens Forsyning med Levnetsmidler og Forfrisknings-Artikler, lige nødvendige for de Syge og Friske, og uden at Fare for Smittens Overførelse til Flaaden derved foranlediges, bestemtes, at et Torv skulde indrettes paa en beleilig Plads udenfor Gyldenlund (Befaling til Geheimeraad Krabbe af 24de Nov.).

Kort efter Flaadens Ankomst til Kiøbenhavns Rhed havde Conseilet befalet Sundheds-Commissionen at undersøge nogle Pakhuse paa Christianshavn, tilhørende Assessor og Proviantsforvalter paa Kronborg Jacob Arntsen, om de maatte ansees for tienlige til interimistiske Hospitaler for de Syge fra Flaaden; men de befandtes for smaa, kun afgivende Plads til 200 Mand, foruden at deres Indretning vilde medtage 3 til 4 Uger. Sundheds-Commissionen foreslog derimod (30te Nov.) som Steder, hvori de Syge fra Flaaden passende kunde optages, den til Waisenhuus hidtil brugte Lambert Vaniers Gaard, der var ledig paa Grund af at de Fattiges Committerede nu selv havde overtaget Børnenes Pleie;

---

[1]) Aarsagen, hvorfor man iagttog denne Forsigtighed med Hensyn til Vandets Oppumpning, var den, at Soldaterne i Castellet benyttede Vandet i Castelsgraven til Drik (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol under 27de Nov.).

men denne Gaard kunde ikke rumme meer end 200 Mand, — Academiet paa Nytorv, som i Stalden, Ridehuset, Pakhuset og Lofterne, uden at de meublerede Værelser toges i Brug, kunde modtage 800 Mand, men havde den Mangel, at det laae midt i Staden, „hvorfra let ny Infection kunde befrygtes", og var blottet for alle Varme-Indretninger; — og fremfor alt Ladegaarden. „Vi finde", siger Sundheds-Commissionen, „Ladegaarden tienligst; thi paa den ene Afdeling af samme har ingen Syge været; og den anden Afdeling bliver om 2 a 3 Dage fuldkommen renset. Hver af disse Afdelinger, hvoraf den ene kunde bruges af Matroserne, den anden af Soldaterne, kan rumme omtrent 7 til 800 Mand. Dette kunde strax sættes i Værk." Den eneste Betænkelighed, som Sundheds-Commissionen havde med Hensyn til Ladegaardens Benyttelse, var, at man, hvis Pest udbrød iblandt Matroserne, kunde beskylde Commissionen for ikke tilbørligt at have renset Localet. Den giør derfor opmærksom paa, at mistænkelige Tilfælde allerede havde viist sig iblandt Matroserne, og at disse, imod Forbudet, havde været i Nyboder og havt Omgængelse med Folk, som muligviis kunde være inficerede, eller i Huse, hvor Sygdommen havde været.

Conseillet bestemte sig først flere Dage senere, i det General-Commissariatet den 5te Dec. erholdt Tilladelse til, at de syge Matroser paa Flaaden for det første maatte indlægges i den halve Deel af Ladegaarden, som ikke havde været brugt til Pestsyges Behandling. Til den Ende skulde Værelserne strax, saavidt muligt, forsynes med Kakkelovne, ligesom Sengene med Straasække og dobbelte Koiedækkener, „som for Sikkerheds Skyld kunde kastes i Vand, tørres og røges." Det bestemtes tillige, at der skulde giøres „Anstalt for daglig frisk Spise efter de Syges Tilstand." Faa Dage senere (10de Dec.) fik Directeurerne for de Fattiges Væsen Befaling til at indrømme

de syge Søfolk det store og nye Børnehuus paa Christianshavn, hvori man formeente at 8 til 900 Mand kunde modtages. Med Hensyn til den anden Halvdeel af Ladegaarden, som hidtil var brugt til Pestlazareth, men hvorfra de sidste Syge, som ovenfor fortalt, allerede vare flyttede den 28de Nov., bestemtes, at dens Rensning snarest muligt skulde paadrives. Den 14de Dec. anmeldte Sundheds-Commissionen, paa General-Commissariatets Forespørgsel, at Ladegaardens Lazareth, under Tilsyn af Decanus Mule og Stadsphysicus Eichel, var renset, saa at „det nu var langt renere og sundere, end da det blev modtaget"; at det ydermere var besigtiget af 3 Barberer, hvis skriftlige Forretning indsendtes; og at der i Hospitalet fandtes 525 Sengesteder, 370 Straasække, 715 uldne Dækkener og 709 Stykker Lagener[1], alt tilbørligt renset. Men da General-Commissariatet den følgende Dag vilde tage Hospitalet i Besiddelse, negtede Sundheds-Commissionen at udlevere det, førend Kongens Tilladelse dertil var foreviist; rimeligviis for at gjengjælde den Modvillighed, som de Committerede tidligere havde viist Sundheds-Commissionen ved ikke at ville indrømme den Ladegaarden, førend den tvende Gang havde fremlagt Kongens bestemte Ordre. Endelig modtoges den 19de Dec. Kongens Befaling, at denne Deel af Ladegaarden skulde belægges med syge Soldater fra Flaaden. Dog opstod der snart Betænkeligheder hos General-Commissariatet ved at modtage begge Etaters Syge i samme Hospital, fornemmelig med Hensyn til Oeconomien; og ved en Beslutning af 22de Dec., der billigedes af Kongen den 26de Dec. (dog med den Clausul: „skulde nogen Disordre derved opstaae, kommer det paa Vedkommendes Ansvar") forandredes det trufne Arrangement derhen, at alle Sø-Etatens Syge, „for at have dem saa nær

[1]) Herved berigtiges hvad i det Ovenstaaende (III. S. 585) er anført.

som muligt ved hinanden," bleve henflyttede til de forhen omtalte, af syge Soldater hidtil benyttede leiede Huse (nemlig gamle Assistencehuus, Knud Tommerups og Morten Willumsens Huse) samt ligeledes til Børnehuset; hvorimod selve Ladegaarden, efter den oprindelige Bestemmelse, overdroges til de syge Soldater. Af disse vare paa den Tid, Beslutningen toges, allerede 800 indlagte paa Ladegaarden. I det Hele var det giort Sundheds-Commissionen til Pligt ved Rescript af 21de Dec. [1]) at overveie, „hvorledes de i Land kommende Syge bedst kunde modtages og pleies, og paa hvad Maade med de anordnede Barberer og Chirurger kunde haves tilbørlig Inspection, at Folkets Crepering ei skulde foraarsages enten ved Chirurgorum og Barberernes Uvidenhed eller Nachläßighed." Efter Bings Hiemkomst overtog han selv de Syges Behandling paa Qvæsthuset, hvorimod Dr. Bøttcher og v. Aspern (Oldermand ved Barbeerlauget) ansattes ved Krigshospitalet.

Det var Kongens Villie, at Istandsættelsen af den hiemkomne Flaade strax skulde paabegyndes og fortsættes. For nu at forhindre, at det hertil nødvendige Mandskab, baade af Haandværkere, Arbeidere og Matroser, ved at have Samqvem med Kiøbenhavn, skulde udsættes for Smitte, blev det bestemt, at der for dem skulde opbygges Barakker paa Nyholm, hvori de kunde indqvarteres, og at de ved Marqvetentere, som dertil bleve ansatte, skulde kunne forsynes med alle Nødvendigheds-Artikler. Med Hensyn til de Landsoldater paa Flaaden, som ikke trængte til Hospitalerne, eller vare udskrevne derfra, var man i en ikke ringe Forlegenhed. Man besluttede imidlertid, at de skulde forlægges omkring i Landet, „da ingen Hytter for dem udenfor Kiøbenhavn fandtes" [2]). Dog skulde vedkommende

[1]) Siællandske Tegnelser Nr. 58.

[2]) Man vil erindre, at Kiøbenhavns Besætning var anbragt i Barakker udenfor Byen.

Lægers Erklæring først indhentes, at de ikke vare inficerede af Smitte (23de Dec.).

Saameget man endog ved disse og andre Forholdsregler tilsigtede at forebygge Samqvemmet mellem Flaadens Besætning og Kiøbenhavn, saa lod dette sig dog ikke giøre. Uden at tale om, at de fleste Syge fra Flaaden bleve anbragte indenfor Kiøbenhavns Volde, saa havde ikke alene en stor Deel af Besætningen paa den hiemkomne Flaade Huus og Hiem i Nyboder, ligesom mange af de hvervede „Lediggængere“ (see ovenfor) i Kiøbenhavn; men dette Antal forøgedes betydeligt ved den Escadre, der i Januar-Maaned 1712 kom tilbage fra Østersøen. Deels turde man ikke blotte disse Skibe for Folk, saalænge Fienden endnu var i Søen, og deels kunde man formedelst Iisgang ikke, om man ogsaa havde villet det, transportere Mandskabet til Søes til Smaaøerne, hvilket tidligere var skeet fra de andre Skibe; og til Lands kunde det af Frygt for Smitte ikke lade sig giøre. Disse Folk maatte saaledes forblive i Kiøbenhavn, og da de ikke kunde finde Tilhold i de paa Holmen opførte, men allerede tilstrækkelig opfyldte Hytter, maa det ansees for aldeles rimeligt, at de ere tyede deels til Nyboder, hvor desuden mange sikkert hørte hiemme, deels til andre Steder i Byen, hvilket desuden bestemt fremgaaer af et Actstykke, der senere skal anføres. Det var upaatvivlelig i denne Overbeviisning, at Nyboders Rensning tidligere og med mere Kraft paaskyndtes, end de øvrige Qvarterers i Staden [1]). Endnu vanskeligere var det at hindre Officianterne paa Skibene fra at søge deres Boliger i Kiøbenhavn, og ligesaa umuligt at isolere dem til de engang valgte Boliger. En Deel Officerer bleve ansatte ved Qvæsthuset og de andre Hospitaler,

---

„Alle Logementer, Kroer, Kieldere o. desl., hvor Reisende, Bønder og gemene Folk søge Herberg og Indgang, skal næst Nyboder være de første Huse, som renses“. Rescr. af 12te Dec. Siæll. Tegn. Nr. 58.

der indrettedes for Sø-Statens Syge, for at vedligeholde Orden[1]).

Omtrent paa samme Tid som Flaaden kom hiem, begyndte ogsaa den ikke ubetydelige Mængde Mennesker, som ved Pestens Overhaandtagen vare flygtede fra Byen, og som maa antages at have beløbet sig til 5000 eller derover, at længes efter at tage deres gamle Boliger paany i Besiddelse, igien at begynde den tilvante, længe savnede Virksomhed, at hilse paa de Venner og Bekiendte, som Sygdommen havde sparet, eller at offre en Taare paa de Afdødes Gravsteder. Da Pesten paa denne Tid, saaledes som ovenfor berettet, næsten var ophørt i Kiøbenhavn, men derimod havde udbredt sig til flere Steder i Siælland, hvor de Fleste midlertidigen havde opslaaet deres Boliger: saa vil man i disse Omstændigheder let finde Grunden til, hvorfor de Bortvandrede nu tyede tilbage, og hvorfor Sundheds-Commissionen nærede Frygt for at modtage dem. At forbyde dem Adgangen til Kiøbenhavn gik dog ikke an; men ved Rescr. af 12te Dec. blev det befalet, at Alle, som igien vilde begive sig til Kiøbenhavn, skulde have Sognepræsternes Attest for, at de kom fra sunde Steder, med hvilke Attesters Forevisning og Legitimation der skulde holdes den strengeste Opsigt i Stadsportene.

Med Hensyn til Kiøbenhavns Garnison vil det erindres, at den største Deel af samme ved Pestens Udbrud havde forladt deres Qvarterer i Stadens Huse — thi Caserner gaves der paa den Tid endnu ikke i selve Staden — og var bleven forlagt deels til Voldene, men fornemmelig til Fælledeme udenfor Byen, hvor Barakker til deres Indlogering bleve opførte. Castellet havde sin egen Garnison, som maaskee forstørredes derved, at flere af de Soldater, som ellers hørte til Kiøbenhavns Garnison, rykkede herind, hvor man troede dem mere betryggede mod

[1]) Garde p. a. St. S. 237.

Pestsmitten, fordi Castellet lod sig separere fra Staden og saaledes, som man haabede, fra den der grasserende Sygdom; og fordi Castellet havde Caserner, eller som de da kaldtes Baraquer, til de garnisonerende Soldaters Indqvartering. Imidlertid fandt Sygdommen, og det temmelig snart, Vei baade til de udenfor Byen camperende og til de i Castellet indqvarterede Tropper, dog fornemmelig til de sidste. Commandanten i Kiøbenhavn ansaae Aarsagen til Pestens Udbredelse til de hans Befaling undergivne Soldater at være den, at de bleve brugte til forskiellige Forretninger i Sundheds-Commissionens Tieneste (see ovenfor), men fornemmelig til de Pestsyges Begravelse, hvilket sidste derfor ogsaa forbødes 1). Commandanten i Castellet, Oberst Klenow, beskyldte især de afskyelige Uddunstninger af de ubedækkede eller slet bedækkede Liig, paa Commissionens tæt til Castellet stødende Kirkegaard. Sygdommen tiltog i den Grad iblandt Soldaterne, at det ikke alene bestemtes, at de af Pesten angrebne Syge skulde overføres til Commissionens Pestlazarether; men ogsaa at de Syge, „som i Leiren pludselig døde," skulde begraves ved Commissionens Folk. Hvad der ikke lidet bidrog til at forøge Sygdommen blandt Soldaterne, var den Gienstridighed, som det Militaire, navnlig Officererne, viste mod at føie sig efter Sundheds-Commissionens Anordninger og Forskrifter. Saaledes afklædte Soldaterne deres af Pesten døde Kammerater, og overlode Sundheds-Commissionens Betiente de nøgne Kroppe til Begravelse. Officererne raadede selv ikke Bod paa denne Uskik, hvorved Smitten nødvendigviis i høi Grad maatte udbredes; men Commissionen saae sig nødt til at standse den, ved

1) „Da man gar eigentlich observiret, daß durch Begrabung der Leichen die böse Krankheit sich mercklich bey der Milice eingeschlichen; umb nun so viel möglich die kleine Garnison zu conserviren, dieses wirdt müssen geändert werden." (Kgl. Resolution af 4de Aug. 1711.)

i Midten af September at erklære, „at den herefter ingen nøgne Liig vilde lade borttage, men lade dem henligge paa Officerernes Ansvar." En Capitain Witløf af Siællandske Regiment bestemte selvraadigen, at han ikke vilde have sit Compagnies Syge paa Pestlazarethet, men leiede til dem et Huus midt i Staden, i Landemærket. Først efterat directe Klager vare indgivne til Kongen, hvori denne bedes at raade Bod paa et mod de udgivne Sundhedslove saa aldeles stridende Forhold, „især da der nu (10de Dec.) er god Plads paa Krigshospitalet og Lazarethet", lod Capitainen sig formaae til at give efter [1]). I en Skrivelse til Commandanten af 28de Sept. klager Commissionen over en vis Lieutenant Sørensen, der boede i et Huus paa Vestergade, „hvor Prindsen udhænger [2]), og hvor alle Folkene ere uddøde," at han ikke vilde lade sig bevæge til at udflytte. — En farlig, ved Paastaaelighed giennemdreven Anomalie var det, at de Soldater, der vare blevne helbredede paa Lazaretherne og nu efter de almindelig gieldende Regler skulde giennemgaae Quarantaine paa den fælles, dertil bestemte Anstalt, mod Slutningen af Epidemien umiddelbar fra Lazaretherne afgik til Leiren, blot mod vedkommende Compagniechefs Qvittering og Forsikkring om, at der skulde blive draget god Omsorg for, at deres Klæder bleve rensede, saa at Andre ikke skulde inficeres deraf [3]).

---

1) Sundheds-Commissionen havde ved tvende Barberer ladet Huset undersøge, og i samme befundet en Død og 10 Syge, hvoraf 2 med Buboner. „Hvor syge de andre 8 end vare, havde de dog Tilladelse til at gaae ud i Byen."

2) Et Herbergeersted paa Vestergade, op imod Volden, paa samme Sted, hvor endnu findes en Giestgivergaard af samme Navn. (Det som Skilt udhængte Billede af en Prinds, kan maaskee have været Prinds Eugens.)

3) I October erholdt nogle Soldater, som ved den Cordons Opstilling, der skulde hindre al Samqvem imellem det pestbefængte Helsingør og Kiøbenhavn, vare blevne udelukkede fra deres, til Hovedstadens Garnison hørende Kammerater, Tilladelse til at forene sig med dem.

Fornemmelig i Castellet udbredte Sygdommen sig tidligt og stærkt, fældende et stort Antal Offere. Allerede i Begyndelsen af September tilskyndede Sundheds-Commissionen Commandanten, at lade de i Baraquerne indqvarterede Soldater trække ud af samme „og campere paa et sundt Sted, hvor han fandt for godt.“ Hvorvidt Raadet er blevet fulgt vides ikke, men at det blev givet vidner noksom om Sygdommens stærke Udbredelse. Der fandtes neppe et Huus, som skaanedes for den. I en Rapport til Sundheds-Commissionen berettes, at alle Sengeklæder i Castellet, nemlig 800 Dyner og 800 Puder, vare bragte til Smedehuset, som jeg formoder for at opbrændes; thi Kongens bestemte Befaling i denne Anledning til Klenow (see Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol 17de Nov. [1])) var udstedt, forinden de omtalte Modificationer i denne strenge Foranstaltning indtraadte. — Blandt de udenfor Staden camperende Soldater havde Sygdommen huseret med mindre Voldsomhed, hvilket flere Omstændigheder, fornemmelig Opholdet i den friere Luft og den længere Afstand fra Pestsmittens Focus, noksom forklare.

Men Opholdet i de slet opførte og i det Hele daarligt indrettede og forsynede Baraquer paa Stadens Fælleder maatte imidlertid ved den tiltagende Fugtighed og Kulde, som Efteraaret og Vinteren førte med sig, i andre Henseender blive yderst farligt for de i samme indqvarterede Soldaters Helbred. Dette blev i Gierningen ogsaa Tilfældet. I Begyndelsen af Januar blev det derfor af Kongen besluttet, at de tre Bataillоner, som camperede udenfor Staden, skulde indqvarteres i gamle Pesthuus udenfor Vesterport, og at i den Hensigt de der anbragte Fattiglemmer (see ovenfor) skulde henflyttes i det

[1]) Denne Dag begierede nemlig Commandanten flere Folk af Sundheds-Commissionen for at udføre de Klæder, „som efter Kgl. Befaling skal forbrændes.“

da ledigstaaende Vaisenhuus[1]) (Lambert Vaniers Gaard). Men herimod erklærede Sundheds-Commissionen sig paa det bestemteste; deels fordi Fattiglemmerne med deres inficerede Klæder igjen kunde udbrede Sygdommen i Staden; deels fordi Commissionen betvivlede Muligheden af saasnart at kunne rense Pesthuset, saa at Folk deri uden Fare kunde indlægges. De ulykkelige Soldater bleve derfor i deres Baraquer hele Vinteren over, og først den 25de Julii 1712 foreslog den da til Commandant udnævnte General Schønfeldt[2]), at de, da Pesten nu gandske var ophørt og Byen fuldkommen renset, atter maatte drage ind i deres Qvarterer. En indvilgende Resolution herpaa udfærdigedes, dog ikke førend d. 8de Aug. fra Hovedqvarteret for Stralsund.

Skiøndt saaledes den største Deel af de Soldater, der hørte til Kiøbenhavns Garnison, laae udenfor Staden og maatte forblive her, saa kunde det dog ikke hindres, især da den aftagende Pest henimod Vinterens Nærmelse baade giorde Gemytterne roligere og Foranstaltningerne mod Sygdommen slappere, at jo saavel gemene Soldater som især Officerer

---

1) Cancelli-Rigistr. Nr. 58. 9 Januar.

2) I hans Forestilling til Kongen hedder det, at det var uomgængeligt nødvendigt, at Soldaterne, saasnart de for Flaaden bestemte Tropper vare indskibede, maatte drage ind i Staden og der erholde Qvarterer, for at Folkene dog engang atter kunde komme af deres Klæder og erholde et ordentligt Leie i Senge, fordi ellers Sygdom vilde tage Overhaand og fylde Hospitalet. Han beretter, at vel ingen Contagion mere sporedes imellem Soldaterne, men at forskiellige Brystlidelser og hidsige Febre almindelig grasserede, saa at 20 til 30 Mand pr. Compagnie laae syge deraf, uden at dog mange døde. Af samme Forestilling erfares, at den ene Bataillon af General-Major Ingenhavens Regiment, der, hvis jeg ikke feiler, laae i selve Staden, for at vedligeholde Orden, havde mistet 206 Underofficerer og Gemene af Pest; medens Regimentets anden Bataillon, der laa i Garnison i Helsingør, kun savnede 100 af Pesten bortrykkede Mand. (Rosenstand-Goiskes militaire Rescripter; under 25 Julius 1712.)

havde dagligt og meget ugeneret Samqvem med Kiøbenhavn, ikke alene talte med Venner og Bekiendte der, kom i de Huse, som mere eller mindre vare blevne berørte af Pestsmitten; men at flere af de, enten begunstigede, eller af Sygdom medtagne Officerer og Underofficerer have taget stadigere Ophold i Stadens mere hyggelige og beqvemme Qvarterer [1]).

Ved alle de her berørte Omstændigheder, ved Sammenstrømningen af Matroser og Soldater fra Flaaden, tildeels af Soldater fra Camperingerne udenfor Staden, men fornemmelig maaskee af de tilbagevendende Indbyggere til Kiøbenhavn, hvis Huses og Gaders Rensning endnu neppe var paabegyndt, skete det, at Pesten, der næsten var udslukket, erholdt ny Næring og atter begyndte at vække Skræk og Bekymring i den allerede noksom medtagne Stad. Biskop Worm havde paa Grund af de yderst faa Pesttilfælde, der viste sig henimod Aarets Slutning, foreslaaet at lade holde en almindelig Taksigelsesfest i alle Kiøbenhavns Kirker for Pestens Ophør; men under 11te Januar 1712 frabeder Sundheds-Commissionen sig hans priselige og christelige Forslag, menende: „at det endnu

[1]) Hvor ganske de usædvanlige Forhold, som Pesten medførte, havde løsnet alle Samfundsordenens Baand viser en Skrivelse fra Politi- og Commerce-Collegiet til Commandanten (see: Rosenstand-Goiskes militaire Rescripter, under 19de Martii 1712). Af den erfares, at Collegiet, uagtet 3 Gange gientagen Offentliggiørelse, ikke havde kunnet erholde nogen Forpagter til Portskillingen og Aften-Pengenes Indkomster, men havde dertil maattet beskikke visse Personer. (Grunden hertil vil lettelig kunne findes, deels i det saa betydeligt forringede Menneske-Antal, deels og fornemmelig i Formuens og Næringsveienes paa en ganske anden Maade end hidtil ved Pesten bevirkede Fordeling). Disse af Politiet ansatte Betiente, navnligen de ved Nørreport, bleve hindrede i at opfylde deres Pligter derved, at saavel Officerer som Gemene, baade af Garnisonen som af den udenfor Staden camperende Milice, ikke alene selv vilde passere frit giennem Stadens Porte, naar det havde ringet til Vagt, men ogsaa understode sig til at udconvoyere Bønder og Andre, uden at Vagten vovede at yde Betientene den Bistand, som den burde.

var for tidligt, da vi i afvigte Uge have havt 10 Døde af Contagionen, saa at den ligger endnu som Ilden under sin Aske." Til Kongen skrev Commissionen ved samme Tid, at den imod Forhaabning maatte foredrage, at Pesttilfælde, især Buboner, i den afvigte Uge vare tiltagne; at den ansaae det for nødvendigt, for at hindre Sygdommens videre Udbredelse, at alle, som enten vare eller bleve syge af Contagionen, ufortøvet udførtes til Lazaretherne, eller at Afspærringen med yderste Strenghed sattes i Værk; og at den fandt, at Aarsagen til denne Pestens Tiltagelse maatte søges deri, at de mangfoldige Mennesker, som havde været bortreiste fra Byen og nu igien indstillede sig, iligemaade de mange Fremmede, Soldater og Matroser, som deels vare indkomne, deels daglig indkom, indlogerede sig overalt i Byen, enten Husene vare rensede eller ikke, og at mange Mennesker uden Forskiel indlode sig i nyt Ægteskab, hvorved Giestebud, Bryllupsfester og andre Forsamlinger forefaldt.

Heldigviis var dette Tilbagefald af Pesten ikke af saa stor Betydenhed, som man havde havt Grund til at befrygte. Hvad enten det nu skete ved de energiske Forholdsregler, som Sundheds-Commissionen tog, eller snarere ved den temmelig strenge Vinters Indflydelse og ved den epidemiske Sygdoms-Constitutions Udtømmelse: saa erholdt den paany opflammende Sygdom ingen Magt blandt Stadens Indbyggere og ophørte kort efter som Epidemie, skiøndt sporadiske Tilfælde af samme vedbleve at vise sig i Foraarsmaanederne. Paa de militaire Hospitaler, hvorhen de syge Matroser og Soldater fra den hiemkomne Flaade vare bragte, synes Sygdommen heller ikke i den Grad at have fundet Indgang, som den allerede stedfindende Smitte iblandt dem, deres Henbringelse til Hospitaler, hvor Pesten allerede havde grasseret, og endelig disses Overfyldning med Syge lod befrygte. Rapporterne fra de ved

Ladegaardens Hospital ansatte Læger lyde til langt hen i Januar gunstigt, hvad Pestsmitten angaaer. Dr. Bøttcher berettede under 11te Januar: „Indicia externa als von certis exanthematibus malignitatis habe ich zur zeit noch nicht vermerket"; Jacob v. Aspern under samme Dato: „Infectiones habe alhie nicht anmerken können." Denne Sidste angiver sit Sygeantal til 585. (Wodruffs Pest-Lazareth havde paa samme Tid 53 Syge). Endnu d. 18de Januar er v. Asperns Indberetning tilfredsstillende: „Merkmahle einiger äußerliche Infection läßet sich annoch nicht finden." Senere erfares dog af Sundheds-Commissionens Protocoller, at Pestsyge ere bragte saavel fra Ladegaarden som især fra Qvæsthuset til Commissionens Lazareth; og af et Kgl. Rescript, dat. 12te Marts, sees, at Geværerne af de af Pesten inficerede eller døde Soldater skulde renses ved Sundheds-Commissionens Folk. Der kan altsaa ingen Tvivl være om, at Pesten ikke holdt sin Svøbe borte fra de landsatte Soldater og Matroser, men den vandt neppe nogen stærk Udbredelse. Desuagtet var Dødeligheden overordentlig stor i de militaire Sygehuse; Skiørbug og hidsige Febre bortrykkede daglig fra 10 til 20 eller flere Syge, saa at der med Hensyn til disses Begravelse maatte tages samme Forholdsregler som med de Pestdøde [1]).

Imidlertid blev ogsaa Sundhedstilstanden paa de militaire Hospitaler efterhaanden bedre og bedre, og i Midten af Marts synes alle Spor af Pesten at være forsvundne, saavel

---

[1]) Ligene af de paa de militaire Hospitaler Døde bleve begravne paa Sundheds-Commissionens almindelige Begravelsesplads udenfor Castellet, i de der opkastede Kuler. (Jvf. Sundheds-Commissionens Skrivelse til de Committerede ved Sø-Qvæsthuset af 5te Dec. og til de Committerede ved Krigshospitalet af 12te Dec., hvori Vedkommende opfordres til at udvælge sig en bestemt Grube.)

blandt Stadens civile som dens militaire Indbyggere [1]). Den 19de Marts æskedes Sundheds-Commissionens Betænkning angaaende Østerports Aabning for Alle og Enhver, hvilket ogsaa bevilligedes ved Rescr. af 2den April. Heraf tør man slutte, at intet Pestliig mere blev udført. Den 23de Marts bestemtes, at Sundhedspasser maatte udstedes for de Skibe, der skulle afhente Brænde fra Holsteen; ligesom ogsaa at Torvene atter maatte holdes i selve Staden. Nogle Dage senere bød Kongen ved et Rescript, dat. Koldinghuus d. 30te Marts, at en almindelig Bededag skulde holdes over hele Danmark d. 29de April, fordi den i Kiøbenhavn og Siælland grasserende Pest var ophørt [2]). Posten fik atter Tilladelse til at gaae sin sædvanlige Gang, og navnligen bestemtes det ved Rescr. af 11te April, at Posten til Helsingør maatte gaae igiennem Roeskilde og Frederiksborg, da Cordonnen nu var hævet. Sundhedstilstanden i de østersøiske Havne maa nu ogsaa have været tilfredsstillende, da Quarantainen for alle Skibe fra Østersøen, med Undtagelse af dem fra Sverrige, ved Rescr. af 20de April hævedes. Da Rensningen af Stadens Huse, Gader, Kirker o. s. v. endnu ikke var fuldendt, vedbleve dog mange af de Indskrænkninger, som i Pesttiden vare paa-

---

1) Den imidlertid til Kiøbenhavn tilbagevendte Prof. medic. Frankenau skriver i det oftere citerede Brev til Schelhammer under 9de Marts 1712: jam elapsæ sunt hebdomadæ, ubi pestiferi nihil inaudivimus.

2) Hvis man vil fæste Lid til Bottichers Udsagn, var dog Sygdommen endnu paa den Tid ikke aldeles dæmpet. Han beretter l. c. S. 77, at han paa selve Dagen for Taksigelsesfesten i Anledning af Pestens Ophør havde modtaget paa Sø-Hospitalet 7 af Pesten Smittede (septem, ni fallor, Peste infectos), der Alle tilligemed flere Andre vare blevne smittede i et eneste Huus i Strandstræde. De bleve af ham sendte til Wobruffs Lazareth, der altsaa endnu paa den Tid var i Brug. Dog har man mange Grunde til at tvivle paa Nøiagtigheden i Bottichers Angivelser, der, især hvad Tid og Tal angaaer, i Almindelighed ere utilforladelige.

budte; saaledes maatte endnu ingen Auctioner holdes i Kiøbenhavn, og alle Vielser, Liigbegængelser og andre ministerielle Forretninger skulde skee uden alle Ceremonier. Ved Rescr. af 24de Mai 1712 forbødes det at nedsætte Liig i de Kirkegaarde, som havde været brugte i Pestens Tid, førend den 1ste November. Sundheds-Commissionen maatte vedblive sine Functioner. Først langt hen i Junii Maaned, da Kongen, som han i sit Rescript af 22 Junii skriver, "med Fornøielse havde erfaret, at Husene i Kiøbenhavn vare rensede, og at intet Tilfælde af smitsom Sygdom i lang Tid var indtruffet," blev Sundheds-Commissionen hævet, og Omsorgen for Sundhedsværket overdragen til Politie- og Commerce-Collegiet. Under 2den Julii tillodes, at der med Copulationer, Liigbegængelser og deslige maatte forholdes som før Contagionen; og under 9de Julii, at Frue Skole atter erholdt den hele Afgift af Begravelser.

Som Efterdrøn fra Pesttiden gienløde nu de mange Processer, som deels Regieringen paabød anlagte mod Personer, der havde viist pligtstridigt Forhold under Pesttiden, deels Private reiste mod Private eller mod Sundheds-Commissionen. Blandt de første fremhæves her de, der bleve anlagte mod flere af Sundheds-Commissionens Folk, mod nogle Klokkere og Gravere ved endeel Kirker i Kiøbenhavn, om Ligenes Begravelse i Kirkegaardene, eller om Kirkegaardenes Opfyldelse med Jord; ligeledes de mod Personer, som tvertimod Sandhed havde negtet, at have Syge i deres Huse. De sidste angik især Arve- og Skiftesager, eller Privates og Laugs formeentlige Regningskrav paa Sundheds-Commissionen [1]).

Af Alt, hvad der i det Ovenstaaende er anført, vil det

[1]) Saaledes indstævnedes en Sag imellem Snedkerlauget og Sundheds-Commissionen for Høiesteret d. 23de Apr. 1712.

kunne sluttes, at det Menneskxetab, som Kiøbenhavn havde lidt under Pesten, maatte være overordentligt stort; men med fuldkommen Nøiagtighed lader det sig desværre ikke angive. Der kunde tænkes tvende Maader, hvorpaa en saadan Nøiagtighed havde været mulig, deels nemlig en Folketælling, anstillet ved Pestens Udbrud, og en anden strax efter dens Ophør, saaledes at der toges tilbørligt Hensyn til Differentsen imellem de udvandrede og atter tilbagevendende Indbyggere, en Fremgangsmaade, der i Gierningen fulgtes i flere franske Byer, hvorhen Pesten senere naaede, navnlig i Marseille; deels en efterhaanden iværksat Optælling af Ligene, enten som de anmeldtes, eller bedre som de udførtes til Begravelse. Af disse Fremgangsmaader valgtes i Kiøbenhavn den sidste som den beqvemmeste og visinok ogsaa sikkreste; men de særegne Foranstaltninger, som i den Anledning toges, førte ikke til noget bestemt Resultat. Til Sundheds-Commissionen skulde vel daglig skee Indberetninger baade om de Syge og de Døde; men deels nedsattes denne Commission først hen i Julii Maaned, efterat Pesten allerede havde hersket i flere Uger; deels skete Indberetningerne, især i Begyndelsen, uordentligt og ufuldstændigt; hvilket baade kan sluttes af den Forvirring, hvori Alt var ved Pestens første Udbrud og Overhaandtagen, og af den Interesse, Stadens af Pest angrebne Familier havde af at skiule deres Syge og Døde for Commissionens Folk; deels endelig opteguedes disse Indberetninger til en vis Tid aldeles ikke i Commissionens Protocoller. Da det derfor i September Maaned, med Hensyn til Stadens Renselse, var Regieringen i høi Grad magtpaaliggende at erfare Antallet af de Huse, der havde været angrebne, og af de Døde, og slige Efterretninger ikke vare at erholde hos Sundheds-Commissionen, henvendte den sig til Magistraten og Qvarteer-Commissairerne. Men Magistraten svarede (28de Sept.), at det var

den umuligt at opgive det rette Antal paa de Døde, eller at oplyse af hvilke Sygdomme de vare døde; „thi", siger den, „for det første vare mange døde, førend det blev begieret af os at have Tilsyn hver med sit Qvarteer, hvilket ikke skete, førend Alt var i Uorden (det vil erindres, at denne Foranstaltning først giordes i August); for det andet befindes det, at der gives de Gange (ɔ: Smaagader) og de Huse, hvori ethvert levende Væsen er uddød, saa at der Ingen er tilbage, som kan give Underretning; for det tredie skiule mange det rette Tal af deres Døde, i det de angive 2 eller 3, endskiøndt det ved nærmere Undersøgelse befindes at have udgiort 5, 7 eller flere; ja mange negte, tvertimod Sandhed, at have havt Døde."

Det eneste officielle Støttepunkt for en Beregning over Antallet paa de af Pesten Bortrykkede i Kiøbenhavn, ere derfor de aarlige Lister over Copulerede, Fødte og Døde, som allerede dengang af Kirkebetientene optegnedes. Men at ikke heller en saadan for Aaret 1711 kan være ganske paalidelig, vil allerede tilstrækkelig skiønnes af denne ene Grund, at alle kirkelige Ceremonier med Hensyn til de Døde under Pesten vare ophævede. Dog afviger denne Liste vel neppe betydeligt fra Sandheden, og da den ogsaa i andre Henseender giver Stof til interessante Betragtninger, aftrykkes den her i sin Heelhed for hele Aaret[1]).

[1]) Listen er tagen hos Callisen (p. a. St. S. 31 og 32). I Rasmus Franckenau's: Det offentlige Sundhedspolitie o. s. v. Kiøbenhavn 1801, S. 19, findes en noget afvigende Angivelse af Dødeligheden i Kiøbenhavn i Aaret 1711, hvilken Angivelse er Forf. meddeelt af E. Pontoppidan (død 1814 som Statsraad og Viceraadmand i Kiøbenhavns Raadstue), „som har givet sig den Uleilighed", siger Franckenau, „at undersøge det." Dog har allerede Riegels i sin 1799 udgivne anden Deel af Frederik den Fierdes Historie en, uden al Tvivl paa samme Kilde bygget Underretning. Efter den af

Aar 1711.	Copulerede.	Fødte.	Døde.	Aar 1711.	Copulerede.	Fødte.	Døde.
				Transport.	467	885	1667
Til Jan. 10.	13	43	84	Til Jul. 11.	20	34	225
— — 17.	6	35	86	— — 18.	16	36	340
— — 24.	10	24	61	— — 25.	17	29	445
— — 31.	14	34	80	Til Aug. 1.	9	32	1026
Til Febr. 7.	20	39	61	— — 8.	4	41	1945
— — 14.	20	48	68	— — 15.	„	38	1826
— — 21.	13	44	63	— — 22.	4	55	1942
— — 28.	14	29	72	— — 29.	2	37	2435
Til Mart. 7.	11	33	68	Til Sept. 5.	4	27	2109
— — 14.	9	31	68	— — 12.	1	24	2318
— — 21.	12	17	55	— — 19.	1	20	1744
— — 28.	16	29	46	— — 26.	1	21	1304
Til Apr. 4.	5	32	49	Til Oct. 3.	5	16	964
— — 11.	17	35	45	— — 10.	2	13	608
— — 18.	17	39	52	— — 17.	5	15	665
— — 25.	30	36	65	— — 24.	10	12	284
Til Mai. 2.	27	30	50	— — 31.	8	11	188
— — 9.	36	34	57	Til Nov. 7.	11	14	92
— — 16.	24	35	67	— — 14.	17	15	84
— — 23.	23	41	55	— — 21.	20	11	60
— — 30.	29	34	54	— — 28.	30	20	64
Til Jun. 6.	25	27	50	Til Dec. 5.	25	22	51
— — 13.	17	40	54	— — 12.	34	19	47
— — 20.	16	27	65	— — 19.	39	12	41
— — 27.	25	36	93	— — 26.	23	20	28
Til Jul. 4.	18	33	104	— — 31.	25	11	22
Lateris:	467	885	1667	I Alt:	800	1490	22474.

Pontoppidan meddeelte Liste har de Dødes Antal i de 12 Maaneder af Aaret 1711 været følgende:

I Januar	306.
— Februar	291.
— Marts	222.
— April	208.
— Mai	281.
— Junius	256.
— Julius	1434.
— August	9920.
— September	8315.
— October	2346.
— November	286.
— December	151.
Tilsammen	23,976.

Dødeligheden i Kiøbenhavn har altsaa, ifølge denne Liste, været 1503

Af denne Liste erfares uden videre Commentar lettelig den Tid, da Pesten grasserede som Epidemie. I de egentlige Pestuger, fra 21de Junius til 31de October, døde saaledes efter denne Fortegnelse 20,822 Mennesker[1]).

Drager man fra dette Tal 822, som muligviis døde af andre Sygdomme, hvilket er høit beregnet, da som bekiendt under enhver stærkt grasserende Epidemie næsten enhver anden Sygdom antager Epidemiens Charakteer, men føier til Differentsen et Tal af 500 for en utvivlsom for ringe ansat Dø-

større end ovenfor er angivet. Da det dog er mig ubekiendt, paa hvilke Data Pontoppidans Beregninger støtte sig, har jeg ikke vovet at forkaste den i Texten anførte og i andre Henseender omstændeligere og mere interessante Liste.

1) Efter et Manuscript i Karen Brahes Bibliothek i Odense, som giver „en Liste paa de som ere døde i Kiøbenhaffn udi 16 Uger fra den 21de Julius (skal være 21de Junius) til 10de Oct. 1711," men forresten bærer Præg af Unøiagtighed, har Mortaliteten endog været større. Den angives for disse 16 Uger til 20,549, og da den ovenfor anførte Mortalitets-Liste kun for de samme Uger har 19,735 er Differentsen 814. For den 10de Uge, fra 22de til 29de Aug., beregner endog Manuscriptet en Dødelighed af 3018, eller 583 større end den ovenfor angivne. Ja Franckenau den Ældre (i hans Brev til Schelhammer l. c.) anfører for en enkelt Uge en endnu større Dødelighed, i det han siger: »Diebus canicularibus graviter admodum sæviebat contagium, sed initio Septembris ad summam ’ακμὴν tandem pervenerat, adeo ut una eademque septimana ter mille & centeni aliquot homines misere deleti fuerint«. Det er forresten interessant af dette Haandskrift at erfare Mortaliteten paa Lazaretherne, der angives til 1254, nemlig for 7de Uge 155, for 8de 147, for 9de 192, for 10de 88, for 11te 158, for 12te 161, for 13de 106, for 14de 96, for 15de 90 og for 16de 61. Endog uden Hensyn til at Flere, baade før og efter de i Beregningen medtagne Uger, ere døde paa Sundheds-Commissionens Lazarether, maa en Dødelighed, som den givne, med Sandsynlighed ansees for ringe; navnlig gielder dette om den 10de Uge i Sygdommen, da Dødeligheden voxede til en saa overordentlig Grad. Af den mig ihændekomne Afskrift af Manuscriptet kan ei heller tydeligt sees, om kun Wodruffs Lazareth eller begge Lazarether tillige er meente; der staaer: »døde af Lazaret«.

delighed, omtrent 1000 for dem, der maae antages at være døde af Pesten i Kiøbenhavn fra 1ste Nov. 1711 indtil dens totale Ophør i Foraarsmaanederne af det paafølgende Aar[1]), fremdeles 1500 for Pestens Offere i de fra Kiøbenhavn under Epidemien, afspærrede Forstæder, og endelig 600 for de af samme bortrykkede Soldater og Matroser[2]), især efter Flaa-

---

1) Bøttcher siger endog (l. c. S. 77), at Pesten i det paafølgende Aar bortrykkede 3 til 4000 Mennesker (Anno sequente duodecimo qvidem continuavit (lues pestifera) sed multo remissius, hinc stragem non ultra tria vel quater mille hominum reliquit.) Men i hans Beregninger maa i Almindelighed mere end det Halve fradrages.

2) At de mange Dødstilfælde, der indtraf mellem de hiemkomne og i Hospitalerne optagne Matroser og Soldater, ikke ere beregnede med i den givne Mortalitets-Liste for 1711, er tydeligt nok af de ringe Summer, der anføres for Ugerne i December Maaned. Som allerede ovenfor bemærket gik ingen Dag efter Flaadens Hiemkomst forbi, uden at 10, 20 eller flere Liig, deels fra Qvæsthuset, deels fra Ladegaarden og de andre militaire, extraordinaire Hospitaler, bleve udførte til Begravelse, og hvis man blot med det laveste Tal vil beregne den daglige Dødelighed blandt det Militaire til 10, maatte den ugentlige Mortalitet alene af dette havde beløbet sig til 70, da Listen derimod for hele Staden kun har respective 51, 47, 41, 28 og 22. Vil man indvende, at de som oftest andensteds i Landet, tildeels i Udlandet hiemmehørende og i Kiøbenhavn sig kun temporairt opholdende Soldater og Matroser ikke bør komme med i Beregningen over Mortaliteten i Kiøbenhavn: da bør dette indrømmes, og jeg har derfor ansat Tallet paa de af Pesten i hele Aaret men især efter Flaadens Hiemkomst døde Soldater og Matroser saa lavt, fordi jeg kun vilde have dem medregnede, som havde Hiem i Kiøbenhavn, og af disse var der ikke faa, fornemmelig Matroser. Det maa erindres, at længe før Flaaden i Slutningen af Nov. vendte tilbage, vare Syge paa Hospitalsskibe sendte hiem til Kiøbenhavn og optagne i Qvæsthuset, hvor mange smittedes af Pesten og døde; og skiøndt Callisen (p. a. St. S. 34), antager at de, der døde paa Qvæsthuset, ere optagne i Mortalitets-Listen, og at den større Dødelighed blandt Mandfolk end blandt Fruentimmer fra Midten af October Maaned deraf kan forklares: saa indseer jeg dog ingen Grund til, at de Døde fra Qvæsthuset skulde være optagne i Stadens Mortalitets-Liste til een Tid, og udelukkede til en anden.

dens Hiemkomst i Slutningen af November: faaer man 23,000 som det omtrentlige Antal af de, af den her beskrevne Epidemie bortrykkede Mennesker, i Kiøbenhavn og dens Forstæder. Erik Torm (p. a. St.) angiver Tallet paa dem, der i Kiøbenhavn døde af Pesten fra April til sidst i October, til 22000 Mennesker; hvilket temmelig nær stemmer med den her giorte Beregning [1]). En lignende Mortalitet antager den samtidige Mag. Jacob Muus [2]). Derimod beregner den til Reguleringen af Kiøbenhavns Rensning i Begyndelsen af November nedsatte Commission (see ovenfor) den allerede da stedfundne Dødelighed til 24—25000 Mennesker; hvilken Beregning, om den endog, som den burde, tillige omfatter de i Kiøbenhavns Forstæder af Pesten Bortrykkede, dog upaatvivlelig er for stor. Dette gielder endnu mere om Dr. Bøttichers Angivelse af 40,000 Mennesker, der fra Midten af Junii Maaned til Aarets Udgang skulde være døde af Pesten [3]). Efter den af mig antagne Beregning døde saaledes noget meer end en Trediedeel af Kiøbenhavns Befolkning (omtrent 60,000 Mennesker) eller henved Halvdelen, naar man vil tage Hensyn til, at Stadens sædvanlige Folketal var formindsket ved de Mange, der vare udvandrede af Frygt for Pesten, og ved de ikke Faa, som i høiere eller ringere Stilling toge Deel i Armeens eller Flaadens Krigsoperationer.

Med Hensyn til Mortalitets-Forholdet efter Kiøn, Alder

---

1) Riegels (p. a. St. S. 741) siger, at Pesten i Aaret 1711 henrev 23,996 (skal være 23,976) Mennesker i Kiøbenhavn, men begaaer aabenbar den Tankeløshed, at overføre hele Aarets, af ham maanedsviis specificerede Dødelighed paa Pestens Regning.

2) See hans Autobiographie i Giessings Jubellærere II. D. 1 B. S. 287—309.

3) Ab hoc termino (a medio mensis Iunii) Lues pestifera ad exitum anni usque crudeliter, cum interitu plusquam 40000 hominum, tyrannidem exercuit suam. L. c. p. 77.

og Formuesvilkaar indeholder den her til Grund lagte Angivelse af de, i de egentlige 19 Pestuger døde 20822 Mennesker følgende Oplysninger:

Uge.	Mænd.	Qvinder.	Drenge.	Piger.	Fattige.	Summa.
1ste	28	36	18	11	—	93
2den	25	41	25	13	—	104
3die	50	65	45	65	—	225
4de	73	110	72	85	—	340
5te	112	293	128	212	—	745
6te	187	418	180	241	—[1]	1026
7de	274	696	226	594	155	1945
8de	245	620	236	578	147	1826
9de	398	661	313	468	102	1942
10de	506	778	471	592	88	2435
11te	549	639	316	447	158	2109
12te	636	590	414	517	168	2325
13de	480	396	342	420	106	1744
14de	382	284	278	284	76	1304
15de	264	193	224	196	87	964
16de	176	112	134	126	60	608
17de	409	73	72	76	35	665
18de	73	54	44	50	13	234
19de	64	40	32	42	10	188
Summa:	4981	6099	3570	5017	1205	20,822.

Det vil af denne Liste erfares, at Sygdommen, ligesom Tilfældet var i Helsingør, bortrev langt flere Fruentimre, end Mandfolk, hvilket Callisen (p. a. St. S. 34) udleder deraf, at Kiønnet har svagere Kræfter og paavirkes stærkere af Angest og Frygt. Men foruden disse, vistnok meget antagelige Aarsager til Misforholdet, have vel ogsaa andre giort sig gieldende, saasom den større Pleie og Omhu, Qvindekiønnet af medfødt Medlidenhed skienkede de Syge, og den derved bevirkede større Foranledning til Smitte; men vel især Qvindekiønnets i det Hele overveiende Antal, hvilken Overvægt endnu mere maatte forøges derved, at saa mange Mandfolk i Krigs-

[1]) Om den formeentlige Aarsag til at Antallet af de døde Fattige (ɔ: Fattigvæsenets Forsørgelse overgivne Personer) ikke ere anførte, see ovenfor.

aarene ved Tienestepligt vare bortkaldte fra Staden. Hvad Sygdommens forskiellige Indflydelse paa de forskiellige Aldere angaaer, da er Listens Inddeling i Mænd og Drenge, Qvinder og Piger altfor ubestemt, til heraf at uddrage, noget tilfredsstillende Resultat. Ved Qvinder og Mænd skal sandsynligen fortrinsviis forstaaes Gifte, eller i det mindste Individer over det 20de Aar; da derimod alle Individer under denne Alder ere indesluttede under Benævnelsen Piger og Drenge. Sygdommen synes imidlertid, naar man vil dømme efter den Mortalitetsliste, der for Helsingørs Vedkommende allerede er anført, og den, der senere med Hensyn til Pestens Udbredelse til Amager skal anføres, ikke at have skaanet nogen Alder, men omtrent at have viist sig lige fiendsk mod enhver. Det fortiener ogsaa at fremhæves, at Epidemien udøvede en skadelig Indflydelse paa alle Frugtsommelige; i det de fleste af dem, hvad enten de bleve angrebne af Sygdommen, eller ikke, aborterede, i hvilken Tid af Frugtsommeligheden de end befandt sig. Heraf kan den ikke ubetydelige Mængde Fødsler, som Ugen fra 15de til 22de August fremviser, meer end nogen anden Uge i hele Aaret (see den første Liste S. 106), forklares; endskiøndt alle de saa tidligt fødte Børn, at de, paa Grund af manglende Livsevne, døde strax efter Fødselen, ligesom alle dødfødte Børn uden al Tvivl ikke ere blevne optegnede i Fødselslisterne. Det er allerede tidligere anført, at Pesten fornemmelig tog sine Offere blandt de Fattige og de under trangere Kaar levende Mennesker. Erik Torm (l. c.) udtrykker sig: „at der af Pesten døde 22000 Mennesker, alt ordinaire Folk. Iblandt Stadens næringsdrivende Borgere havde imidlertid Dødeligheden været saa stor, at Regieringen, efter Pestens Ophør, maatte træffe Foranstaltninger til paany at ophielpe endeel Næringsveie, ved Indkaldelse af duelige Individer fra Udlandet. Iøderne, som paa Grund af deres

isolerede Levemaade, der paa den Tid var det i en langt større Grad end nu, ikke sielden forskaanedes under Epidemier, maatte i Kiøbenhavn ved denne Leilighed dele Skiebne med de Christne. Indtil Begyndelsen af August Maaned var intet Pesttilfælde forekommet iblandt dem, men ved den Tid døde tvende Jøder; hvorfor Nationen under 4de Aug. indgik til Sundheds-Commissionen med Begiering om at maatte udføre deres Syge „til det Huus, som de havde bygget udenfor Nørreport“, og at maatte begrave de Døde efter deres egne Ceremonier i deres egen Kirkegaard og ved deres egne Folk; hvilket ogsaa bevilgedes. Desuagtet udbredte Sygdommen sig efter denne Tid med stor Voldsomhed iblandt Jøderne. Af de Jødefamilier, der lede meget af Pestens Ødelæggelser, var ogsaa den i Kiøbenhavn bosatte Familie Mengs. Dette var Aarsag til, at efter Pestens Ophør udvandrede Hovedet for denne Familie, Professor og Emaillemaler, Ismael Mengs, Fader til den verdensberømte Konstner Anton Raphael Mengs, med de faa Efterlevende til Tydskland.

Af mere anseete eller bekiendte Mænd døde i Kiøbenhavn af Pesten kun Faa, tildeels af den Grund, at saa mange af Stadens rige og mere betydelige Familier vare udvandrede. Iblandt de af Sygdommen bortrevne Læger ere R. Wagner, J. Lahme[1]), og de tvende medicinske Candidater Kelp og H. Riber i det Foregaaende nævnede; jeg maa her tilføie, at ogsaa Dr. Med. Herfort faldt som et Offer for Pesten (henimod dens Ophør i Midten af November Maaned). Dr. Macculoch mistede sin Kone, ligesom Dr. Bøtticher sin

1) Denne paa hiin Tid formedelst practisk Dygtighed, Utrættelighed og Frygtløshed berømte Læge maatte, forinden han selv smittedes, opleve, at hans hele Omgivelse bortrykkedes af Pesten, først hans Kone, derpaa hans Pige, saa hans Børn, det ene efter det andet, og endelig hans Kudsk.

Datter. 8 Amtsmestere døde, foruden en stor Mængde Barbeersvende. Jeg kunde navngive de ikke faa Pestpræster, over 20 i Tallet, og Liigbærere blandt Studenterne, der faldt under Udøvelsen af det dem overdragne Hverv, hvis deres Navne frembød nogen Interesse. Af Stadens 32 Mænd, der fungerede som Qvarteer-Commissairer, vare allerede inden d. 28de Sept. 9 døde, og flere bortreves uden Tvivl senere. Sundheds-Commissionens Medlem, Commerceraad Hørning, den designerede Raadmand Christian Meyer, Apotheker Scharffenberg, der havde siddet i den tidligere, allerede 1710 anordnede Sundheds-Commission, og flere Andre, der stode i Relation til Sundheds-Commissionen, navnligen den i dens Tieneste saa virksomme Vagtmester Mechlenborg, undgik ikke den fælles Skiebne. Fremdeles bortrykkedes Conrectoren ved Kiøbenhavns latinske Skole, Joachim Kølichen, den tydske Præst ved Petri Menighed i Kiøbenhavn, F. G. Menzer, indkaldt fra Pommern 1701, Sognepræsten paa Christianshavn, Mag. Chr. Danckel, begge Capellanerne ved Holmens Kirke, en af Stadens meest formuende Kiøbmænd, Peter v. Hemmert, hvis hele Huus uddøde; en riig Godseier fra Fyen, Michel Seidelin, der kort i Forveien var flyttet til Kiøbenhavn, tre af Stadens Bogtrykkere, deriblandt den driftige og fortiente Villatz Jersin og Jørgen Bering, samt ikke faa „fornemme Demoiseller" og flere Andre.

Ved Pestens Ophør talte man 500 lukkede og ubeboede Huse i Kiøbenhavn[1]): et mere talende Beviis for Sygdommens uhyre Ødelæggelser kan vel ikke gives.

Det kunde, skulde man synes, ikke være anderledes, end at en saa stor og for øvrigt saa indgribende Begivenhed som den, hvorom Talen her har været, maatte have udøvet en

[1]) G. F. Fr. de Frankenau l. c. p. 379.

mægtig og forbedrende Indflydelse paa Menneskenes hele Moralitet og Sædelighed, om ikke før, saa i det mindste, naar Stormen havde lagt sig, og det i Nød og Elendighed bestedte Folk atter var kommet til Besindelse og Eftertanke. Men endskiøndt den Tro var almindelig og fandt en Støtte i den Tids religiøse Overbeviisning, at den store Ulykke, som nylig havde overgaaet Staden, var et af det høieste Væsen svunget Tugtens Riis, formedelst Menneskeslægtens Ugudelighed: saa var det dog langt fra, at den sandsynlige og rimelige Virkning af en saadan Tro, Menneskenes Forbedring, paafulgte. Dersom vi vilde dømme efter den Tids Maalestok, da kunde vi letteligi den Maade, hvorpaa de Efterlevende ved Calamitetens Ophør hengave sig til Munterhed og Glæde finde tilstrækkelige Beviser for denne Paastand. Neppe havde Pesten nemlig nærmet sig sin Ende, neppe var den Menneskemasse, som deels var bortflygtet, deels i Statens Ærinder bortskikket fra Byen, vendt tilbage, førend Kiøbenhavns Indvaanere ved allehaande Lystigheder, ved Masker ader, Julestuer, Kancfarter, Fastelavnsløier o. desl. deels gave deres Glæde tilkiende over at være undslupne Ulykken, deels søgte Erstatning for saa mange Savn og for de mange Sorgens Dage, de havde maattet giennemleve. Herom undervises vi paa det Bestemteste ved følgende interessante Rescript til Stadens Politimester af 14de Januar 1712: „Saasom Vi ikke uden med stort Mishag have maattet fornemme, „hvorledes adskillige gemene Folk af endeel forargelige Huse her „i Vor Kongelige Residentsstad sig til Drukkenskab, Løsagtig„hed og videre derpaa følgende syndige og høist strafværdige „Modtvilligheder hengive, hvorved ei alene Gud i Himmelen „fortørnes og foranlediges sit Vredes-Riis, som han nu saa „naadelig har bortlagt, igien til større Straf at tage i Haan„den, men endog ved deslige ubetænksomme Menneskers utidige „Sammenløben ny Infection lettelig kunde foraarsages: da til

„alt Saadant at forekomme, er vor allernaadigste Villie og Befaling, at du forderligst overalt Patenter lader opslaae med „alvorlig Advarsel, at dersom nogen saadan utilbørlig Samqvem „her i Staden herefter skulde findes, være sig Julestuer, „Spillestuer eller deslige, Huusverten eller Vertinden, som „saadanne Forsamlinger tilsteder, første Gang skal betale 20 „Rdl. til Sundheds-Kassen, og desforuden staae aabenbar „Skrifte; og anden Gang Staden forvises. Ligeledes ville Vi „og, at du ved samme Patenter strengelig lader forbyde Ringkiøren her i Staden udi denne Vinter, under Kanernes og „Hestenes Confiscation til Sundheds-Kassen, i Henseende til „at formedelst Kanernes og Dæknernes Omskiftelse til adskillige Personer den ulykkelige Contagion lettelig igien kunde antændes." o. s. v. Af samme Grund forbydes „Maskerader, „Fastelavnsløben og anden utilbørlig Væsen." Skiøndt disse Bestemmelser meest bære Præget af en reen Medicinalforanstaltning, saa kan der ingen Tvivl være om, at de muntre Glæder, hvortil Befolkningen hengav sig, ogsaa fra et andet Synspunkt vakte Forargelse. I sig selv vil dog kun Rigoristen uden Menneskekundskab falde paa at fordømme de naturlige Udbrud af Glæde og Lystighed, efter saa megen udstaaet Sorg og Dødsangest; og jeg skulde ikke have tilladt mig en Yttring som den fremhævede, hvis der ikke gaves andre Grunde for den Mening, at den ovenstaaende Ulykke ikke bevirkede nogen Forbedring, eller udslukkede de heftige og slette Lidenskaber, som ved saa mange Omstændigheders Sammenstød under Pesten vare vakte og nærede. Mangel paa Sky for Eiendomsrettens Uantastelighed, de Udsvævelser, som store Pengemidlers Overgang til forhen fattige Personer foranledigede [1]), den Lige-

---

[1]) Betegnende ere følgende Vers, skrevne midt under Pesten, d. 3die Sept. 1711, af Høreren ved Kiøbenhavns latinske Skole, Bergendal:

gyldighed, hvormed Døden var seet under Øinene, det ringe Værd, et Menneskeliv derved havde faaet, den profane Maade, hvorpaa de meest rørende Handlinger, Siælenes Forberedelse til Døden, Ligenes Begravelse o. s. v. forrettedes, eller endog ganske undlodes, kort sagt, den ubundne Maade, hvorpaa Egoismen i enhver Retning havde havt Leilighed til at vise sig paa en Tid, da de fleste menneskelige og guddommelige Love vare suspenderede eller manglede Kraft — disse vare især Aarsagerne, der i den Grad omstemte og forhærdede de menneskelige Gemytter, at de umuligen saa snart kunde være skikkede til Forbedring. Derfor sporedes endnu lang Tid efter de stærke og kun seent sig tabende Dønninger af det i Farens Tid mægtigt oprørte Lidenskabernes Hav.

Tager man Hensyn til den i det Ovenstaaende beskrevne Sygdoms intensive Kraft og afgiorte Smitsomhed, til de mange uheldigt sammenstødende, tildeels allerede udviklede Omstændigheder, en blodig Krigs Fortsættelse, de i Kiøbenhavn nedsatte Sundheds-Commissioners, især den tidligeres, Mangel paa Erfaring, tildeelt Myndighed og iboende selvstændig Kraft, den Omstændighed, at Pesten paa en Maade overrumplede Kiøbenhavn, førend den tilstrækkelig var provianteret, den deraf følgende Umulighed ganske at afspærre Hovedstaden fra dens nærmeste Opland, endelig Smitsottens Udbredelse fra Helsingør til Landsbyerne i det nordlige Siælland før Udstedelsen af de egentlige og vel udarbeidede Pestanordninger af 1ste

---

Dulcis odor lucri — sed quem tot funera spirant,
Dira exhausta lue, quam mihi tristis odor!
O redeant meliora aliis, minus aurea nobis
Tempora, pestifera diffugiente lue!
(See Prof. og Rector R. L. Nissens Skoleprogram for 1813).

August o. fl. a.: da vil man finde det mere begribeligt, om Pesten havde udbredt sig til og ødelagt alle Danmarks Provindser, end at den, som Tilfældet blev, indskrænkede sig til Kiøbenhavns nærmeste Omegn og enkelte Kiøbstæder og Landsbyer i det øvrige Siælland, samt til Møen. Det var ikke blot ved det første Rygte om at Pesten havde forplantet sig til Hovedstaden, at mange, baade enkelte Personer og hele Familier, flygtede ud paa Landet; men ogsaa efterat det var aldeles bekræftet og øiensynligt, at denne Landeplage grasserede i Hovedstaden, ja efterat den næsten havde berørt ethvert af Byens Huse, næsten enhver Familieś Medlemmer, skete det Samme, uden at der fra Sundheds-Commissionens Side lagdes betydelige Hindringer i Veien for denne for Landet saa overordentlig farlige Udvandring; maaskee af den Grund, at man med Hensyn til Kiøbenhavns slette Proviantering ikke ugierne saae, at den blev befriet for saa mange tærende Munde som muligt. Som et høist skadeligt Exempel i denne Henseende virkede en Kiøbenhavnsk Præsts, Knud Tommerups, Opførsel, da han i Slutningen af Julii Maaned modløs flygtede ud paa Landet, efterat han fra Prædikestolen, i en talrig Forsamlings Nærværelse, havde kaldt Kiøbenhavn et Sodoma og Gomorra, og opfordret Enhver, som kunde, til at forlade denne, formedelst dens Ugudelighed til Ødelæggelse indviede Stad. Ligesom denne Mands Fremgangsmaade paa den ene Side vakte den største Indignation og Harme, saaledes bevægede den paa den anden Side en talrig Masse Mennesker til at efterkomme hans Opfordring, i det de ansaae det for vist, at ingen Frelse mere var at haabe i Kiøbenhavn. Hvilken Fare herved maatte opstaae for de Steder, som de Flygtende valgte til Ophold, maa være indlysende for Enhver. Ja hans Trods imod den Uvillie, som han ved denne sin

Opførsel havde maattet vække hos enhver Rettænkende, og ikke mindre hans Ligegyldighed for den Fare, hvorfor han udsatte de Landboere, hos hvem han havde fundet et Tilflugtssted, var saa stor, at han efter sin Flugt paany, ikke af Skamfuldhed eller for at vende tilbage til sin Pligt, men i aldeles private Forretninger viste sig i Staden, for kort efter atter at begive sig ud paa Landet. At Modløsheden ogsaa i Kiøbenhavn ved hans ubetænksomme og utilgivelige Fremgangsmaade maatte tiltage og bidrage til i høi Grad at forøge Pestens i og for sig rædselsfulde Virkninger, er begribeligt [1]). Ikke mindre skadelig for Landets Sikkerhed var den umiddelbare Samfærdsel, som Landboerne havde med Kiøbenhavns Forstæder, hvorhen Sygdommen tidlig udbredte sig, og hvor den snart herskede med samme Heftighed, som i Staden selv. Naar Bønderne havde bragt deres Varer til det udenfor Nørreport anordnede Torv og solgt dem, indlogerede de sig i Almindelighed, især hvis de kom langveis fra, i Forstædernes smittede Vertshuse, uden at ændse den Fare, som derved maatte opstaae for dem selv og deres By. Ja Tankeløsheden eller Frækheden gik saa vidt, at de ikke sielden afhentede og hiembragte Klædningsstykker og Bohave i deres af Pesten bortrykkede Slægtninges Huse. Saaledes skete navnlig i August Maaned en Indberetning til Sundheds-Commissionen, at en Bonde fra Stævnsherred adskillige Gange havde været med sin Vogn, og afhentet Gods fra sin af Pesten døde Svogers Huus udenfor Vesterbro, og derved havde foranlediget Pestens Forplantelse til sin By (Varpeløv). Ikke større Eftertanke viste en af Sundheds-Commissionens egne Embedsmænd, Spisemesteren paa Wodruffs Lazareth, der i egne Anliggender og paa

[1]) At Søg fra det Offentliges Side blev anlagt imod ham, er allerede tidligere (III. B. S. 532) fortalt; men det er mig ubekiendt hvad Udfald den fik, eller om den i det Hele ledte til nogen Domfældelse. Det er vist, at de Samtidige med stor Spænding saae Udfaldet imøde.

egen Haand, uden Hensyn til den Fare, han derved maatte foranledige, reiste til Roeskilde, medens dette Hospital endnu var opfyldt af Pestsyge. Til de ikke faa Klager, der fremførtes for Sundheds-Commissionen over dens Officianter paa Pest-Lazaretherne, hørte ogsaa den, at de lode de Syge, som formaaede at betale dem nogenlunde klækkeligt, forlade Sygestuerne uden at giennemgaae den befalede Quarantaine. At mange af disse umiddelbart fra Hospitalet have begivet sig ud paa Landet, er høist rimeligt.

Under disse Forhold var Pestens Forplantelse til Kiøbenhavns nærmeste Omegn næsten uundgaaelig, og tidlig traf denne sørgelige Skiebne det lille frugtbare Land, Amager, som allerede da var Hovedstadens meest umiddelbare og, hvad visse Livsfornødenheder angik, eneste Forraadskammer, i det Melk og allehaande da brugelige Havesager daglig indførtes af Landets Beboere, uden at nogen tilstrækkelig Forsigtigheds-regel i denne farlige Tid betryggede Indbringerne af disse Nødvendigheds-Artikler for Smitte. Først henimod Slutningen af August traf man den hensigtsmæssige, men dog altid kun halve Foranstaltning, at de Amagerkoner, som bragte Havesager til Byen, for deres egen Sikkerheds Skyld, forbødes at ombringe deres Varer i Husene, men anvistes bestemte Pladser i Staden, hvor de kunde sidde og falbyde dem. Pesten udbrød derfor næsten ligesaa tidligt paa Amager, som i Hovedstaden, og uindskrænket af Læger og Medicinalforanstaltninger, udbredte den sig her med yderste Voldsomhed. Først i October Maaned, da Sygdommen allerede var i Aftagende, synes Sundheds-Commissionen specielt at have rettet sin Opmærksomhed paa denne lige saa vigtige, som sørgelige Begivenhed. Ved denne Tid anmodede Commissionen den før omtalte „Medicus“ Hans Riber om at begive sig ud paa Amager, for i Byerne der at undersøge Tilstanden med Hensyn til

den grasserende Sygdom og derom at conferere med Stadsphysicus Eichel. Amtsforvalteren paa Kiøbenhavns Amt, Rode, blev det paalagt at vise ham al Bistand i denne hans Forretning. Ifølge de Undersøgelser, H. Riber nu anstillede, havde Sygdommen allerede i lang Tid udbredt Skræk og Elendighed blandt Indbyggerne; en overordentlig stor Mængde Mennesker, af ethvert Kiøn, enhver Alder og Stand, dog meest af de ringere og fattige Klasser, vare i kort Tid døde, og Mange laae endnu syge og døende; Landets Beboere manglede ikke alene Læge og Medicamenter, men ogsaa den fornødne Tillid til disse; ingen Forsigtighedsregler, for at forhindre Smittens større Udbredelse, iagttoges; men enhver overgav sig med taalmodig Resignation til sin Skiebne. Paa Grund af denne beklagelige Underretning søgte Sundheds-Commissionen endelig at bibringe Beboerne bedre Tanker om Nytten og Nødvendigheden af Læger, Medicamenter og de paabudne Forholdsregler, og lovede at overlade dem, dog mod Betaling, en Chirurg, „da ingen Medicus kunde erholdes," Lægemidler og en Liigvogn, men betingede sig Pestlovenes strenge Efterlevelse. Disse Bestræbelser synes imidlertid ikke at have giort synderligt Indtryk paa Amagerne. Den 15de Oct. indfandt en Deputation af fire af Øens Beboere sig for Sundheds-Commissionen, og afgave den Erklæring, at de ikke vilde modtage den dem tilbudte Liigvogn, men lovede paa hele Øens Vegne, at hver By skulde holde en egen Vogn til dette Brug; de ansaae Separationen imellem de Syge og Friske, især mellem Ægtefæller, Forældre og Børn for aldeles umulig; de erklærede sig uvillige til at lade deres Syge henbringe i særskilte Huse; de benegtede, at der i deres Byer skete Misbrug med Ceremonier 1) ved Liigbegiængelser, med Tractementer i denne

1) At mange overflødige, baade kostbare, og især under smitsomme Sygdommes Grasseren yderst farlige Ceremonier og Skikke have fundet

Anledning, som skulde skee paa de Borde, hvorpaa Ligene havde ligget, med Benyttelsen af de Afdødes Klæder, navnlig Fruentimrenes Kaaber o. s. v., og hvad endelig Barberer og

---

Sted blandt Bønderne i Danmark ved Begravelser, er deels ved det Ovenstaaende antydet, deels fremgaaer det noksom af det, der ifølge nedarvet Skik endnu er temmelig almindelig Brug. Naar f. Ex. Nogen, der ikke ganske er Almisselem, er død i Kiøbenhavns søndre Birk (og upaatvivlelig i mangfoldige andre Egne af Siælland og det øvrige Danmark), udsendes endnu den Dag i Dag, faa Timer efterat Dødsfaldet er skeet, en Pige i Sørgedragt med en „Svippe“ (et lille Riis eller Qvist) i Haanden, for at indbyde Slægtninge og Andre, med hvilke den Afdøde stod i Forbindelse, til at overvære Ligets Optagelse af Sengen, Vaskning og Klædning. Efter denne Indbydelse indfinder Konen i hver indbuden Familie sig i Liighuset, og der dannes en Forsamling, som hos de mere Velhavende kan beløbe sig til 40 Personer. De beværtes og forblive i Liighuset 3 à 4 Timer (Klædegilde). Een eller to Dage før Begravelsen hiemhentes Liigkisten, og der skeer da Indbydelse og Forsamling, som ovenanført; kun at de mere fierntboende Slægtninge, der ikke kunde faae Underretning strax ved Dødsfaldet, nu ogsaa indfinde sig (Kistelæg). Til den egentlige Begravelse indbydes og indfinde sig, foruden Slægtninge, de af Byen, med hvilke Familien staaer i Forbindelse, og ved denne Leilighed ogsaa Mandfolkene, ofte 60 Personer og derover; desuden indbydes alle Byens Mandfolk, unge og gamle, til at drikke „Sæl-Øl“ (Siæløl? — Arvøl, Graveøl), hvilken sidste Forsamling dog sielden skeer i Liighuset selv, men i en anden Gaard, hos en med Sørgefamilien Nærbeslægtet. I Liighuset opholde sig, førend Liget udbæres, Følge og Bærere omtrent 3 Timer, og beværtes rigeligt med Mad- og Drikkevarer, tildeels i samme Værelse, hvor Liget staaer. I de fleste Sogne føres nu Liget ind i Kirken og bliver der staaende, medens Liigtalen holdes (eller, som Bonden udtrykker sig, „den Afdødes Testamente“ oplæses), og nogle Psalmer synges; i andre Sogne nedsænkes Liget strax i Graven, og Talen holdes ved den aabne Grav, eller efter dens Tildækning i Kirken. Efter Begravelsen gaaer Følget hiem i Liighuset, for at spise til Middag, og forbliver der til langt ud paa Natten (først Kl. 2 eller 3 om Natten spises til Aften). Alle disse Ceremonier og Forsamlinger, Klædegilde, Kistelæg og Begravelse, finde Sted uden Hensyn til, om den Afdøde er bortrykket af en smitsom Sygdom, eller ikke; thi Bonden har i Regelen ingen Frygt for Smitte, især vel formedelst hans Tro paa en bestemt Tilskikkelse; maaskee tillige, fordi smitsomme Sygdomme sielden give et langvarigt Sygeleie, hvilket han frygter mere end Døden.

Medicamenter angik, som man havde lovet dem, afsloge de reent ud at modtage dem, „da de ingen gode Tanker havde om dem." Det lader til at Sundheds-Commissionen i det Hele har ladet sig imponere af Deputationens bestemte Erklæring, i det den kun paalagde Amtsforvalter Rode at drage Omsorg for, at Taarnby-Kirkegaard, paa hvilken Gravene deels vare slet bedækkede, deels aldeles aabne, blev forhøiet med Jord; og sendte ham en Barbeer, Martin Johann Wentzel, „for dog at forsøge, om de syge Amagere ikke, næst Guds Bistand, ved hans Cuur og Medicamenter skulde befinde sig bedre, end ved deres egne indbildte Maader og Opinioner." Den Trudsel, der ved samme Anledning faldt, at Sundheds-Commissionen, hvis Amagerne ikke godvillig skulde beqvemme sig til Separation imellem Syge og Friske, vilde indgaae til Kongen med Begiering om, at de ei tillodes at komme ind i Staden uden deres Privilegiers Fortabelse, har neppe frugtet noget, da Kiøbenhavns Beboere i høiere Grad trængte til Amagerne, end disse til hine.

Uagtet denne lidet tilfredsstillende Medicinalforfatning paa et Sted, der laae Centralpunktet for al Danmarks Sundhedsvæsen saa nær under Øinene, tog dog Sygdommen, efterat den især i Maanederne August og September havde raset med en overordentlig Voldsomhed, kiendeligen af i October og November, og var ved Udgangen af denne sidste Maaned saa godt som ophørt [1]). Om den ved Pesten foraarsagede Dødelighed iblandt Amagers stærkt sammentrængte Befolkning vil man kunne giøre sig et Begreb, naar man erfarer, at Antallet af de Døde, der efter Middelforholdet af de 10 foregaaende Aar skulde beløbe sig til 85, i Pestaaret steeg til over 1200 [2]).

[1]) Imidlertid ringedes dog ikke før i Mai Maaned i det paafølgende Aar (d. 10de) første Gang igien over Liig efter Pesttiden.

[2]) Hr. Pastor Wøldike, Sognepræst for Taarnby-Menighed paa Amager, hvem jeg her skylder offentlig at bevidne min Tak for den

Af de andre Kiøbstæder i Siælland, foruden Kiøbenhavn og Helsingør, vides kun Roeskilde, Kiøge og Hillerød at være blevne angrebne af Pesten. Til førstnævnte By antager man at den er bleven tilført af Udvandrende fra Kiøbenhavn i Slutningen af Julius eller tidlig i August Maaned. Den opnaaede dog her ingen synderlig Udbredning, i det kun enkelte Huse bleve smittede, og synes atter at være ophørt allerede i Begyndelsen af October [1]). Den lærde og dygtige Conrector

Interesse, hvormed han har fulgt nærværende Arbeide, har meddeelt mig flere ikke uvigtige Details angaaende Dødeligheden paa Amager, baade i Aaret 1711 og, for Sammenligningens Skyld, i de nærmest sig til dette sluttende Aar. Af Taarnbyes Kirkebog erfares, at Antallet af de Døde i dette Sogn i de foregaaende 10 Aar havde været mellem 31 og 60 aarlig, i Alt 433, altsaa omtrent 43 aarlig. I Aaret 1710 steeg de Dødes Antal til 121, hvoraf 47 Baadsmænd og Styrmænd, som fra 16de Sept. til 13de Dec., dog især i Sept., landsattes fra Flaaden. I Begyndelsen af 1711 var Mængden af de Døde ikke paafaldende stort, dog noget større end i et sædvanligt Aar nemlig 52; men efter den Tid tiltog Antallet, især fra 24de Julii, saa at der i Julius i Alt jordedes 44, i August 272, i September 275, og i October 90. I Nov. gik de Dødes Tal ned til 13, og i December døde kun 6. I det andet Sogn paa Amager, Store Magleby, hvor Middeltallet af de Døde for de 12 Aar før 1711 af Kirkebogen sees at have været lidet over 42 aarlig, steeg Mortaliteten allerede i Aaret 1710 til 67, men var i Pestaaret selv 455. Der døde altsaa i Alt i begge Sogne i dette Aar 1207. Det er i Kirkebøgerne ikke angivet, hvor mange der bortrykkedes af Pesten og hvor mange af andre Aarsager; men ved at fradrage Middeltallet af Døde i et sædvanligt Aar, vil man omtrent have Antallet af Pestens Offere. Med Hensyn til de Dødes Kiøn og Alder indeholde Kirkebøgerne saa detaillerede Oplysninger, at man vanskelig skulde have ventet at finde dem saalangt tilbage i Tiden, og under saa betrængte Omstændigheder. Kun ved 32 Personer er Alderen ikke angivet. I begge Sogne døde der, med Fradrag af disse 32, af Mandkiønnet 537, af Qvindekiønnet 638. Under 1 Aar var 50; imellem 1 og 5 Aar 108; imellem 5 og 10 Aar 111; imellem 10 og 20 Aar 239; imellem 20 og 30 Aar 209; imellem 30 og 40 Aar 148; imellem 40 og 50 Aar 122; imellem 50 og 60 Aar 100; imellem 60 og 70 Aar 49; imellem 70 og 80 Aar 30; og imellem 80 og 90 Aar 9.

[1]) Af Behrmanns historisk-topographiske Beskrivelse af Roeskilde (Kiøbenhavn 1832) S. 163 og 168 sees, at Kirkegaardene til de to nu

ved Byens latinske Skole, Magister Henrik Plate, blev bortrykket af den grasserende Sygdom [1]). Først henimod Aarets Slutning eller maaskee først i Begyndelsen af det næste Aar viste Pesttilfælde sig iblandt nogle Personer af den ringere Stand i Hillerød, tilførte ved Klædningsstykker, der vare udpasserede fra Kiøbenhavn [2]). Men her blev det meest ved Skrækken, da Sygdommen, strax efter at have viist sig, igien ophørte.

Fra Roeskilde udbredte Sygdommen sig paa Landet, i de nærmest omkringliggende Herreder, uden dog at opnaae nogen betydelig Høide. I en mere sydøstlig Retning viste Pesttilfælde sig meget tidlig i Greve Landsby, 3¼ Miil fra Kiøbenhavn paa Kiøge Landevei, hvor det første Pestliig blev begravet d. 22de Julii. I samme Retning trængte Sygdommen frem til Stævns Herred, og til den lille Ø Møen. Til denne Ø sendtes fra Kiøbenhavn, ifølge Beboernes Begiering, den 2den October en hamborgsk Barbeersvend, Johannes Günter, med den Anbefaling fra Sundheds-Commissionen, „at han skulde være temmelig god i sine Sager, da han havde været i Danzig i Contagionens Tid og giort Tieneste." I en mere sydvestlig Retning naaede Sygdommen til Andersskov Gods og omliggende Rytterdistrict, navnlig til Gierløv Sogn, hvor Bønderne formelig satte sig op imod de giorte Anstalter, i det de ikke vilde taale, at de af Pesten Bortdøde skulde begraves uden Ceremonier. Ifølge en Conseils-Befaling af 8de Sept. skulde de Gienstridige bringes til Bremerholm og straffes

neblagte Kirker i denne By, nemlig St. Hans's og St. Mortens Kirke, blandt andre bleve benyttede til Pestliigs Begravelse.

[1]) Giessings Jubellærere. 2 D. 1 B. S. 168.

[2]) En Bager fra Hillerød, Peter Jensen, havde under sit Ophold i Kiøbenhavn opbrudt Øvrighedens Segl i sin af Pesten bortrykkede Søsters „meget inficerede" Huus, pakket hendes Seng- og Gangklæder i Sække, og bragt dem med sig til Hillerød (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol under 21de Januar 1712).

med at arbeide i Jern. Tildeels paa Grund af disse stedfundne, i deres Virkninger saa høist skadelige Uordener udgik under samme Dato et Rescript til Amtmændene i Danmark, hvori de alvorligen bleve paamindede om, at overholde de til Forebyggelse af den smitsomme Sygdom udgangne Forordning af 1ste August, især dens Art. 32 og 33, og tillige at indgive Betænkning om Tienligheden af ved enhver Landsby at indgrøfte egne Kirkegaarde, hvor Pestligene, enten de havde Kiste eller ikke, kunde begraves inden 24 Timer.

Var Siælland desuagtet, paa Grund af Omstændighederne, paa en Maade opgivet med Hensyn til Smittens Udbredelse, blev derimod, i det mindste til en Tid, alt Mueligt opbudt for at frelse det øvrige Danmark, ved at afbryde ethvert Samqvem med den smittede Provinds, ligesom de paabudne Foranstaltninger med den yderste Strenghed bleve overholdte. Ingen, af hvad Stand han end var, maatte passere fra Siælland uden Kongens egenhændig underskrevne Pas[1]), og dog først udholde en streng Quarantaine. Døde Nogen under Quarantainen, skulde dette strax og umiddelbart indberettes til Kongen selv, og hans videre Bestemmelse afventes, forinden de Øvrige, der vare blevne i Live, turde gaae af Stedet. Havde endeligt de med Pas forsynede Personer udholdt Quarantainen, skulde de meddeles Attester, hvori de selv og deres Effecter paa det Nøiagtigste vare beskrevne[2]). Ved disse og lignende Foranstaltninger,

[1]) Da Commandanten i Nyborg desuagtet havde ladet den russiske Ambassadrice (see ovenfor III. B. 2 H. S. 488) og en Geheimeraadinde Juel passere, der vel havde Pas fra Conseilet i Kiøbenhavn men ikke egenhændigt underskreven af Kongen, fik han en skarp Irettesættelse (Geheime-Archivet.)

[2]) Geheime-Archivet. Selv de fra det Kongelige Hof i Colding affendte Kielderbetiente, der skulde afhente Kongens Viinkielder i Corsør, maatte

der tildeels fik deres Kraft ved de store Vanskeligheder og den Tidsspilde, som paabyrdedes de Reisende, lykkedes det at afholde Pesten fra de tilgrændsende Øer og Jylland. Kun et eneste Menneske (foruden den i det Foregaaende, 3die B. 2. H. S. 487 omtalte Kokkedreng i Kongens Følge) vides at være død af Pesten i Fyen. Det var en Fremmed, der havde skuffet den i øvrigt strenge Opsigt og indsneget sig til Nyborg; han blev strax kiendt, indesluttet i et afsides Huus og strengt behandlet efter Anordningerne. At nogen Eftergivelse i Siællands strenge Afspærring, fornemmelig med Hensyn til Adgangen fra Søsiden til Kiøbenhavn, paa Grund af den i Hovedstaden stigende Hungersnød, senere indtraadte, er i det Foregaaende (3 B. 2 H. S. 566 flg.) fremhævet, uden at dog denne Omstændighed medførte Smittens Udbredelse til Provindserne; tildeels vel fordi denne Frihed saa lidet benyttedes.

Derimod kunde Pestens Overførelse til det Punkt i Hertugdømmet Slesvig, der, under den mod Sverrige næsten udelukkende i dette Riges tydske Provindser førte Landkrig, tiente som Mellemstation for de fra Kiøbenhavn oversendte Krigsfornødenheder, ikke forhindres. Allerede i Julii Maaned fandtes der 13 Syge, lidende af mistænkelige Tilfælde, paa de Skibe, der havde overført Artilleriet til den ved Kielerfiordens Munding beliggende lille Fæstning, Frederiksort[1]). Ved strax at sende disse til Quarantaine-Anstalten paa Saltholm lykkedes det vel denne Gang at undgaae Faren; men ved senere Transporter og ved det uundgaaelige Samqvem imellem Garnisonen paa den ene Side og de ankomne Søfolk og Artillerister paa den anden, især med Fruentimre, som vaskede

ikke træde i Land, og Viinfadene maatte med Toug trækkes igiennem Vandet ombord og paa samme Maade debarqueres i Nyborg. (Sammestedε.)

[1]) Rescript fra Frederik den Fierde til Conseilet i Kiøbenhavn, dat. Rendsborg d. 29de Julii 1711.

Linned for disse, trængte Pestsmitten ind i Fæstningen. Her havde den allerede i flere Maaneder havt Lejlighed til at rodfæste sig, inden man skienkede den synderlig Opmærksomhed. End ikke 18 Slavers Død i Slutningen af 1711, under de mistænkeligste Symptomer, kunde bevæge Fæstningens Chirurger, hvis Anskuelser formodentlig paavirkedes af høiere Indflydelser, til at erklære den grasserende Sygdom for Pest. Først i Midten af Sommeren 1712, da de Dødes Antal daglig voxede, maatte man tilstaae Sandheden, og Fæstningen blev erklæret for smittet. Imidlertid havde Sygdommen formedelst denne „troløse“ [1]), Adfærd og den derved bevirkede uhindrede Samfærdsel, udbredt sig videre til Nabostæderne og de omkringliggende Landsbyer, saa at en temmelig udbredt pestagtig Sygdoms Tilstedeværelse i begge Hertugdømmer ikke lod sig negte. Efter Overlæg mellem den Kongelige og Hertugelige Regiering blev nu Frederiksort, Rendsborg, Itzehoe, Glückstadt, Altona, hvorhen Sygdommen havde naaet, og nogle mistænkte Landsbyer omgivne af en militair Cordon. Lægerne fik Befaling til i Trykken at udgive Anviisninger, saavel til Sygdommens Forebyggelse, som dens Behandling, og til at sørge for, at de nødvendige Lægemidler vare tilstede i Apothekerne. Saasnart det mindste Tegn til Smitte yttrede sig i et Huus, blev det strax spærret og omgivet med en Vagt. De Dødes Begravelser skeete med megen Forsigtighed. De Helbredede henvistes til Hospitaler eller Hytter paa Marken, hvor de maatte opholde sig i 6 Uger. Senge, Sengeklæder, Bohave, der kunde modtage Smitte, ja endog Husene selv, naar det kunde skee uden Fare for Nabohusene, bleve opbrændte [2]). Paa denne Maade lykkedes det næsten overalt i begge Hertugdømmer, navnlig i Staden Slesvig, hvor nogle Huse

[1]) Waldschmidt de singularibus quibusdam pestis Holsatiæ. Kilon. 1721 (Alb. Halleri disputationes. Tom. V. p 550.)
[2]) Waldschmidt p. a. St.

allerede vare smittede ved Sengeklæder fra Rendsborg at qvæle Pestsmitten i Fødselen [1]; saa at Pestens Offere, med Undtagelse af de i de omtalte Byer og Fæstninger faldne, ikke bleve mange. Pesten hørte endelig aldeles op i disse Egne, efterat den svenske Hær under Stenbock og senere en russisk Hær, efter det for de Danske saa ulykkelige Slag ved Gadebusch i December 1712, rykkede ind i Hertugdømmene.

Frygten for den i Hertugdømmerne grasserende Pest foranledigede med Hensyn til det nu pestfrie Danmarks Betryggelse en Forordning af 10de Oct. 1712, hvorved alle Reiser fra Hertugdømmene til Kongeriget, uden behørigt Sundhedspas, under Livsstraf forbødes. Enhver Reisende skulde melde sig for de Kongelige Deputerede, General Jobst v. Scholten, Ridder, Geheimeraad Andreas Fuchs, Ridder, og Geheimeraad Christopher Blome, Ridder, og enten af een af dem eller af dem Samtlige lade sig examinere. Blev Nogen, uden et Sundhedspas fra disse, truffen over Grændserne, skulde han strax nedskydes, og Alt, hvad han havde hos sig, paa Stedet opbrændes. — Allerede i August havde (efter Hoier) de Lyneborgske og Bremiske Regieringer hævet al Forbindelse med Holsteen, Slesvig og Danmark.

Da et Tidsskrift som nærværende, af en reen historisk Tendents, ikke vel kan optage den i det Foregaaende omtalte Sygdoms medicinske Beskrivelse (dens Symptomer og Behandling), men en saadan i en fuldstændig Skildring ikke bør savnes: agter Forfatteren i et medicinsk Tidsskrift at raade Bod paa denne Mangel, hvorom han her ikke undlader at underrette det historiske Tidsskrifts Læsere.

---

[1] I Flensborg blev en Kiøbmands Familie angreben af Pesten, saa at hans hele Huus, paa ham selv og endnu en Person nær, uddøde; men ved Magistratens Aarvaagenhed udbredte Sygdommen sig ikke videre i Staden. (A. Hoier Frederik den Fierdes Historie i Manuscript.)

Danske Haandskrifter, fornemmelig af historisk Indhold, i det Kongelige Bibliothek i Stockholm,

beskrevne

af

C. Molbech.

Det Stockholmske Bibliothek, der hidtil mere har været betragtet som Kongernes private Bogsamlig, end som et nationalt og offentligt Bibliothek, er derfor i det Hele ikke meget bekiendt udenfor —. ja man kan, uden at tage for meget feil, tilføie: i Sverrige. I Særdeleshed ere de Haandskrifter, som det indeholder, deres Historie, Beskaffenhed og Værdi, hidtil saa godt som aldeles ubekiendte, og der fattes endnu (1842), ei allene en videnskabeligt ordnet Manuscript-Catalog; men endog fuldstændige Registraturer over den hele Samling, saaledes at man, indtil Julii Maaned forrige Aar, ikke engang paa Bibliotheket selv kunde vide eller have fuldstændig Kundskab om, hvad man af Haandskrifter besad. Tilfældige Omstændigheder, hvortil hørte en yngre Medhielpers Antagelse iblandt Bibliotheksperſonalet, gav Anledning til at der i Sommeren 1842 tænktes paa, at tilveiebringe i det mindste en saadan Registratur over alle Haandskrifter, og til den Ende at samle dem, fra de forskiellige Giemmer, hvor de uden Orden bevaredes i Bibliotheket. Upaatvivleligt maatte dette allerførst skee,

for at komme til Kundskab om, hvad der fandtes; men den Maade, hvorpaa man herved gik til Værks, kan ingenlunde ubetinget roses. Det hele betydelige Arbeide var tilfalden hiin yngre Videnskabsdyrker (Mag. G. O. H. Cavallius), som med Lyst og Iver, men uden tilstrækkelig Øvelse i dette Slags Bibliotheks-Forretninger, paatog sig, for at bringe nogen Orden i den hele Masse af Haandskrifter (de fandtes at udgiøre omtrent 3000 Nummere), at samle og affondre dem paa den Maade, at man bragte alle de Manuscripter sammen paa eet Sted, som tilhørte eller vedkom ethvert Land især, dets Sprog, Literatur og Historie. Denne Fremgangsmaade, som vel undertiden er fulgt og anbefalet, kan have en vis Orden og Beqvemmelighed til Følge; men Enhver, som kiender noget til store Bibliotheker og Manuscriptsamlinger, veed, at der ved de sidste gives historiske Hensyn til de forskiellige Maader, hvorpaa hele Samlingen er opstaaet af mindre Dele og Acquisitioner, som ofte giøre det aldeles utilraadeligt, at sammensmelte de historisk dannede Bestanddele af en større Manuscriptsamling i et eneste Heelt; saa nyttigt, ja nødvendigt det for Resten kan være, at anlægge en fælles Catalog for Manuscripterne, hvori der ved ethvert Haandskrift angives den specielle Samling, hvori det findes. Hvormange saadanne der gives, eller med Bestemthed kunne paavises i det Stockholmske Bibliotheks Manuscriptsamling, kan jeg her ikke sige; men den har i det mindste een betydelig og høist vigtig Afdeling, som vist nok altid burde bevares i sin Selvstændighed og Affondring, nemlig den værdifulde Samling af islandske, svenske og danske Haandskrifter, der i en Deel af det 17de og 18de Aarhundrede efterhaanden bragtes sammen, og tilhørte det af Carl XI. oprettede, imellem 1770 og 1780 (om jeg ikke feiler) ophævede Antiquitets-Collegium, efter hvis Ophævelse den indlemmedes i det Kongelige Bibliothek. Denne uvurdeerlige Afdeling af Haandskrifterne

(hvortil bl. A. den allerstørste Deel af de talrige svenske og danske Lov-Codices høre) er ogsaa den eneste, hvorover en god og fuldstændig Catalog haves.

Imidlertid havde man nu, ved at foretage den ovenfor omtalte ethnographiske Ordning af de sammensankede Manuscripter, ogsaa tilveiebragt det Resultat, at de danske, eller Danmark vedkommende Haandskrifter i det Stockholmske Bibliothek, for saavidt man kiendte dem, og kunde adskille dem fra de svenske, vare blevne samlede og opstillede efter Formaterne paa eet Sted. Endnu havde man dog ingen Catalog over dem; og da jeg, under et kort Ophold i Sverriges Hovedstad i Julii Maaned 1812, ønskede at blive nærmere bekiendt med denne Deel af Bibliothekets Manuscripter, kunde jeg ikke erholde nogen Veiledning dertil af en fuldstændig Fortegnelse. Jeg fandt derimod Adgangen saa meget lettet, at jeg i det mindste kunde faae en beqvem Oversigt over de danske Haandskrifter, ved at giennemgaae dem alle paa Stedet, og selv forfatte en Fortegnelse derover. Videre at benytte de enkelte, som hertil kunde opfordre, ved Afskrifter eller Uddrag, tillod Tiden mig, med ganske faa Undtagelser, aldeles ikke. Heller ikke kunde jeg udstrække mine Undersøgelser til den ypperlige Skat af danske Lov-Codices, som det Kongelige Bibliothek i Stokholm besidder; da disse allerede for flere Aar siden for en Tid ere forflyttede til Lund, hvor Hr. Professor Schlyter benytter dem til sine ypperlige og classiske Udgaver af de gammel-svenske Love [1]). Jeg indskrænkede mig saaledes til at giennemgaae de øvrige Haandskrifter, der vare samlede og sammenstillede under den danske Manuskript-Afdeling, hvortil DHrr.

[1]) Tidligere (1841) har jeg i Lund giennemgaaet den største Deel af denne Samling af danske Lov-Codices, hvoraf de allerfleste hidtil ere ganske ubenyttede; og haaber engang, ved en anden Leilighed at kunne meddele en kort Efterretning om samme.

Bibliothekarer med Velvillie tilstedte mig den frieste Adgang; ligesom en lignende Adgang til andre Afdelinger af Haandskrifterne i længere Tid har været tilstaaet en engelsk Literator Hr. Ge. Stephens, der har samlet gode og nøiagtige Noticer om de faa irske, angelsaxiske og engelske Manuscripter, her findes; og nu var sysselsat med de ældre franske.

Jeg tør antage, at den herefter følgende kortfattede Oversigt over de stockholmske, den ældre danske Historie og Literatur vedkommende Haandskrifter, ikke vil være uvelkommen for begges Elskere, og at den kan tiene til i Fremtiden, ved forefaldende Leilighed, at henlede en nærmere Opmærksomhed paa enkelte af de mærkeligste Stykker. Til disse høre unegtelig (da de egentlig historiske Manuskripter, maaskee med et Par Undtagelser, neppe ville give noget nyt Udbytte for vort Fædrelands historiske Forhold) den sidste Afdeling, eller de til vor Middelalders Literatur henhørende Haandskrifter. Under dennes bekiendte Fattigdom, er enhver hidtil ny Udvidelse af vor Kundskab om samme en for denne vigtig Berigelse; og jeg vilde ansee min Reise til Stockholm i 1842 lønnet, allene ved de faa Opdagelser af denne Art, jeg der var i Stand til at giøre; i det jeg tillige er ikke uden Haab om, at kunne opnaae en videre Frugt og Benyttelse af samme.

Ved den her meddeelte Fortegnelse maa jeg endnu bemærke, at den, nogenlunde efter Indholdet afpassede Orden, hvori jeg anfører dem, og de Nummere, som jeg derefter har givet Haandskrifterne, tilhøre mig selv; men at det ved endeel af dem tilføiede Mærke (f. Ex. K. 24) findes anbragt paa de Manuscripter, der ere komne til det Kongelige Bibliothek med Antiqvitets-Collegiets Samlinger, og maa henføres til den skrevne Catalog over disse.

---

1. Fol. „*Philippi Cominæi*, Ridderes og Herre af Argenton Hystori, som indeholder Kong Lodvig den XI, och Kong Carl den VIII aff Frankrige deris Gierninger og Bedrifft, vdsett aff Frantzeske paa Dannske:“ (oversat ved M. Hans Mogensen.) 1574. (Gl. Nr. 101.)

Med alphabetisk Register, og Fortale, egenhændig underskrevet: „Actum Drachsholm i Augusti 1605. Arrild Huitfeldt.“ (Afskriften er smuk og meget tydelig; men nu og da ere Ord rettede, uden Tvivl ved Hvitfeldts Haand. Dog synes dette mest kun at være Skrivfeil.)

I Fortalen yttrer Hvitfeldt sig saaledes om Commines: „Jeg haver ofte forundret mig, at af en ulærd Mand, som ikke „forstod Latin, noget sligt, det fuldkommen vore, skulle kunde „forebringes. Men der jeg seer heden til den lange Forfarenhed, „Øvelse og Brug, han haver haft til Hove, udi Krig og Legationer, forundrer mig des ikke saa saare, og maa vel bekiende, „at Lærdom og Forfarenhed udi Latin og gode Konster er god, og „til hvad som udi Skrift skal udgaae tienlig; men et forstandigt „Hoved af Øvelse, lang Brug og Forfaring, er det Meste som „giør Værket. Beslutter derfor saaledes: at Forfarenhed giør „Viisdom og Forstand, men disse begge Stykker samlede, som er „Forfarenhed og Latinen, kan giøre et Mesterstykke.“

Hvitfeldt yttrer at han ansaae det ønskeligt, at denne Bog, der baade er oversat paa Latin af Joh. Sleidanus, og paa Tydsk, ogsaa maatte komme paa Dansk, „at danske Mænd udi Stedet for en Hob Skarns Bøger de læse, som Reinecke Foss, „Faustus og slige flere, heller maatte vænnes til at læse gode Autores, som Franciscum Guicciardinum og flere.“ Upaatvivlelig vil endnu i det mindste enhver Elsker af det danske Sprog, og Kiender af dets Historie, ønske, at en dansk Oversættelse fra 16de Aarhundrede af Commines ypperlige og i sin Art classiske Memoirer over Ludvig XI., ved en saa lærd og sprogkyndig Mand som Hans Mogensøn, ikke var bleven henliggende i Manuskript, og omsider vandret ud af Landet.

Om Oversætteren og hans Arbeide beretter Hvitfeldt: „Salig Biørn Andersen til Stenolt haver først handlet med en lærd Mand, vel forsøgt i Frankrige og det fran-

„zosiske Sprog, ved Navn M. Hans Mogenssøn [1]) da „Præst til Gienнerup [2]) udi Skaane, men siden Bisp i „Tronthiem, at han skulde oversætte og transferere samme Bog „paa Danske, hvilket han hannem ogsaa til Villie efterkom. „Salig Peder Gyldenstierne, Rigens Marsk, Jeg da uværdig „Secretær, og Eyler Kraussе hosværendes til Aarhuus, vi lo„vede nogen Hielp til samme Bogs og Arbeides Forfærding. „Men der en Part af disse gode Mænd ved Døden ere afgangne, „fik og antvorde forne Bisp mig samme Bog udi Hænder, at „jeg den vilde oversee, læse oc emendere, som den der oc forstod „Tydske, Latine og Franzøske Sprog, huad mig godt syntes. „Saa haver jeg nu anden Gang efter hannem overseet samme „Bog, og derudi sommesteds rettet udi Dansken, hvad mig syn„tes, dog intet udi Hovedmeningen."

2. *„Cronica Danorum."* (Plattydsk.) Et Papirs Haandskrift i Folio, fra det 14de Aarhundrede, som indeholder en Krønike af Danmark, der naaer fra de ældste Tider til ind i Valdemar den Tredies Historie; og for det meste vel er et Udtog af Saxo, eller Oversættelse af Thom. Gheysmer; men dog neppe, eller kun tildeels, stemmer overeens med Texten i det bekiendte, i XVde Aarhundrede uden Aarstal trykte plattydske Udtog af Saxo. Den begynder med disse Linier:

„In den Jaren na goddes bort was tho lunden in Schone ein erzbischop de was geheten Absalon, de begerde to wetene der Koninge leuuen de yn denemarken gewest." ——.

[1]) Født i Kiøbenhavn henved 1525; havde studeret ved tydske Universiteter, og siden opholdt sig i Paris; han berømmes ikke allene for sin Lærdom og Sprogkundskab, men ogsaa for sin Behagelighed i Omgang med Folk af alle Stænder. 1558 blev han Professor (til den saakaldte *Lectio Virgiliana*) og kort efter *Professor linguæ græcæ* ved Kiøbenhavns Universitet; 1578 Bisskop i Trondhiem, hvor han døde 1595. At han, efter sin Tids Vilkaar, forstod at bruge det danske Sprog meget vel, viser ogsaa hans Oversættelse af de saakaldte „Tolv Patriarchers Testamente," (Kbhvn 1580) og hans Liigprædiken over Jacob Hvitfeldt. (1585.) Nogle faa Efteretninger om ham s. D. Mag. VI. 333—36. At han har været Præst i Skaane nævnes hverken der, eller hos Worm.

[2]) Gienнerup, eller Genarp Sogn, i Bara Herred.

Slutningen, inde i Valdemar III. Historie:
——„dar umme konde he sinen willen nicht tho der tiid vullenbringen Do moste he van nodes wegene van Selande varen, do he dar j. jar gewest hadde, vnde vor also wedder tho Jutlande.“

3. (K. 34.) En anden Papiirs Codex i Quart, af ovenanførte Plattydske Krønike, ligeledes skrevet i 16de Seculum, og ender til Slutning med samme Linie som den foregaaende. Begyndelsen paa Fortalen er derimod lidet forskiellig.

4. Dansk Riimkrønike. Papirs Haandskrift i meget stor Fol. Paa Titelbladet øverst: Denne Bog hör mig *Karren Schram*[1]), sallige *Lauritz Brockenhussis* till Egeskou, til: Och haffuer ieg sielff latit binde og schriffue samme Bog, korteligen befattet om alle Kongernis Historie met deris affmalling for Ihukommelsis skiuldt.

Neden paa Titelbladet: Karren Schram meth eghenn handt. Paa Bindet 1597.

Krøniken begynder med „Homlle Dans Fader, war en Dommer,“ og gaaer til Frederik II. Død.

Enhver Konges Billed er malet paa et eget Blad i fuld Legemsstørrelse med Vandfarver. Under ethvert af disse Billeder har Karen Skram skrevet en kort Anmærkning, eller et ganske summarisk Indhold af Rimene, fra Begyndelsen indtil Christian I. f. Ex. Lother Dans Søn: „En Thirann.“ Skiold: „En god Konge.“ Haldan, Frodes Søn: „Enn Thirann som slo tho aff sine brødre ihiell, for hand wille ene raade for Rigeth.“ Roe: „En god Konge, som lod bygge Roschylde.“ Amblet: „denne Konge giorde seg gall, oc saa bleff en mectig Konge.“ o. s. f. — Rimene over Ambleth ere heelt udskrevne af den gamle Riimkrønike; saaledes følges denne temmelig, ogsaa ved de øvrige, især ældre Konger; dog ikke uden Forkortninger, og adskillige Afvigelser og Forandringer ved endeel af de sildigere.

5. Et Haandskrift i Octav af Broder Nielses danske

[1]) Karen Skram, en Datter af Hr. Peder Skram til Urup, og Elsebe Krabbe. Hun var født 1544 eller 45, døde i sit 81de Aar 1625, og er begravet i Overndrup Kirke i Fyen. (D. Atl. VI 717).

Riimkrønike, fra Slutningen af 15de, eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede. Det er defect, og gaaer fra Historien om Amleth til Baldemar Christoffersen. Indeni ere flere Blade udrevne.

6. Et Foliobind, (K. 7. Gl. Nr. 67.) indeholdende:

a. Fortale til den danske Historie. (ufuldendt.)

b. Det gamle og fordum danske Konge-Register.

c. Om Riger og Regimenter, og synderlig de fire Monarchier.

d. Danorum Migrationes & præclara facinora per universum fere orbem. (Dansk.)

e. „Om kongeligt Regemente oc huad Ceremonier, som holdis vdi woris danske Kongers Kroning, som bleff brugt udi Kong Fredrich den Andens Kroning udi Kiøbenhavn 1559." (Synes at være original).

f. g. Antiquitates locorum variorum in Regno Daniæ. — Antiquitates Gotlandiæ opera Mag. *Nic. Petrei.* (Begge paa Dansk.)

h. Mag. *Christ. Petrei* „Første Bog om Konning Dans Afføde."

Begyndelsen: „Der stander y den gamble norske Cronicke, som Bisckop Isleff skreff, at denne Konning Dan haffde to Døttre, den ene hedde Drotte, den anden Dagred" .... Slutningen: „Jeg haffer nu skreffuit heri Danmarkis Kronike, disse forne 16 Kongers Kronnicker, att allde skullde vide att de waare Konning Dans Daatters Børn oc affkomme."

Formodentlig er ogsaa a—d Fragmenter af Christiern Pedersens Danske Krønike[1]). Af h. haves Affkrifter i de kiøbenhavnske Bibliotheker; maaskee ogsaa af de øvrige Stykker.

i. Mag. *Chr. Petræi* Sancti Sebaldi Cronica exscr. 1699.

k. Konning Gostavi Adolphi Cronings Historie vdi Sverige Aar 1617. (Med adskillige Actstykker og Documenter.)

7. (K. 1.) Fol. Umbra Saxonis Grammatici Danorum Historiographi, tempus & annos singulorum regum Daniæ,

[1]) Om Haandskriftet til denne, og dets uheldige Skiebne efter Forfatterens Død, s. Historisk Tidsskrift, III. S. 629.

Interregna quoque & colonias indicans, per *Nicol. Petræum* exarata. (Med en Dedication til Frederik II. Cantsler Niels Kaas.)

8. Et Foliobind („ex donatione Dela Gardiana"), indeholdende:

a. *Steph. Iohannis Stephanii* Chronologiæ Danicæ Systema diffusius uberiori narratione, repræsentans varias rerum danicarum chronologias ex diversis Codd. mss. & aliis monumentis collectas.

b. Antiquitates rerum danicarum a Canuto III. ad Margaretam. („Incerti auctoris, ex Cod. ms. Regiæ Bibl. Hafniensis Sign. A. 9" — „*Arnoldus Hwitfelldt* possidet." Skienket til Antiquitets-Collegiet af Sam. Puffendorf 1687.)

c. En dansk Chronologie, „ex vetustissimo quodam codice." 1074—1255. og 1095—1147. Uden Tvivl oversat af Latin.

d. Chronologia rer. danicarum secunda, Auct. *Cornel Hamsfortio* ab ao. 687 ad a. 1448. ex Cod. ms. Bibl. Reg. Hafn. sign. E. 32.

e. Chronologia Islandico-Latina 740—1205. e Cod. membr. antiquissimo communicavit M. *Brynolfus Suenonius.*

f. Collectanea Chronologica ex Calendario *Martini Petrei*, Abb. Sorensis. (Efter Aarets Maaneder og disses Dage. Januar—December.)

g. Chronologia danica, inchoata a *Nic. Petræo*, deducta per *Conr. Aslacum* ad a. 1648, cont. ab *Olao Wormio.*

9. (Gl. Nr. 65; „e donatione Dela Gardiana.") Et Folio-Bind, indeholdende en betydelig Deel historiske Excerpta og Collectanea, vedkommende Danmark, alle uddragne af Manuskripter ved Steph. Joh. Stephanius, og skrevne med hans egen fine, høist tydelige og ziirlige Haand.

Heriblandt er især mærkelig: „Designatio variorum Documentorum & Antiquitatum, pertinentium, vel ad conscribendam, vel illustrandam Historiam danicam, quæ mihi subinde a Bibliothecario Reg. Academiæ Hafn. tradita sunt, inde ab A. 1640." (Fol. 1—79.)

10. 4to. (K. 27.) Documentum de origine Regni

Daniæ ex Dano Israelita. (Med en Dedication til Christian IV. af Forfatteren Bilhadus Nicolaus.)

11. (K. 43.) 4to. *Hermanni Chytræi*, Weiani, Rerum Danicarum opusculum in decem libros distinctum.

(I latinske Hexametre. Jeg antager det at være det originale Manuskript. Det er indbundet i presset Læderbind, med forgyldt Snit. Paa Siderne af Bindet: Christian den Fierdes bekiendte Navne-Ciffer og Symbolum: R. F. P., det danske Vaaben, og Aarstallet 1598.)

12. 4to. En dansk Krønike paa Riim, fra Gomer til Christian IV. (Med adskilligt Appendix, hvoriblandt en lang historisk Vise i 150 Vers om Calmars Indtagelse af Kong Christian IV., og et langt Eventyr i Prosa „om Hween imellem Siellandt och Skaane" ɔ: om Hogen, Sifred, m. fl. Kæmpers Bedrift. Til Slutning: „Denne Historie er udskrevet i Noseby A. 1603 den 26de og 27 Martii af et gammelt muskende Papir paa Latin, og sagdes at were M. Jon Jacobsens Haand, som nu er Professor i Kiøbenhavn."

13. (K. 18.) 4to. *Bertilli Canuti* de magnitudine danica Panegyricus.

Et ziirligt Haandskrift; maaskee med Forfatterens egen Haand; skienket til Antiquitets-Collegiet af Envoyeen W. J. Coyet. Mai 1680.

14. (K. 24.) 4to. *Magni Matthæi* Regum daniæ Series. En smuk Afskrift.

15. (D. 51.) 4to. Almindelig (og dansk) Chronologie, fra Verdens Begyndelse til A. 1580.

(Har to forskiellige Hænder, og især fra A. 1500 mange danske historiske og politiske Optegnelser; hvoriblandt endeel specielle Sager og Omstændigheder, som kunde fortiene Opmærksomhed.)

16. (K. 35.) 4to. Rerum Danicarum fragmenta ex vetustissimis Norvegorum commentariis historicis (sive mavis Islandorum) translata. A. D. 1596.

17. (K. 39.) 4to. De regni Daniæ statu præsente Expositio, cui accessit eiusdem Chorographia, in præcipuas distributa provincias & insulas, &c. — sicut & in fine succincta de regno Scotiæ narratio. Quæ omnia e Bibliotheca *Henr. Ranzovii* euulgata A. C. 1591.

(Paa Latin; paa mange Steder forandret, rettet og suppleret ved en anden, formodentlig H. Ranzows egen Haand.)

18. (K. 33.) 4to. *Nic. Münster* Compendium historicum a Waldemaro 4to ad Fredericum 2dum.

(Med en Stamtavle.)

19. 4to. *Willichi Westhovii* Historia Canuti VI. ex Danicis Arnoldi Huitfeldi monimentis concinnata & latine scripta. p. p.

20. (K. 26.) 56 Blade. 4to. En dansk Chronologie fra 1448 til 1560. Har mange Begivenheder, og fortiente at giennemgaaes.

(Foran findes nogle afskrevne Documenter; bag efter: *Catalogus Episcoporum Ripensium*, m. m. Ribe Stift vedkommende.)

21. (K. 14.) Fol. Manuskript til A. Hvitfeldts Krønike af Kong Christian II., med egenhændige Rettelser og Tillæg af Forfatteren.

22. Fol. Serenissimi Domini *Friderici* Dan. Regis ad Christierni Fratris Responsio. 4to. (Titelen skrevet med Joh. Stephanii Haand.)

23. Fol. *Nic. Kragii* Annalium Liber. (Christiani IIItii). Afbrudt i Aaret 1550.

24. En Jordebog fra 1552 paa Alt Hr. Mouritz Oluffens (Krognos) Gods [1]. Et Foliobind. — Denne

---

[1]) Mourits Oluffen Krognos var en Søn af Hr. Oluff Stigsen, til Bollerup, Danmarks Riges Raad, og Anne Mourits Datter (Gyldenstierne). Han var født henved A. 1500, døde paa „Stiolde næs" (Skiolbnæsholm) 1551, og ligger begraven i Ringsted

mærkværdige Jordebog opregner ikke allene alle de meget betydelige Jordeiendomme i Danmark, som i Midten af det 16de Aarhundrede ved Arv og Giftermaal vare i to adelige Familiers Besiddelse; men den meddeler ogsaa, ved sin ualmindelig fuldstændige og nøiagtige Indretning, en Mængde diplomatarisk-historiske Efterretninger, Godserne og Familierne vedkommende, og udmærker sig tillige ved de Registere paa alle, Jordegodserne vedkommende Breve, som den indeholder, og som fra 1532 have været bevarede med en Omsorg og Orden, der selv i et Gods-Archiv fra vor Tid ikke kunde være større. En noget udførligere Angivelse af Indholdet vil derfor ikke være overflødig.

Paa Titelbladet læses:

„A. D. 1552 [2]) tha lod ieg *Eline Göye* till Clauxhollm, Salig Hr. *Mouritz Olsöns* effterleuerske, vdschriffue och giöre thenne rette Iorde-Bog paa alt myn kære Hosbundis, salige Hr. *Mouritz Olsöns* Iorde-Godtz baade federne och möderne; som hand wdi werre haffde, der Gud kaldit hannem — — desligeste mytt egitt-federne og möderne Godtz, y huor det ligger y all Danmark."

Kirke, med Liigsteen over ham og hans Frue, **Ellen** eller **Eline Giøe** en Datter af Hr. Mogens Giøe til Krenckerup, Danmarks Riges Hofmester, og Mette Albrets Datter, som (efter de mig af Hr. Cand. Rasmussen meddeelte genealogiske Oplysninger) var en Bydelsbach. Mouritz Oluffsens og Elline Giøes Søn Oluf Mouritzen Krognos, f. 1535, døde 1573 Jun. 25, som den sidste Mand af Slægten. Paa sit Yderste begierte han „at hans Sværd maatte lægges i Graven med ham; thi han havde ført det som en ærlig Mand imod sit fædrene Riges-Fiender, og andensteds, hvor Behov giordes." (Klevenfeldt.) Han havde en Søster Mette Mouritz Datter, gift med Hr. Holger Rosenkrantz til Boller, Danmarks Riges Marsk og Statholder i Jylland. Hun døde 1558. Sept. 26. Ellen Giøe giftede sig anden Gang med Vincenz Juul, (der druknede under Bornholm 28de Sept. 1579). Efter et 1558 af hendes Søn og Svigersøn (Holger Rosenkrantz) udstedt Document, beholdt hun for sin Livstid „Brentved" (Bregentved) Hovedgaard og Gods; hun døde 1563. (Rasmussen.)

[2]) Som var Aaret efter hendes Husbondes Død, da Sønnen i sit 17de Aar endnu var umyndig.

Hr. Mouritz Olufsens fornemste fædrene Gods var Bollerup i Skaane, hvis Tilliggende først opregnes i Jordebogen. Til denne Hovedgaard hørte da 10 Møller, 4 „Aaledrætter", og omtrent 276 Gaarde, hvoriblandt nogle faa „Fæster". Desuden eiede han 165 Bøndergaarde af Strøgods i Jylland, som opregnes; og endelig Bregentved Hovedgaard i Siælland, som da kun havde 28 Bøndergaarde.

Hernæst opregnes Fru Elline Gøyes (eller Gioes) fædrene og mødrene Gods, som var Clausholm[1]), i Galten Herred, med 83 Bøndergaarde (hvoriblandt nogle „Boel") og 3 Møller; desuden af Strøgods 25 Bøndergaarde i Siælland, 13 Gaarde i Lolland, og 13 i Skaane.

Efter Enkefruens Gods følger en Jordebog over hendes Forældres Gods; nemlig først Faderens, Mogens Axelsen Gøye, til Krenckerup, Danmarks Riges Hofmester.[2]) Den begynder med et alphabetisk Register over Byer og Gaarde, med Henviisning til Brevene, som lyde paa enhver af disse, baade i Lolland, Falster, Siælland, Langeland („Lauind") og Jylland. Derefter følger den egentlige Jordebog, med Angivelse af enhver Gaards Landgield; og efter denne en meget fuldstændig Registrant over samtlige Breve, vedkommende alt Godset, med Aar og Datum angivet ved ethvert Brev. Denne Fortegnelse optager 41½ Blad, eller 83 Foliosider, Indholdet af ethvert Brev er nøiagtigt og fuldstændigt meddeelt; og desuden ved mange Breve særskilte Omstændigheder, som vedkomme dets Udstedelse, eller Arvesager og andre Familieforhold.

Fra Fol. 85—89 følger Jordebogen over „Magnus Gøyes, Danmarks Riges Hofmesters møderne Gods"; nemlig

---

[1]) Denne Hovedgaards Huse og Bygninger deeltes imellem Albret Goie og hans Svigersøn Hr. Mouritz Olufsen 1546. s. det mærkelige Delingsbrev, der giver et saa interessant Bidrag til Kundskab om de danske Herregaardes Bygningsmaade i 16de Aarh. D. Mag. VI. S. 346—48.

[2]) Af de Herregaarde, der nedenfor nævnes, fik Mogens Gioes Søn Axel Gioe, Danmarks Riges Raad (d. 1537) Gundersløvholm, og efter dennes Død, Broderen Eskild Gioe (d. 1560); Albret Gioe fik Krenckerup; Falk Gioe (d. 1554) Skiersø (i Mols Herred).

Skiærsø Hovedgaard „paa Hasnæs i Opsyssel“, med 7 Møller og 121 større og mindre Bøndergaarde.

Fol. 90—95. Jordebog over „Fru Mette Alberts Dotter af Torbenfeldt, hendes fædrene Gods. Hun var Hr. Mogens Gøyes første Hustru.“

Fol. 96—104. „Register paa alle de Breve, som lyde paa Fru Mettes Fædrene Gods.“

Fol. 105—119. Jordebog over „Fru Mette Albrets Dotters Mødrene Gods.“ — Fol. 120—141. Register paa Brevene, som lyde paa dette Gods.

Fol. 142—218. Register paa Mogens Gøyes Kiøbe-Gods i Jylland, Siælland, Skaane, Fyen, Falster, Lolland og Langeland; og over Brevene paa samme Gods. („Clarholm, Gunderslevholm, Krenckerup, alle 3 Gaarde lod Hr. Mogens Gøye bygge af Ny.“)

Fol. 221 b. læses til Slutning følgende om Brevkisternes Indretning paa Hr. Mogens Giøes Hovedgaarde:
„Paa huer af thesse iij for^ne^ hoffuit-gaarde staar *it Skab fuld med Skuffkister*, som breffuene ligge vdi, oc vden paa huer Skuffkiste staar en bogstaf oc it tall, Saa at paa then förste Skuffkiste, som staaer öffuerste i thet förste Rum i Skabet, ther paa staaer A j, paa then anden staar A i j, oc saa A i i j. Paa thet andit rum staar B i j, B i i j, oc saa fremdelis. Ligesaadanne bogstaffue, oc saadan itt tall som staar neden paa huer Skuffkiste, saadan en bogstaff oc tall staar oc bag paa huert breff, som ligge i then samme Skuffkiste» o. s. v. (De samme Signaturer af Bogstaver og Tal findes tilføiede i Registrene ved ethvert Brev, for saaledes at kunne søge dem i vedkommende Skuffer.)

«1532 lod Hr. *Mogens Göye* först schriffue then Iordebog, som thenne Bog er vd effter schreffuit» — Og havde han disse Lehn af Kongen: Kallundborg, med alle de Lehn, dertil i lang Tid haver ligget, nemlig Arsherred, Løveherred. Odsherred, Nygaardslehn, Skarsholmslehn, Samsø, m. m. Torup, med Galten Herred, Holbierg Herred, og Gierløv Herred. Wignes Birk i Lolland, „som er 52 Gaarde.“

Gavnøe Kloster med tilliggende Lehn. Ring Kloster, med alle tilliggende Lehn og Gods.

25. *Caroli Dantzæi*, Galliarum Regis legati literæ (ab Ao. 1575 ad ann. 1586) ad Regem, Reginam proceresque Galliæ datæ, durante legatione in *Dania* [1])

En meget vel skreven Copiebog af Danzæi Rapporter. Bag efter disse følger endeel Breve fra fyrstelige Personer og Andre til Danzæus. Haandskriftet har tilhørt Steph. Joh. Stephanius „ex donatione V. Cl. *Claudii Plumii*, I. U. doctoris & Prof. in Academia Hafniensi. A. D. 1614. 18. Aug.“

Foran: «Les affaires du Comte de *Boduell*,» paa Fransk. I en Note, efter Bothwells Forerindring til hans Beretning, melder Dantzæus, at han havde modtaget denne Memoire, dat. Malmøe, den 13de Jan. 1568 «au Chateau de Malmö, le 13 Janv.» og præsenteret den til Peder Oxe og Johan Friis den 16de Januar.

Et andet Exemplar af «Correspondance de *Charles Dantzai*, Ministre de France a la Cour de Dannemark“ findes i Bibliotheket paa Drottningholm, og menes at være Dancays orginale Udkast til hans Depecher, da man deri finder »Rettelser, som han selv paa flere Steder har giort.« Dette Exemplar indbefatter ligeledes kun Breve fra Aarene 1575—1586, og man har derefter ladet disse Depecher aftrykke i «Handlingar rörande Scandinaviens Historia.» XI. Del. Stockh. 1824.

---

[1]) *Carolus Dancæus* (Charles Dancay) kom hertil under Christian III. i Aaret 1550, og døde i Kiøbenhavn, omtrent 80 Aar gammel, 1589. Hr. Conf. Raad Werlauff bemærker: at neppe nogen anden fremmed Minister ved vort Hof har tilbragt saa lang Tid (39 Aar) her, i denne Egenskab. Det er bekiendt, at han, paa sit Hofs Vegne, var en af Underhandlerne eller Mæglerne ved den Stettinske Fred 1570, og at han lagde Grundstenen til Uranienborg paa Hveen. Efter Werlauff har han meddeelt, hvad der om Danmarks Geographie og Statistik forekommer i G. Mercators Atlas. (Denne Geograph døde 1594. Af hans Atlas findes anden Udg. Amsterd. 1600 Fol. i det store Kongelige Bibliothek.)

26. (K. 8.) Fol. En Historie af Syvaarskrigen imellem Danmark og Sverrige, paa Tydsk. Henved 600 Sider.

27. (K. 2.) Fol. „En sand och warhafftig Historia om den langwarende Krig og feyde som sig begiffuit haffuer oc bestandit i mange aar emellom Danmark och Sverrige."
(Den svenske Syvaars-Krig.)

28. Fol. En, som det synes, noget ældre Afskrift af Historien om den svensk-danske Syvaaars Krig.

29. Fol. «Bellum Suecicum Friderici II. & Erici XIV. authore *Axelio Gyldenstierne*." [1]) Paa Dansk. — Begyndelsen: „Moget at schriffue och møget at tale eller dichte, uden Sandhed er derhos duer det intet; saa findes her dog mange Skandskrifter och Skiendsbøger att være beschreffne och i Prent udgangne om den Krig, huilchen nu stander i mange Aar imellom Danmark og Sverrige." o. s v.

Haandskriftet ender saaledes: „Da sende Konning Johan sine Sendebud N. N. til Konning Friderich Anno & die N. N. att begge deris Bud maatte da møde ved Grentzerne. Reliqua desunt." (150 pag.)

30. 4to. „En sand Historie om den Krigh och Feide som som sig begiffuit haffuer imellem Danmarch och Sverig; fra 1561 til 70."
(En god Afskrift.)

31. Vera & brevis expositio causarum quibus Ser. Princeps Fredericus II. ad propulsandam Sueciæ Regis Erici vim atque injuriam iuste & necessario fuit adductus. 1564.

32. Fol. (Gl. Nr. 12.) Udskrift af endeel Forordninger,

---

[1]) Hos os findes ligeledes (fornemmelig i det store Kongl. Bibliothek) endeel Haandskrifter af en, eller snarere et Par forskiellige samtidige Historier af denne Krig, som aldrig fuldstændigen ere trykte, og hvoraf een tillægges Axel Gyldenstierne som Forfatter; hvorimod i et andet Haandskrift af denne Krigs Historie Jonas Tursen nævnes som Forfatter. (Jvf. ogsaa Resens Fort. til Frederik II. Krønike p. 2.)

Domme, Markestielsbreve, m. m. fra Frederik II. og Christian den Fierdes Tid.

33. Af en gammel Copiebog ex Consistorio Wisbyensi. 1753. Kongl. Mays. Commissariers Forordning, (som er Iver Juel, Holger Rosenkrantz och Axel Arnfeld) Borgere og Bønder paa Gulland anlangende. 1618. 30 Aug.

(Afskriften er deels ved Langebeks, deels ved en anden, uden Tvivl svensk Haand; formodentlig skrevet da Langebek var paa Gulland.)

34. 4to. *Henrici Ranzovii*, producis Cimbrici, Bellicus Commentarius, libris VI. distinctus. Francof. ad M. a. C. 1595.

35. Om Kongernes Møde ved Ulfsbæk. „Ex Autogr. in Archivis Rosenholm » 1761. Med Langebeks Haand. Han har tilføiet: »Uden Tvivl Chr. Thomesen Sehestedts egen Haand." 3 Blade. Fol.

36. Historia obsidionis Hafniensis.

(Paa Latin; kort, udgiør omtrent 30 Blade i 4to.)

37. 4to. Kort og sandfærdig, i danske Vers forfattet Beskrivelse over de Svenskes Landgang paa Lolland, m. m. sammenskrevet 1659 af N. P. Saxtrup.

(En smuk Afskrift. Har tilhørt Langebek, som har skrevet Titel paa Bindet.)

38. (K. 22.) 4to. *Willichii Westhowii* historicæ veritatis expeditio in Schyticam *Jani Minoris Svemensis* retorsionem, qua homo iste iniquam scriptoris gothici maledicentiam adversus *Petrum Parvum Rosæfontanum* tueri laborat.

(Fortalen dateret: Nessapoli (Næsby?) Idib. Sextil. 1614.)

39. (K. 37.) 4to. To andre Afskrifter af det foregaaende Skrift af Will. Westhow [1]).

[1]) Han var en Præstesøn fra Bosow i Stiftet Lübek, f. 1577, som, efterat have studeret ved mange Universiteter, kom til Danmark 1603,

40. Fol. (Gl. Nr. 61.) Stats-Handlingar, rörande Danmark og Holland. 1641.

41. Fol. *Resenii* descriptio Hafniæ.

42. Fol. (Gl. Nr. 67.) Bergens Byes Privilegier, Kongebreve, Domme og andre Documenter, denne Stad vedkommende, m. m. (Gaaer fra Kong Hagen Magnussen indtil Christian IV. 1609.)

En god og meget læselig Afskrift, som udgiør et tykt Folio-Bind; men har mange rene Blade. Foran paa Bindet Rosenkrantzernes Vaaben med Underskrift: Erik Rosenkrantz Ottesen. 1562.

43. Et Bind, som indeholder 31 gamle norske Actstykker, kongelige Forordninger og Breve, med flere Documenter, afskrevne i XVIde Sec. (Det ældste er af 1296; det sildigste af 1523.

44. (Uden Signatur.) En nyere dansk Oversættelse af Gulelings-Loven, skrevet i 16de Sec.

45. 4to. (Har Nr. 212.) En paa Dansk og Latin forfattet statistisk Beskrivelse over Sverrige, skrevet i Midten af 17de Aarhundrede.

46. „Beskrivelse over Friderici Quarti Udenlandsreise som Kronprintz. 1692." (Med Langebeks Haand.) Reisebeskrivelsen er paa Tydsk.

---

og giorde her et Slags Lykke som latinsk Hofpoet m. m. Fra 1604—1608 var han Rector ved Herlufsholm; blev gift 1611 med en adelig Jomfru Anna Sparre, og nobiliteret af Christian IV., som ogsaa 1619 aflagde ham med et Canonicat i Lund. „Endskiøndt han var Comes palatinus og Poeta laureatus, holdes dog hans Vers for at være ikkun maadelige." O. Worm. Lexikon II. 573. Her, og i Mollers Cimbria lit. Tom. I. opregnes alle hans latinske Skrifter; men det ovenanførte Stridsskrift imod Joh. Messenius, hvoraf Afskrifter ogsaa haves paa Kiøbenhavns Bibliotheker, er aldrig trykt; saalidt som den ovenanførte Historia Canuti VI.

47. 4to. Inscriptiones Roskildenses. Ms.

(Denne Titel uden paa Bindet er med Langebeks Haand.)

48. Svenske Antiquiteter. Anno 1605. d. 5te Jun. Paa Titelbladet: Jørgen Kaasś, mpr.

49. (K. 29.) Et Haandskrift i Qvart indeholdende:

a) Erik af Pommerens og Carl Knudsens Historie. (Af Olaus Petri.)

b. En liden Undervüsning och kort Beschriffuelse om Grønland (og Island.)

c. Om Grønland, udskrevet af den gamle norske Krønike. A. 1596.

d. „Koßen thell Grønland.“ (8 Blade, en gammel, slet og ulæselig Cursiv-Skrift.)

e. „Sandfærdig Beretning om then Grønlandsreise som Kongl. May. 3 Skiff giorde Ao. 1605. Alexander Leyel.“

(Er en meget kort Skibs-Journal paa 5 Blade.)

f. En kort, original gammel Skibs-Journal over en anden Grønlandsreise, uden Aarstal, fra 27de Mai til 4de Oct. og uden Navn, men skreven af den commanderende Capitain selv. (3 Blade.) Han tog med Magt 5 Grønlændere ombord, hvoraf 1 døde underveis.

g. Beskrivelse over Grønlands Søkort.

h. En anden vidtløftigere Beskrivelse over samme, tilligemed et gammelt, med Pennen tegnet Kort.

i. Chronica Monasterii Sorensis. m. m. (trykt i Langebek Script. Tom. IV.)

(Til Slutning nogle flere ubetydelige Stykker.)

50. (K. 38.) 4to. Florilegium historicum, *primum*, continens historiam quindecim seculorum a C. Iulio Cæsare, usque ad tempora Maximiliani primi. — Florilegium histor. *secundum*, de seculo Lutherano.

(Et meget ziirligt, fiint skrevet Haandskrift, ligner meget Steph. Joh. Stephanii Haand; men hans Navn findes

ingensteds; og jeg veed ikke, om det kan passe til de Data, som forefindes. Ved Enden af *Florilegium primum:*

Absolutum Rostochi. Die prid. non. Mart. 1623.

ligeledes ved Slutningen af *Florileg. secundum:*

Absol. Witeberge. die 12 Mai 1621. Exaratum Rostochii Prid. Cal. Ian. 1622.)

51. *Holger Rosenkrantz* «Opera theologica," i 5 tykke Foliobind; en ziirlig Afskrift, hvori findes foran i 1ste Deel Forf.'s Portrait, et meget vel stukket Kobber i Fol. (formodentlig af Sim. de Pas, som nævnes i Nyerups Lex. S. 502.) med H. Rosenkrantzes Ahnetavle.

---

52. Et Pergaments Haandskrift af Henrik Harpestrengs Læge- og Urtebog paa Dansk, 45 Blade i Quartformat, hvoraf de to første optages af Registeret, som dog først begynder paa anden Side af det første Blad. Siderne have i Almindelighed 28 Rader, og ere linierede med horizontale Linier imellem Raderne, samt dobbelte verticale Linier ved begge Ender af samme. Haandskriftet, som kiendeligen er yngre, end den af mig udgivne kiøbenhavnske Codex, antager jeg at være fra Begyndelsen eller første Halvdeel af 14de Aarhundrede. Sprogformen er ogsaa noget nyere, end i vor Codex, og heller ikke heelt igiennem saa correct og consequent i Skrivemaaden, som denne. Det stockholmske Haandskrift kundgiør sig ogsaa som en nyere Recension, ei allene ved en ganske forskiellig Orden af Artiklerne, men ved en Mængde Tilsætninger og betydelige Forandringer, hvilke i det Hele ere af saadan Art, at man seer, Skriveren ikke blot har tillagt, men hyppigen givet Meningen med flere Ord og i vidtløftigere Omskrivning, for at giøre den tydeligere. Denne Recension er derved bleven betydeligt afvigende fra den kiøbenhavnske Codex, saa godt som i enhver Artikel, endskiøndt Indholdet i det Væsentlige næsten altid er det samme. Der findes imidlertid Artikler i det stockholmske Haandskrift, som fattes i vort; og omvendt.

Ligesom det førstnævnte (der i Alt har 140 Artikler; min Udgave i det Hele 142) er et Vidne mere om Udbredelsen og den oprindelige Beskaffenhed af den Henrik Harpestreng tillagte Urte-

og Lægebog, (for en Deel en dansk Bearbeidelse fra XIIIde Aarh. af Macer de virtutibus herbarum) saaledes viser ogsaa dette stockholmske Haandskrift, ligesom flere yngre hos os, at man til forskiellige Tider har behandlet Afskrifterne af det oprindelige Arbeide med temmelig Vilkaarlighed. Da jeg agter paa et andet Sted at meddele Indhold og Sprogprøve af den stockholmske Codex, kan jeg her forbigaae dette.

53. Et Pergaments-Haandskrift i Quart af Jydske Lov fra 14de Aarhundrede. Ender med Capitlet: Vm hethæ Bryn.

54. (Gl. Nr. 41; nyere 31.) Et Papirs Haandskrift i Quart, 93 Blade, med dobbelte, ved fine Linier afskilte Columner, indeholdende en dansk Oversættelse fra det 16de Aarhundrede (1459) af Joh. Mandevilles bekiendte Itinerarium Hierosolymitanum [1]). Haandskriftet er af en synderlig Beskaf-

[1]) Johan de Mandeville (Monteville, Magnovillanus) var født i St. Albans i England, af en adelig Slægt. Foruden Lægekonsten, hans Hovedfag, havde han ogsaa lagt sig efter Theologie og Mathematik. Hans Lyst til at kiende fremmede Verdensegne drev ham til at forlade sit Fædreland 1322, og at begive sig over Frankrige til Constantinopel. Han tilbragte derefter ikke mindre end 33 Aar i Orienten (hvor han formodentlig som Læge fandt sit Ophold), i Palæstina, Egypten (hvor han en lang Tid giorde Tieneste i Sultanens Krigshær), Ethiopien, Arabien, Persien, Armenien, o. s. v. 1355 vendte han endelig som en formuende Mand tilbage til England; men maa have paany forladt sit Fædreland, siden han 1372 (eller 1371?) den 17de Novbr. døde i Lüttich, som hans Gravskrift udviser („Vir nobilis, Dom. *Ioannes de Mandeville*, alias dictus *ad barbam*, Miles, Dominus de Campde.“) (Jvf. bl. A. *Io. Balei* Scriptor. illustr. Britanniæ Catal. Bas. 1559. Fol p. 478. 79. *Cas. Oudini* Comm. de Script. eccles. ant. Lips. 1722. Fol. p. 1093—94.) Beskrivelsen over hans Reise i Orienten, som han selv skal have forfattet baade paa Latin, Fransk og Engelsk, er betydeligt ældre end Breidenbachs bekiendte Reise til det hellige Land (1483—1484) men af langt ringere Værdi i geographisk og ethnographisk Henseende, da den er opfyldt med urimelige og eventyrlige Opdigtelser. Imidlertid har den (maaskee netop herved) giort ualmindelig Lykke i ældre Tider. Man har fra det 15de Aarhundrede 3 forskiellige latinske Udgaver, i 4to, uden A. (B. Reg.) og Trykkested; og en Udgave Zwoll. 1483. 4. Paa Italiensk er den udgivet

fenhed, der ei kan forklares anderledes, end at det er en Sammensætning af to forskiellige danske Oversættelser af samme Skrift (fra 1459 og 1535). Det er tillige forbundet, og der finder en Forvirring Sted i Følgen af Capitlerne, hvorved i eet af disse (c. 4.) mueligen noget af Texten mangler. Fol. 1. og 2., ere kiendeligen skrevne med en anden og nyere Haand end alt det øvrige, og have ikke de fine Linier, hvormed Columnerne paa de øvrige Blade ere adskilte og omgivne, saalidt som de med Rødt skrevne Rubriker, eller Angivelsen af Capitlernes Indhold og Tal. Disse to Blade indbefatte de 3 første Capitler og Begyndelsen af det 4de. Fol. 3—16. indeholde, i Følge Overskrifterne med Rødt, Cap. 13—22; Fol. 17 hører uden Tvivl efter Fol. 3 og til 4de Capitel. Fol. 18—27 indeholde Cap. 5—13. Fol. 28, anden Columne indtil Fol. 93, b, indeholde Cap. 23—50 uden Afbrydelse. Følgende Sprogprøver ville tillige oplyse Haandskriftets Forfattere og Alder; og vi erfare heraf at den ældste og interessanteste af de to Oversættelser (ved Munken Ole Jacobsen i Graabrødre-Kloster i Næstved), som paa to Blade nær udgiør hele Haandskriftet, er fra 1459, og saaledes omtrent samtidigt med den danske Riimkrønike fra Christian I. Tid.

Fol. 1. a. Col. 1. «Her begynness een bogh, som man kaller veyledher aff englandh ok tel thet hellie landh som iherusalem i liggher, och sydhen thee andre landh paa hynsidhe mæreth, hwylken som först worth giorth i een stadh som heedher Leodicia ponne galische mool aff en riddhere som hedder *iohannes off mandewylle*, aar effther gutz byrdh twsenne try hundredæ ok halff trediesintz tywæ och paa

i Mailand 1480. (B. Reg.) i Bologna 1488, foruden 5 andre Udgaver fra det XV. Aarhundrede 1491—97; (Venezia 1496. B. Reg.) og 6 nyere fra 1504—1567. Paa Spansk udkom den i Valencia 1488 og 1540. Fol. Paa Fransk i Lyon 1480 og 1487, foruden fire senere Udgaver, hvoraf den sidste i Lyon 1542. 4. — Paa Engelsk (i hvilket Sprog Bogen længst har fundet Læsere) er den tidligste Udgave: London (Winckyn de Worde) 1499. Otte sildigere engelske Udgaver naae lige fra 1503 til 1727. — Paa Tydsk ere de to ældste Udgaver trykte i Augsburg 1481 og 1482; fem senere i Straßburg 1184—1507; og den sidste i Frankfurt 1580.

thet fæmpthe, ok sydhen ey laukth ther efflher wor hun i then samme stædh om seth ponne latyne, ok nw ar efflther gutz byrdh *thusene ok fæmhundredæ ok trætywe ok paa thet fierde* wor hun seth aff lathyne ok paa danskæ aff een hedherlik clærk, som hedher hær *Pædhær Haræ* i roskylle biscopess dömæ."

Prøve af Cap. 47: (den ældre Oversættelse af 1459.)

Af ten öö som bracmannorum helær, oc andre öör. ca^m XLvij.

Nw tennæ forscrefnæ öö ligger hoos mith udi presbiteri Iohannis rige, oc tet falk ther boor te æræ hetningæ, te hafuæ een god enfolligh naturælic leffneth, te æræ ey girighæ, ey hofferdigæ, ey awensyugæ, ey wredhæ oc ey ouerflödigæ, tee sweriæ ey, te lyuæ ey, te suigæ ey huer annen, te giöræ arbeydæ meth theræ legomæ, te hollæ . . . thet bud at te giöræ huer annen som the hafuæ vellæ, the bedæ til then gud som alting skapt hafuer, oc hobess at fa aff hannem thet paradiis som oppa iorden ær, te ædæ oc drikkæ lidith, forty lefuæ te longæ, nar nogher aff them giör emodh theris sedher eller low, hannum bort visæ te genesten ud aff landit, oc effter thy at the lefuæ udi een rethwiss eenfollik lefnith, ty fa tee aldræ pestilencia, ey orloff, ey storm, ey hungher.

Slutningen af Haandskriftet. Fol. 93. b.

Thet er nw pa trediæ oc træthyuæ aar siden iek udfor, oc jek er nw udi thennæ for^de stad *Leodii* huilkin som ligger fraa thet engelskæ haff too dags ferdh, ok jek hauer nu vesth spurt at te too for^de konungæ ære nw vell forlictæ, thy faar jek nw heem til england, oc vil meth gutz hielp hauæ oppa minæ aller dawæ roo och mak, oc tiænæ then almektistæ gud til myn siælss saliched, som mek oc allæ the som hannum troligæ tiænæ vell gifuæ evigh fred oc glædæ met sek udi hemmærigiss rigæ. Amen.

Explicit libellus scriptus per fratrem Olauum Iacobi ordinis sancti francisci Quem fecit scribi frater Iohannes Michaelis gardianus Nestuedensis,

Anno dni *M. c. d. l. nono.* In profesto assumcionis virginis gloriose.

55. (Gl. Nr. 15.) Et Haandskrift i Quart, indeholdende:

a. En nyere dansk Oversættelse efter Latinen af Johannes de Mandevilles Reise til det hellige Land i A. 1355.

»Af Latine omset paa Danske, Anno D. 1584.«

Haanden er meget ziirlig. Bogen, der 1601 eiedes af Palle Friis, er indbunden i samtidigt Bind. Paa Bagsiden af Titelbladet læses:

»Skipper Niels Søffrensøn er mit Naffn,
Gud vid mig aff Bogen gaffen,
At ieg maa leffuie och elske Gud,
Frycte hannom och holde hans Bud.
Gud hielpe mig paa denne Øe
Erlig at leffue, och vel att døe.«

b. En Udskrift af adskillige gamle Skribenters Bøger om nogle Slags Folk, som med bevæbnet Haand have i fordums Tid udfaret af disse nordlige Lande.

c. Register paa Herrer, Fyrster og Fyrstinder, og andre Personer, som ligge begravne i Ringsted, Sorø og Antvorskov.

56. (K. 47.) Gammel dansk Samling af rimede Eventyr; et Haandskrift, der har betydelig Interesse, baade for Sprog- og Literaturhistorien, da det yderligere bestyrker den Erfaring: at man i Danmark og Sverrige har havt omtrent de samme af Middelalderens Eventyr, bearbeidede i rimet Form, og at denne har været næsten den selvsamme i begge Lande.

Det er en Papiirs Codex i Quart, skreven i Slutningen af 15de eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede [1]), heelt igiennem med een Haand, af følgende Indhold:

1. Krønike paa Vers om Kong Artus og Keiser Carl Magnus. (Egentlig er dette Eventyret om Hr. Ivan og Hr. Gavian, som fortælles af en Ridder ved Kong Artus's Hof).

[1]) Den findes omtalt og beskrevet i R. Nyerups »Reiser til Stockholm i Aarene 1810 og 1812«. Kbhvn. 1816, S. 90 og flg. De meddeelte Uddrag ere dog ikke nøiagtigt afskrevne; og nogle af Digtene har Nyerup givet andre Overskrifter, end de, som findes i Haandskriftet.

Til Sammenligning med andre danske og svenske Haandskrifter af samme Indhold, meddeles her de af mig udskrevne Sprogprøver af dette og de øvrige Eventyr i Haandskriftet.

I Randen paa 1ste Side staaer oventil skrevet med en dansk Haand, som det synes fra Begyndelsen af 18de Seculum:

„*Om Kong Artus og Keyser [illegible]rolus Magnus.*"

1ste Side. I Naffn fader oc sön og then hellig andh
vil iec meg tage bere til handh
Fromme saghe fram ath före,
Them til skiemten, som thet vil höre,
Aff the verdugste konger too
Ther man hawer hörd saffd fraa,
koningh *Magnus* oc koningh *Artus*,
Til dygdh oc ere vare the viis.
Artus var ien koningh aff engeland,
han wand rom meth swerd oc brand.
Han var Keysser ther meth ere,
Oc frelste engeland af höghe kiere,
Af then skath, ther romere giorde,
War ingen ther hannom krewe tordhæ.
Annen var Karl magnus koning aff frandsz,
Thet wil iec seye eder til sandsz,
Mod hieden mend for kristen ath stridhe
War ingen frommere.i the tide,
End bode thesse herrer, iec seyer eder fra,
The hawe thiere fromhet bewiist saa,
Ath ower alle werden gonger there loff
Hware herrer oc fyrster söge hoff.
Koninge sönner sökte ther hiem,
hertuger oc grewer thiente them.
2den Side. Ridder sönner giorde och saa,
och alle the weder komme moo.
I thenne koningh Artus hans dage
war sterkke kiemper, som liweth torde wowe
For riderskab oc for fruer ere,
thiss werre the nw ferre ere,
for frwer loff wille priis winne,
Man kan them nw neppeligh finne.
Ien saūde megh thet jech wil seye,
Och töck (tödh?)[1]) megh thet jech wil ey tije,

[1]) Det sidste Bogstav er omskrevet og meget utydeligt.

Om jen rider then edeliste mandh
i hans dawe man ey tőligh fandh."

Slutningen af dette Eventyr. Fol. 101, b.

Nu haver jech sawdh aff Iwan
Alt hwadh jech aff hanum skreweth fand,
Oc aldiels i[illegible]t lawdh ther til,
ladhe veræ how thet ey tro wil,
Inthet lodh jech ther efther staa
Af thet jech skreweth for mæg saa.
Tha twsindh vinther try hwndreth aar
sidhen guss födszels timæ wor
och thry aar til thenne timæ,
wor thenne bogh giordh til rimæ.
Ewfemia dronningh, thet mowe i tro,
lodh thenne bogh omwindhæ saa
aff walskæ twngæ och pa worth mall,
Gud nade then edlæ frwes siel,
som dronningh ower Norigæ waræ
medh gudsz nadæ i XIII. aar.
Nw er thenne bogh til ændhæ,
gudh han os sin nodhæ sende,
och giőme hanum ther hinnæ giorde
oc alle the ther bogen hördæ
hemerigis glædhæ for thieræ mödhæ,
och frelsse os allæ fra helwidis nöde.
Amen.

Derefter:

„Om Kong Artus i Engeland."
(Overskriften med den samme, nyere Haand.)

Fol. 102. „Eth ewentyr tha begynnes heræ,
Willæ i horæ hwræ thet æræ,
tha ma I hæræ forstandhæ
hwadh the haffdhæ ther til handhe,
thy aff konningh Artus seye kwnne,
I hans daghe man thet fwnne
thet man inghen herræ wistæ
meræ æweutyr ath fræstæ,
tha willæ gudh hanum hedhen kallæ
borth fra thenne werdhen allæ,
Konningh Artus ther iec mene,
then edelæ stolte, then rene.
Tha leffdhe ther efther hans tidh
ridder och swenne, the waræ blidh,

i engelandh och i bretania
i franckerighy och i Ispania.
I normandy then same tidh
War jen hertwgh hiedhe *Frederik*,
han war tro och tycteligh,
for hans troskab blef han righ
Oc ther for eres han i hemerigh.
Then tidh then edelæ hertwg Frederik
leffdhe i werdhen sa öuckeligh
tha skiedhæ saa pa jen stwndh,
han redh ath jeyæ i jen lwndh." &c. [1]).

Ender Fol. 143. a.

„Thenne bog som I hawer hördh
Then hawer Kiesser *Otte* giordh,
och wenden aff walskæ i tijskæ maal,
gud nade then edlæ fyrstæ hans siel,
nw ær hwn wend i staked timæ
jen annen tid sat i rymæ
aff tysk och i danskæ twnge,
henne maa forstaa bode gamlæ och vnge.
Tha M. wintre och try C. aar
syden gusz födelsæ for gongen waar,
ther til jet aar och moned to,
tha worte thenne bog dict saa.
Jech wil nw bogen ænde,
gud oss sin nadhæ sendhæ.
gud gywæ them allæ som bogen hörde
och sa then ther hinne giordhe
glede for vdhen all ændhæ
then tid som os skal döden hende:
Then henne skreff hwn saffde och saa,
och ther till seye wi allæ jaa.
Amen.

Fol. 103. b. — fol. 119 a

„Om Thidrik af Bern."

Eth lideth spel achter jech ath skriwe,
ther man maa tidhen met fordriwe,

---

[1]) Dette er Begyndelsen af Digtet om „Hertug Frederik af Normandie" som G. W. Gumælius udgav (Stockh. 1822) af det bekiendte Stockholmske Haandskrift („Drotning Euphemias Wisor.") Den svenske Oversættelse er baade ældre, fuldstændigere og mere correct.

om noger wndher i fordom skieddæ,
i hwilken man thet lyster ath wedhæ.
For wor herræ hans födzels aar
fuld mange vndher i werdhen war,
storæ mendh och myghet sterke,
bode blant lege men och saa klerkæ
Kiemper som myghet vnder mon driwe,
hwilked jech kan ey heræ alt skriwe;
dog wil jech skriwe jet lidhet spil,
ee hwem som lyster ath lyde til.
I lumbardy ther standher jeth hws
hwilked man kalder *berneclws;*
nedhen thet hws, jech sawdhe fra,
jen stad som kalles *wirona*,
thet hws otte jen konning rig,
sterke *dyderik aff bærne* han kalled seg." o. s. v.

(Ender med Fortællingen om, hvorledes Kong Diderik tog «Lawrin then lidle man» og slog ham ihiel „mod jen stien.»)

Fol. 119. a. „Hwad the siden mwn slaa oppaa
ther wil jech inthet seyæ fra,
pa thenne tid lade thet saa weræ,
gud vnde os saa at lewe heræ
thet wi matte hemerigy faa allæsamen,
ther til seye wi allæ Amen."

(890 Vers, efter den med Blyant udsatte Tælling.)

Fol. 119. b. — 146. a.

„*Om Jomfru Constancianobis.*"

„Eth ewentyr wil iech seye fra,
ee hwo som ther wil lydhe aa,
af jen mectige konning rig
man finner nw icki mange sligh.
wed jen stad hiede *constancia*
ther laa thet slot han bodhe appa,
tolff konger jech wil aff skriwe
the matte hanum allæ skatten giwe
och skulle hanum til tieniste wæræ,
thet wil jech seye for sannen hæræ.
Tha haffde gud thet föweth saa
hans dronning kunne ingen Sönner faa,
dog haffde han mange döttre oc wene,
som war fawre oc myghet skiöne.

Then yngste datter, om I wil wede,
constancianobis mwn hwn hiedhe.
hwn war sa wen then Iomfrv rig
ath ingen the andræ war hinne lig,
bode i neme, och sa i konster,
for allæ them war hwn jet blomster. o. s. v.

Ender Fol. 146. a. med disse Linier:

„Thenne bogh worte dikt i rym
aar effther gusz födsels tim,
thet wil jech seye obenbaræ,
twsind oc iiij (4) hwndret aar
firæ sinds tywe pa thet fierde.“ Amen.

Fol. 146. b. — 168. b.

(Om en Konge i Polen og en Konge af Bøhmen.)

(I) Naffn fadher och sön och then heligh and,
vil jech nw tage mæg til hand
jet rim for eder ath seye
hwo ther til wil höre och tye,
och maa seg inghen fra mægh wende
förræ æn bogen ær læst til ændhe.
I polen var jæn konningh righ,
hans dronning war myghet dygdelig
meth tucht och æræ i allæ sinnæ
hun war, then edlæ höwske qwinnæ. &c.

Fol. 168. a. b.

„Nw hawer jech edher sawt fra
hwræ the lode thieres leffnedh gaa.
Thenne bog worte dickt och giord for snyme,
Oor effter gusz födelsæ tymæ
twsind firæ hwndret och firæ sinds tywe
pa thet tridiæ, jech wil ey lywæ,
tha worte hwn fyrst skreweth och giordh,
som I allæ hawer seet och hördh.
Hwo hans naffn wil wede,
Jep Jensen mon han hiedhæ,
then som bogen satte i ryme,
Gud vndæ ham roo ewinnelig tyme,
roo och glede for wden ende
Gud han os sin nadhæ sendhæ

och vnde os hær ath lewe saa
thet wi maa frygd i hemmerigi faa, o. s. v.

Fol. 169. a. — 200. b. (men efter Fol. 169 er udskaaret eet eller to Blade.)

Eventyret om Flores og Blantzeflores.
(Nyere Overskrift: „*Flores Bok.*")

Fol. 169. a. Som jeg i Bogen skrewet saa
och ewentyr the seye fra,
jen hiedne konning foor meth brand
ath öde sancte jacobs land,
thet wor jen myghet mektug mand
Fenix aff apples sa hiedhe han. o. s. v.

Fol. 200. a. b.

Nw hawer thennæ dickt jen[1]) ændæ
gud han os sin nadæ sændæ.
Ewfemia dronningh i then timæ
lod sætæ thinnæ bogh (i rimæ)[2])
lidheth förræ hwn döde
gud frælsæ hinnæ siel aff möde,
saa och then ther hinnæ giorde
och allæ the ther hinnæ hörde,
reth Anger och skrefftemal
hemerigis gledæ tha fonge wor sel,
thet ladæ os gud i hemerig hændæ
ther lewer och styrær for vdhen ænde,
then hinnæ skreff hwn maa och saa
ther til seye wi allæ jaa.
Amen.

Paa Bindet, bag i Bogen: „Seuerenn Mundt lod thenne Bog bynde y Rye y thet a. M. d. l. x vij." (1567.)

---

[1]) Saaledes forekommer ogsaa andenstedes i denne Afskrift:
„At noger torde meg *iene* bestaande."
„At han wille *iet* sinne (en Gang) til megh sie." o. s. fr.
Overhovedet er denne Skrivemaade (der ingensteds forekommer i Ghemens 15** trykte Udgave af Flores,) almindelig i Haandskriftet (s. flere Exempler ovenfor) og tyder, ligesom flere Træk i Orthographien, den paa en jydsk Skriver.

[2]) Et lidet Stykke af Bladet er her afrevet.

Paa det løse Blad: „Denne Bog hør mig Henrik Mundt til, Anno 1584.“

57. (K. 45.) 4to. Dansk Papirs-Haandskrift, fra Slutningen af 15de eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede; hvis Indhold er:

a. En Lægebog eller Diætetik, inddeelt efter Maanederne og de i dem regierende Himmeltegn; begynder med Mai og ender med December og „Pisces“:

„*Maius* er ten femte maanedh, taa skal tu late tegh badh; er taa goth drik, ffeneke och malörth eller saluie och isop och loffuesticke, thet gaffner. Item tag ffenicke, agermoniam, betoniam, gammander, iernueth, væybrede, atike, popele, alandh, ter medh gör teg badh i iij daga, om tu esth siuk holth teg aff alle ffugle kiöth, æth kyruell, mang tin math met ætike, tag purgacionem, æth ferst lamme kiöth stekt eller sudet met ætike eller salse, eller geteköth, och ten salse skal tu saa göre, tag ij eller iij bladh saluie, rute, ffænicke, perselie, peper, huith lök och ætike eller vin och blommen af eth harth ægh, Theth stöth alth til samman, och sy thet igenom et klæde, och lath lithet salth ter til.» o. s. v.

«*Leo* er thet femte Teken, taa er goth ath plante træ, taa skalth tu icke late teg blodh, thet tekn regerer huffuodt och magen och thet ther till hörer, I theth tekn skal tu icke bære naagen lækedom till thit hierte eller tin mage, och ey skall tu tage purgacionem i theth tekn.» o. s. v. (16 Blade. Noget fattes, maaskee et Par Blade.)

b. Eventyr om Kong Artus (eller Hertug Frederik) paa Riim:

Thet æffuentyr thet böriæs her,
Velen i höre hure thet ær.
Thaa maagen i her forstaande
huad thet hatffuer ter till haande,
The aff *konung Artus* sige kunne
om hans dage man thet funne,
ath man ingen herre viste
fllere æuentyr ath freste,
Thaa thet vars herre velie var
han skulle ey leffue flere aar,

Konung *Artus* er ten iæg mena
then ædle förste rene,
thaa fforgik thet siöuæle (runde) borth
ther före maange stolte orth
vorde riddere och fruger sende,
thaa tog thet en ende.
Thet tro hans riddere og ander mæn
ath konung Artus leffuer en,
Taa ey alth met konung enæ,
Ther leffde epter riddere och suæne, o. s. v. (Jvf.
ovenfor S. 154.)

c. Et Eventyr om Sampson. (i Prosa.)

d. Eventyr om Didreck van Bern. (Prosa.)

e. „Eventyr om en Mand och Ridder, och heth Tungulus.“ (Prosa.)

58. (Gl. Nr. 12 b.) Et Quartbind, med gammel Indbinding, som indeholder:

a. Et langt plattydsk Digt. (Afskriften fra XVde Aarh. anden Halvdeel.)

b. Et andet plattydsk Digt, med cursiv Skrift, og Aarstallet 1541.

c. Et plattydsk Digt om Fuglene, med Cursivskrift:

Hir begyndens de vogele sprache,
Velle Nuts mag me dar wt marken,
Vnd nemen dat vol in de synn o. s. v.

d. Et plattydsk Digt mod Fylderi; i en Samtale imellem en Herre og hans Svend:

„Hir na volget van deme Drencker.“

tilligemed nogle andre plattydske Sager, chronologiske Optegnelser m. m.

e. Krønike i Prosa om Carl Magnus og hans Kæmper. (1480.) Uden Overskrift eller Titel; omtrent 79 Capitler.

Begyndelsen:

I Frankerygh war en koningh som heth *Pippingus*, hans Husfru heth *Bertha*, the hadde en söön heth *Karll*, Ok ij dotthræ, then ældræ heth Gylow, och then yngre heth Besilet, Tha Karl war xxxij Aar gammel, tha bleff hans fadher Pipping dödh, en dell af Pippings raad wille forrade Karl, Gudz engel kom til hannem ok warede hannom ath. &c.

Begyndelsen af et Cap. fol. XI. lyder saaledes:
Udger Danske hiolth wyt en skow meth M skiolswenne [1]) ok smodrenge, ther kam Alorn (c?) som flydde med banereth, tha sade *Wdger* til synæ men, thenne forrædere hauir flyt fra K. thet wille wij hæffne pa hannum. &c.

Slutningen af denne Krønike:
«Keyseren for till Pariis, tha wor keyseren Cij gammall. ther æffter wort han siwgr i Pariis, pawen och alle hans gode men komme till hannum, han sade till them, ieg ær nw gammell och siwgr, ath jeg haffuer engen mackt ath stride moth hedningen mere. Thij bedher ieg ether ath i tage Lodarius myn sön till keysere i myt steth. Soo giorde Dauit wet salomon syn sön, ther sade alle ja till, iij Dage ther æfter worth han wigd till Keyser. Syden löffde keyser Karll meth ære: then samme nath keyseren dödhæ, sat sanctus Egidius i eth ærmethe hws [2]), han haffde waritt keyserens skrifftefader, Han soo mer en iij C diæfflæ, han manæde them oc spurde hwart de skulle, the sade wij skulle fare och tage Kr. Karls siæl, sanctus Egidius sade, ieg biudher ether undher ihesu christi naffn, faren then samme wegh igen som i fore hiith, lithet ther æfter kommæ diæffulene igen, meth meget skrall och thutede som andræ wlffuæ. sanctus Egidius sporde hwat them skaddhæ, the swaredhe keyserens siel war pa wegskolen, ther kam then hoffueth lössæ Jacop som i kaller apostel Ok wp fylthæ andræ wægskolænæ meth sten, och keyserens siel war so lætth atth wii wistæ icke hwort hon bleff, syden fore diæfflænæ syn wegh. Tha keyseren war dötth kam Twrpin ærchebiskop oc mange clerke meth hannum, oeh smorde hans krop meth balsum oc kledde hannum i kostelege kledhe oc satthæ hannum i kirken wndher alterit och lade hans swærd *Rosne* ner hannum, oc satte en krone [pa hannum], och offræde hannum sydhen alzwoldig gud i wold, som leffuer och styrer for wdhen ændhæ. Amen.“

---

1) Skioldsvende.
2) *Ærmethe hws*, Eremit-Huus.

„Ar æftir gudz byrd Mcd lxxx sancte marie magdalene affton i borlum.“ (Børglum Kloster i Vendsyssel.)

Haandskriftet har 90 Blade, med 28 og 29 Linier paa Siden. De fleste Initialer ere ikke udskrevne.

59. (K. 4.) Et gammeldansk Haandskrift i Folio, fra XVde Aarhundrede, hvis Indhold er:

Fol. 1—20. En dansk Krønike, indtil 1296.

— 21—26. En Bog om ædle Stene. Begynder med: «*Adhamas* hedhær en steen, ther hittes a yderstæ Indiæ landh. Thæn steen (ær) framerst i tall dygtælige stene, han ær at siwn fagher sosom cristalle, oc lygh at lydh sligdh iern. Æn maan funne hannum ickæ störæ æn een heslæ nyth, han ær toch mectugh at iern maa hannum icke skadhæ ok ey synderhugge, wten han wordær lagt innen heth buckeblodh [1]).

(Ender øverst Fol. 27 med *Gelacia.*)

Fol. 27—28. Legender om St. Joachim, St. Anna og Jomfru Maria. „Thet war en man i israels folk het *joachim* aff iudas slæct, han war sin eghen foræhirdæ, ok han ræddis gud met mildheth i syne godgerninge. &c.

Fol. 39—40. Legende om St. Povels piinsel. „Vors hærræ eghen dag thær söndagh ær, han ær vtvoldh foræ alle dagæ forthi at englæ oc archangle glædis aa hannum mer æn andre daghe.» &c.

Fol. 40—44. „*Af Sancte Margarete.*“

Fol. 44—52. „*Af Sancte Kerstine hennis pynæ.*“ „Thet war *en tímæ* en hellugh möe aff Tyræ, ther hob hafdæ til vor herræ, at hun skulde syn mödom vighæ hannum till tiæniste.» &c.

Fol. 52—56. „*Af Sancte Cecilie hennis pine.*“

«En stolt jomfruge het Cecilia, hun haffde vors herris ewangelium fialdh (fiælet) vti siit brist, oc huærken dagh eller nat tha lot hun ey aff gudelig talen oc gode böner.» &c.

Fol. 56—60. „*Af Sancta Katerina.*“

---

[1]) Jvf. Steenbogen i min Udgave af Henrik Harpestrengs Lægebog, S. 185, hvor man i Indholdet finder nogen Lighed, men ingen ordret; i det Hele en langt ældre Form, og mere Udførlighed.

Fol. 60—62. „*Af Sancte Luciæ* pass."

Fol. 62—67. „*Af Sancta agnes.*"

«Ambrosius biscup sændær qwædie till alle hellughe möör, I skulle gladess oc drage til mynnæ huorlund Sancta agnes var pyndh, at andre möör mattæ ther stirkes aff.» &c.

Fol. 67—71. „*Af Sancta sophia oc hennis dottær.*"

«Siden vors herræ ord vare predicket offuer alluærilden, oc then meglæ kennedom drogh men fra afgude dyrken oc til ath kenne gud drotten." &c.

Fol. 71—73. „*Aff Sancta Marina.*"

Fol. 74—157. En Krønike paa danske Riim om Karl Magnus og om Kong Artus.

(Begyndelsen.)

I Naffn faderss ok söns oc then helliger andæ
Vill iech taghe mech till handhæ
Forom sagher fram at föræ,
them til glæhe ther aa ville höræ,
Aff the verdughe konunger thoo,
ther noger man hördæ at sighe aff, (rettere *fraa*)
Karl magnus oc *koningh Artus*,
til dygdh oc æræ tha vare the fwss.
Artus var konningh aff engelandh,
han vaan Rom meth swærd oc brand,
Han war ther keysere meth megel æræ,
han frelste ok engelandh af horde kæræ,
Then skat ther forwm romere giorde,
oc siden hannum engen kræffue tordæ.
Anner var *Karll magnus* konning af frans,
och vill iech sige ether thet til saans,
met hedne men fore cristne at stride,
oc engen var frommere i the tiidæ. &c.

Krøniken afbryder nederst Fol. 157. b. Haandskriftet har endnu 10 rene Blade, omtrent af samme Papir. Hver Side har fra 28—31 Verslinier, og saaledes udgiør det Hele vel omtrent 2400 Linier eller noget derover. Dette vel bevarede Haandskrift er indbundet i et gammelt, omtrent samtidigt Pergamentsbind.

60. (K. 13.) En dansk Vise-Codex i Folio, skreven i

første Halvdeel af 17de, eller Slutningen af 16de Aarhundrede, med god og læselig Haand og overhovedet correct. Indeholder 106 Viser; og den 107de begyndt. Dette Haandskrift er af megen Værdi, og indeholder ikke faa ubekiendte Viser, eller saadanne som fattes i den Nyerupske Udgave. Det er benyttet af Hr. Bibliothekar Arwidsson i hans ypperlige Udgave af «Svenska Fornsånger. Stockholm 1834—42. 3 Bind. 8vo.

61. „En Wiise Bogh atſchellig Slags. Anno 1641, den 22 Martii." En Foliant paa 362. Sider men hvoraf kun 71 ere beskrevne, og indeholde mest nyere Viser.

62. Fol. En Historie om den Stormectige Førstis Keiser Alexandri (som kaldis den Store) Konge i Macedonien Fødsel, Leffnit, Sæder, Manddom, Dygder ꝛc. Nu først aff Tydsken wdset aff Peder Pederson Galthen. Anno 1584.

(Dediceret, paa 12 Foliosider, af Oversætteren til den udvalgte Kong Christian (Christian IV.) Dedicationen er understrevet: „Skreffuit wdi Wandkiſne den 1ste Dag Julii A. efter Guds Byrd 1584.")

Det er ikke Curtius; men en anden Historie af Alexander den Store, hvorom den danske Oversætter beretter i sin Dedication, at en Hertug Albret af Bajern „befalede sin Livdoctor at udsette hende af Latinen paa Tydske." — Han tilføier: at han havde ladet sin Oversættelse revidere og oversee ved nogle af de Hailærde udi Kiøbenhavns Universitet; „oc er af dennem til Prenten samtykt«: — „huilket her til icke kunde skee for min store Fattigdoms Skyld, som ikke kunde udstaae det Forlag, som Prenten til ditte mit Arbeide vilde udkræve, og nøddes derfore til, denne Historie skriftlig at offerere." Afskriften er ziirlig. Paa Bindet findes forgyldt det danske og meklenborgske Vaaben: med Underskrift: Fridericus II. og Sophia R. D.

63. Susanne, en merkelig Leg udtagen af Bibelen, ved P. Jensen Hegelund. Prentet i Kiøbenhavn af Matz Wingaard 1578. (En ziirlig Udskrift, af den trykte Udgave.)

64. Proverbiorum danicorum ex communi sermonis usu & familiaribus Amicorum colloquiis selectorum, in Cen-

turias (22.) redactorum Syllage, collecta a *Ludovico Pouchio.* 1661. 1662. 4to.

Indeholder ikke blot Ordsprog, men ogsaa Talemaader; og deriblandt endeel ubetydelige. . (Man har, som bekiendt, en dansk Ordsprog-Samling, udgivet af L. J. Pouch. 1611.)

65. En Afskrift af Cod. chartac. Folio oblongo, **inter Mss.** A. **Magnæi** No. 191. Fol.

1. Om de svenske Konger indtil Carl Knudsen.
2. Endeel af den danske Krønike i Hedendommen.
3. En kort Riimkronike om Sveriges Konger fra Erik I. til Margrethe.

I øvrigt indeholder den originale Codex, som er skrevet 1492, efter Langebeks Optegnelser paa et Blad foran i Afskriften, endeel andre og betydeligere Stykker, Eventyr, et Digt om Skabelsen (?), Alexander den Stores Historie paa Svensk, m. m.) Det synes at være samme Codex, som Hr. Adjunct J. L. Rietz har beskrevet i Fortalen til sin Udg. af „En Syndares Omwändelse" (Lund 1842), som han af dette Magnæanske Haandskrift har udgivet.

Endnu maa jeg her tilføie følgende to danske Haandskrifter af gudeligt Indhold i det Kongelige Bibliothek i Stockholm, hvilke ere optagne, skiøndt mindre rigtigt, iblandt Afdelingen A. i Antiquitets-Collegiets Manuskripts-Catalog, eller „Andeliga Böcker och Kyrko-Handlingar":

66. (A. 31.) „Om Christi Pino, Upståndelse och Himmelfart:" paa Dansk (hvilket sidste udtrykkeligt i Catalogen tilføies.) Dette paa Pergament i 4to ziirligt skrevne Haandskrift fra anden Halvdeel af 15de Sec., er defect i Enden, og har tilhørt den danske Dronning Christina. Det synes saaledes at være den samme Codex, „indeholdende en Commentar over Christi Lidelse", som i Følge Nyerups Reiser i Stockholm 1810 (Kbh. 1812, S. 187) efter en Paaskrift af Christian II. Secretair

Jesper Brocman, havde tilhørt denne Dronning, og af hendes Søn Kong Christian var skienket til Johanne, Albrecht van Gocks Hustru. Imidlertid omtaler Nyrup dette sidstnævnte Haandskrift som tilhørende Rigshistoriographen Hallenberg.

67. (A. 40.) „En dansk Bønnebog og Lectier til Jomfru Maria og Helgene." 4to paa Pergament. Fru Sidsel Bilde har eiet denne Bog, og har ved Enden antegnet sine Børns Fødsel fra 1511 til 1519. Den har været i Grev Magn. Gabriel de la Gardies Bibliothek.

Naar man giennemløber Fortegnelsen over denne Samling af Haandskrifter, vedkommende dansk Historie og ældre Literatur, i det Stockholmske Bibliothek, vil man i det mindste finde, at om den ikke indeholder Mærkværdigheder af første Rang, eller historiske Stykker af den Vigtighed, som f. Ex. Valdemars Jordebog, eller *Liber daticus Lundensis* og *Necrologium lundense* (S. R. Dan. T. III.), der ligeledes bevares i svenske Bibliotheker: saa giver denne Samling os ikke ganske faa nye Berigelser til Historien af den tidligste danske Literatur, i det 15de Aarhundrede, og udfylder eller bestyrker vor Kundskab om de første svage Bestræbelser for at danne vort Tungemaal til Skriftsprog, hvilke, som vi ogsaa her erfare, for det meste skyldes Klostergeistlige. Da det, som Tiden har levnet os af danske Sprogmonumenter fra det 15de Aarhundrede og Overgangen til det 16de, overhovedet kun er lidet og tarveligt: fortiener unegtelig ogsaa de her optegnede og beskrevne en nærmere Opmærksomhed. Hos vore Naboer, og navnligen i Lund (ved Reuterdahl og Rietz) er i den sidste Tid vaagnet en ny Iver for at frembrage og bekiendtgiøre ældre svenske Sprogmonumenter. Vi ville haabe, at den Interesse for lignende Foretagender, som i A. 1825—28 var levende nok i Danmark, ikke ganske er uddød.

Bemærkninger over Øen Gotland, dens Indbyggere, og disses Sprog,

af

Candidat Carl Säve,
i Upsala.

Med en historisk Forerindring af C. Molbech.

Forerindring.

Uden Tvivl vil det ikke være Tidsskriftets Læsere ukiært, engang at erfare noget om den i flere Henseender mærkværdige nordiske Ø, der fordum i meer end to hundrede Aar var under dansk Herredømme, og som, uagtet dens historiske Betydenhed og dens Beliggenhed midt i Østersøen, endnu hører til de mindst bekiendte svenske Landskaber. Det maa være os paafaldende, at siden Strelow's, 1633 udkomne, for største Deel fabelagtige eller reent opdigtede saakaldte „Guthilandske Chronica," som imidlertid i dens sidste Afdeling indeholder det eneste, som haves samlet om nyere historiske Begivenheder paa Gotland, har man kun to, omtrent et Aarhundrede gamle Skrifter af nogen Betydenhed om dette Land: Linnées naturhistoriske Reise (1745) og J. Wallins „Gothländska Samlingar." I. 1747. (II. 1776.) — de sidste af mindre Indhold, end Omfang. Ikke desmindre fortiente i høi Grad Alt, hvad der endnu kunde samles og bringes til vis Kundskab om Øens ældre Tilstand og Historie overhovedet, at komme for Lyset; men navnligen vilde ogsaa en Oplysning af dens historiske Forhold, i det Tidsrum, hvori Gotland tilhørte Danmark, upaatvivlelig være en interessant og lønnende Opgave for en af vore Historieforskere. Her vil jeg indskrænke mig til, at samle og i Korthed angive de vigtigste bekiendte Data.

Efterat Visby maaskee i meer end et Par hundrede Aar havde blomstret som en af Nordens rigeste og mægtigste Stæder i Hanseforbundet, blev den og Øen 1361 erobret af Valdemar Atterdag, til hvem den svenske Konge Magnus Eriksen 1260 skal have afstaaet Gotland, „i Fald han kunde faae Landet i sin Magt“, paa samme Tid, som Magnus tillige afstod Skaane [1]). Det var i Julii Maaned 1361, at Valdemar, efterat han paa Veien havde erobret Øland, landede paa Gotland; og da han i to Fegtninger havde slaaet Bønderne, vandt han det tredie og største Slag under Visbys Mure, (den 27de Jul. 1361.) 1800 Borgere og Bønder siges at være faldne paa Valpladsen, hvor Kongen lod opreise et stort Steenkors med Indskrift, som endnu var i Behold 1753, da Langebek lod det aftegne ved S. Abildgaard [2]). Borgerne i Visby havde nu ingen anden Udvei, end at handle om Overgivelse. Valdemar modtog deres Underkastelse, og drog Dagen efter Slaget ind i Staden, giennem en Aabning, han havde ladet bryde i Muren ved den søndre Port; og saaledes faldt „den rigeste Handelsstad i Norden“ (Suhm) i hans Hænder. Dette var den vel fortrinligen blevet som Hansestad; men Grunden var lagt tidligere. Den store Mængde af romerske, østerlandske, angelsachsiske og tydske Mynter, som ere fundne og endnu findes i Jorden paa Gotland, vidne om, hvor høit op i Tiden Handelen i Østersøen maa have fundet en Søvei over denne Ø. — Med den erobrede Stad fulgte vel ogsaa Landet og dets Indbyggere; endskiøndt disse synes langt fra ikke altid at have

---

[1]) Saaledes i det mindste berette de, baade for den danske og svenske Historie i det XIV. og XV. Aarhundrede ikke uvigtige Kloster-Annaler fra Visby (Annales Minorum Visbyenses) nemlig at Valdemar, deels ved Trudsler, deels ved Løfter, bevægede Kong Magnus til Afstaaelsen af Skaane, og lægge til: „Insuper a sibi annuit, ut etiam Gotlandiam, *si eam capere posset*, obtineret.“ S. Rer. Dan. I. p. 258. Imidlertid er dette en Fortælling, hvis Sandsynlighed har adskilligt imod sig. Endog Strelow bemærker dette (Gothl. Krønike. p. 167.) og Suhm har gientaget det. D. Hist. XIV. p. 442.

[2]) Denne Tegning har Suhm ladet stikke i Kobber, og den er anbragt i XIIIde Deel af hans Danm. Historie. S. 444.

staaet under samme politiske Forhold, som Visby, der i sin Velmagtstid nærmede sig til en uafhængig Fristads Vilkaar, imedens den Gotlandske Almue fra gammel Tid hyldede Sverriges Konger og var dem skatskyldig. Man finder ogsaa meer end eet Exempel paa Opstand og blodig Strid imellem Borgerne og Landfolket; og heller ikke altid var den, som havde Staden i sin Magt, tillige Herre over hele Landet. Det var først efterat Erik af Pommern 1411, ikke efter Borgernes Ønske og Villie [1]), havde ladet bygge det faste Visborg, at Landets Besiddelse for en stor Deel blev afhængig af Slottets.

Efter Erobringen finder man, at Kong Valdemar (allerede d. 29de Juli, Dagen efter hans Indtog) har givet Staden Visby Bekræftelse paa alle dens Privilegier og Friheder, og i August Maaned, berettes der, forlod han Landet med rige Skatte, hvorom Kroniken har bevaret adskillige Sagn (for Ex. at Kongen paalagde Visby Borgere, om de vilde beholde deres gamle Friheder, at de inden tre Solemærker skulde fylde ham de tre største Ølkar, som fandtes i Staden, med Sølv. Borgerne førte Ølkarrene ud paa Torvet, og fyldte dem inden den første Dag var forløben.) Hvorlænge Valdemar, umiddelbart efter Visbyes Indtagelse, beholdt Landet, er i øvrigt ikke klart. Man seer, at den svenske Konge, Albrecht af Mecklenborg, den 29de Jul. 1364 pantsætter Staden og hele Øen til Grev Henrik af Holsten for 4000 Mark; (S. Rer. Dan. VII. p. 360.) men to Aar derefter (28de Jul. 1366.) skulde han igien have afstaaet for evig Tid til Kong Valdemar og det danske Rige Landet Gotland og Staden Visby, foruden adskillige Districter i Sverrige, som Valdemar den Tid havde i sin Besiddelse. Dette var en Afstaaelse, som Kong Albrechts Fader og hans to Brødre, de tre mecklenborgske Hertuger Albrecht Henrik og Magnus, havde indgaaet paa hans Vegne, i en

[1]) „De stod Borgerskabit ter hart imod, ingen Festning at skulle bygges." Strelow p. 196. Kong Erik gav Øvrigheden og Borgerne i Visby i Anledning af Slottets Bygning et nyt Forsikkringsbrev og Bekræftelse paa deres Privilegier. Brevet (hos Strelow p. 197—99) er paa Plattydsk, og viser, ligesom den Gotlandske Waterret, at Visby efterhaanden var bleven mere tydsk en svensk.

Underhandling (paa Aalholm Slot i Lolland) hvor han ikke engang var nærværende[1]), sandsynligen for at bringe Valdemar fra den norske Kong Hagens Parti over paa Albrechts. Der findes neppe Spor til, at de imellem Valdemar og Albrecht 1366 sluttede Tractater ere blevne bekræftede af det svenske Rigsraad; saaledes ere de vel heller ei, hvad Gotland angaaer, blevne fuldbyrdede; og det er ikke let at sige, hvo der egentlig i Kong Albrechts øvrige bedrøvelige Regieringstid var Herre over Landet; men det synes af sildigere Omstændigheder, som Albrecht og de Svenske vel igien, efter den danske Erobring 1361, havde faaet fast Fod paa Landet; men rimeligviis ikke mere have faaet det i udeelt Besiddelse. — Saameget er sikkert, at efter Valdemars Erobring naaede Visby aldrig mere sin tidligere Glands og Rigdom, og Gotlands uheldige Skiebne blev længe derefter den, at det maatte tiene til et Stridsæble, om hvis Besiddelse de Danske og Svenske snart kæmpede og tvistede indbyrdes, snart med de fra Meklenborg understøttede Vitalie-Brødre, og med den tydske Orden i Preussen. Det er især fra denne Ordens, i den nyeste Tids ved Voigt saa fortræffeligt oplyste Historie, at der er bragt mere Klarhed, end tilforn, i de forvirrede Beretninger om de Gotlandske Forhold under Dronning Margrethe og hendes Efterfølger.

Efterat Kong Albrecht og hans Søn Erich 1389 i Slaget ved Falkøping vare blevne fangne, forløb der sex Aar under hans Fængsel paa Lindholm i Skaane under vedvarende Underhandlinger med det mecklenborgske Huus om hans Befrielse, og under Bestræbelser af Margrethe for at sikkre sig den svenske Krone, og Forbindelsen imellem de tre nordiske Riger en statsretlig Grund, saavidt en saadan i hiin Tid, og under saa vanskelige og urolige Forhold, var at opnaae. En Følge af Kong Albrechts Fangenskab, og en Begivenhed, der i mange Aar blev af Indflydelse ogsaa paa de politiske Forhold, og i høi Grad ødelæggende for

---

[1]) Jvf. det hos Gram aftrykte plattydske Diplom. Kbh. Vid. Selsk. Skr. IV. S. 233; og Grams Oplysning af de rigtige Forhold ib. S. 163. hvilke derimod Suhm ikke tilstrækkeligt har benyttet, der hvor han (XIV. S. 578.) omtaler de Afstaaelser, som giordes i de Aalholmske Tractater.

alle Handelsforhold i Østersøen, var Organisationen af det berygtede, først fra Stæderne Rostock og Wismar udgaaende Fribytter- eller Sørøver-Selskab, bekiendt under Navn af Vitalianere eller Vitaliebrødre, fordi et af deres Paaskud til at drive bevæbnet Sørøveri var, at de havde paataget sig at forsyne Stockholm, imedens denne Stad endnu forblev i Kong Albrechts Magt, med Levnetsmidler. I Mechlenborg, hvorfra deres tidligste Udrustninger skeete, og i lang Tid fortsattes, under Paaskud af at hielpe Kong Albrecht, fandt de ogsaa fremdeles Understøttelse; men deres Frækhed og Voldsomhed i at overfalde og udplyndre værgeløse Kiøbmandsskibe, og udbrede Usikkerhed i Handelsfarten over hele Østersøen, steg til den Grad, at den omsider vakte den høieste Uvillie hos endeel af Hansestæderne hvis Handelsfart led overordenligt, og ei engang ved bestandige bevæbnede Krydsere i Østersøen kunde forsvares [1]). Dette bragte dem til, i Forening med den preussiske Orden, idelig at giøre Fordring paa Kong Albrechts Løsladelse af det Fangenskab, der maatte tiene som Grund til det Tilhold, aabenbare Sørøvere fandt i Mechlenborgske Havne.

Dronning Margrethe var vel ikke uvillig til at frigive Kongen, efterat hun blev meer og mere betrygget om Herredømmet i Sverrige; men hun vilde have Sikkerhed fra Albrechts Side; og Hansestædernes Klager over Vitaliebrødrene have neppe rørt hende meget, saalænge Skaden mest gik ud over dem selv. Omsider berammedes 1394 i Julii Maaned et Møde i Helsingborg, hvor Sendebud fra endeel Hansestæder, fra Stæderne Thorn og Elbing i Preussen, og fra den tydske Ordens Høimester, indfandt sig, og hvor man dog, skiøndt en blodig Trætte, der opkom imellem de Danske og Tydske, adskilte Forsamligen, var bleven enig om Hovedpunkterne i et Forbrag [2]), som Aaret

[1]) Hvor alvorligt Sagen maatte tages, kan man slutte sig til af Hansestædernes forenede Udrustning i 1394 (Suhm XIV. 327.), der udgiorde ikke mindre end 36 større Skibe, med en bevæbnet Besætning af omtrent 3700 Mand, foruden 20 Bueskytter paa hvert hundrede Bevæbnede.

[2]) Voigt Geschichte Preussens, VI. 36. efter Archivdocumenter. Suhm nævner intet om en præliminair Forening, der hvor han beretter

efter igien blev optaget (paa et Møde i Falsterbo), affluttet og beseglet paa Lindholm d. 17de Jun. 1395, og tilsidst endnu fuldstændiggiort ved en Forening om de 60,000 Mark Løsepenge og Stockholms Overgivelse. (Helsingborg 8de Septbr.)[1]). Ved dette Forlig forbandt Kong Albrecht sig vel ikke til nogen udtrykkelig Afstaaelse af Sverrige; men indgik saadanne Vilkaar, som Margrethe uden Tvivl har forudseet, at han enten ikke kunde, eller ikke vilde holde. Den i Vilkaarenes Bestemmelse meget omstændeligt affattede Tractat synes egentlig at have gaaet ud paa, at Hansestæderne kunde faae Ende paa Sørøveriet, og at Albrecht med noget Skin af Anstændighed kunde kiøbe sin Løsgivelse og sælge Stockholm. Stæderne gik i Borgen for, at Kongen, hans Søn og øvrige Medfanger, inden 3 Aars Udløb skulde paa ny overgive sig i sit Fangenskab, dersom han ikke inden den Tid havde affluttet et endeligt Forlig med Dronningen. I Mangel heraf skulde han betale 60,000 Mark lødigt Sølv, eller overgive Stockholms Slot og Stad i Dronningens Hænder. Dette var et Hovedpunkt, og man var forud faa forvisset om, at Albrecht ikke kunde skaffe Pengene tilveie, at det i Freden betingedes, at Stockholm strax skulde indrømmes de syv Hansestæder, som gik i Borgen for Kongen; hvilke derfor sendte en anseelig Udrustning til at besætte Slottet, som Kong Albrechts Parti endelig i August 1395 maatte overgive.

Et vigtigt Punkt i Underhandlingen og i Freden og i Freden var ogsaa Gotlands Besiddelse. Ved Tractaten blev fastsat, at Kong Albrecht, hans Søn Erik og Hertug Johan af Meklenborg skulde beholde Visby, og den Deel af Øen, som de endnu d. 24de April 1395 havde besat; ligesom Dronningen paa sin Side skulde beholde den Deel af Landet, hun besad, og hvor, efter Strelows Udtryk, (S. 189) „en Part af hendes Krigsfolk havde sig vældelig beskandset.“ (Suhm nævner XIV. 379 en Trud Hase som Dronningens Hovedsmand paa Landet

---

om Mødet i Helsingborg. XIV. 330. 31. men det bekræftes derimod ved Beretningen om de senere Underhandlinger 1394. S. 337.

[1]) Suhm Danm. H. XIV. 337—41. 337—46. Hoved-Diplomet aftrykt S. 590—95. Jvf. Voigt Gesch. Pr. VI. S. 32—36.

i A. 1396.) I Freden bestemtes derimod: at ingen af Parterne maatte bygge nye Slotte eller Fæstninger paa Øen. Efterat nu Kong Albrecht og hans Søn virkelig vare løsladte, viste det sig snart, hvor svage hans Udsigter vare til at kunne opnaae andet, end Friheden. Hansestæderne ændsede lidet hans Fordringer paa Sverrige, naar kun deres Søhandel blev sikkret; men denne truedes af nye Farer, da Albrechts Søn, Hertug Erik, der imidlertid havde ægtet den pommerske Hertug Bugislaws Datter Sophie, 1396 begav sig til Gotland (Strelows Krøn. p. 190. Suhm XIV. S. 377. 78) og søgte, med Vitaliebrødrenes Hielp at sætte sig fast paa Landet, hvorfra han haabede i Tiden at kunne udføre Faderens og sine egne Planer mod Sverrige. Vel lykkedes det ham ikke at overrumple og indtage Visby; men to af Stadsmurens Taarne (der maaskee have havt egne Porte ud til Marken) fik han i sin Magt, uden at man kunde fordrive ham derfra; og en Borg opførte han paa Gotlands høie Klint, som fik Navn af Landskrone, men hvor han midt under sine krigerske Anstalter pludseligt døde, den 26de Jul. 1397. (S. Rer. Dan. I. 261. 262. Suhm XIV. 379.)

Imidlertid var ikke allene hans unge Enke bleven tilbage i Visby; men her opholdt sig ogsaa Eriks Fætter Hertug Johan af Meklenborg, tilligemed en svensk Adelsmand Svend Sture, der havde samlet en betydelig Magt af Vitaliebrødre og andre Leiesvende, ved hvilke han søgte at giøre sig til Herre over hele Landet, under Paaskud af at fegte for Kong Albrechts Sag [1]).

Herved fik Sørøveriet i Østersøen et nyt Støttepunkt, og tiltog atter i A. 1396 og 1397 paa en saa foruroligende Maade, at den preussiske Hæmester (Conrad von Jungingen);

---

[1]) Om denne Svend Sture og hans Forhold til Albrecht eller Margrethe, er man ikke ganske paa det Rene. Man seer, at endnu nogen Tid førend han paa Gotland slog sig til Hertug Erik, havde han drevet Røverie i aaben Sø, og at der da (1396) klages over ham til Dronningen, som „luwe Man und Dener.“ (Voigt VI. 120. Anm. 2.) Efter Øens Erobring af Ordensherrerne har han igien slaaet sig til Meklenborgerne, samlet en ny Flok af sine Vitaliebrødre, og forsøgt paa, ved List eller Magt at bemægtige sig Stockholm. Voigt l. c. p. 122. (jvf. Suhm XIV. 436.)

da Underhandlinger med Albrecht og Meklenborg, ligesaa lidt som med Dronning Margrethe, i denne Sag kunde føre til noget, besluttede, med Ordenens Samtykke, at giøre Ende paa dette Uvæsen, ved aldeles at fordrive Vitaliebrødrene fra Gotland, og fratage dem Landet. En alvorlig Udrustning af over 80 større og mindre Skibe, med 4 til 5000 Mand væbnet Besætning og nogle hundrede Heste, under Anførsel af 50 Ordensriddere, overførtes i Midten af Marts 1398 fra Königsberg til Gottland, og landede i Havnen Garn, nærved Borgen Landskrone. Tre af Øens Røverslotte bleve indtagne og afbrændte; Svend Sture maatte kaste sig ind i Visby; men Staden blev tagen med Storm, og Sture kunde allene redde sig med 400 af sine Tilhængere. De øvrige Vitaliebrødre, som man her, eller paa Landet, giorde til Fanger, bleve uden Naade nedhuggede. Imidlertid havde man allerede før Visby blev indtaget indladt sig i Underhandlinger om Landets Overgivelse med Hertug Johan af Meklenborg, der endnu opholdt sig i Staden, og som nu sluttede en Capitulation, hvorved han overgav hele Landet i Hærmesterens og den tydske Ordens Besiddelse, paa Vilkaar, at denne nærmere skulde forene sig derom med Kong Albrecht; alle Vitaliebrødre eller andet fremmedt og skadeligt Folk, som endnu fandtes paa Øen, skulde inden en vis Tid romme den; alle endnu tilbageværende Røverborge skulde afbrændes og aldrig mere opbygges[1]); al rovet Eiendom, der fandtes i Visby eller nogensteds paa Landet, skulde gives de beviislige Eiere tilbage; Raadet og Borgerne i Visby skulde nyde deres gamle Friheder og Rettigheder, og ingen Skat af Ordensmesteren paalægges Bønderne, o. s. v.[2]).

---

[1]) Man seer heraf, og af flere forekommende, ogsaa ovenfor berørte Omstændigheder, at Gotland i Middelalderen, foruden Visborg ved Visby, har havt flere befæstede Borge, der uden Tvivl især have ligget ved Strandkanten, og ved Havnene, og hvis Beliggenhed og Voldsteder formodentlig endnu kiendes paa Landet.

[2]) Et udførligt Udtog af Originaldocumentet over dette Forlig har Voigt først meddeelt. VI. 110. 111. (Jvf. Ann. Visbyensis S. R. D. I. 262, hvor Forliget ogsaa omtales.) For at forene det med Efterretningerne om Striden med Sture og Visbys Indtagelse,

Ved den vigtige og for Ordenen ærefulde Erobring opnaaedes dens velgiørende Hoved-Øiemed, Østersøens Befrielse for en Plage af Sørøvere, der ved Slutningen af det 14de Aarhundrede var nær ved at fornye en Tilstand, hvorunder Danmark havde lidt saa meget ved Venderne i Slutningen af det tolvte. Men den endelige Besiddelse af Gotland var hermed ikke afgiort. Det var ikke Høermesterens Tanke, endskiøndt den syntes at kunne ligge temmelig nær, at forene Landet med Ordenens øvrige Besiddelser, og derved bringe Visby i et endnu nærmere og friere Forhold til de øvrige Hansestæder. Foruden at allerede en Capitulation med Hertug Johan syntes at vise, at Ordenen vilde erkiende Albrechts Rettigheder over Landet: har man uden Tvivl nok indseet, at Øens Besiddelse, skiøndt den maatte medføre betydelige Fordele for Ordenen, i Længden vilde være vanskelig og kostbar at forsvare. Imidlertid havde denne Erobring sat Ordenen i et eget og besynderligt Forhold, saavel til Dronning Margrethe, som til Kong Albrecht; og de paafølgende Begivenheder, i deres ligesaa besynderlige Udvikling, lagde i det mindste for Dagen, at man neppe havde meent det ganske alvorligt med den Overholden af Albrechts Rettigheder, som Capitulationen syntes at antyde. Dronningen, som imidlertid 1397 havde faaet den berømte Forening imellem Rigerne bragt i Stand i Calmar, lod til for det første ikke at tage sig Sagen med Gotland ret nær, skiøndt det saa uventet og hurtigt udførte Foretagende vakte stor Opsigt i alle Landene ved Østersøen. Man sporer ogsaa her, ligesom i de senere Forhandlinger med Ordenen om Øens Overgivelse, Margrethes politiske Klogskab. Hun ventede paa hvad Albrecht vilde kunne udrette for at faae Stockholm indløst; og overilede intet med Hensyn til Gotland, som nu var i sikkre Hænder. At Ordenen ikke vilde overgive Øen til Albrecht har hun vel forudseet.

---

i den paalidelige Ditmars Krønike (jvf. Suhm. XIV, 436.) som Voigt ogsaa følger, maa man uden Tvivl antage, at Hertug Johan i sin tvetydige Stilling har forholdt sig rolig i Visby under Kampen og oppebiet dens Udfald: ligesom at Svend Sture maaskee ikke har havt mere af Staden i sin Magt, end de to Taarne, som Hertug Erik havde indtaget.

Albrecht vilde derimod virkelig endnu giøre Forsøg paa, om han kunde bringe noget ud af sine Pretensioner, og begav sig i Septbr. 1398 selv til Dantzig, hvor hans Fordring først gik ud paa, at Øen strax maatte overgives ham, imod at han erstattede Omkostningerne, som Ordenen havde anvendt paa Erobringen. Man har uden Tvivl let indseet, at Albrecht vilde have ligesaa vanskeligt ved at opfylde dette Vilkaar, som ved at skaffe de 60,000 Mark Sølv til Stockholms Indløsning; og Hæmesteren lod ham nu ikke allene forstaae, at Gotland ikke var et af Albrecht i Forvaring modtaget Land, men en Erobring af Ordenen; men tillige, at dersom han kom i Besiddelse af Øen, og da formodentlig atter i Krig med Danmark, vilde Sørøveriet i Østersøen fornyes, og hele det kostbare Gotlandstog være spildt. Albrecht maatte med uforrettet Sag forlade Dantzig; men nye Underhandlinger begyndtes i November s. A. og disse førte omsider ved en Tractat, der sluttedes den 25de Mai 1399, netop til det Modsatte af hvad Albrecht først havde fordret. Nu afstod han formelig Gotland til den tydske Orden for en Pengesum, der i Virkeligheden ikke udgiorde meer end 10,000 Rosenobler (andre Steder nævnes 9000), som udbetaltes ham i rede Penge; men under Formen af et Laan, hvorfor Ordenen beholdt Landet i Pant[1]). Han maatte desuden forskrive sig for 20,000 Nobler, hvilke han ikke erholdt, men der skulde regnes som Erstatning for Krigsomkostningen ved Toget til Gotland. Den hele Sag faldt da ud til, at Albrecht i Stedet for at indløse Stockholm og Gotland, som han ikke var i Stand til, fik en Pengesum udbetalt, hvilken han ligesaa lidt kunde eller vilde erstatte; og dette var Alt, hvad han kunde opnaae for den Krone, som han efter 6 Aars Fængsel maatte forsage. Margrethe havde imidlertid ogsaa opnaaet, at Stockholms

1) Det er denne Afstaaelse af Kong Albrecht, der, formodentlig ved en Misforstaaelse eller Feiltagelse af Aaret, maa have givet Anledning til Beretningen om en tidligere Afstaaelse eller Pantsættelse af Øen til den preussiske Orden ved Kong Albrecht for en Sum af 20,000 Nobler. Denne henlægges snart til A. 1388, snart til 1388 (Strelow. p. 184. Bazko Preuss. Gesch. II. 269. 481.) I de utrykte Kilder findes intet om en saadan Afstaaelse; og Voigt forkaster den ganske. (Gesch. Preussens V. 530. VI. 116.)

Borgere, i hvor troligen endog det stærke tydske Parti iblandt dem indtil det Yderste holdt med Kong Albrecht, havde maattet finde sig i at overgive Stad og Slot, da Stæderne og Ordenen efterat de tre Aar vare udløbne, ikke længere vilde anvende Bekostning paa at holde Besætningen paa Slottet. Dronningen holdt sit høitidelige Indtog, (d. 29de Sept. 1398) og fra den Tid af syntes et mere fredeligt Forhold at danne sig imellem Margrethe og den tydske Orden, hvilket ogsaa medførte et formeligt Fredsforbund, sluttet d. 1 Sept. 1398 og 24 Jun. 1399 [1]) imellem de tre Riger og Ordenen, hvori dog Gotland, og Besiddelsen af denne Ø, slet ikke omtaltes.

Et saa vigtigt Punkt kunde man imidlertid forudsee, vilde ikke blive længe uberørt. Margrethe sendte endnu samme Aar sin Cantsler til Hærmesteren, for at fordre Øens Overgivelse som et hendes Rige tilhørende Land. Hærmesteren lovede vel at udvirke Alt, hvad der lod sig forene med Ordenens Ære og de indgaaede Forpligtelser; men forestillede tillige, at Øen var overgivet som et Underpant til Ordenen, og at denne maatte først see de af Kong Albrecht indgaaede Forpligtelser opfyldte, og erholde hans Samtykke og Resignation, inden man kunde opgive Pantets Besiddelse. Dette medførte en fortsat langvarig Underhandling imellem Hærmesteren, Kong Albrecht og Dronningen; under hvilken Margrethe bestandigen viste sig eftergivende og venligt sindet imod Ordenen; men uden at man ved Albrechts Udflugter og tomme Løfter kom et Skridt videre i Sagen (Voigt VI. S. 176—78.) Saaledes henstod den ogsaa uafgiort i flere Aar, i hvilken Tid man forgieves anvendte alle muelige Midler for at formaae Albrecht til en endelig Afgiørelse eller Afstaaelse; og uden denne ansaae Hærmesteren det for en Æressag at overholde Vilkaarene i den 1398 sluttede Capitulation. Desuden kom den væsentlige Omstændighed i Betragtning, at Hærmesteren ikke vilde eller kunde opgive Ordenens retmæssige Krav paa den til Kong Albrecht udbetalte Pengesum og de øvrige betydelige, paa

[1]) Kong Eriks Fredsdiplom er udstedt St. Egidii Dag (1 Sept.) 1398; den tydske Ordensmesters derimod først 24 Jun. 1399; men begge angaae den samme Fredsslutning. (Jvf. Suhm. XIV. 447. 648. Voigt. VI. 127. Anm. 4.)

Gotland anvendte Omkostninger; og da Kongen ikke kunde erstatte disse, var man lidet tilfredsstillet med, at han endelig 1405 i en Skrivelse til Ordenen høitideligt erklærede: at han nu i Kiærlighed og Fred havde beqvemmet sig til at overdrage al Ret til Gotland og Staden Visby til sin Frænde Kong Erik, og derfor vilde anmode Ordenen om at holde sig til denne i Alt hvad der angik Øen, overgive den i Eriks Hænder og være forsikkret om, at han aldrig mere vilde giøre nogen Paastand paa dette Land gieldende[1]). Hærmesteren vendte sig derefter til Dronning Margrethe med den Erklæring, at hermed kunde han dog ingenlunde lade sig nøie: „thi hvo skulde erstatte Ordenen den for Pantet udbetalte Pengesum, eller det øvrige Tab, den havde lidt ved Gotland? Derom stod intet i Brevet; dette maatte først afgiøres, og Dronningen først give Sikkerhed for, hvorledes hun vilde behandle Landets Indbyggere efter Overgivelsen, før man kunde tænke paa at underhandle om denne."

Endnu forend dette foregik havde, midt under den ved Tractaten af 1399 sikkrede Fredstilstand, et formeligt Krigsoptrin fundet Sted paa Gotland, der i sin Beskaffenhed ikke var ganske uliigt nogle i vor Tid foregaaende Begivenheder, f. Ex. Søslagene paa Kiøbenhavns Rhed og ved Navarin, eller Antwerpens Beleiring. Ordensridderne havde vel 130 indtaget Visby og Gotland; men den Deel af Landet, som endnu var i de Danskes Magt, vedbleve Dronningens Hovedsmand og Krigsfolk ikke allene at holde besat; men de forstærkede sig endog efterhaanden ved nyt Mandskab, Tilførsel af Vaaben og Skyt, og ved at opbygge eller befæste tre Borge paa Landet. Da Hærmesteren erfarede dette, blev en ny og stærkere Krigsmagt fra Preussen i Foraaret 1404 sendt over til Gotland, Øen blev omringet med Krigsskibe, og de danske Borge beleirede. Dronningen paa sin Side lod en Flaade udruste i Calmar for at bringe en betydelig Forstærkning over til Gotland; men Ordenens Krigsskibe samlede sig, angreb den danske Flaade ved Calmar, og tilføiede den ikke liden Skade ved at erobre nogle Skibe og stikke andre i Brand. Paa Øen selv fortsattes imidlertid

[1]) Original Documentet, udstedt i Flensborg, St. Catharinæ Dag (d. 25 Nov.) 1405, anfører Voigt VI. S. 312.

den begyndte Feide med megen Hidsighed og betydeligt Tab paa begge Sider. Det lykkedes Ordenens Krigsmagt først at tvinge een af de Danskes Borge, efter tappert Forsvar, til at indgaae en Capitulation, og længere hen at erobre de to Andre; alle tre bleve efter Indtagelsen stukne i Brand og nedbrudte. Herpaa sluttedes en fredelig Overeenskomst, hvorefter det dog slet ikke synes, som Ordensherrernes Fordeel og Overmagt i denne Feide har været afgiørende, da der intet nævnes om at de Danske skulde romme Øen; men Talen kun er om en Vaabenstilstand, indtil Sagen ved et endeligt Forliig imellem begge Parter kunde blive afgiort; ligesom det ogsaa i en af vore ældre Annaler (Scr. R. Dan. V. 533.) hedder, at den preussiske Hærmesters Folk led et stort Nederlag [1]).

Omsider kom ogsaa det saa længe uafgiort henstaaende Stridsspørgsmaal om Gotlands Besiddelse til fredelig Afgiørelse. Paa et Møde i Helsingborg i Junii Maaned 1407 sluttedes et formeligt Fredsforbrag imellem Kong Erik og den tydske Orden, angaaende Gotland, i Følge hvilket den sidste afstod Landet og al videre Paastand derpaa mod Udbetaling af en Sum paa 9000 engelske Nobler. Disse Penge betaltes det følgende Aar i Calmar [2]) og Gotland blev saaledes 1408 overgivet i de Danskes Besiddelse [3]), efterat Øen i ti Aar havde været besat af den

[1]) Voigt Pr. Gesch. VI. S. 260—65. Noget anderledes berettes disse Tildragelser i den ovenfor anførte Aarbog og hos Strelow. Det er nemlig tydeligt nok, at det er disse Krigsoptrin i A. 1404, den sidste omtaler S. 192, hvor der siges, at en forenet svensk og dansk Krigsmagt under Algut Magnussen og Abraham Brodersen ved Mortensdag 1403 var sendt over til Gotland, („ibique extruxerunt V. munitiones fortissimas" tilføier den latinske Krønike) og beleirede Visby, men forgieves; da Ordensherrerne sendte en Flaade og Forstærkning af Tropper, som tvang de Danske og Svenske til at romme Landet, og efterlade Heste og Skyt.

[2]) Den 22de Septbr. (St. Mauritii Dag) efter Brevet hos Hvidtfeldt. I. p. 631.

[3]) Det endelige Afstaaelses-Brev af Hærmesteren er dateret Aftenen før Allehelgensdag (31te Oct.) 1408. Kong Eriks Gienbrev allerede St. Cosmæ og Damiani Dag, eller d. 27de Septbr. samme Aar. (Jof. Voigt. VII. S. 12—15 og Lucas David Preuss. Chron. VIII. S. 115.)

tydske Orden, hvis Herredømme var saa langt fra at have været tyktende eller forhadt, at saasnart Efterretningen om Afstaaelsen naaede til Gotland, indsandt der sig Sendebud fra Visby hos Hærmesteren, hvilke søgte at formaae denne til fremdeles at beholde Landet under sin Styrelse. Han svarede dem, at dette ikke lod sig giøre; men at han derimod i Tractaten med Kong Erik havde betinget Bekræftelsen og den bestandige Overholdelse af alle Stadens Rettigheder.

Gotland vedblev siden under Erik af Pommerns Regiering at tilhøre de tre forenede Riger, men det blev ligesaalidt i denne Konges Tid, som under de senere Unionskonger, afgiort, om Landet nærmest skulde regnes til Sverrige, som det i Fortiden havde tilhørt — skiøndt, hvad Visby angik, neppe uden med en meget indskrænket Raadighed over Staden af de svenske Konger — eller om Gotland, i Følge Erobringen under Valdemar Atterdag, og Begivenhederne under Kong Oluf og Dronning Margrethe, skulde betragtes som overgaaet i dansk Besiddelse. Det sidste var en Paastand, som man overhovedet vedblev fra Danmarks Side at giøre gieldende; men som baade under Unionstiden, og efter dens Opløsning, blev Anledning til Tvist og idelige Underhandlinger imellem de to Riger. En Hovedgrund hertil var egentlig Kong Eriks Foretagende, da han, efter Carl Knudsens Opstand, om Foraaret 1437 begav sig til Gotland, som Hvitfeldt (I. S. 800) siger, med Rigets Klenodier, Skatkammer og Breve [1]).

---

[1]) Det kan vel ogsaa ved denne Leilighed bemærkes, at det forekommer som et oftere gientaget Sagn om nordiske Konger (f. Ex. om Erik af Pommern og Christian II.) at de have ført Rigets Archiv eller Brevskaber med sig ud af Landet. At dette dog for en stor Deel kun har været uhiemlede Beskyldninger, og at det meste af Alt det, som er blevet borte af offentlige Brevskaber, navnligen i Danmark, er skeet ved Vanrøgt: har man al Grund til at slutte, netop forbi dog en Mængde af de vigtigste Diplomer ere blevne tilbage, som man ikke havde kunnet vente sig at finde efterladte, dersom de to nævnte Konger ved deres Flugt havde kunnet eller villet befatte sig med en virkelig Plyndring af Rigets Brevgiemmer. Man seer derfor ogsaa, at blandt den store Mængde af Brevskaber, hørende til Christian II. Archiv, som først i vor Tid opdagedes i Baiern, findes meget faa offentlige Diplomer eller Stats-Breve; og næsten Alt er private Sager, som vedkomme Kongens Landflygtigheds-Periode.

Paa det stærke Visborg Slot, hvilket han selv, ligesom med Anelsen om sin Fremtids Skiebne, havde ladet opbygge, satte han sig fast, og tilbragte der hele 12 Aar under en vedvarende Fribytter-Krig mod de Svenske, uden at de under Christoffer af Baiern kunde formaae denne Konge til at giøre Alvor af at fordrive ham derfra. Man har i 400 Aar i alle Historier omtalt Eriks Ophold paa Gotland som blot Sørøverfærd. Det maa siges til hans Forsvar, at det egentlig kun var Sverrige, som han paa sin Viis bekrigede fra en Ø, der, som Hvitfeldt siger „var udi Veien for alle dem, som ud og ind vilde ad Sverrige, at de letteligt deraf kunde beskades“; og at dette Land vanskeligen kunde vente sig andet end fiendtligt af Kongen. Unionstidens nyeste danske Historieskrivere har heller ikke uden Held taget Erik i Forsvar fra denne Side[1]).

Forgieves var det Forsøg, Carl Knudsen i Julii Maaned giorde paa at indtage Gotland med væbnet Magt. De Svenske, under Anførsel af Magnus Gren og Børge Trolle, fik vel Staden Visby i deres Magt (d. 4de Decbr.), men beleirede en Tid lang forgieves Slottet, og da det her begyndte at mangle paa Levnetsmidler, henholdt Kong Erik dem med Løfter om at overgive det, naar man vilde tilstaae ham Øland og Slottet Borgholm paa Livstid. Denne Underhandling, som formodentlig fra begge Sider ikke har været meget alvorlig meent, førte vel til en Capitulation (d. 21de Decbr.) hvorefter Kongen skulde ved Paasketid overgive Øen til Sverrige, under den omtalte Betingelse. Men da Slottet derefter paa ny var blevet forsynet med det Manglende, og der opkom Misligheder i Henseende til Ølands Overgivelse, blev Capitulationen ikke holdt — det være nu, at den virkelig er bleven afsluttet med Kongens Fuldmagt og Bekræftelse, eller ikke[2]). Erik henvendte sig til

[1]) Jahns Unionshist. S. 210. Det bør især bemærkes, at efter denne Historieskriver vogtede Kong Erik sig for enhver Fiendtlighed imod Hansestæderne, og stod altid med dem paa en venskabelig Fod.

[2]) Brevet er førstegang aftrykt blandt Bilagene til Jahns Unionshistorie (No. 22) S. 525—27. Dets Form kan vel give nogen Anledning til Tvivl, om Fordraget virkelig er sluttet med Kongens Fuldmagt

Danmark om Undsætning, og tilbød omsider at overgive Slot og Land til Christian I., som Carl Knudsen, der havde ladet sig hylde og krone til Konge i Sverrige, søgte at stille ikke allene ved dette Rige, men ogsaa ved Norge. En dansk Flaade under Oluf Axelsøn (Thott) sendtes om Foraaret 1449 til Gotland, for at undsætte Visborg, som endnu fra Landsiden var beleiret og stærkt indsluttet af de Svenske. Der fortælles, at da disse ogsaa havde spærret Indløbet til Visbys Havn, havde Kongen faaet en Løngang gravet under Slotsmurene ned til Stranden; og fik paa denne Maade Samqvem med den danske Flaade, og ny Tilførsel af Levnetsmidler. (Jahns Unionshist. S. 215.) Endelig forlod ogsaa Erik Landet paa et dansk Skib, efterat have overgivet Visborg til Oluf Axelsøn, og seilede til Pommern. Den svenske Beleiring vedvarede; Carl Knudsen forstærkede sin Magt, og lod Øens Landgangssteder stærkt besætte. Christian den Første drog da om Sommeren med en stærk Udrustning af over 6000 Mand til Gotland, og efter forskiellige fredelige Underhandlinger med den svenske Anfører Magnus Gren, lykkedes det Kongen og Oluf Axelsen at udskibe Tropperne. Visby blev opfordret, og da Øvrigheden eller Raadet undslog sig for Overgivelse, paa Grund af den nyelig til Carl Knudsen aflagte Troskabseed, stormede den danske Hær, understøttet ved et Udfald fra Slottet, først de svenske Forskandsninger, og derefter Murene (d. 23de Jul.). Flere hundrede Borgere og svenske Krigsfolk faldt; og ikke faa af de danske Krigsfolk[1]). Byen kom i Brand, og Magnus Gren saae sig nødsaget til at overgive Landet ved en Capitulation, hvorefter han uopholdelig, med sine øvrige, paa Øen adspredte Krigsfolk, skulde forlade denne. Magnus Gren havde den Skiebne, som han under disse Omstændigheder ikke let kunde undgaae, at beskyldes for Uærlighed og Forræderi mod Sverriges, eller Carl Knudsens Sag. (Jvf. Lagerbring. IV.

(hvorom intet nævnes) og af ham er ratificeret. Det har heller ikke været forsynet med Kongens Segl iblandt de øvrige.

[1]) Jahns Unionshist. S. 217. (hvor Reimer Kochs Krønike bl. X. er benyttet.) Lagerbrings Beretning, IV. 432—33 er i det Væsentlige den samme; men forskiellig i Biomstændigheder.

S. 434—36, og det her anførte Sted af den svenske Riimkronike.) Denne svenske Historieskriver har imidlertid ikke kiendt til Carl Knudsens egen Stadfæstelse (dat. 24de Aug. 1449) paa den ved Magnus Gren og 9 andre svenske Herrer sluttede Forening om Gotlands Overgivelse. (Jahn. S. 217. Anm. 2.) Magnus Grens Adfærd paa Gotland blev i det mindste derved retfærdiggiort; og hans sildigere Omstændigheder og Flugt til Lübek (Jahn. S. 485 flg.) ere os uvedkommende.

Paa denne Maade kom Gotland igien under dansk Herredømme (1449), og vedblev i dette Forhold næsten fulde 200 Aar. Dette er en Periode, som uden Tvivl endnu maatte kunne finde mangen Oplysning af Archiv-Documenter, og andre Brevskaber og utrykte Kilder. En interessant Episode i Øens Historie, ikke uliig Erik af Pommerns Occupation af Landet, var den tappre Søren Norbyes Foretagende efter Christian den Andens Afsættelse og Flugt. Han havde paa den Tid Landet under sin Befaling; men afslog at overgive det, saavel til Kong Gustav i Sverrige, som til Frederik I. i Danmark, og udholdt i den Anledning otte Maaneders Beleiring i A. 1524 af en forenet svensk og lübeksk Krigsmagt, under Anførsel af Bernt von Mellen. Denne Feide endtes med, at Søren Norby (d. 15de Jun.) udstedte et Brev, hvori han tilbød at holde Visborg Slot til Kong Frederiks Haand, og at han formaaede den svenske Hovedsmand til at ophæve Beleiringen og forlade Landet. Søren Norby, der ikke aflod at giøre hans dødelige Fiender Lybekkerne og de Svenske al den Skade i Søen, som han var i Stand til, udholdt endnu et Angreb af de førstnævntes Flaade i A. 1525, og overgav endelig i August Maaned s. A. Landet til Frederik I. imod at han fik Forsikkring om Sølvitsborg Lehn paa Livstid [1]). Gotland blev derpaa vel paa nogen Tid overladt til Lybekkerne, som Erstatning for de paa Krigen anvendte Omkostninger; men allerede efter 2 Aars Forløb erholdt de i dets Sted Bornholm paa 50 Aar, og Gotland stod siden uafbrudt under danske Befalings-

---

[1]) Jvf. Hvitfeldt. II. S. 1270. Ny danske Mag. VI. 289. Elbahl. Christian II. Arkiv. III. 952—962.

mænd [1]), indtil Christian IV. i Freden til Brømsebo 1645 maatte afstaae denne Ø og mere til Sverrige. En sildigere dansk

[1]) Efterat Erik af Pommern havde overdraget Landet til Christian I., satte denne Konge Oluf Axelsen Thott til Hovedsmand paa Wisborg, og pantsatte ham hele Landets Indkomst for en stor Sum Penge (Strelow p. 214). Denne Hr. Oluf lod i sin Tid, som Strelow beretter, nedbryde alle de Slotte og Befæstninger, som endnu vare tilovers, fra Dronning Margrethes, den preussiske Ordens, og Kong Eriks Tid; „saa at man ikke havde meer end Navnet igien.“ Efter Oluf Axelsens Død 1451, fik hans Broder Iver Axelsen Befaling over Landet. Denne mærkværdige Adelsmand, som i 42 Aar raadede over Gotland, var gift med den svenske Rigsforstander Carl Knudsens Datter Magdalena; ligesom en 3die Broder af de mægtige „ni Axelsønner“, Hr. Erik Axelsen, havde Carl Knudsens Søster til Ægte. Iver Axelsen (som 1460 begyndte at lade Wisby's Mure og Taarne bygge og befæste langt stærkere, end tilforn) kom tilsidst ved sit Svogerskab, og vist ikke uden Grund, i nogen Mistro hos Kong Christian; og det endtes med, at Hr. Iver 1467 i et aabent Feide-Brev opsagde Kongen Huldskab og Troskab, ligesom ogsaa hans Broder Hr. Erik Axelsen i Sverrige holdt aabenbar med Sten Sture. Hr. Iver vægrede sig ogsaa ved, efter Opfordring, at overgive Wisborg Slot og Øen til Christian I. og blev i Besiddelse af Landet endnu mange Aar derefter. Men da Sten Sture kom til ham paa Gotland 1482, vilde Hr. Iver heller ikke tillade sin egen Svoger, hverken at komme ind i Wisby, eller paa Slottet; endskiøndt han modtog Forlehninger af ham i Finland. Fire eller fem Aar derefter blev Iver Axelsen uenig med Sten Sture, der ikke havde holdt hvad han lovede, og tilbød sig nu at overantvorde Landet igien til Kong Hans, som 1487 kom med en heel Flaade til Gotland, tog Øen i Besiddelse og udstedte et Freds- og Beskiermelsesbrev for Hr. Iver, som endnu vedblev at være Befalingsmand indtil 1490, da Kong Hans overgav Landet og Wisby's Slot til den bekiendte Jens Holgersen Ulfstand. (jvf. Hist. Tidsskr. I. S. 218.) Efter ham fulgte (1509) Lauritz Skinkel (Danske Mag. II. 146.) og efter denne Søren Norby. Da han overgav Landet til Frederik I. 1525, sattes først Henning Ahlefelt, siden Poul Sehested til Lehnsmand; hans Eftermand 1528 var Mikkel Sehested; siden fulgte 1530 Henrik Rosenkrantz til Biørnsholm (d. 1537); 1538, Claus Rantzau og Christopher Stygge („i Slotsloven“); 1539 Ladislaw Wobisser; 1544 Eiler Hardenberg; 1551 Otto Rud; 1557 Christoffer Hvitfeldt; 1560 Jens Bilde, „som holdt sig meget ypperlig i den svenske 7 Aars Feide, var from, retfindig og meget elsket af Almuen;“ 1571 Christoffer Walkendorff til Glorup (i hvis Tid Kong Frederik II.

Erobring af Landet ved Niels Juel 1676 bragte kun Landet Tab og Skade, uden at gavne Danmark. Det var ved denne Leilighed, at ogsaa det stærke Visborg, der i det 15de og 16de Aarhundrede havde kunnet trodse saa mange og alvorlige Beleiringer, blev ødelagt ved at sprænges af de Danske, da de igien opgav og forlod Landet efter en kort Besiddelse.

Under en saa omskiftende, urolig og i et langt Tidsrum uheldig Skiebne, hvis sørgelige Monumenter man i Visby's Ruiner har for Øie, og under en giennem flere Aarhundreder vedvarende Indflydelse af fremmede Herrer og tydske Kiøbmænd, skulde man vel kunne forudsætte, at Gotlændernes nordiske Eiendommelighed i Sprog og Sæder for største Deel havde tabt sig. Dog er dette, som vi erfare, ligesaalidt Tilfælde her, som man paa Bornholm finder betydende Spor, enten til Lübekkernes Besiddelse af Øen, eller til dens ældgamle Forbindelse med Danmark. Ligesom man der endnu egentlig er mere Bornholmere, end Danske, saaledes synes det, som Befolkningen paa den større Ø egentlig er mere Gotlændere, end Svenske. Det er i Sproget, at de for Øen og dens Indbyggere eiendommelige Levninger af en gammel nordisk eller om man vil

1572 beskikkede den af Præsteskabet valgte M. Maur. Christensen Glad, Prövst i Visby, til den første Biskop eller Superintendent paa Gotland, hvilket siden den Tid har udgiort et eget Stift.) 1576 Emmerik Kaas; 1585 Mogens Gøie; 1587 Erik Lykke; 1591 Niels Bilde; 1595 Herman Juel, som høiligen berømmes. I hans Tid kom Christian IV. første Gang d. 26de April 1597 med stort Følge til Visborg, og seilede herfra til Øsel; (1624 d. 6te Sept. kom Kongen anden Gang til Gotland, „for Sager i Retten at forhøre“.) 1607 d. 30te Oct. døde Herman Juel; hans Eftermand blev 1608 Brostrup Giedde. De senere Lehnsmænd vare: 1614 Ditlev Holk; „en from, gudfrygtig Mand, var Gothlands Fader, og alle deres, som paa Landet vare“; 1619 Christoffer Ulfeldt til Svendstrup; „i hans Tid indfaldt den store Uenighed og Opløb af Landsaaterne.“ 1625, Falk Lykke, „en from retfindig Ovrigheds-Mand, svarede alle vel, og vilde ikke have Foræring af Nogen;“ 1627 Jens Høeg; 1633 Holger Børgesøn Rosenkrantz. — Vi lære bl. a. af denne Fortegnelse, at det er gaaet omtrent med de danske Adelsmænd, der sattes til Befalingsmænd over Gotland, som med danske Stiftamtmænd paa Island. Opholdet der har neppe synderligt behaget dem.

gothisk Nationalitet fornemmelig komme til Syne; men den bestyrkes tillige ved adskillige særegne Træk i Sæder og Skikke hos en Folkestamme, der fra umindelige Tider, uden nogen Ind- eller Udvandring af Betydenhed har holdt sig isoleret paa sin Ø, som 14 Somiles Afstand skiller fra Sverriges nærmeste Kyster.

Den hidtil næsten ubekiendte Sprogart hos Almuen paa Gotland, vil man i det efterfølgende Udkast finde tilstrækkelig oplyst fra den grammaticalske Side, ved en indfødt, med Nordens ældre og nyere Tungemaal fortrolig Sprogkiender. Forfatteren, som oprindeligen havde opoffret sig til botaniske og medicinske Studier [1]), men under Tienstgiøring paa et Hospital i Stokholm paadrog sig en Gigtsvaghed, som, under en langvarig Sygdom, gav ham Anledning til at lægge sig efter den nordiske Philologie, har tillige i flere Aar samlet og udarbeidet en Ordbog over sin Fædreneøes Sprog, som meget nær er færdig til Trykken, og, efter mit i Fior erhvervede Kiendskab til dette Arbeide, vil blive den rigeste og vigtigste locale Dialect-Ordbog man hidtil eier fra noget enkelt Landskab i de nordiske Riger. Forfatterens grundige Kundskab i det islandske Sprog og dets Grammatik vil sætte ham i Stand til at give Skriftet en betydeligt forøget linguistisk Værdi; og da hans Venskab for mig har sat mig i Stand til, giennem dette Tidsskrift første Gang at meddele en Skildring af den mærkelige nu levende gotlandske Dialect, i dens grammaticalske Former, har han endnu forøget dette Bidrags videnskabelige Interesse ved en kort ethnographisk Indledning, som imidlertid bør og maa betragtes allene med Hensyn til denne dens Bestemmelse — og, hvad vi vel tør haabe, som Prodromus til et fuldstændigere topographisk-historisk Arbeide over Gotland fra Forfatterens Haand.

I det jeg, vidt fiernet fra Forfatterens Opholdssted, ikke har været i Stand til at raadføre mig med ham under Oversættelsen af hans Haandskrift (hvilket saavel efter Tidsskriftets Vedtægt, som efter Forfatterens eget Ønske, her overgives Læseren

[1]) Han er Forfatter af en 1837 i to Disputationer udgiven „Synopsis Florae Gotlandicæ," hvori 760 Plantearter, og med Varieteterne 881 Værter, ere optagne; blandt hvilke af Cryptogamer dog kun Bregnernes Classe er medtaget.

i dansk Dragt) maa jeg bemærke: at jeg overalt har giort mig til Lov, nøie og saa ordret som muligt i den linguistiske Deel at følge den svenske Originals Udtryk; imedens jeg i den foregaaende korte Skizze af Landet og Folket har søgt, hvad der ingenlunde altid lader sig giøre ved en mekanisk Copiering og ordret Omskrivning, at giengive Forfatterens Svensk i et godt og correct Dansk. — De af mig tilføiede Anmærkninger ere ved et Bogstavmærke adskilte fra Forfatterens egne.

Den 25de April 1843.

---

1. Om Øen og dens Indbyggere.

Gotland er et af Sveriges mindste Landskaber; men dets Mærkværdighed kan i flere Henseender siges at staae i omvendt Forhold til dets Udstrækning. I ingen Landsegn af dette Rige finder man, i et saa lidet Omfang, saa meget, der fortiener Opmærksomhed; ja neppe findes det i langt større Landskaber. Øen har, ved dens afsondrede Beliggenhed, kunnet nyde en mere uforstyrret Udvikling af Folkestammens egen Natur, indenfor dennes særegne Kreds, uden alt for overveiende Paavirkning af fremmede Indflydelser; og saaledes har denne Udvikling kunnet skride frem paa en naturlig, med Folkets Charakteer og Eiendommelighed overeensstemmende Maade. Gotland, kan man sige, har havt den Lykke, overhovedet at blive mindre bemærket, end de fleste andre svenske Egne; og kun sielden har, siden Linnees og Langebeks Tid, en og anden ivrig Naturforsker eller Antiquar udstrakt sine Vandringer til den fierne baltiske Ø. Ligesom man, især i det sydlige Europa, stundom endnu gjør sig underlige Forestillinger om hele Sverrige, dette „Biørnenes Land“: saaledes kan man selv i det Indre af Landet tidt nok høre de mest forvendte og urigtige Begreber, yttrede om det lidet besøgte

svenske Ø-Land. Hvad Folk i Almindelighed meest have i Tankerne, naar Talen er om denne Ø, er at der fra Gotland kommer Kalk, Roer[1]) og delicat Lammekiød. De, som have bragt det noget videre i statistisk Kundskab, have maaskee ogsaa hørt det omtales som en Mærkværdighed, der undertiden finder Vei til Tidender og Dagblade, at forholdsviis de fleste Jordfund, der giøres i Sverrige, forekomme paa Gotland, og det særdeles af kufiske og angelsaxiske, endog romerske Mynter, hvilke der endnu, ihvormeget deraf endog i Tidens Løb er fundet og indsmeltet, hyppigen opgraves af Jorden. Men, er Gotland i det Hele endnu kun lidet bekiendt, saa er der heller ikke giort meget for at udbrede Kundskab om Landet, hverken i geographisk eller historisk Henseende. Det er i Særdeleshed paafaldende, at Ingen af Øens egne Sønner hidtil har anvendt Forskning og Flid paa at bearbeide Øens Historie efter vor Tids Fordringer, eller paa at levere et nogenlunde brugbart Arbeide over Gotlands Ethnographie og Topographie. Maaskee tør vi dog giøre os Haab om, at dette Savn inden alt for lang Tid vil blive afhiulpet. Imidlertid vil jeg, for at efterkomme den til mig skeete Opfordring, ledsage den hernæst følgende Skildring af Gotlands Sprogart, med nogle let udkaastede Træk til Antydning af Landets Skikkelse, Folkets Charakteer og nationale Egenhed, saaledes som den især i vor nærværende Tid fremtræder.

Gotland er beliggende imellem den 57de og 58de Grad nordlig Brede[2]), strækker sig 13 svenske Miil i Længden og 5 i den største Brede, samt indeholder, med Indbegreb af

[1]) „Gotlandsroer“ en egen Art, bekiendt i det øvre Sverrige, som i sin Art fortrinlig, men som nu begynder at blive sieldnere.

[2]) Egentlig imellem 56° 54′ og 40″, og 57° 59′ 50″. Faareøen, det nordligste Sogn paa Gotland, er en egen Ø, med 7—800 Mennesker, adskilt fra Hovedlandet ved et Sund af ¼ svensk Miils (2200 Alens) Brede. — Hele Gotlands Folkemængde udgiorde 1830 omtrent 39,000 Mennesker.

nogle faa Smaaøer, omtrent 27 svenske Quadratmiil (hvilke Størrelser her ere angivne i runde Tal.) Paa den hele Ø findes intet Tegn til Urformation eller Granitbierge; som er det svenske Fastlands Hoved-Biergart. Paa denne Ø bestaaer derimod Landets hele Hovedmasse af fossile Levninger af Forverdenens Mollusker og andre Havdyr; og det hele øverste Jordleie hviler paa Enkrinit-Kalk af Overgangsformationen. Allene ved Landets sydlige Spidse træder et mindre udstrakt Leie af Oolith-Kalk og Sandsteen synligt frem. Hele Landets Overflade er ikke desmindre overalt, endskiøndt temmelig tyndt, bestrøet med større og mindre Rullestene. — Kun to fremragende Landhøider af nogen Betydenhed nævnes: Thorsborgen, omtrent midt paa Landets østre Kant, et Bierg af 183 Fods Høide, paa de tre Sider meget steilt, med en jævn Slette ovenpaa, omtrent et Par tusinde Alen lang og bred; og Hoberg, som udgiør den yderste sydlige Odde af Gotland, 114 Fod over Havet, paa alle Sider meget steilt, med adskillige naturlige Grotter, og bekiendt over hele Sverrige af Folke-Eventyret om „Hobergsgubben."

Dette Grundleie af Enkrinit-Kalk bestemmer Gotlands hele physiske Beskaffenhed. Denne Steenart danner i Almindelighed store, sammenhængende Yderflader, hvilket er Aarsag til at Øen udgiør en eneste, næsten uafbrudt Slette, og at meget faa Holme findes omkring dens Strande, ligesom den og derved fattes, hvad man i Sverige kalder en Skiærgaard. Dette sidste er igien Aarsag til, at Kysterne selv ere nøgne og blottede for Skov, da de uafladeligt ere udsatte for Havstormenes Voldsomhed. Langs med Øens vestre Kyst strækker sig en næsten uafbrudt Klippemuur, der reiser sig steil og næsten lodret over den smalle og med Strandstene (klapporsten) bedækkede Kyst; det er ligesom om Landet med eet steg ud over et colossalt, 120 til 140 Fod høit Trappetrin, for saa

meget snarere at kunne svale sig i de klare Bølger. Paa Øland findes en lignende Strandmuur, som man her, betydningsfuldt nok, kalder „Landborgen"; thi den beskytter virkelig det indre Land for Havstormenes rædsomme Anfald, i Særdeleshed om Foraaret og Efteraaret.

Hiin Landets Grundvold under Øens Jordskorpe, Kalkbierget, er overflødigen rig paa de største Sieldenheder for den om Forsteninger søgende Naturforsker. Man finder i denne Kalk forsteenede Coraller og Conchylier af de fineste Former og den skiønneste Tegning, der ere Vidner om et her for Aartusinder siden forgaaet Dyrerige. Det er beundringsværdigt, hvorledes saa skiøre og forgængelige Ting, som disse forsteenede Levninger, saa vel have kunnet modstaae den voldsomme Jordomvæltning, der maa have foregaaet og ledsaget disse Skaldyrs Leiring i Kalken, for endnu at give os et Vidnesbyrd om at Naturens Skabningskraft var lige stor og rig for mange Aartusinde siden, som den er det den Dag i Dag. Blandt alenlange spyddannede Orthoceratiter træffer man de nydeligste Sneglehuse (Sneckor) og forunderlige Trilobiter eller Palæader, af mindre end en Erts Størrelse; ikke at glemme den langstilkede Zoophyt, Encrinites Gothlandicus L. med sin liljeformede Krone.

I det Indre af Landet hvælver sig den klareste Himmel over yndigt smilende Engsletter. Arndt siger i sin bekiendte Reise igiennem Sverige, at hans tydske Øie ligesaameget glædedes, som forundredes ved at skue de svenske Enges Farvepragt; men hvor i Sverrige finder man saa rigt prangende Blomsterenge, som paa Gotland? Hvor prydes de af saa yppige, skyggende Løvtræer og af en saadan Mængde bladrige Buske med bløde Løvformer, svarende til hvad man i det sydligere Broderrige kalder „Underskov"? Vidtbereiste Botanikere have forlængesiden givet Svaret: ingensteds! —

Den Gotlandske Floras Art-Rigdom er bekiendt. Af Orchidæernes pragtfulde og skionne Slægt findes vistnok nogle Arter ogsaa i det øvrige Sverrige; men kun sparsomt, og som botaniske Sieldenheder, adspredte hist og her paa Landets vidtstrakte Overflade. Men paa Gotland ere de ei allene indenlandske, men saa almindelige og overflødige, at de kunne siges at give Engenes Udseende deres eiendommelige Charakteer. Af Sveriges Orchidæer, omtrent 36 i Antal, trives 30 blandt de gotlandske Enges Flor, og af de 6, som her savnes, ere 4 egentlige Fieldværter, som tilhøre det høie Norden. Desuden findes her mange andre Plantearter, som man forgieves søger i det øvrige Sverige; og Grunden hertil maa deels søges i Jordbundens, for en stor Deel ved dens Underlag af Kalkleiet betingede Beskaffenhed; deels i det ved Havets Omgivning mildnede Clima. Linnée udraaber, da han for hundrede Aar siden her fandt den smukke Coronilla Emerus: „Jeg vilde aldrig have troet, at denne Buskvært groede vild i Sverrige, om ogsaa 20 Botanikere havde sagt det, dersom jeg ikke selv havde seet den." Ja, Somrene ere saa varme paa Gotland, og Vintrene overhovedet saa milde, at Valnødtræet (Juglans regia L.) ikke alene er almindeligt paa Øen; men at her findes Stammer af dette Træ, som have opnaaet over to Alen i Diameter, og maaskee ikke i de tre nordiske Riger have deres Lige. Det sorte Morbærtræ (Morus nigra L.) og Viinranken i Spalier, give næsten hvert Aar moden Frugt, endskiøndt de ikke forsynes med nogen konstig Beskiermelse om Vinteren — et Phænomen, som man ellers knap finder i det øvrige Sverrige, med Undtagelse af det saa meget sydligere Skaane. I Sverrige har man, for Nyttens og Fordelens Skyld, for det meste bortryddet Træer og Buske af Engene, hvorved de vel give mere Hø, men tabe i den pittoreske Skiønhed. Paa Gotland har derimod det Nyttige forenet sig med

det Skjønne til at bevare Løvtræerne og de smaa paa Engene omspredte Lunde og Træer; thi de tiene her til at beskytte Græsværten mod Solens affvidende Straaler, under de i Almindelighed regnfattige Sommermaaneder.

Naar nu hertil lægges, at man paa Gotland ikke, som i det egentlige Sverrige, har den Skik, at sammenbygge Bondergaardene i store Bylag; men at Bønderne i dets Sted elske at bygge hver for sig, med i det Høieste et Par eller tre nærmere Nabogaarde: saa indsees, at Landet herved maa faae et mere befolket og tættere bebygget Udseende. Almuens Huse ere ogsaa rummelige, og i Almindelighed byggede af Steen, (hvorved de skille sig fra Husene i det hele øvrige Sverrige) to Vaaninger høie, og ofte forsynede med Tegltag, omgivne med rummelige Gaardspladser og velbyggede Ladegaarde, samt ofte med ret vakkre Kiøkkenhaver. Ved alt dette faaer hele Lan et et i høi Grad venligt og triveligt Udseende; endskiøndt det vistnok ikke kan fremvise egentlig storartede og overraskende Naturskiønheder, da det fattes egentlige Klipper, ligesom Søer og større Vanddrag. Selv om Bække og Dale kan der neppe være Tale paa Gotland, hvor hele Landet overhovedet kun er hævet 30 til 50 Alen over Havet; men hvor tillige Fordybningerne i den jævne Landflade ere saa ubetydelige i Omfang og Dybde, at her vel har dannet sig endeel Kær og Moser (Træsk), men hverken større Søer eller betydelige Aaer.

Visby er den eneste Stad paa Øen. Denne „Havets Dronning", som engang i forrige Tider udgiorde et saa mægtigt Led i den stolte Hanseatiske Kiæde, hvor Sang og Messe fordum tonede i 18 Kirker, og hvor man i det 13de Aarhundrede siges at have talt 12,000 mægtige Borgere indenfor Voldene, foruden ringere Haandværker, Kræmmere, Qvinder og Børn — der tæller man nu kun omtrent 4,000 Indbyggere; og Visby maa nøies med at regnes iblandt de svenske Stæder af

anden eller tredie Rang, i Stedet for at den i hine Dage nævnedes som den første. Ikke desmindre har den Levninger tilbage af sin gamle Pragt — men kun i Ruiner! — Heri er den dog saa udmærket, at man endnu frit kan sige: Visby har ikke sin Lige i Norden. Endnu ere de gamle Volde, eller Stadsmuren fra det 13de og 14de Aarhundrede, i temmelig god Behold, og viser tildeels endnu en Høide af 30 Fod. Ligeledes er den største Deel af dens 45 Taarne endnu tilovers, og endeel af dem under Tag, da de benyttes til Magaziner, Haandværksboder og til Fængsel. Muren har ikke havt nogen Grav, men er bygget paa Klippegrund, og følger dennes Ujævnheder fra Strandbredden paa den ene Kant, i en Halvcirkel rundt om Staden, til Strandbredden paa den modsatte Side. I Muren findes tre Porte; og der viser sig Spor til, at den i en senere Tid er bleven yderligere befæstet, deels ved Muurværk, som er opført indentil, deels ved at forhøie Ydermuren. I Byen finder man for en Deel de ældgamle, trange, uregelmæssige Gader, og den gamle Brolægning, med Fodveie af bredere, flade Stene. Husene ere endnu, som Linnée beskriver dem 1743, „af tydsk Bygningsmaade, deels af Steen, „deels af Bindingsværk og Træ, for det meste dog tegltakte; enkelte Huse saa gamle, at Murene vare sortebrune af „Ælde; mange af de Steenhuse, som endnu vare beboelige, „havde den nederste Vaaning hvælvet, hvilke hvælvede „Værelser sagdes fordum at have været Kiøbmændenes Pakboder." Men en stor Deel af disse gamle Huse ligge for længe siden i Gruus; og man seer nu mange Bindingsværkshuse og Træ-Hytter i Staden, omgivne af Kaalhaver, Kartoffel-Agre og Kornsæd; og midt i al denne Blanding af Fortidens Levninger og Nutidens Tarvelighed reiser sig de mægtige Ruiner af saa mange Kirker, som engang vare Byens Stolthed og endnu, tilligemed Stadsmuren, ere dens største Mærkvær-

digheder [1]). Saaledes kunne vi forstaae det Indtryk, som Staden ogsaa giorde paa Sverriges store Naturforsker, da han

[1]) Det kunde ikke høre til Forfatterens Øiemed, i den korte, mere ethnographiske, end geographiske Indledning til en Sprogskildring af hans Fødeø, at indlade sig paa en Beskrivelse af Visby's, eller hele Landets architektoniske og antiquariske Mærkværdigheder; saa lidt som Oversætteren er i Stand til at udfylde, hvad endeel Læsere maaskee havde ønsket at forefinde; men dele maa han Forfatterens Beklagelse over, at Faa eller Ingen siden Linnee, for netop 100 Aar siden, have meddeelt en mere almindelig og tillige detailleret Skildring af Landet; og at Langebeks antiquariske Noticer (optegnede 1753, og trykte i »Langebekiana«, udg. af Nyerup 1794) endnu, skiøndt korte og ufuldstændige nok, høre til det bedste, man i antiquarisk Henseende har om Gotland. At et af Sverriges, baade i historisk og ethnographisk Henseende, interessanteste og mærkværdigste Landskaber, uagtet den svenske Literaturs virkelige Rigdom paa topographiske Skrifter, endnu savner sin Historie og Beskrivelse: kan ikke andet end vække megen Forundring — Neppe vil dog Nogen i Sverrige være mere kaldet, end Forfatteren af det her meddeelte Bidrag, til at afhielpe dette Savn, hvortil vi ligesaa kraftigt opfordre ham, som vi af Hiertet ønske ham Sundhed, Kræfter og fornøden Understøttelse.

Med særdeles Hensyn til Visby, en af Nordens mindeværdigste Stæder, ikke uden historisk Charakteerlighed med Bergen i Norge: da er det ikke mindre vist, at man endnu — uagtet en og anden sparsom Efterretning i Reisebeskrivelser — ganske savner en saadan Skildring af denne Stads høist mærkværdige Ruiner, som kunde give os en klar Anskuelse af deres Tilstand, Charakteer og Beskaffenhed. Adskillige derhen hørende, ret gode Bitrag, hvad det ydre Udseende angaaer, findes i den godmodigt-patriotiske og naturelskende Linnerhielms, i øvrigt noget monotone og trættende pittoreske Reiser i Sverrige (2 Deel. 1806. 14de Brev.) Hans Beskrivelser over Kirkernes Ruiner, skiøndt affattede uden al Indsigt i Architekturens Historie, og de meddeelte, af Forf. raderede Tegninger, eller Skizzer til saadanne, bestyrke dog, hvad man ellers veed, eller kan slutte sig til, om disse Kirkers Alder og Mærkværdighed for Scandinaviens Konsthistorie. En nyere engelsk Reisende (*Sam. Laing* a Tour in Sveden. Lond. 1839), hvis Bog i øvrigt ikke staaer meget over de sædvanlige engelske Fabrikvarer af dette Slags, har nogle Efterretninger om Visby's Kirker, som i det mindste ere skikkede til end mere at spænde Opmærksomheden paa disse architektoniske Levninger, hvoraf uden Tvivl nogle høre til de ældste i Norden, som endnu ere

første Gang fra Havet øinede dens, selv i Ruiner, pragtfulde Skikkelse. „Denne Stad — udtrykker Linnee sig i sin eiendommelige, laconisk beskrivende Still — syntes at fremstille for os en Model af selve Rom; saa mange, saa store og saa prægtige Kirker stode her overalt omkring i Staden, tagløse, af

til. Laings Beskrivelse over Hellig Aands Kirken, der i Almindelighed antages for den ældste, her findes, stemmer nogenlunde overeens med Linnerhielms, i øvrigt ikke meget oplysende Beskrivelse; og man seer i det mindste af Prospecten af Kirkens Indre hos den sidste, at den rundbuede Stiil maaskee vel kunde tilhøre det 12te Aarhundrede. Saaledes maa ogsaa Begges Beskrivelser over denne Kirke — en Octogon af ypperligt hugne Qvaderstene, omtrent 100 Fod høi, 52 Fod i den største Diameter (Choret uberegnet), med Piller af sleben Marmor, og „deelt i to Etager" (in two stories) med et for begge fælles Chor — give os Forestillingen om en meget usædvanlig Architektur. Her er nemlig slet ikke Tale om nogen Crypta; men om en Overkirke og en Underkirke, af hvilke den sidste, som sædvanligt, er lige med Jorden, den anden baaren af Underkirkens Hvælvinger og af de fire svære Piller, som fra Kirkens Grundvold naae op igiennem Overkirken, og bære en tredie hvælvet Etage ovenover denne. (Jvf. Grundtegningerne i Wallins Gotl. Saml. I. S. 268. 69.) Af de øvrige Tempelruiner tillægger Laing „Sanct Drottens" ɔ: Trefoldigheds-Kirke „en reen saxisk rundbuet Stiil"; St. Nicolai Kirke derimod en „normannisk" Stiil med skiønne Spidsbuer og høie Vinduer. At opregne disse og de øvrige Kirkers Bygningsaar (St. Laurentii, St. Michels, St. Olufs, som tillægges det 11te, St. Gertruds og St. Hans det 12te, St. Jørgens og St. Maria, den nærværende Sognekirke, det 13de Aarh.) nytter til Intet. Laing har udskrevet dem efter Strelow, som anfører disse og en heel Deel Gotlandske Landsbykirkers Bygningstid, uden noget Slags Beviis. — Men selv de to anførte Forfatteres Beskrivelser, tilligemed de tarvelige Aftegninger hos Linnerhielm, ere nok for at overbevise os om Ruinernes Betydenhed; ligesom de Visbyske Kirkers Mængde, Anseelighed og Konst i Architekturen afgive et stærkt Beviis paa den Vigtighed og Rigdom som Handelsstad, Visby i en tidlig Periode (uden Tvivl allerede i det 12te og 13de Aarh.) havde naaet, og hvori den maaskee har overgaaet enhver anden nordisk Søstad i den tidligere Middelalder. Men vi maae tilføie: det var vist nok ikke som en svensk Stad, men som Hansestad, og med en næsten uafhængig Forfatning, at Visby hævede sig til denne Flor. M.

„Tiden og dens Skifter nedbrudte til Ruiner. Deres høie „Mure af fast og huggen Steen, uden Tilsætning af Tegl, „deres herlige Piller og konstrige Hvælvinger, kaldte vore Tan- „ker tilbage til Stadens Fortids Flor og Herlighed.“

Indbyggerne i Visby kalder Linnee „gladsindede, (glad- lynte) belevne og humane.“ Sildigere Reisende have bekræftet hans Dom, og udstrakt Berømmelsen for Venlighed og Gjæst- mildhed til hele Landets Beboere. At i øvrigt den egentlige Landalmue paa denne betydelige og meget isolerede Ø ved endeel Egenheder adskiller sig fra de øvrige svenske Landskabers Beboere, vil man let kunne forestille sig. Mandfolkene ere overhovedet af høi Vært, raske, livlige, muntre og godmodige, af et aabent og ofte smukt Udseende; Qvinderne dele disse Egenskaber, i en mildere Skikkelse, saaledes som man helst seer dem hos det andet Kjøn. Man træffer iblandt dem ofte ret indtagende Ansigter, stundom endog virkelige Skjønheder, og næsten aldrig nogen ganske hæslig. En Egenskab, som ud- mærker begge Kjøn, er, at de overordentligt elske Leeg, Dands og Musik; herom vidner blandt andet deres mange eiendom- melige og nationale Dandse (saakaldte Polskor), hvis Musik stundom udmærker sig ved meget egne Tonearter. Hos Al- muen seer man ligesaa ofte mørkt, som lyst Haar, og brune, som blaae Øine.

Det er en Egenhed ved Gotland, at der ikke, saaledes som Tilfældet er i Sverrigs sydlige og mellemste Landskaber, findes noget „Säteri“, med sit trykkende Tillæg af „Dagsværk“ (i Skaane Hoverf), eller nogen egentlig Herregaard. For- modentlig have Middelalderens Aristokrater, i den Periode da dette allene lod sig udføre, ikke kunnet overtale sig til at ud- flytte til denne fierne, af det vilde Hav ombrusede Ø, saa langt borte fra det fornemme Livs Beqvemmeligheder og for- finede Nydelser. Den götlandske Almue er derfor ligesaa

frisindet, som giæstfri, og taaler ikke let Tvang eller Befalinger, der ikke gaae ud fra saadanne Grunde, som den tydeligt indseer; men med saadanne Grunde ere Folkene derimod lette nok at lede. Saaledes var ogsaa Gotland den første Provinds i vort Land, hvor man frivilligt antog den almindelige Værnepligt; og det under en meget tungere Form (om man vil kalde noget saadant tungt), end den, under hvilken hiin Skyldighed et Par Aar derefter blev almindelig antagen over hele Riget. I Stedet for nemlig at i det øvrige Sverrige enhver Karl er værnepligtig fra det 20de til det 25de Aar, under hvilken Tid han dog kun øves i Vaaben det første Aar: saa indtræder derimod denne Skyldighed her allerede med det fyldte 15de Aar, og det værnepligtige Mandskab øves derefter i Vaaben lige til det 30te Aar; siden ophøre de aarlige Vaabenøvelser, men Værnepligten vedvarer endnu indtil det 50de Aar. Vel var det ønskeligt, at hele Skandinaviens Forsvar saaledes indrettedes; det vilde herved blive baade nationalt og tilstrækkeligt, og dog lidet kostbart. Gotland, med en Befolkning af 40,000 Mennesker, kan paa denne Maade stille et vaabenøvet Landeværn af over 7500 Mand i Marken[1]).

[1]) Den anførte engelske Reisende har (S. 327—29) meddeelt nogle Bemærkninger i militair Henseende om Gotland, „which will some day be considered the most important political point in the north of Europe", og om denne Øes Forsvarsvæsen, der ikke stemme overeens med vor Forfatters, maaskee noget for sanguinske Forhaabninger om Øens Sikkerhed og Betryggelse ved et ikke ubetydeligt, og vi ville antage, vel øvet Landeværn; men som hverken understøttes ved faste Punkter, eller ved Landets naturlige Beskaffenhed — næsten overalt en overhovedet jævn Slette, uden giennemskaaret Terrain; paa hele Øen ikke en eneste Forskandsning; og, hvad der forøger Faren, en let Tilgang til Landingspunkter, ingen Skiærgaard, ingen betydelig Hindring af lave og farlige Grunde, som bidrage saameget til at giøre Bornholm til en naturlig Fæstning. Øens Historie synes ogsaa at bekræfte, at Landgange der have været lette, og Forsvaret ikke understøttet af naturligt Terrain. At Gotland, som Laing kalder »Nøglen til

Efter samme Forhold skulde hele Sverrige kunne byde over en Styrke af henved 600,000, og Norge af henved 200,000 Mand. I en Forsvarskrig, det eneste Slags Krig, som vel herefter vil kunne finde Sted i Skandinavien, tør man antage, at en saadan Vaabenmagt vilde være tilstrækkelig til at afvise ethvert Angreb.

Dette er dog en Gienstand, som ligger udenfor mit Formaal, og jeg vender tilbage til en modsat, af ganske fredelig og venlig Natur, og tillige national charakteristisk for det Landskab, her omtales; jeg mener den gotlandske Almues Lege og Forlystelser. Det er bekiendt, at Digteren Ling, Gymnastikens Fader i Sverrige, havde sat sig det ideale Maal for sine ivrige og udholdende Bestræbelser for Gymnastikens Udbredelse, at kunne engang i Sverrige faae indført Folkelege i en stor Scala, og som et Slags Mellemting af det gamle Nordens kraftfulde Legemsøvelser og det classiske Grækenlands plastiske Skiønhedsudvikling. Han var Poet, og det er derfor vel tilgiveligt, at han ved en saadan Idee ikke tog Hensyn til Virkelighedens Forhold og til dens Prosa. Det Slags Lege høre nemlig netop til Nationernes Ungdomsalder; de kunne visnok aldrig kaldes til Live igien hos et heelt Folk, hvor de engang ere uddøde; og allermindst i vor Tidsalder, da selv hos Almuen de hidtil endnu bevarede Reliquier af et umiddelbart Ungdomsliv og Naturliv i de fleste Lande med stærke Skridt nærme sig til at forsvinde. Det maatte imidlertid have glædet Ling, om han havde kiendt noget til, at hans smukke

den finnske og bothniske Bugt kunde behøve en Fæstning, eller flere befæstede Havne: synes temmeligt indlysende; (Slito paa Vestsiden og Capelshavnen paa Østsiden, ere dybe nok i det mindste til Krigs-Dampskibe.) Men »the fortification of the neck of land on the Wetter lake (Fæstningen Carlsborg) seems to exhaust the defensive policy of the Swedish government:« mener den engelske Tourist. M.

poetiske Drøm havde Liv og en fra Fædrene nedarvet Virkelighed i et eneste, lidet Folkesamfund indenfor hans Fædrelands Grændser — paa det fierne, for ham ubekiendte Gotland. Jeg veed ikke, om noget lignende skulde være at finde i Danmark eller Norge; men i Sverrige i det mindste er det ingensteds Tilfældet udenfor denne Ø. Jeg troer derfor en noget udførligere Beretning om de Gotlandske Folkelege ikke vil være uden Interesse.

Allerede fra de tidligste Drengeaar begynder man her at øve sig i alleslags Lege, som for det meste fordre megen Færdighed og stor Kraft, dersom man deri skal opnaae nogen Fuldkommenhed. Det første Slags Leeg er et Boldtspil, kaldet Pærk. Ved alt Boldtspil paa Gotland slaaes Boldten allene med Hænderne; hvorimod man paa Sverriges Fastland hertil ikke bruger Hænderne, men det saakaldte Säll-träd, eller et Slags dertil indrettede Slagstokke. — Pærkspillet har sit Navn af den saakaldte Pærk [1]) ɔ: en ved henlagte Stænger paa Marken dannet Fiirkant, af 3—3½ Alens Længde og 1¼ Alens Brede. Legen udføres saaledes: De Spillende dele sig i to Flokke, 3, 6, 7 eller 8 paa hver Side, Alt efter Pladsens Størrelse. Den dueligste Spiller i hver Flok tages altid til Pærk-Kår (ɔ: Karl), og hans Forretning er at staae i Pærk ɔ: ved Pærkens bageste Ende, for med kraftig Arm at kaste Boldten ud. Et Maal bestemmes 12—16 Skridt fra Pærkens For-Ende, hvorfra Boldten skal kastes eller stødes ind i Pærken; (dette Sted kaldes Ståitu, n. s. f. af ståitæ, at støde, hvoraf Staut, Stød.) Ved Lodkastning afgiøres, hvilken Flok der skal begynde, den, som er ude eller inde. Flokken, som er ude,

[1]) Dette Ord forekommer ogsaa i det Gotl. *Fisk-pærk*, D. Fiskepark, Sv. Fisk-Sump, og bemærker, som det synes, overhovedet et i en vis Henseende afstænget Rum; ligesom ogsaa det svenske *Park*, en indhegnet Lund eller Lystskov; Fr. parc.

stiller sig op, hist og her udenfor „Ståitu"; og en efter den anden prøver paa at slynge Boldten ind i Pærken. Ved ethvert Boldkast, (eller Hugg, Hagg, som her siges) der træffer ind i Pærken, uden at vedrøre Pærkstængerne, eller forud at have rørt Jorden, skal Pærkkarlen forsøge med Haanden eller Foden at slaae Boldten udenfor Ståitu, enten i en stor Bue udenom alle Modspillerne, eller „paa Trill" (pa trill, trillende) imellem dem. Men længst ude ere ogsaa de bedste Modspillere opstillede, som, naar de see Leilighed dertil, enten kaste Boldten tilbage i Luften (uden Stød), eller ogsaa ved Hielp af det første Stød paa Marken (støder man to Gange, da har man tabt Ret til at kaste Boldten.) Paa den Maade kan Boldten flyve flere Gange frem og tilbage imellem begge Flokke; thi man har Lov at slaae saalænge som Boldten kan gribes i Luften, eller efter det første Stød. Men dersom Boldten omsider standser paa noget Sted indenfor Ståitu („inom ståitu"), da siges den Flok som er ude, at have „faaet Kås" (hvilket Ord betyder en liden Dynge, Hob, Samling af noget smaat; efterdi man paa dette Sted sammenskraber en lille Hob af Pinde, Jord eller andet deslige, for at mærke Pletten. Slipper „Pærk-Karlen" Boldten forbi sig i det første Slag, eller slaaes den siden af Modflokken bag ved „Pærkens Bag-Stikke", da siges sidstnævnte Flok at have faaet „Kås i Bag-Pærk", hvilket er det fordeelagtigste. Efterat Enhver har slaaet sit „Kas-Hugg", eller „slat pa Kås", ombyttes Rollerne, og den Flok, som begyndte med at være ude, gaaer nu ind, for at forsvare sin Kas, hvis de have faaet nogen, eller for at forsvare selve Ståitu, da de siges at skulle „träckæ Ståitu." Den Flok, som nu kommer ud, skal giøre sit Bedste for, under samme Vilkaar som ovenfor er angivet, først at slaae Boldten ind i Pærken, og siden atter at kunne slaae den af Modflokkens Pærk-Karl udkastede Boldt ind, og faae den

til at standse indenfor Modspillernes Kas. Lykkes dette, da regne de 10; i modsat Tilfælde faaer den anden Flok, som har forsvaret sin Kas, 10. Disse Slag, som gjøres for at bekæmpe Modstandernes Kas, kaldtes „Ståit-Hagg", eller „Kæul-Hagg" (af n. s. f. *Kæulæ* ɔ: Omgang i Spil.) Efterat enhver paa den Maade har slaaet sit Kæul-Hagg, begynde de, ligesom Modflokken tilforn, at slaae sine „Kås-Hagg", for i sin Orden at skaffe sig Kås, hvilken de atter, ved næste Ombytte, skulle forsvare mod den anden Floks Kæul-hagg; og saaledes gaaer det skifteviis, indtil begge Flokke have naaet Omgangen ud ɔ: vundet fire Gange. Regnemaaden er 10, 20, 30 eller „fuldt", og 40 eller „vundet". Et saadant Boldtslag, hvormed Boldten slaaes eller kastes med høi Bue ind i Pærken, kaldes „oprigtigt Hugg" (uppriktutt Hagg); hvorimod et Slag, som med stærk Fart næsten stryger langs Jorden, kaldes Plutt-Hugg (Plutt-Hagg) eller „snarfst Hagg" (af snarsvar, Isl. *snarſr*, heftig, skarp.) Det første, som er lettere at slaae, er ogsaa lettere at møde; hvorimod de sidste snarere slaaer feil, men ogsaa fordrer den største Øvelse for at mødes. Undertiden kommer man forud overeens om, især blandt mindre øvede Spillere, at man blot maa slaae „oprigtige Slag", eller „spelæ uppricktutt"; det modsatte kaldes „at spille paa Putt," eller frit Spil.

Pærkspillet (hvis omstændelige Beskrivelse jeg har anseet for passende og nødvendig, da man kun ved en saadan kan sammenligne det med det, andensteds endnu eller tilforn brugelige Boldspil) fordrer stor Behændighed, Styrke, og et skarpt og sikkert Blik. Det er meget afholdt, og spilles om Sommeren næsten dagligen af alle Drenge, ligesom et andet Spil, der hedder at „kastæ Varpæ." Det gaaer saaledes til, at man kaster en paa begge Sider flad, og saavidt muligt cirkelrund Steen (*Varpæ*, n. s. f. af Isl. varpa, T. werfen, at kaste) frem

og tilbage imellem tvende udsatte Maal eller Mærker. For hver Gang Een kommer Maalet nærmest, regner han een, og den Enkelte, eller den Flok, som først naaer til 12, har vundet. Varpens (*Varpu*, gen. sing.) Størrelse (3—5 Tommer i Diam.) og Tykkelse (1—2 Tomme), samt Afstandens Længde (16—24 Skridt) afpasses efter de Spillendes Alder og Styrke.

Begge disse Lege øves af de fuldvorne Bondersønner (Drängar) i det mindste hver Søndag, paa Legepladse, som fra Arilds Tid have havt denne Bestemmelse, og i Almindelighed ligge i Nærhed af Kirken. Men hver tredie, fierde, eller femte Søndag — i det mindste 3 eller 4 Gange hver Sommer — foretages Kamp- eller Kapplege (Tällingslekar) af en større og høitideligere Art. De kaldes *Våg*, neutr., og det tør maaskee være tvivlsomt, om dette Ord kommer af Isl. *vaga*, Sv. wåga, at vove, hvilket paa Gotland hedder tråistæ, trøste sig til; eller snarere af Isl. Vig, Strid; Drab; i Tidernes Løb formildet til: Stridsleg, Kampspil. — Anførerne ved disse Lege kaldes Vågaræ, eller Vågarskæ, naar det er en Qvinde. Fremgangsmaaden derved er følgende: Den Karl, som i disse Øvelser er den dygtigste og raskeste, udfordrer et vist Modparti til Kampspil (Tællingslek; Gotl. „biaudar af pa våg"), i Almindelighed en heel Uge før den berammede Stridsdag. Naar eet Sogns Ungdom staaer imod det andet, da siges Legen at være mellem åut og innsoknes; men holdes Legen imellem Byens egne Bondesønner og de

[1]) Af n. s. *Våg* kommer *Våga*, v. n. ɔ: deeltage i saadanne Kapplege; hvilket dog ogsaa bemærker at vædde; f. Ex. „*Ja vågar* um æinn Dalar (ɔ: 8 Skill.) att dåu far Vunstene (jeg vædder om en Daler at du faaer Vindingen, eller det, der spilles om.) Saaledes kommer af det Isl. *Vig*, v. a. *vega* (ældre D. veie) at dræbe, slaae, stride.

leiede Tienestekarle, da hedder det, at Legen gaaer imellem „Aigænæs“ og „Läigænæs“ (eiende og leiede.) Man kommer overeens om en Plads, samt i hvormange af de brugelige Folkelege man vil deeltage. Paa den bestemte Dag drage Unge og Gamle af begge Kiøn til Stedet. De Gamle og Qvinderne ere tilstede som Tilskuere, ikke uden den liveligste Deeltagelse; og snart høres der høie Bifaldsraab, naar en eller anden nær Slægtning, eller Kiæreste giør et heldigt Slag eller en dristig Bevægelse; snart meer eller mindre godmodig eller bitter Skiemt over den ubehændige, eller Opmuntringer til fornyede Anstrengelser. Det er et Liv, en Rørelse, en Lyst og Munterhed overalt, som river selv den ligegyldigste Tilskuers Deeltagelse med sig!

Foruden de omtalte Lege, Pærk og Varpæ, bruges der endnu en heel Deel andre, som fordre Kraft og Smidighed i en endnu høiere Grad. I Almindelighed begyndes der med 1) Pærk. Derpaa følger, uden fastsat Orden: 2) „kastæ Varpæ“; 3) „renna i Kæmp“, løbe omkap; 4) „drægæ Hank“, Sv. „*draga handkafla*“, hvilket gaaer saaledes til, at to Personer sætte sig ned paa Marken, og begge tage fat i en kort, rund Stok, som de enten ved langsom Trækken søge at rykke fra hinanden, eller de stræbe ved stærkere Ryk at drage Modstanderen op fra Jorden. Formodentlig har man i en ældre Tid draget i en Ring af Toug eller Vidier; thi derpaa synes Ordet Hank (Isl. *Haunk*, en sammenbunden Ring) at hentyde. Legen hedder ogsaa paa Isl. at *draga Haunk*. 5) „drægæ Krokfingar“ (Sv. *draga Fingerkrok*), hvilket skeer over en Andens Skulder. 6) springæ lang-u (eller) haug-stikel“ ɔ: springe i Længden, eller hoppe i Høiden over to i Jorden nedsatte tynde Kieppe, hvorover en tredie lægges (paa Isl. er *stikla*, at hoppe, f. Ex. over et Vand fra een tør Steen til en anden; og deraf s. *Stikl*, Hoppen.) 7)

„störtæ stang"; i hvilken Leeg det gielder om, hvo der længst kan kaste (störtæ) en paa Skuldren hvilende 8—10 Alen lang og temmelig tyk Stang, eller ung Træstamme, med et Kast, eller i flere efter hverandre. Desuden bruges her endnu en Mængde andre, tildeels mindre gymnastiske Lege, som det vilde blive for vidtløftigt at beskrive; og det saaledes, at de ikke alle leges paa en og samme Våg (eller ved det samme Møde); men 3, 4 eller 5 af dem, eftersom man forud kommer overeens derom.

Disse Kaplege, skiøndt de naturligviis fortrinligen øves af det unge Mandkiøn, ere dog ikke udelukkende indskrænkede til dette. Undertiden skeer det ogsaa, at Sognets Piger (Pæikar, Sv. *flickor*) udfordre Karlene, ved hvilken Leilighed der da ikke er Spørgsmaal om andre Lege, end at drage Hank og løbe om Kap. I sidste Tilfælde gives Pigerne altid et vist Forspring, og Karlene have ogsaa i Almindelighed det Galanterie at lade dem vinde. — Ved de store Lege, eller „*Våger*" udgiøre altid de samme Deeltagere paa et Parti en Flok, som vedbliver at holde sammen, alle de enkelte Lege igiennem, og den Flok, som har vundet i de fleste Lege, erklæres for den Seirende. Den tabende Flok bliver da dem, som maa betale Spillemændene ved den paafølgende Dands, tilligemed nogen Fortæring.

Endnu udgiøre de her beskrevne Lege en uadskillelig Deel af den Gotlandske Almues nationale Skik og Charakteer; endnu ere de her paa Landet virkelige, levende Folkeforlystelser, der af Unge og Gamle betragtes og elskes som saadanne. Allerede dette kan vidne om deres høie Alder; men endnu mere bestyrkes denne derved, at flere af disse Leges Benævnelser, som vi ovenfor have seet, kunne udledes, og næsten allene forklares af islandske Ord; og vi see ogsaa af de gamle Sagaer, at for en Deel de samme Lege, undertiden med lignende Benævnelser,

have været brugelige i det gamle Norden[1]). De gotlandske Lege maa saaledes antages i det mindste at være saa gamle, at de her allerede kiendtes og øvedes, da Overflytningen skeete fra Norge til Island. Interessant vilde det være, at erfare, om lignende eller andre egentlige Folke-Lege endnu vides at være i Brug hos Almuen paa andre Punkter i de skandinaviske Riger;[2]) og det navnligen og især saadanne, hvilke, som de ovenfor beskrevne, udfordre og bestaae i Legemsøvelser, og derved adskille

---

[1]) I de islandske Sagaer omtales jævnligen adskillige af de paa Gotland brugelige Lege, som Mandfolk ved større og mindre Sammenkomster øvede; især er der hyppigen Tale om Brydeleg (Glima. jvf. bl. a. Finnboges's Saga. Werlauffs Udg. C. 37. p. 326.) og Boldtspil (Knatt-leikr.) Begge beskrives udførligt efter de gamle Saga-Kilder i S. Th. Thorlacii Excurs om de gamle Nordboers Lege, (Borealium Vett. Matrimonia, cum Romanor. institutis collata. 1785. p. 218. 224.) Ligeledes forekommer Kapløben, p. 233, og Rebdragning (Reip-drattr, at „taga haunk" og at „draga reip vid. einn." p. 213. 14.) Det sidste Slags Lege beskrives ogsaa nøiagtigen hos Saxo. Ed. Steph. Lib. V. p. 78. L. XII. p. 224. At konstige Brydelege (Glimu-List) endnu i det 18de Aarhundrede vare i Brug i enkelte Egne af Island, og undertiden udførtes af to Partier, kæmpende i Forening mod hverandre, vide vi bl. a. af Olaffens og Paulsens Reise. I. S. 45, 46. 350.

M.

[2]) Hvad Danmark angaaer, da er Boldtspil den eneste af de her omhandlede Lege, der endnu i det 19de Aarhundredes Begyndelse kunde siges at være, om ikke almindelig, saa dog temmelig udbredt og i Brug hos Almuen og hos Ungdommen i de mindre Kiøbstæder; skiøndt den ikke øvedes paa den solenne og offentlige Maade, som endnu paa Gotland. Nu er denne gamle nordiske Folkeforlystelse og Legemsøvelse (der ogsaa i England, bl. a. i Suffolk, brugtes; s. *Moors* Suffolk Words. p. 63—66.) ubentvivl temmelig nær ved at uddøe i vort Land; men de, som endnu 30—40 Aar tilbage i Tiden kunne mindes Langboldt-Spillet og dets Regler (jvf. Dansk Dial. Lex. S. 313.), ville for den største Deel gienkiende det i Pærk-Spillet.

M.

sig fra andre, som øves ved Vintertid og i Huus (eller i Legstuerne.) [1]).

Det er i øvrigt ikke blot i Leg og Forlystelse at det svagere Kiøn hos Folket paa Gotland tager Deel i det Stærkeres Idræt. Da den største Deel af Øen udgiør Kystland, saa er ogsaa næsten hele Gotlands Almue Fiskere, et haardført og søvant Folkeslag. Men Fiskeriet er her af en langt alvorligere Art, end ved det svenske Fastlands Kyster; thi her

[1]) Det er bekiendt, at man af det sidste Slags Lege har havt og endnu har en betydelig Mængde i Brug i Sverrige. De mærkeligste blandt disse høre til den Classe, hvori Legen er forenet med, eller for en stor Deel bestaaer i, Ringdands og andre dandsende Bevægelser, som skee efter visse, dertil hørende Sange, med egne nationale Melodier. Endeel af disse Dandselege have tillige en meer eller mindre mimisk og dramatisk Charakteer, hvorpaa Hr. J. C. Rydquist har giort opmærksom i sin Skildring af disse Folkelege, og deres „Dramatik på Naturlifvets ståndpunkt.“ („Nordens äldsta Skådespel, archeologisk Afhandling.“ Ups. 1836. S. 78—89.) Forf. bemærker her bl. a. S. 86 den overhovedet „rene, elskværdige og sædelige Charakteer, som ytrer sig i disse svenske Folkelege“, ved Siden af deres Friskhed, uden særdeles stor Livlighed eller Rigdom i Opfindelse og Situationer. — Langt fuldstændigere Begreb og Kundskab have vi faaet om disse Lege ved deres Udgivelse i 3die Deel af Hr. Bibliothekar A. I. Arwidsons „Svenska Fornsångor.“ p. 163—366, hvor 101 „Sang-Lege“ beskrives og deres Melodier og tilhørende Sange (deelte i 3 Classer: 1ste: de Legende i een Rad; 2den: de Legende i to Rader; og 3die: de Legende i Ringdans) meddeles — Alt efter Optegning paa Stedet i de forskiellige Landskaber, hvor Legene bruges. En overraskende Rigdom paa naiv og indtagende Naturpoesie træder os i her i Møde, og for de national-svenske Folkemelodier er her aabnet en ny Kilde. Neppe feile vi dog ved at formode, at nogle af disse Dandselege, med deres Sange og Melodier ere optegnede i det sidste Stadium af deres levende Tilværelse og Brug. Hertil kommer endnu et temmeligt Antal Pantelege (p. 367—400). med og uden Sang, og andre Julelege uden Sang (p. 417—55.) hvoraf endeel ogsaa kiendes og have været Brug i Danmark; hvor imidlertid, som man veed, al national Eiendommelighed, tilligemed Folkeskik og Folkelystighed, synger paa sit sidste Vers.

M.

findes ingen Skiærgaard af Holme og Klippe, til Værn imod den ofte pludseligt reiste Storm. Fiskeriet maa derfor skee i aabent Hav, mangengang 3 til 4 Miil fra Land. Ogsaa paa disse vovelige Farter frygte de gotlandske Qvinder ikke for at ledsage deres Mænd, og at dele enhver Fare og Besværlighed med dem. Hustruen passer sin Aare, under Efteraarsstormens vilde Leg, med et Mod og en Færdighed, som neppe give Mændenes noget efter, og med det samme rolige Sind, hvormed hun ved andre Leiligheder i det trygge Hiem sørger for sit Huus og sine Børn. Ikke sielden hænder det, at Fiskerne, uden Compas, naar de komme for langt ud paa Havet, ikke ere i Stand til at finde Veien tilbage med Baaden. Deres eneste Haab er da, at blive optagne af et forbiseilende Skib, og paa denne Maade at blive landsatte, enten paa Gotland, ved en anden svensk Kyst, eller ved Helsingør, hvorpaa Exempler ikke fattes; ligesom desværre heller ikke paa den ulykkelige Hændelse, at Fiskeren med Hustru og Baad bliver et Rov for Bølgerne.

Saameget der nu kan siges til Forbeel for Gotlands Almue, som en livelig, kraftig, modig og arbeidsom Folkerace, saa vil jeg dog ikke, at man skal sige, jeg havde malet den lille Tavle af idel Lys, uden Skygge; jeg vil ikke dølge, at Skyggen ligesaa lidt mangler her, som andensteds. Dog troer jeg, at den værste Uskik, som man overhovedet maa tillægge Gotlændingerne, er den i sildigere Tider ogsaa her overhaandtagende Drukkenskabslast. Man kan vist nok ikke sige, at de heri overgaae den svenske Almue i de øvrige Provindser; men hvad de have deraf, er dog allerede formeget. Den beklagelige Overdrivelse af Brændeviins Nydelse er ogsaa paa denne Ø, som paa Sverriges Fastland, en Uvane, som først i det 19de Aarhundrede er opkommet eller har taget Overhaand med Tilladelsen af Huus-Brænderier paa Landet. Paa Gotland

har tillige Agerjordens Frugtbarhed og lave Sædpriser bidraget sit til at bringe Bønderne i Vane med, at ødelægge en betydelig Deel af deres avlede Kornvarer, paa en for Agerbrug, Sundhed og Moralitet lige fordærvelig Maade. — Det kan bemærkes, at i de senere Aar spores desuden flere opkommende Afvigelser fra Fædrenes gamle Sæder; saaledes har en temmelig stor Luxus i Klædedragt begyndt at udbrede sig, især blandt Qvindekiønnet; og den befordres meget ved den lette Indførsel af alleslags tydske Kramvarer. Ikke desmindre har ingen af de to, hver paa sin Maade skadelige Nyheder hidtil havt den Virkning, at den almindelige Velstand er bleven kiendeligt formindsket. Der findes Ingen blandt Gotlands Indbyggere, som kunde kaldes ualmindelig rig; men de Fleste have, som frie Jordeiere, et godt eller taaleligt Udkomme, og meget faa Fattige findes paa Øen.

Over hele Sverrige gienkiender man i Almindelighed Gotlændingen paa hans Dialect eller Sprogbrydning („Brytning") i Udtalen. Denne er saa vedhængende, at selv de mest dannede Mænd, som i 20 eller 30 Aar have været borte fra Gotland, og som i øvrigt tale det reneste Svensk, næsten aldrig fuldkommen kunne aflægge denne fra Hiemmet medbragte Egenhed. Man siger, at Gotlændingen „synger" i sin Tale; ja, at hans Dialect i Udtalen har Lighed med den Finnske. Dette maatte dog vel kun være noget, der kan forekomme en mindre opmærksom og nøiagtig Tilhører; da vi ellers dog ikke selv kunde synes, at en meget stor og afgiørende Forskiel finder Sted imellem vor og den Finnske Dialect, og begges eiendommelige Ordbetoning. Mig forekommer det (jeg siger forekommer, da jeg selv er Part i Sagen, og ikke kan dømme med fuld Sikkerhed) som om den Finnske Egenhed fornemmelig ligger deri, at dette Sprogs Tostavelsesord ere de skarpeste Trochæer, som kunne tænkes. Den første Stavelse faaer nemlig i

Finnens Mund en saa skarp Tonevægt, eller saa at sige et saadant Tonestød, at den følgende herved næsten opsluges. Den Gotlandske Egenhed synes mig derimod at ligge deri, at den første Stavelse i saadanne Ord, som bør være Trochæer, vel bliver lang (dog uden alt skarpt Stød); men at den anden ikke bliver fuldkommen kort, saaledes at den kommer til at nærme sig den første temmelig i Toneholdet; skiøndt den første dog altid er lidet længere, end den anden. Et svensk trochæisk Ord kommer saaledes, i en Gotlændings Mund, næsten til at nærme sig en Spondæe, eller et af tvende ulige Ord sammensat Tostavelsesord; hvorimod Finnerne slaae over til Modsætningen heraf, og udtale et saaledes sammensat Ord som en virkelig Trochæe.

Allerede af det her nævnte Forhold med den Gotlandske, hos Indfødte rodfæstede Dialect kan man med Sikkerhed slutte sig til, at Tungemaalet paa Øen selv maa have mange og skarpt fremtrædende Egenheder. Saaledes forholder det sig ogsaa. Sproget paa Gotland er uden Tvivl den haardeste og bredeste af alle Sverriges Landskabsmaal, med sine altid haarde Consonanter og med sin charakteristiske Rigdom paa Diphthonger, hvori denne Mundart næsten overgaaer det Islandske, og nærmer sig til det Moeso-Gothiske. Men da det er en Retning, som næsten uden Undtagelse gaaer igiennem alle nyere europæiske Sprog, at bortkaste Diphthonger og haarde Consonanter, med eet Ord, at blive blødere: hvoraf reiser det sig da, at den Gotlandske Mundart synes allene at være en Undtagelse herfra? Det lader sig vel tænke, at et gothisk Element kan have indbragt denne Bredhed og Haardhed i Lydsystemet under forhistoriske Tiders Løb, og noget saadant kan bidrage til at forklare Gotlandslovens bredere Sprogart i Sammenligning med vore øvrige svenske Landskabslove; men det er ikke allene nok til at forklare, hvorledes denne Egenhed

har kunnet vedligeholde sig lige ned til vore Dage, i en snart sagt uforandret (?) Form. Der faldt mig en Tanke ind, da jeg læste den sandhedselskende Sprogforsker N. M. Petersens Ord i „det danske Sprogs Historie", p. 227. Han siger nemlig der, at da det danske Sprogs Tilbøielighed til Blødhed ikke allene lader sig forklare af Nabosprogenes Indvirkning: saa turde muligen en bidragende Aarsag ligge i „Folkets, især Almuens, undertrykte og forknede Forfatning, under Middelalderens smaa Despoter og udsugende Arristokrater." Da nu, som vi ovenfor have omtalt, Gotland ved en heldig Tilskikkelse ganske og til enhver Tid har været befriet for disse, Friheden nedtrykkende Vilkaar, og da saaledes en fuldkommen modsat Tilstand her altid har fundet Sted: saa turde ogsaa Virkningen paa Sproget have været det modsatte af den, som Sproget i Danmark modtog. Gotland har vist nok ofte skiftet Overherre i Middelalderen, og snart været pantsat til den tydske Orden, snart med Vaabenmagt været erobret og atter indtaget af danske og svenske Konger; men Øen har altid undgaaet den Ulykke, at blive bragt under Trældom af smaa Tyranner, boende i Landet selv.

Gotlandsmaalet er saaledes heel mærkeligt som Sprogmonument, og som et levende Beviis paa, hvorlænge det Gamle formaaer ved egen Kraft at holde sig i Live, naar det kan være befriet for fremmede og voldsomme udvortes Indvirkninger. Læserne ville da med Velvillie og Overbærenhed modtage efterfølgende Udkast til en Skildring af dette Tungemaals særegne Former, ved en endnu uøvet Haand.

II. Almindelige Bemærkninger over Sproget.

Gotlandsmaalet har, ved denne Øes fra Fastlandet fjernede Beliggenhed, og fordi den i en Række af senere Aarhun-

dreder har været saa sparsomt besøgt, saavel af Indflyttere, som af Reisende, paa en mærkelig Maade og meget længe, ja lige til vore Dage, bevaret særdeles i Øine faldende Egenheder. Disse have ikke allene deres Grund, ligesom deres Mærkværdighed, deri, at et Oldtidssprog her har vedligeholdt temmelig friske og ublandede Levninger; men ogsaa deri, at det gamle Sprog, som disse Øboere havde at bevare, har dannet sig af meget ulige Bestanddele. Det Gotlandske Sprog viser de tydeligste Spor, saavel af skandinavisk, som af germanisk Oprindelse; ja, ogsaa dette Tungemaal synes at vidne om, at Øen i en fjern Fortid har været ligesom en Overgangsbro for Indvandringerne til Sverriges Fastland, i det mindste til den sydlige Deel af dette Land. Allerede Jornanders omtaler jo, at Gother (siden bekiendte hos Romerne under Navn af Moesogother) i lang Tid havde deres Sæde ved Østersøens Kyster, omtrent i Weichsel-Landet, eller i Nærheden af denne Flods Munding. Vi finde endvidere, at Sverriges søndre Deel, allerede tidligere end den Indvandring, som Sagnhistorien knytter til Odin og Aserne, var befolket af *Góther* (Gøther, Isl. Gautar); hvilken Deel af Landet efter denne Folkestamme fik Navnet Gau-þióð eller Gaut-þióð (ligesom en mere nordlig Deel eller Mellem-Sverrige, kaldtes Sui-þióð, efter Svearne, Sviarne, Romernes *Suiones*.) Om disse melder Tacitus, at de vare rige paa Fartøier; og der er Grund til at antage, at Gotherne ikke vare det mindre, som Kystboere ved det Baltiske Havs Sønderstrand. Det bliver saaledes endvidere ganske naturligt og sandsynligt at tænke sig: at disse Østersø-Gother, ved at seile over dette Hav ere indvandrede i Sverrige, og have bosat sig, under Navn af Gautar, i det efter dem benævnede Gaut-þióđ eller *Göta-land*; ligesom at de paa denne Seilads have i Øen Gotland fundet et Hvilepunkt. Men da denne Ø er et godt og

frugtbart Land, er intet rimeligere, end at Nogle af Stammen paa dette Vandringstog ere blevne tilbage paa Øen; og at dens nærværende Indbyggere, kun lidet blandede med silldigere overflyttede Skandinaver, nedstamme fra den gamle, gothiske Indvandring[1]). Herom vidner ikke allene de Navne, som Folket paa Øen fra de ældste Tider, saa langt Sagnet og

---

[1]) Det fortiener vel at bemærkes, som en af Egenhederne ved Gotlands historisk-monumentale Charakteer, og til Bekræftelse af Slægtskabet imellem denne Øes Befolkning og de gothiske Folkestammer, at man (i Følge Hr. J. Worsaae's Beretning, som i 1842 besøgte Øen) lige saa lidet der, som i Smaaland, Østergothland eller de mere nordlige svenske Provindser, finder Spor til Nordens ældste, steenbyggede Grave eller Gravkamre, med Fund af Steenredskaber i samme (hvilke derimod, som bekiendt, træffes i en vis Strækning af Vestergøthland). Paa Gotland bestaae derimod de gamle Gravminder fra Hedenold sædvanligen af opbyngede Haandstene, som enten slet ikke, eller høist ubetydeligt ere blandede med Muld, og danne en liden Høi, af 1 eller 2 Alens Høide. Ofte ere disse Grave omgivne med en eller flere Kredse af ikke betydelige Stene; og de indeholde aldrig større Steenkamre, men undertiden ganske lave Steenkister. Af de for Norge og det nordlige Sverrige eiendommelige „Steenrør" ɔ: Høie, opførte allene af store Stene, gives der ogsaa adskillige paa Gotland. Disse ere sædvanligen af samme Størrelse, som vore danske Jordhøie; men enkelte giøre en mærkelig Undtagelse herfra. Ved Bro, i Nærheden af Visby, ligger saaledes et Steenrør, som er 10—11 Alen høit, og foroven har en Bredde af ikke mindre end 40 Skridt, hvoraf man kan forestille sig, hvilken uhyre Mængde af Steen her ere sammenhobede. Denne Høi har endog givet Oprindelse til det alminbelige Mundheld paa Øen: „saa tyk, eller bred, som Bro Steenkummel". Ogsaa med Hensyn til Indholdet ere de Gotlandske Høie modsatte de Danske. Medens der nemlig hos os opgraves Sager fra de to særegne Perioder, som man har kaldet Steen- og Kobber-Alderen, findes der paa Gotland næsten uden Undtagelse Sager fra Jern-Alderen, ja hyppigst fra dennes senere Tid. De øvrige, overordentlig talrige og betydelige Jordfund af Sølvsager, af romerske, kufiske, angelsaxiske og ældre tydske Mynter, som her opgraves, synes ogsaa at bestyrke, at det navnligen var henimod Hedenskabets Slutning at Gotland vandt Betydenhed som et Middelpunkt for Scandinaviens Handel med Orienten og det nordlige Europa. M.

Mindet naaer, har givet sig selv og sit Land[1]); men ogsaa, og det i endnu høiere Grad, Overeensstemmelsen imellem det hele Vocal-System, men i Særdeleshed Diphthong-Bygningen, saaledes som den er i det nuværende Tungemaal og i Gotlands-Lovens Sprog, hvilken Lighed har vedligeholdt sig næsten uforandret fra Tiden, da denne Lov blev nedskrevet (formodentlig i det 13de Aarhundrede) og til den Dag i Dag. Diphthongbygningen er unegtelig, saavel i Gotlandsloven, som i det nærværende Sprog mere gothisk, end skandinavisk; heraf ogsaa lader efter min Formening, Lighederne med det nuværende Høitydske, sig snarest forklare, da hiin Overeensstemmelse er giennemgribende og strækker sig til Grundlyd i Tungemaalet; og da man vel med Føie antager det Gothiske (eller Sproget i Ulfilas Bibeloversættelse) for den ældste høitydske Sprogform.

Efter hiin gothiske Overflytning har uden Tvivl i lang Tid en temmelig levende Samfærdsel fundet Sted imellem de Gotlandske *Gutar* og deres Stammefrænder, Gøterigets *Gautar*; thi alt som de Sidstes Sprog meer og mere blandede sig med de senere indvandrede Sviars Tungemaal (hvoraf saaledes efterhaanden det længe for Norden fælles Sprog, bekiendt under Navn af Norræna mål, Dönsk Tungu, Islandsk, Gammel Nordisk, m. m. dannede sig), synes Gotlandsmaalet længe at have nogenlunde fulgt med hiin Sprogudvikling; dog saaledes, at det altid bevarede en stærkere gothisk (ↄ: moeso-

---

[1]) Gotlands-Loven (Guta-Lag, Göta-Lag) kiender ingen andre Benævnelser, end *Gutar* og *Gutland*; og aldeles paa samme Maade udtales endnu disse Ord af Øboerne selv. Man veed der hverken af *Gottland* eller *Gottlændinger*; og det synes saaledes, at deres egen Stemme heri burde følges, da Folkets Benævnelse har ikke mindre end 6 til 700 Aars beviislig Hævd for sig. (Ogsaa den danske Benævnelse *Gulland*, som en blødere Overgangsform af *Gutland*, taler herfor.)

gothiſk) Brydning. Dette viſer ſig tydeligt i Guta-Lag eller Gotlandsloven, der upaatvivlelig overhovedet kan ſiges at være affattet i den Sprogart, ſom dengang var almindelig i Skandinavien; men dog i ſaa høi Grad ligner det nuværende Folkeſprog paa Gotland, og derhos i enkelte Træk og Egenheder røber et ſaa kiendeligt Slægtſkab med den gamle gothiſke Sprogcharakteer, at jeg ikke troer at vove for meget ved at antage: At Gotlandsmaalet, eller Taleſproget paa denne Ø, allerede da hiin Lov blev nedſkrevet, havde en bredere Vocal- og Diphthong-Bygning, end Sproget, ſelv i det gothiſke Skandinavien (man ſammenligne f. Ex. Sproget i Östgöta- og Vestgöta-Loven med Gotlandsloven); ſamt at Sproget i den ſidſtnævnte Lov paa det nærmeſte, om ikke ganſke fuldkomment, bærer Præget og Charakteren af den Dialect, ſom taltes paa Øen i det trettende Aarhundrede. — Af de mangfoldige Exempler, ſom kunde fremſtille Ord- og Formliigheden imellem det ældre og nuværende Gotlandſke Sprog, og dettes Vocal- og Diphthong-Syſtem, vil jeg kun vælge nogle faa Ord af det ſidſte, (G.) ſom nærmeſt falde mig ind, og ved at anføre de tilſvarende Former i Gotlandsloven (G. L.), i det Gothiſke hos Ulfilas (Goth.) og Islandſke (Isl.) beſtyrke, hvad jeg har yttret om Slægtſkabet med disſe Sprog. Saaledes f. Ex.

Ag, (G.) et Slags grovt og ſtivt Moſegræs, ſom bruges til Tag. (Schoenus maritinus L.) *Agh* (G. L.) men ellers ikke i nogen anden Sprogart.

aukæ, (G.) at øge, forøge; *auka* (G. L. og Isl.) aukan, (Goth.)

dailæ, (G.) at dele; *daila* (G. L.) dailjan (Goth.); deila (Isl.)

daim, (G) Dat. og Abl. Pl., dem. *þaim* (G. L. og Goth.) þeim (Isl.)

daudar, m. *daud*, f. *dytt*, *datt*, n. (G.) død, dødt. *dauþr*, m. *datt*, n. (G. L.); dauþs (Goth.); dauðr, (Isl.)

diaupar, (G.) adj. m. dyb; *diaupt* (G. L.) diups (Goth.) Heraf: *Diauplaik* (G.) Dybde; diupleikr, (Isl.)
fallæ, (G.) Impf. *fiællt, fallt*, falde, faldt. *falla*, *fiell* (Isl.) fallen, fiel (T.)
fastar, (G.) ugildet; *fastar* Uxæ, en Tyr. «*fastr* Uxi», d. s. (G. L.)
haggæ, Impf. *hiægg*, (G.) hugge, huggede. *hagga* (G. L.) höggva, hió (Isl.) hauen, hieb (T.)
haldæ, Impf. *hiællt* (G.) holde, holdt. *halda*; Impf. Pl. *hieldu*, (G. L.) *hallda*, *hielt* (Isl.) halten, hielt. (T.)
kumbæ, præs. *kumbar*; Impf. endnu ofte *quam* (G.) at komme; *cuma*, *cumbr*, *quam* (G. L.) quiman, quam (Goth.) kommen, kam. (T.)
Knai-bård, (G.) Knæskal; Kniborþ (G. L.) Ogsaa G. *Knæi-snald*. (jvf. det. T. Schnalle, Spænde.)
laupæ, (G.) løbe; *laupa* (G. L.) hlaupan (Goth.) *hlaupa* (Isl.)
Lauk, (G.) Løn. Laun (G. L. og Isl.) Launs (Goth.)
laus, (G.) løs. Ligeledes i G. L. og Isl.
Letæ, f. i best. Form *Letu*, (G.) den venstre Haand; Hleidu-mei, (Goth.) (Jvf. Lat. *læva*; Eng. *left*.) Savnes i øvrigt i de skandinaviske Sprog.
Saud, (G.) en Brønd; *Sauþ* (G. L.) Ellers ikke i nogen anden nordisk Sprogart; om det ikke er det samme Ord, som i Skibssproget forekommer i *Pompe-Sod*, sentina navis; hvilket er rimeligt nok, da man ogsaa i det Middel-Høitydske har *Sot*.
Sinn, (G.) Gång. Omgang (men kun i Sammensætn. *ann-sinn*, *trid-sinn*.) Sinþ (Goth.) *Sinn* (G. L. og Isl.) Goth. anþaramma sinþa; þrim-sinþa: anden, tredie Gang.)
sinkæ, (G.) Impf. *sank*, synke, sank. (G. L. Sank.) *Sigg-qvan*, *saggqu*; læs: siukvan, sanku. (Goth.)
Skauræ, *Skuræ*, fem. en flad Skovl, eller Spade. Skauro, (Goth.)
Smaitæ, Impf. *smait*, (G.) at stryge paa, smøre paa; *smaitan*, *gesmait*. (Goth.) I danske Dialecter: *smide*, at stryge, smøre paa; *smitte*, at farve. Molbechs Dial. Lex. p. 523. 524.

stæigæ, Impf. *staig*; stige. (Sv. *stiga*, *steg*.) Goth. staigan, staig. Isl. stiga, steig.

Stinkæ, Impf. *stank*. (G.) at fare pludseligt affted med ilende Fart. *stinqua* (G. L.) Goth. stiggqvan, staggqw (l. stinquan, stanku.) Jvf. stinke, springe pludseligt op af Skræk. Molbechs Dial. Lex. S. 553.

sværva af, (G.) at tørre af, stryge af; swirban, (Goth.) *sverfa*, at file bort, (Isl.) hvor man seer Oprindelsen til Ordet *svarfva*, (dreie paa et Dreierlad, m. v.) i ældre Dansk svarve, svarre; hvilket ogsaa paa Gotland hedder *svärfva* eller *svarfva*.

Trodar, n. (G.) Giærdsel, Giærdestænger. Troþr (G. L.) Isl. Tröd, og pl. Tradir, Indhegning, Gierdesgaard.

tulæ, (G.) at taale; þula (G. L.) þulan, (Goth.)

Vængæ, (G.) Hynde, Pude; Wengi (G. L.) Waggarja, læs Vangarja; Goth. (jvf. det T. Wange.)

Dette turde alt være nok for at vise, hvormegen Lighed der findes imellem det nuværende Gotlandsmaal og det Sprog, hvori Gotlandsloven er affattet — en Overeensstemmelse, som ei kunde have fundet Sted, dersom Loven ikke var skreven i den Mundart, som den Tid taltes paa Øen, og som saa længe og i saa betydelig en Grad har modstaaet Tidens Indvirkning. Ligeledes kunne disse Prøver tiene til at vise den Lighed, som findes imellem begge gotlandske, i Tiden saa vidt adskilte Sprogformer paa den ene Side, og det gothiske og islandske Sprog paa den anden; ja hine kunne paa en Maade næsten siges at udgiøre et Overgangsled imellem de to sidste.

Endnu et tredie mærkeligt Resultat, som man kan udlede af Sammenligningen imellem det ny-gotlandske Sprog og de to nysnævnte gamle Idiomer, er, at det synes i høi Grad at bestyrke deres Mening, som antage: at det gammelnordiske Sprog, Norræna, eller det Islandske, har, f. Ex. i Snorre Sturlesens Tid, paa det nærmeste været udtalt saaledes som vi finde det skrevet, saavel i de gamle

Sprogmonumenter, som paa Runestenene, og tildeels i Landskabslovene. Dette strider vel aldeles imod den grundlærde Rasks Anskuelse, som unegtelig synes at være støttet paa stærke Beviser, hentede fra den nyere islandske, svenske og danske Udtale; men den modsatte Mening er heller ikke uden kraftige Grunde, som kunne bygges paa den Continuitet, der finder Sted imellem den gothiske og den nye høitydske Skrivemaade. Betragter man derhos, hvorledes det endnu levende Folkesprog i et ægte skandinavisk Landskab, Gotland, kan fremvise den tydeligste og meest afgiorte Nedstammelse fra Gotlandslovens Sprog, og at det saaledes ligesom er den Sprogform, der sammenknytter Gothisk og Islandsk: saa kunde nogen Tvivl om den fulde Anvendelighed af den nyere islandske Udtale paa det Gammel-Islandske vel være at undskylde. Unegtelig er dette hele Spørgsmaal af stor Interesse for den nordiske Sprogforskning, og det vilde være særdeles lønnende, derpaa at anvende en udførligere Undersøgelse. Men deels kan en saadan ikke her finde sit Sted; deels vilde dertil udfordres en sammenlignende linguistisk Behandling af Gotlands-Loven, hvortil en mere kritisk Udgave af denne Lov, end Hadorphs eller Schildeners [1]), vil være nødvendig.

Efter hiin Tidsalder, som Gotlandsloven tilhører, var Øen underkastet en meget afvexlende Skiebne. Visby, (allerede tidligere en gammel, anseelig Stad, som man af dens ældre Kirker kan slutte) blev en betydelig Hansestad, og her-

[1]) Den sidste Udgave („Guta-Lagh, das ist der Insel Gothland altes Rech'sbuch, in der Ursprache und einer altdeu:schen Uebersetzung herausgegeben, mit einer neudeutschen Uebersetz. nebst Anmerkungen versehen von K. Schildener.“ Greifsw. 1818) har unegtelig i det af Udgiveren Tilføiede betydelige Fortrin for Hadorphs; men har ikke havt anden Text at følge, end den af Hadorph meddeelte.

ved indtraadte megen Forbindelse med Tydskland. Nogle plattydske Ord og Vendinger ere uden Tvivl i denne Periode indkomne i Sproget; ligesom hiin Forbindelse vel ogsaa har bidraget noget til at vedligeholde den ældre gothisk-germaniske Charakteer, som endnu er saa kiendelig i Øens Dialect. Længere hen kom Gotland under Danmark; og vi feile maaskee ikke ved at antage, at denne Omstændighed har bidraget til at oplive eller bevare en stor Deel islandske eller gammelnordiske Ord, som endnu fandtes hos de Danske, men allerede da vare bortdøde i det svenske Tungemaal. Maaskee er ogsaa Vocalen *a*, i Ordenes Endelser og andensteds, først i den Periode gaaet over til *æ*, (?) hvorved den temmelig nærmer sig det danske *e*, skiøndt med en noget bredere Lyd. En stor Deel egentlig danske Ord og Talemaader have Gotlænderne muelìgen ogsaa fra den Tid beholdt; endskiøndt man dog i disse Tilfælde altid nøie maa undersøge og adskille, hvad der kan være ældre og oprindeligt i Tungemaalet, og dog fælleds med det Danske, fra det, der saaledes kan betragtes som et nyere tilkommet Sprogstof [1]). Overhovedet

[1]) Dette er vistnok saa meget mere nødvendigt, som man i de fleste Lande, og navnligen i betydelig Grad i Danmark, kan overbevises om, hvor forskiellig Almuens Talesprog og hele Sprogdannelse har været fra Skriftsprogets; og hvorledes hiin giennem Aarhundreders Række kan holde sig fri og fiernet fra fremmede Elementer, som de dannede Classers Talesprog giennem Skriftsproget, og paa andre Maader, tilegne sig. Sammenligne vi Landalmuens Sprog i Danmark med Skriftsproget, da finde vi hos det første en høist forskiellig lexikalsk Charakteer; af den store Mængde Ord af tydsk Afstammelse og Dannelse, som vort Skriftsprog har modtaget og tilegnet sig i de sidste 100 Aar, kiender Almuen saaledes i sit Talesprog næsten ingen; og den har derimod i dette bevaret en stor Mængde danske Ord og Talemaader, som Skriftssprogets Brug efterhaanden har tabt, eller ladet blive forældede. Betragtningen af Folkesprogets Beskaffenhed kan heller ei andet, end betydeligt indskrænke og modificere Anvendelsen af politiske Forhold paa Sprogcharakteren i et Land (ovenfor S. 210); hvorimod de physiske og locale Indvirkninger ingenlunde maa oversees eller undervurderes. M.

kan bemærkes, at Virkningen af den danske Besiddelse af Øen for det meste indskrænkede sig til, at en dansk Hovedsmand, med hans Hofmænd og Svende, opholdt sig paa Visborg; selv Øens Præster vare som oftest indfødte.

III. Grundtræk af den Gotlandske Sproglære.

Det ny-gotlandske Sprog har aldrig tilforn været fremstillet i Skriftform, i det mindste ikke paa nogen selvstændig og rationell Maade. Det første, der maatte sørges for, var saaledes at fastsætte en Orthographie for denne Sprogart. Jeg har længe været tvivlraadig, om jeg deri blot skulde tage Hensyn til det, som virkelig er, d. v. s. som høres i Sproget, og udelukke saavel Alt hvad Ordenes Etymologie og Slægtskab fordrer, som ogsaa Analogien med den svenske Skrivebrug (og saaledes f. Ex. skrive *vad*, quid, *vällva*, hvælve, volvere, o. s. v.) eller om jeg, saa meget som muligt, skulde lempe mig efter den sidstnævnte Brug. I det mindste indtil videre har jeg valgt den sidste Vei, skiøndt den første vist nok har sine Fordele. Jeg er imidlertid nødsaget til undertiden at blive inconsequent, f. Ex. i Brugen af den dobbelte Consonant for at tilkiendegive den foregaaende Vocals Korthed; thi meget ofte have de gotlandske Ord en lang Vocal, hvor de svenske have en kort, og tvertimod. Saaledes svarer det gotl. Skût (D. Skudd) til det Sv. Skått; G. *Lût* til Sv. Lott (D. Lodd); G. Lûp til Sv. Låpp (D. Løb); blåt til Sv. blått (D. blaat); men tvertimod G. small til Sv. smål (D. smal). En bestemt og consequent Accentuering, og en meget nøiagtig Retskrivning, ville derfor være uundgaaeligt nødvendig i en Ordbog over Gotlandsmaalet.

§. 1. Den gotlandske Sprogart har alle de svenske Bogstaver, og disses tilsvarende oprindelige Lyd, med Undtagelse af u, der udtales mere dybt og nærmer sig det svenske

o (f. Ex. i *Söl*) og saaledes næsten stemmer overeens med det tydske u eller franske ou; ligesaa har det Gottl. *o* en noget bredere Lyd, end det svenske. *e* forekommer aldrig kort, som i Sv. *sell*, *lemna*, men allene langt, som i Sv. klên, sên, (D. seen); hvorfor jeg i gottlandske Ord altid med *e* mener denne lange Lyd, og altid skriver æ, for at udtrykke denne Lyd, som i det Svenske (f. Ex. men, den, og ligesaa i Dansk) undertiden betegnes ved *e*. — Ligesaa forholder det sig med *o* og *å*. Det første forekommer i Gottl. aldrig kort som i de Sv. Ord ond, Blomma; Gottl. ônd, blômæ); men altid langt, som i Rôt; ei heller modtager det nogensinde det høisvenske (uppsvenska) Lydskifte til *ö* (som i *Kol*, carbo), å forekommer derimod baade langt og kort. Lyden *ö* skiller sig, baade i det Sv. og D. i to væsentlig forskiellige Lyd, nemlig *ɵ* og *ö*; den første forekommer, ligesom i det Sv. (og D.) allene lang; men den sidste, *ö*, baade lang og kort. — Paa Diphthonger er Gotlandsmaalet meget rigt. Det har ikke mindre end 6, hvoraf fire udlyde paa *i*, nemlig *ai*, *åi*, *æi* og *öi*; og to paa *u*, nemlig *au* og *æu*, hvilken sidste ei maa udtales som det T. åu eller eu, men som det finnske *æu*. Desuden har man endnu tvende Triphthonger, nemlig *iau* og *iæu*. Baade de første og de sidste ere naturligviis altid lange. Regner man hertil de 10 Vocallyd (de 7 snart lange, snart korte: a, i, u, y, å, æ, ö, og de 3 altid lange e, o, ɵ) udgiøre de ikke mindre end 18; og saaledes er vel den gotlandske Sprogart en af de vocalrigeste i Norden og i Europa. For det finnske Sprog maa den dog vige, da dette tæller 8 Vocaler og 16 Diphthonger.

Consonanterne ere de samme som i det Svenske, og deres Udtale i det Hele overeensstemmende med dettes; dog gives heri følgende væsentlige Undtagelser: *g* og *k* udtales altid, og det med deres egen haarde og naturlige Lyd, foran

hvilkensomhelst haard eller blød Vocal. Saaledes gaaer g aldrig som i det Svenske over til j foran e, i, y, å, ø eller ö. Man udtaler saaledes ikke jenom, jifva, jynna, jäss, jøk, jöra; men genom, gifva, gynna, Gäss, Gök, göra. Heller ikke bortfalder, som i Sverrige G foran i; men begge Lyd høres tydeligt, som i det Danske. Man hører i Udtalen paa Gottland Gjausæ, en vis Fugl (Larus); gjån, en Nar; giorde, o. s. v., ikke jausæ, jån, jorde. — Ligesaa forholder det sig med *k*, som overalt beholder sin egentlige Lyd, der udtales ligesaa stærkt og tydeligt foran e, i, y, æ, ø og ö, som foran a, o, u og å, og gaaer saaledes aldrig over til tj, som i det Svenske; ligeledes forenet med *s* til sk, beholder det sin rette, oprindelige Lyd. Gotlænderne siger ikke Schên, schina, schy, schæra, schön, men (med den rette danske k-Lyd) Skên, skina, sky, skön; ogsaa har ki eller kj, skj og Stj deres oprindelige Lyd. Man hører ikke, som i Sverrige Tjortel, schuta, schorta, Schærna, men: *Kiortel*, *skiuta*, *Skiorta*, *Stierna*. — Med eet Ord, Udtalen af g og k er overhovedet liig den Danske, og har ei alle de besynderlige Undtagelser, som den svenske Udtale medfører. G og k faaer heller ei foran visse Consonanter den bløde Billyd af i eller j, som i nyere Islandsk, og stundom i Dansk. Giæst, hospes og kiær, carus, udtales ikke saaledes paa Gotland, men ganske som det skrives, eller, om man vil udtrykke den haarde Udtale ved en Aspiration, som Ghæst, khær. — L foran i høres tydeligt; man udtaler *Lius* eller *Ljus*, ikke som i Sverrige *Juus* (ↄ: Lys); men h foran i eller j, og foran v, er stumt ligesom i Svensk og Dansk. — F, i Slutningen af en Stavelse, lyder som v, ligesom i Svensk; nk har ligeledes samme Lyd, som i det Svenske, eller udtales med stærkt udlydende k (f. Gr. tænka lyder som tænng-ka); derimod er Udtalen af ng i det Gotlandske deri noget forskiellig fra den svenske, at det er ganske analogt med Udtalen af

nk. Det udlydende g høres haardt og skarpt; man udtaler paa Gotland trånng-ga (trange) unng-ga (unge), Sæungg-gen (Sengen); ikke, som i Sverrige trånng-a, unng-a, Senng-en. — Naar gn hører til een og samme Stavelse, lyder det som ng, ligesom i Svensk. (Ugn, en Ovn, udtales Ung-n, ikke Uggn; Mangnus, ikke Magnus). Hører derimod g til den første, og n til den anden Grundstavelse, da høres enhver af dem særskilt, hvilket ei er Tilfældet i det Svenske; f. Ex. Gotl. *signa*, (D. segne; Sv. digna ned. v. inchoat, af *siga*, synke), som paa Svensk lyder sing-na; ligesaa G. *twagnæ* (begynde at blive twættet, eller renset ved Udblødning; v. inchoat, af *twa* ɔ: toe, twætte), som udtales *twag-næ*, men sikkert skulde lyde *tvanng-na*, dersom det fandtes i Sverrige; hvilket man seer af et analogt Ord i den Wermlandske Dialect: *tagna* (begynde at tie, blive taus; Isl. þagna), hvilket ogsaa der udtales *tanng-na*. En Undtagelse er dog, at ogsaa paa Gotland, ligesom i Sverrige, udtales *välsigna* som vælsing-na.

§ 2. Substantivernes Bøining. Dersom man i det Gotlandske Sprog vil tage Endelsen i Nom. pl. til Norm for Declinationerne, saaledes som i den svenske Grammatik, da faaer man kun to. Den første, med Plur. paa ar, der svarer til de svenske Fleertalsformer paa or, ar, er, samt næsten alle Neutra paa en eller n; og saaledes indbefatter alle Masculina, Fem. og endeel Neutra. Den anden Declination med Plur. liig Sing. indbefatter derimod næsten alle Neutra af een Stavelse, og svarer saaledes omtrent til den 5te Decl. i det Svenske. — Men en Inddelingsgrund, som kan være den rette i eet Sprog, er det derfor ikke i et andet, om end aldrig saa nær beslægtet. Det gotlandske Tungemaals egne Beskaffenhed frembyder i dette Tilfælde en anden og mere naturlig Delingsgrund for Etymologen, hvilken tillige er meget strengere

og mere ufeilbar, end den, som gielder i det Svenske. I Følge heraf antager jeg Artikelen, eller Slutningsendelsen i den definitive Form, til Grund for Inddelingen af de gotlandske Declinationer, og disse blive paa den Maade fire. 1., med den defin. Endelse paa en, (og i nogle Tilfælde paa n), hvilke indbefatter alle Substantiver af Hankiøn. 2., med den def. Endelse paa u. 3., med den def. Endelse paa i, hvilke tvende Declinationer indbefatte alle Substantiver af Hunkiøn; og 4. med den defin. Endelse paa æ, som indbefatter alle Neutra. Disse Endelser ere saa sikkre, og Undtagelserne saa faa, at man, for saa vidt man kiender et Ords Genus, ved Hielp af et Par simple Regler, strax kan sige dets defin. Endelse i Sing.; og tvertimod, kiender man blot denne Endelse, saa veed man med det samme saa vel Ordets Genus, som dets indefin. Endelse i Singularis.

1ste Declination har den defin. Endelse i Sing. paa en, undertiden paa n, hvorledes endog Ordet i den ubestemte Form endes; Plur. endes i begge Former paa ar. Saaledes: Nom. en *Sårrk*, en Dreng; Genit. en *Sårrks*; med den bestemte Endelse: Sårrk-*en*, Sårrk-*ens*. Plur. defin. og indef. Sårrk-*ar*, Sårrk-*ars*. — Paa samme Maade bøies f. Ex. Bækar-*en*, et Bæger; Håbb-*en*, en Hob, Dynge; Häbbæ-*n*, en liden Dynge; Lugæ-*n*, Lue; Pænn-*en*, en Pen; Drog-*en*, Skarn, Giødning (Ang. Sax. *droge*) m. fl. Ligeledes høre hertil adskillige Ord med Lydskifte i Plur. f. Ex. Far, Fader; def. Far-*en*, Pl. Fædar; Bror-*en*, Broder, Pl. Bröidar; Fot-*en*, Fod, Pl. Fötar; Brand-*en*, Brand, Pl. Bränndar; Bonda-n, Pl. Böindar; m. fl.

2den Declination: Hertil høre alle de Femininer, som i Nom. Sing. i den ubestemte Form endes paa æ (efter Rask den 3die Decl. i Isl.) hvilket i den bestemte Form forvandles til *u*. I Plur. endes baade den best. og ubestemte Form

paa *ar*, og i Gen. Sing. og Plur. lægges et *s* til, paa samme Maade, som i første Decl., f. Ex. Rogæ, en Roe; Gen. Roge*s*; def. Rog*u*, Rog-*us*; Pl. best. og ubestemt: Rogar, Rogars. Paa samme Maade declineres f. Ex. Bruskæ, def. Brusk*u*, Brusken; Blaikæ—Blaik*u*, det stille Vand; Båttæ—Bått*u*, Baaden; Pæræ—Pær*u*, Pæren; *Jitæ—Jitu*, Ædet, Føden for Kreaturer, o. s. v.

3die Declination, faaer i den def. Form i Nom. Sing. Endelsen *i* lagt til Ordet; Plur. baade bestemt og ubestemt endes paa *ar*; Gen. Sing. og Plur. faaer *s*. Hertil høre alle øvrige Femininer uden Undtagelse, hvad enten de i den ubest. Form endes paa en Consonant, paa en Diphthong, eller anden Vocal, end a. Denne Decl. svarer for en Deel til Rasks 7de og 8de Decl. i det Islandske; og efter den bøies f. Ex. Jård — defin. Jårdi, Jorden; Källing—Källingi, Kiællingen; Dröigsel—Dröigsli, Drøiheden; Nyt—Nyti, Nødden; Gait—Gaiti, Geden; Åi—åi-ji, Øen; Fræu—Fræui, Fruen; E—Eji, eller Æi—Æi-ji, Gimmerlam, Hun-Faar (Goth. *Aiwi*; Ang. S. *Eowu*; Eng. *Ewe*; Isl. *á*, pl. *ær*); o s. v. Nogle Ord med Lydskifte i Plur. høre ligeledes til denne Classe; f. Ex. Hand—Handi, Pl. Hændar, Haand; Stang—Stangi; Pl. Stængar, Stang (Sv. Stång); Spang—Spangi, Pl. Spængar, Spange, Spænde; Bok—Boki; Pl. Bökar, Bog; Nat—Nati, Natten; Pl. Netar, m. fl. — Det eneste af alle mask. og feminine Substantiver, som udmærker den bestemte Form i Pl. fra den ubestemte er Ko—Koi, Koen; det har i Pl. Kör, men med best. Art. Korna, Koerne. (Isl. *Ku* (*Kyr*) def. *Kuin* (*Kyr-in*), Pl. *Kyr*, def. *Kyrnar*;) derimod har So—Soi, Soen, den regelrette Plur. So-ar. (Isl. *Syr*, *Syr-in*; Pl. *Sýr*, *Syr-nar*).

4de Declination indbefatter alle Neutra uden Undtagelse, hvilke i den defin. Form faae i Sing. Endelsen æ.

De adskilles bedst i to Afdelinger, som vel kunde fortiene, hver at regnes for en særskilt Declination.

a) indbefatter næsten alle Neutra af een Stavelse. Disse have i den ubestemte Form Plur. liig Sing., men faae i den bestemte Form i Sing. Endelsen —æ, og i Plur. —i. Foruden de fleste Neutra paa een Stavelse, høre hertil nogle faa Tostavelsesord, som i den ubestemte Form endes paa en Consonant, en Diphthong, eller en anden Vocal end æ (undtagen Ordet Fæ). Denne Afdeling af 1ste Decl. svarer til en Deel af Rask's 4de islandske; ligesom Endelsen æ i Sing. svarer tydeligen til *-et* i det Svenske og Danske. Som Exempler kan nævnes: Bån, Barn; def. Ban-*æ*, Gen. Ban-*es*; Pl. Ban (Børn, Sv. Plur. *Barn*) def. Bani (Børnene) Ban-*is* (Børnenes); Gån-Ganæ (Fiskergarnet), Pl. Gån, Gani (Garnene); Lamb -Lambæ, Lammet; Lambi, Lammene; Naut, Nautæ, Nødet, Qvægshovedet; Pl. Naut, Nauti; og saaledes videre: Fråi, Frø; Håi, Hø; Bo (Boæ, Boi) Bo, Hiemsted; Snê, Sned, Kneb; Bulldar, Bulder; Balldar, Snak, Prat, Sqvalder; Autar, Sindelag (de tre sidste ud. Plur., ligesom ogsaa Bassel, overdreven Omsorg for noget; Væsen, Uvæsen, Støi; Maddel, Haandteren af noget blødt) o. s. fr.

b) Den anden Afdeling indbefatter alle Tostavelses-Neutra, som i den ubestemte Form endes paa æ. De faae i den bestemte Form intet nyt æ; men forblive uforandrede. I Plur. endes de, ligesom de 3 første Declinationer, paa ar, baade indef. og def., og svare saaledes mod en Deel af den 4de Decl. i den isl. Grammatik. Saaledes f. Ex. Vitnæ, Vidne; Gen. Vitnes; Plur. Vitnar, Vitnars (baade indef. og def.); Æpplæ, Æble, Æpplar; Bræidæ, (en Brede, Samling af noget udbredt); Snöiræ, en Snøre; Båistæ, en Bøste, Flæskeboste (Isl. Vilkina Saga: *Baysli*); Hudæ (paa Færøen

Haudæ) en høi Biergklint eller Odde (Isl. *Höfdi*); Håkvædæ, Hoved; Hankklæ, en Vante (Haand-Klæde) o. s. fr.

De tvende Ord Augæ, Øie og Åiræ, Øre, giøre herfra en mærkelig Undtagelse, og have, saavidt deres indskrænkede Bøining strækker sig, temmelig nær vedligeholdt den islandske eller gammelnordiske Form. De høre, tilligemed et ganske lidet Antal andre, til Rask's 1ste Declination, og deres Bøiningsform er denne: Sing. best. og ubestemt: Augæ (Isl. *Auga* og *Augat*); Plur. best. og ubestemt: Augu (Isl. *Augu*; def. *Augun*). Gen. Sing. og Plur. lægger, som sædvanligt, s til. — Ligesaa: Åiræ (Isl. *Eyra*, def. *Eyrat*), Plur. best. og ubest. Åiru (Isl. *Eyru*; best. *Eyrun*). Af den gamle Gen Plur. (Isl. *Augna*, *Eyrna*) findes ogsaa endnu Spor i sammensatte Ord, f. Ex. Augnæ-ræng, Fem. Øienvraa, Øienkrig (Isl. *Augna-krökr*); Augnæ-bröin, Øienbryn; Åirnæ-værk, Øreværk; m. fl.

Af det ovenanførte vil det tillige være klart, at det i Almindelighed er umueligt at afgiøre, til hvilket Kiøn saadanne Substantiver i det Gotlandske høre, som allene forekomme i Plur., f. Ex. Sopar, Feieskarn, Bannar, Skiendsord, Utak, m. fl.

§ 3. Artikelen i det Gotlandske er i Mask. *ænn*, en; Fem. *æ*, (ogsaa *a* eller *i*) en; Neutr. *æll* eller *æ*, et. (*Ænn* Sun, en Søn); *æ* Pæikæ (ogsaa: *a* Pæikæ, *i* Pæikæ) en Pige (Sv. *Flicka*); *æ* Bån eller *æll* Bån, et Barn. — Nølagtigen skilles Artikelen fra Talordene *ain*, og i Neutr. siges her aldrig *æ*, men altid *æll*. (*æ* Pæikæ, en Pige; *ain* Pæikæ, *una puella*). „Dæ skedæ ænn Haust (Mask.) att æ (a) pæikæ (Fem.) qvam ti uss mæ æ (æll) ratt Hucklæ (Neutr.) pa haudæ, u nar sam dæ Pæikæ haddæ sætt si bi dæ Bårdæ, så svaimdæ ha: aldri glåimer ja dænn hausten!" (Det skeete en Høst, at en Pige kom til os, med et rødt Hovedklæde paa Hovedet; og naar som den Pige havde sat sig ved det Bord,

saa daancde hun; aldrig glemmer jeg den Høst!) Adjectivernes Artikel er i Masc. Sing. dænn (Gotl. Lov: *þann*); Fem. dæ (Gotl. Lov: *þan*, *þá*), Neutr. dæ (Gotl. Lov *þat*). Plur. i alle tre Kiøn (som i Dansk og Svensk) di, de.

§ 4. Adjectivernes tre Kiøn adskilles og iagttages endnu temmelig nøie ved ulige Endelser, i det mindste af ældre Bønderfolk, som ikke ved Skolegang ere blevne forsvenskede. Disse tre Kiønsendelser stemme for det meste overeens med de tilsvarende islandske; men finder dog allene Sted for den positive Grad. Saaledes give disse Undtagelser Anledning til at inddele Adjectiverne i 5 Slags:

1. De Adjectiver, som i Hankiønnet have Endelsen ar, i Hunkiønnet derimod ingen (det vil sige, beholde Rodordet uforandret); men i Neutrum have t, eller dt, som er gaaet over til tt, og den sidste Endelse undertiden ledsaget af Vocal- eller Diphthong-Forandring, eller af Vocalens Overgang fra lang til kort; f. Ex. raudar, Masc. rød; Fem. raud; Neutr. rytt ell. ratt; blautar, blød, blytt ell. blatt; saitar, sait, satt ell. satt, fed; braidar, braid, britt, bred; haitar, hait, hitt (hatt), hed; latar, lat, latt, lad; rå-ar, rå, ratt, raa, (Isl. *hrár*, *hrá*, *hrátt*); vaidar, vaid, vitt (væit) viid; hväiter, hväit, hvid; söitar, söit, söit (sytt), sød; nöiar, nöi, nöit, ny; haugar, haug, haugt, høi; bla-ar, bla, blåt, blaa; godar (goar), god (go), gutt, god; mæktugar (mæktu'ar), mæktug (mæktu), mæktugtt (mæktu'tt), mægtig; lyckli'ar, lyckli', lyckli'tt, lykkelig, o. s. v. Det kan i Almindelighed bemærkes, at de Adj. som svare til de svenske paa —ig, have sædvanligen den ældre Form paa —ug ell. —ugar, (Isl. *ugr* og *allr*); dog forekomme nogle paa —igar; men g-Lyden høres som oftest ikke i Udtalens Hast[1]).

---

[1]) Det *g*, hvorpaa saamange Adjectiver ende, opsluges sædvanligen i den gotlandske Udtale (ligesom flere Steder i Sverrige), saaledes at

2. De Adjectiver, som i Mask. have Endelsen ar, og i Fem. og Neutr. er lige, eller savne forandret Endelse; f. Ex. Mask. svartar, Fem. og Neutr. svart, sort; tråttar, f. og n. trått, træt; daistar, f. og n. daist, mat; töistar, töist, tyst; letar, lêt, let; teter, têt, tæt; retar, rêt, ret, o. s. v. — Vel begynder den maskuline Endelse (*ar*) hos begge disse Slags Adjectiver nu efterhaanden at tabe sig; men en ret Bonde siger dog endnu den Dag idag langt oftere ænn *raudar* Hæst, (en rød Hest), end han siger ænn *raud* Hæst, endskiøndt ogsaa dette stundom høres. Derimod siger han aldrig a raud*ar* Håpæ (en rød Hoppe), men altid: a *raud* Håpæ; ligesom han i Neutr. altid siger æ eller ætt *ratt* (rytt) Russ ɔ: en rød Hest (Hingst eller Hoppe, „Hæstkreatur").

3. De Adjectiver, som i Mask. have *en*, (læs ænn), fem. *i*, og Neutr. *æ*; og som svare til de Isl. paa *inn*, *in* og *it* (inr, inn, int). Disses Kiønsendelser ere mere constante, og iagttages overalt hos Almuen meget nøie; f. Ex. læiten, liden; (Moesog. *leitils*) F. læiti, n. læitæ (med best. Endelse, den lille hedder dænn, dæ' læitæ); briden, vreden, F. bridi, n. bridæ; vaxen, vaxi, vaxæ, voxen, groet; og saaledes lunken; gåppsen, forbluffet; snoen, snoet; poen, opsvulmet; tungboen, tungt klædt, (Isl. *þungbuinn*); tyckmycken, pirrelig, let til at blive stødt eller vred (Isl. *þyckinmikill*); uppöisken, oppustet; blaiknen, blegnet; og fl. (Hertil høre næsten alle passive Participier, baade de, som i det Sv. endes paa *en*, og mange af dem, som endes paa *ad* og *t*; f. Ex. Sv. *piskad*, Gotl. pæisken; Sv. *smetad*, Gothl. smaiten[1]);

man kun hører den foregaaende Vocal, eller de to Vocaler, som den skulde afskille; f. Ex. blodu', blodu'ar, blodu'tt, blodig; storli'tt, storligen, o. s. v.

[1]) Gotlænderne adskille i Udtalen bestemt dette Participium smaiten, (*smetad* ɔ: smuurt, paasmuurt) ved en Nuancering i Tonevægten fra smaiten,

Sv. *snäst*, G. snæsen, (irettesat, o. s. v.). En Undtagelse fra ovenanførte Regel ere ingen, ingu, ingæ, og annen, annu, annæ; samt Pron. dissen, denne, dissu, dissæ; hvilke saaledes have Endelsen u i Fem. I øvrigt frembyder denne Classe af Adjectiver i dens Bøiningsformer en smuk Analogie imellem dens 3 Kiønsendelser (—en, —i, —æ) og den bestemte Slutningsartikel i Substantivernes fire Declinationer; da der altid bruges den Kiønnet udmærkende Endelse i Adjectiverne, som Substantivet fordrer; ligesom ogsaa disse Adjectivers Kiønsendelser altid ere constante, og med dem ikke omgaaes skiødesløst, som med Endelsen *ar* i 1ste og anden Classe.

4. De Adjectiver, som fattes forandret Endelse, og ere lige i Mask. og Fem., men have t i Neutrum, ligesom i det Svenske; f. Ex. vackar, m. og f. smuk, vakker; n. vackart; fagar, fagart, smuk, fager (bruges kun om Veirliget); dunkar, dunkart, Gl. Sax. *dunkar*; (Isl. *döckr*) dunkel; stabar, stabart, stadig; likur, likurt, lekker; gambel, gambelt, gammel; ausel, usel; ænkel, enkelt; magar, mager, bitlar, bitter, nipur, hurtig. Neppe gives der flere af denne Classe, end de her opregnede [1]).

den bestemte Form af Smait. Sv. *Smet*, (det som paasmøres, Smørelse); ligesom man i Sv. adskiller *slagen*, Partic. af *slå*, fra *Slagen*, den best. Form af *Slag*; eller Åbo, en Bebygger, Beboer, fra Åbo (Staden i Finland). Vilde man for Øiet betegne denne fine Forskiel, maatte det vel være ved Accenten, f. Ex. smàiten, slàgen, (Particip.), men Smáiten, Slágen, (Subst.)

[1]) Det kan bemærkes, at disse Adjectiver endnu i Midten af det forrige Aarh. havde ulige Endelse for alle 3 Kiøn, ligesom i det Islandske, skiøndt paa en anden Maade; nemlig dannende den femin. Endelse paa *u*. Dette sees af en meget tarvelig Gotlandsk Sproglære (af en Provst Tafftin), som i Ms. bevares paa Visby Gymnas. Biblioth. og er fra Aar 1767. Her finder man gam*al*, gam*ul*, gam*alt*; enk*el*, enk*ul*, enk*elt*; ann*ar*, ann*ur*, ann*at* (Isl. *annar*, *önnur*, *annart*).

5. De Adjectiver, som ere ganske eens i alle 3 Kiøn: a) med Endelsen *æ*, der svarer imod *a* og *e* i det Svenske, f. Ex. masc. f. og n. æcktæ (ægte), sacktæ, stillæ (dog høres stundom i Neutr. stillt) illæ, daarlig, slet (Isl. illr), hvilket sidste Ord ogsaa bruges adjectivisk; men, besynderligt nok, altid med en Negation foran; f. Ex. „dæ jær intæ *illæ* væg hiær" (det er ingen daarlig Vei her); „han jær ingen *illæ* Kal" (ingen daarlig Karl); „Ha var ingu illæ Kuna" (hun var ingen daarlig Hustru). Man kan derimod ikke sige: Dæ jær en illæ Kal o. s. v. — Til denne Afdeling hører ogsaa en heel Classe Adjectiver, hvis Endestavelser ere *-lagæ* (af *Lag*, Maade, modus) og som ikke have noget ganske modsvarende i det Sv. (men derimod i den danske Endestavelse *-lig*). I Betydningen skiller denne Endelse sig fra -agtig (S. acktugar), som ikke bestemmer Forholdets Grad, hvorimod -lagæ udtrykker en temmelig, ikke ringe Grad i Forholdet; f. Ex. sma-*lagæ*, smaalig, temmelig liden; small-*lagæ*, temmelig smal, lett-*lagæ*, temmelig let, gråf-*lagæ*, nogenlunde grov eller tyk. Forholdet kan imidlertid blot være quantitativt, og gaae ud paa udvortes Egenskaber. b) med Endelsen *ænes*. Disse bestaae allene af alle Verbers active Participier, og svare til de svenske Participier paa *-ande* og *-ende*, samt nogle Adjectiver, som i deres Dannelse ligne hine. De ere aldeles uden Bøininger, eller ere indeclinable, og kunne i intet Tilfælde faae nogen anden Endelse; ikke heller kunne de comparereres. Man gienfinder ogsaa endnu denne Form i daglig Tale i det øvrige Sverrige, og i ældre Skrift f. Ex. lefvandes, hafvandes, o. s. v. Som saadan fremviser den en saa paafaldende Lighed med det active Participium i det gamle Gothiske hos Ulfilas, (*libands*, *habands*) at man fristes til at antage den for at have sin Oprindelse fra denne Sprogkilde. Saaledes høres altid i den gotlandske Dialect: lifvanes, levende (Goth. *libands*); græi-

pænes, gribende (Goth. *greipands*); springænes, hoppende; laupænes, løbende; sitænes, siddende; bidænes, bedende; singænes, syngende; gaænes, gaaende; boænes, boende; jitænes, ædende, o. s. v. Man hører ogsaa (udenfor de partic. Endelser) fræmmænæs, fremmede; autsoknes og innsoknes, som er udenfra eller i Sognet (udensogns, indensogns) [1].

I Fleertallet have alle Adjectiver i alle tre Kiøn Endelsen *æ*; og de, som i Sing. i Hankiønnet endes paa *en*, faae i Plur. *næ*, de paa *er* faae *ræ*, o. s. v. ligesom i det Svenske (og Danske), f. Ex. vaxnæ, voxne, gamblæ, gamle, dunkræ, dunkle o. s. v. — Den bestemte Forms Endelse for alle Adjectiver (med Undtagelse af de paa ænes) er *-æ*, ligesom *-e* eller *-a* i det Svenske, saavel i Sing. som i Plur. f. Ex. dæna ræikæ, den rige; dæ ræikæ, det rige; di ræikæ, de rige; di blaæ, blaae, di lunknæ, lunkne (Sv. *ljumma*), di sagræ, smukke, o. s. v. Genit. endes i Sing og Plur., baade def. og indef. paa *es*, eller *nes*, *res*, o. s. v. Adjectiverne have saaledes i Gotlandsmaalet kun een Endelse baade i den bestemte og ubestemte Form, hvilken blot tilkiendegives ved Artikelen eller Pron. determ. *di* (de), f. Ex. langæ Netar, lange Nætter, og di langæ Netar (ikke som i det Sv. de långa nätterna).

---

1) Vi kunne bemærke, at det er en ganske urigtig Mening, naar man troer, at denne Participiets Endelse paa *s*, som man endnu, baade i Svensk og Dansk, jævnligen hører i Almuens Tale, skulde være en ved sildigere Skiødesløshed opkommen Sprogfeil. Det er tværtimod den ældre, oprindelige Form, hvis Forandring (ved at bortkaste *s*) egentlig skyldes Skriftsproget og dets Grammatik. [Man hører ogsaa i Danmark hyppigen: at komme gaaendes, ridendes, reisendes, m. m. og i Ordsproget hedder det: „Ventendes Mand er god at giæste].“ I det gamle Græske (og Islandske) har man allerede bortkastet dette *s*, hvilket derimod findes i Latinen; (f. Ex. Gr. *φέρων*, for *φέρ-οντς*; Lat. ***Ferens*** (ferents); Gothisk: ***bairands*** (bairandus); Isl. ***berandi*** (berandis); Sv. **bärande** (bärandes); Gotl. **biærænæs**.

Med Adjectivernes genitive Endelse (*es- nes-* og indef. blot *s*) forholder det sig som i Svensk og Dansk. Man kan nemlig sige, at denne Endelse slet ikke forekommer i den ubestemte Form, da Prædicaterne altid gaae forud for Subjectet, og kun det sidste Substantiv faaer Genitivets Bøining; f. Ex. dæ langbaintæ, raudsprættuga Tævus Halsband (den langbenede, rødspættede Tæves Halsbaand). I en saadan Sætning som: ænn Siauks arbaitæ jær klaint (en Sygs Arbeide er kleint) opstaaer Gen. egentlig ved en Ellipse, for ænn siauk Kåls (en syg Karls, eller Mands). Staaer et Adj. saaledes, ved Ellipse af Substantivet, som selvstændigt Ord i Sætningen, da faaer det Endelse og Bøining i Forhold til Kiønnet af det Subject, som Adjectivet repræsenterer; f. Ex. Nom. dænn *langæ* — dænn *Langæs* (nemlig Karlens, Drengens); dæ *vackru* — dæ Vackrus, den Smukkes (neml. Pigens); dæ *læilæ*, det lille — dæ *Læilæs*, det Lilles (neml. Barnets).

Adjectivernes Comparationer ere i Almindelighed overeensstemmende med de svenske: Positivus *æ- ar- en-*, o. s v., Comparativus: *ar* eller *ræ* (med Lydskifte), aræ, og Superl. *st*, *ast*, f. Ex. æcta, æcktaræ, æcktast; blautar (blød), blautaræ, blautast (blautarst); gambel, gamblaræ, gamblast, o. s. fr. De som i det Svenske have Lydskifte, eller ere uregelmæssige, ere det ligeledes i det Gotlandske; f. Ex. stæurar (stor), större, störrst (eller, som det i Almindelighed udtales stösst); go'ar (godar), bættar, bæsst; haugar, hâigar (hâigra), hâigst (hâigarst); langar (lang), længar, (længra), længst; ungar, yngar, yngst; tungar, tyngar (tyngræ), tyngst.

Nogle Adverbier kunne her ogsaa nævnes, der modtage Comparation; saaledes mikæ, (Sv. *mycket*) meget, mair, mæsst; naugæ, baade nøie og ganske nær (Gotlænderne sige naugæ bæi, T. „nahe bei") naugaræ, naugæst; næra,

nemar (nemaræ), nemast (nær); fiær (kun i Sammensætninger) fiern, fiemar, (fiemaræ) fiemast (Sv. *fiærmare*, *fiærmaste*)[1]; aut, ud, ytar, ytarst (autarst); yfvar, over, yfræ, yfvarst; nidar (nid, ogsaa nir) ned, neder, nidræ, nidarst. — Nogle savne Comparativus: upp, upparst; burt (bort), burtarst; hæit (hid), hæitarst. — Vel er det ikke i den sædvanlige Orden, at disse Adverbiers Sammenligningsgrader anføres her; men det kan finde sin Undskyldning deri, at deres Compar. og Superlativ stundom ere virkelige Adjectiver, og tildeels kunne bøies. Saaledes siger man f. Ex. dænn *auterstæ* ɔ: den, som er mest udad (hvorimod dænn *ytarstæ* kan bemærke den sidste); dænn *hæiterstæs* ɔ: dens, som befinder sig meest hidad; di *upparstæ* (yfvarstæ), de øverste.

De verbale Adjectiver og active Participier paa —*ænes* ere derimod, som før er sagt, baade uden Bøininger og uden Comparation. — Comparativus er uforandret i den ubestemte og bestemte Form; men i Superl. tillægges et *æ* for den bestemte Form i Sing. og for Plur., baade bestemt og ubestemt; (dænn, dæ, di blautastæ, den, det, de blødeste).

§ 4. Talordene ere: 1: Mask. en, ann; Fem. ain; Neutr. ætt; bestemt: dænn ainæ (i alle tre Kiøn); dænn fyrstæ (fysstæ) i m. f. og n. — 2: tva (tæu); Masc. dænn andræ ell. aræ (adræ); Fem. andru (aru); Neutr. dæ andræ (aræ). — 3: tre, tridæ. — 4: fæiræ, fiærdæ. 5: fæmm, fæmmtæ. 6: siæx, siættæ. 7: siau, siauændæ. 8: atæ, atændæ. 9: næiæ, næiændæ. 10: tæiæ, tæiændæ. ællfvæ, ællæftæ; tållf, (tåll) tållftæ; trætten, fiorten, fæmten, siæxten, siutten, atten, (Sv. *aderton*); nitten, tiæugu;

[1]) Ogsaa i Danmark siger Almuen: den fiærmer' Hest, modsat den nærmer' (ɔ: den, som gaaer til venstre Side for Vognen). M.

trætti, förrti, sæmti, siæxti, siutti, atti, nitti, hundræ, tæusen. — En Egenhed i Gotlandsmaalet, som jeg ikke veed at have truffet i nogen anden Sprogart[1]), er den, at man af Hovedtallene (cardinalia) har dannet ordentlige Substantiver for de første tolv (hyppigst de første syv; og det ikke paa samme Maade, som man ellers i de nordiske Sprog for Tallet 12 har Ordet Tylft ɔ: et Antal af tolv; men saaledes, at disse Tal-Substantiver faae Bemærkelse af Ordenstal (ordinalia). Saaledes: Fysst, Andar, Trid, Fiærd, Fæmmt, Siætt, Siaund, Atænd, Næind, Tæind, Ællft, Tållt. Disse Benævnelser anvendes (i Stedet for den Første, den Anden, Tredie, o. s. v.) hyppigen i Lege og ved lignende Tilfælde; og at de ere virkelige Substantiver, viser sig saameget tydeligere, da de ved forekommende Leilighed endog declineres. De ere alle Masculiner, og endes i den bestemte Form paa —*en* eller *n*; f. Ex. „Nå skall *Fyssten* u *Andarn* fram": nu skal den Første og den Anden frem. „*Andarns* Hagg tok mikæ bætter" (den Andens Hugg tog meget bedre). „Dæ var *Tridens* Båll som to": det var den Tredies (Trediemandens) Boldt, som tog. „Fiærdar u Fæmtar to nå ti rænna": de Fierde og Femte (nemlig af begge Partier) toge nu til at rende, gave sig til at løbe (Isl. toku at renna). Hvad ovenfor (S. 232) er bemærket om Adjectiverne, gielder ogsaa om Ordenstallene, naar de staae som Substantiver; de faae da i Fem. Endelsen *u*, f. Ex. „Han jær dæ *Tridus* Bondæ"

---

[1]) Man siger paa Dansk vel en Ener, en Toer, en Treer, en Femmer, Sexer, Syver, Tier (ligesom Sexen, Syven, Rien), men næsten kun om Kortblade; og da ikke med Ordenstallets, men med Hovedtallets Begreb, eller om Tallet paa de samlede Enheder, som Bladet har. Ellers have vi ogsaa Tredie mand, Fierdemand (ɔ: den tredie, som kommer til en Samling af to o. s. v.); men sielden videre (Femtemand, Siettemand?) M.

(Han er den Tredies (den tredie Qvindes) Mand). Endnu kan mærkes som Tal-Adverbier: annsinn, for anden Gang, og tridsinn, for tredie Gang.

§ 5. Pronomina. Disse kunne, til en lettere Oversigt, fremstilles tabellarisk:

Pronomina personalia

Sing.	Ja, jeg.	Dæu, du.	Hann, han.	Ha, hun.
	Mi, mig.	Di, dig.	Hanns, hans.	Hännes, hendes.
Plur.	Vör, vi.	I, I.	Hann, ham.	Hænnæ, hende.
	Uss, os.	Er, eder.		

Sing. neutr.	Dæ, det.	Pl.	Di, de.
	dæss, dets.		Daires, deres.
	dæ, det.		Daim, dem.

Pronomina possessiva.

Masc.	Minn, min.	*Fem.*	mæin, min.	*N.*	mitt.
	mæinæ, mine.		mæinæ.		mæinæ.
	Oæ, oræ, vor, vore. (overalt).				

Ligeledes:	Dinn, Dæin, Ditt.		Sinn, Sæin, sitt.		
	Dæinæ —	—	sæinæ	—	—
	Er, eræ, eder. —		Daires, deres.		
	Eræ, eders. —				

Pronomen relativum.

Masc.	Hvicken, håcken, hvilken.	*Fem.*	hvicku, håcku.
	hvickens, håckens, hvilkens.	—	hvickus, håckus.
	hvars, hvas, hvis.	*N.*	hvickæ, håckæ.
			hvickæs, håckes.
Plur.	hvickæ, håckæ, hvilke.		
	hvickes, håckes, hvilkes.		

Pronomen demonstrativum.

Masc.	dissen.	*Fem.*	dissu, denne.	*N.*	dissæ, dette.
	dissens.	—	dissus, dennes.	—	disses, dettes.

(I Stedet herfor høres ogsaa *jissen*, Fem. *jissu*, N. *jissæ* (eller *jittæ*); og *jissen* dæræ, *jissu* hæræ ɔ: denne der; denne her (det sidste om et Fruentimmer).

(I Gotl. Loven: *Þissi*, *þissi*, *þitta*; T. dieser, diese,

dieses; Sv. *denna*, *detta*, hvilket Ord slet ikke kiendes paa Gotland).

Pron. determinativum er i Mask. og Fem. dænn, den; N. dæ, det; gen. dænns, dæs. I Plur. Di, Daires, dæim, i alle tre Kiøn.

Pron. interrogativa ere: hvicken eller håcken, hvilken? — hvaim? hvaims? hvem? hvis? (hvems), hva, hvad? hvars, hvass, hvis? — Det svenske *hurudan* (hvordan), udtrykkes paa en egen Maade ved to Pronomina af ulige Betydning, nemlig m. hvadanr, f. hvadan, n. hvadant? hvordan, og hvaslæikr, hvaslæik, hvaslæikt? (egentlig huru slik, hvor slig). Det første bruges, hvor Talen er om indvortes Værd og Egenskaber; det sidste om udvortes Beskaffenhed; f. Ex. hvadanr jær Hunden? (nemlig naar der spørges om dens Egenskab som Jagthund, e. d). Men: hvaslæik jær Tæsvu? (nemlig i Hensyn til Form, Størrelse, Udseende). Den spørgende Partikel hva? (hvor) bruges som oftest overeensstemmende med det islandske *hvað* [og det danske hvor] f. Ex. *hva* mikæ kustæ dæ? hvormeget koster det. (Isl. *hvad kostaði það mikið?*) *Hva* gammel järt du? — *Hva-nær* kumbar han? (naar kommer han? Isl. *hvenær kemr hann*). *Hva* mikæ jær Klucku? hvormeget (hvor mange) er Klokken? (Jvf. Rask's Isl. Gram. p. 125).

Det reflexive Pron. *si*, sig, er uforanderligt. Pron. recipr. (Sv. *hvarandræ*) er i det Gottlandske, ligesom i det Danske, dobbelt; nemlig hvarandræ, gen. hvarandres (hvarsandres) hverandre, og sinnandræ, gen. sinnandres, hinanden. — Pron. indef. er Mænn, man. „Mænn sær": man siger.

§ 6. Verbernes Conjungationer. Verberne dele sig i fem Conjungationer, efter de forskiellige Maader, paa hvilke de danne deres Imperfectum. Dog falde disse 5

ingenlunde sammen med de svenske, der sædvanligen ogsaa regnes til et lige Antal. De 2 første indbefatte de regelmæssige, de 2 sidste de uregelmæssige, og den 3die kan siges at danne en Overgang fra de regelmæssige til de uregelmæssige Verber. — De 4 første Conjungationer have for den største Deel —*ar* til Endestavelse i Præsens, og et To- (stundom Fleer-) Stavelses Infinitiv, som altid endes paa —*ä*, svarende til —*a* i Sv. og Isl., samt —*e* i Dansk. Den 5te har et Censtavelses Infinitiv, der endes paa en anden Vocal end —*ä*, eller paa en Diphthong. Det sædvanligste Partic. Pass. er paa *-en*, *-i*, *-ä* (Isl. *-inn*, *-in*, *-it*), endskiøndt det paa *-dar*, *-d*, *-t* (Isl. *-ðr*, *-ð*, *-t*) ligeledes forekommer. Imidlertid bør det mærkes, at mange forresten fuldstændige Verber synes at mangle Partic. Pass. i det Mindste høres det sielden.

1ste Conjungation. Infinitivet endes paa —*ä*; Imperf. dannes ved at indskyde et *d* eller *t* foran Endevocalen (—*ä*). Her mærkes følgende 3 Underafdelinger:

a) Tostavelses Infinitiv; foran Endevocalen een eller flere Consonanter. F. Ex.

Præs.	Inf.	Impf.	Part. Pass.	Sv.	Dansk.
bikar,	*bikä*,	bikdä,	biken;	becka	at bege.
	blunkä,	blunktä.		blinka	blinke.
	drogä,	drogdä,	drogen;	grumla	plumre.
	flunsä,	flunsdä.		plumsa	
	kaupä,	kauptä,	kauptar;	köpa	kiøbe.
	marfwä,	marfdä,		gnata, gnälla	skraale.
	samses,	samsdes,		sämjas	enes.
	sålka,	sålktä,	sålken;	blanda ull	sømme.
	söjmä,	söjmdä,		anstå, klöda	T. ziemen.
	sörgä,	sörgdä,	sörgen;	sörja	sørge.
	uppä.	uppdä,	uppen.	yppa.	opdage.

m. fl.

b. Tostavelses-Infinitiv; foran Endevocalen en anden lang Vocal, eller en Diphthong, der beholdes i Imperf., som altid har *-d*. Disse have i det Svenske ofte Censtavelses-Infinitiv og Imperfect paa *—dde*, samt høre da til 4de Conjungation. F. Ex.

Brōa,	brōda,	broen,	brolägga, grusa väg (Isl. brua), (Siæll. broe.)
däuä,	däudä,		säga du (I. þúa) D. dutte;.
fräiä,	fröidä,	frajen,	fria; (D. frie);
gåiä,	gåidä,		skälla som en Hund (I. geya, D. give);
höiæ,	hæidä,		förainka, fordröja. (I. hía);
klauä,	klaudä,		klå, klösa, (I. klóast); (D. kloe);
maiä,	maidä,		pryde med blommar (D. maie);
skoä,	skodä,	skoen,	sko (I. skúa); (D. at skoe);
snåiä,	snåidä,	snåjen,	snöa, (I. snyfa); (D. snee);
skräuä,	skräudä,	skräuen.	skrufwa, (I. skrufa, D. skrue);
væiä,	væidä,	væien,	vika en spik; (D. vegne et Søm.)

m. fl.

c) Tre- eller Firstavelses-Infinitiv; Imperf. altid med *-d*. De svare til de paa *-era* i Svensken, *-ere* i Dansken og *-iren* i Tydsken; de ere ikke mange og dannede eller indkomne i nyere Tider. F. Ex. *gästerä*, *gästerdä*, gästa; *kripperä*, *kripperdä*, crepere; *skymferä*, *skymferdä*, *skymferen*, Sv. skymfa, skamfere; *tribbälerä*, *tribbälerdä*, Sv. huttla, plåga (Lat. *tribulare*); m. fl. (Saaledes pleier ligeledes den svensk talende Finne at danne disse Imperfecter mere i Lighed med det Tydske, end med det Svenske eller Danske. Han siger: *marcherte*, marcherede; *polerte*, polerede; *lefverte*, leverede; *excercerte*; *kaverte*; o. s. v.)

2den Conjugation. — Infinitivet endes paa *-ä*, og har to Stavelser; Imperfectet er ligt[1]) Infinitivet. — Her-

[1] De ere visnok lige i Henseende til Skrivemaaden, men ulige i Henseende til Betoningen. Infinitivet har accent. gravis paa den

hen høre alle Verber, som i Infinitiv foran Endevocalen *-ä* have *d* eller *t*, eller *l*, *n*, *r*, vel at mærke, dersom de tre sidste (*l*, *n*, *r*,) foran sig have en anden, fra dem selv forskiellig Consonant, det vil sige, ei fordobles (i hvilket Tilfælde de høre til den 1ste Conjugation). F. Ex. *bådä*, Part. Pass. *båden*, baade, baadede, baadet; *ladä*, *laden*, lade (et Gevær), (J. *klade*, *klöd*, *kladin*,); *tändä*, *tänden*, tænde; *haftä*, *haften*, hefte; *letä*, *leten*, lette; *bäddä*, *bädden*, rede Seng; *puttä*, *putten*, stikke; *sättä*, *sätten*, sætte; *retä*, *reten*, giøre lige, ogsaa: rette (Sv. *räta* og *rätta*); *amplä*, have travlt med; *nasslä*, snakke; *bolnä*, *bolnen*, bulne; *smallnä*, *smallnen*, blive mager; *sungnä*, *sungnen*, sove ind (J. *sofna*); *dobbrä*, banke, slaae; *balldra*, sladdre; *bätträ*, *bættren*, forbedre; *smaträ*, brage; o. fl. — Herfra undtages naturligviis de Verber, der have i foran *l*, *n*, *r*, da *i* her ikke er en Consonant, men udgiør den sidste Vocal i en Diphthong; disse gaae nemlig alle efter den 1ste Conjugation. F. Ex. *gaïlä*, Imperf. *gaildä*, at giælle (Fisk) af *Gail*, Giælle; *påilä*, *påiltä*, smaaspysle, pusle (J. *pûle*); *gainä*, *gaindä*, gabe, være aaben (J. *gina*, Græk. *χαίνειν*); *mainä*, *maintä*, mene; *håirä*, *håirdä*, høre; *råirä*, *råirdä*, røre; *stöirä*, *stöirdä*, styre.

Anm. Aarsagen til den Egenhed, at danne Imperfectet liigt Infinitivet, er den, at da Gotlænderen ikke kiender til den isl. og sv. Endelse —*ade* i noget Imperfect, men stræber at danne det ved at indskyde *d* eller *t* foran Endevocalen *-æ* — eller maaskee rettere, ved at bortkaste *a* af *-ade*, saa vilde

første Stavelse og Imperfectet acutus. Infinitivets Betoning stemmer derfor overeens med *slágen*, (Perf. Pass. af *slå*) og Imperf. med *slågen* (plur. defin. af *Slag*) [s. Anm. 1 til S. 228.]. Saaledes Infin. *làdä*, onerare Imperf. *ládä*, onerabat; *smàträ*, crepitare, *smáträ*, crepitabat. Paa samme Maade adskilles masc. af Part. Pass. fra masc. def. af Ord, der have eens Udseende. F. Ex. *dùnten*, Part. Pass. af *dùntä*, puffe (J. *dynta*); men *Dúnten* sing. def. af *Dúnt*, et svagt Stød, Puf (J. *Dynt*).

derved opstaae et Consonant-Sammenstød, som blev umueligt at udtale, især da den foregaaende Vocals Quantitet tillige burde bibeholdes. f. Ex. *lad-dä* af *lädä*, *lët-dä* eller *lët-tä* af *lëtä*, lette; *ampl-tä* af *amplä*, *smalln-dä* af *smallnä*,; *dåbbr-dä* af *dåbbrä*, *smatr-dä* af *smaträ*. De Tydske hielpe sig her ved at bibeholde en Vocal imellem *t* og *r*, f. Ex. *schmetterte*. Man seer heraf, at denne anden Conjug. i sig selv er den samme som den første (ogsaa falde de sammen i Sv.); men da de i Gotlandsmaalet saa afgiort skille sig fra hinanden, og efter saa bestemte Love, og da de til hver af dem hørende Verber ere særdeles mange, turde der være fuld Grund til at dele dem i disse to. Ja, selv i det svenske Talesprog er det ganske sædvanligt, saaledes at giøre Imperfectet liigt Infinitivet; men denne Frihed er der langt mere udstrakt; thi ogsaa andre Verber, end efter den gotlandske Brug, komme til at lide samme Afkortning. Ogsaa i Tryk, hvor Talesproget efterlignes, seer man det undertiden. Saaledes No. 36 af Fredmanns Epistler, hvor der staaer: „Gubban vandra“ — — „snarka, frös och sparka:“ istedetfor: vandrade, snarkede, sparkede. De to sidste kunde ikke, efter den gotlandske Sprogart, underkastes en saadan Afkortning, men vel det første.

3die Conjugation. Infinitivet har (i Almindelighed) to Stavelser og endes paa —*æ*; dets første Vocal er altid lang og gaaer i Imperf. over til kort med dobbelt Consonant; er det fremdeles en Diphthong, hvilket oftest er Tilfældet, indtræder Lydforandring i Imperf., *åi* gaaer over til kort *å* og *ai* til *a*, hvorved denne Conjug. danner en Overgang til den følgende. Part. Pass. endes aldrig paa —*en*, men stedse paa —*adar* eller —*tar*, hvilket giør, at Perf., som retter sig efter neutr. af Part. Pass., kommer til at ende paa —*tt*. Denne Conjug. falder saaledes temmelig sammen med den 2den i det Svenske. I Henseende til Dannelsen af Imperf. og Part. Pass. nødes man næsten til denne Conjug. ogsaa at regne nogle Verber med Eenstavelses-Infinitiv, der aldeles stemme

overeens med den 4de Conjugation i Svensk. De skulle tilsidst anføres f. Ex.

Inf.	Impf.	Part. Pass.	Perf.	Sv.
raidä	raddä	radden	har ratt (før: raddt)	reda
spraidä	spraddä	spraddar	har spratt	sprida
braidä	braddä	braddar	har bratt	breda (ut)
laidä	laddä	laddar	har latt	leda
laides	laddes		har latts	ledas (vid)
baitä	battä	battar	har batt	beta
nåjdä	nåddä	nåddar	har nått	nödga (Isl. neyda og naudga.)
blåitä	blåttä	blåttar	har blått	blöta
skåitä	skåttä	skåttar	har skått	sköta
ståitä	ståttä	ståttar	har stått	stöta
råitä	råttä	råttar	hår rått	röta
bädä	bäddä	bäddar	har bätt	badda
trädä	träddä	träddar	har trätt	träda

Disse ere næsten alle de, der findes. — De, som paa lige Maade danne Imperf., men undertiden med Afvigelse i Part. Pass. og Perf. og med Censtavelses Infinitiv, ere:

ha,	haddä,	har håt	hafwa
tra,	traddä,	har tråt	åtrå (J. þrá)
stråi,	stråddä, stråddar,	har strått	strö
ma,	mattä,	har matt	må, böra

Denne Lydforandring i Imperf. finder paa en vis Maade ligeledes Sted i det Svenske med de Verber, der have *ö* i Stammen, endskiøndt det ikke viser sig i Skrivningen. Lyden angiver nemlig: støta, stötte; bløta, blötte; strø, strödde; dø, dödde (hvilket stundom høres i Stedet for: Sv. *dog*) m. fl.

4de Conjugation. Infinitiv har to Stavelser og ender paa *æ*; Imperf. har een Stavelse (skiøndt nogle tillige have det med 2 Stavelser efter den 1ste Conjug.) med Lydskifte

(„Ablaut:" Grimm); Part. Pasf. endes paa *-en*, undertiden med en tredie Lydforandring. — I disse Lydforandringer viser det Gotlandske en mærkelig Overeensstemmelse med det Gothiske. Denne Conjug. bestaaer saaledes heelt og holdent af de af Grimm saakaldte „reduplicerede" Verber.

Saaledes for Exempel: *biaudä*, baud, buden, S. biuda, D. byde, Goth. biudan, baud, budans; — *säupä*, saup, supen, S. supa, D. drikke; — *tiautä*, taut, (tuten,) S. tjuta, D. tude, Isl. þióta, þaut (þotinn); — *giautä*, gaut, guten, S. gjuta, D. gyde, Goth. giutan, gaut, gutans; — *brinnä*, brannt, brunnen, S. brinna, D. brænde, Goth. brinnan, brann, brunnans; — *singä*, sang, sungen, S. sjunga, D. synge, Goth. sigqwan, sagqu, pl. sugqwum; — *sinkä*, sank, sunken, sjunka, D. synke, Goth. sigquan, sagqu, pl. sugqwum; — *stinkä*, stank, stunken, kastes heftigt; Goth. stigqwan, stagqu, pl. stugqwum.

Nogle, som i Svensken blot have to Lydskifter, have iligemaade i det Gotlandske 3, ligesom i det Gothiske: *gräipä*, graip, gripen; Sv. gripa; Goth. greipan, graip, gripans; Isl. gripa, greip, gripinn; — *bräidä*, braid, briden; Sv. vrida; — *skäinä*, skain, (bi-) skinen; Sv. skina; Goth. skeinan, skain; — *stäigä*, staig, stigen; Sv. stiga; Goth. steigan, staig, pl. stigum; — *bäjtä*, bajt, biten; Sv. bita; Goth. beitan, bait, pl bitum; — *svältä*, svalt, svulten, Sv. svälta, (sulte) Goth. swiltan, swalt, pl. svultum, døe; — *drägä*, drog, drägdä, drugen; Sv. draga; — *vägä*, vog, väggdä, vägen, väggdar; Sv. väga; *rillä*, rall, rillen, Sv. trilla; Isl. rilla; — *liggä*, lag, liggen, Sv. ligga; — jitä, ât, jiten; Sv. äta; Isl. èta, ât, ètinn, læs: jäta, avt, jätinn; — *jagä*, jog, jagdä, jagen, jagdar, Sv. jaga; — *akä*, åk, aktä, (burt-)aken, Sv. åka; — *räkä*, rok, rak, ell. råktä. räken, räktar; Sv. vräka; — *kräkä*, krok, krak, kräktä; (burt-) kraken; Sv. kräla, krypa; Isl. kreikia, Tydsk: kriechen, kroch; — *sifvä*, *syfvä*, ell. *svifvä*; svaf, sifdä, syfdä, svifdä; (aut-)sifven etc. sifdar; Sv. sofwa, Isl. sofa, svaf, sofinn; — *haggä*, hjägg, haggdä, huggen; Sv. hugga; — *halldä*, hjöllt, hallt, hallden, Sv. hålla, halda, hèlt, haldinn; — *fallä*, fjällt, fallt; fallen, Sv. falla, Isl. falla, fèl,

fallinn; — *gnällä*, gnall, gnälldä, Sv. gnälla; — *kräupa*, (for: *kriaupä*), kraup, krupen, Sv. krypa; Isl. kriupa, kraup, kropinn; — *brautä*, for: *briautä*, braut, bruten; Sv. bryta, Isl briöta, braut, brotinn; (Gotl. Lag: briaut, Præf.) — *flautä* for: *fliautä*, flaut, fluten, Sv. flyte, Isl. flióta, flaut, flotinn. (Gotl. Lag. fliautr, Præf.); — *vaxä*, vax, ell. vaxdä, vuxen, vaxen, Sv. växa, Isl. vaxa, óx, vaxinn; — *gittä*, gat, gittä, Sv. gitta, förmå; Isl. gèta, gat, (jvf. Goth. bigitan, opfinde); — *biärä*, bar, buren; Sv. bära, Goth. bairan, bar, bairans; Isl. bera, bar, borinn; (G. Lov: biera, bier, Præf.).

5te Conjungation. Infinitivet har een Stavelse og endes altid paa en Diphthong, eller en anden Vocal, end *-æ*; Stammens Vocallyd igiennem alle Bøininger altid lang (undtagen i *fa* og *ga*).

a) Imperf. dannes ved at *-dæ* føies til Infinitivet; Part. Pass. endes paa *-dar*, Perf. der har een Stavelse, paa *-t* (d. e. Neutr. af Part. Pass.). Disse Verber ere uden Lydskiste, og høre i Svensken næsten alle til 4de Conjug. F. Ex.

Inf.	Imperf.	Perf.	Part. Pass.	Sv.
brö,	bröda,	har bröt,	brödar,	gnagga, krossa.
bö,	bodä,	har böt,	(bi-)bodar,	bo,
dåi,	{dødä, for dåidä, do	har døt, for: dåit	dødar, for: dåidar	dö.
	(Isl. *deya*	{deydi do	{dautt dàit)	
fla,	fladä	har Flat	flàdar	flå.
fliö	flöida	har flöjt	flöidar	fly, gifwa
glo,	glodæ	har glot	(bii-)glodar.	D. at gloe.

Saaledes gaae: gno, Sv. gno, (J. núa, D. gnide itu); *gro*, at groe; *sno*, at snoe, vende.

na,	{nadä nod	har nat,	nadar	nå (J. ná, nadi);
ma	madä	har mat,		meja (T. mähen, D. meie);
må	mådä	har måt,		må, befinna sig.

tilligemed nogle flere.

16*

b) Imperfectum ogsaa af een Stavelse, med Lydskifte; Perf. som de foregaaendes; Part. Pass. paa *-en*, mindende om den fordums fuldstændige Form. F. Ex.

få	fick	har fat	fangen (ng. adj.), Sv. få	
gå	gick	har gat	gangen	gå, gånga;
blæi	blai	har blæit	blifven	blifva;
gi	gaf	har git	gifven	gifwa;
le	log	har let	(bi-) ledar	le;
{ *se* / *si*	sag	har set	sedar	se;
sla	slo	har slat	slagen	slå;
sta	sto	har stat		stå;
ta	to	har tat	tagen (hvilket næsten bruges oftere end den fuldstændige Form: *tak*, tokæ, har takä, taken.)	

Tilsidst maa nævnes nogle aldeles uordentlige Verber:

Inf.	Præs.	Imperf.	Perf.	Sv.
vilä	vill	viddä [1])	har { viddt / vitt	vilja;
skulä	skall	skuddä	har { skuddt / skutt	skola;
vitä	vait	visstä	har visst	veta
sæga	{ sær / for sægar	sæggdä	har sæggt	säga
kunnä	kann	kundä	har kunnt	kunna
varä	jäs	var	har varrt	vara.

I det Gotlandske findes ingen særskilt Endelse eller noget Lydskifte, der udmærker Plur., hverken fra Præs. eller Imperf.; men de ere i Sing. og Plur. eens, og adskilles allene ved de personelle Pronomina; ikke heller findes der i nogen Conjugation noget, der udmærker Conjunctivet. Dette er en stor Skade for den sammenlignende Sproggranskning, ved et Sprog, der ellers er saa rigt paa Lydskifter, som det

---

[1]) *Viddä*, *skuddä* (for *villdä*, *skulldä*), jvfr. Udtalen af det Engelske: *would*, *should*.

gotlandske. — Andre Perf. Sing. (ikke Plur.) af Censtavelses Præss. og Imperff. faae sig (ligesom i samme Tilfælde i det Ny-Islandske og altid i det Tydske) tillagt et: *st* eller *t*. F. Ex. *Däu järst* eller *jæsst*, Du er, eller ogsaa, hvis *Däu* sættes bagefter, som i Spørgsmaal, *järt däu?* er du? *däu varst* eller *vasst*, du var; *Däu vaitst*, du veed; *däu sæist*, du siger; *sæst dæu?* siger du; *däu baudst*, du bød; *dæu gautst*, du gød; *dæu skallst*, du skal; *skallt* eller *skatt däu?* skal du; *däu sprangkst*, du hoppede (sprang); *girt däu?* giver eller gier du? — Derimod: *I sprangk* (Plur.) I sprang (Sv. I sprungen); *I skall*, I skulle (S. I skolen); *I vail*, I vide, (S. I veten); *var I?* vare I? (Sv. voren I?).

Den verbale Artikel: *att* (som man saa maa sige), der i Isl., Dansk og Svensk hører med til Infinitivet, findes ikke i det Gotlandske. I sammes Sted bruges *ti* (til) i Overeensstemmelse med de germaniske Sprog — Platt., Fris., Angels., Eng. *To*, Holl. og Sydsvensk *Te*[1]), Goth. Du, Oldt. *zi*, *ze*, T. zu. — F. Ex. *Ti bulldrä*, at buldre (T. zu poltern); *ti puttä*, at stikke (E. *to put*); *ti laidä*, at lede (Holl. *te leiden*); *ti sundrä*, at adskille (A. S. *to sundrian*); *ti gärä*, at gjøre (i Sverriges gothiske Mundarter: *te göre*).

Nogle almindelige Anmærkninger.

Gotlandsmaalets fornemste Ligheder med det Danske er, at *a* i Enden af Ordene gaaer over til et kort *ä*, der er noget bredere i Lyden, end det danske *e* (en Lighed, som det deler med alle Sverriges egentlig gothiske Mundarter, saasom det

1) Ogsaa den jydske Sprogart kiender dette *te*, og bruger det for Conjunctionen *at*, men ikke umiddelbart foran Infinitivet. „Han loued' te han sku' nok komm'." (Jos. D. Dial. Lex. S. 590).

Øst- og Vest-Gothiske, det Smaalandske, det Bohusiske, m. fl.); samt, at saadanne Ord, som Sv. duswa, tuswa, kuswa, ere gaaede over til *Däuä*, *Täuä*, *käuä*, D. Due, Tue, kue. Dette er imidlertid ikke Tilfældet med alle slige Ord; f. Ex. *Bugä*, båge, D. Bue; *træugä*, truga, D. true. Flere Ord have ogsaa forandret *F*-Lyden til *g*: *Rögæ*, roswa, D. Roe; *Tiaugæ*, (Hö-) tjuswa, D. Ho-Tyve, Jyll. Tyve eller Tvege. Efter *ll* lægges for det meste *d* til, som i Dansken, forresten sielden: *Skralld*, Sv. skräll, D. Skrald; Isl. skröllt; *faudä*, S. fælla, D. folde, T. falten (hvorimod *fallä*, S. falla, D. falde, T. fallen); *finnä*, *fannt*, Sv. finna, fann, D. finde, fandt; *Pinnä*, Sv. pinne, D. Pind. — Det Gotlandske ligner Svensken og adskiller sig fra Dansken deri, at det næsten overalt har beholdt de haardere Consonanter. Saasom: *Sag*, S. Såg, D. Sav, Saug; *Daig*, Deg, D. Dei (Deig); *Haugar*, Hög, D. Høi; *Töig*, Tyg, D. Tøi, T. Zeug; *hvæitar*, hvit, D. hvid; *sitä*, satt, S. sitta, satt, D. sidde, sad; *rakä*, S. raka, D. rage; *Gauk*, S. Gök, D. Giøg, J. gaukr; *skapä*, *skop* eller *skaptä*, S. skapa, skapadr, D. skabe, skabte; *tappä*, S. tappa, D. tabe; *gnäidä*, *gnaid*, S. gnida, gned, D. gnie (gnide); *sväidä*, *svaid*, S. svida, sved, D. svie, sved eller sviede; *stämnä*, *stämma*, D. stævne. — I Overeensstemmelse med Isl., det ældre Dansk og Svensk, Angels. og især ældre Tydsk, høres ofte *mb* (mmb) for *mm*: *Kamb*, *kämbä*, Sv. kamm, kamma, D. Kam, kæmme, Isl. kamb, kèmba, Angels. Camb, cæmban; *Lamb*, lamm, D. Lam, Goth., Isl., Angels., Eng. Lamb, Oldt. Lamp. — Det nyere Tydsk ligner det Gotlandske og adskiller sig fra Islansk, Dansk samt Svensk deri, at det overalt har sammendraget Endelsen —*ade* i Imperf. til —*de* eller *t*, som: *malæä*, S. målade, J. maladi, D. malede, T. malte; *äildä*, Sv. ilade, D.

lede, T. eilte. Desuden har det megen Overeensstemmelse med det Tydske og endnu mere med det Gothiske i Anvendelsen af Diphthonger, hvorom mere nedenfor.

Ligheder med Islandsk (og tildeels med Dansk) ere, at Vocaler og Diphthonger i Ordene ofte ere de samme:

a = Isl. og D. *a*, *aa*, Sv. *å*: *Alldar*, D. Alder, S. ålder, J. alldr;
atar, D. atter, S. åter, J. after;
at, D. ad, S. åt, J. að, at;
Gard, D. Gaard, S. Gård, J. gardr;

a altid = J. *á*, D. *a*, *aa*, S. *å*: *fla*, D. flaae, S. flå, J. flá;
bat, D. Baad, S. båt, J. bátr;
gang, D. Gang; S. gång, J. góngr;

a = J. *a*, D. *o*, S. *å*: *vallda*, D. volde, S. vålla, J. vallda;

a = J. *ö*, D. *a* og *o*, S. *a* og *å*: *Bark*, D. Bark, S. bark, J. börkr;
Boll, D. Bold, S. båll, J. böllr;
Lag, D. Lov, S. lag, J. Lög;

ē = J. *æ*, D. *æ*, *aa*, S. *ä*. *å*: *nat*, *netar*, D. Nat, Nætter, Sv. nat, nätar, J. nátt, nætr;
mela, D. maale, mæle, Sv. {måla (mäta), förmäla, J. mæla;

i = J. *i*, D. *i*, *æ* og *e*, S. ē, ä: *tridä*, D. tredie, S. tredjé, J. þriðí;
vin, D. Ven, S. vän, J. vinr;
sid, D. Sæd, S. sed, J. sidr;

ö = J. *o*, D. ö, S. *ó*: *sol*, D. Sol, Sv. sol, Isl. sól.

å = J. *o* (*ó*) *u*, D. ō, *aa*, S. *ó*, *aa*: *tånn*[1]), D. Taarn.
S. {Tórn (Kyrko-), / Tórn ɔ: tagg, J. {turn; / þorn;
G. *kånn**), D. Korn, Sv. kórn; Jsl. korn;
G. *ård*, D. Ord, S. órd, J. orð;
G. *årrm*, D. Orm, S. órm, J. ormr;
G. *nårdar*, D. Nord, S. nórd, J. norðr;
u J. *o* (*á*), D. *aa*, *o*, S. *å*, *o*, (*ö*): *tuka*, D. Taage, Sv. Töcken, J. þoka;
ruck, D. Rok, S. spinn-rock, J. rockr,
u= J., G. L. *u*, D. *ø*, S. *ö*: *sudor*, D. Sønden, Sv. {söder, / sunnam, J. suðr;
sunndag, D. Søndag, S. søndag, Jsl. og Gotl. L. Sunnudagr;
y = J. *y*, D. *ö*, S. *ö*. *Sun*, *Syner*, D. Søn, Sønner, S. son, Pl. söner. {J. sonr, synir; / G. L. sun, synir;
y= Jsl. og Gotl. L. *y*, D. *o*, S. *ö*: *yfwar*, D. over, S. öfver, Jsl. og Gotl. L. yfir;
y = J. *o*, D. *aa*, Sv. *ö*: *ypen*, D. aaben, S. öppen, {J. opinn, / G. L. ypit, n.

Et lignende Forhold finder Sted med Diphthongerne, blot at de gotlandske ere bredere og altid mere nærme sig til de oldgermaniske, f. E.

aj (ai) = Jsl. og T. *ei*, Goth. og Gotl. L. *ai*, Sv. ē og
æj. (ei) = J. *í*, Goth. T., *ei*, Sv. ī: *Svaig*, quist, J. sveigr, T. Zweig; *skæjnæ*, *Skain*, skina, sken, J. skína, skein; Goth. skeinen, skain; *hajl*, heel, J. heill, G. L. hailt, n., Goth. hails, T. heil; (hvoraf heilen).
au= Jsl., G. L., Goth., og T., *au*, *o*, D. Sv. *ó*; og
åj (oi) = J. *ey*, G. L. *oy*, Goth. *au*, D., S., T., *ö*; *laus*, *låjsæ*, lös, lösa, D. løs, løsne, J. laus, leysa, G. L.

[1]) rn flyder sammen til nn.

laus, loysa, Goth. laus, lausjan, T. los, lösen; *Staur*, stör, G. L. staur, (Gr. *σταυρός*); *augä*, ögä, D. Øie, G. L. og J., auga, Goth. augo, T. Auge.
æu = J. *ú*, G. L., Goth., Sv., D. *u*; T. *au*, og
òj = J. *ý*; Gotl. L., D., Sv. *y*; T. *au*, *äu* (öi): *Häus*, *höjsä*, S. hus, hysa, D. Huus, huse; *sæur*, söira: D. og Sv. suur, syre; Isl. sur, syra; T. sauer, säuern.

Triphthongerne ere mere forskiellige: *jaú*, *jæu* (iau, iäu) = Isl. *jó*, *jú*, Goth. *iu*, Gl. D., Sv. *ju*, D. *ju*, *y*, G. L. *iau*, T. *ie*: *Hjoul*, D. og Sv. Hiul, J. hiöl, G. L. hjaul; *bjaudä*, bjuda, J. bjoða, D. byde, Goth. bjudan, G. L. biauda, T. bieten; *djaupar*, Sv. djup, D. dyb, J. diúpr, Goth. djups, G. L. diaupt, n.; T. tief; *Djaur* eller *Djöur*, Sv. djur, D. dyr, J. dýr, Goth. dius, T. Thier; *ljæuf*, ljuf, J. liéfr, Goth. liubs, T. lieb. Flere Exempler kunne sees ovenfor. — I øvrigt fortiener det endnu at bemærkes, at ikke blot i mange Tilfælde en Overeensstemmelse imellem Gotlandsk og Dansk er kiendelig; men at ogsaa denne Lighed i Særdeleshed ved mange Ord finder Sted imellem Gotlandsmaalet og den jydske Sprogart, hvorom jeg i den seneste Tid er bleven overtydet ved at giennemgaae Molbechs Danske Dialectlexikon. Det vilde medføre alt for stor Vidtløftighed, at føre det fuldstændige Beviis herpaa, som denne Ordbog frembyder; til Exempel vil jeg blot anføre nogle faa danske, men fornemmelig jydske Almuesord, som hist og her tilfældigen ere forekomne mig under nogle Bogstaver i bemeldte Dialectlexicon, sammenlignede saavel med gotlandske, som med tilsvarende svenske og islandske Ord:

ample, v. n., (J. og Fyen. Molbech S. 14); G. *amplæ*; ovenf. S. 229

höute, *hæute*, v. n. (J.) at klare op, blive høit Veir; G. *hæia* upp. Isl. *heida*.

hæle, v. n., (J.) holde op; G. *hailæ*, *helæ*; Isl. *hætta*, cessare.

igen, adj. (J. Vendsyssel.) flittig. Östergötl. *iken*; (formodentlig *idken*, af Isl. og Sv. *idka*.)

immelig, adv. intendendi. (Sønder J. *jimmele*: Angeln.), hølligen, overmaade. G. *imæ*, *æimæ*, *æimæstæ*. f. Ex. „Han sprang dæ *imæ* eller *æimæstæ* han kundæ." (Ordets Slægtskab er dunkelt; maaskee kunde det søges i det T. immer, Platt. *jummer*, som ogsaa høres her paa Øen (jummar); f. Ex. „Han sprang *jummar* an).

jalle, (J.) at huje, skraale. (Jvf. ogsaa det jydske *Hialler*. Molbech. S. 206). G. *hiæla*, og Subst. *Hial*, Skraal, Støi. Isl. hiala, Hial.

janglet, adj. (Siæll.), løs i Kroppen. G. *gænglugar*; hvilket ogsaa siges om et Bord, som er løst i Fødderne.

jap, eller *hiap*, ad. (J.) for hastig i sin Gierning. G. *hippugar*, ustadig.

jausvorn, adj. uagtsom, sludsket. Det gotl. *giausug*, adj. fem. bruges om Qvinder, omtrent i samme Bemærkelse.

jule, *julige*, (J.), *jyvelig*, *jyvli*, Sønder J. (Molbech. S. 254). G. *ifvæli*, *efvælig*, *jevæli*, bruges omtrent paa selvsamme Maade; og ligeledes i Forbindelse med *mangæ*; f. Ex. „Vör har manga *jeveligæ* æpplar. — Hvar *evæli* gang," hver eneste Gang, „hvar *ivæli* ain" (eller, som man siger, baade i Danmark og Sverrige: hver evige Gang, hver evige een). Formodentlig af det T. jeder, jeglicher.

jösset, (Falster), ureen, blakket af Form. G. *öisugar*, *ysugar*.

kiælle, adj., (J.) kaad, overgiven; „en kiælle Hest." (Ribe.) G. *kællugar*, „leksull", mest om Dyr.

kneppes, adj. (J.) rask, flink. G. *knæppa*, beseire, overvinde.

kostvære, v. a., (Fyen) anvende Penge, koste paa. G. *kustaværa* æut eller pa.

Kravl, (J.) om Smaakreature, m. m. (Molbech. S. 297). G. *Kråil*, *Sma-Kråil*; hvoraf v. *kråila*.

kryngle, (J.) bringe i Ulave, krølle. G. *krynglæ*.

kræge, v. n. (J.) skrante, hive; G. *kræka*.

lagelös, adj. (J.) ganske løs. G. *laglaus*, løs, kommet ud af Lave; f. Ex. Vindaugæ jær *laglaust*; Duri jær *laglaus*, Døren er løs, er af Lave.

Lanter: (S. 314), „et i Danmark tilforn brugeligt Kortspil." (jvf. Holbergs P. Paars. I. 4. Sang). Kortspillet *Lanter*, som spilles af fem Personer, bruges endnu paa Gotland; men, saavidt mig er bekiendt, ikke paa noget andet Sted i Sverrige.

Latterdal, (J.), Smilehul i Kinden. G. *Lögedal*.

Ravns Ræge: (Molbech. S. 441. jvf. *Ræge* S. 460). Dette i sin Etymologie mørke og vanskelige Udtryk bruges ogsaa paa Gotland; men her siges: „Dæ jær intæ *Ramms radæ* pa ham." G. *Radæ* bemærker den indvendige, faste Stilling i noget, naar Omklædningen er borte, Skelettet af et Dyr (D. *Rad*, Beenrad), Kiærnehuset i Frugt (Æppel-Radæ) m. m. *Ramms Radæ* kunde altsaa maaskee være Skelettet af en Ravn. (Sv. Korp).

rille, at *rille* Erter. (Lolland). G. *rillæ* ærtar.

Rodkaal, (J.) Kaalrabi. G. *Rotkål*, Sv. rotkål, kålrötter.

Streng, n. s. (J. Ribe), lange Rader Hø, der sammenrives paa Marken. G. *Stræng*, *Håi-Stræng*; o. s. v.

I nærværende Udkast har meget maattet forbigaaes, meget alene løseligen berøres. Imidlertid turde allerede heraf

kunne sees, at den gotlandske Mundart ikke fattes sin Mærkværdighed. Vistnok har den, som de fleste andre Sprog, i Tidens Længde tabt meget i Formerne, og de fleste Bøinings-Endelser ere ogsaa her komne af Brug; men endnu har Øens Sprogart i den gotlandske Lov et mærkværdigt Vidne for, at dette Almuesprog, i en Tid af over et halvt Aartusinde, i det Hele maaskee har tabt mindre af sin Rigdom og sit fordums Udseende, end de fleste af Skandinaviens øvrige Mundarter.

Tillæg.

Det vil ei være upassende at benytte Rummet til at meddele følgende Sprogprøve, den ogsaa i Danmark vel bekjendte Aeuglu-Visu (Ugle-Vise), som den synges paa Gotland. (S. Almquist's Sv. Språklära. 3dic Uppl. 1840. p. 408).

Kattu ha jær mitt Söiskænæ-ban,
Ha haddæ goæ dagar;
Men ja', mit fæulæ Skan (fule Skarn)
Ja' gittar sta til bakar.
Hvast ja flaugar æut ellar inn,
Allæ sa kraspæ di i mit Skinn!
Ma ja' intæ hæulæ? (hyle)
Jå, ja' ma hæulæ!

U (og) ja' vait mi' a holar Aik (en huul Eeg)
U den jær i Prost — fars hagæ:
Nær ja' skudda flaugæ (flyve) dæit, (did)
Gik dær sına Ban u fagæ'. (feiede)
Bani quam ætter mi' mæ rop u skræi,
Ja' gittæ (maatte) flaugæ holæ forbæi.
Ma ja' intæ hæulæ?
Jå, ja' ma hæulæ!

Endnu nogle Bemærkninger angaaende den norske Dronning Gunhildes formeentlig opdagede Liig,

af

J. J. A. Worsaae.

Saalænge den Videnskab, der sysselsætter sig med Undersøgelsen af den nordiske Oldtids materielle Levninger, endnu var i sin tidligste Barndom, og saalænge derfor ingen egentlig vigtige Resultater vare udgaaede af Forskningen, spillede Hypotheserne naturligviis en saare betydelig Rolle. Men med disse Hypotheser gik det som sædvanligt. Det Simpelste og Rimeligste kom ikke strax i Betragtning; man henvendte først Opmærksomheden paa det, som meest kunde gribe Phantasien, altsaa paa det i historisk Henseende mærkværdigste, der med nogen Mulighed lod sig udfinde, og det uagtet Historiens Beretninger om vort Nordens Oldtid ere i høi Grad ufuldstændige. Det er denne Tilbøielighed til at give Phantasien Tøilen og til at skrive vidtløftige Afhandlinger om mindre betydelige jordfundne Gjenstande, som ikke alene har bevirket, at Oldgrandskerne næsten lige til vore Dage ere blevne betragtede med mistænkelige Øine; men som ogsaa, hvad værre er, har foraarsaget, at ikke faa Urigtigheder have indsneget sig i Historien, hvilke man kun med Møie og Tidsspilde atter kan

modbevise og bortrydde. Dersom vi ville haabe, at vort Nordens ældre Historie i Tiden skal vinde større Klarhed og Fuldstændighed gjennem Oldtidens Mindesmærker, da er det i Sandhed ikke for tidligt nu med Alvor og Strenghed at prøve, hvorvidt navnligen enkelte Oldtidslevninger med Grund kunne henføres til enkelte Fortællinger i de usikkre historiske Efterretninger, eller ikke. At tillige en saadan Undersøgelse nødvendigviis maa foretages med dobbelt Nøiagtighed og Samvittighedsfuldhed, naar det gjelder om at finde Bestyrkelse paa en, ifølge Sagnet begaaet, skammelig Udaad, hvorved man vilde kunne afsige Fordømmelsesdommen over en i øvrigt dunkel historisk Person, er en Selvfølge.

Det var Overbeviisningen herom, som bevægede mig til i nærværende Tidsskrifts 3die Bind (S. 249—293) at opponere mod den af Hr. Professor N. M. Petersen opstillede[1]), men som jeg troer, ikke tilstrækkeligt begrundede Hypothese, at det i Haraldskiær-Mosen 1835 opgravede qvindelige Liig skulde være den norske Dronning Gunhildes; og det er den samme Overbeviisning, som ogsaa nu opfordrer mig til, uden Forbeholdenhed, at svare paa nogle af de mod mine Tvivl og Grunde af Hr. Professoren senere fremførte Indvendinger[2]). Da Spørgsmaalet her saaledes ikke alene gaaer ud paa et enkelt Sagn og et enkelt Fund, men tillige fornemmeligen er et Principspørgsmaal, vil neppe Nogen billigen kunne bebreide mig, at jeg paany bringer denne Sag paa Bane. Jeg nærer ogsaa tillidsfuldt det Haab, at Ingen heri vil see en Bestræbelse fra min Side efter at yppe en blot personlig Strid med min høitagtede Modstander. Fordi jeg i dette Tilfælde ikke kan erklære mig enig med Hr. Professoren, maa jeg lige-

---

[1]) Jvfr. Annal. for nord. Oldkynd. 1836—37, p. 80—104.
[2]) Jvfr. Annal. for nord. Oldkynd. 1842—43, p. 262—326.

fuldt erkiende, at jeg, som Enhver, der sysselsætter sig med Nordens ældre Historie, er ham stor Tak skyldig for hans ypperlige Skrifter i denne Retning, hvis videnskabelige Værd er ophøiet over min Roes.

I.

Paa den Tid Haraldskiær-Liget blev fundet, maatte det nødvendigviis vække saameget mere Opsigt, som man tidligere hos os ikkun sielden og svagt havde iagttaget noget Lignende. Det var da baade forklarligt og undskyldeligt, at man kunde ansee det enkelte Phænomen for en vigtig Opdagelse, der muligen kunde staae i Forbindelse med en gammel Beretning i Historien. Men senere, efterat Opmærksomheden blev henvendt paa denne Gienstand, ere Efterretninger om flere lignende Fund indløbne. I min forrige Afhandling i dette Tidsskrift har jeg omtalt adskillige af disse, og ved et heldigt Sammentræf af Omstændigheder seer jeg mig denne Gang istand til at meddele Beretning om endnu flere, som før vare ubekiendte. Jeg skylder saaledes Sandheden udtrykkelig at bemærke, at ikke alene Hr. Professor Petersen, men ogsaa Folk i Almindelighed, forhen havde Anledning til at dømme endeel anderledes om Sagen, end jeg kan dømme nu, da nye og vigtige Oplysninger desangaaende ere fremkomne. Af hvad Beskaffenhed disse ere, vil bedst sees ved et kort Blik paa alle de ældgamle Liig, som hidtil vides at være fundne i Tørvemoser, baade i og udenfor Danmark.

1. I Slutningen af forrige Aarhundrede stødte nogle Tørvegravere ved Landsbyen Undeleff i Tøndern Amt i en Mose paa Liget af en Mand, indhyllet i Kohuder, som dog ikke havde Form af Klæder, men sammenholdtes ved Remme i Snørehuller. Paa den ene Fod sad en Sko, dannet af et Stykke af en Kohud med Haarene paa, og bagtil sammensyet

med Skindstrimler istedetfor Traad; den fastholdtes paa Foden ved Skindremme [1]).

2. Lang Tid efter, omtrent for tyve Aar siden, opdagedes i den saakaldte „Roersdam" [2]) ved Odense et uforraadnet Liig af et ungt Fruentimmer, som var iført en Dragt af raat tilberedte Dyrehuder, der, ligesom den ovennævnte Sko, vare sammensyede med Skindstrimler.

3. Om det ved Haraldskiær 1835 fundne qvindelige Liig kan henvises til dette Tidsskrift, 3die Bind, S. 249—51.

4. I Følge en for mig liggende Udskrift af Grevskabet Lindenborg Birks Politieprotocol „blev der i Junii Maaned 1841 ved at skære Tørv i en Mose ved Sistrup i Store Brøndum Sogn, Hellum Herred (Aalborg Amt), fundet et Skelet af et Menneske, indsvøbt i en Ko- eller Hestehud, hvoraf Kiødsiden vendte ud. Denne var forresten saa raadden, at det ikke kunde sees, om den havde været sammensyet, eller hvorledes, og baade den og Skelettet faldt formedelst Raaddenhed fra hverandre." I den af en Læge over Liget optagne Synsforretning hedder det bl. A., at der ved Benene, som havde en mørkebruun Farve, var henlagt nogle Stumper af en Dyrehud [3]). Liget maatte formeentligen antages for et qvindeligt, „da alle Benene, skiøndt smaa, ere fuldkomment udviklede"; men da mange for Bestemmelsen vigtige Been manglede, er dette dog noget uvist. Lægen sluttede endvidere af Benenes Styrke, at Liget ei kunde antages at have været over en Snees Aar i Mosen. Herimod bemærker imidlertid Herreds-

[1]) Antiquariske Annal. 2, 406—9. Annal. f. n. Oldk. 1836—37, p. 168—72.

[2]) ibid. Formen Roersdam, som var anført i min Afhandling i dette Tidsskr. 3 B. p. 290, var naturligviis fremkommen ved en Trykfeil. jvfr. Annal. for 1842—43, p. 275—76, Anmærkn.

[3]) Efter Andres Mening skulle dog disse Stumper have været af gammelt Tøi.

fogden, Hr. Justitsraad Hvass, at denne Mening er aldeles usandsynlig, og rimeligviis fremkaldt ved det usandfærdige Sagn om, at der for et Par Decennier siden skulde være begaaet et Drab der i Egnen, og at den Dræbte skulde være indsvøbt i en Hestehud. Han antager, hvad man ikke kan andet end billige, „at Liget har ligget i Mosen fra umindelig Tid."

5. Dette vinder yderligere Bekræftelse derved, at et aldeles lignende Fund, efter ovennævnte Udskrift, giordes Aaret efter (1842) eller sidste Sommer, ogsaa i Hellum Herred, Aalborg Amt, i en Mose ved Landsbyen Fræer. Nogle Fod dybt laae her et Liig, som af Lægen skiønnedes at være af et fuldvoret qvindeligt Individ, der giennem flere Sekler havde ligget i Mosen. Det var iført en Klædning, hvoraf Levningerne ere indsendte til Museet for de nordiske Oldsager. De bestaae deels af en Snøresko, som bagtil er sammensyet med en Skindstrimmel og indvendig er foret med finere Skind, deels af Tøistumper, vævede aldeles paa samme Maade og omtrent af samme Art, som de ved Dronning Gunhildes formeentlige Liig forefundne Tøistykker.

Det er ogsaa aldeles vist, at der foruden disse fire, eller naar Haraldskiær-Fundet tages med, fem Liig, endnu er fundet flere lignende her i Landet.

6. I Snøde Sogn paa Langeland traf man nemlig, i Aarene atten hundrede og nogle og tredive, i en Tørvemose paa et meget godt bevaret Liig, hvis Klæder vare af Dyrehud og sammensyede med Remme eller Skindstrimler.

7. Fra en fuldkommen paalidelig Kilde er det mig endvidere meddeelt, at der tæt uden for Viborg By i en Deel af den saakaldte lille Katmose, omtrent i Aarene 1827 —28 opgravedes et Skelet, klædt i Skind; 8. ligesom ogsaa,

at der for omtrent et Decennium siden fandtes i en Mose paa Clausholms Gods ved Aarhuus et ældgammelt qvindeligt Liig, iført en Dragt af bruunt uldent Tøi; over Liget skal der, ifølge Beretningen, have ligget Grene, men desværre er det ikke muligt nu efter saa lang Tids Forløb at erholde nærmere Oplysninger desangaaende.

Ogsaa udenfor Danmark ere lignende Liig fra Oldtiden opgravede af Tørvemoser. **9.** Saaledes i Irland, i Downshire, i Baroniet Kinalearty, ved Foden af Bierget Drumkeragh, opdagedes i Aaret 1780 et qvindeligt Liig, iført Klædningsstykker, tildeels vævede af Haar [1]). **10.** Endeligen maa det fortrinligen vække vor Opmærksomhed, at der for nogle Aar siden i Ostfriesland i en Mose blev fundet et qvindeligt Liig, som havde en høist paafaldende Overeensstemmelse med Haraldskiær-Liget. Det var nemlig fastholdt til Mosebunden med omboiede og nedstukne Egegrene, og var iklædt en Overkiole eller Bulle „af simpelt, dobbelt kipret, eller saakaldet fiirskaftet vævet Tøi af Uldgarn, aldeles forarbeidet paa samme Maade, som det hos os paa Liget ved Haraldskiær fundne, kun af en forskiellig Fiinhed, der er midt imellem de to Slags, finere og grovere, som fandtes ved Haraldskiær." Paa Ligets Fod var med Remme fastbunden en net udskaaret Lædersko [2]).

Vi have følgelig i alt Kundskab om ikke mindre end 10 Liig fra Oldtiden, som under umiskiendeligt lignende Forhold, ere fremdragne af Tørvemoser. Otte, af hvilke idetmindste fire og sandsynligviis fem, vare qvindelige, ere fundne her i Landet, og de to øvrige, som begge vare qvindelige, i

[1]) Archæol. Brit. VII. p. 90—110.
[2]) Jvfr. Annaler f. nord. Oldkyndigh. 1842—43 p. 174.

Irland og Ostfriesland. Det maa nu være Gienstand for en nøiere Undersøgelse, om Haraldskiær-Liget blandt disse mange, i Tørvemoser opdagede qvindelige Liig udmærker sig i nogen særdeles Grad og paa en saadan Maade, at det kan antages at røbe en Qvinde af høi Stand, eller med Rimelighed kan henføres til den norske Dronning Gunhildes Person.

For det Første kan bemærkes, at nysnævnte Liig fandtes nedsænket i Mosen ved Grene; men dette Samme var ogsaa Tilfældet med det i Ostfriesland (Beretning Nr. 10), og muligviis endnu med det ved Slausholm (Beretning Nr. 8) fundne Liig. Desuden beretter allerede Tacitus udtrykkelig[1], at der lagdes Grene ovenpaa de Forbrydere, der af Germanerne bleve nedsænkede i Moser. Hvad dernæst Dragten angaaer, da vil det være i Læsernes Erindring, at denne bestod deels af en kort Skindkappe, som var sammensyet med Skindstrimler, deels af nogle Stykker firskaftet vævet uldent Tøi. Da man navnligen af det uldne Tøi syntes at have sluttet, at Dragten ikke var almindelig, men endogsaa kostbar, giorde jeg tidligere opmærksom paa, at det der fundne Tøi i Oldtiden neppe havde været meget sieldent eller kostbart, da der paa Grønland i de gamle Nordboers Grave var fundet hele store Klædninger af grovere Uld, men dog af samme Vævning; og da det i øvrigt ikke kan ansees som afgiort, at de for Sammenligningens Skyld paaberaabte finere Tøistykker fra norske Grave, vare kostbare, fordi de bleve fundne ved Siden af kostbare Oldsager[2]). For imidlertid nu

[1]) Germania, cap. XII.

[2]) Jvfr. histor. Tidsskr. 3 B. p. 288. Hr. Prof. Petersen har heraf neppe rigtigt sluttet, at jeg selv „bekræfter, at dette Slags Tøi hørte ikke til Almuens almindelige Dragt; thi det var vel ikke simple Almuesfolk, der bleve begravede med kostbare Smykker i hine norske Gravhøie.“ jvfr. Annal. 1842—43 p. 275. Jeg antydede kun, hvad der fremgaaer af den fuldstændige Beretning om det norske Fund i Annal.

tydeligere at vise, at det oftnævnte Tøi ikke udelukkende blev baaret af Qvinder af høi Stand, og at det ikke alene var brugeligt i Norge, men at det ogsaa var dansk, og brugeligt herhjemlands, skal jeg tillade mig at gientage, at det i Fræer Mose i Aalborg Amt ved et Qvindeliig opgravede uldne Tøi (s. Beretn. No. 5) er af megen Overeensstemmelse med det her omtvistede. Unegtelig er det ene ved Haraldskiær fundne Stykke Tøi af en finere Uld og Vævning, og desuden forsynet med Fryndser; men derimod er det andet Stykke overmaade grovt. Havde det været en fornem Dame, som her var begravet, havde dog sikkert begge Stykker været af omtrent lige fiin Uld. En Qvinde af ringere Stand kunde snarere have havt et Tørklæde af finere og en Kiole af simplere Stof. Da der fremdeles ved Mose-Liget i Ostfriesland ligeledes (Beretn. No. 10) er fundet Levninger af det samme Slags Tøi, bliver Sandsynligheden for, at dette netop skulde røbe en Qvinde af saa høi Stand, kun liden. Det kan hertil føies, at man derimod paa Bagsiden af Brystsmykker, som ere opgravede af hedenske Høie i Norge, har fundet tydelige Spor af Tøi, der var vævet paa en anden Maade og overmaade fiint og tæt, hvilket aabenbart viser, at fiirskaftet uldent Tøi af den heromtalte Vævning ikke var det eneste eller fineste Slags vævet Tøi, som i hiin Tid kiendtes i Norden. Af hvilket Skind den ved Haraldskiær-Liget forefundne korte Kappe eller Overklædning er forfærdiget, har man hidtil ikke kunnet afgiøre, da den har ligget saalænge i Mosen. Den har udvendig havt Haarene paa, og er sammensyet af flere smaa Stykker, som Kyndige mene, for at Haarene skulde falde til samme Side. Der er saaledes nok anvendt Omhu ved dens Tilskæring, men Syeningen

---

1842—43 p. 146, at Tøiet muligen alene har dannet en „Omvikling" til en Trækasse, hvori forskiellige Oldsager vare henlagte.

er foretaget med Skindstrimler paa samme simple Maade, som Lapperne og Eskimoerne tildeels endnu sye. Omtrent saaledes ere ogsaa de ved de øvrige Liig fundne Skindstykker sammensyede. Heller ikke maa det forbigaaes med Taushed, at der ved Liget aldeles ikke saaes nogen Levning af Sko eller Fodtøi, hvilket derimod er iagttaget ved tre af de andre Fund (Beretn. No. 1, 5 og 10). Det kunde maaskee i denne Henseende fortiene at anføres, at en af de Bønder, som vare tilstede ved Opgravningen af Liget, har udsagt til Sognepræsten: „hvor urimeligt det forekom ham, at man vilde giøre Liget til en Dronnings; en Dronning har fine og bløde Fødder, denne derimod havde, da jeg vaskede hende, en Fodsaale, der vidnede om, at hun havde gaaet længe med bare Fødder"[1]).

Uden at ville lægge synderlig Vægt paa denne sidste Beretning, haaber jeg dog, at det ovenfor Fremstillede tilstrækkelig godtgiør, at Haraldskiær-Ligets Klædebragt ikke med gyldig Grund kan antages for at røbe en Qvinde af høi Stand, men i al Fald snarere en Qvinde af Middelstanden.

Med Hensyn til Ligets Findested har Hr. Prof. Petersen i sin seneste Afhandling om Dronning Gunhilde søgt at forsvare en Slutning, der gaaer ud paa Følgende: Da Mordet paa Dronningen foregik i Nærheden af Kongens Hal, kan det kun tænkes skeet paa to Steder i Danmark: ved Leire i Siælland, eller ved Jellinge i Jylland; men da der ikke i Leire-Egnen findes nogen Mose af Navnet Gunhildsmosen, maa man søge Stedet ved Jellinge, især „da det er bekiendt, at Harald Blaatand opholdt sig meget i denne Egn, ja endog skal have anlagt Haraldskiær"[2]). Hvis jeg lod dette uomtalt, kunde Enkelte heri muligen endnu søge et Argument for, at

[1]) Meddeelt af Hr. Provst Laurberg.
[2]) Jvfr. Annaler f. nord. Oldk. 1836—37 p. 102—3.

Haraldskiær-Liget alligevel var Dronning Gunhildes. Jeg maa derfor paa ny berøre dette Spørgsmaal.

Imod Hr. Professorens Slutning indvendte jeg, at Kongerne i den Tid ikke havde nogen fast Residents, men droge omkring fra den ene Kongsgaard til den anden; saa at man neppe turde sige, at Harald Blaatands Sæde kun var at søge paa to Steder i Landet. Heller ikke kunde jeg i Harald Blaatands Historie finde det allermindste Spor til, at han jævnlig eller stadig opholdt sig i Jellinge og Leire, hvilke Steders Navnkundighed senere Historieskrivere rimeligviis ovenkiøbet have meget forstørret. Om Urigtigheden af denne min Mening er jeg ikke bleven overbeviist ved Hr. Prof. Petersens Modgrunde. Hvad navnlig Jellinge angaaer, da savner jeg aldeles historiske Beviser for, at dette Sted nogensinde var Hovedsædet for Harald Blaatand, eller for Jyllands eller Danmarks Konger i det Hele. Hr. Professoren kan kun finde det rimeligt, at Harald Blaatand boede i Jellinge, da „dens Kongsgaard omtales tidlig, endog i de allerældste Sagn; her fandtes baade Gorms og Thyras Grav, flere Runestene knytte denne Egn af Jylland til Harald Blaatands Navn, og denne Gaard forekommer ogsaa senere som Kongesæde, det vil sige, som en af de Kongsgaarde, hvor Kongerne gierne opholdt sig." Men i hvert Fald er det herved ikke oplyst, at Harald Blaatand gierne var i Jellinge, eller at han netop var der, da Mordet skulde være foregaaet. Ja hvor, siger Hr. Prof., har han ellers opholdt sig? „thi vel havde Kongerne den Gang ingen saadan egentlig Residents, som nu; men et Slags Hiem havde de dog; paa visse Steder opholdt de sig dog gierne, naar de ikke droge omkring i Landet; hvor tit hedder det f. Ex. ikke om en norsk Konge, at han der og der tog Vintersæde; og forefaldt der en Begivenhed, medens Kongerne droge omkring, saa bliver dette

gierne bemærket i Kilderne: Kongen var just paa Giæsteri der eller der, da dette eller hiint forefaldt"[1]). Jeg maa hertil svare, at de norske Kilder om den Tids Begivenheder ikke kunne sammenlignes med vore danske. Medens der i hine findes temmelig vidtløftige og tildeels detaillerede Beskrivelvelser over Kongernes Reiser og hvad Mærkeligt der paa dem tildrog sig, indeholde vore danske Kilder om Harald Blaatand ikkun dunkle Sagn, der ere adspredte og desuden saa sparsomme, at vi ikke ere i Stand til med nogen Vished at angive de Steder, hvor han helst og hyppigst opholdt sig. Men Saameget kunne vi dog sige, at Leire og Jellinge umuligen kunne ansees for at have været de eneste Steder, hvor Kong Harald havde „et Slags Hiem". Jeg har saaledes allerede forhen antydet, at der, ifølge Beretningen i Jomsvikinga Saga om Klak Haralds og Knud Danaasts Reiser til Gorm, maa have været en Kongsgaard ved Liimfiorden, hvor navnlig Gorm synes stadigen at have opholdt sig[2]). Rigtignok vide vi ikke nu at angive i hvilken Egn Gaarden skulde have ligget, men hvor mangfoldige Kongsgaarde ere ikke sunkne i Gruus, uden at der ere Spor tilbage af dem? Det er desuden naturligt, at der ved Liimfiorden maatte være en Kongsgaard, og det en meget vigtig og betydelig. Liimfiorden var i Oldtiden saa at sige Hiertet af Jylland. Herhen søgte baade svenske og fornemmelig norske Skibe, naar de agtede at hærje eller giæste Jylland. Dronning Gunhildes Søn Harald Graafeld lagde bi ved Hals, da man fortalte ham, at Kong Harald snart vilde komme dertil, og der blev han dræbt af Guldharald. Ogsaa var Liimfiorden Skuepladsen for mange blodige Søtræfninger. Her samledes flere Gange den danske

---

[1]) Ann. for nordisk Oldk. 1842—43 p. 271.
[2]) Histor. Tidsskr. 3 Bd. S. 277—8, 280.

Flaade, naar Togene gjaldt Norge eller England, ikke at tale om, at Fiorden med Hensyn til Handelen var et vigtigt Punkt for de danske, og vel især de jydske Kjøbmænd. Jeg troer derfor, at vi med Føie kunne antage, at Harald Blaatand ofte har opholdt sig paa en Kongsgaard ved Fiorden, maaskee i Aalborg, der vistnok alt da var til som en ikke ringe Handelsstad. Overhovedet maae vi lægge vel Mærke til, at under Harald Blaatands Regiering have utvivlsomt flere Kjøbstæder været af saadan Betydenhed, at de nok kunde tiene til passende Opholdssteder for Kongen, selv i længere Tid. Saaledes Jyllands ældste og vigtigste Stad Viborg, hvor der fordum var Hovedofferstted for Jylland, og hvor Kongerne valgtes; dernæst de betydelige Handelsstæder Ribe og Slesvig, i hvilken sidste Harald Blaatand eengang nævnes at have opholdt sig. Hermed er det jo rigtignok ikke sagt, at han jævnlig boede der, men dette er dog i og for sig rimeligt, da Staden drev en saa vigtig og udbredt Handel, især paa Østerleden, og saaledes, som Samlingsplads for mange Mennesker, var fuld af Liv og Bevægelse. Gaae vi nu over til Øerne, da finde vi den ældgamle By Odense i Fyen, Hagækiøbing og Roeskilde i Siælland, og endelig i Skaane Lund. Det berettes endog, at Harald Blaatand byggede en Kirke i Roeskilde, hvoraf allerede sees, at Leires Anseelse var taget af, eftersom Roeskildes var taget til. Vi kunne sikkerlig ogsaa slutte, at eftersom de øvrige her nævnte Stæder havde udvidet sig, boede Kongerne ligesaa ofte i dem, som paa Kongsgaardene paa Landet. Ja Stæderne maatte endnu hyppigere blive besøgte af Kongerne, efterat Hovedkirkerne vare anlagte i dem, og Bisperne her havde faaet Sæde, hvilket for en Deel skete paa Harald Blaatands Tid. Vi tage af disse Grunde ikke i Betænkning at paastaae, at Harald Blaatand ligesaavel kan have havt „et Slags Hiem" i

Aalborg (eller i dens Nærhed), i Viborg, Ribe, Slesvig eller Roeskilde m. v. som i Jellinge eller Leire.

Da Jomsvikinga Saga beretter, at den Mose, hvori Dronning Gunhilde skulde være nedsænket, fik Navnet „Gunhildsmose", vilde det unegtelig være af Vigtighed i denne Undersøgelse, hvis det kunde godtgiøres, at Haraldskiær-Mosen enten nu eller tilforn kaldtes saaledes. Jeg har af den Aarsag ladet alle vedkommende ældre og nyere Skiøder undersøge, men i intet af dem er Mosen anført under nogen egen Benævnelse. Derimod have de ældste og paalideligste Mænd i Sognet og navnlig i Byen Ruhe, der ligger nærmest Mosen, udsagt, „at denne, saalangt de kunne huske tilbage i Tiden, stedse har været kaldet Juthe-Mose, men aldrig anderledes, og navnlig aldrig „Gunhilds-Mose", forend man fandt paa at giøre Liget til Dronning Gunhildes, da Enkelte af Spøg maaskee saaledes nu og da nævne den." Hr. Professor Petersen har i sin Undersøgelse Formen Guts, Guds eller Juts-Mose; men da han har erklæret, at han ikkun fremsatte Overgangen fra Gunhildsmose til Gudsmose som mulig, fordi han ikke havde fundet, hvilken Sprogovergang der i dette Navn finder Sted, bliver Resultatet, at Mosen ikke har noget Navn, der med Vished kan henføres til Dronning Gunhilde.

Det vil saaledes formeentlig med uomtvistelig Klarhed fremgaae heraf, at Hr. Professorens ovennævnte Slutning — at da Mordet paa Gunhilde kun kan være foregaaet paa to Steder i Danmark, enten ved Leire eller Jellinge, maa det rimeligviis være skeet ved Jellinge, eftersom der ikke ved Leire findes nogen Mose af Navnet Gunhildsmose — ingenlunde bliver fyldestgiørende, selv om vi indrømme den første, mindre rigtige, Deel af Slutningen. Thi jeg kan med samme Ret slutte omvendt: Mordet kan kun være skeet ved Leire eller

Jellinge; ved Jellinge findes ikke nogen Mose af Navnet Gunhildsmose, altsaa har det været ved Leire.

Vi have seet, at hverken Haraldskiær-Ligets Begravelsesmaade, Klædedragt eller Findested med nogen Sandsynlighed viser hen til en Qvinde af høi Stand, eller navnligen til den norske Dronning Gunhilde. Derimod maa det være os særdeles paafaldende, at qvindelige Liig af tilsvarende Beskaffenhed saa ofte ere opgravede af Moser. Thi da den ældgamle Straf, at Forbrydere nedsænkedes i Moradser eller „sattes levende i Jorden" (hvilken saavel omtales i den ældre Edda, og hos flere gamle Historieskrivere, som ogsaa i vore Kæmpeviser, ja selv i vore Love fra Middelalderen [1]), fornemmelig siges at have været bestemt for Qvinder, er det neppe nogen dristig Formodning, at de opgravede Liig i Regelen maae have tilhørt Forbrydersker. Fra denne Side tør jeg vel saaledes ogsaa antage, at min tidligere i Overeensstemmelse hermed udtalte Mening om det ved Haraldskiær fundne Liig har vundet meget betydeligt i Sandsynlighed; uden at jeg derfor vil negte, at der ogsaa kunde tænkes andre Aarsager til at et saadant Liig var nedsænket i Mosen.

II.

Den hele foregaaende Undersøgelse er naturligviis grundet paa den Forudsætning, at Beretningen om Dronning Gunhildes Drab i Danmark er overeensstemmende med historisk Sandhed. Naar vi nu ikke destomindre finde, at det paagieldende Liig snarere har tilhørt en Forbryderske, end Dronningen, hvormeget mere maae vi da ikke styrkes i denne

---

[1]) Jvfr. Histor. Tidsskr. 3 B. p. 282—3.

Antagelse ved at erfare, at selv Beretningens Troværdighed er i høieste Grad tvivlsom [1]).

„Det er vitterligt,“ siger Hr. Prof. Petersen, „at jeg fra „først af antog Fortællingen om Gunhildes Mord for et senere „Sagn, ligesom Forf. nu giør, og derfor heller ikke saa for„dømmende, som de foregaaende Historieskrivere udtalte mig om „Harald Blaatands Karakteer; men ved den endelige Undersø„gelse fandt jeg, at Sagnet maatte have Gyldighed, og affagde „da, som de andre, Fordømmelsesdommen over Kong Harald. „Hvad bevægede mig nu dertil? Ikke andet end den Overvægt, „jeg fandt i Kilderne, som bekræfte Sagnet. Jeg fandt, at „den ældste indenlandske Kilde, Theodorik, der med Hensyn „til historiske Facta ellers er langt paalideligere, „end Islænderne, navnlig end Snorre, fortalte denne „Begivenhed med rimelige Omstændigheder, fortalte „den ligefrem uden Ytring af Tvivl, som noget, der var vel „bekiendt at være skeet; dette var mig det Afgiørende.“

Gangen i Munken Theodoriks Fremstilling af Sagen er følgende: Kong Harald Graafeld, Gunhildes Søn, blev dræbt i Danmark af Harald, en Brodersøn af Harald Gormsøn. Men Harald Graafelds Mord skete efter en Plan af Kong Harald Blaatand, som var ophidset dertil af Hagen Jarl, hvem Harald Graafeld havde tilføiet meget Ondt. Hagen Jarl fik nu Understøttelse af Kong Harald (Blaatand) og vendte med en stærk Hær tilbage til Norge, hvor han forjog Gunhildes Søn Gudrød. Han erhvervede saaledes Herredømmet i Norge, men uden Kongenavn, da han skulde betale den danske Konge Harald Skat. Efterat dernæst baade han og Gunhilde havde brugt allehaande Rænker og

[1]) Herom see Tidsskr. 3 B. p. 255—71.
[2]) Annal. f. n. Oldk. 1842—43 p. 281.

Konster imod hinanden, sendte han Bud til Kong Harald i Danmark, og bad ham sende hemmeligen et Brev til Gunhilde med Ægteskabstilbud; han skulde nemlig forestille hende, at han ikke havde Lyst til at gifte sig med en ung Qvinde. Dronningen fik da et saadant Brev fra Kong Harald, hun lod sig overliste og drog til Danmark, hvor Kongen strax lod hende gribe og nedsænke i en Mose[1]).

Det er disse Omstændigheder, Hr. Professoren anseer for rimelige, men som jeg efter bedste Overbeviisning ikke kan andet end erklære for aldeles urimelige. Jeg maa her kortelig gientage, hvad forhen videre er udviklet[2]), at det er mig fuldkommen uforklarligt, hvorledes Gunhilde, som en aldrende, og som en sielden listig Qvinde skulde kunne troe, at Harald Blaatand vilde ægte hende, efterat han havde ladet hendes egen Søn myrde, og efterat han havde sat hendes Arvefiende Hagen Jarl paa Norges Throne, med Tilsidesættelse af hendes Sønner, som havde retmæssig Fordring paa Thronen. — Ligeoverfor Theodorik staaer ogsaa Snorre Sturlesen, der, som bekiendt, lader Gunhilde efter Hagen Jarls Erobring af Norge flygte til Orkenøerne og der forsvinde. Da Gunhilde netop paa Orkenøerne havde en gift Datter, og da hun og hendes Sønner tidligere her havde fundet Understøttelse, synes Snorres Udsagn at maatte tilskrives en høi Grad af Sandsynlighed. Det turde saaledes ogsaa være særdeles voveligt at tillægge Theodoriks Beretning Troværdighed, fordi han med Hensyn til historiske Facta ellers er langt paalideligere, end Islænderne, navnlig end Snorre." Vel lader det sig ikke negte, at Theodorik uden Tvivl i adskillige Tilfælde har rigtigere Beretninger, end Islænderne. Men vi maae dog ikke af den

[1]) Jvfr. Histor. Tidsskr. 3 B. p. 259.
[2]) Sammesteds p. 262—64.

Grund ubetinget paastaae, at han i hver enkelt Sag fortiener størst Troværdighed. Som sin vigtigste Kilde anfører han selv Islændernes gamle Sange, og han siger gientagne Gange om Islænderne, at de af Alle vidste bedst Besked om Norges ældre Historie [1]). At ogsaa han stundom tog feil, sees bl. A. af hans Efterretninger om Hagen Jarl [2]), og desuden hvor let forklarligt er det ikke i det Hele, at han, som skrev omtrent 200 Aar efter Dronning Gunhildes Tid, kunde have erholdt en mindre rigtig Beretning om hendes Død? Det er i Sandhed altfor paafaldende, at hverken hos os Saxo, eller de bedste islandske Kilder, vide at berette noget om Gunhildes Mord. At Sagnet ikke findes hos Snorre, kan imidlertid forklares paa to forskiellige Maader. **Enten** har Snorre kiendt Sagnet og forbigaaet det som upaalideligt, **eller** ogsaa er det aldrig kommet til hans Kundskab. I min første Undersøgelse ansaae jeg det med P. E. Müller for rimeligt, at den første Forklaringsmaade maatte gives Medhold; i det jeg nemlig anførte, at Snorre upaatvivlelig havde kiendt og benyttet Jomsvikinga-Saga, hvori den vidtløftigste Beretning om Mordet findes. Hr. Professoren har i denne Anledning foretaget en udførlig Undersøgelse om, hvorvidt det kan billiges, at Jomsvikinga-Saga var en af Snorres Kilder, og han har

---

[1]) Langeb. Script. V, 312, 314 cap 1. „Hunc numerum annorum domini, investigatum, prout diligentissime potuimus ab illis, qvos nos vulgato nomine Islendigos vocamus, in hoc loco posuimus: qvos constat sine ulla dubitatione præ omnibus aqvilonaribus populis in hujusmodi semper et peritiores et curiosiores extitisse."

[2]) l. c. cap. 4 p. 316. „Occisus est autem Haraldus Grafeldr consilio prædicti Regis Daciæ, qui eum nutrierat, instigante et prodente Hacone Comite filio Sigwardi, qvi cognominatus est Malus, qvem post interfectionem Tryggya, patris Olauui, idem Haraldus Grafeldr, una cum matre & fratribus, multis malis afflixerat & *ad qværendum puerulum Olauum coëgerat.*"

ved samme Leilighed nærmere drøftet det i øvrigt vigtige Spørgsmaal, om Snorres Værk er blevet til paa den i P. E. Müllers kritiske Undersøgelse af Snorres Kilder fremstillede Maade. Med megen Lærdom og Skarpsindighed søger Hr. Professoren at godtgiøre, at Jomsvikinga-Saga, især i sin nuværende Skikkelse, neppe med skiellig Grund kan antages at have været en af Snorres Kilder, og i det Hele ivrer han paa det Bestemteste imod den Mening, at Snorre, foruden de Kilder, han selv nævner, netop skulde have excerperet og kiendt de selvsamme Skrifter, som de der ere bevarede til vor Tid. „Vi maa heller ikke indbilde os," siger Hr. Prof. Petersen [1]), „at alt er sandt, fordi det staaer hos Snorre, thi han optog det Bedste af hvad man dengang fandt troværdigt; — heller ikke maa man forkaste som usandt, hvad der ikke findes hos Snorre, thi ikke alle Efterretninger om Norges ældre Historie vare ham tilgængelige, ja end ikke Dienvidner af Begivenhederne fortælle altid det Mærkelige, som er forefaldet paa deres Tid. Saaledes kan Gunhilde gierne være død i Danmark, uden at dette nogensinde er kommet til Snorres Kundskab. Den Forpligtelse hviler ikke paa nogen Historieskriver, at han skal vide alt."

Der er ikke Sted til her at indlade mig paa at tale P. E. Müllers Sag, uagtet der vel i flere Punkter nok kunde være Anledning dertil. Dette vil jeg ogsaa hellere overlade til mere Kyndige. Jeg maa fornemmelig, for nærmest at holde mig til Sagen, bemærke, at om Snorre endogsaa ikke egentlig har benyttet Jomsvikinga Saga som Kilde, kan han dog derfor meget godt have kiendt Sagaen og undersøgt dens Indhold. Det er vistnok udenfor al Tvivl, at Snorre, foruden sine virkelige Kilder, ogsaa har havt mange Skrifter for

[1]) Annal. f. n. O. 1842—43 p. 319—20.

sig, til hvis Beretninger han ikke har vovet at fæste synderlig Tillid, og det er unegtelig høist usandsynligt, at en saa gammel og mærkelig Saga, som Jomsvikinga Saga, skulde have undgaaet den omhyggelige Forskers Opmærksomhed og Samlerflid. Lad Sagaen ogsaa i Tidens Løb have modtaget mange nyere Tilsætninger, saa er det dog vist, at Sagnet om Gunhildes Mord findes i det ældste Haandskrift af Sagaen, hvilket af Rask erklæres for et af de ældste islandske Haandskrifter, vi besidde [1]), men som dog vel kun maa henføres til første Halvdeel af det trettende Aarhundrede, i hvilken Periode netop Snorres Skribentvirksomhed falder. Under alle Omstændigheder har saaledes Sagnet været kiendt paa Island omtrent paa Snorres Tid. Desuden fandt jeg i min tidligere Undersøgelse, at Snorres Beretning om Gunhildes Flugt var rimeligere, end Sagnet om hendes Mord, ikke saameget fordi han havde kiendt og forkastet det sidstnævnte Sagn, som især fordi hans Beretning i og for sig var langt sandsynligere. Da altsaa Spørgsmaalet, om Snorre har kiendt Sagnet eller ikke, er af mere underordnet Vigtighed, anseer jeg det unødvendigt yderligere at udvikle den Mening, at Snorre skulde have kiendt Sagnet, og det saameget mere, som jeg ikke skiønner, at den modsatte Anskuelse paa nogen Maade kan hævde Sagnet Troværdighed imod Snorres Beretning.

Har nemlig Snorre ikke kiendt Sagnet, da er detaa benbart, at dette heller ikke har været anført i hans Kilder. Nu vide vi, at „Snorre samlede de bedste Digte og Sagaer, han kunde overkomme paa Island; og efter dem skrev han sin Historie eller lod afskrive ved Andre hvad han havde fundet, hvilket alt han forenede i een Bog." Blandt sine Kilder nævner Snorre selv f. Ex. Præsten Are Frode, om hvem han

[1]) Jvfr. Fornmannasögur 11 D. Fortalen S. 5.

i Fortalen til sin Heimskringla beretter Følgende: „Hans Sagn tykkes mange forstandige Mænd at være de allermærkeligste, thi han var en viis Mand og saa gammel, at han var født næste Aar efter Harald Sigurdsøns Fald. Han skrev, som han selv siger, norske Kongers Liv og Levnet efter Beretninger af Odd Kolsøn, en Sønnesøn af Hall fra Sida. Odd derimod tog sin Kundskab af Thorger Afraadskoll, som var en viis Mand og saa gammel, at han boede paa Nidarnæs, da Hagen Jarl den Mægtige blev dræbt.“ Det vil derfor ikke kunne negtes, at det er et stærkt talende Indicium mod Sagnets Troværdighed, at det ikke fandtes i hine Snorres ældgamle og paalidelige Kilder. Skulde vi antage, at Gunhilde virkelig er bleven dræbt i Danmark, da er det næsten utroligt, at en saa mærkelig Begivenhed ikke fortaltes eller erindredes paa Island. Den navnkundige og grumme Dronnings tragiske Endeligt maatte nødvendigviis have giort et stærkt Indtryk paa alle Nordboer, og ikke mindst paa Islænderne, som ved Slægtskabs og Venskabs Baand vare knyttede til det Land, der var Skuepladsen for Gunhildes blodige Gjerninger.

Hvad enten man følgelig vil troe, at Snorre har kiendt Sagnet eller ikke, kan jeg dog ingenlunde frafalde min Mening: at Snorres Beretning om Gunhildes Flugt til Orkenøerne er rimeligere, end Theodoriks mistænkelige Fortælling om hendes Drab, der synes at være opstaaet i Norge, hvorfra den da først senere har naaet til Island.

Danske, hidtil utrykte Breve,

af og til historisk bekiendte Personer i det 18de Aarhundrede:

samlede og udgivne

af

C. Molbech.

Forerindring.

Det er ofte nok sagt, og maa dog kun alt for tidt føles og atter beklages, at vi savne Materialier til vor nyere, ligesom til mange vigtige Dele af den ældre Historie. Iblandt andet er dette Savn meget føleligt i det 18de Aarhundrede, og der er kun meget ringe Udsigt til at faae det afhiulpet ved saadanne Kilder, der i andre Lande flyde saa rigeligt, og for at give den nyere Historie baade Liv og Skikkelse ere uundværlige; jeg mener samtidige Optegnelser og Memoirer, Breve og Familie-Archiver. Hvad i Særdeleshed private Breve angaaer, der kunne have historisk Værdi, da er Antallet af dem, som have undgaaet en almindelig Ligegyldighed og Skiødesløshed i at bevare Papirer og Brevskaber for Efterkommerne, der synes altid at have hersket i Danmark, men neppe nogensinde mere end i det 18de og 19de Aarhundrede, uden Tvivl ganske ringe, saasnart vi ville gaae noget længere tilbage i Tiden, end den sidste Generation. Vi søge forgieves om saadanne Mænds Correspondance som A. Høiers, Iver Rosenkrantzes, J. L. Holstein, Otto Thotts, P. F. Suhms, O. Guldbergs, og andre Flere; og hvad man har meddeelt os af Grams, Langebeks, Luxdorphs, Suhms literaire Brevverling er kun lidet og høist ufuldstændigt. Jeg vil ikke gaae længere ned i Tiden, hvor allerede min egen Erfaring om det, som af Breve og efterladte Papirer er forgaaet og ødelagt, er sørgelig nok. — Imidlertid er det derfor ikke mindre vist, at meget af stor Værdi og Betydenhed endnu kan reddes, og overgives til en omhyggeligere Bevaring i den kommende Tid, dersom der sørges for, enten at bekiendtgiøre ved Trykken, hvad dertil egner sig, og hvad der kunde finde saamegen Affætning eller Understøttelse til Udgivelse, at denne blev muelig; eller i andre Tilfælde at overdrage

Brevsamlinger og efterladte Papirer af nogen Værdi til offentlige Bibliotheker. — Den af Literatur og Videnskab saa fortiente Geh. Conf. Raad J. Bülow til Sanderumgaard gav ogsaa heri et berømmeligt Exempel, ved efter sin Død at skienke sine Papirer, Breve og Haandskrifter til Sorøe Academies Bibliothek.

Det Bidrag til Oplysning af historiske og biographiske Forhold i Danmark i forrige Aarhundrede, hentet fra bekiendte Mænds Brevvexling, som her meddeles Tidsskriftets Læsere, er vel endnu langt fra at have den Værdi, Interesse og Vigtighed, som man kunde ønske at give en saadan Samling, og som den for en stor Deel kunde erholdt, dersom flere af de endnu bevarede Kilder af denne Art havde aabnet sig for Samleren. Men den af mig i Begyndelsen af Aaret i vore Dagblade bekiendtgiorte Opfordring til at meddele mig Bidrag til en Brevsamling, som denne, har (paa et eneste Brev af Langebek nær, som tilsendtes mig) været forgieves og uden al Frugt. Jeg har derfor været indskrænket deels til enkelte Breve, som jeg selv ved forskiellige Leiligheder har kunnet overkomme, eller faae afskrevet (hvortil høre nogle Stykker, som jeg skylder en Vens Redebonhed); deels til en ikke ubetydelig Rest af vor berømte, som Embedsmand, historisk Forfatter og Smagsdommer lige agtværdige og fortiente A. G. Carstens's efterladte Breve og Papirer, som hans Brodersøns, Conferentsraad og Justitiarius Carstens's Enkefrue, efter hendes Mands Død, har havt den Velvillie at overlade mig; og hvoriblandt især en betydelig Samling af Breve fra Cantsler J. A. Cramer i Kiel indeholder interessante Bidrag til det derværende Universitets Historie i Aarene 1780—1786; deels til Benyttelsen af enkelte ældre Brevsamlinger iblandt det store Kongelige Bibliotheks Haandskrifter. De sidste indskrænke sig dog især kun til enkelte Lærdes Brevvexling i Midten eller første Halvdeel af Aarhundredet (særdeles Rostgaard's, Gram's, Langebeks og Hielmstiernes). Af et ikke ubetydeligt Antal af disses Breve, som forefindes, har jeg imidlertid giort et temmelig sparsomt Udvalg, som Rummet fordrede, hvis jeg vilde opnaae Hensigten, at give denne lille Samling af utrykte danske Breve nogen Mangfoldighed i Indhold og Personer, og at kunne lade den strække sig til henimod Aarhundredets Slutning.

Det er dog langt fra, at jeg har været heldig nok til at kunne af alle, eller de fleste her fremtrædende berømte Mænd levere betydende og interessante Breve; men i Mangel af flere og vigtigere, ville uden Tvivl ogsaa de, som her meddeles, med Hensyn til den Fattigdom, som finder Sted hos os i dette Slags Bidrag til vor nyere Personalhistorie, ikke være uden Værdi og Betydning, og meer eller mindre afgive Træk af Vedkommendes Individualitet, Personlighed, Charakteer, Grundsætninger, Skrivemaade og Brevstiil. Naar vi erindre, at af saa navnkundige Personer som O. Thott, Hielm-

stierne, Carstens, L. Rothe, O. H. Guldberg, A. P. Bernstorff o. fl. faa eller slet ingen private Breve eller Embedsskrivelser nogensinde ere trykte: ville endog de Prøver af deres Brevvexling, som vi her ville redde fra Forglemmelse eller Undergang, ikke være uden historisk Værd og Interesse; om de endog ei have kunnet udvælges iblandt store og rige Samlinger, og saaledes Hensigten, at fremstille Bidrag til et bevægeligt Billede af det 18de Aarhundredes Liv i Danmark gjennem endeel af dets offentlige Charakterer i den politiske og literaire Verden, kun ufuldstændigt og ufuldkomment har kunnet opnaaes. Jeg er dog ikke uden Haab om, at dette Foretagende i Fremtiden kunde blive fortsat; maaskee med større Udbytte. I al Fald kan denne Samling i det mindste tiene til en Prøve, og til at vække Fleres Opmærksomhed paa Betydningen af en historisk Kilde, som i Danmark er behandlet med utilgivelig og ødelæggende Ligegyldighed.

At ved en Samling af saa lidet Omfang Brevenes almindelige chronologiske Orden er fulgt, i Stedet for at ordne dem efter Forfatterne, som kunde været rigtigere, dersom Samlingen havde indeholdt et betydeligt Antal Breve af Enhver især: troer jeg, man overhovedet vil billige; ligesom ogsaa, at Brevene ere aftrykte i Grundsproget, ikké alene ordret efter Originalerne, men med disses Orthographie. Udeladelser har jeg meget sielden tilladt mig; og kun ved overflødige Gientagelser af reent ubetydelige private Omstændigheder, eller andet, som hverken oplyser individuelle eller offentlige Forhold. Ved enkelte Leiligheder tilføies vel en og anden forklarende Anmærkning; men jeg maa forud erklære, at dette skeer mere tilfældigt, end efter nogen Plan; og udførlig Fuldstændighed kan her hverken være at vente eller opnaae. Brevene maa i det Hele tale for sig selv, og forklare sig selv.

Den 20de Mai 1843.

1.

C. A. Plessen til Iver Rosenkrantz*).

1731.

Très cher Amy,

Par ordre de Sa Maj. i'ay l'honneur de Vous dire qu'Elle veut que Vous fassiez expedier, sans aucune perte de tems, une lettre de Vocation pour le Professeur *Rambach* à Halle, dans les termes & le style le plus gracieux, pour être

*) Rosenkrantz var netop for to Dage siden bleven Patron for Universitetet. J. Møller Mnemosyne II. 276.

königlicher Hoffprediger & Professeur en Théologie de l'Université de Copenhague [1]). Le Roy a bien voulu dire pour les raisons de ce qu'il réjecte *Ankersen*, *primo* qu'il ne peut admettre les expectences, *secundo*, que l'eglise du Sr. *Ankersen* est si grande qu'elle luy baille de l'occupation de reste, *tertio* que *Ankersen* est un vaurien, qui ne merite ny eglise, ny Professorat [2]). Mr. *Schröder* donnera à Mr. *Von Hagen* [3]) l'addresse du Professeur Rambach, quand il en sera requis, & moj ie suis tout à Vous

Cop. ce 18 Mars 1731. *C. A. Plessen.*

P. S. Sa M. le Roy veut que la vocation du Prof. Rambach soit tenu en secrette, iusques à sa réponse.

Udskr. *à Son Excellence de Rosenkrantz.*

---

1) Den 4de Professor i det theolog. Facultet, Frederik den Fierdes Confessionarius Søren Lintrup, var ganske nylig død (d. 13de Marts 1731). Rambach kunde ikke modtage Vocationen, da den preussiske Regiering ikke vilde undvære denne i sin Tid udmærkede Theolog. (Jvf. J. Møller Mnemosyne. II. 276. IV. 102. 103.).

2) Denne Mand, som Christian VI. gav saa slet et Skudsmaal, var Prof. Matth. Anchersen, fra 1726 Sognepræst ved Trinitatis Kirke. Han havde fra 1709 været ansat som Prof. Mathematum inferiorum, og var 1720 bleven Præst i Taarnby paa Amager, med Tilladelse til „ved Leilighed at indtræde i det theologiske Facultet." Det er uden Tvivl denne "expectence", som Kongen ikke vilde lade gielde. Det er paafaldende, at Christian VI., der dømte saa uforbeelagtigt om Anchersen, endnu samme Aar (15. Jun. 1731) giorde ham til Biskop i Ribe, hvor han døde 1741. Han havde reist udenlands fra 1706—1709, havde en ikke almindelig Styrke som Orientalist, og udgav bl. a. Carmen Tograi Arabicum. Utrecht 1707. 8. Om hans Inedita s. Møller's Cimbr. lit. I. p. 19. Men, som Riegels rigtigt har bemærket: „Som Professor i Mathematiken var Anchersen et Intet; som Orientalist blev han ikke brugt." (Frederik IV Hist. II. 380). Som Biskop havde han adskillige Ubehageligheder, i Anledning af Secterere i Stiftet, hvorover han var nær ved at blive afsat formedelst sin Hidsighed. (Jvf. Luxdorphiana. S. 269. Pontoppidan Ann. IV. 174. 75.) Han skal have været uordentlig i sit Embedes oeconomiske Deel, og, som der siges, noget tilbøielig til Drik.

3) Denne tituleres 1731 "Chevalier & premier Secretaire d'Etat du Roi."

2.

Henrichsen (Hielmstierne) til Langebek*).

1736.

For Deris megen høflighed, som at communicere mig medfølgende Bog og Piecer, saa og ufortrøden at laane mig dem saa længe, kand jeg ikke noksom takke Dem. Det allene giør mig undt, at jeg paa nærværende tid kand ikke som jeg vilde vise min erkiendtlighed. Imidlertid kan Monsieur være forsikret paa, at hvad som forekommer mig, der paa nogen maade kand være remarquabelt eller curiöst, fornemmelig i Fædrenelandets historie, skal med største beredvillighed blive Ham communiceeret. Denne gang har jeg ikke noget at meddeele Mons. uden nogle faa af Frider. 3. Breve Ulfeldt angaaende. Jeg skal have nogle faa Curiosa, Ulfeldt og hans Frue angaaende; men kand nu i en hast ikke finde hvor de er; naar jeg faaer det, skal det ved leilighed blive Dem communiceeret. I det øvrige er jeg forvisset om, at Monsieur er saa god og bliver ved, som hand har begynt, og meddeler mig hvad Hand siden kand have faat, eller herefter faar; da Hand kan være vis paa, at det ikke alleene uskad, men gandske prompte skal blive tilbageleveret. Hermed forobligerer Monsieur mig, som nest et lykfaligt Aars forynskelse, med megen Guds velsignelse og Prosperitee i alle Deris foretagende og studeringer, forbliver

Deris skyldigste og ydmygste Tienere

den 16. Januar. 1736. *H. Henrichsen.*

---

*) Formodentlig det tidligste Brev, som haves fra Hielmstierne, skrevet i hans 21de Aar; i hvilket Aar han tog theologisk Examen og tiltraadte sin Udenlandsreise. Man har (foruden adskillige Breve, skrevne paa Reisen til Langebek, hvoraf jeg ved en anden Leilighed skal meddele Prøver og Uddrag), endeel senere Breve og Billetter, der for en stor Deel af Indhold ligne det her aftrykte, eller gaae ud paa Meddelelse af Documenter og Haandskrifter, eller Kiøb af Bøger.

3.

J. L. Holstein til Iver Rosenkrantz*).

1736.

Monsieur,

I'ai l'honneur de renvoier à Votre Excellence le papier, qu'Elle m'a communiqué touchant l'ordonnance à faire pour les habits & ce qui en depend. Ie ne sais rien *de* tout à y ajouter, m'étant deja expliqué assez amplement la dessus à Votre Excellence, & comme je ne doute nullement, *ou* S. Maj. nous en parlera encore demain, je suis *des* sentimens que V. Excellence ferá fort bien, de Lui donner le dit papier, car de telles choses se laissent mieux detaler par écrit, que de bouche. Ie suis charmé d'aprendre, que la santé de Votre Excellence Lui permettra a s'en pouvoir acquitter demain Elle méme, & je suis avec tout respect qui Lui est deu, Monsieur,

De Votre Excellence

Le très humble & très obeissant Serviteur

à Cop. ce 15 d'Avr. 1736. *J. L. Holstein.*

4.

Gram til Rostgaard.

1736.

Høyædle og Velbaarne, Høystærede Hr. Conferenz Raad,

Kunde jeg hafve tænkt, at Søren skulde biet saalænge i Løverdags Morgen, inden at tage Affsked med mig, saa skulde dette ikke blefvet det første Bref, hvori jeg skulde havt den Ære at aflægge min underdanigste allerhierteligste Taksigelse for den overflødige Æres, Gunsts og Godheders Beviisninger, hvormed Deres Velbaarnhed til et meget stort Maal hafver formeret mine

*) Nr. 1 og 3 ere mig meddeelte af Hr. Etatsraad Kolderup-Rosenvinge.

Obligationer til Dem, som jeg desuden tænkte at være saa mange og store, at de aldrig kunde blifve større. Men jeg motte, saasnart jeg hafde Fruens bref færdig, som hafde befalet mig at sende den Ostindiske Carga, og saasnart Klokken slog otte, forføie mig op til Consistorium, der at examinere de unge deposituros, og imidlertid lade Mr. Bram paa mit Kammer, for at levere Deres Tiener brefvet, naar hand kom. Jeg kom hiem kl. 9½, fandt endda brefve liggende, som jeg strax skikkede til Manon, i Uvisshed om Deres Laquay kunde hafve glemt mig. Siden kom hand dog, da jeg stod færdig at kiøre ud til det Ostindiske Compagnie. Ergo beder jeg, at Deres fromhed vil holde mig undskyldt, saafremt noget ringeste herudi er forseet.

Samme Dag motte jeg, ihvorvel Væiret ei var det beste, drage uden Porten at spise hos Hans Excell. Hr. Græf Laurwigen, hvor, da den gode Herre spurte mig hvor jeg hafde været forreyst, og jeg nævnte Stæden, lod hand falde disse Ord: I Sandhed jeg har tænkt paa, at proponere Eder, at vi skulde følges tilsammen til Kraagerup: Og paa min Compliment derpaa, repeterede det endnu sigende: Mafoy, je le dis tres serieusement. Og jeg tør ikke sværge for, at hand jo giør det engang paa sin egen Haand, paa een af sine Fredensborg-reyser.

I min fraværelse har der paa vores Universitet, eller i vores Consistorio, været foretagen en meget vigtig og mærkelig affaire, som vil mægtigen figurere i den Danske historie. Den er saadan: Der er indkommen tvende kongl. Ordres, begge daterede til Altona d. 9. hujus til Rector og Professores. I den ene tilkiændegifves allernaadigst, at Hans Maj. har besluttet, at lade holde Jubilæum i Aar, Gud til ære, og til Ihukommelse af den Velgierning, som skeede an. 1536, da det Papistiske Væsen blef afskaffet, og Evangelii Prædiken fik sit frie Løb; og befales, at Bistop Worm skal, saavelsom de andre 3 Theologiæ Professores, allesammen holde Orationes d. 31. Oct. førstkommende, hver i sin Time, Bispen i den fornemmeste Time, nemlig kl. 12, og at dessforuden i de 4 Collegiis, Regentzen, Walchendorphs, Medicéo og Elersiano, skal holdes af Inspectoribus Orationes om formiddagen, og af de andre studiosis om Eftermiddagen. Dette beløber sig til 12 Orationer paa een Dag, i-

Auditorio supremo og i Collegiis studiosorum. Gud raade, hvor alle disse Oratores faaer Auditores fra!

I den anden kongl. Ordre tilkiendegives ligeledes om samme Jubelfest, at den skal holdes med Prædikener og Orationer d. 30. og 31. Octobr. og d. 1. Nov. De orationibus jam dictum; og en Prædiken skal Bispen holde d. 1. Nov. for det kongl. Herskab i Vor Frue Kirke, som af ald magt skal være færdig. Derforuden skal holdes promotiones Doctorales in Theologia & Jure, i hin den 3 Novbr., og i denne d. 6. ejusdem. Befales saa Rector og Professores at indsende deres betænkende om 12 à 13 Poster, som alle betreffe disse Doctor-promotiones, de loco, de Candidatis, eos invitandi modo, de Ceremoniis & ritibus, de disputationibus &c. &c. Det fornemmeste, som deraf læres, er, at til Doctoratum in Theologia skal inviteres alle Bisper og Gen. Superintendenter, Professores Theologiæ, Hof-Prædikantere, Lectores Theologiæ, og andre anseelige Geistlige, item nogle Provster 2c. Dem skal Hr. Biskop Worm creere, til hvilken Ende hand allerede ved en kongl. Bullam er giort til Doctor. Til promotionem in Jure skal indkaldes Assessores i Høyeste Rett og Oberhof-Retten, Landsdommere, Laugmænd, Cancellie Secretaires i begge Cancellier, Advocater i Høyeste Rett samt i Over-Retterne i Slesvig, Glückstad og Oldenborg 2c. Om dette at deliberere haver Professores været samlede i Consistorio i Tiisdags, medens jeg sad paa Kraagerup. Endeligen er Svaret og Conclusum ei bleven færdigt førend i Løverdags, da jeg endeligen var hiemme til at kunde sætte min Haand under med, saavit som i min Deel kunde falde at raisonnere i saa høye materier, da jeg ikke haver enten haab eller meriter nok til at kunne tage Deel i den ene eller den anden slags promotion og høye Ære. Doctores Juris skulle creeres af Justitsraad A. Höier, og hand (som soubçonneres for at være Auteur for ald denne artige project), agter, om hand maae raade, dertil at invitere alle Høyeste Rets Assessores, som have lært latin i deres Ungdom, fra Etats-Raader af inclusive.

Hr. Conferentzraad befalede mig, til sidst da jeg hafde den Ære at tage Affkeed, at lade Dem vide, hvad Naadige Fruens sidste Svar eller Duplica blef til Deres replique, ang. Testa-

mentets Underskrift. Jeg har da den ære at fortælle, at jeg oven paa, paa hendes Cabinet, foreholdt hende de raisons, hvorfor hun ikke kunde skrifve uden simplement under, ligesom De hafde giort, uden nogen reservation eller Exception; item at De vilde til hendes mere Fornøielse lade Documentet forblive udi hendes Giemme og forvaring, paa det om Vor Herre skulde hafve besluttet at kalde hende først, Hr. Conferentz-Raad da kunde finde det efter hende til sin Sikkerhed. Hun hørte det an med god attention, og endskiønt hun intet Ord svarede mig derpaa, saa syntes mig dog af hendes Ansigt og Contenance ej andet at kunde dømme, end got. Men forvist kand jeg ej sige eller forsikre, at hun var fast resolveret til at beqvæmme sig med denne simple Underskrift strax at giøre Ende paa Sagen. Jeg veed og haver længe forhen erfaret, at Deres kiære Frue er af et slags Fruentimmer, som mand finder ikke ret mange af i Verden, der betænker en Sag temmelig længe, førend de acheverer den; i den stæd at den største Deel af Qvindfolk, og vel ligesaamange Mandfolk, løber buuds og hovedkulds til, og uden stor Raadføring enten med sig self eller andre giør strax af, hvad dem proponeres, eller de hafver faaet i Hovedet. Imidlertid hafver jeg den tillid til hendes forstand, at hun straxen begreb, det hun ikke kunde signere Documentet med nogen reservation eller exceptions Mældning, efter de raisons, som jeg efter Deres Ord forebragte hende. Dernæst saa syntes mig, at hun meget tog til Mærke, hvad jeg sagde hende om Testamentet at forblive siden i hendes forvaring ꝛc. Alt saa skulde min ringe Mening og Raad være, at lade det nu en føye tid derved beroe, indtil hun enten Self (saafremt det ej allerede er skeet), eller ved mig behager at erklære sig nærmere. Thi om hun dog kunde have videre at erindre, bør mand det sagte afvarte. Dette tillader De mig imidlertid, at jeg ikke kand lade umældet, at jeg (hvilket jeg i Guds Sandhed siger af min rene Hiertens Mening), til min store fornøielse har ikke hørt noget irraisonnabelt af hendes tale eller raisonneren i ald denne Handel, saavelsom og ei i nogen anden Ting, saalænge jeg hafver haft den ære at kiænde hende; og at jeg priser den Mand

høylyksalig, som vor Herre haver gifvet en Kone af den Forstand, Billighed, og Kiærlighed til sin Mand og Børn.

Jeg er med største Pligt og Ergivenhed, Høyædle og Velbaarne, Høystærede Hr. Conferentz-Raad,

Deres allerydmygste forbundne tiener

Kh. d. 23. Jul. 1736. *H. Gram.*

5.

Gram til Rostgaard *).

1736.

Fra Deres kiære Frues Haand hafver jeg bekommet en deylig Prøfve, til Forsikring, det jeg ikke aldeles er falden i Deres Velbaarenheds Forglemmelse. Jeg vil allerydmygst takke Dem begge, og derhos ikke forglemme at giøre en overmaade stadselig Compliment til Mr. *Desmarais*, der, med alle sine Staldbrødre, Franske og Italienske Poëter, og Membres des Academies, Françoise & della Crusca, ja med alle Grækiske, Arabiske og Latinske Fabulister, neppe hafver ellers gifvet os nogen piece af det slags, som Deres Velbaarnhed burde heller

*) Dette Brev viser os den overordentlig galante og forsigtige Maade, hvorpaa Gram anvendte sin kritiske Censur paa Rostgaards Rimerier, og kan, tilligemed de øvrige, udvalgte blandt en overbleven Rest af Grams Brevverling, tiene til at oplyse Forholdet imellem de to i vor Literaturhistorie fra det 18de Aarh. saa berømte Lærde. Gram havde, ikke mindre end Langebek, en sand og varm Hengivenhed for Rostgaard; men var ikke fri for at nære dennes Forfængelighed og Lyst til at gielde for en dansk Mæcenas, ved den vidt drevne Submission og Ydmyghed i Brevstilen, der synes at have været egen for Gram, naar han corresponderede med Fornemme, eller Folk af noget høiere Stand. Denne Egenskab laae maaskee dog mere i Stilen, og i Tidens Tone, end i Grams Charakteer; da man jævnlig seer, at han heller ikke i Breve af den Art holder sin Mening tilbage. Men undertiden, f. Ex. i Brevene til Plessen, gaaer denne Stilens Underdanighed dog næsten over alle Bredder, og efterlader — tilligemed den vidtløftige Afhandling af Patronens eller af Grams egne Yndlingsmaterier (f. Ex. Tiærevandets medicinske Anvendelse) — et mindre behageligt Indtryk.

at lægge Priis paa, og finde mere applicable til Deres eget sujet, end just denne fabel. — Og jeg vilde gifve meget got til, at jeg kunde sige, det heller ingen Oversættelse hafde haft bedre Lykke under Deres Velbaarnheds Haand, end just denne. Men hvad heller jeg har tabt ald Hukommelse af de forrige, eller min Smag og Skiønsomhed, (som forandrer sig med Alderen, og hos endeel tiligere, hos andre sildigere aftager,) er nu ikke den samme som forhen: da vil det slet ikke i mit Hoved, at min høystærede Herre har grebet Sig saa vel an med denne, og ikke sparet af Deres talent til at faae den i alle Maader saa smuk, som hvad jeg har ofte med stor Fornøielse seet af Dem i andre pieces. Jeg vil slet ikke være opiniatre, eller forfegte min Mening til det yderste. Jeg vidner og sandfærdelig, at jeg hverken den første gang jeg læsde den, var i ond humeur, eller har været det siden: Og hvis Vers skulde det vel være, som jeg med større prevention skulde læse, end Deres? Men just de fire første Linier er det, som jeg alle gange, naar jeg har taget fat derpaa, er blefven hengende i, og fundet dem for tvungne heelt igiennem (at forstaae den første hele Strophe). Ligeledes nogle andre faae stæder, mere og mindre; hvoriblant dette: I een ret talrig Lynd, synes baade i forberørte Henseende, saa og propter vocabulum Lynd, neppe taaleligt. Sagen er, at dette Ord bruges ikke om hver en Samling og Mangfoldighed af Fugle og Fiske; men alene om den som skeer, naar de leger & propagando generi dant operam. Saaledes fanges Silden i Liimfiorden om Vaaren, naar den lynder: Og fordi den da indvælder i store Haabe (Hobe), hinc iocululariter, (non seriò) transtulerunt populares mei Cimbri verbum istud ad quamvis magnam congregationem. Men Fuglene lyndes, endogsaa naar de ere kun 2 tilsammen, til at giøre amour; og derom siunger mand i Visen om Foraarets agrements: De Fugle de lyndes paa Qviste, h. e. Veneri litant. Neppe skal mand i Danske Skrifter finde Ordet anderledes brugt, uden i Sal. Assessor *Lauerentzens*[1]) Aviser, som sagde om Ministernes Forsamling til

---

[1]) Johan Laurentzen eller Lorentsen, f. i Ribe, og en Efterkommer af A. S. Vedel (hvis „Svend Tveskiægs Historie" han

Vtrecht, eller til Regensborg, at de lyndedes, qua phrasi magnos ludos dedit dicaculis nostris.

Men jeg beder tusindegange om Forladelse for min Frihed, den Deres Velbaarnhed baade Self har vænt mig til, og nu denne gang befalet mig. De maae troe, at jeg har nok vendt og snoet mig, inden jeg er bleven overbeviist, at der ingen prejugé stak i dette mit første jugement. Jeg vil og ingen andres Dom kaste mig under, end Deres egen; og deri giøre som de Catholske, der appellere à Papa haud rectè informato ad rectius informandum. Jeg vil ogsaa tilstaae, at jeg aldrig har holdet af det slags Oversættelser, som maaler Versene ud i lige Tal med Originalen, ligesom naar man gifver Skieppe for Skieppe, Alen for Alen, og qvarteer for qvarteer, thi da er det ingen Under, at mand blifver tvungen. De frie Oversættelser, hvor interpres eller Oversætteren binder sig ei til Ord, men til Mening, og giør undertiden af 4 Linier i Originalen kuns een, atter af een Linie 6 eller 10, seer mand meest at behage andre Nationer; Og saaledes har *la Fontaine* baaret sig ad med Phædro og andre gamle Fabler. *Rufus Festus Avienus* ligeledes med Æsopo, *Buchananus* med Psalmerne. *Bording* har ligeledes tracteret den Fabel de Monte murem pariente, og giort den tredobbelt saa lang og artig, som den staaer i Originalen. (Vide pag. operum ejus 54.) Derimod har hand contraheret Fabelen om Phaëtonte, og den er meget kortere hos ham, end hos *Ovidium*, vid. p. 300 seqq. Men hvor *Desmarais* har taget sin Svane og Ænderne fra, maae jeg reent bekiende, at jeg ikke veed. Hverken hos *Æsopum*, eller *Aphthonium*, eller *Gabriam*, eller *Phædrum*, eller *Avienum*, eller *Abstemium*, eller endnu en anden Anonymum i *Neveleti* Collection, er den at finde.

Med Vores Jubel-Doctorater her ved Universitætet veed vor Herre hvad Udfald det faaer. Noget blifver der af, det

---

udgav 1705) var først Skriver ved det Kgl. Geh. Archiv; blev 1698 Directeur ved det Kongelige og Universitets Bogtrykkeri, fik Titel af Assessor, og døde 1729. Man seer ogsaa af dette Grams Brev, at Laurentsen i sin Tid har redigeret de danske Aviser. (Efter Nyerup, Skand. Lit. S. Skr. 1805. I. S. 249—50, som det synes, kun fra Sept. 1698—Dec. 1701.)

kand ikke feile; men vist nok ikke saa meget, som parturiens mons brystede sig til, og truede med. Af Theologiæ Doctoribus troer mand, at der neppe blifver flere, end *Wöldike* og *Reuss*. *Steenbuch* undskylder sig med sine 72 Aar. Og Bisperne i Provincerne skulle hver prædike i sit Stifts Hovedkirke d. 30. Oct. Hvorledes da at være her, at disputere pro Doctoratu d. 3. Nov.? Ei at tale om den korte tid til at præparere sig, med Lærdom og med Penge til sumtus Doctorales. Det skiønne project, med at faae de mange Etats- og Justitz-Raader til Doctores Juris, gik ikke igiennem. Kongen har derimod allernaad. resolveret, i en Ordre til Universitetet, at Æren skal ingen paanødes, og ingen ved Nafn indbydes, ja ikke engang nogen inviteres eller admitteres, uden fra den 5te Classe i Rangforordningen inclusive, og ned ad.

Jeg er med allerstørste respect og Ergivenhed,
Høyædle og Velbaarne Hr. Conferenz-Raad,
Deres alleryდmygste troe tiener

Khafn. d. 2. Sept. 1736. *H. Gram.*

6.

Gram til Rostgaard*).

1736.

Endskiønt jeg med megen fornøielse hafver spurt, at Deres Jern er, nemlig saameget deraf som denne gang skee kunde, kom-

*) At Gram, sin Tids lærdeste Mand i Danmark og uafladelig sysselsat med Studier, Undersøgelser, Skrifter, Archiv-Arbeider, Embedsforretninger, som Professor og Bibliothekar, m. m. ogsaa kunde finde Tid tilovers til Brevvexling, til det selskabelige Liv, og til Omgang i fornemme Cirkler: er bekiendt, og omtalt af hans Biographer. Mange af hans Breve vise ham ogsaa som en Mand, der med Opoffring af Tid og Umage altid var rede for sine Venner til at udrette, ikke blot lærde og literaire, men mangehaande andre Commissioner, der vedkom Pengesager og alleslags private Forhold. Det her meddeelte, og flere andre Breve til Rostgaard, ligesom de allerfleste af Grams Breve til Overkammerherre Plessen og til Statholder Grev Rantzau, kunne bl. a. tiene til Beviis herpaa. At i det

men i gode Hænder, nemlig til det Asiatiske Compagnie, for at styrke vores Skib med en nyttig Ballast til China; Og Deres Velbaarnheds ordre til mig var conditionelle, nemlig, en cas que Mr. *Holmsted* n'en vouloit rien avoir etc. Saa hafver jeg alligevel holdet det for min pligt, i henseende til den øfrige Slump, som findes endnu paa Anholt, at følge Ordren, og ved Iustiz-Raad *Bing* ladet sondere Hr. Græf *Laurwig*, om det kunde lade sig giøre paa saadan Maade, som Deres Velbhd. proponerede. Thi at jeg self skulde kunde faae fatt paa Græfven lod sig ingen Dag i indeværende Uge giøre, saasom Hans Excell. immer var i mouvement og ej hiemme at finde, formedelst Hans Kongl. Majts Nærværelse, og hafver baade i Onsdags og i Gaar spiist paa Frederichsberg. Bing hafver da i Dag bragt mig denne Beskeed, at Græfven kunde intet befatte sig dermed, men at Hr. Conferenz Raad fik herudi at rette sig efter den Kongl. forordnings Articler om fremmed Jerns Indførsel. Alt saa er den Tanke forgiæfves, at haabe nogen Hielp paa det stæd. Mit ringe Raad skulde være, at forhøre hos Monsr *Solberg*, Mr *Michel Fabritius*, eller andre, hvad Middel de vidste at skaffe i denne Sag, saafremt de ei allerede ere blefven spurte. Paa den gode Hr. Græfvens Monopolium og dets strænge Love klager den største Deel af vor publico, og Hr.

---

mindste den første af de sidstnævnte paaskiønnede Grams Umage og Brevvexling, og at Gram modtog ikke blot sædvanlige landlige Foræringer, men ogsaa Penge, fra Plessen: erfare vi af samme Kilde. Uden Tvivl var det ogsaa mere disse Grams Forbindelser, end egen Tilbøielighed, der gav Anledning til den „Syslen med Handels-Anliggender," hvoraf mange Spor forekomme i hans Breve. „Begge „de indiske Compagnier, hvoraf han dog ei ventede saa store For„dele for Landet, som de fleste paa den Tid, berøvede ham megen Tid, „som vi vel tør troe havde været bedre anvendt i Videnskabernes Tie„neste; men som vi derfor ingenlunde ville kalde spildt." J. Møller om Grams Levnet og Fortienester. (Skand. Litt. S. Skr. 1810.) Det er ogsaa beviisligt, at hvormeget Gram endog beskiæftigede sig med disse Compagnier og deres Actier, tog han selv liden Deel deri, og blev heller ikke rig derved. Den Formue, han ved sin Død efterlod, var neppe ret stor, og bestod mest i hans Bibliothek, som imidlertid indbragte en betydelig Sum ved Auctionssalget.

Conferenz-Raad er ikke den enikte. Hvis jeg herefter skulde vorde saa lykkelig, at forfare noget til Deres Consolation herudinden, kand De forsikre Sig om, at det ei skal vorde forsømmet af den, der med største devotion lever

Høyædle og Velbaarne Hr. Conferenz-Raad
Deres allerydmygste tiener

Khafn d. 13. Sept. 1736. *H. Gram.*

Udskr. Høyædle og Velbaarne Herre, Hr. Conferenz Raad Rostgaard ydmygst tilhænde.

7.

Gram til Rostgaard.

1736.

Til Mad. *Manon* leverer jeg, tillige med dette ringe Bref, tvende af de Bøger, som jeg hafde den Ære af Deres Velbaarnheds gode Befalning om, nemlig den anden mig fra Ildebranden overblefvne Deel af *Schadts* Jüdische Merckwürdigkeiten og *Relands* Religion des Mahometans. Capit. *Barres* Bryllups-Vers har *Langebek* forsikret mig at vilde sende et andet og ligesaagot Exemplar for, i stæden for det, som jeg af Deres Velbaarnhed annammede. Her er ellers ikke noget nyt i Vores Republica litteraria, saavelsom ei heller in civili statu, uden de forandringer med *Bram*, *Bartholin* og *A. Höjer*, som forud vidstes; hvortil siden er kommen, at Græf *Reuss* er blefven Land-Drost i Delmenhorst, efterat *Witzleben* har faaet *Sehestedts* charge i det Oldenborgske. Stiftamtmand *von Osten*[1]) fra Sorøe

[1]) W. A. v. der Osten, f. den 7de Jan. 1698, gik i Sorøe Skole, og blev Student 1716; Kammerherre allerede 1721; Stiftamtmand over Bergens Stift 1728; Amtmand over Sorøe Amt 1735; Directeur ved Øresunds Toldkammer 1738; Ridder af Danebrog 1740; Directeur for Finantserne 1743; Geheimeraad 1744; atter Directeur ved Øresunds Told 1746; Geheimeconferentsraad 1755; Ridder af Elefanten d. 16de Mai 1763; døde d. 15de Jan. 1764 (s. Adr. Avis. 1764. Nr. 6 og 10). Han eiede et betydeligt Bibliothek, hvis største Deel bestod af Geh. Raad Vinc. Lerches Bogsamling, som efter dennes Død (1742) blev solgt af hans Søn General Chr. Lerche,

er her, og mener endeligen, at være temmelig avanceret med sin projectes execution, i at lægge Penge op der paa stæden, til det nye *Academies* opkomst, ved det at tvende Hørere have faaet Præstekald, og ingen i deres stæd indkommer; item nu kuns 14 Disciple i Skolen, i stæden for 30, saa at alle disse Personers Løn og Underholdning kand lægges til Capitalen. Vilde nu vor Herre hielpe med en nogenledes dyr Tiid, at Byg-get kunde komme i høy Priis saavelsom Ruggen, saa blifver hand end mere trøstet: Men saalænge Kiøbmanden i Holbek byder kun 5 ℛ for Tønden med Topmaal, seer hand sig lidet husvalet, og hvis ikke dette Haab hafdes, at Kirkekiøbet efter Nytaar skulde i det mindste blifve 8 Mark, kunde han ikke hafve nogen for-nøielig Dag herforinden. Herover hafver jeg hørt ham vitløf-tigen snakke i Dag hos Hans Excell. Hr. Geheime-Raad *Rosenkrantz*, som er det eeniste Selskab, jeg har været i, siden jeg kom til-bage fra Kraagerup og Lyngbye. Paa det sidste stæd vederfores mig, foruden mangfoldig Æden og Drikken, den Lykke, at be-skue Borgemester *Holmsteds* der anlagte Farverie, og alle dertil saavelsom til Overskiæreriet hørende Redskaber, som vare alle nye og ubekiendte Ting for mig. Men paa det kiære Kraagerup kand jeg aldrig tænke, uden med et Hierte fuldt af allerstørste Ærbødig-hed og Taknemmelighed, saavel for alt det, som mig i utallige Maa-der tilforne, som for det, mig nu sidste gang blef tildeelt af overflødig Ære, glæde og forlystelse. Gud velsigne saa sandt det deylige stæd, med dets Beboere, og unde Dem saa megen bestandig

tilligemed Faderens Gaard i Store Kongens Gade, 1744, til Geh. R. v. d. Osten, som, i Følge et Brev fra Henrichsen (Hielmstierne) til Langebek (11 Aug. 1744) „fik det for Røverkiøb.“ 1750 lod Osten trykke en Catalog over sin Bogsamling til Bortsalg; men det maa i al Fald kun have været en Deel af denne, da en Samling af flere tusinde Bind bort-solgtes efter hans Død i Septbr. 1764. (jvf. Werlauff om det store Kongelige Bibliothek. S. 197.) Af det her aftrykte Brev fra Gram erfare vi, at det maaskee har været v. der Osten, fra hvem den første Plan til **Sorøe Academies** Gjenoprettelse under Christian VI. udgik; at han, som Amtmand i Sorøe, maa have havt Overbestyrelsen over Skolen og Godserne, og at han iøvrigt har bestræbt sig for at samle Midler til Academiets Stiftelse og Bygning.

Held, Lif og Velsignelse, som uafladelig ynskes af Deres Høy-ædle Velbaarnheds

allerydmygste og høytforpligtede tiener

Kiøbenhafn d. 9. October. 1736. *H. Gram.*

Udskr. *A Monsieur*

Monsieur de Rostgaard Conseiller de Conference de Sa Majesté, Seigneur de Kraggerup.

8.

Gram til Rostgaard.

1738.

Skulde jeg ynske mig enten Hoved, eller Evne, eller Tid og Rolighed nok, til at giøre et Vers, da skulde det sandelig være for at opfylde, i Deres Velbaarenheds Henseende, min Pligt og mit Ynske, som er at kunde takke vedbørligen for saavel den yp-perlige Forærning, som det skiønne Vers. Dette sidstes Artighed og genium trøstede jeg mig ikke til at kunde naae, om jeg end gaf mig i færd med at vederlægge det med en høystforskyldt Tak-sigelse-Compliment i lige Stiil. Og Forærningen er mig saa-meget des kiærere, som den, frem for adskillige andre Ting af større Priis og Værdie, kan mærkeligen befordre mit Sinds Ro-lighed, nemlig at jeg ikke saa ofte skal vorde arrig og fortræden, ved at rage Sand tilsammen paa Gulfvet for at bestrøe en fattig Skrift, naar der findes intet mere i min Sand-Bøsse.

Det u-slidelige Tøy, som den kiære Frøyken *Rostgaard* og De skylder mig for at hafve recommenderet, kand jeg nu ikke finde at hentyde til andet, end til den Sloprok, (en Natkiortel heder det nu her i Kiøbenhafn paa bedre Dansk,) hvortil min høystærede Herre havde agtet at tage Dem et stykke Citz. Jeg erindrer mig, den tid at hafve haft den Ære at fortælle om en Natkiortel, som jeg hafde ladet mig giøre, og i stæden for det skrøbelige og skiøre Citz taget dertil got stærk Cattoun, for at hafve desto længere got deraf, og tage mindre Skade, naar der-paa end faldt nogen Brøstfældighed. Men hvis jeg har gifvet det ud for saa overmaade stærkt, og lovet saa bestandig og lang Gafn deraf, at det kunde fortiene Nafn af uslideligt, da har det

været noget poëtice sagt. Thi Cattoun er jo Cattoun, og ingen Hiorte- eller Reens-Læder. Men det, hvad jeg fornemmeligst og med Skiæl recommenderede, var forma dictæ vestis meæ, nemlig at den er en excellent Kammerklædning om Vinteren, stoppet med Bomuld, fuldkommen viid og stoor, beqvem for Krop og Fødder, og for resten lader saa vel, saa at jeg ingen har haft beqvemmere af det slags. Derfore var mit ringe Raad at Deres Velbaarnhed vilde bestille Dem een, lige mage dertil; Og hvis De behager at gifve mig Commission, skal den blifve giort hos den samme Skræder-Kone, og betinget til samme Priis som min, som jeg nu ikke kommer ihu, hvormeget det var.

Om Studenten hafver jeg, saavit i disse 2 Dage har vildet lade sig giøre, hørt mig om, baade ved een og anden; Men hand er ond at finde med alle de omskrefne qualiteter — Thi enten fattes det ene, eller det andet. Faa ere de, som skrifver god Haand; Og at cavere for, at de samme, naar de tages i Huset„ skulde være reenlige, fredsommelige &c. Fattige Karle hafver ofte stolte Hierter og slette mores, ex vitiosa educatione; Der ere faae *Langebecker* og *Morten Haugaarder*. Her gaaer vel en gammel Karl, ved Nafn *Müller*, fra Jylland, som skrifver iblant for mig, som har temmelige fundamenter, og kunde for Resten være beqvem; men hver gang hand bærer mig noget hiem, stinker det forbandet af Tobak, hvilken Stank endeligen gaaer bort, naar jeg har lagt det i Vindvet i nogle Dages Tiid. En Prøve af hans Haand sender jeg herhos. Skulde hand ikke være anstaaelig', ob dictam causam, skal jeg blifve ved, at høre om en anden.

Indlagde seer Deres Velbhd. at være fra Hr. *Wolf*, (som var og een af de Poster, som blefve ved Deres sidste Nærværelse forglemte,) fór Guds skyld da oplys Os med første om alle disse quæstionibus & dubiis; Thi Manden haster med præfationen.(?) Jeg hafver mærket hans Spørsmaale med Tal i Bredden.

Og er, med det allerlyksaligste Nytaars ynske til Dennem og Deres ganske og kiære Huus,

Høyædle og Velbaarne Herres

ydmygste og skyldigste Tiener

H. Gram.

(Bekommet d. 8. January 1738. med Posten. R.)

9.

Gram til Rostgaard.

1738.

Med Mons. Langebeck, som er hiemkommen overmaade fornøiet, beriget og forsiunet med Lærdom og andet got, hafde jeg den ære af Deres høyædle Velbaarnhedს sidste, for hvilken jeg ydmygst takker. Her falder saare lidet, samme med at vederlægge; og da Deres Velbaarenheds tienere udtrykkeligen har manet mig om, at tilmælde Dem noget nyt, saa bekiænder jeg reent ud, at det nyt, jeg kunde i min hukommelse samle tilsammen og vide, vil slet intet forslaae, imod hvad *Langebeck*, alene efter saa faae Dages forløb, har kundet samle. Thi hand sværmer om i Byen, taler nu med *Harboe*, sin collega, som er omnium novellarum, externarum & urbanarum, promus-condus & thesaurarius, nu med *Wadskiær*, nu med 100. andre. Jeg derimod sidder stille hiemme, naar jeg ey er i Archivet eller Biblioth. reg. uden det lidt jeg kand komme hen til Frue Groß-Cancellerindens, eller hos Hr. Ober-Cammerherren, som er ælendig siug af en tertian-feber. Om den ulykſalige Mag. *Hans Mossin*[1]) hafver De vel alt hørt, nemlig at hans Dom er gaaen i Tiisdags otte Dage, hvorved Catecheterne ere dømte hvide

---

[1]) Præsten Hans Mossin, ved Trinitatis Kirke, „en ivrig Forfegter af den Wittenbergske Dogmatik", forargedes over endeel af de Lærесætninger, den theologiske Professor og Hofpræst J. F. Reuß (indkaldt fra Tübingen) yttrede i sine Collegier og Disputationer ved Universitetet, og indgav en Klage over ham 1733, som førte til vidtløftige Forhandlinger med en i den Anledning af Kongen udnævnt Commission, hvilke dog endtes ganske til Fordeel for Reuß. (jvf. J. Møllers Mnemosyne. IV. 358—370.) Mossin lod det ikke blive derved, men anklagede (som Sognepræst ved Nicolai Kirke) d. 4de August 1737 to ved denne Menighed ansatte Catecheter, A. Balslev og H. Rehling, som falske Lærere, der i deres Prædikener havde foredraget „en falsk og diævelsk Lærdom." Dommens Udfald blev, som af Grams Brev sees. Om Sagen findes udførligere Underretning hos J. Møller l. c. S. 371 og i de der anførte Skrifter.

og skiære som Snee, hand fra Kaldet, og skal gifve 350 ℛ til pios usus og 150 ℛ til Fiscalen; item hans Eftermand i Embedet at skal publice bekiendtgiøre for Menigheden hans Forseelses Grovhed, og Catecheternes Lærdoms Uskyldighed. Copien af denne Sentents har jeg 2 gange seet, men ikke gidet begiert den. Mr. *Langebeck* sender den vel rigtig; Thi *Harboe* var een af dem, som viiste mig den. Vores Tidender fra Hitland lyde endnu saaledes, at aldrig andet kand skiønnes, end det jo maae være vort Skib til Tranquebar, som er forulykket sammestæds, og ingen andens. Men nu hafve vi et Fartøy derhenne, og fornuftige Folk dermed; saa at den fuldkomne Overbeviisning snart vil ventes. I disse Dage er et Skib fra Kiøbenhafn, St. Andreas kaldet, giort til Westindien seilklar, og gaaer med allerførste Vind; og inden Aarets Udgang burde vi at hafve 5 derfra, nemlig 1. Enigheden, som gik derhen forleden Efterhøst. 2. Adrian von Beverhouts Brigantine, som pleier at komme her eengang om Aaret. 3. Det Skib, som blef fragtet til Mr. Barrington at gaae til Madagascar, og derfra at føre Slaver til vore Colonier i America. 4. Det, som Capitain Jager gik herfra med d. 4. Januarii sidstafvigt, til Guinea, som ogsaa skal gaae til St. Thomas, og tage Ladning ind; og 5. dette nu afgaaende Skib St. Andreas. Gud gifve dem alle god Lykke! Om Hr. Biskop Hersleb siger mand, at hand er alt ankommen i Helsingør. Provsten Hr. Mads Holm ventes nu og hid fra sit Ovislemark med første, og førend hand kommer, determinerer Frue Groß-Canc: sig ikke til at kalde Præst i hans Stæd, i hvor mange hun end dertil har hørt prædike, da min ringe Person har undertiden ogsaa været iblant Tilhørerne, og kand bære Vidne om, at baade jeg og flere, som jeg nu ikke vil nævne, kand ligesaavel i en Stue, som i en Kirke, falde hen i en sød Søfn, i hvor høit der straales,

dum coram populo rhetoricatur Hylas.

For nogle Dage siden leverede jeg til Mad. *Rolet* en lumpen Tydsk version af *Misson's* Voyage d'Italie, saasom jeg ingenstæds, ne quidem in BB. regia, har fundet den franske, efterat jeg mistede min i Ildebranden. Paa Sal. Prinz Carls Journal er ikke at tænke, førend enten Hans Excell. Hr. Ch. de Pl.

eller *Mallerback* blifve friske, som begge ere i slet Tilstand. Gud opholde og bevare min høystærede Hr. Conferenz-Raad, med Deres gandske kiære Huus og famille! Det ynsker Deres, med uafladelig Troskab og devotion,

ydmygste og høytforbundne

Kh. d. 9. April 1738. tiener *H. Gram.*

10.

Gram til Rostgaard.

1738.

Frue *Rostgaard* hafver haft den Naade, baade at sige og fortælle, saa og vise mig under min Herres haand, de terriculamenta, hvormed Deres Modstandere tænker at jage Dem ud af Deres Befæstning. Men her finder vi dem, Gud være æret! saadanne, at de hafve plus aliquanto consolationis, quam terroris, i sig. Nemlig, der gifves os derved kiændeligen at forstaae, at Mr. *Hanssen* og Mr. *Thigh* maae ansee deres Sag saa slet beskaffet, at den ikke kan vindes med Lands Lov og Ret, og derfore søge deres Tilflugt til andre lidet lovlige Middel. Hvor Loven ikke kand hielpe, der skal Kongen. Bonum factum! Kongens Souverainitet og absolute Myndighed, som Engellænderne self med største Uforskammenhed har décrieret, og endnu dagligen med *Molesworth's* Skrifts iterata & sæpius repetita publicatione giennemhegler, skal nu være deres Hielpe-Støtte og Nød-Anker!— Dette skal dog Gud og alle ærbare Christne forbyde, saavel i min høystærede Hr. Conferenz-Raads som i andre Sager, ikke at skal gelinge dem. Hafde de end her ved Hoffet en langt større Ministre, end Mr. *Titley*, kommer de dog, med Guds hielp, aldrig videre med os, end at bringe det derhen, at dennem vederfares den samme Ret, som de giøre udi lige Tilfælde os og andre; dog at samme vederfares dem paa en bedre Maade og med langt hastigere og rigtigere Expedition, end vi af dennem med begegnes. Kort sagt, min Herre maae sikker troe, at ald deres Trusel og Skræppen i saa Maader er ikke en Bønne værd. Saalidet som Kongen af Engelland hafver kundet

eller villet være os til Villie, i at hielpe paa os, eller i at hindre, at jo ipsa Majestas Regia er blefven angrebet af en liderlig Compan, der i indeværende Aar har giort Beslag paa vores paa Hitland strandede Sølf, for en prætension hand hafver til Kongen af Danmark, udi hvilken Sag vores Allernaad. Konge en engang kand befries for at udholde processen, og lide Dom efter Engelske Love: Saalidet kand ogsaa Mr. *Titley* og hans tvende Helsingörske Clienter tænke sig befriede fra Lovmaal her i Danmark. Imidlertid skal jeg nu i denne Morgen Kl. 9. tale med H. E. Geh. R. *Rosenkrantz* derom, og levere ham Deres Velbhds. pro Memoria til at læse. Jeg troer og gierne, at hand tager sig paa at levere samme Scriptum til Geh. R. *Schulin*. H. E. Hr. General *Lövenörn* holt det altfor urimeligt, at der skulde tvifles om, det jo min Herre naaede afdeles Deres petitum, enten De erindrede Conseillet derom, eller ikke. Jeg læste det op for ham à capite ad calcem, og hand bad at hafve bedre Tanker om Conseillet og in specie om Hr. *Schulin*, end at de skulde bevilge Engellænderne noget imod Kongens Undersaatter, foruden at hafve hørt alteram partem.

Den fornemme Skribent, som vil beskrifve Sal. Hr. Gr. *Reventlovs* Vitam, kunde nok behøfve en Erindring, ikke at gaae for høit med den Sal. ypperlige Herres Møderne-Ahner. Thi sligt nytter til ingen Ting. Sal. Hr. *Christopher Gabel* var plane novus homo, & primus qui gentem suam nobilitavit: ungefær som H. E. Hr. General *Lövenörn* hos os, og Marechal *Fabert* i Frankrige, og sexcenti alii in variis Europæ regnis. Historien er alt for bekiendt, at der i hans største Faveur og Høyheds Tiid ankom her til Byen en fattig Orgelmester-Enke fra Holsten, for at solicitere et slags Naade, og bad ham udvirke sig samme hos K. *Frid. III.*, og at *Gabel* kiendte hende strax, og svarede, at han fandt sig saameget mere forbunden til at hielpe hende, som at hun hafde været et instrument eller Aarsag til hans Lykke, ved den refus som hun gaf ham i hans Ungdom, da hendes Fader, der hafde været Organist, og vilde afstaae Tienesten til den Friere, som hun vilde udvælge, formaaede Kirke-Forstanderen der paa Stæden til at gifve *Christopher Gabel* exclusion, hvorefter *Gabel* motte søge anden

employ, og blef derpaa recommenderet til K. *Frid. III.* den tid Erkebiskop i Bremen, for Skrifver. — Studeret hafde hand, og var derhos excellent Musicus, men hvorfra hand er kommen, & quibus parentibus ortus, mihi incompertum.

Jeg er, med uafladelig Ergivenhed,

Høyædle og Velbaarne, Høystærede Hr. Conferenz-Raad, Deres ydmygste tiener

Kh. d. 2. Dec. 1738. i stor hast. *H. Gram.*

11.

Luxdorph til Rostgaard*).

1739.

Høyædle oc Velbaarne Hr. Conferentz-Raad, Høystærede Velyndere!

Jeg skammer mig ved, at jeg saa længe har beholdt de Mig af Hr. Conference Raad meddeelte *Reenbergs* Vers, hvilke Jeg nu herved tilbagesender; med ydmygst Taksigelse for Hans Godhed oc Redebonhed herudinden. Aarsagen til denne Forhaling er dog ikke aldeeles paa min Side; Thi Jeg havde tænkt tillige at kunde tilsendt Hr. Conference Raad alle de øvrige Vers, som denne uforlignelige Poët i en Tiid af moren 50 Aar har forarbeidet, hvortil Jeg baade behøvede den mig af Hr. Etats-Raad *Fogh* lovede Underrætning fra Jylland, saa oc en god Skrivere, der kunde udcopiere i en Samling de Vers, som Jeg her oc der har saaet en pieces détachées, hvilke det da var min Agt, at tilsende Hr. Conferentz Raad, for med dem deels at supplere, deels corrigere hans Samling; Men det første kand Jeg endnu i en 4 Ugers Tiid ikke vente, oc, om Frosten ved-varer, maaskee ikke den heele Vinter; Om det sidste maae Jeg bekiende, at gode og færdige Copiister ere meget rarere i disse, end i Martialis Tiider; Thi Jeg troer snarere at skulle kunde faae 10 differente Oplag fra Trykker-Persen, end et Exemplar

*) Rostgaards Svar paa dette Brev findes i Luxdorphiana. S. 444-45.

fra en Skriveres Haand; At det derfor ikke skulle komme j for stor Langedrag, har Jeg heller villet sende Hr. Conferentz-Raaden sine Vers tilbage i Forveien, da Jeg ej skal forglemme, naar Jeg kommer i stand med mine egne, at communicere ham det øvrige Forraad deraf, som Jeg enten har eller kand vente.

Den fierde Prøve af Danske Vers er i disse Dage kommen for lyset; Det Vers, som har vundet Priisen, er i Sig selv vel nok skrevet; Thi tankerne ere nette, oc stiilen concis. Men Jeg bekiænder rundt ud, at jeg overalt ikke begriber, hvorledes vores Danske Poësie saaledes er forfalden; Det som, i mine ringe tanker, bør meest at ansees paa i et Vers, som er først, at, hvad slags Materie det er, samme da bliver udført ved rette poëtiske oc tillige justes Penséer; for det andet, at samme Penséer blive forestillede i saadanne Vers, som have deres Cadence oc Harmonie, disse toe Ting, siiger Jeg, maae mand mesten Deel nu overalt forgiæves leede efter; Thi ligesaa viderlig som det er, at læse een høi oc intoneret poëtisk Stiil, naar Tankerne ere kun faux brillans oc fausses pensées, saa kiedsommelig falder oc et Vers, hvor Tankerne ere forringede ved en prosaisk Stiil, der viser, at om Autor end har været sin Materie voxen, har hand dog ikke været den Skrivemaade voxen, hand har fremsat Materien ved, siden det er Poesiens Egenskab, at giøre, end oc ringe Ting høie, saa at

quicquid calcaverit, Rosa fiat.

Hvad Cadencen angaaer, da ere Poëters Øren saa delicate, at de forkaste end oc tit den beste Tanke, naar Versets Numeri støde imod Harmonien; Hvilket i sig selv er ret; Thi naar en god Pensée bliver mig forestillet in Prosa, tager Jeg den an som en god Pensée, oc begiærer ikke meere; Men kommer den frem i Vers, venter Jeg ustridig, at Poësien endnu skal give den een større Relief; Oc naar mig da møder det som skurrer i Ørene, i stæden for at kildre dem, taber Jeg den Credit, Jeg har for Penséen, ved den fortrydelse Jeg faaer over Verset. Jeg er viß paa, at iblant alle de Vers, som nu i disse 4 Gange ere komne for lyset, skal der neppe findes Eet, hvor jo enten Poësien er forglemt, saa at Versene ere alt for

prosodiske, eller Harmonien forbigaaet, saa de ey holde deres rette Tact. — Det var derfor at ynske, at de brave Mænd, som ere bekiendte for at kunde skrive, ville blive ved, paa det at andre deraf kunde lære, at legge deres Sager bedre an; men det er desværre endnu inter pia desideria. Jeg forbliver med allerstørste Consideration

Høiædle oc Velbaarne Hr. Conferents Raads
ærbødigste oc skyldigste Tiener

Khavn den 6 Nov. 1739. *B. W. Luxdorph.*

12.

Iver Rosenkrantz til K. Christian VI*).

1740.

Stormægtigste, Allernaadigste Arveherre og Konge,

Jeg haver efter Allerunderdanigst Pligt nøye og med ald Betenksomhed læst og overveyet den aff Deris Kongl. Majestét mig og de andre Geheimeraader i Deris Conseil overleveerte, aff Grev *Danneskiold* under d. 9. Ianuarii sidstleden til Deris Majestét Allerunderdanigst indgivne Deduction, betreffende een Nye Canals Anleggelse imellem Amager Land og Siælland ud til Kiøgebugt [1]), huorover Deris Mayestet Allernaadigst haver befahlet os, voris Allerunderdanigste Betenkning Dennem at indlevere; Og finder jeg aldehlis intet at erindre imod huad som aff Greven i bemeldte Deduction er anført og forestillet, naar Mueligheden aff dette store Verck, om huilchen jeg icke saa fuldkommeligen er istand til at dømme, mens dog, naar det som Greven derfor anføhrer overveyes, mig meget plausible forekommer, staaer fast. Thi at Vercket i sig selff, naar det eengang er bragt istand, jo vil blive af stor Nytte, kand vel ingen imod-

*) Meddeelt mig af Etatsraad Kolderup-Rosenvinge.

[1]) Hvad her menes ved denne „Canal imellem Amager og Siælland" kan ikke være andet end en Fordybning af Løbet igiennem den saakaldte Kallebo-Strand, og videre ud igiennem Farvandet imellem Amager og Siælland. Brevet er paaberaabt af J. Møller i I. Rosenkrantzes Levnet. Mnemosyne. II, 290.

sige, og i saadan Henseende synes mig ikke, at 100,000 Rdlr. aarlig i 13 Aar derpaa at anvende, er af saa stoor Betydende, at derfor eet saa nyttigt Verck skulde underlades, Særdelis om Gud giver fredelige Tider i Norden, og Deris Majestét ved Conjuncturenes Laab icke maa blive nød til at tage Dehl i Deris Naboers Ueenighed, som tilliige mange andre overmaade stoore Omkostninger maatte foraarsage og udkræve.

Denne min allerunderdanigste uforgribelige Betenckning legger jeg til Deris Majestets fødder i allerdybeste Underdanighed, til Døden forblivende

Deris Kongel. Majestets

Allerunderdanigste og Tro-Pligt-skyldigste Undersaat og Tienere

Kbh. d. 16 Jan. 1740. *I. Rosenkrantz.*

13.

Otto Thott til Gram*).

1740.

Velædle og Velbyrdige Hr. Justice Raad!

Med megen tack for Laan tilbagesender ieg l'histoire literaire de Lion, som saa vel befalder mig, at ieg gandske har igiennemlæst dend. Jeg seer at De ligeledes har giennemlæst dend og giort Tegn ved adskillige curieuse remarquer. Hvad Auctor anfører om de Lionske Bogtryckere, er gandske artigt. Dog undres mig at Hand ey taler om nogen Bogtrycker der før *Trechel*, eller om nogen Bog trøckt før 1487, da *Buyer* dog

*) Det eneste, mig bekiendte Brev af den sieldne Statsmand, hvis Kiærlighed til Bidenskaber og Bøger i Danmark satte ham et uforgængeligt Monument. Dette Brev (et reddet Blad af Thotts uden Tvivl udbredte Correspondance) kan i det mindste tiene til et Beviis mere paa, at denne udmærkede Adelsmand ikke samlede sit kostbare og colossale Bibliothek allene som en fornem Luxus. (Om hans Levnet og Fortienester kan jeg nærmest henvise til den korte Skizze, jeg nyli.g meddeelte i det Kongl. Bidenfk. Selskabs Hist. S. 156—58.)

sammesteds har trøckt Bøger 10 aar tilforn, saasom la legende des Saints, og det nye Testament paa Fransk 1477, hvilcket var i Bibliotheca Fayana, som i min tid blef solt i Paris. Jeg hafver self een temmelig stor Foliant, kaldet: Le Proprietaire des choses, tryckt i Lion 1485 par honorable homme Maitre *Guil. Le Roy**). Ellers findes i dend anden Tom. pag. 736 een artig Tryckfeyl, nemlig at Pere Richard har skrefvet des Commentaires sur les *Chroniques* d'Apollonius de Perge. Det kunde og vel være at det rette ord ey har vildet befalde een for scrupuleux og ulærd Bogtryckersvend eller Corrector. Dersom ieg ellers videre tør umage, vilde ieg endnu paa nogle Dage udbede mig saavel: De la Cailles Histoire de l'Imprimerie, 4to, som og: Chevillier origine de l'imprimerie de Paris. 4to. thi De hafver venteligen begge disse bøger, som ieg hidintil forgiefves hafver søgt at faae. Jeg forbliver stedse

Deres
tienstberedvilligste tiener
O. Thott.

d. 29 Martij
1740.

Udskr.: *Pour Monsieur Le Conseiller de Justice Gram.*

14.

Henrichsen (Hielmstierne) til Langebek.

1742.

Monsieur Langebek,

Efter Begiering og Løfte ventede vi Dem i Aftes. Har maaskee en Rendevou af consequence holdt Dem tilbage? Enfin, Jeg fortenker Dem ikke; Det er tit en tete à tete kommer os til at sette de største Selskaber tilside. I fald De ei idag er engagered, er De saa god og tager til takke med en Suppe hos Os, da vi vil have den Ehre at vente Dem Klokken 12. Da jeg, nest en lyksalig Festes Forynskning, forbliver med megen estime

Deris beredvilligste Tienere
Henrichsen.

Den 25. Decemb. 1742.

Pour Monsieur Langebek, chez lui.

*) Jvf. Catal. Biblioth. Thott. Tom. VII. p. 51. no. 1094.

15.

Henrichsen (Hielmstierne) til Langebek*).

1743.

Monsieur Langebek,

Var det May Maaned som det er Februarij, vilde jeg bilde mig ind at de charmer, som landet fører med sig, hafde saaledes indtaget Dem, at De vemmedes ved at tænke paa et stille, bedrøvet og med Hovedet heldende Kiøbenhavn. Var De i Paris som De er paa Krogerup, vilde jeg tro, at De preparerede Dem til Fasten; eller om det var for gode Tanker at have om en Antiquario, at De brugte preservatif for Skiørbug, eller og at De agerede homme galant. Men nu maa jeg tænke, enten at De er reist exprès til Krogerup for at moquere sig over vor stakkels By, og for med flid at glemme dens Indvaanere, eller og maa ieg tro, at De paa Krogerup finder altid baade Sommer og Paris, og paa den Fod er det, ieg vil tage det, naar ieg undskylder Deris forsømmelse i at skrive mig til. Saa aimable og venerabel en Vert, saa charmant et compagnie, saa god en gout, som regierer i hver en vraa i Huset, saa mange visdoms, Erfarenheds og lærdoms regler, som daglig høris og svis, kan vel fly alle fem Sandserne nok at bestille og være capable til at distrahere een som var endnu

*) Et heldigt Tilfælde har blandt Hielmstiernes Correspondance med Langebek (som, skiøndt tildeels ubetydelig af Indhold, har enkelte Bidrag til den førstes Charakteristik og Tidens Skildring) bevaret dette Brev tilligemed Svaret. Det er artigt nok, engang at see den unge Hielmstierne i fortrolig Negligée, og hvorledes han dengang (i sit 28de Aar) tracterede den spøgende Brevstiil; ligesom at see den alvorlige Langebek (i sit 33te Aar) at nedstige til en Skrivemaade, hvormed han heller ikke var fortrolig; men hvori dog paa eet og andet Sted noget af en skiult Ironie synes at røbe sig. Man kunde vel undres over, at H., opdraget med den største Omsorg, dannet ved Omgang med sin Tids bedste Selskab i Kiøbenhavns fornemme og lærde Verden, og nylig hiemkommen fra en lang Udenlandsreise i Tydskland, England og Frankrige, endnu var saa tynd og saa smagløs i sin danske Stiil; men man veed ogsaa, at dette altid var hans svage Side; endskiøndt et længere hen forekommende Exempel kan vise, at han dog i sin Alderdom kunde skrive et noget bedre dansk Brev.

mindre indifferent for sine Venner, end De. Men, vil De sige, hol op at moralisere, mine Øren kløer efter nytt; Men hvad nytt vil De vente fra En som kommer sielden paa Pikenikker, og endnu mere sielden i Barselstuer og Julestuer; thi det interessante nyt faaer ingen at vide uden sub sigillo silentii, og bliver her et mysterium, indtil det paa engang kommer i alles Munde. Krigen tænkes der ellers paa for alvor; Kiøbenhavn har faaed Kongel. ordre i gaar, at anskaffe 350 heste og 80 Kudske for at bortføre Attolleriet inden 6 uger. Voris nova domestica privata ere kuns faa; den unge Grev Danesciold er kommen hiem; hos hans Farbroder er der Bal og tractament hver anden Dag. Voris norske Heros, det forstaaer sig, jeg taler om Mons. *Lövensciold*, er og kommen hiem. Grev *Taube*, min gode ven, ventes snart til Byen; Grev *Rantzou* har ieg nylig faaed bref fra. Hand skriver intet uden om hvad hans Been tager sig fore; Resten vil hand formodentlig ieg skal giette.

Secretair *Hofmann* har, som her siges, sagt sig af med sin Bestilling. Jeg tager mig en Kone, siger han; og derfor kan hand ikke komme. Er det da saa stort et marked, hand har giort? Hand faaer 32,000 Rd. for stedse at see paa og være nødt til at divertere en surøiet Jydepige, som har ei meere opdragelse, end en Færgeter-datter. Jeg for min Deel gav heller 32,000 Rd., om ieg hafde dem, for at faae et par smukke, tindrende Øine at see paa. Om et Fruentimmer og hafde Artzbakker og all resten i proportion som Venus, og har ingen smukke Øine, er da ei all legen spildt? — De penséer allene, som et par smukke Øine kan fournere mig med, er meere værd end en guldmine. Et par sure Øine — encore une fois, a tanto malo libera nos Domine! Til Slutning et par ord om mig Self. Præsidenten af Societetet i Engeland, Chevalier *Folkes*, har nylig beæret mig med et bref, hvor hand lader mig vide, at jeg i Sal. *Nordens* stæd er proponeret til at være membrum Societ. Reg. og at electionen skal gaae for sig i Martii Maaned. Han begierer tillige at blive et membrum af det societet, hand formener her skal oprettes*). Dette bref har Geh. Raad v. Holstein

*) Jvf. det Kgl. danske Vidensk. Selsk. Historie, S. 33.

taget til sig for at vise Hs. Majestet. Min gage har ieg og faaed forøget; ieg skal herefter have den af Cancellie-Sportlerne, og ere de altsaa uvisse; Men, i hvor det gaaer, er det dog en 400 Rd. om aaret. I et land, hvor det ei er en vogue at holde Maitresser, og for Een, som har donum continentiæ, som jeg, er det nok; allerhelst naar man faar saa god en zusatz til, som jeg; enfin jeg er fornøiet, og er det en satisfaction for mig, at jeg uden ansøgning er bleven præfereret mange, som har løbet storm, og har haft meriter i Skokketal at beraabe sig paa; men de got folk glemmer, at de ere lutheraner; thi den gode, sal. Mand har sagt, quod onustus bonis operibus non intrare possit per portam angustam.

Hvor gaaer det med Curiositeterne? giør De mange decouverter? tænker De noget paa mig? finder De nogle materialia, som De kunde fournere mig med, der kunde give mig anledning til at legge min Skilling i Lavet med, eller siger De, som der staaer i Evangelio: Herren haver dem self behov? De maa giøre og lade hvad De vil, saa skal De dog aldrig være god for at forhindre mig at jeg io med megen consideration stedse forbliver Deris beredvilligste Ven og Tiener

den 22. Febr. 1743. *Henrichsen.*

16.

Langebek til Hielmstierne.

1743.

Velædle og Velbyrdige Hoistærede Hr. Secretaire!

Var det Maimaaned som det er Blidemaaned, og var det Sommer som det er Vinter, eller var det for mig paa Kraagerop som i Kiøbenhavn, da skulde intet Arbeid saaledes holde mig, at ieg io længe siden skulde have i agt taget den Skyldighed, med hvilken ieg er Hannem forbunden, og ikke ladet mig, som nu skeet er, af Hans besønderlige Høflighed forekomme: ja da skulde det nu ikke fattes mig paa fornøden Tid, Materie og Eftertanke, til at besvare saa artigt, saa stateligt, saa riigt og saa kiært et Brev, som min Høitærede Herre har beæret mig, den ringeste

iblandt sine Venner, med. Og saaer dette at være den første Undskyldning, ieg bruger saavel for min lange Udeblivelse, som for den slette Stil, disse faa Linier fremkomme udi. Sandeligen, dersom ieg er reist til Kraagerop i den Tanke, at glemme Kiöbenhavn, at væmmes ved dens Suurseenhed, at moquere mig over dens Indbyggere, eller for at præparere mig til Fasten, eller for at finde her baade Sommer og Paris, eller for at agere homme galant, da har ieg merkeligen bedraget mig selv, og Andre, som tænke det, tage ilde feil; thi alting befinder sig i en gandske anden Tone. I stedet for et vildt og lystigt Paris er her et ret Mønster og en fuldkommen Afbilding paa den ærbare og adstadige Verden, i stedet for den deilige Sommer og de grønne Lunde, forlyster man sig i den kiælne Kakelovns Krog, i stedet for preservatif imod Skiørbug vedligeholdes det sædvanlige Arbeid og en bestandig Stilsiddenhed, i stedet for at agere homme galant øves den Eensoldighed, som en fød Jyde best er vant ved og opdragen udi; i stedet for Veredelse til Fasten, har ieg som en Antiqvarius, desværre, ikke endnu tænkt paa, at Fastelavns Mandag er for Døren; og i stedet for at glemme, eller væmmes ved, eller moquere mig over Kiøbenhavn, har ieg aarle og silde saameget at bestille med alene at tænke paa den, at drømme om den, at lystes ved dens Herligheder, at prise dens Borgere lyksalige, at ieg snart ingen Tid fra de Tanker har tilovers at efterkomme de andre Pligter, som ieg kand være een og anden af dens elskelige Indvaanere skyldig. Og paa den Fod er det, ieg anden gang bruger den Frihed at undskylde min ellers uundskyldelige Forsømmelse i at opvarte min Kiære Herre med Skrivelse. Paris maa være et født Sted for Liebhabere: Men ikke vilde ieg ønske, at Kiøbenhavn nogen tid for min Skyld skulde blive Paris, og det er umueligt, at Kraagerop kand blive det. I Kiöbenhavn, endskiønt man der veed, hvad for en Prydelse Hovedhængsel og bedrøvede Ansigter er, saa veed man dog ogsaa at finde en temmelig Lystighed, naar man ikkun vil betiene sig deraf og ikke giøre sig selv til svorne Indsiddere. I Paris er for meget af det sidste Slags, men paa Kraagerop intet uden til Maade af begge Dele. Her er en Rolighed, som er blandet med den ædle Frihed, her er dagligt Arbeide, som er

blandet med Sindsforlystelse, her er Abstadighed, som er blandet med Ydighed og Belevenhed. Det er jo alt det ieg vil ønske mig; det er jo alle de Fordele, ieg har søgt ved min Udflugt fra Kiöbenhavn, og det er just dem ieg har fundet for mig paa Kraagerop. End mere: Her er en Vert, som er elsk og Ære-værd, et Selskab, som er angenemt og Omgængelse værdt, en gout saa god som ieg af Verden forlanger; her kand høres og læres saa mange Viisdoms, Erfarenheds og Lærdoms Regler, at, om de skulde udøves, maatte de flye alle fem Sandserne mere end nok at bestille, og være mægtige til at distrahere den, som endnu var mindre skiødesløs imod sine Venner end ieg.

Det er min Hr. Secretaires egne Ord, og derved har Han i Sandhed selv lagt mig den tredie Undskyldning i Munden, som er herlig og uden lige til at besmykke ovenmeldte min Forsømmelse med. Midt under Hans Moraliseren gik det mig, som Han skriver, at mine Øren kløede efter Nyt: Men, om ieg var af de Tanker, at Han jævnligen besøgte Piqueniquer, Julestuer og Barselstuer, hvad Nyt vilde ieg da vel vente fra Hannem, uden amouretter, Kiærligheds Skermydseler, og Ammestue-Begivenheder. Nu, da ieg paa den ene Side er forvisset om, at Han intet mindre end elsker slige Samlinger, og paa den anden Side eftertænker, at Han er et Lem af Staten og vort nye lærde Selskab, en Pillere i den Danske Lærdoms ny opreiste Hoved-Tempel, Hvad Nyt kunde ieg da andet vente fra Hans kiære Haand, end det, som ieg har faaet, nemlig godt og behageligt. Til Krigs Rustningen har ieg intet andet at meddele, end de inderlige Ønsker, at Gud vil styrke Kongens Hænder, og lade Hans Majestets Foretagende, til sine Rigers og Landes Sikkerhed, vel lykkes. At de tvende Heroës og Skioldmænd, den Danske og Norske, ere hiemkomne, det vil ufeilbarligen spaae Fædernelandet noget Godt og gavnligt. Hans ventende Græve Taube vil uden Tvil blive en anden Mand, end den sidste Svenske Græve, som man nyligen i Kiøbenhavn har begegnet med Slutteriet, og derefter ladet ham fare den Vei han var kommen fra. Skriver den gode Gr. R. intet uden om hvad hans Been tage sig for, da maae det enten være en tør Materie han har skrevet om, eller ogsaa hans Been maae tage sig mere for end at gaae

paa lovlige Veie. Men hvad er det, Han vel skriver om vores gode Hoffman? Er det kun en suurøiet Jyde-Pige, han faaer at divertere? Har hun ikke mere Opdragelse end en uoptugtet Fæ-Rygter-Dotter? Kiære Herre, det er crimen læsæ virginitatis Juticæ! Man veed og i Jylland at bruge Françoises, Dandse-, Spille- og andre Tugtemestere. Nei, nei, hun er en Lilie for alle Jydske Møer, et Speil for alle Kiøbenhavnske Jomfruer, en Perle for alle Pariser-Mademoiselles; imo flos totius virginitatis! Hvad Ondt faaer han vel med hende? — faaer han andet end et ærbart Ansigt, en veldannet Skabning, et tugtigt og sædeligt Væsen, et fromt Hierte, en fornuftig Eenfoldighed, og et Duttestab med 32000. Rdr. Jeg negter ikke, at jeg jo sætter et Par tindrende Øine, sammenføiede med et smukt Ansigt og et velskabt Legeme og et dydigt Hierte, langt over den rigeste Guldmine; men tag først et dydigt Hierte, og siden Guldminen bort, saa maa enhver, som lyster, gierne beholde Fru Veneris tindrende Øine i Ro for mig; jeg for min Deel vil hellere være fornøiet med en taalig og fornuftig Lea, end med en spodsk og ubesindig Rachel; og min Herre maa langt heller ønske sig en from og suurøiet, end en smuk og suurmulet Brud. Ere Øinene kun skrøbelige, da kan gierne taales at anvende en liden portion paa Doctoren, og fattes der noget i Opdragelsen, da er det vel ikke mere, end en Valfart til Kiøbenhavn kand giøre det godt. Er det da saa slet et Market, han har giort, at han faaer en søð Dukke og et riigt Duttestab at divertere sig med? Ikke agter jeg her at forsvare den Jydske Opdragelse; men jeg maa bekiende min Skrøbelighed, at jeg tusinde gange hellere vilde tage en fattig og efter sin Maade skikkelig opdragen Jydepige, om hun skiønt ikke var af de allersmukkeste, end den deiligste Pariser Jomfrue. I Jylland er Opdragelsen, som Levemaaden, eenfoldig. Et Fruentimmer lærer sin Catechismus, og holdes til at læse andre nyttige Bøger; hun lærer at sye, spinde, staae et Huus for; hun lærer vel og lidt at spille og dandse, lidt af fremmede Sprog, og andet, som ei strider mod Tugt og Ærbarhed. Men ikke lærer hun, som Pariser Jomfruerne, det første hun kan gaae, at legge Vind paa alle Elskovs-Trekker og Miner, og at læse Romaner; hun kiender ikke den velsignede Sminke-

klaske; hun fordriver ikke Dagen ved Coffé- Spise- og Spille-bordet, Aftenen ved Dands, Opera og unge Cavallerers Omgængelse; ikke forlanger hun at hendes Mand (som hun veed, har andet at bestille), eller andre Messieurs, skal hænge over hende fra hun staaer op, til hun legger sig, m. m. Nu, Posten vil gaae, og Papiret vil slippe. Min Hr. Secretaire hilses paa det venligste fra Hr. Conferenz-Raaden; beder og min ærbødigste compliment at aflægges hos Hans kiære Forældre; hvornæst jeg o. s. v.

Kraagerup d. 24. Febr. 1743.

17.

Gram til C. A. Plessen.

1744.

Høy- og Velbaarne Hr. Geheime-Raad og Ober-Cammer-Herre, Naadige Herre,

For Deres Excellences nye Velgierning og kostelige Present til Justiz-Raad *Bing*[1]) og mig hafver jeg paa fælles Vegne underdanigst og allerpligtskyldigst Taksigelse at aflægge[2]); Men

---

1) Jens Bing, en i Frederik IV. og Christian VI. Tid anseet Læge i Kiøbenhavn (f. i Trondhiem 1681, Dr. med. 1712), der var „bestandig Liv-Medicus" hos Grev Danneskiold-Laurvig, og formodentlig har havt anden fornem Praxis (ligesom man seer, at ogsaa Overkammerh. Plessen jævnligen giennem Gram consulerede ham); blev Justitsraad 1726, Etatsraad 1746, og efterlod ved sin Død 1751 en i den Tid betydelig Formue, som han testamenterede til Universitetet og andre Stiftelser. (Hoffmanns Fundat. I. S. 228.) Han var ugift og boede endeel Aar hos Gram, med hvem han førte fælles Huusholdning.

2) Lignende Yttringer om Foræringer, som Gram modtog fra Plessen, forekomme tidt i den førstes Breve. Saaledes 14. Aug. 1744. „Just. R. *Bing*, saa og vores fælles Huusholderske siger, at nu „gaaer det over alle Bredder med deres Excellences Foræringer til at „giøre vores convictum delicieux; og her delibereres nu, om vi „ikke skulle holde et Giæstebud med denne store Forraad, og lade andre „lefve med os. Imidlertid velsigne vi D. Exc., takke underdanigst, „og erkiende os ævig forbundne for dette, og mangfoldige forhen oppe-

endnu mere for det meget naadige Bref til mig, hvorudi saa mange dyrebare Marqves af generosité og Naade samt overflødig u-fortient Kiærlighed til min ringe Person indeholdes. Den Beskrifvelse om l'Electricité skal, saasnart jeg kan faae den læst, med underdanig Tak vorde tilbagesendt. Derimod har jeg den Ære, nu omsider at fremsende Beskrifvelsen af Tiære-Vandets Dyder, som jeg først fik fra min Copiist i gaar, der ellers pleyer at skrifve dobbelt saa mange Ark og mere i lige lang Tiid, og har vel derfore, som jeg soubçonnerer, taget en Copie ogsaa for sig self, agtende at prøve ligeledes dette saa høyberømte og saa lidet for fattige Folk kostende remedium, da hand er en gammel aflægs Student over sine 60. Aar, og mere dertil trængende, end (Gud skee lof!) jeg endnu. Ikke desmindre hafver jeg den Ære at berette Deres Excell. det jeg hafver holdet mit Ord, og har allerede incorporeret mig en heel Bouteille, og noget paa den Anden, af bemeldte Drik, og det uden allermindste Fare, eller Onde deraf at finde. Endnu veed dog *Bing* ikke et Ord deraf, ey heller vover jeg at sige ham det saa hastig. Schmierig veed jeg ikke hvorfore Deres Excell. kalder

„baarne Naadestegn." 6 Oct. 1744: „En Prøve af D. Exc. naadige „og bestandige Erindring hafve Just. Raad *Bing* og jeg paa nye „bekommet i Gaar, hvorfór vi aflægge vor underdanigste Taksigelse; „forsikkrende derhos, at som vi ingen Dag lade forbigaae, ved vores „convictum, at bede Gud om deres Exc. Lifs og Sundheds conti„nuation, saa skal det og ikke mangle ved denne nu gifne Leylighed." 5 Jan. 1745. „Det er alt nogle Dage siden, at Deres Exc. naadige „Skrifvelse, samt det derudi indlagde kostbare gyldne Honorarium „for Justitzr. *Bing* og mig blef rigtigen leveret." o. s. v. 27. Nov. 1745: „For D. Exc. naadige Skrivelse, og den derudi indlagde dob„belte store Gafve til Just. R. *Bing* og mig maa jeg herved aflægge „hans og min underdanigste, allerstørste og inderligste Hiertens Tak„sigelse; derhos forsikkrende, at hand, saavelsom jeg ikke uden stor „Undseelse tage imod saa overflødige Velgierninger af D. Exc. naa„dige Haand; ja allermest i saadan bedrøvelig Tiid, da hver Mand, „fra den Høyeste til den nederste, maae sine Midler og den Velsignelse, „som Gud i de forrige Aar hafde givet, saa ofvermaade meget see for„formindsket, at aldrig har nogen Calamité været større ofver „dette Land." (Jof. ogsaa Brevet fra Gram til Plessen, 21. Aug. 1745, om et Giæstebud paa dit modtagne „skienne Stykke Vildt." Suhms Nye Saml. I. 152.)

det, uden i Henseende til Præparationen, hvorved dog hverken jeg, eller min Collaborator, den gamle Jørgen Fyrbøder, fik nogen Finger smøret; Og, naar Vandet blifver igiennem en Tract, og en reen Sie-Klud derofver, slaget af Karret (eller en glasseret Leer-Potte) i Bouteillerne, er det klart og seer ud som tynd Rhinsk Viin, eller gulagtig Fransk Viin. Men Smagen er det værste; thi den er tres-desagreable. Dog har den hos mig ingen Eckel opvakt, hverken paa fastende Mave, eller om Aftenen. Jeg har holdet mig efter Regelen, og om Morgenen taget deraf 2 à 2½ Time førend Thee-Drikken — og om Aftenen Kl. 8. saasom jeg ingen Aftens-Mad nyder. Dog har jeg prøvet et par Gange, at spise en liden Tallerken Kirsebær om Aftenen strax paa Tiære-Vandet, og fundet got deraf; da sligt har giort en bedre Virkning in alvo, end naar jeg tilforne har spiist Frugt, enten Kirsebær eller andet, alene. I det Øyeblik, efter at mand har siunket Vandet ned, har jeg fundet en Smag i Halsen og Munden, ligesom efter Balsamum Meccæ. Faae Minuter derefter har Varmen staaet ud ofver det hele Legeme, ved en sagte og behagelig perspiration. Saa at ingen Tvifl er, det jo samme remedium er baade diaphoreticum og diureticum, dog med Maade og uden ald Violence. Urina (s. v.) har været brunere, og haft noget mere sedimentum, siden jeg har drukket denne Drik, enten sligt er af Tiæren, eller og af det u-rene, som derved føres ud fra Blodet. Enfin, ikke mindste Besværing fornemmer jeg deraf; Min Søfn har og været rolig; og om humeuren kand jeg intet endnu sige, saasom den, Gud være æret! var god nok tilforne, og har ligeledes siden continueret. Og endeligen, ligesom jeg, uden nogen sær Aarsage og Fornødenhed, hafver begyndt dermed, og nu paa femte Dag continueret, saa seer jeg ey heller, hvorfor jeg skulde holde op og lade det være nok, inden jeg finder nogen slags incommodité deraf; men langt mere er resolveret, at holde ved i en Maaned, tu eller tre, propter causas, antea Excellentiæ Vestræ declaratas.

Holberg har, ved sin Opvartning hos Deres Excellence, været sig self liig, og saaledes som hand altid er paa fremmede stæder den første gang. Der hafver alene fattest, at i stæden

for den fremmede Mand, Hr. Conferenz-Raad *Woyda*, skulde *Bing* eller jeg været derhos, da hand vist nok skulde blefven paulo mitior & minus austerus.

Siden ey alene Kongen, men ogsaa Dronningen have været paa Søllerød, og hendes Majesté været udi hvert et Cammer og Hul, indtil Kiøkken og Kiældere, og beseet det, saa snakkes her om, at det skal kiøbes Græf *Daneschiold* af, og gifves Fyrstinden af Ostfrießland at boe paa, og Cron-Printzen i den stæd at boe paa Fredensborg.

I Mandags spiiste jeg hos H. E. *Berkentin*, hvor hand viiste mig et Bref fra sin gamle Justiz-R. *Frankenau* i Wien, med en Relation om et der værende Fruentimmer, der ved sin rare og miraculeuse Videnskab, ey alene i andre Studeringer, men især udi Cabbala, har et stort Nafn og Tilløb, og kaldes la Sybille de Vienne. Hun er en Krigs-Raads Dotter, har været gift med en Krigs- eller Cammer-Raad, og er Enke. Skal hafve propheteret og forud sagt de fleeste Evenements i denne Krig; excellerer i at treffe Folks caractères, naar mand ikkun gifver hende sit Nafn, end og de langt fraværendes, naar Nafnene vises hende. *Frankenau*, som ald sin Tid har været et got Stakkel, & admodum credulus, og nu mere, da hand er 71. Aar gammel, prætenderer at hafve forsøgt hende med sin egen og fleres caracterer. — End videre har hand lagt denne Prøve derhos, som jeg strax copierede, for at communicere Deres Excell. den; vel forsikret, at Deres Excell. beleer dette Giækkerie ligesaameget, som jeg.

Jeg forblifver, med u-afladelig devotion og zele,

Deres Excellences underdanigste høitforpligtede Tiener

Kiøbenhafn d. 7. Augusti 1744. *H. Gram.*

18.

Fra Rostgaard. (Udskriften fattes)*).

1745.

Vel-Edle Høilærde Hr. Rector,

meget ærede og elskede gode og gamle Ven,

Jeg er Hannem i høieste maade forbunden, for hans vedvarende Venskab og Kiærlighed imod mig, som hand med sine

*) Formodentlig et af Rostgaards sidste Breve. Han døde d. 25de Apr. 1745.

meget høflige Skrivelser og Lykynskninger til hver Nyaarsdag beærer mig med; og beder tienstlig jo ikke at reigne mig det til onde, at Jeg dem ikke besvarer, som med ald billighed kunde paastaais. En meget fortredelig Colica har paa nogle ugers tiid ilde plaget mig: Men nu er dend Gud være æret forbi; alleeniste at Jeg ikke tør vove min 74 aar gamle Ryg ud i Kulden; men maa holde mig i stillhed i Stuerne, og af og til læse noget i mine faa Bøger, som Jeg ikke lood komme paa Auction, og legge mine Papirer i nogen orden for deris Magelighed som leve efter mig. Til saadant arbeid ynskede Jeg ret inderlig at kunde faae fat paa et ærligt og skikkeligt ungt Menniske paa 16 à 20. aar, som hafde lært noget mere end for 6. skilling latin, ja som vist kunde giøre sig haab om at deponere efter 1 à 2 aar; som formedelst fattigdom vilde resolvere til at tage en tieneres skikkelse paa, og reise her over til førstkommende Michelsdag, og vente hos mig meget good Medfart, som i sandhed ikke skulde faa Lov til at glemme det hand viste, men tvert imod bliver anførit af mig til Gudsfrygt og allehaande Lærdom, og alt det Jeg kunde underviise ham i, have kammer og Seng med min Kones tiener, spise med Huusholderssken og min Ridefoget, faae sit fulde dobbelte Liberie og good løn, ja om det var nødigt dobbelt imod den sædvanlige gage, nemlig 20. Rd. isteden for 10. Altsammen i det haab, at Jeg kunde have nogen fornøielig tieniste og hielp af ham i mine forretninger, saavel verdslige som geistlige, saa vel i de lærde som andre Sprog. Hvortil hand kunde blive mig meest nyttig, om hand bragte med sig en good Haand, eller dog et got haandgreb til at fatte dette videnskab.

At Jeg er kommen paa dend tanke, at bemøye Eders Veledelhed med denne Commission, er af dend Anledning at en person af ovenmeldte Omstændigheder for rum tiid siden er kommen i min tieniste, formedelst hans yderlige fattigdom, og hafde gaact i Riber Skole, som efter nogle aars tieniste ved mit taalsmaal og hielp blev Student, antagen til Hører i Slagelse Skole, siden i Helsingör, og til sidst Hører og Cantor i Christianssand hvor hand døde. Hans navn var *Martinus Rasch*. Hand fik aarsag at blive meget fornøiet med mig, og Jeg hafde

good tieniste af ham. Kunde Jeg endnu eengang saaledis blive hiulpen fra det kiære Jylland, og fra min kiære Vens haand, eller ved hans Mellemhandling, kunde hand der med fortiene en stoor tak, Ja jeg vilde tro, at mit Liiv derved kunde forlængis paa 10. aar. Jeg venter inden Paaske at faae en liden Efterretning, for at opsige min nu havende Tiener til at flytte til Michelsdag. Jeg forbliver

Veledle Høylærde Hr. Rectors
Skyldigste og tienstberedvilligste Tiener

Kraagerop d. 13. Marty 1745. *F. Rostgaard.*

19.

Gram til C. A. Plessen.

1745.

Siden at den Franske Ofversættelse af Bisskop *Berkleys* [1]) Bog er kommen til vore Boglader, hafver jeg ey kundet forhale

---

[1]) Den bekiendte engelske Philosoph og Mathematiker, Bisskop Ge. Berkeley udgav 1744 et Skrift om Tiærevandets forunderlige medicinske Virksomhed (under Titel af: "*Siris*: a Chain of philosophical reflexions and inquiries, concerning the virtues of Tar-water" etc. Dublin.), hvilket giorde stor Opsigt baade i og ubenfor England, og bl. a. gav Anledning til, at ogsaa den berømte Naturforsker og Physiker Steph. Hales 1747 udgav et Skrift om dette Middel. Samme Aar udgav Berkeley en meget forøget Udgave af sin Afhandl. og endnu i 1752: "Farther thoughts on Tar-water." Af Berkeleys første Skrift udkom 1745 baade en fransk Oversættelse, og en tydsk af D. W. Linden (som Gram ovenfor omtaler). Gram har været en af de allerførste, der i Kiøbenhavn, og det meget tidligt (ved en Skrivelse fra Berkeley i London Magazine. Jun. 1744), var kommen til Kundskab om Berkeleys nye Universal-Middel; han blev, som man seer af flere Breve til Plessen, en meget ivrig Ven deraf, og brugte det i 1744 og 45. (Allerede d. 30 Jul. 1744 skriver han første Gang om Tiærevandet til Plessen, som havde Lyst til at bruge det. Suhms Nye Saml. I. 142.) Den 5te Sept. 1744 beretter han, at han nu paa 5 Uger har tømt 11 Flasker, og bestandig fortfarer dermed, „en Pæl og lidt mere hver Aften." En Tid lang holdt han det hemmeligt for sin Læge og Huusven Dr. Bing; i Oct.

længere med at tilsende Deres Excellence den, forend jeg endogsaa self har læst ret meget deri. Saavidt jeg har mærket, er der om Tingen self ikke mere her doceret, end hvad vi alt hafve begreben af den Engelske Journalists Extrait i forleden Aar. Det øfrige er dog fornøyeligt nok at læse, og kunde, hvis jeg ikke tager feil, snart ansees som le second Tome de *l'Aurea Catena Homeri*, eller maaskee høyere op.

Jeg lader tillige ogsaa underdanigst følge en mindre Tydsk Tractat om samme Materie, i Henseende at samme befatter Historien af dette Medicaments Opkomst og forunderlige Fremgang i Engelland, med videre. Hvem denne *Linden* er, veed jeg ikke; men giætter at det maae være en Chirurgus & Chemicus, maaskee ved Printzens af Wallis Hof, efterdi hand har dediceret sin Tractat til Hertugen af Gotha; Det 4de Capitel, à pag. 83. er artigt nok, om de Kunst-Stykker og intriguer, som de Engelske Medici har spillet imod dette stakkels Remede. Vi bør dog sige om Vore Medicis, at de ere langt finere og mere discreti. Heri hafve de ogsaa Raison, i det de trøste sig ved, at det ey har Fare, det jo de Rige og Fornemme blifver snart kiæde af denne garstige og vederstygelige Drik, og ofverlade den

1744 fortæller han, at nu havde Bing endelig erfaret det: „Men han vil „neppe tilstaae mig, at jeg finder mig bedre deraf, sigende, at det „kand vel være af puur Indbildning; og at Tiden vil lære andet. „Mais je suis son serviteur; og kiender vel de fleeste Medicorum „Self-Viisheed.“ Ogsaa Grev Laurvig lod sig ganske hemmeligt, „ligesom stiælendes sig dertil af Frygt for Bing,“ af Gram undervise om Maaden at tillave og bruge Tiærevandet; dog var han “irresolu”, om han vilde drikke det, især fordi „det smager saa ilde“ og skulde bruges i saa lang Tid. (10. Oct. 1744.) I øvrigt var ogsaa Gram endnu i sit 60de Aar fuld af Munterhed og Livslyst, og synes at have næret temmelig sanguinske Forhaabninger om at opnaae en meget høi Alder. I et Brev til Plessen af 28 Dec. 1744 siger han: „Hvad min ringe Person angaaer, da, endskiøndt jeg fra „dato af gierne lader mig nøye med 30 Aars Liv og Helbred til de „Aar jeg har (end blef det og ey uden en Snees) hvilket jeg under„tiden, naar der i Selskaber tales om Tiære-Vandet, pleyer at pro„mittere mig deraf“ o. s. v. Men dette (om det var meent for Alvor) slog feil, og Gram bragte sin Alder kun til 63 Aar.

til den arme Almue, ved hvilken Medici og Apothekere dog intet hafve at profitere. Mig er det gaaet artigt med min Pharmacopoeo og Chymist, den gamle *Jörgen* Fyrbøder i Archivet, som tilforne har været i Kongens Stalde, en Ridekneg eller deslige. Hand er ved denne Leylighed, at hand var min Tiære-Vands første Tillavere, og er det endnu, (og saaledes den første i Danmark af slig Profession,) blefven til en barmhiertig Samaritan. Og, saasom hand intet synderligt har at bestille i sit rette Embede, og elsker meget at spadsere omkring i Staden, og paa *Socratis* Viis gierne snakke med sine jævnlige, da, hvor hand fornemmer nogen Fattig som er siug, er hand strax tilrede at recommendere dem Tiære-Vand. Hos hans gamle Camerader udi Kongens og Cron-Prinzens Stalde har hand giort det almindeligt. Ja Ober-Berider *Wendorff* self er blefven den største Panegyrist af bemældte Drik, og forsikrer at den har skaffet ham mange af hans forlorne Kræfter igien, samt cureret hans hæmorrhoïder. Og en Sadel-Knegt af Prinzens Folk kom for nogle Dage siden til mig, for at fortælle, hvorledes hand self, efter en lang og fast dødelig Siugdom denne hele Vinter ofver, og mange forgiæfves brugte Medicamenter, var endeligen ved Guds Naade kommen til Lif og Helbred, efter faae Ugers Brug af Tiære-Vandet; og at der blefve læsde saa mange Velsignelser og Bønner til Gud af fattige Folk for Jørgen Fyrbøder og mig, saa det var en Lyst og Glæde.

I gaar ere Deres Kongel. Høyheder, Cron-Prinzen og Prinzessen, lykkeligen herind komne i Deres Palais. Der er og alt gifven Ordre, til Stykkerne at holde færdige, naar Vor Herre vil lade den forynskede Time komme, at de skulle bruges. Det Kongelige Herskab er, da Conseil var holdet, og De hafde spiist, reyst strax i gaar efter Middag til Frederiksborg. General *Scholten* reiser i Dag til Jylland.

Jeg forblifver, med uafladelig allerstørste zèle og soumission, Deres Excellences o. s. v.

Kiøbenhafn d. 29. Maii 1745. *H. Gram.*

20.

Gram til C. A. Plessen.

1745.

Deres Excellences meget Naadige Skrifvelse af 26. hujus hafver jeg med største Veneration annammet, og kand til den sidste Post deri hafve den Ære at mælde dette, at det stærke Nord-Lius, som Deres Excell. har bemærket i Søndags Aften, er ogsaa her seet; og blef mig i Mandags Morgen fortalt af Justiz-Raad *Bing*, som er alle Aftener flittig udi at observere og eftersee Himmelens Beskaffenhed. Hand hafver nu i en lang Tiid, vel af 3. Maaneder eller længere, savnet de her ellers om Vinteren sædvanlige Nordlius: Men i Mandags-Morges sagde hand mig, at Aftenen tilforne saae hand eet mægtig stoort og ligesom af Ild og rød Linnet sammensatt. Nu i Aftes hafver hand observeret det snart lige saa stærk, først meget mørke og sorte Skyer lige i Norden for Vores Huus, og et stærkt Nordlius, som af lutter Ild-Straaler. Hand spaaede deraf det onde Veir, som vi ogsaa i Dag hafver. Et par andre Aftener i denne Uge er det og seet, men ikke nær saa stærk, som i Søndags og Fredags-Aften.

Med Qvæg-Siugen er det forunderligt nok, at den gaaer hele Europa ofver: som jeg i gaar og tilforne har læst i Aviserne, at den baade er i Frankerige og grasserer ved Paris, saa og i Italien, hvor baade Horn-Fæ og Heste døer for fode. Een har sagt mig, (men self har jeg ei eftersøgt det,) at anno 1638. i forige Seculo skal det hafve været ligeledes. Græf *Güldensteen* er kommen op igien: Hans Sygdom var kun en Forkølrings-Feber. *Krüger*, som er hans Medicus, sagde mig i gaar, at hand hafde aldrig taget det ringeste Medicament ind, men alene humecteret sig med Ptisane, som hafde cureret ham. Hand hafde imidlertid stillet sig Døden for; hvorved hans gamle siuge Frue var heel gelassen og i bedre humeur, end mand længe hafde seet hende, tænkende maaskee endnu paa samme Dessein, som hun forleden Aar (da hand og var siug,) lagde

ofver med hendes Confidente Mad. *Maillot*, at reyse til Holland, saasnart hun blef ham qvit. Sic frustrantur spes mortalium.

Og jeg er, med uafladelig devotion og zele,

Deres Excellences o. s. v.

Kiøbenhafn d. 28. Augusti 1745. *H. Gram.*

21.

Gram til C. A. Plessen.

1745.

— — — — — Med denne Post i Dag har jeg, desværre, erfaret den bedrøvelige Tidende, at vi hafve mistet den dyrebare Mand, Hr. Geheime-Raad *Rosenkrantz*, Deres Excellences kiære Ven, og min ufkattcerlige Patron og Velgiørere, immortaliter de me & de multis aliis meritum. Vel er det sandt, at hans Død gaaer mig inderligen nær til Hiertet, ja vel saa meget, som for 33 Aar siden min egen Faders Død. Men naar jeg betænker, quod dignissimus ille Civium nostrorum & verè Heros Danicus, satis sibi, satis patriæ, satis gloriæ suæ vixerit, tantisque jam terras nostras affligentibus & propediem exhausturis calamitatibus ereptus sit*), vitamque ità finiverit, ut ipse piissimus vir optavit, saa siunes mig ikke at burde hafve nær saa megen Sorrig ofver dette Dødsfald, som jeg allerede paa disse par Timers Tid har fundet, siden det blev mig kundbart. Gud lade mig ikke opleve slige flere Tidender! men at jeg til min Død maae skrifve mig med allerstørste devotion Deres Excellences, o. s. v.

Kbh. d. 19. Novbr. 1745.

22.

Langebek til Suhm.

1750.

Min Høistærede Herre!

Hans tilsendte Dedication har jeg med Flid gienemlæst, og efter Befaling paa det skarpeste censureret, end til ufornødne

*) Gram sigter upaatvivlelig ved disse Udtryk især til den da i Danmark herskende ødelæggende Qvægsyge. (s. ovenfor Nr. 16. Anm. S. 307.)

Ord og Bogstaver at udslette. Hvad ieg her og der har skrevet oven over, staaer til Min Herre selv at antage eller forkaste. Jeg for min Part kan ikke lide, at eet og det samme Ord igientages for tidt i en kort Stiil, saasom her tre gange de Ord Slig og eneste. Det mellemste Slig kan gaae reent ud, det sidste forandres til saadan. Ligesaa kunde det første og sidste eneste forandres.

Jeg indstiller til min Herre, om der ikke skulde staae: endeel gamle *Philosophi* deres Skrifter, eller og endel gamle Grækers philosophiske Skrifter.

Det Ønske, Min Herre i Slutningen giør, er gandske godt, men ieg frygter det af nogle vil blive criticeret; Var derfor maaskee bedre ongefær saaledes at sette: Vilde ønske mig i Stand til at kunne bringe noget, som maatte være Deres Majestet til større Fornøielse, eller noget andet saadant, som Han selv best paafinder*). Har ieg maaskee herudi været noget for skarp, da ligger Min kiære Herres egen strenge Befaling derfor, saa Han ingen Aarsag kan have derover at blive vred paa

Sin ærbødigste og oprigtigste tiener

Kh. d 20. Maji 1750. *I. Langebek.*

Udskr. Høiædle og Velbaarne Hr. Kammerjunker Suhm.

23.

Langebek til Suhm.

1761**).

Høiædle og Velbaarne, Høistærede Hr. Etats-Raad!

At ieg saa hastigt igien skriver, skeer fornemligen for at tilkiendegive min Fornøielse over Hr. Etats-Raadens sidste kiære

*) Det her omhandlede Skrift af Suhm er dennes Oversættelse af „Pythagoræ gyldene Vers med Hieroclis Commentario" m. m. Kbh. 1750. 8. tilegnet K. Frederik V.

**) Brevet, som er meddeelt mig af Hr. Pastor Rask, er uden Datum, men skrevet til Suhm under dennes Ophold i Trondhiem. Det kan tiene til Beviis paa, hvor hoiligen vi maa beklage, at det maaskee er

Brev af 31 Januarii. Jeg er meget forbunden for de anviiste loca om Souverainiteten, hvoraf endeel let havde undsluppet mig, i det ieg ikke har læst mange af de nyere Tydske Stats-Skrifter. Jeg vil ikke umage Min Herre med at udskrive mig noget af disse Skribenter, eftersom ieg vel her faaer dem alle til Laans. Hvad Sciringesheal angaaer, da har det været mig overmaade kiært, at Hr. Etats-Raaden saavelsom Rector *Schöning* aldeles har troffet min Mening, som Mag. *Dass* kan vidne, hos hvilken ieg imidlertid havde nedlagt den in deposito. Stedet kan umuligen andet være end Kongell, og ligger der ganske vist i Ordet en vrang Læsning eller Skriv-Feil i stedet for Cyningesheale, eller som det i vore gamle Skrifter heder: *Kuningahalla* ɔ: Aula Regum. Saasnart mig noget, enten Navn eller andet, i gamle Skrifter enten trykte eller skrevne som ikke ere originale eller autographa, forekommer, som jeg ikke let kan forstaae, fatter ieg strax Mistanke, at der er nogen falsa lectio under, og derfor forsøger det paa alle Kanter, til ieg finder det rette. Saaledes gik det mig med Sciringesheale, efterat det Scyrer og Scoringia længe havde brudt mig. Da ieg tog *Otheri* Sø-Reise for mig og nøie overveiede hans Beretning, kunde det ikke andet end vise Vei til det rette Sted. Men man maae for alting studere i den Angel-Saxiske Text, og sette den latinske Oversettelse tilside, som i mange Maader er urigtig og mangelhaftig. *Otheri* første Beretning gav mig den første Anledning til at søge Stedet i Norge, nemlig at han selv boede nordest i Landet, og sydverd eller synden paa det samme Land var Havnen Sciringesheale. Nu veed man, at de gamle altid har regnet Norges Strekning imellem Syd og Nord fra Gotelven til Finmarken. Da ieg derefter examinerede touren selv, traf det særdeles lykkelig ind. Hans Iraland, som ieg ikke vilde antage for Jylland, meget mindre for Island, stod mig vel noget i Veien; men ieg overvandt den Vanskelighed, da ieg

---

den eneste overblevne Levning af Langebeks hele Correspondents med Suhm i de 15 Aar, denne levede i Norge. Aaret kiendes af den i Brevet omtalte Oplæsning af Schønings Afhandling (om Grækernes og Romernes Kundskab til Norden), hvilken begyndtes i Selskabet d. 16. Febr. 1761.

resolverede at tage Ordet efter Bogstaven, og tog til Hielp det Begreb som de gamle har giort sig om visse Landes Lægde imod hinanden, hvilket og *Schöning* meget vel har observeret. Hans Gotland vilde ieg ikke vel have taget for Jylland, men ieg blev nødt dertil, og er nu glad ved, at ieg af begge mine kiære Herrer er videre overtalt til at troe det. Det er intet Tvil paa, at jo det punctum i Texten skal staae efter Northvæge, og ieg undrer, at hverken *Spelman* eller *Bussæus* har kunnet see det: Men de har giort sig religion af at forandre noget, ei betænkende, at puncta i gamle Skrifter ikke betyde meget; thi ofte ere der alt for mange, ofte alt for faa, og oftest staae de paa de urette Steder. *Otherus* har paa hele sin Reise ikke vovet sig paa Dybet, men overalt fulgt Landkanten paa det nærmeste. Ligesaa har han fra Kongelle til Hedeby først forfulgt Hallands Siden, dernæst igiennem Sundet Skaanske Siden til Falsterbo Rif, derfra stødt over til Møen, kanskee ind igienem Grønsund, saa at han har faaet Falster, Laaland, Femern paa Venstre Haand. Denne vor fælles Opdagelse er altsaa et stort Beviis for Kongelles Ælde, som vel fra ældgamle tider har været en Samlings-Plads for de Nordiske Konger, men tillige, som ieg troer, en Art af Kiøbsted, eftersom det nævnes som en bekiendt Havn synden paa Norge, hvor formodentlig i sær Kiøbmænd har søgt til og drevet Handel med de 3. Nordiske Nationer paa eet Bret. Efter *Others* Beskrivning, skulde man snart troe, at Bleking den tid har hørt til Sverige. Angaaende Truso, Ilsing, Estmer, Wisla, Winodland, Witland, Esterne &c. er ieg ganske enig med Hr. Etats-Raaden, og takker meget for hans meddelte grundige Betænkninger. Hvor vil Hr. Etats-Raaden legge os Aldeioborg? Har Han intet gammelt Navn fundet paa Floden eller Søen Peipus mellem Estland og Novogrod? Skulde der være nogen Steder i Rusland, som fordum har hedet Heliopolis, Siggeus peninsula, Citopolis? Disse forekomme i Ingvar Vidförles Saga. Hvor skal vi søge *Arheimar herred* i Reidgotaland, *Dapstad* i samme Herred, Skoven *Mirkvidur*, *Dilgia*, *Dunheide*, *Disardal* &c. alle i Hervarar Saga? *Bócherór* hos Saxo p. 158. Lacus *Busiltiorn*, Torf. P. I. p. 467. *Fire*, ibid. p. 481. *Frothonis petra*, Saxo p. 92. *Gnitenses Tesqvæ*, Torf. I. p. 467.

Hvitabær sinui Gnipensi adsita, ibid. p. 492. an *Hætheby?* Insula *Qvaldensö* in Dipl. Rig. 1317. *Scoringia* an legendum *Boringia?* Strømmønæs i Danmark, *Dalin* T. I. p. 369. Jeg kunde nævne mange flere mig ubekiendte Steder, men disse maae være nok for denne gang.

Jeg seer af een af Hr. Etats-Raadens piecer, at Han holder for, at Runerne har været i Brug i disse Lande før Christendommen. Jeg ønskede at vide, om Han har noget grundigt Skiel dertil. Af Bogstavernes Figurer, og af de Monumenter vi have, kan ieg ikke vel troe det. *Klevenfeld* har i Gaar tilsendt mig nogle nys bekomne ældgamle Mynter at dechifrere, deriblandt adskillige med Runeskrift. Neppe kan ieg troe, med *Kedero*, *Spellman*, *Gibson*, og andre, at Engel- og Ir-lænderne har faaet Runer fra os, men snarere med *Gram*, at vi har faaet Runer fra dem eller andre Fremmede. Iblandt bemeldte *Klevenfelds* Mynter ere mange med Knut Rex, Een Cnut Rex Dan., paa Aversen et lidet kors, i Omkredsen ATSOR I LVNI. Paa een staaer ARKIL I ROS. paa andre Rosce. Rosci. ꝛc. som kanskee skal være Myntmesterne i Lund og Roskilde ꝛc. Jeg har i dag haft Brev fra Helmstedt, og deri faaet Løfte paa et original Dansk Diploma af 1232. som er et privil. for Staden Soest eller Susatum, hvilket Hof-Rath *Hæberlin* eier. Fra Secreterer *Brocman* i Stokholm, som var min Reise-Compagnon, har ieg nu faaet Afskrift af det sidst omskrevne fragment, som er af samme Alder og Art som *Wald.* 2di Jordebog. Derudi nævnes Episcopus *Omerus*, Episcopus *Petrus Arus* Episcopus *Nicolaus Cancellarius*, *Petrus Camerarius*, *Scori Marscallus*, Episcopus *Nicolaus Wiberg.* Episcopus *Skielm*, og mangfoldige flere Proceres i Provincerne, hvoraf ieg nogle af andre Skrifter kan documentere, men de fleste endnu ingen andensteds fundet. Om Siælland opregnes, hvor mange aratra der vare i hvert Herred. Der nævnes iblandt Kiøbstæderne *Hoghakiöping*, som er vel den Stad, som Hvitfeld nævner, hvis Indbyggere flyttede til Roskilde. Jeg vilde gierne vide samme Steds rigtige Lægde, som maa søges et Stykke vei fra Isefiorden. Jeg plager Etats-Raaden med alt for meget gammel Snak, og maa derfor afbryde. Min Hil-

sen beder ieg melde til Rector *Schöning*, med Tak for hans Brev, som ieg i gaar bekom og med første skal besvare. Hans piece blev begyndt at læses i Mandags i Societetet, og fand megen approbation. Fra Etats-Raad *Hielmstierne* har ieg faaet Hr. Etats-Raadens sidst nedsendte piece om XI. Seculi Handel, og læser den med største Fornøielse og Nytte. Min Kone saavelsom ieg formelde vores respect til Fru Etats-Raadinden, og Jeg med sædvanlig Høiagtelse har Æren at forblive

Min Høistærede Hr. Etats-Raads
tienstskyldigste Tiener
I. Langebek.

24.

L. A. Gebhardi til Langebek.

1768.

Ew. Wohlgeboren statt ich den gehorsamsten Dank für Dero mir am Ende des Aprils übersandte Anmerkungen über die letzte Bogen der dänischen Geschichte ab, welche ich, da sie zu spät eingelaufen sind, erst am Ende des Schlusses der Geschichte anhängen werde. Da nunmehr der 32. Theil der Weltgeschichte vollendet ist, und ich auf denselben täglich, wiewohl vergebens gewartet habe, um ihn Ew. Wohlgeb. zu überreichen, so habe ich meine Beantwortung bis jetzt aufgeschoben. — — — — —

Am 6ten dieses Monats haben wir hier den König*), unter der Benennung eines Prinzen von Travendahl, gesehen. Er blieb nur eine Nacht, und bezahlte dieselbe mit vierzehnhundert Thaler an diejenigen, die vom Landesherrn zu seiner Bewirtung hierher geschickt wurden. Der König von Preussen, der am selbigen Tage Hannover berührt, hat keine Geschenk ausgetheilet; und jene werden die monatlich ausgesetzten 80,000 Rthlr. sehr bald erschöpfen, da unter jenen 1400 Rthlr. die Bezahlung der 95 nötigen Postpferde noch nicht mitgerechnet ist. — — —

Solten Ew. Wohlgeb. mir eine Abschrift von demjenigen, was in dem Mercure und in der holländischen Zeitung von

*) Christian VII. paa hans Reise til Paris og London.

Friderichs des 5. schwedischer Thronbesteigung gefunden wird, ingleichen eine authentische Nachricht von den jüngst zu Travendal mit Hamburg und Holstein geschlossenen Verträgen mitzutheilen geneigt seyn, so würde dieses die Verbindlichkeit noch mehr verstärken, womit Ew. Wohlgeb. bereits verpflichtet ist

Ew. Wohlgeb. gehorsamster Diener

Lüneburg. 13 Jun. 1768. *L. A. Gebhardi.*

25.

O. Guldberg til Klevenfeldt.

1771.

Jeg har med den høieste Sindsbevægelse hørt den Ulykke, som truer Dem, og nu læst den Efterretning, De derom har behaget at give mig*). Vær vis paa, at jeg føler med Dem, og anseer gysende den Skiebne, der truer Dem, og den Adspredelse, som synes at forestaae Deres saa rare Samling. Men Allerhøistærede Belynder! hvor er det faldet Dem ind, at et Brev fra mig kunde hos Hr. Professor *Berger* virke meere end eet fra Dem selv? Mit Bekiendtskab med denne gode Mand er saa got som intet, og en Bøn fra mig har ikke Føie til at vente sig noget besynderligt. Taal derfor, at jeg her sender med megen Veemodighed det Brev tilbage, som Deres Velbaarenhed haabede, ved min Megling, at kunde udrette noget. Gud veed, at det smerter mig, jeg maae giøre det; men den Ærbødighed, jeg har for Deres Navn, tvinger mig dertil.

Uden da at kunne giøre andet end sukke med Dem, veed jeg intet derved uden dette eene, at søge at faae denne Sag henhalet; thi De selv veed bedst, hvor mægtigt dette er: interim aliqvid fit. Gud styre alt til Deres Bedste, og glæde igien den Mand, af hvilken jeg med dybeste Høiagtelse er,

Høi-Velbaarne Allerhøistærede Hr. Conferentsraad,

Deres ydmygste Tiener

Fredensborg d. 29de Aug. 1771. *Guldberg.*

*) Uden Tvivl er Talen her om Klevenfeldts Tab af sin Post som Justitssecretair i Høiesteret, og af de dermed forbundne Indtægter, hvor-

26.

J. F. Struense til Hielmstierne*).

1771.

Monsieur,

J'ai rendu compte au Roi du contenu de Votre lettre & du Memoire que Vous m'avez envoyé hier. Sa Majesté a ordonné en consequence au College de Finances d'avoir soin de cet etablissement, & de fournir le fond necessaire à la Societé des Sciences pour continuer cet ouvrage, & Elle a accordé en attendant une gratification de 50 ecu(s) pour chacun des geograph(es) qui sont revenu de Laland, pour les soulager tant soit peu de leurs fatigues souffert(es), avec l'asseurance de les employer convenablement à la première occasion. En consequence de cette resolution, j'ai l'honneur de Vous envoyer les 150 écus de la Caisse de Cabinet, dont je Vous prie de me renvoyer la quittance. Pour ce qui regarde d'ailleurs la Societé en general, Sa Majesté y pensera au premier jour, & Vous pouvez être asseuré qu'elle ne manquera pas du secours necessaire pour continuer leurs travaux, ce que la multitude des autres affaires n'a fait que retarder.

J'ai l'honneur d'être avec les sentiments très distingués
Monsieur

Votre tres humble & tres obeissant Serviteur

Hirschholm ce 7 Octobre 1771. *Struense.*

Paa Foden: *Pour Mr. le Conseiller des Conferences de Hielmstierne.*

---

ved han frygtede at blive udsat for Anfald af sine Creditorer, da hans oeconomiske Forfatning var maadelig. Han mistede dette Embede under Struensees Styrelse, og fik en Justitsraad Borch til Eftermand, som den 11. Dec. 1771 tilskrev Klevenfeldt det nedenfor følgende Brev. I Guldbergs, sammenholdt med de efterfølgende til Carstens, seer man Forskiellen imellem 1771 og 1773, m. flg. Aar.

*) Om Gienstanden for dette Brev, den geographiske Landmaaling og Videnskabernes Selskabs Organisation, jvfr. Selskabets Historie S. 78. 147.

27.

Fra Justitsraad **Borch** til **Klevenfeldt***).

1771.

Det er visselig ikke uden med det ømmeste Hierte og den største Følelse, at ieg dennesinde skriftlig adresserer mig til Deres Velbaarenhed; thi endskiønt jeg haaber at min Hr. Conferentz-Raad, i Anledning af den i Høyeste Ret nu giorte Forandring, ikke troer mig at have været capable eller nedrig nok til at ville i mindste Maade tænke, end sige virkelig hige efter noget, som kunde være Dem eller noget Menneske til Fortrængsel, men at ieg, som Gud bedst veed, er imod al min Tanke bleven ført derind, og har i den heele Scene været en blot Tilhører, og gaaet innocent og passive til Verks: saa begriber ieg, som selv har prøvet, hvad det er at giøre et betydelig Tab, dog letteligt, at Udfaldet maa være Dem, efter saa lang og god en Tieneste, saare emfindlig. I saadan Betragtning drister jeg mig end ikke selv til, for det første, personlig at opvarte en Mand, som ieg har saa stor Høyagtelse for; men vil allene overlade til Hr. Conferentz-Raads eget Behag, om det engang ved Leilighed maa tillades mig at tale med Dem, hvortil De, i saa Fald, vel er saa gracieux, nærmere at determinere mig Dagen og Tiden, da ieg derefter skal comparere som

Deres Velbaarenheds ydmygste Tiener

Kbhfn. d. 11 Dec. 1771. *Borch.*

28.

J. H. Schlegel til Jacobi.

1772.

Hoivelbaarne, Hoistærede Herr Etatsraad,

Efter Deres gunstige Begiering besørger jeg Societetets Bekiendtgiørelse om de opgivne Priismaterier til Kiel, Göttingen og Leipzig, for der at indføres i de lærde Tidender.

*) Med denne Paategning af Klevenfeldt: „Min Successor i Justits-Secretaire-Embedet, Hr. Justitsraad *Borchs* obligeante Brev

Just i gaar, da jeg erholdt Deres Brev, fik jeg en uventet Anledning at tilskrive Dem, som Societetets Secretair. Jeg var i Forsamlingen af Akademiet paa Charlottenborg. Da berettede mig Canzellieraad og Miniaturmaler *Hoyer*, som er bleven Slotsforvalter paa Charlottenborg, at nogle anseelige Værelser paa samme Slot vare endnu opfyldte med danske Manuskripter og Antiqviteter, det Kongelig Danske Selskab tilhørende, som i Aarene 1745—1752 ved dets bestandige Secretair, sal. Etatsraad *Langebek*, har udgivet det danske Magazin. Han førte mig selv i samme Værelser, og jeg fandt Tingen i en ynkelig Tilstand, i største Uorden og bedækkede med Støv, saa at saa mange rare Ting, hvilke patriotiske Mænd under Christian VI. og Fredrich V. Regiering har samlet og foræret dette Selskab, ikke alene i mere end 20 Aar have henlagt ubrugte og begravne under Støv, men ogsaa staae i Fare at fordærves eller at forkomme. Omstændighederne, hvorfor dette priselige Selskab efter Aaret 1752 er kommet i Inactivitet, ere mig, formedelst den fortrolige Omgang, jeg havde med sal. Etatsraad *Langebek*, temmelig vel bekiendte. Jeg har vel ikke været Medlem af dette Selskab, men det ligger mig paa Hiertet, at Ting, som ere saa vigtige for Fædrelandets Historie og Antiqviteter, maatte igien komme i Brug. Selskabets Medlemmer findes nævnede efter Titelen af den siette Deel af det danske Magazin. Endeel af dem ere døde, og de fleste endnu levende ere tillige Medlemmer af det Kongelige Societet, nemlig Deres Exell. *Luxdorph* og *Hielmstiern*, Herr Kammerherre *Suhm*, Hr. Justitsraad *Schönning*, og af de fraværende Canzellieraad *Deichmann*. Det er ikke let at vente, at dette Selskab efter saa lang Tids Forløb oprettes igien paa forrige Fod. Jeg troer ikke heller, at det er gavnligt eller fornødent, da det Kongl. Societets historiske Classe i alle Maader har den selv samme Hensigt til Historiens og Sprogets Dyrkelse, som dette Selskab. Derfor kunde det ikke bedre oplives, end om det blev forenet med Societetet, og især dets historiske Classe, da desuden de fleste Medlemmer i begge Instituter ere de samme. Jeg har alt for nogen Tid siden yttret denne Tanke for Herr Kammerherre *Suhm*, saa og, om jeg mindes ret, for H. Exc. G. R.

Luxdorph, og de syntes at give den Bifald. Den gang var det kuns et rimeligt Indfald; men nu, da jeg igaar har seet Samlingens Tilstand, forpligter mig Kierligheden til Fædrenelandets Historie at frembringe denne Tanke med langt større Overbeviisning. Jeg holder det derfor for min Pligt, at anmode Deres Velbaarenhed, at meddele denne Efterretning Hans Exc. v. *Hielmstierne*, som Selskabets Præses, og om mit Forslag finder Bifald, da at lade det circulere blandt samtlige Medlemmer. Jeg ønskede det jo før jo heller, da Forandringen bedst skeer om Sommeren, og naar den forbigaaer, uden at noget i denne Sag foretages, Tab er at befrygte. Til de øvrige Betragtninger kommer endnu denne. Directeur og Kongelig Bygmester *Harsdorff*, som var tilstede i ovenmeldte Forsamling, har berettet mig, at der vilde skee nogen Forandring i Societetets Værelser paa Palaiet, og at der vilde være Leilighed der at rumme det danske Selskabs Samling, som nu ligger paa Charlottenborg. Paa beleiligere Sted kunde denne Samling ikke komme, end i et Værelse nær ved Societetets Forsamlingssahl. Paa Charlottenborg derimod vilde disse Sager stedse være fra Haanden, og om Forflytning i andre ligesaa ubeleilige Værelser skeede, var ny Skade at befrygte. Thi Canzellieraad *Hoyer* har Haab om, at de ommeldte Værelser, som støde til hans øvrige Logis, ham som et Contor skal blive anviiste. Deres Velbaarenhed vil selv indsee, at jeg meddeler denne Beretning alene af Omhyggelighed for rare Sagers Conservation, og vil derfor gunstig optage samme. Jeg forbliver med største Høiagtelse, Deres Velbaarenheds

hengivenste og tienstskyldigste Tiener

Kiøbenhavn den 27 Mai 1772. *Schlegel.*

Jeg har den Ære at tilføie et nylig af mig forfattet Programma.

29.

A. G. Carstens til Justitsraad Struense.

1772.

Monsieur,

Nous sommes fort sensibles, mon Frère & moi, à Votre bon souvenir, dont Vous venez de nous assurer dans une

Lettre à Mr. de *Schumacher*, & nous n'aurons gardé de mettre jamais en oubli les témoignages d'estime, que nous avons reçus de Vous, & le service essentiel, que Vous Nous avez rendu dans une occasion fort critique. Puissiez Vous, Monsieur, recontrer bientot une fortune solide, qui Vous fasse oublier ou regarder avec indifference un eclat passager, trop envié & trop dangereux pour meriter d'être longtemps & profondement regretté! Nous en apprendrons la nouvelle avec un vrai plaisir, & je suis en mon particulier sincèrement & constamment &c.

Copenhague ce 19 Juin 1772. *A. G. Carstens.*

30.

O. Guldberg til Carstens*).

1773.

Hele Indretningen efter vedlagte Forslag finder jeg grundig og frugtbringende: saa at jeg troer, Forestillingen vil finde Bifald.

Dette alleene vilde jeg erindre, at mig synes, at den udsatte Præmie er vel stor, naar Forfatterne tillige nyde den tredie Aften, ligesom jeg og frygter for, at Folket, som nu griber sig an til at belønne dets Genier, vilde tabe Lysten, fordi det forud vidste, hvad saadan Mand kunne vente af den Kongel. Casse. Jeg overlader derfor til Min Vens og de Herrer Meddirecteurers Indsigt og Undersøgelse, om det ikke var bedst at fastsette 1) den tredie Aften. 2) at love Forfatterne til de mindre Stykker, hvad lovet er af Spectakel-Cassen. 3) at erklære paa Kongens Vegne, at H. Majestet ogsaa ville ved en Gave fra Sin Casse betænke disse bifaldte Stykker. Derpaa kunne man indrette Gaven efter Stykket, og efter Aftenens Indtegt.

See, Kiere Hr. Conferentsraad, hvad jeg tænker, og maae

*) Som Medlem af Theater-Directionen, eller egentlig af den d. 6. Mai 1772 nedsatte Commission til de kongel. (danske, franske og italienske) Skuespils bedre Indretning og Bestyrelse. (jvfr. J. Collin „For Historie og Statistik" II. S. 175. flg. og om Gienstanden for dette Brev i Særdeleshed S. 191—196).

tænke. Fra et høit Sted er og den Meening yttret, om man ikke kunne bruge denne Sommer 1) til at bringe gode Stykker efter nærværende Forslag tilveie. 2) til at indrette smukke og for et Dansk Hof værdige Operetter med ligesaadanne smaae Comedier af een Act, som kunne et Par Gange om Ugen opføres, ifald man ville, paa Hof-Theatret. 3) til at samle smukke Stemmer og øve dem, og til at forsyne sig med flere skikkede Acteurs og Actricer, og giøre en Indretning for at øve dem.

Allerhøistærede Ven! Vær saa god at overlegge dette, og at forestille dette for Directionen. Jeg troer gandske vist, at noget saadant maae skee. Da maaskee man undgik alt fremmedt Spectakel, og kunne anvende paa vore egne Folk de 8000 rdr., man nok ville til disse Forlystelser skienke. Jeg er,

Totus Tuus

D. 22 Apr. 1773. *O. Guldberg.*

31.

Arveprinds Frederik til Carstens*).

(Cabinetsskrivelse, med Guldbergs Haand).

1773.

Min Kiere Conferentsraad. Jeg sender Dem en Tragedie, som en Kone fra Landet har forfattet og med egen Haand skrevet. Gierne seer jeg, at den kunde blive opført; men jeg frygter, at den har væsentlige Feil, og derfor vil bede Dem, som bedste Dommer, at læse den, og siden at skrive Mig Deres Tanker derover. Jeg er med sand Agtelse Deres meget bevaagne

Christiansborg d. 11. Jun. 1773. (undertegnet) *Friderich.*

Udskr. Til Conferentsraad Carstens.

---

*) Han indsendte d. 3die Sept. 1773 til Arveprindsen sin „Betænkning“ om den i Brevet omhandlede Tragedie Emir Melhem paa alexandrinske Vers, tilligemed et fuldstændigt Indhold af Stykket. Carstens bekræfter Prindsens Formodning, at det slet ikke duer til Opførelse.

32.

O. Guldberg til Carstens.

1774.

Oprigtige Ven! For at være vis paa, at *Potentza**) kand faae Svar paa sin Ansøgning, har jeg efter naadigste Befaling viist ham til Dem, og da Brevet til Directionen maaskee ikke læses uden i sammes Samling, saa at Svaret ikke skal mangle, er jeg befalt at tegne her en Copie af samme:

I Følge af alle de gode Grunde, som Directionen har anbragt, har Hans Maj. Kongen allern. besluttet, at *Potentzas* Datter ikke kand antages, hvilket Directionen ville betyde Faderen, ligesom H. Maj. ellers vil vise Naade for ham i andre Tilfælde, hvortil Directionen maae efter sit gode Omdømme, naar Cassen det kan taale, giøre Forslag.

See her, Kiere Ven, hvad den høieste Villie er. De ville nu sige ham samme. De vil unde mig en Samtale, og jeg ønsker at tale Dem. Vær saa god, paa Mandag Aften, omtrændt Kl. 7½, at sende et Bud til mig: maaskee er jeg da hiemme: eller endnu rettere og vissere i Morgen Aften, om De kand, kom da til mig Klokken 9. Undskyld disse Omstændigheder. De kiender dem, og maaskee ynkes De endog over den, som maae trænge til Dem, den, som er Deres

Christiansborg, d. 14de Mai 1774. *O. Guldberg.*

33.

O. Guldberg til Carstens.

1774.

Allerhøistærede Kiere Ven,

Hans Kongelige Høihed, som befaler mig naadigst at helse Dem, lader mig tillige sige, at der ingen Aarsag var, hvorfor Stykkerne til Høitiden ikke bleve af Høistsamme bestemte. Ballet kunne gandske overlades til Directionen, siden alle Stykkerne ere

*) En italiensk Sanger, der 1773 var bleven antaget til Syngemester, for at danne et dansk Sanger-Personale. (Collin. l. c. S. 202. 210. 11. Om hans Datter S. 225).

gode og sees gierne. Henrik 4des Jagt behager altid, og maatte nok spilles. List over List har stort Bifald; men ville man nu ved denne Leilighed tage det nye Stykke, var det maaskee anstændigere. Navnet giør intet: endog det første Navn staaer her bedst an. Indholdet er det, som maae sige, om nogen Hentydelse kand have Sted. Directionen har da nu fuld Underretning, skiøndt Mænd, som min Ven, ikke behøvede den.

Men Bedste Ven! hvilken prologue! den er læst med den største Fornøielse *). Hvor kand dog min Ven glæde sig ved at befordre og frembringe saadanne Stykker!

Jeg er det, jeg altid maae være, Deres

D. 11 Oct. 1774. *O. Guldberg.*

34.

Hielmstierne til Jacobi.

1775.

Høiædle og Velbyrdige, Høistærede Hr. Justitsraad,

Jeg tænker nu, at Deres Velbyrdighed kand lade Brevene avgaae til dem som inviteres til Membra, da der nu ei kan være quæstion om Capt. *Gerners* Piece; elle entre en lice auec les autres. Efter avtale kunde brevet til enhver indrettes saaledes, at Diploma skal vorde enhver tilskikket, naar Kongen faaer givet Selskabet tilkiende hvem der skal være Præsident, eller hvorledes dermed skal forholdes. D. Velbyrdighed vilde da og imellem giøre Erindring om Værelser til Societetet; thi saalænge vi ere huusvilde, kand ingen Samlinger foretages. Hvem skulde troet, og hvor kan Eftertiden begribe, at af alt det den ulykkelige Confusions-Magere [1]) kuldkastede, har intet fundet større vanskelighed at sette i forrige Stand, end dette usle Societet, nagtet der ei forlanges en Skilling af Kongen, og nagtet at

*) Formodentlig menes Evalds: »Cereris og Thetidis Strid. En Prologue i Anledning af H. K. H. Arveprindsens Formæling. 1774.«

[1]) J. F. Struensee. Om den af Hielmstierne her tilsigtede Cabinetsordre til Videnskabernes-Selskab, som blev udfærdiget under Struensees Regiering (4de Jan. 1771) og om dens Følger, s. Videnss. Selss. Historie i dets 1ste Aarhundrede, S. 145—48 o. flg.

mand i een Session blev eenig om Indretningen efter mit ringe Opsatz, som og blev af Kongen strax approberet; og endnu større vilde Efterkommernes forundring blive, om de saae indrykket i Historien af Societetet denne Sandhed (uden hvilken al Historie bliver Fabel, og forvirrer istedenfor at oplyse) at de to Mænd i Raadet, som i Henseende til deres Lerdom, Talents og Erfarenhed nesten kunde udgiøre et Videnskabs Societet, og i hvilke det danske og norske Publicum ventede at finde to Stytter for videnskaber, just vare de, der lagde Hindringer i veien, den eene af bar Caprice, den anden af Mageligheb. Min gode Ven vilde erindre sig, at disse Linier tilskrives Ham, ei som een der hører til Hoffet, men til Videnskabs Societetet, og fra een der paa Söelund[2]), som paa et Zoar, lever som i Uskyldigheds Stand; der ei vilde tuske sin Tuguriolum bort med Fredensborgs Storhed og Skiønhed; langt fra Residencens løgne og Hykleres ureene aande, de ulve i faareklæder, og alle de masquerede Persohner, som de Herrer Hoffolk ere omgivne med, og hvor de hører sielden et sandt ord, uden naar Presten leser Euangelium op for dem om Søndagen.

Paa Onsdag aften reiser ieg, vil Gud, med min kiereste Mage herfra til Nørager Gaard. I Fredags skrev Han mig blandt andet til: Si la cour ne gate pas *G. & J.*[3]), j'y trouve une grande & bonne resource pour le pauure pais. Han slutter det saaledes: venés sonder & posseder, un coeur que vous aués formé, & que vous trouverés digne de vous & de vos soins. — Hav den Godhed at formelde vores kiære Et. R. *Guldberg* min flittigste Hilsen. Gud veed, om ieg seer Dem meere, thi min Helbred er heel skrøbelig. Et svagt Brøst, en vanskelig Respiration og en jevnlig Svimmel erindrer mig daglig om at familiarisere mig med min sidste Time. Lad os betænke, at Maalet og øiemærket af alle vore studeringer bør meere bestaae i den lyksalighed, ei at frygte for Døden, end i at finde midler ud til at conseruere Livet. — Nu ieg skriver dette, fik ieg mine Breve med Gaars Posten. To Jyder, hver i sit

[2]) »Springforbi« ved Strandveien; »en Kro og et Lyststed, som nu kaldes Sølund«. D. Atlas VI. p. 9.

[3]) Guldberg og Jacobi.

Stift, og retskafne mænd, skriver blandt andet: all verden er i største Forundring over, hvor en Mand, som *Poulson*, der er noksom bekiendt af det værste Hierte, der kan ligge i en Mand, og hvis militaire Tieneste har ei været en Pive Tobak værd, kan blive Gen. Major, en *Trampe*, som er en af de største Tølpere i Jylland, Kammerherre, en *Lyttickou*, som aldrig har hafft Foden i nogen Kongelig Tieneste, først paa eengang at blive Conference-Raad (som før har været en respectabel, men begynder nu at blive en meprisable Character) og nu siden Kammerherre. Hvad opmuntring er det for folk, som tiener Kongen, og setter deres eget til i tienesten, naar Folk uden Dyd og merite kan naae det samme? — Hvad siger *G.* hertil? Skal endelig en Haandsfuld Penge gaae for Tieneste og fortieneste, saa lad dem i det mindste betale deres vanitet. Geheimeraad *Lewetzau*, disses (?) Fader, maatte give 10,000 Rdl. for at blive Kammerherre, og hand var da en gammel Kammerjunker; Kammerherre *Reetz* ligeledes; hvor dyre maatte ei *Lewetzau* betale Eleph. Ordenen, *Leen* sin Conference R. Titûl, ei at nævne flere. — Saaledes raisoneere vore Jyder; ieg troer at De har ret, og ieg troer, at vor gode ven *Guldberg* meener det samme; men hand kand ei giøre eller hindre alt hvad hand gierne vilde. Papiret strekker netop til at forsikre min gode ven om, at ingen af et oprigtigere Hierte end jeg er

Deres forbundne Ven og Tiener

Søelund d. 11te Julij 1775. *Hielmstierne.*

35.

O. Guldberg til Hielmstierne *).

1776.

Hoi-Velbaarne, Allerhøistærede Hr. Conferentsraad,

At Vores kiere Videnskabers Selskab vil, ved Udgivelse af et Dansk Lexicon, der saa længe har været onsket og saa ofte arbeidet paa, hellige dets Taknemmelighed til Kongen og dets

*) Jfr. Videnskabernes Selsk. Historie S. 98. 99. om Guldbergs Indflydelse paa Ordbogens Plan m. m. S. 100.

Hengivenhed til Landet, undrer jeg ikke paa; thi af hvem kand ventes meere Iver og klogere udført?

Rygtet herom, at en saa angenem Sag var i Giære, har glædet Hans Majestet Kongen. Allerhøistsamme har befalt mig at sige Selskabets værdigste Président, at en Ordbog i Landets Sprog af saa oplyste Mænd ville have Ret til Allerhøistsammes Bifald; men Ordbogen maatte være i Landets eget Sprog, og blive lige kier for Lærde og Ulærde: de Indfødte ere de, som af et saadant Værk høster bedste Fordeel: Fremmede blade kun deri; Vore Egne bruge det: disse kand i det høieste rose det i deres lærde Efterretninger; vore Egne tvertimod søge deri en Raadgiver, og finde sig derved Veien banet til at udtrykke sig bestemt og med Vished. Derover seer Hans Majestet med inderlig Behag, at denne Danske Ordbog bliver allene i det kiere Danske Sprog. Hvad Kongen befaler, er Hans Kongl. Høiheds Villie. Værket synes Hoisamme for Danske at have første og egentlige Bestemmelse, og derfor heel at burde være i Landets Sprog. Ord-Forklaringer over alle forekommende Begreb ville være overflødige. Vore Følelser, vore Fornemmelser ere neppe tilfreds med de bedste. Vi kunde vel da i saadant Værk undvære dem, og i det Sted kun med Rette vente, der at see alle de forskiellige Dialecter, Ordenes Themata og saadanne Definitioner, som Medvidenhed ikke lærer os.

Med Fornøielse vil det Kongelige Herskab hielpe til et for Fædrenelandet saa ærefuldt Værk, og altid skal jeg i dette, som i andet, bevidne den allerfuldkomneste Høiagtelse, hvormed jeg er

Deres Høi-Velbaarenheds ydmygste Tiener

Christiansborg d. 28 Sept. 1776. *O. Guldberg.*

36.

Tyge Rothe til H. S. Sneedorff.

1777.

De troer mig dog til, min kiære unge Ven, at jeg erkiender hvad jeg skylder Dem! ja sandelig jeg erkiender det, og sligt er ligesaa sandt, som det at jeg har dem kier — meget kier. Tak for Trofastheden, med hvilken De tager sig af vor Carl —

jeg vil altid sige vor Carl; thi sandelig det skal for stoer Deel være Deres arbeide, naar han engang nyder Æren som den unge duelige Mand, og jeg da nyder denne kostelige Glæde. Nu, kiereste Ven! jeg haaber at Drengen ved sin Lærvillighed fornøier Dem, og at De stedse er tilfreds med ham. Gid det saa være! men som jeg sagde, og tør haabe det, thi det var altid et godt hierte, hvilket han viiste. — Vi leve her alle vel, og vi alle ere Deres redelige Venner.. Mon de kunne holde ud at fordrive nogen tiid med os i Sommer? Lad see, hvordan det kan blive! forsøge det, ville De dog — De have lovet det. Kom, Ven, og see, hvor Dyden og et uskyldigt Levnet, et Levnet frie for daarlige ønsker, giør os lykkelige — Kom, og vær med blandt vore, og lad os, lad mig nyde den herlige fordeel, hvor lidet det end kan være, at have gavnet min kiere, unge, haabefulde Ven! Jeg tænker i dette Øieblik ret med følelse paa Dem — jeg beregner Deres goede egenskaber, glæder mig over Deres muntre, kraftige Stemme, over det aabne hierte, over den ædle Ærelyst, der boer Dem i Sielen. Ven! jeg omfavner Dem, som vare de mig en Søn, saa troefast, saa kierlig. O! De maae vorde fuldt lykkelig — gaae mod Ære — men for aldt henge fast ved Dyd, og ved den stolte, ja den stolteste Ære, at have havt Moed, saa man har tordet vove alt for troeligen at tiene den bedste blandt alle herrer — det er vor Gud — Han velsigne Dem — og hvor vil han det ikke! — goede Sneedorf! Min Vens Søn — Sneedorf!! den kostelige, den beste Qvindes Søn — gak lige, lige mod den sande Ære! — vær stærk mod de anfald, de lyster, de Sirener, hvilke kunde overvælde Krymplingen, eller hvilke dog kun lønne Lydighed med Skam og med Hælds forliis. Ja, jeg holder dem i mine Arme; jeg vil viide, at intet skal forstyrre Deres sande lyksalighed, intet leede Dem fra det Maal, De med den Siel, den Kraft, det Hierte De have, kunne naae. — Nu, det være nok denne gang; og dermed have de Haanden min; ethvert ord, jeg sagde, det kom mig fra Sielens inderste.

Hils alle de, der sliøtte om at være mig i tanke, men ingen andre. Den goede, goede Egede; den milde Koene Gud gav ham — med Glæde tænker jeg paa disse, og

med redelig tak for deres Venskab, der er saa reent, som mit er kierligt. Stampe er alle goedes Venskab værd — det sige De ham; og at han jo kommer herud til os — jeg vil at ærens Mænd skal holde ord — Døm nu, om jeg vil have Deres Løfte opfyldt. Ville de omfavne min Abrahamsen paa mine Vegne — ja han er min, og skal være min, saa lenge jeg vandrer her om blandt dette tunge Støv. — Naar De maaskee skriver mig til, da (skriv) noget om forsetterne i Litteratur Selskabet, og hvad der skeer. Ville De forsikkre hver i samme om min sande agtelse.

Jeg er med det oprigtigste Hierte ganske Deres

Rothe.

Tybierggaard ved Ringsted d. 17de Mai 1777.

Udskr. Til Hr. Lieutenant Sneedorf.

37.

Tyge Rothe til Carstens.

1780.

Rothe

har i et par Dage været angreben af en Overgangs Syge — er nesten helbredet, men tør ey gaae ud i Dag — altsaa kan han ey nyde got af Deres Ex. Velvillie — sidder da i Eensomheds Stunden, og har sin Fryd ved at tenke Manden, der vilde havt ham til Middags Giest.

O den jeg maatte være, naar jeg, der den Rad af Aar igiennem kiendte denne mit Fædrelands Ædle, ikke føleligen frydedes ved Tanken om hans af Dydigheder sammenvævede Færd! Men min Siel er i det Stykke reen og ædel. Og med saadan Siels Stemning befaler jeg Manden Gud Alfader i Vold til Velsignelse, saa det kan kiendes, at sielden Dyd faaer herlig Løn.

Løverdag.

38.

T. Rothe til Carstens.

1781.

Mig er falden en tanke paa Sielen, og den er saadan at ieg tør troe, Deres Exc. vil biefalde den: Mig synes Selskabet

for de skiønne Vid. kunde have Lyst af at skaffe en liden Skuepenge over vor Evald — det Selskab har kronet ham, jeg troer oftere end eengang: det Selskab bør affige Dommen over ham — fortiener han hæders Dom, da bør han have den.

Ved Deres Ex. bør Sagen skee. De vare ham saa ædelmodigen huld i hans lidelses Dage: Nu signer han Dem derfore. Ja herlig Løn skal vorde Dem for det meget Ædle og det frommeligen handlede, der lysede frem i ald Deres Adfærd. Vor Gud, Alherren velsigne dem mangfoldeligen!

Rothe.

Den 21de Mai 1781.

39.

A. G. Carstens til O. H. Guldberg.

1781.

Da jeg ved min Hiemkomst i Gaar Aftes forefandt den Kongelige Ordre, Jøden *Samuel Marcus* junior i Hamborg angaaende, var det for silde med den afgaaende Post at expedere den foreskrevne Befaling til Oberpræsidenten i Altona; men med førstkommende Løverdagspost skal det ufeilbarligen skee.

Forfatningen i Henseende til den Altonaiske Oberrabiners Myndighed er ellers kortelig denne. Han har tre Synagoger og Menigheder under sig, den Altonaiske, Hamborgske og Wandesbekske. Desuden er han og hans Tilforordnede (et Par andre Rabbinere og Jødernes Ældste i Altona) efter deres Privilegier beføiede til at kiende i alle Jødiske Ceremonial-Sager, saa og in causis Iudæorum contra Iudæos civilibus, lige til det lidet Belt, det er overalt i begge Hertugdømmene, hvor Jøder af høitydsk (ikke portugisisk) Herkomst opholde sig. Sine og Tilforordnedes Domme exseqverer han ved den saakaldte mindre Band (Jødernes sædvanlige Executions-Maade) og, naar den ikke agtes, requirerer han Stedets Øvrighed, Hamborg undtagen, hvor Banden er den eneste modus exequendi. Ved denne paa udtrykkelige Privilegier og bekiendte Vedtægter grundede Indretning har man hidtil ladet Jøderne i Altona roligen blive (saa-

vel som andre fremmede Religionsbekiendere) ved deres indbyrdes (indvortes) Forfatning. Men naar et Tilfælde, som det nærværende, har yttret sig, er Sagen strax bleven undersøgt, og al Uorden og Klagemaal afhiulpen.

Hvad Hamborg især angaaer, er Raadet sammesteds meget jaloux over den Myndighed, som den Altonaiske Oberrabiner udøver inden Stadens Volde. Ved sidste Vacance vilde Raadet ikke tilstede den høitydske jødiske Menighed i Hamborg at tage Deel i en ny Oberrabbiners Valg, og maatte ved de eftertrykkeligste Paamindelser og Kongelige Erklæringer ligesom tvinges dertil. Saa vist det altsaa er, at Oberrabbineren alvorligen maae holdes til at gaae med Varsomhed til Værks, især med de hamborgske Jøder, saa vist er det og, at disses hele Connexion med den Kongelige Danske Regiering beroer paa Overrabinerens Myndighed og paa hans Ret til at sette dem i Band, for at faae sine og Tilforordnedes Kiendelser efterlevede, og at hans Autoritet over dem ikke kan svækkes, uden at løsne det Baand, hvorved de ere forbundne med vor Regiering.

Den efter Supplicantens Beskrivelse saa frygtelige større Band er vel i lang Tid ikke virkelig brugt, skiønt mange kan være blevne truede med den. Dog blev det meget godt, at Oberrabineren fik Befaling, aldrig at sætte nogen i denne Band uden Oberpræsidentens Forevidende og udtrykkelige Samtykke, hvorom Canceliet i Forveyen kunde træde i Correspondence med den sidste.

De 800 Mark, som efter Kongens Befalning skal gives til det Kielske Bibliothek, tilbyder Supplicanten kun, i Fald han ganske fritages fra Oberrabinerens og de Eldstes Jurisdiction. Meningen bliver da vel, at denne Fritagelse skal tilstaaes ham, uagtet derved, for hans Person og uden Følge for andre Hamborgske Jøder, den Forbindelse, hvori han hidtil har staaet med den danske Regiering, ganske ophæves. Tilstaaes ham saadan Befrielse, saa falder den ham paalagte Bod tillige bort af sig selv, og forlanger han ikke at Oberrabineren skal paalegges at ophæve den. Man kunde saaledes for det første lade sig nøie med, ved Oberpræsidenten i Altona at tilkiendegive Oberrabineren meerbemeldte Hamborgske Jødes Fritagelse fra hans Jurisdiction, og Kongens Misbehag over den brugte Omgang i

denne Sag, med Befalning at fremlægge de Grunde, hvormed han tænkte at forsvare eller undskylde slig en Adfærd. Naar da hans Erklæring og Oberpræsidentens Betænkning var indkommen, kunde Oberrabinerens Selvraadighed saaledes indskrænkes, at derved Kongens Hensigt paa beqvemmeste Maade opnaaes.

Skulde Deres Excellence finde for godt, i Anledning af de anførte Omstændigheder at see os forsynede med nogen nærmere Underretning om Kongens egentlige Villie og Befalning, saa skede det vel førend Løverdags-Posten afgaaer. De veed, at ingen kan ære og elske Dem høiere end

Deres forbundenste, tro Tiener

Kiøbenhavn d. 10de October. 1781. *A. G. Carstens.*

40.

O. Guldberg til Carstens.

1781.

Deres Excellence har al Aarsag til at være misnøiet med, at De sidste Løverdag intet Svar fik i den myndige Ober-Rabiners Sag; men det blev mig umueligt, fordi jeg om Fredagen var ikke vel, og om Løverdagen maatte gaae med H. K. H. til Jægerspriis. Saa er det med Mennesket, og med ham ved Hoffet.

Men nu, Allerhøistærede Ven, til Sagen: jeg har vidst alt hvad der gielder om Ober-Rabineren i Altona, og veed det nu bedre, fordi De saa vel har sagt det og sammenbundet det. Dersom Sagen endnu af Cancelliet i Mangel af Svar fra Fredensborg stod aaben: saa ville jeg raade D. Exc. at iverksette den Kongel. Ordre omtrendt paa den Maade, som D. Exc. Selv har foreslaaet; thi den afviger ei fra hvad Hans Majestet først vil; uden den skulde være i dette eene, at Kongen ville afholde det store Band fra Joden, og derfor lade ham betale de 800 Mk.; men i øvrigt lade ham beholde sit Baand med den Altonaiske Pave; og dette ville Kongen, for at bevare sig over de Hamborgske Jøder den Indflydelse, som D. Exc. omtaler, skulle det endog skee med ei at faae de 800 Mkl. til det kiere Kiel. I øvrigt har vi Skam af at taale saadan hadsk Intolerantismum;

og Ære af at hindre den ved at lade Ober-Presidonten og Cancelliet fastsette, om den maae bruges; thi da bliver den nok aldrig brugt. See her alt hvad D. Exc. vil vide. Om De nu end har strevet, er jeg dog vis paa, at Meeningen bliver den samme. Bliv dog altid ved at elske og ynde

Deres

Fredensb. d. 15 Oct. 1781. *O. Höegh-Guldberg.*

41.

O. Guldberg til Carstens.

1783.

Deres Excellence vil vist holde Hans K. H. til gode, at Rettens hurtige Behandling ligger Ham særdeles paa Hierte: vi veed begge, hvor vigtigt det er; og at det ypperlige Tydske Cancellie derfor giør hvad det kand, er ei at tvivle paa.

Sagen om Lübeck skal jeg med yderste Opmærksomhed læse, og vist, om jeg finder det nødigt, bruge den Frihed, som D. Exc. har tilladt mig, at begiere en Samtale. Men hvad giør man med vor Paastand paa Hamborg? Den skal jo være imod den definitive Tractat: og hvor har jeg ondt at troe det, da min Ven af saadan Indsigt har forsikret det modsatte; i det mindste troer jeg saaledes. Elsk altid Deres oprigtige

Chr.(istiansborg) d. 25 Jan. 1783. *O. Höegh Guldberg.*

42.

Cabinetsskrivelse fra Christian VII til Carstens.

(Med Guldbergs Haand).

1783.

Da Vi kiende, og altid have agtet Din Indsigt og oprigtige og nidkiere Tieneste: Saa ville Vi høre Dine gode Tanker, Kiere Geheimeraad og Directeur, over følgende Poster:

1) Tilkommer det Os ikke, hver Gang at udnævne Domprovsten til det Hamborger-Dom-Capitul? Og hvorpaa grunder denne Ret sig?

2) Kand Vi ikke dertil beskikke hvilken æret og anseelig Mand, Vi vil? Saavel af Kongerigerne, som Hertugdømmene?
3) Er Domprovsten forbunden til Residence?
4) Da Domprovstens Revenuer trækkes af visse Huse og Vaaninger i Hamborg, staaer det ikke da til ham, imod at han holder dem ved lige, at bortleie dem til hvem og hvad han vil? Eller er deri nogen Indskrænkning?
5) Og endelig (paa det Du, paa hvis Taushed Vi fuldkommen forlader Os, kand indsee vor Hensigt) kunne det da ikke staae til Os at udnævne Vores Første General-Post-Directeur, saalænge han i saadan Tieneste forbliver, til Dom-Provst, og bruge disse Bygninger og Vaaninger til Vores Post-Væsen i Hamborg: en Sag, hvis Vigtighed Du indseer saa meget des fuldkomnere, som det bliver Aar for Aar sværere i Hamborg at finde et beqvemt Posthuus med fornødne Leiligheder, og Vi paa saadan Maade kunde sette Post-Væsenet i en angenem Sikkerhed; ei at tale om, at Vi og derved kunne giøre en artig Besparelse?

Vi begribe letteligen, at Fremgangs-Maaden burde være saa: at Vi ved første Vacance udnævner Vores Første General-Post-Directeur til Domprovst; og at denne derpaa bortleier alt til Vores Hamborg-Post-Mester; og at dette saaledes ved hver Vacance fornyes.

Vi see nu allernaadigst Din Betænkning i Møde, vidende, at Vi fra Dig faaer al fornøden Oplysning, og at Du vil vide, at holde denne hele Sag skiult. Dog endnu erindre Vi Os, at det kunne til Vores Diemeed være got, om Vi nu strax kunne give paa bemeldte Domprovstie Exspectance til Vores Første General-Post-Directeur; thi saa kunne Vi og i al Stilhed giøre visse foreløbende Foranstaltning(er). Ogsaa herom vente Vi Dit Svar.

Fredensborg d. 27de August 1783.

(undertegnet)

Christian Rex.

O. Höegh Guldberg.

Til Vores Geheimeraad Directeur Carstens.

43.

O. Guldberg til Carstens.

1783.

Deres Excellence, Allerhøistærede Ven,

Jeg har fra Hans K. Høihed udtrykkelig Befaling at sige Deres Excellence, at Høisamme med den største Opmærksomhed har læst Deres Betænkning angaaende det Hamborgske Provstie. Alt er deri saa oplysende, saa beviist, saa underrettende, at man strax kand see, hvordan alt staaer, og hvad man kand giøre. Jeg skal derfor fra H. K. H. sige Deres Excellence den bedste Taksigelse. Der er meget for, at man tog Ministeren i den Nedersachsiske Kreds til Domprovst, dersom han kun ikke efterhaanden skulle finde paa, at giøre sig Curien til en Minister-Residence; hvilket den første General-Post-Directeur ikke kand. Men overalt Forslaget er vigtigt, og fortiener Overveielse.

Dersom Landretten ikke har stævnet v. *Hahn*, saa er alt saa meget bedre; thi den burde vist ikke: en Erklæring var dog, hvad behøvedes. Etatsr. *Krücks* Broder glæder det mig at see hiulpen: den anden skal jeg see at giøre noget for. Hr. *Höier* i Oldesloh er død: Er det nu ikke muligt, at Hr. *Mielke* i Pretz kunne flyttes: bedre Prædikant, og ved trykte Prædikener mere bekiendt, har dog Hertugdømmet ikke. Min Bedste Ven ville legge vel Mærke til ham: han er det dog saa værd.

Det giør mit Hierte ondt, at De, Bedste Ven, føler Alderens Svaghed paa Legemet. Skulle Heden i Sommer ei have sat Blodet i saadan Giære, at deraf Uleiligheden er kommen? Gid Aarsagen laae deri: saa blev Vinteren bedre. De er os dog saa vigtig, og har til de bedste Indsigter den bedste Villie. Den gode Gud opfylde mine Ønsker for Dem! Og altid ville De elske den, som med den fuldeste Høiagtelse og en rodfæstet Hengivenhed er

Deres Excellences oprigtigste Ven

Fred. d. 19 Sept. 1783. *O. Höegh-Guldberg*.

Hans Majestet har bestemt 1000 indbundne Exemplarer af Fedbersens duelige (?) Huusmoral for Menighederne i Holsten, at skienke bort. Hav den Godhed at lade mig vide omtrent, hvor mange der skulle sendes til hver Superintendent.

44.

O. Guldberg til Carstens.

1783.

Tak, bedste Hr. Geheimeraad, for det Tillæg til Deres gode Oplysninger angaaende Provstiet i Hamborg: ogsaa denne Anmærkning er os høistnødvendig, ligesom det nu og skal være let, at faae fuld Underretning, hvorledes det heri forholder sig.

Kiert skal det være mig, om Deres Excellence ved denne Leilighed kunne hielpe Hr. *Mielke:* hans Bøger vise mig vist, at han er en duelig Mand.

Men nu en anden Sag, og den angaaer Staden Slesvig, hvis anden Borgemester *Petersen* skal staae i Accord med en ung Advocat ved Navn *Fuhrsen*, at afstaae ham sit Embede, hvormed Stadskriver-Tienesten skal være foreenet, og det mod 3 til 400 rdl. Afgift om Aaret, og at *Petersen* skulle gaae ind i Regieringen, og ham erholdes omtrendt en lige Summe af Kongen. Dette sidste lader sig vel nu neppe giøre; men da til Stadskriver Embedet, som har under sit Ansvar publique Penge, hører uden Tvil Formue, og til hele Posten en vis sat Alder; det og ikke ville klæde, om denne *Fuhrsen* bag efter endnu agerede Advocat: saa troer jeg, at Deres Excellence vel er af min Tanke, at denne hele Sag faldt bort, som vel og desuden fra meer end een Kant ville møde uovervindelige Vanskeligheder. Jeg veed ikke, om Cancelliet har allerede Memorial derom; men den inderlige Høiagtelse, som ieg har for Deres Excellence, har budet mig at sige Dem, hvorledes man her anseer Sagen. De vil vist tænke for en stor Deel derom som jeg, og overalt er det sær got, at Øvrigheden i disse Byer ere vederheftige Folk. Nu ikke et Ord meere, uden dette alene, at jeg lever og døer med den sandeste og ærbødigste Hengivenhed

Deres Excellences

ydmygste Tiener og oprigtigste Ven

Fred. d. 6 Oct. 1783. *O. Högh Guldberg.*

45.

Carstens til O. Guldberg.

1783.

Hr. Conferenzraad Schütz har havt den Godhed at sige Deres Excellence at jeg, formedelst en Upasselighed, ikke har kundet, som jeg pleier, vise mig for Hans Kongel. Høihed Arveprindsen ved første Cour efter Herskabets Tilbagekomst til Byen. Vel er jeg nu for saa vidt frisk igien, at jeg agter at tage i Morgen paa Canceliet, og ved Epispatica om Armene, som trak Blodet fra Hovedet, er jeg sluppen for den fierde Aareladen i indeværende Aar. Men for Trækvinden i Slotbygningerne maa jeg alligevel vogte mig endnu. Dog skal jeg, saa snart det bliver mig mueligt, søge Audients hos vor naadigste Arveprinds, for underdanigst at takke H. K. H. baade for det opmuntrende Velbehag hvormed De*) har læst min Betænkning, det Hamborgske Domprovsti angaaende, og for det nye Beviis paa Deres forekommende Naade og Forsorg, som De har givet mig i disse Dage, ved at see mig tillagt saa stor en Deel af Grev Baudissins halve Gage, som han nu ogsaa har frasagt sig al Paatale til.

Hvad denne mig tiltænkte Fordeel angaaer, har jeg vel fundet gyldige Aarsager til, i den hoslagte Forestilling til Kongen at bede om den allernaadigste Resolution, at Expeditions-Secretererne ved Canceliet Justitsraad Müller og Justitsraad Jansen skulde tage Deel i bemeldte halve Gage i steden for mig. Og jeg er forsikkret om, at Deres Excellence, ved nøiere at betragte dette Tilfælde, selv vil finde at jeg, efter dets Beskaffenhed og hele Sammenhæng, i min Forfatning burde handle som jeg har giort. Men ikke des mindre er en saa udmærket og uventet Naadesbeviisning, som jeg i andre Omstændigheder med Glæde skulde have benyttet mig af, mig overmaade dyrebar,

*) Uden Tvivl en Feiltagelse, ved at tænke paa det tydske Sie, som svarende til „Ihre Königl. Hoheit"; og saaledes ogsaa i det følgende; da disse Pronom. ikke kunne henføres til den, som Brevet er skrevet til.

og selv den Leilighed jeg faaer derved, at være de forbenævnte gode og brave Mænd til nogen Nytte, agter jeg for en sand Velgierning. Ellers udgiør den mig allernaadigst tillagte Deel af de 750 Rdlr., det gielder om, den Summa 383¼ Rdlr. Kom nu Justitsraaderne Müller og Jansen til at nyde hver Halvparten deraf, saa blev enhver Andeel 191⅝ Rdlr.; hvorimod hver Deputered kun fik 183¼ Rdlr. Paa Deres Excellences behagelige Omdømme og videre Forestilling vil det saaledes beroe, om ikke, for at undgaae denne Uligelighed og derhos faae runde Tal, Delningen kunde skee saaledes, at hver Deputered fik 200 Rdlr. (til de 375 han allerede nyder) og hver Expeditions-Sekreteer 175 Rdlr. *)

Med det første lader jeg mig erkyndige om, naar jeg kan være saa lykkelig at see Deres Excellence. Til denne Stund, som jeg vist inderlig længes efter, giemmer jeg hvad jeg ellers kunde have at sige Dem, endogsaa mine Taksigelse for saa mange Prøver paa Deres ligesaa store som bestandige Godhed og Venskab. Ingen kan ære og elske Dem høiere, end

Deres Excellences
trofaste og forpligtede Tiener
A. G. Carstens.

Kbh. den 9de Nov. 1783.

---

*) I et Brev af 15de Nov. 1783 til Carstens fra Guldberg, yttrer denne: „Hvad den Baudissinske Gage angaaer, saa er det ædelt tænkt, „og som af Dem, at De vil unde de to Expeditions-Secretairer „den Dem tiltænkte Andeel, men her er, kiereste Ven, indtruffen en „Irring. Man har her tænkt, at det gieldte den hele Baudissinske Gage, „og derfor troede Kongen, at kunne byde sin Geheimeraad hvad Dem „blev budet; men nu seer man, at det skal kun være den halve Deel, „som Græve *Bandissin* overlader, og da havde man ikke villet byde „D. Exc. saa lidet; men heller ladet de to Deputerede deele det imel„lem sig. Hav den Godhed, bedste Ven, at fortælle mig med to Ord „den sande Sammenhæng (?), og at føie til, om De til Secretai„rerne have udeladt sig om dette.“

46.

Fra A. P. Bernstorff til Carstens [1]).

1783.

P. P.

Der Herr Justitzrath *Hammelef* hat mir, mit Ew. Excell. Vorwissen, die von Ihnen entworffene Aufschrift auf das meinem Seel. Onkel zu errichtende Monument zugesandt. Auch darin habe ich mit der größten Rührung und Dankbarkeit Ihre Güte, Ihre treue Freundschaft, und Ihren glücklichen schöpferischen Guß [2]) erkant. Mich deucht es ist Pflicht für mich, Ihnen nicht alleine zu sagen, wie sehr mir die Gedanken und der Ausdruck überhaupt gefällt, sondern auch das mitzutheilen, was mir dabei eingefallen ist; nicht als Urtheil, und noch weniger als Verbesserung, wozu ich weder Anleitung noch die geringste Fähigkeit habe, sondern

---

[1]) Dette Brev er uden Datum (skrevet under Grev Bernstorffs Ophold paa Familie-Godset Drey-Lützow i Meklenborg); men Gienstanden underretter os om Aaret, som tillige findes angivet i det Brevet vedlagte Udkast, med Carstens's Haand, til Indskriften paa H. E. Bernstorffs Mindestøtte, oprettet paa Gientofte Bakke af Godsets Bønder. Man seer tillige, at Indskriften, saaledes som den læses her (og paa Støtten) maa have modtaget nogen Forandring, i Følge de af Grev A. P. Bernstorff med en mærkelig Fiinhed og Sprogtact giorte Bemærkninger:

Æreminde efter Döden	Piis manibus
for	*Johannis Hartvici Ernesti*
Johan Hartvig Ernst	Comitis de *Bernstorff*
Greve af *Bernstorff*	qui arva
som gav	discreta, immunia, hereditaria
udskiftede, hovningfrie, arvelige	largiendo
Gaarde,	industriam, opes, omnia, impertiit
med dem Stræbsomhed, Velstand, Alt	In exemplum posteritatis
til Mönster for Efterslægten	MDCCLXVII.
MDCCLXVII.	PSS.
Oprettet	grati Coloni
af Godsets takfulde Beboere	MDCCLXXXIII.
MDCCLXXXIII.	

[2]) Brevet er meget ulæseligt, og fuldt af Forkortelser; men jeg er kommen tilbage til denne Læsemaade, efterat have villet læse Kunst.

als unvorgreifliche Gedanken, die ich Ihnen völlig unterwerffe, und deren Schicksahl Sie alleine, und ohne ferner Rücksprache mit mir, bestimmen werden.

Ich sehe die Lat. Inscription als die vorzüglichste, und als diejenige an, wornach sich die andere richten wird. Nun kömmt es mir vor, als wenn das Wort Liberos einiger Zweideutigkeit unterworffen wäre. Es ist bloß eine Befreyung von Hofdienste, auf alle übrigen Acte der Freyheit, zu geben, hat der Guths-Herr keinen Anspruch: solte es nicht heissen können: discretos, *immunes*, hæreditarios? und dadurch die gradation der wesentlichsten Vortheile am besten angezeigt werden. Würde es nicht das Gemählde verstärken, wenn man anzeigte, daß dieses monument lange nach dem Tode des Stifters aufgerichtet wurde; wenn z. B. nach 1767: post obitum: 1772 stünde?

Als etwas ziemlich wesentliches kommt es mir vor, wenn es durch ein wort angezeigt würde, daß mein Onkel der erste in Dänemark gewesen, so dieses gethan; daß er nach 15 Jahren noch der einzige ist, der es ganz ausgeführt, darf nicht berührt werden.

Was meynen Sie, wenn nach omnia: *posteritati Exemplum* stünde? mich deucht es drückt alles aus, oder zeigt wenigstens alles an.

Ich bestehe weder auf die Ausdrücke, noch auf die Vorschläge. Sehen Sie es alles als eine freundschaftliche Ueberlegung mit Ihnen an. Sie gewährt mir jetzt das große vergnügen, Sie meiner großen, beständigen, aufrichtigsten Ergebenheit und Freundschaft zu versichern.

Meine Tage fließen in Ruhe und Stille dahin, ohne Wünsche für mich, aber mehr als jemals theilnehmend an das Schicksahl meiner Freunde, und des ganzen Dänemarks. Meine Bücher und meine Güter beschäftigen mich auch sehr, I loock through Nature up to Natures God. Kurz sind die Stunden, und noch kürzer die Jahre: glücklich wer das Ende mit froher Zuversicht erreichet.

Ich verbleibe ewig, Ew. Excellentz

treuester Freund und Diener

A. P. Bernstorff.

47.

Carstens til O. Guldberg.

1784.

I Anledning af den os i forgaars tilkomne Kongelige Ordre, hvorved Procanceler Cramer udnævnes til Canceler, maae jeg foresporge mig hos Deres Excellence, om ham, som Canceler, ikke kunde tillægges Conferentsraads Rang, i steden for at han hidtil kun har havt Rang med virkelige Etatsraader, helst da der ere Professorer her ved Universitetet, for hvilke han før havde Fortrin, og som nu ere benaadede med Conferentsraads Characteer? Kuns maatte han tillige befries for Rangskatten, som i dette Tilfælde udgiør 70 Rdlr. aarlig, efterdi han hidtil, saa lidet som andre Professorer i Kiel, har betalt nogen Rangskat; og om han nu i henseende til denne nye Rang, efter en af Rentekammeret i Aar 1779 udvirket Resolution, blev ansat dertil, en saa følelig Afgift vilde falde ham besværlig og, nagtet hans tiltagende Embeds-Forretninger, hans frie Indkomst formindskes. Paa min høistærede Velynders behagelige Omdømme vil det saaledes beroe, om ikke Cancelliet, før end Bestallingen udfærdigedes, kunde forsynes med nærmere Ordre herom.

Ellers har Overconsistorialraad og General-Superintendent Struensee hidtil havt Fortrin for Procanceleren, og denne er langt fra at ønske nogen Forandring herudi. Men i de Tilfælde, hvori de sammenkomme, beholder den første alligevel sit forrige Sæde, efter den i slige Begivenheder vedtagne Skik og Orden; og desuden veed man ikke, om han var tient med en Rangsconcession, der vilde paadrage ham en ny aarlig Udgift af 30 Rdlr. Dog kunde jeg, om Deres Excellence saa syntes, tilmelde ham disse Omstændigheder, med den Udladelse, at jeg havde Anledning til at agte mig forvisset om, at man for hans bekiendte Fortienesters Skyld gierne tillagde ham Conferentsraads Rang af samme Dato med Hr. Cramer, dersom det skulde geraade ham til nogen Fornøielse.

Med den fuldkommenste og ubrødeligste Hengivenhed 2c.

Kbhavn d. 15de Januar 1784.

48.

O. Guldberg til Carstens.

1784.

Deres Excellence finder her fra Deres gamle Ven en Memorial fra Pastor *Fischer*, som har disse Tyrkiske Fruentimmer hos sig, som Hoffet underholder, (?) og derved har havt Leilighed til undertiden at skrive mig til. Han troer endnu, at jeg kand tale for ham: det gior jeg vist ikke for nogen, ligesaalidet som jeg bør; men Memorialen har den gode Mand nu sendt mig, og jeg veed ikke at betroe den igien i bedre Hænder end i den bedste Mands, min Vens; den Vens, mit Hierte ligesaa høit elsker, som min Forstand ærer, og som mine Ønsker skal svæve over, naar mine Øine ei meere kand see ham. Elsk De og, værdigste Ven, Deres oprigtige gamle Ven

D. 1 Juni 1784. *O. Guldberg*.

Jeg tænker, om Gud vil, at reise bort imellem d. 9 og 12 Junii i følgende Uge. Jeg omfavner Deres Excellence.

49.

Carstens til O. Guldberg.

1785.

Ved Deres Excellences Afreise fra Kiøbenhavn giorde De mig den Ære at betroe i mine Hænder en Memorial fra Pastor Fischer i Süderau. Denne Mand fik vel ikke det ansøgte Pastorat i Oldesloe, da Menigheden udbad sig en anden, nemlig Pastor Callisen i Zarpen, en Broder til Professoren her i Staden; men han kom dog igien i Pastor Callisens Sted, og erholdt saaledes et af de bedste Land-Pastorater i begge Hertugdommene. Dette burde jeg for længe siden meldt Deres Excellence, og jeg kan paa ingen Maade undskylde min Efterladenhed. Alder, Svaghed, Embedspligter, disse forslidte Paaskud tør jeg ikke komme med. Jeg maa da allene stole paa Deres overbærende Godhed, og paa den Overbeviisning, jeg forudsætter hos min gamle, bedste Velynder, at jeg aldrig var i Stand til at glemme de mangfoldige Velgierninger, jeg har hans Ædelmodighed, Omhu

og Medvirkning at takke for. Det er ellers en Sandhed, at jeg siden forrige Sommer har haft mange Anstød af Sygdom*), og mindre end nogen Tid tilforn kunnet taale Luftens og Veirets Umildhed, saa jeg hidindtil bestandig har maattet kiøre ud, og ikke er kommen til Hove; ligesom jeg ogsaa første Gang saae Prinds *Carl* af Hessen to Dage før hans Bortreise, og ei endnu har giort min Opvartning hos Prindsen af Augustenborg. At Deres Excellence lever vel, elsket og æret af alle, saa høit som det var at vente, har jeg med særdeles Fornøielse fornummet. Det Gode, vi har giort, bliver dog altid vort eget, og følger os allevegne. Bliv ved, Høistærede Velynder, at nyde en uforstyrret Lyksalighed, hav den Godhed at anbefale mig den naadige Fru Geheimeraadindes bevaagne Erindring, og vær forsikret om, at intet kan giøre Skaar i den fuldkomne og trofaste Hengivenhed, hvormed jeg stedse henlever Deres Excellences

ærbødigste og forbundenste Tiener

Kiøbenh. d. 21. Mai 1785. *A. G. Carstens.*

Det danske Cancellie, som Deres Excellence vel meest har at bestille med, kan for nærværende Tid ret egentlig siges at staae paa svage Fødder. Den gode Hr. Geheime-Raad Luxdorph kommer sig meget langsomt efter det slemme Fald, han har giort, saa det er uvist om det bliver ham mueligt at referere i Sommer, og Hr. Conferentsraad Aagaard har

*) Geheimeraad Carstens (f. i Kiøbenhavn 1713 d. 31 Marts) som skrev dette i sit 72de Aar, levede endnu 10 Aar derefter, og vedblev til sin Død (d. 10. Marts 1795) at forestaae sit Embede som Directeur i det tydske Cancellie. Ogsaa de faa her meddeelte Breve ville ligesaa meget vidne om den sieldne Mands ædle Tænkemaade og Reenhed i Charakteren, som om den ukonstlede og correcte Elegants og Smag, hvorved han udmærker sig som dansk Sprogkritiker og Stilist, skiøndt han, nedstammende fra en holstensk Familie, egentlig fra sin Ungdom var dannet og mest hiemme i det tydske Sprog. At der, saavel i Embedsstilen (meget forskiellig fra de stivere, mere tvungne Former, hvori Guldberg bevæger sig) som den fortroligere Brevstiil, hos Carstens røber sig en finere Tone, end hos Flere af hans Samtidige blandt danske Literatorer og Videnskabsmænd, vil ogsaa let bemærkes; ligesom at correct Omhyggelighed og Sikkerhed hos ham ogsaa strækker sig til Grammatik og Orthographie.

megen Besvær af Podagra. Det er og nogle Gange skeet, at Hr. Geheime Raad Schack Rathlou har refereret for dem i Statsraadet. At jeg blev Medlem i Over-Bankdirectionen skeede ikke efter mit Ønske, som Deres Excellence let kan forestille sig. Jeg henlever o s. v.

50.

O. Guldberg til Carstens.

1785.

Deres Excellence, Allerhøiistærede Ven,

Fortryd ikke paa, at jeg saa sildig svarer paa et kiert Brev fra en Mand, der i saa mange Aar uforanderlig har været min Høiagtelse og Kierlighed. Deres Excellence er overbeviist om, at intet uden Frygt for at foruleilige har været Aarsag til, at jeg har tiet og ei yttret al den Taknemmelighed, som jeg skylder Dem for Brevet og dets hele Indhold. Vi kiende hinanden i hver Tilstand, og have havt Lellighed dertil. Som De giøre mig den Ære at tænke om mig, tænker jeg om Dem. Hver, jeg kand treffe fra Kiøbenhavn, og som kand kiende Deres Excellence, maae giøre mig al den Reede, han kand; og hvor glad er jeg, endnu altid at havet erfaret, at De er vel, at De er munter: jeg siger da, og min Siel føler: si vales, carum mihi caput: ego valeo. Ja! Kiere Ven, jeg er vel: mit Embede er kun til at sysselsette endnu en Siel, saa hærdet ved Arbeide: jeg lever med en kier Kone imellem mine Børn, som selv ofte have sagt: Nu først have vi lært at kiende Papa: jeg har et got Bibliothek, og min Ven veed, at jeg kand bruge det. Jeg læser for at slukke en langvarig Tørst, og skriver undertiden, for at gyde Tanker ud igien. Stedet, jeg boer i, er yndigt: Mark, Skove og gode Marker omgive det: Stiftet er Jyllands bedste Egn, og man synes at elske mig: mit Huus er passende, mageligt og til min Tilfredshed net op. Endelig har jeg og havt Sorg her; thi og dette hører til Livet: jeg har mistet min næst ældste Søn, som syntes meget at have min Smag. De seer da, Bedste Ven, at jeg lever: og hvor kiert

er det mig at høre, at De og nyder Sundhed og Munterhed. At bede Dem at blive ved at elske mig, vil jeg ikke; thi De kand ei andet; men dette vil jeg bede: sig mig det engang om Aaret, at De altid elske endnu

Deres Excellences oprigtigste Ven

Aarhuus d. 7de Oct. 1785. *O. Höegh Guldberg.*

51.

A. Kalls skriftlige Votum om Riegels*).

1787.

Vel er det bekiendt, at Supplicanten har anvendt Flid paa den ældre Kirke-Historie, og udgivet adskillige til dette Fag henhørende Skrifter; men uden at indlade sig i en Bedømmelse af samme, bør Consistorium dog tilkiendegive, at deri endnu ikke findes tilstrækkelig Grund til at anbefale denne Ansøgning. Ved det Prædicat Kongelig Dansk Historiograph tænker man sig en Mand, til hvilken Rigernes vigtigste Documenter betroes, for deraf at giøre den beste Brug, saa vel til at forfremme sand patriotisk Dyd, som til at befordre Statens Agtelse og Anseelse hos Fremmede; desaarsag kræves nødvendigen, at den, som med Ære og til almindelig Nytte skal bære dette Navn, maa, foruden at besidde en meere end almindelig Retsindighed og Upartiskhed, være bekiendt saa vel af Indsigter i Fædernelandets Historie og Stats-Retten, som af Talenter til et værdigt historisk Foredrag. Hvorvidt disse Egenskaber findes hos Supplicanten, kan Consistorium ey bestemme, men dette tør man ansee for vist, at Publicum allerede kiender Mænd, der have særdeles Fortienester af den Danske Historie, for Ex. Prof. *Thorkelin*, Prof. *Wandal*, men frem for andre HEr. Kammerh. *Suhm*, en Mand, der, i Fald han fandtes villig til at imodtage en Kong. Historiographs Embede, unegtelig meget vilde pryde samme.

d. 27de Mart. 1787. *Abr. Kall.*

*) Da N. D. Riegels søgte om at blive kongelig Historiograph, sendtes Ansøgningen til Consistorii Erklæring, i hvilken Anledning Kall afgav dette Votum.

52.

Klopstock til A. G. Carstens.

1788.

Zwey Dinge, mein liebster, alter Freund, haben mir vor kurzem nicht wenig Freude gemacht. Ich habe den Geheimen Rath Hardenberg-Reventlow, durch den Sie diesen Brief erhalten werden, kennen gelernt; und ich habe Sie ihm, als denjenigen genant, welchen er, worin er nur wolte, am besten um Rath fragen könte.

So oft ich Jemanden spreche, der von Kopenhagen kömt, so rede ich auch von Ihnen, und höre dann, daß Sie sich nicht etwa nur wohl befinden, sondern daß Sie auch immer noch arbeiten mögen; und was wäre auch das erste, ohne das letzte. Ich muß Ihnen doch bey dieser Gelegenheit sagen, daß Ihre fortwährende Gesundheit ein Wunder vor meinen Augen ist, weil Sie nicht reiten. Doch was erlebt man auch nicht alle vor Wunder in unsere Zeit? Lavater manipulirt Mädchen, die Schwedenborger Geister, und Karstens wird, ohne ein Pferd zum Leibarzte zu haben, hundert Jahre alt. Ich befinde mich zwar wohl, aber Ihren Schwung nehme ich gewiß nicht, ob ich gleich der Leibärzte (mein jetziger heißt Harald, er verdient den Namen) wol Zwanzig gehabt habe. Arbeiten mag ich auch noch, und wenigstens eben so gern an meine Freunde denken, ob ich gleich nicht an sie schreibe. Ich bin, wie ich war, seitdem ich Sie kennen lernte,

Der Ihrige

Hamburg, den 8. April 1788. Klopstock.

53.

Jacobi til P. A. Bernstorff.

1789.

Monseigneur,

Si je ne me présente pas à Votre Excellence, c'est que je respecte ses occupations importantes, tous ses momens

sont précieux, car nous savons tous qu'ils sont consacrés au bien de la patrie.

Souffrés pourtant, monseigneur, qu'au commencement de l'année je Lui reïtere les sentimens d'admiration et d'attachement inviolables que je Lui ai voués.

J'ai présenté le mémoire ci-joint à la cour. L'autéur Mr. *Viborg* est un homme très instruit, qui promet beaucoup. Il est maintenant en Hongrie, où il étudie l'art vétérinaire. Il fera un jour honneur à la patrie.

Aujourd'hui en 8 nous espérons de voir Votre Excellence à la Societé, avant ce tems-là j'aurai l'honneur de faire savoir à Votre Excellence le sujet qui sera traité par Mr. *Bugge*. Ce savant a toujours la bonté de m'en prévenir.

J'ai l'honneur d'etre

Monseigneur de votre Excellence

le très humble et très dévoué Serviteur

Ce 2 Jan. 1789. *Jacobi.*

54.

C. Colbiørnsen til Carstens*).

1789.

Værdigste Mand!

Naar man vil hente Oplysning og Veiledning igiennem udbrèdt Kundskab og prøvet Erfaring, hvor kunde den da rigtigere

*) Brevet angaaer daværende Justitsraad og General-Procureur Colbiørnsens „Udkast til Forordningen (af 20. Febr. 1789) angaaende nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere, samt Anmærkninger dertil“ af Colbiørnsen. I Carstens' Svar, af 28. Jan. s. A., hvori han billiger Udkastet, som „vel overlagt og overeensstemmende med Lovgivningens sunde Principier,“ meddeler han nogle „tilfældige Bemærkninger,“ som mest angaae Sprog og Udtryksmaade. Saaledes til § 1 i Stedet for: „især med Hensyn til den Forurettede“ bedre „til den Bestiaalnes Kaar eller Formue.“ — „Pretium affectionis, som han kan sette paa det, der er ham frastiaalet, kommer her ikke i Betragtning; bestiæle nogen er godt dansk, hvorfor da ikke ogsaa part. pass. den Bestiaalnes?“ — Til § 4. „vore forrige Lovgivninger.“ — „Mon ikke heller: Love og Anordninger? Lov-

søges, værdige Mand! end hos Deres Excellence? Mig skiænkede Forsynet blot en god Villie. Tillad derfor, fortreffelige Mand! at jeg henvender mig til Dem, som forener denne sidste Egenskab med hine ophøiede Evner, for at høre Deres Raad i een Sag, der ikke kan være Deres Excellence ligegyldig, fordi den i visse Maader angaaer Menneskelighedens Rettigheder — disse Rettigheder, der ere saa vigtige i sig selv, og saa kiære for en Philosoph, der besidder et saa følsomt Hierte, som De. Her seer Deres Excellence min heele Undskyldning for at berøve Deres kostbare Tid nogle Øyeblikke, til at giennemlæse indsluttede. Skulde mine Anmerkninger (eller nogle deraf) blive heldige nok til at fortiene Deres indsigtsfulde Bifald, kan jeg ikke negte, at det jo vilde blive tilfredsstillende for mig. Jeg er med dyb Ærbødighed og grænseløs Hengivenhed

Deres Excellences ydmygste Tiener

Kbh. d. 26de Jan. 1789. Colbiørnsen.

Jeg beder ydmygst, at Documenterne maatte leveres, under Forsegling, paa Cancelliet, ifald jeg ei skulde være tilstæde.

55.

O. Guldberg til Carstens.

1789.

Høistærede Elskværdigste Ven,

Med en Glæde, som en Ven allecne kand føle, har jeg læst, og læst igien det venskabsfulde Brev, som Deres Excellence

---

givning er noget andet end Lov. — § 5. „under streng Bevogtning.“ — „Bevaring. Idelig bevogtes kan de ikke.“ — Af § 7 og 8 foreslaaer Carstens en anden, nøiagtigere Redaction og forandret Orden af disse Paragr. med Hensyn især til Straffen for Hæleri. — I Forordningens Slutning finder han, at det „gaaer for „vidt, naar man lader Kongen offentlig erklære: at han ikke vil til„lade at der maa giøres ham Forestilling om nogen Eftergivelse eller „Benaadning.“ Han foreslaaer at give Udtrykket „en mindre bestemt og afgiørende Vending,“ og meddeler Forslag til Stedets Forandring.

har villet unde mig. Alt hvad De deri har villet sige mig, er fra det Hierte, jeg ligesaa længe har æret, som kiendt: og alt hvad jeg nu, i at følge Deres Tanke-Orden, siger Dem, det veed De og, fra hvad Hierte det kommer.

At De sielden skriver, har aldrig undret mig; thi Deres Alder og Deres mange Forretninger undskylde Dem fuldkommen; og den er vel undskyldt, som 75 Aars nøie Kundskab har meere end retfærdiggiort. Vort Venskab, Værdigste Geheimeraad, er over den Alder, som behøver at lekres for.

Den Deel, som De tager i mines og mit Velgaaende, er mig ligesaa vis, som jeg veed, at De er overbeviist om, at min Siel fryder sig ved at kunne lykønske Dem til Deres fyldte 76 Aar, og at tilbede Dem for denne deilige Alder Siels og Legems muelig bedste Styrke; ligesom denne samme Siel holdte en Vens Fest, efterat have hørt, hvad Gr. *Bernstorff* saa smukt havde giort d. 8 Dec. Hvo skulle have troet, at De, saa svagelig, og for saa Aar siden saa heftig syg, skulde have naaet dette saa sieldne Iubilæum? — og dette har De, min Ven, opnaaet, der ikke har i Embeder levet, men i Embeder trællet 50 Aar; og nu alt andet uden for!

Kiert vil det være mig at see den Universitetet angaaende Betænkning, som min Ædle Ven, førend de slap fra Commissionen, har 1786 udarbeidet. Den vil vist ligesaa meget oplyse, som underrette mig. Men endog useet, er den ikke uformodet for mig; thi en Mand, saa grundig lærd som De, vil saare vist have forklaret, hvad denne studerende Ungdom fra 21 til 24 Aar bør kunne; og tilforladeligen have viist, at den, som der fordrer et Qvodlibet, saaer intet, og hvad værre er end intet, faaer et Miskmask, og danner Sludrere, Overfarere, Sprænglærde, indbildske Unge. Heller aldrig har min Ven giort Academiske characterer, som tilforn kun egentligen gave Adkomst til Stipendier, til Skiødebreve paa Embeder, endog vigtige Embeder. Alt saadant vidste jeg, kunne aldrig komme fra Deres Indsigt.

I øvrigt, Bedste Ven, har jeg her alt mere vennet mig til at være Stiftamtmand; det er, at læse alle vore Forordninger, for at vide dem, og følge dem; men ikke som Statsmand at

undersøge og bedømme dem. Længe nok i den Bane, har jeg efterhaanden tvunget mig til at fornegte hine gamle og længe samlede Indsigter, og lig hine ærlige Catholiker, der troe, hvad Kirken troer, saa troer og jeg alt, hvad igiennem Collegierne befales. Dette blindt af mig fulgt og holdt over, er Stiftamtmandens væsentligste Pligt, og Deres *Guldbergs* Rolighed. Naar denne Deel af mit Liv er fyldestgiort: saa bliver det øvrige deelt imellem en kier Familie og de altid elskte, men nu igien ægtede Videnskaber. Jeg er nu igien bleven lærd, i sær kiendt med de Gamle, hvis Kierlighed voxer med Alderen. Historien, Reiser, visse Deele af Critiken og den hellige Exegesis eie mig og skiftevüs; af og til læses, af og til skrives: alt dette meest om Vinteren, og mindre om Sommeren, fordi mit Embede da giver mig jævnlige Reiser og Adspredelser. I dette Embede kunne meget Got stiftes, naar man var mindre bunden, meere Embedsmand, end Collegiernes Ombudsmand, og dertil raadig over en maadelig Summe til nyttige Ting, som kunne skee, og nu ikke kand skee. Men naar man er det, man skal være, saa er man det, man bør være.

Nu jeg omarmer Dem, Agtbareste Ven, giør for Dem de varmeste Ønsker, og er med et Hierte fuldt af Høiagtelse og Venskab

Deres Excellences ærbødigste Tiener og trofaste Ven

Aarhuus d. 17 Apr. 1789. *O. Höegh Guldberg.*

56.

Carstens til O. Guldberg.

1790.

Høi og Velbaarne Hr. Geheimeraad,
høistærede Ven og Velynder,

Med den Güldencronske Stifts-Commissions Ansøgning er det, ikke uden foregaaende Tvivl og Vanskelighed, kommet saa vidt, at samme i disse Dages forestilles, og Sagen nu snart kan ventes afgiort, ganske i Overeensstemmelse med Commissionens Ønske.

De ved Indtoget, eller egentlig ved Formælingen foranledigede Avancemens finder Deres Excellence i Num. 210 af Adresse-Contoirets Efterretninger. Uden Tvil vil De strax lægge Mærke til, at ingen Civil-Betient, som ei er af Adel, har faaet Deel i nogen af de høiere Forfremmelser. Saaledes er ikke een Conferentsraad bleven Ridder af Dannebrog; hvorimod den ældre Grev Stolberg og Grev Ludvig Reventlov har frabedet sig denne Orden. Den yngre Grev Stolberg har alt St. Anne-Ordenen.

Neppe veed Deres Excellence, at jeg nogensinde har giort latinske Vers, og alligevel finder De herhos en liden Samling af latinske Poesier, som jeg nylig har ladet trykke, ikke for det store Publicum, men som Manuskript for Venner. Med Frygtsomhed nærmer sig min latinske Muse en saa fuldkommen Kiender; jeg bør og intet mere vente, end at maaskee eet og andet i denne Samling kunde synes Dem ikke uværdigt noget Bifald. Nogle af Epigrammerne har jeg først skrevet i dette, eller forrige Aar, i Steden for andre, som ere udeladte, f. Ex. det næstsidste, hvor Tanken egentlig tilhører Varro, hvis mærkelige Ord de re rustica L. III. c. 1, Divina natura dedit agros, ars humana ædificavit urbes, Hr. Conferentsraad Rottbøll nu først har erindret mig om.

Jeg er, Gud være lovet, nu saa vidt frisk igien, men maa dog saa vidt muligt skaane mit svage Hoved. Med den sandeste Hengivenhed er og forbliver jeg, saa længe jeg lever,

Deres Excellences trofaste og ærbødigste Tiener

Kbh. den 18de Sept. 1790. *A. G. Carstens.*

57.

O. Guldberg til Carstens.

1790.

Høi- og Velbaarne Hr. Geheimeraad, Allerhøistærede Ven,

Et Brev fra en Mand, jeg saa inderlig elsker og ærer, og hvis Livs Vedligeholdelse er mit inderligste Ønske, havde allerede været mig et angenemt Gode, om dette end ikke havde været

ledsaget med en saa kier Gave, som denne liden Samling af god latinsk Poesie, saa sielden i vor Tids-Alder, og her saa ægte, saa sund, saa vel tænkt, saa sprog-rigtig. Jeg læste det alt den første Dag; læste det igien i Gaar, for at sammenligne hin Ungdoms Frugter med Alderens seeneste Frembringelse; men fandt som i den sidste Rigtighed, saa i de første sund Vittighed, og i begge overalt det sande. Gaven er mig elskelig og saa meget for mit Hierte, at Deres Excellence neppe skulle have kunnet udfinde noget behageligere og for mig meere rørende. Gud, som igien har skienket os Dem, bevare Landet endnu den værdigste Mand, og mig den ædelste Ven! Faa Venner af ægte Art samler man, og de da, hvor ere de kiere, og hvor bør de være det! efterhaanden mistes de, og tilsidst staaer man, som de gamle Eege i vore Skove, enkelte, i det mindste splittede ad: vel dog, at disse hist og her seer om sig en Afkom, de enten selv have saaet, eller i det mindste beskyttet: dette er dog skeet, hvad enten disse erkiende det eller ikke, og dette eene er og nok.

Ved ellers at læse min Elskede Vens latinske poësie, kunde jeg ikke andet end tænke om denne og al min Vens Handlemaade:

Eminet ingenue diva prænobilis arte;
Pulchrius excellit, qvi qvoqve mente potens.
Laus utra nostrati *Carstens* sit propria, nescis?
Danusne an Cimber, debet utramqve, scio. [?]

For Deres Excellences Medvirkning til et got Udfald for den *Gyldencronske* Stervboe i Henseende til Deletionen af Professions Protocollen takker jeg paa det inderligste. Intet skeer uden hvad Ret er; men denne Ret er for denne byrdefulde Commission til den største Lettelse, og en sand Velgierning for mig, som af Medynk over en agtværdig Familie har indladt mig i denne vidtløftige Sag, mod hvis Ende jeg seer med længselfulde Øine.

Hvad synes min Ven om vort nu værende Europa? om de nu herskende Grundsetninger i udvortes og indvortes Politik? om hvad der er, og hvad der kand blive? — Jeg er for min Deel ligesaa forbauset over Folke- som over Fyrste-Tonen. Alt skeer langt fra ikke, hvad der synes at kunne skee; jeg veed da intet

uden dette, at det saa udskregne Seculi Ende er mig ikke saa kier, som dets Midte.

Nu jeg er med de oprigtigste Ønsker og den allerstørste Høiagtelse Deres Excellences

trofaste Ven og ærbødigste Tiener.

Aarhuus d. 1ste Oct. 1790. *O. Höegh-Guldberg.*

58.

P. A. Heiberg til Suhm.

1791.

P. M.

Deres Høyvelbaarenhed vilde naadigst tillade, at jeg til Deres Bibliothek tager mig den Frieheđ at fremsende en Bagatelle, der, i hvor ubetydelig den endogsaa er, dog i Dannemark vil blive en Sieldenhed, siden der, i denne Format, paa denne Sort Papiir, og med de heri giorte Tilsætninger, ikke existere meere end 6 Aftryk; og siden det aldrig vil kunne lønne nogen Forlæggers Umage, at foranstalte noget nyt Oplag heraf.*)

Overbeviist om at dette Exemplar aldrig af Deres Høyvelbaarenheds Bibliothek bliver udlaant paa den Maade, at det skulle kunde bruges, som Vaaben imod mig, dem dog Vedkommende i denne Sag have viist at de gierne erhverve sig, om det endog skulle skee under Venskabs Maske; og stoelende paa at Deres Høyvelbaarenhed ikke agunstig anseer, at endog een af de ubetydeligste Personer i den danske litteraire Republik — sit venia verbo! — viser Dem Kiendetegn paa den Agtelse, som Mænd af udmærkede Talenter allerede længe have anseet sig

*) Det her omhandlede Skrift er Heibergs „Politiforhøret og Kiendelsen i Sagen angaaende Visen: „Hver Mand i Byen om Indtoget taler." Heraf lod han i Kbh. underhaanden trykke en Udg. i Quart, med det Tillæg paa Titelbladet: 3die eftertrykte Oplag. Carlsruhe 1790; og lod deri Corpus delicti, eller den confiskerede Vise aftrykke, ligesom ogsaa nogle Riim af Baggesen om Adelen, og et yderlig slet Epigram, som Nyerup (Lit. Lex. I. 236) tillægger Rodek. Det her omtalte Exemplar er endnu til.

pligtige at yde Dem, vover jeg dristig at formode, at Deres Høyvelbaarenhed anseer denne Ubetydelighed som noget, der eene og allene for sin Sieldenheds Skyld kand frembydes i steden for et mere værdigt Beviis paa den uendelige Høyagtelse ogsaa jeg, fra mange Sider betragtet, finder mig pligtig til at føle for Deres Høyvelbaarenhed.

Kiøbenhavn d. 8 Januarij 1791.

P. A. Heiberg.

Udskr. Til Deres Høyvelbaarenhed Hr. Kammerherre Suhm.

59.

Jacobi til A. P. Bernstorff.

1791.

I Morgen den 6te hujus er Selskabets sidste Møde i Sommer, om Deres Excellence saaledes befaler; det er Hr. Kammerherre *Hauch*, som da vil forevise et nyt af ham opfundet Electrometre, tillige med Forklaring over hans Instruments Sammensætning og Fortrin fremfor de hidtil bekiendte.

Der er en vis Hr. *Beyer*, som har udgivet, jeg maae tilstaae det, en slet Beskrivelse over sit Sogn Sigerslef (Sigersted); denne har han dediceret til Universitetet, som kaldte ham, og Societetet, som i en vis Henseende har opmuntret ham til Beskrivelsens Udgave. Han havde nemlig gravet i adskillige Høye omkring sin Præstegaard; deri har han fundet et Smykke, som han den gang forevisste, og han vilde at man skulde bekoste den Beskrivelse, han over dette og flere fundne Oldsager agtede at udgive; dette bifaldtes ei, men han fik et Løvte om en Understøttelse, naar Beskrivelsen udkom. Nu har vi den, og Manden indskrænker sit ynske til 50 Rdlr. Skade, at han har vidtløftiggiort sin Bog, med deels urigtige, deels hverdags ting, som for længe siden ere bekiendte. Jeg troer, at man faaer give ham de 50 Rdlr., men i Brevet, som tilskrives ham, bruge den Varsomhed, at han ikke skal kunne giøre Brug deraf, som om man bifaldt eller yndede Skriftet i Almindelighed.*) Sælskabet venter, nu da dets ivrigste Ynske ved

*) S. videre herom i Vidensk. Selskabs Historie. S. 258, og jvf Lærde Efterr. 1792 Nr. 8.

Deris Excellences Restitution er opfyldt, at beæres med Deres Nærværelse.

Den 5te Mai 1791.

underdanigst
Jacobi.

60.

Hertug Frederik af Augustenborg til Pram.

1791.

Disse faa Linier skal bevidne Dem min Taknemmelighed, Hr. *Pram!* for den Sang, De har forfærdiget paa min Kones Fødselsdag; det glædede hende ved denne Leilighed at erfare, hvor meget hun er agtet og elsket af sine Medborgere, og intet er naturligere, end at Hendes Kiærlighed til et Fædreneland, hvor Hun er yndet i saa høi en Grad, derved er bleven fordobbleed. Aldrig forlader hun Danmark, og Kiøbenhavn vil være hendes kiære Opholds-Sted.

De kan let forestille sig, hvormeget jeg deeltager i disse Følelser; dog jeg behøver ikke at sige det til Dem, som kiender mig, og veed, hvor meget jeg elsker min Kone og mit Fødeland.

Befind Dem vel, Hr. *Pram*, og vær forsikkred om min sande Høiagtelse.

Leipzig den 25de Julii 1791.

Frederich Christian.

61.

Arveprinds Frederik til Suhm.

(Egenhændigt.)

1792.

Hr. Kammerherre Suhm, Skiøndt jeg til dato ei har været betænkt paa at giøre Forandring med Informatoren hos min Søn, da jeg har al aarsag at være tilfreds med ham, som jeg har udvalgt efterat have brugt al muelig Forsigtighed, saa har jeg dog anseet Deres anbefaling af Magister *Baden*, der er mig bekiændt og som jeg har seet da han kom fra sine

udenlands reiser, med den agt Deres Retskaffenhed og Indsigter have givet mig. Det er vist en prøve paa Deres Hiertes godhed, at De ved mangen leilighed har giort sig en fornøielse af at antage sig mænd af Fortienester; men De bør ei undres at i en Sag, hvor min embed for et elsket Barn ogsaa vil virke endeel, jeg bliver lidt vanskelig at træffe et valg, da især jeg finder *Rönne* fuldkommen passende til hans første Alder, i øvrigt er jeg stedse Deres gandske bevaagne

Christiansborg d. 3 Nov. 1792. *Friderich* arvepr.

62.

E. H. Schimmelmann til Rector J. Boye.

1793.

Ich dancke Ihnen zugleich für Ihre Zueignung und für das mir gesandte Exemplar Ihres interessanten Werks. Es ist mir nun doppelt leid daß ich diesen Herbst die Gelegenheit verfehlt habe, Ihre persönliche Bekanntschaft zu machen. Es ist ein edles Bestreben, die Menschen dazu bewegen zu wollen, einen niedriegen Genuß gegen einen höhern zu vertauschen, sie hierzu bey allen unschuldigen Freuden selbst zu beschwören. Einer solchen Lehre ist es würdig, die Politique auf die Liebenswürdigkeit der erkannten Tugend gründen zu wollen.

Sollte es auch noch einen Zweifel erregen, ob das was die Pflicht gebietet immer der höchste Grad des intellectuellen Vergnügens sey — Ob dasjenige, was uns unbedingt verbindet, von etwas anders als der Uns heiligen Vorschriften abhängen könne: So ist es dennoch gewiß, daß das Bewußtseyn sich durch eigene Freiheit verbunden zu fühlen, und keinen Zwang nachzugeben, immer eine höhere Zufriedenstellung genannt werden kann. Wichtig ist es, daß man sich anjetzo über diese Ideen vereinige, da eine falsche Philosophie, ein neuer politischer Glaube, den innern und äußern Frieden der Menschen zugleich angreift.

Wir sind Ihnen alle Dankbarkeit schuldig, und es ist mir angenehm Ihnen diese Erkenntlichkeit und meine Hochachtung hierdurch versichern zu können.

Copenh. d. 16. Febr. 1793. *E. H. Schimmelmann.*

63.

Geh. Raad J. Bülow til Kronprinds Frederik.

1793.

Naadigste Kronprinds og Herre!

Uagtet jeg nys har havt den Naade, at tale med Deres Kongelige Høihed saa kan jeg dog ikke tilbageholde i det sidste Dieblik af mit Ophold her at udtrykke nogle af de Følelser, der giennemtrænge min Siæl i det jeg forlader dette Sted og Dem, som jeg har tient i 20 Aar. — I tyve Aar, fra Deres Barndoms Dage, igiennem alle de Scener, som vise sig for den unge Regent, og som ere Deres Kongelige Høihed selv bedst bekiendte, har jeg efter Pligt og Samvittighed været. Alt hvad jeg kunde for Deres Kongelige Høihed. — Deres personlige Lykke, Deres Kiærlighed for Rigerne, for hver Stand og hver Mand, og hver Undersaats Gienkiærlighed til Dem, vare alle mine Ønsker og Bestræbelser. Ingen Egennytte kan bebreides mig, eller at jeg paa Hofveiens slibrige Bane har sørget for min Fremtid; ingen Fordele har jeg søgt, hvorover Staten, eller nogen Enkelt skal sukke. Men, efter 20 Aars redelige Omsorg og troe Tieneste, kastes en Mistanke over mig, og jeg sendes bort, ydmyget, miskiendt, som om jeg virkelig havde begaaet noget, der kunde stride mod sand Ære eller de Pligter, jeg skyldte min Herre og min Post*). Men, Deres Kongelige

---

*) Den Kongel. Resolution til Rentekammeret af 4. Jun. 1793, hvorved Geheimeraad Bülow i Naade meddeeltes Afsked, har dog i dens Udtryk Intet, der kunde hentydes paa de i disse Yttringer indeholdte Forudsætninger. Resolutionen lød saaledes:

„Vi ville have Vores Geheimeraad, Hr. Johan von Bülow, i Naade „entlediget fra de ham, som Marschal hos Vores elskelige kiære „Søn, Hans Kongelige Høihed Kronprindsen, og Vores Ordens „Secretair, hidtil betroede Embeder. Og ville Vi derhos, at „ham skal tilkiendegives Vort særdeles Velbehag med „hans lange og troe Tieneste. Det af ham tillige førte Tilsyn med Vort Kunstkammer, ville vi nu have Vores Hofmarschal „Kammerherre Grev Ahlefeldt overdraget.“

Christian R.

Høihed! min Hengivenhed til Dem, mine varme Ønsker og Følelser for Deres personlige Lykke, forenet med hele Landets, ere ikke formindskede. — Dog, Deres Kongelige Høihed! Ordene skal forsvinde, men Gierningerne skal forfølge os, og Tiden opklare alle Ting; og naar jeg paa hiin Dag møder Dem, da vil Deres Hiertes Retfærdighed ikke længer miskiende Deres saarede, troe og gamle Tiener, og vil De da selv erkiende, at den var en ærlig Mand, som altid turde tale til Dem efter sin Overbeviisning, og som nu tilskriver Dem med Velsignelse over Dem og Alt hvad Dem kiært er, som Deres Kongelige Høiheds

underdanigste Tiener

Christiansborg den 12 Jun. 1793*). *J. Bülow.*

64.

Jacobi til A. P. Bernstorff.

1794.

P. M.

Hosliggende Diplome, som jeg ved min Fetter Lieutenant *Harboe* har ladet skrive, beder jeg Deres Excellence vil behage at underskrive. Jeg har særdeles fornøyet mig over den skiønne Skrift; og siden denne unge mand der er premier Lieutenant i det Siellandske Regiment, tillige tegner vore Carter og er moralsk god, tør jeg bede at Deres Excellence vel ved forefaldende Leiligheder legge Mærke til hans Navn.

En anden Fornøyelse har jeg havt i Dag, da min anden Søsters Søn *Peter Carl Iessen* i Dag har faaet den guldmedaille, der udsattes af Universitetet for en juridisk Afhandling. Han har Laudabilem til alle sine Examina, er Volontaire i det danske Cancellie, har været i mit Huus i 4 Aar siden han blev Student; og er blant dem, jeg tør recommandere, da han baade har Hoved og Stadighed.

*) Inden dette Brev blev overgivet, havde Geh. Raad Bülow (der, inden sin Afskedigelse, havde den sidste Samtale med Kronprindsen i dennes Cabinet den 2den Junius) forladt Kiøbenhavn, og ankom den 14de Jun. 1793 med sin Frue til Sanderumgaard, som han Aaret tilforn havde kiøbt, og hvor han siden opholdt sig indtil sin Død 22de Jan. 1828.

Jeg veed at Deres Excellence har en god Hukommelse, derfor skrev jeg disse Linier, uagtet mit Slægtskab hos en anden Herre kunde giøre mit Vidnesbyrd mistænkeligt; men jeg er en gammel Mand og skriver til Grev *Bernstorph*.

ydmygst

d. 1 Febr. 1794. *Jacobi.*

65.

K. Christian VII. til Sophia Magdalena af Sverrige.

(Egenhændigt.)

1794.

Madame ma très chere Soeur,

La lettre de Votre Majesté a été de la plus grande consolation pour moi; je connoissois trop Votre coeur, & je me fiois trop à Votre amitié, pour ne pas avoir été toujours convaincu, que Vous partageriez sincèrement le malheur inattendu qui vient de m'arriver: mais Vous me le dites avec des expressions si remplies de sentiment, ma très chere Soeur, que j'en suis touché & reconnoissant au dela de ce que je puis exprimer. Ma perte est grande, mais elle est réparable. Les seuls regrèts, qui ne me quitteront jamais, c'est de ne voir que des ruines là où j'ai senti & où j'ai joui du bonheur d'être avec Vous & avec mes autres Soeurs: C'est en verité un souvenir toujours présent à mon esprit & cher à mon coeur. Ma santé a resisté à cette epreuve; celle de Sa Majesté la Reine, de mon Frère & de mes enfants aussi, & même ma petite fille inoculée & encore malade lorscequ'elle sortit du Chateau en feu, s'est parfaitement retablie depuis. C'est ainsi que Dieu par sa bonté a adouci un évenement surement funeste par sa nature, mais dont je ne me plaindrais, puisqu'il a servi à devélopper dans mes sujets une energie, un zele & un attachement si vif pour ma personne & pour ma famille, qu'il est sans prix pour moi. L'époque dans laquelle nous vivons, paroit d'ailleurs un temps d'epreuve(s) universelles. Puissiez Vous n'en connoitre jamais, qui couteroit à mon coeur. Il vous est de-

voué, & on ne sauroit être avec plus de tendresse & de verité que je le suis,

Madame ma très chère soeur
de Votre Majesté
le très affectionné & très attaché Frere

à Copenhague ce 14 de Mars. 1794. *Chrétien R.*

66.

Jacobi til A. P. Bernstorff*).

1794.

Underdanig promemoria.

Noget efter at jeg var kommet hiem fra at opvarte Deris Excellence blev jeg anmodet at komme over paa Palæet hvor Oberhofmarskallen var. Gen. Adjutant *Löwenörn*, som præsident for Landhuusholdnings Sælskabet, var der og. Man meente, at vort Sælskab kunde bruge den Sahl, hiint Sælskab har havt, og som det skal beholde; men der bliver en giennemgang til Høieste Ret, hvor Pøbelen daglig vil opholde sig og skal staae under Voteringen. Dertil er intet antichambre; men Buddet og andre skulde staae paa gangen i Kulde; derfra skulde hvergang bortflyttes intil den mindste Stoel. Jeg fandt dette Fælledsskab aldeeles upassende for os. Oberhofmarskalken vilde da strax skrive til Arveprindsen, om Charlottenborg. Jeg svarte: at vi ikke hastede med nogen Anvisning til Værelse; da vore Effecter vare bragte i Sikkerhed, og vi i morgen Formiddag Kl. 9 skulde giøre alt ryddeligt. Jeg lagde til, at Deris Excellence havde været saa naadig at sige mig, at jeg ikke til videre skulde lade noget henbringe paa Charlottenborg og de Selv nok talte med Oberhofmarskallen, uden at jeg udlod mig noget videre, hvilket jeg troede at være for mig upassende. Men den foreslagne giennemgang, som aldrig kand holdes reen, hvor desuden ond Stank ikke saa let kand faaes bort, og vil, i Tilfælde af at Voteringen udhales, somme Dage meget sildig blive ledig, kunde

*) Angaaende Vid. Selskabs Udflytning af Prindsens Palais, i Anledn. af Christiansborg Slots Brand. Jvf. Selskabets Hist. S. 298.

jeg tydelig begribe, ikke for vort Sælskab at være passende og antagelig.

Undskyld, naadige Herre, at jeg spilder Deris kostbare Dyeblik med skriverie om disse Smaating; men jeg har troet at skylde Deres Excellence Efterretning om det passerede.

underdanigst

d. 16 Mart. 1794. *Jacobi.*

67.

Grev Chr. Stolberg til Carstens.

1794.

Unter den heute bei der Kanzelei eingehenden Papieren werden Ew. Excellenz eine Beschwerde von mir wider die Glückstädtsche Regierung antreffen, und ich weiß daß auch ohne meine Anempfehlung das Auge meines so theuren und so innig verehrten Gönners sich mit Unwillen auf eine, Seinem Freunde und Diener wiederfahrene Kränkung heften werde.

In dem Augenblick, da ich diese Zeilen schreibe stehet das Bild meines theuersten Geheimen Raths so lebendig vor mir, daß ich nur an Ihn denken, mich der Kraft Seines gesegneten Alters freuen und Ihm aus der Fülle meines Herzens was Gott seinen Lieblingen giebt, wünschen kann.

Meine Klage mögen Sie lieber in meinem Berichte als in diesem Freundschaftsbrief lesen. Die Beleidigung die mir geworden ist wird Ihnen arg scheinen, indessen kann ich wohl sagen daß ich über diese weniger empfindlich seufze, als ich oft bei den, immer allgemeiner werdenden Klagen über die hollsteinsche Landesregierung schon geseufzet habe. Wizendorf u. Bülow diese beiden unbescholtenen, obgleich wohl nicht mit vorzüglichen Begabnißen ausgerüsteten Männer, können nicht alles abwehren, und wie oft weiß man ihre Abwesenheit zu nuzen, oder werden sie überstimmt. Von dem wider mich, ohne meine Beantwortung der Eingabe zu fordern, abgegebenen, so höchst widerrechtlichen als unerhört harten Mandate, weiß ich es zuverläßig, daß der Advocat Röttger, des Kanzlers factotum, unter andern Banquier, und der Intimus des Vice Kanzlers, der in der berüchtigten Wittmackschen Sache gebrandmarkte Saldern, es so wie es ist,

wörtlich in die Feder dictirt haben. Das sind also die eisernen Räder die den goldenen Zeiger dieser, für so viele Menschen die Stunde der Entscheidung schlagenden Uhr drehen!

In andern, weniger glücklichen Ländern würde man vielleicht nicht so empfindlich auf den Druck eines oft ungerecht befundenen Tribunals sein; aber in unserm, mit Wohlfahrt und Segen einer so weisen, milden, gerechten, sich einzig auszeichnenden Regierung, wird durch den Kontrast jeder einzelne Flecken schwärzer; und ach! wir leben in bedenklichen Zeiten, wo es nicht mehr der lezte Tropfen ist, von dem das volle Gefäß endlich überläuft, sondern wo nur zu oft, aus der schwächsten Säurung, Brausen und Gährung aufwallen! Ich schütte Ihnen, dem besten Patrioten, mein Herz aus; welches Freudenfest würde allgemein in unserm Herzogthum gefeiret werden, wenn unser Dicasterium mit solchen Männern besezt werden könnte, die jeder redliche Mann sich zu seinen Richtern wünschen würde.

Empfehlen Sie mich den beiden Conferenz Räthen Schütz und Krück, und erwecken Sie bei beiden ein günstiges Interesse für mich.

Ihnen, theuerster Herr Geheime Rath, drücke ich mit gerührtestem Gefühle die Hand, die noch lange das Steuer unserer Gerechtigkeit führen möge!

Tremsbüttel den 8 Jun. 1794. C. Stolberg.

68.

A. P. Bernstorff til Carstens.

1795.

Die äusserst freundschaftliche Zuschrift von Ew. Excellenz, die zugleich ein mir so wichtiger Beweiß Ihrer Wiederherstellung ist, hat mich eben so sehr gerührt, als erfreut. Ich beklage es sehr, daß meine eigene Unpäßlichkeit mich von Ihnen trennt; sie scheint auch von Dauer zu seyn, und ich sehe die Aussicht wieder gehen zu können, nur noch in einiger Entfernung. Für die übersandte lehrreiche Ausarbeitung danke ich recht sehr, und habe nur noch die Bitte hinzu zu thun, daß Ihre Anstrengung ja nicht im Ver-

hältniß mit unsern Wünschen und unsern Bedürfnissen, sondern bloß mit Ihren würklichen Kräften stehen möge.

Ich bin ewig

Ihr treuester Freund und Diener

d. 22 Jan. 1795. *A. P. Bernstorff.*

Udskr. An Sr. Excellentz
den Herrn Geheimen R. und Cammer-Director Carstens.

69.

Hertug Frederik Chr. af Augustenborg til J. Boye.

1796.

P. M.

Deres Skrivelse af . . . har jeg modtaget, og jeg takker Dem for den i samme mig beviiste Tilliid. Min Casse er i saa maadelig Tilstand, at jeg umuelig kan give Dem det forlangte Forskud; Jeg maae selv tage Penge op for at bestride mine i Aar forefaldende Udgivter, derfor har jeg henvendt mig til Directionen for Fondet ad us. pub. og skrevet en Ansøgning i Deres Navn om et Forskud paa 400 Rdlr. uden Rente, som efter nogle Aars Forløb skulle tilbagebetales i taalelige Terminer. Grev Schimmelmann har givet mig Løfte om at denne Sag i tilkommende Uge skulde foredrages Hs. Majest. Jeg har da al muelig Haab til et godt Udfald.

Jeg er med megen Høiagtelse

Kiøbenhavn den 10 Febr. 1796. Deres hengivne
Frederik Christian H.

70.

A. W. Hauch til P. C. Abildgaard.

1796.

P. M.

Jeg er inviteret at komme i Eftermiddag til Professor *Baggesen* i en Samling, af hvilken jeg veed, De ogsaa skal være; uagtet jeg er meget beæret derved, ønskede jeg dog gierne at vide, om der kommer andre skikkelige Mennesker, end lutter Genie-Mænd (i vor Tiids Forstand) og udbeder mig derfor underrettet om jeg kan vente den Fornøyelse at see Dem, gode Ven der, da jeg i saa Fald vist skal møde.

Min Kone, som hilser ret meget, ønsker at hendes ny antagne Kammer-Jomfru maatte underrettes om at giøre Regning paa i neste Uge at tiltræde sin Tieneste, da Herskabet formodentlig til den Tid kommer ind til Byen.

Frederiksborg d. 5. Oct. 1796. *Hauch.*

Udskr. Hr. Professor Abildgaard paa Christianshavn.

Indledning og Udkast
til en Skildring af den germanisk-skandinaviske indvortes Forfatning, med Hensyn til dens agrariske og offentlige Forhold i Oldtiden *).

Af

C. Molbech.

Det er en for Videnskaben vigtig og betydende Vending, den historiske Forskning og Fortælling har taget i det 19de Aarhundrede. Den samme Opmærksomhed og Interesse, det samme dybere Studium, man allerede fra en meget tidligere Tid skienkede den gamle Verdens Folkefærd, og særdeles Grækerne og Romerne, i at undersøge og fremstille disse Nationers indre Historie, deres Statsforfatnings Oprindelse og Udvikling, deres statsretlige Former og Institutioner, deres selskabelige og huuslige Forhold, deres hele Culturhistorie, Retshistorie, Konst- og Literaturhistorie — den samme Interesse, det samme Studium fordrer den historiske Videnskab i vore Dage af dem, som ville behandle de nyere europæiske Folkeslags og Staters Historie, saavel i den saakaldte Middelalder, som i de Aarhundreder,

*) Forf. har intet imod, om man, i Stedet for „Udkast" ovenfor vilde sætte „Bidrag og Samlinger", eller lignende Ord. Selv anseer han dette Arbeide ikke for meer end et saadant Udkast, der i mange Henseender kunde modtage den videre Udfyldning og Bearbeidelse, som han nu ikke er i Stand til at give det. At i en saa concentreret Form nogle Dele af Indholdet og Udviklingen kunde blive mindre fuldstændige og tydelige, end andre: tør vel her vente sig nogen Undskyldning.

man pleier at henregne til Europas nyere Tidsalder. Man vil ikke længere blot kiende de udvortes Omskiftninger i Staterne, de politiske Begivenheder i disses Følge og Forbindelse — man nøies ikke blot med at kiende Regenternes Personlighed, og udmærkede historiske Charakterer i deres handlende Liv, i deres Indflydelse paa saadanne Begivenheders causale Forhold og paa Historiens factiske Skikkelse. Man vil ogsaa kiende de Institutioner, de Vedtægter og Love, de statsretlige Grundsætninger, de politiske Forhold og Bestemmelser, som have dannet og indvirket paa Nationernes Statsliv i det Hele, paa deres sociale eller selskabelige Udvikling; og man vil vide, hvad der i saadanne Forhold tilhører enhver Nations Eiendommelighed, eller hvad den har laant af Fremmede; hvorledes begge Dele have dannet og omdannet sig i Tidernes Løb; hvorledes borgerlig Frihed i enhver Alder, under forskiellige Forfatninger, har kunnet trives og vore, eller er bleven hindret og undertrykt; hvorledes Folkets Organisme har udviklet sig tilligemed Statsorganisationen, og hvad der i denne har vedligeholdt sig af oprindelige eller gamle Elementer, af en i Folkestammen, i Nationens eget Skiød oprunden Skik, Vedtægt og Samfundsorden. Med eet Ord: man ønsker, at kunne efterspore og fremstille Folkets Liv og Livsyttringer ved Siden af Statens, at kunne give ethvert Statssamfunds, ethvert særskilt Folks Historie en national og politisk Charakteer.

I saa Henseende have vi, hvad den nyere Tid og den nyere europæiske Menneskeslægt angaaer, egentlig kun to store Grundformer at betragte, og at affondre i Betragtningen. Den ene er, hvad der af romersk Aand og Skik, af romerske Institutioner blev levnet, og gik over i de christelige Stater — eller hvad man i vor Tid pleier at betegne som det romaniske Element i Staterne. Den anden Grundform tilhører det Element, som vi under eet, i Modsætning til hiint, kunne benævne

det germaniske, og hvortil maa henregnes Alt hvad der i ovenanførte Henseende er oprindeligt, eller af egen Rod og Kiærne har udviklet sig hos de tydske, de egentlig germaniske Stammer, ligesom hos de nordiske, eller scandinaviske. At begge kun ere den større og den mindre Hovedgreen af een fælles Fortidsstamme, er nu saa almindeligen erkiendt, og oplyst ved saa mangfoldige Grundligheder i begges Nationalitet og gamle Institutioner: at man ikke længere vil falde paa at adskille dem, der hvor det gielder historiske Undersøgelser af begges ældste nationale Institutioner, og tildeels af begges tidligere politiske Organisation og Statsliv. — Mere adskilt fra begges Charakteer og Skikkelse er den slawiske Nationalitet, det slawiske Folkeliv i dets sildige historiske Udvikling; men baade ved denne sildige Fremtræden, ved dets Isolering og dets Standpunkt som et Slags Overgang fra den vestlige, europæiske Verden til den gamle, østlige, asiatiske, var det tillige mere fiernet fra de germaniske Organisationer, og kan overhovedet forbigaaes ved disses Betragtning, saaledes som det sædvanligen ogsaa pleier at skee.

En Undersøgelse, som den ovenfor angivne, der skulde foretages med Hensyn til det germaniske Folkeliv, og begynde fra det tidligste historiske Lys, som brugelige Kilder lade falde paa Tydskland og Skandinavien, vilde udfordre to, i det høieste tre Hovedafdelinger, naar den skulde føres frem i Tiden saalangt som den Periode, man indbefatter under Middelalderens Navn, naaer — eller indtil Europas nyere Statsbygning, den politiske Organisme, som har vedvaret indtil mod Slutningen af det 18de Aarhundrede, omtrent begynder at danne sig. Den første Afdeling vilde omfatte de germaniske Statselementer i deres oprindelige eller tidligste Skikkelse — inden de, ved Erobringer, som fulgte med de saakaldte Folkevandringer, kom i umiddelbar Berørelse med romaniske Institutioner og af Romerne beherskede Lande og Folkefærd,

og herved efterhaanden selv antog en mere udviklet organisk Form. Det er af sig selv klart, at den hele skandinaviske Forfatning, det nordiske Folk:liv i Hedenskabets Periode, hvor ingen saadan Berøring eller Indflydelse fandt Sted, maatte indbefattes under Fremstillingen af det første Tidsrum. Den anden Afdelig vilde da begynde der, hvor en saadan Form, deels hos Franker i Gallien, deels hos Angelsaxer i Brittannien og hos de skandinaviske Nordboer, danner sig til virkelige Statsinstitutioner, eller i det mindste til Grundformen for saadanne; den vilde gaae videre frem til den fuldstændigere Udvikling af disse Forhold giennem det frankiske Monarkie med og efter Carl den Stores Tid; hvormed omtrent var samtidig, eller ikke meget yngre, Oprettelsen af samlede Riger i Norden og i England. — Vil man hertil endnu føie den tredie Afdeling, da vil denne indbefatte, hvad der i den paafølgende Middelalder fornemmelig byggedes videre paa de frankisk-Carolingiske Institutioner; saavel som hvad der fremdeles udsprang af disse, eller hvad der af nye fremspirende Elementer, f. Ex. Lehnsvæsen, Adel, og Stændernes borgerlige og constitutionelle Organisation, sluttede sig som yngre organiske Skikkelser til den tidligere Grundform.

Inden vi gaae over til en nærmere Betragtning af Forholdene i hiin første Tidsafdeling eller Periode af den germanisk-skandinaviske Forfatning, vil det ikke være overflødigt at forudsende et Par almindelige Bemærkninger. — Det er forgieves, at ville i saadanne Undersøgelser stige høiere op i Antagelsen af en virkelig Tid, en virkelig historisk Tilværelse, end der, hvor dens Spor, dens Erindring, dens Virkninger have afpræget sig i de tidligste paalidelige, sammenhængende, rimelige og forklarlige Beretninger; eller hvor saadanne Spor, om endog i sildigere Udviklinger og Overgangsformer, forefindes i bevarede Vedtægter, i optegnede Skikke, Indretninger, Love,

der have havt statsretlig og privatretlig Gyldighed. Den saakaldte Sagnhistorie, eller hvad man paa Tydsk kalder „Urgeschichte", kan dog, saafremt den vil tilegne sig nogen historisk Basis og Gyldighed, blot laane den af Overeensstemmelsen med hine egentlige Kilder til en historisk Beskuelse af Fortidens Liv og Skikkelse. Andre Monumenter, end de, som enten have Skrift, eller fremvise en Konst-Charakteer, der enten paa den historiske eller symboliske Vei hentyder paa et Slægtskab med andre bekiendte Folkefærd og disses Cultur og Intelligents, ville altid give et meget ringe Udbytte for den sikkre Kundskab om et Folks Tilstand og Skiebne, under egentlig historiske Forhold, i den fierne, mørke eller uvisse Fortid, som hine Mindesmærker tilhøre. Den almindelige Liighed imellem en vidtløftig Classe af saadanne skriftløse Monumenter bringer os saaledes ikke meget videre end til Bestyrkelsen af enkelte, for længe siden bekiendte Erfaringer (f. Ex. at den Skik, at medgive de Døde Redskaber, Vaaben og Prydelser i Graven, har i Fortiden saa at sige været almindelig over den hele Jord); eller i al Fald til enkelte Udvidelser af disse Erfaringer, i Henseende til det Culturtrin, hvorpaa Folket, som Monumentet tilhørte, har staaet i dets huuslige og private Leveskik, eller i mekaniske Sysler og Færdigheder. Oplysning af sociale, eller endog politiske Forhold vil man ved Monumenter uden Skrift forgieves søge. Hvad saadanne derimod kunne lære os, hører sædvanligen mere til Resultaterne af Menneskeslægtens Historie i Almindelighed, eller til den almindelige Ethnographie, end det kan tiene til at oplyse et enkelt Folks tidligste sociale Cultur.

Vil man derimod oversee de Betingelser, som adskille Historiens egen Grund og sikkre Eie fra Sagnets mørke eller taagede Region: da fordyber man sig alt for let i saadanne Forskninger, hvorved Indbildningskraft og Combinationsevne,

i Mangel af Kiendsgierningers faste Grundvold, hengiver sig til forud antagne Yndlingsmeninger og vilkaarlige Hypotheser, hvis Bygning mangengang kan være glimrende og sindrig nok, skiøndt af svævende, vaklende Natur, og udsat for let at omstødes af en dristigere Efterfølger. Vanskeligere falder det vel, især i en saa kritisk Tidsalder, som den nærværende, at anvende denne Fremgangsmaade paa Nationernes tidligste sociale Tilstand og Udviklingen af deres politiske Forhold og Statsforfatning, end paa deres Afstammelse og mythiske Periode. Men, hvormeget der dog ogsaa i hiint Tilfælde kan voves, naar man alene har Sagnhistorien, eller dens sildigere, halvpoetiske Opfatning og Indbildning, for sig: have vi erfaret paa forskiellige Maader, f. Ex. i den ældste romerske Historie, og hos os selv, ved Anvendelsen af Saxo, og visse Dele af den islandske Sagafortælling.

Der gives derimod paa den anden Side saadanne Forfatningsmonumenter, om vi saa maae sige, hvis historiske Gyldighed er uomtvistelig, om deres Oprindelse endog ligger i den forhistoriske Tid; f. Ex. de tydske og danske Landsby-Menigheder, Markfællesskabet („die Markgenossenschaft"), Herredsdelingen, Havnelagene, med flere eiendommelige Indretninger i Landbrug og Retsforhold, som kunne have bestaaet meer end et Aartusinde efterat deres Oprindelse havde ophørt at være et almindelig bekiendt Factum. De høre endog til hine Elementer for den, paa en fast og sikker Grund byggede historiske Undersøgelse og Fremstilling, hvilke vi maae antage som givne; og ud over hvilke vi sielden, og altid kun med stor Varsomhed, kunne gaae længere tilbage, dersom vi ville undgaae at tabe os i usikkre Fantasiebilleder og Drømmerier.

I det ældste germanisk-skandinaviske Folkeliv kunne vi derfor vel, paa Historiens Vei, stige op indtil en Stamme-Forfatning, til Menighedernes Organisme, Folkeclassers eller Stænders

Adskillelse, Høvdingers begrændsede Myndighed, Folketingenes Indretning, og Retsvedtægters erkiendte Gyldighed. Vil man derimod foretage sig at opløse disse Bestanddele af Forfatningen i endnu tidligere og mere enkelte Elementer: da kommer man let over den Grændse, hvor historiske Beviser fattes og Vilkaarlighedens Usikkerhed indtræder. Ikke engang den kongelige Værdigheds og Kongemagtens Udspring i Norden kan Historien oplyse. Den synes der at have været ældre, end hos de fleste øvrige germaniske Stammer og Folkeslag, Gotherne undtagne, og taber sig i en forhistorisk Tid, hvor allerede Kongeslægter fremtræde, ophøiede over Høvdingernes. Det samme Forhold nævnes vel ogsaa i det ældste historiske Mindesmærke over Germanernes Forfatning; men for lidt belyst af Kiendsgierninger og Tildragelser, til at blive os tydeligt nok. Saaledes er endog de tre nordiske Rigers endelige Samling og Forening af flere afsondrede Landskaber, Fylker og Folkestammer — egentlig den mærkværdigste Begivenhed, det gamle Norden kan opvise — vel et ustridigt, i de tre Lande sig gientagende Factum, hvis Chronologie ogsaa er nogenlunde sikker; men det staaer dog endnu paa Grændsen af Sagnhistorien, hvor vi finde det, utvivlsomt og fuldendt, uden at kunne nærmere oplyse eller tilstrækkeligt forklare Begivenheden. — Der gives imidlertid et saadant Element, tidligere end den ordnede Samfunds-Forfatning, tidligere endog end de enkelte Menigheders Organisme, som ei kan forbigaaes i Forfatningens historiske Betragtning: Familien eller Slægtforholdet. Det er især i Norden, hvor dette, gjennem Islands Bebyggelse i en allerede historisk Tid, vinder en betydelig Interesse og oplysende Virkning. Dog bør vi, ved Fremstillingen af de islandske Forhold ikke oversee, deels at Øens Occupation (Landnam) og Bebyggelse — som den eneste egentlige Colonisation, Nordens Historie fremviser med

en fuldstændig og tydelig Skildring i Kildeskrifterne [1]) — udgik fra et Land, hvor Samfundsforholdene, skiøndt de ikke havde naaet Civilisationens Standpunkt, dog allerede vare temmelig udviklede ved gammel Skik og Vedtægt; deels at de omhandlede Forhold vel uddannede sig i Island fuldstændigt nok i en vis republicansk Retning; men hvor demokratiske og aristokratiske Elementer, der savnede Kongemagten, og overhovedet en styrende Centralkraft, saasnart der ikke var mere Land at occupere, under vedvarende indbyrdes Stammefeider ikke kunde opnaae nogen fuldstændig Eenhed eller udvikle en egentlig Stat.

1.

Fremstillingen af den første Afdeling eller den tidligste Periode i den gamle germanisk-nordiske Forfatning kan ikke andet end udgaae fra den ældste Kilde, der kan give os noget sikkert, til dette Øiemed brugeligt Stof, nemlig de enkelte herhenhørende Træk til en saadan Skildring, der forekomme i det lille, fra Formens og Indholdets Side lige udmærkede Skrift: de Germania, som vist nok ikke uden Grund bærer Tacitus's Navn [2]). Disse Træk, tilligemed det, der hos Julius Cæsar

---

[1]) En saadan savne vi over Færøernes, Orkenøernes og Shetlandsøernes Bebyggelse, for ei at tale om Grønland, eller om de danske og norske Erobringer og Colonier i Irland og England. Beretninger om de sidste, af den Art og Fuldstændighed, som Islands hele Bebygges- og Forfatningshistorie i Sagaerne, vilde have været af høi Interesse og Vigtighed. — Det kan være værd, i Forbigaaende at bemærke, at der paa Shetlands-Øerne findes agrariske Forhold, som aldeles ligne vore gamle danske.

[2]) Man har i den sildigere Tid, iblandt saa mange ultra-kritiske Paafund, ikke allene villet frakrive den store romerske Historieskriver det berømte Skrift; men endog giøre det tvivlsomt, om det tilhørte hans Tidsalder. At endogsaa Luden (i sin nye og kortere „Geschichte der Deutschen", Jena 1812. I.) har fundet Kald til at hylde denne Scepticisme,

forekommer til at oplyse og bestyrke, eller at udvide dem, bør paa den anden Side især sammenholdes med de ældste Træk, som vi af nordiske Kilder kunne sammenstille af vore skandinaviske Forfædres Stammeforfatning og oprindelige sociale Forhold.

Vil man følge den historiske Udvikling af et Folks Organisme og Statsdannelse, fra dens første Spire, indtil der, hvor den kan siges at have opnaaet en fast politisk Form, da kan denne Udvikling ei begynde anderledes, end fra de første Elementer til en selskabelig Forbindelse blandt Folket ved Menigheder. Dette Udtryk er vel ikke allevegne af lige Betydning og Omfang. Det enkelte Sogn, ja den enkelte By, kan giennem Eenhedsbaandet imellem de vedkommende Familier constituere en Menighed; det samme kan den større eller mindre Stamme, enten vandrende, eller fast bosiddende, naar den, i Forbindelsen af Familier under et Overhoved eller en anden Styrelse, udgiør en Eenhed, som imidlertid endnu er langt fra Statens. Men det er tillige klart, at hiin første selskabelige Forbindelse hos det Folk, der ikke allene har naaet ud over Vildhedens, men ogsaa over Nomadelivets Tilstand, maa udgaae fra Folkets jordbrugende Leveskik, og fra den heraf betingede varige Occupation og Besiddelse af Jord og Land. — Det vil derfor vel ei findes upassende, at vi begynde Fremstillingen af de tidligste sociale Elementer hos Germanerne og de skandinaviske Nordboer med de for disse Folkefærd eiendommelige Vilkaar i Landenes Bebyggelse, Besiddelse og Dyrkelse; altsaa, som det synes, med reelle Forhold, tidligere

maa hos denne Forfatter forekomme mere paradox, end consequent. Det er i øvrigt et Stridspunkt, vi overlade Philologerne at giennemfegte, og hvor Forfatter-Navnet, om man endog var i Stand til at skille Tacitus derved, ikke giør noget til Sagen; da det er en afgiort Sag, at Skriftet de Germania indeholder en Skildring, hvis antike Charakteer og hvis mesterlige, objective Opfatning vidne mægtigen for Alder og Ægthed af de Træk, den indeholder.

end med personlige og politiske Standsforhold. Man vil imidlertid snart kunne lære, hvorledes hine bane os Veien til disse, og hvormeget Folkestammernes Levemaade og Jordbesiddelse har bidraget til at bestemme og uddanne deres ældste sociale og politiske Forfatning. Det kan i øvrigt ved den Leilighed erindres: at et vist Slags politisk Forfatning, — naar man vil bruge denne Benævnelse ogsaa om de tidligste og simpelste Grundformer — ikke altid nødvendigen maa være fremmed for nomadiske Folkefærd; ja disse raae Grundformer kunne endog træffes der, hvor Mennesket endnu befinder sig i Vildhedens Stadium, eller ikke meget opløftet over dette.

Det samme, kan man i en vis Henseende sige, var Tilfældet med Germaner og Skandinaver, saaledes som deres Billede fremtræder i de ældste historiske Monumenter. Kun eensidig Fordom vil oversee den barbariske Raahed, der paa mange Punkter skinner frem hos vore egne, og vore nordlige og sydlige Frænders Stammefædre. Men ligesaa vist er det, at der med denne Raahed forbinder sig, allerede fra det tidligste Tidspunkt, hvor et historisk Lys falder paa Tydsklands og Nordens Beboere af germanisk Stamme, en vis ædlere, mere aandskraftig og aandsbegavet Charakteer; og at der i denne gives visse Træk, som tyde paa Anlæg til høiere selskabelig, politisk og overhovedet aandelig Cultur. Man vil ligesaa lidt kunne miskiende disse, som den under Hedenskabet herskende Raahed og Vildhed, der fremmedes ved en almeen Tilbøielighed for Krigen og Krigslivet, som Hovedsyssel og Middel til at erhverve Gods, Eiendom og Nydelse. Man seer det ligesaa klart og fuldstændigt af Skildringen hos Tacitus, som af vore nordiske Myther og Sagafortællinger, at Krig og Krigssyssel var de gamle germanisk-skandinaviske Folkefærds egentlig normale Tilstand og Tilværelse. Her træder deres active Liv egentlig frem i særskilt Betydning, ligesom i større Samfund

og Forbindelser, der endog antage et Slags svagere politisk Charakteer. Ved Krigens Ophør formindskes denne Livsyttring, eller forsvinder ganske; den sociale Organismes Baand slappes; Kongers og Høvdingers Magt aftager; Folkestammernes begyndende historiske Liv træder igien tilbage for Familielivet, for eensformige patriarchalske eller huuslige Forhold og lige eensformige Slægtfeider og Blodhævnsoptrin, eller private Rettergangs- og Ting-Scener, saaledes som vi endnu have livelige Billeder bevarede af dem i de locale islandske Sagafortællinger. — Imidlertid er det dog i Fredslivet og i de fredelige Eiendoms- og Familieforhold, at de første, simpelste Grundtræk af communale Samfund, og med disse Grundvolden for en blivende selskabelig Cultur, aabenbare sig hos Germaner og Skandinaver. Tacitus har allerede tydeligt tegnet disse Træk, og det saaledes, at vi uden Vanskelighed kiendes ved dem og forstaae dem — ja maaskee saameget bedre, jo mere ligefrem vi tage hans Udtryk og Beskrivelser, og jo nærmere vi bestræbe os for at bringe dem i Ligning med analoge Forhold i det gamle Norden, eller med Levninger af den ældre Tilstand og Forfatning i vort Fædreland[3]).

Det er vel ikkun faa og korte Sætninger hos Tacitus, som vi her kunne gaae ud fra og lægge til Grund; men de ere baade indholdsrige og mærkværdige. Det er overhovedet i hans Germania at vi maae søge den tidligste og vigtigste

[3]) Det er gaaet besynderligt med det mærkværdige Skrift om Germanien af den i sin Art eneste romerske Forfatter. I et Par Aarhundreder have et stort Antal Philologer, Kritikere, Historikere og Antiquarer i Tydskland — det Land, som vist nok hertil maatte være det nærmeste — søgt at fortolke og oplyse Tacitus' Germania. Ingen har imidlertid, indtil den allernyeste Tid, her anvendt den nærliggende Sammenligning med nordiske Kilder, med endnu bestaaende Forhold i Norden — ja neppe engang med de Tydskes egne sildigere Indretninger og Landboforfatning. Det var ønskeligt, at dette Savn i Commentarerne til Germania engang, i sit hele Omfang, kunde blive udfyldt.

Kiærne, det første Udgangspunct og Middelpunkt for Alt hvad nordiske Kilder lære os om vore Forfædres ældste Forfatning. — Vi kunne først lægge Mærke til, hvorledes han i Almindelighed skildrer Germanerne i deres Levemaade og Næringsbrug, eller i deres til Omsorg for Livsophold henvendte fredelige Sysler og Virksomhed. Agerbrug var dem ikke fremmed, men hørte ikke til deres Yndlingssysler. „At pløie Jorden, at „vente paa Aarsgrøden, lade de sig ikke saa let overtale til, „som til at udæske Fienden, og vinde Saar og Skrammer. „Dorskhed og Svaghed kaldes det, at ville erhverve ved Sved, „hvad man kan kiøbe ved Blod. — Saa ofte Krigen ikke kalder „dem, tilbringe de megen Tid med Jagten — endnu mere i „Lediggang, med Søvn og ved Gilder. Uvirksom er da selv „den Tapperste, den mest Krigerske. At sørge for Huus og „Hiem og for Markernes Dyrkning overlade de til Qvinder, „Oldinge og de Svageste i Familien; imedens de øvrige søge „Ladhed og Hvile, og saaledes lægge en selsomt blandet Natur „for Dagen, i det de samme Mennesker saa høiligen elske Ledig-„gang og hade fredelig Ro." (Germ. c. 14. 15) Denne Skildring hos Tacitus, som naturligviis gielder den fribaarne, vaaben-føre, krigsvante Germaner, kan bogstaveligt, tilligemed Alt hvad han siger om Folkets Krigslyst og krigerske Natur, anvendes paa vore skandinaviske Forfædre; kun at en stor Deel af det, som hos Germanerne maa henføres til Landkrig og Udrust-ning for denne, hos Skandinaverne gielder om Søtog, og maa henføres til Skibsudrustning. — Men allerede i det, som Tacitus strax efter tilføier (Cap. 15): „Skik er det hos disse „Folkesamfund, at hver Mand især frivilligen yder Fyrsten, enten „af Qvæget, eller af Agerens Grøde en Æresskienk, der, „saaledes modtaget, ogsaa tiener til at afhielpe hans Fornøden-„heder" — seer man dog, at baade Qvægavl og Agerbrug maatte være temmelig almindeligt udbredte i den Tidsalder, hvori den

romerske Historieskriver skildrer de gamle Tydske. — Dette bestyrkes desuden ved flere andre Træk, som f. Ex. vise os i dem et Folk, hos hvilket Øllet (allerede i 1ste Aarh. efter Christus) var en almindelig Drik: „Af Byg eller Hvede (?) lave „de en Drik, der har nogen Lighed med Vinen, skiøndt ikke „kommer den nær." [4]). At man havde denne Drik i Mængde, fremgaaer bl. a. af Beskrivelsen over Germanernes hyppige og langvarige Drikkegilder; hvori man, ligesom paa saa mange andre Steder i det romerske Skrift, troer at gienkiende de gamle Skandinaver. Vel kan det ikke negtes, at den Skildring, som Tacitus, i Begyndelsen af sin Germania og paa flere Steder [5]), giør af Tydsklands Naturbeskaffenhed paa den Tid — Beskrivelsen over de uhyre Skove og Sumpe, som bedække Landet, og over den haarde, umilde Himmel, hvorunder det viser sig i en sørgelig, lidet opdyrket Tilstand (tristem cultu et aspectu) ikke synes at tale meget for et hos Germanerne nogenlunde fremmeligt eller almindeligt Agerbrug. Heri maa man dog uden Tvivl skrive noget paa Regningen af en ufrivillig Overdrivelse. Romerne, vante til Italiens Himmel, Clima og Cultur, maatte nødvendigen finde i Tydskland paa den Tid et barsk, umildt, uopdyrket Land — som det vist ogsaa for en stor Deel har været; og det særdeles i visse, biergige eller meget skovrige Strækninger. Det kan maaskee have været denne Deel af Tydskland, Tacitus, eller de af ham benyttede Kilder og Efterretninger, især have havt for Øie. At i det mindste visse Strækninger af Tydskland paa den Tid endnu vare Urorens

4) „Humor ex *hordeo* aut *frumento* — corruptus in quandam similitudinem vini." Tac. Germ. c. 23.

5) „Truculentia coeli præstat Germania." *Annal.* II. 24. „Informem terris, asperam coelo, tristem cultu aspectuque." *German.* cap. 2. „Frigore atque inediam coelo solove assueverunt." cap. 4. „Terra — in universum aut *silvis horrida*, aut paludibus foeda." ibid. cap. 5.

og Elsdyrets Hiem[6]) — vidner unegtelig ogsaa om mægtige, vilde, vidt udstrakte Skove, og vel tildeels om andre climatiske Forhold, end de nærværende. — Man veed jo, at endnu i det 11te Aarhundrede har Adam fra Bremen, i hans bekiendte geographiske Skrift over Danmark, skildret den jydske Halvø, omtrent ligesom Tacitus Germanien, eller endnu værre; saaledes at man, i Følge hans om Ukyndighed og Overdrivelse vidnende Udtryk, næsten maatte tænke sig Jylland endnu paa hans Tid i den Grad bedækket med Skove, at der neppe kunde være Sted eller Spor til Agerbrug[7]).

Imidlertid er det bekiendt, at Efterretninger om Kornets Dyrkning i Norden, og om dets Anvendelse til Øl, hører til det allerældste, som man, giennem Fortællingen hos Pytheas fra Massilia, (fierde Aarhundrede før Christus?) veed om skandinaviske Egne, Folkefærd og deres Levemaade. Nogle Aarhundreder sildigere bekræftes denne Beretning ved det nylig anførte Sted hos Tacitus; og i de ældste — skiøndt vist nok forholdsviis meget sildige — nordiske Kilder hører Brød, Korn og Øl til Skandinavernes indenlandske, og ikke sieldne Producter og Næringsmidler. — Agerbruget, om ogsaa i en endnu

6) Om Elsdyret, s. *Cæsar* de bello Gall. VI. 27. *Plinii* Hist. nat. VIII. 15. Om Uroxen: *Cæsar* ib. VI. 28. *Tac.* Ann. IV. 72. Bisontes (Bisam-Oxen?) Plin. VIII. 15. Nogle ville hertil lægge Rensdyret; dog er det ikke afgiort, om der ved *rhenones* (Cæs. VI. c. 21) ikke snarere forstaaes et Slags Foerværksklapper: „Vestes pellibus *rhenones* vocantur." Sallust. Fragm. II. 2. (Jvf. Beckmanns Commentar til *Aristoteles* de mirabil. Auscult. c. 29. og Barth Teutschlands Urgesch. 2te Ausg. 1843. IV. S. 34. 38.)

7) „Cum omnes tractus Germaniæ profundis horreant saltibus, sola est Jutland cæteris horridior, quae in terra fugitur propter inopiam fructuum, in mari vero propter infestationem piratarum. *Vix invenitur culta in aliquibus locis, vix humanæ habitationi opportuna.*" De situ Daniæ. c. 1. (eller Hist. eccl. c. 208). At Adams Beskrivelse, endog i hans Tid, mere har passet paa Jyllands Hederyg, end paa de øvrige Dele af Halvøen, især den østlige, have vi al Grund til at antage.

temmelig raa Skikkelse, og formodentlig i endeel Egne meget tilsidesat for Qvægavl, er overhovedet ikke allene i Overeensstemmelse med, men man kan sige ganske nødvendigen betinget ved den Culturtilstand, som Tacitus tillægger sin Tidsalders Germaner, og som vi, efter de islandske Kilder, maa forudsætte hos vore skandinaviske Forfædre, allerede der, hvor det tidligste historiske Dagskiær belyser Nordens Tilstand. Men Agerbruget betinger ei allene en vis Grad af mechanisk og industriel Cultur, Brugen af de til Jordens Behandling fornødne Redskaber, og man maa vel og næsten overalt antage Jernets Brug; det medfører ogsaa med lige Nødvendighed, at Jorden selv ved Dyrkningen faaer en virkelig Værdi for Besidderen, ligesom at denne Værdi stiger i samme Forhold, som Jordens Godhed og bedre Cultur. Lad være, at det endnu varede en Tid lang, før Agerbruget blev en stadig, uforanderlig Syssel for det hele Folk, og at vi ikke maa tænke os hele Tydskland paa Taciti Tid som et cultiveret Land, men kun de frugtbareste Pletter og det tidligst ryddede Skovland anvendte til Jordbrug: saa forefinde vi dog allerede hos denne Forfatter Skildringen af en virkelig Landboforfatning, af forenede, samboende Bymenigheder, med bestemt Forening af Jorderne, eller Bymarken; ja endogsaa af Landsbyer, i hvis Anlæg vi, efter Beskrivelsen, maa gienkiende en Indretning, analog med vore egne og med sildigere Tiders Byer i endeel Strækninger af Tydskland. — Jeg vil først vende mig til Byerne, med deres tilliggende Jorder, eller Bymarker.

2.

Tacitus forudsætter det som bekiendt, at Germanerne ingen Stæder beboe; men han tilføier tillige udtrykkeligt: „Ja de taale ei engang hos dem selv nær forenede Boliger.“[8])

[8]) „Ne pati quidem *inter se* junctas sedes.” Germ. c. 16. Man har snart villet fortolke dette Sted ved at drage inter se til ne pati

Dette Sted have nogle benyttet for derpaa at grunde den Mening: at de Tydske endnu i Tacitus' Tid overalt kun boede i enkelte, adspredte Huse og Gaarde, hver Familie for sig; saaledes som det i vort Norden endnu finder Sted i Norge og Island — for en stor Deel ogsaa i Sverrige, ligesom i enkelte Egne af Tydskland. Man har villet bestyrke det ved den efterfølgende Sætning: „Affondrede og farskilte fæste de Bopæl (colunt *discreti* ac *diversi*) der, hvor enten en Kilde, en Mark, eller en Lund behager dem." Men det ligger deels ikke i Ordene, at her nødvendigen skal menes hver Familie for sig; Fleertallet kunde snarere vise hen til en Forening af flere; og i det fordoblede Udtryk *discreti* ac *diversi* bør vi, efter gode Fortolkeres Mening, betragte det sidste som en yderligere, mere bestemt Forklaring af det første[9]. Desuden modsiges ogsaa hiin Mening udtrykkelig ved den paafølgende Beskrivelse hos Tacitus c. 16 over de gamle Tydskes Byer (vici). Nemlig: „Landsbyer (vicos) anlægge de ikke, efter vor Skik, med forenede og sammenhængende Bygninger (connexis et cohærentibus ædificiis); men Enhver omgiver sit

quidem; snart ved at construere: sedes *inter se junctas*. Meningen bliver i begge Tilfælde kun lidet forskiellig; men Stedet er dog ikke ganske uden Betydning for Sagens rigtige Opfatning. Rettest er uden Tvivl den første Construction. Dersom Tacitus havde meent: „til hinanden føiede" eller „imellem sig forenede Boliger": da havde han vel snarere skrevet: sedes inter se junctas. Men *inter se*, ɔ: iblandt dem, hos dem selv, kan vel ogsaa bemærke: i det Indre af Landet, hvor Folket lever paa gammel Viis — nemlig i Modsætning til Grændselandene, hvor de allerede fra Cæsars Tid havde været i Berøring med Romerne, og nogen Forandring i de oprindelige Forhold allerede var kiendelig.

[9]) Jvf. *Tacitus* Germania, übersetzt und erläutert von *F. D. Gerlach*, (som oversætter „abgesondert und getrennt") c. 16. p. 115: „So werden bei Tacitus sehr häufig verwandte Wörter combinirt, um einen Begriff ganz zu erschöpfen. — Es ist daher ganz irrig, wenn ein neuerer Herausgeber *diversi* abgelegen übersetzt."

sit Huus med en aaben Plads (spatio); enten det nu er af Hensyn til Ildsvaade, eller fordi de ikke forstaae at bygge anderledes."

Vicus kan i det latinske Sprog ikke bemærke andet, end enten en Landsby, en lille Flekke, eller en Gade, aldrig et enkelt Huus, eller en Gaard. Det bliver ogsaa ganske tydeligt, naar man uden forudfattet Mening læser Tacitus, at han ovenfor først nævner Stæder (urbes) som Germanerne slet ikke kiende; ja ikke engang tæt sammenbyggede Boliger (junctas sedes) lide de. Men deres Landsbyer (vici), adspredte hist og her, efter Landets Leilighed og Jordmonnets Beskaffenhed, eller saaledes som snart et Vandløb, snart god Agerjord, snart en Skov fandt Behag hos den vandrende Stamme — Landsbyer bygge de, ikke efter romersk Skik i sammenhængende Gader eller Huusrader; men hver enkelt Huusfader har sin Bolig adskilt fra Naboens ved en fri Plads. — Tænke vi paa vore egne Landsbyer, saaledes som de fra umindelige Tider have seet ud før Udskiftningen, og som tilbagestaaende Levninger af mange endnu vise sig: da forekommer det os, som vi gienkiendte dem i Bygningsmaaden, der beskrives hos Tacitus. Meget sielden eller aldrig stødte en Bondegaard umiddelbart op til en anden. Et Gaardsrum, en Have, en Toft, adskilte altid den ene Nabo fra den anden. Ja selv i det Efterfølgende af Beskrivelsen om Germanernes Huse kunde vi gierne troe at læse om vore egne, og nogle nordtydske Egnes Bondergaarde, opførte af Træ, Leer og utilhugne Grundstene:

„Thi ei engang af Kalk eller brændte Stene betiene de sig; men af raat Bygningsstof (materia informi), der hverken har udvortes Anseelse, eller noget tækkeligt for Øiet. Dog nogle Steder overstryge de mere omhyggeligt med en reen og glindsende Jord (terra pura ac splendente), at de faae Udseende af at være malede."

Der gives desuden et andet Sted hos Tacitus, som tydeligt nok udtrykker Germanernes Samlevnet i Landsbyer; der nemlig, hvor han i det 19de Cap. beskriver Hoerqvindens Straf: „Hende jager den krænkede Ægtemand, i hendes Slægtningers „Paasyn, nøgen og med afskaaret Haar, ud af Huset, og driver „hende med Hug og Slag igiennem den hele Landsby" (per *omnem vicum* verbere agit). — Gaae vi dernæst fra Tacitus til de i Alder nærmeste historiske Monumenter, nemlig de ældste tydske Vedtægter og Lovsamlinger, da ville vi finde i de saliske, baierske, thüringske, sachsiske og andre Love, som alle i deres Stof og Indhold ere ældre end den Carolingiske Tidsalder, en heel Deel Bestemmelser f. Ex. i Henseende til Skiel og Hegn imellem Naboers Gaarde og Huusrum, til Anlægget af Gaardene i Landsbyen, til Fortog uden for Husene, m. fl. hvilke alle hentyde paa sammenbyggede Byer. At saadanne vel ikke, naar vi slutte fra den forskiellige Bygningsmaade af Bondergaarde i forskiellige tydske Lande og Landskaber [10]), overalt have fundet Sted: kan ikke modsige den i saa mange andre Egne fra umindelig Tid herskende Skik, at boe samlede i Landsbyer.

Det er saaledes ikke blot den ældste Kilde til Oplysning om de germaniske Stammers Forfatning og Levemaade, hvoraf

---

10) Om Bygningsmaaden i en Deel af Westphalen (Paderborn, Corvey, m. fl. Egne) s. A. v. Haxthausen „über den Agrarverfassung in den Fürstenthümern Paderborn und Corvey" etc. 1829. S. 14—15 og de S. 16 meddeelte Grundrids af forskiellige Bøndergaarde. „Im eigentlichen Paderbornischen (det gamle Engern) wohnen die Leute in Dörfer zusammen.... Auch in Ostphalen (Braunschweig, Hildesheim) wohnen die Leute in Dörfern; allein einjeder hat einen eigenen, von der Straße meist durch eine Verzäunung getrennten Hofplatz.... Im eigentligen Westphalen liegen die einzelnen Höfe und Häuser überall zerstreut." — Saaledes fra Arilds Tid i Osnabrück: „Etwas merkwürdiges ist, daß die wahren Landeswohner insgesammt noch einzeln auf abgesonderten, insgemein rings umher aufgeworfenen Höhen wohnen." Möser Osnabrück. Gesch. II. S. 4.

vi lære: at Slægtforbindelser, Samlevnet af flere, stundom maaskee fra en fælleds Stamfader udsprungne Familier, og Sambygning af disse Boliger paa en ved naturlige, locale eller tilfældige Grunde bestemt Plet af det i Besiddelse tagne Jordsmon, udgiøre det første og ældste Grund-Element til hine Stammers Civilisation og sociale Forfatning. Dette bekræftes heller ikke allene ved andre tydske og skandinaviske Kilder af betydende Alder: Samlinger af autonomiske og lovbestemte Vedtægter, og sildigere Landslove; men det bestyrkes endog ved endeel af vor Land-Almues agrariske Forhold, lige indtil det forrige Aarhundredes Slutning. Blandt disse er der eet, af særdeles historisk Vigtighed, fordi det i vort Fædreland, ligesom i en stor Deel af Tydskland, og flere af germaniske Stammer beboede eller indtagne Lande, danner en mærkværdig Eiendommelighed i Landboforfatningen, og der, hvor det forekommer, maa betragtes som det ældste, der kan paavises, og som et saadant, der tillige forklarer sin egen Oprindelsesmaade, og for en stor Deel Landets Bebyggelsesmaade og Menighedernes oprindelige Organisme. Det er Byernes Mark- eller Jordfællesskab — et uden Tvivl for de germaniske Stammer særeget, hos Romerne ikke forekommende Princip for Eiendomsret og Brugsret til den af et vist Samfund af Familier, en Bymenighed, occuperede Jord, eller til den hele Bymark; hvilket Princip paa en vis Maade ophævede den Enkeltes fulde Eiendomsret over Jorden, eller formindskede hans frie Raadighed over dens Brug, ved at giøre den til en vis Landsby indtagne (ikke blot den opdyrkede) Jord, eller den hele Bymark under eet betragtet, til Menighedens Fælles-Eiendom. Denne sidstnævnte var imidlertid af mere ideel Natur, eller udgiorde et Slags, i enkelte Forhold gieldende Dominium, hvorved den Enkeltes Brugsret ikke ophævedes, men indskrænkedes. Ved en særegen Organisation — den eengang for alle (nemlig i den

oprindelige Grundtanke) fastsatte, og derefter udmaalte eller tildeelte uforanderlige Jordpart for enhver Familie — (Bolet, Bondegaarden, Mansus, die Hube) erholdt derimod den individuelle Eiendomsret (selv under det besynderlige Forhold, der opstod ved Jordlodddernes Adsplittelse paa mange Steder i Bymarken) en Betryggelse og Stadighed, som tillige begrundede den i Familierne arvelige, oprindeligen vist nok ogsaa udeelte Besiddelse af saadanne Jordparter eller Boel.

Paa en saadan Idee om Fælles-Eiendom til Bymarker, oprunden af en samtidig eller fælles Occupation af Jorden ved flere Familier, (maaskee tildeels ved disses Udspring i en ældre Tid fra fælles Stammefædre) har i Fortiden den communale Forbindelse imellem Familiefædre i Bymenigheden grundet sig; saaledes som vi, allerede fra forhistoriske Tider, forefinde hiin Forbindelse i den tydske og danske Landboforfatning, og Spor til samme i endeel svenske Landskaber. Gaae vi til vort eget Land, hvor Erindringen om denne Forfatning, saaledes som den var før det 18de Aarhundredes Udgang, endnu ei er uddød: da bliver det os saameget lettere klart, at en saadan Idee ligger til Grund for det indtil hiin Tid næsten overalt i de danske Landsbyer (ogsaa i Skaane) herskende Jordfællesskab; eller de til hvert Boel, efter senere Talebrug til enhver Gaard og Gaardmand, i adspredte Smaalodder uddeelte Vange eller Bymærker; tilligemed Levningen af den gamle Fællesmark og Fællesbrug af Jorden i det saakaldte Overdrev (Alminding). Det paa denne Idee hvilende Retsbegreb forklarer den Tilstand, som fra umindelige Tider, længe før der opstod Forskiel imellem jordeiende Bønder og Kronens eller Adelens Vordnede, udgiorde Hovedcharakteren i det danske Landbrug og i den danske Landboes borgerlige Stilling; og saaledes tillige den Grundvold, hvorpaa Landets ældste communale Element, Landsbymenigheden,

var bygget. Hiint Retsbegreb udgiør netop en Modsætning til Begrebet om den udskiftede (eller tillige udflyttede) Bonde, Selveieren, der allene eier, allene er Herre over, allene for sig selv dyrker og bruger de Jordlodder, hvilke særskilt ere ham tilfaldne, eller afdeelte og hegnede omgive hans Bolig. Det ældgamle Markfællesskab, og den dermed forbundne Boelsforfatning, medførte vel ogsaa, at den enkelte Bonde (Selveier, Kronebonde eller Vordned — derpaa kom det her ikke an) havde udelukkende Eiendoms- og Brugsret til ethvert af de Agerstykker, som hørte til hans Boel; men kunde dog aldrig ganske egenmægtigen, eller uden visse lovbestemte vedtagne Indskrænkninger, skille dem fra Boelets Heelhed. Ligesaa lidt kunde han, under den communale Forfatning, som Fællesbrug af Bymarken medførte, modsætte sig den i Byen vedtagne Dyrkningsmaade, overtræde de øvrige almindelige By-Vedtægter, eller paa anden Maade vilkaarligen udtræde af sit Forhold til Byen, af Samfundet med Bymenigheden eller Communen, der betragtedes som den oprindelige Grundherre og Grundeier af Byens Jord, hvoraf enhver enkelt Bonde i Byen kun for sin Deel var usufructuarius eller Brugseier.

I Henseende til det for den agrariske Cultur, Folkets Levemaade og Grundforfatning saa vigtige Punkt, Jordbesiddelsens Art, eller Maaden hvorpaa en Bymenighed, bosiddende i en vis occuperet Egn, levede i sin særskilte Landsby, med nærliggende Boliger, og dyrkede en fælles Bymark: da have vi allerede seet, hvorvidt Tacitus underretter os om de gamle Germaners Skik i en Deel af disse Vilkaar, og hvormeget hans Beretning stemmer overeens med et uforkasteligt historisk Monument: den ældre danske og tydske Landboforfatning. Forend vi gaae over til en noget nærmere Betragtning af dennes særegne communale Forhold, vil jeg anføre et andet Sted af Vigtighed hos den romerske Forfatter, hvor han oplyser Germanernes

Jordbrug, ligesom, i de forhen anførte Steder, deres Bygningsmaade. Stedet er tildeels ikke uden Vanskeligheder og Afvigelser i Texten, som have givet Anledning til forskiellige Fortolkninger. I følgende Oversættelse har jeg (i første Linie) holdt mig til den sædvanlige, af de fleste Fortolkere antagne Læsemaade:

„Agrene tages af hele Menigheder skifteviis i Besiddelse, alt efter Dyrkernes Antal; og de dele dem derpaa imellem sig, efter Enhvers Værdighed. Delingen lettes ved Markernes store Udstrækning. Sædejorden verle de i Aarviis; og altid er der Agerland tilovers. Thi de stræbe ikke saaledes, ved Arbeide at drage Nytte af Jordens Frugtbarhed og Udstrækning, at de skulde plante Abildgaarde, indgierde Enge, eller vande Haver. Kornsæd er Alt hvad de fordre af Jorden" [11]).

Faa Steder i det berømte Skrift have vel givet mere Anledning til Afvigelse i Fortolkningen. Man har tildeels fundet Vanskeligheder ved Udtrykket per vices (eller *invicem*, som læses i det nylig af L. Trofs udgivne fortrinlige leidenske Haandskrift af Germania, som tillægges det 10de Aarhundrede). Men Vanskeligheden synes her af mindre Betydenhed, og kan maaskee reent forsvinde, naar man vil følge et andet Haandskrift af betydelig Alder (det Bambergske), som har: *ab universis vicis* (af hele Byer eller Bylag). Mere indgribende er Afvigelsen i Forklaringen af Udtrykket *secundum dignationem* (terræ), som adskillige Ældre og Nyere [12]) forklare det, nemlig om en

11) „Agri, pro numero cultorum, ab universis *per vices* (v. *invicem*) occupantur; quos mox inter se *secundum dignationem* partiuntur; facilitatem partiendi camporum spatiæ præstant. Arvas per annos mutant, & superest ager." &c. Cap. 26.

12) Saaledes bl. a. Luden, Geschichte des Teutschen Volks. I. S. 485, 717; han følger Læsemaaden: ab univercis vicis, (af hele Byer) men ikke ganske med den her fulgte Forklaring; og hos os C. Olufsen „(Bidrag til Oplysning om Danmarks Forfatning i de ældre Tider," særsk. Aftryk af Vidensk. Selsk. Skr. 1821. S. 10).

Vurdering af Jorden. I dette Tilfælde (hvor Fortolkningen, med Hensyn til Meningen og den sildigere Tids agrariske Forfatning, har saa meget for sig) havde saaledes allerede Tacitus, hos sin Tids Germaner, kiendt og beskrevet en saadan Deling af Agerjord imellem et Bylags Medlemmer, hvorved der agtedes paa Jordstifternes Beskaffenhed og Værdi, og hvorved altsaa baade de gode og ringere Agre deeltes i et nogenlunde ligeligt Forhold. Efter lærde Philologers Mening, vilde dette dog stride formeget imod den bedre latinske Sprogbrug, i Følge hvilken dignatio paa den Tid, Tacitus skrev, omtrent var gaaet over i Betydningen af dignitas [13]). Imidlertid er det vist, at flere Modsigelser i Udtrykkene hos Tacitus synes at forsvinde, og denne Forfatters Beretning at komme i bedre Harmonie med Cæsars Yttringer, dersom vi kunde følge den førstnævnte Fortolkning, saaledes som det endnu nylig er skeet ved en af den germaniske Oldtids lærdeste og aandrigeste Grandskere (K. Barth) [14]). Vil man derimod følge Andres, eller den mere almindeligt antagne Fortolkning af det omhandlede Sted,

---

13) Jvf. Udtrykkene: principis *dignatio*. *Livius* II. 16. *Tac* Germ. c 13. modicus *dignatione*. *Tac*. Ann, IV, 32. (Dog bruges Ordet ogsaa hos Livius i en noget forskiellig Betydning. VII. 25.)

14) „Das von Tac. gebrauchte Wort dignatio heist nicht eigentlich Würde, „sondern Anerkennung der Würdigkeit, des Werthes... Eine „Vertheilung nach Stand und Rang der Gemeindeglieder steht mit „Cæsars Worten in großem Widerspruch.... Jeder erhielt gleichen „Antheil, heißt es ausdrücklich.... Jedes Loos gab ein, auch für die „zahlreichste Familie hinreichendes Land; es war leicht zu theilen, sagt „Tacitus; denn es gab Land genug. Das zugetheilte Land wurde „nicht Privateigenthum; nach Cæsar gab es ein solches nicht; der In„haber war Miteigenthümer der Flur; für sein zugewiesenes Bauland „aber gleichsam nur Nutznieser.... Land blieb übrig (& superest „ager); d. h. ein Strich blieb Gemeindegut im engern Sinne — ge„meinschaftliche Hutweide" o. s. w. Barth Teutschlands Urgesch. 2te Aufl. 1843. IV. S. 67. 69. (Jeg maa bemærke, at denne ganske nylig udkomne Deel af Barths Skrift først er kommen til min Kundskab efter at Udkastet til denne Afhandling var nedskrevet.)

da maa det blive Tacitus's Mening: at Fyrster og Hovdinger ved Agerdelingen tillagdes større Lodder, end de øvrige frie Mænd. I begge Tilfælde bliver det imidlertid lige afgiort, at Talen er om Landets Bebyggelse ved hele By-Menigheder (hos Cæsar: gentes et cognationes hominum, qui uno coierunt), og om Jordernes Fordeling blandt Dyrkerne i de enkelte Familier. Rimeligt kan det vel ogsaa være, at der hos Tacitus ikke just er Tale om den allerførste Nedsættelse i en forhen endnu slet ikke bebygget Egn; men at her handles baade om Maaden, hvorpaa de allerede occuperede Bymarker vare fordeelte, og hvorledes de derefter benyttedes [15]). Ikke altid, siger han, dyrkedes samme Mark til Sæd; men skifteviis og aarsviis brugtes forskiellige store og nærliggende Vange; man kiendte kun den Dyrkningsmaade, at Jorden ved Hvile vinder nye Kræfter; dog havde man nok af Agerland; thi hverken Haver, eller egne Enge og Græsmarker, bruge Germanerne; den fornødne Kornhøst er det eneste, de lægge Vind paa og fordre af Jorden o. s. v. Uovereensstemmelsen imellem denne Beskrivelse hos Tacitus, og nogle Steder hos Cæsar, er maaskee mere tilsyneladende, end virkelig [16]).

---

[15]) En saadan Mening har i den nyeste Tid ogsaa en grundig og skarpsindig Fortolker, J. Weiske, antaget. (S. „Die Germania des Tacitus, übersetzt u. erläutert von F. Bülow und J. Weiske. Leipz. 1828. S. 2:8—300.) Dog antager han her snarere en Omskiftning af een Menigheds Bymark med en Andens, hvortil man langt vanskeligere kan finde den Grund, som til Vangenes Omskiftning i samme Byer, f. Ex. ved Trevangsbruget. Det er ikke let at sige, hvad der skulde bevæge en bosat Menighed til at bytte sin Bymark for en Anden, eller hvortil dette skulde føre.

[16]) Naar den sidstnævnte Historieskriver i Almindelighed siger om Germanerne: „Agriculturæ non student". Bell. Gall. VI. 22; eller: „minime omnes Germani agriculturæ student" ib. VI. 29: saa bør dette vist nok kun forstaaes om et omhyggeligere, konstigere Landbrug; eller i Sammenligning med Romernes. Hos Tacitus forekommer alt for mange Steder (s. Germ. c. 15. 16. 18. 25. 26. 40), som vise, at

3.

Det er, om ikke afgiort, dog i det mindste bragt til Sandsynlighed: at allerede for 1700 Aar siden findes historiske Spor til den, fra umindelig Tid existerende gammeltydske og gammeldanske Landboforfatning, i nogle af dens Hovedtræk, nemlig: Landets Opdyrkning ved Foreninger af hele Stammer, af flere nærboende Familier, og Forbindelsen imellem saadanne til et By-Lag, en Bymenighed. Hertil maa vel ogsaa, som en næsten naturnødvendig og i det mindste forhistorisk Betingelse, føies: Besiddelsen af den, ved et saadant Bylag opdyrkede Jord i en Art af Sameie, med de herved betingede Vedtægter for den enkelte Bymands Udøvelse af sin Eiendoms- og Brugsret til den ham tilfaldne Jordlod. — At en saadan Landboforfatning har været almindelig for alle germaniske Stammer — dette tør vi, som ovenfor er sagt, forudsætte, uden at vi derfor kunne eller ville udelukke saadanne Undtagelser og Indskrænkninger, som baade locale Forhold, og forskiellig

---

Agerbruget var almindelig udbredt blandt Germanerne; men tillige, at de for en stor Deel overlod dets Sysler til Qvinder, Trælle og gamle eller svagere Mænd. Cæsar selv (B. Gall. IV. 1.) nævner Sueverne, som et, uagtet deres idelige Krige, agerdyrkende Folk. — Naar Cæsar andenstedss beretter om dette Folk, at de ikke kiende særskilt, privat Jordeiendom („privati alque separati agri apud eos nihil est." B. Gall. IV. 1) eller: at Ingen hos Sueverne eier visse Agre eller Marker for sig selv; men at Folkets Høvdinger og Forstandere anviste hver Stamme eller Familie den Agerjord, hvilken de besaae, og derefter næste Aar igien forlade. („Neque quisquam agri certi modum, aut fines habet proprios" &c. B. Gall. VI. 22), da synes dette ret vel at kunne forklares om den Dyrkningsmaade ved Omskiftning af Sæd og Hvile, som Tacitus omtaler. Cæsar, der levede hundrede Aar tidligere, og ikke har kiendt det Indre af Tydskland saa nøie, som man kiendte Germanernes Skikke og Levemaade i Tacitus's Tid, har uden Tvivl havt ufuldkomnere Kundskab om de tydske Folkestammers Agerbrug. (Ogsaa med denne Mening har jeg fundet Barth overeensstemmende. Anf. St. S. 65.-66.)

Levesktik og Næringssyssel hos forskiellige Folkestammer have medført, saavel i Tydskland, som i Skandinavien.

Det ældste Element i disse beslægtede Folkeslags sociale Forfatning, Land-Communens eller Landsbymenighedens Samfund, er allerede et vigtigt Trin i Civilisation, og betinger et vist Fremskridt i Agricultur, som forudsættes og betydeligt lettes ved den dertil fornødne Udstrækning og Beqvemhed af dyrkelig Agerjord. Det er derfor ganske overeensstemmende med Naturen, at et Forhold, som det, vi maae tænke os i Landsbymenigheder med fælles Bymarker, behøver et frugtbart Jordsmon, et Sletteland, eller i det mindste en ikke alt for biergig og gold Natur, for at kunne udvikle sig. — Det er meer end en i Luften greben Hypothese, at det ovenfor skildrede communale Samfund imellem Byernes samboende Jorddyrkere (Bønder, Bomænd, Aaboer, Gaardmænd — som de i de nordiske Riger endnu benævnes) er oprindeligt og eget for de germanisk-skandinaviske Folkefærd. Uden at ville forlade de historiske Monumenters Kreds, eller vedrøre Hypotheserne om Nordboernes asiatiske Oprindelse, kan det dog være værd at nævne, at man i Hinduernes ældgamle Institutioner (efter Manu's Love) finder en Communalforfatning i Landsbyerne, der uagtet det meget eiendommelige, som udmærker den, ikke mangler enkelte Analogier med den germaniske (f. Ex. Jordernes Lod-Deling og uforanderlige Bevaring i Familierne)[17].

[17]) Jvf. **Manava-Dharmasastra. Lois de Manou, trad. du Sanscrit, par** ***Loiseleur-Deslongchamps.*** **1835. Livre VII. 113—22**, og **VIII. 237—265.** Interessant er bl. a. den Omstændighed, at Omgangen med at afgiøre Markeskielstvist ved Aastedsmøder af udnævnte edsfæstede Sandemænd og Oldinge af Menigheden m. v. har en paafaldende Liighed med vore gamle Skikke i dette Tilfælde. Selv den store Vægt, der lægges paa disse Retshandlinger, som efter Hindu-Lovene skulle udgaae fra Kongen, og i sidste Instants, naar ingen anden sikker Kiendelse kunde opnaaes, skulde afgiøres ved ham selv: er ikke fremmed i vore gamle Retsvedtægter: og der fattes ikke Exempler

Men det er heller ikke mindre naturligt, at man ganske savner Spor til en Landsby-Forfatning, der medførte Sambo og Sameie af en By-Menighed, i Fieldlandet Norge (saavelsom i nogle svenske Provindser). I de Kilder, hvor vi snarest maa søge Kundskab om Landenes oprindelige eller ældste Forfatning, — i de gamle norske Love, og nationale Vedtægtssamlinger, findes ingen herhenhørende Anordninger. Talen er der altid kun om den enkelte Gaard, om Forholdet imellem Selveieren eller Odelsbonden og Gaardfæsteren eller Leilændingen, om Hegn imellem Nabogaarde, almindelige Pligter i Henseende til Veie, Broer, Markfred o. d. Derimod forekomme i flere af de gammelsvenske Love (f. E. Westgöta-Lag, Uplandslag, Westmannalag og Östgötalag) en Mængde Vedtægter i derhen hørende Bøger (Bygde-Balk og Jorde-Balk), hvor Talen ikke allene er om By og Bymænd; men hvoraf ogsaa tydeligt kan sees, at her i Oldtiden har været sammenbyggede Byer [18]), og at man i Sverrige, ligesom i Danmark, fra

paa, at danske Konger (saaledes som i J. Lov I. 21. omtales) endnu i det 16de Aarh. personligen deeltog i de saakaldte Ridemændstog, for at afgiøre Markeskielstrætter. s. Ny D. Mag. VI. 167. 68. Jacobsen i Hist. Tidsskr. II. S. 5. Rosenvinges Udv. af Domme. II. S. 18. (A. 1537.)

18) Saaledes forekommer — for allene at nævne et og andet af de herhen hørende Lovsteder — i *Westgöta-Lag*, Jordþær-Balk c. 15: „*höghæ byr*, ock af heþnu bygdær" (*högha by* ɔ: „gammal by, som ända från hedniska tiden varit bebygd." Schlyters Glossar. p. 431.). Ligeledes nævnes sammest. *Fullbyr*, Fuldby, (og dette Ord forklares i V. Lovens yngre Recension c. 36, ved en By, hvor „half tylft at fæstu boæ": hvor 6 Bønder i det mindste havde Boel) c. 5. om Bønder boe i By med Lehnsmand. c. 7. „Tvistes der, om et Agerskifte (Skipt) hører til et Boel, eller ikke." sammest. p. 45: „Haver Mand *Toft* (ɔ: Huustoft, Bosted) i Byen, og 8 Ores Land, og Eng, som giver 6 Læs Hø." C. 13 nævnes „*Byar-mark*" som Schlyter forklarer ved Fælled („Bys gemensamma mark"). — *Westmanna-Lag*. Bygd. Balk. c. 19. (Schlyters Udg. S. 33) om „lovstiftet Deling" af Bymarken i hele, halve, Fierdingsboel og Ottingsboel; om Anlæg af Byernes Fortog og Toftevei; om Udflytning af Byen: „Tykker en Bonde, det er ham for trangt i Byen, da flytte

ældgammel Tid har havt nøiagtige Vedtægter om en Mængde Omstændigheder med Hensyn til Hegn imellem Agrene, Rebning eller Udmaaling af Enkeltes eller af hele Byers Jorder, Toftejord ved Husene, Forhold imellem Boel og mindre Jordlodder, fælles Saaetid, Forpligtelse at holde Hegn om de tilsaaede Marker og holde sit Qvæg af en Andens Ager, Markvei over Andres Jord, fire Veie, der skulle løbe igiennem hver By (en ogsaa i Danmark bekiendt Brug) m. m. Alt dette tyder hen paa en saadan Forbindelse imellem Bymændene, der ikkun lader sig forklare af nær sammenbyggede Gaarde i Landsbyen, og det deraf flydende Forhold i Henseende til By-Jordens Deling i Agerskifter; om man end ikke overalt i Sverrige kan antage aldeles den samme Indretning, i Henseende til Markfællesskab og Agerloddernes Fordeling, som i Danmark [19].

han ud paa sin egen Tægt (ↄ: den af ham selv opbrudte eller opdyrkede Jord) og skaffe sig selv en Farevei;" m. m. C. 24. Om fælles Humlegaard: „Da skifte den alle Bolstadsmænd (Boelsmænd, Bymænd) eftersom enhver har Jord til." — „Da tage hver, eftersom han eier i By og i Bolstad." — *Upplands-Lag.* Withærbo Balk. C. 1. Om Skifte eller Rebning paa ny i Byen. C. 2. Om en Nabo bygger for nær den anden paa sin Tomt. C. 3. 4. Om at tilsaae Agrene, om Agerskiel og Gierdesætning m. m. C. 6. „Eier en Bonde allene en By, eller har han Rydbeland eller Særjord (Urfiæld), hvad enten det er Ager eller Eng." (Urfiæld: „et stycke jord, som särskilt tillhör någon, utan gemenskap med grannarne i en by." *Schlyter* p. 433.) C. 18. om Markeskiel, og hvordan de skulle være. (Her nævnes forskiellige Jord-Dele eller Lodder (Skipt), f. Ex. *Tomt* (Toft), *Urfiæld* (Særjord, Stuf), *Akræ-Skipt*, Agerskifte; *Teghæ-Skipt* (Eng-Lod), *Bolstaþe*, Boel, Gaard, m. m. — *Östgöta-Lag* c. 21. (Schlyters Udg. p. 210.) „Om en Mand er vrangvillig, og vil ikke bierge (høste), og alle Grander (Bymænd) have høstet, da skulle de stævne ham". o. s. v. C. 6. (p. 196) „Om Bønder ville maale (rebe) deres By .... og naar da Undentag er giort af særskilt Jord: da bør Alle have lige Deel i det Gode, som i det Ringe, baade i Ager og Eng, og Alle være lige om Arbeidet, være sig ved Bro eller Bæk, og saa i Gierder, som i Ager og Eng, hver efter sin Andeel" (Lutskipt) o. s. v.

19) Det kan ved den Leilighed bemærkes, som en anden historisk Analogie

En nærmere historisk Betragtning af det sidstnævnte agrariske Forhold fører os først til det Hoved-Spørgsmaal: om dette Forhold er at betragte som oprindeligt, det vil sige, som det ældste, vi historisk kunne paavise? — eller om der paa historisk Vei forefindes nogen ældre Skikkelse, hvoraf hiin Landets Bebyggelsesmaade var fremgaaet? — For saa vidt vi ville holde os til vort eget Fædreland, og til de Egne i Tydskland, hvor Agerbruget og Landboforholdene omtrent ere de samme, eller lignende, som hos os — maa jeg uden Betænkning besvare det sidste Spørgsmaal benegtende. Hvad En og Anden har anseet for antageligt, om Danmarks Bebyggelse ved enkelte og særskilte, over hele Landet og i Herrederne adspredte Bøndergaarde (Odelsgaarde, Selveiergaarde), saaledes som disse navnligen og overhovedet findes i hele Norge: mangler hos os al historisk Beviislighed, ja endog Rimelighed. Det er i al Fald blot en hypothetisk Forudsætning, der maa træde tilbage i en Fortid, som ligger fiernere end alle historiske Kilder og monumentale Spor; men som tillige af disse Spor vanskeligen, eller aldeles ikke lader sig forklare. At vi til hine Monumenter regne den virkelige agrariske Forfatning i Landet, saaledes som den var, fra umindelig Tid, lige til Udskiftningen — er baade naturligt og let forstaaeligt. I øvrigt maae vi, som ligeledes er begribeligt, da der hos os fattes Documenter og Jordebøger, af saa høi en Alder, som f. Ex. de tydske, i fornødne Tilfælde benytte disse analoge Kilder til Oplysning og Beviis; hvilket paa denne Maade fuldstændigt nok lader sig føre. Naar vi altsaa i dette Tilfælde holde os til den i alle

imellem de to Landes agrariske Forfatning, at ligesom vor nuværende Taxering af Jorden til Skatlægning efter Hartkorn ikke er ældre, end fra 17de Aarhundrede, saaledes er ogsaa den svenske Jord-Inddeling og Taxering efter *Hemman* (eller Mantal) ogsaa af ny Oprindelse; og Navnet selv forekommer ingensteds i de ældre svenske Love.

Staters indvortes Historie gieldende Sætning: at man fra det factisk Existerende bør stige op til dets nærmeste bekiendte Grund og Anledning, og derefter videre forfølge denne saa høit op i Tiden, som en historisk Udviklings Spor forefindes: da ville vi her omsider komme til det Princip, der ligger til Grund for vort Fædrelands, og uden Tvivl for alle, med dette i Naturbetingelser beslægtede Landes Bebyggelse og Dyrkelse — et Princip, der af en bekiendt skarpsindig og genial Agronom saaledes er udtrykt:

„at flere Familier forenede sig, for med samlede Kræfter at opdyrke saa stor en Strækning, som ansaaes tilstrækkelig til at ernære dem; samt at de byggede deres Boliger nær hinanden, for i paakommende Tilfælde at kunne yde hinanden Bistand. Heraf opstod saaledes de fælles Bymarker og Landsbyer.“ [20])

Paa andre Maader at forklare Bebyggelsen af saadanne Lande, hvor samlede Byer og Markfælleskab findes, eller engang fandtes, og har existeret saalænge Erindring og Historie naae: strider imod enhver Fornuftslutning og al Rimelighed. Lad os tænke os, saaledes som i Norge og Island, enkelte Gaarde og mindre Landeiendomme adspredte i Landet, hver med sin større eller mindre Jordlod, samlet ved og omkring Eierens Bolig; lad os tænke os de største Gaarde, med en saa betydelig Besiddelse, at Jorden kan føde flere Familier: her vil altsaa danne sig Afbygger-Boel, eller Gaarde, som Odelsbonden ikke selv umiddelbart dyrker, men som han, paa visse Vilkaar, overlader til sine Bryder, Landboer o. s. v. Disse ville naturligviis faae deres Bolig paa den Jordlod, som er tildeelt dem, og saaledes altid i en temmelig vid Afstand fra Hovedgaarden. Med

---

[20]) Oluffen: Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning etc. p. 6.

Tiden forandres endeel i dette Forhold; Afbyggergaardene gaae ved Arv eller Salg over i andre Hænder, og faae selvstændige Eiere; nogle deles i Halvboel, eller mindre Lodder; men altid med affondrede, indgrændsede Marker. Hvorledes vilde man nu forklare, at Odelsbønderne og de andre Jordbrugere skulde forlade deres Gaarde, fra Marken flytte sammen i Byer, og opgive deres særskilte Jordeiendomme, for at lade dem slaaes sammen til en Bymark, og denne atter udstykkes i smaa Agerlodder, paa det at disse, adspredte i alle fire Verdenskanter paa Bymarken, kunde fordeles imellem enhver Boelseier? [21]) — En saadan Forudsætning er ligesaa fornuftstridig, ja ligesaa utænkelig, som at forestille sig den Mulighed, at vore udskiftede og udflyttede Bønder engang vilde forlade deres Lodder, rive deres Huse ned, og atter flytte sammen i den forladte Landsby, for at begynde et nyt Markfællesskab. Dette vil enhver kalde en urimelig Tanke; men den er det ikke mindre, at vore gamle, sammenbyggede Byer, med deres i Fællesskab dyrkede Vange og Agre skulde være opstaaede anderledes, end

---

[21]) En saadan Anskuelse finder man dog hos adskillige, endog navnkundige Kammeralister og Landoeconomer; f. Ex. Frank Syst. der landwirthschaftl. Polizei. 1789. I. S. 197. Förster Entwurf der Land-, Stadt- u. Staatswirthschaft. Berl. 1792. S. 165. Thaer Allg. landwirthschaftl. Gewerbslehre. 1815. S. 145. m. fl. Den modsiges af en hos os bekiendt, ligesaa skarpsindig som videnskabelig og grundig Forfatter i disse Discipliner, Prof. G. Hanssen: „Wir verwerfen die Ansicht als gänzlich unhaltbar, daß das Land ursprünglich nach Einzelhöfen, jede mit ihrer separaten und beliebig occupirten Feldmark bewohnt gewesen; dann aber im Mittelalter die Besitzer dieser Höfe der größeren Sicherheit halber ihrer zerstreuten Wohnungen zu Dörfer zusammengerückt, und eben so ihre Felder zusammengeworfen haben." Ansichten üb. das Agrarwesen der Vorzeit. 2te Lief. Neues Staatsbürgerl. Magazin. VI. S. 2. Foruden Hanssen og Oluffen, har hos os desuden J. F. Schlegel hyldet den modsatte Mening. „Om Agerdyrkningen og Landoeconomien i Danmark under Valdemarerne." Skand. Lit. Selsk. Skrifter. 1806. II. S. 293.

ved en oprindelig, samtidig Occupation af hele Jorden eller Bymarken, og ved en derpaa følgende Fordeling af samme efter Agre til ethvert Boel, og til enhver Besidder af et saadant i Bymenigheden.

For nærmere at oplyse denne Delings Natur, vil jeg først meddele den Skildring, vi finde hos en nyere tydsk Forfatter, der med den største Sagkundskab og det klareste Blik har skildret Westphalens ældgamle Landboforfatning, saaledes som den existerer, eller nyligen fandtes i en Deel af Paderborn og i Corvey: „Bymarken ligger i en Kreds omkring Landsbyen; „Jordbundens naturlige Beskaffenhed, Bierge, Dale, Fordyb„ninger og Bække afgive Grunden til den første almindelige „Inddeling. Dernæst komme Veiene, som deels følge hine Na„turgrændser, deels atter giennemskære disse i mindre Stykker. „Alle disse Dele eller store Lodder ere sønderskaarne i firkantede, „meest langagtige Stykker (Agerskifter), hvis Beliggenhed og Ret„ning bestemmes ved Localiteten. Paa Skraaningen af Bierge „eller Bakker strække de sig altid med Langsiden paa tværs; „paa Sletlandet give Veie, Bække og Vanddrag den en saadan „Retning, at de i Længden udgaae fra disse. Den kyndige „Jordbruger indseer let Grunden hertil. Ploven maa, for ei „at spilde Tid, drives i Længden, ikke i Breden af en Ager; „ligesidet firkantede, eller fleerkantede Agerstykker ere ikke saa „tienlige for Markarbeidet, som den aflange Firkant. Laae de „paa langs ned ad en Bakke, eller et heldende Jordsmon, vilde „Muldjorden skylles ned af Regnen; laae de langs med „Veiene, maatte der være langt flere af disse; eller man „maatte kiøre over sin Naboes Agre, for at komme til sine egne. „Disse firkantede Agerstykker have alle en bestemt Stør„relse, efter det fra umindelige Tider her gieldende Agermaal „(„der Calemberger Morgen"); og i denne Størrelse ere mindre „Brøkdele under ½ „Morgen" udelukkede. Agrene ere altid

„½, 1, 1¼, 1½, 2, 3 o. s. v. Morgen store. Ogsaa dette er
„ikke uden Grund. Alt for smaa Stykker vilde sinke Mark-
„arbeiderne; i alt for store Jordstykker vilde den ulige Jordbund
„hindre en eensartet Dyrkning. At deres Størrelse har et be-
„stemt Grundmaal, beroer paa den Tid, som medgaaer til Pløi-
„ningen, eller i den Sædmængde, som udfordres til Jord-
„maalet [22]). — Endelig var denne Inddeling i smaa Agerstykker
„aldeles hensigtssvarende og velgiørende for en Menigheds Land-
„brug. Der, hvor fra Arilds Tid Boelsindretningen („das
„Hubenverhältniß") har fundet Sted, der har Boelseieren i alle
„Dele af Bymarken enkelte Jordlodder; han er derved mindre
„udsat for Veirets Skifte og andre Naturhændelser, end naar
„han har sin hele Jord samlet under eet; er Aaret meget vaadt,
„saa trives Sæden bedre paa de høit liggende Agre; og i modsat

[22]) En „Morgen" Land, tilføier Forfatteren, pløies paa en halv Dag, og fordrer 1—1¼ „Scheffels" Udsæd. Men denne Angivelse vil det være vanskeligt og til liden Nytte, nærmere at bestemme og forklare, da baade Jordmaalet („Morgen Land", jugerum) og Sædmaalet („Scheffel") i de forskiellige tydske Lande er høist afvigende. I Stedet for at Harthausen regner en Morgen i Paderborn for en halv Dags Pløining, angives den andensteds til en heel Dags. (s. bl. a. Adelungs d. Wörterb.) I Danmark (ligesom i Sverrige) er, som bekiendt, det almindelige Jordmaal „en Tønde Land", eller 14,000 Qvadrat-Alen, som er det Areal, man nu i Almindelighed bruger til en Tønde Hvedes og Rugs Udsæd. Efter en mig af min Ven og Collega, Hr. Prof. Velschow meddeelt Bemærkning, bør man dog snarere antage: at en Tønde Land er bestemt til 14,000 □ Alen, fordi man tilforn regnede, paa dette Areal at kunne i Giennemsnit saae en Tønde hart Korn (ↄ: Rug og Byg) aarlig; nemlig under Betingelse af Trevangsbrug, eller saaledes, at man lod en Trediedeel af Arealet hvile. Man regnede saaledes i forrige Tider, da man saaede al Slags Sæd tykkere, end nu (jfr. *Velschow* Comm. de instit. militar. Dan. p. 88—90) at kunne i ⅔ af 14,000 □ Alen i Giennemsnit saae 1 Tønde Korn: og derfor bestemtes af det næstbedste Slags Jord, hvoraf en Trediedeel antoges aarligen hvilende, efter Anordningen under Christian V af 7 Mai 1683, tre Tdr. Land til een Tønde Hartkorn, i Provindserne udenfor Jylland (Mandix Landvæsensret. 2. Udg. I. S. 350).

„Tilfælde har han ogsaa sin Deel i de lavere, mere sidlændede „Jorder. Indtræffer Hagelskade, da træffes jævnlig den ene „Side af en Bymark, imedens den anden lider mindre. Endnu „en anden Grund er den nogenlunde tilveiebragte Eenshed i „Landsbyens forskiellige Boel. Enhver Bonde havde nærmere „og fiernere liggende Agerskifter, god, ringere og daarlig Jord; „enhver har lige Interesse for Aarsgrøden og Udbyttet i alle „Egne af Bymarken. Herved har man opnaaet, at Misundelse „og Skindsyge formindskedes, Deeltagelse i Menighedens almin„delige Interesse forstærkedes, og Sammenhold imellem de en„kelte Medlemmer i den lille Stat uendeligt forhøiedes." [23])

Det er omtrent de samme Sætninger, den samme Anskuelse, som Olufsen har giort gieldende med Hensyn paa Danmarks Bebyggelse, og paa vore Landsbyers Anlæg og Markfælleskab, og hvorved han har giort Ende paa den ugrundede, af reen Uvidenhed i alle historiske Forhold udsprungne Fordom: at den gamle Indretning kun var opstaaet af tilfældige Aarsager, og som Følge af en uforstandig og vilkaarlig Fremgangsmaade. „Jordfællesskabets Oprindelse — siger denne „Forfatter — viser tydeligt — hvormeget man endog i vor „Tid har derimod, som upassende med vore Midler og Me„thoder — at det langtfra ikke, som man ofte har meent og „sagt, er udsprunget af Uvidenhed og Stupiditet hos vore „Forfædre, og har været saa længe vedligeholdt, allene af slavisk „Vedhængenhed ved det Gamle. Vi see tværtimod, at dets „første Valg har en meget sund, og fra alle Sider betragtet, „meget rigtig Tanke til Grund, og er kun vedbleven, fordi „man længe ikke havde nogen anden, ligesaa rigtig Tanke „at lægge til Grund for en ny og bedre Indretning, indtil man

---

[23]) A. v. Haxthausen üb. die Agrarverfassung in den Fürstenthümern Paderborn und Corvey, u. deren Conflict in der gegenwärtigen Zeit. etc. 1829. S. 86—88.

„omsider i Taxation af Jorderne fik et Middel, der, „med al dets Ufuldkommenhed, dog nogenlunde kunde bru„ges." [24]) — I Overeensstemmelse med Landenes naturlige Beskaffenhed finde vi derfor den forskiellige Charakteer, som deres Bebyggelse fra sin Oprindelse har antaget i de skandinaviske Riger. I Norge og en stor Deel af Sverrige vare de dyrkelige Landstrækninger smaa, indskrænkede, afbrudte ved Biergstrækninger, Skove, Søer og Elve. Det første af disse Lande, og endeel Strækninger af Sverrige, ere derfor blevne bebyggede og opdyrkede ved eenlige Gaarde, og have beholdt dem. I Danmark vare Naturforholdene anderledes; en jævn, temmelig eensartet Jordbund gav store, sammenhængende Strækninger af god Agerjord. Kun Skovene traadte imellem, som Adskillelse og Hindring for Agerbruget; men Rydning var et Middel herimod, som man snart lærte at anvende, og brugte i Aarhundreders Løb, indtil det endelig kom dertil, at man maatte skaane og frede de overblevne Skove; og omsider gribe til Tørven, da Træerne ikke mere vilde strække til. [25]) — En Undtagelse herfra er Vestkanten af Nørre-Jylland. Dette tyder i og for sig selv hen paa en fra det øvrige Danmark forskiellig Naturbeskaffenhed; og en saadan forefinde vi ogsaa. Skove, af idel Sandjord bestaaende Sletter, og ufrugtbare Heder, tilstede kun en tynd, adspredt Befolkning, der behøver et vidtløftigt Jordsmon for at finde Næring. Her har man derfor, fra ældgammel Tid, næsten kun bygget enkelte, særskilt

---

[24]) Anf. Sted. S. 11. 12.

[25]) At det samme ogsaa undtagelsesviis finder Sted i visse Landstrækninger af Tydskland, hvor Stedforhold opfordrede til Anlæg af enkelte Gaarde, er bekiendt. (s. for Ex. det ovenanf. Skrift af A. v. Harthausen, S. 14: „In den Sandgegenden von Paderborn liegen überall zerstreut die einzelnen Höfe und Häuser." Ogsaa i Osnabrück: „Unser Stift besteht größtentheils aus Heide, Sand, Mohr und Gebirge; hier haben keine Familien sich zusammengethan." Möser Osnabr. Gesch. I. S. 8. Jvf. Neues Staatsbürg. Mag. VI. S. 4.)

liggende Gaarde paa Bymarken[26]); og denne Bebyggelsesmaade bekræftes endmere derved, at Sognekirkerne i disse jydske Egne, da de anlagdes, ofte ikke havde nogen By i Nærheden, og derfor hyppigen ligge eensomt paa fri Mark, stundom endog adskilte fra den fiernere Præstegaard.

Af det ovenfor udviklede Forhold indsee vi tillige, hvorfor det ikke lader sig giøre, ligefrem historisk at anvende, enten Norges eller Islands Bebyggelses- og Opdyrkningsmaade paa Danmark. De til Island udvandrede misfornøiede norske Høvdinger og „Storbønder", som man kaldte dem, der vare denne Øes første, historisk bekiendte Bebyggere, overførte derhen deres eget, allerede for længe siden beboede Fædrelands Leveskik og Indretninger, tilligemed de fleste og vigtigste Retsvedtægter; for saa vidt som disse kunde blive anvendelige i det nye Fædreland og dets friere Forfatning. At her enhver mægtig Mand eller Bonde for sig selv tog saa meget af det ubeboede Land i Besiddelse, som han kunde opdyrke — at han her byggede sig sin Gaard for sig selv, og Afbyggergaarde for sine Landboer, Bryder, Fæstere, eller Trælle — med eet Ord, for alle dem, der vare afhængige af den rigere Bonde, som ikke blot kunde tage Land i Besiddelse, men havde Evne og Midler til at opdyrke det og besætte det med Qvæg — var

26) At Tørvens Brug i Danmark til Brændsel er temmelig silbig — i det mindste ikke har været ret almindelig i ældre Tid: tør vi bl. a. slutte deraf, at Tørvemoser, deres Afhændelse, Afbenyttelse m. m. meget sielden forekomme i gamle Documenter. Derimod findes Spor nok til, at de allerfleste Landsbyer fordum have havt egen Fællesskov, eller Skovparter, som benyttedes efter Rebning. (Exempel paa en Skovrebning i Lolland 1581, s. histor. Tidsskr. II. S. 138—143.) I dette Landskab har man ogsaa endnu et sieldent og mærkeligt Exempel paa en betydelig, i to Dele adskilt Bondeskov, der eies af Fæstebønderne i Freilev, Kiettinge Sogn, paa Grevskabet Christiansholm, og allerede 1533 skal være tilkiendt dem ved en Herredagsdom, som for faa Aar siden ved en Høiesteretsdom blev stadfæstet.

naturligt og begribeligt, og saaledes finde vi Historien af Islands Bebyggelse i Sagafortællingen. Island var, tildeels endnu mindre end Norge, et Land, hvor Sambo, og Sammenbygning af flere Gaarde til en Landsby, kunde opkomme. I Danmark, ligesom i mange Egne af Tydskland, var derimod det frugtbare, til Kornsæd anvendelige Jordsmon saa overflødigt, at det indbød til en saadan beqvemmere Dyrkning, der lettest kunde udføres, hvor flere Familier i Forening indtog en vis Landstrækning og deelte den imellem sig [27]). Ligesaa naturligt var det, naar en saadan Forening (en By-Menighed) var stiftet [28]), og Grændserne for den Mark, man vilde indtage og bruge, var bestemt, at Jorden skiftedes blandt de enkelte Familier, ikke blot efter dens Areal eller Flade-Indhold, men efter dens Værdi, eller det Udbytte, som kunde ventes af dens Dyrkning og Benyttelse.

Da det, som vi nylig omtalte, er ganske overeensstemmende med Norges Naturforhold, at ingen Landsbyer, men kun enkelte Gaarde, udgiøre den herskende Charakteer i dette Lands Cultur eller Opdyrkning og Beboelse: saa er det ogsaa i Analogie hermed, at vi i de gamle norske Lovsamlinger (f. Ex. Magnus Lagabæters „Gulethingslov", Landsleiebalken) savne enhver Vedtægt om Sambo og By-Menighed, om fælles Brug

27) Det er for Resten langt fra ikke blot til disse Lande, at en saadan Opdyrkningsmaade af Jorden er indskrænket. Man finder den — som G. Hanssen, anf. St. S. 3 bemærker — baade hos germaniske, celtiske og slaviske Folkestammer; ja udbredt over den største Deel af Asien og Europa.

28) Vilde man opkaste det Spørgsmaal: hvorledes den oprindelige Forening imellem de Familier, der tog en Bymark i Besiddelse, er opstaaet? eller hvilken Oprindelse den første communale Forbindelse har havt? — da lod dette sig vel besvare paa flere Maader; og deriblandt ogsaa den, at tænke sig en samlet, meer eller mindre talrig Slægt, som første Besidder af en heel Bymark. Men enhver saadan Besvarelse ved Gisninger, der undertiden vildlede meer end de veilede, maa stige op i en Fortid, fiernere end det Punkt, nogen historisk Erindring kan naae.

af Bymarker, eller disses Deling i Agerskifter mellem Bymænd. Det er saaledes Danmark, den sydlige og mellemste Deel af Sverrige, og en stor Deel af Tydskland, hvorom det gielder, at her ikke gives noget ældre og mere enkelt Element i Landets Bebyggelse, i den deraf oprundne Forfatning og Leveskik hos Folket, eller nogen historisk beviislig ældre Tilstand, end Landsbyerne, med deres Menigheder, deres Markfællesskab og Boelsindretning, som vi nu komme til at afhandle. Dette vigtige historiske Element i vort Lands ældste og tidligere Landboforfatning kræver saameget mere en nærmere Betragtning, som dets fuldkomne Analogie med Forholdene i Tydskland endnu mere bekræfter det gamle historiske Slægtskab imellem germaniske og skandinaviske Folkestammer, der i disse oprindelige, ældgamle Forhold saa tydeligt fremtræder.

4.

Familiers særskilte, men sammenbyggede Bosteder i Landsbyer medførte den ovenfor skildrede Forfatning og den naturnødvendige Inddeling. Naar ti, tyve eller tredive Bymænd vilde boe samlede, og anlægge deres Huusbygninger nær hinanden, paa den Maade, som vi kiende, eller før Udskiftningen have kiendt, i vore egne Landsbyer: var det en physisk Umulighed, at enhver Bonde kunde faae sin Agerjord og Græsmark samlet ved sit Bosted. Hvorledes den herved nødvendige Agerdeling, eller Skiftning af den indtagne Bymark, har været beskaffen, vide vi ei allene; men vi kunne af en Mængde historiske Data, og af andre Landes endnu existerende Landboforhold og Markfællesskab, endog giøre os en fuldkommen tydelig Forestilling om, hvorledes det ved denne Jorddeling er gaaet til fra Oprindelsen af. Ligesom man i Begyndelsen, ved Byens Anlæg, overalt har taget Hensyn til locale Forhold, saaledes har man ogsaa taget Markens eller Jordsmonnets Naturbeskaffenhed og Beliggenhed til

den oprindelige Basis eller Delingsgrund. Vi maae tænke os Bymarken, som den oprindelige Heelhed, men af en i den tidligste Tid temmelig ubestemt Størrelse; eller med Grændser, som først efterhaanden, ved Sammenstød med Nabobyers Mark, og ved Trætter og Foreninger med Naboerne, fik deres endelige Bestemmelse og faste Markeskiel. Af en saadan Bymark adskilte man især den Hoveddeel, nærmest omkring Landsbyen, som man vilde holde under Ploven, og som man efterhaanden udvidede, ligesom Evne og Kræfter til at opdyrke Jorden tiltog hos Bymændene [29]), i saa mange Afdelinger, som dertil gaves Anledning, enten i Følge Jordens større eller mindre Dyrkelighed, dens høie eller side Leie, dens nærmere eller fiernere Afstand fra Byen, o. s. v. Enhver større Agerlod, eller større Deel af Bymarken blev i Danmark kaldt Agerskifte eller Aas; og i enhver af disse har man tildeelt hver enkelt Bymand, Bonde eller fri Jordbruger et ligeligt Maal af Jord. Saamange Agerskifter altsaa Byen havde, saamange Agre eller „Slader" [30]) tilfaldt enhver Bonde. — Efterat en slig Udmaaling var skeet, kaldte man den saaledes fordeelte Bymark af Ager og Eng Maalsjord — en Benævnelse, som bl. a. modsattes Gribsjord, hvorved man vel oprindeligen har forstaaet al Jord i Udmarken, som endnu ingen særskilt Eier havde, men laae udeelt hen, som Byens Fælleseiendom. Men Gribsjord kaldte man desuden endnu i det 16de Aarhundrede

---

[29]) „Sandsynligviis skeete ikke hele Markens Opdyrkning paa een Gang; men flere nye Agerskifter indtoges alt eftersom man saae, at man behøvede, eller kunde overkomme mere." Olufsen l. c. S. 11.

[30]) Ved dette Ord synes man at have betegnet flere, sammenliggende Agre, som tilhørte samme Lodseier. Ar. Berntsen forklarer nemlig Slade ved „det Stykke Agerland, eller de Agre, enhver Gaard udi hver Aas tilhører — eller saamange Agre, som hver paa sin Part, udi hver Aas, hos hinanden bekommer." Danm. og Norges frugtb. Herlighed. II. 451.

er det mig at høre, at De og nyder Sundhed og Munterhed. At bede Dem at blive ved at elske mig, vil jeg ikke; thi De kand ei andet; men dette vil jeg bede: sig mig det engang om Aaret, at De altid elske endnu

Deres Excellences oprigtigste Ven

Aarhuus d. 7de Oct. 1785. *O. Höegh Guldberg.*

51.

A. Kalls skriftlige Votum om Riegels*).

1787.

Vel er det bekiendt, at Supplicanten har anvendt Flid paa den ældre Kirke-Historie, og udgivet adskillige til dette Fag henhørende Skrifter; men uden at indlade sig i en Bedømmelse af samme, bør Consistorium dog tilkiendegive, at derudi endnu ikke findes tilstrækkelig Grund til at anbefale denne Ansøgning. Ved det Prædicat Kongelig Dansk Historiograph tænker man sig en Mand, til hvilken Rigernes vigtigste Documenter betroes, for deraf at giøre den beste Brug, saa vel til at forfremme sand patriotisk Dyd, som til at befordre Statens Agtelse og Anseelse hos Fremmede; desaarsag kræves nødvendigen, at den, som med Ære og til almindelig Nytte skal bære dette Navn, maa, foruden at besidde en meere end almindelig Retsindighed og Upartiskhed, være bekiendt saa vel af Indsigter i Fædernelandets Historie og Stats-Retten, som af Talenter til et værdigt historisk Foredrag. Hvorvidt disse Egenskaber findes hos Supplicanten, kan Consistorium ey bestemme, men dette tør man ansee for vist, at Publicum allerede kiender Mænd, der have særdeles Fortienester af den Danske Historie, for Ex. Prof. *Thorkelin*, Prof. *Wandal*, men frem for andre HEr. Kammerh. *Suhm*, en Mand, der, i Fald han fandtes villig til at imodtage en Kong. Historiographs Embede, unegtelig meget vilde pryde samme.

d. 27de Mart. 1787. *Abr. Kall.*

---

*) Da N. D. Riegels søgte om at blive kongelig Historiograph, sendtes Ansøgningen til Consistorii Erklæring, i hvilken Anledning Kall afgav dette Votum.

52.

Klopstock til A. G. Carstens.

1788.

Zwey Dinge, mein liebster, alter Freund, haben mir vor kurzem nicht wenig Freude gemacht. Ich habe den Geheimen Rath Hardenberg-Reventlow, durch den Sie diesen Brief erhalten werden, kennen gelernt; und ich habe Sie ihm, als denjenigen genant, welchen er, worin er nur wolte, am besten um Rath fragen könte.

So oft ich Jemanden spreche, der von Kopenhagen kömt, so rede ich auch von Ihnen, und höre dann, daß Sie sich nicht etwa nur wohl befinden, sondern daß Sie auch immer noch arbeiten mögen; und was wäre auch das erste, ohne das letzte. Ich muß Ihnen doch bey dieser Gelegenheit sagen, daß Ihre fortwährende Gesundheit ein Wunder vor meinen Augen ist, weil Sie nicht reiten. Doch was erlebt man auch nicht alle vor Wunder in unsere Zeit? Lavater manipulirt Mädchen, die Schwedenborger Geister, und Karstens wird, ohne ein Pferd zum Leibarzte zu haben, hundert Jahre alt. Ich befinde mich zwar wohl, aber Ihren Schwung nehme ich gewiß nicht, ob ich gleich der Leibärzte (mein jetziger heißt Harald, er verdient den Namen) wol Zwanzig gehabt habe. Arbeiten mag ich auch noch, und wenigstens eben so gern an meine Freunde denken, ob ich gleich nicht an sie schreibe. Ich bin, wie ich war, seitdem ich Sie kennen lernte, Der Ihrige

Hamburg, den 8. April 1788. Klopstock.

53.

Jacobi til P. A. Bernstorff.

1789.

Monseigneur,

Si je ne me présente pas à Votre Excellence, c'est que je respecte ses occupations importantes, tous ses momens

er det mig at høre, at De og nyder Sundhed og Muntrhed. At bede Dem at blive ved at elske mig, vil jeg ikke; thi De kand ei andet; men dette vil jeg bede: siig mig det engang om Aaret, at De altid elske endnu

Deres Excellences oprigtigste Ven

Aarhuus d. 7de Oct. 1785. *O. Höegh Guldberg.*

51.

A. Kalls skriftlige Votum om Riegels*).

1787.

Vel er det bekiendt, at Supplicanten har anvendt Flid paa den ældre Kirke-Historie, og udgivet adskillige til dette Fag henhørende Skrifter; men uden at indlade sig i en Bedømmelse af samme, bør Consistorium dog tilkiendegive, at derudi endnu ikke findes tilstrækkelig Grund til at anbefale denne Ansøgning. Ved det Prædicat Kongelig Dansk Historiograph tænker man sig en Mand, til hvilken Rigernes vigtigste Documenter betroes, for deraf at giøre den beste Brug, saa vel til at forfremme sand patriotisk Dyd, som til at befordre Statens Agtelse og Anseelse hos Fremmede; desaarsag kræves nødvendigen, at den, som med Ære og til almindelig Nytte skal bære dette Navn, maa, foruden at besidde en meere end almindelig Retsindighed og Upartiskhed, være bekiendt saa vel af Indsigter i Fædernelandets Historie og Stats-Retten, som af Talenter til et værdigt historisk Foredrag. Hvorvidt disse Egenskaber findes hos Supplicanten, kan Consistorium ey bestemme, men dette tør man ansee for vist, at Publicum allerede kiender Mænd, der have særdeles Fortienester af den Danske Historie, for Ex. Prof. *Thorkelin*, Prof. *Wandal*, men frem for andre HEr. Kammerh. *Suhm*, en Mand, der, i Fald han fandtes villig til at imodtage en Kong. Historiographs Embede, unegtelig meget vilde pryde samme.

d. 27de Mart. 1787. *Abr. Kall.*

---

*) Da N. D. Riegels søgte om at blive kongelig Historiograph, sendtes Ansøgningen til Consistorii Erklæring, i hvilken Anledning Kall afgav dette Votum.

52.

Klopstock til A. G. Carstens.

1788.

Zwey Dinge, mein liebster, alter Freund, haben mir vor kurzem nicht wenig Freyde gemacht. Ich habe den Geheimen Rath Hardenberg-Reventlow, durch den Sie diesen Brief erhalten werden, kennen gelernt; und ich habe Sie ihm, als denjenigen genant, welchen er, worin er nur wolte, am besten um Rath fragen könte.

So oft ich Jemanden spreche, der von Kopenhagen kömt, so rede ich auch von Ihnen, und höre dann, daß Sie sich nicht etwa nur wohl befinden, sondern daß Sie auch immer noch arbeiten mögen; und was wäre auch das erste, ohne das letzte. Ich muß Ihnen doch bey dieser Gelegenheit sagen, daß Ihre fortwährende Gesundheit ein Wunder vor meinen Augen ist, weil Sie nicht reiten. Doch was erlebt man auch nicht alle vor Wunder in unsere Zeit? Lavater manipulirt Mädchen, die Schwedenborger Geister, und Karstens wird, ohne ein Pferd zum Leibarzte zu haben, hundert Jahre alt. Ich befinde mich zwar wohl, aber Ihren Schwung nehme ich gewiß nicht, ob ich gleich der Leibärzte (mein jetziger heißt Harald, er verdient den Namen) wol Zwanzig gehabt habe. Arbeiten mag ich auch noch, und wenigstens eben so gern an meine Freunde denken, ob ich gleich nicht an sie schreibe. Ich bin, wie ich war, seitdem ich Sie kennen lernte, Der Ihrige

Hamburg, den 8. April 1788. Klopstock.

53.

Jacobi til P. A. Bernstorff.

1789.

Monseigneur,

Si je ne me présente pas à Votre Excellence, c'est que je respecte ses occupations importantes, tous ses momens

er det mig at høre, at De og nyder Sundhed og Muntrhed. At bede Dem at blive ved at elske mig, vil jeg ikke; thi De kand ei andet; men dette vil jeg bede: sig mig det engang om Aaret, at De altid elske endnu

Deres Excellences oprigtigste Ven

Aarhuus d. 7de Oct. 1785. *O. Höegh Guldberg.*

51.

A. Kalls skriftlige Votum om Riegels*).

1787.

Vel er det bekiendt, at Supplicanten har anvendt Flid paa den ældre Kirke-Historie, og udgivet adskillige til dette Fag henhørende Skrifter; men uden at indlade sig i en Bedømmelse af samme, bør Consistorium dog tilkiendegive, at derudi endnu ikke findes tilstrækkelig Grund til at anbefale denne Ansøgning. Ved det Prædicat Kongelig Dansk Historiograph tænker man sig en Mand, til hvilken Rigernes vigtigste Documenter betroes, for deraf at giøre den beste Brug, saa vel til at forfremme sand patriotisk Dyd, som til at befordre Statens Agtelse og Anseelse hos Fremmede; desaarsag kræves nødvendigen, at den, som med Ære og til almindelig Nytte skal bære dette Navn, maa, foruden at besidde en meere end almindelig Retsindighed og Upartiskhed, være bekiendt saa vel af Indsigter i Fædernelandets Historie og Stats-Retten, som af Talenter til et værdigt historisk Foredrag. Hvorvidt disse Egenskaber findes hos Supplicanten, kan Consistorium ey bestemme, men dette tør man ansee for vist, at Publicum allerede kiender Mænd, der have særdeles Fortienester af den Danske Historie, for Ex. Prof. *Thorkelin*, Prof. *Wandal*, men frem for andre HEr. Kammerh. *Suhm*, en Mand, der, i Fald han fandtes villig til at imodtage en Kong. Historiographs Embede, unegtelig meget vilde pryde samme.

d. 27de Mart. 1787. *Abr. Kall.*

---

*) Da N. D. Riegels søgte om at blive kongelig Historiograph, sendtes Ansøgningen til Consistorii Erklæring, i hvilken Anledning Kall afgav dette Votum.

52.

Klopstock til A. G. Carstens.

1788.

Zwey Dinge, mein liebster, alter Freund, haben mir vor kurzem nicht wenig Freude gemacht. Ich habe den Geheimen Rath Hardenberg-Reventlow, durch den Sie diesen Brief erhalten werden, kennen gelernt; und ich habe Sie ihm, als denjenigen genant, welchen er, worin er nur wolte, am besten um Rath fragen könte.

So oft ich Jemanden spreche, der von Kopenhagen kömt, so rede ich auch von Ihnen, und höre dann, daß Sie sich nicht etwa nur wohl befinden, sondern daß Sie auch immer noch arbeiten mögen; und was wäre auch das erste, ohne das letzte. Ich muß Ihnen doch bey dieser Gelegenheit sagen, daß Ihre fortwährende Gesundheit ein Wunder vor meinen Augen ist, weil Sie nicht reiten. Doch was erlebt man auch nicht alle vor Wunder in unsere Zeit? Lavater manipulirt Mädchen, die Schwedenborger Geister, und Karstens wird, ohne ein Pferd zum Leibarzte zu haben, hundert Jahre alt. Ich befinde mich zwar wohl, aber Ihren Schwung nehme ich gewiß nicht, ob ich gleich der Leibärzte (mein jetziger heißt Harald, er verdient den Namen) wol Zwanzig gehabt habe. Arbeiten mag ich auch noch, und wenigstens eben so gern an meine Freunde denken, ob ich gleich nicht an sie schreibe. Ich bin, wie ich war, seitdem ich Sie kennen lernte, Der Ihrige

Hamburg, den 8. April 1788. Klopstock.

53.

Jacobi til P. A. Bernstorff.

1789.

Monseigneur,

Si je ne me présente pas à Votre Excellence, c'est que je respecte ses occupations importantes, tous ses momens

sont précieux, car nous savons tous qu'ils sont consacrés au bien de la patrie.

Souffrés pourtant, monseigneur, qu'au commencement de l'année je Lui reïtere les sentimens d'admiration et d'attachement inviolables que je Lui ai voués.

J'ai présenté le mémoire ci-joint à la cour. L'autéur Mr. *Viborg* est un homme très instruit, qui promet beaucoup. Il est maintenant en Hongrie, où il étudie l'art vétérinaire. Il fera un jour honneur à la patrie.

Aujourd'hui en 8 nous espérons de voir Votre Excellence à la Société, avant ce tems-là j'aurai l'honneur de faire savoir à Votre Excellence le sujet qui sera traité par Mr. *Bugge.* Ce savant a toujours la bonté de m'en prévenir.

J'ai l'honneur d'etre

Monseigneur de votre Excellence

le très humble et très dévoué Serviteur

Ce 2 Jan. 1789. *Jacobi.*

54.

C. Colbiørnsen til Carstens*).

1789.

Værdigste Mand!

Naar man vil hente Oplysning og Veiledning igiennem udbrëdt Kundskab og prøvet Erfaring, hvor kunde den da rigtigere

*) Brevet angaaer daværende Justitsraad og General-Procureur Colbiørnsens „Udkast til Forordningen (af 20. Febr. 1789) angaaende nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere, samt Anmærkninger dertil" af Colbiørnsen. I Carstens' Svar, af 28. Jan. s. A., hvori han billiger Udkastet, som „vel overlagt og overeensstemmende med Lovgivningens sunde Principier," meddeler han nogle „tilfældige Bemærkninger," som mest angaae Sprog og Udtryksmaade. Saaledes til § 1 i Stedet for: „især med Hensyn til den Forurettede" bedre „til den Bestiaalnes Kaar eller Formue." — „Pretium affectionis, som han kan sette paa det, der er ham frastiaalet, kommer her ikke i Betragtning; bestiæle nogen er godt dansk, hvorfor da ikke ogsaa part. pass. den Bestiaalnes?" — Til § 4. „vore forrige Lovgivninger." — „Mon ikke heller: Love og Anordninger? Lov-

søges, værdige Mand! end hos Deres Excellence? Mig skiænkede Forsynet blot en god Villie. Tillad derfor, fortreffelige Mand! at jeg henvender mig til Dem, som forener denne sidste Egenskab med hine ophøiede Evner, for at høre Deres Raad i een Sag, der ikke kan være Deres Excellence ligegyldig, fordi den i visse Maader angaaer Menneskelighedens Rettigheder — disse Rettigheder, der ere saa vigtige i sig selv, og saa kiære for en Philosoph, der besidder et saa følsomt Hierte, som De. Her seer Deres Excellence min heele Undskyldning for at berøve Deres kostbare Tid nogle Øyeblikke, til at giennemlæse indsluttede. Skulde mine Anmerkninger (eller nogle deraf) blive heldige nok til at fortiene Deres indsigtsfulde Bifald, kan jeg ikke negte, at det jo vilde blive tilfredsstillende for mig. Jeg er med dyb Ærbødighed og grænseløs Hengivenhed

Deres Excellences ydmygste Tiener

Kbh. d. 26de Jan. 1789. Colbiørnsen.

Jeg beder ydmygst, at Documenterne maatte leveres, under Forsegling, paa Cancelliet, ifald jeg ei skulde være tilstæde.

55.

O. Guldberg til Carstens.

1789.

Høistærede Elskværdigste Ven,

Med en Glæde, som en Ven allene kand føle, har jeg læst, og læst igien det venskabsfulde Brev, som Deres Excellence

---

givning er noget andet end Lov. — § 5. „under streng Bevogtning." — „Bevaring. Idelig bevogtes kan de ikke." — Af § 7 og 8 foreslaaer Carstens en anden, nøiagtigere Redaction og forandret Orden af disse Paragr. med Hensyn især til Straffen for Hæleri. — I Forordningens Slutning finder han, at det „gaaer for „vidt, naar man lader Kongen offentlig erklære: at han ikke vil til„lade at der maa giøres ham Forestilling om nogen Eftergivelse eller „Benaadning." Han foreslaaer at give Udtrykket „en mindre bestemt og afgiørende Vending," og meddeler Forslag til Stedets Forandring.

har villet unde mig. Alt hvad De deri har villet sige mig, er fra det Hierte, jeg ligesaa længe har æret, som kiendt: og alt hvad jeg nu, i at følge Deres Tanke-Orden, siger Dem, det veed De og, fra hvad Hierte det kommer.

At De sielden skriver, har aldrig undret mig; thi Deres Alder og Deres mange Forretninger undskylde Dem fuldkommen; og den er vel undskyldt, som 75 Aars nøie Kundskab har meere end retfærdiggiort. Vort Venskab, Værdigste Geheimeraad, er over den Alder, som behøver at lekres for.

Den Deel, som De tager i mines og mit Velgaaende, er mig ligesaa vis, som jeg veed, at De er overbeviist om, at min Siel fryder sig ved at kunne lykønske Dem til Deres fyldte 76 Aar, og at tilbede Dem for denne deilige Alder Siels og Legems muelig bedste Styrke; ligesom denne samme Siel holdte en Vens Fest, efterat have hørt, hvad Gr. *Bernstorff* saa smukt havde giort d. 8 Dec. Hvo skulle have troet, at De, saa svagelig, og for saa Aar siden saa heftig syg, skulde have naaet dette saa sieldne Iubilæum? — og dette har De, min Ven, opnaaet, der ikke har i Embeder levet, men i Embeder trællet 50 Aar; og nu alt andet uden for!

Kiert vil det være mig at see den Universitetet angaaende Betænkning, som min Ædle Ven, førend de slap fra Commissionen, har 1786 udarbeidet. Den vil vist ligesaa meget oplyse, som underrette mig. Men endog useet, er den ikke uformodet for mig; thi en Mand, saa grundig lærd som De, vil saare vist have forklaret, hvad denne studerende Ungdom fra 21 til 24 Aar bør kunne; og tilforladeligen have viist, at den, som der fordrer et Qvodlibet, faaer intet, og hvad værre er end intet, faaer et Mistmask, og danner Sludrere, Overfarere, Sprænglærde, indbildske Unge. Heller aldrig har min Ven giort Academiske characterer, som tilforn kun egentligen gave Adkomst til Stipendier, til Skiødebreve paa Embeder, endog vigtige Embeder. Alt saadant vidste jeg, kunne aldrig komme fra Deres Indsigt.

I øvrigt, Bedste Ven, har jeg her alt mere vennet mig til at være Stiftamtmand; det er, at læse alle vore Forordninger, for at vide dem, og følge dem; men ikke som Statsmand at

undersøge og bedømme dem. Længe nok i den Bane, har jeg efterhaanden tvunget mig til at fornegte hine gamle og længe samlede Indsigter, og lig hine ærlige Catholiker, der troe, hvad Kirken troer, saa troer og jeg alt, hvad igiennem Collegierne befales. Dette blindt af mig fulgt og holdt over, er Stiftsamtmandens væsentligste Pligt, og Deres *Guldbergs* Rolighed. Naar denne Deel af mit Liv er fyldestgiort: saa bliver det øvrige deelt imellem en kier Familie og de altid elskte, men nu igien ægtede Videnskaber. Jeg er nu igien bleven lærd, i sær kiendt med de Gamle, hvis Kierlighed voxer med Alderen. Historien, Reiser, visse Deele af Critiken og den hellige Exegesis eie mig og skifteviis; af og til læses, af og til skrives: alt dette meest om Vinteren, og mindre om Sommeren, fordi mit Embede da giver mig jævnlige Reiser og Adspredelser. I dette Embede kunne meget Got stiftes, naar man var mindre bunden, meere Embedsmand, end Collegiernes Ombudsmand, og dertil raadig over en maadelig Summe til nyttige Ting, som kunne skee, og nu ikke kand skee. Men naar man er det, man skal være, saa er man det, man bør være.

Nu jeg omarmer Dem, Agtbareste Ven, giør for Dem de varmeste Ønsker, og er med et Hierte fuldt af Høiagtelse og Venskab

Deres Excellences ærbødigste Tiener og trofaste Ven

Aarhuus d. 17 Apr. 1789. *O. Höegh Guldberg.*

56.

Carstens til O. Guldberg.

1790.

Hoi og Velbaarne Hr. Geheimeraad,
høistærede Ven og Velynder,

Med den Güldencronske Stifts-Commissions Ansøgning er det, ikke uden foregaaende Tvivl og Vanskelighed, kommet saa vidt, at samme i disse Dages forestilles, og Sagen nu snart kan ventes afgiort, ganske i Overeensstemmelse med Commissionens Ønske.

De ved Indtoget, eller egentlig ved Formælingen foranledigede Avancemens finder Deres Excellence i Num. 210 af Adresse-Contoirets Efterretninger. Uden Tvil vil De strax lægge Mærke til, at ingen Civil-Betient, som ei er af Adel, har faaet Deel i nogen af de høiere Forfremmelser. Saaledes er ikke een Conferentsraad bleven Ridder* af Dannebrog; hvorimod den ældre Grev Stolberg og Grev Ludvig Reventlov har frabedet sig denne Orden. Den yngre Grev Stolberg har alt St. Anne-Ordenen.

Neppe veed Deres Excellence, at jeg nogensinde har giort latinske Vers, og alligevel finder De herhos en liden Samling af latinske Poesier, som jeg nylig har ladet trykke, ikke for det store Publicum, men som Mannskript for Venner. Med Frygtsomhed nærmer sig min latinske Muse en saa fuldkommen Kiender; jeg bør og intet mere vente, end at maaskee eet og andet i denne Samling kunde synes Dem ikke uværdigt noget Bifald. Nogle af Epigrammerne har jeg først skrevet i dette, eller forrige Aar, i Steden for andre, som ere udeladte, f. Ex. det næstsidste, hvor Tanken egentlig tilhører Varro, hvis merkelige Ord de re rustica L. III. c. 1, Divina natura dedit agros, ars humana ædificavit urbes, Hr. Conferentsraad Rottbøll nu først har erindret mig om.

Jeg er, Gud være lovet, nu saa vidt frisk igien, men maa dog saa vidt muligt skaane mit svage Hoved. Med den sandeste Hengivenhed er og forbliver jeg, saa længe jeg lever,

Deres Excellences trofaste og ærbødigste Tiener

Kbh. den 18de Sept. 1790. *A. G. Carstens.*

57.

O. Guldberg til Carstens.

1790.

Høi- og Velbaarne Hr. Geheimeraad, Allerhøiskærede Ven,

Et Brev fra en Mand, jeg saa inderlig elsker og ærer, og hvis Livs Vedligeholdelse er mit inderligste Ønske, havde allerede været mig et angenemt Gode, om dette end ikke havde været

ledsaget med en saa kier Gave, som denne liden Samling af god latinsk Poesie, saa sielden i vor Tids-Alder, og her saa ægte, saa sund, saa vel tænkt, saa sprog-rigtig. Jeg læste det alt den første Dag; læste det igien i Gaar, for at sammenligne hin Ungdoms Frugter med Alderens seeneste Frembringelse; men fandt som i den sidste Rigtighed, saa i de første sund Vittighed, og i begge overalt det sande. Gaven er mig elskelig og saa meget for mit Hierte, at Deres Excellence neppe skulle have kunnet udfinde noget behageligere og for mig meere rørende. Gud, som igien har skienket os Dem, bevare Landet endnu den værdigste Mand, og mig den ædelste Ven! Faa Venner af ægte Art samler man, og de da, hvor ere de kiere, og hvor bør de være det! efterhaanden mistes de, og tilsidst staaer man, som de gamle Ege i vore Skove, enkelte, i det mindste splittede ad: vel dog, at disse hist og her seer om sig en Afkom, de enten selv have saaet, eller i det mindste beskyttet: dette er dog skeet, hvad enten disse erkiende det eller ikke, og dette eene er og nok.

Ved ellers at læse min Elskede Vens latinske poësie, kunde jeg ikke andet end tænke om denne og al min Vens Handlemaade:

Eminet ingenue diva prænobilis arte;
Pulchrius excellit, qvi qvoqve mente potens.
Laus utra nostrati *Carstens* sit propria, nescis?
Danusne an Cimber, debet utramqve, scio. [?]

For Deres Excellences Medvirkning til et got Udfald for den *Gyldencronske* Stervboe i Henseende til Deletionen af Professions Protocollen takker jeg paa det inderligste. Intet skeer uden hvad Ret er; men denne Ret er for denne byrdefulde Commission til den største Lettelse, og en sand Velgierning for mig, som af Medynk over en agtværdig Familie har indladt mig i denne vidtløftige Sag, mod hvis Ende jeg seer med længselfulde Øine.

Hvad synes min Ven om vort nu værende Europa? om de nu herskende Grundsetninger i udvortes og indvortes Politik? om hvad der er, og hvad der kand blive? — Jeg er for min Deel ligesaa forbauset over Folke- som over Fyrste-Tonen. Alt skeer langt fra ikke, hvad der synes at kunne skee; jeg veed da intet

uden dette, at det saa udskregne Seculi Ende er mig ikke saa kier, som dets Midte.

Nu jeg er med de oprigtigste Ønsker og den allerstørste Høiagtelse Deres Excellences
trofaste Ven og ærbødigste Tiener.

Aarhuus d. 1ste Oct. 1790. *O. Höegh-Guldberg.*

58.

P. A. Heiberg til Suhm.

1791.

P. M.

Deres Høyvelbaarenhed vilde naadigst tillade, at jeg til Deres Bibliothek tager mig den Friehed at fremsende en Bagatelle, der, i hvor ubetydelig den endogsaa er, dog i Dannemark vil blive en Sieldenhed, siden der, i denne Format, paa denne Sort Papiir, og med de heri giorte Tilsætninger, ikke existere meere end 6 Aftryk; og siden det aldrig vil kunne lønne nogen Forlæggers Umage, at foranstalte noget nyt Oplag heraf.*)

Overbeviist om at dette Exemplar aldrig af Deres Høyvelbaarenheds Bibliothek bliver udlaant paa den Maade, at det skulle kunde bruges, som Vaaben imod mig, dem dog Vedkommende i denne Sag have viist at de gierne erhverve sig, om det endog skulle skee under Venskabs Maske; og stoelende paa at Deres Høyvelbaarenhed ikke ugunstig anseer, at endog een af de ubetydeligste Personer i den danske litteraire Republik — sit venia verbo! — viser Dem Kiendetegn paa den Agtelse, som Mænd af udmærkede Talenter allerede længe have anseet sig

*) Det her omhandlede Skrift er Heibergs „Politiforhøret og Kiendelsen i Sagen angaaende Visen: „Hver Mand i Byen om Indtoget taler." Heraf lod han i Kbh. underhaanden trykke en Udg. i Quart, med det Tillæg paa Titelbladet: 3die eftertrykte Oplag. Carlsruhe 1790; og lod deri Corpus delicti, eller den confiskerede Vise aftrykke, ligesom ogsaa nogle Riim af Baggesen om Adelen, og et yderlig slet Epigram, som Nyerup (Lit. Lex. I. 236) tillægger Rabek. Det her omtalte Exemplar er endnu til.

pligtige at yde Dem, vover jeg dristig at formode, at Deres Høyvelbaarenhed anseer denne Ubetydelighed som noget, der eene og allene for sin Sieldenheds Skyld kand frembydes i steden for et mere værdigt Beviis paa den uendelige Høyagtelse ogsaa jeg, fra mange Sider betragtet, finder mig pligtig til at føle for Deres Høyvelbaarenhed.

Kiøbenhavn d. 8 Januarij 1791.

P. A. Heiberg.

Udskr. Til Deres Høyvelbaarenhed Hr. Kammerherre Suhm.

59.

Jacobi til A. P. Bernstorff.

1791.

I Morgen den 6te hujus er Selskabets sidste Møde i Sommer, om Deres Excellence saaledes befaler; det er Hr. Kammerherre *Hauch*, som da vil forevise et nyt af ham opfundet Electrometre, tillige med Forklaring over hans Instruments Sammensætning og Fortrin fremfor de hidtil bekiendte.

Der er en vis Hr. *Beyer*, som har udgivet, jeg maae tilstaae det, en slet Beskrivelse over sit Sogn Sigerslef (Sigersted); denne har han dediceret til Universitetet, som kaldte ham, og Societetet, som i en vis Henseende har opmuntret ham til Beskrivelsens Udgave. Han havde nemlig gravet i adskillige Høye omkring sin Præstegaard; deri har han fundet et Smykke, som han den gang foreviste, og han vilde at man skulde bekoste den Beskrivelse, han over dette og flere fundne Oldsager agtede at udgive; dette bifaldtes ei, men han fik et Løvte om en Understøttelse, naar Beskrivelsen udkom. Nu har vi den, og Manden indskrænker sit ynske til 50 Rdlr. Skade, at han har vidtløftiggiort sin Bog, med deels urigtige, deels hverdags ting, som for længe siden ere bekiendte. Jeg troer, at man faaer give ham de 50 Rdlr., men i Brevet, som tilskrives ham, bruge den Varsomhed, at han ikke skal kunne giøre Brug deraf, som om man bifaldt eller yndede Skriftet i Almindelighed.*) Sælskabet venter, nu da dets ivrigste Ynske ved

*) S. videre herom i Videnskf. Selskabs Historie. S. 258, og jvf Lærde Efterr. 1792 Nr. 8.

Deris Excellences Restitution er opfyldt, at beæres med Deres Nærværelse.

Den 5te Mai 1791.

underdanigst
Jacobi.

60.

Hertug **Frederik** af Augustenborg til **Pram.**

1791.

Disse faa Linier skal bevidne Dem min Taknemmelighed, Hr. *Pram!* for den Sang, De har forfærdiget paa min Kones Fødselsdag; det glædede hende ved denne Leilighed at erfare, hvor meget hun er agtet og elsket af sine Medborgere, og intet er naturligere, end at Hendes Kiærlighed til et Fædreneland, hvor Hun er yndet i saa høi en Grad, derved er bleven fordobbled. Aldrig forlader hun Danmark, og Kiøbenhavn vil være hendes kiære Opholds-Sted.

De kan læt forestille sig, hvormeget jeg deeltager i disse Følelser; dog jeg behøver ikke at sige det til Dem, som kiender mig, og veed, hvor meget jeg elsker min Kone og mit Fødeland.

Befind Dem vel, Hr. *Pram*, og vær forsikkred om min sande Høiagtelse.

Leipzig den 25te Julii 1791.

Frederich Christian.

61.

Arveprinds **Frederik** til **Suhm.**

(Egenhændigt.)

1792.

Hr. Kammerherre Suhm, Skiøndt jeg til dato ei har været betænkt paa at giøre Forandring med Informatoren hos min Søn, da jeg har al aarsag at være tilfreds med ham, som jeg har udvalgt efterat have brugt al muelig Forsigtighed, saa har jeg dog anseet Deres anbefaling af Magister *Baden*, der er mig bekiændt og som jeg har seet da han kom fra sine

udenlands reiser, med den agt Deres Retskaffenhed og Indsigter have givet mig. Det er vist en prøve paa Deres Hiertes godhed, at De ved mangen leilighed har giort sig en fornøielse af at antage sig mænd af Fortienester; men De bør ei undres at i en Sag, hvor min embed for et elsket Barn ogsaa vil virke endeel, jeg bliver lidt vanskelig at træffe et valg, da især jeg finder *Rönne* fuldkommen passende til hans første Alder, i øvrigt er jeg stedse Deres gandske bevaagne

Christiansborg d. 3 Nov. 1792. *Friderich* arvepr.

62.

E. H. Schimmelmann til Rector J. Boye.

1793.

Ich dancke Ihnen zugleich für Ihre Zueignung und für das mir gesandte Exemplar Ihres interessanten Werks. Es ist mir nun doppelt leid daß ich diesen Herbst die Gelegenheit verfehlt habe, Ihre persönliche Bekanntschaft zu machen. Es ist ein edles Bestreben, die Menschen dazu bewegen zu wollen, einen niedriegen Genuß gegen einen höhern zu vertauschen, sie hierzu bey allen unschuldigen Freuden selbst zu beschwören. Einer solchen Lehre ist es würdig, die Politique auf die Liebenswürdigkeit der erkannten Tugend gründen zu wollen.

Sollte es auch noch einen Zweifel erregen, ob das was die Pflicht gebietet immer der höchste Grad des intellectuellen Vergnügens sey — Ob dasjenige, was uns unbedingt verbindet, von etwas anders als der Uns heiligen Vorschriften abhängen könne: So ist es dennoch gewiß, daß das Bewußtseyn sich durch eigene Freiheit verbunden zu fühlen, und keinen Zwang nachzugeben, immer eine höhere Zufriedenstellung genannt werden kann. Wichtig ist es, daß man sich anjetzo über diese Ideen vereinige, da eine falsche Philosophie, ein neuer politischer Glaube, den innern und äußern Frieden der Menschen zugleich angreift.

Wir sind Ihnen alle Dankbarkeit schuldig, und es ist mir angenehm Ihnen diese Erkenntlichkeit und meine Hochachtung hierdurch versichern zu können.

Copenh. d. 16. Febr. 1793. *E. H. Schimmelmann.*

63.

Geh. Raad J. Bülow til Kronprinds Frederik.

1793.

Naadigste Kronprinds og Herre!

Uagtet jeg nys har havt den Naade, at tale med Deres Kongelige Høihed saa kan jeg dog ikke tilbageholde i det sidste Dieblik af mit Ophold her at udtrykke nogle af de Følelser, der giennemtrænge min Siæl i det jeg forlader dette Sted og Dem, som jeg har tient i 20 Aar. — J tyve Aar, fra Deres Barndoms Dage, igiennem alle de Scener, som vise sig for den unge Regent, og som ere Deres Kongelige Høihed selv bedst bekiendte, har jeg efter Pligt og Samvittighed været.Alt hvad jeg kunde for Deres Kongelige Høihed. — Deres personlige Lykke, Deres Kiærlighed for Rigerne, for hver Stand og hver Mand, og hver Undersaats Gienkiærlighed til Dem, vare alle mine Ønsker og Bestræbelser. Jngen Egennytte kan bebreides mig, eller at jeg paa Hofveiens slibrige Bane har sørget for min Fremtid; ingen Fordele har jeg søgt, hvorover Staten, eller nogen Enkelt skal sukke. Men, efter 20 Aars redelige Omsorg og troe Tieneste, kastes en Mistanke over mig, og jeg sendes bort, ydmyget, miskiendt, som om jeg virkelig havde begaaet noget, der kunde stride mod sand Ære eller de Pligter, jeg skyldte min Herre og min Post*). Men, Deres Kongelige

*) Den Kongel. Resolution til Rentekammeret af 4. Jun. 1793, hvorved Geheimeraad Bülow i Naade meddeeltes Afsked, har dog i dens Udtryk Jntet, der kunde hentydes paa de i disse Yttringer indeholdte Forudsætninger. Resolutionen lød saaledes:

„Vi ville have Vores Geheimeraad, Hr. Johan von Bülow, i Naade „entlediget fra de ham, som Marschal hos Vores elskelige kiære „Søn, Hans Kongelige Høihed Kronprindsen, og Vores Ordens„Secretair, hidtil betroede Embeder. Og ville Vi derhos, at „ham skal tilkiendegives Vort særdeles Velbehag med „hans lange og troe Tieneste. Det af ham tillige førte Til„syn med Vort Kunstkammer, ville vi nu have Vores Hofmarschal „Kammerherre Grev Ahlefeldt overdraget.“

Christian R.

Høihed! min Hengivenhed til Dem, mine varme Ønsker og Følelser for Deres personlige Lykke, forenet med hele Landets, ere ikke formindskede. — Dog, Deres Kongelige Høihed! Ordene skal forsvinde, men Gierningerne skal forfølge os, og Tiden opklare alle Ting; og naar jeg paa hiin Dag møder Dem, da vil Deres Hiertes Retfærdighed ikke længer miskiende Deres saarede, troe og gamle Tiener, og vil De da selv erkiende, at den var en ærlig Mand, som altid turde tale til Dem efter sin Overbeviisning, og som nu tilskriver Dem med Velsignelse over Dem og Alt hvad Dem kiært er, som Deres Kongelige Høiheds

underdanigste Tiener

Christiansborg den 12 Jun. 1793 *). *J. Bülow.*

64.

Jacobi til A. P. Bernstorff.

1794.

P. M.

Hosliggende Diplome, som jeg ved min Fetter Lieutenant *Harboe* har ladet skrive, beder jeg Deres Excellence vil behage at underskrive. Jeg har særdeles fornøyet mig over den skiønne Skrift; og siden denne unge mand der er premier Lieutenant i det Siellandske Regiment, tillige tegner vore Carter og er moralsk god, tør jeg bede at Deres Excellence vel ved forefaldende Leiligheder legge Mærke til hans Navn.

En anden Fornøyelse har jeg havt i Dag, da min anden Søsters Søn *Peter Carl Iessen* i Dag har faaet den guldmedaille, der udsattes af Universitetet for en juridisk Afhandling. Han har Laudabilem til alle sine Examina, er Volontaire i det danske Cancellie, har været i mit Huus i 4 Aar siden han blev Student; og er blant dem, jeg tør recommandere, da han baade har Hoved og Stadighed.

*) Inden dette Brev blev overgivet, havde Geh. Raad Bülow (der, inden sin Afskedigelse, havde den sidste Samtale med Kronprindsen i dennes Cabinet den 2den Junius) forladt Kiøbenhavn, og ankom den 14de Jun. 1793 med sin Frue til Sanderumgaard, som han Aaret tilforn havde kiøbt, og hvor han siden opholdt sig indtil sin Død 22de Jan. 1828.

Jeg veed at Deres Excellence har en god Hukommelse, derfor skrev jeg disse Linier, uagtet mit Slægtskab hos en anden Herre kunde giøre mit Vidnesbyrd mistænkeligt; men jeg er en gammel Mand og skriver til Grev *Bernstorph*.

ydmygst

d. 1 Febr. 1794. *Jacobi.*

65.

K. Christian VII. til Sophia Magdalena af Sverrige.

(Egenhændigt.)

1794.

Madame ma très chere Soeur,

La lettre de Votre Majesté a été de la plus grande consolation pour moi; je connoissois trop Votre coeur, & je me fiois trop à Votre amitié, pour ne pas avoir été toujours convaincu, que Vous partageriez sincèrement le malheur inattendu qui vient de m'arriver: mais Vous me le dites avec des expressions si remplies de sentiment, ma très chere Soeur, que j'en suis touché & reconnoissant au dela de ce que je puis exprimer. Ma perte est grande, mais elle est réparable. Les seuls regrèts, qui ne me quitteront jamais, c'est de ne voir que des ruines là où j'ai senti & où j'ai joui du bonheur d'être avec Vous & avec mes autres Soeurs: C'est en verité un souvenir toujours présent à mon esprit & cher à mon coeur. Ma santé a resisté à cette epreuve; celle de Sa Majesté la Reine, de mon Frère & de mes enfants aussi, & même ma petite fille inoculée & encore malade lorscequ'elle sortit du Chateau en feu, s'est parfaitement retablie depuis. C'est ainsi que Dieu par sa bonté a adouci un évenement surement funeste par sa nature, mais dont je ne me plaindrais, puisqu'il a servi à devélopper dans mes sujets une energie, un zele & un attachement si vif pour ma personne & pour ma famille, qu'il est sans prix pour moi. L'époque dans laquelle nous vivons, paroit d'ailleurs un temps d'epreuve(s) universelles. Puissiez Vous n'en connoitre jamais, qui couteroit à mon coeur. Il vous est de-

voué, & on ne sauroit être avec plus de tendresse & de verité que je le suis,

Madame ma très chère soeur
de Votre Majesté
le très affectionné & très attaché Frere

à Copenhague ce 14 de Mars. 1794. *Chrétien R.*

66.

Jacobi til A. P. Bernstorff*).

1794.

Underdanig promemoria.

Noget efter at jeg var kommet hiem fra at opvarte Deris Excellence blev jeg anmodet at komme over paa Palæet hvor Oberhofmarskallen var. Gen. Adjutant *Löwenörn*, som præsident for Landhuusholdnings Sælskabet, var der og. Man meente, at vort Sælskab kunde bruge den Sahl, hiint Sælskab har havt, og som det skal beholde; men der bliver en giennemgang til Høieste Ret, hvor Pøbelen daglig vil opholde sig og skal staae under Voteringen. Dertil er intet antichambre; men Budbet og andre skulde staae paa gangen i Kulde; derfra skulde hver gang bortflyttes intil den mindste Stoel. Jeg fandt dette Fælledsskab aldeeles upassende for os. Oberhofmarskalken vilde da strax skrive til Arveprindsen, om Charlottenborg. Jeg svarte: at vi ikke hastede med nogen Anvisning til Værelse; da vore Effecter vare bragte i Sikkerhed, og vi i morgen Formiddag Kl. 9 skulde giøre alt ryddeligt. Jeg lagde til, at Deris Excellence havde været saa naadig at sige mig, at jeg ikke til videre skulde lade noget henbringe paa Charlottenborg og de Selv nok talte med Oberhofmarskallen, uden at jeg udlod mig noget videre, hvilket jeg troede at være for mig upassende. Men den foreslagne giennemgang, som aldrig kand holdes reen, hvor desuden ond Stank ikke saa let kand faaes bort, og vil, i Tilfælde af at Voteringen udhales, somme Dage meget sildig blive ledig, kunde

*) Angaaende Vid. Selskabs Udflytning af Prindsens Palais, i Anledn. af Christiansborg Slots Brand. Jvf. Selskabets Hist. S. 298.

jeg tydelig begribe, ikke for vort Sælskab at være passende og antagelig.

Undskyld, naadige Herre, at jeg spilder Deris kostbare Øyeblik med skriverie om disse Smaating; men jeg har troet at skylde Deres Excellence Efterretning om det passerede.

underdanigst

d. 16 Mart. 1794. *Jacobi.*

67.

Grev Chr. Stolberg til Carstens.

1794.

Unter den heute bei der Kanzelei eingehenden Papieren werden Ew. Excellenz eine Beschwerde von mir wider die Glückstädtsche Regierung antreffen, und ich weiß daß auch ohne meine Anempfehlung das Auge meines so theuren und so innig verehrten Gönners sich mit Unwillen auf eine, Seinem Freunde und Diener wiederfahrene Kränkung heften werde.

In dem Augenblick, da ich diese Zeilen schreibe stehet das Bild meines theuersten Geheimen Raths so lebendig vor mir, daß ich nur an Ihn denken, mich der Kraft Seines gesegneten Alters freuen und Ihm aus der Fülle meines Herzens was Gott seinen Lieblingen giebt, wünschen kann.

Meine Klage mögen Sie lieber in meinem Berichte als in diesem Freundschaftsbrief lesen. Die Beleidigung die mir geworden ist wird Ihnen arg scheinen, indessen kann ich wohl sagen daß ich über diese weniger empfindlich seufze, als ich oft bei den, immer allgemeiner werdenden Klagen über die hollsteinsche Landesregierung schon geseufzet habe. Wizendorf u. Bülow diese beiden unbescholtenen, obgleich wohl nicht mit vorzüglichen Begabnißen ausgerüsteten Männer, können nicht alles abwehren, und wie oft weiß man ihre Abwesenheit zu nuzen, oder werden sie überstimmt. Von dem wider mich, ohne meine Beantwortung der Eingabe zu fordern, abgegebenen, so höchst widerrechtlichen als unerhört harten Mandate, weiß ich es zuverläßig, daß der Advocat Röttger, des Kanzlers factotum, unter andern Banquier, und der Intimus des Vice Kanzlers, der in der berüchtigten Wittmackschen Sache gebrandmarkte Salbern, es so wie es ist,

wörtlich in die Feder dictirt haben. Das sind also die eisernen Räder die den goldenen Zeiger dieser, für so viele Menschen die Stunde der Entscheidung schlagenden Uhr drehen!

In andern, weniger glücklichen Ländern würde man vielleicht nicht so empfindlich auf den Druck eines oft ungerecht befundenen Tribunals sein; aber in unserm, mit Wohlfahrt und Segen einer so weisen, milden, gerechten, sich einzig auszeichnenden Regierung, wird durch den Kontrast jeder einzelne Flecken schwärzer; und ach! wir leben in bedenklichen Zeiten, wo es nicht mehr der lezte Tropfen ist, von dem das volle Gefäß endlich überläuft, sondern wo nur zu oft, aus der schwächsten Säurung, Brausen und Gährung aufwallen! Ich schütte Ihnen, dem besten Patrioten, mein Herz aus; welches Freudenfest würde allgemein in unserm Herzogthum gefeiret werden, wenn unser Dicasterium mit solchen Männern besezt werden könnte, die jeder redliche Mann sich zu seinen Richtern wünschen würde.

Empfehlen Sie mich den beiden Conferenz Räthen Schütz und Krück, und erwecken Sie bei beiden ein günstiges Interesse für mich.

Ihnen, theuerster Herr Geheime Rath, drücke ich mit gerührtestem Gefühle die Hand, die noch lange das Steuer unserer Gerechtigkeit führen möge!

Tremsbüttel den 8 Jun. 1794. C. Stolberg.

68.

A. P. Bernstorff til Carstens.

1795.

Die äusserst freundschaftliche Zuschrift von Ew. Excellenz, die zugleich ein mir so wichtiger Beweiß Ihrer Wiederherstellung ist, hat mich eben so sehr gerührt, als erfreut. Ich beklage es sehr, daß meine eigene Unpäßlichkeit mich von Ihnen trennt; sie scheint auch von Dauer zu seyn, und ich sehe die Aussicht wieder gehen zu können, nur noch in einiger Entfernung. Für die übersandte lehrreiche Ausarbeitung danke ich recht sehr, und habe nur noch die Bitte hinzu zu thun, daß Ihre Anstrengung ja nicht im Ver-

hältniß mit unsern Wünschen und unsern Bedürfnissen, sondern bloß mit Ihren würklichen Kräften stehen möge.

Ich bin ewig

Ihr treuester Freund und Diener

d. 22 Jan. 1795. *A. P. Bernstorff.*

Udskr. An Sr. Excellentz
den Herrn Geheimen R. und Cantzley-Director Carstens.

69.

Hertug Frederik Chr. af Augustenborg til J. Boye.

1796.

P. M.

Deres Skrivelse af . . . har jeg modtaget, og jeg takker Dem for den i samme mig beviiste Tilliid. Min Casse er i saa maadelig Tilstand, at jeg umuelig kan give Dem det forlangte Forskud; Jeg maae selv tage Penge op for at bestride mine i Aar forefaldende Udgivter, derfor har jeg henvendt mig til Directionen for Fondet ad us. pub. og skrevet en Ansøgning i Deres Navn om et Forskud paa 400 Rdlr. uden Rente, som efter nogle Aars Forløb skulle tilbagebetales i taalelige Terminer. Grev Schimmelmann har givet mig Løfte om at denne Sag i tilkommende Uge skulde foredrages Hs. Majest. Jeg har da al muelig Haab til et godt Udfald.

Jeg er med megen Høiagtelse

Kiøbenhavn den 10 Febr. 1796.

Deres hengivne
Frederik Christian H.

70.

A. W. Hauch til P. C. Abildgaard.

1796.

P. M.

Jeg er inviteret at komme i Eftermiddag til Professor *Baggesen* i en Samling, af hvilken jeg veed, De ogsaa skal være; uagtet jeg er meget beæret derved, ønskede jeg dog gierne at viide, om der kommer andre skikkelige Mennesker, end lutter Genie-Mænd (i vor Tiids Forstand) og udbeder mig derfor underrettet om jeg kan vente den Fornøyelse at see Dem, gode Ven der, da jeg i saa Fald vist skal møde.

Min Kone, som hilser ret meget, ønsker at hendes ny antagne Kammer-Jomfru maatte underrettes om at giøre Regning paa i neste Uge at tiltræde sin Tieneste, da Herskabet formodentlig til den Tid kommer ind til Byen.

Frederiksborg d. 5. Oct. 1796. *Hauch.*

Udskr. Hr. Professor Abildgaard paa Christianshavn.

Indledning og Udkast
til en Skildring af den germanisk-skandinaviske indvortes Forfatning, med Hensyn til dens agrariske og offentlige Forhold i Oldtiden *).

Af
C. Molbech.

Det er en for Videnskaben vigtig og betydende Vending, den historiske Forskning og Fortælling har taget i det 19de Aarhundrede. Den samme Opmærksomhed og Interesse, det samme dybere Studium, man allerede fra en meget tidligere Tid skienkede den gamle Verdens Folkefærd, og særdeles Grækerne og Romerne, i at undersøge og fremstille disse Nationers indre Historie, deres Statsforfatnings Oprindelse og Udvikling, deres statsretlige Former og Institutioner, deres selskabelige og huuslige Forhold, deres hele Culturhistorie, Retshistorie, Konst- og Literaturhistorie — den samme Interesse, det samme Studium fordrer den historiske Videnskab i vore Dage af dem, som ville behandle de nyere europæiske Folkeslags og Staters Historie, saavel i den saakaldte Middelalder, som i de Aarhundreder,

*) Forf. har intet imod, om man, i Stedet for „Udkast“ ovenfor vilde sætte „Bidrag og Samlinger“, eller lignende Ord. Selv anseer han dette Arbeide ikke for meer end et saadant Udkast, der i mange Henseender kunde modtage den videre Udfyldning og Bearbeidelse, som han nu ikke er i Stand til at give det. At i en saa concentreret Form nogle Dele af Indholdet og Udviklingen kunde blive mindre fuldstændige og tydelige, end andre: tør vel her vente sig nogen Undskyldning.

man pleier at henregne til Europas nyere Tidsalder. Man vil ikke længere blot kiende de udvortes Omskiftninger i Staterne, de politiske Begivenheder i disses Følge og Forbindelse — man nøies ikke blot med at kiende Regenternes Personlighed, og udmærkede historiske Charakterer i deres handlende Liv, i deres Indflydelse paa saadanne Begivenheders causale Forhold og paa Historiens factiske Skikkelse. Man vil ogsaa kiende de Institutioner, de Vedtægter og Love, de statsretlige Grundsætninger, de politiske Forhold og Bestemmelser, som have dannet og indvirket paa Nationernes Statsliv i det Hele, paa deres sociale eller selskabelige Udvikling; og man vil vide, hvad der i saadanne Forhold tilhører enhver Nations Eiendommelighed, eller hvad den har laant af Fremmede; hvorledes begge Dele have dannet og omdannet sig i Tidernes Løb; hvorledes borgerlig Frihed i enhver Alder, under forskiellige Forfatninger, har kunnet trives og voxe, eller er bleven hindret og undertrykt; hvorledes Folkets Organisme har udviklet sig tilligemed Statsorganisationen, og hvad der i denne har vedligeholdt sig af oprindelige eller gamle Elementer, af en i Folkestammen, i Nationens eget Skiød oprunden Skik, Vedtægt og Samfundsorden. Med eet Ord: man ønsker, at kunne efterspore og fremstille Folkets Liv og Livsyttringer ved Siden af Statens, at kunne give ethvert Statssamfunds, ethvert særskilt Folks Historie en national og politisk Charakteer.

I saa Henseende have vi, hvad den nyere Tid og den nyere europæiske Menneskeslægt angaaer, egentlig kun to store Grundformer at betragte, og at afsondre i Betragtningen. Den ene er, hvad der af romersk Aand og Skik, af romerske Institutioner blev levnet, og gik over i de christelige Stater — eller hvad man i vor Tid pleier at betegne som det romaniske Element i Staterne. Den anden Grundform tilhører det Element, som vi under eet, i Modsætning til hiint, kunne benævne

det germaniske, og hvortil maa henregnes Alt hvad der i ovenanførte Henseende er oprindeligt, eller af egen Rod og Kiærne har udviklet sig hos de tydske, de egentlig germaniske Stammer, ligesom hos de nordiske, eller scandinaviske. At begge kun ere den større og den mindre Hovedgreen af een fælles Fortidsstamme, er nu saa almindeligen erkiendt, og oplyst ved saa mangfoldige Grundligheder i begges Nationalitet og gamle Institutioner: at man ikke længere vil falde paa at adskille dem, der hvor det gielder historiske Undersøgelser af begges ældste nationale Institutioner, og tildeels af begges tidligere politiske Organisation og Statsliv. — Mere adskilt fra begges Charakteer og Skikkelse er den slawiske Nationalitet, det slawiske Folkeliv i dets sildige historiske Udvikling; men baade ved denne sildige Fremtræden, ved dets Isolering og dets Standpunkt som et Slags Overgang fra den vestlige, europæiske Verden til den gamle, østlige, asiatiske, var det tillige mere fiernet fra de germaniske Organisationer, og kan overhovedet forbigaaes ved disses Betragtning, saaledes som det sædvanligen ogsaa pleier at skee.

En Undersøgelse, som den ovenfor angivne, der skulde foretages med Hensyn til det germaniske Folkeliv, og begynde fra det tidligste historiske Lys, som brugelige Kilder lade falde paa Tydskland og Skandinavien, vilde udfordre to, i det høieste tre Hovedafdelinger, naar den skulde føres frem i Tiden saalangt som den Periode, man indbefatter under Middelalderens Navn, naaer — eller indtil Europas nyere Statsbygning, den politiske Organisme, som har vedvaret indtil mod Slutningen af det 18de Aarhundrede, omtrent begynder at danne sig. Den første Afdeling vilde omfatte de germaniske Statselementer i deres oprindelige eller tidligste Skikkelse — inden de, ved Erobringer, som fulgte med de saakaldte Folkevandringer, kom i umiddelbar Berørelse med romaniske Institutioner og af Romerne beherskede Lande og Folkefærd,

og herved efterhaanden selv antog en mere udviklet organisk Form. Det er af sig selv klart, at den hele skandinaviske Forfatning, det nordiske Folkeliv i Hedenskabets Periode, hvor ingen saadan Berøring eller Indflydelse fandt Sted, maatte indbefattes under Fremstillingen af det første Tidsrum. Den anden Afdelig vilde da begynde der, hvor en saadan Form, deels hos Franker i Gallien, deels hos Angelsaxer i Brittannien og hos de skandinaviske Nordboer, danner sig til virkelige Statsinstitutioner, eller i det mindste til Grundformen for saadanne; den vilde gaae videre frem til den fuldstændigere Udvikling af disse Forhold gjennem det frankiske Monarkie med og efter Carl den Stores Tid; hvormed omtrent var samtidig, eller ikke meget yngre, Oprettelsen af samlede Riger i Norden og i England. — Vil man hertil endnu føie den tredie Afdeling, da vil denne indbefatte, hvad der i den paafølgende Middelalder fornemmelig byggedes videre paa de frankisk-Carolingiske Institutioner; saavel som hvad der fremdeles udsprang af disse, eller hvad der af nye fremspirende Elementer, f. Ex. Lehnsvæsen, Adel, og Stændernes borgerlige og constitutionelle Organisation, sluttede sig som yngre organiske Skikkelser til den tidligere Grundform.

Inden vi gaae over til en nærmere Betragtning af Forholdene i hiin første Tidsafdeling eller Periode af den germanisk-skandinaviske Forfatning, vil det ikke være overflødigt at forudsende et Par almindelige Bemærkninger. — Det er forgjeves, at ville i saadanne Undersøgelser stige høiere op i Antagelsen af en virkelig Tid, en virkelig historisk Tilværelse, end der, hvor dens Spor, dens Erindring, dens Virkninger have afpræget sig i de tidligste paalidelige, sammenhængende, rimelige og forklarlige Beretninger; eller hvor saadanne Spor, om endog i sildigere Udviklinger og Overgangsformer, forefindes i bevarede Vedtægter, i optegnede Skikke, Indretninger, Love,

der have havt statsretlig og privatretlig Gyldighed. Den saakaldte Sagnhistorie, eller hvad man paa Tydsk kalder „Urgeschichte", kan dog, saafremt den vil tilegne sig nogen historisk Basis og Gyldighed, blot laane den af Overeensstemmelsen med hine egentlige Kilder til en historisk Beskuelse af Fortidens Liv og Skikkelse. Andre Monumenter, end de, som enten have Skrift, eller fremvise en Konst-Charakteer, der enten paa den historiske eller symboliske Vei hentyder paa et Slægtskab med andre bekiendte Folkefærd og disses Cultur og Intelligents, ville altid give et meget ringe Udbytte for den sikkre Kundskab om et Folks Tilstand og Skiebne, under egentlig historiske Forhold, i den fierne, mørke eller uvisse Fortid, som hine Mindesmærker tilhøre. Den almindelige Lighed imellem en vidtløftig Classe af saadanne skriftløse Monumenter bringer os saaledes ikke meget videre end til Bestyrkelsen af enkelte, for længe siden bekiendte Erfaringer (f. Ex. at den Skik, at medgive de Døde Redskaber, Vaaben og Prydelser i Graven, har i Fortiden saa at sige været almindelig over den hele Jord); eller i al Fald til enkelte Udvidelser af disse Erfaringer, i Henseende til det Culturtrin, hvorpaa Folket, som Monumentet tilhørte, har staaet i dets huuslige og private Leveskik, eller i mekaniske Sysler og Færdigheder. Oplysning af sociale, eller endog politiske Forhold vil man ved Monumenter uden Skrift forgieves søge. Hvad saadanne derimod kunne lære os, hører sædvanligen mere til Resultaterne af Menneskeslægtens Historie i Almindelighed, eller til den almindelige Ethnographie, end det kan tiene til at oplyse et enkelt Folks tidligste sociale Cultur.

Vil man derimod oversee de Betingelser, som adskille Historiens egen Grund og sikkre Eie fra Sagnets mørke eller taagede Region: da fordyber man sig alt for let i saadanne Forskninger, hvorved Indbildningskraft og Combinationsevne,

i Mangel af Kiendsgierningers faste Grundvold, hengiver sig til forud antagne Yndlingsmeninger og vilkaarlige Hypotheser, hvis Bygning mangengang kan være glimrende og sindrig nok, skiøndt af svævende, vaklende Natur, og udsat for let at omstødes af en dristigere Efterfølger. Vanskeligere falder det vel, især i en saa kritisk Tidsalder, som den nærværende, at anvende denne Fremgangsmaade paa Nationernes tidligste sociale Tilstand og Udviklingen af deres politiske Forhold og Statsforfatning, end paa deres Afstammelse og mythiske Periode. Men, hvormeget der dog ogsaa i hiint Tilfælde kan voves, naar man alene har Sagnhistorien, eller dens sildigere, halvpoetiske Opfatning og Indbildning, for sig: have vi erfaret paa forskiellige Maader, f. Ex. i den ældste romerske Historie, og hos os selv, ved Anvendelsen af Saxo, og visse Dele af den islandske Sagafortælling.

Der gives derimod paa den anden Side saadanne Forfatningsmonumenter, om vi saa maae sige, hvis historiske Gyldighed er uomtvistelig, om deres Oprindelse endog ligger i den forhistoriske Tid; f. Ex. de tydske og danske Landsby-Menigheder, Markfællesskabet („die Markgenossenschaft"), Herredsdelingen, Havnelagene, med flere eiendommelige Indretninger i Landbrug og Retsforhold, som kunne have bestaaet meer end et Aartusinde efterat deres Oprindelse havde ophørt at være et almindelig bekiendt Factum. De høre endog til hine Elementer for den, paa en fast og sikker Grund byggede historiske Undersøgelse og Fremstilling, hvilke vi maae antage som givne; og ud over hvilke vi sielden, og altid kun med stor Varsomhed, kunne gaae længere tilbage, dersom vi ville undgaae at tabe os i usikkre Fantasiebilleder og Drømmerier.

I det ældste germanisk-skandinaviske Folkeliv kunne vi derfor vel, paa Historiens Vei, stige op indtil en Stamme-Forfatning, til Menighedernes Organisme, Folkeclassers eller Stænders

Adskillelse, Høvdingers begrændsede Myndighed, Folketingenes Indretning, og Retsvedtægters erkiendte Gyldighed. Vil man derimod foretage sig at opløse disse Bestanddele af Forfatningen i endnu tidligere og mere enkelte Elementer: da kommer man let over den Grændse, hvor historiske Beviser fattes og Vilkaarlighedens Usikkerhed indtræder. Ikke engang den kongelige Værdigheds og Kongemagtens Udspring i Norden kan Historien oplyse. Den synes der at have været ældre, end hos de fleste øvrige germaniske Stammer og Folkeslag, Gotherne undtagne, og taber sig i en forhistorisk Tid, hvor allerede Kongeslægter fremtræde, ophøiede over Høvdingernes. Det samme Forhold nævnes vel ogsaa i det ældste historiske Mindesmærke over Germanernes Forfatning; men for lidt belyst af Kiendsgierninger og Tildragelser, til at blive os tydeligt nok. Saaledes er endog de tre nordiske Rigers endelige Samling og Forening af flere afsondrede Landskaber, Fylker og Folkestammer — egentlig den mærkværdigste Begivenhed, det gamle Norden kan opvise — vel et ustridigt, i de tre Lande sig gientagende Factum, hvis Chronologie ogsaa er nogenlunde sikker; men det staaer dog endnu paa Grændsen af Sagnhistorien, hvor vi finde det, utvivlsomt og fuldendt, uden at kunne nærmere oplyse eller tilstrækkeligt forklare Begivenheden. — Der gives imidlertid et saadant Element, tidligere end den ordnede Samfunds-Forfatning, tidligere endog end de enkelte Menigheders Organisme, som ei kan forbigaaes i Forfatningens historiske Betragtning: Familien eller Slægtforholdet. Det er især i Norden, hvor dette, giennem Islands Bebyggelse i en allerede historisk Tid, vinder en betydelig Interesse og oplysende Virkning. Dog bør vi, ved Fremstillingen af de islandske Forhold ikke oversee, deels at Øens Occupation (Landnam) og Bebyggelse — som den eneste egentlige Colonisation, Nordens Historie fremviser med

en fuldstændig og tydelig Skildring i Kildeskrifterne[1]) — udgik fra et Land, hvor Samfundsforholdene, skjøndt de ikke havde naaet Civilisationens Standpunkt, dog allerede vare temmelig udviklede ved gammel Skik og Vedtægt; deels at de omhandlede Forhold vel uddannede sig i Island fuldstændigt nok i en vis republicansk Retning; men hvor demokratiske og aristokratiske Elementer, der savnede Kongemagten, og overhovedet en styrende Centralkraft, saasnart der ikke var mere Land at occupere, under vedvarende indbyrdes Stammefelder ikke kunde opnaae nogen fuldstændig Eenhed eller udvikle en egentlig Stat.

1.

Fremstillingen af den første Afdeling eller den tidligste Periode i den gamle germanisk-nordiske Forfatning kan ikke andet end udgaae fra den ældste Kilde, der kan give os noget sikkert, til dette Øiemed brugeligt Stof, nemlig de enkelte herhenhørende Træk til en saadan Skildring, der forekomme i det lille, fra Formens og Indholdets Side lige udmærkede Skrift: de Germania, som vist nok ikke uden Grund bærer Tacitus's Navn[2]). Disse Træk, tilligemed det, der hos Julius Cæsar

---

[1]) En saadan savne vi over Færøernes, Orkenøernes og Shetlandsøernes Bebyggelse, for ei at tale om Grønland, eller om de danske og norske Erobringer og Colonier i Irland og England. Beretninger om de sidste, af den Art og Fuldstændighed, som Islands hele Bebyggelses- og Forfatningshistorie i Sagaerne, vilde have været af høi Interesse og Vigtighed. — Det kan være værd, i Forbigaaende at bemærke, at der paa Shetlands-Øerne findes agrariske Forhold, som aldeles ligne vore gamle danske.

[2]) Man har i den sildigere Tid, iblandt saa mange ultra-kritiske Paafund, ikke allene villet fraskrive den store romerske Historieskriver det berømte Skrift; men endog giøre det tvivlsomt, om det tilhørte hans Tidsalder. At endogsaa Luden (i sin nye og kortere „Geschichte der Deutschen", Jena 1842. 1.) har fundet Kald til at hylde denne Scepticisme,

forekommer til at oplyse og bestyrke, eller at udvide dem, bør paa den anden Side især sammenholdes med de ældste Træk, som vi af nordiske Kilder kunne sammenstille af vore skandinaviske Forfædres Stammeforfatning og oprindelige sociale Forhold.

Vil man følge den historiske Udvikling af et Folks Organisme og Statsdannelse, fra dens første Spire, indtil der, hvor den kan siges at have opnaaet en fast politisk Form, da kan denne Udvikling ei begynde anderledes, end fra de første Elementer til en selskabelig Forbindelse blandt Folket ved Menigheder. Dette Udtryk er vel ikke allevegne af lige Betydning og Omfang. Det enkelte Sogn, ja den enkelte By, kan giennem Eenhedsbaandet imellem de vedkommende Familier constituere en Menighed; det samme kan den større eller mindre Stamme, enten vandrende, eller fast bosiddende, naar den, i Forbindelsen af Familier under et Overhoved eller en anden Styrelse, udgiør en Eenhed, som imidlertid endnu er langt fra Statens. Men det er tillige klart, at hiin første selskabelige Forbindelse hos det Folk, der ikke allene har naaet ud over Vildhedens, men ogsaa over Nomadelivets Tilstand, maa udgaae fra Folkets jordbrugende Leveskik, og fra den heraf betingede varige Occupation og Besiddelse af Jord og Land. — Det vil derfor vel ei findes upassende, at vi begynde Fremstillingen af de tidligste sociale Elementer hos Germanerne og de skandinaviske Nordboer med de for disse Folkefærd eiendommelige Vilkaar i Landenes Bebyggelse, Besiddelse og Dyrkelse; altsaa, som det synes, med reelle Forhold, tidligere

maa hos denne Forfatter forekomme mere paradox, end consequent. Det er i øvrigt et Stridspunkt, vi overlade Philologerne at giennemfegte, og hvor Forfatter-Navnet, om man endog var i Stand til at stille Tacitus derved, ikke giør noget til Sagen; da det er en afgiort Sag, at Skriftet de Germania indeholder en Skildring, hvis antike Charakteer og hvis mesterlige, objective Opfatning vidne mægtigen for Alder og Ægthed af de Træk, den indeholder.

end med personlige og politiske Standsforhold. Man vil imidlertid snart kunne lære, hvorledes hine bane os Veien til disse, og hvormeget Folkestammernes Levemaade og Jordbesiddelse har bidraget til at bestemme og uddanne deres ældste sociale og politiske Forfatning. Det kan i øvrigt ved den Leilighed erindres: at et vist Slags politisk Forfatning, — naar man vil bruge denne Benævnelse ogsaa om de tidligste og simpelste Grundformer — ikke altid nødvendigen maa være fremmed for nomadiske Folkefærd; ja disse raae Grundformer kunne endog træffes der, hvor Mennesket endnu befinder sig i Vildhedens Stadium, eller ikke meget opløftet over dette.

Det samme, kan man i en vis Henseende sige, var Tilfældet med Germaner og Skandinaver, saaledes som deres Billede fremtræder i de ældste historiske Monumenter. Kun eensidig Fordom vil oversee den barbariske Raahed, der paa mange Punkter skinner frem hos vore egne, og vore nordlige og sydlige Frænders Stammefædre. Men ligesaa vist er det, at der med denne Raahed forbinder sig, allerede fra det tidligste Tidspunkt, hvor et historisk Lys falder paa Tydsklands og Nordens Beboere af germanisk Stamme, en vis ædlere, mere aandskraftig og aandsbegavet Charakteer; og at der i denne gives visse Træk, som tyde paa Anlæg til høiere selskabelig, politisk og overhovedet aandelig Cultur. Man vil ligesaa lidt kunne miskiende disse, som den under Hedenskabet herskende Raahed og Vildhed, der fremmedes ved en almeen Tilbøielighed for Krigen og Krigslivet, som Hovedsyssel og Middel til at erhverve Gods, Eiendom og Nydelse. Man seer det ligesaa klart og fuldstændigt af Skildringen hos Tacitus, som af vore nordiske Myther og Sagafortællinger, at Krig og Krigssyssel var de gamle germanisk-skandinaviske Folkefærds egentlig normale Tilstand og Tilværelse. Her træder deres active Liv egentlig frem i særskilt Betydning, ligesom i større Samfund

og Forbindelser, der endog antage et Slags svagere politisk Charakteer. Ved Krigens Ophør formindskes denne Livsyttring, eller forsvinder ganske; den sociale Organismes Baand slappes; Kongers og Høvdingers Magt aftager; Folkestammernes begyndende historiske Liv træder igien tilbage for Familielivet, for eensformige patriarchalske eller huuslige Forhold og lige eensformige Slægtfeider og Blodhævnsoptrin, eller private Rettergangs- og Ting-Scener, saaledes som vi endnu have livelige Billeder bevarede af dem i de locale islandske Sagafortællinger. — Imidlertid er det dog i *Fredslivet* og i de fredelige Eiendoms- og Familieforhold, at de første, simpelste Grundtræk af *communale Samfund*, og med disse Grundvolden for en blivende selskabelig Cultur, aabenbare sig hos Germaner og Skandinaver. *Tacitus* har allerede tydeligt tegnet disse Træk, og det saaledes, at vi uden Vanskelighed kiendes ved dem og forstaae dem — ja maaskee saameget bedre, jo mere ligefrem vi tage hans Udtryk og Beskrivelser, og jo nærmere vi bestræbe os for at bringe dem i Ligning med analoge Forhold i det *gamle Norden*, eller med Levninger af den ældre Tilstand og Forfatning i vort Fædreland[3]).

Det er vel ikkun faa og korte Sætninger hos Tacitus, som vi her kunne gaae ud fra og lægge til Grund; men de ere baade indholdsrige og mærkværdige. Det er overhovedet i hans Germania at vi maae søge den tidligste og vigtigste

3) Det er gaaet besynderligt med det mærkværdige Skrift om Germanien af den i sin Art *eneste* romerske Forfatter. I et Par Aarhundreder have et stort Antal Philologer, Kritikere, Historikere og Antiquarer i Tydskland — det Land, som vist nok hertil maatte være det nærmeste — søgt at fortolke og oplyse Tacitus' Germania. Ingen har imidlertid, indtil den allernyeste Tid, her anvendt den nærliggende Sammenligning med nordiske Kilder, med endnu bestaaende Forhold i Norden — ja neppe engang med de Tydskes egne sildigere Indretninger og Landboforfatning. Det var ønskeligt, at dette Savn i Commentarerne til Germania engang, i sit hele Omfang, kunde blive udfyldt.

Kiærne, det første Udgangspunct og Middelpunkt for Alt hvad nordiske Kilder lære os om vore Forfædres ældste Forfatning. — Vi kunne først lægge Mærke til, hvorledes han i Almindelighed skildrer Germanerne i deres Levemaade og Næringsbrug, eller i deres til Omsorg for Livsophold henvendte fredelige Sysler og Virksomhed. Agerbrug var dem ikke fremmed, men hørte ikke til deres Yndlingssysler. „At pløie Jorden, at „vente paa Aarsgrøden, lade de sig ikke saa let overtale til, „som til at udæske Fienden, og vinde Saar og Skrammer. „Dorskhed og Svaghed kaldes det, at ville erhverve ved Sved, „hvad man kan kiøbe ved Blod. — Saa ofte Krigen ikke kalder „dem, tilbringe de megen Tid med Jagten — endnu mere i „Lediggang, med Søvn og ved Gilder. Uvirksom er da selv „den Tapperste, den mest Krigerske. At sørge for Huus og „Hiem og for Markernes Dyrkning overlade de til Qvinder, „Oldinge og de Svageste i Familien; imedens de øvrige søge „Ladhed og Hvile, og saaledes lægge en selsomt blandet Natur „for Dagen, i det de samme Mennesker saa høiligen elske Ledig„gang og hade fredelig Ro." (Germ. c. 14. 15) Denne Skildring hos Tacitus, som naturligviis gielder den fribaarne, vaabenføre, krigsvante Germaner, kan bogstaveligt, tilligemed Alt hvad han siger om Folkets Krigslyst og krigerske Natur, anvendes paa vore skandinaviske Forfædre; kun at en stor Deel af det, som hos Germanerne maa henføres til Landkrig og Udrustning for denne, hos Skandinaverne gielder om Søtog, og maa henføres til Skibsudrustning. — Men allerede i det, som Tacitus strax efter tilføier (Cap. 15): „Skik er det hos disse „Folkesamfund, at hver Mand især frivilligen yder Fyrsten, enten „af Qvæget, eller af Agerens Grøde en Æresskienk, der, „saaledes modtaget, ogsaa tiener til at afhielpe hans Fornøden„heder" — seer man dog, at baade Qvægavl og Agerbrug maatte være temmelig almindeligt udbredte i den Tidsalder, hvori den

romerske Historieskriver skildrer de gamle Tydske. — Dette bestyrkes desuden ved flere andre Træk, som f. Ex. vise os i dem et Folk, hos hvilket Øllet (allerede i 1ste Aarh. efter Christus) var en almindelig Drik: „Af Byg eller Hvede (?) lave „de en Drik, der har nogen Lighed med Vinen, skiøndt ikke „kommer den nær." [4]). At man havde denne Drik i Mængde, fremgaaer bl. a. af Beskrivelsen over Germanernes hyppige og langvarige Drikkegilder; hvori man, ligesom paa saa mange andre Steder i det romerske Skrift, troer at gienkiende de gamle Skandinaver. Vel kan det ikke negtes, at den Skildring, som Tacitus, i Begyndelsen af sin Germania og paa flere Steder [5]), giør af Tydsklands Naturbeskaffenhed paa den Tid — Beskrivelsen over de uhyre Skove og Sumpe, som bedække Landet, og over den haarde, umilde Himmel, hvorunder det viser sig i en sørgelig, lidet opdyrket Tilstand (tristem cultu et aspectu) ikke synes at tale meget for et hos Germanerne nogenlunde fremmeligt eller almindeligt Agerbrug. Heri maa man dog uden Tvivl skrive noget paa Regningen af en ufrivillig Overdrivelse. Romerne, vante til Italiens Himmel, Clima og Cultur, maatte nødvendigen finde i Tydskland paa den Tid et barsk, umildt, uopdyrket Land — som det vist ogsaa for en stor Deel har været; og det særdeles i visse, biergige eller meget skovrige Strækninger. Det kan maaskee have været denne Deel af Tydskland, Tacitus, eller de af ham benyttede Kilder og Efterretninger, især have havt for Øie. At i det mindste visse Strækninger af Tydskland paa den Tid endnu vare Urorens

---

4) „Humor ex *hordeo* aut *frumento* — corruptus in quandam similitudinem vini." Tac. Germ. c. 23.

5) „Truculentia coeli præstat Germania." *Annal.* II. 24. „Informem terris, asperam coelo, tristem cultu aspectuque." *German.* cap. 2. „Frigore atque inediam coelo solove assueverunt." cap. 4. „Terra — in universum aut *silvis horrida*, aut paludibus foeda." ibid. cap. 5.

og Elsdyrets Hiem[6]) — vidner unegtelig ogsaa om mægtige, vilde, vidt udstrakte Skove, og vel tildeels om andre climatiske Forhold, end de nærværende. — Man veed jo, at endnu i det 11te Aarhundrede har Adam fra Bremen, i hans bekiendte geographiske Skrift over Danmark, skildret den jydske Halvø, omtrent ligesom Tacitus Germanien, eller endnu værre; saaledes at man, i Følge hans om Ukyndighed og Overdrivelse vidnende Udtryk, næsten maatte tænke sig Jylland endnu paa hans Tid i den Grad bedækket med Skove, at der neppe kunde være Sted eller Spor til Agerbrug[7]).

Imidlertid er det bekiendt, at Efterretninger om Kornets Dyrkning i Norden, og om dets Anvendelse til Øl, hører til det allerældste, som man, giennem Fortællingen hos Pytheas fra Massilia, (fierde Aarhundrede før Christus?) veed om skandinaviske Egne, Folkefærd og deres Levemaade. Nogle Aarhundreder sildigere bekræftes denne Beretning ved det nylig anførte Sted hos Tacitus; og i de ældste — skiøndt vist nok forholdsviis meget sildige — nordiske Kilder hører Brød, Korn og Øl til Skandinavernes indenlandske, og ikke sieldne Producter og Næringsmidler. — Agerbruget, om ogsaa i en endnu

---

[6]) Om Elsdyret, s. *Cæsar* de bello Gall. VI. 97. *Plinii* Hist. nat. VIII. 15. Om Uroxen: *Cæsar* ib. VI. 28. *Tac.* Ann. IV. 72. Bisontes (Bisam-Oxen?) Plin. VIII. 15. Nogle ville hertil lægge Rensdyret; dog er det ikke afgiort, om der ved *rhenones* (Cæs. VI. c. 21) ikke snarere forstaaes et Slags Foerværkskapper: „Vestes pellibus *rhenones* vocantur." Sallust. Fragm. II. 2. (Jvf. Beckmanns Commentar til *Aristoteles* de mirabil. Auscult. c. 29. og Barth Teutschlands Urgesch. 2te Ausg. 1843. IV. S. 34. 38.)

[7]) „Cum omnes tractus Germaniæ profundis horreant saltibus, sola est Jutland cæteris horridior, quae in terra fugitur propter inopiam fructuum, in mari vero propter infestationem piratarum. *Vix invenitur culta in aliquibus locis, vix humanæ habitationi opportuna.*" De situ Daniæ. c. 1. (eller Hist. eccl. c. 208). At Adams Beskrivelse, endog i hans Tid, mere har passet paa Jyllands Hederyg, end paa de øvrige Dele af Halvøen, især den østlige, have vi al Grund til at antage.

temmelig raa Skikkelse, og formodentlig i endeel Egne meget tilsidesat for Qvægavl, er overhovedet ikke allene i Overeensstemmelse med, men man kan sige ganske nødvendigen betinget ved den Culturtilstand, som Tacitus tillægger sin Tidsalders Germaner, og som vi, efter de islandske Kilder, maa forudsætte hos vore skandinaviske Forfædre, allerede der, hvor det tidligste historiske Dagskiær belyser Nordens Tilstand. Men Agerbruget betinger ei allene en vis Grad af mechanisk og industriel Cultur, Brugen af de til Jordens Behandling fornødne Redskaber, og man maa vel og næsten overalt antage Jernets Brug; det medfører ogsaa med lige Nødvendighed, at Jorden selv ved Dyrkningen faaer en virkelig Værdi for Besidderen, ligesom at denne Værdi stiger i samme Forhold, som Jordens Godhed og bedre Cultur. Lad være, at det endnu varede en Tid lang, før Agerbruget blev en stadig, uforanderlig Syssel for det hele Folk, og at vi ikke maa tænke os hele Tydskland paa Taciti Tid som et cultiveret Land, men kun de frugtbareste Pletter og det tidligst ryddede Skovland anvendte til Jordbrug: saa forefinde vi dog allerede hos denne Forfatter Skildringen af en virkelig Landboforfatning, af forenede, samboende Bymenigheder, med bestemt Forening af Jorderne, eller Bymarken; ja endogsaa af Landsbyer, i hvis Anlæg vi, efter Beskrivelsen, maa gienkiende en Indretning, analog med vore egne og med sildigere Tiders Byer i endeel Strækninger af Tydskland. — Jeg vil først vende mig til Byerne, med deres tilliggende Jorder, eller Bymarker.

2.

Tacitus forudsætter det som bekiendt, at Germanerne ingen Stæder beboe; men han tilføier tillige udtrykkeligt: „Ja de taale ei engang hos dem selv nær forenede Boliger.“[8])

---

[8]) „Ne pati quidem *inter se* junctas sedes.“ Germ. c. 16. Man har snart villet fortolke dette Sted ved at drage inter se til ne pati

Dette Sted have nogle benyttet for derpaa at grunde den Mening: at de Tydske endnu i Tacitus' Tid overalt kun boede i enkelte, adspredte Huse og Gaarde, hver Familie for sig; saaledes som det i vort Norden endnu finder Sted i Norge og Island — for en stor Deel ogsaa i Sverrige, ligesom i enkelte Egne af Tydskland. Man har villet bestyrke det ved den efterfølgende Sætning: „Afsondrede og farskilte ſtøe de Beyrl (colunt *discreti* ac *diversi*) der, hvor enten en Kilde, en Mark, eller en Lund behager dem." Men det ligger deels ikke i Ordene, at her nødvendigen skal menes hver Familie for sig; Fleertallet kunde snarere vise hen til en Forening af flere; og i det fordoblede Udtryk *discreti* ac *diversi* bør vi, efter gode Fortolkeres Mening, betragte det sidste som en yderligere, mere bestemt Forklaring af det første *). Desuden medsiges ogsaa hiin Mening udtrykkelig ved den paafølgende Beskrivelse hos Tacitus c. 16 over de gamle Tydskes Byer (vici). Nemlig:

„Landsbyer (vicos) anlægge de ikke, efter vor Skik, med forenede og sammenhængende Bygninger (connexis et cohærentibus ædificiis); men Enhver omgiver sit

---

quidem; snart ved at construere: sedes *inter se junctas*. Meningen bliver i begge Tilfælde kun lidet forskiellig; men Stedet er dog ikke ganske uden Betydning for Sagens rigtige Opfatning. Rettest er uden Tvivl den første Construction. Dersom Tacitus havde meent: „til hinanden føiede" eller „imellem sig forenede Boliger": da havde han vel snarere skrevet: sedes inter se junctas. Men *inter se*, ɔ: iblandt dem, hos dem selv, kan vel ogsaa bemærke: i det Indre af Landet, hvor Folket lever paa gammel Viis — nemlig i Modsætning til Grændselandene, hvor de allerede fra Cæsars Tid havde været i Berøring med Romerne, og nogen Forandring i de oprindelige Forhold allerede var kiendelig.

*) Jvf. *Tacitus* Germania, übersetzt und erläutert von *F. D. Gerlach*, (som oversætter „abgesondert und getrennt") c. 16. p. 115: „So werden bei Tacitus sehr häufig verwandte Wörter combinirt, um einen Begriff ganz zu erschöpfen. — Es ist daher ganz irrig, wenn ein neuerer Herausgeber *diversi* abgelegen übersetzt."

sit Huus med en aaben Plads (spatio); enten det nu er af Hensyn til Ildsvaade, eller fordi de ikke forstaae at bygge anderledes."

Vicus kan i det latinske Sprog ikke bemærke andet, end enten en Landsby, en lille Flekke, eller en Gade, aldrig et enkelt Huus, eller en Gaard. Det bliver ogsaa ganske tydeligt, naar man uden forudfattet Mening læser Tacitus, at han ovenfor først nævner Stæder (urbes) som Germanerne slet ikke kiende; ja ikke engang tæt sammenbyggede Boliger (junctas sedes) lide de. Men deres Landsbyer (vici), adspredte hist og her, efter Landets Leilighed og Jordmonnets Beskaffenhed, eller saaledes som snart et Vandløb, snart god Agerjord, snart en Skov fandt Behag hos den vandrende Stamme — Landsbyer bygge de, ikke efter romersk Skik i sammenhængende Gader eller Huusrader; men hver enkelt Huusfader har sin Bolig adskilt fra Naboens ved en fri Plads. — Tænke vi paa vore egne Landsbyer, saaledes som de fra umindelige Tider have seet ud før Udskiftningen, og som tilbagestaaende Levninger af mange endnu vise sig: da forekommer det os, som vi gienkiendte dem i Bygningsmaaden, der beskrives hos Tacitus. Meget sielden eller aldrig stødte en Bondegaard umiddelbart op til en anden. Et Gaardsrum, en Have, en Toft, adskilte altid den ene Nabo fra den anden. Ja selv i det Efterfølgende af Beskrivelsen om Germanernes Huse kunde vi gierne troe at læse om vore egne, og nogle nordtydske Egnes Bøndergaarde, opførte af Træ, Leer og utilhugne Grundstene:

„Thi ei engang af Kalk eller brændte Stene betiene de sig; men af raat Bygningsstof (materia informi), der hverken har udvortes Anseelse, eller noget tækkeligt for Øiet. Dog nogle Steder overstryge de mere omhyggeligt med en reen og glindsende Jord (terra pura ac splendente), at de faae Udseende af at være malede."

Dette Sted have nogle benyttet for derpaa at grunde den Mening: at de Tydske endnu i Tacitus' Tid overalt kun boede i enkelte, adspredte Huse og Gaarde, hver Familie for sig; saaledes som det i vort Norden endnu finder Sted i Norge og Island — for en stor Deel ogsaa i Sverrige, ligesom i enkelte Egne af Tydskland. Man har villet bestyrke det ved den efterfølgende Sætning: „Afsondrede og særskilte fæste de Bopæl (colunt *discreti* ac *diversi*) der, hvor enten en Kilde, en Mark, eller en Lund behager dem." Men det ligger deels ikke i Ordene, at her nødvendigen skal menes hver Familie for sig; Fleertallet kunde snarere vise hen til en Forening af flere; og i det fordoblede Udtryk *discreti* ac *diversi* bør vi, efter gode Fortolkeres Mening, betragte det sidste som en yderligere, mere bestemt Forklaring af det første[9]. Desuden modsiges ogsaa hiin Mening udtrykkelig ved den paafølgende Beskrivelse hos Tacitus c. 16 over de gamle Tydskes Byer (vici). Nemlig: „Landsbyer (vicos) anlægge de ikke, efter vor Skik, med forenede og sammenhængende Bygninger (connexis et cohærentibus ædificiis); men Enhver omgiver sit

quidem; snart ved at construere: sedes *inter se junctas*. Meningen bliver i begge Tilfælde kun lidet forskiellig; men Stedet er dog ikke ganske uden Betydning for Sagens rigtige Opfatning. Rettest er uden Tvivl den første Construction. Dersom Tacitus havde meent: „til hinanden føiede" eller „imellem sig forenede Boliger": da havde han vel snarere skrevet: sedes inter se junctas. Men *inter se*, ɔ: iblandt dem, hos dem selv, kan vel ogsaa bemærke: i det Indre af Landet, hvor Folket lever paa gammel Viis — nemlig i Modsætning til Grændselandene, hvor de allerede fra Cæsars Tid havde været i Berøring med Romerne, og nogen Forandring i de oprindelige Forhold allerede var kiendelig.

[9]) Jvf. *Tacitus* Germania, übersetzt und erläutert von *F. D. Gerlach*, (som oversætter „abgesondert und getrennt") c. 16. p. 115: „So werden bei Tacitus sehr häufig verwandte Wörter combinirt, um einen Begriff ganz zu erschöpfen. — Es ist daher ganz irrig, wenn ein neuerer Herausgeber *diversi* abgelegen übersetzt."

sit Huus med en aaben Plads (spatio); enten det nu er af Hensyn til Ildsvaade, eller fordi de ikke forstaae at bygge anderledes."

Vicus kan i det latinske Sprog ikke bemærke andet, end enten en Landsby, en lille Flekke, eller en Gade, aldrig et enkelt Huus, eller en Gaard. Det bliver ogsaa ganske tydeligt, naar man uden forudsattet Mening læser Tacitus, at han ovenfor først nævner Stæder (urbes) som Germanerne slet ikke kiende; ja ikke engang tæt sammenbyggede Boliger (junctas sedes) lide de. Men deres Landsbyer (vici), adspredte hist og her, efter Landets Leilighed og Jordmonnets Beskaffenhed, eller saaledes som snart et Vandløb, snart god Agerjord, snart en Skov fandt Behag hos den vandrende Stamme — Landsbyer bygge de, ikke efter romersk Skik i sammenhængende Gader eller Huusrader; men hver enkelt Huusfader har sin Bolig adskilt fra Naboens ved en fri Plads. — Tænke vi paa vore egne Landsbyer, saaledes som de fra umindelige Tider have seet ud før Udskiftningen, og som tilbagestaaende Levninger af mange endnu vise sig: da forekommer det os, som vi gienkiendte dem i Bygningsmaaden, der beskrives hos Tacitus. Meget sielden eller aldrig stødte en Bondegaard umiddelbart op til en anden. Et Gaardsrum, en Have, en Toft, adskilte altid den ene Nabo fra den anden. Ja selv i det Efterfølgende af Beskrivelsen om Germanernes Huse kunde vi gierne troe at læse om vore egne, og nogle nordtydske Egnes Bondergaarde, opførte af Træ, Leer og utilhugne Grundstene:

"Thi ei engang af Kalk eller brændte Stene betiene de sig; men af raat Bygningsstof (materia informi), der hverken har udvortes Anseelse, eller noget tækkeligt for Øiet. Dog nogle Steder overstryge de mere omhyggeligt med en reen og glindsende Jord (terra pura ac splendente), at de faae Udseende af at være malede."

Der gives desuden et andet Sted hos Tacitus, som tydeligt nok udtrykker Germanernes Samlevnet i Landsbyer; der nemlig, hvor han i det 19de Cap. beskriver Hoerqvindens Straf: „Hende jager den krænkede Ægtemand, i hendes Slægtningers „Paasyn, nøgen og med afskaaret Haar, ud af Huset, og driver „hende med Hug og Slag igiennem den hele Landsby" (per *omnem vicum* verbere agit). — Gaae vi dernæst fra Tacitus til de i Alder nærmeste historiske Monumenter, nemlig de ældste tydske Vedtægter og Lovsamlinger, da ville vi finde i de saliske, baierske, thüringske, sachsiske og andre Love, som alle i deres Stof og Indhold ere ældre end den Carolingiske Tidsalder, en heel Deel Bestemmelser f. Ex. i Henseende til Skiel og Hegn imellem Naboers Gaarde og Huusrum, til Anlægget af Gaardene i Landsbyen, til Fortog uden for Husene, m. fl. hvilke alle hentyde paa sammenbyggede Byer. At saadanne vel ikke, naar vi slutte fra den forskiellige Bygningsmaade af Bøndergaarde i forskiellige tydske Lande og Landskaber [10]), overalt have fundet Sted: kan ikke modsige den i saa mange andre Egne fra umindelig Tid herskende Skik, at boe samlede i Landsbyer.

Det er saaledes ikke blot den ældste Kilde til Oplysning om de germaniske Stammers Forfatning og Levemaade, hvoraf

---

10) Om Bygningsmaaden i en Deel af Westphalen (Paderborn, Corvey, m. fl. Egne) s. A. v. Haxthausen „über den Agrarverfassung in den Fürstenthümern Paderborn und Corvey" etc. 1829. S. 14—15 og de S. 16 meddeelte Grundrids af forskiellige Bøndergaarde. „Im eigentlichen Paderbornischen (det gamle Engern) wohnen die Leute in Dörfer zusammen.... Auch in Ostphalen (Braunschweig, Hildesheim) wohnen die Leute in Dörfern; allein einjeder hat einen eigenen, von der Straße meist durch eine Verzäunung getrennten Hofplatz.... Im eigentligen Westphalen liegen die einzelnen Höfe und Häuser überall zerstreut." — Saaledes fra Arilds Tid i Osnabrück: „Etwas merkwürdiges ist, daß die wahren Landeswohner insgesammt noch einzeln auf abgesonderten, insgemein rings umher aufgeworfenen Höhen wohnen." Möser Osnabrück. Gesch. II. S. 4.

vi lære: at Slægtforbindelser, Samlevnet af flere, stundom maaskee fra en fælleds Stamfader udsprungne Familier, og Sambygning af disse Boliger paa en ved naturlige, locale eller tilfældige Grunde bestemt Plet af det i Besiddelse tagne Jordsmon, udgiore det første og ældste Grund-Element til hine Stammers Civilisation og sociale Forfatning. Dette bekræftes heller ikke allene ved andre tydske og skandinaviske Kilder af betydende Alder: Samlinger af autonomiske og lovbestemte Vedtægter, og sildigere Landslove; men det bestyrkes endog ved endeel af vor Land-Almues agrariske Forhold, lige indtil det forrige Aarhundredes Slutning. Blandt disse er der eet, af særdeles historisk Vigtighed, fordi det i vort Fædreland, ligesom i en stor Deel af Tydskland, og flere af germaniske Stammer beboede eller indtagne Lande, danner en mærkværdig Eiendommelighed i Landboforfatningen, og der, hvor det forekommer, maa betragtes som det ældste, der kan paavises, og som et saadant, der tillige forklarer sin egen Oprindelsesmaade, og for en stor Deel Landets Bebyggelsesmaade og Menighedernes oprindelige Organisme. Det er Byernes Mark- eller Jordfællesskab — et uden Tvivl for de germaniske Stammer særeget, hos Romerne ikke forekommende Princip for Eiendomsret og Brugsret til den af et vist Samfund af Familier, en Bymenighed, occuperede Jord, eller til den hele Bymark; hvilket Princip paa en vis Maade ophævede den Enkeltes fulde Eiendomsret over Jorden, eller formindskede hans frie Raadighed over dens Brug, ved at giøre den til en vis Landsby indtagne (ikke blot den opdyrkede) Jord, eller den hele Bymark under eet betragtet, til Menighedens Fælles-Eiendom. Denne sidstnævnte var imidlertid af mere ideel Natur, eller udgiorde et Slags, i enkelte Forhold gieldende Dominium, hvorved den Enkeltes Brugsret ikke ophævedes, men indskrænkedes. Ved en særegen Organisation — den eengang for alle (nemlig i den

oprindelige Grundtanke) fastsatte, og derefter udmaalte eller tildeelte uforanderlige Jordpart for enhver Familie — (Bolet, Bondegaarden, Mansus, die Hube) erholdt derimod den individuelle Eiendomsret (selv under det besynderlige Forhold, der opstod ved Jordloddernes Adsplittelse paa mange Steder i Bymarken) en Betryggelse og Stadighed, som tillige begrundede den i Familierne arvelige, oprindeligen vist nok ogsaa udeelte Besiddelse af saadanne Jordparter eller Boel.

Paa en saadan Idee om Fælles-Eiendom til Bymarker, oprunden af en samtidig eller fælles Occupation af Jorden ved flere Familier, (maaskee tildeels ved disses Udspring i en ældre Tid fra fælles Stammefædre) har i Fortiden den communale Forbindelse imellem Familiefædre i Bymenigheden grundet sig; saaledes som vi, allerede fra forhistoriske Tider, forefinde hiin Forbindelse i den tydske og danske Landboforfatning, og Spor til samme i endeel svenske Landskaber. Gaae vi til vort eget Land, hvor Erindringen om denne Forfatning, saaledes som den var før det 18de Aarhundredes Udgang, endnu ei er uddød: da bliver det os saameget lettere klart, at en saadan Idee ligger til Grund for det indtil hiin Tid næsten overalt i de danske Landsbyer (ogsaa i Skaane) herskende Jordfællesskab; eller de til hvert Boel, efter senere Talebrug til enhver Gaard og Gaardmand, i adspredte Smaalodder uddeelte Vange eller Bymarker; tilligemed Levningen af den gamle Fællesmark og Fællesbrug af Jorden i det saakaldte Overdrev (Alminding). Det paa denne Idee hvilende Retsbegreb forklarer den Tilstand, som fra umindelige Tider, længe før der opstod Forskiel imellem jordeiende Bønder og Kronens eller Adelens Vornede, udgiorde Hovedcharakteren i det danske Landbrug og i den danske Landboes borgerlige Stilling; og saaledes tillige den Grundvold, hvorpaa Landets ældste communale Element, Landsbymenigheden,

var bygget. Hiint Retsbegreb udgiør netop en Modsætning til Begrebet om den udskiftede (eller tillige udflyttede) Bonde, Selveieren, der allene eier, allene er Herre over, allene for sig selv dyrker og bruger de Jordlodder, hvilke særskilt ere ham tilfaldne, eller afdeelte og hegnede omgive hans Bolig. Det ældgamle Markfælleskab, og den dermed forbundne Boelsforfatning, medførte vel ogsaa, at den enkelte Bonde (Selveier, Kronebonde eller Vordned — derpaa kom det her ikke an) havde udelukkende Eiendoms- og Brugsret til ethvert af de Agerstykker, som hørte til hans Boel; men kunde dog aldrig ganske egenmægtigen, eller uden visse lovbestemte vedtagne Indskrænkninger, skille dem fra Boelets Heelhed. Ligesaa lidt kunde han, under den communale Forfatning, som Fællesbrug af Bymarken medførte, modsætte sig den i Byen vedtagne Dyrkningsmaade, overtræde de øvrige almindelige By-Vedtægter, eller paa anden Maade vilkaarligen udtræde af sit Forhold til Byen, af Samfundet med Bymenigheden eller Communen, der betragtedes som den oprindelige Grundherre og Grundeier af Byens Jord, hvoraf enhver enkelt Bonde i Byen kun for sin Deel var usufructuarius eller Brugseier.

I Henseende til det for den agrariske Cultur, Folkets Levemaade og Grundforfatning saa vigtige Punkt, Jordbesiddelsens Art, eller Maaden hvorpaa en Bymenighed, bosiddende i en vis occuperet Egn, levede i sin særskilte Landsby, med nærliggende Boliger, og dyrkede en fælles Bymark: da have vi allerede seet, hvorvidt Tacitus underretter os om de gamle Germaners Skik i en Deel af disse Vilkaar, og hvormeget hans Beretning stemmer overeens med et uforkasteligt historisk Monument: den ældre danske og tydske Landboforfatning. Førend vi gaae over til en noget nærmere Betragtning af dennes særegne communale Forhold, vil jeg anføre et andet Sted af Vigtighed hos den romerske Forfatter, hvor han oplyser Germanernes

Jordbrug, ligesom, i de forhen anførte Steder, deres Bygningsmaade. Stedet er tildeels ikke uden Vanskeligheder og Afvigelser i Texten, som have givet Anledning til forskiellige Fortolkninger. I følgende Oversættelse har jeg (i første Linie) holdt mig til den sædvanlige, af de fleste Fortolkere antagne Læsemaade:

„Agrene tages af hele Menigheder skifteviis i Besiddelse, alt efter Dyrkernes Antal; og de dele dem derpaa imellem sig, efter Enhvers Værdighed. Delingen lettes ved Markernes store Udstrækning. Sædejorden verle de i Aarviis; og altid er der Agerland tilovers. Thi de stræbe ikke saaledes, ved Arbeide at drage Nytte af Jordens Frugtbarhed og Udstrækning, at de skulde plante Abildgaarde, indgierde Enge, eller vande Haver. Kornsæd er Alt hvad de fordre af Jorden“ [11]).

Faa Steder i det berømte Skrift have vel givet mere Anledning til Afvigelse i Fortolkningen. Man har tildeels fundet Vanskeligheder ved Udtrykket per vices (eller *invicem*, som læses i det nylig af L. Trosś udgivne fortrinlige leidenske Haandskrift af Germania, som tillægges det 10de Aarhundrede). Men Vanskeligheden synes her af mindre Betydenhed, og kan maaskee reent forsvinde, naar man vil følge et andet Haandskrift af betydelig Alder (det Bambergske), som har: *ab universis vicis* (af hele Byer eller Bylag). Mere indgribende er Afvigelsen i Forklaringen af Udtrykket *secundum dignationem* (terræ), som adskillige Ældre og Nyere [12]) forklare det, nemlig om en

[11]) „Agri, pro numero cultorum, ab universis *per vices* (v. *invicem*) occupantur; quos mox inter se *secundum dignationem* partiuntur; facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arvas per annos mutant, & superest ager.“ &c. Cap. 26.

[12]) Saaledes bl. a. Luden, Geschichte des Teutschen Volks. I. S. 485, 717; han følger Læsemaaden: ab univercis vicis, (af hele Byer) men ikke ganske med den her fulgte Forklaring; og hos os C. Olufsen „(Bidrag til Oplysning om Danmarks Forfatning i de ældre Tider,“ særsk. Aftryk af Vidensk. Selsk. Skr. 1821. S. 10).

Vurdering af Jorden. I dette Tilfælde (hvor Fortolkningen, med Hensyn til Meningen og den sildigere Tids agrariske Forfatning, har saa meget for sig) havde saaledes allerede Tacitus, hos sin Tids Germaner, kiendt og beskrevet en saadan Deling af Agerjord imellem et Bylags Medlemmer, hvorved der agtedes paa Jordstifternes Beskaffenhed og Værdi, og hvorved altsaa baade de gode og ringere Agre deeltes i et nogenlunde ligeligt Forhold. Efter lærde Philologers Mening, vilde dette dog stride formeget imod den bedre latinske Sprogbrug, i Følge hvilken dignatio paa den Tid, Tacitus skrev, omtrent var gaaet over i Betydningen af dignitas [13]). Imidlertid er det vist, at flere Modsigelser i Udtrykkene hos Tacitus synes at forsvinde, og denne Forfatters Beretning at komme i bedre Harmonie med Cæsars Yttringer, dersom vi kunde følge den førstnævnte Fortolkning, saaledes som det endnu nylig er skeet ved en af den germaniske Oldtids lærdeste og aandrigeste Grandskere (K. Barth) [14]). Vil man derimod følge Andres, eller den mere almindeligt antagne Fortolkning af det omhandlede Sted,

---

13) Jvf. Udtrykkene: principis *dignatio*. *Livius* II. 16. *Tac* Germ. c 13. modicus *dignatione*. *Tac.* Ann, IV, 32. (Dog bruges Ordet ogsaa hos Livius i en noget forskiellig Betydning. VII. 25.)

14) „Das von Tac. gebrauchte Wort dignatio heißt nicht eigentlich Würde, „sondern Anerkennung der Würdigkeit, des Werthes... Eine „Vertheilung nach Stand und Rang der Gemeindeglieder steht mit „Cæsars Worten in großem Widerspruch.... Jeder erhielt gleichen „Antheil, heißt es ausdrücklich.... Jedes Loos gab ein, auch für die „zahlreichste Familie hinreichendes Land; es war leicht zu theilen, sagt „Tacitus; denn es gab Land genug. Das zugetheilte Land wurde „nicht Privateigenthum; nach Cæsar gab es ein solches nicht; der In„haber war Miteigenthümer der Flur; für sein zugewiesenes Bauland „aber gleichsam nur Nutznießer.... Land blieb übrig (& superest „ager); d. h. ein Strich blieb Gemeindegut im engern Sinne — ge„meinschaftliche Hutweide" o. s. v. Barth Teutschlands Urgesch. 2te Aufl. 1843. IV. S. 67. 69. (Jeg maa bemærke, at denne ganske nylig udkomne Deel af Barths Skrift først er kommen til min Kundskab efter at Udkastet til denne Afhandling var nedskrevet.)

da maa det blive Tacitus's Mening: at Fyrster og Høvdinger ved Agerdelingen tillagdes større Lodder, end de øvrige frie Mænd. I begge Tilfælde bliver det imidlertid lige afgiort, at Talen er om Landets Bebyggelse ved hele By-Menigheder (hos Cæsar: gentes et cognationes hominum, qui uno coierunt), og om Jordernes Fordeling blandt Dyrkerne i de enkelte Familier. Rimeligt kan det vel ogsaa være, at der hos Tacitus ikke just er Tale om den allerførste Nedsættelse i en forhen endnu slet ikke bebygget Egn; men at her handles baade om Maaden, hvorpaa de allerede occuperede Bymarker vare fordeelte, og hvorledes de derefter benyttedes [15]). Ikke altid, siger han, dyrkedes samme Mark til Sæd; men skifteviis og aarsviis brugtes forskiellige store og nærliggende Vange; man kiendte kun den Dyrkningsmaade, at Jorden ved Hvile vinder nye Kræfter; dog havde man nok af Agerland; thi hverken Haver, eller egne Enge og Græsmarker, bruge Germanerne; den fornødne Kornhøst er det eneste, de lægge Vind paa og fordre af Jorden o. s. v. Uovereensstemmelsen imellem denne Beskrivelse hos Tacitus, og nogle Steder hos Cæsar, er maaskee mere tilsyneladende, end virkelig [16]).

---

15) En saadan Mening har i den nyeste Tid ogsaa en grundig og skarpsindig Fortolker, J. Weiske, antaget. (S. „Die Germania des Tacitus, übersetzt u. erläutert von F. Bülow und J. Weiske. Leipz. 1828. S. 2:8—300.) Dog antager han her snarere en Omskiftning af een Menigheds Bymark med en Andens, hvortil man langt vanskeligere kan finde den Grund, som til Vangenes Omskiftning i samme Byer, f. Ex. ved Trevangsbruget. Det er ikke let at sige, hvad der skulde bevæge en bosat Menighed til at bytte sin Bymark for en Anden, eller hvortil dette skulde føre.

16) Naar den sidstnævnte Historieskriver i Almindelighed siger om Germanerne: „Agriculturæ non student". Bell. Gall. VI. 22; eller: „minime omnes Germani agriculturæ student" ib. VI. 29: saa bør dette vist nok kun forstaaes om et omhyggeligere, konstigere Landbrug; eller i Sammenligning med Romernes. Hos Tacitus forekommer alt for mange Steder (s. Germ. c. 15. 16. 18. 25. 26. 40), som vise, at

3.

Det er, om ikke afgiort, dog i det mindste bragt til Sandsynlighed: at allerede for 1700 Aar siden findes historiske Spor til den, fra umindelig Tid existerende gammeltydske og gammeldanske Landboforfatning, i nogle af dens Hovedtræk, nemlig: Landets Opdyrkning ved Foreninger af hele Stammer, af flere nærboende Familier, og Forbindelsen imellem saadanne til et By-Lag, en Bymenighed. Hertil maa vel ogsaa, som en næsten naturnødvendig og i det mindste forhistorisk Betingelse, føies: Besiddelsen af den, ved et saadant Bylag opdyrkede Jord i en Art af Sameie, med de herved betingede Vedtægter for den enkelte Bymands Udøvelse af sin Eiendoms- og Brugsret til den ham tilfaldne Jordlod. — At en saadan Landboforfatning har været almindelig for alle germaniske Stammer — dette tør vi, som ovenfor er sagt, forudsætte, uden at vi derfor kunne eller ville udelukke saadanne Undtagelser og Indskrænkninger, som baade locale Forhold, og forskiellig

Agerbruget var almindelig udbredt blandt Germanerne; men tillige, at de for en stor Deel overlod dets Syssler til Qvinder, Trælle og gamle eller svagere Mænd. Cæsar selv (B. Gall. IV. 1.) nævner Sueverne, som et, uagtet deres idelige Krige, agerdyrkende Folk. — Naar Cæsar andenstєds beretter om dette Folk, at de ikke kiende særskilt, privat Jordeiendom („privati atque separati agri apud eos nihil est." B. Gall. IV. 1) eller: at Ingen hos Sueverne eier visse Agre eller Marker for sig selv; men at Folkets Høvdinger og Forstandere anviste hver Stamme eller Familie den Agerjord, hvilken de besaae, og derefter næste Aar igien forlade. („Neque quisquam agri certi modum, aut fines habet proprios" &c. B. Gall. VI. 22), da synes dette ret vel at kunne forklares om den Dyrkningsmaade ved Omskiftning af Sæd og Hvile, som Tacitus omtaler. Cæsar, der levede hundrede Aar tidligere, og ikke har kiendt det Indre af Tydskland saa nøie, som man kiendte Germanernes Skikke og Levemaade i Tacitus's Tid, har uden Tvivl havt ufuldkomnere Kundskab om de tydske Folkestammers Agerbrug. (Ogsaa med denne Mening har jeg fundet Barth overeensstemmende. Anf. St. S. 65.-66.)

Leveskik og Næringssyssel hos forskiellige Folkestammer have med-ført, saavel i Tydskland, som i Skandinavien.

Det ældste Element i disse beslægtede Folkeslags sociale Forfatning, Land-Communens eller Landsbymenighedens Samfund, er allerede et vigtigt Trin i Civilisation, og betinger et vist Fremskridt i Agricultur, som forudsættes og betydeligt lettes ved den dertil fornødne Udstrækning og Beqvemhed af dyrkelig Agerjord. Det er derfor ganske overeensstemmende med Naturen, at et Forhold, som det, vi maae tænke os i Landsbymenigheder med fælles Bymarker, behøver et frugtbart Jordsmon, et Sletteland, eller i det mindste en ikke alt for biergig og gold Natur, for at kunne udvikle sig. — Det er meer end en i Luften greben Hypothese, at det ovenfor skildrede communale Samfund imellem Byernes samboende Jorddyrkere (Bønder, Bomænd, Aaboer, Gaardmænd — som de i de nordiske Riger endnu benævnes) er oprindeligt og eget for de germanisk-skandinaviske Folkefærd. Uden at ville forlade de historiske Monumenters Kreds, eller vedrøre Hypotheserne om Nordboernes asiatiske Oprindelse, kan det dog være værd at nævne, at man i Hinduernes ældgamle Institutioner (efter Manu's Love) finder en Communalforfatning i Landsbyerne, der uagtet det meget eiendommelige, som udmærker den, ikke mangler enkelte Analogier med den germaniske (f. Ex. Jordernes Lod-Deling og uforanderlige Bevaring i Familierne)[17].

---

[17]) Jvf. Manava-Dharmasastra. Lois de Manou, trad. du Sanscrit, par *Loiseleur-Deslongchamps*. 1835. Livre VII. 113—22, og VIII. 237—265. Interessant er bl. a. den Omstændighed, at Omgangen med at afgiøre Markeskielstvist ved Aastedsmøder af udnævnte eedfæstede Sandemænd og Oldinge af Menigheden m. v. har en paafaldende Liighed med vore gamle Skikke i dette Tilfælde. Selv den store Vægt, der lægges paa disse Retshandlinger, som efter Hindu-Lovene skulle udgaae fra Kongen, og i sidste Instants, naar ingen anden sikker Kiendelse kunde opnaaes, skulde afgiøres ved ham selv: er ikke fremmed i vore gamle Retsvedtægter: og der fattes ikke Exempler

Men det er heller ikke mindre naturligt, at man ganske savner Spor til en Landsby-Forfatning, der medførte Sambo og Sameie af en By-Menighed, i Fieldlandet Norge (saavelsom i nogle svenske Provindser). I de Kilder, hvor vi snarest maa søge Kundskab om Landenes oprindelige eller ældste Forfatning, — i de gamle norske Love, og nationale Vedtægtssamlinger, findes ingen herhenhørende Anordninger. Talen er der altid kun om den enkelte Gaard, om Forholdet imellem Selveieren eller Odelsbonden og Gaardfæsteren eller Leilændingen, om Hegn imellem Nabogaarde, almindelige Pligter i Henseende til Veie, Broer, Markfred o. d. Derimod forekomme i flere af de gammelsvenske Love (f. E. Westgöta-Lag, Uplandslag, Westmannalag og Östgötalag) en Mængde Vedtægter i derhen hørende Bøger (Bygde-Balk og Jorde-Balk), hvor Talen ikke allene er om By og Bymænd; men hvoraf ogsaa tydeligt kan sees, at her i Oldtiden har været sammenbyggede Byer [18]), og at man i Sverrige, ligesom i Danmark, fra

paa, at danske Konger (saaledes som i J. Lov I. 21. omtales) endnu i det 16de Aarh. personligen deeltog i de saakaldte Ridemændstog, for at afgiøre Markeskielstrætter. s. Ny D. Mag. VI. 167. 68. Jacobsen i Hist. Tidsk. II. S. 5. Rosenvinges Udv. af Domme. II. S. 18. (A. 1537.)

18) Saaledes forekommer — for allene at nævne et og andet af de herhen hørende Lovsteder — i *Westgöta-Lag*, Jordþær-Balk c. 15: „*höghæ byr*, ock af heþnu bygdær" (*högha by* ɔ: „gammal by, som ända från hedniska tiden varit bebygd." Schlyters Glossar. p. 431.). Ligeledes nævnes sammest. *Fullbyr*, Fuldby, (og dette Ord forklares i B. Lovens yngre Recension c. 36, ved en By, hvor „half tylft at fæstu boæ": hvor 6 Bønder i det mindste havde Boel) c. 5. om Bønder boe i By med Lehnsmand. c. 7. „Tvistes der, om et Agerskifte (Skipt) hører til et Boel, eller ikke." sammest. p. 45: „Haver Mand *Toft* (ɔ: Huustoft, Bosted) i Byen, og 8 Ores Land, og Eng, som giver 6 Læs Hø." C. 13 nævnes „*Byar-mark*" som Schlyter forklarer ved Fælled („Bys gemensamma mark"). — *Westmanna-Lag*. Bygd. Balk. c. 19. (Schlyters Udg. S. 33) om „lovstiftet Deling" af Bymarken i hele, halve, Fierdingsboel og Ottingsboel; om Anlæg af Byernes Fortog og Toftevei; om Udflytning af Byen: „Tykker en Bonde, det er ham for trangt i Byen, da flytte

ældgammel Tid har havt nøiagtige Vedtægter om en Mængde Omstændigheder med Hensyn til Hegn imellem Agrene, Rebning eller Udmaaling af Enkeltes eller af hele Byers Jorder, Toftejord ved Husene, Forhold imellem Boel og mindre Jordlodder, fælles Saaetid, Forpligtelse at holde Hegn om de tilsaaede Marker og holde sit Qvæg af en Andens Ager, Markvei over Andres Jord, fire Veie, der skulle løbe igiennem hver By (en ogsaa i Danmark bekiendt Brug) m. m. Alt dette tyder hen paa en saadan Forbindelse imellem Bymændene, der ikkun lader sig forklare af nær sammenbyggede Gaarde i Landsbyen, og det deraf flydende Forhold i Henseende til By-Jordens Deling i Agerskifter; om man end ikke overalt i Sverrige kan antage aldeles den samme Indretning, i Henseende til Markfællesskab og Agerloddernes Fordeling, som i Danmark [19]).

han ud paa sin egen Tægt (ɔ: den af ham selv opbrudte eller opdyrkede Jord) og skaffe sig selv en Farevei;" m. m. C. 24. Om fælles Humlegaard: „Da skifte den alle Bolstadsmænd (Boelsmænd, Bymænd) eftersom enhver har Jord til." — „Da tage hver, eftersom han eier i By og i Bolstad." — *Upplands-Lag.* Withærbo Balk. C. 1. Om Skifte eller Rebning paa ny i Byen. C. 2. Om en Nabo bygger for nær den anden paa sin Tomt. C. 3. 4. Om at tilsaae Agrene, om Agerskiel og Gierdesætning m. m. C. 6. „Eier en Bonde allene en By, eller har han Ryddeland eller Særjord (Urfiæld), hvad enten det er Ager eller Eng." (Urfiæld: „et stycke jord, som särskilt tillhör någon, utan gemenskap med grannarne i en by." *Schlyter* p. 433.) C. 18. om Markeskiel, og hvorledes de skulle være. (Her nævnes forskiellige Jord-Dele eller Lodder (Skipt), f. Ex. *Tomt* (Toft), *Urfiæld* (Særjord, Stuf), *Akræ-Skipt*, Agerskifte; *Teghæ-Skipt* (Eng-Lod), *Bolstaþe*, Boel, Gaard, m. m. — *Östgöta-Lag* c. 21. (Schlyters Udg. p. 210.) „Om en Mand er vrangvillig, og vil ikke bierge (høste), og alle Grander (Bymænd) have høstet, da skulle de stævne ham". v. s. v. C. 6. (p. 196) „Om Bønder ville maale (rebe) deres By .... og naar da Undentag er giort af særskilt Jord: da bør Alle have lige Deel i det Gode, som i det Ringe, baade i Ager og Eng, og Alle være lige om Arbeidet, være sig ved Bro eller Bæk, og saa i Gierder, som i Ager og Eng, hver efter sin Andeel" (Lutskipt) v. s. v.

19) Det kan ved den Leilighed bemærkes, som en anden historisk Analogie

En nærmere historisk Betragtning af det sidstnævnte agrariske Forhold fører os først til det Hoved-Spørgsmaal: om dette Forhold er at betragte som oprindeligt, det vil sige, som det ældste, vi historisk kunne paavise? — eller om der paa historisk Vei forefindes nogen ældre Skikkelse, hvoraf hiin Landets Bebyggelsesmaade var fremgaaet? — For saa vidt vi ville holde os til vort eget Fædreland, og til de Egne i Tydskland, hvor Agerbruget og Landboforholdene omtrent ere de samme, eller lignende, som hos os — maa jeg uden Betænkning besvare det sidste Spørgsmaal benegtende. Hvad En og Anden har anseet for antageligt, om Danmarks Bebyggelse ved enkelte og særskilte, over hele Landet og i Herrederne adspredte Bondergaarde (Odelsgaarde, Selveiergaarde), saaledes som disse navnligen og overhovedet findes i hele Norge: mangler hos os al historisk Beviislighed, ja endog Rimelighed. Det er i al Fald blot en hypothetisk Forudsætning, der maa træde tilbage i en Fortid, som ligger fiernere end alle historiske Kilder og monumentale Spor; men som tillige af disse Spor vanskeligen, eller aldeles ikke lader sig forklare. At vi til hine Monumenter regne den virkelige agrariske Forfatning i Landet, saaledes som den var, fra umindelig Tid, lige til Udskiftningen — er baade naturligt og let forstaaeligt. I øvrigt maae vi, som ligeledes er begribeligt, da der hos os fattes Documenter og Jordebøger, af saa høi en Alder, som f. Ex. de tydske, i fornødne Tilfælde benytte disse analoge Kilder til Oplysning og Beviis; hvilket paa denne Maade fuldstændigt nok lader sig føre. Naar vi altsaa i dette Tilfælde holde os til den i alle

imellem de to Landes agrariske Forfatning, at ligesom vor nuværende Taxering af Jorden til Skatlægning efter Hartkorn ikke er ældre, end fra 17de Aarhundrede, saaledes er ogsaa den svenske Jord-Inddeling og Taxering efter *Hemman* (eller Mantal) ogsaa af ny Oprindelse; og Navnet selv forekommer ingensteds i de ældre svenske Love.

Staters indvortes Historie gieldende Sætning: at man fra det factisk Existerende bør stige op til dets nærmeste bekiendte Grund og Anledning, og derefter videre forfølge denne saa høit op i Tiden, som en historisk Udviklings Spor forefindes: da ville vi her omsider komme til det Princip, der ligger til Grund for vort Fædrelands, og uden Tvivl for alle, med dette i Naturbetingelser beslægtede Landes Bebyggelse og Dyrkelse — et Princip, der af en bekiendt skarpsindig og genial Agronom saaledes er udtrykt:

„at flere Familier forenede sig, for med samlede Kræfter at opdyrke saa stor en Strækning, som ansaaes tilstrækkelig til at ernære dem; samt at de byggede deres Boliger nær hinanden, for i paakommende Tilfælde at kunne yde hinanden Bistand. Heraf opstod saaledes de fælles Bymarker og Landsbyer." [20])

Paa andre Maader at forklare Bebyggelsen af saadanne Lande, hvor samlede Byer og Markfælleskab findes, eller engang fandtes, og har existeret saalænge Erindring og Historie naae: strider imod enhver Fornuftslutning og al Rimelighed. Lad os tænke os, saaledes som i Norge og Island, enkelte Gaarde og mindre Landeiendomme adspredte i Landet, hver med sin større eller mindre Jordlod, samlet ved og omkring Eierens Bolig; lad os tænke os de største Gaarde, med en saa betydelig Besiddelse, at Jorden kan føde flere Familier: her vil altsaa danne sig Afbygger-Boel, eller Gaarde, som Odelsbonden ikke selv umiddelbart dyrker, men som han, paa visse Vilkaar, overlader til sine Bryder, Landboer o. s. v. Disse ville naturligviis faae deres Bolig paa den Jordlod, som er tildeelt dem, og saaledes altid i en temmelig vid Afstand fra Hovedgaarden. Med

[20]) Oluffen: Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning etc. p. 6.

Tiden forandres endeel i dette Forhold; Afbyggergaardene gaae ved Arv eller Salg over i andre Hænder, og faae selvstændige Eiere; nogle deles i Halvboel, eller mindre Lodder; men altid med affondrede, indgrændsede Marker. Hvorledes vilde man nu forklare, at Odelsbønderne og de andre Jordbrugere skulde forlade deres Gaarde, fra Marken flytte sammen i Byer, og opgive deres særskilte Jordeiendomme, for at lade dem slaaes sammen til en Bymark, og denne atter udstykkes i smaa Agerlodder, paa det at disse, adspredte i alle fire Verdenskanter paa Bymarken, kunde fordeles imellem enhver Boelseier? [21]) — En saadan Forudsætning er ligesaa fornuftstridig, ja ligesaa utænkelig, som at forestille sig den Muelighed, at vore udskiftede og udflyttede Bønder engang vilde forlade deres Lodder, rive deres Huse ned, og atter flytte sammen i den forladte Landsby, for at begynde et nyt Markfællesskab. Dette vil enhver kalde en urimelig Tanke; men den er det ikke mindre, at vore gamle, sammenbyggede Byer, med deres i Fællesskab dyrkede Vange og Agre skulde være opstaaede anderledes, end

21) En saadan Anskuelse finder man dog hos adskillige, endog navnkundige Kammeralister og Landoeconomer; f. Ex. Frank Syst. der landwirthschaftl. Polizei. 1789. I. S. 197. Förster Entwurf der Land-, Stadt- u. Staatswirthschaft. Berl. 1792. S. 165. Thaer Allg. landwirthschaftl. Gewerbslehre. 1815. S. 145. m. fl. Den modsiges af en hos os bekiendt, ligesaa sagkyndig som videnskabelig og grundig Forfatter i disse Discipliner, Prof. G. Hanssen: „Wir verwerfen die Ansicht als gänzlich unhaltbar, daß das Land ursprünglich nach Einzelhöfen, jede mit ihrer separaten und beliebig occupirten Feldmark bewohnt gewesen; dann aber im Mittelalter die Besitzer dieser Höfe der größeren Sicherheit halber ihrer zerstreuten Wohnungen zu Dörfer zusammengerückt, und eben so ihre Felder zusammengeworfen haben." Ansichten üb. das Agrarwesen der Vorzeit. 2te Lief. Neues Staatsbürgerl. Magazin. VI. S. 2. Foruden Hanssen og Oluffen, har hos os desuden J. F. Schlegel hyldet den modsatte Mening. „Om Agerdyrkningen og Landoeconomien i Danmark under Valdemarerne." Skand. Lit. Selsk. Skrifter. 1806. II. S. 293.

ved en oprindelig, samtidig Occupation af hele Jorden eller Bymarken, og ved en derpaa følgende Fordeling af samme efter Agre til ethvert Boel, og til enhver Besidder af et saadant i Bymenigheden.

For nærmere at oplyse denne Delings Natur, vil jeg først meddele den Skildring, vi finde hos en nyere tydsk Forfatter, der med den største Sagkundskab og det klareste Blik har skildret Westphalens ældgamle Landboforfatning, saaledes som den existerer, eller nyligen fandtes i en Deel af Paderborn og i Corvey: „Bymarken ligger i en Kreds omkring Landsbyen; „Jordbundens naturlige Beskaffenhed, Bierge, Dale, Fordyb„ninger og Bække afgive Grunden til den første almindelige „Inddeling. Dernæst komme Veiene, som deels følge hine Na„turgrændser, deels atter giennemskære disse i mindre Stykker. „Alle disse Dele eller store Lodder ere sønderskaarne i firkantede, „meest langagtige Stykker (Agerskifter), hvis Beliggenhed og Ret„ning bestemmes ved Localiteten. Paa Skraaningen af Bierge „eller Bakker strække de sig altid med Langsiden paa tværs; „paa Sletlandet give Veie, Bække og Vanddrag den en saadan „Retning, at de i Længden udgaae fra disse. Den kyndige „Jordbruger indseer let Grunden hertil. Ploven maa, for ei „at spilde Tid, drives i Længden, ikke i Breden af en Ager; „ligesidet firkantede, eller fleerkantede Agerstykker ere ikke saa „tienlige for Markarbeidet, som den aflange Firkant. Laae de „paa langs ned ad en Bakke, eller et heldende Jordsmon, vilde „Muldjorden skylles ned af Regnen; laae de langs med „Veiene, maatte der være langt flere af disse; eller man „maatte kiøre over sin Naboes Agre, for at komme til sine egne. „Disse firkantede Agerstykker have alle en bestemt Stør„relse, efter det fra umindelige Tider her gieldende Agermaal „(der Calemberger Morgen"); og i denne Størrelse ere mindre „Brøkdele under ¼ „Morgen" udelukkede. Agrene ere altid

„½, 1, 1¼, 1½, 2, 3 o. s. v. Morgen store. Ogsaa dette er „ikke uden Grund. Alt for smaa Stykker vilde sinke Mark-„arbeiderne; i alt for store Jordstykker vilde den ulige Jordbund „hindre en eensartet Dyrkning. At deres Størrelse har et be-„stemt Grundmaal, beroer paa den Tid, som medgaaer til Ploi-„ningen, eller i den Sædmængde, som udfordres til Jord-„maalet [22]). — Endelig var denne Inddeling i smaa Agerstykker „aldeles hensigtssvarende og velgiørende for en Menigheds Land-„brug. Der, hvor fra Arilds Tid Boelsindretningen („das „Hubenverhältniß") har fundet Sted, der har Boelseieren i alle „Dele af Bymarken enkelte Jordlodder; han er derved mindre „udsat for Veirets Skifte og andre Naturhændelser, end naar „han har sin hele Jord samlet under eet; er Aaret meget vaadt, „saa trives Sæden bedre paa de høit liggende Agre; og i modsat

[22]) En „Morgen" Land, tilføier Forfatteren, pløies paa en halv Dag, og fordrer 1—1¼ „Scheffels" Udsæd. Men denne Angivelse vil det være vanskeligt og til liden Nytte, nærmere at bestemme og forklare, da baade Jordmaalet („Morgen Land", jugerum) og Sædmaalet („Scheffel") i de forskiellige tydske Lande er høist afvigende. I Stedet for at Harthausen regner en Morgen i Paderborn for en halv Dags Pløining, angives den andensteds til en heel Dags. (s. bl. a. Adelungs d. Wörterb.) I Danmark (ligesom i Sverrige) er, som bekiendt, det almindelige Jordmaal „en Tønde Land", eller 14,000 Qvadrat-Alen, som er det Areal, man nu i Almindelighed bruger til en Tønde Hvedes og Rugs Udsæd. Efter en mig af min Ven og Collega, Hr. Prof. Velschow meddeelt Bemærkning, bør man dog snarere antage: at en Tønde Land er bestemt til 14,000 □ Alen, fordi man tilforn regnede, paa dette Areal at kunne i Giennemsnit saae en Tønde hart Korn (ɔ: Rug og Byg) aarlig; nemlig under Betingelse af Trevangsbrug, eller saaledes, at man lod en Trediedeel af Arealet hvile. Man regnede saaledes i forrige Tider, da man saaede al Slags Sæd tykkere, end nu (jfr. *Velschow* Comm. de instit. militar. Dan. p. 88—90) at kunne i ⅔ af 14,000 □ Alen i Giennemsnit saae 1 Tønde Korn: og derfor bestemtes af det næstbedste Slags Jord, hvoraf en Trediedeel antoges aarligen hvilende, efter Anordningen under Christian V af 7 Mai 1683, tre Tdr. Land til een Tønde Hartkorn, i Provindserne udenfor Jylland (Mandix Landvæsensret. 2. Udg. I. S. 350).

„Tilfælde har han ogsaa sin Deel i de lavere, mere sidlændede „Jorder. Indtræffer Hagelskade, da træffes jævnlig den ene „Side af en Bymark, imedens den anden lider mindre. Endnu „en anden Grund er den nogenlunde tilveiebragte Eenshed i „Landsbyens forskiellige Boel. Enhver Bonde havde nærmere „og fiernere liggende Agerskifter, god, ringere og daarlig Jord; „enhver har lige Interesse for Aarsgrøden og Udbyttet i alle „Egne af Bymarken. Herved har man opnaaet, at Misundelse „og Skindsyge formindskedes, Deeltagelse i Menighedens almin„delige Interesse forstærkedes, og Sammenhold imellem de en„kelte Medlemmer i den lille Stat uendeligt forhøiedes." [23])

Det er omtrent de samme Sætninger, den samme Anskuelse, som Olufsen har giort gieldende med Hensyn paa Danmarks Bebyggelse, og paa vore Landsbyers Anlæg og Markfællesskab, og hvorved han har giort Ende paa den ugrundede, af reen Uvidenhed i alle historiske Forhold udsprungne Fordom: at den gamle Indretning kun var opstaaet af tilfældige Aarsager, og som Følge af en uforstandig og vilkaarlig Fremgangsmaade. „Jordfællesskabets Oprindelse — siger denne „Forfatter — viser tydeligt — hvormeget man endog i vor „Tid har derimod, som upassende med vore Midler og Me„thoder — at det langtfra ikke, som man ofte har meent og „sagt, er udsprunget af Uvidenhed og Stupiditet hos vore „Forfædre, og har været saa længe vedligeholdt, allene af slavisk „Vedhængenhed ved det Gamle. Vi see tværtimod, at dets „første Valg har en meget sund, og fra alle Sider betragtet, „meget rigtig Tanke til Grund, og er kun vedbleven, fordi „man længe ikke havde nogen anden, ligesaa rigtig Tanke „at lægge til Grund for en ny og bedre Indretning, indtil man

---

[23]) A. v. Haxthausen üb. die Agrarverfassung in den Fürstenthümern Paderborn und Corvey, u. deren Conflict in der gegenwärtigen Zeit. etc. 1829. S. 86—88.

„omsider i Taxation af Jorderne fik et Middel, der, „med al dets Ufuldkommenhed, dog nogenlunde kunde bru„ges."[24]) — I Overeensstemmelse med Landenes naturlige Beskaffenhed finde vi derfor den forskjellige Charakteer, som deres Bebyggelse fra sin Oprindelse har antaget i de skandinaviske Riger. I Norge og en stor Deel af Sverrige vare de dyrkelige Landstrækninger smaa, indskrænkede, afbrudte ved Biergstrækninger, Skove, Søer og Elve. Det første af disse Lande, og endeel Strækninger af Sverrige, ere derfor blevne bebyggede og opdyrkede ved eenlige Gaarde, og have beholdt dem. I Danmark vare Naturforholdene anderledes; en jævn, temmelig eensartet Jordbund gav store, sammenhængende Strækninger af god Agerjord. Kun Skovene traadte imellem, som Adskillelse og Hindring for Agerbruget; men Rydning var et Middel herimod, som man snart lærte at anvende, og brugte i Aarhundreders Løb, indtil det endelig kom dertil, at man maatte skaane og frede de overblevne Skove; og omsider gribe til Tørven, da Træerne ikke mere vilde strække til.[25]) — En Undtagelse herfra er Vestkanten af Nørre-Jylland. Dette tyder i og for sig selv hen paa en fra det øvrige Danmark forskiellig Naturbeskaffenhed; og en saadan forefinde vi ogsaa. Skove, af idel Sandjord bestaaende Sletter, og ufrugtbare Heder, tilstede kun en tynd, adspredt Befolkning, der behøver et vidtløftigt Jordsmon for at finde Næring. Her har man derfor, fra ældgammel Tid, næsten kun bygget enkelte, særskilt

[24]) Anf. Sted. S. 11. 12.

[25]) At det samme ogsaa undtagelsesviis finder Sted i visse Landstrækninger af Tydskland, hvor Stedforhold opfordrede til Anlæg af enkelte Gaarde, er bekiendt. (f. for Ex. det ovenanf. Skrift af A. v. Harthausen, S. 14: „In den Sandgegenden von Paderborn liegen überall zerstreut die einzelnen Höfe und Häuser." Ogsaa i Osnabrück: „Unser Stift besteht größtentheils aus Heide, Sand, Mohr und Gebirge; hier haben keine Familien sich zusammengethan." Möser Osnabr. Gesch. I. S. 8. Jvf. Neues Staatsbürg. Mag. VI. S. 4.)

liggende Gaarde paa Bymarken[26]); og denne Bebyggelsesmaade bekræftes endmere derved, at Sognekirkerne i disse jydske Egne, da de anlagdes, ofte ikke havde nogen By i Nærheden, og derfor hyppigen ligge eensomt paa fri Mark, stundom endog adskilte fra den fiernere Præstegaard.

Af det ovenfor udviklede Forhold indsee vi tillige, hvorfor det ikke lader sig giøre, ligefrem historisk at anvende, enten Norges eller Islands Bebyggelses- og Opdyrkningsmaade paa Danmark. De til Island udvandrede misfornøiede norske Høvdinger og „Storbønder", som man kaldte dem, der vare denne Øes første, historisk bekiendte Bebyggere, overførte derhen deres eget, allerede for længe siden beboede Fædrelands Leveskik og Indretninger, tilligemed de fleste og vigtigste Retsvedtægter; for saa vidt som disse kunde blive anvendelige i det nye Fædreland og dets friere Forfatning. At her enhver mægtig Mand eller Bonde for sig selv tog saa meget af det ubeboede Land i Besiddelse, som han kunde opdyrke — at han her byggede sig sin Gaard for sig selv, og Afbyggergaarde for sine Landboer, Bryder, Fæstere, eller Trælle — med eet Ord, for alle dem, der vare afhængige af den rigere Bonde, som ikke blot kunde tage Land i Besiddelse, men havde Evne og Midler til at opdyrke det og besætte det med Qvæg — var

[26]) At Tørvens Brug i Danmark til Brændsel er temmelig sildig — i det mindste ikke har været ret almindelig i ældre Tid: tør vi bl. a. slutte deraf, at Tørvemoser, deres Afhændelse, Afbenyttelse m. m. meget sielden forekomme i gamle Documenter. Derimod findes Spor nok til, at de allerfleste Landsbyer fordum have havt egen Fællesskov, eller Skovparter, som benyttedes efter Rebning. (Exempel paa en Skovrebning i Lolland 1581, s. histor. Tidsskr. II. S. 138—143.) I dette Landskab har man ogsaa endnu et sieldent og mærkeligt Exempel paa en betydelig, i to Dele adskilt Bondeskov, der eies af Fæstebønderne i Freilev, Kiettinge Sogn, paa Grevskabet Christiansholm, og allerede 1533 skal være tilkiendt dem ved en Herredagsdom, som for faa Aar siden ved en Høiesteretsdom blev stadfæstet.

naturligt og begribeligt, og saaledes finde vi Historien af Islands Bebyggelse i Sagafortællingen. Island var, tildeels endnu mindre end Norge, et Land, hvor Sambo, og Sammenbygning af flere Gaarde til en Landsby, kunde opkomme. I Danmark, ligesom i mange Egne af Tydskland, var derimod det frugtbare, til Kornsæd anvendelige Jordsmon saa overflødigt, at det indbød til en saadan beqvemmere Dyrkning, der lettest kunde udføres, hvor flere Familier i Forening indtog en vis Landstrækning og deelte den imellem sig [27]. Ligesaa naturligt var det, naar en saadan Forening (en By-Menighed) var stiftet [28], og Grændserne for den Mark, man vilde indtage og bruge, var bestemt, at Jorden skiftedes blandt de enkelte Familier, ikke blot efter dens Areal eller Flade-Indhold, men efter dens Værdi, eller det Udbytte, som kunde ventes af dens Dyrkning og Benyttelse.

Da det, som vi nylig omtalte, er ganske overeensstemmende med Norges Naturforhold, at ingen Landsbyer, men kun enkelte Gaarde, udgjøre den herskende Charakteer i dette Lands Cultur eller Opdyrkning og Beboelse: saa er det ogsaa i Analogie hermed, at vi i de gamle norske Lovsamlinger (f. Ex. Magnus Lagabæters „Gulethingslov", Landsleiebalken) savne enhver Vedtægt om Sambo og By-Menighed, om fælles Brug

---

[27]) Det er for Resten langt fra ikke blot til disse Lande, at en saadan Opdyrkningsmaade af Jorden er indskrænket. Man finder den — som G. Hanssen, anf. St. S. 3 bemærker — baade hos germaniske, celtiske og slaviske Folkestammer; ja udbredt over den største Deel af Asien og Europa.

[28]) Vilde man opkaste det Spørgsmaal: hvorledes den oprindelige Forening imellem de Familier, der tog en Bymark i Besiddelse, er opstaaet? eller hvilken Oprindelse den første communale Forbindelse har havt? — da lod dette sig vel besvare paa flere Maader; og deriblandt ogsaa den, at tænke sig en samlet, meer eller mindre talrig Slægt, som første Besidder af en heel Bymark. Men enhver saadan Besvarelse ved Gisninger, der undertiden vildlede meer end de veilede, maa stige op i en Fortid, fjernere end det Punkt, nogen historisk Erindring kan naae.

af Bymarker, eller disses Deling i Agerskifter mellem Bymænd. Det er saaledes Danmark, den sydlige og mellemste Deel af Sverrige, og en stor Deel af Tydskland, hvorom det gielder, at her ikke gives noget ældre og mere enkelt Element i Landets Bebyggelse, i den deraf oprundne Forfatning og Leveskik hos Folket, eller nogen historisk beviislig ældre Tilstand, end Landsbyerne, med deres Menigheder, deres Markfællesskab og Boelsindretning, som vi nu komme til at afhandle. Dette vigtige historiske Element i vort Lands ældste og tidligere Landboforfatning kræver saameget mere en nærmere Betragtning, som dets fuldkomne Analogie med Forholdene i Tydskland endnu mere bekræfter det gamle historiske Slægtskab imellem germaniske og skandinaviske Folkestammer, der i disse oprindelige, ældgamle Forhold saa tydeligt fremtræder.

4.

Familiers særskilte, men sammenbyggede Bosteder i Landsbyer medførte den ovenfor skildrede Forfatning og den naturnødvendige Inddeling. Naar ti, tyve eller tredive Bymænd vilde boe samlede, og anlægge deres Huusbygninger nær hinanden, paa den Maade, som vi kiende, eller før Udskiftningen have kiendt, i vore egne Landsbyer: var det en physisk Umulighed, at enhver Bonde kunde faae sin Agerjord og Græsmark samlet ved sit Bosted. Hvorledes den herved nødvendige Agerdeling, eller Skiftning af den indtagne Bymark, har været beskaffen, vide vi ei allene; men vi kunne af en Mængde historiske Data, og af andre Landes endnu existerende Landboforhold og Markfællesskab, endog giøre os en fuldkommen tydelig Forestilling om, hvorledes det ved denne Jorddeling er gaaet til fra Oprindelsen af. Ligesom man i Begyndelsen, ved Byens Anlæg, overalt har taget Hensyn til locale Forhold, saaledes har man ogsaa taget Markens eller Jordsmonnets Naturbeskaffenhed og Beliggenhed til

den oprindelige Basis eller Delingsgrund. Vi maae tænke os Bymarken, som den oprindelige Heelhed, men af en i den tidligste Tid temmelig ubestemt Størrelse; eller med Grændser, som først efterhaanden, ved Sammenstød med Nabobyers Mark, og ved Trætter og Foreninger med Naboerne, fik deres endelige Bestemmelse og faste Markeskiel. Af en saadan Bymark adskilte man især den Hoveddeel, nærmest omkring Landsbyen, som man vilde holde under Ploven, og som man efterhaanden udvidede, ligesom Evne og Kræfter til at opdyrke Jorden tiltog hos Bymændene[29]), i saa mange Afdelinger, som dertil gaves Anledning, enten i Følge Jordens større eller mindre Dyrkelighed, dens høie eller side Lele, dens nærmere eller fiernere Afstand fra Byen, o. s. v. Enhver større Agerlod, eller større Deel af Bymarken blev i Danmark kaldt Agerskifte eller Aas; og i enhver af disse har man tildeelt hver enkelt Bymand, Bonde eller fri Jordbruger et ligeligt Maal af Jord. Saamange Agerskifter altsaa Byen havde, saamange Agre eller „Slader"[30]) tilfaldt enhver Bonde. — Efterat en slig Udmaaling var skeet, kaldte man den saaledes fordeelte Bymark af Ager og Eng Maalsjord — en Benævnelse, som bl. a. modsattes Gribsjord, hvorved man vel oprindeligen har forstaaet al Jord i Udmarken, som endnu ingen særskilt Eier havde, men laae udeelt hen, som Byens Fælleseiendom. Men Gribsjord kaldte man desuden endnu i det 16de Aarhundrede

---

29) „Sandsynligviis skeete ikke hele Markens Opdyrkning paa een Gang; men flere nye Agerskifter indtoges alt eftersom man saae, at man behøvede, eller kunde overkomme mere." Olussen l. c. S. 11.

30) Ved dette Ord synes man at have betegnet flere, sammenliggende Agre, som tilhørte samme Lodseier. A r. Berntsen forklarer nemlig Slade ved „det Stykke Agerland, eller de Agre, enhver Gaard udi hver Aas tilhører — eller saamange Agre, som hver paa sin Part, udi hver Aas, hos hinanden bekommer." Danm. og Norges frugtb. Herlighed. II. 451.

overhovedet „al den Jord og Bymark, som ikke ved Reb er maalt"; og i Særdeleshed enkelte Stykker af saadan Jord, som tilhørte visse Gaarde i Byen „foruden den rette, almindelige Maalsjord." [31])

Den saaledes i Agerlodder skiftede eller rebede Deel af Bymarken, (man brugte i ældre Tid fornemmelig Reb af visse Favnes Længde til Jordmaaling, hvilken derfor hos os hedder Rebning) var dog kun den ene Hoveddeel, eller den, hvoraf enhver Lodseier særskilt dyrkede sin Andeel; den anden var den Deel af Bymarken (i vidtløftigere Mening), som endnu laae i et ældre, mere oprindeligt Forhold til Menigheden som Eier og Bruger; og dette var al den Jord, der ikke var taget under Ploven, der saaledes heller ikke var rebet eller hørte til Maalsjorden, men brugtes i Fællesskab af alle Bymænd, enten til Græsning, eller, hvor der var Skov, til Oldenfedning for Sviin; eller og henlaae næsten reent ubenyttet som Skovmose, Vildmose eller Hede. Da saadan Jord altid var fiernere beliggende fra Byen, havde den Navn af Udmark, Fælled eller Overdrev (maaskee fordi man drev Qvæget derpaa til Græsning). Undertiden finder man vel ogsaa, at Udmark kaldes Alminding [32]); men oftest bemærker dette en saadan Jord, som endnu ikke var gaaet over til enkelt Mands eller Bymenigheds Eie; og hvortil Eiendomsretten derfor var hos Kongen, om den endog jævnligen brugtes af en eller anden nærmest beliggende By.

---

[31]) Ar. Berntsen. II. 417. „Slige Stykker Gridsjord eragtes i forrige Tider at kunne være indtaget enten af Fælled, eller i andre Maader; og ligger derfor gemeenlig udi Særdeleshed ud fra, og ikke iblandt anden Maalsjord." (Altsaa omtrent det samme, der nedenfor, under Navn af Ornum bliver omtalt.)

[32]) Saaledes bl. a. i Skaane. s. Skaanske Lov. IV. c. 6. „Bo mæn i by saman, och haui alli *almænning* saman, scog ællær liung, ællær andræ ödæmark."

Hvor gamle og oprindelige disse agrariske Forhold ere, lader sig ikke blot udlede af deres egen Natur (thi denne gior det umuligt, at de kunne være sildigere, end hiin ubekiendte Tid — et Slags x, eller ubestemt Størrelse i Tidens Fiernhed, som dog tillige faaer sit bestemte Udgangspunkt i den historiske Tilværelse — da Landets Cultur gik over fra en halv nomadisk Benyttelse af den hele Bymark under eet, med endnu ikke bofast Menighed, til fast Besiddelse og Inddeling af den hele Mark); men det kan bevises og bestyrkes ved mange (tildeels alt ovenfor anførte) Vedtægter i de gammeldanske og svenske Love. Om disse maa overhovedet bemærkes, at de alle forudsætte de her omhandlede Landboforhold som en allerede fra umindelig Tid stedfindende Tilstand. De anordne ikke, hvorledes Marken først skal indtages og skiftes til Dyrkning, men de foreskrive, hvorledes efter de gieldende Vedtægter den normale Indretning bør være, og hvorledes i Tilfælde, hvori man var uenig om enkelte Punkter, eller nogen Bymand troede sig forurettet, Sagen da skulde afgiøres og bringes til Rette efter gammel og lovlig Skik.

Saaledes bl. a. fastsætte disse Love, med meget specielle Bestemmelser, hvorledes den oprindelige Landsby, som Middelpunktet for Menighedens Besiddelse og Virken, skal være anlagt og bygget. Til hver By skulde fire Veie føre [33]); hvoraf fulgte, at ogsaa fire (eller egentlig to) Stræder eller Gader giennemskar Byen og saaledes deelte den i fire Qvarterer; hvilket endnu befandtes, om ikke just ved alle, dog ved mange af vore forrige Landsbyer, især de større, før Udflytningen [34]). Til Byens Fællesgrund hørte baade disse Veie, og overhovedet al Plads imellem Huusraderne, eller Indbegrebet af den saakaldte

[33]) „Till huar by aa meth ræt fyura weghe at gange, *the ther af areld tilganget.*" J. Lov. I. 56.

[34]) Jvf. Olufsen. anf. St. S. 86.

Forte (et Ord, om hvis dunkle Oprindelse og Betydning saameget er skrevet) [35]). Denne strakte sig (paa samme Maade, som det endnu finder Sted baade i Landsbyer, og ved vore Kiøbstedsgader) lige indtil Bondens Huustoft (Skaanske Lov IV. 11) ɔ: den hegnede Plads, hvorpaa Gaardens Bygninger vare opførte, og som han aldrig maatte udvide mod Gaden [36]). Paa den anden Side kunde Huustoften derimod, som oftest umiddelbart, undertiden vel ogsaa afbrudt ved en mellemløbende Mark- eller Drifts-Vei, strække sig videre ud mod Marken. Thi, foruden Huustoften, eller rettere tilligemed denne, var enhver Bymand (eller ethvert Boel) tildeelt en Jordlod, der, under Navn af Toft, stødte til Huset paa den anden Side, eller ud imod Marken. Dette Areal var undtaget fra Vilkaarene for den hele øvrige Bymark, der i sin Heelhed betragtedes som Bymenighedens fælles Eiendom, og dyrkedes efter almindelig Vedtægt og Skik. Toften kunde derimod Bolets eller Gaardens Besidder dyrke og bruge, som han vilde; dens oprindelige naturlige Bestemmelse var, at Bonden nær sin Bolig kunde have en Jordlod, anvendelig f. Ex. til at holde Ungqvæg paa Græs, til Hauge og Humlegaard, m. v. Enhver især tilkom det derfor ogsaa at hegne sin Toft, hvad enten han selv allene havde bygget derpaa, eller overdraget en Deel deraf til Fæstere

---

35) Jvf. det herom samlede i mit D. Dial. Lex. S. 130—32, og hvad G. Hanssen, anf. St. S. 17—21, angaaende den dobbelte Bemærkelse af *Forte*, har anført imod Falck. Rigtigt antager han uden Tvivl S. 20, at det saa hyppigt, i saa forskiellige Forbindelser i Lovene forekommende Ord har været brugt overhovedet om Vei imellem hegnede eller afdeelte Pladse. Om Bemærkelsen i visse Tilfælde endog er mindre klar, saa har det ingen Indflydelse paa den afgiort visse Bemærkelse: at Forte kaldes den hele Gadeplads imellem Husene, med alt hvad den indbefattede, f. Ex. Gadekiær, Bystævne, m. m.

36) Jvf. bl. a. Er. Siæll. L. II. 53; men især J. Lov. I. 51. „Engi man ma byggi a forta, forthi at forta er alla menz."

eller Huusmænd [37]). Videre hedder det: „at Abildgaard, Kaalgaard, Hielmgaard og Toftegaard [38]) skal hver Mand selv værne med eget Gierde, om han vil have dem i Hegn." (J. Lov. III. 60.) Var Gaarden saaledes beliggende i Byen, at Toften ikke kunde haves umiddelbart ved Huset, da, siger Ar. Berntsen (II. 449) „skal dog Bonden have Toft „i Vangen, ligesom han haver Forte i Byen; efterdi til alle „Gaarde bør haves sligt eget Stykke Jord eller Toft, som Bon„den sig efter sin egen Villie, med hvad Sæd han lyster, kan „have at nyttig giøre." — I øvrigt indsees let, at den samme Grundsætning, der anvendtes ved den øvrige Bymarks Fordeling, at man ved at giøre saamange Agerskifter, som der, i Følge Jordens Beskaffenhed behøvedes, og give enhver Bymand ligelig Deel i hvert Agerskifte, ikke kunde anvendes ved Tofterne, som nødvendigen skulde udlægges umiddelbart eller nær ved Husene, og rette sig efter disses Beliggenhed. Her har man altsaa virkelig, endog i ældgammel Tid, efter et retfærdigt Princip, taget noget Hensyn til Jordens Beskaffenhed, og undertiden tildeelt een Bymand et større Areal, naar hans Toftejord var mindre god, end andres. Herom vidner det smukke Sted i Eriks Siæll. Lov. II. 55:

„Er een Toft derfor giort bredere, fordi den enten havde et slettere Leie, eller den var sidlændet, eller der var Brink, Lavning eller Bierg i samme: da er det Ret, at den

[37]) „Sua hegner man *landbo-toft*, ens (ligesom) then *toft* han boer sialf a, oc sua *garthsete-toft*, oc sua huilk toft ther noker bygd er a, ther fyrre war bygd, en mark deltes til reep." J. Lov. I. 55. Jvf. III. 60 (ovenfor.) Om Gaardsædetoft, der ikke altid laae ved Bondens Huustoft, s. Ar. Berntsen. II. 449.

[38]) *Hiælmgarth*, en indgierdet Plads, forsynet med Hielm, eller Stolpetag, til derunder at bierge Sæd. (Rosenvinges Udg. af J. Lov. S. 407.) *Toftegaard*, formodentlig en særskilt indhegnet Gaardsplads paa Toften.

bør have mere, som har det slettere; thi der er vel skiftet, hvor Alle have faaet lige gode Lodder."

Om Toften gialdt det samme, som om Agerskifterne, at naar nogen Bymand troede sig forurettet, og at Toften til hans Gaard var bleven formindsket, eller dens Grændser forvanskede: kunde han fordre Rebning, eller ny Opmaaling af sin Toft. Men i dette Tilfælde kunde man ikke gaae tilværks, som ved Byens Agerskifter, der rebedes efter Antallet af Lodseierne; Toftens oprindelige Størrelse maatte ved Vidners edelige Udsagn kunne bevises [39]). Anvendelsen af samme Retsskik har formodentlig givet Anledning til Benævnelsen af de saakaldte svorne Tofte, som forekomme i J. Lov (I. 51), og der modsættes „gamle Tofte". Det hedder her: at naar alle Eiere i en By ville tage en Deel af Byens Grund, og giøre til Toft hvad før var Agerland, da skal ogsaa denne Deel have sin Forte, og det var disse nye Tofte, som kaldtes svorne. Det er tydeligt, at her er Tale om Huustofter i Byen, og altsaa om dennes Udvidelse ved nye Familiers Bosættelse. At det derimod ogsaa i gamle Dage er skeet, at en og anden Bymand udflyttede af Byen, for at boe paa særegen Jord („paa sin egen Tægt" ɔ: Jord, han selv havde opbrudt og opdyrket af Almindinng) sees bl. a. af et ovenfor anført svensk Lovsted (S. 395. Anm. 18).

Vigtigere og betydeligere vare de Udflytninger af Byen, der i sildigere Tider skeete af flere Bønder paa eengang, af den

---

[39]) S. de interessante Vedtægter om Rebning i Er. Siæll. Lov. II. 54. Alle Bymænd skulde kaldes til Tinge, for at paakiende Trætten; og vare de Alle enige, da „kunde de giøre deres Tofte saa smaa eller saa store, som de vilde." Men var der derimod Nogle, som paastod at ville beholde den gamle Deling, da maatte disses Paastand have Fortrinnet; og kunde man ei blive enig om denne, skulde „tolv Oldinge nævnes til Herredsting", for at sværge om Skiel „imellem Toft og Gade", ligesom imellem Tofterne og Marken o. s. v.

naturlige Grund, at jo flere Familier der efterhaanden dannede sig paa Byens Huustofter, jo trangere maatte de boe, og jo besværligere maatte deres Jordbrug, ved Delinger og Omdelinger af Agerskifterne, blive. Herved opstod i Danmark Forskiel imellem Hovedbyer og Afbyggerbyer, eller, som begge i J. Lov benævnes: Adelby og Torp (I. 47). Allerede paa den Tid, see vi, var dette et gammelt Forhold; og skiøndt en saadan Udflytning ei har kunnet foregaae uden at den var ledsaget af en foregaaende Udskiftning, Omdeling og Ombytning af Agerskifter og enkelte Jordlodder imellem de udflyttende og tilbageblivende Bønder, indeholder Loven en Vedtægt og Forskrift, der viser: at den oprindelige Forbindelse imellem Hoved- og Filial-Byen varede i nogen Tid efter Udflytningen. Bymændene i Adelbyen kunde, som det i Loven hedder, „kalde Torpet tilbage, om de fandt, at det var dem til Meen og Skade"; og de kunde sætte de udskiftede Mænd en vis Tid, inden hvilken de igien skulde flytte ind til Adelbyen. Dog seer man, at Vedtægtsretten aabenbar var til Fordeel for Afbyggerbyen, da den sætter en Hævdstid af 3 Aar som tilstrækkelig til at hiemle dens Indbyggere Ret til at blive boende i Torpet. Paa den anden Side var Adelbyens Ret i disse 3 Aar saa streng, at en eneste tilbagebleven Bymand i Adelbyen havde nærmere Ret til inden denne Tidsfrist at kalde de udflyttede Bønder tilbage, end disse kunde forpligte ham til at flytte til Torpet. (I. 51.) Heller ikke sielden har det været Tilfældet, at Adelbyen og det udflyttede Torp, vedbleve at have deres Alminding eller Fælled i Sameie; hvorfor man lige til Udskiftningen har fundet nærliggende Landsbyer, som havde Græsning paa Overdrev i Fællesskab[40]. I Jydske Lovs Vedtægter om Forholdet imellem Hoved- og Afbygger-By, og i Navnet, der tillægges de

[40]) G. Hanssen i N. Staatsbürgerl. Mag. V. 1. S. 25.

sidste, finde vi i øvrigt en vigtig historisk Oplysning om Oprindelsen af de mangfoldige danske Bynavne, der endes paa torp (som ved Tidens Forvanskning er bleven i de fleste danske Provindser til strup, i Skaane derimod til arp). Vi maae derimod fierne den Forestilling, at hiint Forhold endnu saaledes kan gienfindes i vore Landsbysogne, at Kirkebyen altid skulde være den oprindelige Hovedby, og de øvrige Landsbyer i Sognet skulde have været udflyttede Torper. Dette kan paa enkelte Steder være Tilfældet; men er det langt fra ikke overalt, som allerede Navnene paa saa mange Kirkebyer, der endes paa torp kan udvise. Udflytningen af Torper fra Adelbyerne er et agrarisk Forhold, der overhovedet maa være ældre, end Sogne-Inddelingen, og saaledes i sin Almindelighed ældre, end Christendommens Indførelse. Saaledes er naturligviis ogsaa det lige indtil Udflytningen vedvarende, og endnu ei overalt eller aldeles ophørte Samfund imellem Bymenighederne ældre end Sognemenighedernes Forhold, der egentlig er et kirkeligt-statistisk, og af en anden, mindre oprindelig Natur, end det første.

I det Foregaaende have vi, saavidt det her kunde finde Sted, uden at gaae ind i det fuldstændige Detail af Nordens ældre Landboforfatning, betragtet den reelle Side af Jord-Delingen, Landsbyernes Anlæg og oprindelige Indretning, og Menighedernes heraf afhængige Markfællesskab. Vi komme nu til Betragtningen af den anden Hovedside i dette Forhold, og til en mere ideel Delingsgrund for Jorden, end den nogenlunde lige Størrelse af alle Bymænds Lodder i Agerskifter, Engiord, og Toftejord. Der maatte nemlig fra Begyndelsen af ikke allene blive Spørgsmaal om, hvor store Lodderne kunde blive, men hvor store de skulde være, for at svare baade til den enkelte Mands og Families Tarv, og til dens Arbeidskraft, eller Midler og Evne til at dyrke et vist,

tildeelt Areal af Bymarken. Her findes det da, at man ogsaa hos os, ligesom i flere Lande (hvor man derfor stundom har brugt samme Navn for Jordlodden, som for Ploven), og i Oldtiden hos Romerne, har antaget den udeelte Maalestok: at saamegen Jord, som med een Plov, og de dertil fornødne Dragere, kunde dyrkes, blev anseet for det, til en Bondes, en selvstændig Landboes eller Jordbrugers Familie fornødne Areal. En Plovs Jord var saaledes, om ikke i Følge Navnets Lighed, saa i Følge den meer end sandsynlige Analogie med andre Landes Indretning og Benævnelse, og i Følge Tingens indvortes Nødvendighed, det samme, som hos os i gamle Dage kaldtes et Boel, eller hvad man i nyere Tid i Danmark kalder en Bondegaard.

Men ved et saadant Maal Jord forstod man oprindeligen ikke blot det, vi nu fornemmelig eller allene ville tænke os derved, nemlig Pløiejorden, Boelets Lod i den opdyrkede Jord, eller Maalsjorden. Denne Andeel var saa at sige Boelets Kiærne; men til ethvert Boel hørte i gamle Dage, da endnu den mindste Deel af Landets Overflade var bragt under Ploven, en ligelig Deel, eller deeltagende Benyttelse, af den udyrkede Jord, med andre Ord af Alminding, Overdrev, Fælled, Skov, Hede og Mose. Det var den samlede Heelhed af begge disse Bestanddele, i Forening med Toften, Huusbygningen og Sameie af Forte, Markveie og det almindelige Hegn, Vedtægterne fordrede, som udgiorde det hele Boel. Dettes indvortes og sande Værd var derfor, fra Oprindelsen af, ligesaa lidt bestemt, som den geometriske Størrelse; efterdi dette Værd for en stor Deel beroede paa Maalsjordens Udstrækning. Efterhaanden, som Arbeidskraften voxede med Familiernes forøgede Menneskeтal, med den stigende Erfaring og med Huusdyrenes Antal, fandtes baade Fornødenhed og Leilighed til at indtage og dele flere Agerskifter, udenfor de

tidligst lodbeelte. At dette virkelig er skeet paa den Maade, og at Bymarkens tidligste Deling til Boelene er gaaet ud fra Byen, som Midtpunkt for Opdyrkningen: findes bekræftet ved Erfaringer om Agerskifternes Leie og Form, som man havde Leilighed til at giøre ved Udskiftningen [41]).

Det er klart nok, hvor utilstrækkeligt og urigtigt et Begreb de have havt om Boelets Natur, der have giort sig megen Umage for at fremstille det, som en saadan Strækning Jord, hvis Flademaal bestemt kunde angives, og altid var fuldkommen lige stort. Ideen om en ligelig Deling af Bymarken imellem Bomændene (Boelenes Besiddere) kunde jo i sig selv ikke gaae videre, end til at anvende denne Grundsætning paa Marken, saaledes, og saa stor eller saa liden, som den var. Den ideelle Delingsgrund, Hensyn til Jordens Værdi og dens Tilstrækkelighed til en Familiees Underholdning, giorde derimod en allevegne herskende Lighed i Fladerummet umuelig; da der til Opnaaelsen af hiint Øiemed vel kunde behøves tre eller fire Gange saameget af et let, sandigt, sterilt Jordsmon, som af den fede og frugtbare Jord. — Det er den samme Eenshed i Principet for dette Jordmaal, eller Arealet af dyrkelig Jord, tilstrækkelig for en selvstændig Familie, som vi gienfinde fra den tidligste Middelalder i de allerfleste europæiske Lande, og under omtrent lignende Forhold og Stilling hos de umiddelbare

41) Som Beviis paa saadanne efterhaanden gientagne Delinger af nye Agerskifter, anfører Olufsen: „at de længste Agerskifter paa en Bymark næsten altid vare de, der stødte op til Byen, hvorimod de mindre og smaa Agerskifter som oftest laae mod Udkanten af Bymarken. Man har ved dens første Deling taget de nærmeste Jorder under Dyrkning, og giort Agrene lange, fordi man indsaae, at de endnu ikke vare større, end fornødent. Siden, da man behøvede og kunde overkomme at dyrke mere Jord, optog man flere, men mindre Agerskifter, i Udkanten, eller inde i Marken, hvor Bakker, Kiær, Bække o. s. v. kun tillod at danne dem smaa." Anf. St. S. 15.

Landbrugere eller Bønder; og det er det samme, som vi kunne forfølge ned til vore Tider, skiøndt under tildeels meget forandrede, eller modificerede Landboforhold. Vort danske Boel[42]) svarer saaledes til Angelsaxernes *Hyde* eller *Hide*[43]), til de Tydskes Hube, Hufe (i det 7de, 8de, 9de Aarhundredes ældre Sprogformer: Huoba, Hoba, o. s. v.) og til *Mansus* eller *Mansa*, (af manere, at boe; ligesom det eng. *Manor*, og vort eget Boel) i Middelalderens Latin. Begrebet er hos os, efterat Ordet i nyere Tider forandrede sin Betydning, gaaet over i Benævnelsen Gaard eller Bondegaard.

Endskiøndt Boelets Natur, saaledes som den ovenfor er udviklet, medførte, at det fra umindelig Tid, eller fra den

---

[42]) Det forekommer ogsaa under Formen *Böld* og *Bötl*, habitatio, i det Angelsachsiske; og nogle, men kun meget faa, engelske Stednavne ere dermed sammensatte. (Rectitudines singular. personarum, herausg. von H. Leo. p. 36.) I de gamle svenske Love findes *Bol* i Bemærkelsen: Gaard, Landgods, prædium. (jvf. Schlyters Glossarier til Vestg. Lag, p. 368. Östg. Lag, p. 246. Westmanna Lag, p. 251. Upl. L. p. 298.) *Bolstaþer* (Boelsted) har deels samme Bemærkelse; deels, og hyppigere, bruges det for: By, og i Særdeleshed Byens Jorder, Bymark. („pagus; præsertim agri, prata, &c. ad pagum quendam pertinentia." Schlyter. Upl. L. p. 299.)

[43]) *Hide* er ikke det samme som *Hyde*, corium, pellis, Hud, Skind, hvad man længe urigtigen har meent; men det kommer uden Tvivl af *Hiv*, *Hives*, domus, familia. (*Hide* egentlig *Hivede*. Leo.) Spellmann i sit Glossar. p. 177 (cfr. p. 261) forklarer det ved „jugera uni aratro sufficientia per annum." De latinske Ord *carucata* og *mansa* forekomme i Diplomer fra den angelsaxiske Tid som synonyme (for Ex. *Kemble* Chartæ anglosax. II. 247. 271. I Kent allene brugtes *Sulung*, for Hide. ib. I. 249. II. 410. „Eine carucata oder Hide scheint man angesehen zu haben als das geringste Maß Land, um darauf ein selbständiges, freies Hauswesen beginnen zu können; weshalb dieselbe auch *Hivisc*, mansio, mansa, genannt wurde. Es ist die Einheit, nach welche die Flur einer Ortschaft ihre ursprüngliche Vertheilung und Eintheilung erhielt." Rectitudines singularum personarum, nebst einer einleitenden Abhandl. herausgeg. von H. Leo. 1842. S. 111. 112.

tidligste Jorddeling, er blevet betragtet som en vis, engang for alle uforanderlig bestemt Jordpart (eller rettere en Samling af Jordparter) for enhver Bymand: kunde dette dog i Tidens Løb ikke hindre Boelenes Deling. Anledning hertil maatte deels Byernes og Familiernes voxende Folkemængde, deels Trang og Armod hos enkelte Besiddere medføre. Hvorledes den oprindelige Idee for Boelet: at det maatte indbefatte det til en selvstændig Families Underhold tilstrækkelige Maal Jord, tillige betingede Eiendommens saavidt muligt udeelte Bevaring i Slægten: vil længere hen komme til Omtale. Men det er ikke mindre vist, at i en fiern Oldtid, der allerede ligger meget længere tilbage end Nordens ældste Landbo-Vedtægter, har man kiendt Boelenes Udstykning, hvilken som oftest skeete ved en fortsat Halvdeling — men, som det af de gamle Kilder synes, i Almindelighed ikke længere, end til Ottinger, eller Ottendedele. Det er bl. a. i Vedtægterne om Markens Rebning, hvor de mindre Boelsparter komme til Omtale.

Man indseer let, at Jorddelingen og Fællesskabet imellem Boelenes Besiddere i en By ikke, uagtet alle Skielmærker, Agerrener og Grændsepæle, kunde bevare saa mangfoldige Agre og smaa Jordlodder i en bestandigen urørt og uforandret Tilstand og Beliggenhed. Det kunde i Løbet af nogle Generationer ikke allene let skee, at Agerskifter formindskedes ved umærkelig Frapløining; men det kunde endog, under Boelenes Udstykning i Smaadele, og deres Afhændelse fra Mand til Mand, indtræffe, at der opstod Uenighed om den lovlige Eier til saa smaa Jordstykker, eller om deres rette Grændser. For at raade Bod paa begge Dele, kiendte man i hiin Tid, da Menighedens Vedtægter, hvor saadanne havde vundet en vis Grad af almindelig Gyldighed, var Landets, ɔ: Provindsens Lov, og da enhver Menighed, ved gamle eller erfarne Udvalgte af sit eget Samfund, kiendte eller svor hvad Retsgrunden var i det enkelte

Tilfælde, kun to Midler: Rebning og Tingsvidne. Rebningen (ↄ: den sildigere, fornyede Opmaaling af de Agerskifter, som skulde tilhøre, enten et heelt Boel i en By, eller udstykkede Boelsparter) kunde, efter visse Vedtægter, enhver Lodseier i en By, eller i et Boel fordre iværksat, under lovbestemte Forhold. Det hedder nemlig: at naar Bymænd twistede imellem sig om Jord, som de eie sammen i et Boel, da kunde de afgiøre Sagen imellem sig, saaledes at Besidderen af en Otting (⅛ Deel) kunde fordre saadan Rebning af det Fierdingsboels Besidder, som hiin laae i Fælleskab med; paa samme Maade kunde Fierdingsboelet kræve Rebningen af Halvboelet; Besidderen af et saadant kunde kræve det af et heelt Boel, hvormed han stod eller havde staaet i et saadant Forhold; Eieren af et heelt Boel endelig kunde giøre denne Fordring til hele Byen [44]). Hvad man herved opnaaede, var Restitutionen af den oprindelige, ligelige Fordeling af de paagieldende Agerskifter, enten over den hele Bymark, eller for et enkelt Boel; og herved maatte det dog ogsaa deels komme an paa de i Rebningsforretningen kyndige Bønders Udførelse af samme [45]); deels maatte, i mange Tilfælde, en forudgaaet Kiendelse af Oldinge, eller Mænd af

---

[44]) Saaledes maa vel uden Tvivl det bekiendte Sted i Skaanske L. IV. 9. forstaaes: „Skil mæn um jorþ the i bole ægho, tha mughu the huær dagh jæfnæ sin imællin, swo at *attung* kalle a *fiarþung*, oc fiarþung ofna *halft bol*, oc halft bol ofnæ helt bol; *helt bol* ma cumma allan by til reps, Swa margh bol sum the æræ." Ganske i Overeensstemmelse hermed vare de siællandske Vedtægter (i G. Siæll. Lov. III. 4. jvf. med Er. Siæll. Lov. II. 54). Lignende Bestemmelser i de G. svenske Love, f. Westm. Lag. Bygn. B. 19.

[45]) Man seer, at Rebning var i Brug, endnu mod Slutningen af det 16de Aarh. (lovgyldig var den endog i det 17de Aarh., som man af Ar. Berntsen og andre Kilder kan erfare); men at man dog alt paa hiin Tid havde Mangel paa Rebningsmænd, og at det saaledes (1581) befandtes, „at der udi Lolland ikke skal være nogen Bønder, som skal kunne med Rebning"; men at der til en saadan Forretning maatte forskrives Rebsmænd fra Fyen. Hist. Tidsskr. II. S. 119.

gammel Erfaring og Kundskab om Byens og Bymarkernes Forhold, afgiøre visse Grundsætninger og Regler, hvorefter Rebningen skulde foretages. — Til saadanne almindelige Regler hørte, efter gamle danske og svenske Retsvedtægter, den her oftere forekommende Bestemmelse om Rebning efter Solskifte eller Solfald. Endskiøndt dette er en eiendommelig og mærkelig Forskrift, hvis Undersøgelse og meget forskiellige Forklaring hører til de interessanteste Gienstande af Nordens gamle Landboforhold: er den dog af en altfor speciel Natur, til her at kunne nøiere begrundes eller afhandles[46]).

[46]) Næsten Enhver, som har villet forklare disse Ord, har tillagt dem en anden Mening, lige fra Chr. Ostersen (1641) og Ar. Berntsen (1655) indtil den nyeste Tid. At man allerede paa disse Forfatteres Tid, eller i Midten af det 17de Aarh., ikke kiendte Ordenes oprindelige Mening, er tydeligt nok, og ikke forunderligt, da det gamle Lovsprog paa den Tid allerede var ganske forældet, og hyppigen blev misforstaaet. Solskifte forekommer hos os kun paa det ene Sted i J. Lov I. 55. „Gar *Solskipt* a by", og man kan af dette Capitels Indhold ikke see andet, end at det har Hensyn til Rebning. Den gamle latinske Oversættelse (distributio solaris) lærer os ligesaa lidt noget, som den plattydske, der har optaget det nordiske Ord „*sol*schifte" uden Omskrivning, og saaledes formodentlig ikke kiendt Betydningen. I de svenske Love forekommer Ordet oftere, f. Ex. Uppl. Lag, Wiþærbo B. c. 1. „Hawi ængin wald at rywæ thæn by, i rættri *solskipt* ligger, utæn allæ iorþeghandæ wiliæ." Saaledes: at komme til ret Solskifte, staaende i rette Solskifte; sammest. c. 2. De ældre svenske Fortolkere (Verelius, Loccenius og Ihre) ville dermed have forstaaet, at Jordskiftet og Rebningen skulde skee efter Markernes Beliggenhed mod Solen eller Verdenshiørnerne, saa at de, som boede mod Syd i Byen, skulde have Søndermarkerne, de som boede mod Nord de nordlige Marker, o. s. v. Med dem stemmer ogsaa K. Ancher (Udg. af J. Lov S. 347. 48) overeens, og han bestyrker det med Stedet i Er. Siæll. Lov II. 55: „Da skal hvert Boel rebes saa, som det før var faldet mod Solen." Men den følgende Sætning maa tages med: „Og saa som enhvers Hovedtoft falder i Byen, saa skal Lodderne (limmænæ) ligge ude paa Marken. Men haver Hovedtoften en Ager i hver Vang, saaledes solfalden (swa sol fallæn) som Hovedtoften selv er, da er han berettiget til at bevise, at alle Lodderne ligge som Toften." Olufsens udførlige Forklaringer over dette Sted (i Rosen-

Et særskilt Forhold i vore nordiske Forfædres Eiendomsret til Jord, og i de ældgamle Indretninger og Vedtægter, der havde Indflydelse paa Boelenes vedvarende Størrelse og Deelagtighed i Bymarkens Agerskifter og Jordlodder, og paa de Forandringer, som i Tidens Længde kunde foregaae i Jorddelingen og Jordbesiddelsen i en Bymenighed, maa jeg dog endnu med nogle Ord omtale. Det er den enkelte Mands Besiddelse af **Jord**, **udenfor** Boelets eengang fastsatte Lod og Deel i Bymarkens Heelhed, eller det i jydske Lov saakaldte *Stuf*; som (efter

vinges Udg. af Siæll. Lov. S. 367. 68 og i Bidrag om Danm. indv. Forf. S. 80—86) gaae i det Væsentlige ud paa: at Vedtægten var den: at Tofternes Beliggenhed i Byen altid skulde tiene til Regel for deres Skiftning og Rebning i Marken, eller at hver skulde tage sin Ager i Marken i samme Orden, som hans Toft laae i Byen. For at antage denne, tilsyneladende rimelige Forklaring, synes det da ogsaa at man maa blive ved den Mening, at Talen virkelig er om **Solen**, og om Tofternes og Agrenes Beliggenhed mod Solen, og at Sol (*Sola*, i Ducange's Glossar. „mensuræ genus videtur." Jütsche Lov. 1717. S. 198, hvor, i **Blütings** Glossar., Sol forklares ved en Snor) her **ikke** har samme Betydning, som **Reb**. (Oluffen. l. c. S. 81. G. **Hansfen**. N. Staatsbürgerl. Mag. VI. p. 36.) **Schlyter** vil forklare „ræt *Solskipt*" ved „regularis pagi dispositio, qua areæ singulæ omnesque conjunctim formam habent ita quadrangulatam, ut si ex. c. duo latera vergant a septentrione ad meridiem, cetera duo tendant ab oriente ad occidentem." Glossar. t. Uppl. L. p. 407. (Jvf. hans Anm. mod en Misforstaaelse af Rosenvinge. Söderm. Lag. Glossar. p. 295.) Allerede **Oluffen**, l. c. p. 82. har bemærket, hvor lidt disse og lignende Forklaringer kunne stemme overeens med Bønderbyers og Gaardenes Beliggenhed og Bygningsmaade før Udskiftningen („større Byer laae saare sielden midt i Markerne, og Bønderne boede i Byen uden nogen Fordeling (?) efter Verdenskanterne"); eller hvor lidt det f. Ex. var mueligt, fordi en Toft i og ved Byen laae mod Østen, at derfor alle Boelets Agre ved Rebningen skulde kunne lægges i den samme østlige Retning; og Oluffen henviser tillige til en rigtigere og naturligere Yttring af **K. Ancher**, J. Lov. S. 269. — Det fortiente et Forsøg, om man skulde kunne komme til mere Eenshed i disse dunkle Udtryks Fortolkning, hvis man engang paa ny undersøgte dem med den Forudsætning, at **Sol** og **Solskifte** bemærkede **Reb**, **Rebning** og **Reb-Fald**, og intet havde med Solen at giøre.

J. Lov II. 55) synes at være synonymt med Særkiøb, hvilket Ord dog kun tildeels forklarer saadan Jords Natur, men uden Tvivl temmelig nær har Betydning tilfælles med de svenske Loves *Urfiælld* eller *Urfælld*[47]).

For at giøre Rede for hvad *Stuf* var, og hvorledes saadan Jord betragtedes i Forhold til Boelet og Bymarken, maa man først eller tillige vide hvad *Ornum* bemærkede, da begge disse Benævnelser bruges om Jord, som var undtaget fra Rebning til Boelene. Det sidstnævnte Ord forklarer J. Lov selv tydeligt nok, i Henseende til dets Benævnelse; men har derimod ikke noget, der siger os Tingenes Oprindelse. Det hedder i I. 42.

„Er *Ornum* i By, da maa den have været der af Arilds Tid, særmærket med Grøft, eller med Steen eller Stabel (Gierdestang). Den rebes ei med By, fordi den fragaaer den hele Bymark. Men tvistes der om, hvad enten det er *Ornum* eller Eendeel[48]), som ligger udyrket: da

47) Jvf. Uppl. Lag. Vithærbo B. c. 6: „Hawær bonde ryzl (Ryddejord, Rud) ællr *urfiæld*"; og Schlyters Forklaring over Ordet, Glossar. S. 433. Jvf. især c. 17. § 3, som foreskriver hvorledes *Urfiældær* skal være hegnet („er Raa ryddet (nemlig i Skov), er Dige slaaet, Reen lagt, eller er Gierde uden og oven om") naar det skal staae ved Magt, hvad enten det ligger i Ager eller Eng, Skov eller Kær, Græsgang eller Alminding. Men, lægges der til, „æru æi þylik skiæl til *urfiælz*, nu æru sagþ, *gangi þà atær urfiældær i rættæ byskipt.*" At Partikeln *ur* i *Urfiælld* er det samme, som *or* i *Ornum*, kan ei være tvivlsomt; saa lidt som at *num* i dette Ord har Betydning tilfælles med *nam.* — Fiælld eller Fiælldr i det svenske Ord (som ogsaa forekommer allene) kunde maaskee være det samme som vort *Fald* ɔ: Agerskifte, Jordstykke.

48) Jeg holder for, at man saaledes kan læse Textens *een deld* som eet Ord (ɔ: en Deel, et Stykke Jord, som tilhører enkelt Mand). Vil man ikke dette paa Grund af d i deld: da kan *eendeld* være et Participium: eendeelt Jord, ɔ: særskilt afdeelt Jord eller saadan Ornum, hvortil en enkelt Mand paastaaer Eiendomsret. Baade Chr. Ostersen (2 Udg. S. 602) og Ar. Berntsen, II. 447. nævne

vidner den, som har det i Besiddelse, at det er hans Ornum." o. s. v.

Neppe kan dette Lovsted forklares anderledes, end at her tales om to Slags Ornum; den gamle latinske Oversættelse har ogsaa: „*utrum* illud sit *ornum*, *vel* una *pars terræ*, que dicitur *deld*." hvilket, uden Hensyn til Maaden, hvorpaa eendeld oversættes, viser, at den latinske (ligesom ogsaa den plattydske) Oversætter har forstaaet Stedet om to forskiellige Slags Jord. Det ene Slags kan da have været saadanne Jordstykker, som fra ældgammel Tid af, ved en eller anden Aarsag, havde været undtagne fra Byens almindelige Rebning, og fra Jorddelingen til Boelene, og betragtedes som Byens fælles Eiendom, fordi ingen særskilt Eier kunde hiemle sig Besiddelsesret dertil [49]); det andet Slags Ornum derimod var et saadant Jordstykke, som ikke allene en enkelt Bymand i sin Tid, udenfor den almindelige Maalsjord, havde opdyrket af Fællesmark eller Alminding, men hvorpaa han tillige, da dette Jordstykke var lovligen indhegnet, kunde vinde Hævd. Vanskeligheden af at forklare, hvorledes en saadan særskilt Opdyrkelse og Besiddelse kunde opstaae, har givet Anledning til forskiellige Hypotheser; især naar man vil antage Ornum for bestandig skattefri Jord, og saaledes forklare det „privilegium dignitatis", som Anders Sunesen IV, 8. tillægger dette Slags Jord. Opdyrkning af Jordstykker i en fiernere Alminding eller Udmark, paa en Tid,

---

„Eendeel eller Enmercke" og have saaledes fulgt førstnævnte Læsemaade. At læse en Deel („nemlig af Bymarken": Rosenvinge) stemmer lidet overeens med Sprogformen i J. Lov, hvor den ubestemte Artikel saa yderst sielden forekommer. Ogsaa den ældre danske Version har: „Ornum eller Endeel".

[49]) Ogsaa Ar. Berntsen, II. S. 448. omtaler Ornum, som et særligt Stykke Jord, hvilket Bymænd selv nu ikke bruge", og som „gemeenligst pleier at bruges til Byens Tyr".

da der endnu var Jord i Overflødighed, er vel den rimeligste Oprindelse, som kan gives Ornum[50]).

Det sidst omtalte Slags Ornum var vel ikke synonymt med Stuf, men kan dog henføres under samme høiere Begreb, nemlig Særjord ɔ: Jord, som ved egne Forhold var affondret fra Byens almindelige Boelsinddeling. Men ligesom Ornum aldrig havde hørt under noget Boel, saaledes maa ved Lovens Stuf uden Tvivl forstaaes et saadant Jordstykke, som tilforn havde tilhørt et vist Boel; men som Eieren har kunnet, enten ved Salg eller Gave, skille derfra. Stuf var saaledes et fra Boelet uden ligelig Deling (i Halvboel, Fierding, Tolvtedeel, o. s. v.) afhændet Jordstykke i en af Byvangene, (snarest vel et saadant, der laae i en Udkant af Vangen), som en Boelseier eller Bomand i Byen havde solgt eller skienket bort fra sin Lod, hvilken Jordlod da beholdt sin fra første Færd bestemte Størrelse, og under enhver fornyet Rebning maatte undtages (jvf. Er. Siæll. L. II. 55) og holdes vedkommende Eier (Udenboelseier) til Gode, (eller erstattes ham ved en Jordlod af lige Størrelse eller Værdi, af det Boel, hvortil Stufjorden hørte)[51]). Det synes tillige at ligge i Sagens Natur, at Eieren af en saadan Stufjord, der ikke var en integrerende Boelsdeel, men en adskilt Brøkdeel af et Boel, hverken kunde deeltage i de Byrder, som fremdeles vedbleve at hvile paa

---

50) Jvf. G. Hanssen. l. c. S. 49. En anden, mere indskrænkende Forklaring hos Velschow. l. c. p. 132.

51) Jvf. især J. Lov. I. 55. hvor „Ornum, Kirkestuf, eller nogen Mands Særkiøb" nævnes som undtaget fra Rebning eller Solskifte; og tilføies: „Ingen Deel (Jordlod) som Stuf ligger i (som udgiør Stuf) maa enten øges eller formindskes." Efter samme Lov II. 21. kunde „Stufkiøb" ogsaa skee ved Mænd, der boede i en anden By; og af II. 57. 58. sees: at man ikke gierdede for Stufjord; med mindre det var en Deel af Boelseierens Huustoft; thi saaledes synes Stedet c. 37. at maatte forklares: „For Stuf gierde man ei, uden det er Fortefælled (fælles Forte) i By".

Boelet (jvf. And. Sunesen til Sk. Lov. IV. 10); eller have nogen Deel i Jord, der hørte under Byens Alminding eller Overdrev. Denne Forklaring over Ornum og Stuf stemmer ogsaa overhovedet overeens med den af Kofod Ancher[52]) og af Velschow[53]) antagne; men det er især den sidste Forfatter, der tydelig har forklaret Naturen af Stuf derved: at ligesom Boel, ved gientagne Rebninger i Tidens Længde kunde forstørres eller formindskes noget i sit Areal, og overhovedet ikke havde nogen fast geometrisk Størrelse; saaledes beholdt Stuf derimod sit oprindelige Fladeindhold uforanderligt.

Nu synes det vel ikke saa let forklarligt, hvorledes Besiddelsen af saadan Særjord, eller Stuf, i alle Henseender har kunnet bringes i Forbindelse med Eiendom af Boel, og de Forpligtelser dermed fulgte; særdeles i sildigere Tider, da andre Forhold, end de tidligste, dannede sig i Henseende til Byrder og Afgifter, som hvilede paa Boelene. Det synes af flere Lovsteder at være klart, at Skatlægningen overhovedet var grundet paa Boelsindretningen, og at deelte Boel, ogsaa efterat Udstykningen efter Halvdeling var indtraadt, med Hensyn til communale Forhold og Byrder, ere vedblevne at betragtes som et Heelt.

---

[52]) Udg. af Jydske Lov. S. 350. (J hans Afh. om den verdsl. Skaanske Lov, Saml. jur. Skr. I. 118, har han ikke indladt sig nærmere paa Stedet hos A. Sunesen til Sk. L. IV. 8, hvor denne synes at tillægge *Hornomme* (ɔ: Ornum) Bemærkelsen af privilegeret Jord; uden Tvivl har han dog ved „privilegium dignitatis" ikke forstaaet andet, end at saadan Jord var undtaget fra al Rebning. (jvf. S. 423.)

[53]) Comment. de institutis militar. Danor. p. 133. not. 3. G. Hanssen (Agrarwesen der Vorzeit. II. Lief. l. c. S. 31—34) har ganske lagt Velschows Idee til Grund for sin Forklaring over Stuf; men udviklet den fuldstændigere. At Stufkiøb ogsaa efter Jordens Taxering til Mark Guld m. v. vedblev at være udenfor Beregningen ved Boelenes Værd: vil Hanssen bevise af Liber Aarhusiensis, navnligen af Stedet om *Sarakær*. S. R. Dan. VI. 435. At *Stuf* forresten ikke er andet end det samme Stuv (Platt. Stuve), som vi endnu i visse Tilfælde bruge for: Stykke, Stump, synes klart nok.

Dette hindrer ei heller, at man kan tænke sig, hvorledes undertiden det, som i meget gamle Tider havde været et enkelt Boel, kunde blive til to eller flere hele; da Gaardene vist nok oprindeligen have været færre og større, end de siden blev, fordi der var megen Udmark, som først efterhaanden blev opdyrket. Men i alle Tilfælde vare Ornum og Stuf undtagne fra den almindelige communale Forbindelse, som af et vist Antal Boel dannede en By. Den blotte Eier af Særkiøb eller Stufjord havde ingen Deel i Alminding, Fælled, Overdrev, Byskov, eller noget Slags Jord, som endnu, i Henseende til Brug og Besiddelse, stod i det oprindelige Forhold af Sameie.

Saaledes kunde der altsaa, efterat Begrebet om Ornum og Stuf havde dannet sig, gives Eiere af saadan Særjord, endog udenfor Menigheden; efterdi den (i sildigere Tider) ligesaa vel kunde afhændes eller skienkes til en Eier udenfor, som i Byen. Men dette kunde dog ikke omstøde den almindelige Idee, der oprindeligt maa have ligget til Grund for Boelsinddelingen og Byens Menighed eller Communalsamfundet, at: saamange Boel, der fandtes i en By, saamange Bønder havde den; eller at det kun var Bønderne eller Bymændene (Boelseierne), som havde Stemmeret i Byens og Menighedens Anliggender. Men om Boelet deeltes i mindre Parter, om det formindskedes, enten ved Afhændelse af een eller flere saadanne Fierdinger, Ottinger o. s. v., eller ved at overdrage Stuf eller Særjord til en Udenboelsmand: da kunde det synes, som hele Boelets Forhold til Menigheden, i senere Tider til Riget og Kongen, maatte brydes, og de Boelet paahvilende communale Pligter og Byrder blive vanskelige at svare, næsten umuelige at fordre opfyldte. Man havde dog allerede i ældgammel Tid søgt at forebygge en Forvirring, der vilde medført den communale Organismes Opløsning. Boelet, omendskiøndt udstykket i Lodder, vedblev at betragtes som Eenhed;

Agre og Jordlodder, som tilhørte Boelet, kunde bortbyttes, skiftes, afhændes eller bortskienkes; men Huus- eller Hovedtoften (fundus dignior) var udelelig[54]); med den maatte altid en passende Deel af Jorden blive forenet, eller Afstaaelsen af Boelsparterne skee paa saadanne Vilkaar, at disse svarede deres ligelige Deel af de Byrder, for hvis Præstering Hovedtoften vedblev at bære Ansvaret[55]). — Enhver Undersøgelse,

54) Min ærede Ven, Hr. Prof. Velschow har hertil meddeelt følgende Bemærkning: „Det simple Middel, hvorved i Almindelighed „forebyggedes Forvirring ved Fordelingen af alle Byrder, for saavidt „Boelsinddelingen derved toges til Følge, bestod deri, at Boelene, naar „de deeltes imellem flere Eiere, i Regelen altid deeltes i bestemte ali„qvote Dele, saa at Eierne i samme Forhold beqvemt kunde fordele „imellem sig de Boelet paahvilende Byrder. Men uden Tvivl blev da, „ved saadanne Delinger, i Regelen ogsaa Huustoften deelt i samme „Forhold. (jvf. Sk. Lov. IV. 11, sammenholdt med Jydske L. III. 12.) „Undtagelse var det derimod, naar Huustoften forblev udeelt, „saasom naar een solgte et bestemt Areal af sit Agerland (Stuvkiøb, „Særkiøb) eller en bestemt Deel af sin Lod i Marken, men beholdt „den hele Huustoft. Naar det nu gialdt som Lov, at Byrden for„deeltes efter og heftede ved Huustoften: kunde det tilsidst blive en „Umulighed at præstere præstanda for den, som eiede den udeelte Huus„toft, og derfor hiemlede Skaanske L. og Vald. Siæll. Lov. III. 5, „en saadan Eier i visse Tilfælde Ret til at inddrage „alt utlændæt „til husætoften"*). Af det Anførte følger ogsaa, at det, efterat „Delingerne vare blevne almindelige, ei kunde gielde som „Regel: at saamange Boel der fandtes i en By, saamange „Bønder havde den."

*) Dette hører unegteligt til et af de ikke faa Lovsteder i vore gamle Landbo-Vedtægter, som, skiøndt forstaaelige i Ordet, frembyde Dunkelhed og Vanskelighed nok i Forklaringen. Her siges, at Huustoftens Besidder kan inddrage de afhændede Dele af Boelet; men ikke paa hvad Maade, eller under hvilke Vilkaar. Hvorledes skulde han faae dem uden Vederlag? — og om han skulde kiøbe dem tilbage, da fik han jo dobbelt Byrde, Kiøbesummen og Boelets Præstationer. Forf.

55) „Ratione *fundorum* veluti *digniorum*, non adjacentium prædiorum quae fundis velut membra capitibus obsequuntur, *pensiones redduntur*, & quæ debentur procurationi regiae (Kongens Ombud) persolvuntur." And. Sun. L. Scan. IV. 10. I Sk. Lov IV. 11. hedder det at „for *husætoft* scal man leding, innæ oc stud rede." (Men man seer tillige tydeligt af dette Capitel, hvormange Vanskeligheder

baade af de ældste og sildigere Kilder til den tydske Landboforfatnings Historie, viser ogsaa at det samme Princip var fra Arildstid gieldende i Tydskland. Ogsaa her var Bymarken oprindeligen, efter et Retsprincip, der ligger til Grund for Landsbyernes hele gamle Communalforfatning, betragtet som en fælles Eiendom for den hele Menighed. Dette havde den jo ogsaa fra først af været (agri, pro numero cultorum, *ab universis occupantur*. Tac). Det ældgamle Trevangsbrug med Byens tre Hoved-Marker[56]) eller Vange, skifteviis benyttede til Sæd og Græsgange, var vist nok ældre end Boelsindretningen; og formodentlig var det i den allertidligste Culturperiode ikke Jorden, men Afgrøden, som deeltes imellem Familiernes Overhoveder. Siden rebedes og skiftedes baade Vangene, og de mindre, til Dyrkning skikkede Jordstykker, der laae adspredte paa Bymarken. Saaledes opstod Boelene; enhver Bonde dyrkede nu sin Lod i Vangene og i de øvrige Agerskifter for sin egen Regning; han blev Eier af det samlede Boel med dets Rettigheder og Deel i Byens Fælleder, Alminding, Hede, Skov, o. s. v. Men hans Brugsret var ikke ubetinget fuldkommen, eller fri, undtagen paa hans Huustoft og Toftejord. Vel deeltes Jord og Ager imellem Boelene; men hver Bymand var derfor ikke uindskrænket Herre over sit Boels Agre og Enge. Han kunde ikke pløie, saae, høste, hegne, græsse sit Qvæg,

det i hiin Tid har givet, at fastsætte Retsforholdet imellem Boelets Huustoft, og bortsolgte Boelsparter. I J. Lov III. 11. fastsættes: at Landboer overhovedet skulle svare Leding og Landværn (eller *Utgierdh*, som det kaldes i Overskriften til Capitlet i den lat. Overs.) „naar de dyrke reepdragen Jord" (eller Boelsjord; altsaa ikke, om de kun havde Ornum at dyrke).

[56]) Jvf. Sk. Lov. IV. 11. 15. IX. 22. I Valdemars Jordebog, Scr. R. D. VII. p. 527 nævnes Trevangsbruget tydeligt; og man maa deri søge Grunden til, at den gamle Hævdstid paa Jord var 3 Aar, eller, som det i Sk. Lov. IV. 15 kaldes, „tre Halme" (tres agriculturae. *A. Sunesen.*) Jvf. Schlegel. Skand. Selsk. Skr. 1806. II. 298.

lægge sin Markvei, bygge sit Huus, ganske som han vilde. Herimod stred Markfællesskab og Markfred, den hele Menigheds Rettigheder, og Vedtægter, som fra umindelige Tider havde Lovskraft, og som Enhver saameget mere maatte have Kald og Pligt at overholde, som de overhovedet, under den daværende Forfatning og Dyrkningsmaade, vare passende, billige og fornuftige. En stor Deel af slige Fortidens agrariske Vedtægter har derfor vedligeholdt sig til en ganske sildig Periode, og er gaaet over i de gamle Landskabslove, eller udgiør en betydelig Deel af enkelte Landsbyers særegne „Grandebreve" eller By-Skraaer, som man i det 16de og 17de Aarh. i Danmark hist og her har nedskrevet.

Saa tydeligt det nu endog viser sig, at Boelenes Udstykning i ligelige Dele (Halvboel, Fierdingsboel, Ottinger, o. s. v.) og deres Formindskning paa anden Maade ikke stred imod den gamle Vedtægtsret i Norden, og har fundet Sted i en tidlig Periode, der meget vel, især i Tydskland (hvor de authentiske Kilder for Landboforfatningen, Diplomer og Jordebøger, stige op til 6te og 7de Aarhundrede) kan sættes flere Aarhundreder før vore gamle Loves skriftlige Affattelse (12te og 13de Aarh.): saa kunne vi dog ikke drage i Tvivl, at Boelets Udelelighed har været det ældste, eller oprindelige Vilkaar, og at en derved betinget Indløsningsret efter Arvegang har været lige oprindelig, og gieldende for al Eiendomsjord. At imidlertid en saadan Odelsret, hvad Skandinavien angaaer, fortrinligen har udviklet og vedligeholdt sig i Norge: maa uden Tvivl dog især tilskrives, at dette Land allene er bebygget ved enkelte Gaarde, og aldrig har kiendt Markfællesskab, og den nundgaaelige Deling og Udstykning af Jorden, som dermed maatte følge. Men ogsaa i de Lande, hvor Menigheder og Byer vare byggede paa et saadant Fællesskab, herskede dog ligefuldt fra Oprindelsen den Grundsætning, at kun den selvstændige

Grundbesidder eller Jordbruger var Deeltager i Menighedens Herlighed og Rettighed; kun en Saadan havde Stemmeret ved Ting eller Stævne, og kun han var værnepligtig i Feidetid. Til en saadan Selvstændighed hørte, efter en naturlig Idee, et vist, tilstrækkeligt Maal af Jordbesiddelse (hvad Bonden, Hubarius, „der Hübner", eller „Hüfener" kunde underholde sig ved). Det laae altsaa i det mindste i Ideen selv, at Boelet maatte blive udeelt, eller dog beholde en vis Størrelse; da ellers i modsat Tilfælde de selvstændige Bymænd tilsidst reent kunde have tabt sig, og Principet for Værnepligten ikke mere kunde være overholdt. Men tværtimod see vi, at uagtet alle Jorddelinger og Omskiftelser i Besiddelsen af Boel og Jordparter i Byerne, har dog det egentlige Grundlag for Boelsindretningen, eller de samlede Bøndergaarde, af et omtrent ligeligt Areal, vedligeholdt sig igiennem alle Tidsskifter. Høit op i Tiden vil man saavel hos os, som i Tydskland, kunne finde omtrent det samme Antal Bønder og Boel i en Landsby; i det mindste vil man, saa langt historiske Monumenter naae, finde, lige indtil den nyeste Tids store agrariske Reformer og Ombannelser, ja endog ud over disse, at en Gaards Areal nogenlunde har bevaret de gamle Qvantitetsforhold, eller omtrent samme Maximum og Minimum i Tønder Land [57]). Der gives en Naturgrund til dette Forhold, som i Længden, der hvor en Landboforfatning, som den, vi have for Øie, finder Sted, vil feire over skadelige, alt for hyppige og overdrevne Udstykninger. Den samme Forfatning, saa længe

57) Endskiøndt Boelenes geometriske Størrelse, som vi have seet, umueligen allevegne kunde være den samme, og derfor ikke kan angives med nogen Almindelighed: har Velschow dog ved sindrige Beregninger søgt at giøre det sandsynligt, at man med et rundt Tal kan antage 50 Tønder Land, efter vort nærværende Alenmaal, som den omtrent normale Størrelse for et Boels Agerjord. (Commentatio de Inst. mil. Dan. p. 90.)

den overhovedet herskede i sin oprindelige Characteer, hindrede ogsaa i lang Tid Udviklingen af alt for store Jordegodser, samlede til og omkring en enkelt Hovedgaard. Disse vare, som man veed, i Oldtiden, eller endog i den tidligere Middelalder, i Almindelighed ikke større, end at de indbefattede et Par, en og anden Gang maaskee tre, fire Boels Jord, samlet i Nærhed af en By. Ved at erhverve Strøgods, eller enkelte Boel og Jordskifter over en stor Deel af Landet, eller spredt omkring i alle Provindser, var det, at nogle Adelige hos os samlede større Jordeiendomme til en enkelt Familie; men hertil behøvedes en Række af Aarhundreder; og det er først fra det 16de og 17de Aarhundrede, at vi see de store Hovedgaarde med samlet Gods at danne sig i Danmark.

5.

Saaledes udgiorde altsaa hos Oldtidens tydske og endeel skandinaviske Folkefærd Bymenigheder[58]), sammenbyggede Landsbyer, og disses, fra den første Besiddelse af til et vist Omfang indgrændsede Bymarker, de oprindelige og ældste Elementer til en Samfundsorden, eller politisk Forfatning hos

[58]) At ogsaa hos de germaniske Angel-Saxer, efter Indvandringen i England Bymenigheden (the community) var det oprindelige Element i Forfatningen, er udviklet af den lærdeste Forsker, som den angelsaxiske Forfatning og Lovgivning hidtil har fundet, Franc. Palgrave. *Town* (eller *Tun*) og *Township* ere de Benævnelser, her forekomme, analoge med det skandinaviske By; og ligesom By (Byr) oprindeligen var det samme som Bo (Bolsted), saaledes var det angelsachsiske *Town*, efter Palgraves Mening, oprindeligen „the inclosure which surrounded the homestead or dwelling of the Lord (den islandske Bemærkelse af *Tun*), gradually extending to the whole of the Land, which constituted the domain." (English Commonwealth. I. p. 65.) I øvrigt maa her altid tages Hensyn til det hos Angelsaxerne, som Erobrere af Landet, tidligt og almindeligt organiserede Lehnssystem i Jordbesiddelsen, hvilket her foraandrede mangfoldige specielle Forhold.

disse Folkestammer — og altsaa tillige Elementerne til et egentligt Folk. Thi et saadant kan da først udvikle sig af een eller flere Folkestammer, naar vedtagne Love, Indretninger og Styrelse — med andre Ord en politisk Organisme, som i det mindste udgjør Grundvolden, Begyndelsen til en Stat, danner en selvstændig og sluttet Heelhed af Folket, og giver det baade Nationalitet og offentligt Liv. Til et saadant Liv ligger den allerførste Spire i Landsbymenighedens Sameie og communale Forhold. Det kan derfor ikke være unaturligt, at tage Udgangspunktet fra dette mest elementaire offentlige Forhold, for derfra igjen at gjøre Overgangen til større Foreninger imellem flere Bymenigheder, og til disse Foreningers Samfundsbaand og Styrelse. — Der gives imidlertid et endnu tidligere og mere oprindeligt, men tillige mere privat, og — som vi alt have antydet — mindre historisk Forhold, hvilket dog ikke kan udelades i Betragtningen af en Nation og dens Statsorganisme, nemlig Familieforbindelsen og Slægtforholdet. Dettes Rod ligger dybest i den menneskelige Natur. Det fattes ikke engang paa det laveste Trin af Vildhedsstanden. Blodets Baand er det tidligste Samfundsbaand; og allerede hos Nomaderne kunne vi finde, hvorledes dette mest enkelte sociale Element udvikler sig i videre Kredse; hvorledes Folkestammen danner sig af Slægtens vorende, forflerede, og dog endnu længe ved een Rod, ved det fælles Udspring sammenholdte Grene. Endnu paa Culturens høieste Trin, under Statsorganismens konstrigeste Form, vedvarer Slægtforholdet som en uforgængelig Naturgrundvold til Borgersamfundet, som Privatlivets første Støtte, ligesom det offentlige Liv maa finde denne sin oprindelige Støtte i Communalforholdet.

Allerede det sidste Forhold medfører og forudsætter i sin Idee et Samfund, en Forbindelse imellem Flere til fælles Forsvar, Tryghed, Fordeel. Paa een eller anden Maade maa man her fra

Oprindelsen af tænke sig en Forening om et saadant fælles Forbund. Men Foreningens Udspring ligger ogsaa kun i Tankens og Ideens Sphære; det ligger længer tilbage end al Erfaring og alle monumentale Spor, og det mangler saaledes ogsaa den historiske Realitet. Men derfor skjønne vi dog ligefuldt, at det allerede er et konstigt Forhold; ligesom Forbindelsen imellem de øvrige, mere udviklede Statselementer. Slægtforholdet er derimod et naturligt; de Pligter og Rettigheder, det medfører, have deres Rod i naturlige Love og Fornuftbegreber; saaledes ogsaa Arveretten, hvorved Slægten, ligesom den selv vedvarer i Afkom og Frænder, søger paa forskjellige Maader, efter denne eller hiin Vedtægtsret, at gjøre Besiddelsen af Gods og Eiendom vedvarende indenfor Slægtens Grændser.

Hvad Slægtforholdet i Almindelighed angaaer, da kan man hos de gamle Germaner og Nordboer ganske betragte det som et for hver Æt eller Slægt afsluttet Samfund, ligesaa vel som Menigheden. Dette træder tydeligt nok frem i den gammelnordiske Sagn- eller Saga-Fortælling; tydeligst i den islandske Historie, fordi denne kan forfølges lige op til Landets første Occupation af norske Slægter, der overhovedet i lang Tid bibeholdt deres særskilte Existents, isolerede Interesse, og meget ofte fiendtlige Forhold lige overfor hinanden. At Slægtforholdet, ved Siden af den communale og offentlige Organisme, spiller den betydeligste Rolle i Privatlivets vigtigste Omstændigheder, og i de private Retsforhold hos Germaner og Nordboer, er bekiendt nok, og ytrer sig bl. a. i Alt hvad der vedrører Blodhævn, dens Affoning ved Mandebod og Voldsbøder m. m. Saaledes hersker ogsaa dette Forhold og dets Idee med almeen Gyldighed i Arveretten, under enhver Grad af saadan Culturtilstand, hvor virkelig Eiendom og Eiendomsret finder Sted. Men da indtræder i Almindelighed ogsaa,

hvor Begrebet om faste Eiendomme har udviklet sig, en Affsondring af Arveretten, i Henseende til saadan Eiendom, fra Arvemaaden med Hensyn til Løsøre og bevægeligt Gods. Det er den første, som her kommer i Betragtning, da Historien lærer os, hvorledes fra de ældste Tider af Arveret i Slægterne, med dens private Interesse, som oftest har staaet i en virkelig Conflict med Menighedens offentlige eller communale Tarv; hvorledes man paa forskiellige Maader har søgt at udjævne denne Strid; og hvilke Resultater derved have kunnet danne sig, i Henseende til Bevaringen af Menighedernes Fælles-Eiendom giennem Aarhundreders Række. En almindelig Erfaring bekræfter saaledes, at ligefra de simpelste Culturforholds Opkomst, eller saasnart fast Eiendom i Familierne havde dannet sig, maatte der paa den ene Side (nemlig Menighedens, Stammesamfundets, og længere hen paa Statens Side) opstaae en Tarv til at bevare enten saadanne Grundeiendomme udeelte, eller dog i en vis Størrelse. Dette trænger ikke til videre Udvikling eller Beviis. Man vil endnu i vore Dage let indsee, i hvor usel og ringe Tilstand et Sogn, en Menighed, ja en enkelt Landsby vilde være, dersom den bestod af lutter smaa Huusmændslodder, og nedenfor disse kun jordløse Hytter med en Kaalgaard; endnu lettere, hvorledes det vilde see ud i en Stat, der ikke havde andre Landboer, end saadanne. — Men paa den anden Side maatte der ogsaa i enhver Familie, med flere Børn eller Descendenter, findes en Tendents til at giøre enhver af disse deelagtig i den faldende Arv efter en Familiefader og Grundeier. Dette er de to stridende Principer i Henseende til Arverettighed, til Grundeiendom, til faste Besiddelser og Herlighed, eller Overeiendom, der gaaer igiennem alle Tidsalderes og Nationers Historie; og det ligefra Bondegaarden og Odelsgodset, indtil Kongeriget eller den monarchiske Stat.

Men ogsaa Slægtens egne Interesser maatte i en vis

Henseende helde betydeligt til Grundeiendoms udeelte Bevaring i Ætten. Netop Besiddelsen af saadan Eiendom, og det af en vis Størrelse og Værdi, der kunde sikkre Eierens Selvstændighed, var jo fra Arilds Tid Vilkaaret for Indlemmelsen i Menighedens fulde Samfundsrettighed, for Deeltagelse i en fuldstændig Borgerret — for saavidt vi ville anvende dette Ord paa en politisk Organisation, endnu i sin Barndom. Kun den bofaste Mand, som han ogsaa kaldtes, Bonden, Odelsmanden, Adelbonden, var, som det i de svenske Love hedder, „Mand for sig", civis optimo jure — hørte til de saakaldte „gode Mænd", eller Tydsklands „gute Leute" (senere en Benævnelse paa Adelsmænd). Formindskedes et Boel ved gientagne Delinger, blev Besidderens Eiendom for liden til at han kunde vedligeholde sin Rettighed til at indtræende i Menigheden som „Mand for sig", eller med andre Ord, tabte han sin Selvstændighed og derved sin Borgerret i Naturstaten: da tabte ogsaa Slægten derved i Magt og Betydenhed. Jo flere „gode" eller „bofaste Mænd" Slægten derimod havde i sit Samfund: desto høiere maatte den stige i Anseelse og Indflydelse paa det Offentlige; og var endog dette Motiv svagere i den politiske Culturs Barndom, saa vandt Slægten allerede nok for sig selv ved den kraftigere Beskyttelse, som et Antal af anseelige jordeiende Ætmænd kunde yde hverandre indbyrdes. Heri kan vel Kilden søges til de to Principer i Arveretten, hvortil vi, om endog med forskiellige Modificationer, finde Spor næsten hos alle germanisk-skandinaviske Folkestammer; nemlig deels almindelig Odelsret (Fødselsret, Forkiøbsret i Familien ved Salget af Arvegods), deels Førstefødselsret til saadant Gods; eller, hvad der vel snarest er det ældre, almindelige Princip: Overgang af det faste Arvegods til en af Sønnerne, til en enkelt Arving. — Undersøger man først disse Forhold i deres tidligste historiske Forekomst, da er det vel at beklage, at hvad Tacitus har om Germanernes Arveret,

er for kort og ufuldstændigt til at oplyse os. Med faa Ord meddeler han os imidlertid et Moment af stor Vigtighed, thi disse Ord udtale det Grundprincip, der adskiller den germaniske Arveret fra den romerske:

„Arvinger og Efterfølgere har enhver i sine Børn, og Testamenter gives ikke. Findes ei Børn, da falder Besiddelsen til de nærmeste Slægtled, Brødre, Farbrødre eller Morbrødre. Jo større Antallet er af Slægtninge og besvogrede Frænder, desto glædeligere er den Vedkommendes Alderdom; men Barnløshed følger ingen Fordeel." (Germ. c 20.)

Middelbart ligger ogsaa i det sidste Træk af denne Skildring, at Slægtens, følgelig ogsaa Overhovedets, Familiefaderens Magt og Anseelse beroede paa Ættens Talrighed; og en talrig Æt maatte igien have betydelige Besiddelser for at bevare sine Medlemmers Selvstændighed. Tacitus siger os intet om Arverettens Gjenstand; men hvad der saaledes hos ham mangler i denne Deel af den ældste germaniske Retsbrug og Forfatning, i Henseende til faste Eiendommes Tradition, eller Overgang fra Slægt til Slægt, kan for en Deel udfyldes af sildigere tydske og skandinaviske Kilder (Retsvedtægter og Love). Vigtig og afgiørende er derimod den Underretning, som Tacitus meddeler: at Germanerne ikke kiendte til Testamenter; og dette Hovedtræk allene kan aabne os et Blik i den, af Nationernes Charakteer og Livsanskuelse udspringende Grundforskiellighed i Arverettens Princip [59]). — Vi komme her tilbage

---

59) „Ligesaa forskiellige, som Romerne og Germanerne vare i deres Tænkemaade, særdeles med Hensyn til Familielivet, ligesaa forskiellige maatte ogsaa de Anskuelser over Arveretten være, som udrandt deraf. Saa høit op i Tiden, som vi kunne forfølge Romernes Lovgivning, finde vi hos dem Testamenter, eller den sidste Villies Ret; dette vil ikke sige andet, end at Arveladeren, endog ved Døden ikke taber Ret til sin Formue, og at hans Villie maa gielde meer, end Blodets og Slægtskabets Baand. Han kan altsaa foretrække en

til den ovenfor udviklede Sætning: at hos de gamle Germaner og Skandinaver var Grunden eller Jorden den eneste, eller dog den vigtigste Grundvold for ethvert Samfund — for Slægternes, Menighedernes, ligesom længere hen for Naturstatens Bestand og Varighed. Industrie, Haandgierning, Konstflid, kiendte man længe aldeles ikke som Næringsdrift, som Middel til at erhverve Livsophold eller Capitalformue; (endnu er jo enhver Bonde i Norges Fieldbygder paa sin Odelsgaard næsten indskrænket til sig selv, maa være sin egen Smed, Tømmermand, Snedker, Hiulmand, Garver, o. s. v.) Ligesaa lidt var Handel en Erhvervskilde; den indskrænkede sig næsten kun til Byttehandel, hvorved man umiddelbart erhvervede Nødvendigheder, eller Pynt og Luxusvarer, der af den Rigere betragtedes som Nødvendighed. Saaledes blev altsaa Jorden længe overhovedet den første og vigtigste Gienstand for Eiendom og Arv; dernæst fulgte uden Tvivl Qvæget og Hiordene; endelig Vaaben og Huusredskaber. — Jorden, den faste Eiendom, betragtedes vel, som forhen er viist, oprindeligen som noget, der under Form af Sameie tilhørte Menigheden, som i Fællesskab havde taget den i Besiddelse, og saaledes dyrkede den. Denne Sameie modificeredes, som vi have seet, efterhaanden saaledes, at hver enkelt Familie, eller dens Overhoved, betragtedes, under visse vedtagne Indskrænkninger, som Eier af den ham, oprindelig ved Lod-Deling, senere ved Arv, tilfaldne Part (Boelet) af Fællesmarken eller Bymarken. Han var Eier, Menigheden paa en Maade Overeier; saaledes var, i den sildigere Tid, Bonden Herre over Boelet eller Gaarden, Kongen var Overherre.

---

ganske Fremmed for dem, som han enten skylder Livet, eller har givet det. Dertil kiendte de Tydske intet; og dette førte til et aldeles forskielligt System i Arveretten." Tacitus' Germania, von F. Bülau und J. Weiske. 1828. S. 263.

Dette Bondens, eller den frie Grundeiers Forhold til Menigheden eller Samfundet, var imidlertid ikke det eneste, ei engang det nærmeste, der maatte komme i Betragtning ved Begrebet om Arv, Arveret og Arvemaade. For Menigheden var det Væsentlige dette: at samlede Jordeiendomme af en vis Udstrækning og Værdi, (med andre Ord, Jordmaalet for den selvstændige Bonde) kunde bevares. Men, med lige naturlig Nødvendighed, fremtraadte ved Siden heraf den enkelte Grundeiers Forhold til sine nærmeste Slægtninge, og til den hele Æt, som han tilhørte. At stærke Baand i Oldtiden sammenknyttede enhver saadan Æt til fælles Forsvar, Hielp og Understøttelse, er allerede bemærket; og det aabenbarer sig i mangfoldige eiendommelige Omstændigheder og Vedtægter i vore Forfædres sociale og huuslige Liv. Det var ikke blot Faderen, Huusbonden og hans Afkom, ikke blot Manden og Huusfruen, der knyttede dette Baand og vedligeholdt det; men længe — som vi blandt andet see det i Islands allerældste Forfatning og Historie, og langt sildigere i de celtiske Clans, hos Biergskotterne — slyngede dette Baand sig om alle Frændeslægter, om enhver Familie i dens videste Udstrækning, eller om alle dens Medlemmer, der ved traditionelle Erindringer og Slægtregistere vare forenede til een Æt eller Stamme. — Ogsaa heraf maatte, paa en naturlig Maade, udspringe den Idee: at Slægtens Medlemmer, for at kunne indbyrdes yde hinanden saameget kraftigere Hielp og Bistand, maatte stræbe at sammenholde og bevare Slægtens Grundeiendom. Denne, skiøndt deelt imellem Ætmændene, de bofaste Mænd i Slægten, betragtedes paa en vis Maade, som et Heelt, hvortil Ætten, som Samfund, havde Overeiendomsret. Heraf opstod Begreberne om Arvejord, i Modsætning til Kiøbejord, og om Odelsret. Den sidste bestod, som bekiendt, ikke allene overhovedet i den Rettighed, ethvert Medlem af en Slægt havde, fremfor nogen

udenfor samme, til at kiøbe Jordegods, som en Anden af Slægten vilde sælge; men ogsaa i Rettigheden til, i en vis Række Aar at kunne indløse saadant Gods, naar det var solgt til Fremmede, fordi Ingen i Familien vilde kiøbe det; det var saaledes baade en Forkiøbsret, og en Gienkiøbsret, eller den saakaldte Odelsløsning. Eieren, der vilde sælge sit Gods, maatte altsaa forinden „lovbyde" det ɔ: byde Frænderne det tilkiøbs (hos de Svenske ogsaa „hiembyde" Godset, eller „gienbyde" det til de rette Byrdsmænd eller Odelsmænd).

Denne Familiens Indløsningsret — et saa gammelt Princip i Arveretten, at man allerede finder det, og giennemført med den største Strenghed, i den Mosaiske Ret — gaaer ligeledes igiennem den hele gamle skandinaviske Lovgivning og dens Arveret; men den har, som bekiendt, kun i Norge vedligeholdt sig, ligesom den ogsaa i dette Land fuldstændigst har udviklet sig. Efter vor egen ældre Lovgivning strakte den sig kun til Forkiøbsret, og indskrænkedes (f. Ex. i den siællandske og jydske Lov) til de nærmeste Frænder[60]); ligesom her 3 Aars

[60]) „Bonde maa sælge sin egen Jord til hvem han vil, naar han falbød den sine næste Frænder paa tre Ting... Skiøder han før han lovbyder, da kunne hans næste Frænder kalde Godset tilbage." J. Lov. I. 34. Udførligere er Vedtægten om Lovbydning paa tre Ting, naar nærmeste Frænde ikke strax paa første Ting melder sig som Kiøber, i Eriks Siæll. L. III. 2. Ogsaa med Hensyn til Kiøbesummen (Odelsløsningen) fastsætter denne Lov et Slags Maximum. Disse Lovsteder ere saa tydelige, at det neppe lader sig bevise, at Principet aldrig skulde have været gieldende i Danmark (jvf. Rosenvinge, i Nyt Jurid. Archiv. XVII. S. 104—119); om man vil bruge Navnet Odelsret, Forkiøbsret i Slægten, eller et andet, kommer det ikke an paa; nok at vi see, at ogsaa i Danmark har det været oprindelig Vedtægt, at Slægten havde nærmest Ret til at besidde Arvejorden. Naturligviis er her ikke Tale om den strengere norske Odelsret eller Aasædesret (hvorefter Jordeiendommen udeelt skulde tilfalde den ældste Søn eller nærmeste Odelsarving). Mærkværdigt er det dog, at endnu i Christian III. Coldingske Reces (1538) optoges

Besiddelse var nok til at give Lovhævd, eller lovlig Eiendomsret til den kiøbte Jord. I flere af de ældre svenske Love finder man derimod fuldkommen tydelige Spor til, at Forkiøbsretten ligesaa vel som Arveretten, strakte sig til alle, nærmere og fiernere Led i Familien[61]).

Det var derimod en ligesaa almindelig Grundsætning, der viser sig overalt, hvor Slægtens Indløsningsret, eller Odelsretten, var gieldende, at man skielnede imellem Arvejord og Kiøbejord; og kun den første var det, som kunde være Gienstand for Odelsløsning. Man forudsatte nemlig det forhen udviklede Begreb om et for den selvstændige Bymand eller Bonde, i hans hele Slægt, arveligt Jordegods og Jordmaal. Men hvad enten en Bymand besad et heelt, et halvt, eller flere Boel — havde han dem ved Arv giennem flere Slægtled, da betragtedes Jorden som Odelsjord eller Arvejord; denne var det, han ei kunde sælge uden først at have lovbudet den til Frænderne; ja man finder det Princip gieldende — skiøndt ikke altid strengt overholdt, eller med Almindelighed giennemført, at Arvejord overhovedet ikke maatte afhændes, hvis ikke afgiort og beviislig Trang var forhaanden[62]). Hvad Bonden

---

det Lovbud: „at een Arving og ikke flere skal besidde et Bondegods"; dog saa, at Besidderen gav de andre Arvinger Vederlag, efter som Gaarden kunde taale det, og ei maatte forringe Godset. (Rosenvinges Recesser. S. 273. jvf. Chr. V. D. L. III. 12. 1.)

61) Jvf. *Nordström* svenska Sammhällsförfattningens Hist. II. p.144—46. 148. 151.

62) Saaledes i Gotlandsloven. XXVIII. § 1. 2. 3. 8—12. Efter den maatte Ingen sælge sin Jord med mindre Noden tvang dertil; og da skulde nærmeste Frænde i Forening med Sognemænd og øvrige Ætmænd først undersøge hans Trang, og give en Kiendelse. Et mærkværdigt Sted er ogsaa XX. § 26, der tydeligt indeholder det ældgamle Princip om Ættens Sameie, eller Medeiendomsret til den gamle Slægtjord; ligesom XXVIII. § 6, der giver Herredets

derimod, foruden sin Arvejord, havde tilkiøbt sig, kunde han sælge uden Lovbydning, og Kiøbejorden (Allodialgodset) blev ogsaa ved Eierens Død, med Hensyn til Arveforholdene, i flere Tilfælde udtrykkeligt adskilt fra Arvejorden. Kiøbte eller indløste Nogen Arvejord eller Odelsjord fra sin Frænde, eller i sin Æt, eller tilbyttede sig anden Jord for noget af sin Arvejord: da gik, efter de gamle svenske Love, den paa saadan Maade erhvervede Eiendom ogsaa over i Kategorien af Arvejord. I nogle af bemeldte Love (f. Ex. Uplands Lag, Westmanna Lag og Westgöta Lag) hedder det derimod: „at den, som har erhvervet Jord (aflingejord), have Magt til at giøre af den hvad han vil, give eller sælge den til hvem han vil, og til hvad Priis han vil." [63])

Hvad her er berørt af det, som henhører til det gamle Nordens Arveret og Arvemaade, er i det mindste nok til at bekræfte, hvad desuden saa mangfoldige Træk af Nordboernes og Germanernes ældste Historie lægger for Dagen: at en vidt udstrakt, i disse Folks tidligste politiske Forfatning dybt indgribende Slægtsforbindelse hørte til deres Grundvæsen og udstrakte sin Indflydelse til alle Sider af det offentlige og private Liv. Her have vi kun betragtet den med Hensyn til hiint vigtige Punkt i enhver Statsorganisme: Arveret til Jorden. Det er i Jorden at den første Betingelse for Statens ydre Existents hviler — den første og nødvendigste Garantie for dens Vedligeholdelse. Til Jordeiendom, til Besidderen og Brugeren af de større Lodder, hvori den er bleven skiftet, refererer sig derfor tilsidst i enhver Periode alle Forpligtelser mod Samfundet, og fra saadan Eiendom udgaaer overhovedet, ligesom Grund-

Mænd Forkiøbsret, naar Sælgeren ingen Frænder havde i Landet. (Jvf. Nordstrøm. l. c. II. p. 136. 129.)

[63]) Nordstrøm, anf. St. II. p. 143.

betingelsen for ethvert Slags Bidrag til Nationalvelstands og Nationalformues Bevaring og Tilvært; saaledes ogsaa Berettigelsen til at deeltage i politisk Repræsentation og Forhandlinger af statsretlig Natur. — I Germaners og Skandinavers ældste, historisk belyste Tilstand aabenbare sig de to Samfundselementer, som begge yttre deres Natur og Virkning gjennem Jordbesiddelsen, dens Succession, og dens Bevaring i visse større Dele og Lodder; nemlig paa den ene Side Slægternes, paa den anden Menighedernes Organisme, og de af samme udsprungne Retsforhold. Ligesom i de sidste ved Boelsindretningen, saaledes har man i de første ved at fastsætte Forskiel imellem Arvejord og Kiøbejord, taget Hensyn til, saa meget som muligt, at perpetuere saadan Jordeiendom i Slægterne, som man ved Odelsret og Odelsløsning vilde bevare for Familien, eller sikkre dens Overgang ved Arv fra een Generation til en anden. Vel findes derimod slet ikke noget i den ældre Tids Forfatning, som udtrykkelig tyder hen paa absolut Udelelighed af den enkelte Familles faste Eiendom, eller Arvejorden — altsaa heller ikke paa egentlig Førstefødselsret til Jorden, eller et Majoratsprincip. Men at der dog tidlig maa have existeret et Slags politisk Idee om det Gavnlige i den udeelte Familiejords Overgang fra Faderen til een af Sønnerne, (om ikke nødvendigt den ældste) eller, i Mangel af disse, til den nærmeste mandlige Frænde, og en fortsat Stræben efter at overholde dette Princip — herom vidner allerede den ældgamle og vedvarende Existents af saa stor en Mængde hele Boel, eller Bondergaarde, som gjennem en lang Række af Aarhundreder kunde bevares i Byerne og Menighederne. Enhver indseer let, at dette ikke kunde blive muligt paa anden Maade, end at Arvejorden, Familie-Boelet, naar Besidderen døde, i Almindelighed udeelt er gaaet over til en anden Eier, som da naturligviis og sædvanligen blev den

nærmeste Arving, hvem det da ogsaa jævnligen tilfaldt, paa en eller anden Maade, at skadesløsholde de øvrige Arvinger [64]).

Denne Anskuelse bestyrkes desuden ogsaa ved Retsvedtægterne angaaende Hustruens og Døttrenes Arv. Man seer overalt, at Arvelovene ville sikkre Hustruen som Enke Nydelsen af hendes i Boet indbragte Formue, og, med Hensyn til denne, ogsaa sikkre Børnene deres mødrene Arv; men denne adskilles sædvanligen fra den fædrene Arv, eller den egentlige Arvejord i Slægten, hvortil Enken ingen Arveret havde; men som gik over til den afdøde Bondes eller Besidders mandlige Arvinger. Døttrene hos de gamle Germaner og Skandinaver vare vel ikke altid, men dog undertiden, eller efter nogle Stammers Vedtægter, reent udelukkede fra Arv i den faste Eiendom [65]). Det var tillige et hyppigt, om ikke almindeligt Rets-

64) Det kan være Værd at lægge Mærke til den lige indtil vore Dage, giennem saa mange Aarhundreders Række, og alle disses politiske og agrariske Forandringer, vedvarende Existents i Danmark af omtrent det samme, eller i det mindste et ikke i noget særdeles mærkeligt Forhold formindsket eller forøget Antal Bøndergaarde i een By. Det har været et Slags uforgængeligt Princip for udeelte Boels Bevaring, som Stammen for vor agrariske Forfatning. Ogsaa Livsfæstet, dets Overgang paa Enken, og i Almindelighed til den ældste Søn, kunde synes at hentyde paa de gamle Arveforhold; men herimod kan anføres, at ældre danske Retsvedtægter (f. Ex. Skaanske Lov) ikke kiende til Livsfæste. (jvf. Estrup om Livsfæste i Danm. 1842. S. 11. 12.) Dog negter denne Forfatter ikke (S. 19) at Livsfæste og Arvefæste har været langt ældre i Danmark, end Christian II., som paa en Maade først ved sin Lovgivning sanctionerede det. (Det kan bemærkes, at Livsfæste overhovedet ikke er gieldende i Skaane, hvor Godseieren kan opsige sine Bønder, og nedlægge deres Gaarde, naar han vil.)

65) Af de hyppige Beviser i de ældste tydske Love kan f. Ex. anføres Lex Angliorum & Werinorum Tit. VI. (Gaupps Udg. S. 338.) „Hereditatem defuncti *filius*, non *filia* suscipiat. Si filium non habuit ... ad filiam *pecunia & mancipia* (formodentlig menes Huustrællene), *terra* vero ad proximum paternæ generationis consanguineum pertineat." — *Lex Salica* emend. LXII. 6. „De terra vero salica (Arvejorden) nulla portio hereditatis mulieri veniat; sed ad virilem sexum *tota terræ*

princip, at der hvor saadan Arv ikke ganske var betaget Døttrene, maatte de dog altid, ved en mindre Arvelod, staae tilbage for Sønnerne, hvilket, som bekiendt i sildigere Tider gik over til at den qvindelige Arvelod som oftest er bleven det Halve af den mandlige. — Det lader sig heller ikke negte, at der for en saadan Arvemaade laae et naturligt, med den oprindelige gamle Forfatning hos vore Forfædre overeensstemmende Princip til Grund. I Slægtsamfundet var det Manden, Huusfaderen, Familiens Hoved, som den Forpligtelse hvilede paa, at værne om Slægtens Fred og Ret, at paatale, selv at hævne, eller søge Lovens Hævn og Straf over Fornærmelser, Vold og Krænkelser, som tilføiedes, ikke blot ham selv, men ethvert Medlem af Familien. Naturligt var det altsaa, at Middelet til at vedligeholde Evne og Kraft til saadant Forsvar — Familiejordens Besiddelse — nærmest maatte tilfalde Slægtens fødte Værge og Beskytter. — Et lignende Vilkaar indtraadte ogsaa i Bondens eller Huusfaderens Forhold til Menigheden, til det offentlige Samfund. Ham var det fortrinligst, som kaldtes til Vaaben, naar dette Samfund skulde beskyttes, naar det maatte forsvare sig mod angribende Fiender; eller naar, efter Samfundets Beslutning, de vaabenføre Mænd, med Høvdingerne i Spidsen, skulde drage ud i en Angrebsfeide. Dertil maatte den frie Bonde selv forsyne sig med Vaaben; ja han maatte (som vi f. Ex. vide af den ældre Krigsforfatning i vort eget Fædreland) underholde sig selv i et vist Tidsrum under Feiden; saa længe nemlig, som det var muligt for Almuen at føre de fornødne Levnetsmidler med sig.

hereditas venit." Derimod tilstede de westgothiske Love Søstrene fuldkommen lige Arv med Brødrene; og efter Lex Burgundica & Alamannica arve Døttrene endog Jord, i Mangel af Sønner. (jvf. Gaupps Udg. af Lex Saxon. S. 165—69.) Om Qvindekiønnets Arveret hos de gamle Svenske, s. Nordstrøm. II. p 189—92.

Derfra udspringer ogsaa den Grundsætning, som bl. a. i forskiellige af de gamle tydske Retsvedtægter er almindelig: at Mandens Vaaben og Krigsrustning ikke betragtedes som andet Løsøre, men fulgte med Arvejorden[66]. At en saadan Retsvedtægt om Vaabens Undtagelse fra Løsøret ogsaa har fundet Sted hos Skandinaverne, finder man i det mindste Spor til i enkelte af de gammel-svenske Lovbøger. Saaledes fastsætter Østgöta-Loven udtrykkelig (Gipta B. c. 15.) at førend Arveskifte efter den afdøde Bonde skeete, toges forlods hans Vaaben ud af Boet, hvori Hustruen ingen Deel havde, men som tilfaldt Bondens Slægt[67].

---

[66]) Et her fuldkommen oplysende Sted kan det være nok at anføre af en af de ældste tydske Love, nemlig de gamle Thüringers, bekiendt under Titel af Lex Angliorum & Werinorum. Her hedder det Tit. VI. de alodibus: „Enhver, som Arv af Jordeiendom tilfalder, ham allene tilkommer ogsaa Krigsklædningen (vestis bellica), det er Pandser og fuld Vaabenrustning; ham tilkommer det ogsaa at hævne Frænderne, og at tage Bøderne." s. Gaupps Udg. af „das alte Gesetz der Thüringer". p. 338 og 330. „*Solutio leudis* (ad eum) debet pertinere" forklarer Gaupp, S. 360 naturligt ved at han tilfalder „das Wergeld". Mindre rigtigt Nordstrøm: II. 186: ham tilkommer at betale Mandeboden.

[67]) Efterat der er bestemt, hvilke Klædningsstykker Hustruen forlods skal tage af Boet, hedder det om Bondens Arvinger: „Siþan aghu Arua Bondans þær gen all þön Klæþe hanum uaru, baþe skapath ok skurin, *ok þry Folkvapn.*" (Stridsvaaben. jvf. Schlyter Glossar. p. 264. 65.) Derefter, hedder det, tager Konen i Arv een Trediedeel, og Bondens Arvinger to Trediedele af Boet. Om Vaabnene har Gotlands Stadslag IV. 3. 2—8. den samme Bestemmelse, som Østgötalag. Efter Upplandslag, Ærfþæ B. c. 10, tager Bonden forlods, naar han overlever sin Hustru, den bedste Hest og sine Stridsvaaben. Lignende Vedtægter har den gamle tydske Lovgivning angaaende „Heergewäte" ɔ: Mandens Krigsrustning og Vaaben. „*Heergewäte* geht nur auf Mannsstamm und Schwertmage. — Ins Heergewäte gehört ursprünglich Pferd, Schwert und Kriegsgewand des Erblassers." J. Grimm, deutsche Rechtsalterth. S. 479. 568.

6.

De hidtil omhandlede Spor af de tidligste Forfatnings-Elementer hos Germaner og Skandinaver, der forekomme i disse Folkefærds ældste optegnede Vedtægter og hos romerske Historieskrivere, ere kun faa og ufuldstændige; men dog have de givet enkelte betydende, endog temmelig sikkre Resultater. Dertil hører, som vi nu have seet, den Forbindelse imellem Familier og Slægter, som i den hele germanisk-skandinaviske Forfatning spiller saa vigtig en Rolle i Arveretten, i Begrebet om Blodhævn, i Vedtægterne om Mandebod og Voldsbøder til Affoning af Blodhævnen, i Rettergangsmaaden, Vidnebeviis, Samfrænders Eed (Kiøns-Eed ɔ: Slægt-Eed) m. m. Ligeledes lære Kilderne os, at man meget tidligt har kiendt arvelig Grundbesiddelse i Slægterne, i Forening med Vedtægter og Bestemmelser i Arveretten, sigtende til at vedligeholde Familiens Jordeiendom, saaledes at den saameget muligt bevaredes hos den mandlige Linie, som Slægtens egentlige Repræsentanter, da ved Giftermaal Døttre og qvindelige Slægtninge bringes ud af deres Fædrene-Æt og ind i en anden. — Disse Grundsætninger sluttede sig meget tidligt, under visse Forhold, til et andet af de ældste Samfunds-Elementer hos Forfædrene: Forbindelse imellem Menighederne, og en af denne oprunden fælles Eiendomsret til den oprindeligt i Fællesskab indtagne og opdyrkede Jord. Det er herfra, vi skulle giøre Overgangen til en nærmere Betragtning af Spørgsmaalet, hvorledes det mere private Forhold imellem Slægter og Landsbymenigheder har udvidet sig til større Samfund, og til et offentligt Forhold i disse og i deres Styrelse? — eller med andre Ord: hvorledes de tidligste Grundtræk af et offentligt Liv, en politisk Organisme yttre sig hos Forfædrene.

Vi gaae ogsaa her, ligesom ovenfor, først ud fra Tacitus; og det vil ikke kunne undgaae nogen Læser, hvor tydeligt den romerske Forfatter gior det: at hos de gamle Germaner, ligesom hos Nordboerne og flere af Oldtidens Folkefærd, var det Slægtforeningen, der oprindeligen bestemte baade Hærens Inddelinger i Fredstid, og uden Tvivl ogsaa det tidlige Samfund imellem flere Familier og Menigheder, hvoraf Landets ældste politiske Inddelinger have taget deres Oprindelse. Om Slægternes Forbindelse og Sammenhold i Krigen yttrer Tacitus:

„Hvad der hos Germanerne er den fornemste Opmuntring til Tapperhed, er, at ikke Hændelse, eller tilfældig Sammenhobning, danne Hærens Skarer eller Slagorden; men at de bestemmes ved Familier og efter Fællesskab." (Germ. c. 7.)

Med andre Ord: de vaabenføre, frie Mænd, som enhver Æt, ethvert Slægtsamfund stillede i Marken, fegtede samlede i een Afdeling. Vi have saameget mindre Grund til at tvivle om Rigtigheden af denne Beretning, da vi ikke allene finde et lignende Sammenhold imellem Slægterne hos de gamle Nordboer; men ogsaa de celtiske Biergskotter fegtede paa samme Maade, i samlede Clans eller Stammer, forenede hver under sit Overhoved. — I øvrigt berørte Slægtforholdet og Slægtforeningen, hvis Formaal, ligesom Menighedernes Samfund, ikke allene gik ud paa en Forbindelse til Værn og Forsvar mod fremmede eller udvortes Fiender, men ogsaa paa en indbyrdes Ansvarlighed til at opretholde fælles Fred og Sikkerhed, mange Punkter i de enkelte Familiers og Familiemedlemmers personlige Rettigheder, eller privatretlige Vilkaar og Omstændigheder, som vi her maae forbigaae. Det er kun de mere almindelige, paa en Maade offentlige og sociale Egenskaber ved Slægtforfatningen, som her kunne komme i Betragtning, uden

at vi dog kunne opholde os ved meer, end deres mest betydende Hovedtræk.

Vi have seet, hvorledes allerede Menigheder og Byers Forening var et Slags simpelt, oprindeligt Element til en politisk Organisme, en naturlig Samfundsform, der fornemmelig gik ud paa Jordbesiddelse, Jordbrug, fast Eiendom og Eiendomssikkerhed — altsaa i Særdeleshed og i alt Væsentligt paa Nydelsen af en fredelig Tilstand blandt Samfundets Medlemmer. Blev denne Tilstand forstyrret, skeete der ved Vold eller Forseelse noget Brud paa den Fred, den ukrænkede personlige og Eiendoms-Sikkerhed, som det var et saadant Samfunds Øiemed at betrygge hvert enkelt Medlem: da opstod de Tilfælde, hvor Menighedens Vedtægter om Erstatning for den tilføiede Skade eller Krænkelse traadte i Kraft, efter en forudgaaet Kiendelse, der afgiorde Vedkommendes Skyldighed. — I alle slige Tilfælde var det dog endnu indvortes eller private Forhold, hvis Afgiørelse efter Vedtægterne tilfaldt den dømmende Magt; thi enhver Forbrydelse, eller Fornærmelse og Retskrænkelse, udøvet af den ene frie Mand mod den anden, betragtedes i Oldtiden egentlig kun som Krænkelse af den individuelle Ret, og som Gienstand for privat Hævn eller Straf, der ved Forlig med den Fornærmede, eller hans Slægt og Arvinger, kunde og maatte udsones. Det var saaledes ogsaa kun paa Slægt-Forfatningen, paa Slægternes Samfundsret, at Personernes Ret, ligesom Strafferetten, oprindeligen var bygget; men ligesom Slægterne allerede i deres Forhold til hinanden dannede egne, afsluttede Heelheder eller Corporationer: saaledes maatte ogsaa, ikke blot i Afgiørelsen af indvortes Anliggender, men af alle fredelige og fiendtlige Forhold til andre Slægter, i den nærmere Forbindelse med saadanne, i den derved bevirkede Dannelse af større og videre Stammeforeninger, et Slags høiere Eenhed, en Samfundsvillie,

en offentlig Myndighed og Ideen om en Almeenhed (hvad der heldigt paa Tydsk kaldes „Gemeinwesen") mere bestemt udvikle sig gjennem Slægtforbund og Stammer, end i de mere indskrænkede Bymenigheder. — Forholdet imellem disse og Slægt- eller Stamme-Forbundet lader sig vel ingensteds, i dets Oprindelse, historisk paavise. Men Sandsynlighed leder til at antage, at mange Bymarker ere indtagne og bebyggede familieviis, og at Efterkommerne, som Afbyggere, nedsatte sig i Nærheden af Forfædrene, saalænge der var Tilgang nok paa Land og Agerjord. Slægtsamfund, Forbund til indbyrdes Forsvar imellem Frænder og Familier, hørende til een Æt, dannede saaledes den Krigsforfatning, som Tacitus beskriver, hvorefter enhver Stamme (Clan) fegtede samlet, under sine Høvdingers Anførsel, mod Fienden. Blev nu — som nødvendigen maatte skee i ethvert noget større Land, hvor Indbyggerne ikke kunde isolere sig, saaledes som f. Ex. paa Smaaøer — dette Slægtforhold og Familiebaand i Tidens Løb svagere, naar efterhaanden Endeel af Familien, frivilligt eller nødtvungent, søgte deres Ophold blandt en fremmed Slægt, og indvandrede Fremmede atter ved Svogerskab optoges blandt Slægtens Menigheder: saa antog Slægtforholdet netop derved en mere udvidet Charakteer, at flere og flere Familier, skiøndt hver for sig selvstændige, sammenholdtes ved fælles Oprindelse. Den saaledes vorende Kreds af Slægter, vedligeholdt ved Traditionen om deres Herkomst, ved religiøse Foreningspunkter, ved fælles Gudsdyrkelse og hellige Offer- eller Tingsteder m. m., et indvortes Eenhedsprincip, om endog den nærmere eller umiddelbare Følelse af Familie-Eenheden svækkedes, og efterhaanden udviklede sig til det vidtløftigere Familiebaand: Stammen. Endskiøndt den sidstes Udvidelse i Folketal ogsaa maatte medføre Udvidelse i Rummets Forhold, og der saaledes snart ikke mere blot var Tale om enkelte Bymarker og deres besiddende Menigheder, men andre

og større Grændseforhold samlede Byer til Herreder, og Herreder til Fylker, Sysseler og Landskaber: saa vedvarede dog giennem Aarhundreder Stammesamfundets Organisme især i Bierglande, hvor Naturgrændserne fremtraadte med stærkere Magt og Virkning; og en meget lang Tid forløb, inden Stammerne, selv da de efterhaanden, deels ved Sprogets stærke Magt, deels ved Erobring, smeltede sammen til et Folk, ophørte at føle sig som særskilte Eenheder, eller i nærmere Slægtforbindelse [69]).

[69]) Det i Norden mærkeligste og tydeligste Beviis herpaa finde vi i Sverrige, hvor i denne og flere Henseender saamange Levninger af Fortidens Skikkelse og Institutioner ere bevarede i historiske Monumenter. Her har ikke allene den gamle Landsdeling fuldstændigt vedligeholdt sig i de forskiellige Provindser, men man seer i disses ældgamle bestemte Grændser, og endnu mere i Indbyggernes til vor Tid vedligeholdte characteristiske Egenheder og vedvarende særskilte Nationalitet (eller hvad man paa en Maade kan kalde saaledes) for ethvert Landskab, Prægene af de gamle Stammeforbund i Sverrige, og hvor vidt disse havde udvidet og indbyrdes begrændset de i Besiddelse tagne Dele af Landet, inden Folkestammer og Landskaber traadte i den Forbindelse, hvoraf Riget dannede sig. Denne Stammedeling efter Landskaber har desuden, foruden de geographiske Grændser, sit bekræftende Stempel i de gamle Vedtægtssamlinger eller Landskabslove, hvilke (naar vi tilføie den, som man mener, forsvundne Smaalands-Lov) netop svare til alle de særskilte Landskaber, hvori Sverrige fordum deeltes, og endnu deles. Det er heller ikke blot disse, som endnu fremtræde i deres bestemte historiske Grændser og særegne Nationalitet; men man er endog i Stand til, i adskillige Landskaber, f. Ex. Upland, at kunne ved Herreders og andre Landskabsinddelingers Navne og Beliggenhed, lede sig frem til sandsynlige Slutninger om saadanne Provindsers tidligste Befolkning og dennes Udbredelse. Med ikke mindre Skarpsindighed, end Lærdom, er denne Materie afhandlet af Prof. Schlyter i hans Afhandling „Om Sveriges äldsta Indelning i Landskap, och Landskapslagarnes Upkomst. Upsala. 1835. (jvf. Geijers Svenska Folkets Hist. S. 60—80.) I Norge finde vi ikke ganske de samme Forhold, som i Sverrige. De gamle Landsinddelinger ere her flere, tildeels mindre, og opstaaede eller betingede ved Naturgrændser. De ældre Landskabsnavne ere vel for en Deel til endnu (f. Ex. Telamark, Hedemark, Valders, Gudbrandsdal, Romsdal,

Derfor vedligeholdt sig ogsaa længe i Stammerne den, paa det samme Princip om Slægt-Eenhed byggede Forbindelse til fælles Forsvar og fælles Udrustning; ligesom til indbyrdes Bistand i Tilfælde, hvor det f. Ex. kom an paa at sværge en Anklaget fri ved den for Nordboerne og enkelte germaniske Stammer eiendommelige Institution i Retsforfatningen: Consacramentaler eller Mededsmænd. Grunden til denne særegne og mærkværdige Institution laae vist nok oprindeligen i den Idee, at hele Ætten eller Slægtsamfundet, i sildigere Tider i det mindste et vist Antal frie og hæderlige Mænd af Ætten (Kiønsnævn), maatte være saa overbeviste om den Anklagedes Uskyldighed, om Sandheden af hans Eed, at de trøstede sig til at sværge Eden med ham. — En lignende, paa Slægt-Ideen grundet Forpligtelse til at hævne Drab eller Voldsgierninger, begaaede mod en Enkelt i Ætten, var fælles for Alle; og ligesaa paa den anden Side Forpligtelsen til at udrede Mandebod eller Voldsboder (Wehrgeld), naar den Skyldige enten ikke stillede sig for Retten, eller ikke var i Stand til at betale Boden. Dette Træk i Germanernes og Skandinavernes nationale Skikke og Institutioner er saa gammelt og oprindeligt, at det ganske fuldstændigt findes angivet af Tacitus paa to forskiellige Steder. Saaledes Germ. c. 21:

„Lige nødvendigt er det, at antage sig sin Faders eller Frændes Feider, som deres Venskabsforhold. Dog ere hine ikke uforsonlige. Thi endog Manddrab sones med et vist Antal af Hiorden og af Qvæget; og hele Familien (*universa domus*) deeltager i Forsoningen."

Romerige, Ringerige, Hordeland, Nordmør, Sundmør o. s. v.). Andre (f. Ex. Vigen, Alfheim, Agder, Rogaland, Austfold, Halogaland, m. fl.) ere derimod for længe siden aflagte; og de gamle Navne bleve tildeels allerede tidligt ombyttede med nyere Navne paa Sysler og Fylker, som dog maaskee allerede i en ældre Tid vare mindre og særskilte Landsdele. (jvf. bl. a. Schöning Norges Hist. I. 71—78.)

Ligeledes om Voldsbøder og deres Deling c. 12:

„Men ogsaa de, der overbevisstes om ringere Forbrydelser, (delicta) straffes efter det vedtagne Forhold (pro modo poenarum) paa et vist Antal af Heste eller Qvæg; og en Deel af saadanne Bøder tilfalder Kongen eller Samfundet (regi vel civitati); en anden Deel den fornærmede Part, eller hans Frænder."

Hvad der i disse Steder hos Tacitus er ligesaa klart, som mærkværdigt, er den Overeensstemmelse, vi finde imellem Germanernes og de gamle Nordboers Straffelove og Straffemaade. Han har vel ogsaa ved samme Leilighed (c. 12) omtalt egentlig Dødsstraf (discrimen capitis); men kun i Tilfælde, hvor Forbrydelsen enten gjaldt hele Samfundet (Forræderi og Rømning til Fienden) eller hørte til skiændige Laster, hvortil Feighed regnedes. I øvrigt kunne vi i det mindste af de korte, men tydelige Sætninger hos Tacitus ikke udlede nogen anden Grund for Strafferetten hos Germanerne, end den, man i Almindelighed ogsaa har villet finde i alle nordiske Nationers herhenhørende Vedtægter: at en den Enkelte tilføiet Krænkelse eller Forbrydelse, selv naar denne var et Drab, nærmest vedkom ham selv og hans Arvinger, men tillige, paa Grund af Slægtsamfundet, den hele Æt, hvortil han hørte. Heraf altsaa (som den islandske Sagahistorie meer end tilstrækkeligt viser) Selvhævn og Feider imellem Familier og Slægter, indtil Fornærmeren havde bødet med Livet, eller man efter Overeenskomst og Vedtægt havde tilfredsstillet den krænkede Slægt. Nødvendigt, siger Tacitus, var det for Enhver, at deeltage i sine Frænders Feider; men endog Drab, altsaa endnu mere de mindre Forbrydelser, kunne sones med Bøder. Ogsaa heri ligger tydeligt nok, at i den Forfatning, han skildrer hos de germaniske Folkefærd, havde Ideen om Slægtforholdet udvidet sig til

at indbefatte Begrebet om en almindelig eller offentlig Fred, som det paalaae Samfundet at beskytte og forsvare[69]).

Et saadant Slægtsamfund var noget langt andet og mere, end den nyere Tids huuslige Familieforhold; det havde snarere endnu endeel Liighed tilbage med Oldtidens patriarchalske Forfatning hos Orientens nomadiske Stammer, som endnu hist og her lever. Det forbandt ikke blot de Nærmeste i Familien ved mere umiddelbare og egoistiske Slægtskabsbaand; men dette Baand udstrakte sig til Ættens fierneste Led, saalænge disse vare bekiendte, eller saalænge deres Boliger og Besiddelser ikke adspredtes i vidt fiernede Egne og Landskaber. Slægtfølelsen antog saaledes en høiere, mere ideel Charakteer; den blev til Følelsen for sin Stammes Rettighed og Ære; og ligesom enhver Enkelt i Stammen deelte dens Hæder, saaledes maatte han ogsaa dele enhver Krænkelse, som tilføiedes Stammen i et af dens Medlemmer. Den samme Følelse maatte, naar Stammerne længere hen udvidedes til et Folk, blive Grunden til den almindelige Nationalfølelse, der har dannet sig under gamle Tiders simple og naturlige Forhold; men dog hos ethvert Folk har giennemlevet og overlevet alle det konstige Statslivs Omskiftninger.

7.

Betragtningen af de ovenfor fremhævede Momenter i Forfædrenes Stammeforfatning, og Slægtsamfundenes oprindelig patriarchalske Natur, giør det klart nok, at man ligesaa lidt kan tænke sig Germaner eller Skandinaver i det Tidsrum, vi her have

69) Jvf. Weiske die Germania des Tac. S. 195. „Die allgemeine Anerkennung, was für jede Art Fehde entrichtet werden mußte, kann man nicht bloß auf sittliche Größe fußen; es muß etwas Äusseres, eine Nothwendigkeit, ein Zwang, die Grundlage des Staates, vorhanden gewesen seyn; und so war es auch. Das Gemeinwesen umschlang schon

for Øie, levende i Vildhedsstand, som iet virkeligt Statsforhold. Den egenraadige Forbindelse imellem Stammer, Menigheder og lignende Forbund, den private eller til Slægtens Ære og Interesse knyttede Blodhævn, Forbrydelsers og Fredsbruds Afsoning ved Bøder, det overhovedet gieldende Begreb om Overtrædelse af Lovbud som en Krænkelse af den Enkeltes Ret — kun i faa Tilfælde som Brøde imod Guderne eller mod Samfundet: tillader os ikke at tænke paa udviklet Statsorganisme eller Statsregiering. Dog manglede ikke Elementerne til en Almeenhed, et offentligt Samfund („Gemeinwesen", res publica), saa lidt som et vist Slags Styrelse af dette Samfund ved Præster, Høvdinger og Konger; ligesaa lidt som Samfundet, efter hvad nyligen er omtalt, manglede Indskrænkninger formedelst Love i den Enkeltes vilkaarlige og for Andre skadelige Udøvelse af sin Frihed[70]). At disse Love vare autonomiske,

---

zu Tacitus' Zeit nicht nur das Volk bei der gemeinen Heerfahrt; es dehnte auch seine Bande auf andre Verhältnisse aus. Der Beleidiger des Einzelnen erschien als Beleidiger eines Theils des Ganzen, als Feind im Innern, als Störer des Friedens."

[70]) Enkelte nyere Forfattere have paa besynderlige Maader udvidet Begrebet om den Frihed, som de, byggende paa Tacitus eller paa nordiske Kilder, ville tillægge Germaner og Skandinaver i deres ældste Forfatning. Jeg vil blot anføre den Grundsætning, hvorpaa en bekiendt Germanist (K. A. Rogge, „Über das Gerichtswesen der Germaner." 1820.) bygger sin Skildring af denne Forfatning, og af „den germaniske Frihed". Denne bestod, i Følge hans Mening, deri: „at enhver Fribaaren kunde giøre Alt, hvortil han havde Villie og Kraft, ved Hielp af sine Frænder og øvrige Venner." Det er omtrent samme Idee, hvorfra J. Möser gaaer ud, i det han beskriver den frie tydske Odelsmand, som Enevoldsherre i sit Huus, Dommer over sin Familie, sine Trælle og Tyende, ene i Besiddelse af fuld og fri Eiendomsret til sin Odelsjord, o. s. v. En saa ideal Frihed bestaaer dog ikke engang med den laveste Grad af social Cultur; og baade Germaner og Skandinaver, i deres tidligste historiske Fremtræden, stode langt over denne Grad. Barth har med træffende Ord viist, at den hele Skildring af Odelsmandens ubetingede Frihed og Herredømme i sit Hiem og indenfor Grændserne af sin Eiendom, i Grunden ikke var

eller at de vare udsprungne af Sædvaner og grundede paa **Vedtægtsret** („Gewohnheitsrecht", jus consuetudinis) medførte imidlertid, at de fattedes den fastere Grundvold, den Grundforfatning, som kun Statsorganismen giver. Alle frie Mænds fælles Villie (consensus omnium, **Samfundsvillien** — om dette Ord kan bruges) var egentlig det, hvorpaa hine Samfunds Tilværelse og Grundeenhed hvilede; og saaledes ogsaa det, der skulde give Vedtægterne Retskraft. En saadan fælles Villie kunde, som det synes, være ligesaa foranderlig, som Folkets Sind; hvad der var Ret i Dag, kunde ophøre at være det i Morgen. — Men saaledes skeete det dog ikke. Sædvanens Magt er saa meget større hos Mennesket, jo nærmere det lever Naturforholdene, og den naturlige Retsfølelse er ofte en langt sikkrere Garantie for de fra Forfædrene arvede, paa gammel Vedtægt beroende Retssætninger, end Statens konstige og sammensatte Beskiermelsesmidler.

Hiin Samfundsvillie eller fælles Villie fordrede et Organ, giennem hvilket den baade kunde udvikle og yttre sig; et Organ, hvorved den udtalte offentlige Villie fik den fornødne Lovskraft. Dette var Folkeforsamlingen eller **Folketinget**[71]),

andet end den samme **Huusret**, som enhver Borger endnu besidder. „**König in seinen vier Pfählen** ist noch jeder Mann; außerhalb „aber hatte dieser König, wie Möser selbst bemerkt, nicht das mindeste „zu befehlen. So wenig aber ein König unumschränkter Gebieter, Herr „über Leben und Tod der Unterthanen ist: so wenig war es der ger„manische **Hauskönig**.... Es heisst: der freie Mann war unum„schränkter Herr seiner Entschlüsse und Handlungen. Das war er; aber „gerade wie noch bei uns, nur soweit er dadurch Rechte Anderer nicht „kränkte; dann mußte er büssen." o. s. v. (l. c. IV. S. 202.) Ei engang hos Tacitus' **Germaner**, eller hos de udvandrede **Islændere**, i deres Republik uden central Regiering, finder man Spor til en saa yderlig Grad af Raahed, at **Frihed** hos dem i Begrebet betydede det samme som **Lovløshed**.

71) Om denne Benævnelse hos os, eller i Norden, var brugelig, erindrer

som egentlig var den germaniske offentlige Forfatnings Middelpunkt — eller Germanernes res publica. Et saadant Middelpunkt fordrede allerede en organisk Sammensætning og Concentrering; en Vedtægtslov, som hele Samfundet erkiendte, maatte afgiøre, hvo der kunde møde, og hvis Stemme der gialdt paa Tinget. Denne Vedtægt existerede, og den var grundet paa det Princip, som i det foregaaende er forklaret — det samme Princip, der gialdt i den mere begrændsede Bymenigheds Forfatning. Hiin Folkevedtægt sagde: kun den frie og selvstændige Mand, Bonden, Huusfaderen, som er „Mand for sig selv", kan møde med Stemmeret i Folkeforsamlingen. Dette blev da for den allerstørste Deel det samme som: at kun den vaabendygtige Grundbesidder i Bymenigheden kunde have denne Ret. — Vi ville først betragte, hvorledes vor ældste Kilde, Tacitus, fremstiller dette Forhold; og dernæst undersøge, hvorledes Billedet hos ham ligner det, som vore skandinaviske Kilder give os; endelig hvorledes overhovedet det raae republicanske Statselement, der yttrer sig i Folketingets og den almindelige Samfundsvillies Magt, var bragt i Forbindelse med andre aristokratiske og monarkiske Elementer. — Thi allerede Tacitus kiender baade Konger og Høvdinger, og nævner Adelige ved Siden af Frie, hos Germanerne for 1700 Aar siden; men der findes ogsaa heri, ligesom i andre Punkter af de germaniske Institutioner, saadanne Uovereensstemmelser hos denne Forfatter, som naturligt forklares af den Forskiel i Forfatningen, der ligesaa vel har fundet Sted hos tydske, som hos de skandinaviske Folkefærd og Stammesamfund.

Det vilde derfor ikke være vanskeligt for en censidig

---

jeg nu ikke med Bestemthed. Den er i det mindste saa passende, og saa analog til de Gradationer i Begrebet, som vi have i Ordene Byting, Herredsting og Landsting, at man kunde ønske, Ordet endnu var antaget.

Betragtning, at benytte Tacitus' Germania til Beviis enten for en udelukkende demokratisk, eller virkelig monarkisk Forfatning hos de gamle Tydske; eftersom man enten fortrinligst vilde holde sig til de Steder, som kunde understøtte hiin Mening, eller denne. Det Rigtigere er derimod uden Tvivl at bringe dem i Harmonie, og lade dem indbyrdes fortolke hinanden ved den Adskillelse, Tacitus selv giør imellem visse tydske Stammer: de sydlige og østlige, eller Svevisfe, og de nordlige og nordvestlige. De sidste blive da netop dem, for hvilke Benævnelsen af Saxer (som Tacitus endnu ei kiender) i en noget sildigere Tid blev et fælles Folkenavn, og hos hvilke det demokratiske Element i det Hele findes overveiende. Derimod omtaler Tacitus Kongedømmet og Konger fortrinligen hos sveviske Folkestammer, og hos Gotoner (eller Gother), samt i en strengere Form hos *Suiones*. Det er nu temmelig almindelig antaget, i de sidste at gienfinde vort Nordens Svear; og Antagelsen heraf opnaaer vist nok i Rimelighed de fleste lignende Fortolkninger af locale og gentile Benævnelser af Steder og Folkeslag, som hos Grækere og Romere vare barbariske eller fremmede. Tacitus beretter saaledes (c. 42) om de sveviske Marcomanner og Quader: „at de lige indtil hans Tid (usque ad nostram memoriam) have beholdt Konger af deres eget Folkeslag," og tilføier: „*nobile Marobodui et Tudri genus*," hvorved han synes nøiere at betegne de ædle Slægter, hvortil Kongerne hørte; ligesom han ved de følgende Ord: „sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana," tilkiendegiver, at Naboskab og Forbindelse med Romerne, som „oftere hielpe dem med Penge, end med Krigsfolk," gav Kongedømmet hos visse Stammer en større Magt og Indflydelse. Længere hen hedder det om Gotonerne, c. 43: „Paa hiin Side af Lygierne findes Gotonerne, som ere noget føieligere til at beherskes (regnantur paulo adductius), end de øvrige germaniske Folkeslag;

dog endnu saaledes, at de ikke savne Friheden" (nondum tamen supra libertatem). Umiddelbart derefter nævner han flere Stammer, (og mener maaskee her overhovedet alle de sveviske) om hvilke han siger: "Alle disse Folkefærds Kiendemærke er runde Skiolde, korte Sværde, og Lydighed under Konger" (erga reges obsequium).

Saaledes vil det fornemmelig, efter Tacitus' Inddeling, være hos de ikke-sueviske Folkestammer, at vi skulle søge den friere, eller mere demokratiske germaniske Forfatning; og dette stemmer ogsaa ganske overeens med sildigere Tiders historiske Træk, som tilhøre Sarerne. Det var Sarer, der ikke engang vilde taale, at Tydsklands Befrier, de romerske Legioners Overvinder, Arminius eller Herman, vilde tilvinde sig en høiere Overmagt — maaskee dog mere for at kunne samle og styrke Folkets Kræfter til fremdeles at modstaae den frygtelige Romerværlde, end for at tilfredsstille personlig Herskelyst. Det var ogsaa dem, der som nærmeste Naboer til den danske Folkestamme, overhovedet i deres Religion, Levemaade og Forfatning synes at have nærmet sig mest til vore Forfædre og andre skandinaviske Folkeslag. Snarest maa det altsaa være Sarerne, vi kunne have for Øie, naar vi betragte Billedet af den germaniske Forfatning, saaledes som Tacitus skildrer dens Hovedtræk, skiøndt mere adspredte, end i en samlet Heelhed. Vigtigst ere overhovedet hans Angivelser i det syvende og ellevte Capitel af Germania, hvis Text det er fornødent først ordret at anføre:

C. 7. "Konger tage de af ædel Slægt (ex nobilitate); Hærførere (duces) vælge de efter Tapperhed. Dog have Kongerne ingen uindskrænket eller fri Magt; selv Anførere byde meer ved deres Mønster, end ved Magt og Herredømme — naar de nemlig ved Aandsnærværelse, ved udmærket Daad, i Spidsen af Hæren vække Beundring."

C. 11. „Om ringere Sager raadslaae Høvdingerne (principes), om vigtige derimod Alle; dog saaledes, at ogsaa de Ting, som det tilkommer Folket at afgiøre, afhandles først hos Høvdingerne" (pertractantur apud principes).

Efterat have dernæst omtalt, til hvilken Tid og paa hvad Maade Folketinget sædvanligen holdes, at Forsamlingen møder og sætter sig bevæbnet, og at der, som det hedder, slaaes til Lyd, eller paabydes Taushed, føier han til:

„Derpaa høres efter, hvad Kongen eller Høvdingen taler — og det i Forhold til, som enhver er udmærket ved Alder, ved ædel Byrd, ved ypperlige Krigsbedrifter, eller ved Veltalenhed; og de høres som saadanne, der mere have Magt til at overtale, end Myndighed til at befale. Mishager en Mening, da forkastes den ved Bulder (fremitu); behager den, slaae de Spydene sammen; at bifalde med Vaabengny, er det mest ærefulde Samtykke."

I mere end eet Træk af det anskuelige Billede, Tacitus her giver af Germanernes Folkemøder, kan man ikke allene gienkiende det gamle Nordens Folketing; men man kunde endog fristes til at antage, at Talen var om et eller andet Slags offentlige Forsamlinger fra vor egen Tid. Saaledes har Tacitus ikke engang glemt det charakteristiske Træk, at de Fornemme eller Høvdingerne forud imellem sig afhandlede, hvad de vilde sætte igiennem paa Tinget. — Efter den hele Fremstilling, naar vi forbinde det bestemte Udsagn (Cap. 7) om Kongernes indskrænkede Magt med det 11te Capitels Yttringer om Fremgangsmaaden ved Folkemøderne, og om dem, hvis Tale og Mening der fik Vægt i Forsamlingen, træder det klart nok frem: at Folkets Villie, saaledes som den forkyndte sig paa Tingene, betragtedes som Basis for den styrende Magt i Samfundet; og at saaledes den demokratiske Grundform tilhørte

den ældste Forfatning hos germaniske, saa vel som hos de skandinaviske Folkestammer. Hvad Tacitus yderligere tilføier: at Tinget ogsaa til usædvanlig Tid sammenkaldtes, naar noget hastigt og uventet indtraf, forklarer saa meget tydeligere hans Udsagn: at om vigtige Sager raadslog Alle. Men de ovenfor udviklede historiske Træk af den ældste indvortes Forfatning hos hine Folkeslag gjør det ikke mindre tydeligt, at baade Slægtsamfundet og Menighedssamfundet, maatte i Slægternes Hovdinger og Menighedernes Forstandere, fremkalde aristokratiske Elementer, saameget mere virksomme, da de i og ved sig selv kunde virke under en mere bestemt og consequent Form. Vi maae naturligviis i Skildringen hos Tacitus mere tænke paa Forfatningsformen, end paa Udøvelsen i concrete Tilfælde, og vi maae tænke paa, at han skildrer den i den tidligste, mest oprindelige Charakteer; saaledes som en virkelig Stammeforfatning endnu kunde medføre den. I øvrigt maa man jo ligesaa lidt tænke sig, at Saxerne, eller de øvrige demokratisk-frie tydske Stammer, forenede i større Samfund, ved Folketing have kunnet styre sig selv, som dette nogensteds i en Folkeregiering lader sig giøre. — Et saadant Ting, hvor alle frie Bønder kunde møde, og enhver, som vilde, kunde blive borte, hvor ingen Valglove og ingen Repræsentation fandt Sted, og hvor man ingen Blanding af Stænder vilde tænke sig, maatte, jo mere Samfundet voxede, blive til en meget raa, uorganisk Masse, udsat for en høist uliig og vilkaarlig Sammensætning af den Mængde, som skulde giøre Udslaget. Hovdinger for en Slægt eller Menighed, og mægtige Herrer eller Adelsmænd, principes, nobiles, potentes, som de hedde, baade hos Tacitus (og tildeels hos Saxo), kunde i det mindste lettere blive enige om, hvad de vilde, og holde fast ved Meninger og Grundsætninger, som svarede til deres Interesser, end en talrig Mængde, der til alle Tider hverken kan raade eller

lede sig selv[72]). De Mægtige, eller Adelen, havde desuden hos Germanerne allerede i deres Følge (comitatus), som vi nærmere komme til at omtale, et kraftigt Middel til at skaffe deres Stemme i Folkeforsamlingen Vægt; og de forsømte ikke at benytte det.

At i øvrigt i den Periode, hvis Skildring Tacitus giver, den endelige Afgiørelse af Samfundets mest betydende offentlige Sager foregik i hine Folkemøder, er ligesaa utvivlsomt, som det er tydeligt, at en gammel Vedtægt medførte, at de ordentligviis holdtes til bestemte Tider om Aaret, som Enhver vidste, og hvortil derfor ingen særskilt Indkaldelse hvergang behøvedes. Gjenstanden for Folketingets Forhandling og Afgiørelse vare naturligviis den Tid kun faa og simple; men for det meste ogsaa af betydende Vigtighed. I det Væsentlige reducerede de sig til Spørgsmaal om Krig eller Fredsslutning, om Forbund med andre Folkestammer, om Valg af Konger, eller af Høvdinger, Anførere og Dommere[73]); og dernæst til

---

[72]) Det maatte vist nok vække Opmærksomhed, naar en for det gamle Norden saa begeistret, og med nordisk Historie saa fortrolig Forfatter, som Hr. Prof. N. M. Petersen, fandt Grund til at sige: „at hvad enten man kalder Aristokraterne Bønder, eller hvilket Navn man giver dem, det giør intet til Sagen. Statens Forfatning var altid saaledes, at Kongen, Kongens Mænd, de store Jordeiere, ikke Almuen, giorde Udslaget." (Histor. Fortællinger om Island. Færd. II. 234.)

[73]) „Eliguntur in iisdem conciliis et *principes; qui jura per pagos vicosque reddunt.*" Germ. c. 11. Det er dette Sted, som endnu i den nyeste Tid har givet Anledning til en vigtig Uenighed imellem Fortolkerne. Har Tacitus overhovedet meent: Germanerne vælge Høvdinger eller Overhoveder (principes), hvis Embede det er, at stifte Ret i Herreder og Byer, m. m.? Eller er hans Mening: „I Folkemøderne vælges ogsaa de blandt Adelen, eller saadanne Adelsmænd (principes), qui jura reddunt," &c.? — For den sidste Fortolkning har nylig Barth (Deutschl. Urgesch. IV. S. 254) og Grev St. Priest (Hist. de la Royauté. 1842. I. p. LXIII.) erklæret sig. For begge kunne Grunde anføres; dog anseer jeg det for uforeneligt med hele

at paakiende de Retssager, der bragtes til Afgiørelse paa Tinget. Det sidste tilføier Tacitus udtrykkeligt c. 11: „Ved Folkets Forsamling kunde ogsaa Klagemaal mod den Enkelte finde Sted, og Paastand giøres paa Livsstraf" (discrimen capitis intendere). Ved de Exempler, han anfører paa denne Strafs Anvendelse for Statsforbrydelser, at „Forrædere og Rømningsmænd hængtes i Træerne", ligesom for Feighed (ignavi et imbelles) og skammelige Laster, i hvilke Tilfælde Straffen var at „nedsænkes i en Sump eller et Kær", antyder han upaatvivleligt kun saadanne Forbrydelser, hvorved Guderne eller Samfundet ansaaes for at være krænkede, og som derfor ved ingen Böder kunde sones. Derimod beretter han tillige (som forhen er anført) at ogsaa de, der overbevistes om ringere Forbrydelser, straffedes efter et vist Forhold, ved at maatte bøde med Heste eller Qvæg; og viser derved tydeligt, at hos Germanerne, ligesom hos vore Forfædre (hvad der især fremtræder i den islandske Retsforfatning) have ogsaa private Fornærmelser været Gienstand for Klage og Paadømmelse ved de store Folketing; og det vel fornemmelig naar Sagen var af større Vigtighed, eller Parterne ikke fandt sig tilfreds med Herreds-Dommerens Kiendelse. Men for ethvert enkelt saadant Tilfælde vare Böderne bestemte. Der var saaledes overhovedet, naar Forbrydelsen eller Fornærmelsen var tilstaaet, eller Klagen afgiort ved Mangel paa det foreskrevne Eedsbeviis, for Dommeren egentlig intet andet at giøre, end at exequere Straffen, eller inddrive Böderne.

Nordens Statsudvikling er i det Hele altid nogle Aarhundreder tilbage for den frankiske og angelsaxiske, eller sildigere end denne. Meget af den germaniske Forfatning hos Tacitus,

Skildringen hos Tacitus, at han ved principes skulde mene den hele Stand, hvilken han ellers betegner ved *nobiles;* og jeg kommer længere hen tilbage til dette Sted.

og hos Frankerne i den for-carolingiske Tid passer derfor endnu paa Norden i en langt sildigere Periode, eller lige til Christendommens fuldstændige Indførelse — ja tildeels endnu efter den Tid. Saaledes vedligeholdt sig ogsaa Spor af Folketingene i Norden, og selv i Danmark, indtil ned i det 12te og 13de Aarhundrede; ja den ældgamle Skik, at Kongerne selv drog om i Landet, for at holde Ting, eller udøve den høieste Dommermyndighed, har i Danmark, paa en mærkelig Maade, bevaret sig lige til Midten af det 17de Aarhundrede.

Heller ikke de tydske Folkeforsamlinger ophørte med den sildigere, mere bestemte Udvikling af Kongemagt og Kongedømme. Vi gienfinde dem i det frankiske Monarkie, i den saakaldte Mars-Mark (der sildigere, under Pipin, blev til Mai-Mark, *champ de Mai*[74]) ɔ: en almindelig Forsamling af Folket, Hæren og Kongens Hof, der holdtes paa en bestemt Tid i disse Maaneder. Endnu Carl den Store holdt henved 30 saadanne Folketing; men allerede under ham, ja endnu tidligere hos Frankerne, var det Kongen, der i Almindelighed afgiorde Sagerne allene med de Mægtige, eller den fornemme Adel; og de germaniske Folkemøder eller Raadsforsamlinger (*consilia*, Tac.) gik over til de tydske Rigsdage; ligesom det danske Danehof blev til Herredag, Landstingene i Danmark tabte deres lovgivende Myndighed, eller statsretlige Charakteer, og indskrænkedes til provincielle Retterting. Saaledes gik det efterhaanden over til, at Folket ikke længere selv mødte paa Tingene, men blev repræsenteret i dets tre eller fire Stænder ved valgte Sendebud; hvilket ogsaa var den naturlige og nødvendige Følge af Folkestammers Udvidelse til Nationer, hvis frie Mænd ikke

[74]) Jvf. Annales Petavii a. 755. *Bouquet*. V. p. 13. IX. p. 769; og om de frankiske Folkemøder overhovedet *Sismondi* Hist. de France. II. p. 97. 174. *Palgrave* Rise and progress of the Engl. Commonwealth. Anglo-Saxon Period. I. p. 523—30.

mere paa eengang alle kunde samles. — Forinden vi gaae over til at betragte, hvorledes under den ældste germanisk-skandinaviske Forfatning det demokratiske Element deels modificeredes ved den monarkiske Form, deels allerede i den Tid, Tacitus skildrer, giennem Stænder og Standsforskiel, var blandet med Aristokratiets ældgamle Mellemled imellem Fyrste og Folk: ville vi kaste et nærmere Blik saavel paa Forfatningen og Folkemøderne i Norden, som paa Landets Inddeling, og Forholdet imellem denne og de organiske Led i Folkestyrelsen.

Hos Tacitus forekommer kun paa to Steder (c. 6 og 12) et Udtryk (Centeni), som man snart paa sidstnævnte Sted har forstaaet om et Følge af Hundrede, der ledsagede Høvdingen (princeps) paa hans Dommertog; snart, i en rimeligere Mening (men som knap kan lægges i Udtrykket) om enkelte Folkeforstandere, der vare Høvdingens Ledsagere [75]. Man har da tænkt paa den Inddeling af Folket, i Følge hvilken et vist Antal af Familier, af frie Mænd og Grundeiere, udgiorde en Afdeling i Hæren og Folkesamfundet, som i Krig fegtede samlet under een Anfører, og havde sin Forstander (Centenarius, ex plebe comes) der i Fredstid, naar Fyrsten eller Høvdingen drog om, for at holde Ting i Sysseler eller Herreder og i Byer, (per pagos et vicos jus reddebat) ledsagede ham, som Raadgiver og Lovmand (Lovsiger,

[75]) Saaledes f. Ex. i Bülau's og Weiske's Overs. S. 191: „Die Centener sind dem Einzelnen dieser Fürsten als Gefolge aus dem Volke, sowohl zu Rath, als Gewicht beigegeben." (jvf. S. 204—206.) Gerlach derimod S. 9: „Hundert aus dem Volke, als Begleiter der Einzelnen, gewähren zugleich Rath und Ansehen." Saaledes ogsaa W. Bötticher (Tacitus' Werke. 1834. IV. S. 175) og Flere. Weiske har dog S. 201 med Føie fremhævet: at den sidste Fortolkning „fører enten til et Uhyre (hundrede Raadgivere) eller en Latterlighed".

Lögsögumadr), for ved sin egen Anseelse at styrke Forstens Myndighed (*consilium* simul et *auctoritas*). Vi kunne ei gaae nærmere ind paa de Fortolkninger, hvormed man har forsøgt at opklare den philologiske Dunkelhed og Ubestemthed hos Tacitus, i hans Brug af Ordet Centeni; og heldigviis er det her mindre fornødent, da Analogien i nogle germaniske Folkestammers politiske Indretninger og Inddelinger, og disses Benævnelse, sætter os i Stand til at forstaae, hvad Tacitus omtrent har sigtet til eller villet sige om en Gjenstand, hvorom han maaskee selv ikke har havt tilstrækkelig Kundskab. Saameget er desuden afgiort, at han, paa det tidligere Sted (c. 6) bruger Ordet i en Forbindelse med Udtryk, hvor han ved Centenus neppe kan have tænkt paa Flokken af Hundrede; men tydeligt synes at sigte til Hovedsmanden, Anføreren, Forstanderen[76]). I de vestgothiske Love forekommer ogsaa Udtrykket *Centenarius*, som en Overanfører for et hundrede bevæbnede Krigere, inddeelte i ti Underafdelinger, hvoraf enhver havde en Decanus i Spidsen. Dette forklarer allerede noget; endnu mere Ordets oftere forekommende Anvendelse i flere af de gamle tydske Love[77]); ligesom ogsaa den Lands- og Folkedeling, som findes hos Angelsaxerne, hvor et Landskab

---

[76]) „Definitur et numerus; *centeni* ex singulis pagis sunt" (her kunde vel tænkes paa Flokken af Hundrede, Hæren; men nu det følgende:) „idque ipsum *inter suos vocantur;* et quod primo numerus fuit, *jam nomen et honos est.*" Det sidste kan dog vel blot henføres til Anføreren (Centenarius); men, at Tacitus i ethvert Tilfælde kun har havt en utydelig Forestilling om Forholdet, kan vel ei negtes. (Jvf. bl. a. Barth l. c. IV. 288—90. 378—81. „So viel bleibt hier in einem Dunkel, dessen Beleuchtungsversuche bis jetzt mehr Rauch als Licht gegeben haben.")

[77]) I de alemanniske Love f. Ex. XVI. § 1., hvor *Centena* bruges om Districtet, *Centenarius* om Forstanderen for et saadant. I samme Bemærkelse forekommer *Centenarius* allerede i den ældste Redaction af den saliske Lov. Tit. 47.; længere hen ofte i Capitularierne, o. s. v.

(Scyre) deeltes i Hundreder (Hundred), og hvert Hundred udgiorde, i Følge Navnet, oprindeligen enten hundrede *Hydes* af Land, eller (som det forresten ogsaa heraf maatte følge) hundrede frie Familier; hvilket Tal nogle endnu ville udvide til 100 *Tythings* eller Decanier — en Forening (Freeborgh) af ti Familier til fælles Borgen for Fred og Sikkerhed, som forekommer i den angelsaxiske Forfatning og Lovgivning[78]). At Tallet ikke til enhver Tid i saadanne kunde være nøiagtigt eller fuldt, giør her vist nok mindre til Sagen, end at Principet for Inddelingen, og Benævnelsen ere de samme, vi gienfinde i et skandinavisk Land, nemlig Sverrige; og det navnligen hos Svearne i Upland. Det er nemlig allene i dette Landskab, hvor Benævnelsen *Hundari* i Lovene og andensteds bruges om den samme Landsdeel, som ellers, baade her og i de øvrige nordiske Riger hedder *Héradh*, *Hæradh*, *Hæredh*, eller Herred. Det er bekiendt nok, hvormeget, som det er ufornødent at gientage, der er skrevet om dette Ords Oprindelse og Slægtskab. Vi behøve kun at holde os til den første Stavelse (Her, Hær), som ei kan være tvivlsom, og da en neppe forkastelig Sprogforklaring i den prosaiske Edda siger os, at Benævnelsen *Her* eller *Hær* fordum brugtes om et Antal af hundrede Mænd, stemmer dette paa en mærkværdig Maade overeens med det Uplandske (og Gotlandske) *Hundari*, Angelsaxernes *Hundræd*, Vestgothernes og Allemannernes *Centenarii* o. s. v. Saaledes føres vi herved til

78) Weiske (til Tac. Germ. c. 12. S. 204) antager det uden videre for afgiort, at en angelsaxisk *Hundred* bestod af 10 Decanier, og enhver saaledes af 10 *Freeborghs* (en Benævnelse, der undertiden er synonym med *Tything*), altsaa et Hundred af 1000 Familier. Men denne Bestemmelse er tildeels vilkaarlig; og Sagen ingenlunde saa afgiort. („An hundred *hydes* of Land, an hundred *tythings*, or an hundred *freemen*, have all been assumed as the basis of the calculation, from whence *the English Hundred* derived its wellknown name." Palgrave. l. c. I. p. 96. Jvf. især Leges Edwardi. Conf. c. 32.)

den næsten over hele Skandinavien kiendte og brugelige **Herredsdeling**; oprindeligen en Inddeling af Indbyggere i en vis Deel af Landet, som senere overførtes paa den disse tilhørende, eller af Forfædrene i en vis Slægt eller Stamme indtagne Landstrækning [79]. At vi kunne antage disse Herreder for Landenes ældste politiske Inddeling, er uden Tvivl ligesaa afgiort, som at man ikke maa holde sig til Begrebet om det bestemte Antal af **hundrede Herredsmænd** (Hæraedhismæn, Hundarismæn) anderledes end som et fra Oprindelsen fastsat Tal paa Hærens eller Herredets Medlemmer, eller frie, jordeiende Huusfædre, hvilket Tal derimod i Tidens Løb blev ubestemt og udvidet langt over det oprindelige Hundrede [80]; imedens Herredets geographiske Grændser i meer end et Aartusinde forbleve de samme.

At hvert **Herred** fra Begyndelsen har havt en Forstander, en Anfører, en Herredsdommer, er utvivlsomt, og bestyrkes ved saamange og bekiendte historiske Antydninger, at det neppe er fornødent at paavise dem. Om disse Overhoveder oprindeligen vare de samme, som de, Tacitus forstaaer ved sine **Høvdinger** (principes), eller han, hvad der er mere rimeligt, hermed mener **Stammernes** Overhoveder, altsaa Fyrster, Folkestyrere, og Overdommere: vil jeg ikke videre undersøge, da det her ligger os nærmere, at i **Norden** fra umindelig-Tid ethvert

---

79) Paa samme Maade er det nyere svenske Ord **Mantal**, som oprindeligen maa have bemærket et Antal af Mennesker, Beboerne af et Boel, en Gaard eller Jordeiendom, gaaet over til at bemærke Eiendommen selv, eller det samme som *Hemman*. (*Nordström* den svenska Samhälls-Författningens Hist. Helsingfors. 1839. I. p. 15.)

80) I øvrigt maa bemærkes, hvad Norden angaaer, at i gamle Dage, og langt ned i Tiden, var Regningsmaaden, hvorefter man talte 120 i eet Hundrede, her saa almindelig, at det neppe har været uden Sammenhæng hermed, at vi gienfinde Tallet 12 ved saamange Leiligheder, i Nævningers og Tingmænds Antal m. v.

Herred havde sit Ting og sin Dommer, der i et Par af de ældste svenske Love (Vestgöta- og Østgöta-Loven) forekommer under Benævnelsen *Hærædshhöfdingi*, som endnu er den almindelige i Sverrige. I Svearnes Vedtægter (f. Ex. Uplands- og Vestmanna-Lov) er Benævnelsen derimod *Domari;* og hos os har denne Herredets Øvrighed, som ingensteds nævnes i vore gamle Love, uden Tvivl i sildigere Tider, faaet Navn af Herredsfoged. Her maae vi dog overhovedet ikke saameget tænke paa en Anfører i Krig, som paa en Øvrighed, en Forstander i Fredstid; et Forhold, vi ved flere Leiligheder finde tydeligt adskilt hos de Gamle. Tacitus skielner hos Germanerne imellem *Princeps* og *Dux*; i Norden var det Jarlens Kald, at føre en Hær mod Fienden; Lagmanden styrede og sagde Dom paa Folketing eller Landsting, ligesom Herredets Forstander eller Dommer i sit mindre Tinglaug. At disse Overhoveder fra gammel Tid (i det mindste hos Gotherne) valgtes af Herredsmændene, er temmelig tydeligt af de svenske Love[81]; hvorimod man tillige seer, at sildigere Vedtægt hos Svearne medførte, at tolv Nævninger af Hundaret, tilkaldte af „Lænsmanden" valgte Dommerne; hvorefter Kongen skulde tilforordne dem, eller bekræfte dem i Embedet („a thöm Dom i hændær sættia"). Hvert Herred havde, ligesom sin egen Høvding eller Dommer, saaledes sit eget Ting, hvor ikke blot Rettergang fandt Sted, men hvor tillige alle Sager, som vedkom Herredets fælles Anliggender, forhandledes; saaledes maaskee ogsaa i meget gamle, ligesom i sildigere Tider, hvad der angik Afhændelsen af Jordeiendom ved Kiøb eller Bytte, og Stridigheder om saadanne Eiendomme, eller Hævd paa samme m. m. Det er overflødigt, videre at fremhæve, hvorledes disse

[81]) Det forekommer udtrykkeligt om Lagmændene, og man kan uden Tvivl med fuld Føie overføre Principet paa Herredsdommerne. (jvf. Nordstrøm. l. c. I. p. 16.)

Herredstingenes og Herredsdommernes ældgamle Formaal, i det Væsentlige endnu vedvare i Norden; men jeg maa ved denne Leilighed bringe i Erindring den forskiellige Grundtanke, som bestemte Bymenighedens og Herredets Charakteer, og hvorledes den sidste allerede havde en mere afgiort og mere udvidet politisk Natur. Menighedens Samfund, i sin Oprindelse maaskee et Slægtforbund, gik fra den patriarchalske over til en communal Form, og vedblev i denne som en Forening til fælles Fred, Sikkerhed og Nytte. Foreningen af flere Menigheder til et Herred var allerede et høiere Samfund af social Natur; det fordrede en central Myndighed, en dømmende Magt, et Overhoved — i Feidetid en Anfører, der samlede og gik i Spidsen for de vaabenføre Herredsmænd. Hiin centrale og dømmende Myndighed beroede imidlertid, efter det oprindelige demokratiske Princip, hos Herredsmændene selv; det var Tinget, eller dets udnævnte Bisiddere (Tingmændene), som i den ældste Tid kiendte hvad Ret var. Dommeren udsagde Lovens eller Vedtægtens Ord og Forskrifter, afgiorde tvivlsomme Retstilfælde, og lod Dommens Kiendelse iværksætte.

Men heller ikke de mindre Heelheder i Herredet, de communale Samfund, eller Menighederne, savnede en vis Art af Styrelse, hvilken dog mere udførtes ved Forstandere eller Tilsynsmænd, end ved Øvrighedspersoner med befalende Myndighed eller dømmende Magt. Kun Herredet havde sit Ting og sin Ret; Byen havde sit Stævne, sin Aldermand eller Grandefoged[82]), sine Bylove eller Vedtægter

---

[82]) Af disse to danske Benævnelser synes den forste at have været mere egen for Øerne, den sidste for Jylland. Dette lader sig i det mindste antage ved at sammenligne jydske Byskraaer med den fyenske for Østrup Sogn. (s. Histor. Tidsskr. I. 410.) **Grandebrev** kaldes den Tørninglehnske Skraa, trykt hos Aagaard; og **Grandefoged** forekommer i Bierregravs nedenfor aftrykte Bylov, 29. Art. Ligeledes nævnes i denne **Granderne** ɔ: Bymændene (Art. 9. 10. 14. 21. 44.),

om Byfred, Markfred og Agerbrug. En saadan Forstander i Bymenigheden forekommer under forskiellige Benævnelser, men med den samme Bestilling, fra meget gamle Tider hos alle germanisk-skandinaviske Nationer. Saaledes var efter Vestgötaloven, Næmdemanden (Næmdarmadher, Næmdamadher, i en anden Bemærkelse end de ellers i Sverrige sædvanlige)[83] den i hvert Grandelag udnævnte eller udvalgte Mand, der skulde „vaage over Byfreden, og afgiøre de Tvistigheder, som kunde „opkomme i Grandelaget eller Menigheden angaaende Byg„ninger, Broer, Led, Udsæd, Græsning og optaget Qvæg; „fordele og oppebære Boder eller Afgift i sit *Skiri*, eller Di„strict; og i forekommende Tilfælde udsige og afgiøre, hvad „enhver Grande havde at svare"[84]). Han skulde ogsaa være tilstede, naar Ransagning efter Tyvekoster foretoges hos Nogen[85]); og hans Bestilling var saaledes omtrent den, som i vor Tid hos os tilkommer Fogeder (Bondefogeder eller Sognefogeder) i Landsbyerne, og som igien for en stor Deel falder

hvilket Ord her bruges ligesom *Granni* i de svenske Love (Westgöta-Lag. s. Schlyters Glossar. p. 411. Östgota-Lag, Glossar. p. 282. Upplands-Lag, Gloss. p. 335 o. fl.) og *Grænd* ɔ: Grannelag eller Bymenighed. (*Grænd*, et sieldnere Ord, forekommer i Westg. Lag, Schlyters Udg. III. § 130. p. 278.)

83) Nemlig for: Nævning, „en af *Nemdans* Ledamöter"; og „*Edgärdsman* ɔ: en af de tolv Mænd, som svore i Tyltered." Schlyter, Glossar. til Vestg. Lag p. 470.

84) Nordstrøm Svenska Samhälls-Förfatn. I. p. 21. Jvf. de her anf. Steder af Westgöta-Lag, og Schlyters Glossar. til samme p. 470. Om Ordet *Skiri* (Eng. Shiri), som forekommer paa to Steder i denne Lov, ib. p. 490.

85) Efter Vestgötalov (jvf. Nordstrøm anf. St. S. 21., 22) ganske i Overeensstemmelse med det, som paalaae Oldermanden efter Østrups Bylov, Art. 73. (jvf. ogsaa Renninge Skraa hos Bendz, Art. 52.) I øvrigt sees ogsaa af Upplands-Lag (Konungs B. c. 10), at en lignende Indretning der fandt Sted; en Forstander for hver Havn og Ottung, (Nu skal *maþær* wæræ *fore hampnu hwarri*, etc.), som valgtes af Mændene.

sammen med det, der i en meget ældre Tid udførtes af Aldermanden eller Grandefogeden (s. de ovenfor anf. Bystraaer). Er nu endog en Deel af dette først udviklet i sildigere Perioder, og en Deel i Tidens Løb modificeret og forandret: saa gaaer dog igiennem hele den lange Fortid, hvori Bymenighedens Organisme, uforandret i sine Grundtræk, har vedvaret, Tilværelsen af en saadan Communal-Forfatning og Styrelse, under selvvalgte Forstandere, hvilke heller ikke manglede deres Bistand i et Slags Repræsentanter af Menigheden. Thi som saadanne maae vi, om endog under en sildigere Form og Indretning, upaatvivlelig betragte de „Byens fire Mænd", som f. Ex. forekomme i Biergegravs Bylov (23. Art. Jvf. Østrups Bylov. § 14. 24. 68). Den Grundsætning, at Aldermanden paa Stævnet udsagde, hvad gammel Vedtægt krævede og paalagde, men hvor noget først skulde grandskes og undersøges, tilfaldt „Byens Mænd"; ligesom og at Lydighed og Ærbødighed skyldtes ham paa Stævnet, ligesaa fuldt som Dommeren paa Tinget: finde vi bevaret, endog i sildige Bystraaer (Østrups Bylov § 65 66.). Men tillige see vi, ogsaa her gialdt den Regel: at hvad der af nyt skulde besluttes, det maatte vedtages paa Bystævnet af Aldermanden med de fleste Stemmer[86]).

Ville vi fra senere Tider gaae tilbage til en meget gammel Periode, hvori man gienfinder lignende Organisation af Bymenigheden og dens Forstandere hos en germanisk Nation, da have vi dette Tilfælde hos Angelsaxerne. Det angelsaxiske Bylag (*Tun-scipe*, E. Township) havde sin Grandefoged eller Næmbdemand (*Geresa*, *Tun-geresa*, Reeve), hvis Pligter vare de samme, som vi ovenfor have angivet. Byen havde sine

---

86) „Hvad Aldermanden *meth the fleste* paa legger til Bysens Nytte och gaffn, det maa icke en eller tho forhindre; men skall det holde wid den wide, som di fleste samtöcke." (Østrups Byl. § 67.)

„udvalgte Mænd" [87]), der kunne gjelde for Menighedens Repræsentanter, og som blandt andre Pligter havde den, at ledsage Forstanderen eller Aldermanden til Tinget (the Hundred-court), naar han der mødte paa Byens Vegne [88]). Endnu ældre end de angelsaxiske ere maaskee de saliske Frankers Vedtægter (*Lex salica*), og vi finde i dem lignende Indretninger. Den frankiske By („*Villa*") var et sluttet Samfund eller Bylag, hvor ingen Fremmed kunde bosætte sig uden hele Bylagets eller Menighedens Samtykke; ja en eneste Bymands Stemme var nok til at hindre Optagelsen af en udenbyes Bomand. Vilde en saadan ikke vige efter 30 Dages Varsel, og mødte ikke paa Tinget (*mallum*), for at godtgiøre sin Ret: da paalaae det Byens Foged eller Aldermand („*Gravio*") at drive ham ud med Magt. Havde han derimod 12 Maaneders Hævd paa sit erhvervede Bosted, maatte man lade ham sidde i Fred [89]).

Dette maa her være nok for at vise, hvor mange mærkelige historiske Overeensstemmelser de gamle germanisk-skandinaviske

87) „In the judicial assemblies of the Hundred and the Shire, the Township was represented by the *Gerefa*, and by *four good and lawfull men*, who were required to perform the duty of accompanying him to the Folkmoot." *Palgrave*. l. c. I. p. 82. jvf. p. 118. 275. 634. Han nævner paa et andet Sted (p. 634. 635) dette (at ved alle Ting eller Møder (Folkmoot) repræsenteredes hvert Bylag, Township, af Byens „Fire Mænd") som en af de Indretninger hos Angelsaxerne, der have alle Spor af den høieste Alderdom.

88) Benævnelsen Aldermand (*Eoldorman*, Senior) brugtes hos Angelsaxerne i meget forskjellig Betydning, snart om Høvdinger eller Embedsmænd af høi Værdighed (f. Ex. „*Aylwin*, the *Eeoldorman* of East-Anglia, who enjoyed a power approaching to royalty:" omtr. A. 980 (s. Palgrave l. c. I 98.); snart om Herredshøvdingen, „the *Hundred-Eoldorman*", som bl. a. omtales i K. Edgars Lov. III. 8. 15. og synes at være den samme der ogsaa kaldes *Hundred-Gerefà* (Palgrave. p. 99.). Til vore Aldermænd svarer derimod nærmest Angelsaxernes *Tun-gerefa*.

89) Lex Salica ex ed. Heroldi Tit. 48. de migrantibus. Ed. Lindenbrogii. Tit. 47.

Institutioner lægge for Dagen, endog i sildige Levninger, i Henseende til hiint, ved sin Alder ærværdige, og mest enkelte Element i Folkets Organisme: **Bylaget** eller Bymenigheden. Ligesom nu denne igien udgiorde en organisk Bestanddeel af **Herredssamfundet**, som vi ovenfor have omtalt, saaledes var igien Herredet underordnet den større Landsdeel, det større Folkesamfund: **Landskabet**, eller, som det hos os (i mere indskrænket Betydning) ogsaa kaldtes: **Landet** (*Pagus*, die Gau, *Shire*) [90]. I sin Oprindelse var dette vel en Forening, hvorved flere Herreder, eller flere Stammesamfund med deres Aldermænd eller Høvdinger, sluttede sig sammen til en større Heelhed, hvis Middelpunkt blev det **fælles Ting**, og den for Landskabet gieldende egne **Vedtægt** eller **Lov**. Saaledes i det mindste, og tydeligst, finde vi denne Organisation i det gamle Sverrige, baade hos Gother og Svear. Landskaberne, saaledes som de endnu ere til, baade i deres Grændser, og i deres ældgamle nationale Stamme-Egenheder, udgiorde tillige ethvert sin *Lagsaga*, eller Lagmandsdømme, og Lagmanden var (som en nyere Forfatter udtrykker sig) baade „**Lovens Mand** og **Folkets Mand**" [91]. Han var den af Landskabets **Folk** valgte Lovfortolker og Lovsiger (Lögsögomadher) eller Dommer, der,

---

[90]) Man har desuden i Danmark, Norge og Island havt Benævnelsen Sysel paa en større Landsdeel, der forenede flere Herreder; men efter al Anseelse [illegible] dette dog snarere en **sildigere** Benævnelse, som maaskee først er opkommet efterat **Syselmænd**, som kongelige Betiente eller Ombudsmænd, indsattes. Dette var i det mindste Tilfældet i Island. (jvf. Arnesens Isl. Retterg. S. 44 o. f. Anm.) Imidlertid har **Jylland**, som bekiendt, endnu i det 13de Aarh. (J. Lov. I. 1. 37. II. 57) havt egne **Sysselting**. (jvf. J. E. **Larsens** Bemærkn. i Jurid. Tidsskr. XIV. 1. S. 85—89.) Foruden **Jylland**, var ogsaa **Siælland** deelt i Sysler (Øster-Sysel, 1386. Vestersysel og Middelsysel, i et Brev af B. Absalon. Dän. Bibl. III. 137). Derimod havde man ingen saadan Inddeling for de øvrige danske Øer, eller i Skaane.

[91]) **Nordstrøm** l. c. I. p. 31.

som det hedder, skulde „fremføre og stille Loven" (tolke, udrede dens Mening). Hans Myndighed strakte sig ogsaa til at afsige Overdom, eller høiere Kiendelse, naar Herredsdommeren enten ikke selv tiltroede sig Kyndighed nok til at dømme i en Sag, eller Parterne ikke vare tilfreds med hans Dom[92]). Men han var ogsaa „Folkets Mand", dets Ordfører og Talsmand, hvor det gialdt udvortes eller offentlige Retsforhold, Folkets Rettigheder, saavel i det ene Landskabs Forhold til det andet, som i sildigere Tider til det større Folkesamfund, til Riget og Kongen. Det var derfor Lagmanden, der enten allene mødte for Landskabet paa Folketingene, eller som Formand for de valgte Sendebud[93]). I Danmark har et ganske lignende Forhold fundet Sted; og vi have i dette Rige bestemte historiske Vidnesbyrd om fire danske Landsting: i Lund, Ringsted, Viborg, og formodentlig for Sønderjylland det saakaldte Urnehoved-Ting. At Fyen i ældre Tid har havt sit eget Landsting, skiøndt ingen egen Landslov udenfor den jydske, kan i det mindste være sandsynligt, da Tinget i Viborg var saa langt fraliggende. At Smaalandene (Lolland og Falster) derimod i gamle Tider have hørt under det siællandske, ligesom Halland og Bleking under det skaanske Landsting: er ligeledes en Formodning,

---

92) „Sighir domari (Herredsdommeren) at han kan æi þær um döma ræt landzlagh, þa scal han halde dom sin *und[illegible]nd ok laghman.*" Westmanna L. (Nyere Rec.) Thingmala B. VIII. I Landslagen, Thingm. B. c. 25 hedder det: at Herredshøvdingen skal dømme i enhver Sag, som bringes for Tinget, „utan han for Thinge svär, at han ey lagh veet om thet maal: sidhan sætti thet up under laghman sin." s. Nordstrøm l. c. p. 34. (Jvf. Rosenvinges danske Retshist. II. 171. 72.)

93) Exempler herpaa har man bl. a. saavel i Grændsemøderne paa Danaholm, hvor Lagmændene mødte med Kongen (s. Diplomatar. Su. I. p. 28), som i Snorres bekiendte Beretning om Lagmanden Thorgny's Optræden, som Folkets eller de frie Bønders Ordfører paa Upsala Ting. (Ol. H. Saga. c. 80. 81.)

grundet derpaa, at baade de forstnævnte Øer, og de sidste Landskaber, ingen egne Vedtægter og Lovsamlinger have havt.

Det vilde deels være overflødigt, deels blive for vidtløftigt, at udvikle og bevise, hvad der bl. a. af den islandske Fristats Retsorganisation og Rettergangsmaade, (jvf. især Graagaas, Magn. Udg. I. S. 1—117) før Øens Overgivelse til Norge, ligger klart for Dagen: at saavel Herredsting, som Landsting, oprindeligen vare udgaaede fra og byggede paa den demokratiske Organisme i den ældste germanisk-skandinaviske Forfatning; eller at Tingene oprindeligen ikke vare andet end Folkeforsamlinger, hvor Folket, i dets mindre og større Samfund, ved udnævnte Tingmænd, (Nævninger, Sv. Nämden) under Forsæde af en Herredshøvding eller Landsdommer, (det danske Navn for Lagmand) afgiorde saavel Lovmaal eller Retstrætter, som offentlige Sager, der vedkom det paagieldende Samfund (Herredet, Sysselet, eller Landskabet). Saalænge ingen større organisk Forening, end Land, Fylke, eller Landskab, havde dannet sig — en Tid, som dog i Norden (med Undtagelse af Island) allerede ligger bag de tidligste historiske Forhold, og hos Germanerne, i sin Heelhed, kun er at finde hos Tacitus — vare Folkemøderne paa Landstinget eller Lagtinget de øverste Domstole, de høieste Myndigheder, giennem hvis Beslutninger Samfundsvillien og den styrende Magt kunde give sig tilkiende. Billedet af denne Forfatning have vi endnu tilbage fra en sildigere Tid, nemlig under det islandske Demokratie. I det øvrige Norden, navnligen i Sverrige og Danmark, kiende vi historisk kun en Tilstand, hvori det større Folkesamfund, Folket i den nyere Bemærkelse, eller en Nation, en begyndende Stat, allerede havde udviklet sig. Her udvider sig saaledes ogsaa Folketingets Skikkelse, tilligemed Begrebet. I Sverrige vedvarede imidlertid længe endnu Hoveddelingen i to Folkeslag, Gother og Svear; og hos begge finde vi et Alting eller Folketing: „Alle Göthers

Ting" (*alldra Göta Thing.* Westgöta L. Retlosa B. c. 3) og „Alle Svears Ting" (*Thing allra Svia.* Snorre Yngl. S. c. 38). Siden, efter begge Folkestammers Forening under Upsala-Kongens Styrelse, (da *Svia Velldi*, i Bemærkelsen af det hele Rige, kom i Brug, og Benævnelsen af det samlede *Göta Riki* tabte sig) blev Folketinget til eet fælles Rigsting, som holdtes i Upsala, og undertiden fik Navn af *Allshæriarthing* ɔ: al Hærens Ting, det hele, samlede Folks Ting.

Hos de germaniske Folkeslag, hvis ældste Forfatning imidlertid ikke fuldstændigen kan oplyses af de gamle Love eller Vedtægtssamlinger, fordi ved deres skriftlige Optegnelse hos Frankerne i den Merovingiske og Carolingiske Tid mange Vedtægter, som ikke passede til den nyere, mere monarchiske Forfatning, uden Tvivl ere udeladte, finde vi dog Spor nok til almindelige Folketing. Hvad Tacitus beretter om saadanne, er allerede i det Væsentlige omtalt. Andre Hovedtræk i hans Beskrivelse over Germanernes Folkemøder ere især: at de ordentligviis holdtes aarligen til bestemte Tider (altid enten ved Ny- eller Fuldmaane), hvilket endnu havde vedligeholdt sig i Frankernes Marts- og Mai-Forsamlinger; men at ogsaa overordentlige Folketing, naar det giordes fornødent (si quid fortuitum et subitum inciderit), kunde sammenkaldes. Kun vigtige Sager afgiordes paa Tingene [95]); og dertil hørte især Beslutningen af Krigstog; ogsaa hos Gallerne maatte saaledes alle vaabenføre Mænd sammenkaldes til Krigsraad og Beslutning [96]). Først bestemte de altid tilstedeværende Præster, ved Tydning af

95) „De minoribus rebus *principes* consultant, de majoribus *omnes.*" Germ. c. 11.

96) *Cæsar.* B. G. V. 56. I øvrigt var man allerede hos Gallerne kommen videre i den parlamentariske Tactik, end hos Germanerne. „Magistratus, *quae visa sunt, occultant*, quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt." ibid. VI. 21.

visse Tegn, og ved at raadspørge Guderne, om Dagen var heldig til at afgiøre den Sag, hvorom der handledes; og hvad der var endnu vigtigere: det var altid, ikke Nogen af Mængden, men Kongen (hvor denne fandtes) eller en af Høvdingerne, som giorde Foredraget for den samlede Mængde. Alder, ædel Byrd, Heltebedrifter og Veltalenhed — i den Orden opregner Tacitus de Egenskaber, hvorved den Foredragende kunde vinde Opmærksomhed og Bifald for sin Tale; og her „gialdt mere Overtalelsens Vægt end Befalingens Magt" (auctoritate suadendi magis, quam jubendi potestate). At den Tids lovgivende Magt, eller Vedtægternes Sanction, hos alle Germaner, ligesom hos Skandinaverne, har været en af Folketingets Formaal og Rettigheder, kunne vi saameget mindre tvivle om, som Principet udtales i flere af de ældste skriftlige Redactioner af tydske Folkefærds Love, hvor disse enten forkyndes i Form af en Pagt, en Overeenskomst imellem Høvdingerne og Folket, eller en i dettes Nærværelse oplæst og vedtagen Lov[96]). Ogsaa Carl den Store erkiendte Folkeforsamlingens Auctoritet til at samtykke i nye Tillæg til ældre frankiske Love (f. Ex. den Saliske), og det selv hos

---

[96]) Saaledes hedder det f. Ex. i Indledningen til den saliske Lov: „Placuit atque convenit *inter Francos et eorum Proceres.*" I den Alamanniske Lov hedder det om en vis Vedtægt eller Overeenskomst (conventus), nemlig at Ingen maatte sælge en Borned (mancipium) udenfor Provindsen: „post conventum nostrum, *quod complacuit cunctis Alamannis.*" Lex. Alam. Tit. 37. Longobardernes Lov blev, som Indledningen til 3die Bog viser, skriftlig affattet og oplæst for Adelen og det hele tilstedeværende Folk. (Ego in Dei nomine Luitprand Rex, una *cum optimatibus meis* .... vel *universis nobilibus Longobardis* .... *adsistenti omni populo.*") Ligesaa i en Bajuvarisk Lov fra det 8de Aarh.: „Princeps gentis suae constitutiones legum *per primates Imperii*, *universa consentiente multitudine*, quæ reperit diuturnitate vitiata, et quæ videbantur abstrahenda, evelleret, et quæ decretis placerent componenda, instituerit" etc. Decretum Tassionis a. 772.

de undertvungne Saxer[97]); han tilstod endnu som Keiser 809 Folket den Rettighed, selv at vælge deres Dommere og Forstandere[98]).

Det er i øvrigt en Bemærkning, der snart frembyder sig for den, som nøiere efterforsker de gamle Folkeforsamlingers Natur og Beskaffenhed, at de store, almindelige Folketing, da efterhaanden Landenes Opdyrkning og Folkemængde tiltog, og flere talrige Stammer og store Landskaber forenedes til eet Folk eller Folkesamfund, forandrede deres Charakteer, og enten tabte deres Almindelighed, eller indskrænkedes til at blive til Forsamlinger, hvor den store Mængde repræsenteredes, deels af Høvdinger og de Fornemme eller Mægtige (Proceres, Optimates, Potentes, o. s. v.), deels af det Antal af andre frie Mænd eller Odelsbønder, som fandt Leilighed til at møde paa Tinget, eller mødte som valgte Sendebud. I Tydskland havde i den tidligere Periode Franker, Alamanner, Bairere, Saxer, Friser, o. s. v. hver deres store Folkeforsamlinger, ligesom deres egne Vedtægter. Efter Carl den Stores Tid gik disse Folketing snart over i en anden Form, og udviklede sig til Rigsdage, hvor Stænderne fremtraadte med skarpere Adskillelse og mere bestemt Gyldighed. — I Danmark finder man ingen tydelige historiske Spor til noget Alshærjarthing, eller almindeligt Folketing, som gialdt for det hele Land, hvis naturlige Beskaffenhed maaskee kan have hindret et saadant fra at opkomme; da man derimod seer, at fra den ældste Tid, hvor Efterretning om Folkemøder hos os forekomme, og langt ned i Middelalderen, indtil Danehof gik over til at blive til Herredage, holdt Kongerne de store Ting

---

97) Capitular. III. a. 803. § 19. Capitulare *Paderbornense* a. 785. § 1. „De maioribus capitulis *hoc placuit omnibus*."

98) „*Iudices, advocati, præpositi, centenarii, scabinii*, quales meliores inveniri possent .... *eligantur* mansueti et boni." Capitular. 809. Pertz Mon. III. p. 156.

paa flere Steder i Landet; navnligen deels der, hvor de før omtalte Landsting holdtes[99]; deels undertiden paa enkelte, fra ældgammel Tid berømte og helligede Steder (f. Ex. Isøre-Ting i Siælland).

At Folketinget hos Germaner og Skandinaver i gammel Tid altid holdtes under aaben Himmel, finde vi bekræftet ved hine berømte danske Tingsteder (Urnehoved, Isøre, Lybbershøi ved Lund m. fl.) til mod Slutningen af det 12te Aarhundrede. Allerede tre til fire Aarhundreder tidligere havde den gamle Skik maatte vige i Tydskland. Carl den Store, fra hvis Institutioner den gamle germaniske Forfatnings Ophør egentlig kan regnes, giorde ogsaa heri en afgiørende Forandring, da han befalede (Capitular. II. a. 809. § 13) at ingen Folkemøder (Mallum) mere maatte holdes under aaben Himmel, men i en Bygning under Tag. Allerede dermed var Ende paa den store Folkestimmel, den væbnede Mængdes alt for store Trængsel ved de Tydskes Forsamlinger, som fra den Tid snart kun bleve til Keisernes Rigsdage, hvor Beslutninger, Love og Anordninger afgiordes i en Raadsforsamling ved de mægtige Lehnsherrer og ved Stændernes Samtykke, for derefter i det høieste at bekiendtgiøres for Folket. — Omtrent paa samme Maade synes det at være gaaet til i Danmark, hvor allerede i det 12te Aarhundrede Valdemar I sammenkaldte

[99]) Saaledes i Viborg, hvorom det bekiendte og mærkelige Sted hos Ælnoth (Scr. R. D. III. 361), som uimodsigeligt beviser, at endnu paa hans Tid (i Begyndelsen af 12te Aarh.) stod Folketingene i Danmark ved Magt, og besøgtes af Almuen, paa hvis Stemme (commune consilium aggregatæ multitudinis) det beroede, hvad Udfald Forhandlingen af offentlige Sager paa Tinget vilde faae, og hvis Bifald behøvedes for at stadfæste en foreslaaet Lov. Men ligesaa tydeligt er det af Ælnoths Ord, at Beslutninger paa dette Landsting vel gialdt for hele Jylland (in partibus Jutiæ); men ikke for de øvrige Provindser.

„den hele danske Adel" (omnis danica nobilitas. Saxo L. 14)[100]) til det vigtige Møde i Ringsted 1170; og i England, hvor Angelsaxernes „Witena-gemot" (egentlig de Vises, de Kyndiges Møde; men snart ogsaa de Mægtiges) traadte i Stedet for den ældre Benævnelse „Folc-gemot"; skiøndt ogsaa det første efter Heptarchiets Forening, kun uegentligt, eller ved enkelte Leiligheder var almindeligt Folketing hos Angelsaxerne; og da egentlig mere et kongeligt Ting, eller en Rigsdag (imperial Witena-gemot), end en almindelig, lovgivende Forsamling for det hele forenede Rige. Love bleve vel her promulgerede; men de maatte samtykkes og stadfæstes paa andre Forsamlinger i hvert Land eller Rige især[101]). Tvivlsomt kan det vel ogsaa være, om selv det saakaldte Allsherjarthing i Sverrige egentlig var meer end et Folketing for Svearne, som derfor holdtes i Upsala, men undertiden vel ogsaa har været bivaanet af Göter. Oldtidens hele Skik og Forfatning, saalænge demokratiske Former og Principer endnu gialdt noget, var altid imod al Centralisering; og selv i Danmark, hvor det monarkiske Element var udpræget i Forfatningen, dets Overvægt og Rigets Samling omkring et Middelpunkt var afgiort, længe før i Sverrige, vedligeholdt den tredeelte Nationalitet i Provindserne, tilligemed Landskabslovene

---

100) Man kan maaskee kalde i Tvivl, om Saxos Beretning herom (lib. XIV. Ed. Müller. p. 847) er ganske fuldstændig. De Esromske Annaler (S. R. D. I. 242) have det Tillæg: „Aderant, cum primis et primatibus terræ, tam *cleri*, quam *plebis*, populus innumerabilis." (Jvf. Velschow's Anm. 1. til anf. Sted hos Saxo; og Larsen i Hist. Tidsskr. I. S. 245.) Men Saxos Udtryk synes dog at giøre det tydeligt, at Valdemar til sin Søns Kongehylding fornemmelig vilde have Adelen talrigt forsamlet, og derfor tilkaldte den.

101) Den endnu temmelig dunkle Materie om Witena-Gemot, har Palgrave paa flere Steder underkastet nøiere Undersøgelser. (Jvf. det anf. Skrift. I. 143. 633—34. 637—13. II. 285—87.)

og de tre Landsting, sig igiennem den hele monarkisk-aristokratiske Periode[102]). Undersøge vi derfor nøiere den historiske, og — saavidt man kan bruge dette Udtryk — den politiske Charakteer, som disse Landskabssamfund og Landskabsenheder fremvise, og sammenligner man dem med andre (baade germaniske og skandinaviske) Landes Forhold: da vil man uden Tvivl komme til Overtydning om: at det egentlig maa have været tre, i Oldtiden affondrede danske Stammesamfund (Skaanes, Øernes og Jyllands), hvoraf tilsidst det danske Rige dannede sig.

En Bemærkning, som her endnu tilsidst kan tilføies, er denne, at ligesom der i Norges hele tidligste Forfatning og Statsudvikling, efter Rigets Samling under Harald Haarfager, var endeel eiendommeligt, i Formen afvigende fra de to andre nordiske Rigers nationale Organisme: saaledes finde vi hist hverken oprindelige Stammesamfund og Landskaber af den Art, som de svenske, med provinciale Lovsamlinger, hvis Gyldighed strakte sig saa langt som hver Folkestammes, hvert enkelt Landskabs Grændser; og heller ikke i sildigere Tider, i det forenede Rige, noget Spor til almindelige Folketing eller Rigsdage for det hele Land. Det var i Norge mere de større Tingforbund (Laugþing) og Hovedtingstederne (Frosteting, Gulaating, Eidsvoll i Raumarige, m. fl.) hvorefter Folket, under Kongestyrelsen, paa en Maade deelte sig i flere organiske eller Rets-Samfund, end det var en Deling efter Stammer og Landskaber. Ikke mindre mærkelig er den Egenhed i den norske Forfatning, at alle Tingmændene, som i et bestemt Antal fra hvert Fylke mødte ved de store Landsting, ikke valgtes af Bønderne, men udnævnedes af Sogneforstanderen (Fogeden), Sysselmanden, eller den kongelige Ombudsmand eller Lehnsmand (ármadr,

[102]) Jvf. herom J. E. Larsen „om Rigsdage og Provindsialforsamlinger i Danmark". Histor. Tidsskr. I. S. 242—44. 260. 261. o. flg.

syslumadr, lendrmadr); og at, i det mindste efter sildigere Landslove, visse Diæter eller Reisepenge (Farar-oyri, þingfararfé) vare tilstaaede enhver Tingmand[103]. At dette var en meget gammel Institution, og formodentlig ældre i Norge end Harald Haarfagers Tid, kunne vi slutte deraf, at ogsaa paa Island havde den Skik dannet sig, at Goderne, eller Herredsdommerne, allene valgte to Trediedele af Lagretsmændene, hvilke i et vist Antal af hvert Herred skulde møde ved Altinget.

8.

I foregaaende Afdelinger er berørt, hvorledes Oprindelsen og det ældste Grundstof til en social Forfatning hos Germaner og Skandinaver var af communal og foederativ Natur; hvorledes Bylagets, Sognets Menighed var det første og simpelste ved Landenes Bebyggelse og Opdyrkning betingede Element, hvoraf Folkesamfund, Stammeforbund, Lande eller Landskaber, endelig et Rige, et større Kongedømme udviklede sig. De forskiellige mindre og større Foederationer eller Samfund havde, i deres fælles Anliggenders eller offentlige Sagers Afgiørelse, i Tingene, (fra Bystævnet indtil Folketinget) et almindeligt demokratisk Element, hvis Retsgrund og Lovgivning var bygget paa Vedtægt eller arvet Retsskik; og hvor den mest almindelige Grundsætning for Udøvelsen af den Rettighed, at møde med Stemmeret paa enhver Folkeforsamling, var personlig Frihed i Forening med Grundbesiddelse. Deeltagelse i denne Rettighed kunde i Tidens Fremgang, under Folkesamfundenes Udvidelse, ikke mere udøves af alle frie Mænd; valgte eller udnævnte Sendebud, Menigheder, Herreders, Tinglags Repræsentanter, dannede Tingmændenes

[103]) Magn. Lagab. Gulath. Lag, Thingf. B. c. 1 og 2.

Bestilling; Herredets, Tingets Forstander, Lovens Forkynder og Dommens Iværksætter, Lagmanden, Landsdommeren, steg i Anseelse og Myndighed, jo mere Vedtægterne udvidede sig, og Tilfældene for deres Anvendelse tiltog i Mængde, og i Vanskelighed ved at udrede dem. Men foruden Retsprincipet, i den lovgivende og dømmende Myndighed, fremtraadte ligesaa tidligt, som de større Folkesamfund, Nødvendigheden af en styrende Magt, en Eenhed for Samfundet, som sikkrede dets vedvarende, selvstændige Tilværelse; og ligesaa tidlig, som fast Besiddelse eller Grundeiendom, er ogsaa Ulighed i Vilkaar, Ulighed i enkelte Slægters Formue, Magt, Anseelse. Hovdinger og Adel finder man hos alle, nogenlunde organiserede Stammer, endog blandt vilde Folkefærd. Germaner og Skandinaver, saaledes som vi kiende dem, i deres ældste historiske Skikkelse, vare allerede langt over Vildhedens Culturtrin. I det ældre Norden og Tydskland fandtes derfor ikke blot Hovdinger over Stammerne, men Konger over et Folk; vi finde ikke blot frie Bønder, deelagtige i Stemmeret, Lovgivning, offentlige Sagers Afgiørelse paa Folketinget; men vi finde en ufri og afhængig, ligesom en høiere og mægtigere Folkeclasse; med andre Ord, Kongemagt, Stænder og Adel, eller Demokratiet modificeret ved monarkiske Former, og blandet med ældgamle aristokratiske Elementer. — I den korte Fremstilling af disse Forhold, vi her ville forsøge, maae vi atter gaae ud fra vor første og ældste Kilde.

Saa klart og bestemt, som det vel er mueligt, nævner og adskiller Tacitus de fire Stænder hos Germanerne: Adelige, Frie, Frigivne og Trælle[104]); og disse dele sig igien, efter Fødselens høiere, mere omfattende Classebegreb, i Frie

[104]) *Nobilis, ingenuus, libertinus.* c. 45. *Libertus, servus, nobilis.* c. 25. *insignis nobilitas.* c. 13. Reges ex *nobilitate* sumunt c. 7.

og Trælle. Fri var enhver Mand, født af frie Forældre; Træl var saavel den Trælbaarne, som den, der som Krigsfange, eller paa anden Maade, var kommen i Trældom; og kun ved Frigivelse, som Overgang til den fuldstændige Frihed, kunde begge gaae ud af Trællestanden. Disse Standsvilkaar, eller denne Modsætning imellem fuldstændig Frihed og Trældom, og Overgangstilstanden hos den Frigivne, vare saa aldeles de samme hos Skandinaverne, at vi her kunne forbigaae enhver videre Jævnførelse; og om den mildere Charakteer; som man (efter Germ. c. 25) vel kan tillægge de gamle Tydskes Trælle, som et Slags Vornede, hvilke han udtrykkeligt sammenligner med Romernes *Coloni*, gielder det samme. Den Skildring, Tacitus giver af denne Folkeclasse hos sine Germaner, kan næsten bogstaveligt passe paa de gamle Nordboers Trælle.

At Frihed og Trældom i Standen vare arvelige, og væsentlig adskilte, følger af sig selv. At ogsaa Germanernes Adel var en arvelig Stand, siger Tacitus vel ikke med udtrykkelige Ord; men det ligger af sig selv klart nok baade i Udtrykket „nobilitas", og deri, at han nævner denne ved Siden af de to andre arvelige Stænder. Det bestyrkes ved et Sted, jeg længere hen kommer til at anføre (Annal. XI. 16); og det fremtræder endnu tydeligere der, hvor han i Germania omtaler baade Adelen, som en Stand, der ved Fødselen giver Anseelse, og Høvdingens Værdighed, som forskiellig fra Standen, c. 13:

„Udmærket Adelskab (insignis nobilitas) eller Forfædres store Bedrifter kunne ogsaa tildele Ynglinger en Høvdings Værdighed (principis dignationem assignant). De øvrige[106])

[106]) Det synes afgiort, at man, for at bringe Forstaaelighed i Meningen paa den letteste og naturligste Maade, med Lipsius bør læse *ceteri*, ikke *ceteris*. Subjectet er da det naturlige: adolescentuli; men om

slutte sig til allerede dygtigere og prøvede Mænd; og det er ingen Skam for dem at vise sig blandt en Mægtigeres Følge" (nec rubor inter comites adspici).

Der er nemlig her Tale om det Hovedtræk i den germaniske Forfatning, hvilket Tacitus samme Sted fuldstændigere udvikler: Høvdingers, eller de Mægtiges Følgeskab (comitatus, „Gefolge"); eller den Skik, at hvor Leilighed gaves, hvor en eller anden Høvding, en enkelt mægtig og rig Mand, som vilde drage i Feide eller behøvede Vaabenhielp, opfordrede hertil: der sluttede Mange af den vaabendygtige Ungdom sig til ham og hans Banner eller Hær, fegtede hans Strid med ham, eller gave sig frivilligen under hans Anførsel og Befaling saalænge Feiden varede, eller saalænge man paa begge Sider var enig om at holde den indgaaede Pagt. At kæmpe for Høvdingens Sag, at forsvare ham til det yderste, at komme ham nær i Tapperhed, at falde med ham i Slaget: dette var Pligt og Æressag for Enhver i Følget. „Høvdingen kæmper for Seieren, Følget for Høvdingen." Stridsheste og Vaaben maatte han give sit Følge; men, i Stedet for Sold, kun rigelig Føde og jævnlige Gilder. „Derfor finder man kun i Krig og Krigens Bytte Udvei til saadan Gavmildhed." (Germ. c. 14.)

Dette er omtrent de Træk, hvormed Tacitus skildrer de gamle Germaners Comitat, eller Følgeskab — den tidligste Spire til Lehnsvæsenet; en Institution, som ogsaa passer godt til den Forfatning, han i øvrigt skildrer hos Germanerne, nemlig en oprindelig demokratisk Stammeforfatning („Clanship"), udvidet til større Folkesamfund (gentes), af hvilke han nævner og beskriver en Mængde enkelte, som for det meste efter hans Tid forsvandt,

---

herved menes „de øvrige adelige", eller alle fribaarne Ynglinger, er dermed ikke afgiort; det sidste er vel det nærmest antagelige; det første kunde findes bestyrket ved Tillægget: nec rubor (*nobilibus*) inter *comites* aspici.

smeltede sammen, eller indlemmedes i større nationale Forbund (Saxer, Franker, Suever, Gother, o. s. v.). Hos alle disse fandtes visse Slægter, udmærkede blandt de øvrige frie (insignes nobilitate); og af saadanne, eller ogsaa blandt andre ved Tapperhed og Bedrifter udmærkede frie Mænd, valgtes Folkeforstandere og Krigshøvdinger (principes, duces); hos endeel Stammer ogsaa Overherrer eller Konger, som man altid saavidt muligt kun tog blandt visse, fra umindelig Tid udmærkede, til denne Værdighed udkaarede eller kongebaarne Slægter; kun i Nødsfald af andre, men dog adelsbaarne. (Tac. Ann. IX. 16). Høvdingerne havde imidlertid, ligesom Kongerne selv, i Fredstid en temmelig indskrænket Magt; i og ved Krigen, de gamle Germaners og Skandinavers egentlige active Liv, steg naturligviis deres Anseelse, Myndighed og Indflydelse. Høvdingen gialdt da, som Historien viser, ikke allene ved Exemplet, han gav Hæren i personlig Tapperhed og Vaabenfærdighed [105]), men ogsaa ved Evnen til at anføre en Hær, og til at vinde dens Tillid og Hengivenhed; meget af saadan Anseelse bevarede han, efter en heldig anvendt Krig, ogsaa i Freden; men dette i saameget høiere Grad, jo større den Kreds var af unge og tappre Følgesvende (comites), han kunde samle umiddelbart omkring sig, og havde Evne til at underholde. „Thi — siger Tacitus — derom fortrinligen kappes man i Følgeskabet, hvo der kan opnaae den øverste Plads hos sin Høvding; ligesom blandt Høvdingerne, hvo der kan have det største Følge. Deri sætte de deres Værdighed, deri deres Magt, altid at være omgivet af en stor Skare udsøgte Ynglinger (electorum juvenum); dette er i Fred deres Udmærkelse, i Krig deres Beskiermelse." (Germ.

---

105) „*Duces* exemplo, potius quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt." Germ. c. 7.

c. 13). Det er ikke en blot germanisk Institution, ikke blot de Tydskes, Angelsaxernes, Frankernes „Gefolge", Tacitus beskriver; hans Skildring lader sig ganske overføre paa Skandinaverne, hvis Høvdinger paa deres Gaarde, hvis Fylkekonger eller Smaakonger ved deres Hof holdt saa stort et Følge, saamange Hirdmænd, Hofmænd og Giæster (ɔ: frie og frivillige Tienere eller Vaabenbrødre), som enhver havde Lov til at underholde. Hvad der hos de gamle Nordboer kaldtes, at blive en Andens Mand, eller „haandgangne Mand", var jo i sig selv det samme som hos Germanerne, at indtræde i Ens Følge. Endnu tydeligere fremgaaer Liigheden i Forholdet hos de nordiske Søkonger, eller Kongesønner og Høvdinger, der søgte deres Lykke og Underhold paa Vikingstog, eller som Sø- og Landrøvere. Disse samlede til ethvert saadant Tog et frivilligt Følge, som deelte Fare og Bytte med dets Skibshøvding, som det stod frit for, at forlade ham naar Toget var endt, og af hvilke han selv kunde afskedige saamange som han, efter Hiemkomsten, fandt at han ikke havde Midler til at underholde.

Forholdet imellem Høvdinger og Følgeskab (principes og comitatus) hos Germanerne havde vel ikke andet med arvelig Standsforskiel at giøre, end at den fribaarne Mands Stand fordredes for at kunne indtræde i Høvdingens Følge. At denne selv altid var ingenuus, derom kan der ikke være Spørgsmaal; snarere om Høvdingen tillige maatte være nobilis, hvilket ikke udtrykkeligt siges, men maaskee forudsættes af Tacitus. Om man med en berømt Retslærd vil holde for, at det allene var de Adelige forbeholdt, at danne et Følgeskab[107]), saa har dette

[107]) *Savigny:* Beiträge zur Rechtsgeschichte des Adels im neuern Europa. Berlin. 1836. 4. p. 5. Barth (anf. St. S. 329) er af anden Mening; det kom her an paa Tillid, paa Navnkundighed ved tidligere Bedrifter, ikke paa Adelstand. Cæsar, hvor han omtaler denne Skik

vel endeel Rimelighed; i det mindste kan man ikke let tænke sig, at Nogen af denne Stand har villet begive sig i et Forhold, der underordnede ham og giorde ham afhængig af en Ringere. Men at man tillige skulde antage (efter Savignys Mening), at Tacitus overalt ved sine *Principes* (Høvdinger, Forstandere) forstaaer det samme som Adel, hvilken han i øvrigt overalt betegner ved Udtrykket *nobilis*, er ikke rimeligt, og synes at nedsætte det førstnævnte Begreb under dets rimelige Gyldighed; Antallet af principes, udstrakt til enhver Adelig, maatte blive ulige større, end naar derved forstaaes valgte Høvdinger. At der hos Tacitus menes: at kun af Adelen valgtes hine Forstandere (Principes) *qui jura per pagos vicosque reddunt* (Germ. c. 12), kan være rimeligt; men er i det mindste ikke efter Ordene utvivlsomt. Tydeligt er det, at han baade her, og paa et andet mærkeligt Sted[108]) giør en Modsætning imellem *principes* og *plebs*, der synes at udtrykke et høiere Forhold, end imellem *nobilis* og *ingenuus*. Men afgiørende imod Savignys Mening er dog uden Tvivl Stedet c. 13 (s. ovenf. S. 484), hvor Tacitus med klare Ord skielner imellem *nobilitas* og *princeps*. At i øvrigt, om ikke Rettigheder, dog Brug og ydre Vilkaar medførte, at Folket, hvor det kom an paa Valg, fortrinligen holdt sig til udmærkede Mænd af høiere eller adelig Slægt: er meer end sandsynligt, særdeles da

---

hos Germanerne, nævner Høvdinger. „Ubi quis ex *principibus* in concilio dixit, se ducem fore: qui sequi velint, profiteantur." etc.

[108]) „Segestes .... suasit Varo, ut se, et Arminium, et ceteros *proceres* vinciret: nihil ausuram *plebem*, *principibus* amotis." Tac. Ann. I. 55. (Savigny anf. St. S. 4. 5. Anm. 5 meddeler begge de Forklaringer, som kunne gives over Stedet Germ. c. 12: „eliguntur in iisdem conciliis et *Principes*, qui jura" etc.). Hans Mening, at *princeps* ikke skulde kunne betyde Folkets Høvdinger, Forstandere, Anførere, baade i Krig og Fred, kan jeg ikke tiltræde. Jeg mener netop, at dette er den Bemærkelse, hvori Tacitus, efter Sprogets Medfør, bruger Ordet om Værdigheden, ligesom *nobilis*, *nobilitas*, om Standen.

Formue og Rigdom (ɔ: betydelig Grundbesiddelse) var næsten uadskillelig fra Adelstand. Imidlertid turde vel den Adskillelse, Tacitus synes at giøre imellem „udmærket Adel, eller Forfædres store Fortieneste" (Germ. c. 13) ikke at være uden Betydning. Begge Dele (altsaa det sidste ogsaa hos den Fribaarne, der ikke var nobilis?) kunde endog give Ynglinger Adkomst til en Høvdings Værdighed.

Ligesom nu de ovenanførte Steder hos Tacitus godtgiøre Stændernes Tilværelse og Adskillelse, saaledes er det sidst omhandlede Sted afgiørende for den germaniske Adels Natur. Skillerummet imellem den og den Fribaarnes Stand var ikke saa dybt, som det, der adskilte denne fra Trællestanden; men det var ligesaa afgiort. Adelen var at betragte som en høiere Grad af Frihed. Den laae i visse Slægters erkiendte Udmærkelse allene ved Fødselen, og var saaledes, ligesom den frie Stand overhovedet, hvorfra den var udgaaet, ikke blot personlig, men arvelig; men den var derfor ogsaa underkastet samme Vilkaar, som denne Stand, i en Tidsalder, der kun havde Traditionens og Erindringens monumentale Bevaring. Den Fribaarne behøvede Selvstændighed og Grundbesiddelse for at vedligeholde sig i sin Stilling, for at gielde hvad han efter sine Standsvilkaar skulde være. Adelen maatte ikke allene bevare den ydre Selvstændighed, men ogsaa den personlige Betydning, hvis ikke Slægten skulde miste sin høiere Stilling, den Fortrinlighed, den Anseelse, som i hiin Tid hverken Adelsbreve eller Titler kunde meddele den, og saaledes efterhaanden glemmes eller taber sig upaa-agtet blandt den øvrige Mængde. Dog tabte heller ikke den Adelsbaarne noget af sin Slægts Ære, ved frivillig at følge en Mægtigeres Banner, eller frivillig at tiene ved hans Hof. (Nec rubor, inter comites adspici.) Der, eller i Kampens og Farens Tid, var det Tapperhed, som gav Navn; og der gialdt fremfor Alt den Hæder, „som kunde kiøbes ved Blod".

Men udmærket Adel, og Anseelse vundet ved Forfædres Bedrifter og bevaret ved personlige Egenskaber, kunde endog, siger Tacitus, hæve en Yngling til Høvdingens Værdighed. Den altsaa naaedes kun ved Folkets eller Stammens Valg, ikke blot ved Fødselens Fortrin. Fødselen gav dog allerede ved sig selv Fordele og lettere Adgang til Værdighed, i den med Folkets Nationalitet sammenvorne, i dets Skik og Natur rodfæstede, Idee: at høi Byrd, eller navnkundig, berømmelig Slægt, medførte ædlere Egenskaber, høiere Værd (deraf den meget forhøiede Mandebod, „Wehrgeld“, for den Adelige, i Forhold til den Fribaarne) og større Berettigelse. Der var altsaa allerede hos Tacitus' Germaner et i sine Grundtræk udviklet arveligt Aristokratie; og det endnu et saadant, som hvilede paa en indvortes naturlig Kraft; ikke paa den saakaldte „Stærkeres Ret“, men paa en høiere aandelig Indflydelse, i Forening med Midler til at kunne forstærke og udvide denne ved at bringe Andre i frivillig Afhængighed[109]. Med faa Ord kan dette siges: den germaniske Adel havde ingen andre Støtter end de, hvorpaa Arveadel til enhver Tid maa hvile, Slægtens vedligeholdte Agtelse og Midler.

Stod Tacitus' Germania allene, da vilde man maaskee snarere kunne opkaste Tvivl imod Sammenhænget imellem de Forhold, han beskriver, og sildigere Institutioner eller Standsforhold hos den tydske Nation og hos Skandinaverne. Men nu er Tilfældet, som bekiendt: at alle de ældste tydske Folkelove eller Vedtægter fuldstændigen bekræfte den tredobbelte

---

[109]) Der alte (germanische) Adel begehrte nicht an den Freien zu zehren — er gab; er wollte und sollte nicht weniger leisten, sondern mehr; vorangehen mit That und Opfer für Vaterland und Gemeindewohl — der edelmüthigere unter der Freien. Darauf gründete seine Achtung; dafür genoß er schon Vorrechte — oder, wenn auch nicht Rechte im strengen Sinn, doch Berücksichtigungen." Barth. l. c. S. 211.

Standsdeling, som Tacitus tillægger sine Germaner; ligesom at vi ogsaa hos Nordboerne, efter gamle historiske, ja endog mythiske Kilder, finde Spor til den samme dobbelte Grad i de Fries Stand, som hos Germanerne: ædle Slægter, og blot frie; skiøndt i det Hele, som det lader, med mere indskrænket personlig Ret og Gyldighed i Norden, end hos de tydske Folkestammer.

Med Hensyn til de omtalte Love bemærke vi, at man tydeligt seer den selvsamme historiske Gang i de tydske Folkefærds Tilstand og begyndende borgerlige Udvikling, som hos Skandinaverne. Hos Tacitus er denne Tilstand, som vi have seet, meget nær den selvsamme, som i Skandinavien førend Norden samlede sig, og deeltes i de tre Hovedriger. En Mængde mindre Folkestammer, hvoraf et betydeligt Antal nævnes, levede i en vis Art social Forening, i Byer, Herreder, Sysler, Fylker (naar vi her ville bruge de nordiske Benævnelser), ganske som vore Forfædre i Skandinavien, inden egentlige Stater og Kongedømmer der organiserede sig. Ligesom i Norden[110], gik det derefter med de germaniske Stammer; de smeltede sammen i større Forbund, under fælles Fyrster, Konger og Folkeforsamlinger. Saaledes dannedes de større Folkemasser under Navn af saliske og ripuariske Franker, Thüringer, Alamanner, Bajuvarier, Vestgother, Langobarder, Saxer, Friser, o. s. v. Ethvert af disse Stammeforbund havde egne, meer eller mindre overeensstemmende, eller i enkelte Dele afvigende Vedtægter, og saaledes benævnes de længere hen optegnede Love (paa samme Maade som i det gamle Danmark og Sverrige) efter ethvert Folk eller Folkefærd især (Lex Salica, Alamannica, Bajuvarica, Saxonica, o. s. v.). I disse tydske Folkesamfunds Love nævnes

---

[110]) F. Ex. i Sverrige, hvor man enten maa tænke paa Landskaberne, med deres særskilte Vedtægter og Lagmænd, eller paa de to Hovedstammer Gother og Svear; ligesaa i Danmark, hvor de tre forskiellige Landskabslove betegne tre oprindelige Folkeforbund.

ikke blot de tre egentlige Stænder: Adelige, Frie og Trælle; men de adskilles ved en meget væsentlig Forskiel i Rettigheder, nemlig ved høiere og ringere Grader i Pengebøderne for Drab og Saar („Wehrgeld"), der saaledes overalt afgiver den gieldende Maalestok for Vurderingen af de tre Stænders Værdi i Folkets Øine. Denne Vurdering efter tre Stænder findes saa godt som i alle gamle tydske Love (ikke dog i den saliske), men er temmelig afvigende hos de forskiellige Stammer i Forholdet af Boderne. En fuldstændig Udvikling heraf vilde blive meget for vidtløftig, og henhører mere i Privatrettens og Criminalrettens Historie, end det almindelige Princip for Stændernes Forskiel, som griber ind i Folkets Forfatning og offentlige Forhold. Jeg indskrænker mig til at fremføre den ene mærkværdige Omstændighed, at selv hos Saxer og Friser, der, som bekiendt, vare de tydske Stammer, hos hvilke demokratisk Frihed stærkest og længst herskede og forsvaredes, forekommer i Folkelovene ikke allene den samme Adskillelse af de tre Stænder; men Vurderingen af den Adelige, i Forholdet til den Frie og Ufrie, er i Følge Mandeboden meget høi, som 12 til 2 og 1 (altsaa sexdobbelt mod den Frie). I den ældste frisiske Lov er Forholdet i Beregningen af Boderne noget anderledes, nemlig 9, 6 og 4. De i øvrigt ved andre tydske Folkelove bekræftede Omstændigheder om Saxernes Adskillelse i tre Stænder, ere netop her saameget interessantere, som de ved denne Folkestamme kunne forbindes med gamle og paalidelige historiske Efterretninger, og som disse meddele os de ældste tydske Benævnelser paa enhver Stand[111]), og Underretning om, at Saxerne ikke taalte ulige Ægteskaber.

---

[111]) I Nithards Historia (skreven imellem 841—843) hedder det Lib. IV. c. 2: „Quæ gens (Saxonica) omnis in tribus ordinibus divisa consistit; sunt enim inter illos qui Edilinghi, sunt qui Frilingi, sunt qui Lazzi, illorum lingua dicuntur, latina vero lingua hos sunt:

Hos de i England indvandrende, erobrende Saxer udvikledes de oprindelige germaniske Forhold i mange Dele eiendommeligt; men den tredeelte Standsforskiel, medbragt fra det tydske Fædreland, de tre Hovedclasser hos alle angelsaxiske Stammer, gaaer igiennem det hele Folks Historie og alle dets Institutioner. Disse indeholde tillige, ikke allene i Maalestokken for Bøderne det almindelige Princip for Vurderingen af Stænderne; men ogsaa i den, uden Tvivl dog sildigere Vedtægt af et vist Jordmaal for den mindste Grundbesiddelse, der udfordredes saavel for den, der skulde opnaae Jarlens Stand, som for den

---

nobiles, *ingenuiles*, atque *serviles*." (*Pertz* Mon. Hist. Germ. II. p. 668.) I *Vita S. Lebuini*, der er omtrent et Aarhundrede yngre (Midten af det 10de Aarh.) forekommer samme Efterretning, og samme Navne paa de tre Stænder (Pertz II. p. 673); men med et Tillæg: at Saxerne ikke kiendte noget til Konger; hvorimod hvert Fylke (Gau) hos dem havde sin Princeps; hvori Biographen ganske stemmer overeens med Beda (s. Anm. 119). Et tredie Kildeskrift, samtidigt med Nithard (noget efter Midten af 9de Aarh.): Translatio S. Alexandri, Auctt. *Ruodolpho et Meginhardo*, tillægger derimod Saxerne fire Stænder, i det han, ligesom Tacitus, indskyder de Frigivne som en egen Stand. („Quatuor differentiis .... *nobilium* scilicet et *liberorum*, *libertorum* atque *servorum*.") Hertil har han det historisk vigtige Tillæg: at Ægteskab kun er tilladt imellem Personer af lige Stand („*nobilis* nobilem ducat uxorem, et *liber* liberam; *libertus* conjungatur libertae, et *servus* ancillae"), og at den, som overtraadte denne Lov, og ægtede en Hustru af høiere Stand, end hans egen, skulde bøde med Livet. („Si quispiam horum *sibi non congruentem* et *genere præstantiorem* duxerit *uxorem*, cum vitae suae damno componat.") Pertz. II. 675. Dette kan vel for en Deel beroe paa Misforstaaelse af Annalisten; men at jævnbyrdige Ægteskaber dog vare en gammel Vedtægt i de høiere Stænder, særdeles i Kongeslægten, mangler ikke Beviser; selv i den hedenske Tid var Adelkonen (Ægtehustru) vist nok fribaaren, ligesom Slegfredkonen eller Frillen sædvanligst trælbaaren. At Manden ablede Hustruen, var vel den almindelige Regel; i det angelsaxiske Heptarchie findes dog intet Exempel paa, at en Konge giftede sig udenfor Kongeslægterne, eller med nogen Anden end en Ædelings Datter. (Palgrave. l. c. I. p. 11.)

selvstændige Fribaarne [112]), en mærkværdig Bestemmelse, udgaaet fra det ovenfor nævnte, i Oldtiden uundværlige Vilkaar for Adelstands Tilværelse og Vedligeholdelse, nemlig Jordbesiddelse (enten som Odel, eller som Lehn). Overhovedet ere de angelsaxiske

---

112) *Eorl* var hos Angelsaxerne den høieste Stand eller Classe af Folket — høiere endnu end Þegn eller Þan og Hauld (Benævnelser, der ogsaa forekomme i Norden: „*Þegnar* oc *Hauldar*." Skaldskaparmal i Edda c. 65). Baade høiere Adel, og Fribaarne overhovedet, fremtræde i den angelsaxiske Forfatning under flere forskiellige Classer eller Grader og dertil svarende Benævnelser, i Følge deres personlige Stilling og Værdighed (blandt Þegnes gaves flere Grader, og Cynings Þegn var den ypperste), indtil Bonden, Ceorl, som den ringeste. En Eorl skulde besidde i det mindste 40 Hides Land, eller 8 Gange saa meget, som en Þegn, hvis ringeste Landbesiddelse var 5 eller 6 Hides. (s. herom bl. a. *Hallam's* Hist. of Midle-Age, c. 8. Ed. 1818. 4to. p. 131. *Turner's* Anglosaxons. VII. c. 9, og de af Leo udg. „Rectitudines singulor. person." p. 164. 166.) I øvrigt ere Benævnelserne hos forskiellige Forfattere meget ustadige, og tildeels uklare; Thegn eller Than forekommer undertiden som lige betydende med Eorl eller Jarl, og dette Navn maa igien undertiden vige for Ædling (Aetheling). Det sidste var imidlertid upaatvivlelig, som man af de forhen anførte Kilder seer, det oprindelige saxiske Navn for Adelen. Þegn eller Þan var, som ligeledes synes tydeligt, en ringere Adelsclasse, end Jarlernes; men dens Forhold til disse er mindre klart. At det ogsaa var en Benævnelse for saadanne Fribaarne, som ved en af Kongen tildeelt Værdighed eller Bestilling hævedes til høiere Rang, synes afgiort; men derimod ikke saa tydeligt, i hvilket Forhold de saa kaldte „Cynings Þegnes" eller „Kings Þanes" (kongelige Lehnsmænd?) stode til de øvrige. Det vigtigste ved disse Forhold er, at det ligger aldeles klart for Dagen, at man hos Angelsaxerne skielnede imellem Adel, eller høiere Stand, ved Fødsel allene, og et saadant Standsfortrin, erhvervet ved en vis, betydeligere Grundeiendom, eller ved tildeelt Værdighed (dignity by *birth*, by *property*, by *office*. Turner, anf. St.), og at alle tre Classer i deres Vurdering stode høiere end den simple Fribaarne (Freeman, Ceorl), som imidlertid, om endog tienende, aldrig kunde tabe sin selvstændige, personlige Rettighed; denne var saameget mere betrygget, som enhver Fribaaren, efter de angelsaxiske Love, betragtedes som staaende under Kongens umiddelbare Herskab og Beskyttelse; og Kongen derfor tog Bøder „for his Lordship", foruden Mandebod til Slægten, ved Drab af enhver Fribaaren.

Institutioner en meget brugbar Kilde til at forklare den ældre germanisk-skandinaviske Forfatning, naar man kun altid hos Angelsaxerne af den sildigere, mere organiske Udvikling udskiller de oprindelige eller ældste Elementer, som saadanne, der medførtes fra Moderlandet. — Den gamle, fra Angelsaxerne stammende Landsinddeling, og dens Analogie med skandinaviske Forhold, er allerede ovenfor berørt; ligesom det i England, saa at sige fra Saxerne indtil vore Dage, forplantede Princip, at Menigheder og større Samfund udgiøre Corporationer med communal Selvstændighed, med egne Retterting, selvvalgt Øvrighed, Fredsdommere, o. s. v. Følgeskabet (s. Gr. comitatus), saaledes som Tacitus skildrer det, ligger øiensynligen til Grund for den hele Erobring og Occupation af Bretland, ved de Tid efter anden, under Anførsel af Høvdinger med deres Følge, fra Saxland udførte Hærtog. Den samme, fra Arildstid germaniske Institution, blev uden Tvivl ligeledes Grundvolden for det hele angelsaxiske Lehnsvæsen, saaledes som det i den største Frihed og Yppighed kunde udvikle sig under de allergunstigste Forhold i England. Her var det ikke, som i Germanien og Skandinavien, Stammer af samme Folk, hvis Høvdinger med deres Følge kæmpede imod hinanden, og hvor i Almindelighed, eller i lang Tid, den ene Stamme ikke kunde faae afgiort Overmagt over den anden, indtil det i en sildigere Periode (ligesom længere hen hos Vestsaxerne i England) lykkedes en enkelt Stamme, et enkelt Landskabs Folk og Konge at betvinge de øvrige, og saaledes at give de samlede Riger deres Heelhed og Skikkelse. I England stode germaniske Stammer imod et fremmedt Folk, med hvilket de aldrig smeltede fuldkommen sammen; her var Erobringen fuldstændig, og Byttet ligesaa rigt og stort, som det var frit og tilgængeligt for de erobrende Høvdinger og deres Skarer.

Ligeledes forklare de angelsaxiske Stænders Adskillelse og

Begreb meget vel den germanisk-skandinaviske Adels Forhold til det øvrige Folk, og til Kongerne. Den var oprindeligen ved Byrd, ikke ved Embedsværdighed, ved Valg af Folket eller ved Udnævnelse af Konger, hævet til høiere Stilling og Rang over den øvrige frie Stand. Den angelsaxiske Jarl (Eorl) var uden Tvivl fra Begyndelsen en saxisk Princeps eller Høvding (*Ealdorman*, *Heretoga*), som i Spidsen for sit Følge havde vundet Land fra Britterne, og deelt det med sine Mænd under et vist Lehnsforhold. Paa lignende Maade er det gaaet til i Norden, inden Rigernes Samling; hvoraf Spor findes baade i den norske og svenske Historie og i Islands Bebyggelse. Hos Angelsaxerne vare derfor ogsaa de gamle Jarleslægter anseete som jævnbyrdige med Kongeslægterne, der selv vare udgaaede af hiin Stand; men da Kongerne især længere hen, under den fremskridende Udvikling af Lehnsforholdet, kunde hæve en Thegn eller Than til Jarlens Rang, blev ogsaa Jarlernes gamle saxiske Benævnelse Ædeling[113]) efterhaanden sieldnere, og fik høiere Værdi eller Betydning, saaledes at den tilsidst kun blev et Tilnavn for Personer af Kongestammen. Heptarchiets forskiellige Kongeslægter vare udsprungne af Ædelingers Classe; og dette bekræfter fuldkommen Tacitus' Ord om Germanerne: „*Reges* ex nobilitate, duces ex virtute sumunt" (enten man nu vil forstaae det første om Adelstanden, eller om udmærket Adel, som den Egenskab, man fortrinlig saae paa hos Konger). Det sidste er ogsaa langt fra at staae i Strid med Germanernes overalt fremtrædende Frihedskiærlighed, eller med deres frie Forfatnings Natur. At adlyde jævnbyrdige Ligemænd stred mere mod Folkets Uafhængighedsdrift, end at kaare

---

[113]) Den tillægges dem dog endnu i Æthelreds Lov om „Vargilde" (Mandebod) § 2, og denne er for Jarlen den samme som for Kongen; for ham skulde dog bødes dobbelt, fordi en lige saa stor Mandebod skulde tilfalde Riget, som Slægten.

en Overherre, en Folkestyrer, af en saadan Slægt, som fra en fiern eller umindelig Tid var regnet blandt Ædelingers høiere Stand.

I øvrigt var den høiere personlige Værdi eller Vurdering, den hermed følgende personlige Anseelse og Hæder, den heraf igien flydende større Lethed til at giøre sin Stilling, som mægtig Grundeier eller Chef for et stort Følgeskab, gieldende: de Fortrin, som Adelen hos germaniske Folkefærd, i deres ældste Forfatningsperiode, kan antages at have besiddet. At Dommere og Præster i denne Periode fortrinligen valgtes blandt de ved Adel udmærkede Slægter, er en Hypothese, ikke uden Rimelighed[114]), skiøndt uden udtrykkelige historiske Beviser. Men det er ovenfor viist, at Dommerne hos de frie Germaner og Skandinaver egentlig kun vare Lovens Forkyndere. Præsterne derimod, saaledes som Tacitus i faa Træk skildrer dem, forkyndte Gudernes Villie giennem Varsler og Vartegn (Sortes) og synes ved Folketingene at have været et Slags ordnende Styrere[115]) uden Herskermagt (i nogen Liighed med Præsidenter i vore Dages Parlamenter).

Vende vi os fra de germaniske Folkefærd til Skandinaverne i Oldtiden, for at undersøge, hvad Liighed eller Uliighed vi her finde i Henseende til den Standsforskiel, som alle historiske Kilder, ligefra den alleræld ste, tillægge Germanerne: da er det for længe siden afgiort, at Liigheden er fuldkommen i Henseende

114) Eichhorn deutsche Staats- und Rechtsgesch. 3te Ausg. I. S. 52. Savigny l. c. S. 6. Grimm d. Rechtsalterth. S. 270.

115) „Silentium per *sacerdotes*, quibus tum et coercendi jus est, imperatur." Germ. c. 11. (Om Præsternes øvrige Myndighed og Berettigelse til i Krigstid at fængsle og straffe, c. 7.) At den islandske Forfatning, efter Øens Bebyggelse, oprindelig medførte en Forening af præstelig og dømmende Myndighed hos Goden (*Godi, Godordsman*), et Slags Herredsdommer i hvert *Godord* eller Herred, er bekiendt (jvf. Arnesen. S. 473—75.)

til den frie og ufrie Stand, eller, at Fribaarne, Frigivne og Trælle fremtræde i Skandinavien under samme Vilkaar, som hos alle gamle Nationer af tydsk Stamme. Nu vilde det allerede i sig selv være besynderligt, om en saa væsentlig og saa omfattende Lighed skulde være forenet med Ulighed i det ene Hovedpunct: Mangel paa en arvelig Adelstand. Adskillige Forfattere ere dog mest tilbøielige til at antage: at denne savnedes hos Skandinaverne[116]; men dette grunder sig tildeels paa, at man enten i den manglende eller forskiellige Benævnelse har seet en Mangel paa Tingen selv; eller at man har troet kun at finde den sildigere Adels-Institution der, hvor man oversaae, at denne vel i sin senere Skikkelse, i anderledes udviklede Vilkaar og erhvervede eller tiltagne Rettigheder, var forskiellig fra den ældre Adel; men at denne Stand derfor ligefuldt havde existeret i en meget gammel

[116]) Hos os hører, som bekiendt, T. Rothe til disse. (Nordens Statsforfatn. I. S. 72. 84 og flg.) og en berømt finlandsk Retslærd forkaster ligeledes Arveadel i Norge. (*M. Calonius*, de prisco servorum jure. Opera. ed. *Arwidsson*. 1829. I. p. 134—40.) Fornemmelig mod Rothe har G. L. Baden skrevet sin Afhandling om Arveadels Ælde i Norden (Saml. Afhandlinger. 2 Bd, S. 85—138.), hvor man savner historiske Hensyn til Standsforskiel, og Adelsstand som almindeligt Phænomen i den germanisk-skandinaviske Oldtid; men finder meget samlet til Beviis for den arvelige Adels Tilværelse fra umindelig Tid i Norden. Blandt nyere Germanister vil Wilda (som i sit lærde Værk „Das Strafrecht der Germanen", Halle, 1842, første Gang har prøvet en fuldstændig Jævnførelse og Sammensmeltning af alle gamle tydske og skandinaviske Folkelove og Retsvedtægter, for saavidt som Strafferetiens Forhold angaae) endog reent fraskrive Germanerne en arvelig Adelstand; og finder det „mere vanskeligt, end noget andet, i de germaniske Retsvedtægter overhovedet at paavise en Byrdsadel med bestemte Forrettigheder, og navnligen med Adkomst til høiere Mandebod." (S. 96). Det sidste Tillæg giør Forfatterens hypothetiske Mening end mere uforklarlig; og selv indskrænker han den i sin følgende Udvikling saa meget, at den tilsidst dog ender med „ein germanischer Adel mit schwankender Grundlage", med „ubestemte og vaklende Fortrin hos de forskiellige Folkestammer". (S. 98.)

Tid, endskiøndt den havde en anden Skikkelse og Stilling, end den nyere Adel. Dennes, Tid efter anden historisk og juridisk begrundede, reelle Forrettigheder kiendte man naturligviis ikke i det gamle Skandinavien; men en ikke ringe Deel af den Fordeel, som disse Forrettigheder gave, nød de gamle Adelsslægter ligefuldt, i Følge Vedtægt, Folkeskik og naturligt overveiende Anseelse. Alt dette lader sig tilsidst henføre til den ene, ældste, i sit Udspring ukiendte, men derfor ikke mindre historisk bevisende Kilde: en oprindelig, eller i Folkets Væsen og Egenhed beroende Mening om Standens Fortrin og høiere Stilling, eller Fødselsret. En saadan Forestilling, og en paa den beroende arvelig Slægthøihed eller Slægtfortrin hos enkelte Familier af fribaaren Stand — var almindelig for alle germaniske og nordiske Folkefærd. At twiste om de gamle Nordboer kiendte Arveadel, eller ikke, er egentlig kun en Tvist om Navn og Form; imedens det Væsentlige, en Classe af høiere Fribaarne, i hvis Slægter Fødselens Fortrin var arveligt, ligesaa vist fandtes hos de gamle Skandinaver, som man hos dem ikke kan søge Middelalderens senere Adel og Ridderstand. Det er imidlertid tydeligt, at ogsaa i hiin Standsret og Fødselsret fandt Grader Sted fra den ældste Tid; saaledes vare, som vi have bemærket om Angelsaxerne, Kongeslægterne egentlig den høieste Adel, eller de ved den høieste Fødselsret meest udmærkede Slægter. Af saadanne har der i den ældste Periode været endeel i Norden, hvor Navnet Konge oprindeligen synes at have været temmelig almindeligt for enhver Høvding over større eller mindre Fylker, eller Folkesamfund og Landskaber.

Til Beviis paa arvelig Standsdeling og Standsadskillelse i Norden har man, fra Overgangstiden imellem Mythen, Sagn og Sagafortælling, den bekiendte allegoriske Digtning *Rigsmál*. Denne er i sildigere Tider bleven saa ofte paaberaabt og

commenteret[117]), at vi kunne forudsætte den som almindelig bekiendt. Uagtet en og anden afvigende Anskuelse, bliver det dog øiensynligt nok for enhver, med de historiske Forhold noget bekiendt Læser af Digtet: at det ved en simpel og tydelig Allegorie fremstiller de tre eller fire Stænders Tilværelse og Forhold i Norden, og det tillige ved, for en Deel, at udmærke dem med almindelig brugelige Benævnelser[118]). Ikke mindre tydeligt er det, at et saadant Digt allene kunde hvile paa historisk Grund; og uden i øvrigt at afgiøre noget om dets Alder, maae vi derfor tillægge Rigsmál samme Gyldighed, som enhver anden med det samtidig historisk Kilde; ligesom ogsaa dets Resultater, i Henseende til Stændernes Rang og Byrdsret, finde noksom Bekræftelse i andre nordiske, baade mythiske og historiske Kilder. At disse især findes vedkommende Norge og det norske Folk, betager dem ikke, indtil en vis Grad, Anvendelsen paa det øvrige Skandinavien. Det er snarere et stærkt og afgiørende Beviis for, at Nordens Folkefrihed kunde bestaae ved Siden af arvelig Adel og Byrdsret, at ikke allene den tydske Folkestamme, hos hvem Frihedsfølelsen synes at have været den stærkeste, demokratiske Elementer de varigste og mest udprægede — Saxerne, som en af de ældste historiske Kilder endog reent fraskriver Konger[119]), ligefuldt havde deres Adel,

[117]) Ogsaa i Tydskland bl. a. af Grimm (Deutsche Rechtsalterth. S. 227. 28.) og nylig af Leo. Rect. singular. personar. p. 153—59.

[118]) Saaledes er ogsaa Digtets Indhold uden Tvivl rigtigt opfattet i Indledningen til den Magn. Commissions Udgave. (Edda Rhytm. P. III. pag. 165—67.) Men hermed at forene den Hypothese, at Forf. af Digtet paa eengang har villet skildre tre forskiellige Folkestammer og tre Stænder (id. p. 161—92), indeholder en Modsigelse, og forstyrrer den naturlige poetisk-mythiske Opfatning, som ligger i denne mærkværdige Digtning.

[119]) *Beda* Hist. eccles. V. c. 12. „Non habebant *regem* antiqui Saxones, sed *Satrapas* plurimos suae genti præpositos, qui ingruente belli articulo, mittunt æqualiter sortes, et quemcunque Sors ostenderit,

ophøiet over den simple Frie; men at det samme netop gielder om det skandinaviske Biergfolk, hvor Folkefriheden maaskee var mest energisk; men hvor ogsaa Høvdingerne længst og alvorligst modsatte sig det fuldstændige Kongedømme og Enevoldskongernes Besiddelse af Herredømmet over det samlede Folk og Rige. Ligesom den norske Folkekrønike og Kongesaga nævner Kongernes Ætlinger (f. Ex. Olaf Trygvason) som „odelsbaarne til Kongedømmet"[120]): saaledes nævner den ogsaa de „mange mægtige og ætstore", eller ved deres berømte Slægt udmærkede Landshøvdinger (Lendir-menn) i Norge, „som baade stammede fra Konger og Jarler, havde stor Eiendom, og for det meste raadede over Bønderne i hvert Fylke." (Oluf Helg. S. c. 41.)[121]) Det vilde blive for vidtløftigt at udføre, hvorledes det samme Byrds- og Slægtsforhold vedvarer og udvikler sig i mere organiske Former giennem den hele norske Forfatning i sildigere Aarhundreder; indtil man tilsidst i anden Halvdeel af 13de Aarhundrede i dette Rige (som K. Magnus Hagensens Hirdskraa [Hof-Lov] udviser) havde bragt det til en fuldkommen

---

hunc tempore belli *ducem* omnes sequuntur, et huic obtemperant." I den Alfred tillagte angelsaxiske Oversættelse gives Satrapa ved *Ealdorman* og Dux ved *Hertoga*.

120) „Olaf Tryggvason, er *ódalborinn* var *til konungdómsins*." Snorre, Ol. H. Saga c. 34. Schönings Udg. II. S. 38.

121) Jvf. Oluf d. Hell. Ord til Erling Jarl. c. 58. S. 66. S. videre Oluf. d. Hell. S. c. 48, hvor de Hoibyrdige forekomme under Benævnelse af *ættstor*, *kynstor* og *odhilborinn*. Det er saadanne Slægter, som i mythiske Kilder nævnes *höldbornir* og *hersbornir* (Hyndla-liód. str. 10. 15.), hvormed ogsaa Angivelsen af Stænderne i den prosaiske Edda stemmer overeens. (jvf. den anf. Indledn. til Rigsmál. p. 162.) At den norske Herse dog havde høiere Stilling, end Haukdsmanden (jvf. det mærkværdige Sted i Magn. Lagab. Gulathingsl. p. 458) forekommer mig tydeligt. Mærkeligt og interessant er i øvrigt ogsaa det i Harald Haardr. Saga c. 49 forekommende Tilfælde om *Tign*, *Tignar*, som Benævnelse paa en Rang og Værdighed, Kongen kunde give, der endog stod over Jarlens; et Forhold, der, i meer end Navnet, minder om angelsaxiske Institutioner.

organiseret Statsret og Regieringsform, hvor Monarkiet sluttede sig til en meget udviklet Lehnsforfatning; imedens Folket, repræsenteret ved frie Odelsbønder og den i Kiøbstæderne fremvorende Borgerstand, beskiermedes i dets Rettigheder ved Landslove, Stadsretter, og de aarlige store Retterthing og Folkemøder. Men ganske forbigaaes kan det dog ikke, at ligesom det er de norske Folkevedtægter og Landslove, hvor Grundeiendommens Bevaring i Slægterne, eller Jordens Arvelighed giennem Odelsretten, hersker i den videste Udstrækning og efter det meest giennemførte System: saaledes er det netop i dette Folks tidligere Love, hvor Fødselsret og Adelsret tilkiendegives ved høiere Vurdering af den personlige Fred og Sikkerhed, eller ved høiere Mandebod og Voldsbøder.

Hagen Adelstens Gulathingslov (oprindelig fra det 10de Aarh.) bestemmer saaledes Saarbøder i 6 forskiellige Grader, af hvilke de 4 tilfalde Folkeclasser eller Stænder, de to øverste næst Kongen derimod høie Værdigheder. Saaledes tillægges den Frigivne, som den ringeste Stand, der havde personlig Gyldighed og Rettighed, 12 Øres Bod (eller 1 *Baugr*, een Lod); herefter følge i et stigende Forhold: Søn af en Frigiven (2), Bonde (3), *Hauldr* (den norske Ædling; hos Paus „Odelsmand") (6), Lænsmand og Kongens Staller (12); Jarl (24). Tilsidst nævnes Kongen, med en her (ligesom hos Angelsaxerne) fordoblet Bod i Forhold til Jarlen[122]. En lignende Maalestok

122) H. Adelstens Gulath. L. Manhelge B. c. 35. hos Paus I. p. 161. De samme Grader nævnes c. 50; og ligeledes ved Leiermaalsbøderne for at beligge en anden Mands Trælqvinde c. 48. Jvf. Hagen Hagensens Frosteth. L. III. (Mandh. B.) c. 51. Paus S. 51. 52, (Her er det Mærkelige, at Maalestokken for Saarbøderne er sat efter Fornærmerens Stand.) Jvf. endvidere Hagen Adelst. Gulath. L. Qvindegift. B. c. VI. Paus I. S. 71. 72. Arveb. c. 20. S. 106. Landsleie B. c. 15. S. 129. o. fl. St.

for den høiere Vurdering af Hauldsmanden, eller den Adelsbaarne, og Bonden, gaaer igjennem mange andre Retsforhold, som denne Norges ældste Folkelov bestemmer; og dens mærkelige Hoved-Grundsætning i den Henseende (som den anvender paa de overflyttede Islændere) var: „Enhver have slig Ret, som han kan bevise sig at være af Byrd til." (Mandh. Balk. c. 50.) — At hverken de gamle danske eller svenske Love[123]) kiende noget til Forskiel i Bøder efter Stænderne, og derved adskille sig baade fra de norske og de germaniske, er vist nok af historisk Mærkværdighed, og synes at hentyde paa en væsentlig Forskiellighed i gamle Retsbegreber og Retsvedtægter. I øvrigt kan dette ikke svække de mange historiske Beviser for en Adelstands Tilværelse fra umindelig Tid, i det mindste i Danmark. Baade i Witherlagsretten, og hos vor ældste danske Lovfortolker[124]) forekommer Benævnelsen *Hethwarthman* i samme Betydning, som det norske *Hauldr*; Witherlagsretten paabød Rang og Sæde efter enhver Mands Adel eller Byrd[125]); og A. Sunesen skielner tillige udtrykkelig imellem Byrdsadel og Embedsadel („aut propter *generis claritatem*, aut *officii dignitatem*"); ligesom et af vore allertidligste Diplomer (1085) nævner „Mægtige af Adel og Uadel" (præpotens nobilis vel ignobilis). Munken Ælnoth (i anden Halvdeel af det 11te Aarh.) nævner paa flere Steder *nobiles* og *ignobiles*, „nobiles magnates", og som Modsætning „nobiles og vulgus" i Danmark[126]). Ogsaa hos Saxo, i det mærkværdige Indhold, han meddeler af Kong Frodes Love (i ethvert Tilfælde uden Tvivl den ældste bevarede Levning af danske Retsvedtægter)

123) Jvf. Nordstrøm Sv. Samhällsförfatn. I. p. 151–52.

124) Anders Sunesen i Lex Scan. V. 21. Benævnelsen Hethwartman synes han at anvende paa begge Slags „divites et præpotentes".

125) „Secundum *nobilitatis propaginem*." Svend Aagesen. S. R. Dan. III. p. 147.

126) Hist. S. Canuti Regis. Scr. R. D. III. p. 348. 352. 354.

forekomme Udtryk, der, skiøndt ikke ganske tydelige, klart nok hentyde paa en tredobbelt Stand, og fremhæve det som berømmeligt hos den gamle Tid, at Adel hos de Danske kunde blive Tapperheds Belønning [127]. Stedet har ogsaa den Mærkværdighed, at her nævnes en Standsforhøielse paa Grund af Krigsbedrifter, som, hvad Adelen angaaer, synes at tilkiendegive en meget tidlig Brug af den Skik, at ophøie den Friboarne til de Adelsbaarnes Stand. Jeg kan ikke gaae ind paa en nøiere Undersøgelse af Spørgsmaalet: hvilken Kilde Saxo kan antages at have havt til de Vedtægter, han tillægger Kong Frodes Tid; de kunne dog upaatvivlelig allene søges i den gamle, af ham benyttede Sagnhistorie; og hans Beretning er saaledes et yderligere Beviis, baade for Tilværelsen af en Adelstand, og af en ældre og yngre Nobilitas, allerede i Danmarks forhistoriske Tid. Dette strider heller ikke i nogen Maade imod de gamle Standsforhold. Allerede Tacitus nævner „*insignis* nobilitas"; ikke alle Adelsbaarne vare lige „illustres"; Familiens Anseelse beroede vist nok for en stor Deel paa dens Ælde, men tillige paa det Værd, som en Række af navnkundige, berømte og mægtige Ætlinger havde givet Slægten. Der kan for Ex. ikke være nogen Tvivl om, at E. B. Absalon allerede ved Fødselen var illustris; men det er tydeligt, at hans Slægt, ved hans egne og hans Brødres Bedrifter, Magt og Værdigheder, under og efter hans Tid er steget langt høiere i Anseelse, og har opnaaet hvad Tacitus kalder „fortrinlig Adel". — At en Standsophøielse af den Art, som Saxo omtaler, kunde

127) „Qui ex *popularibus* primipilum in acie anteiret, ex *servo liber*, ex *agresti illustris* evaderet. At si *ingenuus* foret, *satrapa* crearetur: ..... Adeo *nobilitatem* fortitudini tribuendam putabant." Saxo. Ed. Müller. Lib. V. p. 229. (Man seer, at Saxo ved *ingenuus* og *illustris* har tænkt sig det samme, nemlig *nobilis;* ligesom han ved *Satrapa*, et Ord, som han rimeligviis har optaget efter Beda, formodentlig forstaaer en Jarl, eller kongelig Lehnsmand.)

foregaae i den germaniske og skandinaviske Forfatnings ældste Periode, har heller intet stridende imod de arvelige Stænders Natur og øvrige Forhold. Den Frigivnes Søn betragtedes allerede som halv fribaaren; og Sønnesønnen havde lige Standsret med den frie. At Høvdingen, Fyrsten (Princeps) kunde (ligesom ellers Kongerne) tildele høiere og ringere Værdighed til dem, der traadte ind i hans Følge, finde vi allerede hos Tacitus [128]); ja end mere, at endog Frigivne, ved Kongers Yndest og i deres Tieneste, snart kunde naae høiere Rang og Værdighed, end de Fribaarne, ja selv end Adelsbaarne [129]). Saaledes findes hos hans Germaner allerede baade en ældre og nyere Adel.

At antage den her i faa Grundtræk berørte Tredeling af Stænder eller arvelige Folkeclasser, som almindelig for alle, i deres Oprindelse beslægtede germanisk-skandinaviske Stammer: er af historisk Nødvendighed. Det lader sig ikke tænke, at en enkelt Green af Stammen, i sin oprindelige og væsentlige Nationalitet, skulde være forskiellig fra alle øvrige; og hvad dette Punkt angaaer, da bekræftes en saadan Almindelighed ved flere eller færre, meer eller mindre tydelige og afgiørende Træk i alle tydske og skandinaviske Folkefærds Myther, Sagnhistorie og ældste Monumenter. At forkaste Gyldigheden af disse Træk hos en enkelt Folkestamme, i et enkelt Land, er at gaae ud fra en selvdannet Forudsætning, og ende med Kiendsgierningen; i Stedet for at gaae den modsatte Vei, der allene kan føre til factisk Sandhed, eller i det mindste til klar Sandsynlighed. — Hvad vi i det Foregaaende have udviklet,

---

128) „*Gradus* quinetiam et ipse comitatus habet, iudicio eius quem sectantur." *Germ.* c. 13.

129) „*Liberti* non multum supra servos sunt .... exceptis dumtaxat iis gentibus, quae regnantur. Ibi enim et super *ingenuos*, et super *nobiles* ascendunt." *Germ.* cap. 25.

gaaer i øvrigt fornemmelig kun ud paa Stændernes arvelige Charakteer, og paa at benegte det usammenhængende og modsigende Princip, at Arvelighed skulde findes i to Stænder, men ikke i den tredie; at endog der, hvor Kongestammen, som altid kun var den høieste Adelsæt, var arvelig, skulde de høiere Fribaarnes, de udmærkede Slægters Adel, være personlig, eller uden Byrdsret. Denne Ret maa man kun ikke i den ældste Periode udstrække videre, til andre reelle Fortrin og Forrettigheder, end til den ved Fødselen høiere Stilling, Anseelse, Værdi — udtrykt, efter germaniske Retsbegreber, ved den høiere Livsvurdering; eller overføre Middelalderens Lehnsvæsen og Standsret paa den gamle nordiske og germaniske Adel, som den var førend de tydske Folkevandringers Tid, og førend de paa det romerske Monarkies Ruiner byggede nyere Statsforfatninger. Snarere maae vi søge et Billede af denne Adels Natur og Beskaffenhed i et Land, hvor saamange Spor af ældgammel germanisk Folkeskik, og af angelsaxiske Institutioner og Begreber, med forunderlig Varighed have overlevet den store normanniske Revolution, og alle sildigere. England har paa en vis Maade endnu, ligesom i den angelsaxiske Periode, en dobbelt Adelsværdighed, i det den senere arvelige Pairsstand kan siges at repræsentere den høiere saxiske Adel, de gamle Jarleslægter eller Ædelinge; men det har ogsaa endnu i sine „Commoners" eller „landed Gentry", en national Adel, som kun existerer i Familiernes Ælde, personlige Anseelse og Grundeiendom.

9.

Det sidste Punkt, som vil være Gjenstand for disse Bemærkninger, men her i den korteste Berøring, er Kongemagt og Regiering. Det følger af sig selv, at om Regiering, i den Mening, vi nu forbinde med Ordet, kan ikke være Tale, der hvor endnu ingen Stat har udviklet sig; og hvad det

længe isolerede Skandinavien angaaer, da see vi, selv giennem den usikkre Sagnfortælling, tydeligt nok, at Aarhundreder ere forløbne, førend de tidligste Statselementer kunde danne sig til en nogenlunde ordentlig, heel og varig Skikkelse. Derfor kan jo Skildringen hos Tacitus fra det 1ste Aarhundrede efter Chr. siges at gielde om Norden endnu i det 8de eller 9de; og Levninger af den germaniske Forfatning, som han beskriver, vedligeholdt sig hos de skandinaviske Nationer endnu længe efterat de tre Riger vare dannede og, efter Christendommens Antagelse, havde faaet en fastere Statsorganisme. — Men heller ei kan noget Slags organisk Beskaffenhed tænkes hos et Folk, uden en Styrelse, et Middelpunkt for Samfundet, eller for den større Forening af flere mindre organiske Forbindelser. Hvad denne Styrelse hos Germanerne, og hos deres skandinaviske Frænder, havde af demokratiske Elementer, i hvilke Former Folkefriheden ordnede sig under gieldende Retsbegreber og Vedtægter, for at modstaae Opløsningen af den bestaaende Organisme hos Folkestammer og Folkesamfund: er ovenfor berørt. Spørges her nu: hvad vare Kongerne, som nævnes hos Germaner og Nordboer allerede i den ældste Sagntid, og hvorledes deres Magt? — da er Svaret paa det sidste Punkt let nok, for at sige hvad Kongerne ikke vare. De vare ikke lovgivende eller uindskrænkede Monarker; men de vare styrende og befalende Overhoveder — hver i Spidsen af sit Folk den Første, og uafhængig af nogen anden Overherre. Dette Begreb om en Konge finde vi baade klart udviklet og realiseret hos de gamle Nordboer. Navnet (af hvis forskiellige Udledninger[130]) ingen

---

[130]) Vilde man holde sig til en i sildigere Tid temmelig hyldet Etymologie (oprindelig fra Edv. Lye) af A. S. *Cyn*, Kiøn ɔ: Slægt, Gl. Tydsk *Kunni*, Lat. *genus*, *gens*; da blev *Cyn-ing*, *Kon-ungr*, *Kun-ing*, egentlig ætbaaren, nemlig i fortrinlig Grad, af en høi Æt („Ey ma kunungär utan af godo *Kyni* komin wara" hedder det i Konunga

bringer os Begrebet saa nær, som Slægtskabet imellem *rex*, *regnare*, *regnum*) giør dog mindre til Sagen; i Norden i det mindste viser det sig, at man i de ældste Tider uden Tvivl har brugt det om enhver uafhængig Høvding af høi Byrd og Slægt, uden Hensyn til hans „Riges“ Udstrækning. (jvf. f. Ex. Snorre Ol. Hell. S. c. 34, om Fylkekongerne efter Harald Haarf.) En saadan Konge var egentlig ikke meer, end en Høvding eller Fyrste (*Ealdorman*, Princeps), under en anden Benævnelse; men Navnet steg i Betydning, jo større Riget blev.

En anden Sag var det med Slægtens Høihed; denne kom altid fortrinlig i Betragtning, hvor det gialdt om Kongeværdighed. Saaledes kunde, som vi see i Norge og Sverrige, selv de mægtigste Jarler, der ei vare af erkiendte Kongestammer, vel opnaae Magten, men ikke Navnet eller Hyldingen. Baade Germaner og Skandinaver kiendte fra umindelige Tider enkelte Slægter, som de tillagde kongelig Rang og Høihed, og som de, hvor det kom an paa at vælge en Konge, foretrak for enhver anden nok saa mægtig Adelsæt. De Muligheder, som kunne tænkes til Oprindelsen af saadanne Slægters fortrinlige Adel eller Fødselsret, forbigaae vi; her behøve vi kun at holde os til den af Ingen omtvivlede Kiendsgierning. Disse Slægters Tilværelse, og Erkiendelsen af deres Høihed og Rang over alle andre, medfører allerede i og ved sig selv Begrebet om Arvelighed af den Værdighed, som kun En, der var af Kongeslægt, kunde beklæde. Da hos Cheruskerne, i de efter Armin's Drab følgende indvortes Krige, den høie Adel var stærkt medtaget, og Ingen mere af kongelig Slægt tilbage i Landet: sendte Folket til Rom, for at begiere den eneste

---

och Höfdinga Styrilse. I. 15.) og herfra overført: en Slægthøvding, Ættens Overhoved, princeps gentis. (Jvf. bl. a. Ihre Glossar. I. 1127. Leo l. c. p. 13.). *St. Priest* Hist. de la Royauté. I. proleg. p. LIII.)

overblevne, der opfødte kongebaarne Ætling, Armins Brodersøn, ogsaa paa mødrene Side af høi Byrd, til Konge eller Fyrste [131]). Dette er saameget mærkeligere, da Cheruskerne paa den Tid ingen Konger havde, og Arminius selv blev styrtet ved Mistanken om at han stræbte efter Herredømmet. Det kan derfor neppe forklares paa anden Maade, end at denne tydske Stamme tidligere havde havt Konger, der vare afsatte, fordrevne, eller gaaede tilgrunde i de indvortes Feider; og at Folket nu atter besluttede, at ville have en Konge til Overhoved. I øvrigt viser baade Fortællingen om Hermans Skiebne, og hvorledes det siden gik Italicus, at Germanerne allerede paa den Tid havde et Aristokratie, der var stærkt nok til at holde baade Konger og Almue i Skranker. — Flere herhen hørende Steder hos Tacitus bekræfter dette Forhold hos Germanerne mere end tilstrækkeligt [132]); han nævner endog udtrykkeligt, som vi ovenfor have seet, kongelige Slægter hos visse Stammer. Heller ikke mangler det paa historiske Oplysninger om germaniske Dynastiers Oprindelse. Et af de mest glimrende Exempler herpaa gav Marbod, Marcomannernes berømte Fyrste, som, ved Aandskraft og Klogskab fra en fribaaren Mand hævede sig til Folkets Høvding, og siden til Konge og en mægtig Erobrer. Dette strider heller ikke imod den almindelige Sætning, som Historieskriveren opstiller i Germania: Konger

[131]) „Eodem anno Cheruscorum gens *regem* Roma petivit, *amissis* per interna bella *nobilibus*, et uno reliquo *stirpis regiæ*, qui apud urbem habebatur, nomine Italicus. Paternum huic genus e Flavio, fratre Arminii, mater ex Cattumero principe Cattorum erat." o. s. v. Tac. Ann. XI. 16. Ved „amissis nobilibus" kan dog, som det følgende i Historien viser, ikke forstaaes, at Alle, men en stor Deel af Adelen var gaaet tilgrunde.

[132]) Ligesom han om Italicus giver tilkiende, at han, som født af kongelig Stamme, i sin Slægts Adel og Anseelse hos Folket stod høiere, end nogen anden (Ann. XI. 16.), saaledes Ann. IV. 13: „Julius Paulus et Claudius Civilis, *regia stirpe*, nobilitate ceteros anteibant." Histor. IV. 55. „Classicus *nobilitate* opibusque ante alios; *regium illi genus*, et pace belloque clara origo."

vælges efter deres Adel (ex nobilitate, af de fornemste Slægter), Hærførere (duces) efter deres Tapperhed eller Krigsdygtighed (ex virtute). Nærmest udtrykker dette dog kun: at til Kongeværdigheden fordrede Germanerne i Almindelighed ligesaa nødvendigt en høi Slægt, som de krævede Tapperhed af Anføreren, enten han var Konge eller ikke. Foreninger af talrige Stammer til store Krigsforetagender behøvede et fælles Overhoved; men ogsaa i et saadant Tilfælde var Ættens Adel afgiørende. Da Frankerne, paa Erobringstoget til Gallien, skulde drage over Rhinen, beretter Gregorius fra Tours, vilde de have en Konge, og ham valgte de af den første og ædelste af deres Slægter: Merovingernes[133]).

Dette er i øvrigt en sildigere Bestyrkelse paa Fremstillingen hos Tacitus: ikke alle germaniske Stammer i hans Tid styredes af Konger; hvilket endnu Beda beretter om de gamle Saxer. For at tage dette i den rette Mening, og tillige bringe det i Overeensstemmelse med den hele af Tacitus skildrede Forfatning hos Germanerne (hvortil vi omtrent, i den Henseende, finde et Sidestykke i Norge før Harald Haarfagers Tid) maae vi uden Tvivl kun tænke paa Stammesamfund af mindre Omfang, som hverken fattedes deres fornemme, mægtige Adelsslægter (proceres, nobiles), deres Overhoveder og Dommere (Principes), eller deres valgte Krigshøvdinger (duces); men som endnu ikke havde samlet sig i større Foreninger eller Folkesamfund, under en fælles styrende Overherre. Hvor en saadan større Forening var kommen i Stand, der har uden Tvivl ogsaa snart en mere monarkisk Forfatningsform giort sig gieldende, fordi den var nødvendig. Germanerne havde intet nationalt og politisk Middelpunkt, som Romerne i deres evige Stad. Fra det Tidspunkt af, da deres Krige bleve mere end

---

133) „Regos super se creavisse de *prima*, et ut ita dicam, *nobiliori* suorum familia." Gregor. Turon. II. 9.

Stammefeider, da de vare i Stand til mere, end at forsvare deres Frihed, da de vare stærke nok til at angribe den ravende romerske Colos, og at fremtræde som Erobrere — fra den Tid var Kongedømmets Regieringsform og Indflydelse paa Statsdannelsen afgiort og vedvarende. Tidligst udviklede det en central Organisme og Magt hos Frankerne; disse bleve derfor ogsaa det tydske Folk, der tidligst dannede en fast, selvstændig, eiendommelig udviklet Statsmagt, som fra det erobrede nordlige Gallien længere hen atter gik erobrende tilbage til Stammelandet, og ved Carl den Stores mægtige Aand lagde Grundvolden til Europas nyere Statssamfund.

I den ældre, oprindelige Forfatning, saaledes som den fremtræder hos Tacitus' Germaner, og i nogle af den nordiske Sagnhistories tidligste Træk, var det monarkiske Princip hverken almindeligt, eller fuldstændigen udviklet. Demokratie og Aristokratie holdt hinanden i Ligevægt; Orientens umiddelbare Eneherskere (Chan, Sultan, Keiser, o. s. v.) over og ved Siden af det adlydende Folks Heelhed: kiendte aldrig den germaniske Verden. Der hvor endnu den arvelige Kongeværdighed, eller den egentlige monarkiske Styrelse, ikke var bleven Vedtægt og Folkeskik: der var Forfatningen, som hos Saxerne. Større og mindre Samfund, eftersom Menigheder, Slægter og Stammer havde forenet sig om at danne dem, styredes i Fredstid ved Folketing og dømmende Høvdinger[134]), og fulgte i Krigen den valgte Anførers Bud. Klart fremtræder Adskillelsen af begges Embede og Værdighed; og det var allene Kongen, der forenede begge. Den islandske Fristat, der ikke kiendte til nogen Krigsforfatning, havde derfor kun Ting, Dommere og Tingmænd; ingen Høvdinger (principes) eller

134) Om Saxerne: „Pro suo lubitu .... *singulis pagis* præerant singuli." Vita Lebuini. (*Pertz* Mon. II. 361. „Variis diversa modis plebs omnis habebat quot pagos tot pæne *duces*." Poeta Saxo ad. a. 772.

Anførere (duces). Allerede Cæsar skielner udtrykkeligt imellem begge[135]). Herman (Arminius) var ikke Cheruskernes Fyrste, men Hærfører; Beskyldningen, at han higede efter Herskermagt (regnum affectans), reiste et Partie blandt Folket imod ham. Men ogsaa der, hvor et Stammesamfund, et Fylke, i Fredstid ikke kiendte andre, end valgte og dømmende Overhoveder[136]), maae vi tænke os disse beklædte med høiere Værdighed og Myndighed, end nyere Tids indsatte Landsdommere. Det var Folkestyrere, som foruden den Anseelse og Indflydelse, deres Stilling, Embede og personlige Evner gave dem, som oftest forøgede den ved Standsfortrin, ved Rigdoms og talrige Clienters overalt og til alle Tider gieldende Hielp.

I øvrigt, skiøndt saavel Tydsklands som Skandinaviens Historie, under Stammesamfundenes og Folkefrihedens Periode, kun er til i de enkelte Fragmenter, der ere levnede i Tacitus' Annaler, hist og her hos andre romerske Historieskrivere, i Snorres Saga om Ynglingerne og om Harald Haarfager, og Saros med Myther og Fabler blandede danske Sagnhistorie: saa have vi dog paa en Maade et temmelig fuldstændigt historisk Billede af hiin Periode bevaret hos Angelsaxerne og Frankerne; hos de første saameget tydeligere, da, formedelst Landets geographiske Forhold, Folket der mere isolerede sig, og Forfatningens historiske Udvikling i det Hele var eiendommelig, national og conservativ. Hvorledes det er gaaet til

---

135) „*Duces principesque* Nerviorum." Cæsar. B. G. V. 41.

136) „*Principes* regionum atque pagorum inter suos jus dicunt." Id. B. G. VI. c. 22. „Optimates et *judices*" kalder Ammian. Marcellinus dem hos Vestgotherne; XVII. 12. XXVII. 5. XXXI. 3. Efterat den longobardiske Konge Clephos i A. 576 var myrdet, vilde man ingen Konge have; i ti Aar styredes Longobarderne af 30 Høvdinger (duces), hver over sit Herred eller District; men Folket blev kied af denne Regiering, og tog omsider den Myrdedes Søn til Konge. *Warnefrid*, gesta Longobard. II. 32. III. 16.

ved Rigernes Stiftelse i Norden, ved Kongedømmets Udbannelse, stigende Magt og Betydenhed; hvorledes andre mægtige Slægter (Eorlcyn, Jarleætter, Høvdingstammer) ved store Landbesiddelser have kunnet vedligeholde en for Kongerne ofte farlig Magt; og hvorledes Folket, hvis frie Stand, i dens Forhold baade til Trællene og Mellemclassen („die Mittelfreien", „Liten", Landboer, Bryder, Bornede, o. s. v.) egentlig udgiorde den anden Grad af Aristokratiet, længe vedligeholdt en selvstændig Tilværelse, beskyttet ved Retsvedtægter og Deeltagelse i aarlige Rigsmøder, m. m. — alt dette maa man fornemmelig danne sig en Forestilling om af den angelsaxiske Historie, sammenlignet med enkelte Træk i den norske og svenske Kongesaga, i Folkelovene, o. s. v. Vi kunne her blot hentyde derpaa, ligesom paa den almindelige Overeensstemmelse i alle germaniske Nationers Forfatning, der, hvor virkelige Folkesamfund og Riger dannedes: nemlig Arvefølge i kongebaarne Slægter, forenet med Folkefrihed, og den herpaa grundede Valgret hos Folket, som ved Slægtprincipet indskrænkedes enten til Hyldingsret, eller Valg i Kongestammen. — Det Eiendommelige i disse germanisk-skandinaviske statsretlige Ideer og Grundsætninger bliver os neppe mere tydeligt, end ved en Sammenligning med den romerske Forfatning i Keisertiden. Her gialdt hverken almindelig Erkiendelse af Arveret i en Herskerslægt, eller af Folkets Frihed, Selvstændighed og Deeltagelse i Statsmagten og Lovgivningen. Denne Magt var concentreret i den ene Verdensstad; Legionernes Imperator var ogsaa Monarkiets; en militair-despotisk Forfatning vedligeholdt sig ved Erobringer, ved en gammel og fast indvortes Organisme, en høist udviklet Statskonst og længe uudtømmelige Hielpekilder.

Forholdene i Skandinavien, med Hensyn til Kongemagt og Kongeværdighed, vare i det Hele ikke meget afvigende fra de angelsaxiske; det turde maaskee ogsaa fortiene en nøiere

Undersøgelse, om ikke i Særdeleshed i Norge en Deel af den sildigere Statsorganisation har havt sin Oprindelse eller sit Forbillede i England. — Ligesom her var det ogsaa i Norden altid visse Slægter, hvis Ætlinger fortrinligen betragtedes som kongebaarne, og herved ophøiede over alle andre. Vil man derfor ikke gaae tilbage til en forhistorisk Sagntid, eller til den Periode, hvorom vi ei kunne vide meget meer, end hvad ovenfor er udviklet, at Folkestammer, deelte efter Landskaber, Fylker eller Sysler, styredes af Høvdinger og Smaakonger: da ere de ældste og bekiendte nordiske Kongeslægter saa faa, og saa gamle, at deres Oprindelse taber sig i Mythernes Region (Ynglinger i Sverrige, Skyldinger (Scyldingas), eller Skioldunger i Danmark); ligesom den sidstnævnte Kongeæt efter al Sandsynlighed (det danske Riges Samling havde ellers neppe gaaet saa let for sig) har givet Udspring til den Stamme, der herskede i Danmark fra Kongerigets Stiftelse til Calmar-Unionen.

Med et ligesaa afgiort, som over den hele nyere europæiske Verden almindeligt Arveligheds-Princip, synes den tydeligt udtalte, ved Historien bekræftede Grundsætning: at Konger regierede efter Valg, baade hos Germaner og Skandinaver, at staae i en besynderlig Modsigelse. Denne opløses dog uden Vanskelighed, ved at betragte det oprindelige og ældste Forhold: Menighedernes og Stammernes frie Samfundsform, overført paa det sildigere og større Folkesamfund; den længe bevarede Folkefrihed, ved Siden af den fra umindelig Tid herskende Standsforskiel. De Fribaarne erkiendte iblandt sig høiere, ædlere Slægter; men ikke af enhver saadan vilde man udlede og vælge Folkets øverste Styrer, Overhoved, eller Konge. Man tog ham altid af Herrestammen, saalænge denne varede, eller blandt den Slægt, som allerede ved Traditionen havde et Slags Hellighed, en giennem mange Generationer nedarvet Anseelse,

Navnkundighed og Herskerglands. Men saa uudsletteligt som Herrestammens Prærogativ var, saa uadskilleligt fra den gamle Folkefrihed var den Idee: at ligesom Folket selv udvalgte sine Forstandere, Aldermænd, Dommere, Lagmænd, o. s. v. i de mindre Samfund, saaledes maatte det ogsaa kaare sit høieste Overhoved, den, som skulde have den øverste Magt til at styre og befale efter Landets Vedtægt. Begge Dele forenedes ved den Udvei, der forefindes som almindelig Skik hos germaniske Folkesamfund og i Norden. Man forlod ikke Kongestammen; men kaarede eller hyldede i den afgangne Konges Sted hans Eftermand iblandt hans Sønner eller nærmeste Slægt. Heraf dannede sig paa den ene Side den Kongebaarnes Standsret og Arveret, der betragtedes som uomtvistelig; men paa den anden Side vedligeholdt sig den Valgret hos Folket, der vel hos forskiellige Folkefærd og i forskiellige Tider udøvedes under meget afvigende Former; men i det mindste altid forudsatte Folkets Hylding som en nødvendig Bekræftelse af det skeete Valg.

I flere af de ældre svenske Landskabslove er Valgprincipet og Folkets Valgret saa tydeligt udtalt, at der ikke behøves videre Beviis for dette Rige; men heller ikke mangler den svenske Kongesaga Beviser paa, at allerede før Rigets og de to Hovedstammers definitive Forening, gaves der hele Kongerækker hos Svearne af een Æt, hvis Arveret, i lige nedstigende Følge, Folkets Valg og Hylding havde erkiendt. Den samme Arveret i Norge fastsætter Rigets ældste Landslov [137]. I Danmark, hvis gamle Landskabslove ganske fattes enhver statsretlig Vedtægt, viser Middelalderens Historie dog det egne Phænomen, at Kongevalg, uden at Slægten forlodes, ikke allene omtales som gieldende Skik i ældre Tid; men udøvedes med vedvarende og bestyrket Gyldighed giennem alle Perioder i Forfatningen, fra Svend Estridsens Tid, indtil Souverainiteten;

[137]) Hagen Adelsteens Gulath. ov. Christ. B. Cap. 1.

vist nok saaledes, at man allerede temmelig tidligt seer, at Adelen havde den stærkeste Indflydelse ved Valghandlingen, indtil endelig denne blev en Act, som det høiere, omsider næsten enemægtige Aristokratie udelukkende tilegnede sig. Denne Tilstand, der tilhører sildigere Tidsaldere, vedkommer os egentlig ikke her; og den er for ikke længe siden (1836) i en historisk og statsretlig Deduction, fuldstændigt oplyst [138]). Det eneste, her kan være Anledning til at bemærke, er at den her omtalte Afhandlings lærde Forfatter dog synes at gaae for vidt, naar han antager: at der i Saxo's Levetid „slet ikke var Tale om nogen Arveretttighed for Kronprætendenten". Dette strider ikke allene imod mangfoldige historiske Facta og Omstændigheder (ethvert Medlem af Kongeslægten ansaae sig jo, netop ved Arveret i Slægten, i Besiddelse af Adkomst til Thronen, som oftest paa Grund af Ledregning eller Slægtskabets Nærhed, og altid paa Grund af Muelighed til at vinde Thronen ved Folkets Valg i Slægten); men det strider ogsaa mod den hele, uudsletteligt grundfæstede Idee om Herrestammens eller Kongeslægtens udelukkende Berettigelse. I den hele Periode, som den anførte Forfatter gjennemgaaer, forekommer ikke let noget Exempel paa, at der nogensinde hos Folket var Tanke om, at Valget kunde forlade den arveberettigede Slægt. Folkets Valg og Hylding var egentlig at betragte som en Afgiørelse af Spørgsmaalet: hvilken af den afgangne Konges nærmeste Arvinger Kronen skulde tilfalde. Efter al Sandsynlighed har det ogsaa mest været de særegne Omstændigheder ved Svend Estridsens Død, de mange, udenfor lovligt Ægteskab fødte Børn, han, som en christen Konge, efterlod, og at disse enten

---

[138]) Om Kongeværdighedens Arvelighed fordum i Norden, af J. E. Larsen. (I Anledn. af Schlegels Statsret S. 34 o. flg. og Rec. over samme [ved L. Engelstoft] i Maanedsskr. for Litt. I. 137—149.) Molbechs Nordisk Tidsskr. f. Hist. m. m. IV. S. 1—47.

ingen Børn, eller dog ingen vorne Sønner havde, der baade gav Anledning til den usædvanlige Succession af fem Brødre efter hinanden; og til den herved styrkede Fornyelse af Folkets Valgret og Magnaternes Indflydelse paa dens Udøvelse. Det synes ogsaa tydeligt nok, at det, i bestandigt stigende Grad, var Optimaterne, eller den mægtige Adel i Danmark, mere end Almuen eller Folket, der fremmede og udviklede Valg-Principet, eller søgte at opretholde og bestyrke den Grundsætning: at Valget kunde drages fra den nærmeste Arving til hvilkensomhelst anden Ætling af Kongeslægten [139]). Hvor stærkt imidlertid dette Princip var blevet allerede i det 11te Aarh., skjønnes deraf, at selv en saa mægtig og af Folket saa yndet Konge, som Valdemar den første, fandt det raadeligt, ved en Hylding i levende Live at sikkre sin førstefødte Søn Thronfølgen.

Et andet væsentligt Punkt i Betragtningen af de germanisk-skandinaviske Nationers Kongestyrelse og Kongemagt, er dens Begrændsning ved Folkefrihed og Folkerettigheder. En kort Berøring af dette Punkt vil slutte disse Bidrag. — Om Kongemagtens Oprindelse kan her i historisk Henseende bemærkes: at man hos enkelte germaniske Folkefærd (f. Ex. Frankerne) vil finde det anført, at de ved Valg ophøiede en Fyrste eller Høvding til Konge, og at denne Fremgangsmaade bekræfter Fremstillingen hos Tacitus; men vi erfare dog derved egentlig ikke meer, end i al Fald dette, at Høvdingen eller

[139]) Prof. Larsen har ogsaa selv fremhævet (anf. St. S. 27), at efterat Christoffer II. Valg, saavelsom hans følgende Affættelse, og Valdemar Erikfens ved et overmægtigt holsteensk Parti fremmede Valg, syntes at have ophævet al Arveret til Kronen: vedbliver Valdemar Christoffersen ligefuldt (1338) at skrive sig: „sand Arving til Danmarks Rige" (verus heres regni Daciæ.) Dette viser heller ikke blot, at det kongelige Huus paastod en bestemt Arveret til Riget; men det indeholder isærdelesheed Valdemars Reservation af den Ret, Fødselen gav ham, ikke som nærmeste Arving, men overhovedet som kongebaaren Arving.

Adlingen ved Kongenavnet steg til en høiere Værdighed; dermod intet om hvorledes hans Magt blev fastsat, udvidet og beskyttet; eller, for at bruge nyere Udtryk om Forhold, der i meget ere høist afvigende fra vore Tiders, hvorledes de Gamles statsretlige Begreber grundlagdes og dannede sig, ved Overgangen i Forfatningen fra Demokratie til Monarchie. — Det er ligesaa let at sige, som det ogsaa er en almindelig Sætning i nyere Tid, der gientages i enhver Historie: at Kongernes Magt var indskrænket. Enhver seer, ved det første Indblik i de tidligste europæiske Statsformer og Regieringsforhold, at Kongerne hverken vare asiatiske Sultaner, absolute Monarker, eller (efter vore Begreber) constitutionelle Regenter. Der var en Modvægt udenfor Kongemagten; en gieldende og activ Magt udenfor denne, som ved flere Leiligheder og i væsentlige Tilfælde indskrænkede Udøvelsen af den kongelige Myndighed; men denne Modvægt var hverken stadig, eller sikkert grundet. Hele Middelalderens Historie er, ligesaa fuldt som vor Tids, en vedvarende Stræben, fra begge Sider, efter at tilveiebringe en Ligevægt i Statens Organisme. Naar vi sige: hiin Modvægt laae i Folkets Frihed: da er dette for en Deel et ubestemt og ufuldstændigt Udtryk. Folket — hvor et organiseret Folkesamfund med Kongestyrelse virkelig existerede — maa vi for det første erindre, havde ligesaa lidt en almindelig og uindskrænket Frihed, som Kongen uindskrænket Magt. Folkefriheden havde ikke blot sin Begrændsning ved Love og Vedtægter; men ogsaa ved en Standsforskiel, der paa den ene Side stillede et toledet Aristokraties Overvægt (høiere Adel og Bønder), paa den anden Side Almuens Selvraadighed, som Hindringer mod en ordnet politisk Frihed. Kongens Stilling have vi søgt at udtrykke ved at kalde ham Folkestyrer, og derved villet betegne, at han var mere Regent, end vilkaarlig Hersker. Men undersøger man den gamle Tids

Forhold, mere efter Tidens eget Væsen og Charakteer, end blot efter Begreber, som laanes og overføres fra vor Tid: da vil man dog finde, at lige fra den historiske Tidsalders Begyndelse ere hine Forhold saaledes skikkede, at overalt hvor Konger fandtes, der styrede de, efter Love og et Slags Forfatning; men herskede tillige, i Følge Folkets egen Villie og den almindelige Erkiendelse af Nødvendigheden i at Statens Overhoved, ikke allene i Begrebet maa have Magt, men ogsaa virkelig kunne udøve den.

Overgangen fra det mere demokratiske Stammesamfund, under en vedvarende, eller endog kun i Krigstid (som det berettes om Saxerne) gieldende Styrelse af Folkeforstandere eller Høvdinger til et Folkesamfund og Kongedømme, er, som vi have seet, hverken hos de tydske Folkefærd, eller i noget af de skandinaviske Riger, fuldstændigen historisk belyst. Endeel Bidrag til en saadan Oplysning gives i den tidligste frankiske Historie, efter Fremstillingen hos Gregor fra Tours; men snarest ville vel Sporene af hiin Overgang med tydeligere Træk være at finde i den angelsaxiske Historie, hvor alle Elementer, saavel af den gamle, frie Forfatning, som af Standsforskiel, og af Adelens, Høvdingclassens større Magt og Indflydelse, giennem alle denne Histories Perioder, fra det 6te Aarhundrede til den normanniske Erobring, og lang Tid efter denne, findes vedligeholdte i deres Væsen, og kiendelige under deres Formskifter. Men, hvad andenstedes ikke er saa tydeligt og fuldstændigt, lader sig dog ogsaa der for en stor Deel ved Jævnførelser og analogiske Slutninger indsee og forklare. Overalt finde vi Kongerne, saa tidligt som de fremtræde, fra Arilds Tid i Besiddelse af den største Grundeiendom; men finde ligesaa tidligt denne Eiendom som et Lehn af Folket (om vi tør bruge dette Udtryk), som Kongernes Odelsgods, der med Riget gik i Arv til Thronfølgeren

— med andre Ord, som Krongods eller Domaine. Allerede dette tildeelte Kongen — der altid kunde give, og aldrig behøvede at tage, der sielden, som sildigere Tiders Fyrster kun alt for hyppigt, maatte tye til Paalæg for at vedligeholde Kongeværdigheden — den høieste Grad af Selvstændighed, en overveiende Magt og en afgiort, vidt udbredt Indflydelse, som Ingen af Landets Store eller Høvdinger kunde opnaae; foruden at Kongen altid, paa Grund af det oprindelige eller ældste Lehnsprincip, der udviklede sig i og ved Følgeskabet, (comitatus) betragtedes som Landets Overherre, som Overeiendomsherre til alt Krongods, og til enhver Jordstrækning, der ikke beviisligen var i en Menigheds Besiddelse; endelig som Folkets Drot eller Fyrste, i hvis Magt det stod at hæve enhver fri Mand blandt Folket til høiere Stilling, Stand og Værdighed; og saaledes at danne sit Følge, sit Hof, saa talrigt og saa betydeligt, som han formaaede. Naar hertil lægges den høieste Befaling over Hæren, saa snart og saa ofte den var samlet, den øverste dømmende Myndighed, Forsædet ved Folketinget og det øverste Retterting, udelukkende eller Fortrinsret til at foreslaae nye Vedtægter, og Myndighed til at sanctionere dem; tidligt nok ogsaa den Rettighed, om ikke egenmægtigt at paalægge Skatter, dog at fordre dem af Folket: da have vi allerede i disse Træk en Forening af store Prærogativer, som maatte giøre enhver af de gamle Konger mægtig, der havde Evne og Aandskraft til at bruge sin Magt. Grændser for denne var det heller ikke let at sætte i Tidsaldere, hvis Culturgrad medførte, at Privatretten kunde være meget udviklet, imedens de statsretlige Forhold for en stor Deel endnu vare ubestemte eller vaklende.

Historien viser dog tydeligt nok, at der, ved Siden af Kongemagten, i en lang Række af Aarhundreder, blandt tydske og skandinaviske Nationer tillige vedligeholdt sig en levende Kraft

hos Folket — en Bevidsthed om national Heelhed og Folkefrihed, som fordrede Erkiendelsen af Folkets Berettigelse til at styres efter Vedtægter og Grundsætninger, der vel ikke havde deres Garantie i skrevne Grundlove, men i Traditionernes Magt, i den fra Slægt til Slægt nedarvede Aand og Folkeskik. Ved den bevarede Folket sin communale Organisme, som et Middel til friere Raadighed over de Anliggender, der mere vedkom de mindre Foreninger, (Bymenigheden, Herredet, Landskabet) end det hele Folkesamfund. Men ogsaa dette havde sit nationale Centrum i det almindelige Folketing, hvor, som Tacitus siger, de store, de vigtigste Sager, saadanne, der vedrørte det Heles Velfærd, Kongevalg, Krigstog, Udrustninger, Paalæg og nye Vedtægter eller Loves Bekræftelse, afgiordes af Drot og Folk i Forening. Her kunde dog, som gamle og nye Tiders Historie viser, det hele Folks Villie og Stemme sielden eller aldrig yttre og samle sig til virkelig Eenhed. En overveiende Mening fra en eller anden Side, fra et eller andet Parti, blev sædvanlig den gieldende; men ligesom vi see, at ved Angelsaxernes Rigsmøder, de mægtige Jarler, der ikke vilde stemme med Fleerhedens Beslutning, tidt nok slet ikke ansaae sig for at være bundne ved denne: saaledes varede det Aarhundreder, inden fastere Statsforhold kunde tilveiebringe en nogenlunde ordnet Ligevægt imellem Folkemagten, Aristokratiet og Kongedømmet; og endskiøndt det sidste, som i Norden fremtraadte ikke meget tidligere, end i de andre af det nyere Europas Stater, dog hist udviklede sig under ganske isolerede og eiendommelige Forhold, uden at modtage nogen Blanding med overførte romerske Institutioner: var Striden imellem de forskiellige Elementer og Kræfter i Statsorganismen dog ikke mindre langvarig, ikke mindre indvirkende paa Nationernes Tilstand i Skandinavien, end i de forhen romerske Lande, hvor Stater og Forfatninger dannedes ved indvandrede germaniske Folkefærd. Allerede i den

tidligere Periode af Kongedømmet er den ældre aristokratiske Modvægt tilstede. Det er de forrige Landshøvdingers, de mægtige Jarlers og Storbønders Slægter, som her træde imellem Kongen og Almuen. Dette er et eget Forhold, hvis Udvikling især viser sig historisk klart i Norge; og som er meget forskielligt fra den sildige Middelalders Aristokratie, hvilket i Norge neppe kan siges at være kommet til rigtig Udvikling.

Man har ingen Grund til at paastaae, at noget af de skandinaviske Riger umiddelbart dannede sig, enten efter den gamle Verdens, efter Angelsaxernes, Frankernes eller nogen anden tydsk Nations Statsmønster. Dog finder man hist, ligesom de samme oprindelige Elementer hos Folket, saaledes den samme Deling af Stænderne og den samme Rivalitet imellem disse. Ingensteds viser Nordens Historie fra den tidligste Sagntid os nogen reen republicansk Aand eller Form, i et fuldstændigt og fuldendt demokratisk Folkesamfund; thi Island var kun Begyndelsen til et saadant, der aldrig kom til fuld Modenhed. Men netop denne, af den norske Nation udsprungne, kun halvt udviklede Fristats Historie, der næsten fra Begyndelsen bestaaer kun i en Kiæde af mægtige Familiers Stridigheder, giver et levende Exempel paa, at hverken det rene Demokratie i Norden kunde komme til Fuldendelse, eller Aristokratiet kunde forene sig med dette til en Stat uden Konge. En ældgammel Form ledsager den hele germaniske og skandinaviske Folkedannelse. Kongedømmet, ved Siden af Folkefrihed, og imellem begge den ligesaa gamle, i sin alt for mægtige Udvikling for begge lige farlige Adelsmagt: disse ere de organiske Hovedkræfter, der have virket giennem Skandinaviens hele Historie; man kunde sige, fornemmelig i Sverrige, som det Rige, hvis Forfatning i den længste Tid mindst har været modtagelig for fremmede Indflydelser.

Biergegrav By-Lov,

fra Midten af det 17de Aarhundrede:

medbeelt

af

C. Molbech.

I dette Tidsskrifts 1ste Bind, S. 417—466 har jeg medbeelt en indtil den Tid utrykt svensk Byskraa for Østrup Sogn, Lunde Herred, efter sammes 1598 tinglæste Original. I den Indledning, hvormed dette Bidrag til vore ældre communale og Landboforholds Oplysning var ledsaget, omtaltes bl. a. (S. 435) den ligeledes utrykte Byskraa for Biergegrav Sogn i Sønder Lyngherred (Aarhuus Stift), der nu her leveres efter den ældste tilgængelige Afskrift (i det kgl. Geh. Archivs Samlinger til Landets indvortes Historie). Jeg har allerede paa ovenanførte Sted oplyst, at disse Landsbyvedtægters første skriftlige Redaction gaaer tilbage omtrent til 1650, eller noget tidligere. Man seer i det mindste, at de oprindeligen have været bekræftede af Fru Birgitte Friis, Enke efter Admiral Albrecht Skeel, til Fousingø (til hvilket Gods Biergegrav hører), som døde 1639, og Fru Birgitte 1652; ligesom de, efter en sildigere Copie fra 1681, atter ere blevne confirmerede og forøgede (1689 og 1692) med en ny Artikel imod Udsalg af Randers Øl eller Brændeviin i Byen eller Sognet, af Etatsraad og Stiftamtmand Mogens Skeel, til Fousingø, som døde 1694. Endelig har ogsaa dennes Svigersøn, Geheimeraad Christian Ludvig Plessen, 1706 tilføiet en ikke umærkelig

Artikel, der afskaffer den Vedtægt, at Byens „Fire Mænd" hver Uge omskiftedes, og derimod paalægger: at de samme fire Mænd skulle blive Aaret om i deres Bestilling. Det sees heraf, saavelsom af det tilføiede Forbud mod Brændeviins- og Ølsalg, og den deri indeholdte Protest imod Bøndernes muelige Indsigelse: at deres Vedtægter intet indeholdt om et saadant Forbud, at danske Godseiere (ligesom i Tydskland; s. Hist. Tidsskr. I. 430) forbeholdt sig Ret til at confirmere eller forandre Vedtægter for Bymændene.

Det er allerede forhen af mig bemærket, at nærværende Byskraa ikke, som den Østrupske, indeholder noget, der har Hensyn til Gildesskik, men allene gaaer ud paa Byens Communalforfatning og Markvedtægter, tilligemed enkelte Forskrifter, der angaae Sædelighed, Helligdagens Overholdelse, m. m. (Art. 27. 33. 42.) I endeel særskilte Punkter vil Sammenligningen af den jydske og svenske Byskraa være gjensidigt oplysende og give Anledning til flere interessante Bemærkninger. Jeg vil kun til Ex. anføre, at i den svenske Skraa er det Aldermanden, i Forening med Stolsbroderen, der allene paaseer Vedtægternes Overholdelse; hvorimod den jydske Skraa i visse Tilfælde forordner et Slags Sogneraad, bestaaende af „Grandefogdens" (ɔ: Aldermandens) Medhjelpere. Saaledes foreskriver den 28de Artikel, at med Hensyn til „de Stykker, som ei findes i Byloven" skal Grandefogden opnævne Fem Mænd af Byen, hvis Beslutning, efter fleste Stemmer gjaldt; naar der f. Ex. skulde afgjøres om Tiden til Bygsæd, Høslæt, Kornhøst, og andre Markarbeider, hvilke Jordfællesskabet gjorde det nødvendigt at begynde paa een Tid, m. m. Han skulde desuden (s. Art. 23) hver Søndag efter Omgang opnævne Fire Mænd, til at gaae Byen og Bymarken rundt („omgaae Byen"), især for at undersøge, om Diger og Lukkelser overalt vare i tilbørlig Stand, og angive, hvor Brøst fandtes; for at

den Skyldige kunde advares, og siden, om han ikke efterkom Advarslen, skrives i dobbelte Boder. Endskiøndt disse Byens Mænd her hverken bleve det ved Valg, eller have Formen af et vedvarende Repræsentantskab, kan man dog ei tvivle paa, at de have været en Levning af ældgamle Indretninger i Bymenighederne, saaledes som man finder dem baade hos Angelsaxerne (s. ovenfor S. 471. 72.) og i tydske Landsbyer. (jvf. Hist. Tidsskr. I. S. 431.) Man seer ogsaa (f. Ex. af Art. 33 og 50), at Byens Fem Mænd, med Grandefogden og Skriveren, affagde virkelige Kiendelser. De forekommende Forskielligheder i adskillige agrariske Vedtægter imellem denne og de fynenske Bystraaer, (Rønninge og Østrups) maa jeg i øvrigt her forbigaae; og det vilde være mere passende, engang at forene dem i en almindelig Fremstilling af disse Landbo- og Agerbrugs-Forhold i vore Landsbyer før Fælledskabets Ophævelse, hvortil muligen flere existerende danske Byskraaer fra ældre Tider kunne give forøgede Bidrag.

Af de nedenfor aftrykte Biergegravs Vedtægter har jeg ikke havt Originalen for mig, men to Afskrifter; den ene, som har Aarstallet 1750, gaaer kun til midt i den 50de Artikel; den anden nyere, som derfra maatte følges, er fuldstændig. Af begge Afskrifter sees let, at Originalen har været skrevet ved en ustuderet og lidet sprogdannet Person. Orthographien, som er slet og feilfuld, var der saameget mindre Grund til at følge, som Originalen selv er forholdsviis ny, og fra en Tid, da Sprogformen overhovedet hos os var ucorrect og behandledes skiødesløst. Jeg har saaledes ladet det Hele aftrykke, i Ord uforandret, men efter nuværende Skrivebrug. Til de Steder, hvor det især kunde behøves, ere, saavidt muligt, Oplysninger meddeelte. Det vil bl. a. kunne bemærkes, at adskillige endnu hos den jydske Almue brugelige særegne Ord forekomme i disse Vedtægter.

Bierregrav Byes Lov,

det er: Vide og Vedtægts-Articuler,

som menige Bønder og Boemænd, paa sin egen og Byens Bedste, for sig og sine Efterkommere med hverandre urørggeligen haver samtykt at skulle holdes i Puncter og stykkeviis, Ord for Ord, som her findes antegnet.

---

1) Om Korn og Eng.

Ingen Mands store Høved maae gaae udi nogen Mands Ager eller Eng, ellers skrives paa Tallien [1]) for hvert, og hver Gang, fra Philippi Jacobi Dag og til Kornet er inde 1 Skill.; men gaaer det over Maaltid skrives 4 Skill.; føres det udi Tøir eller løst, skrives 4 Skill. NB. Enten det er sin egen Ager og Eng, eller sin Slægts eller Andres, det gaaer løst udi, skrives som forbemeldt er.

2) Om Sviin.

For hvert stort Sviin skrives 1 Hvid; gaaer det over Maaltid [2]), skrives for hver Maaltid 1 Skilling; findes det at gaae Velde-Gang [3]) om Natten udi Kornet, skrives 2 Skill.; men lukker nogen om Natten sit Qvæg og Sviin, Faar eller andet Kreatur, bag af sin Gaard udi Kornvangen, skrives for hver 8 Skill., og bøde til Husbonden 1 Orth.

3) Om Føl og Øg.

Ingen maa efter St. Hans Dag tøire Øg ved Kornet, eller hver Gang Føllet gaaer udi Kornet skrives 2 Hvid.

---

1) Tallie (Karvestok, „Byens Kiep". Østrup Bystraa Art. 8—12.) jvf. D. Dial. Lex. S. 588.

2) Det er uvist om hermed kan menes: dersom Qvæget gaaer over Middagstid, eller flere af Dagens Spisetider. (s. ovenfor § 1. og § 9.) Heller ikke er det let at see, hvad der forstaaes § 7 med Udtrykket: „fem Gæs til hver Maaltid beregnet". Muligen har Maaltid her en egen og ualmindelig Bemærkelse.

3) Vælde-gang: et ubekiendt Udtryk. (Voldsgang?)

4) Om Gang og Red over Kornet.

Hvo som gaaer over anden Mands Korn, uden han løber efter det (Qvæg) som løst er, skal skrives for hver Ager og hver Gang 1 Albus (ɔ: Hvid); rider han, skrives 1 Skill.

5) Om løse Klode.

Ingen Klode maa løbe løse, enten efter Vognene, naar de kiøre igiennem Korn-Vangene, eller efter Øg og Heste, naar de rides til Kiæret, ellers skrives (for) hver og hver Gang 1 Skill.

6) Om Kiøren.

Hvo der kiører over anden Mands uslagne eller uafredne Enge, skrives 2 Skill.; kiører nogen over anden Mands Korn, skrives 4 Skill. og betale Skaden.

7) Om Gæs og Faar.

Hvo som haver Gæs eller Høns, der flyver i Kornet, og bliver advaret og ikke slækker dem, fanger de Skade siden, da haver Skaden for Hiemgield; optages Gæssene, da skrives hver 6 for een Skill. og betale Skaden; hver 4 Faar skrives og for een Skill., naar de giøre Skade udi Kornet, men udi Hednings-Græs for Halvparten. Hvo som holder Gæs og ikke holder Gase til dem, han skrives for 4 Skill. Til vores Gæs skulle vi og endelig holde Hyrde, eller og hiorde dermed om Byen[4]), fem Gæs til hver Maaltid beregnet.

8) Om Stene at vælte.

Hvo som vælter eller lader vælte Steen af sin Jord paa sin Reen-Broders[5]), han skrives derfor 4 Skill., og afføre Stenene igien, sin Nabo uden Skade.

---

[4]) „Hiorde (vogte) dermed om Byen", formodentlig: vogte dem efter Omgang, Byen rundt. (Jvf. det j. hiorde, drive med en Hiord. D. Dial. Lex. 212. J. Lov III. 48: „*hiorde* anden Mands Korn *op meth wold*" ɔ: lade sin Hiord opæde det. S. ogsaa nedenfor § 13.)

[5]) Reenbroder: Nabo i en Ager (under Fællesskabet), som har det umiddelbart tilgrændsende Agerskifte.

9) Om Toirekoer. Om Hørgaarden.

Hvo, som tøirer sine Køer og lader dem ei følge Hiorden, skrives for hver Maaltid 4 Skill.; med mindre menige Grander[6] det paa Stævne bevilger.

Den østre Hørgaard skal af menige Bymænd giødes og bruges i 3 Aar til en Bytoft; lykkes det, da skal den fremdeles aarligen bruges; Sø-Vaarerne iligemaade aarligen bruges til Toftejord. — Den østre Toft skal indlukkes i 3 Aar, ligemeget at lukke af hver Mand, og bruges; imidlertid skal den vestre Toft udlægges Søren Sørensen og Niels Hvid til fri Kiøring.

10) Om Vaser.

Om Høveiene færdig at giøre, skal det saa tillige med Fogeden af de fem Mænd paalægges, at de færdiges til Gavns een Dag førend vi ager tør Hø; dog skal Præsten advares derom, at han kan begynde een Dag med sine Vaser førend Granderne. Hvo som til rette paalagte Tid ikke giør sine Vaser færdige, og siden holder dem færdige til hver Mands Hø er i Lande: skrives for hvert Sted og hver Gang, man kiører i Bløð derpaa, 8 Skill. Forsømmer Fogden at lade det betids paalægge, og tage Syn til Vaserne at de holdes færdige, skrives for 8 Skill. Findes Granderne (hvilke fem ret om Byen[7]) det tilfalder) ikke følgagtig at gaae med Fogden til at syne Vaserne, skrives hver for hver Gang 4 Skill. Hvorimod Lukkelset skal gaae til deres Gaarde, saavelsom Gierdmand Pedersen; hvorimod den, som bruger Toften, skal være om at holde ham et Led, at han komme igiennem med hans Hø.

Ingen Mand maa svalpe sit Hø udi Land[8]), uden det skeer med menige Mands Samtykke, ellers skrives for hvert Læs 8 Skill.

---

6) Grander: Bymænd. (Ligesom i de gamle svenske Love, s. ovenfor S. 469. 70.) I Østrup Bylov bruges i Stedet for dette Ord: Naboer.

7) ret om Byen, formodentlig: efter ret Omgang i Byen, imellem Bymændene. (Jvf. Art. 12. 18. 28. 29.)

8) Formodentlig: bringe det op paa tørt Land, af Mosen, hvor det er slaaet.

Hvilken som ikke holder sine Fæ-Vaser færdige, skrives for hver Sted og hver Gang paaklages 8 Skill.

Hvilke Vaser ellers kunde eragtes paa andre Steder Byen til Bedste at skulle lægges, de skulle skiftes imellem Granderne til Michaelis og siden holdes færdige, eller skrives for hver Sted og hver Gang der paaklages 8 Skill. Hvo som graver Tørv, til Vaser eller anden Brug, paa vores Hø-Vei, som er 18 Alen bred, skrives for hver Gang og hver Sted 24 Skill.

11) Om Grøfter og om at grave paa Gaden.

Ligesaa skal han straffes, som graver paa nogen Fortoft her paa Marken, eller og graver paa Gaden, Fælled og .... [Forte?] eller paa Veie, Leergraver, eller andre dybe Huller og Graver, uden menige Mands Samtykke: ellers skal han opfylde Steden igien, at den bliver god som tilforn. Ingen maa grave Huelgrøfter i fælleds Kær, eller bøde lige Straf. Grøften omkring Tverkiær skal til Volborg Dag være opkast, og holdes vedlige til Høet er afført, eller bøde lige Straf. De andre Grøfter, som af os kastes udi Kærene, og ved Land, skal være holdene ved Magt 2½ Alen bred, eller skrives for hver Sted 8 Skill. Men hvo som rider eller gienner noget Fæmon ellrr Kreatur over Grøfterne, eller ogsaa kaster Torve derudi, skrives for hvert Høved og hver Gang 2 Skill.

Kragelunds Bæk skal opgiøres 2 Alen bred, og siden holdes færdig [ɔ: i Stand].

12) Om Riis-Hug.

Ingen maa hugge Riis i Kæret førend paalagt bliver, ei heller hugge mere, end sit Jordskifte kan taale, og derefter paalægges; eller skrives for hver Qvad ɔ: Læs 8 Skill., og skal Grandefogeden tage hver Uge een Mand til sig, ret om Byen, hvilke skulle have Indseende; at der ikke hugges udenbyes, ei heller indenbyes, anderledes end som forskrevet staaer; forsømmer eller

dølger de, da skrives Fogden for 8 Skill., og Granden for 4 Skill.

13) Om Tøiringen.

Skulle Vi altid have ..... til Tøiringen[9]), uden i Lille Vester-vang og udi Kiælling-Agers Vang, som vi behøve til Kodrift[10]).

Hvo der tøirer paa anden Mands Ager eller Eng, eller Korn, skrives for hvert Tøirslag 4 Skill., og gielde Skaden. Iligemaade den, der tøirer videre end deres egne Agre er, enddog Hælen[11]) er nedslagen udi deres egen Ager.

Ingen løse Øg maae findes udi Tøiringen, eller skrives for hver og hver Gang, om det er sluppen løst udi Tøiringen, een Hvid; men ere de førte derudi, eller kommen did med Villie, skrives for hvert 4 Skill.; men gaaer det over Maaltid, skrives for hvert Maaltid 8 Skill. Hvilket Hilde-Øg[12]), som hopper udi Tøiringen, skrives 2 Skill.; gaaer det over Maaltid, skrives 4 Skill.

Tøiringen skal holdes i Hegne, og ikke opgives af Faa eller Mange, førend Vangs eller Aars Indtægt bliver indhøstet; hvo derimod giør, skrives som den, der hiorder anden Mands Enge eller Korn op imod Loven, og skrives for hvert og hver Gang paa Tallien 1½ Mark Dansk.

14) Om Baarerne[13]).

Skal Baaren, naar Kornet er indhøstet, fredes i 14 Dage til Plov-Fæmon, saa intet af Fæet kommer derpaa; hvortil Hyrden

---

9) Græsning, Græsmarken, hvori Qvæget tøires om Sommeren. Et Hul findes her i begge Afskrifter, hvis Skrivemaade er **Tyringen**, **tyre**, **Tyreslag**, o. s. v.

10) Græsning for Køer. (s. nedenfor Art. 16 og 52, hvor ogsaa „Kalvedriften" omtales, og Art. 18.)

11) Hælen ɔ: Tøirepælen. (s. D. Dial. Lex. S. 231.)

12) Hildeøg: Hest, som gaaer i Hilde, har en Hilde om Benene. (s. D. Dial. Lex. S. 211. „Hildeheste": Rønninge Gildeskraa. Art. 56.)

13) Baare, Baarer (eller, som det her, efter nogle Egnes jydske Udtale skrives, **Borer**) ɔ: Hvilejord, Brakmark. (s. D. Dial. Lex. S. 24. 25.) Art. 9 ovenfor nævnes Sø-Baarerne. (Afskrifterne have i pl. snart Baarerne, snart Baarene.)

skal have flittigt Indseende, eller og straffes derfor hver Dag han det forsømmer, 1½ Mark Danske. Imidlertid skulle ikke formenes Øg og Kalve at gaae der paa de Agre næst Østen for Kousted Sti liggende; saa mange Præstegaarden herefter tilkommer, skulle regnes og bruges udi lige Hegn, Fred og Frelse med Vaarernes. Markmanden skal og desimidlertid være forpligtet at vogte Vaarene fra fremmed Øg og Fæmon, eller straffes derfor hvert Maaltid han det forsømmer for 4 Skill.

Paa Vaarene og paa Lod-Engene maa Ingen tøire videre end paa sit Eget, ellers skrives for hvert Tøirslag om Dagen 4 Skill. Skeer det, at Nogen fordrister sig til at giøre det om Natten, skrives for hvert Tøirslag dobbelt, og til Granderne 1½ Mark, og bøde Huusbonden som for Mark- eller Hiorderan.

Ingen maa slaae sine Vaarer meer end een Gang, eller skrives for hver Vaare 1 Mark Danske. Ingen Hiord, enten sær eller anden, maa findes løs paa Vaarene længere end otte Dage før Valborg Dag, eller skrives for hver Dag 8 Skill. NB. Ligesaa holdes paa Kirkegaarden, hvis Græs hører Præsten til.

15) Om Fællig at skifte.

Ingen maa der eller andensteds udi Mark, Kær, Hede eller By, bruge Fællig videre end hans Deel og Lod kan taale; hvo derimod giør uden Bevilling, skrives, hver Gang paaklages, 4 Skill. og stande Øvrighed til Rette, og skulle Gaden og Heden skiftes imellem Granderne, ligesom Ager og Eng skiftes.

16) Om Ko-Driften.

Skal ikke alleneste Ingen have [lade] uden Køer og Qvier, der fremmelig er med Kalve, komme (sic) udi Kodriften, fiorten Dage før Valborg Dag til Æveret er opgiven; mens endogsaa slet ingen Heste eller Øg, enten de haver Føl eller ei; eller skrives for hver, der slipper løs, 1 Mark, og siden hver Maaltid for 4 Skill. —

Men fører Nogen med Villie dertil, skrives for hver 8 Skill. Iligemaade skal det holdes med Kalvedriften.

17) Om skrøbeligt Fæmon.

Skrøbelig Fæmon, som ikke kan følge Hiorden, skal fremledes paa Stævne for menige Grander, hvilke da skulle forevise for det en beqvemmelig Plads, indtil det bliver stærk, og derhos nævne Dagen, hvor længe det maa gaae der; da skal det besigtes hver Søndag; er det sygt af Langsot[14] eller fængsom Sygdom, da skal Eiermanden vogte det udi sær paa de Steder, som dertil beqvemmer føres (sic), at det ikke kommer iblandt det sunde Qvæg.

Det samme kan og agtes om Heste og Kloder, som nylig ere gildede, og om Hopper, som nylig have folet, saalænge Føllene ere spæde og kunne ikke see. Med skabede Øg holdes efter Loven.

Behøver Nogen om Ugen at lade besigtige et skrøbeligt Hø-ved, maa det skee af Fogeden og een Mand af hver Boel; dog fremføres næstfølgende Søndag paa Stævne.

18) Om Drifthiord og Hiord om Køer.

Hvo som anderledes Særdrift med noget Høved haver, efter Valborg til Kornet er inde, skrives for hver Dag 8 Skill.

Kodriften skal hegnes 14 Dage før Valborg; Kohiorden op-tages og drives med 8 Dage før Valborg Dag; og den første Dag, Hyrden[15] driver med Køerne, skulle de besigtiges af Fog-den og een Mand af hvert Boel; hver Ko, som da findes med skarpe og uafskaarne Horn, skrives for 4 Skill., og ligesaa hver Dag indtil de afskæres.

Fogden med 2 Mænd ret om Byen skulle og have Indseende Ugen igiennem, at ikke Andre komme med Køerne, end det som . . . . . ; findes de derudi forsømmelig, straffes for hver Dag,

---

[14]) Langsot, langvarig Sygdom (eller maaskee snarere Lungesot, da den ene Afskrift har Longsot); fængsom ɔ: smitsom Syge.

[15]) Hiorden synes her at være det sydske Hiord ɔ: Hyrde. (s. D. Dial. Lex. S. 211). I øvrigt nævnes Hyrden ellers overalt.

Fogden 4 Skill. og Manden 4 Skill. Ligesaa skulle de straffes, som ikke lovligen og betimeligen advarer sine Naboer, og sige dette forskrevne, saavelsom Lam og Kohøved fra sig.

Kohyrden og Kalvehyrden skal og give tilkiende hvis Fæmon det er, eller straffes. For 2 Køer skal man hiorde[16]) en Dag, eller skrives 4 Skill., og stande til Rette for hvis Skade Fæet giør samme Dag, og endda hiorde igien.

19) Om Hyrdens Løn.

Hvo som nogen Hyrde paaklager med Rette for sin Løn[17]), eller hvis menige Mand hannem tillagt haver, skrives hver Gang 4 Skill., og dog betale hannem.

20) Om Hiord.

Skulle til saadan Hiord fremskikkes færdig Hielp; eller hvo Hyrden paaklager[18]), skrives som ingen fremkommer, og bøde Halvparten af Skaden, som Fæet giør eller paakommer, for sin Forsømmelse og Uduelighed.

Hvo som Kohiord, Lammehiord, Kalvehiord, Svinehiord og Gaasehiord koster (?), og ei vil holde, naar hannem tilkommer, skrives 8 Skill., og stande hver Mand til Rette for Klagemaal og Skade, og straffes for sin Husbond som vedbør.

Ved Svinehiorden skal saa holdes; for 3 store Sviin eller Polder, som ere fødte før Juul, holder Hyrden een Dag; ligesaa for 6 Grise, som ere fødte siden Juul, naar de ere afvænnede. Dølger Nogen, straffes for hvert Maaltid paa Tallien 4 Skill. og dog tage Svinehyrde igien. Ligesaa skal Svinehyrden straffes, om han dølger med Nogen.

---

[16]) Hiorde: vogte en Hiord, drive med Hiorden. Angelſ. *hyrdan*. (jvf. Art. 7.) D. Dial. Lex. S. 212.

[17]) D. e. Den, som en Hyrde med Rette fører Klage over for sin Løn (ɔ: at han negter ham hans Løn). Jvf. Art. 26.

[18]) D. e. eller Den, Hyrden fører Klage over (at Hielpen ikke var tilrede eller tilstrækkelig).

Søndagen førend Hiorden optages, enten med Køer, Gæs, eller Sviin, skal Enhver paa Stævne angive hvormeget Fæmon han haver at lade vogte for dette Aar, hvilket skal antegnes, og siden, hvis enten sælges eller døer, tilkiendegives og afregnes.

21) Om Hørgaarde.

Paa det den ene Part udi Byen skal ei mere fortrykkes, end den anden, skulle alle 3 Hørgaarde blive ved Magt, som af gammel Tid, og den ene at tages efter den anden, ligesom de ere gamle til; skal det intet gielde, om Nogen haver eller herefter vilde opgrave sine Agre, at de dog skulle lukke den (sic) efter gammel Skik og Paalæg; hvo derimod noget foretager, bøde til Husbonde 3 Mark og til Granderne at skrives paa Tallien.

22) Om Felling. (Fællig? jvf. Art. 15.)

Saalænge som Felling (?) bruges til Øg, maa der ei komme flere end 2 af Fierdingen, uden det skeer med Alles Minde udi Plougtid; ellers skrives for hvert og hver Gang, man haver der inde, for hver Maaltid 8 Skill.

Dersom Nogen, som Forstand haver, findes udi anden Mands Abildgaard, der at stiæle noget, eller og afbryder Gierdestave eller Gierdsel, og bær bort; betrædes han med ferske Gierninger og fanger Skade, da have det for Hiemgield og skrives 8 Skill. Bevises det hannem over, da tiltales som for Uhiemmelt.

23) Om Byens Lukkelser.

Skal hver Mands Ager og Lukkelser om Byen være gablukket før Valborg, og otte Dage derefter fuldfærdige 2½ Alen høit; skrives for hvert Sted 4 Skill. Ligesaa ved Kirketoften og Sø-Vaarene, [hvor] der er Korn udi. Den, som ikke holder sin Lod færdig, som hannem tilkommer, skrives hver Gang ligesaa, og holde dem dog ved Magt.

Hørgaardsdigerne skulle være færdige til Hør, eller oppe, under samme Straf. Net om Byen skulle fire Mænd af Fogden

opnævnes hver Søndag at omgaae Byen, og da at give tilkiende ved Tallien, hvis Diger og Lukkelser ei ere fuldfærdige; forsømmer de det, eller ei lader skrive ret, skrives da for hver 4 Skill. Skal det ikke allene skrives om Søndagen, men for hver Dag det staaer over og ufærdiget i Ugen 4 Skilling. — Hvortil Fogden og de fire Mænd, som angaae [ɔ: omgaae] Byen om Søndagen tilforn, skulle have Indseende hver Dag Ugen om, eller skrives selv ut supra. Forsømmer de at vare hannem ad, hvem Diget tilhører, skrives ligesaa; men naar han er advaret og vil ikke færdige det saa, at Fæmon kan ikke komme derover, eller igiennem, da skrives han dobbelt og da betale Skaden.

24) Om Tægte-Fæmon.

Ingen maa noget Kreatur paa Byens [Mark] antage, eller give sit Ja eller Minde fra sig, førend alle Granderne ere forsamlede, og da Alle bejae det, eller skrives for hvert og hver Dag 4 Skill.

25) Om Vending.

Hvo der pløier eller vender anden Mands Korn ned, skrives 4 Skill. og talle (sic) Mandens Minde.

26) Om Markmanden.

Hvo Markmanden giver med Rette Klage paa for Uret, Overfuselse, Skieldsord, eller for sin Løn, skrives hver Gang 4 Skill.

27) Om Sabbaten.

Hvo som høster, river, ager, binder, pløier, harrer, eller giør andet sligt grovt Arbeide om Søndagene, eller andre hellige Dage, før Solen er gaaet ned, bøde til Husbonde efter Loven og skrives 1 Mark. Med andre Sabbaters Overtrædelser skal holdes efter fromme Øvrigheds christelige Anordning.

28) Om de fem Mænd.

Til andre uvisse Byens Nytte og Gavn, skal der udi de Stykker, der ei findes i dette Brev, (imod disse forskrevne .....

intet foretage)[19]) Fem Mænd, en af hver Boel, opnævnes af Fogden, og hvad de Fleste beslutter, skal for fulde holdes, som er synderlig om Bygsæd, Høslet, Hørsæd, Kornhøst etc.; og bør det en Vang efter Paalæg at saaes tillige, at det kan og høstes tillige. Dog er Præsten bevilget at slaae Hø een Dag før de Andre, og at saae sin Byg, naar det er beqvemmest for hannem, eftersom han haver mere end dobbelt Agerjord; dog maa han ikke føre sine Høveder i Vanget om Høsten, Nogen til Skade, uden han vil skrives derfor.

29) Om Fogden og Skriveren.

Skal der hvert Aar være en Grandfoged[20]), og han tages Ret om Byen Vil han ei være, bøde til Husbonden 3 Mark, og skrives til Granderne 3 Mark. Iligemaade skal det og være om Skriveren etc. Hvo dennem overfalder, bøde hver Gang 1 Mark, og skulle de bøde dobbelt, om de Nogen foruretter, efter 5 Mænds Affsigt[21]). Skal Fogden og Skriveren møde hver Søndag til Stævne, eller deres Fuldmægtige; item ved Vaserne og andre Steder, hvorom noget paalagt vorder, eller bøde Enhver og skrives til Granderne 8 Skill.

Møder Granderne, eller, i lovligt Forfald, deres visse Bud, ei paa samme Tider og Steder, som paalagt vorder, skrives hver 4 Skill.

30) Om Fogden og Skriveren (ikke) giør Ret.

Skal der skrives rettelig efter dette Brev, og Fem Mænds Paalæg[22]), eller Skriveren selv at skrives 1 Mark og den, som paaklages, dog at skrives, eller Skriveren derfor at stande til

[19]) Saaledes i begge Affkrifter, med en Lacune paa det angivne Sted. Maaskee kan det udfyldes og forklares saaledes: „Imod disse forskrevne Stykker maa der intet foretages."

[20]) Svarer til Aldermanden i Østrup By-Lov. § 1—5. jvf. Histor. Tidsskr. I. S. 440.

[21]) Affsigt, Kiendelse, Skiøn.

[22]) D. e. saaledes som de fem Mænd havde paalagt i Tilfælde, som ei findes i Videbrevet, eller By-Loven.

Rette. Forsømmer Fogden Embedet derudi, at giøre enhver efter Loven Fyldest, straffes ligesaa.

Skal Fogden have Fuldmagt, ikke alleneste at fordele[23]) dennem, som ei ville bøde og betale, efter Vide og Vedtægt, men endog dennem samme [ɔ: som] giører Skade paa nogen Mands Ager og Eng, og siden maa Mændene tage fra dem, der deelt bliver, og ingen Tiltale eller Trætte at lide derfor, mens Vold, Herværk og Ubrøt i alle Maader; og skulle Mændene eller deres Fuldmægtige alle følges ad, med hannem, naar de bliver advaret, eller hver det forsømmer, skrives 4 Skill. Bliver Fogden herudi forsømmelig, betale selver det, den Anden forbrudt haver; ligesaa skal og holdes udi andet som hans Embede vedkommer. Dersom den, som saa besøges og pantes af Fogden og menige Mænd, giører Værge og Imodstand med onde Ord eller Vaaben, og tager Skade derover, have derfor Hiemgield og bøde endda efter Loven.

31) Om Trætte.

Al Trætte om „Kornædie", „Hvædie"[23b]), Affæt og Rivning, Afpløining eller andet sligt, skal først ordeles til Stevning, og det aarligen til Martini, uden han vil have sin Ret forspildt.

32) Om Lyd.

Hvo der ei vil give Lyd, naar Kieppen[24]) skrives, skal strax skrives 1 Skilling.

33) Om Sværgen.

Hvo der bander eller sværger, uden Fogden æsker hans Eed til Sandheds Bekræftelse, skrives for hver Gang 2 Skill. Hvo som ei vil lade sig skrive, men modvillig negter, bøde for hver Negtelse 2 Hvid, men dobbelt om han sværger dertil; skrives dog,

---

[23]) fordele, dømme i Straf.

[23b]) Saaledes begge Afskrifter. Ordene ere uforstaaelige.

[24]) Kieppen: det samme, som flere Steder ovenfor (Art. 1. 13. 21 o. fl.) kaldes Tallien. „Byens Kiep" (Østrups By-Lov).

om han bør med Rette, hvorpaa skal strax kiendes af Fogeden, Skriveren og Fem Bymænd, som samme Uge have Tilsyn. Hvo som overfuser Nogen med Banden og Skieldsord paa Gadestevne eller andensteds, og det bevises, skrives 8 Skilling.

34) Om Bagtalelse.

Hvo som sin Nabo uforretter med Hug og Slag udi Mark og By, skamferer hannem med Vedernavn, eller hans Navn forulemper enten i hans Nærværelse eller Fraværelse, og det kan hannem overbevises, han skrives til Granderne for 2 Mark, og kunne de ikke siden forliges efter Dannemænds Sigelse, da gange efter Loven.

Skal vi Sandhed bekiende, hvo der løgnagtig befindes, straffes efter Loven. Hvo der Sandhed dølger i det, han seer og veed sine Bymænd at være til Skade imod Fred og Hegning, skrives 8 Skill.

35) Om Indester.

Indester og Tienestedrenge, dersom deres Creatur skulle nyde Græs og Vand, skulle de taale Byens Byrde med Hior (sic) og Hiord etc. eller skrives ut supra. Deres Øg, Kloder og Hester skulle meest være udi Kiærene, og undertiden maae de staae udi Fellingen, og ei findes andensteds, eller skrives for hver ut supra.

36. Om Fæmon i Vangen om Høsten.

Den Stund vi høster, maa ingen Hester, eller Øg, eller Fæ findes iblandt Kornet længere end til Solrøst[25]), eller skrives for hvert Tøirslag 4 Skill. Ligesaa paa Fortofter skal skrives, naar der sættes Øg eller Fæ.

Slaaer Nogen sit Fæmon eller Øg løst udi Vangen saa længe der er noget Korn udi, skrives for hver 8 Skill. og dog betale

---

[25]) Solrøst, Solens Redgang. (s. Dansk Dial. Lex. S. 533.)

Skaden. Ligesaa skal holdes om Rivelsen[27]), dog maa Rivelsen efter Kornet er indtagen ikke længer, Køer og Fæmon til Skade, forholde os Agrene, [end] udi trei Dage, om det bliver Tørveir.

37) Om Byens Led.

Hvo der gaaer eller farer igiennem Byens Led fra Valborg Dag til Kornet er inde, og lukker dennem ikke strax efter sig, skrives for hver Gang 1 Skill.

38) Om ugildede Hester.

Ingen Mands Hester eller Kloder, som ere ugildede, maae gaae løse paa Marken hos nogen Mands Og, fra de kommer paa Græs og til Michaelis, eller straffes for hver Gang det paaklages 1 Mark. Haver Nogen en god færdig Stodhest, som kan koste den Pending, som Kongl. Maj. Brev formelder, og Nogen understaaer sig, uden Eiermandens Minde, at lede sine Hopper dertil og lade dem springe, skrives til Granderne 8 Skill. og tiltales efter Loven.

39) Om Vædere.

Hvis Vædere, som findes paa Marken fra Michaeli til alle Helgens Dag, skrives hver Gang 4 Skill., hvilke Hyrden skal give tilkiende, eller selv betale Brøden. Hvo der findes herimod modvillig, og lader sig fordølge til Stævne[28]), han bøde efter Loven.

40) Om Fattige og Vanføre.

Hvo som sidder for Reisen at age de Fattige og Vanføre af Byen, vil han ei, da bøde for hver Gang 8 Skill., og naar Reisen er giort, skal han dog beholde Brædtet eller Tegnet[29]) hos sig indtil en anden Stakkel ankommer.

---

[27]) Her synes at være Tale om de Kornstraa, der rives sammen paa Marken, efterat Sæden er sat i Travehobe.

[28]) Ikke møder ved Stævnet? eller: søger at faae den begaaede Brøde dulgt?

[29]) Et Tegn, som altsaa, efter Omgang, sendtes Bymændene imellem,

41) Om Frapløining, Slæt og Rivning.

Hvo som pløier eller saaer eller river paa sin Reenbroders [Ager] med Villie og Fortred, og vil ei lige [lægge] det tilbage igien uden Trætte, han udstaaer Omkostningen, som derpaa anvendes, og lige[30]) dog tilbage igien.

42) Om Harven.

Ingen maa tage nogen Mands Harve uden Forlov, eller skrives 4 Skill. for hver Dag. Tager Nogen noget udi anden Mands Gaard, uden Eiermandens Villie og Vidskab, skrives ligesaa. Ingen Harve maa staae udi Marken otte Dage efter Kornet er saaet, eller skrives 8 Skill.

43) Om Veiene.

Skal være forbuden og aflyst alle ulovlige Veie og usædvanlige Stier, som kan giøres i Marken, enten om Høsten eller anden Tid.

44) Om Vide-Bogen og en Bøsse til de Fattiges Penge.

Skal hver Dag Videbogen[31]) være paa Stævne, og ellers læses 4 Gange om Aaret for Granderne, samt en Bøsse til at forvare de Penge i til de Fattige, som skulle udgives for Sværgen og Banden; endog naar Nogen er det særdeles begierendes[32]), paa det Enhver som dette bekommer (vedkommer) kan vide sig derefter at rette og for Skade tage vare.

---

for at give tilkiende hvis Lod det var — i Følge den, som man seer, paa den Tid i Jylland endnu gieldende, gamle Skik — at føre Stoddere og Krøblinge, efter en vis Tids Ophold, til Nabo-Sognet. (Jvf. Rønninge Gildeskraa. Art. 34. b.)

30) I begge Afskrifter, og paa begge Steder, staaer her lige. Jvf. Rønninge Skraa. Art. 59. „Oc legge Jorden tillbage igien".

31) Den Bog, som indeholdt Skraaen, eller Vedtægter om Bøderne (Vide). s. S. 544. (Jvf. D. Dial. Lex. S. 648.) Deraf ogsaa: Videpenge. § 46.

32) Dette hører til det Foregaaende, nemlig at Videbogen skal læses, foruden de fire Gange om Aaret, hver Gang Nogen begierer det.

45) Om tvestukket Qvæg.

Alle tvestukket Mærke skal være afskaffet, uden Præstens, som nødes at bruge den for Tiendehøveders Skyld.

46) Om Terragels, og om Ornen.

Skal stedse holdes Terragelse[33]) udi Byen Aaret omkring for Fæmons Skyld, som bliver siugt, og skal det betales af Vide-pengene.

Iligemaade skal være med en god Orne, som skal holdes Byen til Bedste.

Tyren skal fødes ustraffelig efter Fem Mænds Dom, og skal til hans Føde forblive hvis dertil haver været tillagt og brugt af gammel Tid; forsiunes[34]) han, saa at han ikke kan stige Køerne, da lide han Tiltale derfor, som hannem føder, og stande den, som paa-klager, til Rette.

Om næst forskrevne tre Parter, som er med Terragelse og Orne at holde, samt Tyren at føde, have vi os med vores Sognepræst forenet, at han skal det giøre os alle til Gavns.

47) Om Tyren.

Hvo som henter Tyren af Gaarden skal flye hannem did igien tilstede, eller skrives 4 Skill. og stande til Rette for Tyren. Skal Tyren holdes inde fra St. Michels Dag eller fiorten Dage der-efter, til St. Valborg Dag, og saa længe skal han have hannem udi Hævd, og Hyrden ellers tage vare paa hannem, eller bøde hvis Skade han giør, eller skrives for hver Maaltid 4 Skill.

48) Naar Rug er saaet.

Naar Rug er saaet, skal Sviin og Gæs, saavelsom naar det er opløbet, Faar, Fæ og Øg holdes derudaf, eller skrives hver

---

33) Theriak.

34) Vanrøgtes, svækkes ved Mangel paa Foder (et usædvanligt Udtryk).

Gang paaklages hver 2 Sviin een Skill.; 6 Gæs 1 Skill.; 4 Faar 1 Skill.; 2 Nød 1 Skill.; 3 Øg 1 Skill.; og skal Fogden have Indseende hermed, at Alting ved „læste inddeell“ (sic)[35]) bestilles, eller skrives derfor selver. Gaaer det over Maaltid, skrives dobbelt.

49) Om Gudsfrygt.

Efter som Gudsfrygt er Roden og Grundvold til al vores legemlige Velfærd og evig Salighed, da befales af den christelige Øvrighed paa Fousfingø og vedtages af menige Grander, som boe udi Aalum og Bierregrav Sogner, at hvo som helst uden lovlig og beviislig Forfald (hvorpaa skal kiendes af Præsten og hans Medhielper) ganske forsømmer Prædiken og paabudne hellige og Bededage udi sin Sognekirke, skal give til de Fattige 2 Skill. Ligesaa skulle de give, hvilke om Bededage udløbe af Kirken førend Catechismus ved Spørgsmaal og Giensvar er forklaret. Hvo som kommer først naar Texten er oplæst af Prædikestolen, eller udløber førend Velsignelsen er læst, give 1 Skill. Ligesaa skulle Ungdommen give, som forsømmer Catechismi Læsning paa disse bestemte Tider; men dersom deres Forældre, eller Husbonder og Hustruer, ikke ville dennem dertil holde, da straffes de. For^ne Bøder skulle Præstens Medhielpere indfordre, eller selv udlægge; findes Nogen slet modvillig, da tiltales efter Forordningen, og skulle Medhielperne med Præsten have pligtig Indseende og Paaagt, at det skeer. Hvo som ikke vil holde sine Børn i Skole fra 6 til 12 Aar gamle, at de kunne optugtes udi Guds sande Kundskab og Frygt, agtes for den, som foragter Guds tilbudne Naades Rigdom, paafører sig selv Straffen, forsømmer sine Børns Velfærd, og skal ikke vente sig nogen Hyldest og Godt af Øvrigheden.

50) Om Fæ-Vaserne.

Efter den store Uenighed, som stedse er kommen udi Byen om deres Fæ-Vaser, da efter denne Dag skal samme Vaser deles

---

[35]) Et uforstaaeligt, formodentlig feilskrevet Sted.

til Bolene[36]), og da hvert Boel samtlig at giøre deres færdige. Dersom der da findes nogen Mand af samme Boel, som ikke vil forfærdige med de andre, saa maa dog ei Bolet lade Vaserne blive uforfærdiget; men naar den er færdig giort, skal Fogden med hans Mænd gaae paa Stedet og dømme, hvad dens Part kunde koste at giøre færdig; saa skal strax samme Dag tages Udlæg af hans Bo derfore, hvilke de Andre, som Vaserne havrr færdig giort, skal tilkomme. Hvis Fogden det ikke giør, da skal han selv betale hvis den Anden tilkommer for sin Forsømmelse; iligemaade....[37]) for Byens Nytte de Tvær-Vaser, som og efter forrige Artikel skal holdes.

51) Om Kodriften.

Er bekiendt, at Biergegrav Kodrift kan græsse for hver Gaard sex Køer, hvorfor hver Heelgaardmand maa ei videre Køer eller andet Fæmon derpaa føre, og hver Halvgaards[mand] tre. Hvo som ikke saa mange Køer haver, maa tage Penge af andre der i Byen, for saa mange Køer, som samtykt er paa Gaarden. Fører Nogen, imod Forhaabning, andet Fæmon, end som nu omtalt er, skal første Gang bøde 6 Skill., anden Gang 12 Skill., og saa stedse dobbelt op, indtil saalænge han fører sit Fæmon deraf igien, og det at være meent for hvert Høved, for hver Dag eller Nat.

52) Om Kalvedriften.

Beklages, at dersom der ere Fattige, som ikke have Kalve, eller for Umag Skyld ikke gide opfødt dennem, hvorover de udi Kalvedriften inddriver andet Fæmon, som baade støder og fordriver Kalvene, saa skal efter denne Dag ingen Kalve komme udi Kalvedriften, uden som er født fra St. Hansdag og til St. Olufsdag. Skulle Nogen fordriste sig herimod at giøre, bøde efter ovenmeldte Maade lige med Køerne.

---

36) Man seer her dette Ord i det 17de Aarh. endnu brugt i sin gamle Bemærkelse.

37) En Lacune findes her i den nyere Afskrift, som begynder i denne Artikel.

53) Om Indester.

Forbydes Indester og Peber-Svende[38]), saavel som andre ledige der af Byen, ei at tøire paa anden Mands Ager eller Eng eller hegnet Græs. Skeer det, da for hver Beest eller Høved første Gang 1 Mark, anden Gang 2 Mark, og stedse dobbelt op for hver Gang der paaklages, og forloves Fæmonet at beholde til Pant indtil Betalingen skeer.

Dette Ovenskrevne bekiender jeg Underskrevne at være en rigtig Copie, Ord for Ord, af sal. Frue Berte Friisses underskrevne Videbog; dog haver jeg, efter min egen Fuldmagt og velbaarne Husbonds Vegne, til menige Bymænds Nytte, og den forbedret med 3 Articuler, som er om Fæ-Vaserne, Ko- og Kalvedriften; saavel som om Indesternes Tøiring, hvorefter Fogden med sine fem Mænd sig haver at rette.

Fousingøe, den 25de Martii, Anno 1681.

Oluf Henrichsen Assens.
L. S.

54.

Hvo som henter eller hente lader noget Øl eller Brændeviin i Randers til nogen Salg i ringeste Maader, og de dermed betrædes eller bliver overbeviist, at de holder sligt Øl fal, skal ikke allene Øllet eller Brændevinet fra dennem tages uden nogen Vederlag, mens for hver Tønde Øl, de betrædes med, skal give til Straf 2 Mark der foruden.

Og haver jeg ordineret i Bierregrav til Bondefoged[39]) Christen Pedersen ibidem, som skal holde over Videbogen, at alle forskrevne Poster efterleves, og ifald Nogen med Gierning eller anden Imodsigelse ikke vil lade sig sige udi hvis ret og gavnligt

---

[38]) Pebersvende: s. om denne Folkeclasse bl. a. P. V. Jacobsen „Fremstilling af det danske Skattevæsen under Christian III. og Frederik II." S. 52. 53.

[39]) At her menes den samme, som ellers i de ældre Artikler af denne Skraa har Navn af Grandefoged, sees nedenfor S. 545.

er, og følge de Flestes Samtykke med Bondefogden: da straffes de uden al Naade efter Videbogens Indhold.

At min Villie er, sligt efterkommes skal, testerer jeg.

Fousfingøe, den 5te April Anno 1689.

M. Scheel.

Som jeg erfarer, at Bierregrav Mænd intet end ophører med fremmed Øl og Brændeviin baade fra Randers og andre Stæder, og de formene, at Christen Pedersen intet haver Magt at tage Øllet eller Brændevinet fra dem, eller pante dem, for det ikke staaer udtrykkelig nævnet, at han skal giøre det: saa anordner jeg hermed, at Christen Pedersen, eller hvem efter ham bliver Grandefoged i Bierregrav, maa uden videre Ordre strax straffe de Ulydige efter Videbogens Indhold, og tage fra dem deres Øl og Brændeviin, samt Straf-Pengene, enten Øllet eller Brændevinen er kommen fra Randers eller anden Kiøbsted eller Landsby; mens hvad Brændeviin angaaer, da skal det, som brændes i Bierregrav og udsælges, være ligesaa strafværdigt, som om det andensteds fra var hentet.

Fousfingøe, den 29de Martii 1692.

M. Scheel.

Som fornemmes, at udi Bierregrav By skal begaaes en Misbrug og usømmelig Forhold tvært imod Videbogen, med Byens Vide og Vedtægt at paalægge, vedtage og holde der over, som alt skal være af den Aarsag, det der hver Uge er Fem Mænd tillige med Sognefogden, Byens Vedtægter at paalægge og overholde, og saa en anden Uge atter 5 Mænd, og alt saa fort, hvilke fem Mænd, under dette Skin, at de ei længer, end een Uge tillige vedbliver, ikke rettelig i Agt tager, at paalægge det, som er til menige Byes Nytte og Gavn, ikke heller, naar nogen Stridighed derom paakommer, vedstaae, hvad søm af dennem i saa Maader er vorden paalagt og vedtagen: saa paa det at al Urigtighed derom en Gang for alle at afskaffe, og saadan Tvistighed i Mening at forekomme, da omendskiøndt hidindtil skal have været ugentlig

Fem Mænd, og ikke længer i saa Maader, hvilket eragtes ustadig; altsaa skal herefter fra denne Dato og fremdeles saaledes dermed forholdes, nemlig, at der et heelt Aar omkring skal være Fem Mænd tillige med Sognefogden hos- og overværendes, Byens Vide og Vedtægter at overveie, til Byens Bedste at samtykke, paalægge, ogsaa derover holde, og udi Alt henseer til menige Byens Gavn og Fremtarv, saa den Enes Fordeel ei mere end den Andens bifaldes, mens udi Alt og i Almindelighed agter og attraaer Byens Velstand at haandhæve og forfremme; og skal dette første Aar besagte 5 Mænd være een Mand af hvert Boel, som skal være den første Mand i hver Boel, og saa et andet Aar den anden Mand, som i hver Boel er næst efter, alt ret om, og saaledes fremdeles Aar efter Aar paa Een efter Anden at vedsorblive, hvorefter de alle haver sig at rette; og ifald at Nogen herudi skulle findes efterladen, modvillig, overhørig, og ikke paa den rette og lovlige Maade hermed omgaaes, da haver ikke alleneste Sognefogden mig det under Straf at give tilkiende, mens endog, om imod Forhaabning, Nogen af de andre Mænd i Byen skulle have sig i nogen Maade at besværge over Sognefogden og bemeldte Fem Mænd, samme deres Forretning da mig og det strax at foredrage, hvor jeg vil da lade den Skyldige straffe, som vedbør.

Foussingøe, den 22de Martii 1706.

C. L. von Plessen.

Denne Vide-Bog er conform med Originalen, som nu herved er reenskreven og læseligere med Pennen aftegnet til Sognefogdeu Jacob Christensen Frihaands Efterretning, som herved beskikkes til Sognefoged i den ved Døden afgangne Christen Pedersens Sted, som derover haver at holde i alle Maader, saafremt han ikke derfor med Straf vil ansees.

Foussingøe, den 21de Sept. 1730.

C. Rosd.

Malmø Raadhuusarchiv,

med dets ældre danske Diplomer og Documenter.

Af

Dr. H. Reuterdahl.

Under et længere Ophold i Malmø, sidstleden Julii Maaned, havde jeg Leilighed til at giøre mig noget nærmere bekiendt med det derværende Raadhuusarchiv. Endskiøndt det ikke var ordnet, opdagede jeg snart at det bevarede en betydelig Deel gamle og mærkværdige Actstykker fra den Tid, da Malmø og Skaane hørte til Danmark; af hvilke uden Tvivl de fleste hidtil have været enten ubekiendte, eller ubenyttede. Vel tillod Tiden mig ikke, saa nøie, som jeg havde ønsket, at giennemgaae Alt hvad der kunde have historisk Mærkværdighed; hvilket desuden var umueligt ved den Tilstand, hvori dette Archiv, som en Følge af dets Flytninger og adskillige Forandringer, for Øieblikket befandt sig; men jeg opnaaede dog at kunne samle og giøre mig saameget bekiendt med de ældste originale Kongebreve og andre Diplomer og Documenter, som her forefindes, at jeg i Korthed kunde optegne deres Datum og Indhold. Jeg meddeler denne Fortegnelse, da den forekommer mig at have saamegen historisk Interesse, at den fortiener jo før jo heller at blive bekiendt for begge Landes Historieforskere, og forbeholder mig, næste Aar at bekiendtgiøre noget mere om denne Gienstand; i det jeg haaber til den Tid at kunne fornye mine Undersøgelser, og opholde mig saa længe paa Stedet, at jeg fuldstændigen kan giennemgaae Archivet, og navnligen de ældre Documenter og

Breve m. m., som det indeholder. Man vil saaledes her vel ikkun finde en Registratur over den ældste Deel af Malmø Stads-Archiv, med ganske kort Angivelse af Brevenes Indhold; men ogsaa denne, troer jeg, vil være til Nytte, saavel til Oversigt af den hele Række af danske Kongers, Staden givne Privilegier, og andre Forhandlinger med dens Øvrighed og Borgere, indtil Midten af det 16de Aarhundrede; som til at henlede Opmærksomheden paa enkelte særskilte historiske Data.

Den her meddeelte Fortegnelse gaaer indtil Kong Christian den Tredies Død. Foreløbigen kan bemærkes, at efter den Tid voxer Antallet af Archivdocumenter med Aarene; og der findes bl. a. af Kongerne Frederik II., Christian IV. og Frederik III. en stor Mængde originale, egenhændigt undertegnede Breve. Af nogle Optegnelser, som et Medlem af Malmø Stads Magistrat i senere Tider har giort, erfares: at Archivets ældste Dombog skal gaae fra Aar 1509 til 1536. Jeg har hidtil ikke blandt de ældre Archivsager faaet Øie paa dette interessante Stykke; men haaber, at det dog endnu vil være i Behold. Fra Aar 1536 er der ingen Lacune i Rækken af Dombøgerne. De originale Acter, som jeg hidtil har kunnet opdage, ere (for Aarene 1353—1557) følgende:

1353.

1. K. Magnus Erikssen i Sverrige fastsætter, paa Malmø Borgeres Begiering, de „consuetudines et statuta", som skulle gielde for Malmø Stad, i Overeensstemmelse med det, som „dilecti nostri cives Lundenses a nobis habere noscuntur." Dat. *Helsinburgo* in vigilia Thomæ Apostoli (20 Decbr.)

Sigillet fattes. Brevet, som er paa Latin, ligger tydeligt til Grund for det følgende.

1360.

2. Kong Valdemar i Danmark fornyer „priuilegia,

jura, consuetudines, libertates et gratias", som have været Malmø bevilgede af ældre Konger. Dat. *Lundis* feria 4ta ante natale Domini. (23. Decbr.)

Dette Kongebrev haves kun i en original Vidisse, meddeelt af *Allo Kathonis*, Canonicus Lundensis, *Bartholdus Linten* (?), persona ecclesiæ S. Petri in Malmoghe, m. fl. die b. Calixti (14 Octbr.) 1378. Sigillerne ere borte. Brevet stemmer næsten i Alt overeens med det foregaaende; men er noget udførligere. Det er Originalen til den Afskrift, som er bleven aftrykt i K. Rosenvinges „Samling af gamle danske Love." V. S. 70 og flg.; og nu kan, ved Hielp af denne Original, de Feil rettes, som Rosenvinge har bemærket ved bemeldte Afskrift; ligesom flere, der ere blevne ubemærkede af ham. Saaledes forsvinder strax i Begyndelsen det besynderlige „sceptrum tenentibus", som Udgiveren har optaget og søgt at forklare, og som maa ombyttes med det meget sædvanlige „scriptum cernentibus".

De herefter opregnede Diplomer og Breve ere alle paa Dansk.

1415.

3. Kong Erik fornyer Privilegier og Anordninger for Staden Malmø: „dat. in castro nostro *Helsingborg*, dominica proxima post festum invencionis S. Crucis." (5. Mai.)

Brevet er ikke meget andet end en Oversættelse af det foregaaende, og stemmer meget nær overeens med en Stadsret for Landscrone, som Rosenvinge efter en Afskrift har ladet aftrykke i bemeldte Samling. V. S. 84. Rosenvinge har ligeledes kiendt en Afskrift af Anordningen for Malmø, og taget Hensyn paa denne i sin Udgave. Originalen i Malmø Archiv giver Anledning til flere Rettelser.

1421.

4. Kong Erik skienker Malmø Stads Borgemestere og Raadmænd Eiendommen Henrikstorp, „*synnen Malmoghe i Oxie herith*". Dat. *Worthingborg*, castro nostro, infra octavas visitacionis b. Marie virginis gloriose.

1429.

5. K. Erik bevilger Borgermesterne i Malmø Ret til at bære „*gull oc forgylt*", i Anledning af Tienester, som de

havde beviist imod Danmarks Konge. D. Køpenhamn, feria sexta infra octavas pentecostes." (20. Mai.)

Dette Document er i ældre Tider blevet borttaget af Stadsarchivet, og siden kommet i en privat Mands Hænder, af hvem Forf. til denne Fortegnelse for et Par Aar siden erholdt Documentet til Foræring, men skienkede det til Lunds Universitetsbibliothek; da det dengang var ham og enhver Anden ubekiendt, hvor vigtig og betydelig en Samling af Staden vedkommende Breve, Raadhuusarchivet bevarede. Da en ældre Fortegnelse over Diplomer i dette Archiv udviser, at det her omhandlede Document har tilhørt samme, er det nu kommet tilbage paa sit rette Sted.

1434.

6. K. Erik meddeler Borgermestere og Raadmænd i Malmø Fuldmagt til at sælge hvad der tilhører Kronen af Anders Mortensøns Grundeiendomme i Malmø. Kallundborg, feria quarta post dom. palmarum. (24. Martii.)

1437.

7. K. Erik forordner, hvorledes Malmø Stadsvaaben skal være beskaffent. En Tegning er meddeelt i Brevet, givet i Visborg paa Gulland, die b. Georgii. (23. April)

Tegningen er giort med Omsorg, og udmalet med Farver. Uden Tvivl er det en af de ældste officielle Tegninger, som den nordiske Konsthistorie har at fremvise.

1440.

8. 9. K. Christoffer bekræfter ved tvende Breve, af hville det ene er noget udførligere end det andet, Malmø Stads Privilegier. Det ene Brev er dat. Helsingborg, feria proxima post festum b. Martini (12. Nov.); det andet sammesteds, dominica proxima post festum b. Martini (13. Novbr.)

1446.

10. K. Christoffer giver adskillige Anordninger for Malmø Stad og dens Borgerskab, i Følge af Byfogdens,

Hans Myndels, samt Borgermesterens og Raadets Forestilling til Kongen. Datum in Castro nostro *Halsnes*, die Lucie. (13 Decbr.)

1449.

11. K. Christiern stadfæster Malmø Stads Privilegier. Datum in Castro nostro *Haffnensi*. Dominica quasimodogeniti. (20. April.)

1451.

12. K. Christiern stadfæster paa ny Malmøes Privilegier, og giver Staden Løfte om Toldfrihed, m. m. Kallundborg, feria sexta proxima post festum b. Johannis ante portam latinam. (7. Mai.)

1452.

13. K. Christiern eftergiver Staden Malmø i Skat „uppa thry hundrethe lubeske mark" for beviist Troskab mod Kongen i den forløbne Vinter. Brevet er givet „uppa vart slot Kobendehaffn Sti Jørghens Afften" (22. Apr.), og har Underskriften: „ad relacionem D. *Ottonis Nielsen*, magistri curie."

14. K. Christiern stadfæster et Brev af K. Erik, dateret Serisleff, die b. Scholasticæ virginis (10. Febr.) A. 1434, hvilket Brev, som heelt meddeles, indeholdt Tilladelse og Rettighed til „at fæsthe oc mure Malmöghe by". Givet Kiøbenhavn, „die decollacionis b. Johannis baptiste." (29. Aug.)

1456.

25. K. Christiern skienker Myntmesteren i Malmø, Henrik Dringelberg, en Kronens Jord og Grund i Malmø, „Norden nest *Sanctorum Simonis ac Jude Apostoli capella*". Givet i Kiøbenhavn, die b. Nichelai episcopi et confessonis. (6. Decbr.)

1457.

16. K. Christiern giver Malmø Borgere Rettighed til at bierge deres Gods, hvorhelst det strander i Danmark eller Norge. Dat. Helsingborg, die b. Blasii Episcopi et Martyris. (3. Febr.)

Seglet er vel bevaret.

1458.

17. K. Christiern stadfæster K. Eriks Gave til Staden Malmø af Henrikstorp. (s. ovenfor Nr. 4.) „Dat. in curia *Malmoghe*, die Hippoliti martyris." (13. Aug.)

Alle foregaaende Diplomer ere paa Pergament; det samme gielder om de følgende; for saavidt det ikke udtrykkeligt bemærkes, at noget af dem er paa Papir.

1478.

18. K. Christian befaler Malmøboerne at skikke ham „*halffdelen aff then hielpp*", som de have lovet ham „i rede penninge", hvilke „gløres hannem storlige behoff"; det øvrige erklærer Kongen, at ville annamme i Varer. Kopenhaffn, feria sexta proxima post dominicam *jubilate* (17. April.)

Brevet, som sluttes med den Hilsen: „In Christo valete!" synes mere at være et Haandbrev, end et Cancellie-Document. Det er paa Papir, og har Levninger af et Segl; Udskriften er: Dilectis nobis proconsulibus et consulibus totique communitati nostre Malmog.

1481.

18. K. Christiern giver Borgermestere og Raadmænd i Malmø en Jord, liggende „Vester hos Malmøghe", paa hvilken de ogsaa tilforn havde havt Brev, og hvorpaa Kongen tillader dem at bygge en Mølle. d. *Malmog*. in profesto b. Johannis ante portam latinam. (5. Mai.) Underskrift: Dnus Rex per se, presente *Henrico Dringelberg*, monetario Malmog.

1483.

20. K. Hans tager Malmø i sin kongelige Beskiermelse,

og stadfæster Byens ældre Privilegier. d. *Köpenhaffn*, feria quinta pentecostes. (22. Mai). Underskrift: ad mandatum D^{ni} regis, In presencia consiliariorum in consilio congregatorum.

1487.

21. 22. K. Hans stadfæster ved tvende, med eet Segl forsynede Breve, Malmø's Privilegier, og giver adskillige Anordninger, Staden vedkommende. d. *Köpenhaffn* die b. Juliane virginis. (16. Febr.)

Seglets Stempel er aftrykt paa begge Sider af Sigillvoxet, og begge Aftryk ere meget vel bevarede.

1489.

23. K. Hans forbyder Indførsel af fremmed Øl i Malmø. d. *Malmoghe* in profesto b. Petri cathedre. (21. Febr.)

Brevet er paa Papir med Levninger af et Segl.

1491.

24. K. Hans, i Nærværelse af Rigets Hovmester, Cantsler og Fl. befaler Tonne Tonnesen at nedbryde et Huus paa „Helleftedebro", som var til Forfang for Malmø Borgere, da der skete Udsalg af Øl og Brød. Malmø, Onsdag efter Søndagen *Reminiscere*. (1. Martii.)

25. K. Hans giver adskillige Forskrifter angaaende Handel i Malmø, saavel af udenlandske Kiøbmænd, som af Bønder. Kiøbenhavn, secunda feria Pentecostes. (23. Mai.)

Brevet er paa Papir, hvis Vandmærke er et nedvendt Hierte med et Kors i Midten. Et noget lignende findes i Nr. 18.

1493.

26. K. Hans tillader Borgermestere, Raad og menige Almue i Malmø at handle med den kongelige Skibsflaade, naar

en saadan findes i Sundet. Kiøbenh. feria 6ta infra octavam S. Martini episcopi et confessoris. (15. Novbr.)

1500.

27. K. Hans udsteder Brev om et Mageskifte imellem Kronen og Malmø Stad. Kronen faaer et Huus i Malmø; Staden derimod Segemølle, for hvilken dog en aarlig Afgift skulde ydes. Givet paa Nyborg Slot Pindsedag (7. Junii.) Underskrift: „Donus rex et Dnus *Pouel Laxmand*, magister curie."

Ved Brevet ligge tre Quittantser paa Papir, den første af K. Hans, og to senere, som bevidne, at Afgiften for Segemølle er bleven betalt.

1502.

28. K. Hans forbyder Bønder i Skaane at drive Handel i Kiøbstæderne, undtagen under visse foreskrevne Vilkaar. Lund, Sanct Knud Konges Aften. (9. Julii.) Underskrift: Ad relacionem Dni *Andree*, electi et confirmati Othoniensis.

29. K. Hans anordner: at de skaanske Kiøbstæder aarligen skulle udskikke Sendebud til Lund, for der at raadslaae om deres Handel og andre fælles Anliggender. Malmø, „Onsdagen efter S. Knuds Dag". (13. Julii.) Underskrift: Rel. *Johannes Andersen*, electi Othoniensis.

1504.

30. K. Hans tilskriver Borgermestere, Raadmænd og Byfoged i Malmø, at de skulle opsætte Ransagning og Forhør i en Sag, der var reist imod Marquard Skrivers Søster, og med Lempe behandle hende, der sad fængslet i Malmø for Mistanke om at have forvoldt en Svogers Død. Kongen vilde med det første selv komme over til Staden, for at undersøge og afgiøre denne Sag. „Screffuit paa vort slott Iwngshouet helge kors afften exaltacionis." (13. Decbr.)

Paa Papir, uden noget Vandmærke. Udskrift: „Oss Elskel. wore kere vndersotter, Borgemestere, Raader oc byfoget vdi wor köpstadh Malmø."

1506.

31. K. Hans anbefaler Borgermestere og Raadmænd i Malmø, at de ei ville hindre Borgermesteren i Helsingør, Jens Nielsen, i hans lovlige Besiddelse af en Gaard i Malmø, kaldet Strandgaarden, som han ved Arv havde erholdt, og for sin Arveret kunde opvise fuld Hiemmel. Kiøbenh. Fredagen næst efter S. Pauli conversionis Dag. (30. Jan.)

Paa Papir, uden Vandmærke, med den sædvanlige Udskrift.

32. K. Hans forbyder Borgere i Malmø, Lund og Bæ at besøge hverandres Torv med Handelsvarer. Graabrødre-Kloster i Lund, Onsdagen efter dominica oculi. (18. Marts.)

1510.

33. K. Hans befaler Borgermesterne i Malmø, ufortøvet at sende det Øl, hvorom „Kongens Undersaatter der i Staden have fanget Skrivelse, at lade det brygge til Kongens Behov." Kiøbenh. 3die Dag Paaske. (2. April.)

Paa Papir. Udskrifft: „Off elskelig Hanss Michelssen, wor borgemester wdi Mallmø."

34. K. Hans befaler Borgermester, Raadmænd og Menigheden i Malmø, at være hans Raad „hørige og lydige", saa vel alle tilsammen, som hver og een i Særdeleshed, naar Nogen af dem skulde indfinde sig i Skaane; og da være dem til Bistand med Mandskab og Heste. Kiøbenh. Fredagen efter Bonifacii Episc. Dag. (7. Junii.)

35. K. Hans befaler Borgermester og Raad i Malmø, ufortøvet at oversende til Kiøbenhavn „tre gode Roeskuder, med Takkel, Toug og andet Redskab, som der til hør .... og antvorde dem os elskelig Søren Norby paa vore Vegne." Paa hver Skude skulde være 3 Baadsmænd, som kunde føre den tilbage. Kallundborg, Fredagen næst efter St. Severini Dag. (25. Octbr.)

Paa Papir. Udskriften den sædvanlige.

1514.

36. K. Christiern dømmer i en Sag imellem Borgermesteren Hans Mikkelsen og Raadmændene paa den ene Side, samt Skrædderen, Peder Jyde, paa den anden. Peder Jyde benaades paa Livet, men skal romme Malmø. Kiøbenh. Dorotheæ Virginis Dag. (6. Febr.)

1516.

37. K. Christiern tillægger Stæderne i Skaane og Halland adskillige Rettigheder, i Anledning af indløbne Klagemaal over det ulovlige Indpas, som disse Stæders Handel maatte lide. Malmø, Tirsdagen efter Søndagen *Lætare*. (4. Marts.)

1518.

38. Borgermestere og Raadmænd udstede en Anordning for Bryggerlauget i Malmø, efter den Fuldmagt, som er givet dem af ældre Konger, og særdeles af Kong Christiern. Malmø, Onsdagen efter Mariæ Renselses Dag. (3. Febr.)

39. K. Christiern stadfæster Malmø Stads Privilegier. Kiøbenhavn, Vor Frue Dag annunciacionis. (25. Marts.)

Et stort, udmærket Pergaments-Diplom, skrevet med den største Omsorg. Underskrift: Ex mandato Regis proprio.

40. K. Christiern anmoder Menigheden i Malmø, at ville have Taalmodighed med de Knegte, som ere forlagte der til Staden, og give dem Biergning „med Øl og Mad“ endnu en kort Tid, hvorefter Kongen vil have Omsorg for at befrie Staden for dette Besvær. Kiøbenh. Onsdagen næst efter St. Marci Dag. (28. April.)

Paa Papir uden Vandmærke. Udskriften den sædvanlige.

41. K. Christiern anmoder Menigheden i Malmø om at holde paa rede Haand for de Ryttere, der skulle komme fra Bæ og blive i Malmø 2 til 3 Nætter over, hvad de maatte

behøve at kiøbe, saasom Skoe, Skiorter m. m. Kiøbenh. Fredagen efter Hellig Legems Dag. (4. Juni.)

Paa Papir; med et Mærke, hvoraf kun en liden Deel i en Kant er tilovers. Sædvanlig Udskrift.

42. K. Christiern underretter Malmøboerne om, at eftersom der nu er Ufred imellem ham og de Svenske, saa agter Kongen at holde Krigsfolk i Skaane, og sender nu til Malmø et hundrede Knegte, som der skulle have deres Underhold. Kiøbenh. 11,000 Jomfruers Dag. (21. Octbr.)

Paa Papir. Sædvanlig Udskrift.

43. K. Christiern anmoder Borgermestere og Raadmænd i Malmø om at lade Brevviseren Velten van Stratsborg, som med sine to Staldbrødre skulde have Borgeleie i Malmø, anviist Qvarteer og fornødent Underhold. Kiøbenh. Løverdag efter Sanctor. Simonis et Judæ Apostolorum Dag (28. Octbr.)

Paa Papir. Sædvanlig Udskrift.

44. K. Christiern melder Borgermestere, Raadmænd og menige Borgere i Malmø, at han har befalet Høvedsmanden over de i denne Stad indlagte Ryttere, at holde disse til Rolighed og god Orden og Skik; ligesom han ogsaa har givet Befaling, at herefter ikke flere end 140 Ryttere skulle have deres Qvarteer i Malmø. Onsdag efter St. Mortensdag. (17. Novbr.)

Brevet er paa Papir, og har en Levning af Vandmærket i Kanten.

1520.

45. Borgerskabet i Malmø indgaaer, i Overværelse af Borgermester og Raad og med disses Bekræftelse, en Overeenskomst om, hvorledes Handel og Kiøbmandskab herefter skal drives med Landalmuen. Malmø, Fredagen næst før St. Catharinæ Dag. (23. Novbr.)

Diplom paa Pergament, skrevet med megen Omhu, og forsynet med en stor Mængde Borgeres vel bevarede hængende Segl. Paa Remmen af disse findes Eiernes Navne skrevne.

1521.

46. K. Christiern udsteder et aabent Brev, hvori han fastsætter og bekræfter de Rettigheder, der tilkomme samtlige Indbyggere i Skaane. Kiøbenhavn, Søndagen Esto mihi. (10. Febr.)

Et zirligt og pragtfuldt Diplom, hvis Sigill, som har hængt i røde og hvide Silkelidser, dog er borte. Uden paa er tegnet med en gammel Haand: Koning Christian priuilegier som fangen sidder.

47. Elizabeth, Danmarks, Sverriges og Norges Dronning, forbyder Malmø Borgere at udføre Victualier til Tydskland; men tillader dem at afhænde saadanne Varer i Bytte til Kiøbmænd fra „Stæderne" (Hansestæderne), naar disse komme til Staden med Varer, som Indbyggerne behøve. Kiøbenh. St. Pauli Apostoli Dag. (30 Jun.)

Paa Papir, med sædvanlig Underskrift.

1522.

48. Kong Christiern udfærdiger en almindelig „Skikkelse og Ordinantie" for Stæderne i Danmark. Kiøbenh., Hell. tre Kongers Dag. (6 Jan.)

Paa Papir, i Form af en Bog, med Omslag af Pergament. — At dette er et originalt Exemplar, kiendes af de Huller, hvorigiennem Sigillets Lidser have gaaet. Det er en af Originalerne til Kong Christian den Andens saakaldte Verdslige Lov, som sidst er udgivet i Kolderup-Rosenvinges Samling af danske Love. IV. S. 71 o. flg. At det her bevarede Exemplar har været bestemt for de Skaanske Stæder, sees deraf, at i Lovens første Artikel nævnes „hwar köpstadh i Schonne". (Jvf. Rosenvinges Indledn. S. XXIV. XXV.) Denne Malmøske Codex vil ikke være uden Vigtighed med Hensyn til Textens nøiere Sammenligning.

49. K. Christiern tilskriver Borgermestere og Raadmænd i Malmø, at han selv vil afsige Dom i Sagen mod en Borger i Staden, som havde ihielskudt en af sine Medborgere. Drabsmanden, der opholdt sig i et Kloster, skulde imidlertid være fri, men maatte dog ikke begive sig bort fra Borgen. (?) Inden Kongen afsagde Dommen, skulde Borgermester og Raad

„udgranske Sagen efter som den forløben er." — Skrevet paa vort Slot (Navnet er glemt) S. Matthæi Apostoli Aften. (23 Febr.)

Paa Papir, med nogenlunde fuldstændigt Vandmærke, og sædvanlig Udskrift.

1523.

50. Lage Urne og flere af Rigets Raad komme overeens om med Borgermestere og Raadmænd i Malmø, at denne Stad skal opgives til K. Frederik og Rigets Raad, hvorimod Staden forsikkres om at nyde dens gamle Rettigheder og Fordele. Roeskilde, Onsdagen før Juul. (23. Decbr.) *)

En stor Mængde af dem, som sluttede dette Forbrag, have vedhængt deres Segl.

1524.

51. Kong Frederik bekræfter det foregaaende Fordrag. Kiøbenh. Onsdagen efter St. Botulphi Dag. (22. Junii.)

1525.

52. Den skaanske Adel bekræfter ligeledes Fordraget om Malmøes og Landets Overgivelse til K. Frederik. Malmø, fierde Paaskedag. (19. April.)

En stor Mængde Adelige have vedhængt deres Segl, paa hvis Remme Navnene findes.

---

*) Denne Overeenskomst findes under Navn af „Malmøe Contract" indført i Cancellie-Registranten over kongel. Breve og Forhandlinger under Frederik I. fol. 294 b. (Ligeledes hos Hvitfeldt T. II. p. 1260—62; og i Registranten fol. 311 b. et Preliminair-Fordrag om Overgivelsen af Kiøbenhavn og Malmø, dat. 26 Nov. 1523.) Derimod forekommer hverken i Registranten, eller hos Hvitfeldt, nogen Copie af de ovenfor under Nr. 51 og 52 anførte Bekræftelser af Nr. 50, eller Malmø-Contract. Bemeldte Registrant indeholder derimod adskillige vigtige Breve af K. Frederik I., Malmø vedkommende (f. Ex. en Tarif eller Tolbrulle for indgaaende Vare, især Viin og Øl, af 25. Marts 1527, som mangle i nærværende Fortegnelse.

Anm. af Red.

53. K. Frederik befaler Borgerne i Malmø, at bebygge de øde Tomter i Staden. Kiøbenh. Søndagen efter Bartholomæi Apost. Dag. (27. Aug.)

1526.

54. K. Frederik forordner, at Malmø skal have 4 Borgermestere og 12 Raadmænd. Odense, Sanct Andreæ Apost. Aften. (29. Novbr.)

65. K. Frederik overdrager en øde Jord i Malmø, Sønden for den saakaldte „Axelsgaard", til Borgerskabet, for der at indrette et saakaldet „Compagnie" (Gilde) for Handelens Skyld *). „Givet paa Vort Slot Næsbyhoved" (ved Odense) Sanct Andreæ Apost. Aften. (29. Novbr.)

56. K. Frederik udsteder Anordninger om Gilder og „Embeder" (Haandværkslaug) i Malmø. Odense, S. Barbaræ Dag. (4. Decbr.)

Paa Papir.

1528.

57. K. Frederik skienker Graabrødreklostret i Malmø til et Hospital, og Helligaandshuset sammesteds til Raadhuus for Staden. Gottorp, St. Francisci Dag. (4. Octbr.)

1529.

58. K. Frederik anslaaer endeel geistligt Gods i Malmø til et Hospital, hvor „en Lærefader" skulde findes, og til

*) Dette Brev findes i Frederik I. Registrant. fol. 330 b. Kongen tilsteder Borgerne i Malmøe: „at opbygge et Compagnie, der som menige danske Kiøbmænd af alt Riget maa og skulle søge og holde Kiøbmands-Lag, og der bruge deres Kiøbmandskab, ligesom andre fremmede og tydske Kiøbmænd giøre." En Dom angaaende den her omtalte Axelsgaard i Malmø, som „efter K. Eriks Brevs Lydelse" var skienket Hr. Axel Pedersen for Livstid og hans Arvinger efter ham (17 Aug. 1525) s. Registranten fol. 308 b.

Anm. af Red.

Underhold for 3 eller 4 „Læremestere". Kiøbenh. Løverdagen efter octavas corporis Christi. (5. Junii.)

59. Henrik Hansen, Præst og Sogneherre i Malmø: afstaaer til Borgermestere og Raad sammesteds sit „Kald og Løn", for at de ved St. Petri Kirke maatte forordne en anden Prædikant og Lærefader. Malmø, St. Mikkelsdag. (29. Sept.)

Flere Vidner have vedhængt deres Segl.

1530.

60. K. Frederik bevilger Malmøboernes Regiering, at de til deres Tarv maa anvende et S. Mariæ Magdalene Capel i Staden, for at bruge det til et „Bysfehuus". Kongen underretter dem tillige om, at han har befalet Holger Ulfstand, ikke at giøre Borgerne nogen Hinder, i Henseende til Benyttelsen af Helligaandshuset. Gottorp, Løverdagen efter S. Scholasticæ Dag. (12. Febr.)

Paa Papir, uden Vandmærke. Udskrift: „Oss elskelige Vore kiere troo Vndersatthe, Borgemester og Raadh vdi vor Staadt Malmøø."

61. K. Frederik opfordrer Almuen i de nærmest om Malmø liggende Herreder, at understøtte med Gaver det i Staden oprettede Hospital. Kiøbenh. Mandagen efter Vor Frue Dag visitacionis. (4. Julii.)

1534.

62. Grev Christoffer af Oldenborg underretter Borgermester, Raad og Menighed i Malmø om, at Fuldmægtige fra Stæderne i Siælland, Skaane og Smaalandene have været samlede i Kiøbenhavn og lovet 25de Penning af alt Gods, løst og fast, for Kong Christierns Befrielse og Indsættelse i sit Rige. Han opfordrer Malmø Borgerskab, at være villige til at yde samme Afgift. Kiøbenh. St. Sørens Dag. (23. Octbr.)

Paa Papir med fuldstændigt Vandmærke, i Form ligt et stort gothisk O, som neden til ender i en Tvege.

63. Borgermestere og Raad i Malmø afsige deres Tvistighed med Danmarks Riges Raad, og love at ville erkiende den skaanske Adels Rettigheder og Lunde Domcapitels Besiddelsesret til deres Eiendomme. Malmø, Mandagen efter S. Andreæ Dag. (7. Decbr.)

Diplomet er forsynet med en stor Mængde hængende Segl.

1536.

64. K. Christian III. antager Malmøs Underkastelse, efterat Staden ved deputerede Sendebud havde givet sig under Kongen, som nu tillige bekræfter dens gamle Friheder og Rettigheder. Helsingør, d. 6te April.

1537.

65. K. Christian III. forbyder Bønderne at kiøbe Oxer og andet Qvæg af Fremmede i Malmø. Malmø, Torsdagen efter St. Michelsdag. (4. Octbr.)

1541.

66. K. Christian bekræfter en imellem Capitlet i Lund og Raadet i Malmø, i Kongens Overværelse, sluttet Overeenskomst om de geistlige Godser i Malmø. Kiøbenh. Tirsdagen efter 3die Søndag efter Paaske. (10. Mai.)

66. b. Domcapitlet i Lund vedgaaer ovenstaaende Overeenskomst, som i dette Brev tillige meddeles. Lund, St. Laurentii Dag. (10. Aug.)

1542.

67. Herredsfogden Rasmus Skriver giør, paa en deel Bønders Vegne, Rede for en Forretning, som var holdt for at undersøge og fastsætte det rette Markeskiel imellem Malmø og Østre-Skræflinge. Dat. Østre Skråflinge Mark, Søndagen før Christi Himmelfart. (14. Mai.)

Paa Papir.

1544.

68—70. Forskiellige Personers Vidnesbyrd angaaende samme Markeskiel. Malmø.

Paa Papir.

1545.

71. Borgermestere, Raadmænd og Menighed i Malmø vedtage Beslutning om Torvedage og Markeder i Staden, ligesom om adskillige Bestemmelser angaaende Handel, Laug og Haandværker. Malmø, d. 2den April.

Med en stor Mængde vedhængende Segl.

1546.

72. Anordning angaaende Bryllupper og Barselgilder i Malmø.

Et Udkast paa Papir, uden Underskrift.

73. K. Christian III. giver de skaanske Stæder en Handels-Anordning m. m., efterat have hørt Betænkning herom af Stadens Udsendte. Lund, St. Michelsdag. (29. Sept.)

1546 (eller 1547?).

74. Legat af Jørgen Koch og hans Hustru Sidse Korts Datter for Nødlidende i Malmø.

75 Borgermester og Raad i Malmø bekræfte, og paa Stadens Vegne modtage bemeldte Legat.

Data i begge disse Pergamentsbreve ere utydelige; det sidste har mange hængende Segl og egenhændige Underskrifter af Jørgen Koch og hans Hustru.

1549.

76. Stig Pors, K. Christian den Tredies Befalingsmand paa Lundegaard, overgiver Abrahams Alter og Vicaria

til Christian Strand paa visse Vilkaar. Lundegaard, St. Pauli Dag. (25. Jan.) [1])

1550.

77. Peder Sziver, Cantor i Lund, med Flere, afgive Vidnesbyrd om det forhen (1542) omhandlede Markeskiel imellem Malmø og Østre-Skræflinge. Lund d. 18de Marts.

1553.

78. Christian III. anordner, hvorledes faste Eiendommes Salg eller Pantsætning skal tinglæses. Kiøbenh. Torsdag næst efter S. Joh. Baptistæ Dag. (29. Junii.)

1556.

79. Christian III. paalægger en Afgift, at udrede af øde Gaarde i Malmø, m. m. Kiøbenh. d. 26de Oct.

Paa Papir, med Kongens egenhændige Underskrift.

1557.

80. Christian III. bevilger Sæd af sin Gaard i Lund til Hospitalet i Malmø. Kiøbenh. d. 15de Junii.

Paa Papir, med egenhændig Underskrift.

81. 82. Kiøbebrev og Fæstebrev, det første udstedt af Borgermester Niels Ipsen, det sidste af Malmø Byting paa en Eiendom, afhændet af Staden til Niels Jyde. Malmø, d. 14de Novbr.

---

[1]) Nemlig den sædvanlige Povelsmisse, Pauli conversio; derimod er Pauli commemoratio d. 30. Junii.

Bidrag
til den danske Bygningshistorie,
af Archiv-Documenter og andre Kilder,

ved

G. F. Lassen.

I.

Frederiksborg Slot.

Første Afdeling.

Der kan vist nok ikke være Tvivl om, at Frederiksborg Slot blandt alle de Bygninger, Kong Christian den 4de har ladet opføre, maa indtage den første Plads. Udstyret med en Rigdom og en Pragt, hvis Lige Datiden neppe kiendte, har det giennem en Række af næsten halvtredie Hundrede Aar stedse tildraget sig Alles Beundring, ikke mindre ved den eiendommelige architektoniske Charakteer, som dette Slot besidder, end ved dets udmærket solide og varige Bygningsmaade. Skiøndt det derfor allerede fra en Tid, der ligger Slottets Fuldførelse temmelig nær [1]), har været Gienstand baade for Beskrivelser, Aftegninger og Manges tilfældige Omtale, saa have dog alle paalidelige Underretninger om dets Opførelse hidtil i den Grad manglet, at det ikke har været muligt med Bestemthed at kunne

[1]) 1646 udkom Slotsforvalteren Joh. Ad. Bergs „Beschreibung des weitberühmten königl. Hauses Friederichsburg" o. s. v. med en Perspectiv-Tegning af Slottet, der er gientaget i Resens Atlas.

vide Noget, enten om Aaret hvori Bygningen er begyndt, eller om Bygmesteren, der har forestaaet dette Arbeide; og ligesaa lidt, hvad der naturligviis ligger endeel længere borte, om de Bekostninger, det har medført. De ofte forgieves foretagne Eftersøgelser om oplysende Actstykker have altid maattet ende ved Formodningen om at saadanne, maaskee tilintetgiorte ved Christiansborg Slots Brand, ikke mere existerede; og de af Christian den 4de i hans Skriv-Calendere (som dog først begynde med 1607) anførte korte, og just derfor temmelig ubestemte Noticer, vare saaledes næsten den eneste Kilde, hvorfra de faa uvisse Efterretninger, man har om dette Slots Bygning, ere hentede. At derfor Alt, hvad der i saa Henseende kan tiene til at forøge eller berigtige vore Kundskaber, ikke vil være uden historisk Interesse, tør muligen forudsættes, og dette saaledes indeholde en Grund for Offentliggiørelsen af efterfølgende hidtil ukiendte Bidrag til Frederiksborg Slots Bygningshistorie; hvorved vi deels ville bringe det Tidsrum, i hvilket Slottet er opført, meget nær til fuldkommen Vished; deels begrunde en ny og rigtigere Forestilling om dette store Værks hele Udførelse, om de Mestere, der have deeltaget deri, og om Bygherren, som den, fra hvis Ideer og Planer Slotsbygningen uden Tvivl kan siges, egentligen at være udgaaet, og under hvis umiddelbare Overtilsyn den udførtes; deels endeligen meddele enkelte, som vi troe, ikke umærkelige Bidrag til historisk Kundskab om Architekturens Tilstand i Danmark under den Konge, der uden Tvivl mere og mere vil vinde et høist udmærket Navn i den danske og nordiske Bygnings- og Konsthistorie.

Som bekiendt har en ældre Kongeborg, benævnet efter Frederik den Anden og beliggende paa samme Sted, været Anledningen til det nuværende Slots Bygning, og givet det sit Navn. Hvad

vi imidlertid vide om det ældre Frederiksborg, er meget ubetydeligt, og indskrænker sig næsten ene til det Mageskifte, hvorved Skovkloster 1560 bortbyttedes for Hillerødsholm. Om derimod denne Herluf Trolles Borg ganske er bleven nedbrudt, for at give Plads for et nyt kongeligt Slot, eller den, ved nogen Om- og Tilbygning har kunnet svare til Frederik den Andens Ønsker, lader sig vist nok neppe afgiøre; endskiøndt Slottets, især fra 1570 til 1600, oftere omtalte Bygfældighed, og de Reparationer, der allerede i bemeldte Tidsrum have været nødvendige, synes stærkt at tale for den sidste Mening. De tvende Taarne, der bære Frederik den Andens Symbolum og Aarstallet 1562, mueligen ogsaa de to Længer i den forreste Slotsgaard, kunne saaledes ogsaa, just fordi de, som udgiørende den tilbyggede, kun 40 Aar gamle Deel af Slottet, Intet feilede, være blevne staaende, da Christian den Fierde i Aaret 1602 lod det øvrige nedbryde.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, beviser dog et Document fra 1599 (hvilket, ligesom de følgende, her aftrykkes heelt, fordi Indholdet oplyser en Mængde specielle Omstændigheder, den Tids Bygningsvæsen vedkommende) nemlig en Accord med Bygmesteren Jørgen von Friborg [ogsaa Friberg, Freiborgh] om Opførelsen af flere betydelige Bygninger (hvilke formodentligen, fordi de ikke lode sig forene med Planen for det faa Aar efter opførte Slot, siden maae være nedrevne eller ombyggede), at der endnu henimod Aarhundredets Slutning neppe har været nogen Tanke om et nyt Frederiksborg.

1. Wii Christian etc. Giør Alle witterlig, Att wii nu naadigst haffue bestillet och ahntagitt thenne breffuißer Jørgen vonn Friberg, Borger och Indwoner udi wor Kiøpstad Slangerup, for en Bygmester paa nogenn wore foreshaffuinde Bøgning her paa wortt Slott Friderichsborg, effther som thett hannom er befallitt och ahngiffuitt, Som effterfølger: Først skall hand bygge

och opse.te ett løsthuß aff grund, Ett halff Hundred Allen lang och femthen Allen bred inden muren, och med thuenne Huellinger, thennd enne offuer thend Anden och med Piller, mitt wdi, och en windell Thrappe mitt op i samme huß. Thernest Ett andit huß, som skall werre en Stald, Som skall werre tho Hundred fyrgethiuffue och fire Allenn wdi lengdenn och Elleffue Alleu bred Inden muren, och en liden windell Thrappe op i samme huß, och ett lidett Korßhuß op thill forne huß thill wore Suenne Kammer, och bagh op thill Samme huß en Smedde. Thißligiste eet anditt huß sammestedz thiill en Berider-stald, thredue Allen wdi lengden och fembthen Allenn bred inden muren; noch fra Samme Berider stald och thiill thend lange Stald, en mur og en Portt ther paa; noch en mur fra thend lange stald och thill thett Anditt huß, med en portt ther paa: Huilckenn forne Bygning forne Jørgen von friberg haffuer wnderdannigst loffuett at wille opbygge och forferdige paa hans Egen Kost och thering [1]), baade med grundwold att graffue och ligge, Thißligiste med muremester, Kalckslar och Plittzkale att holde. Dog skall hannom wden besuering thiill guode Rede forskaffis Kalck, Steen, thømmer och Allt huis ther thiill hører, och for Saadan hans wmag Haffwe wii naadigst bewilligett att wille lade giffue hannom halffthridie thußind gamble daller, Huilcke och hannom aff wortt Renthe Kammer skall giffuis och fornøiges, Thißligiste fri wnderholding thiill mad och Øll paa Sig Sielff eblannd worre egitt folck wdi borgestuen her paa Slottid, Sammeledis skall forne Jørgen Vonn Friberg nu medt thet første paa hanns egen omkostning lade affbryde thend lange Stald, och the Andre smaa huße ther omkreng staaendis, for Huilcken hanns wmag wii naadigst haffue bewilgett Att willde lade giffue hannom Ett halff hundred gamle daller, Som hannom i lige maade aff wor

[1]) Herved forstaaes formodentlig: for hans Svende og Folk; om ham selv, s. nedenfor.

Rentheckammer skall giffuis, och fornøigis, och handt offuer forne Løn aldielis inthett widere skall haffue hoß oß att fordre, och skall Hand forne bøgning sig Saaledis (lade) were befalkitt att thett thiill gaufns bliffuer byggett och ferdiggiordt, effther som hand wiill wiide att andsuare, Thi Bede wii och biude etc.

Actum Frederichsborgh thend 31 Januarii Ao. 98.[1])

En under 12 Marts 1600 udstedt Bestilling for Steenhuggeren Jacob Muus, „att skulle hugge nogen Kampestien thill woris forehaffuende Bygnings behof wid wore Slotte Kiøpenhafn og Friderichsborgh"[2]) giver vel ved den betingede Betaling, (den er ansat til 1 Mark for Alen og desuden for hvert 100 Alen 1½ Tde. Malt, 9 Skiepper Meel og 1 Otting Smør) samt ved Ordren til Lehnsmændene, overalt hvor Jac. Muus og hans Folk maatte arbeide, at forskaffe dem frit Huusly, Senge og Brændsel, Formodning om Fornødenheden af et stort Antal hugne Kampesteen, og følgeligen ogsaa om større Bygnings-Foretagender. Det er imidlertid ikke afgiort, om dette Steenhugger-Arbeide har staaet i nogen Forbindelse med Planen til det nuværende Frederiksborg; i det mindste siges derom endnu intet udtrykkeligt. Det er først i det følgende Aar, 1601, at vi finde et afgiørende Beviis for Beslutningen om det nye Slots Bygning, idet der under 30te August er afgaaet Befaling til Lehnsmanden Mogens Ulfeldt om at lade alle Inventariisager paa Frederiksborg giemme, da Slottet var bestemt til Nedbrydning[3]).

At der ogsaa paa samme Tid er begyndt paa at samle Materialier til den nye Bygning, erfares af en Skrivelse til

---

[1]) Siællandske Register, i det kgl. danske Cancellie-Archiv. Nr. 14. p. 199.

[2]) Siællandske Register.

[3]) Siællandske Tegnelser i det danske Cancellie-Archiv.

Tolderne i Helsingøer, dat. 29 Oct. 1601, hvorved de beordres at betale Claus Rukopff endeel Muursteen, han har leveret til Frederiksborg, ligesom og af en under 23 Nov. udgaaet Tilsigelse til Bønderne om sammesteds hen at kiøre Kalk fra Sundby Færge [1]).

Ligeledes findes allerede i dette Aar efterfølgende tvende Accorder, det nye Slot vedkommende, at være afsluttede. Den første, som desuden er mærkelig ved at vise den Tids Priser paa endeel specielt Arbeide, er sluttet med Kleinsmeden Gotthardt Rannde (Rhanne), der fra 16 Dec. 1598 var i Kongens Tieneste, som Smed ved Kronborg. I begge Documenter anvises allerede Betalingen af Øresunds Told.

2. Wii Christian etc. Giøre alle witterligt, At efftersom wii nu hafue ladet handle med Oß Elskl. Gotthardt Rannde, Kleinsmed, boendis vdi wor Kiøbstad Helsingøer At schulle forferdige allehande kleinsmedz Arbeid som behouf gieris thill thennd nye Bygning, som skall begyndis och forethagis her paa wort Slot Frederichsborg: Saa hand samme Arbeid skall giøre och forferdige aff hans eget Jern och Kull och paa hans egen omkostning, baade med Suenne-Løen och i Andre maade, Och for huer slags Arbeid wille Wii lade bethalle och fornøige hannom som effterfølger. Dør-Beslag thill gemmacker som the ehre paa wort Slot Kronneburg, och beslagen med flammehengsell och hager fortinnedt, Och en laas therthill med Riigell och Fald polliret, therfor wille wii lade gifue hannom for huert slags halfemte Daller. For en Dør-beslag thill en gemack, med en par Henge och hager och en dobbelt Laas sambt aldt hilbehøring, derfore schall gifuis hannom fire Daller; Noch for en Dør at beslа med Henge och hager och en laas med Riigell och Fald, som ikke ehr polliret, derfor skal gifuis hannom fire Daller.

Huad belangende ehr thend ringeste dørris beslag med slette

[1]) Begge i Siællandske Tegnelser.

Laas, hengsell och hager beslaget, derfore schall gifuis thou daller (og) Enn Ordt. For huer beslagning thill store huellingsdørre och store Kelderdøre, som ehr ensliige Dørre, huer beslagenn med en paar lange Henge och hager, och en dobbelt Laas, sambt alld thilbehøringe, therfore skal gifuis hannom halfemthe Daller. Huad belangende er storre Porther som blifuer giort af Tømmermenndene vdi Plannkuerck, Som blifuer beslagen med en paar store Henge och hager igiennom Stolper, och Rinnge och Split derfore, och Enn dobbelt Laas paa samme port, derfore schall gifuis hannom Sex Daller. For huer gammell Laas at affbryde som er dubbelt, och at giøre enn ny dubbelt Ingericht, och ny Nøggell derthill effter den nye hofuitnøggell, och Laaßen at forbedre, och sambt ald thilbehøringe och paaslagne igien, derfore half Anndenn Daller. For huer gammell Laas med Riigell og Fald, derthill at giøre enn nye enfegtig Ingerichte och en nøggell effter hofuit nøggellenn, och laaßen igien fliid och forbedritt och paaslagen, samt ald thilbehøringe, derfore 3 ordtz daller. For huer Windues Bogen beslag, som the ther ehre beslagne paa Kronneburg, med Winkellhager, hiørne bonde, Ringe sneller och ahnslagenn, Enn halff Daller. Men huad Windues Jernn ehr belangende, thennom wille (wii) sielf paa Hammermøllen lade bestille. For huert stecke af de Jern, som Snedickern bruger thill at giøre Tecken fast med vnder Lofften, halfftredie schilling Lybsk. For huert stecke af de Hager, som Snedicker bruger vdi Pannell Werck, En halff skilling danske. For huer Muurhager thill Winduer at feste Karmenn thermed, En schilling Lybsk. Huad Enslig Laas er belangende, med Rigell och Fald polliret, for stecket thre Daller. For huer dubbelt Laas thre Daller. For huer Laas med Riigell och Fald, som iche er polliret, halfthredie Daller. For huer slett Laas halfanden Daller. For huer enslig nøggell Enn Ordt. For huer hofuitnøggell een Daller. Och (for) huis aff for[ne] Arbeid hand i (saa) maade giører og forferdiger, schall hannom effter for[ne] Affthingning aff Toldboden vdi Wor

Kiøbstad Helsingøer hans Bethalling gifuis och forneigis. Bedendis och biudendis etc.

Frederichsburgi 28 Octobris Anno 1601 [1]).

Aarsagen til, at der allerede 1601 blev contraheret om Kleinsmed-Arbeidet, skiøndt dette dog først længere hen behovedes, maa uden Tvivl søges deri, at der fra bemeldte Rannde var indkommet et Andragende om at erholde denne Leverance.

Den anden Accord med Casper Bougaard (Casper Bougaardt, Bougartt, Bogardt), som fra 1ste Aug. 1595 var ansat som Steenhugger ved Kronborg, maatte derimod itide afsluttes; thi foruden Slottets hele Fundament, der bestaaer af hugne Kampesteen, var meget andet Steenhugger-Arbeide tidligen fornødent.

Accorden er dateret Roschildiæ 16 Decembris 1601 og lyder saaledes [2]):

B. Wii Christian etc. Giøre alle witterligt At efftersom wii nu hafue ahntaget och bestillet denne Brefuiißer Casper Bougaard, Steenhugger, boendis vdi wor Kiøbsted Helsingøer, At schulle hugge och forarbeide huis Steenhugger Arbeid som schall giøris och forarbeides paa thend nye bygning, som paa wort Slott Frederichsborg skall begyndes och forethagis, Udi saa maader som effther følger. At hand sielf skall holde Steenhugger Suenne paa hanns egen omkostning, thill ald huis Steenhugger Arbeid som sig kand thildrage och skal giøris paa for[ne] bygningh, dog huis Steen som therthill will fornøden giøris, wille Wii sielf lade forskaffe, Och skall hand samme Arbeid med fliid lade sig vere ahnliggende, at thed blifuer thill gafns giort och forferdiget effter den Muster och Affrißning som therpaa giort er.

---

[1]) Siæll. Reg. Nr. 14 pag. 346 b.
[2]) Siællandske Registr Nr. 14 pag. 350.

For saadan hans Arbeid och Umage hafue Wii naadigst beuilget att wille lade gifue hannom halff thölffte thußind daller, huilche och hannom aff Toldbodenn udi Wor Kiøbstad Helßingøer skall gifuis och fornøigis naar samme Arbeid er fuldferdiget. Dog wille Wii effther handen lade gifue och fornøige hannom af forne Summa huis hand midler thiid kand hafue fornødenn. Sammeledis skall hand althiid, midlerthiid samme Arbeid paastaar, aff wore Lensmend paa Wore Slotte Kronneborg och Frederichsborg med Wogen befordris baade thill huis hand (hanns?) [1]) Arbeid, saauell som thill sig sielff och hanns folch naar behouf gioris. Bedendis och biudendis etc.

Imidlertid blev der dog ikke begyndt paa det nye Slot førend næste Aar 1602, i hvis første Maaned man finder, at Nedbrydelsen af det ældre Frederiksborg, som det Arbeide, der ogsaa først var nødvendigt, er bleven overdraget Jørgen von Friborg.

4. Wii Christian etc. Giøre Alle witterligt, att wii Naadigst hafue handlit och forthinget med Oß Elskel. Jørgen Bygmester [2]), för wort Slott frederichsborg att skulle afbryde i saa maade, Att wii for thed store Steenhuus, som stander paa wolden [3]) med Bye at afbryde, Murnerck och thømmeruerck at nederbryde, med alle the huße som omkring samme Steenhuus begreben ere, Saa och Stene igienn at renße, at the till wor forethagen bygning igien kand uere thienlige, hafue Naadigst bewilget hannem paa sin egen omkostning och therring, Saa och thill

[1]) Meningen er ikke tydelig, eller noget er urigtigt skrevet i Registranten.

[2]) At han ellers ogsaa var bekiendt under denne Benævnelse, sees af den Indskrift i Slangerup Kirke, som melder at „Jørgen Bygmester" 1606 var een af Slangerups Kirkeværger. (Rasbech Frederiksborg Slots Beskrivelse. S. 52.) Ogsaa „Jørgen Muurmester." jvf. S. 575. 580.

[3]) „Wolden" ɔ: Volbstedet, Bygningens forhøiede Grund.

løen at wille lade gifue hannem fire hundret Daller. J liige maade for the huuße (som) begyndis fra Apotheeket, Kierken, Saa och med thedt huus thill fadbarstue, med Blye och Kobber at affbryde, Tømmeruerck, Muruerck at nederbryde och Stene at lade rense, At the igien kand brugis, haffuer wii och Naadigst thill Arbedz Løhn og folckeløhn paa hans egen omkostning beuilget hannem for samme hans Vmage at giffue threi hundret Daller. Sammeledis for thend Sted fra Kiøckenedt og thill Sølfffammerfit med Bly (at) affbryde, Tømmeruerck och Muruerck att nederbryde, Saa och Steen at renße at the igien brugis kand, haffuer wii och Naadigst beuilget at lade giffue hannem, till Arbedz løhn och folckeløhn paa hans egen omkostning, threi hundred Daller. Dißligeste for thend Steedt fra Schriffuerstuen och neder thill fougdenns Kammers, medt Blye, Tømmeruerck, Muruerck att affbryde, Saa och Stene igienn at renße at the forbrugis kand, haffue wii och Naadigst beuilget at giffue hannem thill Arbedzløhn och folckeløhn paa sinn Egen omkostning, to hundret Daller. Sammeledis for thend Stedt, fra Slottsherrens Kammers ned thill thend nederste port, och med skoelen, hafue wii och Naadigst beuilget hannom for Blye, Skeffuerstlen, thømmeruerck, og Muruerck at neder bryde, och affbryde, Saa och Stenene igien at renße at the igien forbrugis kand, med huis Andet som wid samme pladtz er begrebet neder at brydis, At wille lade gifue hannom till Arbedzløhn og folckeløhn paa sin egen omkostning thou hundret Daller. Och hafuer wii Naadigst beuilget forne Jørgen Bygmester strax efterhanden forne pendinge at skulle erleggis, efftersom hand effter giort forthingning in specie nederbrydendis worder, som forskrlt staar. Bedendis och biudendis etc.

Actum Frederichsburg thennd 15 Januarii Anno 1602 [1]).

---

[1]) Siellandske Register. Nr. 14. pag. 353. b.

Dette Document nævner, som det synes, næsten alle de Bygninger, hvoraf det ældre Frederiksborg har bestaaet, med nogen Antydning af Beliggenheden; men da det ingen videre Oplysninger giver om deres Beskaffenhed, bidrager det kun lidet til at forøge de høist ubetydelige Efterretninger, vi have om dette Frederik den Andens Slot. At „Skolen" omtales blandt de til Nedbrydning bestemte Huse, kan dog maaskee hæve den Tvivl, der hidtil har været i Henseende til om den af Frederik den Anden 1568 stiftede lærde Skole hørte med til Slottets Bygninger, eller laae udenfor samme [1]).

Allerede strax i Foraaret samme Aar, den 2den Mai, finde vi dernæst en Contract oprettet med Bygmesteren Jørgen von Friborg om Opførelsen af det nye Frederiksborgs Hovedbygning, eller det egentlige Slot, der, som bekiendt, bestaaer af een Hovedfløi og tvende Sidefløie. Skiøndt disse Bygninger vel ikke udtrykkeligen navngives, fremgaaer det dog af alle de følgende Accorder, som og af Betalings-Summens Størrelse, at det maa være bemeldte tre Fløie, her omhandles.

5. Wii Christian etc. Giøre alle witterligt At effthersom wii haffue ahntaget och bestilledt thenne Brefuißer Oß Elskel. M. Jørgenn Murremester, att skulle af Grunden opmure och forferdige huiß huuße och bygning wii wille haffue opmuredt och opsadt ther paa wortt Slott Frederichsborrig, effthersom thend Skabelonn vduiißer, wii hannom Naadigst

---

[1]) At denne Frederiksborgs ældre Skoles Bygning skulde være solgt 1581, hvilket berettes af P. Bendtsen (Hist. Efterretn. om Frederiksborg Skole. 1822. S. 12.) bliver herved end mere tvivlsomt. (jvf. F. P. J. Dahl histor. Efterretn. om Frederiksborg lærde Skole. 1836. S. 19.) At hiin Skole blev nedlagt, efterat Frederik II. i A. 1586 havde stiftet Sorøe Skole, kan der, i Følge Kongens Udtryk i Fundationen for den sidste, ikke være Tvivl om. (s. Dahl. S. 20.) Men ovenanførte Document viser, at Skolehuset har været en Deel af Slottets Bygninger, og beholdt sit Navn indtil Nedbrydelsen.

haffuer offuer andtuordett, Och hand Oß hafuer lofuet och tillsagt, at wille anuende sinn störste flid, at samme Arbeid thed forderligste mugeligt er, ostraffelich och wellforuarendis maa blifue forferdiget och fuldendt. Da hafue wii for slig hanns Umag och Arbeid, Saa och for thend throeskab og flithighet skyld, hand haffuer lofuet at wille anvennde paa samme biugning, Naadigst vndt och beuilget, och nu medt dette Wort Obene Bref vnde och beuilge, Att wille gifue hannom ofuer Alt fembthen thußend Daller, Och effthersom hand arbeider thill, skall hannom gifues pendinge paa hanndenn. Meden naar samme Arbeid er fuldferdig giort och fuldendt, da skal hannom gifues thend sidste Rest: Saa at thend gandske Summa 15^m Daller skal da blifue hannom fornøigit och affbethalledt: Och skall hand samme Arbeid paa hans eigenn Kost forferdige, Och aff samme Summa pendinge lønne sig sielff hanns Suenne och folck, och sielff forskaffe huis Redskaff therthill will fornøden gioris. Vnderthagendis stuffkarrer och hiuffbaarer, dennom skall wor Lensmand thersammestedts forskaffe hannom, saa mange som hannd vdi behouff haffuer, Och effter denne forthingning ere Wii Naadigst med hannom bleffuene foreniget, huoreffter hannd och med samme biugning vnderdanigst skall hafue sig At rette. Bedendis och biudendis etc.

Frederichsbargi 2 Maij Anno 1602 [1]).

Fra Begyndelsen af Aaret 1604 haves følgende Accord med Tømmermesteren Hans von Anten, hvis Arbeide, da Slottets Kieldere og underste Etage ere hvælvede, formodentligen ikke før i dette Aar er blevet fornødent.

6. Wii Christian etc. Giøre Alle witterligt, att epthersom wii haffuer antagitt och bestilledt Oß Elskelige Hans Von Anten, Tømmermand, och giort med hannem saadan en forening

[1]) Siællandske Register. Nr. 14. pag. 367.

och fortingning som eptherfølger, Att hand paa alld den faarrtagen Bøgning paa wortt Slott Frederichsborg skal ophugge og fuldferdige Sperwerckett, Spirene, Skiellerom, Bielckene, Lofftene, Och huis anden Tømmerwerck thill den gandske Bøgning kand behøwis, effter den Skabelon, wii hannem naadigst haffuer ladet offuer andtworde, och derthill selff holde sig Block och Tagell (ɔ: Toug) och sitt egett Redskab. Disligeste skall hand holde sig selff, Plidsfolck og Saugskererne, thill Kost och Løn paa sin egen omkostning. Och skulle wii were forplict paa steden, och der som Tømmerwerckett skall thillhuggis, att lade forskaffe hannem huiß Tømmer och Jernwerck, som thill samme Bygning kand gioris fornøden och opgaar. For saadan hans Arbede att fuldkomme och forferdige, er wii bleffuen Naadigst forenitt med hannem om halffemte tusind Daler, huilcken for^ne Summa penning hannem effterhaanden, effter som hans Arbed tager fremgang, aff Oß Elskelige Brede Rantzou, wor Mand, Raad och Stadtholder paa wortt Slott Kiøbenhaffn, paa wore wegne skal fornøies och betalis, och naar Arbedet aff hannem er gandske fuldkommett effter denne woris Contracts liudelse, skal for^ne Hans Von Anten den sidste Rest aff for^ne halffemte tusind Daler fornøies og erleggis. Bedendis och biudendis etc.

Coldingæ 31. Januarii Anno 1616 [1]).

Det næste Actstykke er en Ansættelse for Jacob Hansen som Glarmester ved Frederiksborg. De betydeligste Slotte havde nemlig deres egne faste Haandværksfolk, der for en aarlig Løn, Kost, Hofklædning o. s. v. vare forpligtede til at have Tilsyn med Vedligeholdelsen af alle Slottets Bygninger.

7. Wii Christian etc. Giøre alle Witterligtt, att wi haffue antaget och bestillit och nu med dette wort obne breff antage

---

[1]) Siæll. Registr. Nr. 14. pag. 427.

och bestille nehruerendis Brefuiser Jacob Hanßsøn vdi wor tieniste for en Glarmester, och haffuer hand loffuit och thillsagt aff nye att forfærdige och ellers wid magt och lige at holde huiß winduer som paa forne woris Huse och deß vnderliggendis Ladegaarde fornøden giøris, och sig wdi alle maade wdi samme sin tieniste troligen och fliteligen att wille lade befinde. For saadan hanß tro och willig tieniste haffuer wii Naadigst bewilget att wille lade giffue hannem Aarligen paa sin egen Person, imidlertid han er vdi samme bestilling, til Pension 20 Dlr., och for en Suend indtill saa lenge den ny bygning paa forne wort Slot Friderichsborg bliffuer fuldferdiget, 12 Dlr. Aarligen, saa och frii Vnderholling thill Øll och Mad, huilcken forstne Pension hannem Aarligen af woris Befalingsmand dersammestedz, Den som nu er eller hereffter kommendiß worder, skall fornøigis och affbetalis. Bedendis och biudendis etc.

Actum Hafniæ 25 Martii Ao. 1606 [1]).

Denne Ansættelse, i Forening med den hernæst følgende Contract med Kobbertækkeren, lader os formode at Bygningen, eller i det mindste en Deel deraf, maa i dette Aar være kommen under Tag. Bestyrkelse paa denne Formodning giver ogsaa den vestre Sidefløi, hvis Gavl har Aarstallet 1606, og som saaledes viser sig at være den Deel af Slottet, som først er bleven færdig.

8. Wii Christian etc. Giøre alle witterligt, att Wii Naadigst haffuer antaget och bestillidt, och nu med dette wort obne Bref antage och bestille neruerendiß Brefuiser Baldser Berner, Indwaaner her vdi wor Kiøbsted Kiøbenhaffn, for en Kobbertecker, at hand skall tecke Oß det ny Huß paa wort Slott Frederichsborg, och vdi samme Bestilling forholde sig fliteligen

---

[1]) Siæll. Register. Nr. 15. pag. 87. b.

troligen och well, at samme huß maa bliffue med tag paa skickeligen och well forwarit, som det sig bør. Och for saadan hans tieneste och arbeid haffuer wii Naadigst, efter den fortingning med hannem giort er, beuilget och thillsagt hannem thill Arbedz Løhn for huer Skippund Kobber hand tecker och opligger paa samme Huß, were sig paa Tornene, Rendderne eller det slette tag, halffierde Rigsdaler, Derforuden skall hand paa sin Egen omkostning samme arbeed forferdige. Thi bede Wii och biude etc.

Actum Hafniæ 5 Maii Anno 1606.[1]).

Skiøndt den Accord, vi nu komme til, ikke umiddelbart angaaer selve Slotsbygningen, men tvende Broer paa Veien til Faurholms Ladegaard, optages den dog her, da den gaaer ud paa et af Jørgen von Friborgs Arbeider, og de omhandlede Broer desuden vel kunne have staaet i Forbindelse med Opførelsen af det nye Slot.

9. Wii Christian etc. Giøre Alle witterligt att effftersom Oß Elskelige Jørgen von Freiborgh, woris bygmester, sigh nu hafuer tilforpligtet, med første leylighed och mueligste fliid, paa siin egen omkostningh, paa siig och sine folck, att lade forferdige och aff grunden opmure thuende broer for Faurholms Ladegaard vden for wort Slott Frederichsborgh liggendis, Thi haffue wii theremoed loffuidt och tilsagdt hannem for samme Arbed og besueringh att schulle giiffuis tho hundert och thiuffue Rigsdaler. Bedendis och biudendis etc.

Haffniæ 18 Octob. 1607[2]).

Fra næste Aar have vi et mere mærkeligt Document i følgende Contract med Jesper Bogardt om det betydelige og kostbare Steen- og Billedhugger-Arbeide til Slotskirken

[1]) Siæll. Register. Nr. 15. pag. 112.
[2]) Siæll. Register. Nr. 15. pag. 182.

og til det, begge Sidefløiene forbindende Gallerie med sit Porthuus:

10. *Wii Christian etc. Giører Alle witterligtt, att wii nu Naadigst haffuer forhandlitt och affthingedt med neruerendiß breffuiiser Jesper Bogardt, Stheenhugger vdi wor Kiøbsted Helsingøer, att hand med allerførste leylighed med Stheenhugger- och Billedhugger-Arbeidt, baade aff haard och bløed stheen, schall med mugeligste Fliidt och zierligste Arbeid ferdig giøre Slotz-kirken paa thett Nye Slott Frederichsborgh, saa well som thett Galerie och Portehuuß, wii thersammestedtz wille lade opsette, effter thend Schabeluun hannem ther paa Naadigst offueranttuordett er, och schall hand for^ne Schabelun paa for^ne wortt Slott Frederichsborrigh lade bliffue thilstede, saa och selff ther aff en richtigh Copie hoeß siigh beholde; For saadan hanß Arbeid och besueringh haffuer wii Naadigst beuilgidt, att wille lade güffue hannem Nie thusind Daller. Bedendiß och biudendis etc.

Haffniæ 15 Februarii 1608 [1]).

Efter dette have vi hidtil ikke truffet paa noget Actstykke, Frederiksborg Slot angaaende, før 1613. Fra dette Aar findes derimod under 1ste Juli følgende Accord, afsluttet med Jørgen von Friborg:

11. Wii Christian etc. Giøre Alle witterligtt att wii Naadigst haffe hanndlett och forthingett med neruerendis Jørgen Bygmester, att skulle her paa Wortt Slott Friederichsborg aff grundenn opmure det huuß, som Wor Befalingsmand hersammestetz skall haffue sinn Werelse vdi, med denn gammell grunduoll att opgraffue, och Kielder att giøre langs vnder hußitt, sampt ald andenn Arbeide, som Murmester bør att giøre, indenn och vdenn paa samme Huuß, och dett paa sinn egen bekostninngh; huorfor Wi

---

[1]) Siæll. Register. Nr. 15. pag. 202. b.

Naadigst wille lade giffue hannom Fiorttenn Hundrede Rixdaller. Wdi Ligemaade haffue wi och Naadigst forthingett med forne Jørgenn Bygmester, att hand och skall opbygge denn Gang som gaar fraa Slottett thuertt offuer Graffuenn, Saa och dett Portthuuß, som skall verre ved enden aff Samme gang, Saa well som och graffuene omkring Slottett, att ommure med huggen steenn och fuldferdige, alt huiß derpaa fornøden giøris, effterſom dett er begynntt, saawitt murmester Arbede kannd verre, och haffue Naadigst derfor beuilgett att wille lade giffue hannem otte hundrede Rixdaller [1]). Dißligiste haffuer Wi och Naadigst beuilgett att wille lade giff hannem ett hundrede och thredue Daller, for att hannd schall afbryde portenn och murenn imellem dett ny Lyst Huuß och Vrterhaffuen, och denn igienn opmure, fraa Endenn aff murenn ved Vrterhaffuenn och op thill forne dett ny huuß. Sammeledis schall hannd och vnnder samme forthinngninng opmure ett stycke mur, fraa denn mur som nu er omkring Vrterhaffuenn och nedenn thill Wachthußitt, Siden derfraa thuertt offr thill Diurhaffuer Plänkenn [2]), med een portt och eet Wachthuuß, effterſom dett hannom er angiffuenn och befalett. Thi bede Wi och biude etc.

Friederichsborg thenn 1 Julii Anno 1316 [3]).

Det i denne Accord omtalte „Huus hvori Befalingsmanden skulde have sine Værelser" er den i mellemste Slotsgaard liggende vestre Bygning; „Gangen der gaaer fra Slottet twert over Graven" er den nu saakaldte Løngang, og „det Porthuus ved Enden af samme Gang" det saakaldte Audientshuus. De forskiellige Mure med Port og Vagthuus, som [illegible]

1) Hvis Betalingen for det her betingede Muurarbeide maaskee forholdsviis kunde synes at være temmelig lav: saa maa dog erindres, at her ikkun er Tale om Arbeidsløn, og at Slotsgravenes Ommuring kun strakte sig til de to Sider af Slottet.

2) Plank ɔ: Plankeværk, Indhegning ved Planker eller Stakit.

3) Siællandske Register Nr. 16. pag. 17.

og til det, begge Sidefløiene forbindende Gallerie med sit Porthuus:

10. Wii Christian etc. Giører Alle witterligtt, att wii nu Naadigst haffuer forhandlitt och affthingedt med neruerendiß breffuiiser Jesper Bogardt, Stheenhugger vdi wor Kiøbsted Helsingøer, att hand med allerførste leylighed med Stheenhugger- och Billedhugger-Arbeidt, baade aff haard och bløed stheen, schall med mugeligste Fliidt och zierligste Arbeid ferdig giøre Slotz-kirken paa thett Nye Slott Frederichsborgh, saa well som thett Galerie och Portehuuß, wii thersammestedtz wille lade opsette, effter thend Schabeluun hannem ther paa Naadigst offueranttuordett er, och schall hand for^{ne} Schabelun paa for^{ne} wortt Slott Frederichsborrigh lade bliffue thilstede, saa och selff ther aff en richtigh Copie hoeß siigh beholde; For saadan hanß Arbeid och besueringh haffuer wii Naadigst beuilgidt, att wille lade güffue hannem Nie thusind Daller. Bedendiß och biudendis etc.

Haffniæ 15 Februarii 1608 [1]).

Efter dette have vi hidtil ikke truffet paa noget Actstykke, Frederiksborg Slot angaaende, før 1613. Fra dette Aar findes derimod under 1ste Juli følgende Accord, afsluttet med Jørgen von Friborg:

11. Wii Christian etc. Giøre Alle witterligtt att wii Naadigst haffe hanndlett och forthingett med neruerendis Jørgen Bygmester, att skulle her paa Wortt Slott Friederichsborg aff grundenn opmure det huuß, som Wor Befalingsmand hersammestetz skall haffue sinn Werelse vdi, med denn gammell grundvoll att opgraffue, och Kielder att giøre langs vnder hußitt, sampt ald anden Arbeide, som Murmester bør att giøre, inden och vden paa samme Huuß, och dett paa sinn egen bekostninngh; huorfor Wi

[1]) Siæll. Register. Nr. 15. pag. 202. b.

Naadigst wille lade giffue hannom Fiorttenn Hundrede Rixdaller. Vdi Ligemaade haffue wi och Naadigst forthingett med forne Jørgenn Bygmester, att hand och skall opbygge denn Ganng som gaar fraa Slottett thuertt offuer Graffuenn, Saa och dett Portthuuß, som skall verre ved enden aff Samme gang, Saa well som och graffuene omkring Slottett, att ommure med huggen steenn och fuldferdige, alt huiß derpaa fornøden giøris, efftersom dett er begynntt, saawitt murmester Arbede kannd verre, och haffue Naadigst derfor beuilgett att wille lade giffue hannem otte hundrede Rixdaller [1]). Dißligiste haffuer Wi och Naadigst beuilgett att wille lade giff hannem ett hundrede och thredsuge Daller, for att hannd schall afbryde portenn och murenn imellem dett ny Lyst Huuß och Vrterhaffuen, och denn igienn opmure, fraa Endenn aff murenn ved Vrterhaffuenn och op thill forne dett ny huuß. Sammeledis schall hannd och vnnder samme forthinngninng opmure ett stycke mur, fraa denn mur som nu er omkring Vrterhaffuenn och nedenn thill Wachthußitt, Siden derfraa thuertt offr thill Diurhaffuer Plänkenn [2]), med een portt och eet Wachthuuß, efftersom dett hannom er angiffuenn och befalett. Thi bede Wi och biude etc.

Friederichsborg thenn 1 Julii Anno 1316 [3]).

Det i denne Accord omtalte „Huus hvori Befalingsmanden skulde have sine Værelser" er den i mellemste Slotsgaard liggende vestre Bygning; „Gangen der gaaer fra Slottet tvert over Graven" er den nu saakaldte Løngang, og „det Porthuus ved Enden af samme Gang" det saakaldte Audientshuus. De forskiellige Mure med Port og Vagthuus, som

[1]) Hvis Betalingen for det her betingede Muurarbeide maaskee forholdsviis kunde synes at være temmelig lav: saa maa dog erindres, at her ikkun er Tale om Arbeidsløn, og at Slotsgravenes Ommuring kun strakte sig til de to Sider af Slottet.

[2]) Plank ɔ: Plankeværk, Indhegning ved Planker eller Stakit.

[3]) Siællandske Register Nr. 16. pag. 17.

her siges at skulle opføres, lade sig vist nok neppe med nogen Bestemthed paavise. At det Lysthuus, der ifølge den første Accord med Jørgen von Friborg blev bygget 1599, endnu har været til 1613, have vi Beviis for i dette Document.

Længer hen i samme Aar, 14de September, finde vi en Contract med Maleren Poul Romler angaaende Slotskirkens Decorering, hvoraf man tør slutte, at den nu omtrent maa have været færdig fra Billedhuggeren, Jesper Bogards Haand:

12. Wii Christian etc. Giøre alle witterligtt att wi med nerwerendis Oß Elskelige Pouell Romeler, wor Maler, Naadigst haffuer forhandlett, att hannd med guld och anndenn Farffue schall staffere och forferdige Huellinngenn vdi Kirckenn herpaa wor Slott Frederichsborg, effter denn bue och Krydz, som allerede giortt och forferdiget er; og for saadann Arbede paa forne huelling (som ere Sex Krytz eller bue, huilche hannd paa finn egenn omkostning med sine egne folck, guld och farffue ned thill de Steennpiller, som huellingenn er sluted paa, schall staffere som forskreff' staar) haffue wi Naadigst beuilgett att wille lade giffue hannom 2040 Rigsdaller (som er 340 Rix Dlr. for huer Bue) paa wortt Rennte Kammer vdi vor Kiøbsted Kiøbenhaffn. Och efftersom Arbedett gannger for sig, schall hannom efter handen giffuis pendinnge, Menn nar samme Arbeide er fulferdig giort, schal hannom giffuis denn siste Rest, och derforuden offuer Allt enn Silcke Ære-Klednínng. Huoreffter wore Rentemestere, de som nu ere, eller her effter kommendis worder, kunde wide att rette och forholde sig.

Actum Frederichsborg thennd 14 Septembris 1613 [1]).

I de hidtil meddeelte Kongebreve, indeholdende Bygnings-Accorder, vil man finde samtlige Frederiksborg Slots betyde-

[1]) Siæll. Register. Nr. 16. pag. 37.

ligere Bygninger omtalte, med Undtagelse af Cancelliet, eller den i mellemste Slotsgaard værende østre Bygning; men ogsaa om Opførelsen af denne forefindes følgende Aktstykke:

13. Wii Christian etc. Giøre alle witterligtt, att Wi Naadigst haffue handlett och forthingitt med neruerendis Jørgenn Bygmester, at schulle her paa Wortt Slott Frederichsborg aff grundenn opmure det huuß, som Wii wille haffue forordnitt thill Wort Cantzelii, med Kielderenn att giøre langs vnder hußit, samptt och alld andenn arbeid, som enn Murmester bør att giøre, indenn och vdenn paa Samme huus, och thet paa Sinn egenn omkostning. Hvorfore Wi Naadigst wille lade giffue hannem Ellffue hundrede Rix-Daller. Thi bede Wi och biude etc.

Datum Frederichsborg thenn 22 Junii Anno 1614[1]).

Det næste Document, der efter Tidsfølgen bliver at meddele, er en Accord med en ny Steen- og Billedhugger, Hans von Steenwinkel, om Carrousſel-Porten paa Frederiksborg, saaledes lydende:

14. Wi Christian etc. Giøre alle witterligtt, att Wi Naadigst haffuer handlett och forthingett med neruerenndis Hans Stenwinckell att schulle hugge og forferdige enn Portt af Steen, her for Wortt Slott Frederichsborg, at rende igiennem thill Rings, paa hanns egenn Omkaastninngh, effter hans offuergiffne affritz, Huorfor Wi Naadigst wille lade giffue hanom ett thußind Rixdaller, Och wille Wi herforudenn naar Samme Portt skall opsettis, forskaffe hannom huis Jernn Werck der thill kand giøris fornødenn, denn med att befestige, och Murmestere som Samme Werck kand opsette, Och schall hannom werre tilladt vdi Smiddenn her paa Wort Slott, sine Jernn att lade scherpe.

Frederichsborg 27de Junii 1614[2]).

[1]) Siæll. Register. Nr. 16. pag. 65.

[2]) Siæll. Register. Nr. 16. pag. 66 b.

To Aar siidigere, i Mai 1616, finde vi følgende Ansættelse og Betaling for Snedkermesteren Hans Barchmand. At der imidlertid længe før denne Tid, som man ogsaa kan slutte sig til, har været begyndt paa Snedker-Arbeidet, tilkjendegiver ogsaa Kongens Bestalling, da man deraf seer, at Mesterens Ansættelse skulde regnes fra 14de April 1611, eller fem Aar tidligere:

15. Wii Christian etc. Giøre alle witterligt, at effter som wii haffuer antaget och bestillet Denne breffwiser Hans Barchmand at schulle werre Snedicker her paa wort Slot Frederichsborg, at giøre huis Snedicker Arbeid her forefalder, och wii ellers hannom Naadigst lade befahle, Och for Saadant hans Arbeid og Tieneste haffwer wii Naadigst bewillget at wille lade giffwe hannom Aarligen till pension Fyrgetiuffwe Rixdaller, huer maaned till kostpenge paa sig selff och en Dreng Otte Rixdaller, och en sedwanlig Hoffkledning. Sammeledis haffwer wii bewilget, at saa lenge hand forarbeider Muschatenn-tre och Ebenholz at hand daa maa bekomme huer Dag paa huer Swend som med hannem arbeider fire schillinge Danschk, huorfor hand schall werre forpligt, emidler tiid hand saadant Arbeid forehaffuer, at forschaffe sig selff (og) sine Swenne frii Snedicker Redschab och Thøy. Huilcken forne Aars Pension, Kostpenninge och Hoffkledning, och Dagspendinge paa sine Swenne, hannom aff Leennsmanden herpaa slotted schall giffwes och fornøigis, Och schall forne hans bestilling begynde och angaa fraa denn Fiortende Aprilis der mand schreff Anno 1611 och endis till denn 14 Aprilis Anno 1612, Och sidenn Aarligen saaledis forefølgis saa lenge hand haffwer werrit och endnu bliffwer udi samme woris tienste. Bedendis og biudendis etc.

Frederichsborg denn 8 Maii 1616.

---

¹) Siæll. Registr. Nr. 16. pag. 196.

Med ovennævnte Hans von Steenvinkel haves der endnu en Contract af 1618 om nogen Forandring og Reparation ved det forhen omtalte Gallerie, der forbinder Slottets to Sidefløie, og med hvis første Opførelse Kongen ikke maa have været tilfreds:

16. Wii Christian etc. Giøre alle witterligt, at effter-som Wii Naadigst haffuer ladet fortinge med Hanß Steenwin-ckell, vor steenhugger, først at hand den Gallerie offuer porten paa Wort slott Frederichsborg ind til Platze(n) at schal nederbryde och den renovere och igien opsette, och med ny Lister, architraff och andenn behøringh forbedre og till fulde ferdiggiørre, Sammeledis schal hand och hugge och forferdige die buer och piller, som kommer vnder samme Gallerie, med ald sin tilbehørrigh, effter den Affridtz derpaa giort er, och hannem er tilstilidt, dißligeste schal hand ind till Platzen en ny port med Steenhugger-Werck effter for^ne Affritziß Vduiißningh giørre och fuldferdige, Och samme arbeidt med yderst fliid paa sin egen bekostningh forferdige, efftersom hand wiil ansuarre. Huorforre Wii hannem Naadigst haffuer loffuet och tillsagt, at wille lade giffue threy hunder Dalr. som hannem effter haanden, som arbeidet ganger for sig, schal giffuis och fornøyes etc.

Cronneborg 2 Febr. Anno 1619 [1]).

Endeligen ville vi tilsidst endnu meddele et Aktstykke, nemlig Contracten angaaende Spiret paa det store Porttaarn over Indgangen til den mellemste Slotsgaard:

17. Wii Christian etc. Giørre Alle witterligt, at effter-som Wii Naadigst haffuer fortinget med Neruerendis Moriß Bründmester, Mester Hans Reymand, om it torn och spiir at opsette paa det ny muret Torn offuer porten der paa Wort

---

[1]) Siæll. Regifter. Nr. 16. pag. 382.

Slott Frederichsborgh, som hand gantz och aldielliß paa sin egen bekostningh med Suenne och folick baade till Kost och Løn, saa och Redschab schal tillhugge, forferdige och opsette, och nu strax dermed begynde, effter same murret tornß størellße, brede och Proportion, aff denne *Scabelon* hannem derpaa giffuet och tillstillet er, intet derpaa forandret vden aleniste, at der icke schal were guffl (Gulff) paa for[ne] Torn, som paa Scabelonen er, menß der forordniß efftersom Wii hannem Naadigst befallet haffuer. Same Toren schall icke heller kaarßuiiß med tømmer forbindiß, formedellst den Skorsteen, mitt igennem det schal opføriß, menß dogh will haffuiß i acht at hand det ellerß tillgauffns och som fornøden er, forbinder. For huilcket arbeid gandsche och aldielliß paa sin egen Omkostningh som forschreffuit staar, saa wiit Tømmer-Werchett vedkommer och en Tømmermand det wedbør och kand giørre, at forferdige och vdi Perfection føre, haffuer Wii Naadigst beuilget at wille giffue hannem et thusind Daler Courrant, som hand effter haanden schal forschaffiß effterfom same arbeid ganger for sigh saa well som ocsaa paa stedet schaffe lade huiß Materialia aff Tømmer och Trewerck eller och andet der till will fornøden giøriß etc.

Actum Frederichsborgh 16 Martii Anno 1620 [1])

At sammenholde de ovenfor aftrykte Aktstykker med de Efterretninger, Christian den 4des Dagbøger og egenhændige Breve afgive, og saaledes at samle Alt hvad der henhører til og kan oplyse Frederiksborg Slots Bygningshistorie, maa være forbeholdt en følgende Tid; da Meddeleren ikke er uden Haab om, at fortsatte Eftersøgelser ville forøge de allerede vundne speciellere Materialier og Oplysninger med end flere. Denne

---

[1]) Siæll. Register. Nr. 17. pag. 18 b.

Gang ville vi endnu kun henlede Opmærksomheden paa de her bekiendtgiorte Documenters Indhold, for saa vidt som dette kan give en større Vished, end man hidtil havde, om to Hovedpunkter i Slottets Bygningshistorie; nemlig Tiden for dets Opførelse, og hvorvidt der gives nogen enkelt Konstner, som man kunde tillægge Navn af Slottets Architekt.

Det første af disse Spørgsmaal, naar Frederiksborg er bygget? maa nu, ved de meddeelte Contracter, der vise os baade Arbeidets Begyndelse og Opførelsen af alle til Slottet hørende Architekt, ansees for at være fyldestgiørende besvaret. Frederiksborg Slots Bygning er begyndt 1602, og kan ikke siges at være aldeles fuldført før 1620, eller lidt senere. Saaledes har det hele Bygningsværk medtaget en Tid af henved 20 Aar. — Det andet Spørgsmaal, hvo der egentlig har været Slottets Bygmester? kan af de meddeelte originale Documenter ikke ligesaa bestemt afgiøres; men disse ville i det mindste bringe os til at forlade de urigtige Spor, der hidtil have været fulgte ved dette Spørgsmaals Besvarelse. Man har nemlig sædvanligen tænkt sig en eller anden enkelt Konstner eller Architekt, som den, der har lagt Planen til Slottet, udarbeidet Tegningerne dertil, indkiøbt Materialier, antaget Haandværkerne, tildeelt Enhver sit Arbeide og sin Løn; kort sagt, man har, ganske efter vor Tids Skik og Forhold, tænkt sig en Bygmester, som har anordnet, ledet og forestaaet det hele Værk, saavel i artistisk som oeconomisk Henseende, og i det man har bestræbt sig for at finde denne Mand, have Meningerne, som bekiendt, deelt sig imellem Jørgen von Friborg, Inigo Jones og Hans von Steenwinkel.

Den første Hypothese, som ogsaa flere ældre Beretninger have fulgt [1]), har hidindtil ikke havt andet at støtte sig til, end

[1]) Marmora danica. II. 305. Schlegel Gesch. Christian des Vierten. I. 333. Thurah den danske Vitruvius. I. 6.

Epitaphiet i Slangerup Kirke[1]), hvor Jørgen von Friborg benævnes „Bygningsmester paa dette Herrens Tempel" og „paa Frederichsborg Slot". Da hertil endnu kom, at man, foranlediget ved et af J. Friborg hugget Crucifix i bemeldte Kirke, antog ham for Steenhugger, skjøndt han af Profession var Murer, og paa denne Maade bedømte hans Duelighed efter et middelmaadigt Dilettant-Arbeide: saa har Gravskriftens Udsagn i senere Tid ei alene ingen Tiltro fundet, men er endog blevet betragtet som et forfængeligt Praleri[2]). Feilen ligger imidlertid i den Fordring, der er giort til Ordet Bygningsmester eller Bygmester, i det man nemlig har villet tillægge det samme Betydning dengang som nu; og saaledes derved forstaaet den Architekt, hvem saavel Slottets Plan som dennes Udførelse skyldes, i Stedet for at erindre, at Datidens Bygmester og vort Muurmester som oftest næsten ere synonyme.

Jørgen von Friborg maa følgeligen vel aldeles frikiendes for en saadan Anklage; thi de ser af Kongen med ham afsluttede Accorder, som ovenfor ere meddeelte, bevise uimodsigeligen, at han har været den Muurmester, eller som det da kaldtes Bygningsmester, der har opført alle Frederiksborg Slots betydeligere Bygninger, og derfor ogsaa har havt fuldkommen Ret til den Benævnelse, han i sin Gravskrift har faaet.

---

[1]) Marm. danica. anf. St. Rasbech Frederiksborg Slots Beskrivelse. S. 51.

[2]) Saaledes siger J. P. Rasbech i sin Frederiksborg Slots Beskrivelse (Kbh. 1832. S. 51), at „ikkun aldeles Ukyndige have kunnet falde paa at indbrømme den Steenhugger Jørgen von Friborg, som Aar 1588 var med ved Gienopførelsen af Kirken i Slangerup, og siden havde endeel Arbeide paa Frederiksborg, saa stor en Andeel i bemeldte Bygning, som han derfor synes at ville tillægge sig selv"; nemlig fordi det i Gravskriften, hvor han, efter den Tids hyppige Skik, indføres som talende, hedder: „Paa Frederichsborg Slot jeg og var Bygningsmester."

Ikke desto mindre maae vi paa den anden Side tilstaae, at det saavel ved disse, som ved de med de øvrige Konstnere og Haandværksmestere særskilt indgaaede Contracter bliver aabenbart, at man ikke, efter nærværende Talebrug, tør kalde Friborg Slottets Architekt; i hvor dygtig en Mand han end, baade efter hans Arbeide og efter den Tilfredshed og Yndest, han synes at have vundet hos Christian den 4de, at dømme[1]), maa antages at have været.

Med Hensyn til den næste Mening, der vil tillægge Englænderen Inigo Jones Æren for denne Bygning, da er dens Urigtighed af Forfatteren til den lærde Afhandling om Frederiksborg i 1ste Bind af Dansk Ugeskrift (1832. S. 82 fg.) tilstrækkeligen beviist. Vi ville kun tilføie, at der blandt en Mængde til denne Periode henhørende Archiv-Documenter heller ikke er forefundet det Mindste, der i fierneste Henseende kunde give Anledning til en saadan Tanke.

Det tredie Antagende, at Hans von Steenwinkel skulde have været Slottets Bygmester — en Formodning, samme Forfatter dengang af Mangel paa authentiske Documenter maatte lade være uafgiort — maa ligeledes opgives; da det ved flere, hidtil overseete Efterretninger nu er blevet muelig at skielne imellem de to Personer, af Navnet Hans von Steenwinkel, der saa ofte deels ere forverlede med hinanden, deels betragtede som een og samme Person; og derved tillige at

[1]) Som Beviis herpaa findes (Siæll. Register), at Jørgen Friborg d. 17. Dec. 1600 fik Brev paa „her epter att vere quitt, fri och forschonet for Kongelig och borgerlig och Bys tynge och bessuering." Ligeledes at han d. 28. Apr. 1604 fik Brev paa „Kirkens Anpart i Kornthienden vdi Slangerup Sogen hans Liffstid att beholde"; mod aarligen at give „till Slangerup Kiercke Otte pund Rug och thi pund Biug". I Siæll. Tegnelser findes under 17. Julii 1607 en Ordre til Søren Ingmann, Tolder i Kiøbenhavn, om „Jørgen von Friborg, Bygmester paa Friderichsborg, tho Lester Rostocker Øll tiidsefri att schulle lade folge".

godtgiøre, at den Ene af dem allerede har været død, den Anden endnu for ung (ikke engang 15 Aar gammel), da Frederiksborg Slots Bygning begyndtes.

Den ældre Hans von Steenwinkel nemlig, der byggede Uranienborg for Tycho Brahe 1576—1580, var i kongelig Tieneste fra 1583, byggede Slangerup Kirke 1588, og fra 1592 forestod som Bygmester Arbeiderne paa Fæstningerne Aggershuus, Warbierg, Bahuus og Halmstad, døde den 10de Mai 1601, som følgende Gravskrift i Halmstad Kirke viser:

„Her ligger begraffuen salig Mester *Hans Steenwinckell*, fyd i Andorpen, som var Kl. Maj. och Rigens Bygmester udi 18 ahr, oc imedlertid förestod Bygningen paa Befestningerne i Norrige och Dannemarch, hwilken oc efter K. Christian den IV. angifuelse i Hans Majt[s] egen nerverelse det ny Ausser (*Ausker*) i Bleginge (d. e. Christianopel) funderet, oc hafver deslikes denne Kongl. Befestning Halmsted fornyet, til hvis grund han den förste sten lagde den 2 Junii 1598, oc siden den 10 Maii 1601 saligen hensomnet." (Richardsons Hallands Beskrivelse. p. 174.)

Den yngre Hans von Steenwinkel derimod, som efter al Rimelighed er en Søn af den forrige, og som første Gang nævnes som den Steen- og Billedhugger, der har forfærdiget Carrousel-Porten paa Frederiksborg 1614, blev efter nedenstaaende over ham i Nicolai Kirke i Kiøbenhavn satte Epitaphium først født St. Hans Dag 1587:

„Dette Epitaphium hafver Erlig oc Gudfrøctige Qvinde, Trine Willom Hybers Daatter, S. Hans von Steenwinckells efterleverske med hendis flere Børen ladet bekoste, hendis Salig Hosbonde Erlig oc Welfornemme oc Kunstrige Hans von Stenwinckel, forrige Kongl. Mayst. General Architect oc Bygmester, til Ære, oc Kirken til Zirat, som her i Staden er Barnefød Anno 1587 St. Hans Dag, oc Saligen i Herren

henfofved Anno 1639 den 6 Augusti. Gud giffwe hannem en glædelig Opstandelse." [1])

I Forbindelse med dette sidste Antagende maa derfor ogsaa den af Thurah, ved hans Yttringer i danske Vitruvius T. II. Side 6 i Noten, vakte Formodning om en hollandsk Bygmester afvises; thi den af ham omtalte „gamle hollandske Architektur-Bog", hvis Forfatter han ikke mere erindrede, er uden Tvivl Danckerts Architectura moderna. Amsterdam 1632. fol., hvor man Tab. XLII rigtignok finder en Tegning af det Gallerie, der i den inderste Slotsgaard er opført imellem og paa begge Sider af de tvende Trappetaarne, foran Hovedfløien; men hvor tillige, hvilket Thurah maa have overseet, paa det efterfølgende Blad, Pag. 25, i en kort Beskrivelse af samme „Galderije des Koninghs van Denemerchen tot *Frederichxburgh*", Mesteren for dette enkelte Arbeide, der, som vi vide, først fuldendtes 1621 [2]), er navngivet at have været Hans von Steenwinckel [3]).

Naar vi nu altsaa maae forlade de ovenfor anførte ældre Formodninger, som beviisligen urigtige, var der intet andet tilovers, end at forsøge en ny Hypothese, i Fald det vilde lykkes at finde en samtidig Architekt, som man med noget Skin af Rimelighed kunde sætte i Stedet for de ovennævnte. Men dersom ikke desuden alle andre Tidsforhold vilde gjøre dette høist vanskeligt eller umuligt: saa lægge allerede de meddeelte Aktstykker for Dagen, at al videre Søgen uden Tvivl vil være unyttig. Det er øiensynligt, at Kong Christian den Fierde, ved personlig

---

[1]) *Resenii* Inscriptiones Hafn. p. 150.

[2]) Christian den 4des Skriv-Calender for 1621.

[3]) Denne Antegnelse er imidlertid vist nok ikke ganske rigtig, da Christian d. 4de paa ovenanførte Sted nævner Lorenz (von Steenwinkel) som den, der har forfærdiget og opsat bemeldte Gallerie; men selv hos os ere disse to Brødre forvexlede med hinanden, f. Ex. ved Bygningen af Børsen og Capellet i Roeskilde.

at afslutte Contracter med de forskjellige Haandværksmænd, ved selv at sørge for Materialier, selv at anordne og aftale med sine Mestere („befale", „angive", som det hedder i Brevene) hvorledes Alt skulde være, og, ved de vigtigere Arbeider, at levere dem de fornødne Tegninger og Modeller („Affritz", „Skabelon"), har taget en saa betydelig og umiddelbar Deel i Slottets Opførelse, at al Tanke om en anden, Udførelsen af dette Bygningsværk forestaaende Architekt ganske maa bortfalde. Dette vil man ogsaa, efter nøiere Betragtning af de ovenfor oplyste Omstændigheder, finde overeensstemmende med det bekiendte, maaskee ikke altid rigtigt forstaaede Sted i Joh. Ad. Bergs Beskrivelse [1]), hvor Kongen siges selv at have angivet „die Ordnung des Hauses".

Herved maae vi for dennegang blive staaende; thi Besvarelsen af det næste Spørgsmaal: hvor vidt Kongens Andeel i den hele Bygningsplan, eller sammes enkelte Partier har strakt sig? (om, og hvorvidt han f. Ex. har havt Deel i Udarbeidelsen af de leverede Bygnings-Tegninger) tillige med Oplysningen af flere specielle Omstændigheder ved Slotsbygningen, og af de paa samme anvendte Omkostninger, m. m. bør, som ovenfor er bemærket, helst udsættes, indtil de Kilder, hvor noget Bidrag til saadanne Oplysninger endnu tør ventes, fuldstændigen ere undersøgte.

---

1) „Wie dann Ihre Königl. Mayestät selbst die Ordnung des Hauses dem Baumeister und dessen Mitarbeitern gegeben, dasselbige darnach zu verfertigen, und vollends in Werk zu führen." Fol. C. 1. b. (Jvf. de Yttringer, som forekomme herom i Dansk Ugeskrift. 1ste Bd. 1832. S. 166.)

Et nyt Bidrag
til Birkerettens Historie i Danmark,

meddeelt

af

C. Molbech.

I den danske Retshistorie, og i Landets Forfatning under Middelalderen, er der en Gienstand af saameget større Vigtighed og Interesse for Forskningen, da den hører til de i Staten endnu gieldende Rettigheder; men som imidlertid hidtil er ufuldstændigt og ufuldkomment oplyst i sin historiske Oprindelse: Birkeretten og Birketinget. Allerede Navnet Birk har man givet adskillige besynderlige og lidet rimelige Forklaringer, da man ikke har vidst, hvad man, i denne Betydning og Forbindelse, skulde giøre af det gamle, enkelte Stammeord, og dets Oprindelse. Saaledes har man snart tænkt paa det svenske Nom. propr. *Biörkö* og den af Ansgarii Levnet bekiendte, men længere ned i Tiden forsvundne Stad *Birca* i Sverrige. (Jvf. Ihre's Glossar I. 191); snart, med endnu mindre Rimelighed og Sprogtact, paa Birketræer, hvormed det District, der havde Birkeret, skulde være indhegnet. (Kofod Ancher: Saml. jur. Skr. II. 686.) Det kunde vel synes, efter Jævnførelsen af endeel Steder, hvor Ordet forekommer i ældre Love og Actstykker, at Ihre's Mening om dets Slægtskab med det Angelf. *Byrigh*, *Burh*, Borg, Stad, endnu var den rimeligste; hvorefter altsaa Birkeret egentlig blev det samme

som det Angelſ. Burh-right (Borgret), jus civitatis. Andre Grunde synes dog at lede til den Formodning, at Birk snarere har Benævnelsen af et afgrændset Sted, et Distriet (saaledes som Schlegel og fl. have meent[1]). Hvorledes man i øvrigt vil komme ud af at forklare, paa hvad Maade *Biarkei* (ɔ: Birkø, Sv. *Biörkö*) hos Snorre Sturlesen (Biarkeyar-réttir, Bylov, „byar manna lag". i Modsætning til lands lag; Sig. Jorsalaf. S. c. 24) kan blive det samme som By: maa jeg overlade Andre at afgiøre. (Ihre, l. c.) Vi kunne derimod bl. a. nærmere holde os til, at i 15de Aarhundrede har man paa Latin kaldet Birk „villa *forensis*"; ligesom der i nyere Haandskrifter af den Lundske Stadsret („then ret ther man callar vara *bierkeræt*") forekommer det Udtryk i Indledningen: „Saauel y köbstæder, som y *byrk paa landet* offuer ald Danmark" (Rosenvinges Stadsretter. S. 49. Jvf. S. 615.); et Udtryk, der i øvrigt ogsaa findes i ældre og nyere danske Birkebreve.

Om Birkerettigheden og dens Oprindelse have vi vel en temmelig udførlig særskilt Afhandling af G. L. Baden: „Birkerettigheden i sin Oprindelse, Fremgang og Følger" (Odense 1810; og aftrykt i Forfatterens „Afhandlinger i Fædrelandets Cultur og Statshist." m. v. II. S. 141—220.), om hvilken man skulde forudsætte, at den 44 Aar sildigere, end Kofod Ancher

---

[1]) Jvf. Schlegel til Kofod Ancher saml. jur. Skr. II. 686—89. I sit Skrift om de Danskes Retsſædvaner, S. 167, antager han, at Ordene Birk og Birkeret i det 14de Aarhundrede ere fra Sverrige over Skaane komne til Danmark. I det af ham S. 169 Anm. *) anførte Sted „civitatum, *villarum forensium et eorum* (earum?) statuta quæ Byærk dicuntur" (Kof. Ancher. II 551) bemærker maaskee netop *villa forensis* en Landsby med Birkeret; saa meget mere da Rosenvinge ogsaa har viist, at her bør læses earum (Maanedsskr. for Lit. IV. 361), og anfører et Diplom af 1326, hvor det hedder: „cum omnibus bonis et *villis* dictis Bierk."

behandlede denne Materie i 5te Afdeling af sin Undersøgelse „Om vore ældste almindelige Kiøbstædsretter“, maatte have bragt Sagen til større Klarhed. Men Badens Afhandling har i det Hele en alt for eensidig og for lidt historisk Charakteer. Forfatteren gaaer, i Følge sin Parti-Anskuelse, ud fra den forud antagne Sætning: „at Birkerettighed oprindeligen ingen kongelig Benaadning er, men derimod tillistet og usurperet“, og det i en ganske silde Tid, endog efter Midten af det 16de Aarhundrede (s. ans. Afhandlinger II. S. 143); og da han i sin Partiskhed gaaer saa vidt, at han ikke allene vil bortraisonere de tydeligste Udtryk om privilegeret Jurisdiction (sammest. S. 145), ja endog ignorerer eller benegter Geistlighedens og Klostrenes Exemtion fra de almindelige Værneting eller Herredsting; men derimod glemmer at oplyse, paa hvad Maade Birkerettigheden skulde være opstaaet, naar det ikke oprindeligen var skeet ved „Kongelig Benaadning“, eller hvorledes den da, uden at være privilegeret, var bleven „tillistet og usurperet“: saa er det ikke at vente sig, at bemeldte Afhandling i historisk Henseende skulde give noget betydeligt Udbytte.

Kofod Anchers nylig anførte Undersøgelse gaaer fornemmelig ud paa at bestemme Begrebet af Birk, og at oplyse Forskiellen imellem Kiøbstad-Birk og Land-Birk, samt Oprindelsen til den eller de under Navn af Birkeret tilforn i Danmark gieldende Love; af hvilke man især, under denne Benævnelse, kiender den saakaldte helsingborgske Birkeret, der snarere synes at have været gieldende i alle skaanske Kiøbstæder (jvf. Schlegel. S. 142); og den langt sildigere, af Christian IV. 1621 udgivne almindelige Birkeret, der i retshistorisk Henseende ikke er af megen Betydning, da den saa godt som intet indeholder af ældre Birkeretter; og egentlig gaaer ud paa at udstrække en stor Deel af Kiøbstadsrettighederne til

Landbirkene [1]). Hvad hiin ældre skaanske Birkeret angaaer, da er det ved den klart nok, at den ikke er andet end en Stadsret under dette Navn [2]). En almindelig Land-Birkeret, som man har villet tillægge Erik Glipping, antages nu i Almindelighed at være „en Bearbeidelse fra det 14de Aarhundrede af denne Konges Riber-Ret, eller af den almindelige Stadsret, som bærer Erik Glippings Navn." [3]) Det kunde saaledes vel synes antageligt, at Navnet Birkeret i Danmark, baade om særskilt, priviligeret Jurisdiction, og om en egen ved samme gieldende Lovsamling, oprindeligen var udgaaet fra Kiøbstæderne; og at Kofod Ancher i det Hele havde Ret, naar han sætter det Væsentlige i Fællesskabet eller Overeensstemmelsen imellem Kiøbsted- og Land-Birk, ikke saameget deri, „at have en særdeles Lov for sig selv", som deri, „at kunne tiltale dem, der i Birket havde begaaet nogen Misgierning, for deres egen Ret, og der faae dem afstraffede." (anf. St. S. 693.) I Overeensstemmelse hermed, forklarer denne Lovlærde Begrebet om det sidste Slags Birk, eller hvad vi endnu tillægge dette Navn, S. 688 saaledes: „Naarsomhelst noget vist District paa Landet blev benaadet med „speciel Jurisdiction, og derved undtaget fra Herreds-„tinget, fik det Navn af Birk, og dette kaldtes at faae „Birkefrihed, sigtende især til den Sikkerhed, Birkefolkene

---

1) Kofod Ancher l. c. Saml. Jur. Skr. II 692. 93.

2) Jvf. Kofod Ancher anf. St. S. 682. Rosenvinges Samling af danske Love. V. S. 59. Retshistorie. I. S. 35—53.

3) Rosenvinge. Retshist. I. S. 53. Jvf. Kofod Ancher, anf. St. S. 689. Han har aftrykt den i anden Deel af sin Lov-Historie. II. 208—221; men har, paa Grund af Haandskrifternes senere Alder, ingen Tro til, at den, som egen Lov, er udgaaet under Erik Glipping. At denne Konge i det mindste, ligesom hans nærmeste Forgængere, har meddeelt Birkeret til Landsbyer, vil ved et af de nedenfor aftrykte Diplomer blive oplyst.

„derved nød for Drab og voldsomme Forurettelser, at de kunde „tiltale dem, der i Birket begik nogen saadan Misgierning, for „deres egen Ret."

I sit Skrift „Om de gamle Danskes Retsfædvaner og Autonomie" (særsk. Aftryk. Kbh. 1827. S. 165 o. f.) har J. F. Schlegel overhovedet udledet den første Dannelse af en „Landbirkeret, uden Regieringens Medvirkning" fra Overførelsen af Kiøbstedretterne paa Stædernes Landdistricter („Civitatis marchia", „Byens Frihed", „Wibelle" o. s. v.) eller de Personer, der boede paa saadan Grund, til hvilke Kiøbstædernes Jurisdiction altsaa strakte sig, og som bleve dømte efter Byens Stadsret „for saa vidt denne passelig kunde anvendes paa samme". Det turde dog være Spørgsmaal, om de i ældre Tider paa Kiøbstedgrund, uden for Byen (naar man ikke vil tale om Forstæder) boende Indbyggere, have været saa betydelige i Antal, at Anvendelsen af Byloven paa disse skulde give Anledning til Uddannelsen af en egen „Landbirkeret". Det vil ogsaa nedenfor sees, at Landbirk i egentlig Forstand fandtes i Danmark allerede i Begyndelsen af 13de Aarh. Saaledes forekommer det mig rimeligere, at ingen saa kaldet almindelig Landbirkeret fra ældre Tid har existeret; men at Birkefrihed og Birkeret egentlig kun har bestaaet i Fritagelse for at søge Herredstinget; eller i det Privilegium for Landboere, som det hedder, „at søge deres Ret under dem selv"; men i øvrigt efter Landenes gieldende Love (s. det nedenfor S. 599 anførte Exempel af 1584) og efter de sædvanlige Former for Søgsmaal. Schlegel har derfor ogsaa rigtigt bemærket (S. 166), at man ikke maa tænke sig Forholdet saaledes, som om Bønderne overhovedet „førte Besværinger over Birketingene; thi Retten blev pleiet ved disse særegne Domstole paa samme Maade, som ved Herredstingene; ved Nævninger, Sandemænd, Oldinger, o. s. v. efter enhver Provindses egne Skikke og Retsnormer."

Overhovedet maae vi bemærke, at de nedenfor meddeelte Diplomer føre Land-Birkenes Alder saa høit op i Tiden, og indeholde Privilegier af saadan Art, givne til en fra al Forbindelse med Kiøbstæder fiernet Landsbymenighed, at her slet ikke kan tænkes paa nogen Indflydelse, som den ovenanførte, eller paa Brug af nogen Stadsret for det her paagieldende Land-Birk.

Af saadanne, fra Herredstingets Domkreds undtagne Land-Districter forekomme, efter vore Lovkyndiges og Lovhistorikers Mening, tre Slags: kongelige, geistlige og adelige Birk[1]). Man tillægger, rimeligt nok, de geistlige Birk at være de ældste, i det man tilskriver deres naturlige Oprindelse den Geistligheden indrømmede Uafhængighed af verdslige Domstole. Kongelige Birk forekomme „allerede" i første Halvdeel af det 14de Aarhundrede (men kunne vist nok være ældre). „De yngste, siger Rosenvinge[2]), vare de adelige Birk, som rimeligviis først ere opstaaede ved Salg, Gave, Mageskifte eller Pantelehn af kongelige Birk; senere ved kongelige Benaadninger." — Her er imidlertid, ligesom overalt i vore Retslærdes Lovhistorier og Systemer, forbigaaet et fierde Slags Birk: Bonde-Birk eller Landsby-Birk; og dette er saameget mere paafaldende, som der uden Tvivl maa findes flere Beviser for Tilværelsen af dette Slags Land-Birk[3]). I

---

1) S. Rosenvinges Retshistorie II. S. 178.

2) Sammesteds.

3) Saaledes har f. Ex. Tanum Sogn i Sønder-Lyng Herred, Aarhuus Stift, fordum havt sit eget Birk, Tanum Birk kaldet. D. Atlas. IV. S. 105.—Som Exempler paa Birkebreve fra det 16de Aarh. kan anføres: Sønd. Invocavit 1532 fik „Kongens Undersaatter" i Skierne (Middelsom H.) fri Birk og Birkeret, som andre Kongens Undersaatter andensteds i Riget. I et Brev af 1552 tillader Kongen, eftersom Kronens Bønder i Visby Sogn have ladet berette, at de hidtil intet Birketing eller Herredsting have havt, men at de „have søgt Ret under dem selv", at de nu herefter maa „søge deres Ret" til Løve Herredsting. — I et Skiøde paa Gaunøe til Hans Johansen

det mindste gives der en mærkværdig Række af Kongebreve, der meddele denne Rettighed til en Landsby-Menighed, og naae op i Tiden til K. Christopher I. (egentlig endog til Valdemar II.); altsaa vel saa høit, som man hidtil kiender Diplomer, der oplyse den geistlige Birkerets Stadfæstelse af danske Konger.

Da bemeldte Række af hidtil utrykte Diplomer, fra Christoffer I. til Christian I., for deres historiske Vigtigheds Skyld fortiene at bekiendtgiøres, og jeg nedenfor vil lade dem heel aftrykke [1]), behøves ingen vidére Udføring af det Beviis, som disse Breve i det mindste indeholde for Birkets Overdragelse som „Kongelig Benaadning“, og som en under lovlige

---

(Lindenow), 16. Febr. 1584, hedder det bl. a. „Og eftersom forne Mænd (Bønderne) paa Gaffenøe boende, af Arildstid have havt deres eget Retterting der paa Øen, saavel naar de af nogen Udenbyesmand skulde tiltales, som naar de sig under hinanden have at tiltale: da skulle de og deres Efterkommere fremdeles nyde samme Ret.“ Dog skulde Hans Lindenov, „som haver samme Øe i Værge“, tilskikke „en god, forstandig Dannemand“, som kan „forhielpe dem, som det af ham begiere, til Dom og Ret, hvad Siællands Lov og Ret er.“ — Ved et Brev af 5. Junii 1578 ophæver Kongen Munkebo Birk, af den Grund, at det var saa ringe, at der fandtes ikke over 12 Bønder i Birket, „og neppe saa mange at de kunde holde Ting, om nogen Fælding overgik dem.“ Lehnsmanden paalægges derfor, at afskaffe Birket, og henlægge det til næste Herred. — Af et Brev af 15. Febr. 1584 til Kronens Bønder og Tienere i Løve og Reersløv, sees, at de i Løve „hidtil ikke havde søgt deres Ret ved Herredsting, men altid holdt Ret i deres By for dem selv“; hvilket Kongen nu vil have afskaffet, fordi „megen Uskikkelighed derved tildrager sig“. Bønderne i Løve, saa vel som de i Reersløv, „der hidtil have søgt Ret udenfor Kallundborg Slotsport“, skulle herefter søge Løve Herredsting. (Meddeelt af Cancellie-registranterne, ved Hr. Justitsraad V. Jacobsen.)

[1]) Originalerne, alle paa Pergament, fandtes i det bortførte og sørgeligt forgaaede Rosenholmske Archiv. Heldigviis ere de bevarede i en nøiagtig, egenhændig Afskrift af Luxdorph, og her aftrykte efter denne, sammenlignet med de Langebekske Afskrifter, der haves af Nr. 2. 3. 4. 5. 6. 7. og 9.

Former opnaaet Rettighed, hvilket G. L. Baden paa det bestemteste modsiger. (anf. St. S. 202.) Vel oplyse de kun dette Factum fuldstændigt med Hensyn til et enkelt Slags Birk; men netop det mærkeligste, da det ikke er den mægtige Geistlighed eller Adel, men en Bondemenighed, der har erhvervet det, og i henved 200 Aar har faaet det saa fast betrygget og bekræftet; men dog lægge disse vigtige Diplomer tillige tydeligt for Dagen, at Birkerettighed var en Frihed, som de danske Konger fra Valdemar den Andens Tid under Brev og Segl have meddeelt; og de give en grundet Formodning om, at ligesom det, i Følge enkelte forekommende Tilfælde, længe har været antaget, at de geistlige Stiftelsers Birkeret overdroges dem paa samme Maade [1]: saaledes kunne de adelige Birk heller ikke oprindeligen være opstaaede anderledes, end ved Benaadning og Overdragelse af Kongerne.

At det er et saadant Privilegium, eller et eget, fra Herredstinget undtaget Retterting og Domstol i første Instants, som de danske Konger i nærværende Tilfælde fra Valdemar II. have tillagt Bønderne i Herrested i Fyen: kan der ikke være mindste Tvivl om. Udtrykket „consuetudines et jura“, i Christoffer den Førstes Privilegium, kunde maaskee henføres til andre Vedtægter og Rettigheder; men desto tydeligere ere Udtrykkene i de følgende Breve: *jura forensia*, og „alle swadane Privilegia, Frihet og Radhe, som andhræ biærkæ, vppa land liggende, haue oc nydhe.“ Ei heller vil man med Grund kunne henføre dette, eller lignende Tilfælde, til Classen af de kongelige Birk; da herved ei kan forstaaes eller hidtil er meent andre, end saadanne, som fandtes ved Kongens egne Gaarde, paa de egentlige Krongodser eller Domainer (og

[1]) Jvf. Rosenvinge, Retshistorie I. S. 101. II. 178. og hans Yttringer i Recensionen over J. F. Schlegel „om de gamle Danskes Retsfædvaner“. Maanedsskr. f. Litt. IV. S. 358.

dog ei engang ved alle. s. Rosenvinge i Maanedsskr. f. Lit. IV. 362.), og ved saadanne kunde der naturligviis aldrig være Tale om, at de skulde confirmeres af enhver ny tiltrædende Konge. De af denne og andre Retslærde anførte Grunde og Anledninger til Birkenes Opkomst, ville ogsaa neppe overalt være anvendelige, eller tilstrækkelige. Man finder i enkelte Tilfælde endnu sildigt nok de besynderligste Aarsager til en slig privilegeret Jurisdiction; f. Ex. d. 13. Martii 1572 befaler Kongen, at der skulde lægges et Birketing ved Kiergaard (?) for Bønderne i fire Byer, fordi han havde erfaret, at der er et Fiskerleie, fra Synderside til Nyminde, i Vesterherred (Ribe Stift), som aarlig besøges af Mange, Indenlandske og Fremmede, hvoraf endeel løbe bort, uden at erlægge den befalede Told, o. s. v. Saaledes kunne i mange Tilfælde specielle Grunde have bevirket Tilstaaelse af Birkerets-Privilegiet til visse Byer og Districter; og iblandt disse Grunde har maaskee stundom umindelig Skik været den mest gieldende; stundom ogsaa fiernere Afstand fra Herredstinget, o. s. v.

At i øvrigt Bønderne i Herrested oprindeligen have været jordegne eller Selveiere, og længe have bevaret denne Stilling, synes rimeligt; hvilket i øvrigt ikke hindrede, at saadanne Bønder i ældre Tid kunde høre under Kongen og Kronen. I dette Tilfælde seer man (hvad enten Herrested Bønder endnu efter Christian I. have faaet deres Birkebreve confirmerede, eller ikke — det sidste er vel rimeligst) [1]), at de 1580

[1]) Herrested By kom, efter Niels Bilds Død 1622 (han var den sidste Mand af sin Slægt, der over 200 Aar havde eiet Ravnholt) med denne Herregaard i Otto Brahes Hænder, som solgte Gaarden til Holger Rosenkrantz til Rosenholm. Heraf sees, hvorledes Originalerne til disse Diplomer ere komne i det Rosenholmske Archiv: og dette giør det rimeligt, at Bønderne ikke siden 1449 have faaet noget sildigere kongeligt Brev paa deres Birkeret, da et saadant ellers

vare jordegne under Kronen, og til den Tid have beholdt deres Birkeret. Ved et Mageskifte af 30. Marts 1580, imellem Frederik II. og Fru Bibeke Podebusk, Enke efter den 1567 afdøde Rigets Admiral Erik Bild til Ravnholt, overdrog Kongen hende Kronens Ret og Herlighed i 13 jordegne Bøndergaarde i Herrested Birk; ligeledes tillodes hende og Arvinger at nyde og beholde bemeldte Birk „med Birkeret og Frihed, som det hidtil har været, og som det friest nydes og bruges til noget Birk paa Landet." (Siæll. Register. 1580.) Saaledes giver Herresteds Historie os paa eengang et mærkeligt Exempel paa et frit Bonde- eller Landsby-Birk i Følge kongelig Benaadning fra 13de Aarhundrede, og Birkets Overdragelse til en adelig Herregaardseier i det 16de. (At Birket siden er blevet ved Ravnholt, sees af D. Atlas. III. S. 580.)

1258.

1. *C* . . dei gracia danorum Sclauorumque rex omnibus presens scriptum cernentibus in domino Salutem. Significamus uobis quod nos *Bondonibus*, latoribus presentium, *de hærrigstath*, omnes consuetudines et iura dimiserimus que a dilecto patre nostro rege *Woldemaro* dinoscuntur plenius habuisse. Prohibemus igitur districte per graciam nostram Ne quis ipsos super hiis presumat aliquatinus molestare. In cuius Rei euidenciam presentes litteras sibi (sic) contulimus, sigilli nostri munimine roboratas. Datam *Sleswic* anno domini M°cc°l°viii°. vi. Kal. septembris, teste domino comitè *Ernesto*.

vel var bevaret med de øvrige. Maaskee har en Oprettelse af Hovedgaarden Ravnholt været Bønderne til Hinder? Er den ikke ældre, saa var den i det mindste til, og eiedes af Evert Bild. 1480. (D. Atlas. ovenanf. Sted.)

1270.

2. *Ericus* dei gracia danorum sclauorum que rex. Omnibus hoc scriptum cernentibus in domino salutem. Scire uolumus vniuersos Quod nos *leges* et *Iura forensia*, que et quas latores presentium *villani de hærighstadh* de consuetudine habuerant ab antiquo, eisdem de cetero concedimus et tenore presentium confirmamus. Sub optentu gracie nostre districtius inhibentes, Ne quis aduocatorum nostrorum vel quisquam alius ipsos villanos super hiis juribus forensibus que hucusque habuerunt presumat in posterum impetere vel aliquatenus impedire, sicut graciam nostram diligit et favorem. In cuius facti memoriam presentes litteras eis contulimus, sigilli nostri munimine roboratas. Datum *Nyburgh* anno domini M°cc°L°xx. Kl. augusti quarto decimo. Testibus dominis *Vffone* dapifere et *S. Wiltiumss.* et *Widone* dyacono.

1288.

3. *E.* Dei gracia danorum sclauorumque rex omnibus hoc scriptum cernentibus salutem in domino sempiternam. Scire uolumus universos, quod nos leges et jura forensia que et quas latores presentium *villani de hærighstadh* de consuetudine habuerant ab antiquo, et tempore dilectissimi genitoris nostri clare memorie dinoscuntur habuisse, prout in priuilegiis super hoc confectis a progenitoribus nostris eis indultis lucide continetur, eisdem de cetero concedimus et per presentes confirmamus, Sub optentu gracie nostre districtius inhibentes, ne quis advocatorum nostrorum, vel eorundem officialium, seu quisquam alius ipsos villanos super hiis iuribus forensibus que hucusque habuerant, presumat in posterum impetere uel aliquatenus inpedire, sicut graciam nostram diligit et fauorem. In cuius facti memoriam presentes literas

eis contulimus, sigilli nostri munimine roboratas. Datum *Nyburgh* anno domini M°CC°Lxxx°viii° sexta feria infra octauam trinitatis, Teste domino *Petro* dapifero.

1320.

4. *Christophorus* dei gracia Danorum sclauorumque rex omnibus hoc scriptum cernentibus salutem in domino sempiternam. Scire uolumus uniuersos, quod nos *leges* et *iura forensia* que et quas exhibitores presentium *villani in herigstath* de consuetudine habuerant ab antiquo, ei tempore dilectissimi genitoris nostri clare memorie dinoscuntur habuisse, prout in priuilegiis super hoc confectis a progenitoribus nostris eis indultis lucide continetur . . . . . (Ord for Ord som i det foregaaende) . . . . . graciam nostram diligit et fauorem. Datum *Worthingburgh* Anno domini M°CCC°XX° secunda feria proxima ante festum beati Barnabe apostoli, in presencia nostra.

1327.

5. *Woldemarus* dei gracia Danorum Sclauorumque rex omnibus presens scriptum cernentibus salutem in Domino sempiternam. Scire uolumus universos, quod Nos *leges et iura forensia* que et quas exhibitores presentium *villani de herigstath* de consuetudine habuerant ab antiquo, et tempore antecessorum nostrorum regum Dacie dignoscuntur liberius habuisse prout in privilegiis etc. . . . . . (Ord for Ord som i de to foregaaende) . . . . . graciam nostram diligit et fauorem. Datum *Nyburgh* anno domini millesimo trescentesimo vicesimo septimo, sexta feria proxima ante purificacionem beate marie virginis, teste Domino *Alberto Albrictsson*.

1353.

6. *Waldemarus* dei gracia Danorum Sclauorumque rex

Omnibus presens scriptum cernentibus salutem in domino sempiternam. Scire volumus universos quod nos leges et jura forensia, quas et que exhibitores presencium *villani in Herghestath* de consuetudine habuerant ab antiquo et tempore dilectissimi genitoris nostri clare memorie dinoscuntur liberius habuisse ..... (i øvrigt Ord for Ord, som de tre foregaaende) ..... graciam nostram dilexerit et fauorem. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum *othonie* anno domini Millesimo CCC° quinquagesimo tertio, crastino beati olaui regis et martiris, teste *nicholaa iönsson* de *Keldeb°* iusticiario nostro.

1415.

7. Wij Erik meth Guds nadhe Danmarks, Sveriges Norghes, Wendis oc Godis Koning, oc Hertug i Pomeren, helse alle thee, som thettæ breff see aller høre kærlicæ met Gudh oc wor nadhe, Oc cungør at wi vnne oc giue wore Bønder i Hæ-rætzstæde i Winning herit liggendis alle swadane Priuilegia frihet oc nadhe, som andhræ biærkæ vppa land liggende haue oc nydhe j wore Riighæ. Thog swo at jcat, bædhæ oc hwat tiænistæ wi aff them haue scule till wort slotz be-hoff, thet scall ware ther met j alle madhe vforshymeth. Thij forbiwde Wj alle wore Foghede oc æmbitzmæn, oc alle andre, ee hwa the hælst ære, thøm her amoed at hindhræ aller vforættæ j nogher madhe, vndher wor wreedhe oc koninglicæ heffnd. In christo valete. Scriptum in castro nostro *Nyborgh* Anno domini Mcd quinto decimo, feria sexta post octauas corporis Christi, Nostro sub Secreto apposito in pendenti.

In tergo: Koning Ericks Stadfestelse paa Herrested Birck.

1442.

8. Wy Christoffer meth Gudz nadhe Danmarcks,

Sweríghes, Norghes, Wendis, oc Gøte Koning, Palantz greue paa Riin oc Hertug i Bayern, helse alle the, som thettæ breff see ællær høre . . . . . (ordlydende som det foregaaende) . . . . . vndher wor wredhe oc koningligæ heffn. Datum *Otthonie* feria secunda post festum omnium sanctorum, nostro sub secreto presentibus appenso, Anno domini M°cd°l° secundo.

1449.

9. Wy Christiern, meth Guds nadhe, Danmarks, Norgis, Wendis oc Godis Koning, Greffue i Oldenborgh oc Delmenhorst, Gøre widerlight alle men, at wy haffue vnt oc giffuet oc vnne oc giffue meth thette wort obne breff wore bønder i Hæretzstæd i Winning hæreth liggendis . . . . . (ordlydende som i Nr. 7) . . . . . vndher wor koninglighe heffnd oc wrethe. Datum *Ottonie* die beati Siluestri pape. Nostro sub secreto presentibus appenso, Anno domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo nono.

Historisk Literatur og Kritik.

17. Om historiske Resultater af nyere Forskninger i den nordiske Archæologie.

Den i og udenfor sit Fædreland, ved zoologiske Arbeider længe bekiendte Naturkyndige, Hr. Professor S. Nilsson i Lund, har i en Række af Aar giort det skandinaviske Nordens jordfundne Oldsager, og dets Monumenter fra den forhistoriske Tid, til Gienstand for sine Forskninger; ligesom han af saadanne Oldsager har anlagt en Samling, der turde være en af de betydeligste og vigtigste, som findes i hele Sverrige. Den Iver og Nidkiærhed, hvormed denne Lærde har dyrket et Studium, hvortil han oprindeligen er ført paa Naturvidenskabens Vei, eller ved Undersøgelser, hørende til Fortidens nordiske Fauna, har bragt ham til at udvide sine Oldgrandskninger til de forskiellige Levninger fra hiin Tidsalder, som, af Mangel paa skriftlige Monumenter, enten aldeles ikke, eller kun meget ufuldkomment kan siges at tilhøre den factiske Historie. Men da det er vist, at enhver Gienstand, som beviisligen har tilhørt en forsvunden Tid, en uddød eller fortrængt Folkestamme, paa sin Viis kan kaldes et Factum, ligesaa vel som den historiske Kiendsgierning: er det naturligt nok, at en Videnskabsmand ikke bliver staaende ved den blotte Samling, materielle Undersøgelser, Classification og Beskrivelse af de Tid efter anden i Jorden og i Gravminderne opdagede Oldtidsgienstande; hvorved disse i det høieste blive til et Formaal for Samlerens Flid og Iver, eller for det Slags scientifiske Curiositet og Dilettantisme, som i sin Art kan være gavnlig og berømmelig; men som dog omsider kun leverer et vorende, stundom næsten overvældende, ved andre Leiligheder igien mangelfuldt Materiale for den artistiske eller historiske Forskning og

Bearbeidelse. Den første have vi dog, ved nordiske Oldsager, kun sielden Leilighed til at anvende. Hr. Prof. Nilsson har saaledes allerede for endeel Aar siden, eller, fra den Tid, da hans Jagttagelser voxede, ligesom hans Samlinger, og disse begyndte at forme sig til et overskueligt System af Slægter og Arter af Jordfund og Gravfund fra Nordens Fortid, giort dette Slags monumentale Levninger til Gienstand for antiquarisk-historiske Undersøgelser, Combinationer og Hypotheser.

Første Gang meddeelte han disse for 8 Aar siden i sit „Udkast til Jagtens og Fiskeriets ældste Historie i Skandinavien", der udgiør en Deel af Indledningen til hans „Skandinaviska Fauna". (2. Udg. 1835.) Hans Synskreds var her endnu ikke saa udvidet, som den efter den Tid er bleven; dog giennemgik og beskrev han med Nøiagtighed de forskiellige Arter af Fortidens Steenredskaber, hvis Findesteder fornemmelig have været enkelte Landskaber og Egne i det sydlige og vestlige Sverrige. Efter den beskrivende Deel af bemeldte Udkast gik Forfatteren over til Besvarelsen af de Spørgsmaal: til hvilken Folkestamme de Vilde i Skandinavien have hørt, som i Fortiden have betient sig af slige Redskaber, og paa hvilken Tid de have beboet de Landstrækninger i Norden, hvor man i deres Grave, og ellers i Jorden, har fundet hine Steensager, hville Forf. den Tid udelukkende betragtede som Redskaber, ikke som Krigsvaaben.

Her kom han til det overraskende Resultat af et Par isolerede Erfaringer [1]): at Sverriges ældste Kyst-Indbyggere, hvem de omtalte Steenredskaber, med Ravsagerne og andre Ting, som

[1]) Een Hierneskal, funden paa 3—4 Alens Dybde i en Tørvemose i Skaane, antog Forf. at have „sandsynligen" tilhørt en Mand af den hyperboreiske Race (ↄ: de nordlige Polarfolk i Asien, Amerika og Europa). I een „Ættehøi" med Steengrav paa Arvallahede i Vestergøtland havde man fundet Skeletter af Liig, indsatte i Graven, med Benene bøiede op under Hofterne. Saaledes, fortæller Cranz, begrave Grønlænderne deres Døde. Altsaa — Ligeledes beretter Cranz, at „ved et Barns Grav lægge Grønlænderne et Hundehoved". I en aabnet Steengrav ved Quistofte i Skaane fandt man Hundebeen tilligemed Been af et Barn. Følgelig — (Nilsson's Udkast til Jagtens og Fisk. Hist. oversat i Dansk Ugeskrift. VIII. Bd. 1836. S. 377.)

findes i de ældste, steensatte Grave, tilhørte, have været de samme Folk, med samme Sæder, Levemaade og Gudsdyrkelse, som Grønlænderne, samt staaet paa det samme Culturtrin som disse."

I Henseende til Tiden, paa hvilken disse „hyperboreiske Vilde" have boet i Sverrige, da udleder Forf. denne, ved først at gaae tilbage til Svearnes „eller Asernes" Indvandring, „med Odinsk Gudstieneste", i det nærmeste Aarhundrede før den christelige Tidsregning; herfra til den gothiske Indvandring, i en uvis Tid; men dog „længe før Pytheas, altsaa flere Aarhundreder før Christus." Gotherne forefandt Indbyggere af en ganske anden Stamme og Religion, end den som de selv tilhørte, og navnligen to forskiellige Folkeslag; det ene høivoxent (Jotner, Jetner), det andet mindre, lavere af Vært (Dværge, Trolde og Biergtrolde); og begge disse Folkefærd fortrængtes af Gotherne, efter blodige Krige, til Landets nordligere Egne. — Hvorledes Forf. videre opløser Myther og „latterlige Fabler", i „almindelig Prosa", maa efterlæses hos ham selv. Hans Fremgangsmaade*) er i det Væsentlige den samme som den, hvorefter man en Tid lang ogsaa hos os giorde nordiske Myther, Eddas Gudelære, og Saxos Eventyr og Folkesagn til Grundvold for den skandinaviske og danske Oldtids Historie. Kun maa bemærkes, at han stundom behandler de Myther og Oldtidssagn, hvortil han dog vilde støtte sig, med en Frihed og Vilkaarlighed, der gaaer meget videre end det Tilladelige, og hvorved han selv svækker sine Støtter. Saaledes f. Ex. naar han yttrer: „at i Sagaerne, ligesom i Historien (hvilken?), ere disse tvende, i sig selv rimeligviis adskilte Folk, Jetter og Dverge, sammenblandede." (anf. St. S. 382.) At Forf. her har baade Mythologien, Sproget og

*) F. Ex. Gefion reiste til Gylfe; af ham fik hun Land afstaaet, nemlig Siælland; af Jotnerne Oxer til at pløie det med. — Skialden Thiodolf, som ved Harald Haarfagers Død sang om Eigills Død, gav den Tyr, der stangede ham ihiel, det spottende Tilnavn „Jotuns Og". Dette betyder ikke andet, end at „Jotnerne, ligesom endnu den største Deel af Smaalændingerne, brugte Oxer som Lastdyr, hvortil de andre Indvaanere, ligesom nu, brugte Heste." (anf. St. S. 381. 382.)

Sagnhistorien (naar man her vil tale om Historie) imod sig: trænger ikke til Beviis. Den Hypothese, hvormed han vil forklare Sammenblandingen eller Forvexlingen — nemlig, at skiøndt Jetter og Dverge længe have ligget i en Strid, der førtes af hine „med overlegen, underkuende Styrke", af disse med „den feige Svaghed og snigende List"; saa ere de dog omsider i deres fælles Nød blevne Venner „for at modstaae de indvandrede og rovbegierlige germaniske Stammer" — bliver saaledes ligesaa overflødig, som den er uden noget historisk Støttepunkt. Almuesagn i det sydlige og mellemste Sverrig om Strid imellem Jetter og Dverge, ere for Resten baade nationale, og naturlige som Levninger fra Hedenold, og tale netop imod den antagne Sammenblanding.

Heller ei vil Forf. kunne bevise den Forudsætning, at tidligere Antiquarer overhovedet, eller i hvert Tilfælde urigtigen, have søgt at forklare Brug og Bestemmelse af hine Steensager: at de nemlig deels skulde have været Steenvaaben, deels Offerredskaber (sammest. S. 384); hvorimod han antager selv at være den første, som har eftervüst deres rigtige og naturlige Bestemmelse som Jagt- og Fiskeredskaber. Det er dog langt fra, at enhver nordisk eller tydsk Antiquar, før Forfatterens her omhandlede Afhandling udkom, allene har seet Offerknive eller „symboliske Thorshamre" i de Redskaber, som vor Forf. kalder Jagtkniv, Steenøxe, Steenmeisel, o. s. v. Han synes vel, paa det anf. Sted, især at have havt den ældre Thorlacii bekiendte Afhandling „Om Thor og hans Hammer og de dermed beslægtede ældste (Steen-)Vaaben" m. m. (Skandinav. Museum. 1802. II. Bd.) for Øie. Men det maatte herved bemærkes (for ei at tale om andre nordiske og tydske Antiquarer), at allerede i det 1832 udkomne 1ste Bind af „Nord. Tidsskr. f. Oldk. S. 421—439, findes en, af vor Forf. ikke anført, „Kortfattet Udsigt over nordiske Steen-Oldsager fra den hedenske Tid", ved en „sagkyndig og med disse Oldsager fortrolig Kienders Haand" (Justitsraad C. Thomsen), hvis Benævnelser og Bestemmelser for Steenredskaberne i de allerfleste Tilfælde ganske svare til Hr. Prof. Nilssons. Ogsaa her er det bemærket: „At naar man gaaer langt nok tilbage i Tiden, vil man finde en meget stor Overeensstemmelse imellem forskiellige Egnes ældste Oldsager"; og „at interessante

analoge Stykker findes i Samlingerne af vilde Nationers Vaaben og Redskaber, hvilket paa en meget tydelig Maade forklarer, hvorledes vore Forfædre i Culturens Barndom kunne have brugt disse Sager"; men som Rummet og Hensigten med hiint korte og foreløbige Udkast ikke tillod videre at omtale og beskrive. Dette Arbeide er imidlertid ledsaget med nøiagtige, og efter Originalerne, i rigtige Proportioner, tegnede Afbildninger af omtrent 50 forskiellige Steenredskaber og Vaaben, med flere til denne Classe hørende, i Afhandlingen beskrevne og charakteriserede skandinaviske Oldsager; hvilke Tegninger saaledes fremstille de selvsamme Gienstande, som Hr. Prof. Nilsson i sin „Jagtens og Fiskeriets ældste Historie" classificerede og aftegnede som Efterladenskab af Sverriges „hyperboreiske Vilde". Hovedmomenterne og Resultaterne af bemeldte foreløbige Udsigt af Thomsen ere siden (1836) i Korthed gientagne i den af det kgl. Nord. Oldskrift-Selskab udgivne „Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed", hvor ligeledes Steensagerne henvises til deres naturlige og hyppigste Brugsmaade som Redskaber; hvor en symbolisk Betydning af samme reent er forbigaaet, men ligeledes den ved enkelte Steenredskaber muelige og rimelige Anvendelse som Vaaben.

Allerede da jeg, efter Opfordring af det „danske Ugeskrifts" Redacteur, 1836 meddeelte en Oversættelse af Hr. Prof. Nilssons oftere anførte Afhandling, fandt jeg Anledning til at ledsage den med et Tillæg, som det vil være passende (med Udeladelse af et Par allerede ovenfor meddeelte Bemærkninger) at aftrykke, inden jeg gaaer over til den lærde svenske Naturkyndiges senere antiquariske Arbeide: for herved at giøre det tydeligere, hvori Forfatteren i det sidste stemmer overeens med sig selv, eller afviger fra sine, nogle Aar tilforn antagne Meninger og Forudsætninger; og hvorvidt jeg dengang var af anden Mening, eller nu har nærmet mig hans Anskuelser.

„De af den lærde Forfatter ovenfor meddeelte Oplysninger om Bestemmelsen og Brugen af de fleste Slags, i Jorden fundne Steenredskaber fra Fortiden, der forekomme i de sydlige og sydvestlige Dele af den skandinaviske Halvø, ere saa vel grundede i Redskabernes Form og Dannelsesmaade, og bekræftede ved at sammenholdes med lignende Værktøi, hvoraf andre vilde Folkefærd betiene sig, at der neppe

vil kunne indvendes Noget imod Forfatterens Forklaringer i bemeldte Henseende. Ligesaa lidt vil man i det Hele kunne erindre noget imod, at Steenredskabernes Brug i Norden maa falde i en Periode, da dets ældste Indbyggere stode paa et af de tidligste Culturtrin; med andre Ord, da de enten vare fuldkommen Vilde, eller paa Overgangen fra de Vildes Levemaade til Nomadernes, og fra disses til Agerbrugernes. Thi var ikke de hedenske Nordboerres Culturtilstand, endog i de tidligere Aarhundreder af den christelige Tidsregning, en saadan Blanding af vild Raahed og en vis krigersk Forfatning, krigersk Tro og Tapperheds-Moralitet, at man vel kan sige, de selv, efterat et vist nok længe sparsomt Agerbrug var begyndt at indføres, endnu vedligeholdt meget af de Vildes og Nomadernes Barbarie?"

"Flere Tvivl og Betænkeligheder ville derimod møde i Henseende til de historiske Hypotheser, Forf. vil bygge paa de i bemeldte Egne jordfundne Steensager. At her i Skandinaviens forskiellige, vidtstrakte Egne, i den fierne Fortid, af hvis Erindring mørke og svage Sagn ere den eneste Levning, har levet, baade samtidigen og efter hinanden, flere forskiellige Folkestammer, er saameget mere utvivlsomt, som der endnu findes Levninger af een saadan (hyperboreisk) Stamme, i de skandinaviske Polar-Egne (Lapperne); og som en anden, som det synes langt ude, med hiin beslægtet Stamme (Finnerne) endnu paa en Maade udgiør et Folk, udi det siden 1809 igien forenede Finnland. Undersøge vi Forfatterens ovenfor yttrede Meninger om de historiske Forhold, hvori han tænker sig disse ikke-gothiske Folkefærd til vore Stammefædre, eller til Nordens skandinavisk-gothiske Befolkning, da synes det (s. bl. a. S. 380—82) som han i Sagnverdenens Dværge og Trolde bestemt tænker sig Lapper; i hiin Verdens Jotner (Jetter) derimod Finner; hvilke begge Folkefærd han antager, at de Sydfra indvandrede Gother have, efter haard og langvarig Strid, deels underkuet, deels fortrængt til Skandinaviens nordlige Egne. Forfatterens Gisninger, om endnu tidligere Fiendskab og Strid imellem den oprindelig nordiske Folkestamme, Dværgene eller Lapperne, "der mest har boet i Grotter, Jordhøie og Bierghuler", og de indvandrede Jotner eller Finner, samt om deres ved fælles Nød fremvirkede Forsoning, for ved forenede Kræfter "at modstaae de indvandrede, rovbegierlige germaniske Stammer": ligge ganske paa Mythernes poetiske Grund; og kunne her forbigaaes. Vigtigere i historisk Henseende er

derimod den paa monumentale Grunde byggede Hypothese: at de, i de angivne Egne af Sverrige og det vestlige Norge jordfundne Steenredskaber skulle være Vidner om, at en hyperboreisk Folkestamme i en meget fiern Periode („omtrent for 3000 Aar siden“) har beboet bemeldte Landstrøg („men maaskee ogsaa de indre og mellemste Dele af Sverrige“ S. 374) og udelukkende har benyttet hine Steensager som Værktøi, Jagtvaaben, Fiskeredskaber, m. m. Denne Hypothese forekommer mig imidlertid, ved nærmere Betragtnig at mangle den Sikkerhed og Klarhed, som Forf. har givet sin Fremstilling af de fundne Redskabers Natur og Bestemmelse.“

„Forf. synes her at forestille sig den geographiske Udstrækning af de beskrevne Steensager indskrænket, om ikke allene, dog fornemmelig til „Bleking, Skaane, Halland, Vestergothland, Bahuslehn, og det vestlige Norge“; og det er altsaa disse Landskaber, han fornemmelig vil anvise Skandinaviens Aborigines til Bopæl. Men nu er det almindelig bekiendt, at de selvsamme Steen-Redskaber findes ikke allene i Mængde overalt i Danmark; men ogsaa i Holsten, Meklenborg, Pommern, Westphalen, og flere nordtydske Lande*); ja, at man endog finder dem dybere ind i Tydskland, og maaskee overalt, hvor man i Jorden eller Ættehøiene træffer utvivlsomme Spor af germaniske Gravsteder. Jeg vil ei engang tale om, at de ogsaa findes i England og i det nordlige Frankrige; da baade Steenmonumenternes og de jordfundne Steensagers Beskaffenhed i disse Lande endnu kun er utilstrækkelig bekiendt og oplyst. Ja det samme gielder endog for en stor Deel om denne vigtige Deel af Tydsklands Oldsager, hvorom man hidtil overhovedet kun har faa, adspredte Noticer; saaledes at det vel med Grund kan siges: at den hele Undersøgelse af de, for de skandinaviske og germaniske Folkefærd (eller i det mindste en stor Deel af de sidste) i Hedenold fælles Ættehøie, Steendysser og andre Monumenter, samt Steenredskaber, med Hensyn, deels til sammes geographiske Forekomst i Landene, deels til deres muligen

*) Man sammenligne f. Ex. den i „4ter Jahresbericht der Gesellsch. für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde“. Stettin 1830, S. 81—96 meddeelte Udsigt over Selskabets, allerede den Tid betydelige Samling af Steensager, fundne i Gravhøie, under Steendysser og i Jorden, i de pommerske Lande, hvor man ogsaa træffer alle de af Forf. beskrevne Redskaber, lige indtil Pilespidserne og de smaa Flintskiser.

særegne eller afvigende Beskaffenhed i forskiellige Egne, endnu ligger i sin Barndom."

"Men saa meget er i det mindste klart, at der ikke, fordi dette Slags Redskaber findes i temmelig Mængde i de oftere omtalte skandinaviske Landstrækninger, gives nogen i Forholdene selv grundet Anledning til udelukkende at tillægge netop disses Indbyggere i en uvis Fortid bemeldte Redskabers Brug. De selvsamme Redskabers Forekomst paa mangfoldige andre geographiske Punkter i Europas nordlige Lande, maatte jo udstrække Forf.s Hypothese til ethvert saadant Punkt, hvor disse Redskaber findes i Jorden. At man ogsaa virkelig overalt, hvor de findes, i en ubekiendt Fortid har betient sig af Steenværktøi, inden man overkom og lærte at bearbeide Metaller, er meer end sandsynligt; men hvo kan tænke sig det rimeligt, at saa stor en Deel af Europa havde været befolket med Dværgfolk, Lapper eller andre hyperboreiske Stammer? — Der er aldeles ingen Grund til at antage, at det kun skulde være saadanne smaa Racer, der havde betient sig af Steenværktøi og Steenvaaben: fordi man finder enkelte Spor til Steenredskabers Brug hos Eskimoer og Grønlændere. Man finder dem jo ligeledes hos Ny-Seelænderne, Sandwichsøernes, Selskabsøernes og andre Sydhavsøers Beboere, der snarere kunde regnes til Jetter, end til Dverge. Ogsaa i vort Norden kunne indvandrede kaukasiske, gothiske eller germaniske Stammer ligesaa vel have betient sig af Steenredskaber, som de lappiske Stammer, hvilke Forf. antager som hele Skandinaviens Aborigines; og dette beroer jo allene paa, om deres Indvandring er skeet før eller efter det Tidspunkt, da de havde lært Metallernes Brug. — At ogsaa Folkefærd af caucasisk eller gothisk (?) Race, en kraftfuld, storvoren, krigersk Stamme, engang i Nordens Hedenold har benyttet Steenredskaber og Steenvaaben: derom kan neppe blive Tvivl tilbage[4]). Hyppigen findes jo saadanne Ting nedlagte i mægtige Gravhøie, og stundom under hine Steendysser, der sætte os i Forbauselse ved Stenenes ofte colossale Størrelse og den Kraft-Anstrengelse, man har behøvet for, ved høist simple mechaniske Hielpemidler, at sammenvælte saa uhyre Blokke, ja at opløfte den største og sværeste ovenpaa de øvrige. Det strider mod al indvortes

[4]) At Germanerne vare fattige paa Metaller, og at Finnerne (Fenni) skærpede deres Pile med Been, i Stedet for Jern: beretter ogsaa allerede Tacitus. (Germ. c 6 og 46.)

og udvortes Rimelighed, at tænke sig saadanne Monumenter som Værker af et Dværgfolk; og desuden vide vi jo historisk: at den Skik, at jorde de Afdøde paa hine Maader i Høie og under Dysser, og at give dem Redskaber, Vaaben, Smykker m. m. med i Jorden, har strakt sig langt ned i Aarhundreder af den christelige Tidsregning, da der ei kan være Tanke om nogen hyperboreisk Befolkning i disse Lande."

"I øvrigt maa man uden Tvivl antage; at Brugen af Steenredskaber i Norden har vedvaret, saalænge man endnu for en stor Deel ikke havde andre Metalvaaben og Redskaber, end de, man skaffede sig udenlands som Krigsbytte, eller paa anden Maade. Der har upaatvivlelig været en Periode, da Kobberet, der vist aldrig kunde blive saa hyppigt og billigt i Værdi, at det blev almindeligt, har været i Brug ved Siden af Vaaben og Værktøi af Steen; man har jo ogsaa fundet begge Dele samlede, i Gravhøie eller i Jorden; og først Jernets almindelige eller hyppige Brug har ganske fortrængt baade Stenen, og det sieldnere, men mere let smeltelige Metal. Det er en Omstændighed, som tillige herved kan bemærkes: at man uden Tvivl først har betient sig af Kobberet til saadanne Vaaben og Redskaber, som man enten aldeles ikke, eller vanskeligere og mindre brugbare, kunde forfærdige af Steen. Man kunde ikke bruge denne Materie til Sværde. Dette Vaaben er derfor uden Tvivl et af de tidligste, man har forfærdiget af Kobber, eller rettere Bronce; imedens man længe endnu kan have betient sig af Steen-Køller, Øxer, Kiler og Stridshammere af Steen. Ligeledes er Stenen ingen beqvem Materie til de tyndere Meiseler (eller det Slags Redskaber, vi nu kalde Huggejern). Ogsaa dertil har man tidligere fundet Metallet mere skikket; og derfor er det vel, at Mængden af de jordfundne Metal-Sværde og Meiseler (eller saakaldte Celter, Paal-Stave), forholdsviis er saa betydelig. — Spørgsmaalene: hvorledes man i Norden har skaffet sig det blandede Erts eller Metal, hvoraf Redskaber og Vaaben (i Kobber-Alderen) ere forfærdigede? — om man har faaet det i sammensmeltet Form, udenlands fra? og om hine Metalsværde og andre Sager overhovedet eller oprindeligen ere forarbeidede i Skandinavien? — maae vi paa dette Sted forbigaae, som Gienstanden mindre vedkommende. — Vi kunne derimod ikke andet end henvise til et, som det synes afgiort Factum: at Steensagernes Forekomst i det skandinaviske Norden overhovedet er hyppigst i de af Forfatteren angivne Land-

strækninger, saavel som i de nuværende danske Landskaber. Vi mene deraf at kunne slutte — ikke at alle disse Lande, i den Periode, som Steensagerne tilhøre, have været beboede af Lapper, Eskimoer, eller lignende Polarfolk; men at disse Strækninger i Steen-Alderen have været de, om ikke allene, dog stærkest beboede Dele af Skandinavien.»

»Hiin Begravelses-Skik, og de fra den udgaaende Monumenter (steensatte med Jord tilhyllede Gravkamre, opkastede Ættehøie, Steendysser og Steensætninger, synlige over Jorden) har, som bekiendt er, strakt sig fra det fierne Skandinavien, ud over de danske Øer, over den jydske Halvø, over det hele, fordum af saxiske Stammer beboede Nordtydskland; maaskee endog (thi herom fattes endnu fuldstændige, fuld Vished givende Erfaringer), dybere ind i det sydlige og sydvestlige Tydskland. At disse Monumenter, ligesaa vel som Sprogene, ere ældgamle Vidner om Stamme-Frændskab imellem Skandinaviens og Germaniens Gother: maa være ligesaa utvivlsomt, som at Modsætningen hertil, Ulighed i Sprog, Skikke, Mythologie og Mindesmærker, adskiller de skandinavisk-germaniske, fra de finniske og vendiske Folkestammer. At derimod ogsaa de sidstnævnte Folkefærd, paa deres tidligste Culturtrin, have, ligesaa vel som Gother og Germaner, betient sig af Steenredskaber, inden de lærte at smelte og selv at bearbeide Metaller: er naturligt nok; men dette beviser endnu slet ikke, at de i Danmark og Sverrig jordfundne Steensager have tilhørt Eskimoer, Lapper eller Finner. — Vilde man i Nordens Myther og dunkle Sagnverden opsøge Bestyrkelse for Forfatterens Hypotheser, synes Resultatet endog snarere at blive ham imod, end til hans Fordeel. Det er nemlig bekiendt, at flere nyere Historikere og Antiquarer, overeensstemmende med Forfatteren, i Mythernes og de mythiske eller digtede Sagaers Dværge, eller Biergtrolde, ville see Lapper; ligesom i Jotnerne eller Jetterne en finnisk Folkestamme Men vil man saaledes holde sig til Mytherne, da forekomme Dværgene der netop som Væsener, der besadde stor Konst og Færdighed i at smede og bearbeide Metaller. Jeg vil i øvrigt ikke lægge videre Vægt herpaa; thi der bliver altid en saa vid Afstand imellem de mythiske Dværge, og de virkelige Lapper, saaledes som vi kiende dem som et fra Arilds Tid til Nomadelivet indskrænket Folkefærd, at man her ikke vil komme vidt ved Sammenligninger.»

"En afgiort tidligere Cultur finde vi hos Finnerne eller Finlænderne, hvilke, som et fra umindelig Tid baade agerbrugende og Metaller forarbeidende Folk, meget bestemt adskille sig fra Lapperne; thi ligesaa vel de techniske Benævnelser, der vedkomme Agerbruget, som de, der høre til Smedens og Væverens Haandværk, samt endeel Søvæsensord, finder man oprindeligen i det finnske (ikke i det lappiske Sprog), tilligemed Ord for Jern og Kobber; hvorimod Finnerne have optaget Navnene paa de øvrige Metaller, techniske Ord hørende til andre Haandværker, og en Mængde andre Benævnelser paa Culturens Frembringelser og Fornødenheder, af det svenske Sprog. Efter den naturligste geographisk-historiske Induction maae vi vel ogsaa tænke os den egentlige Finnske Stamme som vandrende fra Syden og Østen op imod Nord indtil Østersøen, (hvor Finner maaskee endog een Tid havde Sæde i Preussen) og derfra videre op indtil den bothniske Bugt, ja maaskee endog Norden for denne ind i Sverrige og Norge. Lapperne derimod, en oprindelig nomadisk og aldrig cultiveret Folkestamme, ere vel snarere paa en mere nordlig Vei fra det hvide Hav, og dybere inde fra Rusland, vandret ind i Skandinavien. Fuldstændigere Undersøgelser, end hidtil haves, om de norske, svenske og russiske Lappers Sprog, og deres Slægtskab, saavel til de finniske Stammers, som til andre sibiriske eller Polar-Folks Tungemaal i det asiatiske Rusland, ville maaskee i Fremtiden kunne nærmere oplyse hiin Indvandring; ligesom ogsaa Lappernes Slægtskabsforhold til de nærværende Finner. Men aldrig vil noget historisk Beviis kunne hiemle Lapperne Fædreland og Bopæl i alle de Landstrækninger, hvor man finder skandinaviske og germaniske Ættehøie og Steenredskaber. At lægge disses Brug her i Norden, og Lappiske Stammers Ophold i det sydlige Sverrige, 3000 Aar tilbage i Tiden: er desuden en saa uvis Tidsbestemmelse, at den er mere beregnet for Phantasien, end for Tænkningen; mere sætter os ind i en mythisk, end i en historisk Verden."

De Grundtræk, Forfatteren af det ovenfor omhandlede Udkast forelagde Publicum af sine Meninger og Hypotheser om Skandinaviens ældste Indbyggere, har han, efter senere Aars fortsatte og udvidede Undersøgelser og Studier, udviklet i et udførligere Arbeide, bygget, ligesom det første Udkast, paa Steen-

Alderens Monumenter og jordfundne Redskaber; men tildeels med andre, forskiellige eller modificerede Resultater, hvilke Forf. med endnu mere afgiørende Udtryk forkynder som beviste og urokkelige (see „Forord" til 4de Hefte, første Side).[5] Den Tone, hvori han her yttrer sig om sine Forgængere i Fremstillingen af „Skandinaviens forhistoriske Tid", er hvad man pleier at kalde fornem; og hans Charakteristik af de to „direct modsatte og hinanden udelukkende Anskuelser", som i denne Sag „have søgt at giøre sig gieldende", er ingenlunde nøiagtig. Den tidligere, ukritiske og uhistoriske Opfatning er f. Ex. dog aldrig gaaet saa vidt, at den ganske har stillet Eddaerne og Snorres Sagn i samme Linie, eller lige troskyldigt taget begges Indhold „efter Bogstaven". Den senere Anskuelse betragter heller ikke alt forhistorisk Stof som „Mythe, Allegorie og Digt"; thi Forf. glemmer her Sagnet, som kan være et omdigtet Factum, eller en poetisk Væxt, udspiret af historisk Rod, uden at være blot eller reen Digtning.

Heller ei vide vi, fra hvilke Kilder Forf. har hentet sin Skildring af en Anskuelse, hvorom han siger: „at den er nær ved at være den almindeligt gieldende og antagne." Den historiske Forskning og Kritik har i vor Tid naaet en anden, mere agtværdig Høide, end den, Forfatteren tillægger den, med Hensyn paa Undersøgelsen af Nordens Fortid; den veed at skielne imellem religiøs Tro paa mythologiske Væsener, og den handlende Tilværelse af virkelige historiske Personer. Den giør ikke Saxernes Wodan og Skandinavernes Odin til en Sveakonge i Upsala, eller Asalærens Guder og Gudinder til svenske Høvdinger og Prindsesser. Men den forkaster heller ikke noget Folkesagn med historisk Colorit, som Tiden har bevaret i en saadan Grad af Reenhed, at det ikke er gaaet over i Eventyrenes Classe. Den forsmaaer ei engang at tage Hensyn til et allegorisk Digt (f. Ex. Rigsmál), naar det bærer Præg af historisk Aand; men den giør

---

[5]) „Skandinaviska Nordens Ur-Invånare, et Försök i komparativa Ethnografien, och ett Bidrag till Menniskoslägtens Utvecklings-Historia, af *S. Nilsson.*" Förste Del. (med omtr. 280 lithogr. Figurer paa 21 Tavler.) Lund 1838—1843. VI. VIII. 98. 16. 31. 56. 4 og 24 Sider. 4to. (Hvert Capitel har sin egen Paginering. De angives nedenfor ved Romertal, og Siderne i hvert Capitel ved arabiske Tal.)

heller ikke Folketro, Myther og mythiske Eventyr, der gientage sig under lignende Skikkelse over det hele nyere Europa, til udelukkende Eiendom for Norden; eller bruger opdyngede colossale Steenblokke, eller Steengrave og Steenredskaber, til Beviser paa at Dværgene i Nordens Myther vare Eskimoer. — Dette maatte i det mindste en berømt, os Alle bekiendt Historieskriver blandt Forfatterens Landsmænd, og vor egen navnkundige, for tidlig tabte P. E. Müller, have lært Forfatteren. Men hverken disse, eller nogen anden, med sund og videnskabelig Kritik begavet Historiker vil tale om Begivenheder eller Tildragelser (Facta), som berettes i Edda[6]). At den nyere Kritik, der veed at skielne imellem Mythe, Folkesagn, Eventyr og Historie, ikke — som Forf. siger — forkaster Indvandringer, eller kun antager en eneste Stamme i Norden, vil det være overflødigt at bevise; thi her skrives ikke for dem, der ere reent ubekiendte med det 19de Aarhundredes historiske Literatur i Sverrige og Danmark. Forfatteren, som mener, at „paa sædvanlig historisk Vei" intet „er at udrette for at giendrive begge hine Anskuelser" — hvis Charakteristik hos ham dog hverken er nøiagtig, eller fuldstændig — har derfor valgt den „sammenlignende naturhistoriske Methode", der „fører bort fra Antagelsen af begge hine Meninger". — Men ere vel hine uvidenskabelige Meninger, saaledes som de her antydes, meer end Phantomer, Forf. selv skaber? Eller hvilke ere de Phantaster, han vil fremstille som Ophavsmænd til den „næsten almindeligt gieldende" Anskuelse, hvorefter „alle ethnologiske Oplysninger, som Saga, Tradition og Folketro meddele, foragtes og forkastes som blot Phantasie og Overtro." (Skrock)? [7])

---

[6]) „De *tilldragelser*, hvilka Eddan *och* de första Kapitlen af Sturleson teckna, ha endast *skett i Fantasien*." (Dette nemlig tillægger Forf. den Anskuelse, der „håller på att allmänt antages." Forord, p. VII.)

[7]) Langt fra, at en saadan Anskuelse skulde være almindeligt gieldende, veed man jo, hvor omhyggelig, i ethvert Land, og saaledes ogsaa i Skandinavien, netop vor Tid er for at bevare enhver Levning af „Saga, Tradition og Folketro"; og hvorledes endog nogle Historieskrivere have været, eller ere, kun altfor tilbøielige til, paa denne, som oftest løse og usikkre Grund at opføre historiske Bygninger. At, ved

Det kan dog ei være saa uvidenskabelige Modstandere, vor Forfatter ved sine fuldstændigere udviklede, bearbeidede og omarbeidede Undersøgelser vil giendrive. Men det kan heller ikke være den, ved Kritik og skærpet Tænkning veiledede Historieforskning og historiske Videnskab, der vil tage den „naturhistoriske Methode“ for gyldig, der, hvor den vil gaae uden for sine egne Grændser, sin egen Virkekreds. Denne Videnskab vil med Erkiendtlighed modtage enhver Belysning af den specielle nordiske Sagnhistorie og Archæologie, som en kyndig Naturforskers øvede Jagttagelsesaand kan yde den; men den maa afvise en Paastand, som den, at hiin Methode skulde være i Stand til at overføre almindelige ethnographiske Erfaringer og Resultater fra den Sphære, hvor de høre hen, Menneskeslægtens Charakteristik i dens uhistoriske Vildhedstilstand, til et særskilt Folks historiske og handlende Existents, saalænge den ikke kan godtgiøre hine Erfaringers individuelle Charakteer, eller deres udelukkende Anvendelighed paa et vist Folk. Det er nemlig det væsentlige Udbytte og Resultat af Hr. Prof. Nilssons nyere Værk (foruden de specielle og descriptive antiquariske Oplysninger, det meddeler) at det giver os en ny Bekræftelse paa længe bekiendte almindelige Sætninger og Erfaringer, i Henseende til Menneskenes Sysler, Livsnæring, Redskaber og Haandgierninger paa Slægtens laveste Culturtilstand, eller i Vildhedens Stadium. Hvad Forf. har villet tilføie disse almindelige, uimodsigelige og forhen be-

Siden heraf, den kritiske Videnskab ikke vil sætte Folkesagn, og andre traditionelle Kilder og historiske Momenter i et Folks Ethnographie, lige med Diplomer eller andre gode skriftlige Monumenter: er noget, som Forf. ei vil andet end billige. Han nævner selv (Inledn. p. VIII) Traditionen, som et Middel, „hvoraf man ikke kan vente at erholde Kundskab om den raae Menneskestamme, der først optraadte i et Land“ (men bruger imidlertid længere hen denne samme Tradition, for at bevise, at Lapperne vare en saadan Menneskestamme i Skandinavien). Han siger videre, og det med fuld Ret: at Naturforskningen kan give sikkrere Resultater, end Saga og Tradition, dersom den er i Stand til at afgiøre, hvilken Folkestamme de ældste i Gravene fundne Hierneskaller have tilhørt. (S. III.) Men det er ogsaa denne Betingelse, som først maa indtræde, forend Cranierne kunne indlemmes blandt de historiske Auctoriteter.

kiendte Erfaringer, i Henseende til en speciel historisk Materie: Bestemmelsen af Nordens tidligste Folkestammers Slægt og Oprindelse, er tildeels kun Gientagelse eller Bestyrkelse af ældre Meninger; deels er det Hypotheser, som ere langt fra at være saa fuldstændigt beviste, eller bragte til den Sikkerhed, som Forfatteren antager. Der er et væsentligt og vigtigt Hovedpunkt i den hele Undersøgelse, — et saadant, som maaskee med Tiden kunde blive afgiørende, for at komme til et virkeligt historisk Resultat af de her omhandlede antiquariske Forskninger; nemlig de i Nordens, og det øvrige Europas ældste Steen- og Jordgrave fundne Hierneskallers sammenlignende Beskrivelse. Men Forfatteren er selv en alt for kyndig Naturforsker til ei at ville vedgaae, at vor Erfaringskundskab i denne Materie endnu er alt for ny, ufuldstændig og usikker, til at de Resultater, han troer at have overleveret Historien, eller selv at kunne historisk bearbeide, kunne gielde for afgiorte og fuldstændig beviste[8]). Det maa overhovedet være os paafaldende, at netop en Gienstand, der ligger Forfatterens Videnskab nærmest, har han ogsaa i det foreliggende Værk behandlet med mindre Omsorg og mindre omfattende Forskning, end de antiquariske Undersøgelser af Oldsager og Monumenter i en Deel af Skandinavien.

Det er denne Materie, som Forf. i sin Bogs 1ste Capitel („Jemförelse mellan vilda Folkslags Verktyg och de i Jorden hoss oss funna Fornsakar af Sten, Diurben" m. m.) med megen Fuldstændighed, og paa en ofte lærerig Maade har behandlet. Han giennemgaaer fuldstændigen de forskiellige (10) Classer og Arter af Steenredskaber, characteriserer og beskriver dem med en Naturforskers øvede Øie og tydelige Udtryksmaade, og meddeler ved enkelte Arter mangen interessant Bemærkning. Efter Slægt-

8) Det bør desuden ikke oversees, at de craniologiske Resultater overhovedet kun ville have Gyldighed under den Forudsætning, at Hovedskallernes Form hos de forskiellige Racer og Folkestammer er saa constant, at Culturen ingen Indflydelse har paa samme. For at komme til Vished herom, maatte den sammes Stammes Hovedskaller studeres under forskiellige Culturtrin. Allerede Vandringen fra eet Clima ind i et andet kan maaskee, i flere Generationer, bevirke nogen Forskiellighed.

og Artmærkerne giver Forf. derefter i 12te § („Moment“), S. 60—63, en systematisk Opstilling af de forskiellige Steenredskaber, hvorved Oversigten af disse bliver endnu tydeligere. Man vil overhovedet let overbevises om, at Hr. Prof. Nilsson her skriver, som mangeaarig Kiender og Samler af dette Slags Oldsager; og at han, hvor det kommer an paa den practiske Kundskab til saadanne Gienstande, for saavidt som de forekomme i Sverrige, og navnligen i Skaane, ikke let giver nogen anden skandinavisk Archæolog efter.

Men allerede i dette Capitel møde vi Problemer og hypothetiske Sætninger, der have deres Udspring fra Forfatterens Yndlingsmeninger, og hvor Argumentationen staaer paa svagere Fødder. Dertil hører hans tidligere, næsten absolute Benegtelse af, at der blandt Steensagerne ogsaa kan have været Krigsvaaben (S. 54. 55); en Paastand, som det ikke let vil lykkes Nogen at bevise. Enhver, som uden noget Slags forudfattet Mening betragter en Samling af nordiske jordfundne Steensager, vil falde paa, at endeel af disse Redskaber ligesaa vel kunne have været tienlige til Vaaben, som til fredelig Haandgierning; og kiender man nærmere til Sydhavets Vilde, som de vare før Berøringen med Europæerne, og til deres for længe siden aftegnede Redskaber: da vil man saameget mindre tvivle herom. Vor Forf. gaaer i Almindelighed ud paa en saadan Beviisførelse: at da disse Redskaber og Vaaben have været anvendte til Jagt, eller endnu af vilde Folk anvendes dertil (f. Ex. Flintlandser i Nord-Amerika, S. 65), kunne de ikke betragtes som Stridsvaaben. Men man behøver ei at negte det første, fordi man ei vil udelukke den sidstnævnte Brug. Nyhollands Aborigines (eller „Ur-Indvaanere“) der omtrent staae paa Vildhedens laveste Trin, bruge f. Ex. Landser baade til Jagt og til Krig; og der findes og fandtes aldrig saa vild en Race paa Jorden, der jo baade kiendte Krig og Krigsvaaben. Vor Forf. derimod vil, efter sin Hypothese, ikke antage andre „Ur-Invånare“ i disse Lande, end Dværg-Racer, hyperboreiske Stammer, Lapper, Eskimoer og desl. Derfra skriver sig vel især hans Tilbøielighed til at ville forkaste Steenvaaben, eller al krigersk Brug af Steenøxer, Hammere, Landser eller Kastespyd o. s. v. hos Skandinaviens ældste Beboere. Hans

Beviser ere her stundom af en saa svag og besynderlig Art, at de næsten medføre Tvivl om at være alvorligen meente[9]). — I sig selv er dette kun Bisager, især hvor det kommer an paa den archæologiske Beskrivelse over Gienstandene; thi er denne kun tro og nøiagtig, ligesom Aftegningen, da vil den altid opfylde sin Hensigt. Men disse Bisager have dog udgiort Momenter i Forfatterens historisk-ethnographiske System, hvis nyere Form og Udvikling vi nu komme nærmere til at berøre; jeg siger „de have udgiort saadanne Momenter"; thi jeg tør ikke ganske være forsikkret om, paa hvilket Standpunct af Vished Forf. i den Henseende staaer, eller hvorvidt han angaaende Brug af Steenvaaben er bleven enig med sig selv. I det samme Capitel, hvor han overhovedet benegter deres krigerske Brug, kommer han siden til at tilstaae den i et tilstrækkeligt Maal og Omfang; nemlig baade som Forsvars- og Angrebsvaaben[10]).

---

[9]) Hvortil tiene f. Ex. Beviser som dette: at en Mede-Krog og et Mede-Lod (Met-sänke) ei kunne have været Krigsvaaben? (S. 54). Eller hvad vil et saadant Beviis imod Stridsøxer sige, som det, der føres, S. 55? — „Den Vilde i Norden behøvede Vedøxen til at fælde Træer til Tømmer og Brændsel. Det er beviist, hvorledes man, naar disse Steenøxer ved Brugen bleve afslidte og stumpe, atter og atter sleb dem. Umueligt er det, at en Øxe, der blot brugtes i Krig, saaledes til det Yderste kunde afslides." — Hvem vil det falde ind at negte dette? Hvo antager vel nuomstunder, at alle gamle Steenøxer skulde have været Stridsøxer?, Men finder man ikke langt flere hele, end afslidte og ved Slibning afstumpede Steenøxer? Vi have nu baade Brænde-Øxer og Kiød-Øxer eller Slagterøxer af Jern, som begge slibes, naar det giøres fornødent; men at baade den første og den sidste kunde bruges som Vaaben, vil man ikke negte, fordi de have en anden Bestemmelse.

[10]) „Jag bör likväl ikke fortiga — at dessa Jagtvapen och Slöidredskap i *Nödfall* blifvit begagnade som *Stridsvapen*, dels för att afvärja Angrep, och dels för att *fördrifva eller förstöra främmande Stammar*, som inkommit och nedsatt sig i Landet." I. 79. Det samme siger Forf. siden efter (IV. S. 21 i Anmærkningen); ja han tilføier, „at det ei allene er sandsynligt, men sikkert, at Dværgfolket har anvendt deres Steenpile og Steenøxer mod Jetterne"; endskiøndt deres Bestemmelse var Jagten. — Men det seer end mere besynderligt ud, at Forfatteren I. S. 94—96 selv beretter om en Kastepiil, der af Skandinaviens Vilde var brugt som et Stridsvaaben mod en

Her kunne vi først betragte den Skildring, Forf. (I. S. 58. 59.) meddeler af det vilde Urfolks hele Levestik, saaledes som denne lader sig udlede af Folkets Redskaber. Dette Folk altsaa drev Fiskeri paa Havet og i Indseerne; det havde Baade eller Canoer, formodentlig af udhulede Træstammer, kiendte Ildens Brug og brændte Leerkar, „ligesom de Vilde i Syd- og Nord-Amerika". „Saaledes have de uden al Tvivl ogsaa, ligesom disse, havt Hytter (stugor), hvori de boede .... For at bygge deres Hytter have de brugt flere Slags Værktøi (Øxer, Meisler, Skaftkiler, o. s. v.) til at fælde Træer, afhugge Tømmerstokke, kløve dem, hugge Huller i dem," o. s. v. (S. 59.) Dette sidste især lægge vi Mærke til, deels med Hensyn til længere hen yttrede Meninger om dette Folks Jordhuler og Steenboliger, deels med Hensyn til Slutningsresultatet, at „skandinaviska Urinvånerne hafva ovedersägligen stått *på lägsta Graden af Bildning*, hufvudsakligen lifnärt sig af Jagt och Fiske, och varit *Vildar*." Det første ville vi dog tillade os at modsige, uden at afgiøre noget om Udstrækningen af Vildhedens Prædicat. En Folkestamme, der fælder Træer, bygger Huse eller Hytter af Tømmerstokke, har Fartøier, brænder sine Leerkar, „bruger tilskaarne Klæder, og ikke blot hyller sig i Dyrehuder" — staaer allerede ikke paa det allerlaveste Trin i Cultur. Men hertil kommer endnu, at Forf. bringer denne samme Folkestamme i ethnographisk Forbindelse med de steensatte Grave og andre Steenmonumenter. Den blotte Tilværelse

Fiende, og hvis Spids fandtes i en Hierneskal, hvori den var indtrængt i 5 Tommers Dybde; hvorimod han længere hen i Bogen (IV. S. 20) finder en Beretning om, at en Flintkile og en Landsespids af Flint vare fundne, fæstede i to Cranier, til den Grad absurd og umuelig, at han affærdiger den med simpel Benegtelse og med spøgende Ironie; det lod sig jo tænke, mener han, at bemeldte Cranium med Landsespidsen var et Fabricat af en ivrig Antiquarius, der endelig i Steenværktøi vilde see Stridsvaaben. — Modsigelser af den Art maa udledes af den desultoriske Maade, hvorpaa Forf. har samlet Stoffet til sin Bog, skrevet den, og ladet den trykke. Heraf allene kan man forklare sig, at han paa et tidligere Sted i Bogen leverer en factisk Giendrivelse af sin egen, længere hen saa skarpt yttrede Mening imod det angivne Factum, Craniet med Landsespidsen m. m.

af disse, hvis Antal, hvis colossale Dimensioner, hvis med beundringsværdig mechanisk Konst, og man kunde næsten sige mathematisk Nøiagtighed udførte Structur, som giennem Aartusinder har bevaret dem, endnu i det 19de Aarhundrede vække Forbauselse og en vis Grad af Beundring — Tilværelsen af saadanne Monumenter, siger jeg, lader sig dog ikke forbinde med Begrebet om „den laveste Grad af Dannelse“ hos deres Ophavsmænd. Ingen hyperboreisk Dværgestamme, intet Polarfolk, har saadanne Monumenter at fremvise. Disse maae uden al Tvivl have tilhørt en physisk ædlere og mere kraftfuld Folkestamme; og det maa være denne, der over en stor Deel af Skandinaviens sydligere Dele, Kystlandene ved Østersøen, betydelige Strækninger af Tydskland, de brittiske Øer, Belgien, Nordfrankrige, en Deel af Spanien og Portugal, har sat sig uforgængelige, kun ved menneskelig Magt og Vold forstyrrelige Monumenter af een og samme væsentlige Art og Natur, om endog, i Følge de forskiellige Landes Naturforhold, af noget varierende Charakteer, Form og Behandling, Opstilling og Anvendelse af Steenmassen, Steenblokkene og Steenpillerne.

Men er vor Forf. uvidende om disse Monumenters Tilværelse, eller benegter han, at Nordens jordfundne Steenredskaber ogsaa ere fundne i andre europæiske Lande? — Ingenlunde! Han erklærer selv: „at naar den Erfaringssætning, som neppe kan „bestrides, at alle Folk, som kun benytte Redskaber og Vaa„ben af Steen og Dyrebeen, ere Vilde: saa maae vi ogsaa „antage, at vilde Folk, samtidigen eller efter hverandre, i en „meer eller mindre fiern Fortid, have beboet alle andre Lande „i Europa, efterdi man i alle har i Jorden fundet Værktøi og „Vaaben af Steen.“ (I. 81.) Hertil slutter sig et andet, nu af vor Forf. ubetinget opstillet Resultat: „at vi af Redskabernes Liighed ikke kunne slutte os til, at de have tilhørt en og samme vilde Folkestamme“; da en saadan Liighed forekommer ved alle de Steenredskaber og Vaaben, som findes overalt paa Jorden. (I. 82..) Steensagerne kunne saaledes ikke oplyse os om, hvilken Folkestamme de have tilhørt; men kun om det Folks Culturgrad, som har forfærdiget og benyttet dem. (S. 84.) Han var tilforn aldeles tilbøielig til at bestyrke Meningen om Nordens

Dværgfolk, som en Stamme af grønlandsk eller Eskimo-Race, ved de her fundne Steensager og deres Beskaffenhed; eller rettere: hans Hypothese gik oprindeligen ud paa, ved Redskabernes Identitet at bevise hiin Folkestammes tidligere Udbredelse over Skandinavien, o. s. v. Nu derimod antager han, med lige afgiort Vished, at „Cranierne ere et af de sikkerste Kiendetegn paa Folkestammerne"; at da Cranier — som „paa det nærmeste ligne" to Hovedskaller, fundne i Danmark, hvilke igien ligne lappiske Cranier — ere fundne i adskillige saakaldte „Ganggrave" (Jettestuer) i Skaane og Sydsverrige: saa følger deraf utvivlsomt: „at Lapper i en fiern Fortid have boet i det sydlige Skandinavien, og der benyttet Steenredskaber." (I. 84. 85.) Men, tilføier vor Forf. endvidere, „deraf følger dog ikke at dette Dværgfolk har været det eneste i Skandinavien, som har staaet paa et saa lavt Culturtrin, at det har betient sig af slige Redskaber." Mueligen kunne ogsaa andre vilde Stammer, tilligemed Lapperne, have beboet dette Land; men saameget er vist, at baade Gother og Kimbrer, som før „den Odinske Indvandring" beboede Skandinaviens sydlige Dele, havde Metalvaaben.

Saaledes komme vi, mod Enden af det første Capitel, der udgiør henved Halvdelen af Forfatterens nyere Skrift, til en ganske anden Slutningsrække, end den, hvorved han begrundede sit tidligere (i Skand. Fauna 1. Del) udviklede System om Skandinaviens ældste Indbyggere. Han gaaer nemlig her først ud paa at bevise, hvad der vist aldrig af nogen forstandig Antiquar har været betvivlet: at Steenredskaber og Vaaben af Steen ere ældre, end lignende Gienstande af Kobber. Imidlertid ere ogsaa disse sidste ældre end vor Historie, og ældre end Traditionen (hvilke begge kun kiende Jernvaaben m. m. (S. 88); og Kobbersagerne maae have tilhørt en anden Tid (utvivleligt) og en anden Folkestamme (?), end den, som benyttede Steenredskaber, og byggede de Steengrave, hvori man jævnlig finder dem.

Herimod er egentlig intet andet væsentligt at sige, end den almindelige Bemærkning: at det dog altid kun bliver en hypothetisk Forudsætning, at den samme Folkestamme, som i sin vilde Tilstand, eller i Raahedens Stadium, kun havde Steenredskaber, ikke i en sildigere Tid, ved Fremgang i Cultur, og Handels-

Samqvem med andre Folkefærd [11]), kunde være kommen til at besidde, bruge, maaskee endog forfærdige Værktøi og Vaaben af Bronce. Denne Omstændighed komme vi noget længere hen til atter at berøre.

Desto mere kan der være at indvende mod den afgiørende Maade, hvorpaa Forf. i andet Capitel („Jemförelse mellan hufvudskålar, som finnes i våra forngrifter och dem, som tillhöra nu lefvande folkstammar") opstiller et Resultat, „det selvsamme, han for nogle Aar siden udtalte i Indledningen til den Skandinaviske Fauna", og som han nu, efter at have forladt Beviset af Steensagerne, fornemmelig vil udlede af Cranierne; nemlig: „at det Folk, som i Skandinavien har benyttet Redskaber af Steen, tilhørte den hyperboreiske Stamme, hvortil Lapperne ogsaa maae regnes"; (II. S. 12.) og „at dette Folk ved Sverriges sydlige Kyster har ført en Levemaade, liig de nuværende Grænlænderes, og andre Eskimoers." Her kommer vor Forf. saaledes, ved en Art af Cirkel, atter tilbage til et Beviis af Steensagerne; hvilket dog kun anvendes paa Levemaaden. — Men Folkestammens Indskrænkning til „Sverriges sydlige Kyster" betyder her vel ikke andet, end at de i Skaane fundne Harpunspidser og Flintestene, hvilke Forf. antager at være Medekroge, m. m. tyde paa Sælfangst og Fiskeri. Han udstrækker selv umiddelbart derefter sin hyperboreiske Befolkning langt videre, end til hine Kystlande. Det samme Folk, hvoraf Lapperne ere de sidste, til det yderste skandinaviske Norden fortrængte Levninger, „har saaledes i den ældste Fortid beboet ikke blot de sydlige Dele af dette Land, men ogsaa det øvrige nordlige og vestlige Europa, Danmark, Nordtydskland, de brittiske Øer, maaskee (hvorfor „maaskee"?) en Deel af Frankrige, o. s. v."; thi overalt i disse Landstrækninger „findes lige beskafne Steenredskaber, lige construerede Gravkamre, som de, i hvilke man hos os finder Hovedskaller, der heelt og holdent ligne

[11]) Dette Samqvem antager vor Forf. selv om hiin Folkestamme, endog i Steenredskabernes Tid; nemlig, at de Glasperler, som jævnligen findes ved disse i Gravene, ei kunne være komne til de vilde Skandinaver, uden ved Byttehandel med Fremmede. (I. S. 46.)

Lappernes." — Her fristes man til at anvende hvad Forfatteren siger imod dem, som have villet tillægge Celterne hine steenbyggede Gravkamre: „Man vil, indtil videre, ikke negte, at Lapper kunde have beboet alle hine Lande; men man tør mene, at de Grunde, Forfatteren hidtil har anført for denne Paastand, hverken ere beviisende, eller antagelige." (II. S. 6.).

Forfatterens Beviis-Slutning er nemlig en saadan: Steengrave og Steenredskaber af ovenfor omhandlede Art og Beskaffenhed findes i hine vidtløftige Landstrækninger (og endnu længere ned mod Syden); et og andet enkelt Cranium er fundet i Skaane og paa de danske Øer, som Forf. antager for lappisk; altsaa — have Lapper været den oprindelige Folkestamme overalt, hvor dette Slags Gravkamre og Steensager findes. Enhver vil uden videre finde Beviset svagt; Forfatteren har desuden allerede svækket det ved selv at frakiende Steenredskaber, som almindelige for alle vilde Folk (s. ovenfor S. 625), nogen beviisende Kraft, (her altsaa som Understøttelse for Beviset af Cranierne), naar Talen er om at afgiøre, hvilken Folkestamme disse Redskaber have tilhørt. Men nu er det kun af hine enkelte, i Steengravene fundne Hovedskallers antagne Liighed med Lap-Cranier, at Forf. udleder et saa vidt omfattende ethnographisk Resultat. I dette Punkt er hans subjective Overbeviisning stærk; men jeg tvivler om, at de hidtil meddeelte Erfaringer ville forslaae til at hæve den til videnskabeligt Beviis. Jeg seer her endnu ikkun nogle faa isolerede craniologiske Exempler, fra en enkelt Plet i de udbredte Strækninger af Europa, hvor beviisligen den samme Classe af Steen-Grave og Monumenter forefindes; og Hvo forsikkrer os om, at endog disse faa Cranier ere meer end tilfældige eller abnorme Phænomener? — Men i ethvert Tilfælde er der endnu langt tilbage, inden det Erfaringsbeviis, Forf. vil føre, har faaet Gyldighed nok for den hele Udstrækning af det gamle Europa, som han i den ældste Fortid, eller for 2—3000 Aar siden, vil befolke med Lapper. — Antog vi endog, at Tingen har sin Rigtighed med Hovedskallerne i de Tilfælde, som Forf. beraaber sig paa, og for de skandinaviske Egne, hvor saadanne Cranier ere fundne i Steengravene: saa vide vi jo dog, efter Alt hvad vi kiende til Dimensionen af de Skeletter, der forekomme i dette Slags Grave,

at disse ingenlunde svare til Polarfolkets Dværgevært. Dette er en Omstændighed, som vor Forf. ganske forbigaaer, og som her maa komme saameget mere i Betragtning, da de colossale Steenblokke og Steenmasser, som meget ofte ere anvendte til Gravene og Monumenterne, saa at sige giøre det umueligt for Tanken at forestille sig hyperboreiske Dværgestammer, det være nu Grønlændere eller Lapper, som Ophavsmænd til saadanne Værker, hvilke Folkesagnet derfor næsten altid, ved en naturlig Ideeforbindelse, snarere har tillagt Jetter, eller Kæmper.

Næsten ligesaa uvilkaarligt maa en anden Betragtning opstaae hos os: hvorledes forenes Foretagender af en saadan Art, Constructionen af de mangfoldige uhyre Steendysser, Jettestuer, „Hünenbetten", „Dol-Men's", „Cromlech's", o. s. v., med hvis Charakteer vi hos os selv ere fortrolige, og som vi gienfinde, ikke blot ved Kysterne, men dybt inde i Tydskland og Frankrige, — hvorledes Opførelsen af andre, endnu mere colossale Steenmonumenter, som uden Tvivl alle maae henføres til den samme store monumentale Classe, eller til den steenbyggende Folkestammes Værker, med det dybe Raahedstrin, hvorpaa vi, efter vor Forfatters hele Hypothese, maae hensætte disse Monumenters Ophavsmænd? — Deres Tilveiebringelse lader sig ikke tænke, uden ved forenede Anstrengelser af en talrig Folkeflok, hvortil igien udfordres i det mindste Elementer til en vis social Forfatning, som Mennesket ikke kiender i Vildhedsstanden. Ingensteds, hvor man i Amerika eller Sydhavet har fundet Folkestammer, paa et Trin af Vildhed, analogt med det, hvorpaa vi, efter vor Forfatter, maae hensætte den lappiske Stamme, som han i en fiern Fortid lader befolke saa stor en Deel af Europa, har man opdaget Spor til Mindesmærker af saadan Art. Vi maae vel derhos bemærke: at deres Tilværelse for en Deel er afhængig af en udvortes Naturbetingelse. De kunne neppe i stor Mængde forekomme, uden der, hvor Jordklodens tidligste og største Revolutioner have frembragt de løse Steenblokke, eller saakaldte Rullestene[1]).

[1]) Man tør uden Tvivl, blandt den europæiske Verdens Monumenter fra den tidligste Verdens Stammer, der have efterladt Spor af deres Liv, antage to Hoved-Classer af Steen-Monumenter: 1) De, hvis Construction enten er af naturlige, eller ikkun deelviis og raat

Dog er unegtelig denne overhovedet gieldende Betingelse ikke uden Modification. Hvorledes Forholdet er med de tydske „Hünenbetten“ eller Jettestuer, hvoraf forskiellige Arter forekomme, og for en Deel temmelig langt nede i Landet: kan jeg her ikke med Bestemthed angive; og vil i den Henseende indskrænke mig til at anføre en bekiendt hollandsk Antiquars Bestemmelse af Grændsen for dette Slags Monumenter i Europa [13]), hvor de uden Tvivl oftest, og i de fleste Landstrækninger, falde sammen med Rullestenenes Forekomst. Imidlertid er det aldeles afgiort, at der i det mindste i England og Irland jævnlig forekomme jorddækkede Steendysser og Steenbygninger, hørende til den her omhandlede Classe af Monumenter, som ikke ere opførte af Rullesteen, men af hugne eller kløvede Blokke af blødere Steenarter [14]).

---

tilhugne Rullestene (thi ganske uden Tilhugning eller Tildannelse ere vist nok ikke de paa een Side flade Steenblokke, som forekomme i saamange Steendyssers Overliggere og Bærestene, og selv i Jettestuernes Vægstene). 2) De saakaldte cyklopiske Mure, i hvilke man ligeledes har behandlet colossale Steenmasser, men tilhugne til fleersidige Legemer, og saaledes anvendte til Bygninger eller Monumenter.

13) Det er Forfatteren af en lærd, udførlig Monographie over Jettestuerne, Nic. Westendorp, som i dette Skrift („Verhandeling over de Hunebedden, etc. 2de Druck. Groningen 1822. p. 79) antager: at naar man, i at gaae ud fra de svenske Lapmarker (?), vil drage en Linie over den bothniske Bugt, Østersøen, Oderens Udløb, giennem Tydskland, Bøhmen, Baiern, Savoien, indtil Rhonemundingen i Frankrige: saa ligge de Lande, hvori Jettestuer forekomme, alle Vesten for denne Linie. (Men Forf. trækker denne Linie noget for høit op imod Nord; hverken i de svenske Lapmarker, i Norge, eller i det nordlige Sverrige findes „Hunebedden“.) Gaaer man i Frankrige ud fra Garonnes Udspring indtil Loires, over Nevers og Sens, indtil Seinen: saa ligge paa venstre Haand af Linien de Egne, der allene besidde dette Slags Monumenter. I Tydskland derimod skulle de kun findes nordlig for en Linie, der fra Oderen løber ned over Berlin, og herfra over Dessau, Cassel og Wesel.

14) Af saadanne, der forekomme paa de brittiske Øer, vil jeg t. Ex. nævne en stor høidækket Gravhule, der 1816 opdagedes i Wellon Sogn i Somerset-Shire. Den var omtrent 48 Fod lang; Høien derimod 107 Fod, og dens største Brede var 54 Fod. Gravhulens Hovedgang var paa tre Steder afbrudt ved Tværgange, hvilke saaledes dannede

Det er heller ikke allene de egentlige, af Hr. Prof. Nilsson fortrinsviis omhandlede og beskrevne Gravkamre eller Jettestuer, her bør komme i Betragtning; men ved Siden af disse — foruden andre ældgamle Steenmonumenter, f. Ex. Bautastene, m. fl. — i Særdeleshed det Slags Constructioner, hvor en uhyre Steenblok er opløftet over Jorden, for med den flade Side at hvile paa 3, 4 eller flere opreiste Bærestene. (Ikke upassende er derfor Benævnelsen af „pierres levées", som blandt flere andre gives dem i Frankrige.) Disse i Danmark under Navn af „Dysser" (i Jylland, ligesom i Skaane, „Daas", „Does" og „Jynovne") bekiendte Monumenter, staae i øiensynligt Slægtforhold til Jettestuerne, og forekomme overalt hvor disse findes; saaledes bl. a. i Frankrige og i Danmark, af lige colossale Dimensioner, og i undertiden forbausende, næsten ubegribelig Mængde. I et eneste Sogn (Stillinge i Siælland) har man allerede 1808 beskrevet ikke mindre end 31 af saadanne eller lignende Monumenter, hvoraf

ser, lige for hinanden liggende Sidekamre, fra lidt over 3 indtil 4 Fod brede. Alle disse Gravkamres Sidevægge vare dannede af hugne eller kløvede Steenplader, satte tæt ved hinanden; og hvor de store Stene efterlode Huller, vare disse udfyldte med mindre Fliser af samme Steenart, ligesom i mange af vore Jettestuer. Loftet i Kamrene er her ikke dannet ved enkelte Overliggere, men ved store Steenplader, saaledes lagte over hinanden, at den ene springer noget frem over den anden, hvorved et Slags Hvælving kan fremkomme. — En Gravhule af lignende Bygningsmaade, inden i en colossal Høi af 300 Fods Diameter, og 50 Fods Høide over Gravkammerets Bund, opdagedes 1767 i Grevskabet Meath i Øst-Irland. Hulen, der ligeledes er af colossale Dimensioner, har en egen, meget mærkværdig Structur, og er bygget af flade, paa Enden opreiste, uden al Tvivl tilhugne Stene af forskiellig Høide, fra 2 til 3½ Fod brede, og af 1 til 2 Fods Tykkelse. Loftstenene over det 60 Fod lange Rør, som fører til den af tre Hvælvinger dannede Gravhule, er derimod meget større og længere; een af dem maalte 13 Fod i Længden, til 5 Fods Brede; en anden var 11 Fod lang og 4½ Fod bred. — Jeg bemærker ved denne Leilighed, at de Forelæsninger, jeg for adskillige Aar siden holdt over nordiske Oldtidsmonumenter, gav Anledning til, at jeg, ogsaa efter den Tid, har samlet en stor Deel Materialier til de forskiellige her omhandlede nordiske og celtiske Steenmonumenters og Gravhøies Beskrivelse. Jeg haaber, om ikke ret lang Tid, at kunne benytte disse Samlinger.

nogle udmærkede ved Størrelsen og Mængden af de sammendyngede Steenblokke, deels anvendte i Form af „Dol-Men's“, Bordstene (tilforn saakaldte Altersteene), deels til Dysser, og til det disse i Rectangelform indsluttende Steenhegn. (Saaledes den saakaldte „Løidys“, hvis Hegn bestod af 41 svære, i Jorden opreiste Blokstene, paa hver af de lange Sider [15]). Endnu i Sommer (1843) har jeg havt Leilighed til, i Lolland at blive bekiendt med to udmærkede Steen-Monumenter, det ene en Langdysse, det andet en Dol-Men [16]), som begge, ved Steenmassernes umaadelige Størrelse i den sidste, og Mængden af samme i den forstnævnte, satte mig i en høi Grad af Forundring. — Her bliver i alle Tilfælde, ved en dybere archæologisk Undersøgelse af disse Monumenter, udstrakt til ethvert Land, hvor Jettestuer og Steendysser forefindes, endnu mangen Gaade tilbage, som neppe vil kunne løses allene ved at tye hen til Lapperne og Eskimoerne.

Imidlertid antager vor Forf., som han i sit 3die Capitel udvikler ved en „Jemförelse mellan de uråldriga *Grafkamrar*, i hvilka Stenredskap hos oss finnas, och en ännu lefvande vild Folkstams *Boningshus*“: at han hos nogle af disse Polarfolk har fundet nye Beviser for sin Hypothese. Han omtaler her udførligt de i Danmark for en Deel under Navn af Jettestuer bekiendte steenbyggede, med en Jordhøi (eller Steendynge) overhyllede, nu ofte nok beskrevne og aftegnede Gravkamre — dog især kun efter tre eller fire, allerede for længe siden undersøgte Specimina; nemlig ved Arvalla i Vestergöthland, i Siælland og paa Møen, samt den bekiendte af Bruzelius beskrevne steensatte Grav ved Quistofte i Skaane [17]).

---

15) Antiquariske Annaler. 2det Bd. S. 71—84.

16) Her vilde den i Bahuuslehn brugelige Benævnelse „Dyrhuus“ ikke være upassende. Hulen eller Rummet under den uhyre Dæksteen er saa stort, at man, ved at tilstoppe Aabningerne imellem Bærestenene, stundom har brugt Hulen som Faarefold for en heel Flok.

17) Hefteskriftet Iduna. IX. (Stockh. 1822) S. 285 o. f. De øvrige omhandlede Gravstuer findes beskrevne i det Götheborgske „Vetensk. och Vitterhets Samhällets Handlingar.“ 1806. p. 82 og 1808. p. 87. Antiquar. Annal. 2det og 3die Bind — foruden det af Grosserer Hage 1836 aabnede Gravkammer ved Stege; og en anden i Vestergöthland 1819 aabnet Steengrav. Iduna VIII. S. 110.

Unegteligt har Forfatterens Materiale til disse steenbyggede Graves Beskrivelse og Charakteristik været for indskrænket; efter et eneste Exemplar bestemmer han Liigheder og Afvigelser, eller Classemærker og Artmærker paa disse Monumenter, hvilket undertiden, især ved enkelte sieldnere Omstændigheder af Betydenhed, maa blive utilstrækkeligt. Saaledes i det ene Tilfælde (Gravstuen ved Arvalla), hvor man af Skeletternes Leie kunde see, at Ligene havde været indsatte, hvert i sin Celle, i siddende Stilling, med sammenbøiede Fødder og Arme. (III. S. 3). Et eneste Exempel af den Art kan ei være nok, for deraf at udlede den Sætning: at man overhovedet saaledes begrov Ligene i siddende Stilling; eller for, ved denne Sætning at bestyrke den steenbyggende Folkestammes Slægtskab med Grønlænderne. (S. 12.) Forf. vil imidlertid ikke negte, „at man muligen ogsaa har fundet Ligene begravne i udstrakt Leie." (S. 3.) Tilvisse er dette ofte fundet, baade i danske og engelske Gravkamre; men vi ville ligesaa lidt negte, at man muligen endog i Danmark kan have fundet Spor til Begravning i siddende Tilstand, ligesom dette er Tilfældet i England [18]). Derved bevises jo aldeles ikke, at Skelettet har tilhørt en Person af Eskimo-Racen; men kun at Pladsen i Graven har været for indskrænket, eller Slægten, som den tilhørte, for talrig, til at Ligene anderledes kunde finde Plads, end i Celler, som udkrævede en saadan Stilling af Liget. Indretningen af Gravstuerne paa den Maade, som man fandt dem i Arvalla-Graven, er jo saa langt fra at være almindelig, at den tvertimod i Norden er høist sielden; og man har derimod i mangfoldige aabnede Gravstuer, hvor Pladsen tillod det, fundet Skeletterne i et Leie, der viser at Liget havde været begravet, ikke siddende, men udstrakt.

Vi tør vel heller ei antage det som en ganske almindelig Egenskab ved alle Landets Jettestuer (for at blive ved den danske Benævnelse, der i det mindste passer bedre, end om man i dens Sted vilde bruge „Dværgstuer"), at de have den

---

[18]) Efter den nøiagtige og grundige Oldgrandsker, Sir Rich. Coalt Hoare's Angivelse. (jvf. Archæol. Brit. XIX. p. 47. ; Ancient Hist. of Wilt-Shire. II. P. 2. North Wilt-Shire. p. 110.) Skade er det, at han for Resten ikke meddeler Exempler, eller Grunde for sin Mening om denne Begravningsmaade.

„smalle, mod Østen eller mod Sønden vendte Sidegang“ (eller Adgang) som Forf. antager for charakteristisk, eller: „som udmærker de Gravstuer, der tilhøre det ældgamle Folk, der brugte Steenredskaber, fra alle andre Oldtidsmonumenter.“ Imidlertid bør det vist nok indrømmes, at denne Construction af hine Steengrave hos os er meget hyppig; og vi antage, at den omtrent vil findes ved alle, eller de allerfleste saadanne Grave, der have en Størrelse, som gav Anledning til at anlægge dem med en Gang, hvorved man havde Leilighed til at kunne aabne den jorddækkede, og med en Steen tillukkede Grav, naar man oftere vilde benytte den. Dette ansee vi for den oprindelige, naturlige Grund til Gangens Construction, uden at tage Hensyn til, om man skulde finde noget lignende hos Eskimoer, Grønlændere, eller mongolske Stammer i Asien. Forf. tilstaaer selv, ei at kiende noget til de sidstnævnte; og giver overhovedet (III. S. 7) den Erklæring, som man ikke bør oversee: „at dette hans Arbeide blot bør betragtes som et ufuldkomment Forsøg.“ — Vi ville derfor heller ei lægge videre Vægt paa Forsøget, at bevise Stammeslægtskabet imellem Eskimo-Husene i Grønland og de steenbyggede Gravkamre af den her omhandlede Art. (II. S. 7—9.) Det er et ret artigt Indfald, som vidner om, at Forf. ikke let lader nogen Omstændighed, der tilfældigen forekommer ham, ubenyttet for hans Hypothese [18]). Man kan i øvrigt ogsaa for denne Bygningsmaade, anvendt ved Polarfolkets Boliger, antage den naturlige Grund, at en saadan lang Gang er et Slags Beskyttelsesmiddel mod Kulden, der ikke saa umiddelbart giennem Gangen kan trænge ind i Hytten, som naar denne blot havde en Indgang eller Dør paa Væggen. Uden Tvivl vil man ogsaa, mere eller mindre, finde den samme Construction hos alle Folkestammer,

---

[18]) Westendorp har allerede bemærket, at Jettestuerne overhovedet have en vis Lighed i Skikkelse med flere halvvilde eller lidet cultiverede Nationers Boliger, baade i Asien og Europa. (Anf. St. p. 176—79.) Det er ogsaa klart nok, at den hele Indretning af disse Steengrave henhører til den Classe af Begravelser, som vi maae kalde Gravstuer eller Gravboliger, der væsentlig skille sig fra enhver Art af Begravelse, hvor Liget eller Urnen umiddelbart, eller kun giemt i en Kiste, nedlægges i Jorden, eller i en Høi.

der bygge sig Jordhytter, eller Boliger, som enten ganske eller for en Deel ere indgravede i Jorden; hvilket naturligviis altid forudsætter et koldt Clima.

Følge vi nu Forf. videre, uden at ledsage ham i enhver speciel Efterretning, han meddeler om Gravstuer og Polarfolks Boliger: saa synes det tydeligt nok, at det 3die Capitel i Bogen er begyndt og sluttet til ulige Tider, og at med S. 13 møder en sildigere trykt Afdeling, som gaaer til Capitlets Slutning (S. 31). Her har Forf. først meddeelt en Opdagelse, som han i de senest forløbne Aar mener at have giort: at endeel af de ofte omtalte Jettestuer (som i Sverrige benævnes med det upassende og forvildende Navn „Halvkors-Grafvar") ikke ere Grave, men Ruiner efter virkelige Beboelseshuse, som have været construerede paa samme Maade, i selvsamme Form, som Gravene. Forf. forklarer dette ved den almindelige Sætning: at alle raae Folks Boliger ligne deres Grave. Vi maatte ønske, at han noget nærmere og fuldstændigere havde oplyst denne Paastand; ligesom at hans Gisning om Bestemmelsen af de i Skaane fundne Ruiner af Huse, „som för 2 eller 3000 år sedan varit bebodt af Vildar", kunde blive bestyrket ved yderligere og mere afgiørende Beviser, end de, som Beskrivelsen (II. S. 15. 16.) indeholder. Denne giver os ikke meer end en Mulighed, ved et Par slige Steensætninger, hvilken vi ei ville modsige; men uden at kunne indrømme mere, end at denne Beskrivelse over de tvende skaanske Steenmonumenter, Forf. benævner „Halvkors-Stugor" (ɔ: Hytter) maaskee heller ikke viser os andet eller mere, end en aabnet og afdækket Steengrav; thi at her fandtes adskillige Flintøxer og Flintknive, endeel Flintspaaner, Skaar af Leerkar, m. m., men intet Spor af Skeletter: lod sig ogsaa forklare derved, at det havde været aabnede og ved fiendtlig Vold forstyrrede Grave; saaledes som det er gaaet med utallige, baade af Fortidens Gravkamre og Gravhøie. At man, som det forsikkres, hverken i de to beskrevne, „eller i nogen anden Halvkors-Bygning", (men hvor mange kiender Forf. da?) har fundet Spor af brændte Menneskebeen", afgiør heller ikke Sagen; thi den sædvanlige Begravelsesmaade i Steengravene er jo, at Ligene ere jordede, ikke brændte. Derimod forbigaaer Forfatteren en ganske væsentlig

Omstændighed. Et stærkere Beviis, end i den lignende Structur, vil være at søge i Mangelen paa Overliggere til de omtalte Steenbygninger, hvis saadanne virkelig ikke findes paa Marken, og Egnen ikke frembyder nogen Anledning til at antage, at de kunde være sprængte og bortførte. — Overhovedet fortiener denne specielle Omstændighed i vor Forfatters System Antiquarernes Opmærksomhed; om den endog ikke skulde føre til yderligere historisk Vished, i Henseende til Folkestammen, der engang beboede disse „Ganghuse“, eller byggede disse Grave. Heller ei tør vi lægge megen Vægt paa Forf.s Argumentation (III. S. 22—26) hvorefter disse Steenbygninger have deres Oprindelse deraf, at Menneskene allerførst have boet i Bierghuler, og at man derfor efterlignede disse i Husenes Form. (Ubetinget opstilles Sætningen: „*Bergskulan var Menniskans förste Hus*“ S. 22 o. flg.) Dette er virkelig at danne en almindelig ethnographisk-historisk Sætning, allene fordi man behøver den. Ingen kan jo bevise, at de første Mennesker levede i et Bierglands, og selv i et saadant ere naturlige Huler ikke overalt saa talrige, at de kunde tænkes som almindelige og tilstrækkelige Beboelsessteder. At vilde Folk blandt andet ogsaa have valgt Huler til Opholdssted, afgiver ingen almindelig Sætning. De Exempler, man finder, paa konstige Beboelsessteder i Klippehuler, eller paa hele Grotte-Byer, f. Ex. i Øvre-Egypten, i Arabien, og i visse caucasiske Egne [20]): ere tværtimod langt sildigere Værker, end Menneskeslægtens ældste Boliger. I Systemerne om vor Slægts første Oprindelse tør vi her ei vove os ind; men baade Ideen og Sagnene føre altid tilbage til de skiønneste, mildeste, af Naturen rigest begavede Egne paa Jorden, som dens tidligste Fosterland; ikke heller vil nogen tænke sig de primitive Mennesker som Lapper eller Eskimoer, eller forestille sig dem som Beboere af mørke Bierghuler, og Efterlignere af disse i deres Boliger. Kun der, hvor en mere ublid Skiebne, under Slægtens videre Udbredelse for at befolke den hele Jordklode, førte nogle

---

20) Hr. Prof. Nilsson omtaler de sidste (III. S. 23.) efter *Dubois* de *Montperieux* Voyage autour du Caucase. De arabiske Grottebygninger, Grave, Templer m. m. fra en civiliseret Tid findes beskrevne og aftegnede, i Grev *Leon* de *Laborde*'s Voyage de l'Arabie petrée. Par. 1830. Fol..

Stammer op imod Nordens Polarlande, og der længe indskrænkede dem til et haardt og sørgeligt Livs Afsavn og physisk nedtrykkende Vilkaar, kan man tænke sig, at disse i Vildhedens Stand søgte Ly og Ophold i Biergkløfter, eller dannede sig Jordhuler og Hytter af Træstammer og Grene, med Tag og Vægge af Jord. Sieldnere have de vist nok hertil benyttet de umaadelige Rullesteensblokke, som snarere en religiøs Tro kunde drive dem til, ved forbausende Anstrengelser at vælte sammen, for at bevare deres Afdødes jordede Levninger. Men under langt andre Vilkaar leve de vilde Stammer i milde Himmelegne, eller under Palmernes hede Clima, hvor de, omtrent *med de samme Steenredskaber*, som Nordens ældste Indbyggere, fandtes boende i „Pauluner", i beqvemme Hytter, eller Huse.

Efterat vor Forf. nu først (III. S. 11) paa det alvorligste har udtalt „*Identiteten*" af „Eskimohusene" og Nordens ældste Steengrave, og opfordret Enhver, som ikke vil lade sig overbevise af „saa mangfoldige, saa væsentlige, saa nøiagtige Overeensstemmelser", at komme frem med Grunde og Beviser, efterdi „Sagen er kommen saa vidt, *at den ikke med et Magtsprog eller Vredesudbrud lader sig afvise*": venter Læseren sig den specielle ethnographiske Anvendelse af det nye Argument — forhen Liighed i *Redskaber*, nu ogsaa i *Bygningsconstruction*, og Liigheden yderligere bestyrket (S. 12) ved samme Begravelsesmaade, ved Fundet af *Hundebeen* i Eskimograve og i skaanske Steengrave, m. m. — paa Nordens „Ur-Invånare". Resultatet sammenfatter Forf. S. 13 saaledes: at de Levninger, vi have af Nordens ældste Indbyggeres Architektur, *aldeles ikke ligne Bygningsmaaden hos nogen Stamme af den kaukasiske Menneskerace*, men derimod have en fuldkommen Overeensstemmelse med „*den Polarstammes* Bygningsmaade, som, formedelst sin endnu vedvarende Raahed, mest har bevaret sin ældgamle Skik" (nemlig Eskimo-Stammen). Men der, hvor vi formode, omsider at finde det *specielle* ethnographisk-historiske Beviis, opnaaet ved Forfatterens comparative Methode, og de Resultater, som denne, ved fortsatte Forskninger og bestyrkende Erfaringer har meddeelt ham — der træffe vi nu noget langt andet, end hvad vi ventede. Forfatteren giver

os en almindelig Sætning af Menneskeslægtens Historie, i Stedet for en Oplysning om Nordens „Ur-Indvaanere.“ — „Have alle vilde Folk, som byggede deres Huse saa aldeles lignende, hørt til een og samme Menneske-Race? — Herpaa kunne vi, uden mindste Betænkning, svare Nei. Det Folk, som hos os i Fortiden havde Gang-Grave, hvori vi finde deres Skeletter, har ikke hørt til Eskimo-Stammen.“ (III. S. 22.) Hvilken anden Grund er der da til hiin store Liighed? — Ingen anden end den: „at alle Vilde, som boe under omtrent lige Climat og staae paa lige lavt Culturtrin, ligne hinanden ogsaa i det Ydre. De klæde sig i lodne Skind, fiske og jage, boe i Huler, hvori de, som Dyr krybe ind giennem en lav Indgang“ o. s. v. — Her opgiver altsaa Forf. atter sin tidligere, mundtligt og skriftligt udviklede Hypothese: om Rigtigheden af en Slutning til Stammeliigheden af Liighed i Redskaber, i Levemaade, Gravbygninger, Begravelsesskik, o. s. v. hvorom de jordfundne Oldsager aflægge Vidnesbyrd. — Udbyttet af vor Forfatters antiquariske Samlinger, Forskninger og Erfaringer bliver saaledes ingenlunde det, hvortil hans Hypothese fra Begyndelsen sigtede; det fører ham atter kun til en almindelig Sætning af Menneskeslægtens tidligste Culturhistorie: nemlig at de Vildes Boliger, under lige climatiske Forhold, ligne hverandre; men for at bestyrke en saa betiendt Sætning behøvedes ikke saa vidtløftigt et Apparat. Hertil føier Forf. et andet Resultat af den antagne Liighed, som Eskimoers, Grønlænderes og flere Vildes Vinterboliger have med de skandinaviske „Gang-Grave“ eller Jettestuer: „at al Bygningskunst først er udgaaet fra Klippehulen, og derfra har udviklet sig i to Retninger, deels som Boeningshuus for de Levende, deels som Gravhuus for de Døde.“ — Det kan ikke høre til disse Bemærkningers Formaal, at vise, hvor lidt begge disse Sætninger gielde i en saa ubetinget Almindelighed, som de her udtales; og det maatte synes overflødigt, at henvise til almindeligt kiendte og tilgængelige Skrifter, hvor man vil kunne finde tilstrækkelige Exempler samlede paa de mange Modificationer, som gives i vilde og uciviliserede Folkeslags Bygningsmaade, selv under lignende Himmelegne

og i de samme Jordstrøg[21]). Forfatterens Hypothese om Oprindelsen til den tidligste Bygningsmaade fører os saaledes heller ikke et Skridt videre til Kundskab om Nordens ældste Indbyggeres Udspring eller Stammeslægtskab.

For at komme dette nærmere, gaaer han atter en anden Vei i sit 4de Capitel, hvis Indhold er en „Sammenligning imellem Reisebeskriveres Beretninger om forskiellige (olika) raae Folkestammers og forskiellige Religionsbekienderes Forestillinger om hverandre, og de nordiske Oldsagers Beretninger om vore gothiske Forfædres Forestillinger om Dværge, Trolde, Jetter" o. s. v. — Her forlader Forf. de monumentale Spor, han tidligere holdt sig til, og hvorom han antog, at de viste mest hen til Eskimo-Stammen. Han gaaer derimod ud paa at lægge for Dagen, hvorledes det forudsatte historiske Factum: „at en Race af raae Vilde, med heelt forskiellig Ansigtsform og Legemshøide, med andet Sprog, anden Levemaade og Religionsskik", er bleven „fortrængt og udryddet" af en indvandret celtisk og gothisk Folkestamme, maatte bevise: „at Mindet om disse Tildragelser har fæstet sig dybt i deres Inderste, og forplantet sig fra Slægt til Slægt i mange Generationer" — om endog i Tidens Løb vanskabt ved talrige Tilsætninger, dog let gienkiendeligt, „naar det tilsatte fordomsfrit behandles." (IV. S. 1. 2.) Forf. vil ogsaa her anvende sin „comparative Ethnographie." Han vil undersøge, hvorledes andre raae Folkefærd af vilde Stammer, naar de bekæmpe og udrydde hinanden, i vore Dage gaae tilværks; og han vil derefter oplede Spor af lignende Tildragelser i Hiemlandets

---

[21]) Saaledes, i stor Korthed, men med en Mængde Henviisninger, i Meiners Gesch. der Menschheit. 5. Cap. (2. Ausg. 1793. S. 162—69.) Udførligere i Bastholms histor. Efterr. til Kundskab om Mennesket i dets vilde og raae Tilstand. 2. Deel. III. „De vilde og raae Folkeslægters Baaninger." S. 65—119. (Denne Forf. beskriver bl. a. efter Cook, det asiatiske Polarfolk Tschuktschernes Vinterboliger, meget lignende Eskimoernes; men anfører tillige Exempler nok paa vilde Folk, der endog i meget kolde Egne boe i Hytter af forskiellig Skikkelse og Bygningsmaade, og opførte over Jorden. Jeg vil kun bemærke, at til disse høre ogsaa baade norske og russiske Lapper. (Bastholm. II. S. 79. 93; efter Leem og Georgi.) Jeg anfører

Sagn. — Den førstnævnte Deel af Undersøgelsen behandler han imidlertid tilsidst i Capitlet, ved at meddele (§ 5. S. 47—56) Beretning af Hearnes Reise til Polarhavet (1795) om et Overfald af nordamericanske Vilde (saakaldte Kobber-Indianere) paa en Flok værgeløse Eskimoer, og om den grusomme Maade, hvorpaa disse bleve myrdede. Vist er det, at denne Tildragelse kan være nok til at opfylde sin Hensigt; eller at den i det mindste er saa oprørende og saa afskyelig i sin Art, at man ikke let vil ønske at læse flere lignende. Det er ogsaa bekiendt nok af flere Reisebeskrivelser, at de nordamericanske Vilde ligge i Strid med og forfølge Eskimoerne, hvortil vel Race-Uliighed, Foragt og Modbydelighed for en hæslig og dværgagtig Stamme, bidrage deres Deel; men i øvrigt seer man ogsaa af Hearnes Beretning om Plyndringen af de Myrdedes fattige Eiendom, at Rovlyst heller ikke er udenfor Motiverne til Fiendskabet; og hvad Grusomheden angaaer, saa er den hos de nordamericanske Vilde neppe meget mindre, naar de overfalde Folk af deres egen Stamme, eller Europæere (i sidste Tilfælde ogsaa begribelig nok); hvorimod Stamme-Hadet især viser sig deri, at de maaskee neppe nogentid giøre Fruentimre eller andre værgeløse Personer af Eskimo-Racen til Fanger.

Det er dette Forhold, som vor Forf. anvender paa Nordens Dværgfolk, hvilket nu i dette Capitel forklares at være „Oldtidssagnets Dværge og Puslinger", der have „tilhørt samme Polarstamme som de nuværende Lapper." Forf. er saaledes gaaet over til en anden og nærmere Folkerace, end Eskimoernes; og det er unegteligt, at han her synes at have bedre Understøttelser i Mythernes, Folkesagnets og Sagnhistoriens Elementer, end der, hvor han bragte de over en stor Deel af Europa forekommende colossale Steenmonumenter m. m. i Forbindelse med en americansk Polarstamme. Her møder i det mindste eet levende Factum: Tilværelsen af den lappiske Folkestamme paa den nordligste Spids af den skandinaviske Halvø, eller i de sørgelige,

Bastholms Bog, uagtet den staaer langt tilbage i Fuldstændighed og savner alle det 19de Aarhundredes rige Erfaringer, fordi man her dog finder meget samlet af gode Kilder paa eet Sted, hvad der hører sammen.

vilde og neppe beboelige Landstrækninger, hvor den forbinder sig med Rusland og gaaer over i Asien.

Den udførlige Udvikling (IV. S. 2—46) af Forfatterens Sammenligning imellem Nordens mythiske Dværge, og de i Overtroens Fiction indtil ganske sildige Tider, eller endnu levende Væsener, der forekomme i Almuesagnenes, Overtroens og Eventyrenes Fortællinger om Nisser, Bakketrolde, Puslinger o. s. v.; ligesom imellem hine Dværge og den endnu svagt bestaaende Lapp-Stamme, kunne vi her ikke forfølge i det Enkelte. Det hele Æmne, som Forf. i dette Capitel behandler og oplyser, saavel ved enkelte Uddrag af Sagaer og anførte Steder af andre Forfattere, som ved meddeelte Grundtræk af skaanske Folkesagn om Trolde og Nisser, m. m. er hverken i sig selv, eller i dets Resultater, nyt eller tilforn ubehandlet. Den af Forf. anvendte Parallele imellem Lapperne og de mythiske Dværge er, som bekiendt, allerede benyttet til en lignende Anvendelse af Rudbeck; den Hypothese, at Lapperne vare Nordens oprindelige Beboere, har, iblandt de allerførste, Leibnitz i et Brev til O. Sperling yttret [23]); og to berømte Lærde blandt vor Forfatters Landsmænd, Ihre og Thunmann, ligesom den lærde finlandske Sprogforsker og Antiquar H. G. Porthan, have optaget og søgt at bevise den. I Danmark har bl. a. Hr. Conf. R. Werlauff (hvis „Bemærkninger over Folkesagnene om en nordisk Kæmpeslægt i Oldtiden" vor Forf. ikke synes at have kiendt) for længe siden yttret en med den Nilssonske ganske overeensstemmende Mening: „Rimeligviis," siger den lærde Historiker, „skriver Traditionen om en fordums Dværg-„slægt sig tildeels fra en dunkel Erindring om, at Lapperne „engang i Nordens vilde Tilstand have beboet Egne, hvorfra de „forlængst ere fordrevne." Han tilføier, „at ligesom Sagnene „om Dværge saaledes give Vink om Lappernes store Udbredelse „i Norden i den fierneste Oldtid: saaledes kunde maaskee Sag-„nene om Kæmper lede til den Gisning, at Folkestammer, for-„skiellige saavel fra de finniske, som gothiske, engang have levet „her." [24]) Hvad den sidste Omstændighed angaaer, da berører Prof. Nilsson vel ogsaa Mythernes og Sagnenes Jetter eller

[23]) *G. Gu. Leibnitii* epistolæ ad diversos. Lips. 1734. T. I. pag. 245.
[24]) Maanedsskr. Athene. IV. Bd. S. 219. 220.

Jotner; men vil snarere forklare den usædvanlige, eller meer end normale Størrelse, som tillægges disse Væsener, derved, at Sagnene om dem vare udgaaede fra deres naturlige Fiender, Dværgene. „Jotnerne behøve ikke at have været større, end sædvanlige Mennesker af den celtiske eller gothiske Stamme, for at et Dværgfolk, saaledes som f. Ex. Polarstammen, kunde tillægge dem Navn af Jetter." (IV. S. 30). Ifølge denne Fortolkning slutter Forf. videre saaledes: at „da man veed, der aldrig i Europa har været nogen anden dværgagtig Folkestamme, end Lapfolket, saa maa Begrebet og Benævnelsen Jotner være udgaaet fra den; og da man ligeledes veed (?), at der aldrig i denne Verdensdeel har levet noget Folk af større Legemsvært, end Celter, Dvæner og Gother, saa følger deraf, at netop disse Folk (eet eller alle tre) have været hine Jotner; men heraf følger endvidere, hvad man hidtil ei har været opmærksom paa: at alle Oldtidssagn om Jotner oprindeligen ere udgaaede fra Dværgstammen: Lapperne." (IV. S. 31.)

Denne Hypothese, hvis Nyhed vi ei ville bestride, for saa vidt som den skal forstaaes lige efter Forfatterens Ord, og som han bl. a. bestyrker derved, at en Mængde Jette-Sagn endnu findes blandt Lapperne: indvikler i flere Misligheder og Modsigelser, hvoraf man ikke let vil kunne udrede sig. Det er ikke Norden allene, som kiender disse Sagn og mythiske Forestillinger om Dværge og Kæmper; de ere saa at sige udbredte over hele Europa, og det baade blandt germaniske og slawiske Folkeslag. De gientage sig hos Alle, i deres Folkedigtninger, Eventyr og Romaner fra Middelalderen; de spille en betydelig Rolle i Nordens Mythologie, som vor Forfatter, i hvor sildig en Oprindelse og Udbannelse han end vil give den, dog hverken i dens Grund-Ideer, eller i dens videre poetiske Udvikling, kan tillægge Lapperne. Er det Celter eller Gother, som dette Dværgfolk, ved at tage sin egen Legemsvært til Maalestok, har giort til Jetter: hvorledes skulle vi da forstaae den hele nordiske Gudelære, hvori baade Jetter og Dværge fremtræde som mythiske Væsener, udenfor Asadyrkernes Samfund, fiendtlige mod Guderne, og idelig i Kamp mod disse? — Vor Forf. vil formodentlig besvare dette paa sin Maade:

vi skulle ikke anderledes forstaae det, end Alt hvad der gives af Myther og mythiske Sagn eller Folketro; vi skulle opløse det i „reen Prosa“, og kun bestræbe os for at udfinde de „ethnographiske Charakterer“, der kunne sige os, hvilken Folkestamme der dølger sig bag de forskiellige mythologiske Navne: Dværge, Jetter, Alfer, Vaner, o. s. v. (Jvf. IV. S. 2.) Hvad de første to Slags Væsener angaaer, da mener Forf. at det er ikke meer end naturligt, at man maa finde dem overalt (saaledes vare Philisterne Israeliternes Jetter, og omvendt vare disse hines Dværge; Germaner og Celter vare Romernes Jetter, og Romerne vare hines Dværge (?) o. s. v. IV. S. 36); eftersom der overalt paa Jorden i Fortiden har været mindre og høiere Folkestammer, som en eller anden Gang under Tidernes Løb ere komne i fiendtlig Berøring; og allevegne, hvor hine bleve overvundne af disse, „ere blandt den raae Folkehob Dværge- og Jettesagn opkomne.“ (IV. S. 34.)

Men, vor Forfatters Anskuelse og Fortolkninger af mythiske Væsener og Digtninger ville vi i øvrigt lade være uberørte. Han synes ikke at have giort det klart nok for sig selv, fra hvilket Synspunkt han vil betragte dem; og saaledes er hans Fremstilling heller ikke altid tydelig for Læseren. Vi maae vel imidlertid antage, at han egentlig hylder den Anskuelse, der overhovedet anseer den nordiske Asalære for en sildig poetisk Fiction fra en Periode, da Christendommen allerede var bekiendt; og at han saaledes overlader det mythologiske Systems Indretning og Anvendelse til Digterens, Historikerens, Ethnographens eller Mythographens frie Vilkaarlighed. Enkelte Yttringer og Fremstillinger, blandt de mange mythologiske Æmner, hvoriblandt ogsaa „Thorsdyrkelsen“, en „Kimbrisk-Druidisk Cultus“, og en „Vendisk Balders-Dyrkning“ (IV. S. 46), som Forf. omtaler eller berører i sit fierde Capitel, giøre dette antageligt[25]. — Vigtigere for at komme til

[25]) Eddalærens Alfer, Vaner, Dværge, m. fl. mythiske Væsener (Jetterne altsaa ligeledes?) vare Naturkræfter. Derom, siger Forf., „har aldrig været ulige Meninger.“ (Her altsaa en Tillempning til den physiske Mythographie.) Men da Voluspa og andre Eddasange „digtedes af en Fortids Skiald“ (upaatvivleligt ere de Poesie!) da „vare allerede blandt den sagafortællende Stamme Berettelserne om de ulige Folkestammer Sagn fra Fortiden.“ (IV.

Overbeviisning om Forfatterens ethnographisk-historiske Mening i dette Capitel (nemlig det 4de) er den i det Hele tydelige og bestemte Sætning, som udgiør Overskriften til dette Capitels tredie § (S. 16): „De Steenredskaber, som i det 1ste Capitel ere beskrevne, have tilhørt den magiske Dværgstamme; den historiske Gothe-Stamme har aldrig i Skandinavien benyttet dem som Værktøi eller Stridsvaaben." Forfatterens „magiske Dværgstamme" er, i Følge det foregaaende, og hvad Capitlet yderligere indeholder, nu bleven til Lapper. Det er altsaa Lapp-Stammen, som baade Steenredskaberne og Steen-Gravene, hvori de saa ofte findes, tilhøre.

Forfatteren gaaer (i samme Capitels 4de §, S. 37, o. flg.) over til at give os sine historiske Resultater af Jettesagnene: „En Virkelighed ligger til Grund for disse — de ere udgaaede fra en liden og lav Menneskerace (Lapperne), der er kommen i Berøring med en høivoxen Stamme (Jotnerne); og for at blive forvisset om, hvilken Folkestamme dette var, behøve vi kun at vide, hvilke Guder den dyrkede. Eigils og Asmunds Saga fortæller os om en Jotna-Qvinde, der beder Thor om Hielp, og derfor lover ham en Buk; og som derpaa ikke allene faaer Hielp, men ogsaa en Datter af Thor; denne Sagafortælling er det især, hvormed vor Forf. vil bevise, „at Jotnerne vare Thors Folk, eller med andre Ord, at Thor var Jette-Guden." (IV.

S. 46. Anm.) Ville vi altsaa bringe logisk Consequents i Forfatterens mythologiske System (som man maa tilstaae ikke er let, efter de uophørlige Spring i Foredraget og i Meningerne, som findes i hans Bog), da maae vi omtrent tænke os hans Forestilling om Eddalæren som halv poetisk, halv historisk, efter som han bedst kan anvende begge Synsmaader paa den ethnographiske Vei. Snorres Sagnfortælling i Indledningen til Ynglingesaga, er historisk (s. det forhen anførte „Forord"); Jetter og Dværge ere Gother og Lapper, men i en forholdsviis meget silde Tid indsatte som Naturkræfter af Eddalærens Digter, „der hentede sine Billeder fra Erfaringen"; men om denne Digter hørte til den fortrængte eller den seirende Folkestamme, derom lades vi af Forf. i Uvished; og hvorledes „Eddaernes Digter" kan komme til at giøre mythiske Væsener, som han henter allene fra sin Tids Folkesagn og Folketro, til „Naturkræfter": vil man have vanskeligt ved at indsee.

S. 37.) Endvidere: I Oluf d. Hell. Saga C. 113 berettes: at Thors Tempelbillede var meget stort; der tillægges ham rødt Skæg; og saaledes „maatte ogsaa Thors Folk være af høi Bært, have rødladent Haar og Skæg — og følgeligen blaa Øine." (IV. 38) Blandt de finniske Folkefærd gives to Hovedstammer, af hvilke den ene har rødt Haar og blaa Øine; desuden findes Spor af Navnet Thor hos flere finniske Stammer; og „af alt dette følger aabenbart, at Thors Navn og Dyrkelse er kommet ind i Skandinavien, og har udbredt sig blandt dets Indbyggere, fra en finsk Folkestamme." Denne har dog ikke beboet alle de Egne af Skandinavien, hvor Thor siden blev dyrket; thi denne Dyrkelse har uden Tvivl udbredt sig ved „Giftermaal imellem Skandinaviens forodinske Indbyggere og den tilgrændsende finske Stamme." (IV. 39.) Hvilke Folk Forf. mener ved disse Indbyggere, forklarer han ikke nøiere; men Sagafortællingen om Thors Kamp med Hrungner, „Biergkløfternes Konge", beviser, at „det Folk, som Thor slog, var Vilde, der boede i Jordhuler; og dette bevises ydermere deraf, at Hrungners Stridsvaaben vare af Steen, men Thors Hammer af Metal." — Paa denne Maade altsaa giør Forfatteren Jetten Hrungner, hvis berømte Kamp med Thor og øvrige Eventyr Edda beskriver[26]), til en personificeret Repræsentant for Dværgene; og Thor, som efter Forfatterens Oversættelse af Thorsmythen i Prosa, skal være Jettestammens, Thorsfolkets ɔ: Finnernes Repræsentant, kommer, i Striden med Hrungner, til at bekæmpe sit eget Folk. Det er imidlertid dog faldet Forf. ind, at i det mindste Hrungner i Edda er en Jette. „Men dette maa ei forvilde os" (tilføier han i en Note, S. 40); thi Navnet Jotun havde, allerede da Sagnet optegnedes, faaet den almindelige Betydning af Fiende." — Saaledes at vende op og ned paa Grundtræk, der gaae igiennem alle hidhørende Eddamyther (nemlig Thor, som Jetternes uforsonlige Fiende og Bekæmper) er reent ud at drive Leg med det, som Mythographerne

---

[26]) Jvf. F. Magnusen Lexicon Mytholog. Edda. Rhytm. T. III. p. 115—50. L. Uhland „der Mythus von Thor, nach nordischen Quellen". Stuttg. 1836. S. 40—46.

undertiden tage alt for alvorligt; og allermindst kunne vi af saadan en Fremgangsmaade love os historiske eller ethnographiske Resultater. Vist nok vil vor Forf. bestyrke sig ved endnu levende Folkesagn i det sydlige Sverrige, „som ere mere ægte, end de i Edda optegnede“; og „i alle disse Sagn forekommer Thors Strid med Trolde og Puslinger“ (altsaa med Dværge eller Lapper); „thi Folket i Göta-Rige var aldrig Odins-Dyrkere, og kiendte saaledes ikke Asa-Thor (Jetternes Ødelægger), men Auka-Thor (Dværgenes Ødelægger).“ Her er vor Forf., i det mindste i sin Fremstilling, øiensynligen kommen i Vilderede med sine Lapper og Finner, med sin Thor, som den finske Folke-Gud, Thor, som Jetternes (Finnernes) Bekæmper, og som Dværgenes svorne Fiende. I det han laaner den noksom bekiendte og tidt nok varierede Theorie om Thor som en ældre Gud i Skandinavien, end Odin og Aserne, maatte dog disse Stene (Tordenstene, Thorshamre, m. m.) bringe ham i noget lignende Vilderede, efterdi disse jo, i Følge Forf.s Mythographie, tilhøre Dværgene (Lapperne). Men han undgaaer dem reent; og en Formodning af F. Magnussen, at Thors Cultus har bestaaet i en Art af Steendyrkelse (jvf. Annaler for Nord. Oldk. 1838. 39. S. 133) afvises (S. 45) paa Grund af, at „Sagaerne omtale ingen Thorsbilleder af Steen.“

Det er øiensynligt, at Forfatteren, der, hvor han reent forlader Monumenterne og Oldsagerne, og deres descriptive Charakterisering, for i Mythernes og Sagnenes Kreds at ville søge fragmentariske Momenter til en eller anden Bestyrkelse for sine tidligere eller sildigere ethnographiske Hypotheser, har givet sig ind i Labyrinther, hvortil Ariadnes Traad hidtil mangler ham. Flere af ham optagne Sætninger til Sagnhistoriens Fortolkning — f. Ex. at giøre de mythologiske Jetter eller Jotner til Historiens Finner eller Qvæner, og Dværgene, som man mener fra Eddalæren kunne være overgaaede i Folketroens og Folkesagnets Bakketrolde, Nisser, Jetter, Underjordiske, m. fl. — til den lappiske Polarstamme — ere ikke nye [27]), og heller ikke i nærværende Skrift satte

[27]) Om Dværgene, s. Werlauffs Yttringer ovenfor S. 641. Sætningen om Jettenavnets Overførelse til Finnerne, efter de bekiendte

i noget klarere Lys. Det synes at have været Forfatterens Hensigt, at bestyrke disse Sætninger ved Meddelelser af skaanske og sydsvenske Almuessagn og hidhørende Momenter af Folketroen. Men her er hans Erfaringsstof deels ulige ringere, end hvor han beskriver samlede Oldsager; deels har han enten ikke kiendt, eller ikke benyttet Kilder, hvor han i det mindste kunde have hentet en stor Deel Materiale til at udfylde, forbinde og videre decorere hine Hypotheser. For ei at tale om, at Forf. slet ikke har taget Hensyn til, at en stor Deel af de Folkesagn, her handles om, gienfindes ikke blot i Tydskland, men i England, Irland og Frankrige, hos Vender, Slawer og flere Folkefærd; saa maa det dog især være os uventet, at han ei engang i de danske Sagn har opsøgt noget af det rige, for ham brugelige Stof, som er ganske nær beslægtet, eller formodentlig saa godt som identisk med det skaanske Sagnstof; og hvoraf en allerede meer end tilstrækkelig Samling findes paa rede Haand i den tidligere Udgave af Thieles danske Folkesagn, men, af Samleren endnu mere beriget og særdeles vel ordnet, i den fortrinligere nye Udgave af 1843. — Overhovedet ere de vildledende Vanskeligheder ved at construere historiske Elementer af Mythernes symbolisk-poetiske Stof, alt for mange og for store, til at de, naar man tager sig Sagen saa let og beqvemt, kunde overvindes.

Den yderlig løse og usammenhængende Fremgangsmaade, som Forf. i sit 4de Capitel, og navnligen i den 4de § om Jotnerne og Thorsdyrkelsen, har fulgt, giver saaledes aldeles intet nyt Udbytte, hverken for den „comparative Ethnographie", eller for Historien. For at bringe noget saadant for Dagen, maatte han i al Fald, ligesom ved de egentlige antiquariske Beskrivelser og

---

Steder i Thiodolfs Thorsdrapa, hvor Jotner og Finner nævnes, f. bl. a. Geijer Svea Rikes Häfder. I. S 411. 12, sammenført med S. 407 („*Jotnar* ha äfven en bestämd historisk betydelse, och äro utan tvivl äldre, råare folk i Norden." o. s. v.) og 409. Snorres eventyrlige Sagn om Svasa Jotun, der kaldte sig selv en Finn (Har. Haarf. Saga. c. 25.) hører ogsaa herhid. Om Betydningen af Jotner eller Jetter, som „Fiender" eller onde Magter i Almindelighed, s. Strinnholms Sv. Folkets Hist. I. 153. 154. Geijer anf. St. S. 406.

Fremstillinger, have havt et langt fuldstændigere Materiale for sig. Ikke allene svenske og norske Almuessagn af mythisk Charakteer maatte her haves i fuldstændigere Skikkelse, end hidtil; men ethnographiske Undersøgelser over den lappiske og finske Folkestamme, og begges Slægtskab med de siberiske Stammer og Polarfolk, maatte i det mindste have bragt det til mere Klarhed, end hidtil, i hvilket Forhold de nu staae til hinanden, og hvilke mythiske, sagnhistoriske eller archæologiske Elementer, der kunne gives, især hos de finniske Stammer, til at forfølge deres Skiebne, Slægtskab og Vandringer høiere op i Tiden. Heller ikke til den Opdagelse af Finlands gamle, ved mundtlig Tradition bevarede mythiske og episke Nationalpoesie, som i Særdeleshed har giort Dr. Lønnrots Navn (som Opdager og Samler af Kalevala) saa berømt, har vor Forfatter taget noget Slags Hensyn. Uden i øvrigt at vedrøre denne høist eiendommelige og mærkværdige Cyklus af finske Folkedigtninger, øste af den mest ægte Kilde (Lønnrot har allene kunnet finde dem i denne Mængde og Fuldstændighed udenfor det egentlige Finlands Grændser, eller blandt Finnerne høit oppe i det Archangelske Gouvernement, hvor den gamle finske Nationalitet i Sæder, Sprog og Poesie, endnu er bevaret i den største Reenhed) vil jeg blot i Forbigaaende bemærke: at intet Spor til Thors Navn eller Dyrkning forekommer i disse finske Runer, eller episke Rhapsodier.

Forfatterens femte Capitel, der paa fire Sider kun meddeler en kort, paa de jordfundne Oldsager grundet, almindelig ethnographisk Skizze af den skandinaviske vilde Stammes Levemaade og Culturgrad, kunne vi overhovedet forbigaae. Den er baade consequent og rigtig i sin Anvendelse; og kun naar Forf. S. 2 og 3 i Anmærkningen vil, i Følge sin Hypothese, at „den samme vilde Stamme, fra hvilken Cimbrerne udgik, der erobrede England, er den, fra hvilken de samme Cimbrers Efterkommere stamme, som erobrede det sydlige Sverrige“: maae vi erindre, at denne Paastand — dersom Forf. nu vil blive ved sit i 4de Cap. formeentlig givne Beviis for at bemeldte vilde Stamme var den, hvis Efterkommere ere Polarlandenes Lapper — strander paa den samme uhistoriske og umonumentale Klippe, som hans øvrige Forudsætning om Lapperne, som Steenbygningernes og

Steenredskabernes Eiere og Brugere, overalt hvor saadanne forefindes. De første især deelesheb (Steenmonumenter, Jettestuer, Dyssерne o. s. v.) udgiøre en charakteristisk Classe af Monumenter, som vist nok ikke i eet Land kan have tilhørt een Stamme, i et andet Land en forskiellig. Vil Forf. enten nu paastaae, at han ikke har tillagt sit Dværgfolk, eller Lapperne, hine Monumenter — thi det er mangen Gang vanskeligt nok, af hans Skrift at udrede, hvad hans egentlige og sidste Mening om visse Punkter er — eller han i Fremtiden vil gaae over til en anden Mening om Jettestuerne: da maa jeg for min Deel i dette Punkt holde mig til hans her yttrede Overbeviisning. — Med Steenredskaberne er det en anden Sag; disse ere fælles for en Mængde af de forskielligste vilde Folkestammer over den hele Jord. Steenbyggede, jorddækkede Gravstuer, og af store Steenblokke eller colossale Monolither opdyngede eller opreiste Monumenter og Constructioner af den her omhandlede Art, ere derimod fornemmelig egne for et vist Jordstrøg i Europa (i det mindste hidtil ikke klart nok paaviste og beskrevne i de øvrige Verdensdele), og disse Mindesmærker maae uvaatvivlelig have været een Hovedstammes monumentale Eiendom i Fortiden.

Allerede den ovenanførte Yttring i en Anmærkning af vor Forf. (V. S. 3) om de brittiske Cimbrers „erobrende Efterkommere i det sydlige Sverrige“ giør paa en Maade Overgangen til det 6te og sidste Capitel i Bogen: „**Beskrifning öfver en *Kimbrisk Kolonist-Stam*, som i Forntiden inflyttat i södra och vestra Skandinavien, undanträngt Vildarna och odlat Landet.**“ Egentlig var der nogen Grund til reent at forbigaae dette Capitels Indhold, da Forf. forkynder, (VI. S. 1. Anm.) at en følgende Deel af hans Værk yderligere og med Lethed skal overbevise enhver Læser om Rigtigheden af hans Paastand: at hine første erobrende Colonister i en Deel af Skandinavien vare „Kimbrer med Druid=Cultus“. Men da Forfatteren erklærer, at efter mangen Tvivl, „om han skulde kalde dem Kimbrer eller Vender“ (en besynderlig Uvished! Kan der gives Tvivl om, at Vender aldrig have været fast bosiddende i Skandinavien?) er han nu „*fullt öfvertygat*“ om det første: saa maa altsaa nu den kimbriske Hypothese staae fast hos vor Forfatter;

og det er hans Udvikling af denne, vi endnu til Slutning i Korthed ville betragte og giøre Rede for.

Det er altsaa hiin saakaldte kimbriske Stamme, som Hr. Prof. Nilsson, ved Slutningen af det her omhandlede Værk, tillægger en vis Deel af Nordens Steenmonnmenter, bl. a. de før omtalte Dol-Men's, Bordstene, eller store opløftede Steenblokke, hvilende paa flere andre, med Aabning mod en af Siderne (i Bahuuslehn „Dyrhuus", i det sydlige Sverrige, efter Forf. Dös eller Dyss), der ere saa almindelige i Danmark, og som man hyppigen ogsaa finder i andre Lande: især, som det synes, i Frankrige. — Mangen Antiquar vil neppe saa let og snart være paa det rene med Folkestammen, som dette Slags Monumenter skal tillægges. Vor Forf. derimod har fundet det afgiørende Beviis i en fransk Reisebeskrivelse: *Dubois de Montperieux* „Voyage autour du Caucase." (IV. p. 327. Atlas. IV. p. XXX. fig. 4.) Denne Forfatter beretter nemlig med fuld Vished: hvorledes disse *Kimri*, eller *Kimmerier*, i Homers Tid boede ved den kimmeriske Bosphorus, og, i Følge deres eiendommelige Steenmonumenter, „qu'on rencontre sur leurs traces *depuis l'extremité du Caucase et le Bosphore Cimmerien jusqu'en Bretagne et en Angleterre*," have besiddet Krim, de Tauriske Biergegne og en Deel af Kaukasus. Den samme Forf. veed ogsaa med Bestemthed? at det var i det 7de Aarh. før Chr., at disse Kimbrer bleve fordrevne af et scythisk Folk (Chazarerne) og toge Veien til det vestlige Europa og over til England. — Endnu et andet Beviis har vor Forfatter: den samme Folkestamme tilhører ligeledes et eget Slags Gravhøie, opkastede af Jord, hvori man altid kun finder Vaaben og Redskaber af Kobber, og som ved første Øiekast adskilles fra alle andre derved, at man paa dem finder hellige Træer plantede — en Omstændighed, som Hr. Prof. Nilsson tillægger megen Vigtighed, og undrer sig over, at den hidtil har været ganske overseet af vore Antiquarer.

Ved det førstnævnte Argument kan bl. a. erindres: at de af Hr. Dubois omtalte Spor i Steendysserne i det mindste ikke uden Afbrydelse kunne paavises, fra Krim indtil de brittiske Øer — eller fra det sorte Hav indtil Østersøen; thi denne Vei kunde de fordrevne Kimbrer jo have taget. Det andet Beviis finder

Forf. i de hellige Træer — eller egentlig kun eet saadant Træ (Cratægus Oxyacantha L. Hagtorn, Hvidtorn). Han forsikkrer os: at det allene forekommer paa saadanne Jordhøie, hvori man finder Kobbervaaben og Redskaber, „og hvor det paa nogle af disse Høie ikke mere findes, der er det gaaet ud.“(!) VI. S. 4. Paa denne mærkelige Maade lader enhver Ting sig bevise; og vi tilstaae Hr. Prof. Nilsson, at han er ikke den eneste Antiquar, der anvender en saadan Beviismaade a *posse* ad *esse*. — Men ikke mindre besynderligt er det, at Forf. aldeles intet Beviis fører for sin Paastand: at man finder Kobber eller Bronze i alle Høie, hvorpaa Tornen voxer, og, i Følge dette Træes Natur, kan have voxet „i Aartusinder.“(?) Hvorledes skulde ogsaa en saadan Sætning lade sig bevise? — Forf. kiender „over en halv Snees Ættehøie“ i det sydvestlige og vestlige Skaane, hvorpaa gamle Torne voxe, hvilke Bønderne pleiede at frede som hellige. Men ikke engang om disse ti Høie beretter han, at de vare undersøgte og Kobbersager fundne i Gravene. Hvad skulle vi da sige om den øvrige Mængde af Gravhøie, hvorpaa slige Torne maaskee findes udenpaa, og Steen- eller Jernsager indeni Høien? — Skulde man vel antage, at dette Slags Torn behøver at plantes paa slige Høie, mere end paa ethvert andet Sted, hvor den voxer vildt?

Forfatterens øvrige Beviser ere omtrent ligesaa besynderlige, naar de skulde tænkes anvendte af en videnskabelig Oldgrandsker; men de ere, om mueligt, endnu svagere. Hvor „Ættehøie med Kobber og hellige Træer“ findes i Skaane — og det sædvanligen gruppeviis, hvilket røber, „at flere Familier her i Fortiden have boet samlede i tætte Byer“ — der „bestod ei allene hver Gaard af fire sammenhængende Længer; men den ene Gaard var ikke sielden bygget tæt op til den anden.“ En saadan Bygningsmaade finder ikke Sted i det øvrige Sverrige, hvor den „germaniske“ mere følges. — Men hiin Bygningsmaade er ikke blot egen „for nogle Egne af Skaane“; det er Bøndernes almindelige Bygningsmaade i Danmark; nemlig Siælland, Smaaøerne, Fyen og den største Deel af Jylland. Den finder Sted overalt, uden Hensyn til Gravhøie, med eller uden Torne; og de danske (efter ældre Skik) sammenbyggede Landsbyer, som Forf. lader Tacitus

fraskrive Germanerne, skiøndt de findes i mangfoldige Egne af Tydskland, har jeg netop troet at finde Spor til i de, IV. S. 9, anførte Linier af Germania C. 16. (S. ovenfor S. 385.) Overhovedet maatte man, i Følge Forfatterens Argumentation, søge denne Bygningsmaade overalt, hvor celtiske Folkestammer engang have boet; og dette vilde være forgieves. Jeg vil forbigaae de øvrige Beviser for den kimbriske Stammes Hiemstavn i Sydsverrige, som Forf. anbringer S. 13—16, i det jeg mener, at de foregaaende Exempler kunne være tilstrækkelige.

Men, fordi han ogsaa her i sin Beviisførelse er uheldig, og hverken tilbørlig har forberedet sit Stof, eller giort sig tilstrækkelig bekiendt med den Classe af Steenmonumenter, han beraaber sig paa som kimbriske, og med den kimbrisk-celtiske Stammes Oldsager eller Spor i Historien; ikke heller bearbeidet denne Deel af sit Skrift med mere Omhu, end flere af de foregaaende Undersøgelser: ville vi dog ingenlunde negte Hovedsætningen, hvorfra han i sit 6te Capitel gaaer ud, en vis Grad af Rimelighed. At Forfatterens Kimbrer, eller med en anden, mere sædvanlig Benævnelse, den celtiske Folkestamme, engang i en fiern Fortid har været Indbyggere af en Deel af den skandinaviske Halvø, og formodentlig baade af de danske Øer og af Jylland: er en Mening, som Flere dele med Hr. Professor Nilsson. Og hvis man ikke vil benegte, at Celter have været bosatte i Britannien og Irland, i Belgien, Gallien o. s. v., da vil man have ondt ved at afbevise, at de ikke eengang ogsaa have havt et Hiem i andre Lande, hvor man, som f. Ex. i Danmark, finder de selvsamme Steenmonumenter og Kobbersager, som i hine Lande, hvor de allerede meget længe have været tillagte de ældste Indbyggere af celtisk Stamme. Jeg kan derimod ikke være enig med vor Forf. i den skarpe Adskillelse, han vil giøre imellem Steengravene og de øvrige Steenmonumenter. Da jeg, for min Deel, hverken kan betragte de første som Eskimoers, Lappers (neppe heller Finners) Værk: seer jeg ikke let nogen tidligere historisk bekiendt Folkestamme i Europa, som man kunde tillægge Jettestuerne, end den samme kimbriske eller celtiske, som Hr. Prof. Nilsson udelukkende tillægger vore Dol-Mens, Dysser (eller forhen saakaldte Altere); og finder ingen Udvei til at adskille de sidstnævnte og flere lignende Monumenter fra

Steengravene, der ligeledes forekomme i samme, eller lignende Form, i de øvrige Lande, som man tillægger celtiske Beboere i Fortiden. Jeg finder det rimeligere at antage, at ogsaa disse, i deres oprindelige eller tidligere Raahedsstand, kunne have benyttet Steenredskaber, end at frastrive dem eet Slags Monumenter (Jettestuerne), og tillægge dem andre, som ere af samme Charakteer. En silddigere indført Brug af Kobber eller Bronce forekommer mig mere antagelig. Jeg tænker mig denne Metalblanding som en fra Middelhavet, ved det tidligste søhandlende Folk, Historien kiender, Phoenicierne, til Landene ved Atlanterhavet overført Konst — en Blanding, som formodentlig ogsaa Britterne først have lært af det samme Folk, der hentede Tinnet fra Cornwall i England, som endnu er Hovedstedet, hvor dette Metal forekommer i Europa. At alle Broncerebskaber oprindeligen ere indførte fra Middelhavslandene til de mere nordlige, muligen ogsaa her længere hen i Tiden eftergiorte(?): anseer jeg ligeledes for mest rimeligt. Jeg har ogsaa vanskeliget ved at kunne (med Hr. Worsaae) tænke mig et Folk, „som ikke var af keltisk Herkomst, men snarere hørte til en ældre, endnu ubekiendt Stamme, der i Tidens Løb er gaaet tilgrunde", som det Folk, „der i Steenalderen beboede Danmark". Det er voveligt, i saadanne Tilfælde at forlade de ældste historiske Spor, som virkelig gives, for en Fiction, allene grundet paa den antagne Mulighed — i Fald man ellers vil blive paa en historisk, om endog usikker Grund. Hellere, mener jeg, maae vi her holde os til en af de ældste, i Europa endnu bekiendte, men tidligt næsten udryddede og uddøde Folkestammer, end til en endnu ældre, som endog er uden Navn, og som vi dog ei kunne give meer end en indbildt Tilværelse.

Kaste vi endnu et Blik tilbage paa det archæologisk-ethnographiske Arbeide, som har kostet dets Forfatter flere Aars Samlinger og Forskninger, og Anvendelse af megen Tid og Umage: da maae vi beklage, at denne ikke har kunnet lønnes med noget egentlig nyt og varigt videnskabeligt Udbytte. Enkelte, adspredte egne Jagttagelser, og flere Benyttelser af Andres, have ikke været i Stand til at tilveiebringe det Udbytte, Forfatteren meente at kunne levere Historien. De af ham opstillede ethnographiske

Hypotheser, som allerede tilforn ere forsøgte — eller vovede — ere i det mindste endnu meget langt fra at have vundet den Sikkerhed og Fasthed, som Forf. vil give dem, ved de enkelte Momenter, snart af jordfundne Oldsager, snart af Cranier, og snart af Folkesagn, eller af Nordens Myther og Gudelære, han har optaget i sin verlende, til forskiellige Tider og af forskiellige Studier og Hypotheser sammenarbeidede Fremstilling. Denne har han selv, med agtværdig Resignation, erklæret for et „ufuldkomment Forsøg"; og han vil uden Tvivl ved fortsatte Studier endnu mere komme til den Overbeviisning, hvormeget der endnu staaer tilbage, inden den hele Classe af Steenmonumenter, hvortil ogsaa vort Nordens ældste Grave og disses Oldsager høre, ere tilstrækkeligt undersøgte, bestemte og beskrevne i de forskiellige Lande, hvor de forekomme; og inden Forholdet imellem Gravkamrene og de øvrige Steenminder, ligesom imellem Steenalderens og Bronce-Alderens Levninger (eller, om man hellere vil, Steenredskaberne og Kobber-Oldsagerne) med Sikkerhed er udfundet. For tidligt at begrunde archæologiske Hypotheser, inden Jagttagelser og Beskrivelser have naaet den fornødne Udstrækning og Fuldstændighed, inden Erfaringsstoffet er rigt og sikkert nok: fører alt for let til de Afveie, som endeel Oldgrandskere i flere Lande ere alt for tilbøielige til at søge, og som for ikke længe siden en kyndig, i sine Undersøgelser og Beskrivelser grundig og nøiagtig fransk Archæolog fra Bretagne har skildret med skarpe Træk[28]). — Med Hensyn til det her omhandlede Værk,

[28]) „L'Archéologie, science triste et ingrate, demande beaucoup de travail, de grandes recherches, et ne produit qu'*une célébrité tardive et rare*. — Aujourd'hui on ne cultive plus la science en examinant attentivement les choses, en les comparant; si l'on fait des recherches, ce n'est plus pour trouver des analogies qui peuvent servir à éclaircir un point inconnu ou douteux; *on ne prononce plus d'une manière dubitative sur un monument, dont on ignore l'origine* et la destination primitive; on circonscrit la question dans le petit cercle de ces connaissances; cercle qu'on agrandit, non par l'étude, mais par des *systemes*; c'est plus commode, plus ingenieux, plus original. Ne murissant aucune idée par l'étude, on *généralise des faits isolés*. Du griffonage tracé sur une pierre Celtique est jugé l'oeuvre des Phéniciens . . . . . Lisez certains ouvrages sur *la Bretagne*, et Vous verrez, s'il n'est pas vrai de dire, que l'archéologie a aussi son Victor Hugo, ou son Boulanger." (1re Lettre à M. le Comte L. de S . . . . sur les Mon. Celtiques, par M. *Jorand.*)

hvis Fortieneste især bestaaer i at have leveret en Samling af bedre Aftegninger af Redskaber og nogle faa Monumenter, fra Nordens Oldtid, end man i det mindste i Sverrige havde dem, og maaskee at have bidraget i dette Land til paa ny at fremkalde en liveligere Deeltagelse for disse Gienstande[29]): da maa Bogen betragtes som et Forarbeide, hvilket man tør formode, at Forfatteren, efter modnere Studier og udvidede Erfaringer, engang vil lade fremgaae i en ganske ny, fra Grunden af omarbeidet og forbedret Form.

Et Tilfælde har villet, at i det samme Aar, da Hr. Prof. Nilsson sluttede og udgav sit Arbeide over Nordens ældste Indbyggere, erholdt vi hos os en populair Veiledning til den nordiske Archæologie, som har den dobbelte Fortieneste, baade at svare til det Standpunkt, denne Videnskab i nærværende Tidspunkt har naaet, uden at ville overflyve det; og at være behandlet med en ikke ringe Grad af den Konst: at skrive en videnskabelig Ledetraad eller Lærebog, brugbar for enhver Mand af Faget, og læselig for Folket. Dobbelt kiærkommen for os, da Gienstanden ogsaa er behandlet fra en national Side, er det Skrift, hvormed Hr. J. Worsaae har beriget den danske Literatur[30]). Jeg bruger ikke dette Udtryk som en sædvanlig Talemaade, men i dets sande Mening; thi, skiøndt lidet af Omfang, er dette kiærnefulde Skrift af en ung Forfatter et Resultat af flere Aars utrættelige Arbeidsomhed, egen Undersøgelse af Gravstuer og Monumenter, ivrig Samlerflid, og et vedholdende practisk Studium af fædrelandske og skandinaviske Oldsager. Vi bør paaskiønne, at Hr. Worsaae er en af de Faa, der i Danmark, den nordiske Archæologies rette Fosterland — ligesom Sverrige maaskee kan siges at være det for nordisk

---

[29]) Man bør dog ingenlunde, over visse Mangler hos Sjøborg, som han ikke var ene om, reent glemme hans Iver, eller hvad han virkede; ogsaa Wallman's „Öfversigt af svenska Fornlemningar" med et udførligt Tillæg om „Monumenternes Forbindelse med Historien" (Vitterh. Hist. och Ant. Ac. Handl. XIVde D.) fortiener altid Opmærksomhed, uagtet Forfatterens Hypotheser saa ofte afvige fra nyere Archæologers Systemer.

[30]) „Danmarks Oldtid, oplyst ved Oldsager og Gravhøie, af J. J. A. Worsaae." Kbh. 1843. 123 S. stor 8.

Historieskrivning[31]) — har bidraget og, som vi haabe, vil bidrage til at hæve hiin Disciplin til det Punkt i videnskabelig Behandling og Betydning, som den behøvede at opnaae, for i Midten af det 19de Aarhundrede at indtage sin Plads blandt andre Grene af historisk Forskning og Production. Han har saaledes ogsaa, ved tidlige Bestræbelser, bidraget til at hævde sit Fædreland hiin Ære, som det allerede har havt fra Christian den Fierdes, Ole Worms og Arne Magnusens Dage; som det har fornyet i det 18de Aarhundrede, ved at bringe det gamle Norges og Islands evig mærkværdige Literatur, reddet i Danmark fra Undergang og Glemsel, for Dagens Lys; ligesom i det 19de Aarhundrede ved Anlæg, Organisation og frugtbar Udvidelse af det Museum for skandinavisk-germaniske Oldsager, der endnu staaer øverst i ethvert af Europas Lande, hvor saadanne Samlinger kunne gives, og fra flere Sider kan tiene til Mønster for enhver ny, der anlægges; ligesom det ogsaa var den første blandt slige Samlinger, der kunde fortiene Navn af archæologisk-videnskabelig.

Det vil være nok, med disse faa Ord at udtale en Dom om Hr. Worsaaes Skrift, der allerede udførligere er fremsat og motiveret. (Anmeldelsen i „Fædrelandet". 1843. Nr. 1428. 35. 36.) Denne giør ogsaa en nøiere, omstændelig Analyse af Skriftet saameget mere overflødig, som dets Udgivelse ved „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug" allerede har udbredt det over hele Danmark, og en tydsk Oversættelse inden kort Tid ogsaa vil giøre det tilgængeligt for Historiens og den nordiske Archæologies Elskere udenfor vort Fædreland. — Af disse Grunde indskrænker jeg mig her til et Par Yttringer og Bemærkninger, særdeles vedkommende den Deel af Hr. Worsaaes Skrift, hvori Oldtidsmindernes

[31]) Denne Mening er hos mig egentlig ikke ny (jvf. Maanedsskr. for Lit. XI. S. 467 o. f.), og jeg vil uden Tvivl snart finde Leilighed til, videre at udvikle og begrunde den. Beviset ligger i øvrigt aabent for os i den hele nordiske Historiographies Historie. Island og Norge have eiet Sagafortælling; Danmark (foruden det forunderlige, gaadefulde Phænomen i Middelalderen: Saxo Grammaticus) har havt historiske Samlere (ved Siden af megen historisk Ødelæggelse) og i det 18de og 19de Aarh. historisk Kritik; Sverrige, længe alt for meget tilbage i Kritik, dog ligesaa tidligt historisk Fortælling, og tidligere historisk Stiil, end de Danske.

Betydning for Historien", med andre Ord, deres historiske Resultater, behandles. (S. 98—111 i Forening med S. 8. 9.)

Det er paa sidstanførte Sted, vi erfare, at denne Forf. har optaget den Steenstrupske Theorie om Skov-Perioderne i Danmark. Denne hører til et Slags videnskabelige Hypotheser, som man kunde kalde Naturhistoriens Myther. Det er ikke mindre vanskeligt her, end i Sagnenes og Folketroens mythiske Verden, at uddbringe brugbare og sikkre historiske Elementer; og allerede de fire Træ-Vegetationer i Danmark, tidligere end Begens (Bæveraspens, Fyrrens, Egens og Elletræets), „hvoraf enhver maa have brugt samme Tid (2 til 3000 Aar) som Bøgen, for at opvore og forsvinde" (S. 9) efterlade sig kun Indtrykket af et fjernt Taagebillede, hvoraf ei engang de svageste Omrids lade sig fastholde. Til den Grad svimlende er vel ikke Tanken om at bestemme Perioden for vort Nordens Steen-Monumenter; men vore Dages maaskee rigtigere Anskuelse, som fraskriver de gothiske Stammer hine tidligste Mindesmærker, har det dog endnu ei villet lykkes, hverken i Danmark eller Sverrige, at sætte en anden, historisk sikker og antagelig Stamme i hines Sted. Naar derfor Anmelderen af Hr. Worsaaes Skrift (Hr. Magister K. F. Wiborg) antager („Fædrelandet" Nr. 1428), „at Oldtidsminder faae den allerstørste Indflydelse paa Nationaliteten just derved, at de oplyse Nationen om dens Fortid, om dens Herkomst og tidligste Idrætter, kort, om dens egen tidligste Historie": da er det endnu saa langt fra, at vore Oldtidsminders Oplysning er kommen til det Punkt, at fra den noget sikkert Lys kan falde paa vor „tidligste Historie", at snarere det „Spring imellem Fortid og Nutid", som Mag. Wiborg antager, maa hindre et Folk fra at „fatte sin Nationalitet i klar Bevidsthed", ikke allene for os endnu er til; men snarere er blevet langt videre og større, end tilforn, siden man har overført en stor Deel af vore Oldsager, Monumenter og ældste Gravminder fra vore Stammefædre til en eller flere, for disse fremmede Folkestammer. Det er dog heller ikke saameget disse Mindesmærker selv, i deres isolerede Tilværelse, der kunne have den Indflydelse paa Folkets Nationalitet, man vil tillægge dem: som det snarere omvendt er Nationalfølelsen, Folkets historiske Interesser, og dets ved andre

Betingelser vakte Selvbevidsthed og Selverkiendelse, som vil fremkalde en levende Deeltagelse for de monumentale Levninger fra Fortid og Oldtid. Med den nordiske Poesie, som en Digter i det danske Sprog skabte i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, og med den omtrent ved samme Tid begyndende høiere videnskabelige Udvikling i Danmark, vaagnede ogsaa den Interesse for nordisk Archæologie, som efterhaanden uddannede sig til høiere Erkiendelse af Oldtidsmindernes nationale og videnskabelige Betydning. Den sidste maa, efter Tingens Natur, være ringere end der, hvor de archæologiske Gienstande (saaledes som hos Egyptere, Grækere, Romere) ved Konstform eller historisk Charakteer (Indskrift, Symbolik, Tradition) ere knyttede til et cultiveret Folks hele Tilværelse og mægtige Virken i Verdenshistorien. — Men, saameget mere maa det glæde os, naar vi finde Spor til, at desuagtet den i en silvigere Tid oplivede og forstærkede nationale Interesse og Selvbevidsthed, med Alvor og vorende Iver stræber at udvikle den nordiske Oldkyndighed fra en historisk-videnskabelig Side; imedens vi derved maaskee tillige tør fatte Haab om, at man herefter ikke, som nu i en heel Menneskealder, næsten udelukkende vil henvende Omsorg og Activitet paa at samle hvad der af Oldsager kan opgraves og giemmes i offentlige Museer, eller hos Private; men derimod endnu med Ligegyldighed lader vor Fortids mest imponerende og aandsvækkende Levninger, Monumenterne omkring i Landet, deels være uden tilbørlig Opmærksomhed, deels uden Beskyttelse mod en saakaldet Cultur og Civilisation — der ofte i det Høieste ikke er andet, end en materiel Industrie og Vindelyst. Man vilde let kunne finde den, der endog var en ivrig Curiositetssamler af nordiske Oldsager, men ganske ligegyldig kunde see paa, at det herligste Steen-Monument sprængtes og forstyrredes, for at anvendes til Vei eller Gierde; i det ofte skuffede Haab, at kunne berige sin Samling med nogle af de bekiendte, eensformige Flintkiler, Oxer eller andre Steensager, som Monumentet mueligen i Aartusinder havde dækket.

Vor „tidligste Historie“ begynder, hvis Professor Nilsson havde Ret, ikke med hine Jettestuer og deres fattige Indhold. En usfel Polarstamme af Dværgvært, paa Vildhedens

raaeste Standpunkt, har ingen Historie. Den forsvinder i dette ene Moment, og indtræder kun i hele Slægtens almindelige Historie, der hvor Mennesket, uden modnet Tænkning, uden Skrift og uden Konst, lever i Aarhundreders eller Aartusinders vedvarende Barndom. Ville vi opnaae noget Slags historisk Betydning for vore Oldsager og ældste Monumenter, maae de kunne bringes i Forbindelse med virkelige historiske Phænomener, med en bekiendt Folkestammes Indvandring eller Ophold i Norden. Til eet saadant Phænomen, germanisk-gothiske Stammers Indvandring og Occupation, viser baade Sprogslægtskabet, Monumenter, Sagn og historiske Kilder os hen. De Mindesmærker og Oldsager, som vi affondre fra disse Stammers Liv i Norden, og henføre til den for-gothiske Tid, staae hidtil endnu historisk isolerede; og efter Hr. Worsaaes Hypothese ville de være det meer end hidtil. De staae derimod ingenlunde archæologisk og geognostisk isolerede, da deres Classe, med saa godt som identiske Slægter og Arter, forefindes i en stor Strækning af Europa, ogsaa udenfor det skandinaviske Norden. Hvad her derfor allerførst, ved tilstrækkelige og kritisk drøftede Erfaringer, maa bringes paa det rene, er: om hiin Classe af Mindesmærker og Oldsager virk.lig er og altid har været udelukkende særegen for de Jordstrøg, hvor de endnu forefindes; eller, om det med nogen Sandsynlighed kan antages, at de ere af mere geographisk, end ethnologisk Natur — om de for en Deel skylde Landenes Beskaffenhed deres Construction og Indretning; eller de maae antages at have været en vis Folkestammes udelukkende og charakteristiske Eiendom. I begge Tilfælde er det ikke mindre nødvendigt, at man heller ikke ved de andre, i Tiden sildigere Classer af Monumenter og Oldsager indskrænker deres Undersøgelse til en vis begrændset Landstrækning, f. Ex. de tre nordiske Riger, eller en Deel af samme; da disse Classer forefindes næsten overalt, tilligemed Steendysser og Gravkamre, i den saakaldte Steenalder.

I Betragtningen af de sidstnævnte Monumenter er der, iblandt flere andre, en speciel Materie, som ikke er undgaaet tidligere Antiquarers Opmærksomhed; nemlig Liighed eller Forskiellighed imellem underjordiske og overjordiske, eller rettere jorddækkede og fritstaaende Steen-Constructioner. Man har hidtil i

Almindelighed anseet dem for at være forskiellige i Art og Bestemmelse. I den nyeste Tid er man tilboielig til ganske at fraskrive dem en saadan Forskiel; og betragte dem alle „simpelt hen som Grave fra den ældste Tid.“ (Worsaae. S. 67.) Dette, mener samme Forfatter, „vinder endnu mere Styrke og Klarhed derved, at aldeles tilsvarende Steenkamre, sædvanlig kun i noget større Maalestok, forekomme jævnlig som Gravstuer inden i store, toppede, af Menneskehænder opdyngede Gravhoie.“ (Jettestuer, eller „Gangbygninger“. S. 68.) — Her, forekommer det mig, har Forfatteren hverken været streng nok i sin descriptive Charakteristik; eller taget tilstrækkeligt Hensyn til alle de Former, hvorunder Steendysser, Steen-Constructioner, eller Steensætninger forekomme, ikke blot hos os, men, af samme eller meget lignende Form, i andre Lande. At de af Forf. og Andre, under Navn af „Langdysser“ og flere Benævnelser, beskrevne Monumenter vist nok ikke ere „aldeles tilsvarende“, men til en betydelig Deel forskiellige, ofte af en heelt anden Form og Charakteer, end de jordhyllede Jettestuer: er oiensynligt af Hr. Worsaaes egne Beskrivelser og Aftegninger S. 62—65 og S. 67—70. Langdyssernes Størrelse (stundom over 100, ja 200 Alens Længde) og Indretningen af det Steenhegn, (sædvanligen 2 til 3 Alen hoie, for det meste i den øverste Ende mere spidse end flade, naturlige Steenpiller), der omgive de paa den lange Jordhoi opreiste Steendysser (een, to, til tre i Tallet) viser allerede hen til en heelt anden Idee — vel ogsaa en anden Bestemmelse for disse Monumenter, end for Jettestuerne, med deres Ror eller Side-Indgang, deres lange, ovale, eller fleerdeelte Gravstuer. Enkelte af dette Slags Dysser (eller Dol-Men's) findes ogsaa paa flet Mark, uden noget Spor til en opkastet Hoi; andre træffer man isolerede paa naturlige Jordforhoininger. — At tænke sig alle disse, lignende, men dog tildeels forskielligt construerede Bygninger som afdækkede Jettestuer, er ikke allene usandsynligt, men fornuftstridigt. Uhyre Constructioner af en Overligger, stundom af 16—20 Alens Omkreds, oploftet paa 3, 5, 7 eller flere Bærestene, ofte opreiste paa den noget ophoiede, steenhegnede Langdysse, skulde man i sildigere Tid reent have udgravet af deres Jorddække, og

saaledes først bragt for Dagens Lys? — Dette er endnu mere urimeligt, end tidligere Meninger om disse Dyssers Bestemmelse. Hensigten, hvorfor dette skulde være skeet, kunde ikke være nogen anden, end at undersøge og plyndre Graven. Men dertil behøvedes kun at aabne Høien ved een Side; og desuden maatte Erfaring snart lære, at der i dette Slags Steengrave intet af Værdi var at finde. En saadan Forklaring, eller overhovedet den fuldkomne Identifiering af Steendysser (Langdysser m. m.) og Jettestuer (Gravstuer, Steengrave i Høiene) er uantagelig. De udgiøre to forskiellige Species af Steenmonumenter[31]); hvilket endog ved enhver Betragtning af gode Aftegninger strax falder i Dinene. At ogsaa de førstnævnte for en Deel have været Gravminder, og undertiden fremvise virkelige Grave eller Gravkamre: vil jeg herved ikke benegte; men hvor vidt denne Bestemmelse og Beskaffenhed gaaer, maa jeg lade være uberørt. Det vilde føre for vidt ind i Undersøgelser, som Rummet her ei tillader.

Spørgsmaal af mere historisk Natur ere disse: Om Jettestuer og Steendysser over Jorden kunne antages at høre til een og samme Periode? (begge altsaa til den saakaldte Steenalder.) Eller om allene de sidste (efter Prof. Nilssons Mening) tilhøre Broncealderen, d. e. et, Kobbervaaben og Redskaber brugende Folk? — Endelig: hvis et saadant, til dette Metals Brug i Særdeleshed henviist og begrændset Folkefærd, har beboet de Lande, hvor Steenmonumenter og Bronce-Sager findes, baade i visse Arter af Steengrave, og i Jordhøie — om der da gives historiske Grunde til at antage dette Folkefærd for Celter — eller, med Hr. Worsaae, „ikke for et forskielligt, ældre Folk; men snarere for den tidligste gothiske eller gammeldanske Stamme"? (S.110.) Det sidste staaer igien i Forbindelse

---

31) Nyere franske Antiquarer (f. E. Jorand, Batissier o. fl.) adskille dem fuldkomment rigtigt; Steenmonumenterne over Jorden, efter deres forskiellige Arter, under de tildeels laante celtiske eller brittiske Navne, *Cromlech's*, *Dol-Men's*, *Men-Hir's* (Bautastene), Allées couvertes, pierres levées, o. s. v.; Jettestuerne under Navn af *Tumuli*, „Barrows" o. s. v.

med hans foregaaende Yttring: „at vi efter al Sandsynlighed maa antage, at det Folk, som i Steenalderen beboede Danmark, og som, i Følge Oldtidsmindernes Vidnesbyrd, strakte sig ud over Kysterne af Nordtydskland og det vestlige Europa, saavelsom af England og Irland, heller ikke var af keltisk Herkomst; men snarere hørte til en ældre, endnu ubekiendt Stamme, der i Tidens Løb ved mægtigere Folks Indvandringer er gaaet tilgrunde, uden at efterlade sig andre Mindesmærker, end de store Steenkamre" o. s. v. (S. 106.)

Jeg har ovenfor yttret mig om den, efter min Formening, lidet trøstelige og lidet videnskabelige Udvei i Historien: at en Classe af virkelige Monumenter tillægges et kun i Phantasien existerende Folk. Denne Udvei maatte i ethvert Tilfælde dog kun være den yderste Tilflugt, man søgte, naar ingensteds det mindste Spor til en historisk Folkestamme, som saadanne Monumenter kunde tillægges, var at opdage. Her er dog ikke enhver saadan Udsigt afskaaret. Der gives en ældgammel, i Europas Fortid vidt omvandrende Folkestamme, hvis Minde og hvis Spor i Historien kun ere meget svage: Celternes. Det maatte i det mindste først ganske fyldestgiørende bevises, at aldrig nogen Green af denne Stamme, hvis Hiemstavn i andre Lande er bekiendt, og hvoraf et heelt Folkefærd paa de brittiske Øer endnu bestaaer, drog ud og nedsatte sig i Norden — før man vil afgiøre, at Monumenter og Oldsager, som aldeles ligne dem, man er enig om i andre Lande at tillægge de gamle Celter og deres Efterkommere, i Norden ikke have tilhørt nogen celtisk Stamme. At hiin Liighed hører til de factisk afgiorte archæologiske Sætninger, tør ikke omtvivles. Om man derimod, med Prof. Nilsson, vil giøre en saaden Adskillelse blandt hine Monumenter, hvorefter Gravkamrene skulde tilhøre en anden Stamme, end den, han tillægger nogle Steenmonumenter over Jorden: da er dette uden Tvivl en vovelig, af Monumenternes hele Charakteer og Beskaffenhed, ikke understøttet Hypothese. Alt i denne Charakteer tyder hen paa en vis Eenhed og Slægtliighed i den store, og i Europa saa vidt udbredte Classe af Steenbygninger over og under Jorden, opførte af raae, eller ved ringe Tilhugning, snarere maaskee kun ved Kløvning eller Sprængning, tildannede Steenblokke. Hr. Worsaae

synes ogsaa at antage et saadant Fællesskab for de i Danmark og Norden forekommende Steen-Monumenter; og betragte vi de i England og Irland, i Bretagne og i flere Egne af Frankrige samlede, opreiste og opdyngede Steenmasser, da skille de sig i Grunden slet ikke fra de nordiske ved andet, end undertiden ved Steenmassernes Størrelse og Mængde, eller ved deres Form, for saavidt denne er betinget ved Steenarten.

Det vil saaledes blive at afgiøre under eet, om man tør henføre det hele monumentale System, som dannes ved de raae Steenconstructioner fra en forhistorisk Tid, til de celtiske Folkestammers Periode; og jeg tilstaaer, at det under denne Forudsætning forekommer mig simplere at tillægge det samme, vi tør i det mindste sige navnkundige Folkefærd en dobbelt Culturperiode — den tidligere med Steenredskaber, den senere, efter de phoeniciske Handelsforbindelser, med en efterhaanden udbredt[33]) Kundskab om og Brug af Metalvaaben og Redskaber — end at antage en ubekiendt, navnløs Folkestamme, som ældre i Norden, end Celterne; og derved tillige bringe Uvished og Forvirring ind i de steenbyggede Graves og Monumenters Charakteristik, ved deres Adskillelse og Henførelse til grundforskiellige Stammer. — I øvrigt er jeg ikke mindre villig til at tilstaae det Vanskelige og Vovelige i at afgiøre noget om en Folkestammes monumentale Eiendom, der i den europæiske Histories active Liv træder længere tilbage, end enhver klar og fuldstændig historisk Erindring. Af Celternes mangfoldige Stammer, i Aarhundreder ustadigt vandrende, vidt

---

[33]) At Steen- og Bronce-Sager stundom findes samlede i een og samme Høi, eller i det samme Gravkammer, er ved enkelte, skiøndt hidtil sieldne Erfaringer lagt for Dagen. (s. for Ex. Beskr. over Fundet i en Gravhøi i Haddeby Sogn. Tidsskr. for Oldkyndigh. III. S. 337; i en Høi i Gamtofte Sogn i Fyen. Berl. Tidende. 1839. Nr. 254.) I Tydskland er endog fundet slebne Steenkiler af Malachit, tilligemed en Slibesteen, og Levninger af Jernsager (i et germanisk Gravsted, i Rauchenthal, i Grevskabet Mark); og Steenredskaber af „grøn Jaspisflint og af sort Flint", samlede med Hals- og Arm-Ringe, og en Stridshammer af Bronze, samt et sammenbøiet Jernsværd (i Orlagou i Meissen) m. m. i Steengrave af een Art, og ved Siden af hinanden. Det er en Sag af høi Interesse at bringe til større Vished, og den fortiener Antiquarernes alvorlige og vedholdende Opmærksomhed.

omkringspredte, kun, som det synes, omsider i Gallien, Irland og Britannien grundfæstede som disse Landes Erobrere og Besiddere — har ingen opnaaet Skriftsprogets og Konstens Cultur, eller den høiere Civilisation, der fører til en fuldstændig Statsudvikling. Derfor tabte denne Folkestammes mange Grene sig tidligt blandt andre europæiske Folkefærd, og af dens Liv, Vandringer og Undergang blev der, med Undtagelse af de nylig nævnte Lande, næsten overalt kun faa og utydelige Fragmenter tilbage hos de til vor Tid bevarede græske og romerske Historieskrivere.

Den dybe og grundige Forsker, som nylig har bearbeidet disse Fragmenter [34]), har hidtil ikke troet at kunne gaae videre, end til at opklare, saavidt dette er muligt, den næsten uddøde Celtiske Folkestammes Udspring og Vandringer; „en Green af Historieforskningen", siger han, hvilken tilligemed de beslægtede Videnskaber, den sammenlignende Geographie, Sprog- og Culturhistorie, under eet danner en eneste, som man maaskee kunde kalde Nationernes sammenlignende Naturhistorie; for saavidt som vi ved et Væsens Natur forstaae alle dets Livsyttringer, der hos Mennesket gaae vidt over Grændserne for alle andre Væseners." Det synes at være et overraskende Phænomen, at den lærdeste Historiegrandsker, som hidtil har foretaget sig at opklare Celternes Skiebne, i et Værk af den Art reent forbigik de Monumenter og Levninger, man i England, Frankrige, Tydskland og Holland har været enig om at kalde Celtiske; men det lader sig vel forklare derved, at han har udeladt denne Deel af Undersøgelsen, for at giemme den til det, han forstaaer ved Celternes „indre Historie", og som han synes i Fremtiden at ville behandle. (Celtica. II. 2. S. 436.) I ethvert Tilfælde maae vi sande hans Ord: at ved en historisk Forskning af denne Natur, hvor det er skiulte underjordiske Rødder af uddøde Stammer, den vil fremsøge, der falder Oververdenens Lys desto svagere ned i Gruben, jo dybere der maa graves; og „heraf udspringer den store Fare for i et saadant Foretagende at forvildes ved Phantasiens skuffende Dæmringsskin; heraf Nødvendigheden, altid først

---

34) Celtica I. von Lor. Diefenbach. Stuttg. 1839. Celtica. II. Versuch einer genealogischen Gesch. der Kelten. 1ste Abth. 2te Abth. Die Iberischen und Britischen Kelten. Stuttg. 1840.

med Taalmodighed at bortskaffe det opgravede Gruus, inden man vil trænge dybere ned."

Jo nærmere vi betragte alle disse Forhold, jo mere vor Kundskab til den hele Classe af monumentale Phænomener, hvortil Nordens Oldsager og Steenmindesmærker henhøre, udvider sig: desto mindre tør vi dølge for os, at her endnu staaer meget tilbage, inden vi tør vente, at kunne paa det samlede og sigtede Erfaringsstof bygge Hypotheser, af nogen Sikkerhed eller Varighed. Det skulde synes, som hine Phænomeners store Eenshed og Overeensstemmelse, og Materialets indskrænkede, snart udtømmelige Kreds, meget maatte lette Kritikens Forskninger og Combinationer. Men det seer endnu meget usikkert ud med disse, naar man næsten i ethvert Skrift af noget Omfang over de nordiske og de germaniske Oldsager finder nye Hypotheser, og afvigende eller grundforskiellige Anskuelser, i Henseende til de historiske Resultater og ethnographiske Forhold. Prof. Nilsson har saaledes først villet opsøge vore Monumenters og Gravminders Typus hos Polarlandenes Eskimo-Stamme [35]); siden ladet nogle Cranier, eller nogle skandinaviske Folkemyther, som ere fælles for en stor Deel af Europa, føre et andet Polarfolk ned til vore Kyster — og herfra altsaa consequent ud over alle hine Lande, hvor de paagieldende Steen-Monumenter have hiemme. Hr. Worsaae vil

35) Hvor lidt hertil gives Anledning eller Berettigelse, enten ved Grønlændernes Huusbygning eller Begravelser, er allerede ovenfor antydet. Rummet tillader ikke omstændeligt at bevise, hvad Sag- og Stedkyndige noksom kiende og hvad paalidelige Beskrivelser godtgiøre: at der imellem Grønlændernes Huse og Grave ikke findes nogen saadan Liighed, som ovenanf. Forfatter vil antage. Heller ikke er Beretningen om et grønlandsk Gravhuus (III. 23) andet end Misforstaaelse og urigtig Opfatning. Grønlænderne begrave aldrig deres Liig i Huse, ved Væggene; men i Jorden, enten med eller uden Omsætning af Stene. Ligesaa urigtigt er det Foregivende (III. S. 8. 9), at Beretningen om Rudera af Steenhuse, opførte af norske Colonister, i Tidsskr. for Oldkyndigh. III. 331—34, er feilagtig. Sagkyndige Mænds Vidnesbyrd om Forskiellen imellem Grønlændernes Boliger, og Levningerne af de Norskes Steenhuse, lader sig ikke omstøde ved en Mening og Accommodation efter Forfatterens System, der seer mere ud som et „Magtsprog", end som et Erfaringsbeviis.

indføre en navnløs Folkestamme, et »Urfolk« i Skandinavien, eller overalt hvor »de store Steenkamre« forekomme (S. 106); et Folk, hverken celtisk, finsk eller gothisk, og hvis Erindring, lige indtil Navnet er forgaaet. En Hypothese af den Art kan neppe nogensinde blive egentlig historisk; den kan ikke naae videre, end til at blive en antiquarisk Gisning. Han vil ligeledes indføre en ældre gothisk Stamme, som »Metallers Indførelse, Agerdyrkningens og Søfartens Opkomst« skyldes (S. 108); og antager: at »det er disse Gother, og ikke Kelter, der i Broncealderen udgiorde Danmarks Grundbefolkning« (S. 110). Hr. Mag. Wiborg, hvis Anmeldelse overhovedet har den Fortieneste, at have fremhævet de fleste Punkter i Hr. Worsaaes Hypotheser, som have indvortes Sikkerhed og Sandsynlighed, og afsondret dem fra de uvisse og endnu vaklende Sætninger, har (Fædrel. Nr. 1436) fremsat endeel temmelig vægtige Tvivl og Grunde imod denne Worsaaeske Gisning; hvorved det dog synes paafaldende, at Anm. ikke kommer til at berøre Cimbrer (Kimbrer) som et Folk, af utvivlsom celtisk Rod og Stamme, og hvis Hiemstavn, i det mindste i en Deel af Danmark, vel tør betragtes som afgiort. Selv maa jeg forsage den nærmere Udvikling af en Anskuelse, der for en Deel synes at nærme sig Hr. Wiborgs Meninger, og indskrænke mig til dens almindeligste Hovedtræk: Broncen er ligesaa lidt oprindelig i Skandinavien, eller hos Gotherne, som hos Celterne, i deres vestlige Hiemstavn. Dette Blandingsmetal skriver sig fra Phoenicierne; dets Fabrication er maaskee fra dette Folk indbragt hos de brittiske Celter, som beboede Tinnets Hiem; men det tør være uvist, om man nogensinde — eller før i en langt sildigere Tid, end her er Tale om — i Norden har forfærdiget Bronce-Vaaben og Redskaber. Baade ved Byttehandel (Rav og Pelsværk), og længere ned i Tiden ved Vikingstog, kunde meget af dette Gods komme til Norden. Jernet derimod synes ei allene at være et oprindelig gothisk Metal; men det kan langt snarere og tidligere være frembragt i sin Metalskikkelse og forarbeidet i Norden, hvor det baade i Biergmalmen og i Mosejorden forekommer rigeligt og let tilgængeligt, skiøndt rigtig nok hverken gedigent, eller let smelteligt.

C. Molbech.

Blandede historiske Noticer.

Bidrag til danske Kongers Personalhistorie og Charakteristik m. m. fra det 16de Aarhundrede.

Den nylig atter foretagne Eftersøgning i Kong Christian den Førstes Capel i Roeskilde Domkirke, for at gienfinde denne Konges Gravhvælving og Levninger — en Undersøgelse, om hvis Resultat man endnu venter fuldstændige Efterretninger — maatte paa en naturlig Maade henlede Opmærksomheden til den tidligere, for 262 Aar foretagne Aabning af bemeldte Kongegrav, og til de Følger, den kan have havt. I denne Anledning vil det ei være utidigt, her at meddele det nedenfor aftrykte Kongebrev, af Frederik II. om Gravens Aabning 1581, uagtet dette Brev tilforn er meddeelt (ved Hr. Conferentsr. Werlauff) i et Tidsskrift, hvor man ikke let vil søge det. (Rahbeks Tritogenia. IV. (1829) S. 133). Dets Aftrykning paa Ny efter Cancelliets „Siællandske Tegnelser", kan passende bringes i Forbindelse med 4 andre Kongebreve fra det 16de Aarhundrede, der høre under den ovenfor nævnte Rubrik, og hvilke Hr. Justitsraad P. V. Jacobsen har havt den Godhed, af sine rige Samlinger at meddele til dette Tidsskrift. Red. vil blandt disse Kongebreve giøre opmærksom paa Nr. 2 og Nr. 5. af Frederik II., som interessante Bidrag til Tegningen af denne Konges Charakteer. Ligesom Nr. 5 vidner om den lystige Godmodighed og Jævnhed, som Historien tillægger ham: saaledes viser Nr. 2 os en Diervhed og Fasthed i Sindet, der endnu mere alvorligt kommer tilsyne i andre Breve af Frederik II. (f. Ex. 3. Aug. 1563 til Eiler Hardenberg, hvilket Brev, ligesaa vel som det under Nr. 2 meddeelte til Johan Friis, tydeligt nok vise, at skiøndt disse Breve ikke vare egenhændige Privatskrivelser, men officielle, maa Kongen upaatvivleligt have havt umiddelbar Deel i Udtrykkene, hvori de ere affattede.) Dette, med nogle flere Bidrag til denne Konges og hans Regierings Charakteristik, tør vi vente os meddeelte af Hr. Justitsr. Jacobsen i Tidsskriftets næste Bind.

M.

1.

Kong Christian den Andens Ønsker angaaende hans Begravelse, m. m.

1554.

Stenn Rosenspарre fick Breff som epther følger.

Christiann etc. Vor Gunst tilfornn! Wiidt, att Wii nu haffue faaett thennd Wdschrifftt, som høgborne Første, Koninng Christiernn, wor

kiere Frende Teg anntuordtt haffuer, oc som samme Schrifft bemellder, att Koninng Christiernn er begerenndis, att the iiic Marck lübs, som Oss elskel. Johann Friss till Heßlagger, wor Cantzler, oc Her Johann Rantzow, Riidder, hanom tillsagde paa wortt Slott Synnderborg till att giffue fattige Folck [1]), thaa ere Wii tillfredtzs, att Thu wdlegger iiic Marck lübs till fattige Folck epther hanns Kierlighedz Begiering, dog att Thu haffuer goed Vpseende, huem samme Peninge bliffuer tillskifftt [2]). Sameledes maa Thu tillsige Koninng Christiernn, att, som hanns Kierlighedtt giffuer tillkiennde, om the Predicanter oc Thienner, som haffuer tagett Waare paa hanns Kierlighedt, oc om hans Kierlighedzs Leierstedt maatte bliffue besorgitt epther hanns Dødh, thaa forhobis Oss, att Gud maa lenge spare hanns Kierlighedt: medenn ther som Gud almectiste thett saa forseett haffuer, att Wii hanns Kierlighedz Død offuerleffuenndis worder, wille Wii ther om lade bestille, saa att thett skal gaa tilbørligenn till. Och maa Thu lade hanns Kierlighedtt wnndertidenn, naar Thu seer Leylighedenn till, wddrage vdi Jagtt, dog att Thu ther paa haffuer Inndseende, som Thu wedst Magtt paa liggenndis er. Her wiider, att rette Theg epther, oc lad thett inngennlunnde.

Dat. Kollinng thend 16 Dag Junii Aar etc. MDLiiii.

(Tegnelser Nr. 4. fol. 411.)

2.

Johan Friis Cantzler fich Kon. Matt. Breff saa liudendis.

1565.

Frederich: Vor synnderlig Gunst tilforn. Wiider, at Wii haffue bekommit the trei thusinde Daler, som J Oss effther wor Begiering [3]) lont och forstreckit haffuer, for huilcken Etthers troff Willighed Wii Etther gantz naadigst betacke; Wii wille thett och mett ald Raade forskylle och bekennde, ther till J Etther wisseligenn mue forlade. Och schicke Wii Etther her hos wortt Breff och Foruaringe effther Etthers Begeringe. Wii mue well bekiennde, att Oß vdi theme Thiid wederfaris mogit store Hielp og Vndsetning aff thennom, Wii Oß mindst haffde tilforladt. Wii tro och wist, att Gudt haffuer Oß tilføyet thenne neruerendis Kriig synderligen til

[1]) Her mangler: maa vorde udbetalte; eller deslige.

[2]) Ved en Skrivelse af 20 December 1555 blev Rosensparre ligeledes, blandt mere, bemyndiget til at uddele blandt Fattige 100 Mark Lybsk efter Christian d. 3dies Bestemmelse; dog skulde han optegne, „hvor de udgives og hvem dem fanger."

[3]) Denne gik dog ud paa 6000 Daler, Brev af 22. Martii 1563 (Tegn. 8, fol. 56).

wort Gaffn och Beste, att Wii kunde lere att kienndе bode Hedninge och Christne; thi Wii møgit haffue forfarit vdi thenne Thiid, Wii tilforn icke haffde wist og fast suarlige haffde kund troett. Etther hermett Gudt befalenndis [1]).

Datum Lundegaard 30 Martii Aar etc. 65.

(Tegnelser Nr. 8, fol. 260—61.)

3.

Om Betalingen for Kong Christian den Tredies Monument. 1569.

Peder Oxe fick Konn. Matt. Breff saa liudendis ut sequitur.

Frederich etc. Wiider, att, effthersom Etther witterligtt er, ath Wii haffue ladit bestille vdi Nederlandene enn Begrebnis till høgbornne Første, wor kiere Herre Fader, salig och høglofflig i Hukommelsse, huilcken will komme ath staa fast vdi iii^{m} Daler, och Mesteren, som samme Arbeide skall haffue wnnder Henndеrne, will haffue strax paa Handen i^{m} Daler, tha bede Wii Ether och begiere, attbi wille finde Raad och fornøgie paa wore Wegne thenne Breffuisser, Hanns Guldsmed i^{m} Daler, ther mett for^{ne} Arbeide strax maa forethagis och gaa for sig. Ther mett etc.

Datum Frederichsborg thennd 30. ^{8bris} Anno 1569 [2]).

(Tegnelser Nr. 10, fol. 479.)

4.

Christian den Førstes Grav, aabnet 1581.

Till Lange Beck att lade opthage Koning Christians thend Første Liig.

Wiid, att, effther som Thu haffuer ladet giffue Oss tilkiende, attu effther wor Befalling haffuer opthagit hochborne Furstis, hoglofflig euiglig

[1]) Complimenten til Friis er noget uheldigt udtrykt, som man seer. At han imidlertid ikke var blandt dem, som Kongen dengang Intet ventede sig af, følger saavel af det forresten Bekiendte, som navnligen af Udtrykkene i Brevet af 22 Marts: „da, efterdi I altid fremfor Andre har ladet Eder finde godvillig, at laane og forstrække Os med Penge" o. s. v. Det turde imidlertid nok være, at Frederik den 2den i sin Faders Levetid ikke havde saa godt et Øie til Joh. Friis, som f. Ex. til Eiler Hardenberg Det er udentvivl denne sidste, hvem de følgende Udtryk i Brevet sigter til, skiøndt ogsaa flere andre høie Embedsmænd, t. Ex. den gamle Otto Krumpen og den ene Rentemester Jochum Beck, nu og da, især i Begyndelsen af den syvaarige Krig mellem Danmark og Sverrig, skriftligen fik meget haarde Bebreidelser.

[2]) Jvf. ogsaa et i Nyt danske Magazin 1ste Bind S. 52 aftrykt Brev til Christoffer Walckendorff af 29 Marts 1580, angaaende Afgiørelsen af hvad der dengang endnu skyldtes til Rest paa Betalingen.

Jhukomelse, Koning Christians thend Forstes Graff ther vdi Roskild, och att hans Ligkiste endnu er heel holden och vforderffuitt, tha, effther Wii gierne wille wide hochbete Heris Lengelße, huor høg och lang hand haffuer weret, bede Wii Theg och wille, atthu hans Ligkiste behendelig lader op: thage, och atthu siden forschaffer Oß itt wiß Maall ther paa, huor lang hochbete Heris Liig egentlich er, och atthu Kisten ther effther egen lader egen [1]) tilslae. Wii sende thill Theg thett Suerd, som Thu Oß haffuer tilschickit att besigte, som haffuer legit paa hochbete Heris Liigkiste, atthu thet ther effther egen paa Kisten lader indlegge. Ther met etc.

Actum Frederichsborg 26 Mai Ao. etc. 84.

(Siæll. Tegnelser Nr. 14, fei. 461.)

5.

Frederik den Andens Befaling at forevise Cronborg Slot. 1587.

Gertt Ranzow sich Breff thennd Herre aff Lichtensten anrørendes. ut sequitur.

Frederich etc. Wor Gunst thilforn! Wiid, att nerwerendis Friiherre aff Lichtensten er kommen hiid ind wdi Riiget sig att besehe och forsøge, och vdi samme Mehning nu haffuer begiffuit sig thiid offuer thill wort Slott Kroneborg, och haffuer hand hoeß Oß affsledet och thilsagdt, att hand will gaae offuer aldt, och vdi alle Gemecker och Steder ther paa Slottet, bode offuen och neden, førend hand samme Dag will fange Mad. Thi bede Wii Thig och wille, atthu hannum fører och foruißer paa alle Gemecker och Steder ther paa Slottit, saa well vnder Huelffuingen som paa Hußit, och haffuer Thilsiun met att hand forne sin Løffthe eptherkomer, och atthu, naar hand gaar op thill Slottit, tha lader thre Støcker affskiude, och i liige Maade naar hand egien gaar neder. Och wille Wii, atthu paa wor Wegne hannum vdquitterer aff Herbergenn ther vdi Byen. Ther met etc.

Actum Silckeborg thend 8 Augusti Aar etc. 1587.

(Siall. Tegn. Nr. 16, fol. 222—23.)

---

[1]) Et af disse to „egen" (o: igien) er naturligvis en Feil.

Den danske historiske Forenings ordentlige Medlemmer,

indtraadte fra den 15de Mai 1842 til den 15de Decbr. 1843.

(Tegnet * tilkjendegiver, at Contingentet til Selskabets Casse engang for alle er erlagt.)

I Kiøbenhavn.

Falsen, N. de, Student.
Hansgaard, H. C., Krigsassessor og Revisor.
Hollard-Nielsen, Cand. juris.
Holm, A. K., Dr. theol., Provst og Sognepræst ved Holmens Menighed.
Kierkegaard, C., Lærer ved Landcadet-Academiet.
Knudsen, A., Student.
Krüger, F. B., Justitsraad og Casserer.
*Lagerheim, E., Friherre af, Kammerherre, Kongelig svensk og norsk Minister ved det danske Hof, m. m.
Nielsen, P. N., Instructeur og Kongelig Skuespiller.
Oldenburg, F., Kammerherre.
Paludan, H., Cand theol.
Raffenberg, M. K., Kammerraad og Comptoirchef.
Riis-Lowson, Justitsraad og Raadmand.
Selby, C. B. de, Geheime-Conferentsraad og Baron.
Westesen, Th. B., Cand. theol.

I de danske Provindser og Colonier.

Basse, A., Boghandler i Aarhuus.
Bechmann, Cand. theol., Kiørup ved Horsens.
Berggreen, H., Boghandler, i Nykiobing paa Falster.
Corfitzen, Skolelærer i Ringsted.

Dahl, Landsoverrets-Procurator i Aarhuus.
Dauw, Fuldmægtig i Rakskov.
Fugl, N., Auditeur, St. Thomas.
Holst, C. H., Sognepræst i Ipdstrup.
Jørgensen, Secretair, St. Thomas.
Koch, Godseier, til Østergaard ved Aarhuus.
Kunzen, C. F., Regieringsraad, St. Croix.
Leth, Justitsraad og Godseier, til Sallerupgaard.
Petersen, C. P., Cancellieraad, St. Croix.
Rohde, Commandeur-Capitain, St. Thomas.
Rothe, L., Kammerjunker og Overretsassessor, St. Croix.
Smith, N., Boghandler, i Randers.
Schmidten, G. v., Kammerjunker, m. m. St. Thomas.
Wulff, S., ordineret Catechet i Rakskov.
Ørnstrup, C. C., Cancellieraad, Districtslæge i Svendborg.

I Sverrige.

Sæve, Carl, Candidat, i Upsala.

Selskabets Bestyrelse.

H. M. Velschow, Professor, Formand.
C. Molbech, Justitsraad og Professor, m. m., Secretair.
C. F. Allen, Candidat i Theologien.
C. T. Engelstoft, Dr. og Professor i Theologien.
J. E. Larsen, Professor Juris.

A. Langball, Kongelig Fuldmægtig, Selskabets Casserer.

Af Selskabets, ved Slutningen af 3die Bind nævnte Repræsentanter og Correspondenter i Provindserne er fratraadt: Adjunct Adler i Ribe, og ved Døden afgaaet Boghandler Bruun i Aarhuus.

I Roeskilde har Selskabet i Hr. Kammerraad og Stiftsrevisor C. Hansen erholdt en ny Repræsentant og Correspondent.

Rettelser

til „Bemærkninger over Den Gotland" o. s. v., af C. Säve.

(Ved Forfatterens Fraværelse, og Vanskeligheden i at corrigere og læse de gotlandske Ord, ere især i disse ikke faa Feil indløbne, hvilke Læseren saaledes vilde rette.)

Side 167. Linie 8 ovenfra: 1661 læs 1633. — S. 178, L. 22: 130* l. 1398. — S. 189, L. 80: klapporsten, l. klappersten. — S 192, L. 16: Lan et, l. Landet. — S. 198 Anm. Slito, l. Slitö. — S. 200, L. 11: støder man, l. støder den. — S. 201, L. 10: indtil begge Flokke have, l. indtil een Flok har. L. 16: Plutt-Hugg (Plutt-Hagg), l. Putt-Hugg (Putt-Hagg). — S. 202. L. 2: Varpu, gen. sing., l. *Varpus*, gen. sing. def. L. 16: Isl. Vaga, l. Voga. L. 25: åut og innsoknes, l. äut- og inn-soknes. L. 29: att dåu far, l. att däu *fart*. — S. 213, L. 22: Dönsk Tungu, l. Dönsk Túnga. — S. 214. L. 24: maritimus L., l. Mariscus L. — S. 215, L. 14: Knai-bård, l. knæi-bård. L. 17: Lauk (G.) Lon, l. Laun (G.). L. 31: siukvan, sanku, l. sinkvan, sankv. — S. 215, L. 31: Skauræ, l. Skæuræ. L. 34: gesmait, l. gasmait. — S. 216, L. 4, 5: l. stinquan, stanku, l. l. stinkvan, stankv. — S. 216, L. 7: swirban, l. swairban. — S. 223, L. 28: Bonda-n, l. Bondæ-n. — S. 224, L. 27: Korna, l. Ko'nar. — S. 225, L. 9: „Denne Afdeling af 1ste Deel svarer": l. „Denne Declinations 1ste Afdeling svarer". L. 20: Bræidæ, l. Braidæ. L. 32: Baysti, l. Boysti. — S. 226, L. 15: -krökr, l. Augna-krókr. L. 25: „Talordene *ain*," l. „Talordene masc. *én*, fem. *ain*." L. 29: u nar sam, l. u nær summ. L. 30: svajmdæ, l. svæimdæ. — S. 227, L. 19: *fatt* ell. fatt, l. *fætt* ell. fatt. L. 20: rå-ar, rå, ratt, l. rå-ar, rå, råt. L. 21: vaidar, vaid, l. væidar, væid. L. 22: hväiter, hväit, l. *hvæitar*, *hvæit*, hvitt. — S. 228, L. 5: teter, l. tetar. L. 19: dæ' læitæ, l. dæ læilæ. L. 23: þyckinmikill, l. þyckiumikill. — S. 229, L. 19: ausel, l. æusel. L. 32: Tafflin, l. Tofflén. L. 34: annart, l. *annat*. — S. 230, L. 8: kuna, l. kunæ. L. 17: lett-lagæ, l. lét-lagæ. L. 32: lifvanes, l. lifvænes. — S. 231 L. 5: autsoknes, l. æutsoknes. — S. 232, L. 6: raudsprættuga, l. raudspættugæ. L. 24: störra, l. störræ. L. 26: håigra, l. håigræ (og flere andre Comparativer, som skulle endes paa *æ*). — S. 233, L. 4; aut.... autarst, l. æut.... æutarst. L. 28: ællæftæ, l. ællftæ. — S. 234, L. 1: atti, l. ati. L. 19: som to, l. summ tok. L. 20: to nå ti rænna, l. tok nå ti rænnæ. — S. 235, L. 31: jissen, fem. jissu, n. jissæ, l. *issen*, fem. *issu*, n. *issæ*. L. 32: jittæ); og jissen dæræ, jissu hæræ, l. *ittæ*); og *issen-dæræ*, *issu-hjæræ*. — S. 236, L. 3, 4: Pron. determinativum er i Mask. og Fem. dænn, den; N. dæ, det: l. Pron. determinativum er i Mask. dænn, den; Fem. og N. dæ, den, det. L. 5: dæim, l. daim. L. 19: hvormeget koster, l. hvormeget kostede. (Impf.) L. 25: Ev. hvarandræ, l. hvarandra. — S. 237, L. 27: skraale, l. knurre, klynke. L. 29: sålka, l. sålkæ. L. 30:

Sv. klöda, l. kläda. — S. 238, L. 6: Bröa, bröda, l. bröæ, brödæ. L. 9: fröidä, frajen, l. fräidæ, fræien. L. 12: höiæ, l. hæiæ. L. 13: pryde med blommar: l. Sv. pryda med blommor. L. 24: Sv. skymfa, skamfere, l. skiænde. — S. 239, L. 7: J. blade, hlöd, bladin, l. blaða, hlóð, blaðinn. L. 13: balldra, l. balldrä. L. 19: J. püle, l. J. púla. — S. 240. L. 18: Gubban, l. Gubben. L. 19: snarkede, sparkede, l. snarkade, sparkade. — S. 241. L. 4: radden, l. raddar. — S. 242, L. 12, 13: Goth. sigqwan, sagqu, l. siggwan, saggw, o. s. v. L. 29: akä, åk, l. akä, ók. L. 30: eller råktä, l. ráktä. L. 35: hjöllt, l. hjällt. L. 35, 36: foran halda, o. s. v. tilføies: Isl. L. 36: Isl. fél, l. féll. — S. 243, L. 4: Isl. briö:a, l. Isl. brióta; Gotl. Lag: briaut, l. briautr. L. 20. gnagga, l. gnugga. L. 27. fliö, l. flöi, flöidä. — S. 244, L. 4: fangen (ng. adj.), l. (egentl. adj.). L. 4, 5: få — fat, gå — gat, l. fa, fät — ga, gät. L. 13: tak, tokä, l. takæ, tok. L. 22: jäs, l. jär. — S. 244, L. 25; hverken fra Præf., l. hverken i Præf. — S. 245, L. 6: däu sæist, l. däu särst. L. 7: sæst dæu, l. särt däu. — S. 246, L. 6: Rögæ, l. Rogæ. L. 10: faudæ, Sv. fælla, l. *fallda*, Sv. fålla. L. 20: Sv. skapadr, l. skapade. L. 31: malææ, l. maldä. — S. 247, L. 17: J. góngr, l. J. gángr. L. 25: Sv. Nat, nätar, l. Sv. Natt, nätter. L. 26: mela, l. melä. L. 32: ō = J. o, ō = J. ó. — S. 248, L. 12: sudor, l. sudar; sunnam, l. sunnan. L. 16: Sun, Syner, l. Sún, synar. L. 27: Goth. skeinen, l. skeinan. L. 29; D., Sv. ó, l. D. Sv. o, ö. — S. 249, L. 2: ögä, l. öga. L. 11: J. bioða, l. J. bióða. L. 13: Djöur, l. Djäur. L. 15: J. liéfr, l. J. liufr. L. 32: hæia upp, l. haiæ upp. — S. 250, L. 12: G. hiæla, l. hialæ. L. 16, 17: G. hip-pugar, l. G. hipp-ugar. — S. 251, L. 1: G. knæppa, l. knæppæ. L. 4: kustaværa, l. kustæveræ. L. 6: kråila, l. kråilæ. Lin. 8: G. kræka, l. krækæ. — S. 252, L. 12, 13: Aeuglu-Visu (Ugle-Vise), Æuglæ-Visu (Ugle-Visen).

Rettelser i Tidsskriftets 2det Bind.

S. 273. I Titelen: E. C. Th. Francke, l. G. C. Th.
276. Lin. 8: Venderne, l. **Finnerne**.
288. Anm. 21. Lin. 2: om, l. **som**.

I Tidsskriftets 3die Bind.

S. 341. Lin. 1, nedenfra: 1912, l. **1612**.
— Anm. 20. Lin. 2 og 5: Karen Madsdatter, l. **Kirsten Madsdatter**.
353. Lin. 8 nedenfra: 1640, l. **1630**.
369. Anm. sidste Linie: Bilag V. l. VI.
382. Lin. 15 og Anm. 73: 1649, l. **1648**.
421. Anm. 126: 1754, l. **1654**.
439. Lin. 7: 1659, l. **1658**.

Pesten

i

Kiøbenhavn 1711,

skildret

fra et lægevidenskabeligt Standpunkt

ved

Dr. F. V. Mansa.

(Supplement til de i „Historisk Tidsskrift" om samme Epidemie givne Beretninger.)

Kiøbenhavn.

I Commission hos den Gyldendalske Boghandling.
Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1844.

Fortale.

Idet jeg herved overgiver Publicum den fierde og sidste Afdeling af min Beretning om den Kiøbenhavnske Pest 1711, hvoraf de trende første Afdelinger have været optagne i historisk Tidsskrift, føler jeg mig opfordret til noget nærmere, end det kunde skee ved en Slutningsanmærkning til sidste Afsnit[1]), at giøre Læserne bekiendte med de Aarsager, der have sat mig i den Nødvendighed at maatte sønderlemme min Afhandling. Jeg føler saa meget mere Trang hertil som Læseren lettelig, uden denne Oplysning, kunde falde paa den Formodning, at denne sidste, til det Øvrige sig sluttende Afdeling var bleven udelukket paa Grund af sin Mangel paa Værd. Imidlertid har dog hverken historisk Tidsskrifts Redacteur eller noget andet Medlem af den historiske Forenings Bestyrelse læst den, og de ere altsaa ude af Stand til at have nogen Mening i denne Henseende. Bedømmelsen af dens Værd eller Uværd indanker jeg saaledes umiddelbart for en mere sammensat Jury. — Efterat de tvende første

---

[1]) Hist. Tidsskr. 4de Bind 1ste Hefte, S. 128.

Afdelinger af mit Arbeide, der stykkeviis var blevet Redactionen af omtalte Tidsskrift forelagt og stykkeviis antaget, vare blevne indrykkede, og jeg af egen Drift, i et Brev til Redacteuren, havde fremhævet den Plan, jeg havde lagt for Udarbeidelsen af det endnu Mangslende, hvortil saa naturlig en fra et medicinsk Standpunkt opfattet Udvikling af den Epidemies Væsen hørte, hvis reent historiske Momenter jeg hidtil havde givet, modtog jeg ganske uventet den Erklæring, at man paa Grund af Tidsskriftets reent historiske Tendents, ikke kunde indlade sig paa at optage Undersøgelser, der hørte til en speciel Videnskab, og at man altsaa maatte udelukke den egentlige medicinske Beskrivelse af Pestens Væsen, dens Symptomer, dens Behandling o. s. v. Det er ikke min Hensigt at bestride Redactionens Ret til at fatte en slig Bestemmelse; men jeg kunde have ønsket strax at være sat i Kundskab herom, forinden jeg — og det efter Opfordring af Redacteuren selv, i hvem jeg forøvrigt skatter baade en personlig Ven og en i høieste Maade af Litteraturen fortient Hædersmand, — skred til Udarbeidelsen af dette nærmest under Lægevidenskaben sorterende Emne. Jeg vilde og burde da ikke have indladt mig paa at levere et Bidrag til et Tidsskrift, der ifølge sine Bestemmelser lagde mig Hindringer i Veien for at give mit Arbeide den Fuldendelse, hvilken jeg dog som Læge maatte ansee for ønskelig og nødvendig. Lige saa lidet har jeg fundet det passende at giøre noget Forsøg paa at bringe Redactionen til for min Skyld at afvige

ra den engang fattede Beslutning, endskiøndt jeg virkelig ikke indseer Umuligheden af at behandle en lægevidenskabelig Gienstand paa en saadan Maade, at den vilde kunne interessere enhver dannet Læser; og at jeg kun paa denne Maade vilde have underholdt mig med „historisk Tidsskrifts" Læsere, saa megen Tiltro til min Takt turde jeg vel have ventet mig. Hvor vidt det, endog uden de Baand, som dette Tidsskrift havde Ret til at paalægge, er lykkedes mig at afvinde mit Emne en saadan for Alle fattelig Fremstilling, maa jeg overlade til Publicums Dom.

Efter denne uventet mødende Hindring havde jeg oprindelig bestemt mig til at lade Slutningen af min Afhandling indrykke i Bibliothek for Læger; men da jeg ved nærmere Overveielse fandt, at dette Qvartalskrift vilde være temmelig utilgiængeligt for den største Deel af Læserne, fremtræder den herved i en særskilt Udgave. Skulde nærværende lille Piece finde Kiøbere, der vare ubekiendte med de tidligere, til denne sig sluttende Artikler i „historisk Tidsskrift", da vil den dog med alt dette ret vel lade sig læse uafhængig af disse, skiøndt Forfatteren naturligviis helst ønsker sig Læsere, der ville skiænke hans samlede Beretning om en af de mærkeligste Begivenheder, som have ramt Fædrelandet, deres Opmærksomhed.

Med stor Interesse har jeg læst de i afvigte Aar af Hr. Pastor Mule offentliggiorte Breve fra hans Oldefader, Licentiat Mule, om Pesten i Kiøbenhavn

1711. Det har været mig en ikke ringe Fyldestgiørelse at see disse, hidtil mig ubekiendte Aktstykker, hvis Offentliggiørelse dog maaskee er bevirket eller fremskyndet ved min Afhandling, i alt Væsentligt stemme overeens med mine, fra andre Kilder hentede Efterretninger.

Til Slutningen griber jeg denne Anledning til at takke Hr. Pastor Bentzen i Greve for den Umage, han har giort sig med at skaffe mig Oplysninger om Pestens Gang Syd for Kiøbenhavn, skiøndt jeg med ham maa beklage, at hans Bestræbelser hidtil kun have ført til et lidet tilfredsstillende Resultat.

Skiøndt Pesten, der i de to første Decennier af det attende Aarhundrede giennemløb den største Deel af Europa, i Hovedsagen overalt, hvor den viste sig, bevarede samme Charakteer, medførte dog de forskiellige Landes climatiske Forhold, den Omstændighed, om Pesten optraadte om Vinteren eller Sommeren, dens Sammentræffen med andre epidemiske eller endemiske Sygdomme, Befolkningens Levemaade, Charakteer o. s. v. saadanne Nuancer i Massen af dens Symptomer, at vi med Hensyn til dens Fremtræden i Kiøbenhavn og Omegn ikke kunne lade os tilfredsstille med de flere, om end nok saa nøiagtige Skildringer af dens Væsen, som haves fra andre af Europas større Byer. Det var fornemmelig mod Slutningen af Epidemien, efterat dens Kraft var brudt, at de locale, tildeels individuelle Eiendommeligheder[1]) kunde træde frem og giøre sig gieldende, paatrykkende den paa et enkelt Sted herskende Epidemie et noget afvigende Præg. I det Fore-

[1]) Det var en af de Erfaringssætninger, der udgik som Resultat af de mange Beskrivelser over den paa hiin Tid og paa forskiellige Steder grassèrende Pest: at, med Undtagelse af de egentlige pathognomiske Symptomer, vare de øvrige Sygdomsphænomener ikke lidet forskiellige, rettende sig efter de Angrebnes individuelle Forhold og Sygdomsanlæg. Haeser: Hist.-pathol. Untersuchungen als Beiträge z. Gesch. der Volkskrankheiten. Th. 2 S. 353.

gaaende er det Mærkeligste med Hensyn til Kiøbenhavns Beliggenhed, dens Indvaaneres huuslige, diætetiske og medicinske Forhold o. s. v. berørt. Jeg maa her endnu komme tilbage til en hidtil ikke noksom fremhævet Omstændighed, der dog upaatvivlelig i denne Henseende er af største Vigtighed, jeg mener den sig til en stor Deel af Danmarks Befolkning i større eller mindre Grad udstrækkende scorbutiske Sacherie, der, efter alle samtidige medicinske Forfatteres Beretning, paa de Tider maatte betragtes som en af de fordærveligste stationære endemiske Sygdomme her i Landet[1]), og der i sin acute Form havde en paafaldende Lighed med Pesten. Grunden til denne maa fortrinligviis søges i Beboernes Drikfældighed og øvrige færegne Levemaade. Fra Arilds Tid har Nordboen været i Orde for sin Tilbøielighed til stærke, berusende Drikke. Et mægtigt Stød fremad i denne Retning var skeet omtrent hundrede Aar før den Periode, som her beskæftiger os. I det 15de og 16de Aarhundrede var det vanskeligt for de ubemidlede Classer i Samfundet at tilfredsstille denne Tilbøielighed, fordi de fleste da brugelige stærke Drikke, Viin, Lybsk og andre fremmede Ølsorter, maatte tilføres udenlands fra og vare forholdsviis mere eller mindre kostbare. Imidlertid var de Riges Ødselhed og Umaadelighed i denne Henseende grændseløs, og Exemplet, de gave, smittende for de Fleste, der paa nogen Maade, saae sig i Stand til at giøre dem det efter, saa at Landets Formue paa det Føleligste angrebes. En anonym Forfatter, der levede ind i det 17de Aarhundrede, beretter, at, med Hensyn paa den daglige Levemaade i Danmark, var det almindeligt at

[1]) Qui scorbutum morbum nostrum danicum endemicum in dubium vocare student, illi ut crassissimi ignorantes cerebrum non in capite sed in calceo gerunt. Bötticher l. c. p. 181. Ogsaa i Sverrig var Skiørbug paa hiin Tid en meget almindelig Sygdom; ligeledes i en stor Deel af Tydskland, navnlig i de til Østersøen grændsende Provindser. Haeser: a. St. 2 Th. S. 257.

sidde og drikke Nat og Dag og tømme det ene Bæger efter det andet. I Indledningen til Forordningen af 1ste April 1606 siger Christian den Fierde, at det ofte hændes, at Qvinderne i Drukkenskab ligge deres Børn ihiel. Da samme Konge i Aaret 1621 vilde raade Bod paa dette Fylderi og dets ulykkelige Følger, ved at forbyde Indførelsen af fremmede Øl-sorter og negte de Borgerlige Tilladelse til at drikke Viin ved deres Gilder, aabnede han just derved Leiligheden for det vel billigere, men for Sundheden ulige skadeligere Brændeviins[1]) Overhaandtagen her i Landet. Denne Drik blev i kort Tid saa almindelig, og dens Misbrug steeg til en saa høi Grad, at nu Drikfældighed udbredte sig til alle Samfundets Classer. Det gik saa vidt, at Regieringen fandt det nødvendigt at paalægge Præsterne ikke at holde gudelige Forsamlinger med deres Sognefolk om Eftermiddagen, af Frygt for, at de da skulde

[1]) Brændeviin, sandsynligviis opfundet af Araberne i det 13de Aarhundrede, havde allerede i længere Tid her i Landet været kiendt og anbefalet som Lægemiddel (saaledes af Henrik Smidt i hans Lægebog fra 1555), førend det benyttedes som oplivende og berusende Drik. Dette synes først at være skeet i Slutningen af det 16de eller Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Tidligere nemlig finder man i de ikke faa Optegnelser, man har paa forbrugte Drikkevarer til Barsel- og Bryllupsgilder, aldrig Brændeviin nævnet. Første Gang var dette maaskee Tilfældet ved det Convent-Gilde, som i Aaret 1598 blev holdt i Everdrup i Sielland (Pontoppidan: Eutropii Philadelphi oeconomiske Balance S. 179). Men den hele Forbrug af Brændeviin ved samme beløb sig kun til 3 Potter, medens der af Rostokker- og indenlandsk Øl fortæredes mange Tønder. Saaledes var Brændeviins-drikkeriet da endnu i sin Barndom. I en af Borgerne i Svendborg 1619 antagen Vedtægt hedder det: »at Ingen maa udskiænke Viin, Brændeviin, Miød eller anden Drik, naar Brudefolk eller Barselqvinder fulgtes til Kirke, saafremt de ikke derfor vil stande til Rette efter Recessen (Rohmann: Skildringer af den danske Historie. Odense 1814. S. 103). Af Th. Bartholins Skrift (Medicina Danor. domest. S. 14, 339, 340) sees, at hans Landsmænd i Midten af det 17de Aarhundrede godt forstode sig paa at udbrage Brændeviin af Frugter, Ølbærme o. s. v. ligesom ogsaa af Byg og Rug. Pontoppidan (a. St. S. 181) antager, at frem-

vare berusede[1]). En større Afholdenhed var ikke indtraadt henimod den Periode, da den her beskrevne Pestepidemie udbredte sine Ødelæggelser. Det 17de Aarhundredes berømteste danske Læge, Thomas Bartholin, havde offentlig lært, at det for Sundheden og med Hensyn til den her i Landet brugelige Levemaade var nødvendigt at nyde varmende og spirituøse Drikke, at Vand vel var en stor Velgierning af Naturen, men at den daglige Nydelse af Vand var yderst skadelig[2]). Skiøndt dette Raad forudsatte en maadeholdende Brug af stærke Drikke, opfattedes det langt anderledes af den store Hob, der i samme kun fandt en Undskyldning for eller vel endog en Opfordring til Umaadelighed i disses Nydelse, som skete det til Bedste for deres Sundhed. Bøttcher bevidner, at Indvaanerne saavel i Kiøbenhavn som i alle danske og norske Provindser vare hengivne til Umaadelighed i Drik, i daarlig Viin, slet Øl, men fornemmelig i Brændeviin. Han angiver Antallet af Brændeviinsbrændere alene i Kiøbenhavn paa hans Tid til over tusinde[3]). — I en ikke ringere Grad vare de da brugelige Spiser og næsten alle øvrige stedfindende diætetiske Forhold skikkede til at fremkalde og nære den omtalte scorbu-

mede Krigsfolk, navnlig de polske Hielpetropper i Krigen fra 1657—1660, væsentlig have bidraget til at giøre denne Drik almindelig

1) Allen's Haandbog i Fædrelandets Historie S. 414.

2) L. c. p. 315—381.

3) L. c. p. 81: Hacce in Metropoli ultra mille zythi caustici destillatores adsunt. Skiøndt dette Tal aabenbart er meget overdrevet og maa vurderes efter samme Maalestok som næsten alle Bøttcher's Talstørrelser (de nærværende Brænderiers Antal i det saa meget udvidede og langt mere befolkede Kiøbenhavn udgiør knap en Femtedeel) beviser det dog sikkert, at en uhyre Forbrug af Brændeviin fandt Sted i denne By. Efter de aarlig fra Kiøbenhavns Politikammer udgivne Generaltabeller over Laugenes Interessenter var Brændeviinsbrændernes Antal i Aaret 1727 her i Staden 200; 1743 var det steget til 328, men er senere faldet, saa at det 1771 kun udgiorde 280 og ved Udgangen af afvigte Aar endog kun 153.

tiske Sacherie. De tre Dage om Ugen nødes saltede eller røgede Kiødspiser, de fire andre saltede eller tørrde Fiskespiser, og jo federe disse vare, med desto større Velbehag. I Almindelighed kogtes saa store Portioner, at de kunde holde Ugen ud (Gammelmad). At der anrettedes med ferske Kiød- eller Fiskespiser eller med Grønsager, hørte til Sieldenhederne. Th. Bartholin, der i længere Tid havde opholdt sig i Udlandet og der vant sig til en anden Levemaade, fortæller, at ved Hiemkomsten Sveden brast frem paa hans Pande, naar han saae eller lugtede disse uhyre Saltmadsanretninger[1]), men tilføier, at han snart vendte tilbage til Fædrenes Skikke, da han vel erkiendte ferske Kiødspiser for gavnligere for de med varmere Naturer begavede Beboere af Frankrig, Italien og Spanien, men derimod salte Spiser for de til slette Vædsker, Skiørbug og Hypochondrie disponerede Danske[2]). Et saadant offentlig fremsat Udsagn af en Mand, til hvem hans Samtidige satte den største Tillid, maatte nødvendigviis giøre Ondt værre og endmere befæste en under de daværende Forhold yderst fordærvelig Levemaade. Ved Siden af disse her fremhævede Udskeielser og Feilgreb i Spise og Drik maa en væsentlig Aarsag til Skiørbugs almindelige Udbredelse søges i de dalevende Danskes, især Kiøbstedboernes, Ladhed og Ulyst til enhver Bevægelse, der laae udenfor deres daglige og professionelle Bedrift. „Før Maaltidet hvile de", siger Bartholin, „efter Maaltidet døse de" („Ante pastum quiescunt nostri & post pastum torpent[3]); og han synes tilbøielig til

1) L. c. p. 391. „Ad solum odorem vel conspectum talium ciborum in madorem solvor, tanta salis, etiam visi, in sudore pellendo potestas".

2) L. c. p. 248 „Recentem carnem calidioribus quidem in Gallia, Italia, Hispania utiliorem concedo; at nobis salita præstantior est, cacochymia, scorbuto, hypochondriaco affectu torpentibus".

3) l. c. p. 380.

paa den hele Nation at anvende det med Hensyn til Klostertienerne i Sorø digtede Smædevers:

„Monachorum famuli sunt omni tempore tardi;
Sudant quando vorant, frigescunt quando laborant".

Den nævnte Forfatter, der ikke alene anseer Skiørbug for arvelig, men ogsaa for smitsom, udleder endelig dens Overhaandtagen endnu af en, som han siger, mindre bekiendt Grund, nemlig den ved Giestebude herskende Sædvane, af Mangel paa Glas, hvis Brug da endnu ikke almindelig var indført [1]), at lade samme Pocal gaae Bordet rundt fra Giest til Giest [2]). — Saaledes blev Skiørbug almindelig udbredt over hele Danmark, saaledes formaaede den at complicere alle forekommende Sygdomme ja selv at indvirke paa en endnu mægtigere Fiende af Menneskeslægten, Pesten, af hvilken jeg nu skal give et Billede, saaledes som jeg, fornemmelig efter Bøtticher's Beskrivelse, har opfattet det.

Sygdommen begyndte gierne pludselig [3]) uden Forløbere og, mærkeligt nok, i de fleste Tilfælde omtrent Klokken 6 om Eftermiddagen. De Syge bleve angrebne af mere eller mindre heftige, dog som oftest kortvarige Kuldegysninger, der giennemfore hele Legemet og vare ledsagede af idelige Gabninger og Leddemodenes Skielven. Derefter fulgte en mere eller mindre

[1]) Olaus Magnus, den bekiendte svenske Erkebiskop og Forfatter, der levede i Midten af det 16de Aarhundrede, angiver som Grund, hvorfor Drikkekar af Glas saa sielden saaes paa Nordboernes Borde, at være den, at de brak sig fulde og da satte deres Fornøielse i at slaae de skrøbelige Glas istykker. (Historia de gentibus septentr. etc. Rom. 1555. l. 13. c. 38).

[2]) L. c. pag. 386 „Dici non potest quam id propagando Scorbuto inserviat, siquidem & halitu & saliva Scorbuto infectus cantharum inficit potumque, vicinoque labem istam, si careat, communicat,

— sicut grex totus in agris
Unius scabie cadit, & porrigine porci,
Uvaque conspecta livorem ducit ab uva.

[3]) „Qvos *morbi* tetigit *fulmen*" etc. *Hebenstreit* de homine sano & ægroto carmen pag. 189.

stærk Hede med brændende Hud, tør Tunge, uslukkelig Tørst og Madlede. Kræfterne nedsloges øieblikkelig i en utrolig Grad, saa at de Syge ofte ikke formaaede at bevæge sig bort fra det Sted, hvor de vare trufne af Sygdommen, og senere hverken vare i Stand til at dreie og vende sig i Sengen eller yde sig selv den mindste Hielp. Hertil sluttede sig i Almindelighed den yderste Grad af Modløshed og Fortvivlelse. Der indfandt sig Hovedpine, især i Panden, Svimmel, Susen og Klingen for Ørerne, Smerte i alle Lemmer, fornemmelig i Skuldrene og over Lænderne. Mange faldt nu hen i en dyb, lethargisk Søvn, der ofte varede 24 Timer eller derover, og begyndte da at rase; hos Andre viste Raseriet sig strax, ledsaget af Søvnløshed og Hierteangst. Nogle Saadanne, der manglede det nødvendige Opsyn, saaes forvirrede at løbe om paa Gaderne, eller overvældede af Mathed at segne til Jorden paa offentlige Steder, udbredende Skræk og Forfærdelse. Nogle kastede sig med Uro og med vilde og forbreiede Blik frem og tilbage i Sengen, aldrig i Stand til at kunne finde Hvile; andre laae sløve og dorske med bedøvede Blik, skiøndt uden Søvn, uopmærksomme for og urørte af Alt. Øinene vare hos de Fleste ildrøde, inficerede; Pupillen ofte udvidet, Ansigtet enten blaaligblegt, indfaldent, eller rosenrødt, opsvulmet. Pulsen var yderst forskiellig, snart svag, langsom og sammentrukken, snart fuld, hurtig, ulige, udsættende. Allerede meget tidlig i Sygdommen viste der sig hos de Syge en Tilbøielighed til Blodflod, sieldnest formedelst active Congestioner til enkelte Dele, hyppigst formedelst en chemisk Forandring, en sand Opløsning af Blodet; og da især hos saadanne Individer, som allerede lede af Skiørbug. Blodtabet var enten stærkt, voldsomt og dræbte da de Syge i meget kort Tid; eller Forholdet var omvendt; det viste sig fra de forskielligste Huulheder, fra Munden, Næsen, Lungerne,

Maven, Tarmecanalen (som Blodgang), fra Urinblæren og Frugtmoderen. De fleste frugtsommelige Koner, der angrebes af Sygdommen, fore ilde, i hvilken Maaned af Svangerskabet de end vare, hyppigst efter foregaaende Moderblodstyrtninger[1]). — Sygdomsbilledet antog hos de forskiellige Individer et noget afvigende Præg, idet snart et, snart et andet Organ, efter de Lidendes forskiellige Sygdomsanlæg, snart flere samtidig angrebes af Smerte og forstyrret Function. Alle disse locale Lidelser havde dog det tilfælles, at de meget hurtig gik over i en ondartet, koldbrandagtig Betændelse. Hos nogle Syge viste der sig saaledes brændende Hede og Rødme paa Læberne, Tungen, i Ganen, Svælget o. s. v., med vanskelig og smertefuld Nedsynkning; denne Mund- og Halsbetændelse antog snart en ondartet Charakteer; der indfandt sig sort Trøske, sort Overtræk paa Læber og Tænder, hyppigt under Udviklingen af en eiendommelig Hudlidelse paa Læberne, hvilket Lægerne efter dets Udseende kaldte Peberkorn; hele Svælget, især Mandlerne angrebes af Koldbrand; de Syge fik en aadselagtig Lugt af Munden, og Nedsynkningen baade af Læge- og Læskemidler umuliggiordes. Andre Syge lede af Hoste, ofte af den voldsomste Art, af Hæshed, Sidesting og andre Tegn paa en Brystbetændelse, med paafølgende ildelugtende Udspytning; nogle af Smerter i Hiertekulen, Qvalme, Brækning af en guul, undertiden spanskgrøntlignende, ofte blodblandet, sort og stinkende Materie; andre af vanskelig og smertefuld Urinering. Hyppigst lede de Syge dog af skiærende Smerter i Underlivet, af Vindoppustning og Bugløb, hvorved en tynd, ildelugtende, forskielligt udseende, i Almindelighed sort eller

[1]) For den lægekyndige Læser behøver jeg neppe at fremhæve, at det for en stor Deel just var ved den hyppigere Forekomst af Blodflod, at det her i Danmark herskende scorbutiske Sygdomsanlæg gav sin ovenfor antydede Indflydelse paa den Kiøbenhavnske Pestepidemie tilkiende.

blodblandet, Materie udtømtes. Ikke sielden vare flere af disse locale Lidelser samtidig tilstede hos samme Individ. Foruden ovennævnte Beskaffenhed af Urinen, fandtes den ofte at være af stærk ildrød Farve, aftagende i Mængde under Sygdommens Fremgang mere og mere, indtil den standsede aldeles; undertiden var den vandklar, undertiden med, undertiden uden Bundfald og saaledes af meget ulige Beskaffenhed. Hos mange Syge afløstes Hudens brændende og tørre Hede af en mere eller mindre rigelig Sved, der i enkelte Tilfælde var uden Lugt, men i de fleste udbredte en afskyelig Stank. At de egentlig saakaldte Nervesymptomer ikke kunde mangle i en Sygdom, der angreb Livsprincipet saa dybt som denne, er begribeligt. Sielden saaes derfor nogen Syg, der ikke leed af Besvimelser, Hikke, Hiertebanken, idelige, ofte meget voldsomme Krampetrækninger især i Underextremiteternes [1]) og Øiets Muskler, Skielven af Læber, Tunge og Hænder, Senehopninger, ophævet Kraftyttring i de naturlige Aabningers Sluttemuskler, for ikke her at gientage flere allerede ovenfor berørte, herhenhørende Symptomer. Sandserne vare almindeligviis i høi Grad sløvede, fornemmelig Hørelsen og Synet. De fleste Syge lede tillige af Syner og Sandsebedrag; og ikke Faa viste Tilbøielighed til Selvmord. De meest fremtrædende, sieldnest manglende og Sygdommen meest betegnende Phænomener vare dog de, som frembøde sig paa Hudens Overflade,

[1]) Bøttiher (a. St. S. 150) fortæller, at det undertiden ved de heftige Krampetrækninger skete, at Lemmerne gik ud af deres Leddeforbindelser, f. Ex. Laarbenets Hoved ud af Hofteskaalens Leddehuulhed. Men Rigtigheden af denne hans Fortælling bliver noget mistænkelig derved, at han tilføier, at slige Luxationer aldrig behøvede Chirurgens Hielp, men at de af sig selv atter gik tilbage. Han omtaler en 18aarig Pige, paa hvem under anførte Omstændigheder begge Laarene vare gaaede af Led, og som uden nogen Haandhielp („sine ullius chirurgi manus operatione, quæ in ejusmodi casibus nullius utilitatis ac nunquam svadenda vel admittenda) lykkelig kom sig.

eller i det under samme liggende Kiertelsystem; deels som blaaligfarvede Pletter, frembragte af underløbet Blod (Ecchymoser), der hyppigst viste sig smaae som Loppestik (Petechier), undertiden større som langagtige Striber (Vibices); deels som rosenagtige Betændelser og Vandblærer (Phlyctæner); deels som Pestkul og Brandbylder; deels endelig som Hævelser i de lymphatiske Kiertler, Buboner. De anførte Lidelser i selve Huden forekom paa forskiellige Dele af Legemet, som oftest paa Brystet, Underlivet og Armene, og udbredte sig derfra til Ryggen og Underextremiteterne. Pestkul (Carbunculi) og Brandbylder (Anthraces) udviklede sig i Cellevævet under Huden paa de forskielligste Dele af Legemet, i de fleste Tilfælde paa Brystet, i Nakken, paa Ryggen, Armene og Laarene, i Nærheden af Leddene, undertiden i Pungen, paa Fingrene og Tæerne. De begyndte snart med en mørkfarvet Plet i Huden fra et Peberkorns til en Negls Størrelse, snart med en Blære eller Materieblegn, der indeholdt en skarp, mørkfarvet, blodblandet Vædske. De voxede snart baade i Dybden og paa Overfladen, idet de hyppig trængte sig ned til de underliggende Been, angribende, foruden Huden og Cellevævet, Muskler, Sener, seneagtige Udbredninger, Kar o. s. v., og ofte opnaaede Størrelsen af en Mandshaand eller derover. De gik enten over i tør Brand, saa at de angrebne Dele fik Udseende af et brændt Kul (Pestkul), eller over i fugtig Brand (Brandbyld). De vare under deres Udbrud stedse ledsagede af voldsomme Smerter i de omgivende Dele, fornemmelig naar de havde deres Sæde paa Brystbenet, i Panden, omkring Navlen, i Nærheden af Leddene eller i Pungen. Overlevede de Angrebne Sygdommen, saa efterlode altid disse Brandbylder et stort og dybt Ar. Undertiden gik enkelte Yderdele, der paa denne Maade angrebes, som Tæer og Fingre, tabte. Bubonerne viste sig hyppigst i Lyskerne,

mindre hyppig i Axelhuulhederne, i Øreklertlerne (Parotiderne), paa Halsen og Svælget. De vare mere eller mindre smertefulde efter deres Sæde og Beskaffenhed. De vare snart blege, blaaligfarvede, bløde, snart røde og haarde. De gik hyppig over i Bollenskab; undertiden fordelte de sig under Sved.

Enkelte Syge, især i Epidemiens Begyndelse, døde bort, forinden Sygdommens charakteristiske Kiendemærker, Carbunkler, Buboner o. s. v., kom til Udbrud; ja ikke Faa bortrykkedes endog, uden at nogen egentlig feberagtig Tilstand lod sig tilsyne, rimeligviis paa Grund af Smittestoffets Intensitet og den Syges store Modtagelighed derfor. De fleste af disse døde apoplectisk. Heraf kan man for en stor Deel forklare, hvorfor baade kundskabsrige, erfarne og retsindige Læger kunde vakle i deres Dom, ja endog benegte Pestens Tilstedeværelse, uagtet den dog, som en paafølgende sørgelig Erfaring udviste, allerede herskede, saaledes som Tilfældet var baade i Helsingør og Kiøbenhavn. Mod Slutningen af Epidemien forekom paa den anden Side, deels formedelst den mindre intense Pestsmitte deels formedelst den formindskede Modtagelighed for samme, ikke sielden Tilfælde, hvor Individer aabenbart havde Sygdommens charakteristiske Mærker, navnlig Buboner, uden enten at lide af Febertilfælde eller noget andet for Livet farligt Symptom. Ofte saaes saadanne Syge ubekymrede gaae omkring paa Gader og i Huse, hvorpaa allerede i det Foregaaende er anført Exempler.

Som i andre ondartede Sygdomme, var ogsaa i denne Dommen over dens Udfald (Prognosis) vanskelig at afsige, da ofte Syge med de værste Symptomer kom sig, medens andre med de bedste bukkede under. De Fleste døde paa Sygdommens tredie eller fierde Dag; nogle tidligere, andre senere. Overlevede de Syge den niende Dag, da kunde man fatte noget Haab. Alle, der strax i Sygdommens Begyndelse

vare tilbøielige til Søvn, endnu mere de, der faldt i en saadan, hvoraf de vanskelig kunde vækkes, svævede i Almindelighed i stor Fare; de døde gierne den fierde Dag med Sprinkler og Pestkul. Vildelse og Raseri var et ulige bedre Symptom. Jo yngre og stærkere de Syge vare, desto større Fare vare de underkastede. Var Sygdommen fremkaldt af Skræk, eller betoges de Syge strax efter dens Udbrud af Sorgmodighed, Haabløshed og stor Frygt, da var Døden næsten undeblivelig. Det Samme var Tilfældet, naar de Syges Kræfter øieblikkelig nedsloges, eller naar de havde været udsvævende in Venere. Næsten alle Nygifte laae under for Sygdommens Magt (Franckenau p. a. St.). Alle Blodflod vare ildevarslende, hvad enten de viste sig giennem Næsen og Fodselsveiene, eller giennem de mere usædvanlige Veie, Munden, Endetarmen, Urinrøret; og det baade som Tegn paa Blodets opløste Tilstand og som svækkende Moment. Derfor vare ogsaa alle de forskiellige Maader, hvorpaa det opløste Blod viste sig i Cellevævet under Huden, som smaae Pletter, Striber, Blodblegner o. s. v. faretruende, og det desto mere, i jo større Mængde de forekom. Brækning af en grøn, galdeagtig Materie, naar den af sig selv indfandt sig i Sygdommens Begyndelse, ansaaes i Almindelighed for et godt Tegn (Franckenau), dog uvist med hvilken Ret; men vedblev denne Brækning, var den intet mindre end glædelig. Diarrhoer, især de, som indstillede sig strax i Sygdommens Begyndelse, som vare voldsomme, ildelugtende, eller ledsagede af Coliksmerter, Vindoppustninger og Afgang af Blod, bebudede stor Fare. I et senere Tidsrum af den sig undertiden i Længden udtrækkende Sygdom kunde Diarrhoer af og til være gavnlige, idet andre faretruende Symptomer derved formindskedes eller ophørte. Men i Almindelighed ansaaes en træg Stolgang for en ulige gunstigere

Omstændighed end det Modsatte. Det skete undertiden, at de Syge paa Sygdommens tredie Dag pludselig og uventet, efter alle Smerters Ophør, fik Madlyst; disse døde gierne den fierde Dag under Udbrud af Sprinkler, Pestkul o. s. v. Sved var i de fleste Tilfælde et gunstigt, critisk Symptom; dog indfandt den sig undertiden i et saadant Overmaal, at den bortrev de Syge, som om de vare angrebne af „den engelske Sved", en yderst dræbende epidemisk Sygdom, der i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede ogsaa ramte Danmark. Blev Sveden ildelugtende, cadaverøs, varslede den ilde. Bundfald i Urinen var hyppig et critisk Tegn; Udeblivelsen deraf et slet, saa at de Syge, hos hvem Urinen bestandig holdt sig klar, stedse svævede i Fare. Ildrød, sparsom, skidenfarvet, blodblandet, ildelugtende Urin tydede paa det Samme. Buboner i Lyskerne, vel endog i Axelhuulheden, ved hvis Fremkomst den Syges øvrige Lidelser aftoge, lode haabe et godt Udfald. Jo tidligere i Sygdommen de viste sig, desto bedre. Vare de røde, smertefulde og haarde eller gik over i Bollenskab, sattes de Syge som oftest udenfor al Fare den 6te eller 7de Dag. Vare de derimod blege, blaalige, uden Smerte, gave de efter for Fingerens Tryk, og vilde ingen Bollenskab indfinde sig, maatte Haabet om Nytten af denne Crise forsvinde. Undertiden fordelte de allerede fremkomne Kiertelhævelser sig igien; skete dette under en stærk og iøvrigt gunstig Sved, da kunde de Syge fatte freidigt Haab; i modsat Tilfælde maatte de belave sig paa Døden; især hvis Pestkul og Hududslet viste sig istedetfor de bortvegne Buboner. Brøde Kiertelhævelser frem udenfor de ovenfor anførte Steder, f. Ex. i Ørekiertelen, i Mandlerne, i Spyttekiertlerne under Tungen o. s. v., var Faren overmaade stor, meest paa Grund af disse Kiertlers særegne Leie. Tunghørighed var saaledes i Almindelig-

hed et slet Tegn, fordi det bebudede en tilstedeværende Svulst i Ørekirtelen. Hos Scorbutiske efterlode de i Bollenskab overgaaende Buboner som oftest ulægelige Fistelskader. — Pestkul og Brandbylder vare stedse Tegn paa Sygdommens høie Grad, og yderst sielden gik de Syge, som paa denne Maade bleve mærkede, fra det med Livet, især hvis de viiste sig samtidig paa flere Steder, indtoge en stor Flade, trængte i Dybden og fæstede deres Sæde i senede (aponeurotiske og tendinøse) eller for Livet vigtige Dele. — Tegn paa den nærforestaaende Død vare endelig matte og stirrende Øine, udvidet Pupil, lille og udsættende Puls, kold Sved, især kolde Underextremiteter, Senesprætninger, Fluejagen, Tab af Stemmen, Hikke, hyppige Besvimelser, krampeagtige Sammentrækninger af Ansigtets Muskler, skarp tilspidset Næse, Øinenes idelige Aftørring, med faa Ord de almindelig i ondartede Sygdomme forekommende Dødsphænomener.

I Regelen anfaldt Sygdommen samme Individ kun een Gang, dog forekom enkelte Undtagelser fra denne Regel [1]).

Eftersom de Syge angrebes tidligere eller silddigere i Epidemien, verlede Sygdomsbilledet noget, og de forskiellige Sygdomstilfælde erholdt en tildeels forskiellig Betydning. Saaledes vare i Julii og August Maaneder de gastrisk-biliøse Tilfælde overveiende, og en vedholdende, af Besvimelser og stort Tab af Kræfterne ledsaget Brækning var især ildevarslende. Mod Slutningen af August giorde de egentlig typhøse Symptomer sig fremherskende gieldende. I denne Maaned og i Begyndelsen af September vare de Syge mere tilbøielige til Søvn og

---

1) Bøtticher l. c. p. 49.

Sopor, senere mere til Raseri. I Slutningen af September og Begyndelsen af October sluttede voldsomme Smerter i Underlivet med Blodgang sig til de øvrige Symptomer og bleve saa dræbende for de Angrebne. I October og November døde Mange, især Fuldblodige, paa fierde Dag, uden at noget Hududslet havde viist sig. I October saaes Buboner ofte at udvikle sig i Underkiæve-Kiertlerne, i Svælget og Parotis med største Livsfare for den Syge. Efter Bøttcher's Erfaring traadte ofte forskiellige tilvante (habituelle) Sygdomme, som Modersyge, Gigt, Asthma, Brystlidelser o. s. v. til[1]) og bidroge yderligere til at forvirre Sygdomsbilledet og vanskeliggiøre Dommen om Udfaldet i de enkelte Tilfælde.

Obductioner og nøiagtige Undersøgelser af Pestligene bleve i hine Tider høist sielden anstillede. Foruden de i Almindelighed herskende Fordomme mod Aabningen af menneskelige Liig, giorde her ogsaa Frygt for at smittes sig gieldende, og denne Frygt afskrækkede endog de ivrigste Anatomer. Morgani selv undlod af denne Grund at anstille Undersøgelser paa Pestligene, og paaberaaber sig i denne Anledning vor Bartholins og Diemerbroecks Udsagn om den store Fare derved. Ja denne sidste, sin Tids berømteste Skribent om Pesten, navnlig om den i Niemwegen 1635 herskende Epidemie, vægrede sig endog ved at see en i Maven af et Pestliig funden Carbunkel, idet han sagde: „han vilde hellere troe end see det". Dog beretter Bøttcher[2]), at han paa Pesthospitalet for begge Militair-Staterne har aabnet flere Liig, og fundet sorte Pletter fra en Skillings til en Rigsdalers Størrelse og sande „Carbunkler" (Pestkul) i

---

[1]) l. c. p. 48.

Hiertet, Lungerne, Maven, de tynde Tarme og Krøset. Blodet i Hiertet og de større Blodkar saaes aldrig sammenløbet eller klumpet, men flydende, opløst („putrescens") og af en lyserød Farve.

Det vil neppe være uden Interesse at lære at kiende de theoretiske Anskuelser, som den Tids Læger nærede om Pesten og de pestagtige Sygdomme. Fra de ældste Tider af var man ogsaa med Hensyn til Menneskeslægtens Sygdomme ikke blevet staaende ved de Virkninger man saae, men man havde ogsaa søgt at udfinde deres Foranledninger, og det naturligviis meest ved en Sygdom, der formedelst sine uhyre Ødelæggelser maatte vække den største Opmærksomhed. Hippocrates havde først henviist til den guddommelige Vrede over Menneskenes Fordærvelse — til et το θειον, som den første og vigtigste Grund til Pesten. Denne Tro havde vedligeholdt sig hos Hedninger, Jøder og Christne lige til den Tid, vi her omtale; den var med forskiellige Modificationer lært af Galen, Avicenna, Prosper Alpinus og mange Andre. Uagtet senere Bestræbelser for nøiere at bestemme denne Theorie og bringe den i Samklang med naturlige Aabenbarelser, havde saa berømte Forfattere som Fernelius, Paræus, Paracelsus, du Chesne og Andre ladet sig tilfredsstille ene med Troen paa den guddommelige Vrede, i Forbindelse med Læren om Himmellegemernes Constellationer, saaledes som Ægyptere, Arabere og senere Astrologiens Tilhængere havde dannet sig den. Diemerbroeck, denne berømte Forfatter og Fremstiller af den niemwegenske Pest, til hvem ikke alene hans Samtids, men ogsaa en lang Eftertids Læger tyede, naar de søgte om Raad og Trøst under pestagtige Sygdommes Grasseren, havde nærmere forklaret det Hippocratiske το θειον derhen, at det var et vist sygeligt Stof, en Gift, der paa den Almægtiges Bud og i den Hensigt at straffe

Menneskeheden for begaaede Forbrydelser, fremavledes mod Naturens sædvanlige Orden og Kræfter og nedsendtes til den sublunariske Verden; at dette Peststof saaledes hverken maatte søges i en Forandring af Elementernes Blanding eller af deres Egenskaber, mindst i en Forraadnelse, som nogle tidligere Forfattere (navnlig Prosper Alpinus) havde lært; men at det var en ny Gift. Denne hele Diemerbroeckske Lære maatte aabenbart føre fra og ikke til videnskabelige Undersøgelser om Pestens Aarsager, og det var derfor et Held, at de kort efter følgende Læger, saa afhængige de end vare af Tidens religiøse Anskuelser, havde Selvstændighed nok til at emancipere sig fra Mesterens Banner. Man kom til den Overbeviisning, at hvor dunkel end den egentlige Pestgifts sande Væsen var, saa maatte dog de Aarsager, som fremavlede den, ikke søges blandt Stjernerne, men i den sublunariske Verden selv.

For nu mere bestemt at holde os til Tiden for den Kiøbenhavnske Pest og til den eneste af denne Stads samtidige Læger, der har offentliggiort sine theoretiske Anskuelser om dens Aarsager og Natur, til den oftere forhen omtalte Bøttcher, da hørte han, som de fleste af de daværende danske Læger, i Hovedsagen til den chemiatriske Skole, fornemmelig paa Grund af de heftige Kampe, som her i Landet af vor Ole Borch, understøttet af Thomas Bartholin, vare førte til dens Forsvar mod dens mange Modstandere, navnlig mod den berømte Polyhistor, Herman Conring. Denne af Sylvius i Midten af det 17de Aarhundrede stiftede Skole opfattede Livets Functioner som døde chemiske Processer, og maatte saaledes ydermere i Sygdommene see Virkninger af visse chemiske Love. Som nærmeste Aarsager til alle Sygdomme betragtedes Skarpheder, enten af en suur eller alcalisk Natur, og navnlig til de ondartede og pestagtige Febre, meente man, laae en

alcalisk Skarphed til Grund. Stedse indvirkede disse Skarpheder umiddelbart paa Legemets Vædsker, fortrinlig paa Blodet. Hvor dadelværdig end denne Theorie i sin Eensidighed maa kaldes, saa ledede den dog aabenbart, for at blive staaende ved Hypotheserne om Pesten, fra overnaturlige til naturlige Betragtninger. Bøttcher vovede vel ikke at yttre nogen Tvivl imod, at det høieste Væsen oftere betiente sig af Pesten som af andre Landeplager, som et Middel til at straffe Menneskeslægten for dens Ugudelighed („quis non calleat, Deum tanquam summum vitæ necisque arbitrum, pestilentiæ sævitia delictorum nostrorum gravitatem sæpius plectere"), og henviser endog i denne Anledning til den af Biskop Brochmann i hans Bog, betitlet Manus Dei sive Institutio pia de peste, givne Udvikling af de 6 Aarsager til Pest[1]), men han lader dog ikke Guddommen virke ved overnaturlige Midler. Uden ganske at benegte nogle Himmellegemers, som Maane-Phasernes Indflydelse paa visse Sygdommes navnlig Pestens Forværrelse[2]), for saavidt som denne kan udledes af physiske Grunde, forkaster han dog aldeles den Diemerbroeckske Forklaring af το θειον, ligesom det hele astrologiske Nonsens. Han kalder den af Plinius og Galen fremsatte Mening, at al Lykke udspringer af Himmellegemernes gunstige, al Ulykke af deres ugunstige

---

1) Disse 6 Aarsager ere: verbi divini contumax contemptus, — neglecta justitiæ administratio, — regum & subditorum superbia; — rebelliones in magistratum; — vagæ libidines, — sacræ coenæ abusus

2) Maane-Phasernes Indflydelse paa Epidemiernes større eller mindre Ondartethed havde i lang Tid, især efter det af Ramazzini givne Exempel, været Gienstand for Lægernes Jagttagelser. I Epidemierne 1698 og 1699 havde denne Indflydelse især været tydelig, da ved aftagende Maane næsten alle Angrebne vare døde, ved tiltagende næsten alle helbredede. (Haeser p. a. St.)

Constellationer for falsk, og paastaaer, at disse Mænds Eftersnakkere, Albertus Magnus, Albamazar, Fernelius, Unzer, Helmont, Lange og de flere Andre, ved gaadefulde Ord (verbis portentosis) have villet bedrage den store Hob. Han udbryder: „gid Astrologerne holde sig langt borte fra Lægernes Helligdomme; thi hvad der ligger over os, rører os ikke“ (quod supra nos, nihil ad nos), og siger med Aristoteles: „Eet er at fæste Lid til Astronomerne, et Andet at bedrages af Stiernernes Indflydelse“ (aliud est Astronomis credere, aliud astrorum influentiis decipi). Med disse hans fordomsfrie Ytringer stemmer det ikke gandske overeens, naar han med al Troh̄iertighed fortæller, at Pestens Udbrud i et vist Huus eller i en vis Familie stedse forud betegnedes ved et Varsel, idet saa mange Slag, ligesom af en Stok, lode paa Huusdøren, som der senere Tid efter anden vilde falde Offere for Pesten. „I mit eget Huus“, siger Bøtticher, „mærkede jeg tydeligt dette særegne Varsel, da min eneste Datter og otte Dage senere den Pige, der passede hende, angrebes og bortrykkedes af Sygdommen“ [1]). Som Lelligheds-Aarsager til ondartede og pestagtige Febre betragter han forskiellige Udflod (Effluvier) eller Uddunstninger (Exhalationer) saavel af den døde som levende Natur, der under visse gunstige Betingelser, f. Ex. stor vedholdende Varme, stor Fugtighed, mange Menneskers Sammenhoben, visse Vindes Indflydelse o. s. v., udvikles, optages i Luften,

[1]) Denne Tro paa Pestens Forudbebudelse var et almindeligt Folkesagn, L. Paulini Gothus siger i sit i Stockholm 1623 udkomne „Pestilentzspegel“, at han, skiøndt han benegter, at de døde Menneskers Aander kunne vise sig, fæster Lid til dem, som berette under Pest tider at have seet, hvorledes en Nat tvende Engle svævede over en Stad, den lyse Engel pegende paa de Huse, som skulde straffes den mørke slaaende med sit Mordersværd paa hvert Huus saa mange Slag, som der i samme skulde blegne Liig.

som den sande Bærer for Pestgiften, og meddeles de menneskelige Legemer. Deels paa disse Effluviers Forskiellighed, deels paa Luftens modificerende Indflydelse beroer det avlede Giftstofs afvigende Egenskaber og derpaa igien Epidemiernes Forskiellighed. Pestgiften optages igiennem Maven (ved Spyttet), men fornemmelig igiennem Lungerne og Huden, saa at altsaa slappe Constitutioner med store Porer mest ere tilbøielige til at optage den. Tilført Legemet paa disse Maader udøver Giften sine fordærvelige Virkninger umiddelbart paa Blodet, hvilken Vædske altsaa, og ikke Lymphen, han, i Modstrid med andre Lægers Mening, betragter som Pestens primære Sæde [1]). I Overeensstemmelse med den chemiatriske Skole og navnlig med den af Sylvius udtalte Anskuelse erklærer han det som Skarphed virksomme Stof for at være af alcalisk, skarp og flygtig Natur. Dets umiddelbare Virkning, mener han, er at frembringe en Opløsning, en dissolutio putredinosa af Blodet, de næste Virkninger at foranledige en Forstyrrelse i alle vegetative og animalske Functioner, i Se- og Excretionerne, en Uorden i Nervefluidet og krampagtige Sammentrækninger i alle de Nerverne undergivne Systemer. Det af Pestsyge udtømte venøse Blod siger han stedse at have fundet flydende, af en skarlagenrød Farve, skummende, aldrig coaguleret eller adskilt, og vil deri finde den fuldkomneste Bestyrkelse af sin Theorie. Det er imidlertid neppe rimeligt,

---

1) Det er bekiendt, at man i den nyeste Tid igien helder til Humoralpathologien, og at man navnlig ikke er utilbøielig til at betragte Pesten som en primær Sygdom i Säfterne; men blandt Tilhængerne af disse Anskuelser føres Striden endnu, om dens Sæde bør søges i Blodet eller i Lymphen. Bulard erklærer sig paa det Bestemteste for denne sidste Mening, at nemlig Pesten er Productet af en lymphatisk Opsugning. Det er interessant at see, at dette Spørgsmaal allerede paa hiin Tid af Lægerne fremsattes; endnu have imidlertid de chemiske Analyser ikke løst denne Strid.

at enten han eller den Tids Læger med denne Pestgiftens alcalinske og volatile Natur have forbundet noget klart og tydeligt Begreb, ligesom det er vist, at de aldrig have anstillet nogen chemisk Analyse af Blodet [1]). Pestgiften beskriver han fremdeles som et uendelig deelbart Stof, der formedelst sin Fiinhed (sin Hamositet, sine spicula alcalina, som han, ikke uanfægtet af iatromathematiske Ideer, kalder det) kunde giennemtrænge de mindste Aabninger. Optaget i Legemet, og efter der at have øvet sine Virkninger, kan Giftstoffet igien ved Contagium gaae over til andre levende Væsener, ja meddeles til visse døde, de saakaldte giftfængende Stoffer, hvori det kan opbevares Maaneder og Aar og føres i mange Miles Distancer, igiennem de forskielligste Climater, uden at tabe sin smittende Kraft, og hvorfra det paany kan overføres til Mennesker og Dyr. Contagiet, paastaaer han, kan udvikle sig af et smittet Individs Blod, af hans Aande, Sved, Excrementer, af Bubonmaterien, ja af Ligene. Imidlertid foranlediges ofte, siger han, Pestsmitten uden nogen saadan materiel Berørelse. Ofte saae han Smitten blive overført til Personer, som i flere Skridts Afstand, ja kun giennem Vinduerne, havde talt med de Angrebne. I Almindelighed yttrede

[1]) De i den seneste Tid foretagne Undersøgelser af Veneblodet hos Pestsyge (af Robert) have i Gierningen efterviist et forandret Blandingsforhold, idet Vandholdigheden var 12—15 Procent over den sædvanlige; Trevlestoffets Mængde imellem 2—3 Gange større end i Normaltilstanden (maaskee paa Grund af en tidlig i Sygdommen tilstedeværende Betændelse, hvilket Sydenham allerede troede) og Albuminens Mængde var noget formindsket. Blodets Farve var ved Udstrømningen mørkebruun; det sig fra den faste Kage adskillende Serum var stærkt rødfarvet formedelst Blodkuglernes Opløsning i Serum, hvilket især maa fastholdes som Tegn paa Blodets qvalitative Forandring; og endelig angav Reagenspapiret Tilstedeværelsen af Svovlbrint. Det bør imidlertid bemærkes, at Blodanalysen hidtil kun er foretaget paa 3 Pestsyge imellem Sygdommens 3die og 5te Dag.

Smitten meget hurtig sine Virkninger; og han fortæller i den Anledning, at det ofte hændtes, at fuldkommen sunde Mennesker, der, drevne af Nysgierrighed, overværede Pestligenes Pyntning eller Nedsættelse i Kisterne, vendte syge tilbage; ja at der endog haves Exempler paa, at Pestmærker, navnlig Sprinkler, brøde frem paa dem, medens de endnu vare beskæftigede med dette sørgelige Skue[1]). Sieleslidelser, Frygt og Skræk, bidroge overordentlig meget til at lette Smittens Overførelse. Ikke alle Individer vare imidlertid modtagelige for Smitten, og flere Exempler anføres af Botticher paa, at Mænd have passet deres af Pesten angrebne Koner, eller omvendt Koner deres Mænd, med den yderste Kiærlighed og Omhu, ydende dem enhver Haandsrækning og Hielp, uden at smittes. Et ret mærkeligt Tilfælde fandt Sted i Helsingør, hvor en anseet Borger, hans Hustru og Tienestefolk, kort det hele Huus angrebes af Pesten, med Undtagelse af hans eetaarige Barn, der endnu diede. Da alle skyede den pestsmittede Familie, bortrykkedes inden føie Tid de Syge, blottede for enhver Hielp. Ved at aabne Husets Døre fandt man Barnet uskadt, liggende ved sin for flere Dage siden døde Moders kolde Bryst, og det blev senere uanfægtet af Sygdommen. Denne enkelte Personers Immunititet, uagtet de havde udsat sig saa yderlig for Smitten som nogen Anden, navnlig den Omstændighed, at saa mange Læger, baade i Kiøbenhavn, men fornemmelig i de andre store Stæder, hvor Pesten havde hersket, eller hvorhen den senere naaede, saasom i Schlesien og Frankrig, gik frie for Sygdommen, forledede

---

[1]) Jeg behøver neppe at giøre opmærksom paa, at denne af Botticher uddragne Slutning hviler paa en meget svag Grund, da de omtalte Personer tidligere kunne have paadraget sig Smitten. I Udlandet vil man paa den anden Side have havt Exempler paa en meget lang Latens af Pestgiften. (Haeser l. c. 2 Th. S. 389.)

allerede paa den Tid enkelte baade Læger og Ikkelæger til at betvivle Pestens Smitsomhed og til at fordre alle derimod trufne, men generende Forsigtighedsregler tilsidesatte. Dog trængte denne Mening sig ingensteds saaledes igiennem, at dens Conseqventser fik practisk Anvendelse. Under Pestens Grasseren i Kiøbenhavn døde forskiellige Huusdyr, Ænder, Høns, især Duer, ogsaa fiirføddede Dyr pludselig og under lignende Symptomer, som de, der yttrede sig hos de af den grasserende Sygdom angrebne Mennesker. Bøttcher forklarer dette af Contagiets Overførelse; men denne Forklaring lader sig ikke anvende paa de mange vilde Fugle, der, efter samme Forfatters Beretning, under Pesten faldt døde ned fra Luften paa Gader og Torve.

Dette er i alt Væsentligt og med Udeladelse af de os mindre interesserende Forklaringsmaader, hvorpaa Bøttcher søgte at bringe Sygdommens forskiellige Symptomer i Harmonie med den af ham antagne Sygdomsnatur (indoles morbi), Hovedsummen af de paa Erfaring og Theorie byggede Meninger, som han og med ham upaatvivlelig de fleste samtidige Læger her i Landet nærede med Hensyn til Pestens Natur og Væsen. At grundede Indvendinger lade sig giøre mod flere af de Slutninger, som uddrages især af nogle, til Beviis for Pestcontagiets Egenskaber anførte Exempler, skal ikke benegtes; men i det Hele vil man af det givne Referat skiønne, at Lægerne i vore Dage, med Undtagelse af den moderne, men dog altid tvivlsomme Hypothese om Pestens oprindelige Udspring fra Ægypten eller i det mindste fra Orienten, ikke ere komne synderlig videre i Udtydningen af denne dunkle Materie, end paa Bøttchers Tid.

Hvis Datidens Læger, som lærte, at Pesten var et af Gud tilskikket Straffemiddel for begaaede Forbrydelser, havde været conseqvente, saa maatte, de i Erkiendelsen af deres egen

Afmagt ligeoverfor den Almægtiges Villie, have afstaaet fra enhver Behandling. Men en saadan Tro, i det mindste i dens crassesste Form, havde de kun paa Læberne, ikke i Hiertet [1]). Imidlertid troede enkelte, mere samvittighedsfulde Læger sig opfordrede til med Grunde at forsvare deres Beføielse til at træde i en saadan Kamp. Saaledes den svenske Læge L. Paulini. I sit Pestilentsspeil opkaster han det Spørgsmaal: hvorledes kan Gud tillade, at Pestens Morderengel saa grusomt svinger sin Lee i Livets Urtegaard? Han søger derefter af Bibelen at bevise, at ikke Gud, men Menneskene selv ere Skyld deri. "Ved deres Brøde", siger han, "give Menneskene de onde Aander Ret til at nærme sig, til at svæve over Jorden. Naar da disse aande deres Gift ud i Luften og bevæge deres sorte Vinger over den af Himlen i Lyset stillede Verden, da løsgiøres Døden paa Jorden". Heraf uddrager han endelig den Slutning, at Lægerne ved at behandle Pesten ikke modarbeide Gud, men Dæmonerne. Sætte vi nu istedetfor Dæmoner visse skiulte eller i det mindste dunkle Naturkræfter, mod hvis Virkninger det lige saa vel kunde være tilladt at søge Beskyttelse som mod Torden, Uveir o. s. v., saa have vi i det Væsentlige den Maade, hvorpaa de fleste oplyste Læger paa den Tid bortforklarede en umiddelbar Kamp med det høieste Væsen. Enkelte have vel endog, og det mere i Overeensstemmelse med vore Begreber, i Pest og

---

[1]) "Krig, Hunger og Pestilents", siger den bygtige og erfarne svenske Læge M. G. Block i sin Bog om Pesten i Østergothland 1710, "kaldes i den hellige Skrift Herrens Haand og Herrens Hære, ere det ogsaa i Virkelighed. Men om Hungersnød opstaaer i Landet, om Fienderne belægge dets Porte, om Pesten nedslaaer dets Indvaanere, bør man da lægge Hænderne overkors, og med nogle enfoldige Papister gribe til Rosariet eller Rosenkrandsen, uden at hente Spise og Korn fra saadanne Steder, hvor det vanker; uden at reise en Krigsmagt og stole paa Venners Mægling; uden at søge Hielp og Lægedom, samt drage Omsorg for de Syges og Elendiges Pleie"?

andre lignende Ulykker kun feet Vækkelsesmidler for de syndige Mennesker. At mange Læger, som forhen er fortalt, flygtede bort fra de pestbefængte Steder, skete ikke for at undgaae en saadan Conflict, men for at undløbe Faren for deres eget timelige Liv.

I de tidligere Afdelinger af denne Beskrivelse af den kiøbenhavnske Pest har den Modværge, som Statsmagten ved en Mængde offentlige Foranstaltninger satte imod den sig nærmende og udbrudte Sygdom, fundet sin Omtale. Vi skulle endnu, forend vi slutte, betragte Lægernes mere private Færd, baade med Hensyn til Sygdommens Forebyggelse og dens Behandling.

I forebyggende Henseende gialdt det blandt Lægerne som øverste Regel: at henflye til Guds Barmhiertighed; som den næste: at flygte fra det angrebne Sted. „Præstantissimum & certissimum prophylacticum a peste, siger Diemerbroeck, est fuga cum timore Dei copulata"; og fremdeles:

Hæc tria tabificam tollunt adverbia pestem,
Mox, longe, tarde, cede, recede, redi.

At en stor Mængde Mennesker i Kiøbenhavn søgte Frelse ved Flugt, er allerede ovenfor fortalt. De Midler, som man tilraadede de Tilbageblevne at benytte for at undgaae Pestsmitten, kunne deels henføres til Luftrensnings-Midler, deels til saadanne indvortes og udvortes Præservativ-Midler, ved hvis Brug man troede at tilintetgiøre eller formindske Legemets Modtagelighed for Smitte, deels endelig et vist, ordnet diætetisk Forhold. Med Hensyn til det vigtigste af alle Luftrensnings-Midler, Ventilation, nærede Lægerne paa den Tid mange Betænkeligheder, idet de ikke kunde løsrive sig fra den Idee, at Peststoffet opfyldte hele Luften, og at man altsaa, ved at aabne Vinduerne, tillige aabnede Sygdommen Adgang. Det var derfor kun ved reen Himmel, og naar nordlige og

tørre Vinde blæste, at man vovede sig dertil. I smalle Gader, i taaget, regnfuldt Veir, om Natten maatte Vinduerne stedse holdes tillukkede. Man sammenblandede en skyfuld, taaget Luft med en med Peststof svangret Luft. Saaledes blev Ilden, dette allerede af Hippocrates tilraadede Middel, deres næsten eneste Correctorium for Luften. Man antændte Ild i Kaminer og Kakkelovne, kastede forskiellige Røgelsesmidler, let antændelige Træsorter, Svovl, Viineddike o. s. v. paa Gløder eller gløbende Jern, afbrændte Krudt i Værelserne o. s. v. De mere ængstelige Læger lode under deres Sygebesøg Vorstabler antænde imellem sig og den Syge, eller omgave sig med Skyer af Tobaksrøg. Ja man saae ikke sielden Sygevogtersker, der aldrig havde røgt Tobak før, plage sig og de Syge med Piben i Munden. Den Nytte, man saae af disse Midler, var saare ringe, og de opgaves derfor Tid efter anden mere eller mindre. At Tobak i og for sig ingen beskyttende Kraft besad, slutter Bøttcher deraf, at en stor Mængde Tobakshandlere bleve angrebne og bortrykkede af Pesten. Som udvortes Præservativ-Midler brugte man især at snuse Tobak, at lugte til Viineddike, Krydderreddike, at besmøre Næsen, Hiertekulen og Pulsaarerne med Navolie eller anden stærkt lugtende Olie, eller med den allerede fra Galen's og Avicennæ Tider bekiendte Opløsning af Theriak i Eddike. Amuleter og talismanske Figurer, baarne enten paa den bare Krop eller i en rød Silkepung, benyttedes af Mange, skiøndt de nu ikke nøde den Tillid som tidligere[1]).

[1]) Et af de berømteste Amuleter mod Pesten tilskrives Paracelsus og bestod af 2 Unzer hvid og 1 Unze rød Arsenik, der med Sliim af Tragacanth-Gummi dannedes til en rund Kage og enten med eller uden Pung bares paa Hiertet. Nogle Amuleter vare yderst kostbare, bestaaende, foruden af Arsenik og Auripigment, af knuste Saphirer, Smaragder, Hyacinther, Rubiner, røde og hvide Coraller, Perler o. s. v. (Henrici Rantzovii de conservanda valetudine p. 109.)

Det geraader den Tids Læger til Roes, at de ganske forkastede disse Midler som Overtro og „Galenskab". I den store Londonske Pest vare de mangfoldigen forsøgte, men naturligviis uden ringeste Nytte. Enkelte lode sig sætte Fontaneller eller skaffede sig paa andre Maader aabne Saar, men hvorvidt de derved opnaaede nogen Beskyttelse, derom tie Beretningerne. Med Hensyn til indvendige Præservativ-Midler, da vare alle Kiøbenhavns Apotheker opfyldte med en stor Mængde forskiellige, mere eller mindre sammensatte, tildeels hemmelige, saakaldte giftmodvirkende Midler, Alexipharmaca, hvilke alle udbasunedes med de største Lovtaler. Der falbødes Pest-Trochisker, Pest-Morceller, bezoardisk Pest-Eddike, Elixir antipestilentiale, Pulvere, Essentser og Electuarier til samme Brug, nogle tilberedte af Keisere og Konger, andre af Læger, nogle forskrevne fra Tydskland, andre fra Italien, nogle fra Rusland, andre fra Barbariet. „Tincturen er god", siger Block[1]), „Latværgen er god, Pulveret er godt; men den Syge døer". De fleste af disse Midler indeholdt Svovl, Campher, Myrrha, Aloe, Safran, Zedoar, Angelica, Opium og andre, tildeels meget kraftigt indvirkende Midler og af en høist urimelig Sammensætning, saa at Joel („Opera omnia") med Rette siger om dem: pleraque non tantum sunt inepta & fallacia, verum etiam sæpe noxia, og paa et andet Sted: detestor quoque ego inconcinnam, ineptam, fatuam atque venenatam compositionem alexipharmacorum. Bøttcher fraraadede i Almindelighed Brugen af disse Sager, hvad enten man gav dem Navn af Theriak, Mithridat, Orvietan, Dioscordium eller hvadsomhelst, idet de, efter hans Mening, snarere bidroge til at opløse Blodet end til at modvirke dets Opløsning, hyppig ved Theriaken frembragte en skadelig Omstem-

---

[1]) L. c.

ning i Nervesystemet, eller ved Aloen gav Tarmecanalen Tilboielighed til Bugløb, der stedse under denne Sygdoms Grasseren var en betænkelig Omstændighed. I det Hele paaviser han Nødvendigheden af, ogsaa med Hensyn til Forebyggelsesmidlerne, at individualisere efter Constitution, Alder og Kiøn. Ubetinget tilraader han Brugen af Lægemidler, tilberedte af bittre og aromatiske Plantedele i Forbindelse med Citronsaft eller Eddike, ligesom i det Hele af milde Syrer. Der fortælles, at ikke Faa troede at sikkre sig mod Pesten ved at drikke deres egen Urin hver Morgen [1]); Andre, især Jøder, ved at spise Løg. — Med Hensyn til Diæten og det øvrige Forhold under Pesten fandt Lægerne det tilraadeligt, at man ikke i nogen paafaldende Grad afveeg fra den sædvanlige Orden. „Omnis repentina mutatio periculosa" var allerede lært af Hippocrates. Spisen skulde være udsøgt og let fordøielig, og hvor det lod sig giøre tilberedt med Eddike eller andre milde Syrer. Den største Maadehold burde iagttages, uden at man derfor efter Celsus's Raad behøvede at indskrænke sig til eet Maaltid om Dagen. Gode og modne Frugter maatte nydes; men alle saadanne, ligesom alle Spiser i det Hele, der for meget løsnede Livet, undgaaes. Til Maden kunde nydes godt Øl eller god Viin, især Rhinskviin, men ogsaa med stor Moderation. Legemsbevægelse maatte man daglig giøre sig, men undgaae al Overanstrengelse; man maatte ikke uden høieste Nødvendighed spadsere paa Gaderne, for ikke at udsætte sig for den urene Luft, Mødet af Smittede og Synet af Peslig, der førtes til Begravelsespladsene. Man maatte vogte sig for alle anstrengende Studeringer,

---

1) Dette var et gammelt Middel, der allerede omtales af den i Begyndingen af det 16de Aarhundrede levende holsteenske Forfatter, Henrik Rantzau, som en Modgift mod Pest (l. c. p. 110. „Nonnulli ad præservandum propria urina utuntur").

Nattevaagen, lidenskabelige Udbrud baade af Glæde og Sorg, Vrede, Skræk o. s. v. Men hvad man fremfor Alt maatte skye var Samleie og Brugen af Bade, hvad enten de vare kolde eller varme, da man heri saae de hyppigste Leilighedsaarsager til at vække Sygdommen. Læger, Præster, Sygevogtere og Andre, som skulde færdes meget om de Syge, anbefaledes, foruden de allerede nævnte Forsigtighedsregler, under deres Kaldspligter at tygge en eller anden skarp Rod, idelig at udspytte det sig i Munden samlede Spyt, at holde en skarp Eddike [1]) for Næsen, ikke at gaae til nogen Syg, uden i Forveien at have nydt noget, f. Ex. drukket et Glas Viin, eller skyllet Munden med Eddike, om muligt at iføre sig egne Dragter af glat Glandslærred eller Vordug, og ikke at nærme sig de Syge mere end høist nødvendigt. Det synes at fremgaae af Bøttichers Fortælling, at enkelte Læger i denne Henseende iagttoge større Forsigtighed end billigt var; idet de fra Dørtærskelen af med fravendt Ansigt tiltalte de Syge, sielden undersøgte deres Puls, deres Tunge, deres Hud o. s. v., og gik bort uden at meddele dem noget Raad [2]).

Hvad nu endelig selve Behandlingen af den udbrudte Sygdom angaaer, da tilsigtede den Tids rationelle Læge vel i det Væsentlige Følgende: at udtømme den i Legemet optagne Gift, at forandre, omstemme eller formilde den, at under-

---

1) Ligesom Diemerbroeck troede i Brugen af Røgtobak at have fundet det bedste Præservativ, saaledes meente Bøtticher, at han fornemmelig havde undgaaet Pesten ved stedse at bære hos sig 3 à 4 med giennemborede Laag forsynede Svampedaaser, som vare fyldte med Bezoard-Eddike, blandet med noget asa foetida. Disse holdt han afvexlende for Næsen, naar han saae til sine Syge.

2) Maxime reprehendendi sunt isti Medici, qui ad ægros infectos vocati, in cubiculi limine saltem stando, duobus vel tribus alloquuntur istos verbis, sicque sine consiliis & præsidiis necessariis, ridiculose & impie eos relinquunt. (l. c.)

støtte Naturkræfterne og beforbre de naturlige Criser, og endelig at mildne de besværligste Symptomer.

Med Hensyn til den første Indication, da gav man, alt eftersom man troede, at Pestgiften var optaget i Maven giennem Spyt og Næringsmidler, eller allerede var gaaet over i Blodet giennem Huden og Lungerne, enten Bræk- og Laxeermidler, eller sveddrivende Midler, eller aarelod vel endog, for at fortynde eller rarificere Giften. Af Brækmidlers tidlige Brug troede man i Udlandet at have seet nogen Nytte, hvorfor dette Middel ogsaa offentlig var blevet anbefalet af det medicinske Facultet i Kiøbenhavn. Men Crediten for det tabte sig snart; og Bøtticher siger endog at han har giort den Erfaring, at alle Pestsyge i den Kiøbenhavnske Epidemie, som erholdt Brækmidler, døde under voldsomme Krampetilfælde (horrendis convulsionibus). I Stockholm var derimod (efter Block) Erfaringerne gunstigere for Brækmidler [1]). Endnu skadeligere vare Laxeermidler. Bøtticher siger, at den Læge maatte være berøvet al sund Fornuft, som i Pesten, hvad enten det saa var i dens Begyndelse, paa dens Høide eller i dens Aftagende vilde tilraade drastiske Midler. Han paastaaer at have seet, hvorledes et givet Laxeermiddel øieblikkelig har bragt de Syge i Livsfare. Desto mere ivrer han imod, at disse tvende Midler saa hyppig og almindelig anvendtes i Kiøbenhavn fornemlig af Barberer og Qvaksalvere [2]). Det fortiener til Bøttichers Roes at anføres,

---

[1]) I Sverrig brugtes hyppigt i denne Hensigt et Afkog af Tobaksblade, undertiden en Opløsning af Zinkvitriol (Block p. a. St. S. 80), sieldnere Antimonialmidler; i Danmark benyttedes de samme Midler som nu: Brækviinsteen og Brækrod.

[2]) Profecto dici vix potest, quam ingens ægrotantium multitudo a Chirurgis & Medicastris contagii tempore trucidata est: — purgantia, vomitoria aliaque noxia ab iis indifferenter ægrotis propinabantur. (l. c. p. 177).

at han langfra nærede nogen saa cras Forestilling, som den, at det var muligt ved slige Midler at udtømme Pestgiften, forinden den gik over i Blodet. Svedemidler og Aareladninger opfyldte tillige og langt snarere en anden Indication og skulle derfor længere hen omtales.

Den Indication, at omstemme Giften, troede de, som antoge den for at være af en alcalisk Natur, at opfylde ved Anvendelsen af milde Syrer, især Acetum bezoardicum, fortyndet Svovlsyre, kølende Middelsalte o. s. v.; de derimod, som vare af den ældre Skole, ved Brugen af den uendelige Mængde af Modgifter, Alexiteria, hvis Tal vare flere end Dagenes i Aaret.

Med Hensyn til den tredie Indication fortiener det at anføres, at man allerede da, fornemmelig paa Sydenhams Autoritet, ansaae den ledsagende Feber som en Naturens Bestræbelse for at fierne Sygdomsstoffet fra Legemet. Men man antog med samme Forfatter, at Feberen som oftest, og navnlig næsten i alle Epidemier, virkede for stærkt, og at den altsaa burde svækkes. Til dette Øiemed frembød sig naturligen det store nedstemmende Middel: Aareladning. Det var i de forskielligste pestagtige Sygdomme brugt af Hippocrates, Celsus, Avicenna, Patin, Plater og mangfoldige andre baade ældre og nyere Læger. I den senere Tid havde især Sydenham paa det Stærkeste anbefalet det i Epidemierne fra 1661—1675, og navnlig ogsaa tilraadet Brugen deraf i den store Londonske Pest 1666, der havde megen Lighed med den her omtalte Kiøbenhavnske; men det maa bemærkes, at han ikke selv havde iagttaget denne Epidemie, da han var flygtet bort af Frygt for Faren. Paa den anden Side paastode Mænd som Sennert, Hildanus og navnlig Diemerbroeck, at de kun havde seet Skade af Blodudtømmelser; navnlig kalder denne Sidste, der, som oven-

for fortalt, havde viist sig som en uforfærdet og heldig Læge i den overordentlig dræbende Pestepidemie, der hiemsøgte Nienwegen 1635, med bestemte Ord Aareladning for et yderst farligt og fordømmeligt Middel; og virkelig synes disse hans Erfaringer at burde være dragne til Nytte i en Epidemie, hvor baade Blodet i saa høi Grad viste sig opløst, og hvor ethvert spontant Blodtab havde en Forværrelse af Sygdommen tilfølge. Imidlertid vare Lægerne ved Epidemiens Udbrud i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede twivlraadige, vaklende imellem de forskiellige Autoriteter. Den Kiøbenhavnske Pestlæge Bøtticher synes mest at helde til Sydenhams Anskuelser, den svenske Pestlæge Block derimod, ligesom rimeligviis de Stockholmske Læger i Almindelighed, mest til Diemerbroeck's. Mortalitets-Forholdet var forøvrigt omtrent det samme i Stockholm som i Kiøbenhavn [1]). Bøtticher anvendte Blodudtømmelser, naar den Syge var ung, fuldblodig, ikke svækket ved foregaaende Sygdomme, naar Feberen var stærk, naar der viste sig betændelsesagtige Tilfælde, Brysthinde-, Lunge-, Hierne-, Hals-Betændelse o. s. v.; men en nødvendig Betingelse var det, at Aareladningen maatte foretages inden de første 10 à 12 Timer efter Sygdommens Udbrud. „Af Lancetten", siger han, „afhænger saavel i disse som i mange andre Sygdomme fornemmelig Liv og Død". Som andre, Feberen nedstemmende Midler brugtes ogsaa de under den anden Indication omtalte milde Syrer ligesom ogsaa flere

---

[1]) Thi hvad der er fortalt og troet af de fleste Forfattere om Folkesygdommene (saaledes af C. Sprengel, Schnurrer og Haeser) at Stockholm i Pesten 1710 skulde have mistet 40,000 Mennesker, grunder sig ikke paa tilforladelige Data eller sikkre Beregninger, og er utvivlsomt langt mere overdrevet end Bøttichers Beretning, at Kiøbenhavn skulde have mistet 40,000 Mennesker, og ligesaa usandsynligt som at der i Carlscrona skulde i samme Pest være død 16,000 Mennesker.

Salte, som Nitrum depuratum, Nitrum perlatum, Arcanum dupplicatum, Sal cornu cervi fixatus o. s. v. Var Feberen for ringe og Kræfterne for svage, bleve analeptiske, især Campher-Midler anvendte. Det er allerede ovenfor sagt, at Sved var een af de hyppigste og tidligste Criser i Sygdommen, hvorved ogsaa i Almindelighed de stærke Feberbevægelser aftoge. Hvad enten nu Lægerne nærede den Tro, at Pestgiften umiddelbart eller middelbart udtømtes paa denne Maade, saa bleve sveddrivende Midler næsten stedse anvendte strax i Sygdommens Begyndelse, til hvilken Theorie end Lægerne bekiendte sig, i alt Fald efter en forudskikket Aareladning eller et Brækmiddel. De Svedemidler, man i Almindelighed brugte, vare de saakaldte diaphoretica fixa: antimonium diaphoreticum ex regulis, Bezoardicum minerale o. fl. a., i Modsætning til diaphoretica volatilia, der vare bandlyste af Alle, som vedkiendte sig den ovenfor nævnte Theorie om Pestgiftens alcaliske Natur. De Syge bleve tildækkede med Dyner, og vilde Sveden ikke ret komme frem, anbragtes i Lyskerne, i Axelhuulhederne, ved Fødderne varme Sandposer eller Blærer, fyldte med varmt Vand. Sveden maatte vedligeholdes 3 à 4 Timer, og Forsøget med det samme Middel gientages, hvis de Syge ikke derefter følte sig lettede. Indfandt sig ikke Lindring efter det andet Forsøg, ansaaes det for et meget slemt Tegn. Bøttícher anbefaler dog stor Forsigtighed ved Brugen af Svedemidler, da man, ved at ville fremtvinge denne Crise ved voldsomme og fremfusende Bestræbelser, kunde anrette overordentlig Skade uden at opnaae sin Hensigt. Han er i det Hele mere tilbøielig til at forbinde de sveddrivende med syrlige, vel endog med kiølende Midler, hvorved ofte meget sammensatte Medicamenter fremkom [1]). Som Lædske-

[1]) Skiøndt man allerede paa den Tid fandt oplyste Læger, der bandlede de mange urimelige Sammensætninger og magistrelle Formler, især

drikke under Feberen brugtes Thee [1]) med Citronsaft, Melkevalle, forskiellige destillerede Vande (sieldnere reent, koldt

med Hensyn til de ældre alexipharmaca, saa forfaldt dog Pluraliteten af Lægerne til samme Feil. Og dog havde Sylvius sagt: »Hvo, som blander mange forskiellige Slags i een Røre, for at han kan synes lærdere og erfarnere end Andre, han bliver sandelig af de ret Kloge og Sagkyndige anseet for meget uerfaren, tvivlraadig og ukyndig om det, han paatager sig at udføre; thi de maae i Sandhed have et confust Omdømme og en confus Videnskab, som sammenblande mange Ting, da man med een eller faa Ting kan udrette det man ønsker«. De Recepter, som Bøtticher næsten stedse strax i Begyndelsen af Sygdommen nedskrev, og der her maae staae som Exempler, vare følgende:

℞ Aquæ rubi idæi
— scorzoner. simpl.
— cerasor. nigr. c. nucleis
āā ℥iij
Prophylactici Sylvii ℥ij
Pulv. echel. cancror. compos. ℈iv
Cornu cervi philosoph. præp.
Terræ sigill. præp.
Matris perlar. præp.
āā ℈ij
Aceti bezoardici ℥i
Syr. acetositatis citri ʒvi

℞ Succin. albi præp.
Unicornu præp.
Pulv. bezoardici
— angelicæ āā gr vj
Antimon. diophoret. ex regul.
Bezoard. mineral. āā gr iv
Cinnabar. nativ. sublim gr i
Nitri depurati gr iij
m. f. pulv. subtiliss. d. in 8plo

Begge disse Midler skulde bruges samtidig, saa at der hver anden Time toges 2 à 3 Spiseskeer fulde af Mixturen og hver femte Time et Pulver.

[1]) Thee, saavelsom Caffe, var først faa Aartier i Forveien, ved Aaret 1670, indført i Danmark, og havde i Begyndelsen mødt megen Mod-

Vand), Havresuppe, tilberedt med Hiortetak og tørrede Kirsebær, Rhinskviin og Vand, vel afglæret Øl o. s. v. — Ved at moderere Feberen og fremkalde Sved troede man i det Væsenligste at have opfyldt den tredie Indication, da kun faa Læger haabede at udrette noget ved at anbringe Fontaneller og spanske Fluer, i den Hensigt at fremkalde det forøvrigt lige saa vigtige critiske Phaenomen, Buboner, eller erstatte Mangelen deraf. Erfaring havde desuden lært, at intet lettede Bubonernes Fremkomst bedre, end just en rigelig universel Sved.

Hvis man havde havt en fast og urokkelig Overbeviisning om Peststoffets Natur, og havde troet med Sikkerhed at kunne omstemme det med chemiske Agentser, saa vilde man sandsynligviis være bleven staaende ved de omtalte tvende første Indicationer, men da dette ikke var Tilfældet, holdt man sig mere, og vistnok med fuld Ret, skiøndt man ikke ligefrem tilstod det, til Naturens Fingerpeg og de Erfaringer, man daglig havde for Øie, og saaledes blev den tredie Indication: at understøtte Naturkræfterne og befordre Criserne, Hovedformaalet for den rationelle Læges Bestræbelser.

Hvad nu endelig den fierde og sidste Indication, den symptomatiske Behandling, angaaer, da ville vi indskrænke os til de vigtigste Punkter. Bøttcher havde i det Hele opstillet den vistnok rigtige Regel, at man mere maatte tage Hensyn til Sygdommens Natur og Grundcharakteer (dens causa proxima) end til Symptomerne, da disse derved tillige i Hovedsagen vilde finde deres Behandling. Søvnløshed og Vildelse ændsede man i Almindelighed ikke meget, men forsvandt disse Symptomer ikke efter indtraadt Sved, ja truede

stand af Lægerne, navnlig af Frederik den Tredies bekiendte Livlæge Simon Paulli.

med Overgang i Hiernebetændelse, da scarificerede man den indvendige Overflade af Næsen, aarelod paa Tungens Blodaare, lagde spanske Fluer paa Læggene, afragede Hovedhaaret og anbragte paa Hovedskallen enten nylig slagtede og flaaede Duer eller et Badevand af Rosenedike, Rosenvand, Salpeter og Campher. Døsighed og Tilbøielighed til Søvn frygtede man langt mere, og man søgte paa alle Maader at holde den Syge vaagen, indtil han var bragt i Sved. Indfandt der sig, hvilket forøvrigt sieldent var Tilfældet, Tarmeforstoppelse, da enten oversaae man dette ganske, eller lod i Nødsfald sætte Clysterer. Med Hensyn derimod til stedfindende Bugløb, søgte man strax og ved alle de Midler, Konsten da frembød, at standse dem; man troede aldrig at opnaae Maalet uden tillige at anvende en svedbrivende Behandling. Den samme Regel gialdt i Henseende til Blodgang, som et af de farligste Symptomer. Man gav her, blandt andre Ting, ogsaa Cascaril, Hiortetaksgelee o. s. v., og lod ikke sielden anbringe et Clysteer med Staal-Melk (Lac chalybeatus), Theriak og peruviansk Balsom. Blodflod, især fra Næsen og Livmoderen, søgte man at standse ved indvendig Brug af Syrer og kiølende Midler, navnlig Salpeter, og udvendig Brug af de saakaldte Saarvande. Undertiden anstilledes en Aareladning. Buboner stræbte man at bringe i Bollenskab ved blødgiørende og mildt trækkende Omslag og Plastre, især ved det allerede fra Keiser Tiber's Tid bekiendte og endnu stedse brugte Gummiplaster (Empl. diachyl. c. gumm.). Vare Kiertelhævelserne uden Smerte og indfandt Bollenskab sig langsomt, anvendtes stærkere trækkende Midler, Suurdeig, stegte Løg, ja vel endog spanske Fluer. Bubonerne maatte ikke aabnes, forend de vare tilstrækkelig modne, da man ellers kunde befrygte Fistler, ulægelige Haardheder og Koldbrand. Bøtticher paastaaer at

have erfaret, hvorledes Bubonerne hos en Mængde Syge ved Chirurgernes Uvidenhed og Forsømmelse bleve forvandlede til store udbredte Saar og ulægelige Fistelskader. Den Lancet, hvormed Bubonerne vare aabnede, maatte ikke uden den omhyggeligste Aftørring senere anvendes til Aarelabning, da samme Forfatter deraf vil have seet Pesten indpodet paa sunde Mennesker. Carbunklerne maatte, meente Botticher, snarest muligt scarificeres og det dybt, og omgives med en Ring af Spydglands-Smør, for at begrændse dem og bringe dem til Bollenskab. Andre foretrak en mildere Behandlingsmaade, idet de i samme Øiemed anvendte Grødomslag med Tilsætning af Honning, Terpenthin, Tiære, Safran o. s. v., ja vel endog Theriak. Blandt den almindelige Mand var især Tiæreplastre brugelige, idet de anvendte dem ikke alene paa Carbunkler og Brandbylder, men ogsaa paa Buboner. De andre, forhen omtalte Exanthemer medførte i Almindelighed ved deres Fremkomst en saadan Forværrelse af Sygdommen, at den hurtig sig indfindende Død udelukkede enhver Behandling, som forøvrigt vel ikke kunde være nogen anden, end den mod Sygdommen selv anvendte sveddrivende.

Det manglede ikke, at ved Siden af denne methodiske Behandling af Sygdommen en Mængde reent empiriske, tildeels taabelige og mystiske Midler trængte sig frem og endog almindelig brugtes. Midt under Pesten kom saaledes Sønnen af en hamborgsk Læge, Dr. Diderich (see ovenfor), til Kiøbenhavn og bekiendtgiorde i Avisen, at han besad et Universal-Medicament, der curerede Pest og alle smitsomme Sygdomme, og lovede, at hvis der af Ti døde En, vilde han betale for hver Død 5 Rdl. til de Fattige. Han førte med sig et betydeligt Forraad af denne Medicin, der bestod af nogle Pulvere og Draaber, for hvis Opfindelse han forøvrigt gav sin Fader Æren, men fordrede en meget høi Priis der-

for. Han gik ikke selv til de Syge, idet han saa meget stolede paa sin Medicin, at han udleverede den til Hversomhelst, der kun gav den Betaling, han forlangte. Det har til alle Tider været Tilfældet, og mest jo mindre den almindelige Oplysning er, at just saadanne hemmelige, med storpralende Ord udbasunede Midler erhverve sig størst Tillid. Ogsaa denne Universalmedicin blev af Kiøbenhavns Indvaanere meget brugt. En Tidlang gik Handelen godt for Dr. Diderich, men da Udfaldet viste, at de Friske, som brugte hans Medicin, bleve syge, og de Syge døde, som Sundheds-Commissionen i sit Brev om denne Sag til Kongen siger, saa bleve hans Medicamenter confiskerede og forseglede, og han selv idømt en klækkelig Mulct og forbudt al Praxis. — Et andet ufeilbarligt Raad var blevet tilsendt Sundheds-Commissionen fra den danske Resident i Hamborg, Hagedorn, og Kongen havde selv interesseret sig for, at der blev giort Forsøg med dets Virksomhed i Kiøbenhavn. Det bestod i et Pulver, der som et Amulet skulde bæres paa Legemet, og saaledes ikke alene være istand til at beskytte den, der bar det, for Pest, men ogsaa helbrede den, der var angreben af denne Sygdom. Midlet blev sendt til Pest-Lazaretherne, for der at forsøges. Som man kunde have forudseet, anvendtes det uden al Nytte. „Det synes", hedder det i Sundheds-Commissionens Indberetning til Kongen, „ikke at være andet end Vitriolum Romanum, hvoraf ei kan ventes synderlig Virkning".

32101 066158070

